BIBLIOTHEEK
DER
TECHNISCHE HOGESCHOOL
DELFT

αρχιτεκτονικα θεματα 11/1977

'Ετήσια επιθεώρηση

Γραφεῖα:
Κλεομένους 5 καὶ Λουκιανοῦ, 'Αθήνα 139,
Ταχ. θυρίδα 545, τηλ. 713.916, 725.930

'Εκδότης - Διευθυντής:
'Ορέστης Β. Δουμάνης

Εἰδικὸς σύμβουλος:
Σ. Ι. Κονταράτος, ἀρχιτέκτων

Σύμβουλοι:
Καθηγητὴς Σ. 'Αγγελίδης· καθηγητὴς Θ. 'Αργυρόπουλος·
Μ.Ο. Δουμάνη, ψυχολόγος· Ν. Καλογερᾶς, ἀρχιτέκτων·
Π. Κομίλης, ἀρχιτέκτων· καθηγητὴς Γ.Π. Λάββας·
καθηγητὴς Ι. Λιάπης· καθηγητὴς Χ. Μπούρας·
καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος· Δ. Φιλιππίδης, ἀρχιτέκτων

Βοηθὸς συντάξεως:
Μάνια Παλίδη

Σελιδοποίηση:
'Ηλίας Πασσίσης

'Εξώφυλλο:
'Αγνὴ Κατζουράκη

'Εκτύπωση:
ΜΑΛΑΜ Ο.Ε., Σαριπόλου 22, 'Αθήνα

Φωτοστοιχειοθεσία:
ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., λεωφόρος Συγγροῦ 194, 'Αθήνα

Βιβλιοδεσία:
Ν. Παπαβασιλόπουλος - Α. Γαβαλᾶς Ο.Ε.
'Ασκληπιοῦ 67 - 'Ερεσσοῦ 1, 'Αθήνα

Τιμὴ τεύχους:
500 δρχ. Γιὰ 'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Εταιρεῖες 1000 δρχ.
Γιὰ σπουδαστὲς 400 δρχ. (μόνο ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ).
Προηγούμενα τεύχη: 500 δρχ.

Τὰ ἐνυπόγραφα ἄρθρα ἐκφράζουν τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τους. 'Η σύνταξη διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιφέρει φραστικὲς μεταβολὲς στὰ δημοσιευόμενα κείμενα. 'Η ἀναδημοσίευση ἄρθρων καὶ φωτογραφιῶν χωρὶς τὴν ἔγγραφη ἄδεια τοῦ ἐκδότη ἀπαγορεύεται. Φωτογραφίες καὶ χειρόγραφα δημοσιευθέντα ἢ ὄχι δὲν ἐπιστρέφονται. 'Υπεύθυνος σύμφωνα μὲ τὸν νόμο: Ο.Β. Δουμάνης, Παπαρρηγοπούλου 32, Ψυχικό. Προϊστάμενος τυπογραφείου: Α. Λεχωνίτης, 'Αναπήρων Πολέμου 16, 'Αθήνα.

architecture in greece 11/1977

Annual review

Offices:
5 Kleomenous Street, Athens 139,
P.O. Box 545, Greece

Publisher-Editor:
Orestis B. Doumanis

9233 B

Consultant editor:
S. Kondaratos, architect

Editorial Advisory Board:
Professor S. Angelidis; Professor Th. Argyropoulos;
Professor Ch. Bouras; M.O. Doumanis, psychologist;
Professor D.A. Fatouros; N. Kalogeras, architect;
P. Komilis, architect; Professor G. Lavas;
Professor J. Liapis; D. Philippides, architect

Editorial assistant:
Mania Palidi

Layout:
Elias Passissis

Cover:
Agni Katzouraki

Printed by:
Malam Ltd., 22 Saripolou Street, Athens

Photosetting:
Fotron S.A., 194 Syngrou Avenue, Athens

Bookbinding:
N. Papavassilopoulos - A. Gavalas Ltd.,
67 Asklipiou - 1 Eressou, Athens

Price per copy:
$20. Back issues: $ 20.

Printed in Greece. The opinions expressed by writers of signed articles appearing in this review are those of their authors and the editor does not hold himself responsible for such opinions. All rights reserved. No articles or other material appearing in this issue may be reproduced, in part or in full, without prior written permission from the publisher.

Library of Congress Card Number 67-9595

GR ISSN 0066-6262

Contents

1. Forum

Book reviews 14
Books received 33
The international architectural press 34
Congresses - Seminars 40
Exhibitions 45
Obituaries 48
Architectural competitions 54
Events 56
International avant-garde 62
Structural engineering 74
Student projects 77

2. History - Theory - Research

From urbanization of architecture to architecturalisation of the town-planning conception, by P. Lazarides, architect 88
On urban structure and the role of planning in contemporary Greece. Stereotypes vs. prospects, by L. Leontidou-Emmanuel, planner 94
Production, place and reality, by Professor Kenneth Frampton 102
The "end" of styles, by D. Porphyrios, architect 111
"Multiplus". A design and construction system for low cost housing, by D. Naoumidis, architect 120

3 City and regional planning in Greece. Guest editors: A. Voivonda, V. Kizilou, R. Kloutsiniotis, S. Kondaratos and Y. Pyrgiotis, architects and town planners

Preface 128
City and regional planning in Greece: a historical survey 130
The city and regional studies of the 1960s and 1970s 152
The planners' point of view 155
Intentions and objectives of State intervention in spatial planning 193

4. Greek architects

Primary school complex at Nea Smyrni, Athens, architects: A.N. Tombazis and Associates. Design team: D. Diamantopoulos and I. Paraskevopoulou-Kavakiotis, architects 216
Office building for a cement company at Lykovrissi, Athens, architects: A.N. Tombazis and Associates. Design team: A. Tricha-Athanassoulis, E. Chalkia-Plainis, I. Paraskevopoulou-Kavakiotis and A. Zikakos 221
Office building in Kolonaki square, Athens, architect K. Kyriakidis. Collaborating architects: J. Ditsas and L. Niakakis 229
Office building in Athens, architects K. Kyriakidis and A. Paizis-Kyriakidis. Collaborating architects: K. Vittas and L. Niakakis 231
Four industrial buildings, architects S. Seroglou, P. Tzonos, G. Hoipel and X. Hoipel 232
Small factory building in Attica. Atelier 66: architects A. Noukakis and P. Babalou-Noukakis 242
Ore-dressing plant at Olympias, Chalkidiki. Atelier 66: architects G. Aidonopoulos and E. Vrontissis 246
Holiday village on the island of Crete, civil engineer M. Karantinos and Associates 249
Paros. Project for preservation and controlled tourist development, by R. Calocardou-Bina, architect N.T.O.G. 253

Περιεχόμενα

1. Χρονικό

Βιβλιοκρισίες 14
Βιβλία ποὺ λάβαμε 33
Ἀπὸ τὰ ξένα ἀρχιτεκτονικὰ περιοδικὰ 34
Συνέδρια - σεμινάρια 40
Ἐκθέσεις 45
Νεκρολογίες 48
Ἀρχιτεκτονικοὶ διαγωνισμοὶ 54
Ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς χρονιᾶς 56
Διεθνὴς ἀρχιτεκτονικὴ πρωτοπορία 62
Δομικὴ μηχανική 74
Σπουδαστικὲς ἐργασίες 77

2. Ἱστορία - Θεωρία - Ἔρευνες

Ἀπὸ τὴν πολεοδομοποίηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν ἀρχιτεκτονοποίηση τῆς πολεοδομίας, τοῦ ἀρχιτέκτονα Π.Γ. Λαζαρίδη 88
Σχέδιο ἀνάλυσης τῆς δομῆς τῆς πόλης καὶ τοῦ ρόλου τῆς πολεοδομίας στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα. Ἀδιέξοδα καὶ προοπτικές, τῆς ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Λ. Λεοντίδου - Ἐμμανουὴλ 94
Παραγωγή, τόπος καὶ πραγματικότητα, τοῦ καθηγητῆ Kenneth Frampton 102
Τὸ «τέλος» τῶν στύλ, τοῦ ἀρχιτέκτονα Δ. Πορφύριου 111
"Multiplus". Ἕνα σύστημα μελέτης καὶ κατασκευῆς κατοικιῶν, τοῦ ἀρχιτέκτονα Δ. Ναουμίδη 120

3. Ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα. Ἐπιμέλεια τῶν: ἀρχιτεκτόνων-πολεοδόμων Α. Βοϊβόνδα, Β. Κιζήλου, Ρ. Κλουτσινιώτη, Σ. Κονταράτου καὶ Γ. Πυργιώτη

Προλεγόμενα 128
Ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα. Μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἐπισκόπηση 130
Οἱ μελέτες ποὺ ἐκπονήθηκαν ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ 152
Οἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν. Ἀπόψεις τῶν:
Γραφείου Δοξιάδη (Ἰωάννινα. Πρόγραμμα καὶ σχέδιο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης),
Ὁμάδας Ἀρχιτεκτονικῶν καὶ Οἰκιστικῶν Μελετῶν - ΟΑΟΜ (Χωροταξικὴ μελέτη Δελφῶν-Φωκίδας-Παρνασσοῦ),
Γραφείου Τ.Χ. Ζενέτου (Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἁγίας Γαλήνης Κρήτης καὶ εὐρύτερης περιφέρειάς της· Ρυθμιστικὴ μελέτη τουριστικῆς ἀνάπτυξης Πλακιᾶ Ρεθύμνης, Νότια Κρήτη),
Κέντρου Χωροταξικῶν, Πολεοδομικῶν καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Μελετῶν - ΚΕΠΑΜ (Ρυθμιστικὸ καὶ ρυμοτομικὸ σχέδιο Θήβας),
Γραφείου Θ. Παπαγιάννης καὶ συνεργάτες (Χωροταξικὴ καὶ ρυθμιστικὴ μελέτη Βόλου· Ρυθμιστικὴ μελέτη Καβάλας),
Γραφείου ΟΤΟΜΕ (Μελέτη ρυθμιστικοῦ σχεδίου Πτολεμαΐδας· Χωροταξικὴ μελέτη, καὶ ρυθμιστικὰ καὶ πολεοδομικὰ σχέδια νήσου Σκύρου),
Γραφείου Πατέλλη (Μελέτη ἀνάπτυξης παραμεθόριας περιοχῆς Πωγωνίου - Κονίτσης - Ζαγορίου - Μετσόβου),
Ἑταιρίας Μελετῶν Περιβάλλοντος (Μελέτη ἀνάπτυξης προβληματικῶν περιοχῶν Νότιας Πελοποννήσου· Ρυθμιστικὸ καὶ ρυμοτομικὸ σχέδιο Λάρισας) 155
Αἴτια καὶ ἐπιδιώξεις τῆς κρατικῆς παρέμβασης στὴ ρύθμιση τοῦ χώρου.
Ἀπόψεις τῶν: Κ. Μπίρη, Ὑφυπουργοῦ Δημοσίων Ἔργων, Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Κόμματος Νέας Δημοκρατίας, Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας, Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας ἐσωτερικοῦ, Α. Μπλάνα, Δημάρχου Λαρίσης, Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος, Συλλόγου Πτυχιούχων Ἱστορικῶν καὶ Ἀρχαιολόγων, Π. Κομίλη καὶ Π. Λουκάκη, ἀρχιτεκτόνων-πολεοδόμων, Γ. Σαρηγιάννη, ἐπιμελητῆ στὴν ἕδρα Πολεοδομίας ΕΜΠ καὶ Α. Τζίκα - Χατζοπούλου, δικηγόρου 193

4. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες

Συγκρότημα δημοτικῶν σχολείων στὴ Νέα Σμύρνη, ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη. Ὁμάδα μελέτης: Δ. Διαμαντόπουλος καὶ Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη, ἀρχιτέκτονες 216
Γραφεῖα διοικήσεως ἑταιρείας στὴ Λυκόβρυση, ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη. Ὁμάδα ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης: Α. Τρίχα-Ἀθανασούλη (ὑπεύθυνη), Ε. Χαλκιᾶ-Πλαΐνη, Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη καὶ Α. Ζηκάκος 221
Κτίριο καταστημάτων καὶ γραφείων στὴν πλατεία Κολωνακίου, ἀρχιτέκτων Κ. Κυριακίδης. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες Ι. Δίτσας καὶ Λ. Νιακάκη 229
Κτίριο γραφείων στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως, ἀρχιτέκτονες Κ. Κυριακίδης καὶ Α. Παΐζη-Κυριακίδη. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες Κ. Βήττας καὶ Λ. Νιακάκη 231
Τέσσερα βιομηχανικὰ κτίρια, ἀρχιτέκτονες Σ. Σέρογλου, Π. Τζώνος, Γ. Χόϊπελ καὶ Ξ. Χόϊπελ 232
Κτίριο βιοτεχνίας στὴ Μεταμόρφωση Ἀττικῆς. Ἐργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Α. Νουκάκης καὶ Π. Μπαμπάλου-Νουκάκη 242
Συγκρότημα ἐπεξεργασίας μεταλλευμάτων στὴν Ὁλυμπιάδα Χαλκιδικῆς. Ἐργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Γ. Ἀηδονόπουλος καὶ Ε. Βροντίση 246
Χωριὸ διακοπῶν στὴν Κρήτη, πολιτικὸς μηχανικὸς Μ. Καραντινὸς καὶ συνεργάτες 249
Πάρος. Μελέτη γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ἐλεγχόμενη ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν καὶ πολιτιστικῶν πόρων, τῆς ἀρχιτέκτονος τοῦ ΕΟΤ Ρ. Καλοκάρδου-Μπίνα 253

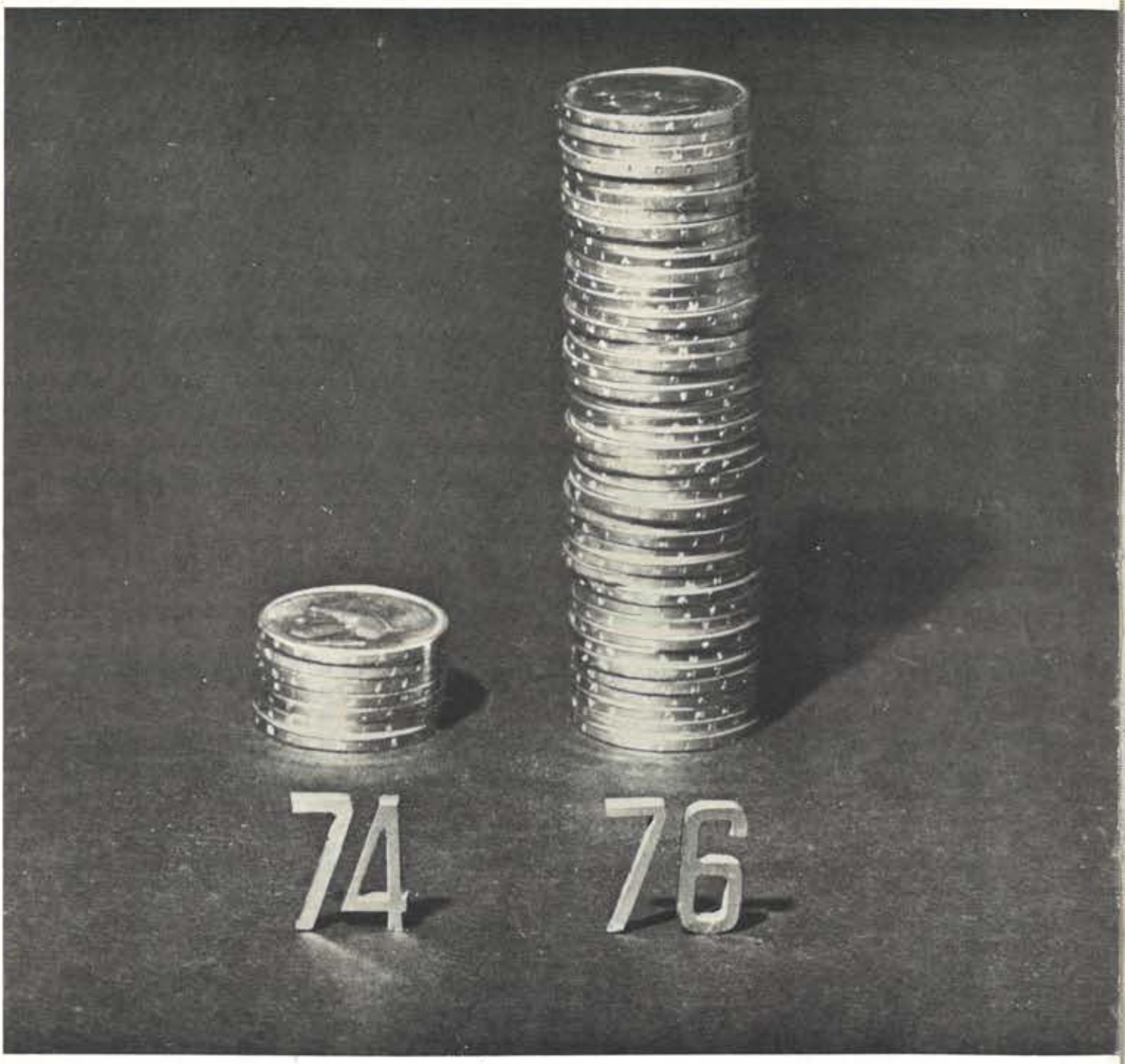

επτά φορές περισσότερο

Ἀπὸ τὸ 1974 ὡς τὸ 1976, οἱ Τρεχούμενοι Λογαριασμοὶ Καταθέσεων στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐπταπλασιάστηκαν! Κι αὐτὸ γιατί:

- Παρέχουν ἀσφάλεια 100%, ἐπειδὴ δὲν κρατᾶτε ἀπάνω σας χρήματα.
- Προσφέρουν ὑψηλὸ τόκο.
- Δίνουν τὴν εὐχέρεια ἄνετης ἀναλήψεως σ' ἕνα ἀπὸ τὰ 330 Καταστήματά μας σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα.
- Ἀπλοποιοῦν τὶς συναλλαγές: μὲ μιὰ ἐπιταγὴ μπορεῖτε νὰ πληρώνετε κάθε λογαριασμό σας: τῆς ΔΕΗ, τοῦ ΟΤΕ, τῆς Ἑταιρείας Ὑδάτων ἀκόμα καὶ τοὺς φόρους σας.

Τρεχούμενοι Λογαριασμοὶ Καταθέσεων

Ἔγιναν γιὰ τὴ δική σας ἐξυπηρέτηση

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Amos Rapoport

ανωνυμη αρχιτεκτονικη και πολιτιστικοι παραγοντες

Κυκλοφόρησε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις *'Αρχιτεκτονικὰ Θέματα* τὸ κλασικὸ βιβλίο τοῦ καθηγητῆ Amos Rapoport *'Ανώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολιτιστικοὶ παράγοντες*, σὲ μετάφραση τοῦ ἀρχιτέκτονα Δ. Φιλιππίδη.

Μέχρι τώρα ἡ παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ - καὶ γενικότερα ἡ ἀνώνυμη - ἀντιμετωπιζόταν ἀπὸ πλευρὰ αἰσθητική, καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς ἰδεολογίας ποὺ πήγαζε ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα. 'Ο τρόπος αὐτὸς προσέγγισης, ὅμως, ἀγνοοῦσε ἢ παρέβλεπε βασικὲς διαστάσεις τοῦ φαινομένου, ἐνῶ ἀντίστοιχα δὲν μποροῦσε νὰ ἑρμηνεύσει τὴν τεράστια ποικιλία ἀπὸ μορφολογικὲς καὶ λειτουργικὲς λύσεις ποὺ ἔχουν δοθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ ὡς σήμερα. Τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητῆ Amos Rapoport *'Ανώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολιτιστικοὶ παράγοντες* συμπληρώνει τὶς ἐλλείψεις ποὺ παρουσίαζε ἡ ἔρευνα τῆς ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς, μὲ μιὰ μεθοδικὴ ἐξέταση ὅλων τῶν παραγόντων ποὺ ἐπηρεάζουν - χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζουν - τὴ μορφολογία καὶ λειτουργία τοῦ ἀνώνυμου κτίσματος. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποκαθιστᾶ ὁ συγγραφέας τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ κέλυφος καὶ τοὺς κοινωνικοοικονομικούς, πολιτιστικοὺς καὶ τοπογραφικοὺς παράγοντες, μὲ μιὰ διεξοδικὴ ἀναφορὰ σὲ ἕνα πλῆθος παραδειγμάτων ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο.
'Η εἰσαγωγὴ καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἀρχιτέκτονα Δ. Φιλιππίδη ἀποτελοῦν μιὰ συμβολὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ χαράζει ὁ συγγραφέας, καθὼς ἀνιχνεύουν τὶς ἀντιστοιχίες ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονική, λαογραφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ βιβλιογραφία.
'Η ἔκδοση συμπληρώνεται ἀπὸ μιὰ ἐκτεταμένη ἑλληνικὴ καὶ διεθνὴ βιβλιογραφία.

Σελίδες 292. Πωλεῖται σὲ ὅλα τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ τὰ γραφεῖα τῶν *Α.Θ.* (Κλεομένους 5 καὶ Λουκιανοῦ, Τ.Τ. 139). Τιμὴ 250 δρχ.
Γιὰ τοὺς σπουδαστὲς 200 δρχ. (μόνο στὰ γραφεῖα τῶν *Α.Θ.*).

οικισμοι στην ελλαδα

'Επιμέλεια
Ὀρέστη Β. Δουμάνη καὶ Paul Oliver

Τὰ δέκα ἄρθρα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἀποτελοῦν τὴν πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια νὰ μελετηθεῖ διαχρονικὰ ἡ μορφὴ τῶν ἑλληνικῶν οἰκισμῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση ποὺ ἐκφράζει. Τὰ ἄρθρα ἀναφέρονται τόσο σὲ παραδοσιακοὺς ὅσο καὶ σὲ σύγχρονους ἀνώνυμους οἰκισμούς. 'Αναφέρονται ἀκόμη σὲ οἰκισμοὺς ἀπὸ δύο μεγάλες ἱστορικὲς περιόδους, τὴν ἀρχαία καὶ τὴ βυζαντινή. Στοὺς ***Οἰκισμοὺς στὴν 'Ελλάδα*** *περιλαμβάνονται ἀναλυτικότερα τὰ ἄρθρα:*

Βασικὲς μορφὲς καὶ βασικὲς προϋποθέσεις. 'Η μελέτη τῶν ἀνώνυμων ἑλληνικῶν οἰκισμῶν, *τοῦ καθηγητῆ Paul Oliver,*
Οἰκισμοὶ στὴν ἀρχαία 'Ελλάδα, *τοῦ καθηγητῆ Γ.Π. Λάββα,*
Κατοικίες καὶ οἰκισμοὶ στὴ βυζαντινὴ 'Ελλάδα, *τοῦ καθηγητῆ Χ. Μπούρα,*
Αἰγαιοπελαγίτικοι οἰκισμοί. Μιὰ σύγχρονη ἐπισκόπηση,
τοῦ καθηγητῆ Κ. Μιχαηλίδη,
Κυκλάδες. Μελέτη μιᾶς ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς,
τῶν ἀρχιτεκτόνων A. Radford καὶ G. Clark,
'Η δομὴ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στὴ Νάξο,
τῶν ἀρχιτεκτόνων Α.Π. Πολυχρονιάδη καὶ Κ.Μ. Χατζημιχάλη,
'Η κατοικία στὰ 'Επτάνησα, *τοῦ καθηγητῆ Δ.Α. Ζήβα,*
'Η ἐξέλιξη τῶν οἰκισμῶν στὴ Μάνη, *τῆς ἀρχιτέκτονος Χάρης Καλλιγᾶ,*
Αὐτογενὴς οἰκισμὸς στὴν περιοχὴ Θεσσαλονίκης,
τῶν ἀρχιτεκτόνων: καθηγητῆ Δ.Α. Φατούρου καὶ Κ.Μ. Χατζημιχάλη,
'Ο αὐτόνομος συνοικισμὸς τοῦ 'Ιλισσοῦ στὴν 'Αθήνα,
τοῦ ἀρχιτέκτονος Δ. Φιλιππίδη.

"Εκδοση «'Αρχιτεκτονικῶν Θεμάτων». Σελίδες 180 μὲ 290 φωτογραφίες καὶ σχέδια. Πωλεῖται σὲ ὅλα τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ τὰ γραφεῖα τῶν «Α.Θ.» (Κλεομένους 5 καὶ Λουκιανοῦ, Τ.Τ. 139). Τιμὴ 400 δρχ. Γιὰ τοὺς σπουδαστὲς 320 δρχ. (μόνο στὰ γραφεῖα τῶν «Α.Θ.»).

Ἀντίληψη πρωτοπορίας

Τά γραφεῖα τῆς Α.Γ.Ε.Τ. «ΗΡΑΚΛΗΣ» συνιστοῦν μιά ἐπανάσταση στήν ὀργάνωση, τήν αἰσθητική καί τήν ποιότητα χώρου ἐργασίας.

Γιά τήν Α.Γ.Ε.Τ. «ΗΡΑΚΛΗΣ», ἡ ἔννοια τοῦ πρωτοπόρου δέν σταματάει στόν ἐκσυγχρονισμό καί τή συνεχή ἐξέλιξη τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Οὔτε στή δημιουργία μονάδων, πού τό μέγεθος καί ἡ ὀργάνωσή τους τίς κατατάσσουν στήν πρώτη γραμμή μέσα στόν Εὐρωπαϊκό χῶρο.

Ἡ ἔννοια τοῦ πρωτοπόρου γιά τήν Α.Γ.Ε.Τ. «ΗΡΑΚΛΗΣ» εἶναι πολύ εὐρύτερη καί βρίσκεται πίσω ἀπό κάθε εἶδους δραστηριότητα. Ἀκόμα καί ἐκεῖ πού τήν ὑποπτεύεται κανείς δύσκολα.

Ἀκόμα καί στά γραφεῖα της. Σέ κάθε τους λεπτομέρεια. Σχεδιασμένα καί χτισμένα μέ ἕνα ξεχωριστά προοδευτικό τρόπο, δίνουν νέα κατεύθυνση στίς ἀντιλήψεις πού ἐπικρατοῦν σχετικά μέ τό σχεδιασμό γραφείων.
Τό φῶς, ἡ θέρμανση, τά χρώματα, ἡ διαρρύθμιση, ἡ ὀργάνωση, ἡ ἐπικοινωνία ἀλλά καί ἡ νοοτροπία, ἐξασφαλίζουν ἰδανικές συνθῆκες ἐργασίας.

Ἡ ποιότητα τοῦ χώρου ἐργασίας στά γραφεῖα τῆς Α.Γ.Ε.Τ. «ΗΡΑΚΛΗΣ» ἐκφράζει μέ τή σειρά της τήν ἀντίληψη τῆς Ἑταιρίας:
Τήν ἀντίληψη τῆς πρωτοπορίας.

ΗΡΑΚΛΗΣ
ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΓΕΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΤΣΙΜΕΝΤΩΝ

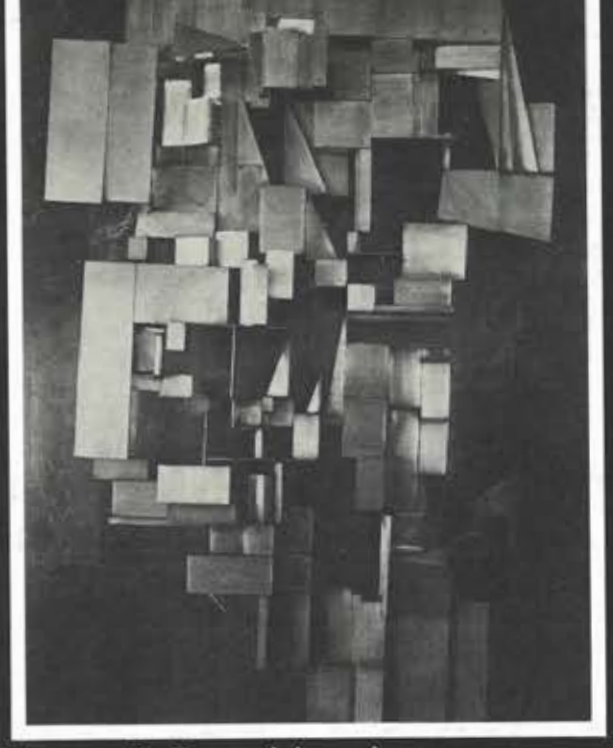

Ἔργον Γ. Ζογγολόπουλου

Ἐσωτερικὰ Καταστημάτων
Λεωφόρου Ἀθηνῶν,
Κολωνακίου καὶ Πύργου Ἀθηνῶν
διακοσμημένα μὲ γλυπτὰ
γνωστῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΙΣΤΕΩΣ

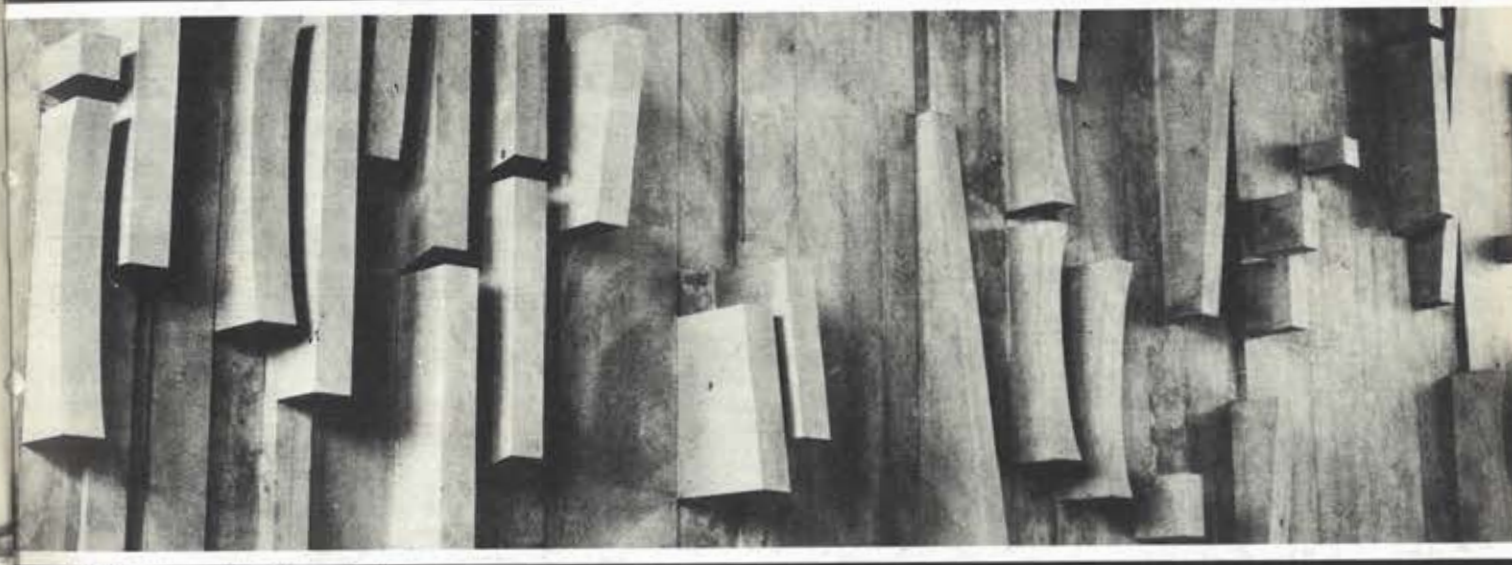

Ἔργον Φ. Μιχαλέα

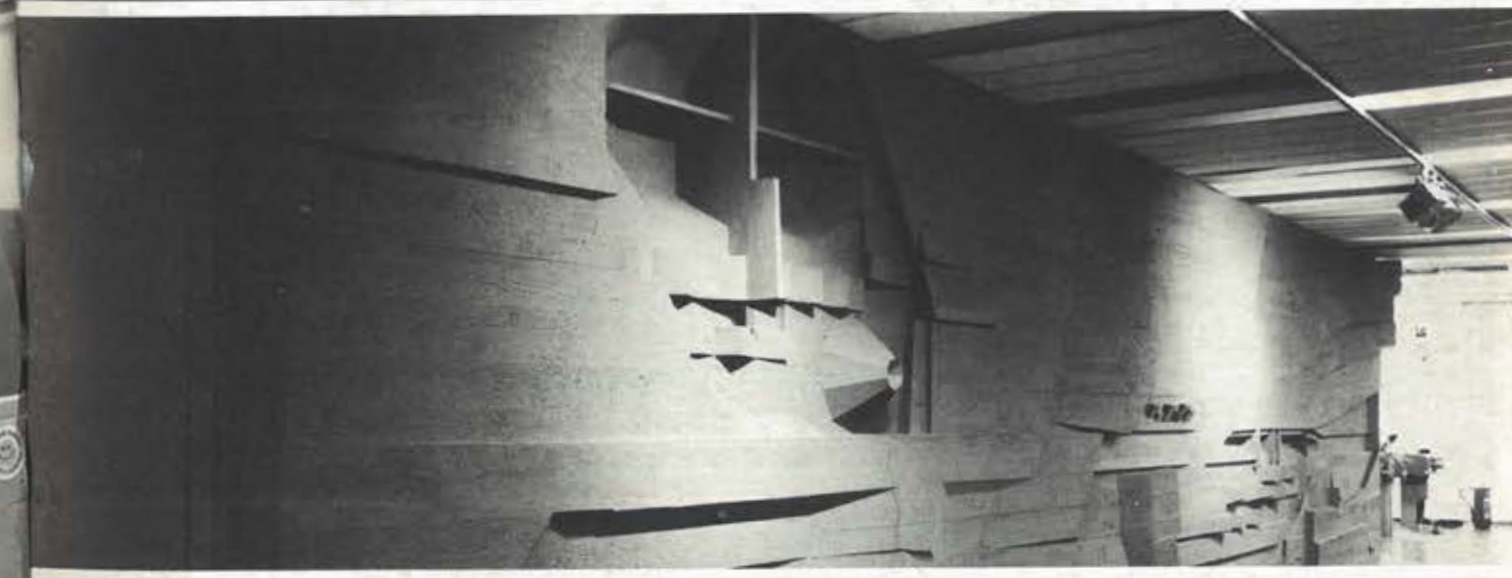

Ἔργον Κ. Ξενάκη

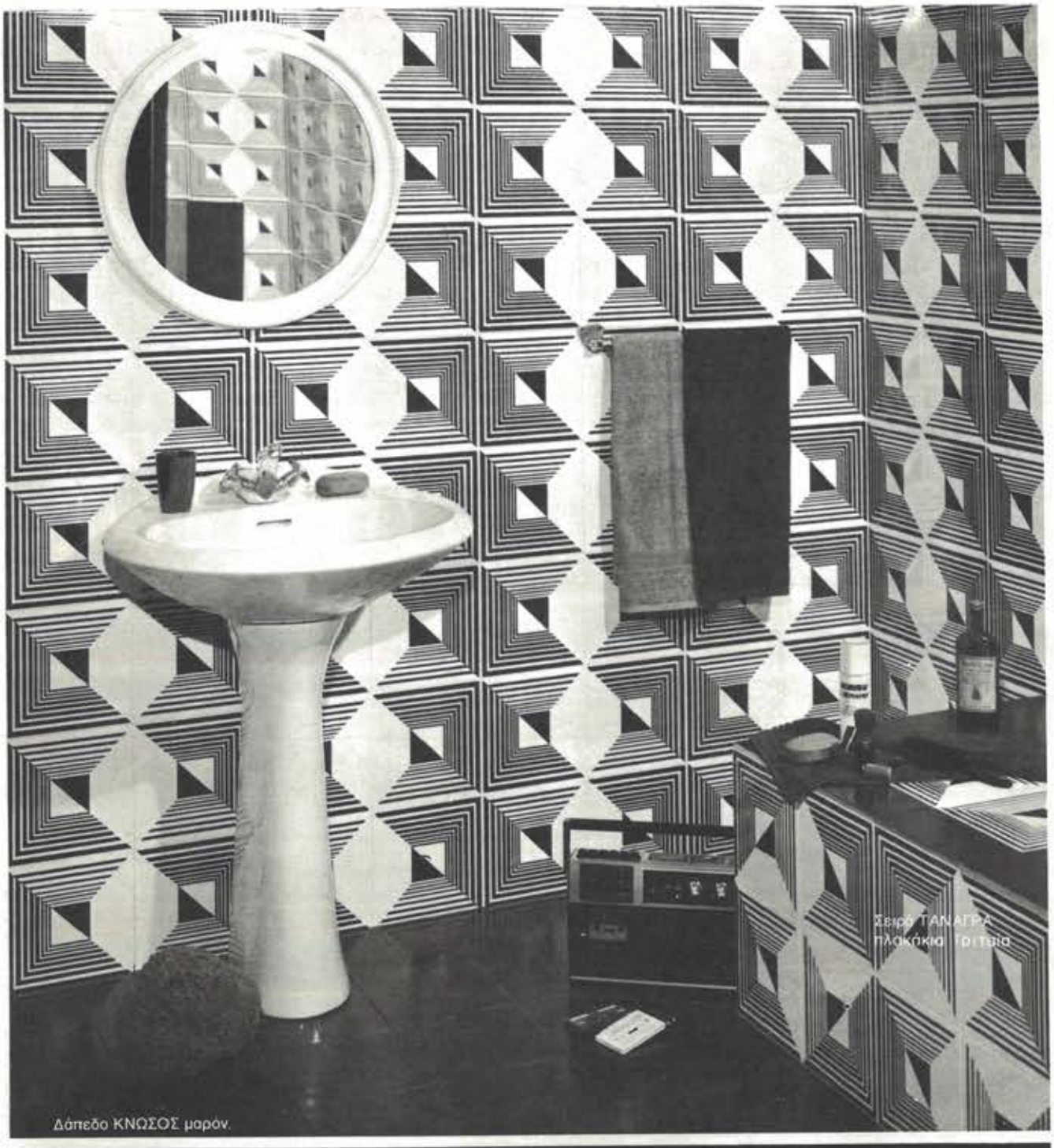

Δάπεδο ΚΝΩΣΟΣ μαρόν.

επένδυσις ομορφιάς

Πλακάκια KERAMIKI-ELIKI σέ κλασικά καί πρωτοπορισκά σχέδια. Προτοῦ ἀγοράσετε πλακάκια τοίχου ἤ δαπέδου δῆτε ἀπαραιτήτως καί τήν δική μας συλλογή.

KERAMIKI

Eliki

ΓΕΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ Α.Ε. ΚΛΑΔΟΣ ΠΛΑΚΙΔΙΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΔΡΑΓΑΤΣΑΝΙΟΥ 6, ΤΗΛ. 3246.611 ΑΘΗΝΑΙ 122 – ΜΟΝΙΜΟΣ ΕΚΘΕΣΙΣ: ΜΑΡΝΗ18 ΚΑΙ Γ΄ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΤΗΛ. 5224.583

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ» 177

IDEAL STANDARD ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Πρωτοπορικὴ τεχνικὴ στὶς μπαταρίες

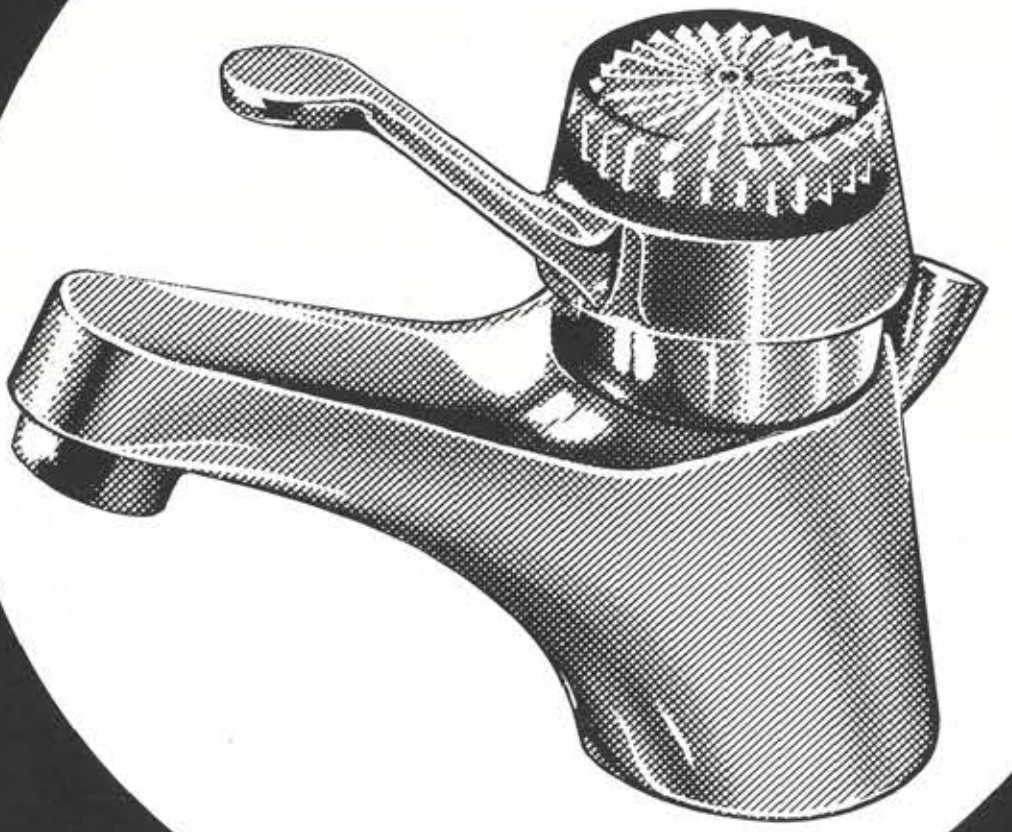

ΕΡΓΟΝ D 776

CERAMIX

Ἡ πρωτοπορικὴ τεχνικὴ τῆς Ἰντεὰλ Στάνταρντ Γερμανίας δημιούργησε τὶς μοναδικὲς μπαταρίες λουτροῦ Ceramix. Δύο κεραμεικοὶ δίσκοι καταργοῦν τὰ κοινὰ λάστιχα ποὺ φθείρονται, κι ἔτσι οἱ μπαταρίες Ceramix δὲν στάζουν ποτέ. Συνδυάστε τὰ εἴδη κρουνοποιΐας Ἰντεὰλ Στάνταρντ Γερμανίας μὲ τὰ εἴδη ὑγιεινῆς Ἰντεὰλ Στάνταρντ, γιὰ νὰ ἔχετε ξεχωριστὴ ποιότητα καὶ πολυτέλεια στὸ μπάνιο σας.
Θὰ τὰ βρῆτε στὰ καταστήματα εἰδῶν ὑγιεινῆς.

Ἀντιπρόσωποι γιὰ τὴν Ἑλλάδα

ΣΤΑΝΤΕΞ ΕΠΕ Ἀλεξανδρουπόλεως 23, Ἀθῆναι 610, Τηλ. 770.3516

A.M.T.E.

'Ανώνυμος 'Εταιρεία
Τεχνικῶν Μελετῶν
Καλάρη 7, Παλαιὸ Ψυχικό,
τηλ. 6713.207

Προκατασκευασμένες κυψέλες

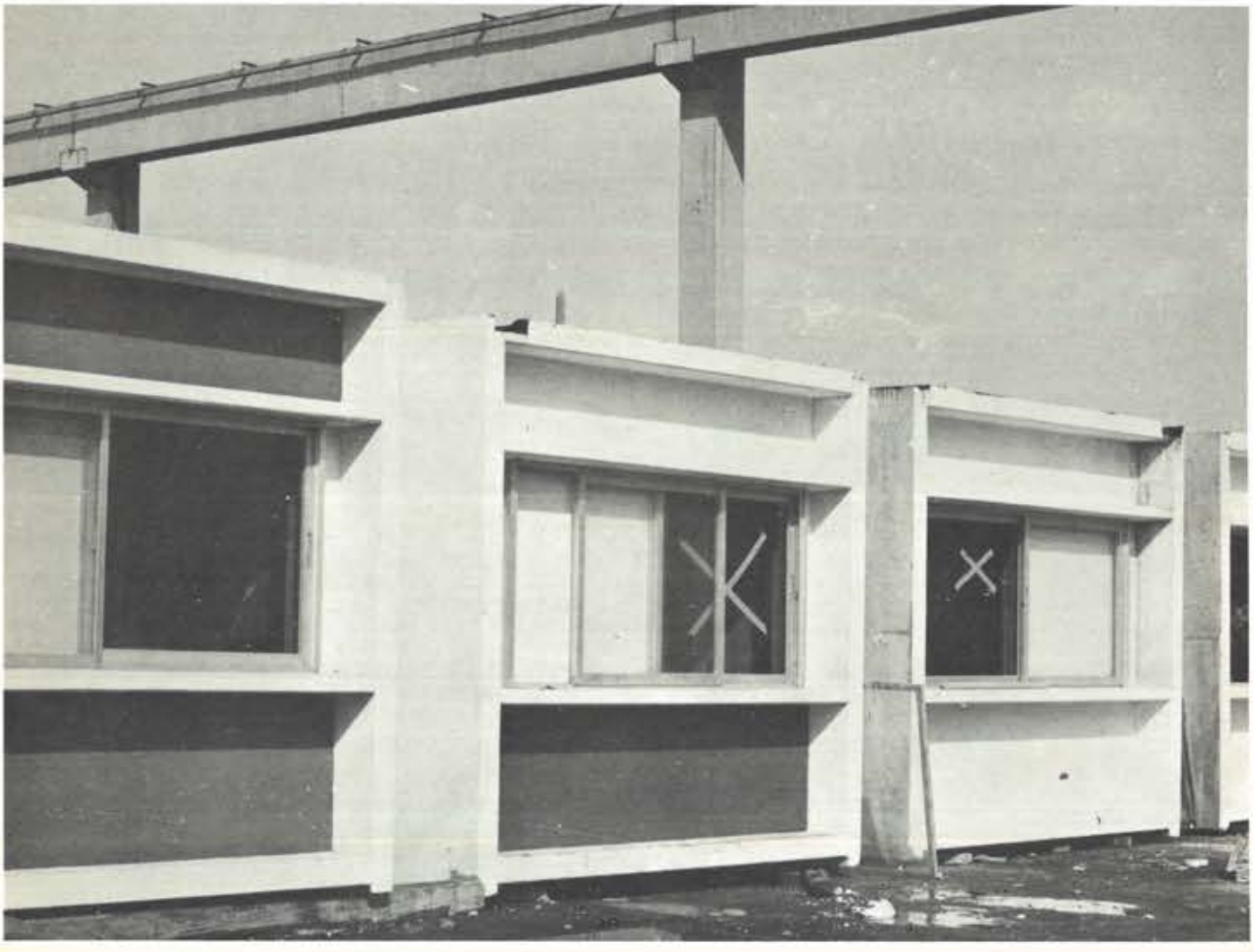

χαρῆτε τὸ κλῖμα τῆς Ἴσαρης-Βασιλειάδης

Εἶναι τὸ ἰδανικὸ κλῖμα!

Γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ Σωστὸς Κλιματισμός, εἶναι συγχρόνως καὶ Κλῖμα Ἐμπιστοσύνης.

Μόνο τὰ δικά μας μηχανήματα ἔχουν ἐγγυημένες ἀποδόσεις κατὰ A.M.C.A. (Air Moving and Conditioning Association) καὶ κατὰ A.R.I. (Air-Conditioning and Refrigeration Institute).

Συνεργαζόμαστε, ἔχοντας ἀποκλειστικὰ κατασκευαστικὰ προνόμια (Manifacturing Licences) μὲ ἑταιρεῖες διεθνοῦς φήμης ὅπως: AIRTEMP CORP., HOVAL A.G., ILG INDUSTRIES, AIR INDUSTRIE & DRAVO CORP.
ΙΔΑΝΙΚΟ ΚΛΙΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ & ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ, σᾶς ἐγγυᾶται μόνον ἡ "ΙΣΑΡΗΣ - ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ".

ΙΣΑΡΗΣ-ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ Α.Ε.

ΠΩΛΗΣΕΙΣ - Α' ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ: Φλέμιγκ 33 - Ἅγιος Ἰωάννης Ρέντης - Τηλ. 4810.624, - 4817.542 TELEX: 21-3289
Β' ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ: Μαγούλα Ἀττικῆς - Τηλ. 5555.561 - 5555.562
ΓΡΑΦΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: Δωδεκανήσου 22 - Τηλ. (031) 524.095

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 18.1.76

I

Χρονικὸ

Forum

Βιβλιοκρισίες

'Αρχιτεκτονική καὶ κοινωνία: ἀπὸ τὰ σοσιαλιστικὰ πειράματα στὴν καπιταλιστικὴ φενάκη

Πόλη καὶ ἐπανάσταση, *τοῦ Anatole Kopp (μετάφραση καὶ ἐπιμέλεια Π.Γ. Λαζαρίδη).*
Ἡ πτώχευση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, *τοῦ Παντελῆ Γ. Λαζαρίδη. Νέα Σύνορα, 'Αθήνα 1976.*

Οἱ ἐκδόσεις «Νέα Σύνορα» φιλοδοξοῦν νὰ παρουσιάσουν, σὲ μιὰ νέα σειρὰ μὲ τὸν γενικὸ τίτλο *'Η ζωὴ μέσα στὸν χῶρο*, κείμενα κλασικὰ καὶ σύγχρονα «πάνω σὲ προβλήματα... συσχετισμένα μὲ τὴ λειτουργία καὶ τὸν ρόλο τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου στὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς». "Οπως τονίζει καὶ ὁ ἐκδότης προλογίζοντας τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς «τὸ τόλμημα δὲν εἶναι μικρό», γιατὶ μιὰ τέτοια ἐκδοτικὴ πρωτοβουλία ἐνέχει καὶ οἰκονομικοὺς κινδύνους καὶ ἰδιαίτερες δυσκολίες, ὅταν μάλιστα «στόχος εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ κάλυψη τοῦ θέματος καὶ συγχρόνως οἱ πολιτικὲς προεκτάσεις ποὺ μποροῦν νὰ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτήν». 'Ελπίζουμε ὡστόσο πὼς τὰ «Νέα Σύνορα» θὰ ἐπιμείνουν στὴν προσπάθειά τους καὶ θὰ κατορθώσουν τελικὰ νὰ πλουτίσουν τὴ φτωχὴ ὁπωσδήποτε βιβλιογραφία μας μὲ κείμενα σωστὰ ἐπιλεγμένα καὶ παρουσιασμένα μὲ φροντίδα. 'Εγγύηση γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἄλλωστε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴ γενικὴ διεύθυνση τῆς νέας σειρᾶς ἀνέλαβε ὁ συνάδελφος Παντελῆς Λαζαρίδης, ποὺ διαθέτει τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου γνώσεις καὶ ἱκανότητες.

"Ηδη ὅμως ἔχουμε στὰ χέρια μας τὸν τόμο μὲ τὸν ὁποῖο ἐγκαινιάζεται ἡ σειρὰ καὶ μποροῦμε νὰ κρίνουμε τὸν πρῶτο καρπὸ τῆς προσπάθειας. "Η μᾶλλον τοὺς καρπούς· γιατὶ στὸν τόμο αὐτὸ περιλαμβάνονται δύο κείμενα: τὸ γνωστὸ βιβλίο τοῦ Anatole Kopp *Πόλη καὶ ἐπανάσταση*, σὲ μετάφραση Λαζαρίδη, καὶ ἕνα μικρὸ δοκίμιο ποὺ ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Λαζαρίδης μὲ τὸν εὔγλωττο τίτλο *'Η πτώχευση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*. Τὸ βιβλίο τοῦ Kopp, πρωτοδημοσιευμένο τὸ 1967 ἀπὸ τὶς «Editions Anthropos», ἀποτελεῖ μιὰ συστηματικὴ καὶ πλούσια τεκμηριωμένη ἐπισκόπηση τῆς σοβιετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν χρόνων (1920-1932)· σήμερα πιὰ θεωρεῖται κλασικὸ καὶ ἦταν πράγματι καιρὸς νὰ γίνει εὐρύτερα γνωστὸ καὶ στὸν τόπο μας. Τὸ δοκίμιο τοῦ Λαζαρίδη ἀναφέρεται στὶς ἀντιφατικὲς σχέσεις ποὺ προσδιορίζουν καὶ στὶς ἰδεολογικὲς κατηγορίες ποὺ ἐπικαλύπτουν τὶς ἔννοιες «ἀρχιτεκτονική» καὶ «ἀρχιτέκτονας» μέσα στὸ σύγχρονο καπιταλιστικὸ σύστημα· παρὰ τὶς ὁποιες ἀδυναμίες του, ἀποτελεῖ ἕνα ἀξιόλογο γιὰ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα πόνημα ποὺ ἄξιζε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. 'Εκεῖνο ποὺ δὲν μπορέσαμε νὰ δικαιολογήσουμε εἶναι ἡ συνύπαρξη τῶν δύο αὐτῶν ἀνεξάρτητων κειμένων στὸν ἴδιο τόμο. 'Ο ἐκδότης στὸν πρόλογό του μᾶς λέει πὼς δὲν εἶναι τυχαία, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μᾶς ἐξηγεῖ ποιὰ ἀνάγκη τὴν ὑπαγόρευσε. 'Αντίθετα, ἐμεῖς πιστεύουμε πὼς ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι ποὺ καθιστοῦν τὸ γεγονὸς ἀπαράδεκτο· ἕνας, καθαρὰ πρακτικός: ὅσοι ἐνδιαφέρονται νὰ γνωρίσουν τὸ μελέτημα τοῦ Λαζαρίδη ποὺ ἀριθμεῖ μόλις 70 σελίδες, ἀλλὰ συμβαίνει νὰ ἔχουν ἤδη τὸ *Πόλη καὶ ἐπανάσταση* στὰ γαλλικὰ ἢ στὰ ἀγγλικά, δύσκολα θὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀγοράσουν αὐτὸ τὸν τόμο, πληρώνοντας ἐπιπλέον καὶ ἄλλες 370 σελίδες ποὺ τοὺς εἶναι ἄχρηστες.

"Ας ἔρθουμε τώρα στὰ ἴδια τὰ κείμενα. Τὸ βιβλίο τοῦ Kopp δὲν χρειάζεται παρουσίαση. Μέχρι τὴ δημοσίευσή του, ἡ ἡρωϊκὴ περίοδος τῆς σοβιετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας ἦταν ἐλάχιστα γνωστὴ στὴ Δύση, μιὰ καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περιοριζόταν στὸ *Russland* τοῦ El Lissitski καὶ σὲ μερικὰ ἄρθρα ἢ ἀφιερώματα ἀρχιτεκτονικῶν περιοδικῶν. 'Ο Kopp, μὲ τὴν ἐργασία του, δὲν πρόσθεσε ἁπλῶς μιὰ προσιτότερη πηγὴ πληροφοριῶν γι' αὐτὴ τὴν περίοδο, ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ ξαναφέρει στὴν ἐπικαιρότητα τὶς ἀναζητήσεις, τοὺς ἀγῶνες, τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὶς ἀποτυχίες τῶν ἀνθρώπων ποὺ πρὶν πενήντα χρόνια πάσχιζαν νὰ δημιουργήσουν χῶρους ζωῆς γιὰ μιὰ νέα κοινωνικὴ πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ καὶ ἀξίζει κάθε ἔπαινος στὸν Λαζαρίδη ποὺ θέλησε νὰ παρουσιάσει αὐτὸ τὸ βιβλίο στὸ ἑλληνικὸ κοινό, μεταφράζοντάς το μάλιστα ὁ ἴδιος. Δυστυχῶς ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα ἀπέχει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προσδοκούσαμε. Δὲν ἀναφερόμαστε εἰδικὰ στὴν ποιότητα τῆς μετάφρασης. "Αν ἔλειπαν κάποιες παρερμηνεῖες (π.χ. στὶς δύο πρῶτες σελίδες τῆς «Εἰσαγωγῆς» τὸ «superpositions d' ordres» μεταφράζεται «ὑπερτιθέμενες διατάξεις» ἀντὶ «ὑπερτιθέμενοι ἀρχιτεκτονικοὶ ρυθμοὶ» καὶ τὸ «époque passionnante» ἀποδίδεται ὡς «ἐποχὴ γεμάτη πάθη» ἐνῶ σημαίνει ἁπλῶς «ἐποχὴ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος»), θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ θεωρηθεῖ πολὺ ἱκανοποιητική. 'Εκεῖνο ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ συγχωρήσουμε στὸν μεταφραστὴ-ἐπιμελητὴ εἶναι τὸ ὅτι, χωρὶς νὰ προειδοποιήσει κἂν τὸν ἀναγνώστη, ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Kopp μερικὲς παραγράφους καὶ κάμποσα παραθέματα. Θέλησε ἄραγε νὰ συντομεύσει τὸ κείμενο; Μᾶλλον ὄχι, ἀφοῦ οἱ παραλείψεις δὲν ξεπερνοῦν ὅλες μαζὶ τὶς τέσσερεις σελίδες. "Εκρινε μήπως αὐτὰ ποὺ ἀφαίρεσε ἐντελῶς περιττά; Δὲν ἀποκλείεται. Εἶναι πάντως κρίμα, γιατὶ ἡ μικρὴ αὐτὴ αὐθαιρεσία ὑποβαθμίζει ὁπωσδήποτε τὴν ἀξία τῆς προσφορᾶς του.

Στὸ δικό του δοκίμιο, ὁ Λαζαρίδης ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπομυθοποιήσει τὸν ρόλο τοῦ ἀρχιτέκτονα-δημιουργοῦ καὶ νὰ δείξει ὅτι στὴν ἐποχή μας τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ ἔχει συντελεστεῖ ἡ πτώχευση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς «ὑπερκαταξιωμένης ἰδεολογικῆς κατηγορίας». Οἱ βασικὲς διαπιστώσεις του ἀποτελοῦν, θὰ λέγαμε, κοινὸ παρονομαστὴ τῶν θέσεων ποὺ διατυπώθηκαν τὰ τελευταῖα δέκα μὲ δεκαπέντε χρόνια ἀπὸ τοὺς μαρξιστικὴς ἀγωγῆς κοινωνιολόγους καὶ ἱστορικοὺς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας. Οἱ θέσεις αὐτὲς δὲν εἶναι πιὰ ἄγνωστες στὴν 'Ελλάδα καὶ συχνὰ βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ ποὺ ἔχει ἀναπτυχθεῖ στὴ νεώτερη κυρίως γενιὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων μας ἀλλὰ καὶ μέσα στὶς ἀρχιτεκτονικὲς μας σχολές. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν μειώνει βέβαια τὴ σημασία τῆς ἐργασίας τοῦ Λαζαρίδη, γιατὶ ἡ συστηματικὴ ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν ἰδεῶν εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμη, θὰ λέγαμε ἀκόμη ἀπαραίτητη, προκειμένου ὁ συναφὴς προβληματισμὸς νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἀοριστία καὶ τὴ σύγχυση ποὺ συχνὰ τὸν χαρακτηρίζουν, καὶ νὰ ἀποβεῖ πραγματικὰ γόνιμος. 'Υποθέτοντας ὅτι στόχος τοῦ συγγραφέα ἦταν ἀκριβῶς νὰ συμβάλει σ' αὐτὸ καὶ ὄχι νὰ πρωτοτυπήσει, σπεύδουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε πὼς τὸ μελέτημά του παρουσιάζει πολλὲς ἀρετές· προσεγγίζει τὰ ζητήματα μὲ ἀρκετὴ εὐρύτητα, εἶναι ἀπαλλαγμένο καὶ ἀπὸ τὴν εὔκολη συνθηματολογία καὶ ἀπὸ δυσνόητες ἀναλύσεις, ἀναφέρεται σὲ ἱστορικὰ φαινόμενα ἀρκετὰ γνωστὰ ἢ σὲ σημερινὲς ἐμπειρίες ἀρκετὰ κοινὲς καί, γενικά, χρησιμοποιεῖ μιὰ συλλογιστικὴ καὶ μιὰ γλώσσα ποὺ δὲν ξενίζουν τὸν μέσο ἀναγνώστη. 'Από τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ ὁ συγγραφέας δὲν κατόρθωσε νὰ ἀποφύγει οὔτε τὴ σχηματοποίηση ὁρισμένων θέσεων οὔτε τὴ χαλαρότητα στὴ δομὴ τοῦ κειμένου. 'Ο ἴδιος ἄλλωστε χαρακτηρίζει τὴν ἀνάλυσή του «ἀποσπασματικὴ καὶ σχηματοποιημένη». "Ως ἕνα βαθμὸ τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ εἶναι ἀναπόφευκτα σὲ ἕνα ἁπλὸ «σχέδιο εἰσαγωγῆς στὸν προβληματισμὸ γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου», ὅπως θέλει ὁ Λαζαρίδης τὸ πόνημά του. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι θὰ μποροῦσε θαυμάσια νὰ ἀποφύγει κάποιες παρεκβάσεις ποὺ δὲν ἔχουν θέση σὲ ἕνα τέτοιο κείμενο (π.χ. τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ «κώδικα ἀμοιβῶν» στὴ σ. 378) ἢ τὶς ἀναφορὲς σὲ καθαρὰ ἑλλαδικὰ φαινόμενα ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ ἐκεῖνα ποὺ θέλησε νὰ ἀναλύσει (π.χ. τὸ φαινόμενο τοῦ ἀρχιτέκτονα ποὺ κλείνει δουλειὲς φέρνοντας στὸν ἐργολάβο οἰκόπεδα γιὰ ἀντιπαροχή, σ. 381). Τέλος, ἐπισημαίνουμε ὅτι, ἐνῶ ὅλο τὸ κείμενο τείνει νὰ παρουσιάσει τὰ πράγματα μᾶλλον πιὸ μαῦρα ἀπὸ ὅσο ἐνδεχομένως εἶναι - ἡ σχηματοποίηση ἀφαιρεῖ συνήθως τοὺς γκρίζους τόνους - ὁ ἐπίλογος, μὲ τὸν κάπως ρητορικὸ τίτλο «'Η λύση εἶναι μία», διαπνέεται ἀπὸ μιὰν ἀπροσδόκητη αἰσιοδοξία τοῦ συγγραφέα ὡς πρὸς τὶς δυνατότητες μιᾶς «γνήσιας δημοκρατικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου» καὶ ὡς πρὸς τὸν μελλοντικὸ ρόλο τῶν ἀρχιτεκτόνων. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἐργασία τοῦ Λαζαρίδη ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ καὶ νὰ συζητηθεῖ. Τὸ γεγονὸς ὅτι κυκλοφορεῖ στὸν ἴδιο τόμο μὲ ἕνα πολὺ γνωστὸ βιβλίο θὰ βοηθήσει τουλάχιστο σ' αὐτό.

Σ.Ι. Κονταράτος

Μιὰ μελέτη γιὰ τὴ δομὴ τοῦ θεατρικοῦ χώρου καὶ τὶς μεταμορφώσεις της

Προβλήματα στὶς ἐξελίξεις τοῦ σύγχρονου θεάτρου, *τοῦ Χρ. 'Αθανασόπουλου. Ι. Σιδέρης, 'Αθήνα 1976.*

"Αν ἐξαιρέσουμε τὴν κατοικία, τὸν τάφο καὶ τὸν ναό, τὸ θέατρο εἶναι ἴσως ὁ τύπος ἀρχιτεκτονημένου χώρου μὲ τὴν πιὸ μακρόχρονη ἱστορία. 'Εκεῖνο ὅμως ποὺ κάνει τὸ θέατρο ἕνα θέμα ἔρευνας μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι οἱ μεταμορφώσεις ποὺ σημαδεύουν τὴ διαχρονική του παρουσία καὶ ποὺ ἀντανακλοῦν τὶς ἀλλαγὲς τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν μὲ ἕναν τρόπο, μποροῦμε νὰ ποῦμε, μοναδικό. Πράγματι, τὸ θέατρο ὡς ἀρχιτεκτόνημα δὲν στεγάζει ἁπλῶς μία ἢ περισσότερες ἀνθρώπινες δραστηριότητες, ἀλλὰ εἶναι ὁ τόπος ὅπου τελοῦνται «ἀναπαραστάσεις» τῆς ἴδιας

τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἔτσι, ὁ χῶρος τοῦ θεάτρου εἶναι κοινωνικά «σημαντικός» ὄχι μόνο ἐπειδὴ ὑποδηλώνει, ὅπως καὶ κάθε ἀρχιτεκτονημένος χῶρος, τὴν ἰδεολογία τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας ποὺ τὸν ἔχει πλάσει, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ὑπηρετεῖ λειτουργικὰ μιὰ τέχνη ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της ἐκφράζει αὐτὴ τὴν ἰδεολογία ἀμεσώτερα καὶ πιὸ ὁλοκληρωμένα.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὶς σκέψεις αὐτές, πιστεύουμε πὼς τὸ βιβλίο τοῦ συναδέλφου Χρ. Ἀθανασόπουλου γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν θεάτρων, ἐπανέκδοση τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς ποὺ εἶχε ἀρχικὰ κυκλοφορήσει σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων, ἀποτελεῖ μιὰν ἀξιόλογη προσφορά. Τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν κομίζει βεβαίως ἄγνωστα στοιχεῖα ἢ καινούριες προτάσεις, παρέχει ὅμως στὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη τὴν εὐκαιρία νὰ κατατοπιστεῖ σωστὰ πάνω στὴ σύγχρονη προβληματικὴ τῆς ὀργάνωσης τοῦ θεατρικοῦ χώρου καί, ταυτόχρονα, νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξη τῶν μορφῶν ποὺ πῆρε αὐτὸς ὁ χῶρος ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια ὡς τὶς μέρες μας - κάτι ποὺ δὲν ἀφήνει ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὁ τίτλος τοῦ ἔργου. Ὁ συγγραφέας, εἶναι φανερό, μελέτησε μὲ πολλὴ προσοχὴ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία καί, ἐπιπλέον, προσπάθησε νὰ ἀποκτήσει μιὰν ἄμεση ἐμπειρία χαρακτηριστικῶν μορφῶν τοῦ θεάτρου τῆς ἐποχῆς μας (καὶ ὡς κελύφους καὶ ὡς τέχνης). Ἔτσι, καλὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὸ θέμα του, κατόρθωσε νὰ τὸ ἀναπτύξει μὲ ἕναν τρόπο δόκιμο καὶ ἐπαγωγικό. Ἀπέφυγε νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ περιγραφὲς τεχνικῶν λεπτομερειῶν ἢ νὰ παρασυρθεῖ σὲ θεωρητικὲς ἀοριστολογίες. Συγκέντρωσε ἀντίθετα τὴν προσοχή του στὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς δομῆς τοῦ θεατρικοῦ χώρου καὶ προσπάθησε νὰ ἐξηγήσει πῶς ἡ δομὴ αὐτὴ μεταβάλλεται ἀνάλογα μὲ τὶς ἀντιλήψεις κάθε ἐποχῆς γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ αἰσθητικὴ λειτουργικότητα τοῦ θεάτρου, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀγνοήσει καὶ ἄλλους παράγοντες, ὅπως εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ νέων τεχνικῶν μέσων καὶ οἱ οἰκονομικοὶ περιορισμοί. Χάρη σ' αὐτὴ τὴ σταθερὰ προσανατολισμένη προσέγγιση τοῦ θέματος, τὸ πόνημα κέρδισε μιὰ ἑνότητα ποὺ δὲν εἶναι ἀπὸ τὶς μικρότερες ἀρετές του.

Τὸ βιβλίο διαιρεῖται σὲ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο ἐξετάζεται ἡ ἐξέλιξη τοῦ θεάτρου ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐμφανίσεις του μέχρι τὸν 19ο αἰώνα. Στὸ δεύτερο ἐξετάζεται, ἱστορικὰ καὶ πάλι, τὸ θέατρο τοῦ 20οῦ αἰώνα. Στὸ τρίτο ἀναλύονται διεξοδικὰ οἱ βασικὲς μορφὲς ὀργάνωσης τοῦ θεατρικοῦ χώρου ὅπως ἔχουν ἐξελιχθεῖ σήμερα (θέατρο προσκηνίου, θέατρο ἀνοικτῆς σκηνῆς, κυκλικὸ θέατρο ἢ ἀρένα, προσαρμοζόμενο ἢ πειραματικὸ θέατρο) καὶ παρουσιάζονται κριτικὰ ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Τέλος, στὸ τέταρτο μέρος συνοψίζονται τὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὶς γενικὲς κατευθύνσεις ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέλιξη τῆς λειτουργίας καὶ τῆς μορφῆς τοῦ σύγχρονου θεάτρου· περιγράφονται ἐπίσης τόσο οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία πολυδύναμων αἰθουσῶν ἢ συγκροτημάτων αἰθουσῶν ποὺ νὰ καλύπτουν τὶς ποικίλες ἀνάγκες τῶν διαφόρων παραστατικῶν τεχνῶν ὅσο καὶ οἱ ἀπόπειρες ἀποδέσμευσης ἀπὸ τὸν ἐξειδικευμένο θεατρικὸ χῶρο. Τὸ κείμενο, γραμμένο σὲ μιὰ δημοτικὴ μὲ ἐλάχιστα ψεγάδια, διακρίνεται γιὰ τὴ σαφήνειά του. Στὴν κατανόησή του συμβάλλει καὶ τὸ πλούσιο εἰκονογραφικὸ ὑλικό - φωτογραφίες, σχέδια, διαγράμματα. Ἰδιαίτερα εὔστοχη ἦταν ἡ ἰδέα τοῦ συγγραφέα νὰ ἀντιπαραθέσει στὴν ἴδια κλίμακα κατόψεις καὶ τομὲς χαρακτηριστικῶν θεάτρων ἀπὸ διάφορες περιόδους. Χρήσιμος εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ πίνακας-παράρτημα ποὺ δείχνει τὴ διαχρονικὴ ἀκολουθία τῶν κύριων μορφῶν θεάτρου καὶ τὴ συγχρονικὴ ἀντιστοιχία τους μὲ τοὺς μεγάλους σταθμοὺς στὴν ἐξέλιξη τῆς δραματουργίας, τὶς σκηνογραφικὲς ἐπινοήσεις καὶ τοὺς συγγραφεῖς, σκηνοθέτες καὶ ἀρχιτέκτονες ποὺ ἐπηρέασαν αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη. Γενικά, ἡ ὅλη ἐργασία χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἐπιμέλεια ποὺ τιμᾶ καὶ τὸν συγγραφέα καὶ τὸν ἐκδότη.

Τὰ *Προβλήματα στὶς ἐξελίξεις τοῦ σύγχρονου θεάτρου* δὲν εἶναι οὔτε ἐγχειρίδιο θεατρικῆς κτιριολογίας οὔτε πραγματεία πάνω στὴ θεατρικὴ τέχνη καὶ τὴν ἱστορία της. Εἶναι μιὰ εἰσαγωγὴ στὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ζητήματα ποὺ θέτει ἡ δομὴ τοῦ θεατρικοῦ χώρου ὡς κρίσιμος συντελεστὴς τῆς θεατρικῆς ἐμπειρίας. Τὰ ζητήματα αὐτὰ ὁ συγγραφέας τὰ ἐπισημαίνει καὶ τὰ ἀναλύει μεθοδικὰ καὶ τεκμηριωμένα. Ἴσως κάποιες ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις του νὰ εἶναι συζητήσιμες. Τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει καθόλου τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ διαβαστεῖ ἐπωφελῶς ἀπὸ ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἢ μὲ τὸ θέατρο.

Σ.Ι.Κ.

Τὸ Γαλλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα μπροστὰ στὴν οἰκολογικὴ κρίση

Μαρξισμὸς καὶ περιβάλλον, *τοῦ Γκὺ Μπιολά (μετάφραση: Β. Κούρια, εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια: Χρ. Βραχνιάρη). Πανόραμα, Ἀθήνα 1976.*

Ὅτι τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴ λογικὴ τοῦ κέρδους· ὅτι ἡ λογικὴ αὐτὴ ὁδηγεῖ στὴ ραγδαία ὑποβάθμιση τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος· ὅτι στὸ σημερινὸ στάδιο τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ τὸ ἀστικὸ κράτος εἶναι ἀνίκανο νὰ προστατεύσει ἀποτελεσματικὰ τὸ περιβάλλον, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἐκμεταλλεύεται τὸ αἴτημα τῆς προστασίας του γιὰ νὰ προωθήσει ἐπιχειρήσεις ποὺ θὰ ἐξασφαλίσουν πρόσθετα κέρδη στὰ μονοπώλια· ὅτι, τέλος, οἱ ἰδεολόγοι τῆς ἄρχουσας τάξης προσπαθοῦν νὰ ἀποπροσανατολίσουν τοὺς ἀγῶνες γιὰ ἕνα πιὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον, ἄλλοτε προβάλλοντας τὴν ἄποψη τῆς «συλλογικῆς εὐθύνης» καὶ ἄλλοτε ἑρμηνεύοντας τὴν οἰκολογικὴ κρίση σὰν ἀναπότρεπτο ἀποτέλεσμα τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης - ὅλα αὐτὰ εἶναι λίγο πολὺ γνωστὰ σὲ ὅσους δὲν ἐπιμένουν νὰ «περιβαλλοντολογοῦν» ἀφηρημένα. Εἶναι ἐπομένως πολὺ φυσικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνονται καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Γκὺ Μπιολὰ *Μαρξισμὸς καὶ Περιβάλλον*, ποὺ ἔχει ἐκδοθεῖ γαλλικὰ ἀπὸ τὶς Editions Sociales καὶ πρόσφατα κυκλοφόρησε σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Πανόραμα». Ἡ πρωτοτυπία τοῦ βιβλίου ἔγκειται στὸ ὅτι προσπαθεῖ νὰ πετύχει δύο συγκεκριμένους στόχους: πρῶτο, νὰ διερευνήσει τὸ ὅλο θέμα τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ· δεύτερο, νὰ ἐκλαϊκεύσει τὰ σχετικὰ προβλήματα γιὰ τὸν Γάλλο ἀναγνώστη καὶ νὰ τὸν πείσει ὅτι τὸ περίφημο «κοινὸ πρόγραμμα» κομμουνιστῶν-σοσιαλιστῶν ὄχι μόνο δὲν τὰ ἀγνοεῖ, ἀλλὰ δείχνει τὸν δρόμο γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους ἀκόμη καὶ στὰ πλαίσια τοῦ σημερινοῦ συστήματος.

Ἔτσι ὅμως τὰ πράγματα μπλέκονται. Ὁ συγγραφέας ἀναγκάζεται νὰ μεταπηδᾶ ἀπὸ τὴ «Διαλεκτικὴ τῆς φύσης» στὸ «Πρόγραμμα γιὰ μιὰ κυβέρνηση λαϊκῆς ἑνότητας» καὶ ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῆς *Οὐμανιτέ* στὸ «Ἀντι-Ντύρινγκ». Τὸ κείμενό του ἀποκτᾶ μοιραῖα ἕναν ἑρμαφρόδιτο χαρακτήρα - μισοεπιστημονικό, μισοπροπαγανδιστικό - χάνει τὴ συνοχή του, γίνεται ἀρκετὰ κουραστικὸ καί, τελικά, δὲν κατορθώνει νὰ ὑπηρετήσει σωστὰ οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλο στόχο. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε πὼς μιὰ μαρξιστικὴ ἀνάλυση τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος καὶ μιὰ ριζοσπαστικὴ κριτικὴ τῶν ἀστικῶν ἰδεολογημάτων ποὺ τὸ φενακίζουν δὲν ἐξαντλοῦνται μὲ τὸν σχολιασμὸ κάποιων, ἔστω καὶ εὔστοχα ἐπιλεγμένων, παραθεμάτων ἀπὸ τοὺς Μὰρξ καὶ Ἔνγκελς καὶ μὲ τὴν ἐπισήμανση τῶν ἀνοησιῶν ποὺ ξεστομίζουν ἢ γράφουν οἱ λιγότερο ἐπαρκεῖς ἰδεολόγοι τοῦ συστήματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δυσκολευόμαστε νὰ πιστέψουμε ὅτι μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ «κοινοῦ προγράμματος» στὰ πλαίσια τοῦ σημερινοῦ συστήματος - ἂν τὴν ὑποθέσουμε καταρχὴν ἐφικτὴ - θὰ μποροῦσε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἀποτελεσματικὰ ἔστω καὶ ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ κρίσιμα προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος στὴ Γαλλία. Ἂς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι, στὰ πλαίσια τοῦ διεθνοῦς ἀνταγωνισμοῦ, ἀκόμη καὶ οἱ κυβερνήσεις σοσιαλιστικῶν χωρῶν δυσκολεύονται νὰ ἐφαρμόσουν μιὰ σωστὴ περιβαλλοντικὴ πολιτική.

Οἱ ἐπιφυλάξεις μας δὲν σημαίνουν ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Μπιολὰ εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον. Οἱ ἀναλύσεις ποὺ περιέχει, ἔστω καὶ ἁπλουστευμένες, εἶναι ὁπωσδήποτε χρήσιμες. Ἰδιαίτερα τὸ τέταρτο κεφάλαιο, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Μερικὲς ἰδεολογικὲς πλευρές», τοποθετεῖ ἀρκετὰ ζητήματα στὴ σωστή τους βάση.

Ἡ εἰσαγωγὴ ποὺ ἔγραψε ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης δὲν ἦταν περιττή· παρέχει στὸν ἀναγνώστη ὁρισμένα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάσταση στὴ χώρα μας, ἀντισταθμίζοντας κάπως τὴν ἔμφαση ποὺ δίνει τὸ βιβλίο στὴ γαλλικὴ πραγματικότητα. Δὲν εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀντιπαραβάλουμε τὴ μετάφραση μὲ τὸ πρωτότυπο. Φαίνεται ὅμως νὰ εἶναι ἀρκετὰ φροντισμένη καὶ ὁπωσδήποτε διαβάζεται ἄνετα.

Σ.Ι.Κ.

Ἡ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση τοῦ δομημένου χώρου θύμα τῆς πονηρίας τοῦ ἀποδομημένου λόγου

Εἰσαγωγὴ στὴν κοινωνιολογία τοῦ χώρου, *τῆς Σήλιας Ξ. Νικολαΐδου. Δημοσιεύματα Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Φιλοσοφικῶν Μελετῶν. Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1976.*

Σήμερα, ὅλοι σχεδὸν οἱ νέοι ἐπιστήμονες τοῦ τόπου μας ἔχουν ἀποφασίσει καὶ γράφουν στὴ δημοτική. Δυστυχῶς ὅμως ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ κατορθώνουν νὰ διατυπώνουν τὴ σκέψη τους σὲ μιὰ γλῶσσα καθαρὴ καὶ ἀβίαστη. Στὰ περισσότερα κείμενα ποὺ διαβάζουμε - ἐξαιροῦμε τὰ λογοτεχνικὰ - ὄχι μόνο ἀφθονοῦν λέξεις καὶ ἐκφράσεις ἀπροσάρμοστες στὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς, ἀλλὰ πολλὲς φορὲς - καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο - ἡ ὅλη δομὴ τῶν

φράσεων ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τῆς καθαρεύουσας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ λόγος νὰ γίνεται ἄχαρος, δύσκαμπτος καί, ἀρκετὰ συχνά, δυσνόητος. Τὸ φαινόμενο βεβαίως ὀφείλεται βασικὰ στὴ διγλωσσία καὶ σὲ ἄλλες γνωστὲς πληγὲς τῆς παιδείας μας. Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ δεχτοῦμε πὼς φταίει ἀρκετὰ καὶ ἡ ἀδιαφορία ποὺ δείχνουν πολλοὶ διανοούμενοι, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους, γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ γραπτοῦ τους λόγου. Πιστεύουν ἴσως ὅτι αὐτὸ ποὺ προέχει εἶναι νὰ πληροφορεῖται ὁ κόσμος ὅσα γεννάει τὸ βαθυστόχαστο μυαλό τους καὶ ὅτι ὁ χρόνος τους εἶναι ἀρκετὰ πολύτιμος γιὰ νὰ σπαταλιέται σὲ προσπάθειες καλλιέπειας. Εἶναι κρίμα, γιατὶ ἂν ἔμπαιναν στὸν κόπο νὰ ξανακοιτάζουν τὰ χειρόγραφά τους, θὰ μποροῦσαν νὰ προσφέρουν πολλὰ στὴν ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας.

Φαίνεται ὅμως πὼς ὑπάρχουν καὶ ὁρισμένοι στοὺς ὁποίους τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ καταλογίσει κανεὶς εἶναι ἡ ἄγνοια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας γενικά, ἄγνοια ποὺ οἱ ἴδιοι ἀσφαλῶς δὲν ἔχουν συνειδητοποιήσει, μιὰ καὶ ἐπιμένουν νὰ γράφουν πολυσέλιδα βιβλία ἀντὶ νὰ περιορίζονται σὲ λίγες λέξεις ὅπως ὁ καβαφικὸς ἐκεῖνος «ἠγεμὼν ἐκ Δυτικῆς Λιβύης». Στὴν κατηγορία τούτη ἀνήκει ἀσφαλῶς ἡ Σήλια Νικολαΐδου, διδάκτωρ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Διαβάζοντας τὸ πρόσφατα δημοσιευμένο βιβλίο της *Εἰσαγωγὴ στὴν κοινωνιολογία τοῦ χώρου*, ἀπὸ τὶς πρῶτες ἤδη σελίδες σκεφτήκαμε πὼς κάποιος πρέπει νὰ τῆς μιλήσει γιὰ τὰ «ἑλληνικά» της. Ἀναλαμβάνουμε τὸν ἄχαρο αὐτὸ ρόλο μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τὴ βοηθήσουμε κάπως νὰ συνειδητοποιήσει τὴν ἀδυναμία της καί, ἐνδεχομένως, νὰ τὴν ξεπεράσει πρὶν καταπιαστεῖ μὲ τὴ συγγραφὴ ἑνὸς καινούριου βιβλίου.

Ἡ *Εἰσαγωγὴ* εἶναι καταρχὴν γραμμένη στὴ δημοτική, ἀλλὰ μιὰ δημοτικὴ ἀρκετὰ πρωτότυπη, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν λείπουν οὔτε οἱ γενικὲς ἀπόλυτες· παράδειγμα: «Ὑφισταμένου πάντως τοῦ ὁμαδικοῦ ἐργαλείου, αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο, εἶναι ἡ λήψη ἀποφάσεων ποὺ νὰ εἶναι ἀποδεκτὲς ἀπὸ ὅλους» (σ. 82). Διευκρινίζουμε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ γλώσσα «μεικτὴ» (σὰν κι αὐτὴ ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μεταχειρίζονται οἱ συντηρητικὲς ἐφημερίδες καὶ ποὺ ὑποστηρίζει ὁ καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὸ Ἀθήνησι), ἀλλὰ γιὰ μιὰ γλώσσα κυριολεκτικὰ ἑρμαφρόδιτη. Τὸ «ἀμφιβόλου προέλευσης» (σ. 124) τὴ χαρακτηρίζει ἀπόλυτα.

Τὰ γραμματικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ σφάλματα μέσα στὸ κείμενο ἀφθονοῦν. Σταχυολογοῦμε πρόχειρα: «ἀναγάγεται» (σ. 16), «κελύφων» (σ. 24), «ἀμοιβόμενοι» (σ. 50), «τῶν λανθανόντων ἐπιδράσεων» (σ. 79). Μερικὲς φορὲς ὅμως ἀντιστρέφεται ἢ διαστρέφεται καὶ ἡ σημασία τῶν λέξεων: «Θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ παρομοιάσουμε τὴν κοινωνία αὐτὴ (τοῦ παραδοσιακοῦ χωριοῦ), σὰν μιὰ "μικρογραφία" τῆς οἰκογένειας» (σ. 46) ἢ «Αὐτὸς ὁ "ἐπηρεασμὸς" τοῦ ἐδάφους στὴν δομὴ τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας...» (σ. 80) - τὸ περίεργο εἶναι πὼς τὰ εἰσαγωγικὰ στὶς λανθασμένες λέξεις ὑπάρχουν στὸ ἴδιο τὸ κείμενο.

Τὰ πράγματα γίνονται πολὺ χειρότερα στὴ σύνταξη. Λάθη τοῦ τύπου «γιὰ ὁποιασδήποτε μορφῆς παραδοσιακῶν χωριῶν καὶ ἂν πρόκειται» (σ. 39) μποροῦν νὰ ἀνιχνευθοῦν ἀρκετά. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κυριολεκτικὰ ταλαιπωρεῖ τὸν ἀναγνώστη εἶναι ἡ πληθώρα τῶν διάστροφων φράσεων ποὺ δύσκολα προδίδουν τὸ ὁποιο νοηματικό τους περιεχόμενο. Ἰδοὺ μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Πρῶτο: «Ἐξ ἄλλου, ἡ Πολεοδομία σὰν ἀρχιτεκτονικὴ δράση στὸν χῶρο, ἰδιαίτερα ὠφελεῖται ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς κοινωνιολογικῆς θεώρησης τοῦ φαινομένου "πόλις", ἀφοῦ ἔρχεται νὰ "ντύσει" ἀνθρώπινες καταστάσεις καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες ποὺ γνωρίζει καλύτερα καὶ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα μιᾶς τέτοιας κοινωνιολογικῆς ἔρευνας» (σ. 26)· διάβαζε «... ποὺ γνωρίζει καλύτερα ὅταν βασίζεται καὶ στὰ συμπεράσματα...» Δεύτερο: «Μόνον αὐτὸ (τὸ προσωπικὸ τῶν κλειστῶν κοινωνικῶν ὀργανισμῶν) ἔχει μιὰ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἔξω κόσμο καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τοποθετεῖται κοινωνικὰ στὸν ἔξω κόσμο, ἐκτὸς τοῦ Μοναστηριοῦ» (σ. 50)· τὸ νόημα εἶναι ὅτι τὸ Μοναστήρι ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Τρίτο: «Εἶναι ἐπίσης δυνατόν, ἕνα ἄτομο τῆς συνοικίας ν' ἀρχίσει νὰ "ἐγκλιματίζεται" στὸ εὐρύτερο περιβάλλον τῆς πόλης, ὁπότε ἔχει τὴν τάση νὰ τὴν ἐγκαταλείψει» (σ. 109)· ποιὰ νὰ ἐγκαταλείψει, τὴν πόλη ἢ τὴ συνοικία; Δυστυχῶς θὰ μπορούσαμε νὰ συνεχίσουμε καὶ μὲ ἄλλα παρόμοια.

Νὰ κρίνουμε τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου, ὁμολογοῦμε πὼς δὲν ἔχουμε διάθεση. Ἀπὸ τὴν ἐπίπονη πάντως ἀνάγνωσή του μάθαμε καὶ ὁρισμένα πράγματα ποὺ ἀγνοούσαμε: ὅτι ὁ ἀγρότης ποὺ μεταναστεύει ἀπὸ τὸ χωριὸ στὴν κωμόπολη «ἀναπτύσσει μιὰ νέα κουλτούρα προσαρμοζόμενο(ς) στοὺς νέους τρόπους ζωῆς ποὺ ἡ κωμόπολη τοῦ ἐπιβάλλει» (σ. 81)· ὅτι «ἐκεῖ ποὺ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἐὰν ὁ κατατεμαχισμὸς τῆς γῆς θὰ μποροῦσε νὰ γίνει κατὰ τρόπο ὁμοιόμορφο, ὥστε ἡ ἰδιοκτησία νὰ εἶναι ἴση μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ὄχι μόνον κατὰ μέγεθος ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῆς παραγωγῆς, τότε θὰ ὑπῆρχε καὶ μιὰ ἀνάλογη ἰσότητα στὴ κοινωνικὴ διαστρωμάτωση» (σ. 81)· ἀκόμη, ὅτι στὸ στάδιο τῆς ἀγροτικῆς καὶ βιοτεχνικῆς οἰκονομίας «οἱ διαμάχες στὴν κοινωνικὴ διαστρωμάτωση, ἀφοροῦν σὲ ἀντιθέσεις πατρυιῶν (sic), ποὺ κάθε μιὰ τους ἐμφανίζεται σὰν μιὰ κοινωνικὴ τάξη, ποὺ προστατεύει τὰ συμφέροντα καὶ τὴν ἰδική της κουλτούρα...» (σ. 83-84).

Τὸ πόνημα τῆς Δρος Νικολαΐδου προλογίζει ὁ Ε. Μουτσόπουλος, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Βρίσκει μάλιστα πὼς ἀποτελεῖ «ἀξιολογώτατο» κοινωνιολογικὸ μελέτημα «λόγῳ τῆς συνθετικῆς ὠλοκληρωμένης ὑφῆς του καὶ ταυτοχρόνως, λόγῳ τῆς ἀναλύσεως, μὲ μέθοδο σύγχρονη, τῶν προβλημάτων τῶν ὁποίων ἡ διεξοδικὴ διερεύνηση γίνεται μὲ πολλὴν ἰδιοτυπία ποὺ φανερώνει ὄχι μόνο δαμασμὸ τῆς θεματικῆς, ἀλλὰ καὶ πλούσιες δομικὲς συλλήψεις». Δὲν ἀμφισβητοῦμε τὴν κρίση του. Μιὰ καὶ μπῆκε ὅμως στὸν κόπο νὰ διαβάσει τὸ κείμενο, πῶς δὲν ἐπισήμανε στὴ συγγραφέα τὰ γλωσσικά της ὀλισθήματα; Ἢ μήπως σκέφτηκε πὼς εἶναι προτιμότερο νὰ δημοσιευτεῖ τὸ βιβλίο τὸ ταχύτερο, ἔστω καὶ μὲ τὰ λαθάκια του, προκειμένου ἡ προσπάθεια νὰ βρεῖ «συντομώτατα πολλοὺς μιμητάς», ὅπως εὔχεται;

Σ.Ι.Κ.

Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἰδεολογία: μιὰ σημειολογικὴ προσέγγιση

Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀρχιτεκτονική, *τοῦ Παντελῆ Γ. Λαζαρίδη. Ποσειδώνας, Θεσσαλονίκη 1976.*

Τὸ βιβλιαράκι αὐτό, 60 σελίδες σὲ σχῆμα 32ο, περιέχει ἕνα μικρὸ δοκίμιο τοῦ Παντελῆ Λαζαρίδη ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ μὲ τὸν ἴδιο τίτλο στὸ περιοδικὸ *Κώδικας* (ἀρ. 2, 1976). Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι στὴν ἔκδοση αὐτὴ περιλαμβάνεται ὡς πρῶτο κεφάλαιο καὶ μιὰ «συνοπτικὴ καταγραφὴ συμπερασμάτων» ἢ, μᾶλλον, ἕνα ἀπάνθισμα αὐτούσιων φράσεων τοῦ βασικοῦ κειμένου τὶς ὁποῖες ὁ συγγραφέας ξεχώρισε σὰν ἐπιγραμματικές. Ἡ σύνοψη αὐτὴ ἦταν ἴσως περιττή, ἀφοῦ τὸ πλῆρες κείμενο μπορεῖ νὰ διαβαστεῖ σὲ λιγότερο ἀπὸ μία ὥρα. Πιστεύουμε ἀκόμη πὼς θὰ ἦταν προτιμότερο τὸ ἄρθρο αὐτό, γραμμένο γιὰ ἕνα κάπως εἰδικὸ περιοδικό, νὰ εἶχε κυκλοφορήσει σὰν ἀνάτυπο, ἀφοῦ ἔτσι καὶ ἀλλιῶς δὲν ἀπευθύνεται στὸ εὐρύτερο κοινό. Ἂν ὁ συγγραφέας ἤθελε νὰ ἀποκαλύψει τὸν ἰδεολογικὸ χαρακτήρα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ στὸν μέσο ἀναγνώστη, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε διατυπώσει τὶς σκέψεις του ἁπλούστερα ἢ, τουλάχιστο, νὰ εἶχε ἀναπτύξει περισσότερο τὸ θεωρητικό τους ὑπόβαθρο· γιατὶ ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι πολλοὶ στὴν Ἑλλάδα ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν νὰ κατανοήσουν σωστὰ τοὺς σημειολογικοὺς ὅρους ποὺ μεταχειρίζεται.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εὐχόμαστε τὸ δοκίμιο αὐτὸ νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ - ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν τέχνη γενικότερα - ὡς ἐπικοινωνιακὸ φαινόμενο. Ὁ Λαζαρίδης φαίνεται νὰ ἔχει μελετήσει συστηματικὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ νὰ ἔχει ὁ ἴδιος ἀρκετὰ προβληματιστεῖ πάνω σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα. Ἔτσι, ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ ἱστορικοϋλιστικὴ θεώρηση τῶν πολιτιστικῶν φαινομένων καὶ προσεγγίζοντας τὸ θέμα του ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ χάραξε ἡ σύγχρονη σημειολογία, κατορθώνει νὰ διατυπώσει μιὰ πειστικὴ ὀπωσδήποτε ἀνάλυση τῆς ἰδεολογικῆς καὶ πολιτικῆς λειτουργίας τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κώδικα. Οἱ ἐπιφυλάξεις μας γιὰ ὁρισμένες ὑποθέσεις ἢ θέσεις τοῦ συγγραφέα εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτεθοῦν σὲ ἕνα σύντομο σημείωμα· τὶς κρατοῦμε γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ θελήσει, ὅπως ἐλπίζουμε, νὰ ἀναπτύξει τὸ θέμα ἀναλυτικότερα σὲ κάποιο μελλοντικό του πόνημα.

Θεωροῦμε ὡστόσο σκόπιμο νὰ συστήσουμε ἀπὸ τώρα στὸν Π. Λαζαρίδη νὰ φροντίζει περισσότερο τὰ κείμενά του. Ἔχουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι, ἐνῶ ξέρει νὰ γράφει, βιάζεται κάπως καὶ ἔτσι ἀφήνει νὰ τοῦ ξεφεύγουν ἀρκετὰ γλωσσικὰ ψεγάδια ἢ ἀρκεῖται σὲ ὄχι καὶ τόσο εὐτυχεῖς ἀποδόσεις ξένων ὅρων. Στὴ βιασύνη του ἀποδίδουμε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ σ. 28 τοῦ βιβλίου ἀφήνει τὸν ἀναγνώστη μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι κάποια ὑπόθεση τοῦ Peirce στηρίζεται σὲ θέσεις τοῦ Morris, ἐνῶ συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο.

Σ.Ι.Κ.

Ἡ συνέχεια ἑνὸς σημαντικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ πολεοδομικοῦ ἔργου

Architektur-Urbanismus, *τῆς Architectengemeenschap van den Broek en Bakema. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1976.*

Οἱ Ὀλλανδοὶ ἀρχιτέκτονες J.H. van den Broek (γ. 1898) καὶ J.B. Bakema (γ. 1914) ἔχουν, ἀπὸ τὸ 1948 ποὺ συνεταιρίστηκαν, συνδέσει στενὰ τὰ ὀνόματά τους μὲ τὴ μεταπολεμικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς πατρίδας τους καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ρόττερνταμ. Θρεμμένοι ἀρχικὰ μὲ τὶς ἰδέες τῶν CIAM καὶ εὐαισθητοποιημένοι ἀργότερα στοὺς προβληματισμοὺς τοῦ Team X, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν ἐνεργὰ μέλη, ἀνέπτυξαν μιὰ πολυσήμαντη δραστηριότητα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία, διερευνώντας ἰδιαίτερα ὁρισμένα ζητήματα καίρια καὶ γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς τομεῖς. Συγκεκριμένα, οἱ ἀναζητήσεις τους ἀφοροῦσαν βασικὰ τὰ στοιχεῖα μετάβασης ἀπὸ τὸν δημόσιο στὸν ἰδιωτικὸ χῶρο, τὴ συγκρότηση μονάδων κατοικίας σὲ συσχετισμὸ καὶ μὲ τὸν ἄμεσο περίγυρό τους, τὴ διαμόρφωση τῶν «κόμβων» διασταύρωσης ἢ συμβολῆς τῶν κινήσεων μέσα στὴν πόλη, τὴ συγκέντρωση μονάδων κατοικίας σὲ κτίρια ἱκανὰ νὰ δώσουν μορφὴ στὸν ἀστικὸ χῶρο κ.ἄ. Τὸ συγκρότημα καταστημάτων καὶ κατοικιῶν Lijnbaan ποὺ δημιούργησαν στὸ κέντρο τοῦ Ρόττερνταμ καὶ ἡ μελέτη τους γιὰ τὸν οἰκισμὸ Alexanderpolder στὴν ἴδια πόλη κατέχουν ἤδη μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὴν ἱστορία τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς.

Τὰ παλαιότερα ἔργα τῶν Van den Broek καὶ Bakema ἔχουν παρουσιαστεῖ στὸν τρίτο τόμο τῆς σειρᾶς «Documente der modernen Architektur» ποὺ ἐκδίδει ὁ οἶκος Karl Krämer καὶ ἐπιμελεῖται ὁ Jürgen Joedicke. Τώρα, σὲ ἕναν πρόσφατο τόμο τῆς ἴδιας σειρᾶς, τὸν δωδέκατο, παρουσιάζονται τὰ ἔργα ποὺ σχεδιάστηκαν ἀπὸ τὸ γραφεῖο τους μετὰ τὸ 1960. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ 1963 τὸ γραφεῖο αὐτὸ ἔχει διευρυνθεῖ μὲ τὴ συμμετοχὴ καὶ ἄλλων ἑταίρων καὶ λειτουργεῖ ὡς «Κοινότητα Ἀρχιτεκτόνων» ποὺ περιλαμβάνει σήμερα 150 περίπου συνεργάτες. Ἡ δουλειὰ τῆς «Κοινότητας» ἀκολουθεῖ ὡστόσο τὶς κατευθύνσεις ποὺ χάραξαν οἱ ἱδρυτὲς τοῦ γραφείου καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Bakema φαίνεται νὰ εἶναι ἀκόμη καθοριστικὴ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζονται τὰ διάφορα θέματα.

Στὸν τόμο αὐτό, τὰ ἔργα τῆς Architectengemeenschap van den Broek en Bakema παρουσιάζονται σὲ τρεῖς ἑνότητες· πολεοδομία, κατοικία, εἰδικὰ κτίρια. Μιὰ τέταρτη ἑνότητα εἶναι ἀφιερωμένη στὶς βασικὲς ἰδέες καὶ τάσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ὅλη ἐργασία. Καὶ τὶς τέσσερεις αὐτὲς ἑνότητες προλογίζει ὁ Joedicke. Τὴ φροντίδα ὅμως γιὰ τὴ συγκέντρωση καὶ παρουσίαση τοῦ ὑλικοῦ εἶχε ἕνας ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῆς «Κοινότητας», ὁ Edwin Andreas. Ἡ εἰκονογράφηση τοῦ τόμου εἶναι πλούσια καὶ ἐπιλεγμένη ἔτσι ποὺ νὰ διευκολύνει τὴν κατανόηση τῶν σημαντικῶν στοιχείων κάθε ἔργου. Ὅλα τὰ κείμενα δημοσιεύονται σὲ τρεῖς γλῶσσες: γερμανικά, ἀγγλικά, γαλλικά. Τὰ περισσότερα βασίζονται σὲ ἄρθρα καὶ διαλέξεις τοῦ ἴδιου τοῦ Bakema· οἱ ἀπόψεις του, ὅσο καὶ ἂν κατάγονται ἀπὸ ξεπερασμένα πιὰ φονξιοναλιστικὰ καὶ φορμαλιστικὰ δόγματα, παραμένουν ὁπωσδήποτε ἐνδιαφέρουσες. Τὰ ἔργα ποὺ παρουσιάζονται δύσκολα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ριζοσπαστικά, ὅλα ὅμως μαρτυροῦν μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία καὶ εὐρηματικότητα στὴν ἄρθρωση τοῦ χώρου, ἰδιαίτερα στὴν κλίμακα ἐκείνη ὅπου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ συμπλέκεται ἄρρηκτα μὲ τὴν πολεοδομία. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁ τίτλος τοῦ τόμου ὑποδηλώνει καὶ τὴ «φιλοσοφία» ποὺ διαπνέει τὴν ὅλη προσπάθεια.

Σ.Ι.Κ.

Ἡ κρυφὴ γοητεία τῆς τέχνης τοῦ 1900

Art Nouveau: Belgium/France, *τῆς Yvonne Brunhammer et al. Institute for the Arts, Rice University, 1976.*

Ὅταν τὸ 1952 τὸ Kunstgewerbemuseum στὴ Ζυρίχη θέλησε νὰ παρουσιάσει τὴν τέχνη τοῦ 1900, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Henry van de Velde, γέρος πιὰ καὶ ἀποτραβηγμένος ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ ζωή, ἀνησύχησε. Φοβήθηκε πὼς τὸ κοινὸ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δεῖ τὰ ἔργα στὴν προοπτικὴ ποὺ τὰ συνδέει μὲ τὴ σύγχρονη τέχνη καὶ θὰ νόμιζε ὅτι χρονολογοῦνται ἀπὸ μιὰ περίοδο «παιδικῶν ἀσθενειῶν». Πράγματι, τὸ Art Nouveau, ἡ κυρίαρχη καλλιτεχνικὴ ἔκφραση γύρω στὸ 1900, εὔκολα μπορεῖ νὰ παρεξηγηθεῖ. Ἡ σύντομη ζωὴ τοῦ κινήματος - δεκαπέντε μὲ εἴκοσι χρόνια τὸ πολύ - τὸ κάνει νὰ φαίνεται ἁπλὸ ἐπεισόδιο στὴν ἱστορία τῆς νεώτερης τέχνης. Ἡ καταπληκτικὴ διάδοση ποὺ γνώρισε στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας τοῦ προσδίδει τὸν χαρακτήρα μιᾶς μόδας ποὺ ἔπιασε. Οἱ ποικίλες πηγὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄντλησε ἐμπνεύσεις - νεογοτθικὸς ρυθμὸς flamboyant, προραφαηλίτες, W. Morris, ροκοκό, γιαπωνέζικη τέχνη, μουσουλμανικὴ τέχνη, ἀλλὰ καὶ κλασικὴ ἀρχαιότητα - δίνουν τὴν ἐντύπωση πὼς πρόκειται γιὰ ἕνα εἶδος ρομαντικοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Τέλος, ἡ ἔντονη διακοσμητική, καλλιγραφική του διάθεση μοιάζει νὰ εἶναι σύμπτωμα μιᾶς παρακμιακῆς ὡραιοπάθειας χωρὶς βαθύτερο προβληματισμό.

Ἴσως τὸ Art Nouveau νὰ εἶναι ὅλα αὐτά· δὲν εἶναι πάντως μόνο αὐτά. Ἤδη πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια, ὁ Le Corbusier τὸ ἀναγνώρισε σὰν μιὰ «θαυμάσια χειρονομία» ποὺ μᾶς βοήθησε νὰ ξεσκίσουμε «τὰ κουρέλια μιᾶς γερασμένης κουλτούρας». Σήμερα, χάρη στὶς ἐργασίες ἀξιόλογων ἱστορικῶν τῆς τέχνης, εἴμαστε σὲ θέση, περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε, νὰ ἐκτιμήσουμε ὄχι μόνο τὴν ἱστορικὴ σημασία τοῦ κινήματος καὶ τὸν ἀνανεωτικό του χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ θετικὰ στοιχεῖα του, λιγότερο ἴσως φανερά: τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς «τέχνης γιὰ τὴν τέχνη» καὶ τὴ συμβολή του στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐφαρμοσμένων τεχνῶν μὲ τὴν ἐπίμονη καλλιέργεια τῆς ἰδέας τοῦ Gesamtwerk, τὴν προοδευτικότητά του στὸν κοινωνικὸ τομέα - δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸ Βελγικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα συνεργάστηκε στενὰ μὲ τοὺς πρωτοπόρους τοῦ κινήματος - καὶ τὴ θέλησή του νὰ προωθήσει μιὰ «ἐλεύθερη αἰσθητική», ξεκομμένη ἀπὸ τὸν στεῖρο ἀκαδημαϊσμὸ καὶ βασισμένη σὲ νέες ἀκόμη τότε θεωρίες, ὅπως τῆς Einfühlung. Ἐπιπλέον, σήμερα, κορεσμένοι καθὼς εἴμαστε ἀπὸ τὴν αὐστηρή, ἀφηρημένη γεωμετρία στὴν ὁποία ἐπέμειναν τὰ κατοπινὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα, νιώθουμε ἴσως πιὸ ἐλεύθεροι νὰ ἀφεθοῦμε στὴ γοητεία τῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, προϊόντων μιᾶς χυμώδους μορφοπλαστικῆς φαντασίας ποὺ ξέρει ὡστόσο νὰ ὑποτάσσεται στὶς ἀπαιτήσεις μιᾶς ὀρθολογικῆς δομῆς.

Χάρη καὶ σὲ διάφορες ἐκθέσεις ποὺ ὀργανώθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια, τὸ Art Nouveau ξανάρθε στὴν ἐπικαιρότητα. Ἔφτασε μάλιστα νὰ γίνει καὶ πάλι τῆς μόδας - χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση μιᾶς διάθεσης retro. Τὸ γεγονὸς ὅμως αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ τὸ οὐσιαστικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν ἡ συστηματικὴ ἱστορικοκοινωνιολογικὴ μελέτη τοῦ κινήματος καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ καινούρια «ἀνάγνωση» τῶν ἔργων ποὺ μᾶς κληροδότησε. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη πρέπει νὰ ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἡ ἔκθεση ποὺ ὀργάνωσε πέρσι (26 Μαρτίου - 27 Ἰουνίου 1976) τὸ Ἰνστιτοῦτο Τεχνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Rice στὸ Χιοῦστον, συγκεντρώνοντας ὑλικὸ ἀπὸ 71 μουσεῖα, βιβλιοθῆκες καὶ ἰδιωτικὲς συλλογές. Τὴ σημασία τῆς ἔκθεσης αὐτῆς, ποὺ ἀργότερα μεταφέρθηκε καὶ στὸ Ἰνστιτοῦτο Τέχνης τοῦ Σικάγου, μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε ἀπὸ τὸν πράγματι ἐντυπωσιακὸ κατάλογο ποὺ ἔκδωσε τὸ Πανεπιστήμιο Rice. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἐξαιρετικὰ φροντισμένο τόμο 512 σελίδων ποὺ περιλαμβάνει 21 ἔγχρωμες καὶ 733 ἀσπρόμαυρες φωτογραφίες μὲ ἀναλυτικὲς λεζάντες, μιὰ σύντομη εἰσαγωγὴ καὶ ὀκτὼ μικρὰ μελετήματα, βιογραφικὰ σημειώματα γιὰ ὅλους τοὺς καλλιτέχνες ποὺ παρουσιάζονται, καθὼς καὶ πλούσια βιβλιογραφία πάνω στὸ θέμα.

Ἡ προσπάθεια νὰ δοθεῖ μὲ τὸν κατάλογο αὐτὸ μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ συστηματικὴ εἰκόνα τοῦ κινήματος εἶναι φανερή. Ἔτσι, παρ' ὅλο ποὺ βασικὸ θέμα εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ Art Nouveau στὶς δύο χῶρες ὅπου κυρίως ἀναπτύχθηκε, τὸ Βέλγιο καὶ τὴ Γαλλία, τόσο τὸ εἰκονογραφικὸ ὑλικὸ ὅσο καὶ τὰ κείμενα διευκολύνουν τὶς συσχετίσεις μὲ προγενέστερα κινήματα - προραφαηλίτες, Arts and Crafts, συμβολιστές, Nabis - ἢ μὲ παράλληλες ἐκδηλώσεις σὲ ἄλλες χῶρες - γερμανικὸ Jugendstil, βιεννέζικο Sezessionsstil, Σχολὴ τῆς Γλασκώβης, Antoni Gaudi στὴν Ἱσπανία. Κυρίως ὅμως ὁ κατάλογος προσφέρει τὴν εὐκαιρία μιᾶς γνωριμίας μὲ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα δημιουργήματα τοῦ βελγικοῦ καὶ γαλλικοῦ Art Nouveau: τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα καὶ τὶς διακοσμητικὲς ἐφαρμογὲς τοῦ Horta, τοῦ Van de Velde καὶ τοῦ Guimard, τὰ ἔπιπλα τοῦ Serrurier-Bovy καὶ τοῦ Gaillard, τὰ γυάλινα βάζα τοῦ Gallé, τὰ κοσμήματα τοῦ Lalique καὶ τοῦ Wolfers, τὶς ἀφίσες τοῦ Mucha καὶ τοῦ Combaz. Ἀπὸ τὰ μικρὰ δοκίμια ποὺ περιλαμβάνει ὁ κατάλογος σημαντικότερα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ πραγματεύονται τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Art Nouveau στὸ Βέλγιο καὶ στὴ Γαλλία, γραμμένα ἀπὸ τὸν Maurice Culot καὶ τὸν François Loyer ἀντιστοίχως. Ἂν τὸ πρῶτο διακρίνεται γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα του νὰ τοποθετήσει τὸ κίνημα στὸ κοινωνικό του πλαίσιο, τὸ δεύτερο ἐπιβάλλεται μὲ τὸν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν καὶ τὴ μεθοδικότητά του.

Σ.Ι.Κ.

Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς

Οἱ δικτάτορες τῶν πόλεων: πολεοκράτορες καὶ τεχνοκράτες, *τοῦ Μανώλη Παπαδολαμπάκη. Καστανιώτης, Ἀθήνα 1976.*

Ὁ καλύτερος τρόπος προσέγγισης αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι μέσα ἀπὸ τὴν παραδοχὴ ὅτι πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὰ θεολογικὸ κείμενο, ὁπότε λογικὸ εἶναι νὰ ἀκολουθεῖ τὴ νομοτέλεια τῶν ἀντίστοιχων κειμένων. Ἔχουμε λοιπὸν νὰ κάνουμε μὲ ἕναν «ἐξ ἀποκαλύψεως» λόγο, ποὺ ξεδιπλώνεται σταδιακὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση διαφόρων εἰκόνων-παραστάσεων ποὺ «συμβολίζουν» ὁρισμένες διανοητικὲς προβολὲς πέρα ἀπὸ τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο. Ἂς τὶς δοῦμε χωριστὰ μία μία.

Ἡ κοινωνία χωρίζεται βασικὰ σὲ τέσσερεις κατηγορίες: τοὺς τεχνοκράτες, τοὺς δογματικούς, τοὺς ἀριστερίστές, καὶ μιὰ τέταρτη, ποὺ δὲν κατονομάζεται ἐπακριβῶς, τοὺς φωτισμένους. Οἱ τρεῖς πρῶτες ζοῦν μακάριες μέσα στὴν ἄγνοια, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ φτάσουν τὴν ὑπέρτατη Γνώση. Μόνο ἡ τέταρτη κατηγορία, τῶν φωτισμένων, ἔχει τὸ χαρισματικὸ δικαίωμα νὰ βλέπει ὅσα οἱ ἄλλοι δὲν μποροῦν νὰ δοῦν, μὲ ἄλλα λόγια τὴν Ἀλήθεια. Σκοπὸς ὕπαρξης τῆς τελευταίας εἶναι ἡ κατήχηση τῶν ἄλλων, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι κάποτε θὰ δοῦν καὶ αὐτοὶ τὸ φῶς.

Καὶ πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ φέρει ὅλους αὐτοὺς στὸν σωστὸ δρόμο; Μιλώντας μιὰ γλώσσα ἁπλὴ ποὺ νὰ γίνεται ἄμεσα κατανοητή. Ἂς ξεχάσουμε τὴν ἐλιτίστικη ψευτοεπιστημονικὴ φρασεολογία, ὅπως π.χ., «Ἡ ἐντροπικὴ κοινωνικὴ δομή». Ἀντὶ γι' αὐτὸ ἂς ποῦμε: «Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἂς σταθοῦμε λίγο περισσότερο γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὶς συνέπειες τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στὸ βιωνόμενο καὶ στὸ βιωμένο, ποὺ τὰ θεωροῦμε σὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ προτσὲς παραγωγῆς τοῦ χώρου» (σ. 82)· ἢ, «Ἡ ὀργανωτικὴ μορφὴ ποὺ καλύπτει αὐτὸ τὸ κενὸ εἶναι: πραγματικὸς δημοκρατικὸς συγκεντρωτισμός, μὲ ἀποκεντρωμένες καὶ αὐτόνομες λειτουργίες, συντονισμένες, ὅμως, μέσα σὲ μιὰ ἐνιαία μαζικὴ στρατηγική» (σ. 183). Ἡ διαφορὰ εἶναι καταφάνερη: ἀντὶ νὰ δανειζόμαστε ὁρολογίες ἀπὸ ξένες ἐπιστῆμες, ἀρκεῖ νὰ μιλήσουμε τὴ σύγχρονη lingua franca. Μόνο μὲ αὐτὸ τὸ ἐργαλεῖο μποροῦμε νὰ πλησιάσουμε τὴν Ἀλήθεια.

Ποιοὶ θὰ χρησιμοποιήσουν αὐτὸ τὸ ἐργαλεῖο σωστά; Οἱ ἀρχιτέκτονες (ἀνάμεσα σὲ ἄλλους), ἀφοῦ ἐπανατοποθετήσουν τὸν ρόλο τους «ἀναφορικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς δουλειάς στὴ θεωρητικὴ ἔρευνα ὅσο καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπάγγελμα» (σ. 93). Πιὸ ἁπλά, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐμεῖς οἱ ἀρχιτέκτονες θὰ δροῦμε «περισσότερο σὰν ἁπλοὶ ἄνθρωποι καὶ λιγότερο σὰν ἰδιοκτῆτες γνώσεων. Πρέπει νὰ ἀλλάξουμε πρῶτα τοὺς ἑαυτούς μας μέσα ἀπὸ μιὰ τέτοια πρακτικὴ ποὺ θὰ γίνει *τρόπος ζωῆς* μας» (σ. 117). Αὐτὸ μεταφράζεται σὲ μιὰ χρήση τοῦ ἀρχιτέκτονα ὡς «ἀνθρώπου-καταλύτη» ποὺ κατεβαίνει στὸν δρόμο, συνεργάζεται μὲ καλλιτέχνες καὶ ἔτσι βοηθάει νὰ ἀποδεσμευτεῖ ἡ λαϊκὴ ἔκφραση (σ. 128). Ἐπίσης ἀγωνίζεται «γιὰ τὸ δικαίωμα στὴ γῆ, τὴ στέγη καὶ τὸν τρόπο ζωῆς» ποὺ ἀποτελοῦν μιὰ νέα κοινωνικὴ πρακτικὴ γιὰ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴ χρήση τοῦ χώρου (σ. 142). Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ ρόλος τῶν ἀρχιτεκτόνων (ἐννοεῖται, πάντα, ἐνταγμένων σὲ συλλογικὰ ὄργανα) εἶναι νὰ ἀποκτήσουν γνώσεις «κυρίως ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν ἐμπειρία ποὺ θὰ τοὺς δώσει ἡ ἄμεση ἐπαφή τους μὲ τὰ προβλήματα καὶ ἡ δράση τους, οἱ ἀγῶνες τους γιὰ τὴ βοήθεια τῶν κατοίκων» (σ. 144-145). Ἔτσι, αὐτὸ ποὺ θὰ προσφέρεται στὸν λαὸ θὰ εἶναι «οὐσιαστικὰ κτῆμα τοῦ κόσμου καὶ ὄχι ἐπιβολή» (σ. 145).

Καὶ τὶ θὰ πετύχουμε μὲ τοὺς ἀγῶνες αὐτούς; Μακροπρόθεσμα, «μιὰ κοινωνία χωρὶς ἱεραρχικὲς δομές» (σ. 147). Βραχυπρόθεσμα, τὴν τακτικὴ τῶν «δευτερευόντων μετώπων» (ibid.), ὅπως π.χ. ἡ συγκέντρωση-διαδήλωση στὰ Μέγαρα τὸ 1973 (σ. 151). Καὶ πῶς μποροῦμε νὰ προετοιμαστοῦμε γιὰ τέτοιες ἐκδηλώσεις; Πρῶτα πρῶτα ἀπὸ τὶς σπουδές: νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο ὅσα μαθήματα ἐξυπηρετοῦν τὸ κατεστημένο, ὅπως οἱ Ὑδραυλικὲς Ἐγκαταστάσεις, καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογία, τὴν Οἰκονομία καὶ τὶς Πολιτικὲς Ἐπιστῆμες (σ. 53). Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ μέχρι τώρα σκοταδιστικὴ διδασκαλία θὰ δώσει τὴ θέση της σὲ ἕνα καινούριο ἀξιολογικὸ σύστημα. Στὴ θέση τῶν ἀρχῶν αἰσθητικῆς ἑρμηνείας (τὸ ὡραῖον, τὸ χαρίεν κλπ)., μπαίνουν τὰ «καθοριστικὰ κριτήρια ὑποδομῆς, ὅπως οἱ παραγωγικὲς σχέσεις, ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ ἡ ἀξία χρήσης τοῦ χώρου, ὁ χῶρος ἐμπόρευμα» (σ. 29). Ὁπότε ἀντὶ ὁ Παρθενώνας νὰ ἑρμηνεύεται «ἀπὸ τὶς ὀπτικὲς ἀπάτες» (!!!), (sic) καὶ ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου τοῦ ἄστεως μὲ τὶς γεωμετρικὲς χαράξεις (σ. 70), μπορεῖ πιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ δόγμα: *πρῶτα* κοινωνικοοικονομικὲς σχέσεις καὶ *μετὰ* καλλιτεχνικὲς διαθέσεις ὁρισμένων μεμονωμένων ἀτόμων (ibid.).

Μέσα ἀπὸ μιὰ τέτοια ὀπτικὴ ὁ χῶρος μεταμορφώνεται αὐτόματα μπροστὰ στὰ μάτια τῶν πιστῶν, ἐνῶ ταυτόχρονα καὶ οἱ ἴδιοι ὑφίστανται ἀνάλογη μετατροπή. Ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ κοντὰ σὲ ἐκείνη ποὺ ἐπικράτησε στὸ Παρίσι τὸν Μάη τοῦ 1968, ὅπου «ἡ πόλη ἔγινε θέατρο τῆς ἐλεύθερης πιὰ λαϊκῆς ἐπικοινωνίας ποὺ δὲν περνοῦσε ἀπὸ ἐνδιαμεσολαβητικὰ κανάλια διαστρέβλωσης καὶ ἐλέγχου... Ἡ καθημερινὴ καὶ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μέρας ἐπικοινωνία σὲ ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς πόλης καὶ μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο, εἶχε πάρει τὴ μορφὴ τῆς αὐθόρμητης λαϊκῆς-ἐπαναστατικῆς γιορτῆς ποὺ κατέλυε συνειδήσεις καὶ συμπεριφορὲς» (σ. 125). Μέσα σὲ ἕνα τέτοιο κλίμα εὐφορίας συντελεῖται ἡ «ἀποδέσμευση-ἀπελευθέρωση τῆς *γνήσιας* μὲ βάση πραγματικὲς ἀνάγκες καὶ στόχους *λαϊκῆς ζωῆς*» (σ. 124).

Τὸ πιὸ κρίσιμο στοιχεῖο ἑνὸς τέτοιου «προτσὲς» εἶναι ὁπωσδήποτε τὸ ἂν μπορεῖ νὰ καταταγεῖ στὶς ρεφορμιστικὲς ἢ τὶς ἐπαναστατικὲς δραστηριότητες. Τὸ πρόβλημα εἶναι καίριο, γιατὶ ἡ ὁλίσθηση πρὸς τὸν ρεφορμισμὸ εἶναι συνώνυμο τῆς αἵρεσης, ὁπότε κανεὶς κατατάσσεται ἄνετα στοὺς πολὺ ἐπικίνδυνους τεχνοκράτες-μεταρρυθμιστὲς (βλ. σ. 53). Παρ' ὅλο ποὺ τέτοιας ποιότητας προβληματισμοὶ μπορεῖ νὰ δείχνουν αἰνιγματικοὶ γιὰ τὸν ἁπληροφόρητο ἀναγνώστη, φαίνεται ὅτι ἀπασχολοῦν σοβαρὰ τὸν συγγραφέα, ὥστε νὰ χρειάζεται νὰ τονίσει ἀρκετὲς φορὲς τὸν ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα τῆς γραμμῆς του. Ὁ τρόπος μάλιστα ποὺ κάθε φορὰ ἐξορκίζει τὸ πονηρὸ εἶναι ἀποκαλυπτικὸς (βλ. π.χ. σ. 189).

Ὑπάρχουν προφῆτες στὸ σύστημα αὐτό; Ὁ Henri Lefebvre ἐπισκιάζει τοὺς πάντες, ὄχι μόνο γιατὶ δίνει ἔτοιμο τὸ λεξιλόγιο, τοὺς δογματικοὺς κανόνες, τὴ συλλογιστικὴ καὶ τὶς «παραβολὲς» (ὅπως ἐκείνη γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ προοπτικοῦ ἀπὸ τοὺς ζωγράφους τῆς Σιέννας). Ὁ Lefebvre εἶναι πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, καὶ ἡ «ἐκπληκτικὴς καθαρότητας σκέψη» του (σ. 71) εἶναι ὁ Λόγος.

Τὰ παραπάνω συνοψίζουν τὶς θέσεις τοῦ συγγραφέα. Ἂς δοῦμε τώρα κριτικὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου του, ἀρχίζοντας ἀπὸ μιὰ προσπάθεια νὰ καθοριστεῖ ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιξε ὁ Lefebvre σὲ αὐτό. Δυστυχῶς δὲν μπορέσαμε νὰ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Lefebvre γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει ἐπιδράσει πάνω στὸν Μ.Π. Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα πάντως ποὺ ἔχουμε διαβάσει μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχουν μερικὲς ἐνδιαφέρουσες διαφορές, πράγμα φυσικὸ σὲ μιὰ σχέση δασκάλου μὲ μαθητή. Ἐδῶ θὰ θίξουμε μόνο μία. Παρ' ὅλο τὸ σκοτεινό του ὕφος, ὁ Lefebvre γράφει μὲ συνοχὴ καὶ εἰρμό. Κάθε θέμα τὸ ἀντιμετωπίζει συγκροτημένα. Ἂν χρειάζονται στοιχεῖα, τότε τὰ παρουσιάζει μὲ τρόπο, ἂς μᾶς συγχωρήσει ὁ Μ.Π., *ἐπιστημονικό*. Δὲν κάνει ποτὲ τὸ λάθος νὰ τοποθετεῖ δίπλα δίπλα κείμενα ἀσύνδετα μεταξύ τους. Τὸ βιβλίο τοῦ Μ.Π. ὅμως, περιέχει τρία αὐτούσια ἄρθρα δημοσιευμένα ἀλλοῦ. Μοιραία συνέπεια εἶναι ἡ κακὴ ὀργάνωση τοῦ συνόλου καὶ οἱ περιττὲς ἐπαναλήψεις. Οἱ ἀδυναμίες τοῦ κειμένου στοὺς *Δικτάτορες τῶν πόλεων* ἔχουν καὶ ἄλλη ἀφορμή: κομμάτια ὁλόκληρα τοῦ προηγούμενου βιβλίου τοῦ Μ.Π., *'Η πόλη, ἡ πάλη τῶν τάξεων καὶ ἡ πολεοδομία,* ἀναγνωρίζονται στὸ καινούριο του βιβλίο. Ἐδῶ δὲν ἀναφερόμαστε μόνο στὶς σ. 33-38, ποὺ καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζει σὰν δάνειες. Τὸ αἴσθημα «κάπου τὸ ξαναδιάβασα αὐτὸ» τὸ ἔχεις διαβάζοντας καὶ τὸν Lefebvre μερικὲς φορές, ἀλλὰ ὄχι σὲ τέτοιο βαθμό. Ἄλλωστε, ὅσες φορὲς ὁ Lefebvre δημοσιεύει συλλογὲς ἀπὸ ἄρθρα, διαλέξεις κλπ., ἁπλῶς τὰ παραθέτει - δὲν προσπαθεῖ νὰ τὰ «ὑφάνει» στὴ ροὴ κάποιου βιβλίου χωρὶς καμιὰ ἐπεξεργασία. Συμφωνοῦμε ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε σύγκριση μπορεῖ νὰ εἶναι ἄδικη, καὶ ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ εἴμαστε τόσο αὐστηροί. Τότε ἂς ρωτήσουμε τὶ προσφέρει τὸ βιβλίο τοῦ Μ.Π. ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαμε νὰ βροῦμε μέσα ἀπὸ μιὰ μετάφραση, ἂς ποῦμε, τοῦ Lefebvre ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ R. Goodman. Ἂν ἐξετάσουμε τὸ βιβλίο ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιά, βλέπουμε ὅτι οἱ συγκεκριμένες ἀναφορὲς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ τὰ ἰδιαίτερά του προβλήματα εἶναι τελικὰ ἐλάχιστες. Ἀναφέρεται ἡ περίπτωση τοῦ Ταύρου καὶ τῶν Μεγάρων τοῦ 1973 σὲ κάποια ἔκταση, καὶ αὐτὸ εἶναι ὅλο. Γιατὶ δὲν μᾶς λένε καὶ πολλὰ λέξεις ὅπως «Ἀναφιώτικα» ἢ «Πολυτεχνεῖο» ὅταν κανεὶς δὲν λέει τίποτε ἄλλο. Ἀντίθετα ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἕνα σχετικὰ μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ξένα παραδείγματα, μερικὰ μάλιστα σὲ ἔκταση δυσανάλογα μεγάλη. Ἐδῶ ἐννοῶ τὸ «αὐτούσια παρουσιασμένο» ἄρθρο τοῦ Hoyland, (σ. 132-138). Τέτοιου μεγέθους «παρεκβάσεις» μαρτυροῦν κάποια προσπάθεια γιὰ νὰ καλυφθοῦν κενὰ μὲ ἀσυγχώρητη προχειρότητα.

Ὅσο γιὰ τὸ πόσο παραπλανητικὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα ξένο παράδειγμα, αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ στὴν περιγραφὴ τῆς ἐξέγερσης τοῦ Ραμπάτ. Ἀφενὸς ὁ συγγραφέας λέει: «εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικὸ ποὺ δὲν δίνω παρόμοιο ἑλληνικὸ παράδειγμα» (σ. 98), ἐνῶ πιὸ κάτω γράφει: «παρ' ὅλο ποὺ ὑπάρχουνε κοινὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στὸ Μαρόκο καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἔδωσα τὸ παράδειγμα τοῦ Ραμπάτ, ὄχι γιατὶ μοιάζει τόσο μὲ τὴν Ἀθήνα μας...» (σ. 103). Σὰν νὰ μὴν ἀρκοῦσε ἕνας τέτοιος «συμβιβασμὸς» μὲ τὴν πραγματικότητα, διαβάζουμε ἀργότερα: «Κι ἂν ἀκόμα φανοῦνε γιὰ τὴν ὥρα κάπως 'ξένες' γιὰ τὴ δική μας πραγματικότητα οἱ περιγραφὲς ποὺ προηγήθηκαν κι αὐτὲς ποὺ ἀκολουθοῦν, εἶναι, ὡστόσο, χρήσιμες γιατὶ κάποτε θὰ δημιουργηθοῦνε καὶ σὲ μᾶς στὸν ἴδιο βαθμὸ καὶ εἶδος τὰ παραπάνω φαινόμενα...» (σ. 153). Νομίζω ὅτι τέτοιου εἴδους ντετερμινισμὸς εἶναι τελείως ἀπαράδεκτος, ὁποιο-

δήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἐρευνητῆ.
"Αλλωστε ἡ «σύνταξη καὶ ἡ ἀνάγνωση τέτοιου εἴδους χαρτῶν» (σ. 104), ὅπως τοῦ Ραμπάτ, δὲν ἔχει καὶ πολλὴ πρωτοτυπία. Ἰσλαμικὲς πόλεις σὰν τὸ Ραμπὰτ ἔχουν ἀναλυθεῖ ἤδη διεξοδικὰ καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ «ταξικὴ» δομή τους, ἂν θέλετε νὰ τὴν ποῦμε ἔτσι. Φοβᾶμαι ὅτι ὁ Μ.Π. κομίζει γλαύκα εἰς Ἀθήνας. Νὰ ὅμως ποὺ ἡ ἀτελὴς πληροφόρηση, ὅταν μεταφέρεται σὲ σπουδαστές, μπορεῖ νὰ ἔχει καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα. Πῶς εἶναι σὲ θέση ἕνας σημερινὸς σπουδαστής, μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, νὰ κρίνει ἂν μιὰ τέτοια «ἀνάγνωση» ἑνὸς χάρτη ἔχει νὰ προσφέρει τίποτε; Μοιραῖα καὶ ἐκεῖνος θὰ ἀκολουθήσει τὴν ἴδια μέθοδο γιὰ νὰ φτάσει στὶς ἴδιες «ἀποκαλύψεις». Καὶ ὅμως, ἕνας δημοσιογράφος - καὶ ὄχι πολεοδόμος - ἔχει ἤδη πιάσει τὸ θέμα πολὺ πιὸ ἀποκαλυπτικὰ ἀπὸ ὁποιονδήποτε «χάρτη». Πρόκειται γιὰ τὸν Λευτέρη Παπαδόπουλο *('Επαρχίες τῆς 'Αθήνας*, 'Ερμείας 1975).
Πρὸς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου ἔχουμε καὶ ἄλλη ἀνωμαλία. 'Η κατεξοχὴν πρόταση τοῦ R. Goodman ποὺ παρουσιάζεται στὸ ἕβδομο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του *After the Planners* (Pelican, 1972, σ. 211-250), ἀναδύεται σχεδὸν αὐτούσια μέσα ἀπὸ τὶς τελευταῖες σελίδες τῶν *Δικτατόρων τῶν πόλεων*, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναγνωρίζεται ἡ πατρότητά της. Βέβαια τὸ λεξιλόγιο ἔχει ἀλλάξει, οἱ ἔννοιες πλουτίζονται μὲ συγκεκριμένες προτάσεις γιὰ μιὰ «μαζικὴ ἀριστερὰ» κλπ., ἀλλὰ τὸ βασικὸ μήνυμα μένει χωρὶς ἀμφιβολία τὸ ἴδιο. "Ετσι ὅμως ἀδικεῖται τὸ βιβλίο τοῦ Goodman, ὅπως καὶ ὅλο τὸ τόσο ἐνδιαφέρον κίνημα τῆς «συνηγορικῆς πολεοδομίας». Δὲν μποροῦμε νὰ καυχηθοῦμε ὅτι κατέχουμε τὸ θέμα σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, ἀλλὰ πιστεύουμε ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθεῖ ἀπὸ τὸν Μ.Π. ποιὰ ἦταν ἡ ἐξέλιξη τοῦ Davidoff στὴν περίοδο 1960-70 καὶ πῶς ἀντίστοιχα διαμορφώθηκε ἡ ἐκπαίδευση στὴν πολεοδομία στὴν 'Αμερικὴ στὴν ἴδια δεκαετία. "Οπου ἐφαρμόστηκε ἡ συνηγορικὴ πολεοδομία βοήθησε σημαντικὰ στὸ νὰ διατυπωθοῦν ὁρισμένες νέες θέσεις, νὰ ἀποκτηθοῦν πολύτιμες ἐμπειρίες. 'Η διδασκαλία καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδιασμοῦ ἐπηρεάστηκε βαθιὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν κίνηση. Γι' αὐτὸ εἶναι κρίμα ἕνα τόσο πλούσιο ὑλικὸ νὰ ἀπορρίπτεται ἐπειδὴ «ἡ τακτικὴ αὐτὴ γίνεται ἀκτιβίστικα» (σ. 168). 'Η περιφρόνηση τῆς ὑπάρχουσας πείρας σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση λόγῳ πολιτικῆς σκοπιμότητας εἶναι τουλάχιστον ἀντιφατικὴ γιὰ κάποιον ποὺ θέλει νὰ φυλάγεται ἀπὸ δογματισμοὺς (σ. 14).
Κρατήσαμε γιὰ τὸ τέλος τὶς δύο κυριότερες παρατηρήσεις μας. 'Η μιὰ ἀναφέρεται στὸν ἴδιο τὸν Lefebvre, καὶ ἡ ἄλλη στὶς ἀπόψεις τοῦ Μ.Π. γιὰ τοὺς σημερινοὺς πανεπιστημιακοὺς δασκάλους. 'Ο Lefebvre ἔχει ἤδη δώσει μιὰ πολὺ χρήσιμη «γραμμὴ» γιὰ ὅσους μαθητές του ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς μεσογειακὲς χῶρες. Στὸ πρόσφατό του βιβλίο *La Production de l' espace*, 1974 μᾶς προσφέρει μία σελίδα (71-72) προσαρμοσμένη τέλεια στὰ προβλήματα τῆς 'Ελλάδας. 'Εκεῖ μιλάει γιὰ τὴ μοίρα τῆς Μεσογείου νὰ ἀναγκάζεται νὰ μεταβληθεῖ σὲ χῶρο ἀναψυχῆς γιὰ τὴ βιομηχανικὴ Εὐρώπη. Νομίζω ὅτι μιὰ τέτοια προσέγγιση εἶναι πλησιέστερη στὰ ἑλληνικὰ πράγματα παρὰ οἱ τυχὸν ἀναφορὲς στὸ Ραμπὰτ ἢ τὸν Παρισινὸ Μάη.
Κάπου ἀλλοῦ ὁ Lefebvre γράφει γιὰ σύγχρονη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ καταφέρνει, παρόλο ποὺ δὲν εἶναι ἀρχιτέκτονας, νὰ εἶναι πιὸ πληροφορημένος ἀπὸ τὸν Μ.Π. Πρόκειται γιὰ τὸ ἄρθρο του "La bourgeoisie et l' espace" (*Espace et politique*, 1972), ὅπου μιλάει γιὰ ἐκεῖνες τὶς σύγχρονες ἀρχιτεκτονικὲς προσπάθειες ποὺ δείχνουν νὰ ὑπόσχονται τὰ περισσότερα. Συγκεκριμένα ἀναφέρει τὴ δουλειὰ τοῦ Constant ('Ολλανδία) καὶ τοῦ Ricardo Bofil ('Ισπανία). Κάνει μάλιστα μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση, λέγοντας ὅτι ἡ κλίμακα ἐφαρμογῆς τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς πρέπει νὰ εἶναι ἡ «μακρο-αρχιτεκτονικὴ καὶ μικρο-πολεοδομική» (σ. 158). 'Αντίστοιχα, τὸ μόνο ποὺ ἔχει νὰ δηλώσει ὁ Μ.Π. εἶναι ὅτι ἡ ἐκτίμησή μας γιὰ τὴ μορφολόγηση ἑνὸς παραθύρου ἔχει κάποια σχέση μὲ τὶς ἀπόψεις μας γιά ... τὴν κινέζικη ἐπανάσταση! (σ. 85). Σὲ κάτι τέτοιους δυστυχῶς ἀφορισμοὺς στηρίζονται καὶ μερικοὶ σπουδαστὲς ποὺ θεωροῦν τὸν σχεδιασμὸ σὰν θανάσιμο ἁμάρτημα. "Ωσπου νὰ γίνει ἡ «ἀνάλυση ἀπὸ σφαιρικὴ σκοπιὰ» καὶ νὰ ἐξεταστεῖ διεξοδικὰ τὸ κοινωνικοοικονομικὸ ὑπόβαθρο τῆς 'Ελλάδας, ἔχει περάσει ἡ ὥρα, καὶ τὸ περίφημο παράθυρο δὲν προφταίνει νὰ «μορφολογηθεῖ». Μιᾶς καὶ μιλᾶμε γιὰ μορφολογία, ἂς ἐπανέλθουμε σὲ κάτι ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω σχετικὰ μὲ τὴ *μορφὴ* τοῦ Παρθενῶνα. Θὰ ἤθελα πάρα πολὺ νὰ δῶ πῶς ἑρμηνεύεται ἡ μορφὴ τοῦ Παρθενώνα (ἢ τοῦ παραθύρου) μέσα ἀπὸ τὴ «δυναμικὴ σχέση τῶν κοινωνικῶν τάξεων τῆς ἐποχῆς ... μὲ βάση τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν της δυνάμεων» (σ. 70). Φοβᾶμαι ὅτι ἀπὸ μόνη της, οὔτε ἡ αἰσθητικὴ ἀντιμετώπιση, οὔτε ἡ ἀντιπρόταση τοῦ Μ.Π. ἀρκοῦν. Καὶ ὅμως, ὁ συγγραφέας δηλώνει ἐξαρχῆς ρητὰ ὅτι θὰ ἀποφύγει νὰ «στήσει ἕνα ἄλλο σύστημα στὴ θέση τοῦ κρινόμενου» (σ. 14).
Τὸ ἄλλο θέμα στὸ ὁποῖο δὲν συμφωνοῦμε μὲ τὸν Μ.Π. σχετίζεται μὲ τὸ τὶ διδάσκεται ἢ δὲν διδάσκεται στὰ ἀνώτερα ἱδρύματα. 'Αφοῦ αὐτὸ μεταφράζεται στὸ τὶ μαθαίνει ἕνας σπουδαστὴς ἀρχιτεκτονικῆς, ἔχουμε προσωπικὲς ἐμπειρίες πάνω στὸ θέμα. Λυπᾶμαι, ἀλλὰ τουλάχιστο στὸ Ε.Μ.Π. δὲν διάκρινα πουθενὰ κανενὸς εἴδους καμουφλάρισμα τῆς γλώσσας «ποὺ ὑπακούει στοὺς κανόνες τοῦ πανεπιστημιακοῦ παιχνιδιοῦ καὶ τῆς δεοντολογίας» (σ. 157). Στὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1975-76 ἀκούστηκαν τουλάχιστο πέντε σπουδαστικὲς διαλέξεις μὲ γλωσσάριο πολὺ πιὸ «ἐξελιγμένο» ἀπὸ τοῦ Μ.Π. 'Επίσης δὲν ξέρω ἂν ἔχει ἀξία ἡ πληροφορία ὅτι τὸ 1976 διδάχτηκε καὶ ...Παπαδολαμπάκης σὲ κάποιο μάθημα. Αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ γνωρίζει ὁ συγγραφέας ἀπὸ πρῶτο χέρι ἀφοῦ ἐργάζεται στὸ Α.Π.Θ. Μὰ τότε γιὰ ποιὸ λόγο ὅλες αὐτὲς οἱ παραπλανητικὲς δηλώσεις;
Μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοῶ ὅτι ὅλοι στὸ Ε.Μ.Π. ἢ στὸ Α.Π.Θ. κυκλοφοροῦν μὲ τὸ *Κεφάλαιο* ἢ τὸ *Κόκκινο Βιβλίο* στὸ χέρι. Κάθε ἄλλο. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀμφισβητήσουμε ὅτι ὑπάρχουν διαφορετικὲς νοοτροπίες μέσα στὸ διδακτικὸ προσωπικό. "Ετσι τουλάχιστον ὑπάρχει κάποιος ἀντίλογος, ὁπότε θεωρητικὰ ὁ σπουδαστὴς διαλέγει αὐτὸ ποὺ τοῦ ταιριάζει καλύτερα. "Αν αὐτὸ ἐνοχλεῖ τὸν Μ.Π., ποὺ φαίνεται νὰ προτιμᾶ νὰ «σκέφτεται ὁλοκληρωτικὰ» (σ. 17) καὶ νὰ καταδικάζει ὁλόκληρη τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας σὰν μιὰ «σκόπιμη *ἀπάτη*» (σ. 55), τόσο τὸ χειρότερο γιὰ αὐτόν.
Γιὰ νὰ εἴμαστε δίκαιοι πάντως, πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι δὲν εἶναι ὅλες οἱ διαπιστώσεις τοῦ Μ.Π. λαθεμένες. 'Αντίθετα, οἱ περισσότερες εἶναι σωστές, ὡς ἕνα σημεῖο. Εὔκολα ὅμως ξεφεύγουν πρὸς τὴν ὑπερβολὴ ποὺ παραμορφώνει τὴν πραγματικότητα. 'Ακόμα περισσότερο,γράφοντας συνεχῶς μὲ «ὠμὸ τρόπο, μὲ ἀφορισμοὺς ἢ λίβελους» (σ. 23), ὁ συγγραφέας παρασύρει τὸν ἀναγνώστη στὴν εὔκολη συνθηματολογία. Μπορεῖ ἡ ἀστικὴ ὑποκρισία νὰ κρύβει καὶ νὰ παραμορφώνει, ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἀποτελεσματικὰ δρᾶ καὶ ἡ συνθηματολογία. Λυπᾶμαι, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ ξεχωρίσω σὲ τὶ εἶναι ἡ δεύτερη ἀνώτερη ἀπὸ τὴν πρώτη.

Δ. Φιλιππίδης

Μορφὲς ποὺ μορφάζουν

Τὸ κρητικὸ σπίτι: αὐτὸ τὸ καταφύγιο κι αὐτὸ τὸ ὁρμητήριο, *τοῦ Δ. Βασιλειάδη. 'Αθήνα 1976.*

Χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ νέο βιβλίο τοῦ Δ. Βασιλειάδη ἔχει πλούσιο περιεχόμενο φωτογραφικὸ καὶ σχεδιαστικό. Δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τοῦ ἀρνηθεῖ μιὰ συγκινητικὴ ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ στὴ συλλογὴ ἑνὸς τόσο μεγάλου ὄγκου ὑλικοῦ. Δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ ἐρευνητὲς στὴν 'Ελλάδα ποὺ μποροῦν νὰ ἐπιδείξουν ἕνα τόσο μακρόχρονο καὶ γόνιμο ἔργο. "Ως ἐδῶ τὰ πράγματα πᾶνε καλά. 'Εκεῖ ποὺ ἀρχίζουμε νὰ διαφωνοῦμε ἔντονα μὲ τὸν Δ.Β. εἶναι ὁ τρόπος παρουσίασης τῆς δουλειᾶς του. "Εχουμε ἐκφράσει παλαιότερα τὶς ἀντιρρήσεις μας καὶ περιττεύει νὰ τὶς ἐπαναλάβουμε. "Αλλωστε ἡ κριτική μας ἀγνοήθηκε. 'Απόδειξη τὸ ὅτι δὲν καταφέραμε νὰ τιθασεύσουμε στὸ ἐλάχιστο τὶς λυρικὲς ἐξάρσεις τοῦ συγγραφέα. Γιὰ νὰ μὴ γινόμαστε ἀνιαροί, αὐτὴ τὴ φορὰ θὰ περιοριστοῦμε στὸν ἐπίλογο καὶ σὲ μερικὲς μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις μόνο. Στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου, μὲ μιὰ θαυμάσια ἀφέλεια καὶ ἀρκετὴ δόση αὐθαιρεσίας, ὁ Δ.Β. παραθέτει τοὺς τελευταίους 10 στίχους τοῦ *'Ερωτόκριτου*, βάζοντας τὸ δικό του ὄνομα ἀντὶ γιὰ τοῦ Β. Κορνάρου. "Αν αὐτὸ δείχνει διασκεδαστικὸ ἢ χαριτωμένο, μόλις τὸ καλοσκεφτεῖ κανεὶς θὰ διαπιστώσει ὅτι ἐκεῖ συνοψίζεται τὸ πιστεύω τοῦ συγγραφέα. Καὶ ἐξηγοῦμαι: γιὰ νὰ τολμήσει νὰ πιάσει κανεὶς τοὺς στίχους ἑνὸς τόσο γνωστοῦ ἔργου καὶ νὰ τοὺς παραποιήσει φιλάρεσκα, χρειάζεται κάτι παραπάνω ἀπὸ θάρρος. Μιὰ τέτοια πράξη δὲν ἐξαγνίζεται οὔτε ἀπὸ κάποια ποιητικὴ ἄδεια (λυρικὴ ἔξαρση), οὔτε ἀπὸ τὴν ταύτιση τοῦ συγγραφέα μὲ τὴν Κρήτη. 'Απὸ ὁποιαδήποτε σκοπιὰ καὶ ἂν ἐξεταστεῖ μιὰ τέτοια πράξη, θὰ δείχνει πάντα παράφωνη.
Γιὰ νὰ ἀποδείξουμε τὸν ἰσχυρισμό μας, ἂς συγκρίνουμε τὸ αὐθεντικὸ μὲ τὸ παραποιημένο κείμενο. 'Απὸ τοὺς στίχους: «Βιτσέντζος εἶν' ὁ ποιητὴς κι' εἰς τὴ γενιὰ Κορνάρος, ποὺ νὰ βρεθῆ ἀκριμάτιστος ὄντε τὸν πάρη ὁ Χάρος», ἀλλάζει τὸν πρῶτο σέ: «Δημήτρης εἶναι ὁ γραφιὰς μελαχρινὸς σὰ μαῦρος». 'Η λέξη «μαῦρος» συνοδεύεται ἀπὸ ὑποσημείωση, ὅπου διαβάζουμε: «Τὸ ''μαῦρος'' ἔχει σημασία μονάχα γιατὶ βοήθησε στὴν ὁμοιοκαταληξία». Μὲ αὐτὴ τὴν παρατήρηση ὅλα φαίνεται ὅτι τακτοποιοῦνται: μαῦρος-Χάρος, ἄρα εἴμαστε τυπικὰ ἐντάξει μὲ τὴν ὁμοιοκαταληξία, καὶ ἂς μὴν ἔχει νόημα ὁ στίχος. Παρόμοια «γλωσσοπλαστικὰ» προβλήματα βρίθουν μέσα στὸ καθαυτὸ κείμενο. Τυχαῖα ἀντιγράφω δύο, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τὰ ἀποκαλύπτει. Στὶς σ. 20-22 γράφει γιὰ κάποιο χρονικό: «('Ο Βενετσιάνος ἀφέντης) ...ἔβγαλε διαταγὴ πῶς, ὅποιος θὰ πατοῦσε τὸ χῶμα τοῦ ὀροπεδίου, θὰ τοῦ ἔκοβε καὶ τὰ δυό του

τὰ ποδάρια». Ἀμέσως μπαίνει ὑποσημείωση: «Γιὰ τὴν ἀκρίβεια θὰ τοῦ ἔκοβε τὸ ἕνα του μονάχα τὸ ποδάρι, ὅπως λένε τὰ χαρτιά... ἔ, ὅμως ἐμένα τὸ ξέρεις, πάντα μ' ἀρέσει ἡ ὑπερβολή». Ἄλλο παράδειγμα, στὴ σ. 291: «Ἐσὺ σοβαρὸς ἄνθρωπος, μὲ τόσους ἐχθροὺς καὶ φίλους, θὰ ἀφήνεσαι ἀφύλακτος καὶ ἔρμαιος στὴν πλάνη τῆς αἰσθητικῆς...» Καὶ ἡ ὑποσημείωση: «Ἐ καλά, τὸ ξέρω πὼς τὸ σωστὸ εἶναι ἔρμαιο, μὰ ἔλα ποὺ δὲ μοῦ πάει.» Μήπως ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἰδιότυπο χιοῦμορ; Τὰ σχόλια περιττεύουν.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ὁπωσδήποτε πρέπει νὰ σχολιαστεῖ εἶναι ἡ σχετικὴ ἀποσιώπηση τῆς βιβλιογραφίας πάνω στὴν κρητικὴ ἀρχιτεκτονική, λὲς καὶ κανεὶς δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα ὅπως πρέπει πρὶν ἀπὸ τὸν Δ.Β. Γιατὶ δὲν ἀρκεῖ βέβαια νὰ ἀναφερθοῦν σὰν κατάλογος οἱ δημοσιεύσεις ἄλλων ἐρευνητῶν, ὅπως γίνεται στὴ σ. 108. Μποροῦμε ἀνεπιφύλακτα νὰ διαβεβαιώσουμε ὅτι τρεῖς τουλάχιστο μελέτες (τῶν Σ. Δεβλέτογλου, Δ. Τριποδάκη καὶ Χ. Μπούρα) περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες. Ἄλλο τώρα ἂν ὁ συγγραφέας τὶς βρίσκει ὅλες, χωρὶς διάκριση, σύντομες καὶ ἀποσπασματικές, καὶ τὸ κρητικὸ σπίτι «ν' ἀνθίζει σ' ἔδαφος προετοιμασμένο κάπως, κι ἀνέτοιμο, παρθένο» (ibid.).

Τὸ πρόβλημα εἶναι ὁπωσδήποτε γενικότερο. Ἡ βιβλιογραφία τῆς ἀνώνυμης ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη «ἀποσπασματική». Οἱ μελέτες ποὺ ἔχουν γίνει μέχρι τώρα ἀφοροῦν μικρὲς γεωγραφικὲς περιοχὲς καὶ δύσκολα προσφέρονται σὲ γενικευμένα συμπεράσματα. Ἄλλο ὅμως ἡ πληθώρα ἀπὸ μικρὲς ἐπιμέρους ἔρευνες, καὶ ἄλλο ἡ καθολική τους ἀπόρριψη. Δὲν θέλουμε μὲ αὐτὸ νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἀξία ποὺ ἔχει ἡ μελέτη 150 σπιτιῶν 70 κρητικῶν οἰκισμῶν ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Καὶ ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Δ.Β. ἄρχισε νὰ μαζεύει ὑλικὸ ἀπὸ τὸ 1965 γιὰ τὴν Κρήτη, τὸ ὁποῖο δημοσίευε κατὰ διαστήματα, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὸ παρουσιάσει «ὁλοκληρωμένο» ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια. Ἄρα, ἂν στὴν περίπτωση τοῦ συγγραφέα κάθε δημοσίευση ἀποτελοῦσε καὶ ἄλλο ἕνα βῆμα πρὸς τὴν τελικὴ σύνθεση, τότε γιατὶ νὰ μὴ δεχτοῦμε ὅτι παρόμοιο ρόλο μποροῦν νὰ παίξουν καὶ οἱ μελέτες τῶν ὑπόλοιπων ἐρευνητῶν;

Ἂν πάλι κάποιος ἰσχυριστεῖ ὅτι τὸ *Κρητικὸ σπίτι* δὲν ἔχει ἀπαιτήσεις ἐπιστημονικοῦ συγγράμματος, ἄρα μπορεῖ ἀνώδυνα νὰ παραμελεῖ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, τότε γιατὶ τὸ βιβλίο εἶναι γεμάτο παραπομπὲς σὲ προηγούμενες μελέτες τοῦ συγγραφέα; Ἡ ἀσυνέπεια αὐτὴ φαίνεται πολὺ καθαρὰ στὶς σ. 104-105, ὅπου ἀφιερώνονται 35 γραμμὲς ὑποσημειώσεων στὶς δίκλιτες ἐκκλησίες, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὁ συγγραφέας ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα στὸ παρελθόν. Ὅσο καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται ὁ μέσος ἀναγνώστης γιὰ τὶς δίκλιτες ἐκκλησίες, πάλι περισσότερο τοῦ χρειάζεται μιὰ στοιχειώδης ἐνημέρωση πάνω σὲ ἄλλα πιὸ ἄμεσα θέματα. Ἂς ἀναφέρουμε μερικά: α) Μελετήθηκε καθόλου ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν διαφόρων τύπων κατοικίας στὴν Κρήτη; Γιὰ παράδειγμα, ἔγινε προσπάθεια νὰ ἐξηγηθεῖ γιατὶ στὸ Ἀκρωτήρι βρίσκουμε τόσες θολωτὲς κατασκευὲς (σ. 201-206); β) Πότε ἡ διάδοση ἑνὸς τύπου στὴν Κρήτη εἶναι ἀπόρροια γεωγραφικῶν παραγόντων καὶ πότε πολιτιστικῶν; Γιὰ παράδειγμα, στὴν Κύπρο εἶναι σαφὴς ἡ διάκριση ὀρεινῶν-πεδινῶν κατασκευαστικῶν τύπων, ἀφοῦ ὁ ἕνας βασίζεται στὴ στέγη μὲ κεραμίδια καὶ ὁ ἄλλος στὸ δῶμα (βλ. Γ. Παπαχαραλάμπους, *Ἡ κυπριακὴ οἰκία*, 1968, σ. 4). γ) Διακρίθηκε τὸ ἀστικὸ σπίτι ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ὑπαίθρου, ἢ μήπως εἶναι ἴδια; Οἱ βενετσιάνικες ἐπιδράσεις ἄραγε, καὶ ἀργότερα οἱ τουρκικές, δὲν συντέλεσαν σὲ κάποια διαφοροποίηση, καὶ ποιὰ ἦταν τὰ χαρακτηριστικά της; δ) Βρέθηκαν οἱ τυχὸν συγγένειες μὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, ἂς ποῦμε τὰ Δωδεκάνησα ἢ τὶς Κυκλάδες; ε) Πόσο ρεαλιστικὸ εἶναι τὸ ἐξελικτικὸ μοντέλο ἀπὸ τὴν ἁπλούστερη μορφὴ πρὸς τὴν πιὸ σύνθετη; Μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλάει γιὰ ἐξελικτικοὺς τύπους κατοικίας χωρὶς καμιὰ ἀπολύτως χρονολογικὴ ἔνδειξη; στ) Μέχρι ποιὸ σημεῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλάει γιὰ «μινωικὲς μνῆμες» ποὺ πέρασαν στὴν παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κρήτης; Τὸ ὅτι σήμερα, γιὰ παράδειγμα, χρησιμοποιοῦνται ἐσωτερικοὶ ξύλινοι στύλοι σημαίνει ὅτι οἱ Κρητικοὶ συνεχίζουν κάποια μινωικὴ παράδοση διαμέσου τῶν αἰώνων; Οἱ ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα ὅπως τὰ παραπάνω νομίζουμε ὅτι εἶναι ἀναγκαία καὶ ἱκανὴ συνθήκη γιὰ νὰ θεωρηθεῖ μιὰ μελέτη γιὰ τὸ κρητικὸ σπίτι ὁλοκληρωμένη. Παρ' ὅλες τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ συγγραφέα: «βλέπεις θέλουμε νὰ σὲ ποτίσουμε μὲ καθαρό, μὲ κρυστάλλινο νερὸ» (σ. 140), δὲν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε τὴν προσπάθειά του οὔτε καθαρὴ στὶς προθέσεις της οὔτε πλήρη στὰ συμπεράσματά της. Κι εἶναι κρίμα.

Δ. Φιλιππίδης

Κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο καὶ τὸν ἀέρα τὸν χειμώνα

Λαϊκὴ ἀγορὰ καὶ super market στὶς ἑλληνικὲς συνθῆκες, *τῆς 'Ομάδας τῶν 5: Σ. Κουκόπουλος, Α. Παπαγεωργίου, Γ. Παρμενίδης, Ι. Πετρίδου καὶ Α. Πούπη. Θεσσαλονίκη 1976.*

Ἀναντίρρητα τὸ φαινόμενο τῆς ἀγορᾶς - ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλη μέχρι σήμερα - ἔχει ἀπεριόριστο ἐνδιαφέρον. Ἡ ἴδια ἡ ἀγορὰ στὴ φυσική της ὑπόσταση ἔχει ἀπασχολήσει οἰκονομολόγους, γεωγράφους, κοινωνιολόγους κ.ἄ. Φαίνεται ὅτι αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ ἐπαφὴ ποὺ γίνεται μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνταλλαγῆς προϊόντων ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στὴν πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Γιὰ παράδειγμα, ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία πάνω στὴ γεωγραφικὴ κατανομὴ ἐμπορικῶν κέντρων, στὸ πῶς αὐτὰ δημιουργήθηκαν καὶ ἐξελίχτηκαν σὲ ἀστικὰ κέντρα (1). Ἀνάλογα ὑπάρχουν πολλὲς μελέτες πάνω στὸν τρόπο ποὺ λειτούργησαν, καὶ ὡς ἕνα σημεῖο λειτουργοῦν ἀκόμα, οἱ ἀγορὲς στὰ πλαίσια τῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν. Δὲν νοεῖται ἔρευνα πάνω σὲ κάποια ἀπομακρυσμένη κοινότητα τοῦ Τρίτου Κόσμου ποὺ νὰ μὴν περιέχει οὐσιαστικὲς ἀναφορὲς στὸν τρόπο ἐπαφῆς μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο τῆς κοινότητας, μέσα ἀπὸ ἐποχικὰ παζάρια ἢ πανηγύρια. Τὸ θέμα εἶναι ἀνεξάντλητο. Ἀρκεῖ μόνο νὰ συμπληρώσω τὴν παραπάνω σύντομη εἰκόνα μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ σύγχρονη θεωρία κατανομῆς ἐμπορικῶν κέντρων ἔχει ἤδη στραφεῖ πρὸς μαθηματικὰ μοντέλα, ὅπου φυσικὰ χρησιμοποιεῖται ἡ θεωρία τῶν γενικῶν συστημάτων.

Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀνίχνευση αὐτὴ τοῦ φαινομένου τῆς ἐμπορικῆς καὶ πολιτιστικῆς συναλλαγῆς στὰ πλαίσια τῆς ἀγορᾶς μᾶς ἔδωσε μιὰ μελέτη πέντε ἀρχιτεκτόνων ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἀποσπάσματά της εἶχαν δημοσιευτεῖ στὸ περιοδικὸ *Ἀντὶ* (43/1976), καὶ ὅπως δηλώνουν ἐξαρχῆς οἱ συγγραφεῖς, ἡ δουλειά τους αὐτὴ ξεκίνησε ἀπὸ σπουδαστικὴ ἐργασία, τὴν ὁποία κατόπιν ἐπεξεργάστηκαν καὶ ἀναθεώρησαν.

Ἡ 'Ομάδα τῶν 5 σκόπιμα ἐρευνᾶ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ λαϊκὴ ἀγορὰ καὶ super market στὴ σύγχρονη Θεσσαλονίκη. Στόχος της εἶναι νὰ δείξει ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ χάσμα ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ ἕνα ἐργαλεῖο ἐξυπηρέτησης τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τὸ super market, καὶ σὲ ἕνα μέσο ἐξυπηρέτησης τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὴ λαϊκὴ ἀγορά. Ἄρα τὸ πρόβλημα ὁρίζεται ἐξαρχῆς σὰν οἰκονομικό, ὁπότε ἡ ἀντιμετώπισή του σχεδὸν πάντοτε περιορίζεται στὶς αὐστηρὰ οἰκονομικὲς παραμέτρους. Αὐτὸ ἄλλωστε δείχνει καὶ ἡ ἀπόφαση νὰ ἀφιερωθοῦν 27 σελίδες τοῦ κειμένου (τὸ ἕνα τρίτο) σὲ μιὰ ἀνασκόπηση τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τὸ 1453 ὡς σήμερα. Ἄλλες 19 σελίδες ἀφιερώνονται στὴν ἀνάλυση τοῦ καταναλωτικοῦ κυκλώματος σήμερα, ὅπου φυσικὰ ὑπεισέρχονται ἔννοιες ψυχολογίας τῶν μαζῶν, ἐπιχειρησιακῆς στρατηγικῆς κλπ. Δηλαδὴ τὸ μισὸ κείμενο ἀναφέρεται στὸ ὑπόβαθρο τῆς ἀγορᾶς.

Τὸ ἄλλο μισὸ μᾶς ἐνδιαφέρει πιὸ ἄμεσα, γιατὶ ἐδῶ συνοψίζεται ἡ προσωπικὴ συμβολὴ τῶν συγγραφέων. Σὲ αὐτὸ τὸ μέρος βρίσκουμε ὁρισμένες διεισδυτικὲς παρατηρήσεις πάνω στὴ λειτουργία, τὴν ὀργάνωση καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς λαϊκῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ super market. Ἐδῶ φαίνεται εὔλογη ἡ ἐπιτυχημένη ἰδέα νὰ συγκριθοῦν δύο ἀντιδιαμετρικοὶ φορεῖς οἰκονομικῆς συναλλαγῆς. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ στυγνὴ ἐκμετάλλευση (πλύση ἐγκεφάλου) τοῦ καταναλωτῆ ἀπὸ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ αὐθόρμητη προέκταση τῆς παραγωγῆς «κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο καὶ τὸν ἀέρα τοῦ χειμώνα». Οἱ διαφορὲς εἶναι χτυπητές, τὰ διδάγματα βγαίνουν σχεδὸν ἀπὸ μόνα τους. Γιὰ νὰ μπορέσουν ὅμως οἱ συγγραφεῖς νὰ δώσουν μιὰ ὅσο γίνεται πιὸ ἔντονη εἰκόνα τῆς ἀντίθεσης λαϊκὴ ἀγορὰ - super market καταφεύγουν σὲ ὑπεραπλουστεύσεις.

Δεῖγμα αὐτῆς τῆς τακτικῆς εἶναι ὁ χάρτης τῆς Θεσσαλονίκης (σχ. 7) ποὺ παρουσιάζεται στὰ συμπεράσματα τοῦ βιβλίου. Στὴν ἐπεξήγησή του μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι «ἡ θέση τῶν λαϊκῶν ἀγορῶν καὶ τῶν super markets μέσα στὴν πόλη ὑπακούει στὸ νόμο τῆς θέσης τῶν εἰσοδηματικὰ διαφορετικῶν στρωμάτων μέσα σ' αὐτήν» (σ. 98). Ἂν καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ἀντικρούσομε ἄμεσα αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμό, ἀφοῦ ἀγνοοῦμε τὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ ἐξετάσουμε τὴν περίπτωση τῆς Ἀθήνας. Ἐλπίζουμε ἔτσι νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα ποὺ νὰ μποροῦν νὰ ἰσχύσουν καὶ γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Θὰ δοκιμάσουμε δύο τρόπους: πρῶτα διερευνώντας τὴ χωροθέτηση τῶν μεγάλων μονάδων (ἁλύσων) τῶν super markets καὶ ὕστερα τὴ χωροθέτηση τῶν μονάδων χωρὶς διάκριση μεγέθους. Ἡ ἐργασία αὐτὴ χρησιμοποίησε πληροφορίες ἀπὸ τὶς τηλεφωνικὲς καταχωρίσεις τῶν καταστημάτων.

Ἡ χωροθέτηση τῶν μεγάλων μονάδων super markets στὴν πρωτεύουσα ἔχει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά. Ἀντὶ νὰ εἶναι ὅλες (σύνολο 26) συγκεντρωμένες στὸν ἄξονα Σύνταγμα-Κολωνάκι καὶ στὶς περιοχὲς Ψυχικοῦ-Φιλοθέης, παρατηροῦμε ὅτι ἕξι μονάδες (23%) ἔχουν ἀναντίρρητα τοποθετηθεῖ πλάι στὶς κοινότητες ἀνώτερων εἰσοδημάτων, ἐνῶ ἄλλες 20 (77%) σχετίζονται μὲ περιοχὲς μικρομεσαίων εἰσοδημάτων (2). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ κανόνα οἱ

μεγάλες μονάδες των super markets έχουν τοποθετηθεί στρατηγικά πάνω σέ κύριες οδικές αρτηρίες, οί οποίες είναι πέρασμα γιά όσους κινούνται από ή πρός περιοχές κατοικίας. Οί περιοχές όμως αύτές δέν είναι πάντοτε των άνώτερων εισοδημάτων. Στην πλειοψηφία τους άπευθύνονται σέ μεσαία εισοδηματικά στρώματα (3).

'Η χωροθέτηση των super markets άνεξάρτητα από τό μέγεθός τους, μάς προσφέρει μιά πολύ πιό διάχυτη εικόνα. Σέ σύνολο 171 μονάδων διακρίνουμε μόνο 11 (6%) συσχετισμένες άμεσα μέ περιοχές άνώτερων εισοδημάτων (4). Τό υπόλοιπο 94% αναφέρεται σέ περιοχές όλων των εισοδηματικών στρωμάτων, από τά Καμίνια καί τό Περιστέρι (εργατικές συνοικίες) μέχρι τήν Κυψέλη, Νέα Σμύρνη κ.ά. (μικρομεσαίες καί μεσαίες). Συμπέρασμα: ή κατανομή των super markets δέν σχετίζεται άμεσα μέ τήν «ταξική» διάρθρωση της πόλης.

"Ως τώρα έξετάζαμε μόνο τά super markets. Βέβαια αύτά δέν είναι άποκλειστικοί φορείς τοῦ έμπορίου τυποποιημένων τροφίμων. Προϋπήρχαν, καί συνεχίζουν νά ύπάρχουν, τά παντοπωλεία, δηλαδή τά μπακάλικα. Σύμφωνα πάντα μέ τίς τηλεφωνικές τους καταχωρήσεις (5), έχουμε περίπου 3800 μονάδες στήν περιοχή 'Αθήνας-Πειραιά, ή 96% τοῦ συνόλου των μονάδων πού άσχολοῦνται μέ τό σχετικό έμπόριο. 'Η 'Ομάδα των 5 δέν έχει οὔτε μία άναφορά γιά τά μπακάλικα στό κείμενό της.

Οί λαϊκές άγορές στήν περιοχή 'Αθήνας-Πειραιά είναι συνολικά 95 (6), άλλά έμεῖς καταφέραμε νά έντοπίσουμε μόνο 67 (48 στήν 'Αθήνα, 19 στόν Πειραιά). 'Από τίς 48 άγορές της 'Αθήνας τουλάχιστο οί 15 δέν άπευθύνονται σέ έργατικές συνοικίες, καί δύο (Κολωνάκι, Ψυχικό) άπευθύνονται σέ άνώτερα εισοδήματα. Δηλαδή τό 25% τῶν λαϊκῶν άγορῶν δέν είναι καί τόσο «λαϊκές». 'Από ὅ,τι γνωρίζουμε, κάθε λαϊκή άγορά διαφοροποιεῖται άνάλογα μέ τήν περιοχή, καί οί τιμές της αὐξομειώνονται άντίστοιχα. Συμπέρασμα: ή λαϊκή άγορά δέν άπευθύνεται *αποκλειστικά* στά λαϊκά στρώματα.

"Ας έπιστρέψουμε στό βιβλίο *Λαϊκή άγορά - super market*. Μέ βάση τίς παραπάνω παρατηρήσεις βλέπουμε ὅτι ή χωροθέτηση τῶν λαϊκῶν άγορῶν καί τῶν super markets στήν 'Αθήνα είναι πιό πολύπλοκη άπό ὅ,τι διαφαίνεται μέσα άπό μιά «ταξική» δομή της πόλης. 'Επίσης, ὅτι ή λειτουργία, τό μέγεθος, καί ή ποιότητα κάθε άγοράς έξαρτᾶται άπό τό είδος της πελατείας στήν οποία άπευθύνεται (7). Βέβαια λογικό είναι νά ύποθέσουμε ὅτι ή κατάσταση στή Θεσσαλονίκη μπορεί νά είναι πιό άπλή, εἴτε γιατί ὁ θεσμός τῶν super markets ἔφτασε έκεῖ άργότερα άπό τήν 'Αθήνα εἴτε γιατί ή Θεσσαλονίκη λόγω μεγέθους πιθανό νά έχει άπλούστερη δομή σέ σύγκριση μέ τήν 'Αθήνα. "Οπως καί νά έχουν τά πράγματα έκεῖ, δέν μπορεί ή Θεσσαλονίκη νά διαμορφώθηκε τόσο διαφορετικά.

"Ενα δεύτερο θέμα είναι έκεῖνο πού προκύπτει άπό τήν άποσιώπηση τοῦ ρόλου πού παίζει σήμερα τό «μπακάλικο της γειτονιάς». "Οπως εἴπαμε προηγουμένως, τό μικρό μπακάλικο, τό οποίο δέν είχε τή δυνατότητα νά μετατραπεί ή νά έξελιχθεί σέ super market, έχει όπωσδήποτε έπηρεαστεί άπό τίς τεχνικές πού χρησιμοποιοῦνται σέ έκεῖνα. 'Η σχέση τοῦ μπακάλικου μέ τό καθαυτό super market, άπό τήν άλλη μεριά, είναι συμβιωτική. Γιά νά έπιβιώσει δηλαδή τό μπακάλικο έκμεταλλεύεται έκεῖνες τίς ιδιότητες πού λείπουν άπό τό super market (π.χ. άμεση προσπέλαση, προσωπική έξυπηρέτηση). 'Εδῶ πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι ένῶ μπακάλικα καί super markets προσφέρουν τυποποιημένα προϊόντα ἴδιας προέλευσης, τά μπακάλικα δέν έργάζονται πάνω στήν ἴδια οἰκονομική βάση μέ τά super markets. 'Υποχρεωτικά διατηροῦν μικρότερα άποθέματα, ἄρα έπηρεάζονται άμεσώτερα άπό τίς τιμαριθμικές αὐξομειώσεις τῆς άγορᾶς, χωρίς νά μποροῦν νά τίς έλέγξουν. Αὐτό σημαίνει ὅτι ένα μπακάλικο είναι ύποχρεωμένο νά έχει τιμές ψηλότερες άπό τό μέσο super market γιά νά καλύψει άπρόβλεπτες ζημίες. 'Αναλογικά τό super market είναι άποδοτικότερο οἰκονομικά, ένῶ τό μπακάλικο πρέπει νά χρησιμοποιήσει ἄλλους τρόπους γιά νά φτάσει στό ἴδιο άποτέλεσμα. Μέ ἄλλα λόγια τό μπακάλικο, ὅπου μπορεί, έκμεταλλεύεται τήν πελατεία του *χειρότερα* άπό ένα super market. Τό φαινόμενο αὐτό έχει ἤδη πάρει εὐδιάκριτες διαστάσεις στίς δυτικές χῶρες, καί δέν νομίζουμε ὅτι μποροῦμε νά τό άμφισβητήσουμε στήν περίπτωση τῆς 'Ελλάδας.

"Ολα τά παραπάνω σημαίνουν ὅτι τό super market είναι σχετικά ἀθῶο σέ σύγκριση μέ τό μπακάλικο, γιατί τό τελευταῖο είναι άναγκασμένο άπό τή φύση του νά προσφέρει λιγότερα, σέ χειρότερη ποιότητα καί μέ ψηλότερες τιμές. "Αν κανείς σκεφτεί ὅτι τό μπακάλικο άπευθύνεται σέ ὅλα τά κοινωνικά στρώματα, καί ἰδιαίτερα σέ έκεῖνα πού δέν έχουν τή δυνατότητα νά έπισκεφθοῦν τό super market (8), τότε θά καταλήξει στό ὅτι τό μπακάλικο άπομυζᾶ οἰκονομικά όφέλη άπό τά μικρομεσαία καί κατώτερα εισοδήματα - τή γνωστή μας μικροαστική καί έργατική τάξη. Γιά προστασία ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν στρωμάτων λειτουργοῦν οί λαϊκές άγορές. Δηλαδή οί λαϊκές άγορές ἔρχονται άντιμέτωπες μέ τά μπακάλικα, ὄχι μέ τά super markets!

"Υστερα άπό τίς παραπάνω παρατηρήσεις νομίζουμε ὅτι δικαιολογεῖται ή ἄποψή μας ὅτι οί συγγραφεῖς δέν ἔδωσαν μιά πλήρη εἰκόνα τῆς πραγματικότητας. Δυσκολεύομαι νά καταλάβω γιατί χρειάστηκε νά καταφύγουν σέ μιά τόσο παραμορφωτική άπλούστευση. "Αν οί λόγοι ἦταν ἰδεολογικοί, ή τακτική τους ἦταν λαθεμένη, γιατί ἔτσι άδίκησαν μιά χρησιμότατη έπιστημονική μέθοδο. Είναι κρίμα νά καταλήγει ή μαρξιστική άντιμετώπιση στά ἴδια συμπεράσματα πού θά ἤφτανε κάποιος ξεπερασμένος όπαδός τῆς Σχολῆς τοῦ Σικάγου. 'Από τήν ἄλλη μεριά, ὁ ύπερτονισμός τοῦ καταναλωτικοῦ χαρακτήρα τοῦ super market καί ὁ άναπόφευκτος ρομαντισμός γύρω άπό τή λαϊκή άγορά δέν βοηθάει στήν άντιμετώπιση τοῦ super market ὡς σύγχρονου προϊόντος μιᾶς βιομηχανοποιημένης παραγωγῆς, εἴτε αὐτή προέρχεται άπό καπιταλιστικές εἴτε άπό σοσιαλιστικές κοινωνίες.

'Η ἀλήθεια είναι ὅτι σάν προέκταση σπουδαστικῆς έργασίας, πού ἔγινε μέσα στά δίσεκτα χρόνια, ή μικρή μελέτη τῆς 'Ομάδας των 5 χαρακτηρίζει μιά ὁλόκληρη γενιά πού άγκάλιασε τά «περιθωριακά στρώματα» μέ άσυνήθιστη άφοσίωση καί εὐαισθησία. Χρειαζόταν μιά τέτοια φυγή, καί ἄς μήν είχε «σχέση μέ τό κύριο άντικείμενο των σπουδῶν» (πρόλογος βιβλίου). Μέσα άπό μιά τέτοια άντίθεση κάποτε, ἐλπίζουμε σύντομα, θά γεννηθεί μιά νέα άντιμετώπιση τῶν σπουδῶν καί τῆς ζωῆς γενικότερα. Μόνο πού δέν πρέπει νά ψάχνουμε γιά λύσεις πρός τά πίσω, ἐξωραΐζοντας ἕνα παρελθόν πού στίς μέρες μας ψυχορραγεῖ. "Οσο γοητευτική καί ἄν φαίνεται ή λαϊκή άγορά μέ τήν κίνηση, τήν πολυχρωμία, τήν άμεσότητα τῶν κοινωνικῶν έπαφῶν, δέν παύει νά είναι ἕνας άκόμα θεσμός τοῦ σημερινοῦ άστικοῦ περιβάλλοντος - ἄρα νά είναι φορτωμένη μέ πλῆθος άντιφάσεις, άλληλοεξαρτήσεις άπό οἰκονομικά κυκλώματα κλπ. Δέν θά ἔπρεπε νά μᾶς ξεγελάει ή ἐξωτερική της έπιφάνεια, γιατί στήν οὐσία βρισκόμαστε πολύ μακριά άπό τά πανηγύρια καί τίς άγορές τῆς παραδοσιακῆς κοινότητας.

Δ. Φιλιππίδης

Σημειώσεις

1. 'Εδῶ ύπεισέρχονται οί περίφημες θεωρίες «κεντρικής θέσης» πάνω στίς σχετικές άναζητήσεις τοῦ Christaller, τοῦ Losch κ.ά.

2. Πιό συγκεκριμένα: περιοχή λεωφόρου 'Αλεξάνδρας - 'Αμπελοκήπων τρεῖς μονάδες, Πατήσια-'Αχαρνῶν-Κυψέλη ἕξι μονάδες, Αἰόλου-'Αθηνᾶς τρεῖς, Καλλιθέα δύο, Μεσογείων δύο καί ἀνά μία Μαρούσι, Φάληρο, λεωφόρος Κηφισοῦ.

3. 'Οφείλουμε ὅμως νά προσθέσουμε ὅτι τό πρῶτο super market τῆς 'Αθήνας έγκαταστάθηκε στήν περιοχή Ψυχικοῦ-Φιλοθέης, μέ σκοπό νά τραβήξει τούς εὐπορους "Ελληνες τῆς περιοχῆς ἀλλά καί τούς πολλούς ξένους πού περνοῦν άπό έκεῖ ή μένουν Κηφισιά-'Εκάλη κλπ.

4. 'Από τίς ύπόλοιπες, τό κέντρο 'Ομόνοια-Σύνταγμα-Βεΐκου έχει 27 μονάδες, οί νότιες συνοικίες 40 (23%), ή εὐρύτερη περιοχή τοῦ Πειραιά 21, ή περιοχή 'Αλεξάνδρας-'Αμπελοκήπων 13, περιοχή Πατησίων 32 (19%), οί βορινές συνοικίες 13, οί δυτικές τρεῖς καί ἄλλες 11 είναι ἔξω άπό τό Λεκανοπέδιο.

5. Οί τηλεφωνικές καταχωρίσεις μπορεί νά διαστρεβλώνουν τήν πραγματικότητα ὡς ένα σημεῖο, γιατί ὁρισμένος ἀριθμός άπό καταστήματα δέν έχει καταχωριστεί στόν έπαγγελματικό ὁδηγό. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι τέτοιες παραλείψεις μποροῦν νά ἀλλοιώσουν τά άποτελέσματά μας.

6. Σύμφωνα μέ τή διάλεξη τῶν σπουδαστῶν Ι. 'Αμπλιανίτου καί Γ. Γκριτζάνη, «'Υπαίθριες λαϊκές άγορές», ἕδρα Πολεοδομίας Ε.Μ.Π. 1976.

7. Γιά παράδειγμα, τό super market Σκλαβενίτη (Κηφισοῦ) ή τό ΣΠΑΡ (Μεσογείων) δέν έχουν καμιά σχέση μέ τό "Αλφα-Βήτα (Κηφισίας), πού έχει «καί τοῦ πουλιοῦ τό γάλα». 'Ανάλογες διαφορές ύπάρχουν άνάμεσα σέ μπακάλικα. "Αλλα έχουν έπηρεαστεί περισσότερο καί ἄλλα λιγότερο άπό τήν ἐξάπλωση των super markets. Σέ πολλές περιπτώσεις μετατρέπονται σέ λιλιπούτεια super markets γιά λόγους καθαρά έμφάνισης.

8. Μπορεί νά μή διαθέτουν αὐτοκίνητο ἰδιωτικό, νά μήν περνοῦν μπροστά άπό τό super market στίς καθημερινές τους διαδρομές κλπ. Βέβαια, τέτοια έμπόδια έχουν ἤδη ξεπεραστεί άπό μερικά super markets πού δέχονται παραγγελίες άπό τό τηλέφωνο ή δέχονται νά μεταφέρουν τά ψώνια μέ δικό τους μέσο.

Οί γερμανικές μας ρίζες

Η μορφολογία τοῦ γερμανικοῦ κλασικισμοῦ (1789-1848) καί ή δημιουργική άφομοίωσή του άπό τήν έλληνική άρχιτεκτονική (1833-1897), *τῆς Ξ. Σκαρπιᾶ-Χόϊπελ. Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 1976.*

"Οποιος γνωρίζει τή φτώχεια τῆς έλληνικῆς βιβλιογραφίας πάνω στήν άρχιτεκτονική τοῦ 19ου αἰώνα στόν τόπο μας (1) δέν μπορεί παρά νά μελετήσει μέ ξεχωριστό ένδιαφέρον τή διατριβή τῆς Ξ. Σκαρπιᾶ-Χόϊπελ. "Οχι μόνο γιά τήν ἀξία καθαυτή

τῆς ἱστορίας αὐτῆς τῆς περιόδου, ποὺ εἶχε σὰν κεντρικὸ πυρήνα τὴ διάδοση τοῦ νεοκλασικισμοῦ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Νομίζουμε ὅτι μιὰ τέτοια ἔρευνα ἀγγίζει πολὺ γενικότερα θέματα, ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μέσα στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας, μὲ τὴ θέση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς (καὶ τῶν δημιουργῶν της) στὸ ἰδεολογικὸ κύκλωμα κάθε περιόδου, ἄρα καὶ στὶς δυνατότητες ποὺ μᾶς παρέχονται νὰ ἑρμηνεύσουμε ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ πολιτιστικοῦ του πλαισίου. Θὰ ἐπανέλθουμε στὶς γενικότερες αὐτὲς ἐκτιμήσεις, ἀφοῦ πρῶτα μελετήσουμε τὸ εἰδικότερο θέμα ποὺ ἐπεξεργάστηκε ἡ συγγραφέας.

Ὁ ἑλληνικὸς 19ος αἰώνας ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις εἶναι τὸ «κλειδί» γιὰ τὴ μελέτη τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας. Οἱ ἀγῶνες γιὰ νὰ ὀρθοποδήσει τὸ νεοσύστατο κράτος, οἱ ἐξωτερικὲς παρεμβάσεις καὶ οἱ ἰδιαίτερες συνθῆκες ποὺ γέννησαν τὴ Μεγάλη Ἰδέα, συνέχισαν νὰ χαρακτηρίζουν καὶ ἕνα μεγάλο τμῆμα τῆς ἱστορίας τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἀκόμα καὶ σήμερα, τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς Ἑλλάδας πηγάζει ἀπὸ προβληματισμοὺς ποὺ τέθηκαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γιὰ πρώτη φορά. Θὰ σταθῶ σὲ ἕναν καὶ μόνο: τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὶς καταβολὲς μας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ Βυζάντιο (2). Ἕνα χάσμα ποὺ δὲν γεφυρώθηκε μέχρι σήμερα, καὶ γι' αὐτὸ ἴσως θὰ μποροῦσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε πυρήνα τοῦ ἐθνικοῦ μας χαρακτήρα.

Ἡ συγγραφέας ἀναλύει τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη σὲ πρώτη φάση ἡ ἀρχαιολατρεία καὶ σὲ δεύτερη ἡ στροφὴ πρὸς τὸν ἑλληνικὸ Μεσαίωνα μὲ πολλὴ προσοχή. Τὸ θέμα εἶναι λεπτό, γιατὶ χρειάζεται νὰ ἀναφέρεται κανεὶς ταυτόχρονα σὲ δύο ἐπίπεδα: τὸν εὐρωπαϊκὸ ρομαντισμὸ καὶ τὸν ἑλληνικὸ ἐθνοκεντρισμὸ ποὺ ὡς ἕνα σημεῖο χρωστάει τὴν ὕπαρξή του σὲ εὐρωπαϊκὰ ρεύματα. Ἀπὸ ἐδῶ, γιὰ παράδειγμα, ξεκίνησε ὁ λεγόμενος «ὀθωνικὸς» ρυθμὸς ποὺ συνεχίζει ἀκόμα νὰ καταδυναστεύει τὴ θρησκευτικὴ μας ἀρχιτεκτονική. Μὲ ὀξύτατες παρατηρήσεις ἡ Ξ.Χ. παρακολουθεῖ τὶς παλινδρομικὲς κινήσεις τῶν ἀρχιτεκτόνων γύρω ἀπὸ τὰ τόσο δύσκολα προβλήματα τῆς θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Ἑλλάδα (σ. 215 κ.π.).

Ἔτσι κατορθώνει νὰ ἑρμηνεύσει τὴν παρουσία τόσων ἑτερόκλιτων μορφολογικῶν στοιχείων στὰ ἀντίστοιχα ἔργα τῆς ἐποχῆς, μὲ ἐπιτυχημένες ἀναφορὲς στὰ πρότυπα καὶ τὸ κοινωνικοοικονομικό τους πλαίσιο. Ἡ δουλειὰ αὐτὴ δὲν ἦταν καθόλου εὔκολη. Ὁ ἐρευνητὴς ἔχει νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα σὲ ἑλληνορωμαϊκές, ρομανικές, γοτθικές, καὶ ἀναγεννησιακὲς πηγὲς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ ἀνάμεσα σὲ ποικιλίες συνδυασμῶν τῶν παραπάνω πηγῶν μὲ τὴν πιθανὴ προσθήκη νεωτεριστικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μόνο καὶ μόνο ἡ ἀνάγκη ἀναφορᾶς στὸ «πλουραλιστικὸ μοντέλο», δηλαδὴ στὸν τρόπο ποὺ οἱ διάφορες αὐτὲς τάσεις συντίθενται σὲ κάθε περίπτωση, δείχνει πόσο πολύπλοκο εἶναι τὸ ἔργο ποὺ ἀνέλαβε ἡ Ξ.Χ. Καὶ ἂν ἡ μελέτη περιοριζόταν σὲ μορφολογικὲς ἀνιχνεύσεις, μπορεῖ οἱ δυσκολίες νὰ ἦταν ἀνεκτές. Ἀλλὰ ἡ συγγραφέας θέλησε νὰ συμπληρώσει τὴν ἔρευνά της καὶ μὲ τὸ ἄλλο σκέλος, τὴ σχέση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μὲ τὶς πολιτιστικὲς συνθῆκες. Καὶ εἶχε ἀπόλυτο δίκαιο.

Μόνο ποὺ ἐδῶ τὸ ἔργο της εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ἕνα ἀκόμα μεγάλο κενὸ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Εἶναι ζήτημα ἂν ὑπάρχει ἔστω καὶ μία στοιχειώδης ἔρευνα ποὺ νὰ διαγράφει ἱκανοποιητικὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ πολυτάραχου 19ου αἰώνα στὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ ἡ συγγραφέας ἀναγκάζεται νὰ ἀποταθεῖ σὲ ἀποσπασματικὲς πηγὲς ἢ σὲ γενικὲς ἱστορικὲς ἐρευνες ποὺ εἴτε φωτίζουν ὁρισμένα μόνο σημεῖα εἴτε ἐξαφανίζουν σπουδαῖες λεπτομέρειες. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ ὑλικό, ἔστω καὶ ἀνεπεξέργαστο, εἶναι τόσο πλούσιο, ὥστε ὁ ἀναγνώστης εὔκολα παραβλέπει τὶς ἀτέλειές του. Ἐδῶ μάλιστα ἀποδεικνύεται, γιὰ μιὰν ἀκόμα φορά, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ μορφολογικὴ ἔρευνα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ νὰ μὴν προχωράει σὲ συγκεκριμένες ἀναφορὲς στὸ κοινωνικοοικονομικὸ πλαίσιο (3). Γιὰ παράδειγμα μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε ὁρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ Τσίλλερ, ποὺ παρουσιάζεται ἴσως πιὸ ὁλοκληρωμένα ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο. Ἀφοῦ ἡ Ξ.Χ. ἐξετάσει τὶς διαδοχικὲς παραλλαγὲς τοῦ Δημοτικοῦ Θεάτρου Ἀθηνῶν, ἀπὸ τὴν πιὸ φορτωμένη ὡς τὴν πιὸ ἁπλή, καταλήγει: «Ὁ Τσίλλερ... ἀναζήτησε... τὴν ἀπόδοση τοῦ κλασικιστικοῦ ὕφους μιᾶς ὥριμης περιόδου γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονική, ἡ ὁποία νὰ μὴν ἔρχεται σὲ κραυγαλέα ἀντίθεση μὲ τὸν ἰδεολογικὸ κόσμο καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ Ἕλληνα: αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιρροῆς ποὺ δέχτηκε, ζώντας στὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον καὶ διαπιστώνοντας ὅτι ἡ τάση τῆς ἀρχαιολατρείας εἶχε πιὰ ὑποχωρήσει καὶ ὅτι τὴ θέση της εἶχε καταλάβει ἡ φιλοσοφία τοῦ νεοβυζαντινισμοῦ...» (σ. 267). Γράφοντας πάλι γιὰ τὰ ἐξοχικὰ σπίτια ποὺ ἔχτισε ὁ Τσίλλερ, ἡ συγγραφέας ἀναφέρει πρῶτα ὅτι ἡ μεγαλοαστικὴ τάξη «ἀπὸ τὸ 1880 καὶ ἑπειτα... ἀρχίζει νὰ κρίνει αὐστηρὰ τό... περιβάλλον τῆς πόλης. Ἡ αἴσθηση τῆς τάξης καὶ τῆς εὐρυθμίας, ποὺ ἦταν βαθιὰ τυπωμένη στὰ καλλίγραμμα μαρμάρινα σπίτια της, ἀρχίζει νὰ τὴν κουράζει καὶ αὐξάνει τὴν τάση γιὰ φυγὴ πρὸς τὴ φύση καὶ τὴ ρομαντικὴ ἀπόλαυση τῶν καλλονῶν της» (σ. 276). Αὐτὴ εἶναι ἡ τάξη ποὺ τελικὰ θὰ παραγγείλει στὸν Τσίλλερ τὰ ἐξοχικὰ σπίτια τῆς Κηφισιᾶς. Καὶ ἐκεῖνος, ποὺ γνώριζε τόσο καλὰ τὶς ἐπιθυμίες τῶν μεγαλοαστῶν (4), δημιουργεῖ γιὰ χάρη τους τὸ «ἑλληνοελβετικὸ» στύλ.

Μετά, γίνεται μιὰ ἐκτίμηση τῆς ἱκανότητας τοῦ Τσίλλερ νὰ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, προσφέροντας στοὺς συγχρόνους του ἕναν κλασικισμὸ χωρὶς ὑπερβολές. Ἀλλὰ ἐδῶ πιὰ δὲν πρόκειται γιὰ τοὺς μεγαλοαστοὺς μόνο, γιατὶ καὶ οἱ μικροαστοὶ «ἐπιχείρησαν νὰ καλύψουν τὴν ταξικὴ ἀπόσταση μιμούμενοι τὴ μορφὴ τῆς τέχνης τοῦ Τσίλλερ» (σ. 280). Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ λεγόμενα «νεοκλασικὰ» μικροαστικὰ σπίτια ἦταν σύμβολα προβολῆς τῶν κατοίκων τους, ἄρα ἐξυπηρετοῦσαν συγκεκριμένη κοινωνικὴ λειτουργία. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο χρειάζεται νὰ ἀναφέρουμε τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν «ξενόφερτη» ἀρχιτεκτονικὴ τῶν σπιτιῶν αὐτῶν ἀπὸ τὸν Α. Κωνσταντινίδη: «...οἱ ξένοι καὶ οἱ ''γερμανομαθημένοι'' ἀρχιτέκτονες... κουφοὶ καὶ τυφλοί... ἔψαχναν μὲ τὰ γερασμένα τους δάκτυλα ἀπάνω στὸ ἀνάγλυφο ἀλφάβητο τῶν νεκρῶν ἐξωτερικῶν μορφολογικῶν στοιχείων τοῦ ὁποιουδήποτε παρελθόντος»(5).

Ἂς ἐπιστρέψουμε τώρα σὲ μερικὰ γενικότερα θέματα ποὺ θίγει ἡ διατριβὴ τῆς Ξ.Χ. Τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ ἡ μελέτη τοῦ κλασικισμοῦ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τεράστια, γιατὶ ἐδῶ συνυπάρχουν οἱ πιὸ ἑτερόκλιτες τάσεις, ποὺ εὔκολα θὰ ἔφερναν καὶ τὸν πιὸ ἄξιο μελετητὴ σὲ ἀπελπισία. Ὁ νεοκλασικισμὸς στὴν πορεία του κατόρθωσε νὰ ἐκπροσωπεῖ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπαναστατικὲς τάσεις ὡς τὶς πιὸ συντηρητικές, νὰ εἶναι ἀκαδημαϊσμὸς ἀλλὰ καὶ νεωτερισμός, νὰ συνδέεται μὲ τὴν αὐστηρὴ λειτουργικότητα ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πομπώδη μνημειακότητα. Αὐτὸ ποὺ ἴσως ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι ὅτι ὁ νεοκλασικισμὸς κάποια στιγμὴ εἶχε σαφὲς ἰδεολογικὸ περιεχόμενο ποὺ προσπάθησε νὰ ἐξυπηρετήσει συγκεκριμένες κοινωνικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς του, ἐνῶ ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ ρυθμὸς ἔγινε ἐργαλεῖο ἐπίδειξης καὶ καταπίεσης στὰ χέρια τοῦ κατεστημένου. Ἂς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι στὸν νεοκλασικισμὸ ἐπέστρεψε καὶ ἡ φασιστικὴ Γερμανία στὸν μεσοπόλεμο, ἀφοῦ πρῶτα ἔκλεισε τὸ Bauhaus (6).Καὶ ὅμως τὸ Bauhaus μαζὶ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους φορεῖς τοῦ Μοντέρνου κινήματος δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τῶν «ἐπαναστατῶν» Boullée, Ledoux καὶ Gilly, ποὺ καὶ αὐτοὶ περιλαμβάνονται στὸν κλασικισμὸ (7). Μήπως ὁ Mies van der Rohe δὲν ἦταν βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ δουλειὰ τοῦ Schinkel; Ἢ ὁ Le Corbusier δὲν ἀντέγραψε τὶς περίφημες χαράξεις του ἀπὸ τὸν A. Thiersh (8); Καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ σημερινὴ ἀρχιτεκτονική, ὁ σύγχρονος ἀκαδημαϊσμὸς-ἐκλεκτικισμὸς δὲν εἶναι στὰ μέτρα τοῦ κατὰ ἕνα αἰώνα παλαιοτέρου του;

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ 19ου αἰώνα λοιπὸν ἔχει μεγάλη σημασία γιατὶ κρατάει ἕναν καθρέφτη μπροστὰ στὴν ἐποχή μας καὶ ἑρμηνεύει πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ φαινόμενα ποὺ λαθεμένα θεωροῦμε ἰδιομορφίες τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἂς τώρα ἀντικρίζαμε τὸν νεοκλασικισμὸ μὲ τὰ μάτια τῶν πουριστῶν τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς. Καιρὸς εἶναι νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν ἀξία του, κοιτάζοντας λίγο βαθύτερα ἀπὸ τὶς ἐπιδερμικές του σχέσεις μὲ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν Ἀναγέννηση. Εἰδικότερα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, νομίζουμε ὅτι καὶ ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ χρωστάει πολλὰ στὸν κλασικισμὸ ποὺ μεταφύτεψαν στὴ χώρα μας οἱ Βαυαροί. Κάποτε, ὅταν θὰ ἔχει μελετηθεῖ ἱκανοποιητικὰ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μεσοπολέμου, καὶ θὰ ἔχει διαλυθεῖ ἡ προκατάληψη ποὺ ἔχουμε γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχή, τότε ἴσως γίνει κατανοητὴ ἡ σχέση τοῦ νεοκλασικισμοῦ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη Ζάχου, τοῦ Κώστα Κιτσίκη, ἀκόμα καὶ τοῦ Δημήτρη Πικιώνη.

Θὰ τελειώσουμε μὲ μερικὲς παρατηρήσεις πάνω στὸ κείμενο τῆς Ξ.Χ. Σωστὰ ἡ συγγραφέας ὁρίζει πρῶτα τὸ πλαίσιο τῆς γερμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ ὅπου προῆλθε κατευθεῖαν ἡ νεοελληνικὴ ἀρχιτεκτονική. Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ δώσει αὐτὴ τὴ συνοπτικὴ εἰκόνα, χρειάζεται νὰ καθορίσει τὰ ἀντίστοιχα χαρακτηριστικὰ κάθε ἐπιμέρους περιόδου. Ὁ τρόπος ποὺ χωρίζει τὸ ὑλικό της, γιὰ νὰ τὸ μελετήσει ὅμως (πρώιμος κλασικισμὸς - ὥριμος κλασικισμὸς - ρομαντικὸς κλασικισμός), ἴσως νὰ μὴν εἶναι ὁ καλύτερος. Ἀπὸ μιὰν ἄποψη, τὰ ρεύματα τοῦ κλασικισμοῦ καὶ τοῦ ρομαντισμοῦ κυλοῦν παράλληλα καὶ πότε ἐπικρατεῖ τὸ ἕνα πνεῦμα καὶ πότε τὸ ἄλλο. Γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ τὰ ξεχωρίσει κανεὶς ἀπόλυτα. Αὐτὸ φαίνεται ἰδιαίτερα στὸ σημεῖο ὅπου ὁ ἀναγνώστης, ἔχοντας διανύσει τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀναγκάζεται νὰ κάνει τὴν ἴδια διαδρομὴ δεύτερη φορὰ γιὰ χάρη τῶν ρομαντικῶν ἀποκλειστικὰ νεοκλασικιστῶν. Αὐτὴ ἡ παλινδρόμηση θὰ μποροῦσε νὰ λείπει, ἀφοῦ μᾶλλον δυσχεραίνει τὰ πράγματα παρὰ τὰ διευκολύνει (9). Ἕνα ἄλλο θέμα ἀφορᾶ τὴν ἔκταση τοῦ ὅρου «νεοκλασικισμός». Δυσκολεύομαι νὰ καταλάβω γιατὶ ὁ Boullée, ἢ ἀκόμα ὁ Gilly, πρέπει νὰ ἀνήκουν στὸν νεοκλασικισμό. Βέβαια δὲν ἀρκεῖ τὸ ὅτι σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις μπορεῖ νὰ χρησιμοποίησαν στοιχεῖα ἑλληνορωμαϊκὰ ἢ ἀναγεννησιακά. Τὸ πνεῦμα τους πάντως δὲν ἔχει καὶ μεγάλη σχέση μὲ τὸν καθαυτὸ νεοκλασικισμό, ὅπως συνήθως τὸν ἐννοοῦμε. Μήπως ἄραγε θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ εἶχε περιοριστεῖ ἡ ἔκταση τοῦ νεοκλασικισμοῦ, ὥστε νὰ ἔχει μεγαλύτερη συνοχὴ σὰν ἔννοια; Τέλος, νομίζουμε ὅτι ἔλλειψε ἀπὸ τὴ διατριβὴ τῆς Ξ.Χ. ἕνα ἔστω σύντομο κεφάλαιο ποὺ θὰ συνόψιζε τὶς κυριότερες θέσεις της καὶ θὰ παρέθετε τὰ συμπεράσματά της. Αὐτὴ ἡ ἐπιπλέον ἐργασία

δὲν πρέπει νὰ εἶχε πολὺ κόπο, γιατὶ ὅπως εἴπαμε παραπάνω ἡ διατριβὴ τῆς Ξ.Χ. περιέχει πλουσιότατο ὑλικὸ ποὺ εὔκολα ὁδηγεῖ σὲ σειρὰ σημαντικῶν πορισμάτων.

Δ. Φιλιππίδης

Σημειώσεις

1. "Αν ἐξαιρέσουμε τὰ βιβλία τῶν Κ. Μπίρη (*Αἱ Ἀθῆναι*, 1966), Ι. Τραυλοῦ (*Νεοκλασσικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα*, 1967), καὶ Δ. Παπαστάμου (*Ε. Τσίλλερ*, 1973), δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 19ου αἰώνα.

2. "Αν καὶ κάπως ἐχθρικά, ἡ ἀντίφαση αὐτὴ ἔχει διεξοδικὰ ἀναλυθεῖ ἀπὸ τὸν C. Mango («Βυζαντινισμὸς καὶ ρομαντικὸς Ἑλληνισμός», *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, ἀρ. 28, 1965).

3. Ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν θὰ πηγαίναμε στὸ ἄλλο ἄκρο, πράγμα ποὺ σὲ μεγάλο βαθμὸ συμβαίνει στὴν *Κοινωνικὴ ἱστορία τῆς τέχνης* τοῦ A. Hauser. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση οἱ ὅροι ἀντιστρέφονται καὶ γίνεται προσπάθεια νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ μορφὴ μέσα ἀπὸ ἀποκλειστικὰ κοινωνικοοικονομικοὺς παράγοντες. Ἀλλὰ ἔτσι ἁπλουστεύονται τὰ πάντα γιὰ νὰ χωρέσουν σὲ κάποιο προκαθορισμένο μοντέλο.

4. Ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Τσίλλερ κινιόταν στὸν μεγαλοαστικὸ κοινωνικὸ χῶρο (σ. 276-277).

5. *Τὰ παλιὰ ἀθηναϊκὰ σπίτια*, 1950, σ. 30-31.

6. Πρβλ. Γ.Π. Λάββα, «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν δικτατοριῶν. Μορφολογία τῆς "ἐλπίδας" καὶ τῆς "ἀνάμνησης"», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 9/1975, σ. 36.

7. Δὲν ἀναφερόμαστε τόσο σὲ μορφολογικὲς συγγένειες, ὅσο σὲ ἰδεολογικές. Ὁ πουριτανισμὸς τῶν «ἐπαναστατῶν» ἀρχιτεκτόνων τοῦ 1789 εἶναι ταυτόσημος μὲ ἐκεῖνον τῶν «διεθνιστῶν» ἀρχιτεκτόνων τοῦ 1910. Δὲν ἦταν πάντως σύμπτωση ὅτι καὶ οἱ δύο ἐποχὲς πολέμησαν τὸν ἀκαδημαϊσμὸ ἀντιπαραθέτοντας τὰ τέλεια γεωμετρικὰ στερεὰ (σφαῖρα, κύβο, κῶνο κλπ.) στὴ μορφολογικὴ ἀσυδοσία τῶν συγχρόνων τους. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐπαναφορὰ τῶν τέλειων στερεῶν στὴν ἐποχή μας ἀπὸ τὸ Taller de Arquitectura (La Citadelle) καὶ τὸν E. Aillaud (κτιριακὸ συγκρότημα στὴν περιοχὴ La Defense, Παρίσι).

8. Jacques Paul, «German Neo-Classicism and the Modern Movement», *Architectural Review*, Σεπτ. 1972, σ. 176-180.

9. Πρβλ. Γ. Λάββα, *19ος αἰώνας. Σύντομη ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, 1976, ὅπου ἡ διάκριση γίνεται μόνο μεταξὺ ἐπαναστατικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ρομαντικοῦ κλασικισμοῦ.

Ἡ ἀποτίναξη ἑνὸς πέπλου λήθης ἢ ἄγνοιας (1)

Πρῶτοι "Ἕλληνες τεχνικοὶ ἐπιστήμονες περιόδου 'Ἀπελευθέρωσης. *Ἐπιμέλεια: Π. Κυριαζῆς. Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1976.*

Τὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Ἑλλάδος ὀργάνωσε τὸ 1973 μιὰ ἔκθεση στὸ Ἐθνικὸ "Ἵδρυμα Ἐρευνῶν, στὴν ὁποία παρουσιαζόταν τὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων τεχνικῶν ἐπιστημόνων στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Ἦταν μιὰ ἐκδήλωση μέσα στὶς τόσες γιὰ τὰ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἀπελευθέρωση. Ἡ τότε διορισμένη διοικοῦσα ἐπιτροπή του ἔκανε ὅ,τι ἐπέβαλαν οἱ περιστάσεις, μὲ ὅσο γινόταν μεγαλύτερη ἔμφαση στὸν ἐθνοκεντρισμὸ καὶ τὶς πατριωτικὲς μεγαλοστομίες.

Σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια, ἔχουμε στὰ χέρια μας τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἐπεξεργασμένο ὥστε νὰ πάρει τὴ μορφὴ μιᾶς εἰκονογραφημένης ἔκδοσης. Ὁ ὄγκος καὶ ἡ εἰκονογράφηση τῆς ἔκδοσης τοῦ ΤΕΕ εἶναι ἐντυπωσιακή. Εἰκοσιτρία ἄρθρα μέσα σὲ 454 σελίδες ἐξετάζουν, σὲ πολλὲς περιπτώσεις γιὰ πρώτη φορά, τοὺς "Ἕλληνες τεχνικοὺς ἐπιστήμονες τῆς ἀπελευθέρωσης. Ἡ εἰκονογράφηση ἀπὸ μόνη της εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα τὰ μέρη της ποὺ εἶναι ἐλάχιστα γνωστά, ὅπως παλαιὰ σχέδια καὶ φωτογραφίες. Ὁ ἐπιμελητὴς δὲν χάνει καμιὰ εὐκαιρία νὰ τονίσει τὴ γραφικότητα, παρεμβάλλοντας πολλὰ στοιχεῖα, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη. Γιατὶ ἐδῶ δὲν μᾶς παρουσιάζεται μόνο τὸ ἔργο τῶν πρώτων τεχνικῶν, ἀλλὰ καὶ ἕνα πλῆθος στοιχείων γύρω ἀπὸ τὴ ζωή τους, ὁπότε ἀποκομίζουμε μιὰ γενικότερη εἰκόνα τῆς περιόδου αὐτῆς.

Πόσο πλούσια ἀλήθεια ἦταν ἡ ζωὴ ἐκείνη σὲ κινδύνους καί, ἀντίστοιχα, πόσο συναρπαστικὴ ἦταν ἡ συμμετοχὴ τῶν τεχνικῶν τότε στὶς ἐθνικές μας περιπέτειες. Τὸ πληρέστερο ἴσως ἄρθρο τῆς ἔκδοσης ἀναφέρεται στὸν Πέτρο Κοκκίνη (2), μιὰ ἐξαιρετικὴ καθὼς φαίνεται μορφὴ τοῦ Ἀγώνα, ποὺ ἔγινε ἡ ψυχὴ τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου. Γιατὶ ὁ Κοκκίνης ὄχι μόνο μελέτησε καὶ ἐπέβλεψε τὴν κατασκευὴ τῶν ἀμυντικῶν ἔργων γύρω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, κατορθώνοντας νὰ τὰ ὁλοκληρώσει μὲ ἐλάχιστα μέσα καὶ σὲ ἐκπληκτικὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, ἀλλὰ σχεδίασε ἀκόμα καὶ τὶς ξύλινες γέφυρες πάνω ἀπὸ τὴν τάφρο ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ πολιορκημένοι στὴν "Ἔξοδο (3). "Οσοι τεχνικοὶ βρέθηκαν στὴν Ἑλλάδα μέσα στὴν Ἐπανάσταση ἔζησαν σὲ ἕνα κλίμα αὐτοπάρνησης καὶ θυσίας, ταύτισης μὲ τὸν λαὸ καὶ ἄμεσης δράσης. Δύσκολα συγκρίνεται ἡ θύελλα τῆς Ἐπανάστασης μὲ τὴ σημερινὴ θέση τοῦ τεχνικοῦ κατεστημένου στὴν Ἑλλάδα. Ἡ διαφορὰ ἦταν ἄλλωστε φανερὴ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ 1830, ὅταν οἱ πρόγονοί μας στὸν τεχνικὸ κλάδο ἄρχιζαν νὰ «τρώγονται» ποιὸς θὰ καταλάβει μία ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες δημόσιες θέσεις στὸ νεοσύστατο κράτος. Ὁ Λ. Καυταντζόγλου, γνήσιο τέκνο τῆς ἐποχῆς του, δίκαια θαύμαζε τὸν Ε. Σμυρναῖο, ἀρχιτέκτονα τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας στὴν Τῆνο, ποὺ ἐργάστηκε «ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων» (4). Ὁ ἴδιος ὁ Καυταντζόγλου σπατάλησε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπαγγελματικῆς του δραστηριότητας σὲ διαμάχες μὲ τὸν Κλεάνθη καὶ μὲ τοὺς «φιλελευθέρους» τῆς ἐποχῆς του (5). Μήπως ὁ Π. Παπα-Ναοὺμ δὲν ἔζησε καὶ αὐτὸς τόσους «παραγκωνισμοὺς καὶ διώξεις» ποὺ στὸ τέλος ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀηδιασμένος γιὰ τὴ Γερμανία, «ψυχικὰ ξένος πρὸς τὸν τόπο ποὺ ἦρθε νὰ ὑπηρετήσει» (6);

Τὸ «κλίμα» αὐτὸ τῶν μεταεπαναστατικῶν χρόνων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ παραπάνω, δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τὸ σημερινό. Ἡ ἔκδοση τοῦ ΤΕΕ ἔχασε μιὰν εὐκαιρία νὰ δείξει πῶς καὶ γιατὶ ἔγινε αὐτὴ ἡ ἀπότομη ἀλλαγὴ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, καθὼς καὶ γιατὶ σήμερα διαιωνίζονται ὁρισμένες καταστάσεις ἀπὸ τότε. "Επρεπε, ἂς ποῦμε, νὰ γίνουν σαφεῖς ἀναφορὲς στὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀπὸ τὸ 1846, ὅταν οἱ «ἑτερόχθονες» μονοπωλοῦσαν ὅλες τὶς δημόσιες θέσεις καὶ ἔλεγχαν τὴν οἰκοδομικὴ δραστηριότητα τοῦ τόπου. Ἐπίσης ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθεῖ πῶς οἱ "Ἕλληνες τεχνικοὶ ἀνέλαβαν ὅλες τὶς πρωτοβουλίες στὸν κλάδο τους ὕστερα ἀπὸ τὸ 1846. Μὲ ἄλλα λόγια λείπει τὸ γενικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ ἐντάσσονταν ὅλες οἱ ἐπιμέρους μελέτες. Χωρὶς κάτι τέτοιο τὸ ὑλικὸ μοιράζεται ἀδέξια καὶ ἀποσπασματικά. Δὲν ὑπάρχει κάποια λογικὴ σειρὰ στὴν παρουσίαση τῶν κειμένων, πράγμα ποὺ φαίνεται μόλις ὁ ἀναγνώστης προχωρήσει λίγο στὸ διάβασμα. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Κλεάνθης († 1862) παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸν Κοκκίνη († 1826) καὶ στὸν Πιτσαμάνο († 1825), ἐνῶ χωρίζεται ἀπὸ τὸν σύγχρονό του Καυταντζόγλου ἀπὸ ἑπτὰ ἄλλες μελέτες. Ἐπίσης τὸ σπίτι τοῦ Κλεάνθη (πρῶτο Πανεπιστήμιο) βρίσκεται 183 σελίδες μακριὰ ἀπὸ τὴ βιογραφία τοῦ δημιουργοῦ του.

Καταλαβαίνουμε ἀπόλυτα τὶς φοβερὲς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπισε τὸ ΤΕΕ σὲ αὐτὴ του τὴν προσπάθεια, καὶ γι' αὐτὸ δὲν θὰ ἐπιμείνουμε σὲ παρατηρήσεις πάνω στὴν ποιότητα τῶν ἄρθρων (7). Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποσιωπήσουμε ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ «παρουσίαση» τῆς ἔκθεσης ἔργων ποὺ ἔγινε τὸ 1973 στὸ ΕΙΕ δὲν εἶχε ἐδῶ καμιὰ θέση. Τὸ κείμενο τῆς ἀρχιτέκτονος Ε. Μωρέτη δὲν μᾶς προσφέρει τίποτε τὸ ἰδιαίτερο, καὶ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε γίνει μόνο κάποια σχετικὴ μνεία στὸν πρόλογο χωρὶς φιλοδοξίες ὁλοκληρωμένου ἄρθρου. Ἐπίσης, καὶ σὰν θέση καὶ σὰν περιεχόμενο, βρίσκουμε ὅτι ἡ μελέτη τοῦ καθηγητῆ Ν. Μουτσόπουλου δημιουργεῖ ὁρισμένα προβλήματα. Οἱ Κουδαραῖοι μαῖστορες, παρ' ὅλο τὸ ἀναμφισβήτητο ἐνδιαφέρον τους, δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸν τίτλο τῆς ἔκδοσης τοῦ ΤΕΕ. Εἶναι κρίμα μιὰ τέτοια μελέτη νὰ μπαίνει τελευταία στὸ βιβλίο, σὰν νὰ ἦταν προσθήκη τῆς τελευταίας στιγμῆς. Ἡ θέση της δὲν εἶναι ἐδῶ, ἀλλὰ σὲ κάποια ἄλλη ἔκδοση γιὰ τὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ὅπου θὰ ἐξεταζόταν ἡ ἀνώνυμη ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ σὲ ὅλο της τὸ πλάτος.

"Ενα ἄλλο πράγμα ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ἀποσιωπήσουμε εἶναι ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ τεχνικὲς ἀβλεψίες τῆς ἔκδοσης, ποὺ ζημιώνουν τὴν τελικὴ ἐντύπωση. "Ας ἀναφέρουμε μερικές:

1. Οἱ φωτογραφίες τῆς σ. 279 (κάτω) καὶ σ. 320 (κάτω) ἔχουν τυπωθεῖ ἀνάποδα.
2. Στὰ σχέδια τῆς σ. 311 δὲν ἀναφέρεται ποιοί σπουδαστὲς τὰ σχεδίασαν καὶ λείπει κάποια σχετικὴ λεζάντα. Δυστυχῶς διατηρήθηκε ὁ ἀσύντακτος τίτλος τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῆς ὄψης (Δημαρχεῖον Ναυπλίου).
3. Στὶς σ. 148-149 οἱ λεζάντες ἔχουν μπεῖ ἀνάποδα γιὰ τὸ σχέδιο καὶ τὴ φωτογραφία.
4. Στὴ σ. 22 παρουσιάζεται ἕνας ἀνορθόγραφος Κοκκίνης νὰ γράφει στὸν Μαυροκορδάτο «...a la force des circostances (sic)...», ἐνῶ εὐτυχῶς στὴ σ. 40 ἀποκαθίσταται ἡ μνήμη του, γιατὶ διαβάζοντας τὴ φωτοτυπία τοῦ σχετικοῦ γράμματος καταλαβαίνουμε ὅτι κάποιος σύγχρονός μας εἶναι ὁ πραγματικὸς ἔνοχος.
5. Εἶναι ἀσυγχώρητη ἡ ἀπουσία ἑνὸς καταλόγου ὅπου νὰ φαίνεται ἀπὸ ποιὲς πηγὲς ἔχουν παρθεῖ οἱ παλαιὲς χαλκογραφίες καὶ τὰ σχέδια τοῦ βιβλίου. Ἀκόμα χειρότερο εἶναι ὅτι τὸ πρῶτο τετρασέλιδο τοῦ βιβλίου μὲ εἰκονογράφηση μένει χωρὶς κανένα κατατοπιστικὸ τίτλο.

Ἐλπίζοντας ὅτι μιὰ κριτικὴ πρέπει νὰ ἔχει ὁπωσδήποτε ἕναν ἐποικοδομητικὸ χαρακτήρα, θὰ θέλαμε νὰ τελειώσουμε μὲ μιὰ σύσταση πρὸς τὸ ΤΕΕ. Καλὸ θὰ ἦταν τὸ ΤΕΕ νὰ εἶναι λιγότερο φιλόδοξο καὶ περισσότερο προσεγειωμένο στὶς ἐκδόσεις του. Νὰ ἔχει στόχο τὴν ποιότητα καὶ ὄχι τὸ θάμπωμα μὲ πολυτελῆ λευκώματα. Τὰ γράφουμε αὐτὰ πιστεύοντας ὅτι τὸ ΤΕΕ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἐπιχείρηση καὶ ἔχει κάποιο σοβαρὸ κοινωνικὸ ρόλο νὰ παίξει. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς

έκδοσης ποὺ ἐξετάζουμε, θὰ ἦταν ἴσως λογικότερο νὰ παρουσιαζόταν λιγότερο ὑλικὸ πιὸ αὐστηρὰ ἐπιλεγμένο, καὶ μὲ μεγαλύτερη συνοχή. Σὲ ὅσους θὰ ἔσπευδαν νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι «τὸ ὑλικὸ ἦταν ἕτοιμο, γιατὶ νὰ τὸ πετάξουμε», θὰ ὑπενθυμίζαμε ὅτι ἄλλο εἶναι μιὰ ἔκθεση ποὺ ἐξυπηρετεῖ κάποια διαφανὴ πολιτικὴ σκοπιμότητα καὶ ἄλλο μιὰ ἔκδοση ποὺ σκοπεύει κάπως ψηλότερα. "Αν δὲν ἱκανοποιοῦνται ὁρισμένες βασικὲς προϋποθέσεις, καλύτερα νὰ μὴν ἀνασύρουμε τὸν πέπλο τῆς λήθης ποὺ σκεπάζει τοὺς πρώτους "Ελληνες τεχνικούς. Τοὺς ὀφείλουμε αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο δεῖγμα σεβασμοῦ.

Δ. Φιλιππίδης

Σημειώσεις

1. Ἡ φράση αὐτὴ βρίσκεται στὴ σ. 293 τοῦ βιβλίου. Παρόμοια ὑπάρχει στὴ σ. 151, καὶ ἐπίσης στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ προγράμματος γιὰ τὴν ἔκθεση τοῦ 1973, γραμμένη ἀπὸ τὸν τότε «πρόεδρο» τοῦ ΤΕΕ καθηγητὴ Α. Σφήκα. Γι' αὐτὸ νομίζουμε ὅτι ἀξίζει νὰ τὴ χρησιμοποιήσουμε καὶ μεῖς γιὰ προμετωπίδα.

2. Γραμμένο ἀπὸ τὸν Πάνο Ντούλη. Ἀξίζει νὰ τονίσουμε ὅτι δίκαια τοποθετήθηκε τὸ ἄρθρο αὐτὸ πρῶτο στὴν ἔκδοση τοῦ ΤΕΕ.

3. Βλ. σ. 44.

4. Λ. Καυταντζόγλου, «Καλλιτεχνικὴ ἐξέτασις» 1863, σ. 68, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Φ. Μιχαλόπουλο, «Εὐστράτιος Σμυρναῖος», σ. 126 τῆς ἔκδοσης τοῦ ΤΕΕ.

5. Κ. Μπίρη, «Σταμάτης Κλεάνθης» σ. 59-84 καὶ Μπ. Εὐσταθιάδη, «Λύσανδρος Καυταντζόγλου» σ. 171-194. Ὑποψιαζόμαστε πάντως ὅτι οἱ τότε «ἔριδες» δὲν εἶχαν σχέση οὔτε μὲ μορφολογικὲς διαφορὲς οὔτε μὲ κομματικὲς ἐντάξεις, ἀλλὰ μὲ τὰ γενικότερα κοινωνικοοικονομικὰ χαρακτηριστικὰ ἐκείνης τῆς περιόδου.

6. Π. Κυριαζῆ, «Παναγιώτης Παπα-Νασοῦμ», σ. 291.

7. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δίνουμε ἄφεση ἁμαρτιῶν στὸ ΤΕΕ. Μερικὲς φορὲς τὰ σχόλια περιττεύουν.

Ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τεχνολογικὸς πολιτισμός

Ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολιτιστικοὶ παράγοντες, *τοῦ Amos Rapoport, Μετάφραση, εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια Δημ. Φιλιππίδη. Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα, Ἀθήνα 1976.*
Κεντρικοὶ οἰκισμοὶ τῆς Σίφνου. Μορφὴ καὶ ἐξέλιξη σ' ἕνα παραδοσιακὸ σύστημα, *τῆς Α. Τζάκου. Ἀθήνα 1976.*

Ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὰ παραδοσιακὰ σχήματα ζωῆς καὶ πολιτισμοῦ εἶναι στὴν ἐποχή μας ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα ἰδεολογικὰ ρεύματα. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσει κανεὶς ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ γεννιέται μὲ τὸ ξεκίνημα τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, δυναμώνει μὲ τὴν ἀνάπτυξή της καὶ φτάνει σὲ ἔξαρση στὶς μέρες μας ποὺ ἡ τεχνολογία κυριαρχεῖ ὁλοένα καὶ περισσότερο στὴ ζωή μας. Στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ὁ J. - J. Rousseau προπαγανδίζει τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴ φύση καὶ ὁ σύγχρονός του Abbé Laugier ἀναζητᾶ τὴ μορφὴ τῆς «πρώτης» καλύβας τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἱστορία, τῆς πρώτης ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς μὲ ἄλλα λόγια. Τὴ βρίσκει στὴν παρθενικότητα τοῦ δάσους δομημένη μὲ τέσσερεις κορμοὺς δέντρων μὲ ὁριζόντια δοκάρια καὶ τριγωνικὰ ἀετώματα· ἔτσι, ὁ συνειρμὸς ἀνάμεσα στὴν «πρώτη» καλύβα καὶ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ναὸ εἶναι ἄμεσος («πρώτη» καλύβα - ἑλληνικὸς ναός: ἡ χαμένη ἀθωότητα τοῦ ἀνώνυμου ἀνθρώπου σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πιὸ εὐτυχισμένη περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ).

Ἀπὸ τότε ἡ στροφὴ πρὸς τὰ δημιουργήματα τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς - τῆς ἐποχῆς ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἦταν «γεωργὸς» προτοῦ γίνει «μηχανικὸς» - εἶναι πάγια τάση πολλῶν ἀπὸ τοὺς πρωτοποριακοὺς ἀρχιτέκτονες τοῦ 19ου αἰώνα, καθὼς καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς «Μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς» (Ph. Webb, Ch. Voysey, W. Morris, Ch. Makintosh, F.L. Wright, H. Muthesius, B. Taut, W. Gropius, Le Corbusier, A. Aalto, L. Kahn, A. Ζάχος, Δ. Πικιώνης, Α. Κωνσταντινίδης κ.ἄ.).

Στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια ἡ παρουσία τῆς ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς στὸν προβληματισμὸ τῆς σύγχρονης φαίνεται ὄχι μόνο σὲ θεωρητικὲς μελέτες καὶ σὰν συλλογὴ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη· μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀρχὲς της μεταφέρονται σὲ νέα, σύγχρονα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα (Habitat στὸ Μόντρεαλ, οἰκισμὸς Halen στὴ Βέρνη, οἰκισμὸς Thamesmed στὸ Λονδίνο κ.ἄ.).

Μέσα λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ εὐρύτερο πλαίσιο προβληματισμοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐντάξουμε τὰ βιβλία τοῦ A. Rapoport καὶ τῆς Α. Τζάκου.

Εἶναι ἕνα πολὺ εὐχάριστο γεγονὸς γιὰ τὴ φτωχὴ νεοελληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ βιβλιογραφία ἡ μετάφραση τοῦ γνωστοῦ βιβλίου τοῦ Rapoport καὶ στὴ γλώσσα μας. Γίνεται ἀκόμα πιὸ εὐχάριστο γιατὶ ἡ μεταφραστικὴ δουλειὰ καὶ ὁ σχολιασμός του ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Δημ. Φιλιππίδη, γνώστη τοῦ θέματος ὅσο λίγοι στὴν Ἑλλάδα. Ἀκόμα, ἡ ἔκδοση εὐτύχησε νὰ γίνει μὲ τὴν εὐσυνειδησία καὶ ποιότητα ποὺ χαρακτηρίζει ὅλες τὶς ἐκδόσεις τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων*.

Τὸ βιβλίο τοῦ A. Rapoport ἐρευνᾶ τὶς δυνάμεις ποὺ δημιουργοῦν τὴ μορφὴ στὴν ἀνώνυμη καὶ παραδοσιακὴ κατοικία. Συγκεντρώνει ἕνα πλουσιότατο ὑλικὸ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικές, ἐθνολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς μελέτες καὶ πρωτότυπες ἔρευνες, ποὺ ὀργανώνεται σὲ ἕξι κεφάλαια. Ἀφοῦ καθοριστοῦν τὰ πλαίσια καὶ οἱ στόχοι τῆς μελέτης (α' κεφάλαιο), ἀναφερθοῦν οἱ διάφορες θεωρίες καὶ ἀπόψεις ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τοὺς παράγοντες καὶ τὸν ρόλο τους στὴ διαμόρφωση τῆς κατοικίας καὶ γίνει ἡ κριτικὴ ἀνάλυσή τους (κεφάλαιο β'), ὁ συγγραφέας ἐκθέτει τὴ «βασική του ὑπόθεση» γιὰ τὴν καθοριστικὴ σημασία τῶν *κοινωνικοπολιτιστικῶν παραγόντων* στὴ δημιουργία τῆς μορφῆς τῆς κατοικίας (κεφάλαιο γ'). Στὰ ἑπόμενα δύο κεφάλαια ἐπανέρχεται στοὺς παράγοντες τοῦ κλίματος, τῆς κατασκευῆς, τῶν δομικῶν ὑλικῶν καὶ τῆς τεχνολογίας, στὰ πλαίσια πάντοτε τῆς παραδοσιακῆς καὶ ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς (τῶν ὁποίων ἐπιχειρεῖται ἐπίσης μιὰ ἐννοιολογικὴ διασάφηση στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης), γιὰ νὰ ὁρίσει μέσα ἀπὸ τὴ δική του πιὰ ὀπτικὴ γωνία τὸν ρόλο τῶν παραγόντων αὐτῶν στὴ δημιουργία τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος. Τέλος, ὁλοκληρώνει τὴ θέση του μὲ ἕνα συσχετισμὸ παραδοσιακοῦ καὶ σύγχρονου προβληματισμοῦ, τονίζοντας τὴ χρησιμότητα αὐτοῦ τοῦ συσχετισμοῦ γιὰ τὴν κουλτούρα τοῦ σήμερα. Ἀπὸ τὴ δομὴ αὐτὴ διαφαίνεται ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ γενικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ τεράστιου ὑλικοῦ τῆς ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὴν κατανόηση τῆς νομοτέλειάς της.

Ὁ Rapoport ἐπιχειρεῖ μὲ ἕνα πραγματικὰ χρήσιμο καὶ πρωτότυπο τρόπο νὰ δημιουργήσει ἕνα κατάλληλο μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο προσεγγίσεως καὶ ἑρμηνείας τῆς architettura minore, ἕνα ἐργαλεῖο ποὺ γίνεται ὁλοένα καὶ πιὸ ἀναγκαῖο, καθὼς τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἀνώνυμες οἰκιστικὲς δομὲς αὐξάνεται καθημερινά.

Διερευνᾶ ἔτσι σὲ βάθος καὶ πλάτος τοὺς παράγοντες κλίμα, δομικὰ ὑλικά, τεχνολογία, κατασκευή, τοποθεσία, ἄμυνα, οἰκονομία, θρησκεία κ.ἄ., καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὴ δημιουργία τῆς μορφῆς, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ρόλος τους δὲν εἶναι *καθοριστικὸς* ἀλλὰ *τροποποιητικός* μέσα στὸ πλέγμα τῆς διεργασίας τοῦ συνόλου τῶν δυνάμεων ποὺ δημιουργοῦν οἰκιστικὰ κελύφη καὶ σύνολα.

Καθοριστικοί, γιὰ τὸν Rapoport, εἶναι οἱ «κοινωνικοπολιτιστικοὶ» παράγοντες τοὺς ὁποίους ἀναλύει διεξοδικὰ μὲ πολλὰ παραδείγματα καὶ γεγονότα. Ἡ μετάθεση τοῦ κέντρου βάρους ἀπὸ τὴν «ὑλικὴ αἰτιοκρατία» στὸ «κοινωνικοπολιτιστικὸ» πλέγμα παραγόντων, καὶ ἀκόμα ἡ σαφὴς ἀμφισβήτηση τῆς καθοριστικῆς ἐπιδράσεως τῆς οἰκονομικῆς παραμέτρου (σ. 57 κ.π.) ποὺ ἐπιχειρεῖ, εἶναι ἴσως τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον σημεῖο τῆς ὅλης μελέτης. Ἐνδιαφέρον γιατὶ φαίνεται καθαρὰ πὼς ἡ νέα αὐτὴ ἑρμηνευτικὴ προσπάθεια δὲν εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα τῆς ἀναλύσεως τῶν παραδειγμάτων τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς (ὅταν μάλιστα σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὰ συμπεράσματά της δὲν εἶναι ἀναντίρρητα) ἀλλὰ καὶ συνάρτηση τῆς πικρῆς ἐμπειρίας τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς. Μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμε τὰ μανιφέστα τῆς «Μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς» στὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου γιὰ ὑγιεινὲς συνθῆκες (ἥλιος, ἀέρας, πράσινο), γιὰ λειτουργικὴ ὀργάνωση (φονξιοναλισμός) καὶ οἰκονομία μέσων (standards, minima), ποὺ ὁδήγησαν στὰ ἀδιέξοδα τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου καὶ στὴ διαπίστωση ὅτι πέρα ἀπὸ τὶς βιολογικὲς ἀπαιτήσεις ὑπάρχουν καὶ ἄλλες, ὅπως ἀποδεικνύεται ἰσχυρότερες, ποὺ ἐπιδροῦν θεμελιακὰ στὴ δημιουργία ἑνὸς ἰσορροπημένου οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ βρίσκονται στὴν περιοχὴ τῶν *βασικῶν ἀξιῶν* τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς (ὄχι μόνο τῶν βασικῶν ἀναγκῶν), ποὺ ἐκφράζονται μὲ ψυχολογικές, κοινωνικὲς καὶ συμβολικὲς ἀπαιτήσεις τὶς ὁποῖες δύσκολα ἡ ὑλικὴ αἰτιοκρατία ἐντοπίζει ἢ ὑπολογίζει σωστά.

Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, λοιπόν, ἀναζητᾶ ὁ Rapoport τὴν καθοριστικὴ δύναμη ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ στὶς παραδοσιακές, προβιομηχανικὲς κοινωνίες (γιὰ τὶς ὁποῖες δέχεται a priori πὼς ἔχουν δημιουργήσει μιὰ ἰσορροπημένη οἰκιστικὴ δομή) καὶ τὴ βρίσκει στὸ «ἄθροισμα τῶν ἐννοιῶν τῆς κουλτούρας, τοῦ ἤθους, τῆς κοσμοαντίληψης καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα» (σ. 74), ὅπως αὐτὲς ἐκφράζονται ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα καὶ προβάλλονται συγκεκριμένα στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ κοινωνικοπολιτιστικοὶ παράγοντες παίζουν θεμελιακὸ ρόλο στὴ δημιουργία τῆς μορφῆς, ὄχι μόνο στὴν παραδοσιακὴ καὶ ἀνώνυμη ἀλλὰ καὶ στὴν «ἐπίσημη» καὶ «μεγάλη» ἀρχιτεκτονική. Ἡ ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου τὸ ἀποδεικνύει πανηγυρικά· μὲ τὶς ἴδιες κλιματολογικὲς συνθῆκες, ὑλικά, μορφολογία ἐδάφους καὶ παρόμοια ἀντικειμενικὰ δεδομένα ὑπάρχει μιὰ πλούσια ποικιλία μορφῶν καὶ λύσεων. Ἡ προτεινόμενη ὅμως ὁμαδοποίηση καὶ ἱεράρχηση τῶν δυνάμεων αὐτῶν σὲ καθοριστικὲς καὶ τροποποιητικές, μιὰ καὶ τὰ μεταξύ τους ὅρια δὲν εἶναι πάντοτε σαφὴ καὶ μονοσήμαντα, δὲν εἶναι

άπόλυτη.

"Αν πάρουμε σάν παράδειγμα τό γεφύρωμα τοῦ χώρου καί τό μέγεθος τοῦ ἐφικτοῦ ἀνοίγματος, εἶναι γεγονός πώς ἡ μορφή εἶναι συνάρτηση τῶν κατασκευαστικῶν δυνατοτήτων καί τῶν ὑλικῶν μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς. "Αν δοῦμε τό πρόβλημα τῆς δημιουργίας τῆς μορφῆς ἀπό τόν ἀποκλεισμό ὁρισμένων δυνατοτήτων λόγω κατασκευαστικῆς ἀδυναμίας ἤ ὑλικοῦ, εἶναι βέβαια φανερή ἡ ἀλήθεια τοῦ ἐρμηνευτικοῦ σχήματος τοῦ Rapoport. Τότε ὅμως, δέν εἶναι περισσότερο οἱ κατασκευαστικοί περιορισμοί καί τό ὑλικό, ποὺ ὁρίζουν τήν πρωτογενή μορφή τοῦ χώρου καί τά ὅριά του, καί λιγότερο οἱ κοινωνικοπολιτιστικοί παράγοντες; Εἶναι δυνατό - καί ἔχει συμβεῖ πολλές φορές - μιά νέα κοινωνικοπολιτιστική πραγματικότητα νά θέλει νά ἐκφραστεῖ μέ νέες μορφές· μορφές ποὺ τήν προβάλλουν ἰδεολογικά καί συμβολικά ἀκριβέστερα. Μπορεῖ ἄραγε νά τό πετύχει ἄν δέν ὑπάρχουν οἱ κατάλληλες προϋποθέσεις τῆς ὑλικῆς αἰτιοκρατίας; "Ετσι, τό πρόβλημα τῆς ἱεραρχήσεως τῶν παραγόντων καί ὁ διαχωρισμός τους σέ καθοριστικούς καί μή παραμένει, νομίζω, ἀνοικτό παρ' ὅλη τήν ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση καί τό προτεινόμενο ἑρμηνευτικό σχῆμα ἀπό τόν Rapoport.

Ἡ εἰσαγωγή καί τά σχόλια τοῦ Δημ. Φιλιππίδη πλαισιώνουν τό κείμενο τοῦ Rapoport καί ἀναταράσσουν τά νερά γιά ἕναν ἀντίστοιχο προβληματισμό στόν ἑλληνικό χῶρο. Ὁ μεταφραστής προτείνει ἕνα «περίγραμμα ἔρευνας γιά τήν ἑλληνική ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονική», ποὺ στηρίζεται στούς γεωγραφικούς καί κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες καί προχωρεῖ στή διατύπωση κριτικῶν παρατηρήσεων γιά τή μέχρι σήμερα ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος ἀπό τή νεοελληνική ἱστορική ἔρευνα. Ἐνδιαφέρουσες καί πρωτότυπες εἶναι οἱ σκέψεις ποὺ θίγουν τό πρόβλημα τῆς σύγχρονης ἀνώνυμης ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί ὑπογραμμίζουν τή σημασία ποὺ ἔχει ἡ διερεύνησή της γιά τήν «κατανόηση τῆς δομῆς τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς κοινωνίας».

Ἡ μετάφραση ἑνός παρόμοιου βιβλίου στά ἑλληνικά δέν εἶναι ἀσφαλῶς εὔκολο ἐγχείρημα. Μπορεῖ ἔτσι νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ Δ. Φιλιππίδης πέτυχε τό καλύτερο δυνατό, ἄν λάβουμε ὑπόψη τίς πολλαπλές δυσκολίες ποὺ ἀρχίζουν ἤδη ἀπό τόν τίτλο του (*House Form and Culture* στό πρωτότυπο). Τό κείμενο συνοδεύεται ἀπό πλούσιο ὑπομνηματισμό ποὺ συμπληρώνεται ἀπό τόν μεταφραστή μέ σχόλια καί ἀναφορές στήν ἑλληνική βιβλιογραφία καί τά ἑλληνικά δεδομένα - μιά συμπλήρωση πολυτιμότατη - καί ὁλοκληρώνεται μέ τήν παράθεση μιᾶς πλούσιας ἐπιλογῆς ἀπό τήν παγκόσμια βιβλιογραφία γιά τό ἀντικείμενο τῆς ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς.

"Αν τό βιβλίο τοῦ A. Rapoport ἐξετάζει τό ἀντικείμενο τῆς ἀνώνυμης καί παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς μέ τή γενικότητα ποὺ χαρακτηρίζει τίς προσπάθειες τῆς καθολικῆς θεωρήσεως προβλημάτων, ἡ μελέτη τῆς Α. Τζάκου ἀνήκει σέ μιάν ἄλλη κλίμακα, ἀφοῦ διερευνᾶ «τή μορφή καί τήν ἐξέλιξη σ' ἕνα παραδοσιακό σύστημα», ἐκεῖνο τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν τῆς Σίφνου, μέ στόχο ὅμως καί ἐδῶ τίς «βασικές συνθῆκες καί παραμέτρους» δημιουργίας τῆς μορφῆς του. Ἀνάμεσα στίς δύο μελέτες διαπιστώνεται ἔτσι μιά ἐσωτερική σχέση καί στήν πρόθεση καί στήν ἰδεολογία (ἡ πρώτη ἐπηρέασε δημιουργικά τή δεύτερη).

Ἡ μελέτη, ποὺ ὑποβλήθηκε σάν διδακτορική διατριβή στήν Ἀρχιτεκτονική Σχολή τοῦ Ε.Μ.Π., χαρακτηρίζεται ἀπό μιά συστηματική ἔρευνα καί ὀργάνωση τοῦ ὑλικοῦ. Ἀφοῦ δοθοῦν «γενικές πληροφορίες γιά τή Σίφνο» (μέρος α') καί σκιαγραφηθεῖ ἡ οἰκιστική «ἐξέλιξη στό παρελθόν» (μέρος β'), ἀκολουθεῖ μιά λεπτομερής ἀνάλυση τῆς ἱστορικῆς, πολιτιστικῆς, κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἀνάλυση αὐτή χρησιμεύει σάν γενικό πλαίσιο γιά τήν ἐξαντλητική μελέτη τῆς χωροταξικῆς, πολεοδομικῆς καί ἀρχιτεκτονικῆς δομῆς τῶν ἑπτά κεντρικῶν οἰκισμῶν (Ξάμπελα, Κατεβατή, Ἀπολλωνία, "Ανω Πετάλι, Κάτω Πετάλι, Ἀρτεμώνας καί "Αγιος Λουκᾶς), στούς δύο τελευταίους αἰῶνες καί ἰδιαίτερα μετά τό 1821. Ἡ συγγραφέας κατορθώνει νά δώσει μιά συνολική εἰκόνα τῆς μορφῆς καί δομῆς τῶν παραδοσιακῶν αὐτῶν συνόλων καί νά πλαισιώσει τήν ἀνάλυση καί τίς ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις της μέ πλούσιο ἐποπτικό ὑλικό (σχέδια καί φωτογραφίες), ποὺ διακρίνεται γιά τήν ποιότητα καί τή σαφήνειά του, καί παρασύρει τόν ἀναγνώστη σέ εὐρύτερες σκέψεις, ἀναφορές καί συγκρίσεις. Στό σημεῖο αὐτό ἡ συμβολή τῆς Α. Τζάκου εἶναι θεμελιακή, γιατί ἡ μονογραφική αὐτή μελέτη μέ τήν παράθεση τῶν ἱστορικῶν, ἀρχιτεκτονικῶν καί πολεοδομικῶν ντοκουμέντων μιᾶς οἰκιστικῆς ἑνότητας μέ τρόπο ἐπιστημονικά ἄψογο, ἀποτελεῖ πολύτιμο πετράδι στό μωσαϊκό τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰκόνας τοῦ νεοελληνικοῦ χώρου, ποὺ ἐλπίζουμε κάποτε νά συμπληρωθεῖ μέ τήν ἐκπόνηση παρόμοιων μονογραφιῶν.

Στό τελευταῖο τμῆμα (μέρος δ') ἡ συγγραφέας προσπαθεῖ νά ἑρμηνεύσει τή δομή καί μορφή τῶν οἰκισμῶν, ποὺ μέ τόση συστηματικότητα ἀνάλυσε προηγουμένως. Ἡ πρόθεση αὐτή δέν μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἀπόλυτα. Βέβαια οἱ δυσκολίες εἶναι κατά κύριο λόγο ἀντικειμενικές. Ἡ ἔλλειψη ἀντίστοιχων μονογραφικῶν μελετῶν γιά τό γειτονικό κυκλαδικό ἀρχιτεκτονικό περιβάλλον, ποὺ θά ἔδιναν σίγουρα συγκριτικά πορίσματα, ὅπως καί τά πολλά κενά στίς πληροφορίες γιά τή σιφναϊκή οἰκιστική ἐξέλιξη, δέν ἐπιτρέπουν μιά εὐρύτερη καί πιό ὁλοκληρωμένη ἑρμηνεία τῶν μορφῶν αὐτῶν. Ὁπωσδήποτε ὅμως, καί τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα θά μποροῦσαν νά ὁδηγήσουν σέ πιό ἀποκρυσταλλωμένες ἀπόψεις. Γιά τή μεταφορά π.χ. τῆς πρωτεύουσας ἀπό τό παραλιακό Κάστρο στή μεσογειακή Ἀπολλωνία τό 1836 δίνονται διάφορες ἑρμηνεῖες, χωρίς νά διευκρινίζεται ὅμως μέ σαφήνεια ὁ καθοριστικός τους ρόλος: α) Τό ἔθιμο δίνει στούς ἄνδρες τό πατρικό σπίτι τῆς νύφης γιά προίκα καί τούς ὑποχρεώνει νά μετοικήσουν ἔτσι στόν οἰκισμό τῆς γυναίκας τους. (Τό Κάστρο ὅμως εἶχε μόνο ἄνδρες, ποὺ σιγά σιγά ἀπορροφήθηκαν μέ τόν γάμο τους στούς κεντρικούς οἰκισμούς;) β) Τό πέρασμα τοῦ ἐμπορίου «στά χέρια τῶν ἀγροτῶν» εὐνοεῖ τήν ἀνάπτυξη τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν, ὅπου καί ἡ νέα πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, σέ βάρος τοῦ Κάστρου. "Αν γίνει δεκτό ὅτι οἱ κεντρικοί οἰκισμοί δημιουργήθηκαν παλαιότερα στό ἐσωτερικό γιά λόγους ἀσφάλειας (πειρατές), ἡ ἀνάπτυξη καί ἡ ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου μέ τήν ἠρεμία καί ἀσφάλεια ποὺ ἐπικρατεῖ στό Αἰγαῖο στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, δέν θά ἔπρεπε νά ὁδηγήσει στήν ἀνάπτυξη τοῦ Κάστρου ἤ ἄλλων παραλιακῶν οἰκισμῶν, ὅπως ἔγινε καί σέ ἄλλα νησιά ποὺ ἀναφέρει ἡ συγγραφέας; γ) Ἐρωτηματικά ἐπίσης δημιουργεῖ ἡ ἑρμηνεία γιά τόν δυναμισμό τῶν κατοίκων τῶν κεντρικῶν οἰκισμῶν σέ σχέση μέ τούς συντηρητικούς ἄρχοντες τοῦ Κάστρου, ὅταν ὁ δυναμισμός αὐτός δέν δημιουργεῖ οὔτε «ἰσχυρή ἄρχουσα τάξη» οὔτε «οἰκονομική ὀντότητα στά κοινωνικά σύνολα τῶν κοινοτήτων» (σ. 168) καί παρ' ὅλα αὐτά γίνεται δυνατή ἡ μετάθεση τοῦ «κέντρου βάρους τῆς αὐτοδιοικήσεως» μέ τή μεταφορά τῆς πρωτεύουσας στήν Ἀπολλωνία. δ) Τέλος, ἡ αἰτία γιά τή μεταφορά αὐτή εἶναι καί οἱ δυσμενεῖς οἰκονομικές συνθῆκες (σ. 51), ποὺ ὅμως δέν ἐπεξηγοῦνται ἀκριβῶς.

Ἀνοικτό ἐπίσης παραμένει τό θέμα τῆς ἑρμηνείας τῆς πυκνῆς δομήσεως. Ὀφείλεται ἄραγε στήν ἐπίδραση τῆς ἀναμνήσεως τῶν ἀμυντικῶν συστημάτων τοῦ Κάστρου, στήν «πενιχρή οἰκονομία καί τό μικρό μέγεθος τῶν ἰδιοκτησιῶν» ἤ στήν «κοινωνικότητα τῶν κατοίκων;» Παρ' ὅλα τά εὔλογα αὐτά ἐρωτήματα ποὺ δημιουργοῦνται, τό βιβλίο τῆς Α. Τζάκου εἶναι μιά ἐνδιαφέρουσα, χρήσιμη καί σοβαρή συμβολή στή μελέτη τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καλοτυπωμένη, μέ πλούσιο ὑπομνηματισμό καί βιβλιογραφία, ἀξίζει νά διαβαστεῖ γιατί δημιουργεῖ πολλά ἐρεθίσματα, καί μέ τήν τεκμηριωμένη ἀνάλυση τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ, καί μέ τήν προσπάθειά της νά τό ἑρμηνεύσει.

Γ.Π. Λάββας

Σκέψεις πάνω στή λαϊκή μας ἀρχιτεκτονική

Ἀναδρομή στή λαϊκή ἀρχιτεκτονική τῆς Κύπρου, *τοῦ Στ. Σίνου. Ἀθήνα 1976.*

Ἡ λαϊκή καί παραδοσιακή μας ἀρχιτεκτονική, «αὐθόρμητη καί ἀνώνυμη» κατασκευή τῆς κατοικίας, βρῆκε τά τελευταῖα χρόνια ἄξιους μελετητές καί συνεχιστές τοῦ ἔργου τῶν πρωτοπόρων Ἀριστοτέλη Ζάχου, Γ. Μέγα, Γ. Σπυριδάκη, Ἀν. Ὀρλάνδου, Δ. Πικιώνη καί τόσων ἄλλων.

Μόνο ποὺ τό ὄψιμο αὐτό ἐνδιαφέρον, ἡ σωστή καί ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα, ἔρχονται ἴσως πολύ ἀργά καί κινδυνεύουν νά ἐγγραφοῦν ἀπό δῶ καί πέρα μέσα στά πλαίσια μιᾶς μελέτης λαογραφικῆς μέ πληροφοριακό χαρακτήρα, γύρω ἀπό μιά ἔκφραση τῆς παράδοσης ποὺ ξαφνικά διακόπηκε.

Μέ τόν τίτλο *Ἀναδρομή στή λαϊκή ἀρχιτεκτονική τῆς Κύπρου*, ὁ Στ. Σίνος μᾶς φέρνει στόν χῶρο αὐτό τῆς λαϊκῆς κατοικίας ποὺ ἀνήκει πιά στό παρελθόν. Τό πολύ καλό φωτογραφικό ὑλικό τοῦ βιβλίου παραθέτει μορφές καί κατασκευές ποὺ καθημερινά ἐξαφανίζονται καί μᾶς δίνει αὐτό τό αἴσθημα τοῦ χαμένου χωρίς ἐπιστροφή, ἀλλά καί χωρίς συνέχεια. Ἡ μακρόχρονη ἐξελικτική πορεία τῆς κατασκευῆς τῆς κατοικίας ἔζησε μέ συνέπεια, ἀπό τήν πρώτη της ἐμφάνιση μέχρι χτές, μιάν ἀτέλειωτη σειρά ἀλληλένδετων μορφῶν καί κατασκευῶν. Αὐτή ἡ ἁλυσίδα ἔχασε στά χρόνια μας ἕναν κρίκο, γιά λόγους πολλούς καί ποικίλους· κυριότερος στάθηκε ἡ ταχύτητα τῆς ἐξέλιξης τοῦ «τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ». Δέν μποροῦμε πιά νά ξανασυνδέσουμε τούς κρίκους, γιατί αὐτό δέν ἐξαρτιέται ἀπό τή σωστή ἀνάλυση αὐτοῦ ποὺ ὑπῆρξε, οὔτε ἀπό τήν προσφορά τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἔρευνας σέ μελετητές καί τεχνικούς. Ὁ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενος, ὁ κάτοικος τῆς ὑπαίθρου κυρίως, δέν πρόκειται ποτέ πιά ἀπό μόνος του νά χτίσει ὅπως ὁ παππούλης του ἤ ὁ μακρινός πρόγονός του.

Μένει λοιπόν ἡ ἔρευνα, ἡ μελέτη, ἡ διάσωση «δειγμάτων» κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση φορέων κρατικῶν, τεχνικῶν ἤ πολιτιστικῶν, ἀλλά καί αὐτές ἀπευθύνονται

κατὰ κανόνα σὲ ἕνα κοινὸ μιᾶς ὁρισμένης κατηγορίας. "Οταν πρόκειται γιὰ τὸν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενο, γιὰ τὸν «κάτοικο τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ», μόνον ἂν τὸν ἀναγκάσουν οἱ παραπάνω φορεῖς θὰ ξαναχτίσει «παραδοσιακὰ» καὶ γιὰ λόγους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία του, ποὺ ἀνήκουν πολὺ περισσότερο στὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

Μὲ αὐτὲς τὶς σκέψεις ξεκίνησε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1964 ἡ προσπάθεια τοῦ Βάσου Καραγιώργη, Διευθυντῆ 'Αρχαιοτήτων Κύπρου. Μὲ δική του πρωτοβουλία καὶ τὴ συνεργασία μου καταρτίστηκε τὸ 1966 ἕνα Εὐρετήριο μὲ στοιχεῖα, φωτογραφίες καὶ κατόψεις 1.200 περίπου «δειγμάτων κυπριακῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς» ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν ὕπαιθρο τῆς Κύπρου. Σκοπὸς ἦταν ἡ διάσωση καὶ ἀξιοποίηση ὁρισμένων καταρχὴν κτισμάτων καὶ ἡ μελέτη καὶ ἀποτύπωσή τους ἀπὸ σπουδαστὲς τοῦ Σπουδαστηρίου 'Αρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας καὶ Ρυθμολογίας τοῦ καθηγητῆ Π. Μιχελῆ. 'Η ἀποστολὴ πραγματοποιήθηκε μόνο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1973 καὶ συνεχίστηκε τὸ 1974 μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ καθηγητῆ Στ. Σίνου γιὰ νὰ διακοπεῖ ἀπότομα μὲ τὰ τραγικὰ γεγονότα, τὸν 'Ιούλιο τοῦ 1974.

'Η πρώτη φάση πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν καταγραφὴ τοῦ 1966 μὲ θαυμαστὴ ταχύτητα, τόση ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς κάνει νὰ ζηλέψουμε ἐμᾶς ἐδῶ στὴν 'Ελλάδα. 'Αγοράστηκαν ἀπὸ τὴν κυπριακὴ κυβέρνηση τὰ ἀξιολογώτερα κτίσματα καὶ μετατράπηκαν σὲ Μουσεῖα Λαϊκῆς Τέχνης, κηρύχτηκαν διατηρητέα τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά, καὶ τέλος ἐνισχύθηκαν ὁρισμένοι ἰδιοκτῆτες γιὰ νὰ ἐπισκευάσουν τὶς κατοικίες τους καὶ νὰ μποροῦν νὰ τὶς κατοικήσουν πιὸ ἄνετα. "Ολα αὐτὰ πρὶν τὸ 1969.

Στὴ δεύτερη φάση ἐγγράφεται καὶ ἡ μελέτη τοῦ Σ. Σίνου. Τὰ ἀποτελέσματα, κείμενο καὶ φωτογραφίες ποὺ δημοσιεύονται, εἶναι πολύτιμα γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἔρευνα, ἰδιαίτερα σήμερα ποὺ οἱ περισσότερες περιοχὲς ἀπὸ ὅσες μελετήθηκαν βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὴ γραμμὴ τοῦ 'Αττίλα, ὅπως τὰ μοναδικὰ γιὰ τὴ λαϊκή τους ἀρχιτεκτονικὴ χωριὰ στὶς περιοχὲς τῆς Κυρήνειας καὶ τοῦ Καρπασιοῦ.

'Εδῶ ἴσως βρίσκεται καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες ἐλλείψεις τῆς μελέτης τοῦ Σ. Σίνου. 'Η λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν περιοχῶν αὐτῶν μελετήθηκε, ἀναλύθηκε, φωτογραφήθηκε ἀπὸ ἀρχιτέκτονες. Καὶ ὅμως στὶς 157 σελίδες τοῦ περιποιημένου καὶ εὐπαρουσίαστου αὐτοῦ βιβλίου μὲ τὶς 157 φωτογραφίες, θαυμάσιες τὶς περισσότερες, δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον 11 κατόψεις, καὶ αὐτὲς σὲ σχῆμα «γραμματοσήμου», στὸ περιθώριο, χωρὶς καμιὰ ἔνδειξη κλίμακας ἢ προσανατολισμοῦ. 'Ιδιαίτερα αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς τελευταίας αὐτῆς ἔνδειξης ποὺ παίζει βασικὸ ρόλο στὴ μελέτη κυρίως τῆς λαϊκῆς κατοικίας τῆς Μεσογείου, τοῦ πλατυμέτωπου ἢ τοῦ στενομέτωπου σπιτιοῦ.

"Ενα ἄλλο στοιχεῖο ποὺ θὰ ἀναζητούσαμε στὶς σελίδες μιᾶς παρόμοιας μελέτης εἶναι ἡ παράθεση τουλάχιστο μερικῶν φωτογραφιῶν ἀπὸ μνημεῖα, κυρίως μεσαιωνικά, τῶν περιοχῶν ποὺ μελετήθηκαν. "Οταν μᾶς δίνει φωτογραφίες ἀπὸ στοιχεῖα ὅπως ἡ «βότα» (καμάρα), τὰ ἀετωματικὰ ἀνώφλια, τὰ κεφαλοκόλονα, ἢ καὶ λεπτομέρειες στὰ πέτρινα πλαίσια τῆς θύρας ἢ τοῦ παραθύρου, ποὺ ἐπαναλαμβάνουν σὲ ἁπειρες παραλλαγὲς στοιχεῖα τῆς ἐκκλησιᾶς ἢ τοῦ κάστρου τῆς Φραγκοκρατίας, θὰ μᾶς ἐνδιέφερε νὰ εἴχαμε δίπλα καὶ τὴν πηγὴ τῆς ἔμπνευσης τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη ἢ τουλάχιστο τὴν ἀναφορά της.

Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ λεπτομέρειες κατασκευῆς ὅπως οἱ «ἀρτσέρες», τὸ μικρὸ ἄνοιγμα στὸν τοῖχο ποὺ χρησιμεύει γιὰ συμπληρωματικὸ φωτισμὸ καὶ ἀερισμό. 'Υπῆρχε βέβαια στὶς μεσαιωνικὲς κατασκευὲς τοῦ νησιοῦ, κράτησε καὶ τὸ παλαιοξενικὸ του ὄνομα (ἰταλ. arcella, γαλλ. archere), ἀλλὰ προϋπῆρξε καὶ στὶς ἀρχαῖες κατοικίες τῆς Μεσογείου, καὶ στὴν ἀρχαία ἑλληνική, μὲ τὸ ὄνομα «ὀπή», καὶ βρισκόταν ὡς τελευταῖα στὰ νησιώτικα κυρίως σπίτια. Τὸ παράδειγμα ὅμως τῆς εἰκ. 108 στὴ σ. 107, ἀπὸ τὴ Βοκολίδα, ποὺ μᾶς δίνει ὁ Σ. Σίνος δὲν εἶναι ἕνα τέτοιο ἄνοιγμα, «φεγγίτης» ὅπως λέει τὸ κείμενο τῆς εἰκόνας, ἀλλὰ ἡ θέση ὅπου ἦταν ἄλλοτε ἐντοιχισμένη ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ὅπως στὰ περισσότερα σπίτια αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Ξέρουμε πόσο δύσκολη πρέπει νὰ στάθηκε μιὰ τέτοια ἔρευνα καὶ πῶς δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ἀπαίτηση ἡ *'Αναδρομὴ* τοῦ Σ. Σίνου νὰ ἐξαντλήσει τὸ θέμα, ἐφόσον μάλιστα λείπουν ἐντελῶς περιοχὲς σὰν τὴν ἐπαρχία τῆς βορειοδυτικῆς Πάφου ('Ορεινῆς) ἢ τῆς Πόλης Χρυσοχοῦ π.χ., ὅπου ἔχουμε, ἰδίως στὰ ὀρεινὰ (στὴν Πάνω Παναγιὰ ἢ στὸ Γούρρι), παραλλαγὲς στὶς κατόψεις ἢ καὶ σὲ λεπτομέρειες ποὺ θὰ συμπλήρωναν τὰ γενικὰ συμπεράσματα. Δὲν ξεχνᾶμε τὸ γιατὶ διακόπηκε ἡ ἔρευνα. 'Ο Σ. Σίνος βασίζει τὴν ἀνάλυση τῶν μορφῶν τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Κύπρου σὲ συνθῆκες, κυρίως κοινωνικοπολιτιστικές, τεσσάρων περιοχῶν καὶ καθεμιᾶς χωριστά. Στὴν Κύπρο ἔχουμε ὅμως μιὰν ἐνιαία ἱστορικὴ πορεία, τουλάχιστο ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ ἔκοψε τὸ νησὶ στὰ δύο ἡ γραμμὴ τοῦ 'Αττίλα. Δὲν μποροῦμε νὰ κατατάξουμε τὸ ὑλικό, ὅπως τὸ κάνουμε στὸν κυρίως ἑλλαδικὸ χῶρο, σὲ μακεδονίτικο, πελοποννησιακό, κυκλαδίτικο ἢ ἠπειρώτικο ὅπου οἱ ἐπιμέρους τύχες τῶν περιοχῶν καὶ οἱ διαφορετικὲς συνθῆκες ζωῆς μόρφωσαν καὶ ἰδιαίτερους τύπους λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Στὴν Κύπρο τὸ ὑλικὸ διακρίνεται σὲ τύπους πεδινοὺς καὶ ὀρεινούς, καὶ μὲ τὸν κερματισμό του σὲ τέσσερεις περιοχὲς μοιραῖα ἐπαναλαμβάνονται ὁρισμένες διαπιστώσεις. 'Αντίθετα, στὰ κεφάλαια γιὰ τὰ «δομικὰ στοιχεῖα» καὶ τοὺς «τύπους» ἡ ἀνάλυση εἶναι ἑνιαία καὶ ἡ ἀπαρίθμηση ἀγκαλιάζει καὶ τὶς τέσσερεις περιοχὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ θέμα τῆς μελέτης. "Ετσι, χάνουμε τὴ συνοχή: ἀπὸ τὴ μιὰ γεωφυσιολογικὸς καὶ κοινωνικοπολιτιστικὸς παράγοντας - ἀπὸ τὴν ἄλλη κατασκευὴ καὶ τύπος, ποὺ στὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κύπρου, ὅπως καὶ σὲ ὁλόκληρης τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, παίζει τόσο σημαντικὸ ρόλο.

Πιστεύουμε πὼς ἡ βασικὴ τομὴ στοὺς τύπους τῆς λαϊκῆς κατοικίας τῆς Κύπρου εἶναι κάμπος-βουνό. Καὶ μέσα σ' αὐτὲς τὶς δύο κατηγορίες θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν τὰ δομικὰ στοιχεῖα ποὺ τότε καὶ μόνο θὰ τὰ χωρίζαμε κατὰ περιοχές. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν καμπίσιων κατοικιῶν, ὅπως π.χ. ὁ ἡλιακός, «τὸ ξιπέταστον» *(ἐξωπέταστον* τῶν Βυζαντινῶν) κατὰ μῆκος τῆς μακριᾶς νότιας πλευρᾶς· δὲν βρίσκεται στὰ ὀρεινὰ παρὰ σὰν βοηθητικὸς χῶρος μέσα στὴν αὐλή. 'Η βότα, καμάρα ποὺ διαιρεῖ τὸ δίχωρο σπίτι ἢ ποὺ καλύπτει μὲ τόξο τοὺς ἡλιακούς, δὲν ὑπάρχει οὔτε αὐτὴ στὰ ὀρεινά, παρὰ μόνο τελευταῖα καὶ σὰν ἐξαίρεση.

Πιστεύω τέλος, πὼς γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ μιὰ μελέτη λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, σὰν καὶ αὐτὴ ποὺ μᾶς ἔδωσε ὁ Σ. Σίνος, πρέπει ἡ ἀναδρομὴ στὸν Μεσαίωνα ἢ στὴν ἀρχαιότητα νὰ μὴν περιορίζεται σχετικὰ μὲ τοὺς τύπους σὲ γενικότητες ποὺ ἴσχυαν παλαιότερα. Δὲν μποροῦμε νὰ μιλᾶμε γιὰ ἕνα ἀρχέτυπο τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ οἴκου (σ. 150). 'Αρχέτυπο μὲ τὴν πλατιά του ἔννοια ἦταν τὸ πρῶτο καταφύγιο ποὺ κατασκεύασε ὁ ἄνθρωπος. 'Απὸ αὐτὸ γεννήθηκαν καὶ οἱ τύποι τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν σπιτιῶν ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, γεωφυσικές, κλιματολογικές, ἱστορικές. Οἱ τύποι αὐτοὶ συνυπῆρξαν σὲ ὅλη τὴν πορεία τῆς ἱστορίας μας: τὰ στενομέτωπα κτίσματα τοῦ τύπου «μεγάρου» ὡς καὶ στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια πάνω στὰ βουνὰ τῆς Κρήτης (Λατὼ στὸ Λασήθι), ἐνῶ στοὺς κάμπους καὶ στὶς πόλεις βρίσκουμε στὰ ἴδια χρόνια κατοικίες μὲ κεντρικὲς αὐλὲς καὶ ἡλιακοὺς *(παστάς)*. Τὸ ἴδιο ἴσχυσε γιὰ ὅλη τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. 'Ο "Ελληνας Κύπριος δὲν εἶναι «προσηλωμένος στὴν παράδοση τοῦ 'Ελληνισμοῦ καὶ τοῦ τόπου» ὅταν χτίζει στενομέτωπες ἢ πλατυμέτωπες κατοικίες, δίχωρες ἢ μονόχωρες. Εἶναι προσηλωμένος στὶς γεωφυσικὲς καὶ κοινωνικοπολιτιστικὲς συνθῆκες ποὺ δημιούργησαν τὴν παράδοση ὁλόκληρης τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Τὶς ἴδιες καὶ ἀπαράλλαχτες κατόψεις θὰ βροῦμε στὴ Συρία, στὴν Παλαιστίνη, στὴ νότια Μικρὰ 'Ασία, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. 'Εκεῖ ποὺ ἐπεμβαίνει ἡ τοπικὴ παράδοση εἶναι στὴν ἐπεξεργασία λεπτομερειῶν καὶ στὴ διακόσμηση, ὅπου ἐμφανίζεται ὁ ἑλληνικὸς πιὰ χαρακτήρας ποὺ μεταβάλλει καὶ προσαρμόζει τὰ δάνεια ἢ διαιωνίζει πανάρχαια τοπικὰ στοιχεῖα. Εἶναι τὸ ἴδιο ποὺ ξεχωρίζει τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Μακεδονίας, τοῦ Πηλίου, τῆς Μυτιλήνης καὶ τῆς Χίου, ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Βαλκανίων ἢ τῶν παραλίων τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Σὲ μιὰ ἑπόμενη φάση τῆς ἔρευνας καὶ τῆς μελέτης γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική, θὰ ἦταν ἀναγκαία αὐτὴ ἡ τοποθέτηση τῆς ἑλληνικῆς ἔκφρασης τοῦ προβλήματος μέσα στὰ πλαίσια τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Βάννα Χατζημιχάλη

Σχολεῖο καὶ κοινότητα

Πολιτιστικὲς ἐξυπηρετήσεις, σχολεῖο καὶ κοινότητα, *τῶν Μ. Γραφάκου, Ε. Μαΐστρου, Δ. Παπαγεωργίου καὶ Ε. Φεσσᾶ ('Ομάδα ἐργασίας τοῦ Τ.Ε.Ε. γιὰ τὸ 3ο Σεμινάριο τῆς U.I.A.). Τεχνικὸ 'Επιμελητήριο 'Ελλάδος, 'Αθήνα 1976.*

Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ 3ου Σεμιναρίου τῆς ἐπιτροπῆς σχολικῶν κτιρίων τῆς U.I.A. ποὺ ἔγινε στὴν 'Αθήνα τὸν 'Οκτώβρη τοῦ 1976, μιὰ τετραμελὴς ὁμάδα ἐργασίας τοῦ Τ.Ε.Ε. ἀνέλαβε νὰ διερευνήσει τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα στὸν τομέα τῆς σύνθεσης κοινοτικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν ἐξυπηρετήσεων, ποὺ ἦταν καὶ τὸ θέμα τοῦ Σεμιναρίου.

Μιὰ τρίτομη πολυγραφημένη τεχνικὴ ἔκθεση ἦταν τὸ προϊὸν αὐτῆς τῆς προσπάθειας. 'Ο πρῶτος καὶ ὀγκωδέστερος τόμος, γραμμένος ἀπὸ τὰ τέσσερα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἀποτελεῖ μιὰ ἀξιόλογη πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα καὶ προσφέρει πολύτιμα στοιχεῖα γιὰ ὅποιον θέλει νὰ ἀσχοληθεῖ συστηματικὰ μὲ τὸν τομέα αὐτό.

Τὸ εἰσαγωγικὸ ἄρθρο τῆς Ε. Φεσσᾶ παρουσιάζει μὲ κριτικὸ καὶ ὀρθολογικὸ τρόπο τὶς προσπάθειες ποὺ ἔχουν γίνει τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν διεθνὴ χῶρο γιὰ τὴ σύνθεση ἐκπαιδευτικῶν καὶ κοινοτικῶν δραστηριοτήτων, καὶ περιγράφει τὰ προ-

βλήματα καὶ τὶς δυσκολίες ποὺ προέκυψαν. Στὸ δεύτερο μέρος ἐπιχειρεῖται μιὰ χαρτογράφηση τῆς κατάστασης ὅπως ἐμφανίζεται σήμερα στὴν Ἑλλάδα, μὲ στοιχεῖα γιὰ τοὺς φορεῖς πολιτιστικῆς καὶ κοινοτικῆς δράσης, τὶς πραγματοποιήσεις τους, τὶς δυνατότητές τους (νομοθετικοὶ περιορισμοὶ) καὶ τὶς ἐπικαλύψεις τους. Ἔτσι γίνεται φανερὸ ποιοὶ θέλουν τὴ σύζευξη πολιτιστικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν δραστηριοτήτων, ποιοὶ τὴν ἐμποδίζουν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, καὶ πῶς.

Ἡ συλλογὴ καὶ παρουσίαση τῶν στοιχείων αὐτῶν, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ θεωρίες, ρητορεῖες καὶ πρόχωρα συμπεράσματα, εἶναι ἕνα πόνημα ἀξιόλογο καὶ ἰδιαίτερα χρήσιμο. Ἡ σημασία του γίνεται ἀκόμη πιὸ φανερὴ ὅταν διαβάσει κανεὶς καὶ τὸν δεύτερο τόμο.

Ὁ δεύτερος τόμος περιλαμβάνει ἑπτὰ μονογραφίες εἰδικῶν ποὺ στὸ σύνολό τους, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐπισημαίνουν τὸ γεγονὸς ὅτι πολὺ λίγα πράγματα ἔχουν γίνει στὴν Ἑλλάδα, καὶ γιὰ τὴ μελέτη, καὶ γιὰ τὴν προώθηση τῆς σύνθεσης σχολικῶν καὶ κοινοτικῶν δραστηριοτήτων. Οἱ θεωρίες καὶ οἱ γενικότητες στὶς ὁποῖες κατέφυγαν οἱ περισσότεροι εἰδικοὶ ποὺ κλήθηκαν ἀπὸ τὴν ὁμάδα ἐργασίας νὰ ἐκφράσουν τὶς ἀπόψεις τους εἶναι μιὰ ἀπτὴ ἀπόδειξη τοῦ πόσο ἀνεπαρκὴς εἶναι ἡ πληροφόρηση στὸν τομέα αὐτό. Τὰ ἄρθρα τῶν Α. Δημαρᾶ καὶ Γ. Κύρου ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὸν κανόνα· ὁ πρῶτος λόγω τῆς ἰδιότητάς του ὡς ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ὁ δεύτερος ἀπὸ προσωπικὲς ἔρευνες, ἔχουν ἄμεση γνώση τῆς πραγματικότητας στὴν ὁποία ἀναφέρονται.

Ὁ τρίτος τόμος, ποὺ ἐμφανίζεται σὰν παράρτημα τοῦ πρώτου, εἶναι μιὰ συλλογὴ πέντε ἄρθρων ποὺ ἔχουν ἤδη δημοσιευτεῖ στὸν ἡμερήσιο τύπο ἢ σὲ ἄλλα ἔντυπα· προσθέτει ὄγκο στὴν ὅλη μελέτη, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει σαφὴ λόγο ὕπαρξης.

Ἐλπίζουμε νὰ πραγματοποιηθεῖ σύντομα ἡ πρόθεση τῆς ἐπιτροπῆς «γιὰ τὴν ἀναθεώρηση καὶ ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου» της «σὲ μιὰ μελλοντικὴ ἔκδοση» ὅπου θὰ παρουσιαστοῦν μὲ πιὸ συστηματικὸ τρόπο οἱ πληροφορίες ποὺ μὲ τόσο κόπο μαζεύτηκαν, καὶ θὰ συμπληρωθοῦν μὲ συμπεράσματα ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν στὸν ἀναγνώστη νὰ ἀποκτήσει μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ συνθετικὴ εἰκόνα τοῦ θέματος.

Μ.Ο. Δουμάνη

Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ψυχολογία

Εἰσαγωγικὰ θέματα περιβαλλοντικῆς ψυχολογίας, *τοῦ Α. Μάζη. Ἔκδοση Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, Θεσσαλονίκη 1976.*

Οἱ πολυγραφημένες σημειώσεις τοῦ Α. Μάζη εἶναι μιὰ πολὺ πετυχημένη ἐκδοχὴ ἑνὸς εἴδους μονογραφίας ποὺ ἔχει ἀπὸ τὴ φύση της πολλοὺς περιορισμούς. Οἱ σημειώσεις, χωρὶς νὰ εἶναι πολὺ συμπυκνωμένες ὥστε νὰ εἶναι ἀκατάληπτες καὶ χωρὶς νὰ παρουσιάζουν ὑπεραπλουστευμένες γενικεύσεις (οἱ δύο παγίδες στὶς ὁποῖες συνήθως πέφτουν οἱ συγγραφεῖς γενικῶν ἐπισκοπήσεων), κατορθώνουν νὰ παρουσιάσουν μέσα σὲ 32 δακτυλόγραφες σελίδες τὴ διαδρομὴ καὶ τοὺς σταθμοὺς μιᾶς ὁλόκληρης, ἂν καὶ πολὺ νέας, ἐπιστήμης.

Ἡ βασικὴ ἀρετὴ τοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἀμεσότητά του· σὰν νὰ εἶχε ὁ συγγραφέας συνεχῶς στὸ νοῦ του τὸν ἀναγνώστη του καὶ νὰ προσπαθοῦσε νὰ ἀπαντήσει στὰ τυχὸν ἐρωτήματά του, καὶ νὰ τονίσει καὶ νὰ διασαφηνίσει ὁρισμένες θέσεις ποὺ θὰ μποροῦσαν ἐνδεχομένως νὰ παρερμηνευθοῦν. Εἶναι ἕνα κείμενο ποὺ διαβάζεται ἄνετα καὶ προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴ χρήση τῆς γλώσσας καὶ τὴ μετάφραση τῆς ὁρολογίας (μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπως ἡ μετάφραση τοῦ ὅρου «coherence» στὴν κάπως περίεργη λέξη «καλοδεσία» ἀντὶ τῆς πιὸ ὀρθόδοξης «συνοχῆς»). Κυρίως ὅμως εἶναι ἕνα κείμενο ποὺ προσφέρει στὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, μέσα σὲ ἐλάχιστο χρόνο καὶ μὲ ἀσήμαντο κόπο ἀπὸ μέρους του, μιὰ πρώτη οὐσιαστικὴ προσέγγιση στὸν χῶρο τῆς περιβαλλοντικῆς ψυχολογίας καὶ μιὰ ὀρθολογικὴ ἀξιολόγηση τῶν πρακτικῶν της ἐφαρμογῶν στὸν σχεδιασμὸ τοῦ περιβάλλοντος.

Μ. Ο. Δ.

Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ οἰκολογία

Γιατὶ ἕνα οἰκολογικὸ ἐργαστήριο, *τοῦ Οἰκολογικοῦ Ἐργαστηρίου. Ἀθήνα 1/76*

Ὑπάρχει μιὰ παράδοση ἐπαγγελματικοῦ μεσσιανισμοῦ στὴν ἀρχιτεκτονική, ποὺ εὐδοκιμεῖ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἔκφραση ποὺ παίρνει εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς «σχολῆς» ἢ νέας ἐπιστήμης, «ὁλιστικῆς» (holistic) κατὰ κανόνα στὴν προσέγγισή της, ποὺ συνοψίζεται στὸ γνωστὸ ὅσο καὶ ἀόριστο σύνθημα: «ὁ ἄνθρωπος θὰ πρέπει νὰ γίνει ὁ πρῶτος στόχος».

Ἡ συγκεκριμένη του μορφὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ δημιουργία ἑνὸς ὀργανισμοῦ ἢ ἑνὸς κινήματος γύρω ἀπὸ τὶς νέες αὐτὲς ἰδέες, ὁπότε ὁ ἀρχιτέκτονας ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του κάτι εὐρύτερο ἀπὸ ὅ,τι ἀντιπροσωπεύει σὰν ἄτομο.

Τὸ οἰκιστικὸ κίνημα τοῦ Κωνσταντίνου Δοξιάδη ἦταν ἴσως τὸ πιὸ πετυχημένο τέτοιο ἐγχείρημα, μὲ μεγάλη ἀνταπόκριση στὸ ἐξωτερικό, καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀμερική. Σὰν συνέχεια αὐτῆς τῆς παράδοσης μᾶς ἔρχεται τώρα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ τὸ «οἰκολογικὸ ἐργαστήριο» τοῦ Νικόλα Ρόμπου, ἀρχιτέκτονα, καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ντετρόϊτ. Δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Ρόμπο μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ὁριστικῆς του ἐπανεγκατάστασης στὴν Ἑλλάδα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ. Ἐκφράζει ἰδέες ποὺ δουλεύτηκαν καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ πλαίσια τοῦ οἰκολογικοῦ καὶ περιβαλλοντικοῦ κινήματος στὴν Ἀμερική.

Τὸ φυλλάδιο ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸ «τμῆμα ἐρευνῶν ἐφαρμογῶν καὶ συσχετισμοῦ τοῦ οἰκολογικοῦ κέντρου Ἀθηνῶν». Κατὰ τὶς ἐνδείξεις ὅμως τὸ τμῆμα αὐτό, καθὼς καὶ τὸ ἐργαστήριο στὸ σύνολό του, δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ τὸν συνάδελφο Ρόμπο. Τὰ περιεχόμενα τοῦ φυλλαδίου ἀναφέρονται στοὺς στόχους, καθὼς καὶ στὴ θεωρητικὴ βάση τοῦ ἐργαστηρίου.

Ὁ μεσσιανικός του χαρακτήρας προβάλλει ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίκληση - ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Ἀσκητικὴ* τοῦ Καζαντζάκη: «Εἶναι ἡ μεγάλη κρίσιμη στιγμή. Εἶναι τὸ σύνθημα τῆς Πορείας. Ἂν δὲν ἀκούσεις τὴν Κραυγὴ τούτη νὰ σκίζει τὰ σωθικά σου, μὴν ξεκινήσεις»!

Εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς τὰ προβλήματα περιβάλλοντος καὶ οἰκολογίας βρίσκονται στὸ προσκήνιο τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες. Καὶ τοῦτο, ὄχι μόνο γιατὶ ἡ κατάσταση εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἐξαιρετικὰ κρίσιμη ἀλλὰ καὶ γιατὶ τὰ προβλήματα αὐτά, σχετιζόμενα ἄμεσα μὲ τὴν ποιότητα ζωῆς, ἔχουν τὴ δύναμη νὰ κινητοποιήσουν κόσμο καὶ νὰ προβάλουν αἰτήματα σὲ βάση ποὺ τὰ κοινωνικὰ συστήματα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσουν παρὰ περιστασιακά. Ἡ οὐσιαστικὴ ἀντιμετώπιση κοινωνικῶν καὶ συλλογικῶν ἀναγκῶν προϋποθέτει συμμετοχὴ καὶ βαθιὲς ἀλλαγὲς στοὺς σημερινοὺς τρόπους παραγωγῆς οἱ ὁποῖοι ἀντιμετωπίζουν κάθε πρόβλημα μὲ τὴν πανάκεια τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Τὰ προβλήματα αὐτὰ ἐπιδέχονται ἰδιαίτερα ἰδεαλιστικὲς ἐπικλήσεις σὰν κι αὐτὲς ποὺ θέλουν «πρῶτο στόχο τὸν ἄνθρωπο». Τοῦτο δὲν θὰ ἦταν λάθος ἂν δὲν γινόταν προσπάθεια ὁ ἰδεαλισμὸς αὐτὸς νὰ καλυφθεῖ μὲ μιὰ ἐπιστημονικοφάνεια καὶ μοντέλα δανεισμένα ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες.

Κλασικὸ μοντέλο, ποὺ υἱοθετεῖται καὶ ἀπὸ τὸ «ἐργαστήριο», εἶναι ὁ τρίτος νόμος τῆς θερμοδυναμικῆς (ἐντροπία) μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο γίνεται προσπάθεια νὰ ἐξηγηθοῦν κοινωνικὰ φαινόμενα σὲ ἀντιπαράθεση μὲ καινοτομικὲς τάσεις. Τὸ μοντέλο τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ τὸ δανείζεται τὸ ἐργαστήριο ἀπὸ τὶς λειτουργικὲς θεωρίες (functionalist) τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Μὲ τὴν παράθεση τῆς ἀνάπτυξης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀφαιρεῖται κάθε ἐσωτερικότητα ἀπὸ τὰ πρῶτα. Ἔτσι ἡ τάση γιὰ σταθερότητα τῶν κοινωνικῶν συστημάτων ἐξηγεῖται μὲ ἀντίστοιχες τάσεις σὲ φυσικὰ φαινόμενα, ἐνῶ ἡ ἐπιβίωση συστημάτων ποὺ εἶναι ἀποδοτικότερα στὸν μεταξύ τους συναγωνισμὸ δὲν ἐξηγεῖται ἱστορικά, ἀλλὰ σὰν νόμος τῆς φύσης. Ἐπίσης, ἡ ἐγκαθίδρυση ἱεραρχικῶν ἐπιπέδων ἄσκησης ἐλέγχου ποὺ περιορίζει τὶς ἀποφάσεις στὰ χέρια μερικῶν θεωρεῖται σὰν κάτι δεδομένο.

Ἡ ἔλλειψη ἱστορικότητας καὶ κοινωνικῆς θεώρησης τοῦ προβλήματος ὁδηγεῖ σὲ μιὰν ἀπολιτικὴ ἀντιμετώπιση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ρόλος τοῦ κράτους μπορεῖ νὰ εἶναι «νὰ ὑποβοηθᾶ στὴν ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐγκαθίδρυση τῆς ἐνεργειακῆς ἢ οἰκολογικῆς σταθερότητας», ἐνῶ τὸ κοινὸ καὶ ὁ νόμος περιμένουν ἀπὸ τοὺς σχεδιαστὲς τοῦ περιβάλλοντος ὑποδείξεις· ἀκόμα, δηλώνεται ὅτι τὸ ἐργαστήριο «ἀντιτίθεται τόσο στὸν σοσιαλισμὸ ὅσο καὶ στὸν καπιταλισμό, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο τάσεις μὲ τὴ σειρά τους περιορίζουν σὲ κάποιο σημεῖο τὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἢ καὶ τὴν ἐλεύθερη ἔκφραση τῶν ὁμαδικῶν ἀναγκῶν». Πιθανὸ μιὰ ἱστορικὴ θεώρηση τῶν συστημάτων αὐτῶν νὰ ὁδηγοῦσε σὲ ἄλλα συμπεράσματα.

Τὸ κείμενο ὡστόσο ἐπισημαίνει ὁρισμένα βασικὰ προβλήματα ποὺ ὄχι μόνο δὲν ἔχουν συνειδητοποιηθεῖ, ἀλλὰ καὶ συχνὰ θεωροῦνται ταμποὺ σὲ τρέχουσες συζητήσεις. Σὲ τὶ βαθμὸ εἶναι ὁ ἀρχιτέκτονας, σὰν ἐπαγγελματίας, ὑπεύθυνος γιὰ τὸ περιβάλλον; Τὶ μπορεῖ νὰ προσφέρει σὲ

ἕναν κοινωνικὸ μετασχηματισμὸ μὲ βάση τὴν ἐπίκληση σὲ προσωπικές του πρωτοβουλίες;
Εἶναι ἀκόμα βασικὸ πὼς οἱ παραδοσιακοὶ κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ φορεῖς εἴτε δὲν προβάλλουν εἴτε ἐνσωματώνουν προβλήματα ποιότητας σὲ εὐρύτερους κοινωνικοὺς στόχους. Ὁ κοινωνικὸς μετασχηματισμὸς εἶναι μιὰ διαδικασία πολύπλοκη καὶ μακροχρόνια ποὺ δὲν εἶναι ἀποκλειστικότητα τῶν παραδοσιακῶν κομμάτων καὶ πολιτικῶν φορέων. Συλλογικὲς προσπάθειες ποὺ βοηθοῦν στὴ συνειδητοποίηση καὶ σὲ ἐπιμέρους κοινωνικὲς διεκδικήσεις εἶναι ἀπαραίτητες. Προϋπόθεση ὅμως εἶναι νὰ μιλᾶμε μιὰ γλώσσα ποὺ ἀνταποκρίνεται στὰ συγκεκριμένα προβλήματα τοῦ κοινοῦ, μὲ ἱστορικὴ συνείδηση τῶν δυνατοτήτων μας, καὶ νὰ μὴν ἀνοίγουμε πρῶτα τὸ μαγαζὶ περιμένοντας νὰ ἔρθουν ἀργότερα οἱ πελάτες.

Ι. Πυργιώτης

Ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς ἐξάρτησης πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσή της

Ἡ εἰσβολὴ τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴν Ἑλλάδα, *τοῦ Δημ. Μπενᾶ. Παπαζήσης, Ἀθήνα 1976.*

Εἶναι σχετικὰ γνωστὸς σήμερα στὴν ἑλληνικὴ κοινὴ γνώμη ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴ χώρα μας καὶ οἱ πολύπλευρες ἐπιδράσεις του πάνω σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδας (στὴν πολιτικὴ - τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἐξωτερικὴ - στὴν οἰκονομικὴ καθυστέρηση, στὴν ἀνισόμετρη ἀνάπτυξη περιοχῶν, τομέων καὶ κλάδων, στὴν ἐξάρτηση τῶν κύριων παραγωγικῶν κλάδων καὶ ὑπηρεσιῶν, καθὼς καὶ στὴν ἀνώμαλη διαμόρφωση τοῦ ἐποικοδομήματος). Μέχρι σήμερα, πολλοὶ ἔχουν κατὰ καιροὺς - καὶ ἰδιαίτερα μεταπολεμικὰ - ἀσχοληθεῖ, μὲ θετικὸ ἢ καὶ μὲ ἀρνητικὸ τρόπο, μὲ αὐτὴ τὴν «καθόλου ἐντυπωσιακὴ» (ὅμως ὁλοκληρωτικὴ καὶ μακροχρόνια), ἰδιόμορφη (ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τρέχουσα μορφὴ τῆς ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς) *εἰσβολὴ καὶ κατάκτηση* τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου.
Πλῆθος ἀπὸ στοιχεῖα (νομοθετήματα καὶ συμβάσεις, ἀκόμη καὶ συνταγματικὲς διατάξεις, ποὺ κατοχυρώνουν τὰ προνόμια τῶν εἰσβολέων, στατιστικὲς - ἔστω λειψὲς - ἐκδόσεις ἐπίσημες καὶ ἡμιεπίσημες, ὀργανισμῶν, ὑπηρεσιῶν, Ν.Π.Δ.Δ., ἐπιχειρήσεων κοινῆς ὠφελείας, τραπεζῶν, μελετήματα, ἄρθρα, σχόλια κ.ἄ.) ἔχουν συσσωρευτεῖ μέσα στὸν ὀγκώδη «φάκελλο τῆς εἰσβολῆς τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴν Ἑλλάδα».
Εἶναι ἕνας φάκελλος ἀπὸ ὅπου θὰ μποροῦσαν νὰ ἀντλήσουν *πολλοὶ ἱστορικοὶ* (γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὶς ἱστορίες τους), *πολλοὶ πολιτικοὶ* (γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν, ἂν θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσαν, τὰ αἴτια τῆς μόνιμης πολιτικῆς ἀνωμαλίας, τοῦ οἰκονομικοῦ, καὶ κοινωνικοῦ καὶ δημογραφικοῦ μαρασμοῦ τῆς Ἑλλάδας), *πολλοὶ οἰκονομολόγοι* (γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουν τὸ «ὑψηλὸν κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ στάθμη τῶν λαϊκῶν εἰσοδημάτων, μὲ τὴν ἐρήμωση τῆς χώρας καὶ τὴ φυγὴ τοῦ πληθυσμοῦ, μὲ τὴν ὑπερχρέωση, μὲ τὸ πρωτοφανὲς ἔλλειμμα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου, μὲ τὴ μὴ ἀξιοποίηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν κ.ἄ.) καὶ *πολλοὶ διανοούμενοι καὶ «πνευματικοὶ»* ἄνθρωποι (γιὰ νὰ βαθύνουν τοὺς προβληματισμούς τους καὶ νὰ πλατύνουν τοὺς συγκινησιακοὺς ἐρεθισμούς τους).
Ἡ δουλειὰ τοῦ Δ. Μπενᾶ, μὲ τὴν πλούσια βιβλιογραφία της, παρὰ τὴν ἀσυνήθιστη - γιὰ τὰ «ἑλληνικὰ» ἤθη καὶ εἰδικότερα τὰ «πνευματικὰ» - μετριοφροσύνη του, ποὺ ἐκφράζεται στὸν πρόλογό του, εἶναι μιὰ σημαντικὴ, πραγματικὰ σοβαρὴ διερεύνηση τοῦ θεμελιακοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος.
Μέσα στὸν μικρὸ χῶρο ἑνὸς βιβλιογραφικοῦ σημειώματος δὲν εἶναι φυσικὰ εὔκολο νὰ ἐπισημανθοῦν οὔτε κὰν *τὰ πιὸ θεμελιακὰ χαρακτηριστικὰ* τῆς ἐργασίας τοῦ Δ.Μ. Ὁ ἴδιος τὴ χαρακτηρίζει σὰν προσπάθεια γιὰ μιὰ συνθετικὴ ἐργασία, ποὺ θὰ ἀπαιτοῦσε - ὅπως τονίζει - μιὰ πολυπρόσωπη ἐρευνητικὴ δουλειά. Ταυτόχρονα, δηλώνει ὅτι στόχος τῆς ἐργασίας αὐτῆς δὲν ἦταν ἡ ὑποκατάσταση καὶ ἡ πλήρωση τοῦ «κενοῦ» ἀπὸ τὴν ἀπουσία μιᾶς ἐπιστημονικὰ συνθετικῆς ἔρευνας καὶ μελέτης τοῦ θέματος. Μιὰ τέτοια μελέτη θὰ ἀπαιτοῦσε ὀργανωμένη συλλογικὴ ἐργασία πάνω σὲ πλούσιο, καλὰ ἐπεξεργασμένο ὑλικό.
Τὸ πρῶτο χαρακτηριστικὸ συμπέρασμα-δίδαγμα τοῦ βιβλίου τοῦ Δ.Μ., ποὺ ξεπηδάει μέσα ἀπὸ τὶς 350 σελίδες τοῦ κειμένου καὶ τὶς 60 σελίδες μὲ στατιστικὰ στοιχεῖα καὶ πίνακες ἐκτὸς κειμένου, εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἀνάγκη γιὰ μιὰ τέτοια ὀργανωμένη, συστηματική, πολυπρόσωπη μελέτη καὶ ἔρευνα πάνω στὴν ἔκταση ποὺ ἔχει πάρει ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴ χώρα μας, στὶς ἐπιπτώσεις τῆς εἰσβολῆς αὐτῆς πάνω στὴ διαμόρφωση τοῦ πλέγματος τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐξάρτησης τῆς χώρας μας, καὶ στὴν ἐπίμονα προετοιμαζόμενη ὁλοκλήρωση τῆς ἐξάρτησης αὐτῆς μὲ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Ἑλλάδας, σὰν *ὑποπεριοχῆς* (καθυστερημένης), *στὸν διεθνικὸ χῶρο* τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητας.
Θεωροῦμε χρήσιμο νὰ δώσουμε πιὸ ἀναλυτικὰ - παρὰ τὴ στενότητα τοῦ χώρου - μερικά, ἰδιαίτερης σπουδαιότητας, σημεῖα (καὶ χρήσιμα, ἰδιαίτερα γιὰ ἕνα τεχνικὸ περιοδικὸ) τῆς ἐργασίας τοῦ Δ.Μ.:
«Οἱ 15 μεγαλύτερες πολυεθνικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου εἶναι *ὅλες* παροῦσες στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐγκατεστημένες ἢ ἀντιπροσωπευόμενες... ὁ "μεταπρατισμός", κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας ἀπὸ τὴ γέννησή της μέχρι καὶ σήμερα, βρῆκε τὴν ἀποθέωσή του μέσα στὰ πλαίσια τῆς *εἰσβολῆς τοῦ ξένου κεφαλαίου*... Τὰ 2/3 ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐμπορικὲς ἑταιρεῖες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν εἰσαγωγή, διακίνηση, ἐμπορία *ξένων* προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν... Τὸ συνολικὸ ἐμπορικὸ χρέος τους (πιστώσεις ἐξωτερικοῦ), τὸ 1974, ξεπερνάει τὸ συνολικὸ συναλλαγματικὸ ἀπόθεμα τῆς χώρας... Τὸ 6,5% τοῦ συνόλου τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν ἑταιρειῶν εἶναι θυγατρικὲς (ἢ μεικτὲς) ἑταιρεῖες τοῦ ξένου κεφαλαίου καὶ ἐλέγχουν τὸ 23,5% τοῦ συνολικοῦ ἀπασχολούμενου ἐμπορικοῦ κεφαλαίου, ἐκπροσωπώντας τὸ πιὸ δυναμικὸ τμῆμα του... Ἡ διείσδυση τοῦ ξένου κεφαλαίου ἐπιτάχυνε καὶ τὴ συγκέντρωση τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου. Τὸ 1972 ἕνα ποσοστὸ 4,3% τοῦ συνόλου τῶν ἐμπορικῶν ἑταιρειῶν κατεῖχε τὸ 57,5% τοῦ *συνολικοῦ* ἀπασχολούμενου κεφαλαίου. Καὶ στοὺς βασικοὺς κλάδους τοῦ ἐμπορίου ἡ μονοπωλιακὴ δομὴ πραγματοποιεῖται μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ ξένου κεφαλαίου... ἡ ἐμπορικὴ ἐξάρτηση τῆς χώρας κινεῖται γύρω ἀπὸ τὸ "φράγμα" τοῦ ἐλλείμματος τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου (1:3 ἐξαγωγὲς πρὸς εἰσαγωγές)... *Κύριος χῶρος τῆς ἐμπορικῆς μας ἐξάρτησης εἶναι ἡ ΕΟΚ καὶ οἱ ΗΠΑ* (εἴτε ἀπευθείας, εἴτε μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις τους στὸν χῶρο τῆς ΕΟΚ)... Τὸ κέντρο τοῦ προβλήματος βρίσκεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία εἶναι ἐνσωματωμένη στὸ κύκλωμα τοῦ διεθνοῦς μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου (δηλαδὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ)... καὶ ὅτι εἶναι σίγουρη ἡ ἐπιδείνωση τῆς ἐξάρτησης, ἂν δὲν γίνει ριζικὴ καὶ οὐσιαστικὴ στροφὴ πρὸς μιὰ βαθιὰ ἀλλαγὴ τοῦ προτσὲς τῆς ἐκβιομηχάνισης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς τῆς χώρας.»
"Ἕνας ἄλλος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐμπορικό, *χῶρος εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἰδιαίτερα κερδοφόρος,* μὲ ἐκπληκτικὰ ὑψηλὲς ἀποδόσεις, ἐπισημαίνεται στὴ διερεύνηση τοῦ Δ.Μ. Ἡ εἰσβολὴ τοῦ ξένου κεφαλαίου σ' αὐτὸ τὸν χῶρο, πραγματοποιήθηκε μέ:
α) ἄμεσες ἐπενδύσεις σὲ ἑλληνικὲς τεχνικὲς ἑταιρεῖες ΑΕ καὶ ΕΠΕ,
β) μονοπώληση, οὐσιαστική, τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς μηχανολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ,
γ) μεγάλες ἐπενδύσεις μὲ τὴ μορφὴ δανείων ἐξωτερικοῦ στὰ 5-6 γιγαντιαῖα μονοπωλιακὰ τεχνικὰ συγκροτήματα τῆς χώρας.
Σὰν παράδειγμα ἀναφέρονται: ...«18 τεχνικὲς ἑταιρεῖες μὲ ξένα συμφέροντα (προέλευσης κατὰ 100% ἀπὸ χῶρες τῆς ΕΟΚ, καὶ εἰδικότερα κατὰ 66% ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Γερμανία καὶ κατὰ 30% ἀπὸ τὸ Βέλγιο) εἶχαν τὸ 1972: ἐνεργητικὸ 615 ἑκ. δρχ., πάγιο κεφάλαιο 402 ἑκ. δρχ. καὶ καθαρὰ κέρδη (δηλωμένα) 43% ... καὶ 18 ἄλλες ἑταιρεῖες - ἀντιπρόσωποι ξένων τεχνικῶν οἴκων μηχανολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ εἶχαν τὸ 1973: 149 ἑκ. δρχ. ἐνεργητικό, καὶ 42% (δηλωμένο) κέρδος ἐπὶ τοῦ ἰδίου κεφαλαίου...»
Ἐξάλλου *«ἡ πραγματοποίηση μεγάλων ἔργων ὑποδομῆς ποὺ γίνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση τοῦ πολυεθνικοῦ κεφαλαίου,* γιὰ μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους τῶν ἐπενδύσεών του, *καθὼς καὶ ἡ προσφυγὴ* - ἰδιαίτερα στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας - *σὲ ἀνεγέρσεις τουριστικῶν μεγαθηρίων,* ὑπῆρξαν οἱ δύο βασικὲς αἰτίες ἐμφάνισης καὶ προβολῆς τοῦ μικροῦ, *μονοψήφιου, ἀριθμοῦ* τεχνικῶν "ὑπερ-ἑταιρειῶν", ποὺ μονοπώλησαν τὰ μεγάλα δημόσια ἔργα καὶ τὶς ἀμαρτωλὲς συμβάσεις... Τὸ πρόβλημα τῆς ἀπαιτούμενης ὑψηλῆς χρηματοδότησης λύθηκε πολὺ ἁπλά· τὸ ξένο μονοπωλιακὸ κεφάλαιο πρόσφερε τὰ μεγάλα "δάνεια"... Μόνο στὴν περίοδο 1968-1970 ἓξι μεγάλες τεχνικὲς ἑταιρεῖες πραγματοποιοῦν 32 δάνεια ἐξωτερικοῦ. Πρόκειται γιὰ 76.117.000 δολάρια, 221 ἑκ. γερμανικὰ μάρκα καὶ 38,5 ἑκ. ἑλβετικὰ φράγκα... Στὴν περίοδο 1973-74 τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο, μὲ ἁπλὲς ὑπουργικὲς ἀποφάσεις ἐγγυᾶται καὶ ἀντεγγυᾶται ἐγγυήσεις τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας γιὰ δάνεια μεγάλων ἀμερικανικῶν τραπεζῶν: 3,5 ἑκ. δολάρια ἀπὸ τὴν Toronto Dominion Bank (γιὰ λιμενικὰ ἔργα Ἡρακλείου Κρήτης)... 8 ἑκ. δολάρια ἀπὸ τὴ First National City Bank (γιὰ ὁδικὰ ἔργα Στερεᾶς καὶ ἀρδευτικὰ Σερρῶν)... καὶ 7 ἑκ. δολάρια ἀπὸ τὴν Chemical Bank. ... 11.667.000 δολάρια ἀπὸ τὴ National Bank of North America καὶ τὶς συνεργαζόμενες τράπεζες Franklin National Bank καὶ Fidelity Bank (γιὰ ἀντιπλημμυρικὰ Κομοτινῆς καὶ διευθέτηση Στρυμώνα). Ἐπίσης, ἐγγυήσεις τοῦ Δημοσίου γιὰ κάλυψη δανείων δόθηκαν πρὸς τὶς δανείστριες γαλλικὲς τράπεζες Ban-

que de Paris et des Pays Bas καὶ Banque Française du Commerce Exterieur γιὰ 25,4 ἑκ. γαλλικὰ φράγκα (γιὰ τηλεπικοινωνιακὴ σύζευξη 'Ελλάδας - Γαλλίας μὲ ὑποβρύχια καλώδια)... καὶ 902 ἑκ. δρχ. (γιὰ κάλυψη δανείων ἐξωτερικοῦ).»

Ἔτσι, συμπεραίνεται βάσιμα ὅτι, *οἱ ἕξι μεγάλες τεχνικὲς ἑταιρεῖες* ἀποτελοῦν τὸ *κύριο πεδίο δράσης τοῦ ξένου μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου, ἀνεξάρτητα ἂν δὲν παίρνει τὴν ἐπενδυτικὴ μορφὴ συμμετοχῆς στὸ μετοχικὸ κεφάλαιο.* Πρόκειται γιὰ ἰδιαίτερα κερδοφόρα ἐκμεταλλευτικὴ δραστηριότητα τοῦ ξένου κεφαλαίου μέσο «ἑλληνικῶν» φορέων. Γίνεται *ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὴ συνεργασία μὲ τὸ ἀμερικανικὸ κεφάλαιο στὴν ἵδρυση μεικτῶν ἑταιρειῶν* στὴν 'Ελλάδα, *φορέων τεχνικῶν ἔργων - τουρισμοῦ* (ξενοδοχεῖα, μεταλλικὲς κατασκευὲς καὶ βιομηχανίες προκατασκευῆς).

«Τὸ ἄθροισμα τοῦ συνολικοῦ ἐνεργητικοῦ τῶν 624 ἑλληνικῶν τεχνικῶν ΑΕ καὶ ΕΠΕ ἔφτασε (τὸ 1972) τὰ 14.650 ἑκ. δρχ. 'Απὸ αὐτὲς οἱ ἕξι μεγαλύτερες εἶχαν 4.200 ἑκ. δρχ. Τὸ σύνολο τῶν κερδῶν ὅλων τῶν τεχνικῶν ἑταιρειῶν ἦταν τὸ 1960-66, 725 ἑκ. δρχ. Στὴν ἑπταετία 1967-73 φτάνει τὰ 6.000 ἑκ. δρχ. 'Απὸ αὐτά, πάνω ἀπὸ τὰ μισὰ (3.300 ἑκ. δρχ.) τὰ κέρδισαν οἱ πέντε πιὸ μεγάλες τεχνικὲς ἑταιρεῖες... Τὸ ξένο μονοπωλιακὸ κεφάλαιο, ἐλέγχοντας τὶς λίγες αὐτὲς ἑταιρεῖες, ἐλέγχει ἀποφασιστικὰ τὸν τεχνικοπαραγωγικὸ τομέα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας».

«*Ἡ μορφὴ* ποὺ παίρνει μεταπολεμικὰ *ἡ κρατικομονοπωλιακὴ ἀνάπτυξη τῆς 'Ελλάδας καθορίζεται βασικὰ ἀπὸ ἐξωελληνικὰ κέντρα ἀποφάσεων, στὰ πλαίσια τῆς ξένης ἐξάρτησης τῆς χώρας.* Κίνητρο γιὰ τὶς ἀποφάσεις αὐτὲς δὲν εἶναι βέβαια ἡ ὀρθολογικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἡ ἰσόμετρη διάρθρωση τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας ἀλλά... *ἐπιλογές*, στηριγμένες στὰ μητροπολιτικά, οἰκονομικά, στρατηγικά, πολιτικὰ συμφέροντα τῶν διεθνῶν μονοπωλίων, καὶ μὲ ἀποτέλεσμα μιὰ ἐξαρτημένη, παραμορφωμένη ἀνάπτυξη, ὑποταγμένη καὶ περιορισμένη σὲ ἕνα «βοηθητικὸ ρόλο», παραπλήρωμα στὸν διεθνὴ καταμερισμὸ τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς τῶν μεγάλων διεθνικῶν μονοπωλίων. Συνέπεια: μιὰ νεοαποικιακοῦ τύπου παραγωγή, ποσοτικὰ ἀναπτυσσόμενη ἀλλὰ βασισμένη πρῶτα ἀπὸ ὅλα στὴ χαμηλῆς εἰδίκευσης ἐργασία καὶ ὄχι στὴ σύγχρονη ὑψηλὴ τεχνική, στὴν ἄμεση ληστρικὴ ἐκμετάλλευση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς χώρας καὶ ὄχι στὴ μετατροπή τους σὲ ὑλικοτεχνικὴ βάση μιᾶς οὐσιαστικῆς ἐκβιομηχάνισης...»

Τὸ τελικὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει - κατὰ τὴ γνώμη μου - ἀπὸ τὴν ἀξιοσημείωτη διερευνητικὴ ἀνάλυση τοῦ Δ.Μ. πάνω στὴν «εἰσβολὴ» - καὶ τὴ δράση - «τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴν 'Ελλάδα» εἶναι τοῦτο:

Ἡ *ἐπιλογὴ* τοῦ μονοπωλιακοῦ χαρακτήρα τῆς μεταπολεμικῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας εἶναι ἀξεχώριστα δεμένη μὲ τὴν ξένη ἐξάρτηση (ποὺ ὑπῆρχε καὶ προπολεμικά, ἀλλὰ ἐπιδεινώθηκε μεταπολεμικὰ μέσα στὶς συνθῆκες ποὺ δημιούργησε ἡ ἔνοπλη ἰμπεριαλιστικὴ ἐπέμβαση καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ξένης ἐπικυριαρχίας) ἀπὸ τὰ γνωστὰ διεθνικὰ μητροπολιτικὰ κέντρα ἀποφάσεων γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν δικῶν τους συμφερόντων. Ἔτσι, ἀναπαράγονται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς 'Ελλάδας, μαζὶ μὲ τοὺς οἰκονομικοὺς μετασχηματισμούς, *καὶ* οἱ πολιτικοὶ μετασχηματισμοὶ τῆς μόνιμης ἀντιδημοκρατικῆς, ἀντιλαϊκῆς ἀνωμαλίας καὶ τῆς δορυφορικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, μετατρέποντας τὴ χώρα μας σὲ ἐξάρτημα τοῦ διεθνοῦς μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ καὶ σὲ πεδίο τῶν ἀνταγωνισμῶν του.

Αὐτὸ εἶναι - ἰδιαίτερα σήμερα στὶς συνθῆκες μιᾶς μόνιμης καὶ ἐπιδεινωνόμενης κρίσης τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ - ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνο γιὰ τὸ ἄμεσο, καὶ γιὰ τὸ μεσοπρόθεσμο μέλλον τοῦ ἔθνους.

Ἐξάλλου, *οἱ προοπτικὲς* γιὰ ἔξοδο τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ἀπὸ τὶς συνθῆκες τῆς ὑποδούλωσής της στὸ ξένο μονοπωλιακὸ κεφάλαιο *ὑπάρχουν ἀντικειμενικά.* Ἀλλὰ ἡ ἔξοδος προϋποθέτει: ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα προϋποθέτει ἀνάκτηση καὶ κατοχύρωση τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς κυριαρχίας.

Γιάννης Τομπρογιάννης

Κατοικία: αὐτονομία ἀντὶ ἑτερονομία

Housing by People. Towards Autonomy in Building Environments, *τοῦ John F.C. Turner. Marion Boyars, Λονδίνο 1976.*

Στὸ βιβλίο του αὐτὸ ὁ John Turner, εἰδικὸς στὰ προβλήματα τῆς κατοικίας (στὸν πρόλογό του ὁ Colin Ward τὸν ὀνομάζει φιλόσοφο τῆς κατοικίας), παρουσιάζει γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μιὰ ἑνότητα τὶς φιλοσοφικές του θέσεις πάνω στὶς κοινωνικὲς δομὲς καὶ τὴν παραγωγὴ τῆς κατοικίας, στοιχεῖα τῆς ἔρευνας ποὺ στηρίζει αὐτὲς τὶς θέσεις του, καθὼς καὶ προτάσεις γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ χαμηλοῦ εἰσοδήματος τάξη τῶν πόλεων γιὰ τὴ στέγασή της.

Μὲ κύριο ἄξονα τὴν ἐρώτηση «ποιὸς ἀποφασίζει, τί καὶ γιὰ ποιόν;» κάνει παρατηρήσεις καὶ διαμορφώνει τὶς βασικές του θέσεις πάνω σὲ θέματα ἐλέγχου τῶν δυνάμεων ποὺ ἀποφασίζουν. Παρατηρεῖ ὅτι στὶς περισσότερες κοινωνίες δὲν ὑπάρχει μιὰ ἰσόρροπη κατανομὴ αὐτῶν τῶν δυνάμεων, καὶ ὅτι συνήθως κυριαρχοῦν τὰ συγκεντρωτικὰ ἢ ἑτερόνομα συστήματα πάνω στὰ ἀποκεντρωτικὰ ἢ αὐτόνομα. Εἶναι ὑπὲρ τῆς συνύπαρξης καὶ τῶν δύο συστημάτων καὶ καθορίζει τὰ γενικὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ παίρνονται οἱ προσωπικές, τοπικὲς καὶ ἐθνικὲς ἀποφάσεις.

Οἱ παρατηρήσεις του στὰ θέματα τῆς κατοικίας τὸν ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὅταν οἱ κάτοικοι ἐλέγχουν τὶς βασικότερες ἀποφάσεις καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ συμμετέχουν στὸν σχεδιασμό, τὴν κατασκευὴ ἢ τὴ διαχείριση τῆς κατοικίας τους, τόσο αὐτὴ ἡ διαδικασία ὅσο καὶ τὸ περιβάλλον ποὺ προκύπτει τονώνουν τὴν κοινωνικὴ εὐημερία, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ φραγμὸ στὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, καὶ βάρος γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς χώρας. Ὁ Turner δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς αὐτοκατασκευῆς, ὅπως πιθανὸν νὰ συμπεραίνουν πολλοὶ ἀπὸ τὶς θέσεις του. Σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο του ἀπαντάει καὶ στοὺς κριτές του ποὺ κατὰ καιροὺς τὸν ἔχουν κατηγορήσει γιὰ ρομαντικοποίηση τῶν ἀληθινὰ σκληρῶν συνθηκῶν μὲ τὶς ὁποῖες ζοῦν οἱ χαμηλὲς εἰσοδηματικὰ τάξεις τῶν πόλεων. «Κι αὐτό», λέει, «γιατὶ ἴσως δὲν τόνισε μὲ σαφήνεια τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν πρακτικὴ ποὺ περιγράφει καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ διαβλέπει πίσω ἀπὸ αὐτή».

Ὁ Turner καταλήγει μὲ τέσσερεις προτάσεις γιὰ δράση, καὶ ἕνα πρόγραμμα γιὰ σκέψη, ἔρευνα καὶ ἀνάπτυξη, ποὺ τὸ ἔγραψε γιὰ νὰ προκαλέσει συζήτηση μὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ συμμερίζονται καὶ πιστεύουν στὶς ἀρχὲς καὶ μεθόδους ποὺ ἔχουν σκιαγραφηθεῖ σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο. Στὶς προτάσεις του συνοπτικὰ προτείνει:

α) νὰ ἱδρυθεῖ ἕνα διεθνὲς δίκτυο πληροφοριῶν ποὺ θὰ αὐξήσει τὴν ὑπάρχουσα πληροφόρηση (ἐπίσημη καὶ ἀνεπίσημη), γιὰ νὰ μειωθεῖ ὁ κίνδυνος τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὶς συγκεντρωτικὲς δυνάμεις,

β) νὰ ἱδρυθοῦν κέντρα ποὺ θὰ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους, καὶ ὅπου θὰ συγκεντρώνεται καὶ θὰ ταξινομεῖται ὑλικὸ ἀπὸ μελέτες, γιὰ νὰ βοηθεῖται ἡ ἔρευνα,

γ) νὰ καθιερωθεῖ μιὰ νέα σχολὴ γιὰ τὸ δομημένο περιβάλλον, ποὺ θὰ ἐκφράζει πολλὰ διασπαρμένα ἄτομα, λίγες ὁμάδες καὶ μικρὲς ὀργανώσεις, ποὺ ἤδη ὑπάρχουν, καὶ ποὺ ἐκφράζουν τὶς ἀπόψεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου,

δ) νὰ ξεκινήσει ἕνα πρόγραμμα γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ νομικοῦ πλαισίου γιὰ αὐτοδιοίκηση.

Τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἐπιδιώκει ὁ Turner μὲ τὶς προτάσεις του εἶναι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ συγκεντρωτικὸ σύστημα ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς κατοικίας ποὺ ὑπάρχει σήμερα σὲ ἕνα αὐτόνομο σύστημα, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ γενικότερο πολιτικὸ πλαίσιο ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι συγκεντρωτικὸ ἢ αὐτόνομο. Ἀναντίρρητα οἱ προτάσεις αὐτὲς εἶναι ἕνα ἐργαλεῖο μέσα στὰ πλαίσια τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ προκαλεῖ κάποια ἐπιφυλακτικότητα εἶναι τὸ κατὰ πόσον ἐπαρκεῖ ἡ ἰδεολογικὴ καὶ μόνο κινητήρια δύναμη τῶν ὅσων συμφωνοῦν μὲ τὶς θέσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτῶν τῶν προτάσεων. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι σημαντικὴ ἡ παράλειψη τοῦ Turner νὰ μὴ μελετήσει συστήματα ἐλέγχου ποὺ θὰ ἐξασφαλίζουν ὅτι τὸ σχέδιό του δὲν θὰ ἀφομοιωθεῖ, μερικὰ ἢ ὁλικά, ἀπὸ τὸ σύστημα.

Ἡ ἔρευνα ποὺ στηρίζει τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ὅπως καὶ ὅλες οἱ μέχρι σήμερα ἔρευνες τοῦ Turner, ἔχει γίνει μὲ μελέτες περιπτώσεων (case studies) πάνω στὶς ἀρχὲς τῆς ὁλιστικῆς προσέγγισης (holistic approach). Ἂν καὶ μερικοὶ πιστεύουν ὅτι αὐτὴ ἡ προσέγγιση βασίζεται σὲ ἐντυπώσεις, εἶναι ἡ μοναδικὴ γιὰ τὴ μελέτη σύνθετων κοινωνικῶν φαινομένων. Ὡστόσο οἱ πέντε περιπτώσεις ποὺ συνοπτικὰ ἀναφέρονται στὸ βιβλίο δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἀξιοπιστία τῶν συμπερασμάτων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ αὐτές. Θὰ αὔξανε ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀναγνώστη πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάζεται ὁ Turner, ἂν μᾶς ἔδινε μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ μακροχρόνιο ἐρευνητικὸ πρόγραμμά του, τὸ ὁποῖο προωθεῖ μὲ τὸν συνεργάτη του Sudra καὶ στὸ ὁποῖο ἐντάσσονται οἱ πέντε αὐτὲς περιπτώσεις.

Ὁ Turner στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου του δίνει τὴν ἐντύπωση ἀνθρώπου ποὺ ἔχει ἐκτιμήσει σωστὰ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἔχει ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῶν ἐννοιῶν στὴ μετάδοση ἑνὸς μηνύματος. Ἐμφανίζεται ὅμως ἀσυνεπὴς μὲ αὐτὴ τὴν ἀρχή του, ὅταν συγκρίνει τὴν ἀρχὴ τῆς «ἀπαιτούμενης ποικιλίας» (Requisite Variety) τοῦ Ashby μὲ ὁρισμένα ἀπὸ τὰ συμπεράσματά του γιὰ νὰ τοὺς δώσει μεγαλύτερη ἐγκυρότητα. Ἐπειδὴ ἡ ἀντιστοιχία μεταξὺ κοινωνικῶν φαινομένων καὶ ἀρχῶν τῆς κυβερνητικῆς βρίσκεται ἀκόμα στὸ ἐρευνητικὸ στάδιο, ἡ συχνὴ ἀναφορὰ τοῦ Turner σ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ὑπάρχει κίνδυνος

νὰ δημιουργήσει ὁρισμένες ἀμφιβολίες καὶ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο φτάνει στὰ ὑπόλοιπα συμπεράσματά του.
Οἱ θέσεις τοῦ Turner σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο δὲν παρουσιάζουν καμιὰ ἀπόκλιση ἀπὸ αὐτὲς μὲ τὶς ὁποῖες ἔχει γίνει γνωστός. Μόνο ποὺ ὅταν κανεὶς σήμερα παίρνει στὰ χέρια του τὸ πρῶτο ὁλοκληρωμένο βιβλίο ἑνὸς πρωτοπόρου ἐρευνητῆ σὰν τὸν Turner, περιμένει τὰ ὁποιαδήποτε ἤδη γνωστὰ ἢ ἄγνωστα συμπεράσματά του νὰ εἶναι περισσότερο θεμελιωμένα. Καὶ μόνο σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση θὰ ὑπῆρχε κάποια βάση στὴν πρόσκληση ποὺ κάνει ὁ συγγραφέας γιὰ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων καὶ συζήτηση, χωρὶς νὰ ὑπάρχει κίνδυνος νὰ μεταβληθεῖ ὁ διάλογος σὲ μιὰ ἀντιπαράθεση ἰδεολογικῶν βερμπαλισμῶν.
"Εχουν περάσει πιὰ 14 ὁλόκληρα χρόνια ἀπὸ ἐκείνη τὴ συναρπαστικὴ ἔκδοση τοῦ *A.D.** γιὰ τοὺς «Πόρους κατοικίας στὴ Νότια 'Αμερική» (Dwelling Resources in South America) ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ Turner, γιὰ τὴν ὁποία ἐγὼ προσωπικὰ τοῦ ὀφείλω πάρα πολλά. Στὰ χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἔκδοση, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς τῆς χαμηλῆς εἰσοδηματικὰ τάξης τῶν πόλεων ἀναπτύχθηκε σὲ ὅλες τὶς χῶρες τοῦ κόσμου, καὶ τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ ἐμφανίζονται συνεχῶς ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἀρχικὲς ἐκεῖνες παρατηρήσεις του. "Ετσι, τὸ βιβλίο τοῦ John Turner ἔρχεται νὰ μᾶς ὑπενθυμίσει ὅτι εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ παρθοῦν πιὸ ριζοσπαστικὲς ἀποφάσεις γιὰ δράση.

Γ. Παντόπουλος

*Ἀρ. 8, Αὔγουστος 1963.

'Η βενετσιάνικη ἀρχιτεκτονικὴ στὴν 'Ελλάδα

'Η ἀρχιτεκτονικὴ τῆς πόλεως τῆς Κερκύρας κατὰ τὴν περίοδο τῆς 'Ενετοκρατίας, *τῆς Α. 'Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη. 'Αθήνα 1976.*

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῆς νεώτερης ἱστορίας μας ἔχει αὐξηθεῖ σημαντικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν αὔξηση τῶν σχετικῶν ἐκδόσεων. Δὲν εἶναι ὅμως ἀνάλογη ἡ αὔξηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ μελέτη τῆς νεώτερης ἀρχιτεκτονικῆς ἱστορίας, καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἀνάμεσα στὴν ἅλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὴν ἵδρυση τοῦ νεώτερου 'Ελληνικοῦ Κράτους. 'Ιδιαίτερα περιφρονημένη εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν περιοχῶν ποὺ δὲν βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τουρκικὴ κυριαρχία, γιὰ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο διάστημα. 'Η καχυποψία ποὺ προκαλοῦσε (ἦταν «ξενόφερτη») ὁδήγησε σὲ ἐκτεταμένες καταστροφὲς μνημείων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (1). «Τὰ κτίσματα» ὅμως, ὅπως γράφει ὁ βυζαντινολόγος Cyril Mango στὸ τελευταῖο του βιβλίο (2), «προσφέρουν τὴν πιὸ ἁπτὴ καὶ συγκεκριμένη κληρονομιὰ ἑνὸς περασμένου πολιτισμοῦ. Εἶναι ἱστορικὰ "ντοκουμέντα" ὅσο καὶ τὰ γραπτὰ ντοκουμέντα. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις μιλοῦν μὲ καθαρότερη φωνὴ ἀπὸ τὰ γραπτὰ κείμενα». Τέτοια ἀντιμετώπιση ὅμως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἱστορίας προϋποθέτει ὄχι μόνο συστηματικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τὴ διάθεση νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἱστορία χωρὶς ἐμπάθεια, χωρὶς ἁπλοϊκὲς καὶ μονοσήμαντες ἑρμηνεῖες, σὰν σύνθετο ἱστορικὸ φαινόμενο. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς σημασίας ποὺ ἔχει κάθε ἀρχιτεκτονικὴ μαρτυρία εἶναι ὅτι ἡ «ξενόφερτη» ἀρχιτεκτονικὴ σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς πόλεις ποὺ βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τοὺς 'Ενετοὺς μᾶς βοηθάει νὰ κατανοήσουμε «τὴν ἀβίαστη πορεία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μὲ τὸν κλασικισμὸ σὲ περιβάλλον διαμορφωμένο καὶ ἱστορικὰ ἐξελισσόμενο... σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐκ τῶν ἔξω ἐπιβολὴ του στὴν πρωτεύουσα καὶ τὶς νέες πόλεις τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους» (3).
Μερικὲς μελέτες γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς 'Ενετοκρατίας, ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια, προσφέρουν πολὺ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς σημασίας της (4). Σ' αὐτὲς ἐντάσσεται καὶ ἡ διατριβὴ τῆς Α. Μπιρμπίλη γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς πόλης τῆς Κέρκυρας στὴν περίοδο τῆς 'Ενετοκρατίας (1368-1798), καλύπτοντας ἕνα μεγάλο κενὸ στὶς γνώσεις γιὰ τὴ σημαντικὴ πόλη τῶν 'Επτανήσων, ποὺ λόγω γεωγραφικῆς θέσης ἔχει ὑποστεῖ ἔντονες ἐπιρροὲς ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Τὸ θέμα τῆς διατριβῆς εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξαντληθεῖ στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας μελέτης. Εἶναι στὸ ἐνεργητικὸ τῆς συγγραφέως ὅτι κατορθώνει νὰ δώσει στὸ βιβλίο της μιὰ σαφὴ καὶ μεθοδικὴ εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης τῆς πόλης συσχετισμένη μὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα.
Τὸ βιβλίο περιλαμβάνει ἕνα κεφάλαιο μὲ γενικὰ στοιχεῖα, ἕνα γιὰ τὴν πολεοδομικὴ συγκρότηση, τρία γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ (κατοικία, δημόσια κτίρια, ἐκκλησίες) καὶ τέλος τὸ μητρῶο μὲ τὰ στοιχεῖα ὅλων τῶν σπιτιῶν τῆς πόλης.
Στὸ πρῶτο κεφάλαιο πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρον ἔχουν τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν 'Ενετοκρατία, εἰδικότερα γιὰ τὴ διοικητική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργάνωση. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο προτάσσεται ἀνάλυση τῆς ἱστορίας τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τῆς πόλης τῆς Κέρκυρας καὶ ἔτσι μπορεῖ νὰ γίνει κατανοητὴ ἡ σημασία τους καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἐπέδρασαν στὴ δημιουργία καὶ τὴ συγκρότηση τῆς πόλης, ποὺ ἀναπτύσσονται μετά. Τὸ ἀνέκδοτο ὑλικὸ ποὺ περιλαμβάνει τὸ τμῆμα αὐτὸ μαζὶ μὲ τὴν καλὴ τεκμηρίωση καὶ τὸν ἄνετο χειρισμὸ τῆς σχετικῆς ὁρολογίας, ἀποτελοῦν σημαντικὴ συμβολὴ στὴ φτωχὴ γιὰ τὰ φρουριακὰ ἔργα ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πολεοδομικὴ συγκρότηση τῆς Κέρκυρας ἔχει ἐπιβιώσει οὐσιαστικὰ ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα μέχρι σήμερα, δείχνει γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ πόση σημασία ἔχει, μέσα στὴ γενικὴ ἔλλειψη στοιχείων γιὰ τὴν πολεοδομικὴ μας ἱστορία, ἡ διάσωση ἑνὸς τέτοιου μνημείου.
Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ κεφάλαια ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐξετάζεται συστηματικὰ καὶ σὲ μεγάλη ἔκταση ἡ κατοικία. Τὰ ἄλλα δύο κεφάλαια εἶναι πιὸ συνοπτικά. Τὸ ὑλικὸ (παλαιὰ σχέδια καὶ φωτογραφίες, ἀποτυπώσεις) εἶναι πάρα πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἀνέκδοτο. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μητρώου ἐπιτυγχάνεται μιὰ ὁλοκληρωμένη τυπολογικὴ ἀνάλυση καὶ δίνεται σαφὴς εἰκόνα τῆς κερκυραϊκῆς κατοικίας καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐκφράζει. 'Απὸ τὶς δύο γενικὲς κατηγορίες κατοικίας, τὰ ἀρχοντικὰ καὶ τὶς ἀστικὲς πολυκατοικίες, παρουσιάζονται ἀναλυτικὰ τέσσερα παραδείγματα ἀρχοντικῶν καὶ πέντε πολυκατοικιῶν.
Οἱ ἐπιφυλάξεις ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει κανεὶς γιὰ τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ βιβλίο εἶναι δευτερεύουσες καὶ δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν οὐσία τῆς μελέτης. Μιὰ ἔλλειψη ἄνεσης καὶ μιὰ ἀνομοιογένεια στὸ ὕφος δυσκολεύουν τὴν ἀνάγνωση καὶ ἀδικοῦν τὸ σύνολο. 'Ακόμη, οἱ χαρακτῆρες μὲ τοὺς ὁποίους ἔχει τυπωθεῖ τὸ βιβλίο κάνουν τὴν ἔκδοση νὰ μοιάζει λίγο πρόχειρη, ἐνῶ ὅλη ἡ προσπάθεια κάθε ἄλλο παρὰ πρόχειρη εἶναι.
'Η παρουσίαση τοῦ σημαντικοῦ καὶ ἄγνωστου ὑλικοῦ γιὰ τὴν πόλη τῆς Κέρκυρας, πέρα ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ ὑλικοῦ, θὰ βοηθήσει στὴν ἀποσαφήνιση διαφόρων θεμάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ βενετσιάνικη ἀρχιτεκτονικὴ καὶ θὰ δώσει τὴ δυνατότητα νὰ γίνουν γενικότερες συγκρίσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς πολεοδομίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Χ. Καλλιγᾶ-Μιχαηλίδου

Σημειώσεις

1. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἐνετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ πρακτικὰ τῆς δίκης γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Σωτῆρος στὸ 'Ηράκλειο, ἰδιαίτερα τὴν ἀγόρευση τοῦ εἰσαγγελέα, *Τὸ Βῆμα*, 7 Μαρτίου 1971, σ. 12.

2. *Byzantine Architecture. History of World Architecture.* Νέα 'Υόρκη, 1976, σ. 10.

3. Χ. Μπούρα: «Βενετικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν 'Ελλάδα», *'Αρχιτεκτονικὰ Θέματα*, 4/1970, σ. 79.

4. Π.χ. σειρὰ πολὺ σημαντικῶν δημοσιεύσεων τοῦ Ι. Δημακόπουλου γιὰ τὴν ἐνετικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Κρήτη, τὸ βιβλίο γιὰ τὴ Ζάκυνθο τοῦ καθηγητῆ Δ. Ζήβα κ.ἄ. Γιὰ τὸ θέμα γενικά, βλ. Χ. Μπούρα, *op. cit.*, σ. 78-83.

Μιὰ νέα θεώρηση τῶν βυζαντινῶν μνημείων

Byzantine Architecture, *τοῦ Cyril Mango. Harry Abrams, Νέα 'Υόρκη 1976.*

"Ενα βιβλίο τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται στὸ εὐρύτερο κοινό, ἔχει ἐκτεταμένο περιεχόμενο καὶ συνάμα διατηρεῖ ψηλὴ ἐπιστημονικὴ στάθμη γράφεται μὲ δυσκολία. Στὸ νέο βιβλίο του γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὁ Cyril Mango ὄχι μόνο τὴν ξεπερνᾶ, ἀλλὰ μὲ ἄνετο καὶ γλαφυρὸ ὕφος δίνει μιὰ νέα σύνθεση ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐσωτερικὴ οἰκονομία, ἐνημερότητα καὶ κυρίως νέες ἰδέες.
'Ο τόμος (ποὺ ἐνδιαφέρει ξεχωριστὰ τοὺς "Ελληνες ἀρχιτέκτονες καὶ ἱστορικοὺς) κυκλοφορεῖ στὴ σειρὰ τῶν βιβλίων γιὰ τὴν παλαιὰ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ προλογίζει ὁ Pier Luigi Nervi καὶ ἐκδίδονται στὴν 'Ιταλία (1) καὶ στὶς Η.Π.Α. Εἶναι πολὺ ἐπιμελημένος ἐκδοτικὰ καὶ ἔχει πλούσια καὶ ἐντυπωσιακὴ εἰκονογράφηση ἀπὸ τετρακόσια σχεδὸν σχέδια καὶ φωτογραφίες, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι πρωτότυπες. 'Ο C. Mango ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο (γενικὲς σκέψεις, σ. 9, 10) διευκρινίζει ὅτι προσπαθεῖ νὰ διαφοροποιήσει τὴ μέθοδό του ἀπὸ τὶς συνηθισμένες, ἀποφεύγοντας τὶς χωριστὲς ἀναλυτικὲς θεωρήσεις (τυ-

πολογική, μορφολογική, άκόμα καί λειτουργική) γιά νά μείνει κοντά στό συγκεκριμένο άντικείμενο, τό άρχιτεκτονικό δηλαδή έργο. Στήν ίδέα αύτή τής άμεσης έρμηνείας, ίστορικῆς κατά κύριο λόγο καί κατασκευαστικῆς, τήν όποία καί άλλοῦ έχει άναπτύξει (2), μένει πιστός ώς τό τέλος, έξετάζοντας ένα πολυμερές καί πολύπλοκο φαινόμενο ποῦ έκτείνεται σέ διάστημα ἔντεκα αἰώνων. Ἄν καί άναγνωρίζει τό πρώϊμο μιᾶς πλήρους ίστορικῆς έρμηνείας, οίκονομικῆς καί κοινωνικῆς, ὅπως τήν έπιβάλλουν οί σύγχρονες άπαιτήσεις (καί τοῦτο γιατί έλάχιστες έπιμέρους μελέτες ἔχουν πραγματοποιηθεῖ ὡς τώρα) κάνει μιά σοβαρή προσπάθεια. Τό άποτέλεσμά της, στό μέτρο ένός τόσο γενικοῦ βιβλίου, εἶναι τό πληρέστερο ποῦ μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἴσως σήμερα καί τό εὐτυχέστερο άπό κάθε ἄποψη.

Τά ύλικά, οί τεχνικές καί οί άντικειμενικές, καθημερινές συνθῆκες ποῦ ὑπῆρχαν ὅταν κτίζονταν τά βυζαντινά κτίρια, άναπτύσσονται στό δεύτερο κεφάλαιο (σ. 11-30). Ἡ γνωστή καί άπό ἄλλα ἔργα (3) έξοικείωση τοῦ συγγραφέα μέ τίς γραπτές πηγές, ἡ χρησιμοποίηση τῶν διδαγμάτων τῆς οἰκονομικῆς ίστορίας καί κυρίως ἡ ἄμεση γνωριμία του μέ πολλά καί σπουδαῖα μνημεῖα, βοηθοῦν στό νά γίνει τό κεφάλαιο αὐτό ὄχι μόνο πρωτότυπο ἀλλά καί έξαιρετικά ένδιαφέρον. Σάν παράδειγμα τοῦ πῶς ἡ αἰσθητική έρμηνεία ὑποχωρεῖ μπροστά στίς συγκεκριμένες πραγματικότητες τῆς έποχῆς, θά μποροῦσε νά σημειωθεῖ τό θέμα τῆς γραφικῆς άκανονιστίας τῶν παλαιοχριστιανικῶν καί τῶν βυζαντινῶν κτιρίων. Ὁ C. Mango πετυχαίνει νά δείξει ὅτι ἡ έκτεταμένη έφαρμογή ύλικοῦ σέ δεύτερη χρήση (τήν όποία έπέβαλαν οί οίκονομικές συνθῆκες τῆς έποχῆς) καί τό γεγονός ὅτι τά στοιχεῖα άπό ὀπτοπλινθοδομή λίγο ἤ πολύ παραμορφώνονταν κάτω άπό ἰσχυρές καταπονήσεις, εἶχαν σάν φυσικό άποτέλεσμα τήν άκανονιστία, ποῦ μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου συνηθίστηκε. Σέ άνάλογη «άπομυθοποίηση» φτάνει μιλώντας γιά τήν παλαιοχριστιανική βασιλική (σ. 70), ποῦ ἄν καί άντιλειτουργική σάν γενική σύνθεση, διαδόθηκε παντοῦ γιατί κτιζόταν εὔκολα καί άνταποκρινόταν στά οίκονομικά συστήματα καί τίς προθέσεις τῆς έποχῆς. Ἀκολουθεῖ σειρά άπό πληροφορίες καί πραγματικά ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά μέ τούς κατασκευαστές καί τόν τρόπο ποῦ «παραγόταν» ἡ άρχιτεκτονική στή βυζαντινή κοινωνία. Τό θέμα τῶν μηχανικῶν, τῶν άρχιτεκτόνων, τῶν τεχνιτῶν καί τῶν σχέσεών τους μέ τούς έργοδότες τους (τό όποῖο ἀγνοοῦσαν μέχρι σήμερα ὅλα τά γενικά βιβλία βυζαντινῆς τέχνης ἤ άρχαιολογίας), εἶναι οἰκεῖο στόν συγγραφέα (4) καί άναπτύσσεται σέ μιά μικρή σύνθεση ποῦ ὁλοκληρώνει τό δεύτερο κεφάλαιο.

Ἡ άρχιτεκτονική έξέλιξη καί τά μνημεῖα τοῦ Βυζαντίου έξετάζονται χωρισμένα σέ πέντε μεγάλες περιόδους: Τήν παλαιοχριστιανική, τήν Ἰουστινιάνεια, τή μεταβατική, τή μέση καί τήν ὄψιμη ἤ Παλαιολόγεια. Μελετώντας τίς πόλεις τῆς άνατολῆς κατά τήν παλαιοχριστιανική έποχή ὁ C. Mango παρουσιάζει νέο καί ένδιαφέρον ύλικό άπό άπρόσιτες άρχαιολογικές μελέτες γιά νά μᾶς γνωρίσει τήν άρχιτεκτονική στά χρόνια ποῦ πραγματοποιεῖται ἡ σταδιακή άλλαγή στή θρησκεία καί τή ζωή μέσα στό κλίμα ένός κόσμου ποῦ ἔφθινε. Παράλληλα θά δείξει τή σημασία ποῦ παίρνει ἡ Κωνσταντινούπολη καί τή μοναδικότητά της άπό πλευρᾶς τέχνης καί άρχιτεκτονικῆς γιά τόν νέο κόσμο ποῦ ἄρχιζε. Στό έπόμενο κεφάλαιο (σ. 58-97) ποῦ άφορᾶ τά έκκλησιαστικά μνημεῖα τῆς περιόδου, ὁ συγγραφέας δίνει τίς πραγματικές διαστάσεις τοῦ φαινομένου τῆς βασιλικῆς, παίρνει θέση στό πρόβλημα τῆς σημασίας τῶν μαρτυρίων καί άναπτύσσει πρωτότυπες άπόψεις γιά τά περίκεντρα κτίρια καί τήν προέλευσή τους. Ἐξετάζοντας σέ συνέχεια τή μεγάλη έποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, στρέφει τήν προσοχή στά μή θρησκευτικά κτίσματα (ὅπως τή σχεδόν ἀγνοημένη γέφυρα τοῦ Σαγγαρίου καί τίς μεγάλες ὑδατοδεξαμενές τῆς πρωτεύουσας) καί έρμηνεύει τήν άνάπτυξη τῆς τεχνολογίας, καθώς καί τήν έγκατάλειψη όρισμένων παραδοσιακῶν τρόπων στή δομή καί τή διακόσμηση.

Στό κεφάλαιο τό άφιερωμένο στή μεταβατική περίοδο τῶν σκοτεινῶν χρόνων γίνονται διευκρινίσεις γιά τή χρονολόγηση σπουδαίων μνημείων (ὅπως τῆς Μονῆς τῆς Χώρας, τῆς Κυριώτισσας καί τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης) καί άναπτύσσονται οί έπιπτώσεις τῆς μεγάλης δημογραφικῆς κρίσεως τῆς αὐτοκρατορίας στήν οἰκοδομική δραστηριότητα. Τό σπουδαιότερο γιά μᾶς εἶναι τό κεφάλαιο ποῦ άκολουθεῖ (σ. 194-252) καί ἔχει σάν άντικείμενο τή μέση βυζαντινή περίοδο. Σέ αὐτό τά έλληνικά μνημεῖα κατέχουν σπουδαία θέση. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας έρμηνεύει τό γεγονός ὅτι ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν σωζόμενων έκκλησιῶν άνῆκε σέ μοναστήρια καί παρουσιάζει μέ γλαφυρότητα τά σπουδαιότερα άπό τά μνημεῖα τῆς έποχῆς. Ἄν καί άναγνωρίζει τόν άποφασιστικό ρόλο τῶν προτύπων τῆς πρωτεύουσας (ὅπως λ.χ. στήν περίπτωση τῶν κεραμικῶν τῆς Πατλεΐνας), προκειμένου γιά τυπολογικά προβλήματα έπανέρχεται σέ άπόψεις του (5) γιά τήν άρμενική ἤ τή γεωργιανή καταγωγή πολλῶν πραγμάτων. Τά ἐρωτήματα ποῦ θέτουν ὅμως οί όκταγωνικές έκκλησίες τῆς Ἑλλάδας δέν φαίνεται νά ἔχουν άπαντηθεῖ ἱκανοποιητικά καί τά ἐπιχειρήματά του γιά άρμενική καταγωγή κάποιων στοιχείων στήν Πόλη (ὅπως τῶν τόξων τοῦ αἰθρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων) δέν κρίνονται πειστικά (6). Αὐτά ὅμως εἶναι περιορισμένης κλίμακας λεπτομέρειες μπροστά στήν έκτεταμένη καί πλούσια σύνθεση τοῦ νέου βιβλίου. Τά κείμενα γιά τήν Παναγία τῶν Χαλκέων, τίς έκκλησίες τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τό καθολικό τῆς Λαύρας, τή Νέα Μονή τῆς Χίου καί τήν Κοσμοσώτειρα τῆς Θράκης, δείχνουν τήν ξεχωριστή σημασία τῶν έλληνικῶν μεσαιωνικῶν μνημείων, στή σημαντικότερη μετά τόν 6ο αἰώνα έποχή τῆς βυζαντινῆς άρχιτεκτονικῆς.

Ἐξίσου σημαντικό φαίνεται καί τό κεφάλαιο ποῦ άφορᾶ τά κτίρια τῆς περιόδου μετά τό 1204. Ὁ συγγραφέας προσδιορίζει τόν χαρακτήρα τῆς Παλαιολόγειας άρχιτεκτονικῆς (σ. 266) ξεκινώντας άπό τό κοινωνικό της ὑπόβαθρο. Παλάτια, ταφικά παρεκκλήσια καί ἰδιόκτητα μοναστήρια εἶναι τά πιό χαρακτηριστικά κτίρια τῆς έποχῆς, πολλά άπό τά όποῖα βρίσκονται καί πάλι στόν έλληνικό χῶρο (τῆς Ἄρτας, τῆς Θεσσαλονίκης καί τοῦ Μυστρᾶ). Ἐδῶ δίνεται εὐκαιρία νά τονιστεῖ (σ. 293-295) ἡ έξαιρετική συντηρητικότητα τῆς βυζαντινῆς άρχιτεκτονικῆς σέ ὅλη τή μέση καί τήν ὕστερη περίοδο καί τό τελικό κλείσιμο τοῦ κύκλου τῆς έξελίξεώς της ποῦ πιστοποιεῖται άπό τήν ἄμετρη γραφικότητα στό έξωτερικό καί τήν προϊούσα άδυναμία διαπλάσεως τοῦ χώρου στό έσωτερικό τῶν έκκλησιῶν. Στό τελευταῖο κεφάλαιο (σ. 296-350), ποῦ εἶναι μιά έκτεταμένη σύνθεση γιά τή διάδοση τῆς βυζαντινῆς άρχιτεκτονικῆς στήν Ἀνατολική Εὐρώπη, ὁ C. Mango πετυχαίνει νά δώσει τήν έντύπωση τῆς πολυμέρειας τοῦ φαινομένου καί τήν πραγματικότητα ὡς πρός τίς διάφορες έθνικές «σχολές» ποῦ δημιουργοῦνται. Ὁ ρόλος τοῦ μεγάλου πολιτιστικοῦ κέντρου, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι καίριος στό ξεκίνημα ὅλων αὐτῶν τῶν ένοτήτων· τά ζητήματα ποῦ πρόβαλλε ἄλλοτε ὁ τοπικός σοβινισμός (ὅπως λ.χ. τῶν έκκλησιῶν τῆς Πρεσλαύας) γίνεται φανερό πιά ὅτι εἶναι ψευδοπροβλήματα (7). Πολύτιμη τέλος κρίνεται ἡ προσέγγιση ποῦ μᾶς προσφέρει ὁ συγγραφέας πρός τή σλαβική βιβλιογραφία.

Ἐλάχιστα θά μποροῦσε κανείς νά σημειώσει σάν ψεγάδια στό νέο βιβλίο. Ἀναδημοσιεύεται ἡ κάτοψη τοῦ Προφήτη Ἠλία στή Θεσσαλονίκη (σ. 281, εἰκ. 305) σίγουρα λανθασμένη (8). Τό εἰκονιστικό γλυπτό δέν παρουσιάζει ἄνθηση κάτω άπό φράγκικες ἰδέες (σ. 254) γιατί ἕναν αἰώνα πρίν εἶχε έξαιρετικά έπιτεύγματα στήν Πόλη (9). Ἕνα άπό τά κιονόκρανα τῆς Ἁγίας Σοφίας στήν Τραπεζοῦντα εἶναι μεσοβυζαντινό καί ὄχι παλαιότερο σέ δεύτερη χρήση (σ. 293). Τό βραχύβιο βασίλειο τοῦ Σαμουήλ τέλος δέν ἔφυγε χωρίς νά άφήσει κάποιο μνημεῖο (σ. 300)· εἶναι ἡ έρειπωμένη σήμερα έκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου στήν Πρέσπα (10).

Τά παραπάνω πολύ λίγο θά μποροῦσαν νά μειώσουν τήν άξία τοῦ βιβλίου τοῦ Cyril Mango, τό όποῖο, ἄν καί προοριζόταν νά καλύψει τίς άνάγκες τῆς καταναλωτικῆς πελατείας τῶν μεγάλων έκδοτῶν, γράφτηκε μέ ἄκρα εὐσυνειδησία. Ἔγινε ἔτσι μιά συμβολή στήν έπιστήμη, χρήσιμη σέ ὅλους.

Σημειώσεις

1. Τό βιβλίο κυκλοφόρησε πρίν άπό ἕνα χρόνο περίπου σέ ἰταλική γλώσσα, μέ τίτλο *Architettura Bizantina*, Electa Editrice, Μιλάνο.

2. «Les monuments de l' architecture du XIe siècle et leur signification historique et sociale», *Travaux et Mémoires*, ἀρ. 6, 1976, σ. 351-365.

3. Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, Englewood Cliffs 1972.

4. *Isaurian Builders. Polychronion F. Dölger*, Χαϊδελβέργη 1966, σ. 358-365.

5. «A note of Panagia Kamariotissa and some Imperial foundations of the tenth and eleventh centuries at Constantinople», *D.O.P.* 1073, σ. 130.

6. Ὅμοια σχεδόν στοιχεῖα σώθηκαν στήν έκκλησία τοῦ Cernigov (περί τό 1036) τῆς όποίας οί άρχιτέκτονες ἔρχονταν άπό τήν πρωτεύουσα. Βλ. H. Schäfer στό *Ist. Mitt.* 23/24, 1973-74, πίν. 91, 2.

7. Βλ. σ. 305.

8. Βλ. Α.Κ. Ὀρλάνδος, *A.B.M.E.*, Α', 1935, σ. 178-180. Ὁλοκληρωμένο σωστό σχέδιο κατόψεως τοῦ ναοῦ βλ. εἰς S. Curcic, «The twin domed narthex in Paleologian Architecture», *Zvornik Radova*, XIII, 1971, εἰκ. 1, Β.

9. Βλ. R. Lange, *Die byzantinische Reliefikone*,

10. Σειρά άπό δημοσιεύσεις τοῦ N. Μουτσόπουλου στήν *Ἐπιστημονική ἐπετηρίδα τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*.

Sculptures Byzantines du Moyen Age, II, (XIe-XIVe siècle), *τοῦ André Grabar. A. et J. Picard, Παρίσι 1976.*

Τό νέο βιβλίο τοῦ André Grabar, ποῦ έκδόθηκε μέ τή συνδρομή τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Γαλλίας, ἔχει σάν άντικείμενο τά βυζαντινά γλυπτά τῶν Μέσων χρόνων, άπό τόν 11ο ὡς τόν 14ο αἰώνα. Ἡ σχέση τοῦ θέματος μέ τήν άρχιτεκτονική εἶναι ἄμεση γιατί τά γλυπτά αὐτά στόλιζαν ἤ ἄρθρωναν τίς έπιφάνειες καί τόν χῶρο σέ κτίρια,

κατὰ κύριο λόγο σὲ βυζαντινὲς ἐκκλησίες. Τὰ ἔργα γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος μποροῦν δηλαδὴ νὰ χαρακτηριστοῦν στὴ μεγάλη πλειοψηφία τους καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μὲ ἀνάγλυφο διάκοσμο.

Στὸν πρῶτο τόμο τῆς ἐργασίας, ποὺ εἶχε κυκλοφορήσει πρὶν 13 χρόνια (1) ὁ A. Grabar παρουσίασε βυζαντινὰ γλυπτὰ ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ ὡς καὶ τὸν 10ο αἰώνα, τὰ ὁποῖα προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸν δεύτερο, ποὺ ἔχομε τώρα στὰ χέρια μας, ὑπάρχει ὁπωσδήποτε περισσότερο ἐνδιαφέρον γιατὶ παρουσιάζονται σὲ πολὺ μεγάλη ἔκταση καὶ μνημεῖα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, καὶ ἐπιχειρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ ἕνας σοβαρὸς καὶ μεθοδικὸς σχολιασμός τους σὰν σύνολο.

Πραγματικὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὸν τομέα αὐτὸ ἔχει μείνει πολὺ πίσω. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ προηγούμενη γενιὰ τῶν μελετητῶν παρουσίασε καὶ σχολίασε (2) ἑκατοντάδες ἔργα τέχνης τοῦ εἴδους αὐτοῦ, πολλὰ ἄλλα παραμένουν ἄγνωστα, ἀκατάγραφα καὶ ἀνερμήνευτα ἀκόμα, κυρίως στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Πέρα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ ὑλικοῦ, ἡ συστηματικὴ ἐξέταση τῆς βυζαντινῆς μνημειακῆς γλυπτικῆς εἶναι ἐπίσης μιὰ ἐπιστημονικὴ περιοχὴ ποὺ παραμένει ἀκόμα στὰ σπάργανα. Τὸ νέο βιβλίο τοῦ A. Grabar δὲν καλύπτει βέβαια τὸ μεγάλο αὐτὸ κενὸ ἀλλὰ κάνει ἕνα πρῶτο βῆμα· δίνει γιὰ πρώτη φορὰ τὶς διαστάσεις τοῦ θέματος καὶ ὁρίζει τὶς κατευθύνσεις τῶν ἐρευνῶν ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ δώσουν ἐπιστημονικὴ ὑπόσταση. Σχετικά, ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας καθορίζει (3) ὅτι τὸ ἔργο δὲν εἶναι οὔτε ἕνα corpus τῶν μεσαιωνικῶν βυζαντινῶν γλυπτῶν, οὔτε ἡ ἱστορία τῆς τέχνης τους, ἀλλὰ ἡ παρουσίαση μιᾶς ἐπιλογῆς πλαστικῶν ἔργων καὶ μερικῶν προκαταρκτικῶν μελετῶν γι' αὐτά.

Τὸ βιβλίο χωρίζεται σὲ δύο μέρη, ἄνισα σὲ ἔκταση. Ἡ συναγωγὴ τοῦ διάσπαρτου ὑλικοῦ μὲ τὶς περιγραφὲς καὶ τὸν ἐπιμέρους σχολιασμὸ γίνεται στὸ δεύτερο μέρος (σ. 35-166), τὸ ὁποῖο συνοδεύεται ἀπὸ 144 πίνακες μὲ περισσότερες ἀπὸ 450 φωτογραφίες. Τὰ γλυπτά, κατὰ κανόνα μαρμάρινα (κιονόκρανα, θυρώματα, ὑπέρθυρα, τέμπλα, θωράκια, προσκυνητάρια, κιβώρια, σαρκοφάγοι, ἐπιτύμβια μνημεῖα κ.ἄ.), ἄλλοτε στὴν ἀρχική τους θέση καὶ ἄλλοτε σὲ συλλογὲς καὶ μουσεῖα, χωρίζονται σὲ τρεῖς μεγάλες χρονολογικὲς ἑνότητες. Τοῦ 11ου αἰώνα, τοῦ 12ου καὶ 13ου αἰώνα καὶ τέλος τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς διακρίνονται τὰ τοπικὰ ὑποσύνολα: γλυπτὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, τὴ Μικρὰ Ἀσία, τὴν Ἑλλάδα, τὶς βαλκανικὲς χῶρες, τὴν Ἰταλία καὶ τὴ Ρωσία. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες εἶναι τὰ περισσότερα, ἂν ὄχι καὶ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα. Βλέποντας γιὰ πρώτη φορὰ τὴ βυζαντινὴ γλυπτικὴ σὰν σύνολο μποροῦμε ἔτσι νὰ ἐκτιμήσουμε τὸν τελείως ξεχωριστὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε σ' αὐτὴν ἡ ἐπαρχιακὴ «σχολὴ» τῶν τοπικῶν μαστόρων γιὰ τρεῖς τουλάχιστον αἰῶνες. Ἂν καὶ ἕνας μεγάλος σχετικὰ ἀριθμὸς σφαλμάτων (ἀπὸ ἀβλεψία ἢ ἐκδοτικὴ καὶ τυπογραφικὴ προχειρότητα) ἐνοχλεῖ τὸν ἀναγνώστη, τὸ κείμενο τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ βιβλίου ἔχει τὴν ἐμβρίθεια καὶ τὴν εὐστοχία τῶν παρατηρήσεων ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ παλαιότερα ἔργα τοῦ A. Grabar καὶ ἑρμηνεύει μὲ πληρότητα τὸ παρουσιαζόμενο ὑλικό.

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου (σ. 1-31) ἀναπτύσσεται ἡ σύνθεση. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ μικρὰ κεφάλαια, φαινομενικὰ ἑτερόκλιτα μεταξύ τους, τὰ ὁποῖα στοιχειοθετοῦν τὴν προβληματικὴ τοῦ συνολικοῦ θέματος: γεωγραφικὴ κατανομὴ τοῦ ὑλικοῦ, προβλήματα χρονολογήσεως τῶν γλυπτῶν, ἡ τέχνη κατὰ κυριολεξία στὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ τοῦ Μεσαίωνα, λατινίζοντα γλυπτά, ἀνάγλυφα μὲ θρησκευτικὰ θέματα, τὰ διπλεπίπεδα, κατάταξη τῶν διακοσμητικῶν γλυπτῶν ἀνάλογα μὲ τὴ λειτουργία τους. Στὸ τρίτο ἀπὸ αὐτὰ (σ. 13-21) γίνονται χρήσιμες ἀντιπαραβολὲς μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς γλυπτικῆς στὸν δυτικὸ Μεσαίωνα, ξεκαθαρίζεται ὁ οὐσιαστικὰ διακοσμητικὸς χαρακτήρας τῶν βυζαντινῶν παραδειγμάτων μὲ τὴν κατηγορηματικὴ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν νατουραλισμό, καὶ καθορίζεται ἡ σημασία τῆς τεχνικῆς στὴν καλλιτεχνική τους ἔκφραση. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο σχολιάζονται οἱ μαρμάρινες εἰκόνες ποὺ ἔχουν ἀφετηρία τὴν πρωτεύουσα καὶ διαδόθηκαν σὲ σχετικὰ περιορισμένη κλίμακα.

Ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ νέου βιβλίου στὴν ἐπιστήμη εἶναι λοιπὸν ἀναντίρρητη. Τὸ πεδίο τῶν ἐρευνῶν ποὺ ἄνοιξε ἔχει ὅμως καὶ ἄλλες πλευρὲς ποὺ δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονηθοῦν. Ὁ A. Grabar, ἐξετάζοντας τὴ θεματογραφία, τὶς τεχνικὲς καὶ τὴν τεχνοτροπία, ἀκολουθεῖ τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ τῆς τέχνης ποὺ ἀπομονώνει συνήθως τὰ ἔργα ἀπὸ τὸ πραγματικό τους περιβάλλον. Ἀπουσιάζουν ἔτσι οἱ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὲς παρατηρήσεις: ποῦ, πῶς καὶ γιατὶ τὰ ἐξεταζόμενα ἔργα ἐπαιρναν θέση στὰ κτίρια, στὸ μέτρο τουλάχιστον ποὺ αὐτὸ μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ, καθὼς ἀπουσιάζουν σχέδια ἀποκαταστάσεως ποὺ θὰ βοηθοῦσαν στὴν κατανόηση τῶν χαμένων πιὰ σήμερα ἑνοτήτων. Ἀπουσιάζουν τέλος οἱ ὅποιες κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς συσχετίσεις τῶν ἔργων μὲ τὴν ἐποχή τους, ἔργων ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν παρὰ μόνο μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονήματα στὰ ὁποῖα ἀνῆκαν.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν βρίσκονταν μέσα στοὺς στόχους τοῦ νέου συγγράμματος ποὺ ἦταν ἤδη (ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα) πολὺ ἐκτεταμένοι. Τὸ βιβλίο τοῦ André Grabar, μαζὶ μὲ τὸν παλαιότερο τόμο του, εἶναι μιὰ νέα σύνθεση ποὺ δίνει σχῆμα σὲ ἕναν ἐπιστημονικὸ κλάδο καὶ κατευθύνει μὲ ἐπιτυχία τὶς μελλοντικὲς ἐρευνες σ' αὐτόν.

Χ.Μπούρας

Σημειώσεις

1. *Sculptures Byzantines de Constantinople (IV-X siècle).* Bibliothèque Archéologique et Historique de l' Institut Français d' Archéologie d'Istanbul, XVII, Παρίσι 1965.

2. Κυρίως ὁ Ἀν. Ὀρλάνδος στὸ *Ἀρχεῖο τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, ὁ Ἀν. Ξυγγόπουλος καὶ ὁ Γ. Σωτηρίου.

3. Στὴ σ. 31.

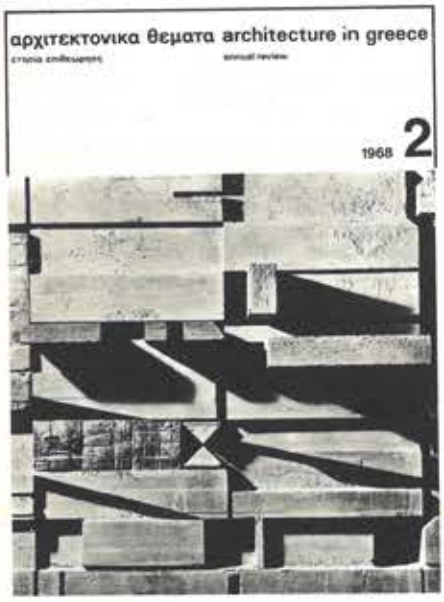

αρχιτεκτονικα θεματα
architecture in greece

2/1968

Κυκλοφόρησε σὲ β' ἔκδοση
Second edition, 1976

Βιβλία ποὺ λάβαμε

Regionale Strukturprobleme in Griechenland under Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses, *τοῦ Παύλου Λουκάκη. Διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πολυτεχνεῖο τοῦ Ἄαχεν, 1976.*
Ἡ ἐργασία τοῦ Π. Λουκάκη προβάλλει τὴν ἄποψη ὅτι ἱστορικὰ ἡ μορφὴ ἐπέκτασης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσή του, ὁ τρόπος ἀνάπτυξης τῶν μεταφορῶν, οἱ ἑκάστοτε ἐσωτερικὲς κοινωνικοοικονομικὲς σχέσεις, καὶ οἱ ἐξωτερικὲς σχέσεις τῆς χώρας μὲ τὸν φυσικό της χῶρο τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἦταν οἱ παράγοντες ποὺ καθόρισαν τὴν κυρίαρχη ἀνάγκη νὰ δημιουργηθεῖ κέντρο ἐλέγχου ἑνὸς ἐξαρτημένου ἀπὸ τὶς διεθνεῖς δυνάμεις χώρου. Καὶ αὐτὸ τὸν ρόλο ἔπαιξε πάντοτε ἡ πρωτεύουσα. Καὶ ὅταν μεταπολεμικὰ ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς ἄρχισε νὰ παίρνει ἐκεῖνες τὶς διαστάσεις ποὺ ἀπαιτοῦσαν τὴν ἀναζήτηση κατάλληλου τόπου γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν μεγαλύτερες καὶ πολυαριθμότερες βιομηχανίες, ὡς μόνος κατάλληλος, ὅπως ἦταν ἑπόμενο, βρέθηκε ἡ Ἀθήνα. Γιατὶ πρόσφερε τὰ πάντα στοὺς βιομηχάνους, ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος χῶρος ἐλάχιστα. Καὶ ἡ ἐκρηκτικὴ ὑδροκεφαλικὴ διόγκωση τῆς Ἀθήνας ἄρχισε, ὅπως ἄρχισαν καὶ τὰ διαλυτικὰ φαινόμενα στὸν ὑπόλοιπο χῶρο.

Σχεδιασμὸς τῶν μεταφορῶν καὶ κυκλοφοριακὴ τεχνική, *τόμος 1:* ***Βασικὲς ἔννοιες,*** *τῶν Ι.Μ. Φραντζεσκάκη καὶ Γ.Α. Γιαννόπουλου. Ἀθήνα 1977.*
Στὸν τόμο αὐτὸ γίνεται μιὰ συστηματικὴ παρουσίαση καὶ ἀνάλυση τῶν βασικῶν ἐννοιῶν πάνω στὶς ὁποῖες θεμελιώνεται ἡ ἐπιστημονικὴ θεώρηση τοῦ σχεδιασμοῦ τῶν μεταφορῶν καὶ τῆς κυκλοφοριακῆς τεχνικῆς. Παράλληλα, δίνονται στατιστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση καὶ προβλέψεις γιὰ τὸ μέλλον τῶν συστημάτων μεταφορῶν, μὲ ἀναφορὰ τόσο σὲ μελέτες ἄλλων χωρῶν ὅσο καὶ σὲ μελέτες ποὺ ἔγιναν γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὥστε νὰ γίνονται κατανοητὲς οἱ θεωρητικὲς ἔννοιες καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἐφαρμόζονται στὴν πράξη. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στὶς ἀστικὲς περιοχές, γιατὶ ἐκεῖ ὑπάρχουν οἱ μεγαλύτερες καὶ περισσότερο ἄμεσες ἀνάγκες βελτιώσεως, ἐνῶ οἱ διαδικασίες καὶ μέθοδοι σχεδιασμοῦ καὶ μελέτης παρουσιάζονται πιὸ πολύπλοκες. Τὸ βιβλίο ἀπευθύνεται τόσο στὸν σπουδαστὴ καὶ στὸν ἀκαδημαϊκὸ μελετητή, ὅσο καὶ στοὺς μηχανικοὺς τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν ἢ τῶν ἰδιωτικῶν μελετητικῶν γραφείων, ποὺ θὰ κληθοῦν στὴν πράξη νὰ μελετήσουν, ἐγκρίνουν ἢ ἐφαρμόσουν συγκεκριμένα μέτρα στὸν τομέα τῶν μεταφορῶν καὶ τῆς κυκλοφορίας.

19ος αἰώνας: σύντομη ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, *τοῦ Γ.Π. Λάββα. Ἔκδοση τῆς ἕδρας Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 99 (πολυγραφημένο).*

Μαθήματα δομικῆς μηχανικῆς. 1: Οἱ βασικὲς γνώσεις, *τοῦ Σ. Ἀγγελίδη. Ἀθήνα 1975, σελ. 140.*

Ἀφιέρωμα στὸν Παναγιώτη Α. Μιχελῆ. *Ἔκδοση τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Αἰσθητικῆς, Ἀθήνα 1976, σελ. 53.*

Ζακυνθινὰ ἀρχιτεκτονικὰ σύμμικτα, *τοῦ Δ.Α. Ζήβα. Ἔκδοση Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1976, σελ. 152.*

Ἡ ἀγορὰ ἐδάφους ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεταφορῶν. Γενικὴ θεωρητικὴ διερεύνησις, *τοῦ Ι. Καϊσερλίδη. Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 201.*

Εἰσαγωγὴ στὴν ὀργάνωση τῆς παιδαγωγικῆς ἔρευνας, *τοῦ Γ.Δ. Κονετᾶ. Ἀθήνα 1977, σελ. 61.*

Νότια Πελοπόννησος. Μελέτη ἀναπτύξεως προβληματικῶν περιοχῶν. *Μελέτη τῆς Ἑταιρίας Μελετῶν Περιβάλλοντος γιὰ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, Διεύθυνση Προγραμματισμοῦ καὶ Μελετῶν. Τόμος α': Ἀνάλυση ὑφισταμένης καταστάσεως καὶ τάσεων· τόμος β': Διερεύνηση προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων ἀναπτύξεως· τόμος γ': Σχέδιο καὶ πρόγραμμα ἀναπτύξεως περιοχῆς. Ἀθήνα 1974-75, σελ. 493+160 +286.*

Sozialplanung und Stadterneuerung, *τῶν U. Herlyn, J. Krämer, W. Tessin καὶ G. Wendt. Karl Krämer Verlag, Στουττγάρδη 1976, σελ. 404. DM 38.*

Europe's Heritage in Danger. *Ἔκδοση Europa Nostra.*

Συλλογὴ βιβλιογραφίας: Θέατρο *(ἱστορία, ἀρχαιολογία, ἀρχιτεκτονική, σκηνογραφία, παραγωγή, κοινωνιολογία). Ἐπιμέλεια: Χρ. Ἀθανασόπουλος, ἀρχιτέκτων. Ἔκδοση Σπουδαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς Ε.Μ. Πολυτεχνείου (Καθηγητὴς Δ. Ζήβας). Ἀθήνα 1976, σελ. 50 (πολυγραφημένο).*

Τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας γιὰ τοὺς μετανάστες τῆς πόλης· ἀνάλυση τῆς κατάστασης καὶ προοπτικὲς μιᾶς λύσης, *τοῦ Ν. Καλογήρου. Ἔκδοση Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (Καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος). Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 94 (πολυγραφημένο).*

Ἀπὸ τὰ φυτὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τόπου, *τῆς Μ. Ἀνανιάδου-Τζημοπούλου. Ἔκδοση τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (Καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος). Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 65.*

«Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα», τῶν Ζ. Καραμάνου-Ροδολάκη καὶ Γ. Χατζηγώγα. ***Δελτίο Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς,*** *ἀρ. 13. Θεσσαλονίκη 1975.*

«Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα. Εἰδικὴ ἀναφορὰ σὲ προβλήματα κατοικίας τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Βιβλιογραφία», τῶν Ζ. Καραμάνου-Ροδολάκη, Β. Τεντοκάλη καὶ Γ. Χατζηγώγα. ***Δελτίο Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς,*** *ἀρ. 14. Θεσσαλονίκη 1975.*

«Στοιχεῖα γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας στὴν Ἑλλάδα», τῶν Β. Τεντοκάλη καὶ Γ. Χατζηγώγα. ***Δελτίο Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς,*** *ἀρ. 17. Θεσσαλονίκη 1975.*

«Παναγία ἡ Κουρνᾶ. Μιὰ ἐκκλησία Δομινικανῶν στὴ Χίο», τοῦ Χαρ. Μπούρα. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ ***Χιακὰ Χρονικά,*** *τομ. Ζ', 1975.*

«Ὁ πολιτιστικὸς ἐξοπλισμὸς τῶν πόλεων. Ἡ θέση του σὲ ἕνα πρόγραμμα πολιτιστικῆς ἀποκεντρώσεως», τῆς Ε.Δ. Φεσσᾶ-Ἐμμανουήλ. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ ***Τεχνικὰ Χρονικά,*** *ἀρ. 10/568, 1973.*

«The morphological evolution of the post-war hospital», τοῦ Χρ. Φλώρου. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ ***World Hospitals,*** *ἀρ. 3, τομ. XII, 1976.*

«Structural aspects of the network of Greek cities», τῶν Ι. Νικολακόπουλου καὶ Γ.Σ. Τσουγιόπουλου. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν ***Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν,*** *ἀρ. 26-27, 1976.*

«Transformations plastiques. Vers une composition mathématisée des éléments plastiques», τοῦ Π. Ξαγοράρη. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ ***Χρονικὰ Αἰσθητικῆς,*** *τομ. 13 καὶ 14, 1974-75.*

Ἑλληνικὰ λαϊκὰ μουσικὰ ὄργανα, *τοῦ Φοίβου Ἀνωγειανάκη. Καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια Τ. Κατσουλίδη. Ἔκδοση Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1976, σελ. 400.*

Εἰκονογραφία τοῦ Εἰκοσιένα, *στοχασμὸς Μακρυγιάννη, χείρ Παναγιώτη Ζωγράφου. Εἰσαγωγὴ Μ. Λαμπράκη-Πλάκα. Ἐπιμέλεια Ε. Κάσδαγλη. Καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια Γ. Βαρλάμου. Ἔκδοση Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.*

Κύπρος '74. Τὸ ἄλλο πρόσωπο τῆς 'Αφροδίτης. *'Επιμέλεια Ε. Κάσδαγλη. Καλλιτεχνική επιμέλεια Γ. Βαρλάμου. "Εκδοση 'Εθνικῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος, 'Αθήνα 1975, σελ. 277.*

Nikos, *τοῦ Pierre Restany. 'Ολκός, 'Αθήνα 1976.*

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Μεσολόγγι, *τῶν Γ. Γιακουμῆ-Π. Γιακουμῆ καὶ Ν. Κατσένη. Γενικὴ ἐπιμέλεια: Α. Τάσσου, Π. Γράββαλου καὶ Γ. Χαλκιᾶ. "Εκδοση 'Εθνικῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος, 'Αθήνα 1976, σελ. 235.*

Δελτίο πράξεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Πολιτικῆς 'Επιτροπῆς 'Εθνικῆς 'Απελευθέρωσης *(Κυβέρνησης τοῦ Βουνοῦ). 'Ολκός, 'Αθήνα 1976.*

Petros. La pittura all'infinito. *Κείμενο Janus. All'insegna del pesce d'oro, Μιλάνο 1976.*

Χρονικὸ '76. *Καλλιτεχνικὴ πνευματικὴ ζωή. 'Ετήσια ἔκδοση κριτικῆς ἐνημέρωσης. Τόμος 7ος (Σεπτέμβριος 1975-Αὔγουστος 1976). Ξένες κηδεμονίες-πολιτικὲς ἐξαρτήσεις, γράμματα, τέχνες, ἀρχιτεκτονική, ἀρχαιολογία, γελοιογραφία, θέατρο, κινηματογράφος-τηλεόραση, μουσικὴ-χορός, διαλέξεις-σεμινάρια, ἀνταποκρίσεις. "Εκδοση Καλλιτεχνικοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου «"Ωρα». 'Επιμελητὴς σύνταξης: Μ. Μήτρας. 'Αθήνα 1976, σελ. 333.*

Προτάσεις γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς τέχνης, *τόμος α': **Διαμόρφωση-ἐξέλιξη,** τόμος β': **Φορεῖς καὶ προβλήματα,** τοῦ 'Αλέξανδρου Ξύδη. 'Ολκός, 'Αθήνα 1976, σελ. 325+252.*

*"**Ανθρωπος+Χῶρος.** Δίμηνη ἐπιθεώρηση ἀρχιτεκτονικῆς, πολεοδομίας καὶ βιομηχανικοῦ σχεδίου. 'Εκδότης-διευθυντὴς Κ.Γ. Καραγκούνης, ἀρχιτέκτων. Στὸ πρῶτο τεῦχος ('Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1977) περιλαμβάνονται: τὸ ἄρθρο «Τὸ ἔργο τοῦ Π.Ν. Τζελέπη» τοῦ Ν.Θ. Χολέβα, περίληψη τοῦ Χωροταξικοῦ σχεδίου καὶ Προγράμματος τῆς πρωτεύουσας τοῦ Γραφείου Δοξιάδη, καὶ τμήματα γιὰ ὑλικά, βιβλία, διαγωνισμούς, συνέδρια καὶ ἐκθέσεις.*

'Απὸ τὰ ξένα ἀρχιτεκτονικὰ περιοδικὰ

«Τὶ ἀπέγινε ἡ μέθοδος τῶν συστημάτων;»

Τὸ τεῦχος Μαΐου 1976 τοῦ *Architectural Design* ἔχει σὰν εἰδικὸ θέμα τὶς ἀρχὲς τῶν συστημάτων καὶ τὶς ἐφαρμογές τους στὴν ἀρχιτεκτονική. Στὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ περιοδικοῦ περιλαμβάνεται: α) μιὰ πολὺ σύντομη εἰσαγωγὴ πάνω στὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς θεωρίας τῶν συστημάτων ὅπως ἐμφανίζονται στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη, β) ἡ παρουσίαση τοῦ ἔργου τεσσάρων ἀρχιτεκτονικῶν γραφείων ποὺ μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὸ καθένα ἐργάστηκαν σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτὲς καὶ μὲ θετικὰ ἀποτελέσματα, γ) τὸ διεθνὲς δίκτυο ἐπαφῶν τοῦ Cedric Price μὲ τὸ ὁποῖο ἐξερευνᾶ τὸν κόσμο καὶ ἐξασφαλίζει μελέτες γιὰ τὸ γραφεῖο του (!), καὶ δ) μιὰ ἀνάλυση τοῦ Andrew Rabeneck γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχαν οἱ ἀρχὲς τῶν συστημάτων στὴ θεώρηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν προβλημάτων καὶ στὸν τρόπο σκέψης γενικά.

Τὸ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τῆς μεθόδου τῶν συστημάτων εἶναι ἡ σαφὴς κατεύθυνση ποὺ δίνει γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση πρακτικῶν προβλημάτων. 'Αναθεωρεῖ τοὺς στόχους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πράξης καὶ καθορίζει ἕνα πεδίο ἔρευνας, ἐπισημαίνοντας ὅτι οἱ προσπάθειες πρέπει νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ διάγνωση τῶν ἀναγκῶν καὶ ὄχι πρὸς τὴ βελτίωση τοῦ «ἔργου» μὲ ἀσαφῆ καὶ αὐθαίρετα κριτήρια. 'Ο βασικὸς στόχος τῆς θεώρησης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς συνήθειας καὶ τῆς κεκτημένης ταχύτητας. Γιὰ τὸν συστημικὰ σκεπτόμενο ἀρχιτέκτονα, ὁ τρόπος ποὺ θὰ ἐξασκήσει τὸ ἐπάγγελμά του, τὰ ἔργα ποὺ θὰ ἐπιλέξει γιὰ νὰ μελετήσει καὶ ὁ τρόπος ποὺ θὰ τὰ μελετήσει καὶ θὰ τὰ κατασκευάσει εἶναι ἄμεσα συνδεμένα μὲ τὴν κάλυψη ἀναγκῶν, δικῶν του καὶ τῶν πελατῶν του.

Παρουσιάζοντας πέντε ἐντελῶς διαφορετικὲς περιπτώσεις ἀρχιτεκτονικῶν γραφείων καὶ ἀτόμων, τὸ τμῆμα τοῦ *A.D.* τονίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν τόσες συστημικὲς λύσεις ὅσα καὶ ἀτομικὰ προβλήματα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἄλλοι ἀρχιτέκτονες χρειάζονται μιὰ δυαδικὴ σχέση, ὅπως οἱ Farrell καὶ Grimshaw, ἄλλοι τὴν ἡρεμία ἑνὸς γραφείου μὲ ἕνα μόνο μελετητὴ χωρὶς οὔτε κἂν σχεδιαστὲς καὶ γραμματεῖς, ὅπως ὁ Segal, ἄλλοι τὴ μονιμότητα μιᾶς δημόσιας ὑπηρεσίας, ὅπως τὸ R.S.M., ἄλλοι τοὺς ἀνοιχτοὺς ὁρίζοντες τοῦ κόσμου ὅλου, ὅπως ὁ Cedric Price, καὶ ἄλλοι τὰ ἐρεθίσματα τῆς πρωτότυπης ἔρευνας, ὅπως ὁ Fuller.

Κατὰ τὸν A. Rabeneck, ποὺ εἶχε καὶ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ τμήματος, τὸ τὶ ἀπέγινε μὲ τὴ συστημικὴ προσέγγιση στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει συνοπτικὰ ὡς ἑξῆς:

1. Οἱ ἀρχιτέκτονες μαζὶ μὲ ὅλο τὸν κόσμο παρακολούθησαν στὴν τηλεόραση τὸ ταξίδι στὸ διάστημα. 'Η βασικὴ κατεύθυνση ποὺ ἀκολούθησαν τὰ διαστημικὰ προγράμματα, καὶ στὶς ΗΠΑ καὶ στὴ Σοβιετικὴ "Ενωση, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας 1960-70 ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῶν συστημάτων. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτές, τὸ κάθε πρόγραμμα ἀντιμετωπίστηκε *συνολικὰ* καὶ ὄχι σὰν ἄθροισμα ἐπιμέρους προβλημάτων, ἐνῶ οἱ στόχοι ποὺ τέθηκαν ἀφοροῦσαν τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὸ τὶ ἤθελαν νὰ γίνει *(λειτουργία)* καὶ ὄχι τὸ τὶ θὰ ἦταν αὐτὸ ποὺ θὰ κατασκεύαζαν *(ἀντικείμενο).* 'Από τὴ στιγμὴ ποὺ ἐγκαταλείφθηκε σὰν στόχος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν νέων προβλημάτων ἡ βελτίωση τῶν λύσεων ποὺ ὑπῆρχαν καὶ τέθη-

καν έξαρχῆς λειτουργικά κριτήρια γιά τά νέα προγράμματα, οἱ ἐρευνητές ἀπελευθερώθηκαν ἀπό τούς περιορισμούς τῶν προηγούμενων λύσεων καί διερευνήθηκε ὅλο τό φάσμα τῶν πιθανῶν λύσεων γιά μιά ἐντελῶς νέα σύνθεση.

2. Μερικοί ἀρχιτέκτονες ἐντυπωσιάστηκαν ἀπό τίς μεθόδους πού ἐφαρμόστηκαν γιά νά πραγματοποιηθοῦν αὐτά τά ἐπιτεύγματα.

3. Ἀπό τούς ἀρχιτέκτονες πού ἐνδιαφέρθηκαν γιά τίς ἀρχές τῶν συστημάτων, μερικοί παρεξήγησαν τήν ὅλη θεωρία καί πίστεψαν ὅτι ἦταν ἕνας πολύπλοκος τρόπος ἀνάλυσης τῶν ὅσων ἤδη ἔκαναν - βιομηχανοποίηση τῆς μελέτης καί κατασκευῆς τῶν κτιρίων, ὀρθολογισμός στόν σχεδιασμό ἤ ὁ,τιδήποτε ἄλλο.

4. Οἱ ἀρχές τῶν συστημάτων μέ τίς ἐπιτυχίες πού εἶχαν ἄρχισαν νά ἐπηρεάζουν τίς ἀξίες ὅλων τῶν ἀνθρώπων, κυρίως στούς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς καί τεχνικῆς προόδου.

5. "Οσο τό νέο θεωρητικό πλαίσιο ἐδραιωνόταν καί οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νά ἀνησυχοῦν γιά τό τί τούς *ἔκαναν* οἱ πόλεις τους καί τά κτίριά τους, τόσο οἱ ἀρχιτέκτονες πού εἶχαν παρανοήσει τίς ἀρχές τῶν συστημάτων ἀντιμετώπιζαν τήν ἀδιαφορία ἤ καί τήν πολεμική. Κατηγορήθηκαν σάν τεχνοκράτες ἀνίκανοι νά κατανοήσουν τά κοινωνικά προβλήματα, σάν παραγωγοί μεμονωμένων κτιρίων καί ὄχι οἰκοσυστημάτων μέ τήν κοινωνική καί ἀνθρώπινη ἔννοια.

6. "Οπως συμβαίνει συχνά μέ ἕναν κλάδο ὁ ὁποῖος ἔχει παράδοση στό νά οἰκειοποιεῖται μισοχωνεμένες ἀρχές ἀπό ἄλλες ἐπιστῆμες, ἡ ἀρχιτεκτονική ἀποποιήθηκε τελικά τίς ἀρχές τῶν συστημάτων καί τάχθηκε ὑπέρ τοῦ «σχεδιασμοῦ γιά τόν ἄνθρωπο».

7. "Οπως φαίνεται καθαρά στό ἄρθρο τοῦ A. Rabeneck, αὐτό ἀποτελεῖ μιά κτυπητή ἀντίφαση. Στήν πραγματικότητα οἱ ἀρχές τῶν συστημάτων «... ἀφοροῦν καταρχήν τόν ἄνθρωπο καί τίς ἀνάγκες του, ἐφόσον ὁδηγοῦν στόν προσδιορισμό τῆς λειτουργίας (τί κάνει τό κτίριο στόν χρήστη) ἀντί γιά τή στείρα προσήλωση στό ἀντικείμενο (καθαρότητα τῆς μορφῆς, καλά τελειώματα κλπ.)». Σύμφωνα μέ αὐτή τή θέση, τά θέματα μέ τά ὁποῖα ἔχει νά ἀσχοληθεῖ ὁ ἀρχιτέκτονας εἶναι ἡ καθημερινή διαβίωση καί ὄχι ἡ κατοικία, τό περιβάλλον καί ὄχι ὁ χῶρος, οἱ ἄνθρωποι καί ὄχι τό κοινό. Τά slums δέν εἶναι ἀκατάλληλη κατοικία ἀλλά ἔκφραση τῆς κρίσης τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, οἱ παράνομοι οἰκισμοί δέν εἶναι περιοχές πολεοδομικῆς ἀναρχίας ἀλλά περιοχές κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καί ἐκπαιδευτικῆς στέρησης.

Κατά τόν A. Rabeneck, τό φράγμα πού χωρίζει τόν ἀρχιτέκτονα μελετητή ἤ κατασκευαστή ἀπό τήν κοινωνία εἶναι *μεθοδολογικό* καί *ἐννοιολογικό*. Πόσους ὀρόφους μπορεῖ νά ἔχει ἕνα δημοτικό σχολεῖο; Ἀπό πόσες πολυκατοικίες ἀπαρτίζεται μιά γειτονιά; Πόσα δέντρα μαζί κάνουν ἕνα καλό περιβάλλον; Αὐτά ρωτοῦσε ὡς τώρα ὁ ἀρχιτέκτονας. Οἱ ἀπαντήσεις στά ἐρωτήματα αὐτά εἶναι ἄχρηστες γιατί τά ἐρωτήματα εἶναι στεῖρα. Μέ τίς χιλιάδες πιθανές λύσεις καί τίς ἄπειρες πληροφορίες πού ὑπάρχουν ἡ συσχέτιση λύσεων καί ἀναγκῶν εἶναι ἀδύνατη, ἐφόσον τό σημεῖο ἐκκίνησης εἶναι ἡ ἀξιολόγηση τῶν λύσεων καί ὄχι ὁ προσδιορισμός τῶν ἀναγκῶν. Γι' αὐτό καί ὑποφέρουμε ἀπό ἕναν κολοσσιαῖο φόρτο πληροφοριῶν. Ὁ τρόπος γιά νά ξεφύγουμε ἀπό τούς σημερινούς φαύλους κύκλους εἶναι μιά νέα ἑνόραση τῶν προβλημάτων, συνολική, λειτουργική καί εὔκαμπτη, δηλαδή συστημική.

Σάν παράδειγμα τοῦ πόσο ἐφικτή καί ἐπωφελής γιά ὅλους εἶναι αὐτή ἡ μεταστροφή στήν ἑνόραση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προβλήματος, τό *A.D.* παρουσίασε τά ἀρχιτεκτονικά γραφεῖα Farrell καί Grimshaw, Research into Site Management (R.S.M.) καί Walter Segal, καθώς καί τό νέο βιβλίο τοῦ R. Buckminster Fuller *Synergetics*.

1. T. Farrell καί N. Grimshaw

«Service vs. Product» (ὑπηρεσίες ἀντί γιά προϊόντα) εἶναι ὁ τίτλος μιᾶς δημοσίευσης τοῦ γραφείου τῶν Farrell καί Grimshaw πού ἐπιγραμματικά συνοψίζει καί τό ἔργο τους. "Οπως λένε οἱ ἴδιοι στή συνέντευξη πού ἔδωσαν στό *A.D.*, οἱ ἀρχές τῶν συστημάτων συνδέθηκαν λανθασμένα μέ τήν ὑψηλή τεχνολογία καί κυρίως μέ ἕναν τρόπο ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων ἄκαμπτο καί πολύπλοκο, πού ἀπό τή φύση του εἶναι ἀντίθετος μέ τή συστημική προσέγγιση. Ἡ χρήση τῆς τεχνολογίας ὑπεισέρχεται στό ἀρχιτεκτονικό ἔργο στόν βαθμό πού συμβάλλει στήν κάλυψη ἀναγκῶν. Σήμερα, ἡ ἀρχιτεκτονική ἔχει κοινωνικοποιηθεῖ, καί ἡ ἔμφαση εἶναι στό νά καταλάβουμε τίς ἀνάγκες τοῦ χρήστη. Στό ἔργο τους οἱ Grimshaw καί Farrell μεταχειρίστηκαν τήν τεχνολογία γιά νά τούς λύσει τό πρόβλημα τῆς προκατασκευῆς στοιχείων καί τῆς σύνδεσής τους μέ πολλαπλούς τρόπους, ὥστε νά ἐπιτυγχάνεται ἕνας μεγάλος ἀριθμός λύσεων. Τό δημιουργικό τους ἔργο συνίσταται κυρίως στή διάγνωση τῶν ἀναγκῶν τοῦ πελάτη καί στή διάταξη τῶν χώρων ἔτσι πού νά καλύπτονται αὐτές οἱ ἀνάγκες μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο καί τή μεγαλύτερη δυνατή εὐελιξία γιά μελλοντικές ἀλλαγές. "Οταν πρόκειται π.χ. νά σχεδιάσουν ἕνα βιομηχανικό κτίριο ἤ ἕνα κτίριο γραφείων, πρίν ἀρχίσει ὁ σχεδιασμός, οἱ ἀρχιτέκτονες συζητοῦν μέ τόν πελάτη ὅλο τό λειτουργικό σύστημα τῆς ἑταιρείας· στή φάση αὐτή οἱ ἀρχιτέκτονες παροτρύνουν τούς πελάτες νά ἀξιολογήσουν τό ὀργανωτικό τους σύστημα σέ ὅλο του τό φάσμα, προσφέροντάς του ἔτσι ἐρεθίσματα γιά ἐσωτερική ἀναδιάρθρωση καί ἀναδιοργάνωση.

2. R.S.M.

Τό δεύτερο παράδειγμα συστημικῆς ἀντιμετώπισης οἰκοδομικῶν προβλημάτων εἶναι μιά κρατική τεχνική ὑπηρεσία στό Nottinghamshire τῆς Ἀγγλίας, τό Research into Site Management (R.S.M.). Σ' αὐτή τήν περίπτωση τά συστημικά πρότυπα βρῆκαν ἐφαρμογή στόν τρόπο κατασκευῆς τῶν κτιρίων. Ἀπό τόν ἀρχιτέκτονα-μελετητή μέχρι τόν ἐργολάβο καί τόν τελευταῖο ἐργάτη ὅλοι ἀποτελοῦν μία ὁμάδα, ἕνα σύστημα, καί συνεργάζονται πολύ στενά μεταξύ τους. Τό ὁποιοδήποτε κατασκευαστικό πρόβλημα τροφοδοτεῖ τό σύστημα ἀποφάσεων ἀρχιτέκτονα-ἐργολάβου-ἀρχιτεχνίτη καί οἱ τρεῖς μαζί ἀποφασίζουν ἄν μπορεῖ νά λυθεῖ μέ τά ὑπάρχοντα δεδομένα ἤ ἄν πρέπει νά ξαναμελετηθεῖ ἡ λεπτομέρεια ἀπό τήν ἀρχή. Μέ τόν τρόπο αὐτό, καί πολλές καινούριες κατασκευαστικές λύσεις ἔχουν προκύψει, καί τό ἐπίπεδο κατασκευῆς ἔχει ἀνεβεῖ, καί τό κόστος ἔχει περιοριστεῖ. Μετά τήν ὁλοκλήρωση κάθε ἔργου γίνεται μιά γραπτή ἀξιολόγηση τῆς συνεργασίας καί τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας, καί βελτιώνεται ἡ ὀργάνωση γιά τό ἑπόμενο ἔργο. Τό σημαντικό μέ τό R.S.M. εἶναι ὅτι γιά πρώτη φορά ἐπιτυγχάνεται μιά σύζευξη ἀνάμεσα στό τί *σκεφτόμαστε* γιά τά κτίρια καί στόν τρόπο πού τά *κατασκευάζουμε*, καί αὐτό σέ μιά ἐποχή πού οἱ ἀρχιτέκτονες ὁλοένα καί περισσότερο ἀποξενώνονται ἀπό τόν κόσμο μέσα στόν ὁποῖο ἐφαρμόζονται τά σχέδιά τους. Ὁ τρόπος αὐτός ἐργασίας, πού μοιάζει κάπως σάν νά προέρχεται ἀπό τόν 18ο αἰώνα, ἄρχισε τό 1967 σάν ἕνα πείραμα καί ἔγινε τώρα ἡ μόνιμη μέθοδος ἐφαρμογῆς τοῦ οἰκοδομικοῦ προγράμματος τῆς περιφέρειας. Γιά τά περισσότερα μέλη τῆς ὁμάδας εἶναι ἀδιανόητη ἡ ἐπιστροφή στόν τρόπο ἐργασίας τόν ὁποῖο ἐφαρμόζουν τά 90% τῶν ἀρχιτεκτόνων.

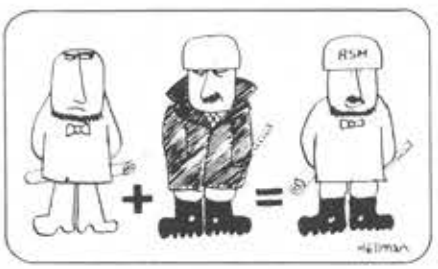

3. Walter Segal

Ὁ Walter Segal ἀνακάλυψε καί ἐφάρμοσε τή συστημική προσέγγιση ἀπό διαίσθηση καί ἐπιμονή στό νά μή χάσει τόν ἔλεγχο καί τή χαρά τῆς δουλειᾶς του. Ὁ τρόπος ἐργασίας του - στό γραφεῖο τοῦ ἑνός ἀτόμου - βασίζεται στή συγκροτημένη κοσμοθεωρία του πού συνεχῶς προσφέρει νέες δυνατότητες στόν σχεδιαστή, τόν κατασκευαστή καί τόν χρήστη. «Τώρα ἔχω μιά μέθοδο ἐργασίας. Καί αὐτό μοῦ δίνει ἕνα ἔργο, μιά ὑποχρέωση νά τή διερευνήσω» λέει μέ ἐνθουσιασμό ὁ Segal σέ ἡλικία πού οἱ σύγχρονοί του εἰσπράττουν τή σύνταξή τους.

Ἡ μέθοδος τοῦ Segal συνοψίζεται στά ἑξῆς:

1. Ἁπλή κατασκευή βασισμένη στήν ἐμπεριστατωμένη γνώση καί ἀποκλειστική σχεδόν χρήση προκατασκευασμένων στοιχείων πού ὑπάρχουν ἕτοιμα στήν ἀγορά.

2. Πρωτότυπες κατασκευαστικές λύσεις, ἐξονυχιστικά μελετημένες γιά τίς διασυνδέσεις αὐτῶν τῶν στοιχείων.

3. Στενή ἐπαφή μέ τόν πελάτη γιά τή διάγνωση τῶν ἀναγκῶν του καί σταδιακή ἀνάπτυξη τῆς μελέτης στόν ρυθμό τοῦ πελάτη. «Μιά μελέτη» λέει ὁ ἴδιος «εἶναι ἕνας ὀργανισμός πού ἀναπτύσσεται. "Ολοι σχεδόν οἱ πελάτες ἀλλάζουν συνεχῶς τίς προδιαγραφές τους, παρακολουθώντας τή σκέψη τοῦ ἀρχιτέκτονα καί καταλαβαίνοντας καλύτερα τό ἔργο». Μέ τή μέθοδο τοῦ Segal, πού μοιάζει σάν set ἀπό «meccano», δέν ὑπάρχει καμιά δυσκολία νά γίνουν ἀλλαγές σέ ὁποιοδήποτε στάδιο τοῦ ἔργου.

4. Ἐξαντλητική μελέτη τοῦ κάθε θέματος ὡς ὅτου βρεθεῖ ἡ λειτουργικά καλύτερη καί κατασκευαστικά ἁπλούστερη λύση. Γιά τήν κατοικία πού ἔχτισε πρόσφατα στό Chailey, ὁ Segal ἔκανε 28 κατόψεις πρίν ἀποφασίσει ὅτι εἶχε διερευνήσει ὅλες τίς πιθανές λύσεις.

5. Κατάργηση τοῦ ἐργολάβου καί στενή συνεργασία πελάτη, ἀρχιτέκτονα καί τεχνιτῶν (κυρίως ξυλουργῶν) κατά τή διάρκεια τῆς κατασκευῆς.

"Οσο πιό πολύ ὁ Segal βελτιώνει τήν ἀρχιτεκτονική-κατασκευαστική του μέθοδο, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἐλευθερία πού ἀποκτᾶ γιά δημιουργικό σχεδιασμό· ἐπίσης, τόσο πιό ἁπλό καί κατανοητό γίνεται τό ἔργο γιά τόν πελάτη, καί τόσο πιό εὔχρηστο, δηλαδή μεταβλητό. Ταυτόχρονα, αὐξάνονται οἱ δυνατότητες τοῦ πελάτη νά ἀναμιχθεῖ ἐνεργά στήν κατασκευή. Ἡ σημαντική διάσταση στό ἔργο τοῦ Segal εἶναι ὅτι ἐπανασύνδεσε τίς λειτουργίες πού ἡ σύγχρονη ἀρχιτεκτονική εἶχε διασπάσει, δηλαδή τόν σχεδιασμό, τήν κατασκευή καί τή χρήση. Καί ἡ σύνδεση αὐτή ἔγινε μέ τίς πιό σύγχρονες μεθόδους, καί ὄχι μέ οὐτοπιστικές ἀναδρομές σέ παραδοσιακά μοντέλα.

Μ.Ο. Δουμάνη

Architectural Design

1/76. Τὸ τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὸ «αὐτόνομο σπίτι», τὴ μονάδα κατοικίας ποὺ ἐξασφαλίζει μιὰ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη αὐτάρκεια σὲ φυσικοὺς πόρους μὲ τὴ συγκέντρωση βρόχινου νεροῦ, τὴ χρησιμοποίηση ἡλιακῆς καὶ αἰολικῆς ἐνέργειας, τὴν ἀνακύκλωση ἀποβλήτων κ.ἄ. Τὸ θέμα ἀναλύει κριτικὰ ἀπὸ τεχνολογική, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη ὁ Peter Harper, ὁ ὁποῖος σὲ προηγούμενα τεύχη εἶχε παρουσιάσει ἕναν πολὺ χρήσιμο κατάλογο γιὰ τὴν «ἐναλλακτικὴ τεχνολογία» (*AD* 11/74, 4/75, 5/75). Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ ἄρθρο τῶν T.R. Angotti καὶ B.S. Dale γιὰ τὴν ἀνάπλαση τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς Μπολόνια μὲ τὸν τίτλο «Πολιτικὴ συντήρησης σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ πόλη».

2/76. Ἡ θέση τοῦ ἀτόμου στὸν σύγχρονο ἱδρυματοποιημένο κόσμο ἐξετάζεται ἀπὸ διάφορες σκοπιὲς σὲ δώδεκα σύντομα δοκίμια, ποὺ συγκέντρωσε καὶ παρουσιάζει ὁ Royston Landau, διευθυντὴς στὴ Σχολὴ τῆς Architectural Association. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦνται καθὼς τὸ ἄτομο, συνειδητοποιώντας ὅλο καὶ περισσότερο τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες του, βρίσκεται τελικὰ ἀντιμέτωπο μὲ ὀργανισμοὺς ποὺ συνεχῶς γίνονται πιὸ ἀπρόσωποι καὶ πιὸ γραφειοκρατικοί.

3/76. Τὴν τελευταία δεκαετία ἔγιναν ὁρισμένες ριζικὲς ἐπανεκτιμήσεις τοῦ ρόλου καὶ τῶν στόχων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὡστόσο, ἂν ἐξετάσει κανεὶς προσεχτικὰ τὶς ἀλλαγὲς στὶς ὁποῖες ὁδήγησαν, διαπιστώνει πὼς εἶναι μᾶλλον φαινομενικὲς παρὰ πραγματικές. Καὶ τοῦτο γιατὶ οἱ προσπάθειες μετασχηματισμοῦ τοῦ συστήματος προέρχονται συνήθως ἀπὸ τὴν περιφέρειά του, ἐνῶ τὸ κέντρο - ἐκεῖνοι δηλαδὴ ποὺ ἔχουν τὴν ἐξουσία - στὴν καλύτερη περίπτωση δρᾶ τυφλὰ καὶ ἀπροσανατόλιστα, στὴ χειρότερη ἀντιδρᾶ ὑποκριτικὰ γιὰ νὰ διατηρήσει τὸ status quo. Αὐτὸ εἶναι τὸ γενικὸ συμπέρασμα ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἄρθρων ποὺ διερευνοῦν τὸ θέμα τῆς «μεταστροφῆς» στὴν ἀρχιτεκτονική.

4/76. Ἐνόψει τοῦ Συνεδρίου γιὰ τοὺς «Ἀνθρώπινους οἰκισμοὺς» στὸ Βανκοῦβερ, τὸ *AD* παρουσιάζει, σὰν ἀντίδοτο στὴν ἐπίσημη γραφειοκρατικὴ ἀντιμετώπιση τῶν σχετικῶν ζητημάτων, δέκα ἄρθρα ποὺ ἐξετάζουν κάποιες ἐναλλακτικὲς προσεγγίσεις. Τὰ πρῶτα πέντε ἀναφέρονται σὲ παραδείγματα ἀπὸ τὶς δυτικὲς βιομηχανικὲς χῶρες, τὰ ἄλλα πέντε σὲ ἐμπειρίες ἀπὸ τὸν λεγόμενο Τρίτο Κόσμο. Ὅλα ἀξίζουν νὰ διαβαστοῦν προσεχτικὰ ἀπὸ ὅσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς κατοικίας. Στὸ ἴδιο τεῦχος, οἱ ἀρχιτέκτονες Ian Hogan καὶ Κωστῆς Σταμπολῆς ἀναλύουν τύπους ἡλιακῶν σπιτιῶν γιὰ διάφορα κλίματα καὶ παρουσιάζουν ὁρισμένα παραδείγματα ἀπὸ τὶς ΗΠΑ.

5/76. Γιὰ τὸ εἰδικὸ θέμα τοῦ τεύχους αὐτοῦ, ποὺ εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ συστημικῶν προσεγγίσεων στὴν ἀρχιτεκτονική, βλ. τὴν παραπάνω ἀναλυτικὴ ἐπισκόπηση τῆς Μ.Ο. Δουμάνη.

6/76. Στὸ τεῦχος αὐτὸ ὁ Peter Smithson μᾶς προετοιμάζει γιὰ τὴν περιήγηση τῶν παλαιῶν πανεπιστημιακῶν πόλεων Ὄξφορντ καὶ Καίμπριτζ, προτείνοντας πέντε συγκεκριμένους περιπάτους ποὺ ὑπόσχονται πλούσιες ἐμπειρίες ἀρχιτεκτονημένου χώρου. Οἱ περίπατοι σημειώνονται σὲ χάρτες· τὸ κείμενο περιέχει εὔστοχες παρατηρήσεις καὶ συνοδεύεται ἀπὸ φωτογραφίες τῶν χαρακτηριστικότερων σημείων κάθε περιπάτου. Στὸ ἴδιο τεῦχος, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Ἰσλαμικοῦ Φεστιβὰλ τοῦ Λονδίνου, ἡ Deanna Petherbridge γράφει γιὰ τὴν ἰσλαμικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διακοσμητική.

7/76. Τὸ τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὴ δουλειὰ ποὺ γίνεται στὶς βρετανικὲς ἀρχιτεκτονικὲς σχολὲς καὶ παρουσιάζει συνοπτικὰ διάφορες σπουδαστικὲς ἐργασίες.

8/76. Στὴν περίοδο 1950-1970 ἡ Βρετανία ἀπέκτησε ἰδιαίτερη φήμη γιὰ τὴν προοδευτικὴ στεγαστική της πολιτικὴ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονική της στὸν τομέα τῆς κατοικίας. Τὰ τελευταῖα χρόνια σημειώθηκε ὡστόσο μιὰ μεταβολὴ σ' αὐτὸ τὸν τομέα: ἡ δημόσια χρηματοδότηση κατευθύνεται τώρα περισσότερο σὲ ἔργα ἐξυγίανσης τοῦ οἰκοδομικοῦ πλούτου ποὺ ἤδη ὑπάρχει παρὰ σὲ νέες κατασκευές. Τὸ *AD* σὲ μιὰ σειρὰ ἀξιόλογων ἄρθρων ἐξετάζει τὴ μεταβολὴ αὐτὴ στὸν τρόπο παροχῆς στέγης, τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε, τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔφερε, καὶ τοὺς νέους τύπους ὑπηρεσιῶν καὶ ὀργάνωσης ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ τοὺς ἄλλους εἰδικούς.

9/76. Δέκα ἄρθρα ἐπιχειροῦν νὰ προβάλουν «μιὰ νέα θεώρηση τοῦ τοπίου», φυσικοῦ καὶ ἀρχιτεκτονημένου. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Hubert de Boer γιὰ τὸ «νόημα στὸ τοπίο» καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Robert Maxwell γιὰ τὴ θεωρία ποὺ προπαγάνδισε τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ *Architectural Review* στὸν τομέα τοῦ «townscape», θεωρία ποὺ ἔδινε ἰδιαίτερη ἔμφαση στὰ καθαρὰ ὀπτικὰ ἐρεθίσματα καὶ ἀγνοοῦσε τὶς πολιτιστικὲς σημασίες ποὺ παίρνουν οἱ ἀρχιτεκτονικὲς μορφές.

10/76. Ὁ Ian Hogan ἐπιχειρεῖ μιὰ κριτικὴ ἐπισκόπηση τοῦ Συνεδρίου «Habitat» τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν ποὺ πραγματοποιήθηκε τὸν Ἰούνιο στὸ Βανκοῦβερ. Ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις ποὺ ἔγιναν στὰ πλαίσια τοῦ Συνεδρίου, ὡς μόνη ἀξιόλογη θεωρεῖ τὸ «Συμπόσιο γιὰ τὴν αὐτοστέγαση σὲ κατοικίες χαμηλοῦ κόστους» καὶ παρουσιάζει πέντε χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις ποὺ ἀνακοινώθηκαν σ' αὐτό. Ἀπὸ τὰ ἄλλα ἄρθρα τοῦ τεύχους, ὅλα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦ Συνεδρίου, ξεχωρίζει ἡ κριτικὴ τοῦ Paul Lawless γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ Βρετανοὶ σύνεδροι προσπάθησαν νὰ καλλιεργήσουν τὸν μῦθο τῆς ἐξαιρετικῆς ἐπίδοσής τους στὸν τομέα τῆς κατοικίας, παρασιωπώντας τὶς ὁποιες ἀποτυχίες τους.

11/76. Ἡ φονξιοναλιστικὴ παράδοση τοῦ Μοντέρνου κινήματος φαίνεται νὰ ἔχει ἀναγάγει τὶς θεωρητικὲς ὄψεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρακτικῆς σὲ ἕναν ἁπλὸ ἐξορθολογισμὸ τῆς κατασκευῆς. Ὡστόσο, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ θεωρία, ὑποστηρίζει ὁ David Dunster σὲ ἕνα ἀξιόλογο ἄρθρο του, εἶναι κάτι πολὺ διαφορετικό: εἶναι ἡ ἀλληλοσυσχέτιση ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν κοινωνία μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια. Μόνο ὅταν ἑνσωματώσουμε τὶς σχέσεις αὐτὲς σὲ ἕνα συνεκτικὸ σύστημα ἰδεῶν, θὰ μπορέσουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴν κρίση τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς. Βασικὴ θέση τοῦ Dunster εἶναι πὼς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη, ἀλλὰ ἐνυπάρχει δυναμικὰ καὶ διαλεκτικὰ συσχετισμένη μαζί της σὲ κάθε σχεδιαστικὸ ἐνέργημα. Στὸ ἴδιο τεῦχος, ὁ Haig Beck διαπιστώνει πὼς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ πρακτική, ἂν καὶ θρεμμένη μὲ τὶς κοινωνικὲς ἰδεολογίες τοῦ Μοντέρνου κινήματος, ὁδηγεῖται ὅλο καὶ περισσότερο σὲ ἕναν ἐλιτισμό. Τελικὰ βρίσκει πὼς οἱ θεωρίες καὶ τὰ ἔργα τοῦ R. Venturi καὶ τῆς ὁμάδας του προσφέρουν ἐνδεχομένως μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση ποὺ θὰ ἄξιζε νὰ διερευνηθεῖ περισσότερο.

12/76. Ἡ πρόσφατη οἰκονομικὴ ὕφεση καὶ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ φυσικοὶ πόροι εἶναι περιορισμένοι ἀνάγκασαν τοὺς ἀρχιτέκτονες νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ «διατήρηση». Ἡ μετατροπὴ παλαιῶν κτιρίων καὶ ἡ ἀπόδοσή τους σὲ νέες χρήσεις ἀποτελεῖ σήμερα ἕνα σημαντικὸ πεδίο ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας. Τὸ *AD* ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξετάσει τὶς διάφορες προσεγγίσεις αὐτοῦ τοῦ προβλήματος. Ὁ Tom Woolley ξεχωρίζει δύο βασικὲς κατηγορίες ἐργασιῶν, τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐπαναχρησιμοποίηση παλαιῶν κτιρίων γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους καὶ τὴν ἀνακύκλωσή τους ἀπὸ ἄτυπες ὁμάδες γιὰ κοινοτικὲς χρήσεις· στὴν πρώτη περίπτωση πρόκειται γιὰ μιὰ δαπανηρὴ ἀνάπλαση τοῦ κελύφους ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναμένεται συχνὰ καὶ ἀνάλογο κέρδος, ἐνῶ στὴ δεύτερη τὸ ἄχρηστο κτίριο θεωρεῖται ὡς ἕνας πολύτιμος πόρος, ἀξιοποιήσιμος μὲ μικρὴ σχετικὰ δαπάνη, καὶ ἐπαναφέρεται σὲ χρήση ἀπὸ τὴν κοινότητα, ἔστω καὶ μὲ αὐθαίρετη κατάληψη. Ὁ Jeffrey Segal διερευνᾶ τὴν περίπτωση τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ διαπιστώνει πὼς ἡ ἀξιοποίηση τῶν παλαιῶν κτιρίων της, ἀντὶ νὰ ἐξασφαλίζει στέγη στὰ χαμηλὰ εἰσοδήματα, καταλήγει τελικὰ νὰ ἐξυπηρετεῖ ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὶς λιγότερες ἀνάγκες. Καὶ τὰ δύο ἄρθρα εἰκονογραφοῦνται μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα. Στὸ ἴδιο τεῦχος, ὁ Paul Lawless ἐξηγεῖ τὸ ὑπόβαθρο καὶ τὶς συνέπειες τῆς Community Land Act, μιᾶς πρόσφατης ἀπόπειρας τῆς βρετανικῆς νομοθεσίας νὰ ἐξασφαλίσει ἕναν ἀποτελεσματικότερο ἔλεγχο τῆς γῆς κατὰ τὶς διαδικασίες πολεοδομικῆς ἀνάπτυξης.

Σ.Ι. Κονταράτος

RIBA Journal

Τὸ RIBA, τὸ σεβάσμιο αὐτὸ Ἰνστιτοῦτο τῶν Βρετανῶν ἀρχιτεκτόνων ποὺ κοντεύει νὰ κλείσει ἑνάμιση αἰώνα ζωῆς, περνᾶ τὰ τελευταῖα χρόνια μιὰ κρίση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά, κυρίως οἰκονομικά, προβλήματά του, ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ μιὰ συνεχῶς διευρυνόμενη ἀμφισβήτηση καὶ πολεμικὴ ἀπὸ μέρους σπουδαστῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ νέων ἀρχιτεκτόνων ποὺ τὸ βλέπουν, ὄχι ἄδικα, σὰν ἕνα ὀχυρὸ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κατεστημένου τῆς χώρας τους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μιὰ ριζοσπαστικὴ ὁμάδα, τὸ περίφημο Architects Revolutionary Council, ἔχει ὡς βασικὴ ἐπιδίωξη τὴ διάλυση τοῦ Ἰνστιτούτου. Προσπαθώντας νὰ ἀνταπεξέλθει σ' αὐτὲς τὶς δυσκολίες καὶ νὰ δημιουργήσει μιὰ νέα εἰκόνα, τὸ RIBA ἀποδύθηκε σὲ μιὰ ἐπιχείρηση «ἀναδόμησης» (restructuring), ὅπως τὸ ἴδιο τὴν ὀνομάζει. Τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ κατευθύνει ὁ νέος πρόεδρος τοῦ Ἰνστιτούτου Eric Lyons μὲ ἕνα ἀνανεωμένο ἐπιτελεῖο. Στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἦταν φυσικὸ νὰ γίνει καὶ μιὰ προσπάθεια ἀνανέωσης τοῦ *RIBA Journal*. Τὴ διεύθυνση τῆς σύνταξής του ἀνέλαβε ἡ Monica Pidgeon, ποὺ εἶχε δείξει τὶς ἱκανότητές της διευθύνοντας ἀρκετὰ χρόνια μὲ ἐπιτυχία τὸ *Architectural Design*. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πὼς τὸ περιοδικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου, διατηρώντας πάντα τὴ δομὴ ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας του, παρουσίασε τὴν περασμένη

χρονιὰ μιὰ σημαντικὴ βελτίωση, καὶ στὸ περιεχόμενο καὶ στὴν ἐμφάνισή του. Παρακάτω ἐπισημαίνουμε τὰ θέματα κάθε τεύχους ποὺ εἶχαν κάποιο γενικότερο ἐνδιαφέρον.

1/76. Δημοσιεύεται μιὰ περίληψη τοῦ ἐναρκτήριου λόγου τοῦ νέου προέδρου τοῦ RIBA μὲ θέμα «Ἀρχιτεκτονικὴ - ἡ κοινωνικὴ τέχνη». Παρουσιάζεται ἐπίσης ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δραστηριότητα τοῦ γραφείου Ryder and Yates and Partners ποὺ ἔχει τὴν ἕδρα του στὸ Νιούκασλ.

2/76. Παρουσιάζονται δώδεκα λύσεις καὶ προτάσεις κτιρίων ποὺ ἐξοικονομοῦν ἐνέργεια, ἐπιλεγμένες ἀπὸ μιὰ σχετικὴ ἔκθεση στὸ RIBA. Ὁ R. Rogers καὶ ὁ M. Davies, τοῦ γραφείου Piano and Rogers, ἐξηγοῦν πῶς σχεδιάστηκε τὸ νέο κέντρο μουσικῶν ἐρευνῶν τοῦ Centre Beaubourg/Pompidou, ὥστε νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ διευθυντῆ του Pierre Boulez.

3/76. Ὁ Kenneth Frampton, ἀναλύοντας συνοπτικὰ τὸ ἔργο τοῦ James Stirling, ἐπισημαίνει ὅτι οἱ προτάσεις του γιὰ τὸ Derby Civic Centre καὶ τὸ Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης τοῦ Ντύσσελντορφ παρουσιάζουν, σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλα ἔργα του, ἕναν ἔντονο ἀστικὸ χαρακτήρα, προσαρμοσμένο στὸ εὐρύτερο πολιτιστικὸ πλαίσιο ὅπου θὰ ἐντάσσονταν.

4/76. Παρουσιάζονται τὸ περίφημο συγκρότημα τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου τοῦ Λονδίνου, ἔργο τοῦ γραφείου Denys Lasdun and Partners, καὶ τὸ κτίριο γραφείων μιᾶς ἑταιρείας ποὺ σχεδιάστηκε ἀπὸ τοὺς Colin St. John Wilson and Partners μὲ βασικὴ ἀρχὴ τὴν ἐξοικονόμηση ἐνέργειας.

5/76. Ὁ Terence Farrell καὶ ὁ Nick Grimshaw ἀναλύουν τὶς ἐργασίες τοῦ γραφείου τους στοὺς τομεῖς τῆς ἀποκατάστασης παλαιῶν κτισμάτων καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων.

6/76. Τὸ τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὶς πολεοδομικὲς καὶ ἀρχιτεκτονικὲς ἐργασίες ποὺ ἔχουν ἀναλάβει βρετανικὰ γραφεῖα συμβούλων στὴ Σαουδαραβία.

7/76. Εἶναι γνωστὸ πῶς οἱ ἀρχιτέκτονες σπάνια περιορίζουν τὴ δραστηριότητά τους στὸν καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὸ τομέα. Τὸ *RIBA Journal* δίνει τὴν εὐκαιρία σὲ 43 ἀρχιτέκτονες νὰ περιγράψουν διάφορες ἐργασίες τους ποὺ ἐντάσσονται συνολικὰ σὲ ἑπτὰ τομεῖς - ἀρχιτεκτονικὲς μελέτες, κατασκευή, ὀργάνωση, πρόβλεψη, ἐπικοινωνία, ἔρευνα, ἄλλες τέχνες. Ταυτόχρονα, δημοσιεύει καὶ δύο ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα σχεδιασμένα ἀπὸ καλλιτέχνες.

8/76. Παρουσιάζονται τὰ βραβευμένα ἀπὸ τὸ RIBA ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα καὶ δημοσιεύεται μιὰ διάλεξη, μᾶλλον φιλολογική, ποὺ ἔδωσε ὁ R. Llewelyn-Davis στὸ Harvard University Graduate School of Design (Ὀκτώβριος 1975) μὲ θέμα «Σκέψη καὶ δράση στὸν σχεδιασμό».

9/76. Παρουσιάζονται οἱ ἐργασίες τοῦ Architects Design Group (ὁ ἱδρυτής του Gordon Graham εἶναι πρῶτος ἀντιπρόεδρος τοῦ RIBA).

10/76. Δημοσιεύονται περιλήψεις τῶν βασικῶν ἀνακοινώσεων ποὺ ἔγιναν στὸ τελευταῖο συνέδριο τοῦ RIBA (14-17 Ἰουλίου 1976) μὲ θέμα «Architecture Achievement Opportunity».

11/76. Παρουσιάζονται διάφοροι ἐσωτερικοὶ χῶροι σχεδιασμένοι ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἀρχιτέκτονες.

12/76. Παρουσιάζεται τὸ Κέντρο Συνεδρίων τοῦ Γουέμπλεϋ (κοντὰ στὸ γνωστὸ στάδιο), ποὺ εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο τῆς Βρετανίας (κυκλικὸ ἀμφιθέατρο 2.700 θέσεων, πέντε αἴθουσες διαλέξεων, αἴθουσες ἐπιτροπῶν, χῶροι ἐκθέσεων, ἑστιατόρια, ἀναψυκτήρια, γραφεῖα καὶ ὑπόγειος χῶρος στάθμευσης αὐτοκινήτων). Ἡ μελέτη εἶναι τοῦ γραφείου Richard Siefert and Partners. Δημοσιεύονται ἐπίσης τὰ πρόσφατα ἔργα τοῦ GLC στὸν τομέα τῆς κατοικίας, ὅλα σὲ ἀστικὲς περιοχὲς τοῦ Λονδίνου.

Σ.Ι.Κ.

Casabella

409. Τὸ σχολεῖο, ὅπως ἔχει πεῖ ὁ Althusser, δὲν ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕναν ἀπὸ τοὺς «ἰδεολογικοὺς μηχανισμοὺς τοῦ κράτους», ἀλλὰ καὶ «θέατρο τῆς ταξικῆς πάλης». Ἡ λειτουργία του δὲν ρυθμίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τοὺς νόμους, τὰ διατάγματα καὶ τὶς ὑπουργικὲς ἀποφάσεις μὲ τὸν καταπιεστικό τους χαρακτῆρα· οἱ διεκδικήσεις τῶν δυνάμεων ποὺ ἀνταγωνίζονται τὶς κυρίαρχες τάξεις παίζουν συχνὰ ἕναν καθοριστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωσή του. Τὸ σχολικὸ σύστημα ἐξακολουθεῖ βέβαια νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ πολλὲς ἐλλείψεις, ἀνισορροπίες καὶ ἀδικίες, ποὺ δικαιολογοῦν ἀσφαλῶς μιὰν ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὸν θεσμό. Ὡστόσο, ἡ κατάργηση ἢ ἡ «ἀποσχολειοποίηση» τοῦ σχολείου ποὺ πρότεινε ὁ Illich τὸ 1968 θὰ σήμαινε μιὰ ἐπικίνδυνη ἀπάλειψη σημείων ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ταξικὴ πάλη, καθὼς καὶ τὴν ἀπώλεια δικαιωμάτων ποὺ ἔχουν κατακτηθεῖ μὲ σκληροὺς ἀγῶνες. Μήπως, ἀντὶ νὰ ἀπορρίπτουμε τὸ σχολεῖο σὰν θεσμὸ ἐντελῶς ἁμαρτωλό, πρέπει νὰ συνεχίσουμε τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν ἀρνητικῶν παραγόντων ποὺ τὸ διακαθορίζουν; Μὲ τὶς σκέψεις αὐτὲς ὁ Carlo Guenzi προλογίζει τὸ τεῦχος αὐτὸ τῆς *Casabella* ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ ἴδιος καὶ ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὸ σχολεῖο καὶ στὰ σχολικὰ κτίρια. Ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ τεύχους ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν: τὸ ἄρθρο τῶν Vicenzo Ferrari καὶ Ugo La Pietra γιὰ τὴ δημιουργικὴ συμπεριφορὰ τῶν παιδιῶν ὅταν ἐπιχειροῦν νὰ ἑρμηνεύσουν τὸ πολεοδομικὸ περιβάλλον· τὸ ἄρθρο τοῦ A. Bonito Oliva γιὰ τὴν ἀνάκτηση τοῦ χώρου τῆς παιδικότητας ἀπὸ τοὺς πρωτοποριακοὺς καλλιτέχνες· ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Vittorio Bozzoli τῶν προσωπικῶν του πειραματισμῶν γιὰ μιὰ ἐλεύθερη χρήση τοῦ σχολικοῦ ἢ καὶ τοῦ δημόσιου χώρου ἀπὸ τὰ παιδιά· καὶ ἡ σύντομη ἀνάλυση ἀπὸ τὸν Pietro Derossi τῶν νέων προβλημάτων καὶ ὑποχρεώσεων ποὺ δημιούργησε γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες τὸ δικαίωμα ποὺ κατέκτησαν πρόσφατα στὴν Ἰταλία ὁρισμένες κατηγορίες ἐργατῶν νὰ διαθέτουν 150 πληρωμένες ὧρες τὸν χρόνο γιὰ τὴν παρακολούθηση μαθημάτων σὲ πανεπιστήμια ἢ ἄλλα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα. Τὸ τεῦχος περιλαμβάνει ἐπίσης μιὰ πλούσια σχολιασμένη παρουσίαση ἰταλικῶν σχολικῶν κτιρίων ποὺ ἐκφράζουν νέες τάσεις καὶ προβληματισμούς.

410. Ὁ Renato De Fusco παρουσιάζει τὸ ὁλοκληρωμένο καὶ εὔκαμπτο σύστημα προκατασκευῆς ποὺ ἐπινόησαν ὁ Aldo Rizzo καὶ οἱ συνεργάτες του γιὰ τὸ νοσοκομειακὸ συγκρότημα τοῦ S. Martino στὴ Γένοβα. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ μιὰ μελέτη τοῦ Centro Design Montefibre γιὰ τὸ χρῶμα.

411. Ἡ αὐστριακὴ ὁμάδα Missing Link ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποκαλύψει πόσο ἀνεπαρκὴς εἶναι ἡ θεσμοποιημένη θεώρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς φορέα ἀξιῶν οἱ ὁποῖες ὅλο καὶ λιγότερο μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν στοὺς τρόπους λειτουργίας καὶ στὰ πρότυπα πραγματικῶν σχέσεων ποὺ ἐγκαθιδρύονται στὴν πόλη· ἰδιαίτερα ὅταν ἡ τελευταία δὲν εἶναι πιὰ ἕνα ἁπλὸ «ὁρατὸ τέχνημα».

412. Οἱ James Tice καὶ Στέφανος Πολυζωΐδης παρουσιάζουν μιὰ τυπολογικὴ ἀνάλυση τῶν σπιτιῶν μὲ ἐσωτερικὴ αὐλὴ ποὺ ὑπάρχουν σὲ ὁρισμένες ζῶνες τοῦ Λὸς Ἄντζελες.

413. Οἱ Maria Antonietta Aragona καὶ Lorenza Minoli στὸ δοκίμιό τους «Γυναίκα καὶ κατοικήσιμη μηχανή: ἀποφενακισμὸς ἑνὸς ρόλου» ἐπιχειροῦν μιὰ ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τοῦ ρόλου τῆς γυναίκας σὲ σχέση μὲ τὰ ἀντικείμενα, τὸ σπίτι καὶ τὸν εὐρύτερο χῶρο ζωῆς.

414. Ποιὰ θέση κατέχουν στὴν ἱστορία τῆς νεώτερης ἀρχιτεκτονικῆς οἱ θεωρίες τοῦ William Morris; Ποιὲς ἦταν οἱ ἀκριβεῖς προθέσεις του καὶ ποιὰ ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν κειμένων του; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσει ἡ Silvia Dalesi μὲ τὸ δοκίμιό της «Joy in Labour».

415/416. Ὁ Luigi Bussadori περιγράφει τὴν κατάσταση τῆς ἰταλικῆς ὑπαίθρου καὶ ἡ Laura Castagno, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς ἀναλύσεις τοῦ Gramsci, διερευνᾶ τὸν ρόλο τῆς ὑστερομεσαιωνικῆς λαϊκῆς κουλτούρας στὴ διαμόρφωση τῆς προβιομηχανικῆς χωροταξίας. Τὸ τεῦχος περιέχει καὶ ἕνα μικρὸ ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Alvar Aalto· τὸ ἄρθρο τοῦ Leonardo Mosso γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ μεγάλου Φινλανδοῦ ἀρχιτέκτονα μὲ τὴν κουλτούρα τῆς ἐποχῆς του ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ.

417. Τὸ τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὴ μεταρρύθμιση τοῦ ἰταλικοῦ λυκείου (ἀνώτερος κύκλος δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης). Οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ παρουσιάζουν τεκμήρια, ἀναλύουν προβλήματα καὶ διατυπώνουν προτάσεις. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν τὰ ἄρθρα ποὺ ἀναφέρονται στὸ πρόβλημα τῆς χωροθέτησης τῶν ἀντίστοιχων σχολικῶν ἐγκαταστάσεων. Παρουσιάζονται ἐπίσης ὁρισμένα σχολικὰ κτίρια ποὺ πραγματοποιήθηκαν ἢ σχεδιάστηκαν πρόσφατα στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἀγγλία.

418. «Θρίαμβος καὶ χρεοκοπία τοῦ οὐρανοξύστη». Κάτω ἀπὸ τὸν γενικὸ αὐτὸ τίτλο ἐξετάζονται ἡ ἱστορία καὶ ἡ σημερινὴ θέση τῶν ὑψηλῶν κτιρίων στὶς σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Ὁ Andreas Adam παρουσιάζει τὸ «skyline τῆς Νέας Ὑόρκης» καὶ ἀφηγεῖται τὴν «ἱστορία τοῦ Σικάγου», ὁ C.W. Condit καὶ ὁ Fazlur R. Khan - σὲ χωριστὰ ἄρθρα - ἐξηγοῦν πῶς ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας τῶν ὑψηλῶν κτιρίων ὄξυνε ἀντὶ νὰ ἀμβλύνει τὰ προβλήματα ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ διάδοσή τους στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας, καὶ ὁ Giorgio Muratore γράφει γιὰ τὶς ἐπιρροὲς τοῦ ἀμερικανικοῦ μύθου στὴν ἰταλικὴ φασιστικὴ Ἰταλία. Τὸ ἀφιέρωμα συμπληρώνεται μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Myron Goldsmith «Δομή, κλίμακα καὶ ἀρχιτεκτονική» καὶ μὲ τὴν παρουσίαση τοῦ πύργου τῆς FIAT στὸ Παρίσι.

419. Μιὰ ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικὲς ἐνέργειες τῆς Πορτογαλικῆς Κυβέρνησης στὴ μεταβατικὴ περίοδο 1974-75 ἦταν καὶ ἡ δημιουργία τοῦ SAAL, ἑνὸς ἡμιαυτόνομου ὀργανισμοῦ ὁ ὁποῖος, μέσω διακλαδικῶν ὁμάδων, προσφέρει τεχνικὴ βοήθεια στοὺς Πορτογάλους ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ λύσουν τὸ στεγαστικό τους πρόβλημα. Στοὺς κόλπους τοῦ SAAL ἀναπτύχθηκαν νέες μέθοδοι καὶ σχέσεις ἐργασίας καὶ προωθήθηκαν λύσεις μᾶλλον ἀσυνήθιστες στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα. Ὁ Francesco Marconi περιγράφει τὴν «ἐπιχείρηση SAAL» καὶ ἀναλύει τὶς ἀντιθέσεις μετα-

ξὺ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ λαϊκοῦ κινήματος στὸν τομέα τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ὅπως ἐμφανίζονται στὴν Πορτογαλία. Τὸ ἄρθρο του συνοδεύουν ἐνδιαφέρουσες παρουσιάσεις συγκεκριμένων προσπαθειῶν ποὺ ἔγιναν ἀπὸ διάφορες ὁμάδες τοῦ SAAL.

420. Τὸ Gruppo Labirinto παρουσιάζει τὶς ἰδέες του καὶ τὰ σχέδιά του. Πιστεύοντας πὼς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι πρῶτα «σκέψη», ὕστερα «χειρονομία» καὶ τελευταῖα «κατασκευή», ἀπορρίπτει τὸν φονξιοναλισμὸ καὶ προσπαθεῖ νὰ δείξει τὸν δρόμο γιὰ μιὰ μεθοδολογία ἐξερεύνησης τοῦ ἀρχιτεκτονημένου χώρου, ὅπου ὁ σχεδιασμὸς γίνεται προέκταση τοῦ νοῦ καὶ ἐργαλεῖο γνώσης.

Σημειώνουμε ὅτι ἀπὸ τὸ τεῦχος τοῦ Μαΐου (413) ἡ *Casabella*, ποὺ περιῆλθε στὴν ἰδιοκτησία τῶν Industrie Grafiche Editoriali, ἄλλαξε διευθυντὴ σύνταξης. Ὁ Alessandro Mendini, ποὺ κατεῖχε αὐτὴ τὴ θέση ἐδῶ καὶ πέντε χρόνια, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Bruno Alfieri. Μαζὶ μὲ τὸν Mendini ἐξαφανίστηκαν ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ οἱ «Ριζοσπαστικὲς σημειώσεις» τοῦ Andrea Branzi καὶ οἱ παρουσιάσεις καλλιτεχνικῶν θεμάτων. Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ *Casabella* προσπαθεῖ νὰ γίνει ἕνα καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὸ-πολεοδομικὸ ἔντυπο, μὲ συντηρητικότερη κάπως γραμμή. Θὰ ἦταν πρόωρο νὰ κρίνουμε ἀπὸ τώρα τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐξάλλου, στὸ τελευταῖο τεῦχος τῆς χρονιᾶς, μαθαίνουμε ὅτι ἀπομακρύνεται τελικὰ καὶ ὁ Alfieri καὶ πὼς τὴ διεύθυνση θὰ ἀναλάβει στὸ ἐξῆς ὁ Tomas Maldonado μὲ μιὰ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ στὴν ὁποία θὰ μετέχουν ἐπίσης οἱ C. Aymonino, P.-L. Cervellati, V. Gregotti καὶ M. Tafuri. Ἐλπίζουμε ἡ πορεία τοῦ περιοδικοῦ τὸ 1977 νὰ μὴ διαψεύσει τὶς προσδοκίες ποὺ γεννᾶ ἕνας τέτοιος ἀστερισμός.

Σ.Ι.Κ.

A+U

Τὸ τεῦχος 1/76 εἶναι ἀφιερωμένο στὸ ἔργο τῆς ἀμερικανικῆς πολυεθνικῆς ἑταιρείας I.M.Pei and Partners ἡ ὁποία ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1950-60 ποὺ ἱδρύθηκε, ἔχει καλλιεργήσει συστηματικὰ καὶ μὲ κατασκευαστικὴ ἀρτιότητα τὰ ὑαλοπετάσματα τοῦ Mies, τὸν ὀρθολογισμὸ τοῦ οὐρανοξύστη καὶ τὴν μπρουταλιστικὴ ὀγκοπλαστικὴ τοῦ γυμνοῦ μπετόν. Ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ παρουσιάζονται ξεχωρίζουμε γιὰ τὸ πολεοδομικό τους ἐνδιαφέρον τὸ Christian Science Church Center στὴ Βοστώνη, τοὺς πανεπιστημιακοὺς κοιτῶνες Spellman στὸ Princeton, καὶ τὴν πρόταση γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Tête de la Defense στὸ ἄκρο τοῦ ἄξονα Louvre-Concorde-Étoile στὸ Παρίσι. Ὁ ἀεροσταθμὸς τῶν National Airlines στὸ ἀεροδρόμιο Κέννεντυ τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ὁ πύργος John Hancoch στὴ Βοστώνη ἀποτελοῦν ὀρόσημα στὴν ἐξέλιξη τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ Mies.

Τὸ τεῦχος 2/76 εἶναι ἀφιερωμένο στὴ μᾶλλον ἐξεζητημένη πληθωρικότητα τοῦ J.A. Coderch, παλαιοῦ μέλους τῶν CIAM, Team 10 καὶ Groupo «R».

Τὸ τεῦχος 3/76 παρουσιάζει τὸ πρόσφατο ἔργο τῆς ἑταιρείας Hardy-Holzman-Pfeiffer Associates. Χωροκατασκευές, ἐμφανῆ μηχανολογικά, ὑπογραμμισμένοι κατασκευαστικοὶ ἄρμοι καὶ τυποποιημένα πλαστικὰ ὑλικὰ ἐπενδύσεων ἀποτελοῦν τὸ αἰσθητικὸ λεξιλόγιο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κέντρου τῆς Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Νέας Ὑόρκης ἡ τοῦ Κέντρου Ὑγείας τοῦ Columbus, Ἰντιάνα. Τὸ ἴδιο τεῦχος παρουσιάζει τὴν τελείως ἀντίθετη αἰσθητικὴ εὐαισθησία τοῦ Alfredo de Vido (ποὺ πρόσφατα συνεργάζεται μὲ τὸν Robert Stern) ὁ ὁποῖος, μέσα στὴ γενικὴ προβληματικὴ τῆς ἀναβίωσης τοῦ Shingle style (Βλ. Vincent Scully, *The Shingle Style Today*, George Braziller, Νέα Ὑόρκη 1974) ἔχει ἀναπτύξει σημαντικὴ δραστηριότητα στὸν τομέα τῆς ἰδιωτικῆς κατοικίας (35 κατοικίες στὰ τελευταῖα ἕξι χρόνια). Τὰ West House, Billard House καὶ Cousins House ξεχωρίζουν γιὰ τὶς γεωμετρικὲς καὶ ὀγκοπλαστικές τους ἀντιφάσεις καὶ συγκρούσεις καὶ ἀποτελοῦν καλὰ παραδείγματα τῆς αἰσθητικῆς μιᾶς ὁλόκληρης γενιᾶς νέων (γύρω στὰ 40) ποὺ σπούδασαν ἢ δίδαξαν στὸ Princeton καὶ Yale κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Labatut, καὶ ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ τὸ αἰσθητικὸ σχίσμα ποὺ ἀποτόλμησε ὁ Louis Kahn.

Στὸ τεῦχος 4/76 ἕνα σημαντικὸ θεωρητικὸ ἄρθρο τῶν Diana Agrest καὶ Mario Gandelsonas μὲ θέμα «Σημειωτικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ» ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο ἐνημερωτικὸ ὁδηγὸ γιὰ μιὰ γενικὴ προσέγγιση τῆς σημειολογίας ἡ ὁποία, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀποτέλεσε τὴν κυριότερη προβληματικὴ τῆς τελευταίας δεκαετίας καὶ συνέτεινε ριζικὰ στὴν ἀναβίωση τῆς ἀντίληψης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς γλώσσας, ἐρμηνείας καὶ ἱστορικιστικοῦ σχολίου.

Τὸ ἴδιο τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὸ ἔργο τοῦ Richard Meier (ποὺ εἶναι μέλος τῶν New York Five) καὶ περιέχει ἀφενὸς ἕνα κείμενο τοῦ Richard Meier, ὅπου ὁ ἴδιος παρουσιάζει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική, καὶ ἀφετέρου μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ Meier ἀπὸ τὸν Gandelsonas. Ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ δημοσιεύονται ξεχωρίζουμε τὰ ἱστορικὰ πιὰ Smith House καὶ Douglas House στὸ Μίτσιγκαν, τὸ Atheneum στὴ New Harmony, Ἰντιάνα, καὶ τὸν διαγωνισμὸ γιὰ τὸ Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης στὴ Villa Strozzi, Ἰταλία.

Τὸ τεῦχος 5/76 εἶναι ἀφιερωμένο στὸ ἔργο τοῦ Aldo Rossi, ὁ ὁποῖος καὶ παρέχει τὸ διανοητικὸ ὑπόβαθρο τῆς σύγχρονης ἱστορικιστικῆς σκέψης στὴν ἀρχιτεκτονική. Δύο κείμενα τοῦ Aldo Rossi: «Γιὰ μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ ἀναλόγων» καὶ «Σκέψεις πάνω στὴ δουλειά μου» ἀποτελοῦν σημαντικοὺς ὁδηγοὺς τῆς αἰσθητικῆς ἰδεολογίας ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀναβίωση ἀναγεννησιακῶν, νεοκλασικῶν ἢ λεκορμπουζιανῶν τυπολογιῶν. Ξεχωρίζουμε τὰ συγκροτήματα κατοικιῶν στὶς συνοικίες Gallaratese στὸ Μιλάνο καὶ Broni στὴν Παβία, τὴν ἰδιωτικὴ κατοικία στὸ Borgo Ticino στὴ Νοβάρα, καθὼς καὶ τὸν διαγωνισμὸ γιὰ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Μοντένα.

Τὸ τεῦχος 6/76 παρουσιάζει τὸ ἔργο τῶν Piano+Rogers μὲ πρόλογο τοῦ κριτικοῦ Reyner Banham ὁ ὁποῖος καὶ ἀναλύει τὸν ἀρχιτεκτονικὸ στοχασμὸ τῶν Piano+Rogers στὸ ἄρθρο του «Piano+Rogers' Architectural Method». Ἡ εἰκονογράφηση καλύπτει τὶς πρῶτες ἰδιωτικὲς κατοικίες Brumwell καὶ Jaffe στὴν Ἀγγλία, ὅπου οἱ ἀναφορὲς στὴν ὀργανικὴ συμβίωση ἀρχιτεκτονικῆς καὶ φύσης τοῦ Frank Lloyd Wright καὶ ἡ ἀντίστοιχη γραφικότητα τῆς ἀγγλικῆς παράδοσης εἶναι ἐμφανεῖς. Τὸ ἔργο ὅμως τῶν Piano+Rogers ταυτίζεται περισσότερο μὲ τὴν κατασκευαστικὴ καὶ μορφολογικὴ ἔρευνα τῶν thin shells, μὲ τὸ τεχνολογικὸ ὅραμα τῆς βιομηχανοποίησης, τῆς τυποποίησης, τῶν χωροκατασκευῶν, τῶν ἐμφανῶν μηχανολογικῶν στοιχείων, μὲ λίγα λόγια, μὲ τὴν ἀναβίωση τοῦ ὁράματος τῆς machine à habiter. Ἀπὸ τὰ κτίρια ποὺ δημοσιεύονται ξεχωρίζουμε τὸ κτίριο γραφείων τῆς B-B στὸ Κόμο, τὸ κτίριο Ἐρευνῶν τοῦ Καίμπριτζ, τὸ ἐργοστάσιο ξυλοκατασκευῶν στὴ Γένοβα, τὸ ἐργοστάσιο θείου στὴ Ρώμη, τὸ βιομηχανικὸ περίπτερο στὴ διεθνὴ ἔκθεση 1969-70 στὴν Ὀζάκα, καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα τὸ πολιτιστικὸ κέντρο Beaubourg στὸ Παρίσι, τὸ ὁποῖο ἐγκαινιάστηκε στὶς 31 Ἰανουαρίου 1977.

Τὰ πιὸ σημαντικὰ ἴσως ἔργα γιὰ τὸ μέλλον τοῦ πολεοδομικοῦ στοχασμοῦ εἶναι οἱ δύο πρόσφατοι διαγωνισμοὶ τοῦ Jim Stirling ποὺ παρουσιάζονται ἐκτενῶς στὸ τεῦχος 7/76. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ πρόταση διαμόρφωσης τῆς Grabbeplatz στὸ Ντύσελντορφ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ διαμόρφωση τῆς περιοχῆς μεταξὺ Ρήνου καὶ καθεδρικοῦ ναοῦ στὴν Κολωνία, ἀποτελοῦν στροφὴ στὴ διεθνὴ πολεοδομικὴ σκέψη. Ἀποκαρδιωμένος ἀπὸ τὰ οἰκτρὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐφαρμογῶν τῆς Ville Radieuse, τῶν στόχων τῶν CIAM καὶ τῶν ἀμερικανικῶν πολεοδομικῶν ἀναπλάσεων, ὁ Jim Stirling υἱοθετεῖ τὴν πολεοδομικὴ σκέψη τοῦ 19ου αἰώνα, καὶ εἰδικότερα τοῦ Sitte, καὶ ἀναβιώνει τὶς ἔννοιες τοῦ ἄξονα, τῶν μνημειακῶν κόμβων, τοῦ boulevard, τῆς πλατείας καὶ τοῦ δρόμου. Ἡ χειρονομία αὐτὴ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἀποτελεῖ σαφὴ πολεμικὴ ἐνάντια στὸ πολεοδομικὸ «terrain vague» ποὺ ἀπὸ τὸν Le Corbusier καὶ μετὰ μαστίζει τὴ μοντέρνα ἀνοικοδόμηση, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐνέχει ἱστορικιστικὲς πολεοδομικὲς ἀναφορὲς τοῦ Shinkel καὶ τοῦ Wagner, τοῦ Camillo Sitte καὶ τοῦ Engels, καθὼς καὶ στὴ μακρόχρονη ἱστορία τῆς παραδοσιακῆς εὐρωπαϊκῆς πόλης ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ μετά.

Στὸ ἴδιο τεῦχος ἡ Diana Agrest καὶ ὁ Mario Gandelsonas, στὸ ἄρθρο τους «Σημειολογία καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς», πραγματεύονται τὴν ἀπὸ δεκαετίας κατάρρευση τοῦ φονξιοναλιστικοῦ ἤθους καὶ τὴ γλωσσολογικὴ συνείδηση ποὺ χαρακτηρίζει τὴ σύγχρονη ἀρχιτεκτονικὴ σκέψη.

Ἀπὸ τὸ τεῦχος 8/76 ξεχωρίζουμε τὴ συζήτηση ἀνάμεσα στοὺς Arata Isozaki καὶ Richard Meier γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει ἡ ἀντιδιαστολὴ τῶν αἰσθητικῶν ἰδεολογιῶν τῶν μεταβολιστῶν τῆς δεκαετίας 1950-60 καὶ τῆς σύγχρονης γλωσσολογικῆς σκέψης τῶν New York Five. Ἐπίσης ξεχωρίζουμε τὴν ἰδιωτικὴ κατοικία East Hampton τῶν Robert Stern, Hagmann καὶ Alfredo de Vido.

Ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ μικρὸ ἄρθρο τοῦ Claudio Maneri γιὰ τὸν Giuseppe Terragni καὶ τὶς νεο-παλλαντιανὲς ἰδιωτικὲς κατοικίες Torricella καὶ Rivera στὸ Ticino τῶν Ἑλβετῶν Reichlin+Reinhart, τὸ τεῦχος 9/76 εἶναι μᾶλλον φτωχό.

Τὸ τεῦχος 10/76 ἀσχολεῖται μὲ τὸ συμπόσιο ποὺ ἔγινε στὸ Λὸς Ἄντζελες μὲ θέμα τοὺς «Los Angeles Silvers: Vreeland, Lumsden, Dimster, Kupper, Pelli καὶ Kennon». Ὁ Charles Jencks, ἀναφερόμενος στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τους γράφει: «(εἶναι μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ) χαρωπῶν, στιλπνῶν, καὶ πολύχρωμων κουτιῶν πρὸς ἐνοικίαση, μὲ ἰδιοτροπίες καὶ ἀλλόκοτες τομές». Τὸ ἴδιο τεῦχος περιέχει ἕνα ἄρθρο τοῦ Manfredo Tafuri μὲ τίτλο «Τάξη καὶ ἀταξία: ἡ διαλεκτικὴ τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς» ποὺ δυστυχῶς δὲν ἔχει μεταφραστεῖ στὰ ἀγγλικὰ (σύντομα ὅμως θὰ δημοσιευτεῖ στὸ *Oppositions*).

Τὸ τεῦχος 11/76 εἶναι ἀφιερωμένο στὸ ἔργο τοῦ Cesar Pelli, τοῦ Ἀργεντινοῦ ἀρχιτέκτονα ποὺ ἀναδείχτηκε στὴν Καλιφόρνια σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους συνεχιστὲς τοῦ ὁράματος τοῦ Mies, καὶ

ποὺ πρόσφατα ἀνάλαβε πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Yale. Ἡ ἀρχιτεκτονική του ὑπογραμμίζει τὸ συνεχὲς ὑαλοπέτασμα ποὺ τεντώνεται σὰν ἐπιδερμίδα γύρω ἀπὸ τὸ κτίριο καὶ ὅπου τὰ κατακόρυφα στοιχεῖα στήριξης παύουν πιὰ νὰ ἀποτελοῦν τὰ συντακτικὰ στοιχεῖα τῆς πρόσοψης. Ξεχωρίζουμε τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο τοῦ Columbus, Ἰντιάνα, τὸ Pacific Design Center στὸ Λὸς Ἄντζελες, τὴν Ἀμερικανικὴ Πρεσβεία στὸ Τόκιο, τὰ γραφεῖα τῆς Clorox στὸ Oakland, τὸ Pacific Center στὸ Βανκοῦβερ τοῦ Καναδᾶ καὶ τὴ φανταστικὴ ἄσκηση ποὺ παρουσίασε στὴν Μπιενάλε τῆς Βενετίας τοῦ 1976 γιὰ μιὰ κατοικία χωρὶς κτιριολογικὸ πρόγραμμα, χωρὶς πελάτη, χωρὶς τοπογραφικὸ καὶ χωρὶς προϋπολογισμό. Στὸ ἄρθρο του «Διαφάνεια: φυσικὴ καὶ ἀντιληπτική» (σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ γνωστὸ ἄρθρο γιὰ τὴ φαινομενικὴ διαφάνεια τῶν Colin Rowe καὶ Slutzky), ὁ Pelli πραγματεύεται τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση.

Τὸ τεῦχος 12/76 εἶναι μᾶλλον φτωχό, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴ σύντομη παρουσίαση τοῦ Δημήτρη Πικιώνη ἀπὸ τὸν Ἀ. Ἀντωνιάδη καὶ ἕνα δύο ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τοῦ Ἰσπανοῦ ἐξπρεσιονιστῆ Ricardo Bofill, ὅπως τὸ συγκρότημα κατοικιῶν San Gregorio καὶ τὸ Xanadu.

Γενικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ *A+U* στὸ 1976 ξεχωρίζει κανεὶς τέσσερεις μεγάλες ἑνότητες ποὺ στὴν οὐσία ἀναφέρονται σὲ ἀντίστοιχες αἰσθητικὲς ἰδεολογίες. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν πολυεθνικῶν γραφείων πού, ἂν καὶ τὸ καθένα τους ξεχωρίζει μὲ τὴ δική του τεχνοτροπία, λίγο πολὺ ἐμπνέονται ἀκόμα εἴτε ἀπὸ τὸν μπρουταλιστικὸ φονξιοναλισμὸ τῆς δεκαετίας τοῦ 1950-60, εἴτε ἀπὸ τὴν ὁμοτοπικὴ καὶ ἀπαστράπτουσα γλώσσα τοῦ Mies. Σ' αὐτὸ τὸν χῶρο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τοὺς Polshek, I.M.Pei, Cesar Pelli, Stanley Tigerman, Dimster, καὶ Lumsden, συναντᾶ κανεὶς ὀγκοπλαστικὰ διαρθρωμένες τὶς διάφορες λειτουργίες, τὸ γυμνὸ μπετόν, τὴ ματιέρα καὶ τὶς βαριὲς μορφὲς τῶν Maisons Jaoul ἢ τὸν διεθνικὸ χαρακτῆρα τοῦ ὑαλοπετάσματος ποὺ ἔχει γίνει πιὰ μιὰ τεντωμένη ἐπιδερμίδα χωρὶς κατακόρυφα στοιχεῖα στήριξης.

Ἡ δεύτερη αἰσθητικὴ ἑνότητα ποὺ ξεχωρίζει ἀφορᾶ κάποιο τεχνολογικὸ ὅραμα, μυθοποιεῖ τὴν κατασκευαστικὴ τεχνολογία τῶν χωροκατασκευῶν, χρωματίζει τὰ ἐμφανῆ μηχανολογικὰ στοιχεῖα, δίνει πρωταρχικὴ συνθετικὴ σημασία στὴν ἐμφανὴ κατασκευαστικὴ λεπτομέρεια, καὶ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν Piano +Rogers, Hardy-Holzman-Pfeiffer καὶ ἄλλους.

Ἡ τρίτη καὶ τέταρτη ἑνότητα ἀναφέρονται σὲ μᾶλλον πρόσφατες (τελευταία πενταετία) ἀντιλήψεις· συγγενεύουν στὸ ὅτι, ἀνατρέχοντας στὸ ἱστορικὸ προηγούμενο, δανείζονται μορφολογικὲς τυπολογίες τὶς ὁποῖες καὶ ἐπαναση μασιοδοτοῦν, χρησιμοποιώντας τες μὲ διαφορετικὸ περιεχόμενο. Εἰδικότερα, ξεχωρίζουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἀναβιώνει γιὰ ἕνα κυβιστικὸ συντακτικὸ ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸν Le Corbusier καὶ σήμερα καλλιεργεῖται ἀπὸ τοὺς New York Five, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἱστορικιστικὴ σκέψη τοῦ Aldo Rossi καὶ τὸ πολεοδομικὸ τόλμημα τοῦ Stirling νὰ ἀρνηθεῖ τὴ μοντέρνα Ville Radieuse, ψάχνοντας γιὰ τὸ αὔριο στὴ σκέψη τοῦ Sitte καὶ τῆς μπουρζουαζίας τοῦ 19ου αἰώνα.

Δ. Πορφύριος

Architecture

Τὰ ἔξι τεύχη τοῦ 1976 εἶναι ἀφιερωμένα ἀντιστοίχως στὶς νέες πόλεις, στὰ βιομηχανικὰ κτίρια, στὴν ὀργάνωση τοῦ περιβάλλοντος, στὴν ὑποδομὴ τῶν μεταφορῶν, στὴν ἀνανέωση καὶ διάσωση τοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Τὸ πρῶτο τεῦχος ἀσχολεῖται μὲ τὶς νέες πόλεις τῆς Ἀγγλίας, Γερμανίας, Ὁλλανδίας, Γιουγκοσλαβίας, Ἰσραήλ, Ἰταλίας, Σοβιετικῆς Ἕνωσης, Βελγίου, Πολωνίας καὶ τὶς ἐννιὰ νέες πόλεις τῆς Γαλλίας. Ἐπίσης, μὲ τὴν Brasilia καὶ τὴν Chandigarh, καθὼς καὶ τὶς νέες συνοικίες τῆς Τουλούζης, τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Βαρσοβίας.

Τὸ δεύτερο τεῦχος περιλαμβάνει 30 παραδείγματα βιομηχανικῶν κτιρίων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο Van Nelle τῶν Brinkmann καὶ Van der Vlugt, στὸ Ρόττερνταμ (1929) καὶ καταλήγοντας σὲ πρόσφατα παραδείγματα τῶν Piano+Rogers ἢ τοῦ Giovanni Colombo. Στὸ ἴδιο τεῦχος ὑπάρχει ἕνα ἐνδιαφέρον ἄρθρο γιὰ τὸν Peter Behrens.

Τὸ τρίτο τεῦχος περιλαμβάνει μιὰ μᾶλλον παρωχημένη καὶ ἀνοργάνωτη παρουσίαση τῶν παραμέτρων τοῦ φυσικοῦ καὶ δομημένου περιβάλλοντος, ἐνῶ τὸ τέταρτο, ἀφιερωμένο στὴν ὑποδομὴ τῶν μεταφορῶν, παρουσιάζει πρόσφατα κατασκευασμένα ἀεροδρόμια, μετρὸ καὶ σιδηροδρομικοὺς σταθμούς. Δημοσιεύονται τὰ ἀεροδρόμια τοῦ Ντάλλας, Βερολίνου, Λενικανὰν (Σοβιετικὴ Ἕνωση), Ἁγίου Φραγκίσκου, Ἀμποὺ Ντάμπι, Μονάχου, Πουασύ, Χαρτούμ, Πούλκοβο τοῦ Λένινγκραντ καὶ Lubbock τοῦ Τέξας, τὰ μετρὸ τῆς Στοκχόλμης, τοῦ Σάο Πάουλο, τῆς Γιοκοχάμα καὶ τῆς Οὐάσιγκτον, καθὼς καὶ οἱ σταθμοὶ Gare Pont τῆς Βέρνης καὶ Gare de Lyon τοῦ Παρισιοῦ.

Τὸ πέμπτο τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἀνανέωση καὶ διάσωση τοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ· ξεχωρίζουν οἱ ἀναστηλώσεις τοῦ Reichstag στὸ Βερολίνο, τῆς φάρμας Garkau τοῦ Hugo Häring, τῆς Τράπεζας Coutts στὸ ἀγγλικὸ ἀναγεννησιακὸ κτίριο τοῦ John Nash στὸ Λονδίνο, καθὼς καὶ οἱ προτάσεις γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ Covent Garden στὸ Λονδίνο καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ κεντρικοῦ πεζόδρομου στὸ Μόναχο. Τὸ ἴδιο τεῦχος περιλαμβάνει ἕνα ἀξιόλογο ἄρθρο τοῦ Julius Posener γιὰ τὸν Hermann Muthesius.

Τὸ ἕκτο τεῦχος περιλαμβάνει ἕνα ἄρθρο μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πεντηκονταετηρίδας τῆς ἔκθεσης Weissenhof τοῦ Deutscher Werkbund (1927-1977) καὶ κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνει τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Νταχράν στὴ Σαουδικὴ Ἀραβία τοῦ Yamasaki, τὸ Πανεπιστήμιο Χαμαντὰν στὸ Ἰρὰν τοῦ Γ. Καντύλη, τὸ Τεχνολογικὸ Ἰνστιτοῦτο στὸ Σιράζ τοῦ Stubbins, τὸ κέντρο Συνεδρίων στὴ Μέκκα τοῦ Frei Otto καὶ τὸ στάδιο τῆς Τεχεράνης τοῦ Darvich.

Δ.Π.

Baumeister

Οἱ ἀνακαινίσεις παλαιῶν κτιρίων καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὴν παράδοση ἀρχιτεκτονικὴ δίνουν καὶ παίρνουν· ὅπως λέει καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ «ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ στολίζεται κανεὶς εὐχάριστα μὲ παράδοση». Μιὰ ἀκόμη συνέπεια τοῦ ἔτους Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς;

Ἔτσι, στὸ τεῦχος 1/76 ὑπάρχουν τρία παραδείγματα ἀπὸ ἀνακαινίσεις παλαιῶν κτιρίων: στὴν Κολωνία τὸ Stollwerck, στὴ Βενετία τὸ Mühle Stucky, καὶ ἕνα «κομμάτι» τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Οὔλμ σὰν μέρος ἑνὸς σχεδίου γιὰ νὰ «ἀναζωογονηθεῖ» ἡ πλατεία τοῦ ναοῦ. Στὸ ἴδιο τεῦχος παρουσιάζονται τὰ ἀποτελέσματα ἑνὸς διαγωνισμοῦ γιὰ συγκροτήματα κατοικίας καὶ κέντρο κοινότητας καὶ ψυχιατρικῆς θεραπευτικῆς στὸ Essen-Heidhausen. Ἐπίσης, μιὰ ἐνδιαφέρουσα πρόταση γιὰ ἐπέκταση-αὔξηση τῆς πυκνότητας μιᾶς περιοχῆς κατοικίας ποὺ κτίστηκε στὴ Βιέννη τὴ δεκαετία 1950-60.

Τὸ τεῦχος 2/76 περιλαμβάνει: α) συγκροτήματα κατοικιῶν, ποὺ ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει τὸ συγκρότημα «Empire» στὸ κέντρο τοῦ Λονδίνου, τμῆμα μιᾶς εὐρύτερης περιοχῆς ἐξυγίανσης, β) τρία γηροκομεῖα: ἕνα στὸ Ἀμστερνταμ, μπρουταλιστικῆς ἐμφάνισης - τὸ modul καὶ ὁ ὄγκος του θυμίζουν περισσότερο στρατῶνες καὶ φοιτητικὲς ἑστίες - ἕνα ἄλλο ἐνταγμένο μὲ ἐπιτυχία στὸ μέσο τῆς παλαιᾶς ἱστορικῆς πόλης Norwich στὴν Ἀγγλία, καὶ ἕνα τρίτο στὴ Γερμανία, καὶ γ) ἕνα παράδειγμα ἐξυγίανσης μιᾶς μικρῆς γερμανικῆς πόλης.

Τὸ τεῦχος 3/76 εἶναι ἀφιερωμένο σὲ σχολικὰ κτίρια, δύο ἀπὸ τὶς ΗΠΑ καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὴ Γερμανία. Δυστυχῶς, δὲν βρήκαμε κάτι τὸ ἀξιοσημείωτο. Ἀντίθετα, ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ μιὰ σειρὰ ἄρθρων γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων - δίνεται ἔμφαση στὴν κοινωνικὴ πλευρὰ τοῦ προβλήματος - καὶ μερικὰ παραδείγματα γιὰ τὴ βελτίωση-ἐπέκταση ἢ γενικὰ προσαρμογὴ τῆς παλαιᾶς σχολικῆς ὑποδομῆς στὶς νέες ἐξελισσόμενες ἀνάγκες.

Τὰ θέματα τοῦ τεύχους 4/76 ἀναφέρονται: α) στὴ συνεργασία ἀρχιτέκτονα καὶ μηχανικοῦ μὲ παραδείγματα ἀπὸ ἀμφιθέατρα πανεπιστημίων, γέφυρες, σταθμοὺς-πύργους βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων κλπ., β) στὴν προκατασκευή, μὲ ἀξιοσημείωτο παράδειγμα τὴ φοιτητικὴ ἑστία ἀπὸ χαλύβδινα στοιχεῖα στὸ Brockport, Νέα Ὑόρκη, γ) σὲ μουσεῖα - ξεχωρίζουν τὸ Μητροπολιτικὸ τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ἡ Πινακοθήκη τῆς Οὐάσιγκτον, τῶν Roche καὶ Pei ἀντίστοιχα.

Στὸ τεῦχος 5/76 ξεχωρίζει ἡ παρουσίαση τριῶν νέων πανεπιστημίων τῆς Γερμανίας (Κολωνία, Bielefeld, Regensburg) καθὼς καὶ τὸ σχόλιο-κριτικὴ τοῦ διευθυντῆ τοῦ περιοδικοῦ γι' αὐτά: ἀσύνδετα συγκοινωνιακὰ καὶ ἀποκολλημένα λειτουργικὰ καὶ φυσικὰ (σὰν χῶροι-ὄγκοι) ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὸ ἄμεσο περιβάλλον τους, μὲ κλίμακα βιομηχανικῶν πάρκων.

Μετὰ τὸ πολὺ μπετὸν τοῦ προηγούμενου τεύχους, ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ, σκόπιμα φαίνεται, μᾶς παρουσιάζει ξύλο γιὰ ζεστασιά! Ἔτσι ἀπὸ τὴν «ξύλινη ἀρχιτεκτονικὴ» τοῦ τεύχους 6/76 ξεχωρίζουμε ἕνα ἐμπορικὸ κέντρο στὶς ΗΠΑ, ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅ,τι ἔχουμε συνηθίσει νὰ βλέπουμε σ' αὐτὴ τὴ χώρα, μὲ καφενεῖο,

έστιατόριο, καὶ ποικιλία διακοσμητικῶν καὶ φωτιστικῶν ἐφέ, καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ σκοπὸ - ὅπως ἀναφέρεται στὸ κείμενο - νὰ ζωντανέψουν τὴν ἀνιαρὴ ζωὴ τοῦ ἀμερικανικοῦ προαστίου!

Στὸ ἴδιο τεῦχος παρουσιάζονται δύο «χωριὰ» διακοπῶν. Τὸ πρῶτο στὴ Λῆμνο· ἀποτέλεσμα ἑλληνικῆς καὶ ἑλβετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας (ὄχι συνεργασίας) καὶ στὰ πρότυπα κάποιου παραδοσιακοῦ Heimatstil, μὲ πολλὴ πέτρα (εὐλογημένος ὁ τόπος μὲ τὸ ὑλικὸ τοῦτο) καὶ πολλὰ πιθάρια. Φανταζόμαστε πῶς θὰ ἀρέσει στοὺς Εὐρωπαίους τουρίστες ὑψηλῆς πολιτισμικῆς στάθμης ποὺ ζητοῦν κάτι καλύτερο ἀπὸ Costa Brava - ἂς σημειωθεῖ πῶς στὸν διευθυντὴ τοῦ *Baumeister* ἄρεσε. Τὸ δεύτερο «χωριὸ» μοιάζει μὲ πόλη-φάντασμα, εἶναι κακὸ ἀντίγραφο εὐρωπαϊκοῦ ἀλπινικοῦ χωριοῦ.

Τὸ τεῦχος 7/76 εἶναι ἀφιερωμένο στὶς διάφορες κατηγορίες κατοικίας. Ἀνάμεσα στὶς μονοκατοικίες-βίλες ξεχωρίζει γιὰ τὴν ἁπλότητα τῆς γραμμῆς καὶ τὴν ...ὁμοιότητά της μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Meyer, μία στὸ Starnberg τοῦ Μονάχου.

Ἀπὸ τὰ συγκροτήματα πολυκατοικιῶν, τὰ παλαιά, τῆς ἐποχῆς τοῦ '30, ἔχουν πιὸ ἀνθρώπινη κλίμακα. Τέλος στὴν περιοχὴ τῶν φοιτητικῶν κατοικιῶν σημειώνουμε ἕνα θαυμάσιο δεῖγμα συγκροτήματος ἀπὸ προκατασκευασμένα στοιχεῖα, ποὺ ἔγινε στὴ Νυρεμβέργη.

Τὸ τεῦχος 8/76 ἐπανέρχεται στὸ ἀγαπητὸ θέμα: ἀνακαίνιση-ἐξυγίανση παλαιῶν σπιτιῶν, τμημάτων πόλεων, ἐργοστασίων-ἀποθηκῶν, ἐκκλησιῶν κλπ. Ποικιλία παραδειγμάτων ἀπὸ διάφορες χῶρες γιὰ ὅλα τὰ γοῦστα. Στὸ τεῦχος τοῦτο ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ τὰ βάζει μὲ τὶς «σειρῆνες» τῆς κατανάλωσης - τὰ μεγάλα γερμανικὰ καταστήματα Kaufhof, Hertie κλπ. - μπροστὰ στὰ ὁποῖα ὁ Λαμπρόπουλος ὠχριᾶ - ποὺ προσπαθοῦν νὰ στολιστοῦν μὲ «παράδοση» καὶ Heimatstil στὰ κέντρα τῶν γερμανικῶν πόλεων, ἐκτοπίζοντας μὲ τὰ πολλὰ λεφτά τους ἄλλους καὶ κάνοντας μερικὲς αἰσθητικὲς καὶ ἄλλες παρανομίες. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ ζητᾶ ἀπὸ τοὺς πολίτες νὰ ἀντιδράσουν ἐνεργά.

Ἀναρωτιέμαι ἂν οἱ ἀρχιτέκτονες ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ τὶς λεγόμενες ἐπαγγελματικὲς ἀσθένειες (occupational diseases) θὰ μποροῦσαν νὰ θεραπευτοῦν μέσα στοὺς λαβυρινθοειδεῖς-σωληνοειδεῖς χώρους, κοιτάζοντας τὶς διάφορες κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες τοῦ κέντρου θεραπείας γιὰ ἐπαγγελματικὰ ἀσθενεῖς στὴν Ἰντιάνα τῶν ΗΠΑ, ποὺ πῆρε τὸ α' βραβεῖο τοῦ AIA καὶ δημοσιεύεται στὸ τεῦχος 9/76. Ἐκεῖνο ποὺ ξεχωρίζει κατὰ τὴ γνώμη μας στὸ τεῦχος αὐτὸ εἶναι τὸ κλειστὸ κολυμβητήριο στὴ Βιέννη τοῦ γνωστοῦ Αὐστριακοῦ ἀρχιτέκτονα R. Reiner· μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἀξιόλογες δημιουργίες του.

Ἀπὸ τὸ τεῦχος 10/76 σημειώνουμε μόνο τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα ἑνὸς διεθνοῦς διαγωνισμοῦ γιὰ κατοικίες χαμηλοῦ κόστους στὴ Μανίλα τῶν Φιλιππίνων. Ἀκόμα, τὸ ἄρθρο καὶ μιὰ σειρὰ φωτογραφίες ἀπὸ τὴ Λαϊκὴ Κίνα· μιὰ πολὺ ἐπιφανειακὴ ὅμως ὀπτικὴ γνωριμία.

Ἀπὸ τὸ τεῦχος 11/76 ποὺ ἀναφέρεται σὲ κτίρια διοίκησης, κρατικὰ ἢ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ ἐμπορικὰ καταστήματα σὲ κεντρικὲς περιοχὲς πόλεων, δὲν ξεχωρίζουμε τίποτα τὸ ἰδιαίτερο, ἐνῶ τὸ τελευταῖο τεῦχος 12/76 εἶναι ἴσως τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον τῆς χρονιᾶς. Παρουσιάζει μιὰ ἀρκετὰ ἀντιπροσωπευτικὴ εἰκόνα, ἔστω καὶ μικρή, ἀπὸ συγκροτήματα κατοικίας - ἀποκαλοῦνται πρωτότυπα καὶ πειραματικὰ παραδείγματα γιὰ μιὰ νέα μορφὴ ἀστικῆς κατοικίας - στὴν Ἰαπωνία, καὶ Ὁλλανδία ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ ΗΠΑ, Γερμανία καὶ Ἀγγλία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Κατὰ τὴ γνώμη μας ξεχωρίζουν τὰ πρῶτα, ἰδίως τὸ συγκρότημα στὴν πόλη Mito τῆς Ἰαπωνίας.

Π. Κομίλης

Συνέδρια - σεμινάρια

Habitat 1976: Ἡ διάσκεψη τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τοὺς ἀνθρώπινους οἰκισμούς

Τὸν περασμένο Ἰούνιο ἔγινε στὸ Βανκοῦβερ τοῦ Καναδᾶ ἡ διάσκεψη τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τοὺς ἀνθρώπινους οἰκισμούς. Στὴ διάσκεψη πῆραν μέρος ἐκπρόσωποι 132 χωρῶν, πολλῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, καθὼς καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Κινήματος τῆς Παλαιστίνης καὶ ἄλλων ἐθνικῶν ἀπελευθερωτικῶν κινημάτων, ὅπως τὸ Ἐθνικὸ Ἀφρικανικὸ Συμβούλιο καὶ τὸ Παναφρικανικὸ Κογκρέσο τῆς Ἀζανίας (Νότια Ἀφρική).

Πολὺς κόπος καὶ πολλὰ χρήματα ξοδεύτηκαν γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς διασκέψεως. Ἓξι ἑκατ. δολάρια διατέθηκαν ἀπὸ τὸν τακτικὸ προϋπολογισμὸ καὶ τὸ Πρόγραμμα Περιβάλλοντος τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν καὶ 14 ἑκατ. δολάρια περίπου ἀπὸ τὸν Καναδά, τὴ χώρα ποὺ τὴ φιλοξένησε. Εἶχαν προηγηθεῖ πολλὲς διεθνεῖς προπαρασκευαστικὲς συναντήσεις, καὶ σὲ ἐπίπεδο ἐμπειρογνωμόνων καὶ σὲ ἐπίπεδο κυβερνητικῶν ἐκπροσώπων· κατὰ τὴ διάρκειά τους διαμορφώθηκαν οἱ εἰσηγήσεις ποὺ παρουσιάστηκαν στὴ διάσκεψη.

Ὕστερα λοιπὸν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπιμελὴ καὶ ἐπίπονη προετοιμασία, καὶ τὴ μεγάλη δημοσιότητα ποὺ δόθηκε στὴ διάσκεψη, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους, ἰδιαίτερα οἱ τεχνοκράτες καὶ οἱ λιγότερο ἔμπειροι στὸν τρόπο λειτουργίας τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, ἀπογοητεύθηκαν ὅταν εἶδαν ὅτι πέρα ἀπὸ τὴ συζήτηση γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν προβλημάτων τῶν οἰκισμῶν καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν ἀναγκαίων μέτρων πολιτικῆς, τὸ βάρος τῆς διασκέψεως μετακινήθηκε σὲ θέματα μὲ πολιτικὲς ἐπιπτώσεις. Θέματα, γιὰ τὴν ἔνταξη τῶν ὁποίων στὶς ἀποφάσεις τῆς διασκέψεως χρειάστηκαν πολλὲς συζητήσεις καὶ διαπραγματεύσεις, ὅπου τὸν κύριο λόγο εἶχαν οἱ διπλωμάτες σὰν πιὸ ἔμπειροι στὸν χειρισμὸ τέτοιων θεμάτων (1). Μέσα λοιπὸν σὲ ἕνα πλαίσιο ἔντονα πολιτικῶν συζητήσεων ἔκλεισε ἡ διάσκεψη τοῦ Βανκοῦβερ, ἀφήνοντας ἴσως ἀντιφατικὲς ἐντυπώσεις γιὰ τὸ ἂν εἶναι δυνατὸν ἐκπρόσωποι 132 χωρῶν νὰ παίρνουν κοινὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων τους, ἢ μήπως

Cities: good or bad? Cities have a bad name at the moment. Many, if not most, are overcrowded, crime-ridden, ugly and full of disease. But cities have been and can be places of great beauty, centres of civilization, the most sophisticated expressions of community life. Despite their problems they still act as magnets for an ever-increasing number of people seeking a better life.

House and home—a basic human need. Shelter is not enough. There must be security, comfort and dignity as well. Local talents and materials must be used to help people build homes they want to live in.

ή κλίμακα τῶν προβλημάτων εἶναι τόσο διαφορετικὴ (ἀπὸ ἀναπτυγμένες σὲ ἀναπτυσσόμενες χῶρες) καὶ ἡ πολιτικὴ θέση κάθε κράτους-μέλους τοῦ 'Οργανισμοῦ 'Ηνωμένων 'Εθνῶν τόσο σαφῶς προκαθορισμένη (στά πλαίσια τῶν θέσεών του στὶς ἀποφάσεις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ἢ τοῦ Συμβουλίου 'Ασφαλείας), ὥστε νὰ εἶναι σχεδὸν ἀδύνατη ἡ διαμόρφωση κοινῶν ἀποφάσεων.

Καὶ ὅμως, ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς πιὸ πάνω περιορισμούς, ὁ διάλογος μεταξὺ ὅλων τῶν χωρῶν εἶναι ἀπαραίτητος στὸν σημερινὸ κόσμο, ἕναν κόσμο «δισεκατομμυρίων ἀνθρώπων μὲ τεράστια κλιμάκωση ἐπιπέδων ἀναπτύξεως καὶ μὲ ταχὺ ρυθμὸ ἀλλαγῆς». Στὸν κόσμο αὐτὸ ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται κοινὴ συνείδηση ἡ ἀλληλεξάρτηση κάθε μορφῆς ἀνθρώπινης δράσεως καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων της. Οἱ δημογράφοι προβλέπουν ὅτι στὰ ἑπόμενα τριάντα χρόνια ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς θὰ διπλασιαστεῖ. Μιὰ τέτοια τρομακτικὴ αὔξηση θὰ ἔχει ἀνυπολόγιστες συνέπειες στὸν τρόπο ζωῆς στὸν πλανήτη μας, συνέπειες ποὺ θὰ ἀναφέρονται στὴν ποιότητα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ εἶδος, τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα τῶν διαθέσιμων τροφίμων, τὴ διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν, τοὺς νόμους, τὰ ἔθιμα κ.ἄ., καὶ ποὺ θὰ ἐμφανιστοῦν νωρίτερα ἢ ἀργότερα στὶς περισσότερες χῶρες τοῦ κόσμου.

Στὸ πλαίσιο αὐτό, καὶ μὲ σαφὴ ἐπίγνωση τῶν παραπάνω συνεπειῶν, τὰ 'Ηνωμένα "Εθνη ὀργάνωσαν τὴν τελευταία δεκαετία μιὰ σειρὰ παγκόσμιων διασκέψεων ἀφιερωμένων κάθε φορὰ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν σήμερα τὸν πλανήτη μας: περιβάλλον, πληθυσμός, τρόφιμα, θέση τῆς γυναίκας, δίκαιο τῆς θάλασσας. Οἱ διασκέψεις αὐτὲς δὲν ἔδωσαν ἴσως λύσεις σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ ἐξέτασαν, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι ἔκαναν ὅλες τὶς χῶρες νὰ συζητήσουν γύρω ἀπὸ ἕνα κοινὸ φόρουμ τὰ προβλήματα αὐτὰ καὶ νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἐξέταση καὶ ἀντιμετώπισή τους σὲ ἐθνικὸ ἀλλὰ καὶ σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο. Γιατὶ ἐνῶ δὲν βρέθηκε μιὰ κοινὴ λύση στὰ προβλήματα, βρέθηκε ὅτι τὰ προβλήματα αὐτὰ ἔχουν μιὰ παγκόσμια διάσταση. Καὶ ὅτι κάθε προσπάθεια γιὰ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη θὰ εἶχε πολὺ μεγαλύτερη πιθανότητα ἐπιτυχίας, ἂν ἡ δομὴ καὶ οἱ κανόνες τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας ἄλλαζαν μὲ στόχο τὴν ἐπίτευξη μιᾶς πιὸ δίκαιης ἰσορροπίας.

Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ἡ Γενικὴ Συνέλευση τῶν 'Ηνωμένων 'Εθνῶν στὴν ἕκτη Εἰδικὴ Σύνοδό της, τὴν "Ανοιξη 1974, κάλεσε ὅλα τὰ ἔθνη νὰ συνεργαστοῦν «γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς νέας διεθνοῦς οἰκονομικῆς τάξεως», δηλαδὴ γιὰ μιὰ πιὸ δίκαιη κατανομὴ τοῦ πλούτου μεταξὺ ἀναπτυγμένων καὶ ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐντάσσεται ἡ διάσκεψη τοῦ Βανκοῦβερ μὲ κύριο θέμα τὴν ἐξέταση τῶν προβλημάτων τῶν οἰκισμῶν, ἀστικῶν καὶ ἀγροτικῶν, καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὰ οἰκιστικὰ προβλήματα τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν καὶ τῶν ἀσθενέστερων εἰσοδηματικὰ τάξεων. Βασικὸς στόχος ἦταν ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ ὅλα τὰ κράτη-μέλη μιᾶς κοινῆς διακηρύξεως ἀρχῶν πολιτικῆς γιὰ τοὺς οἰκισμούς, ἕνα σχέδιο δράσεως σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο καὶ ἕνα σχέδιο διεθνοῦς συνεργασίας. Πρὶν ὅμως φτάσουμε στὴν ἀνάλυση τῆς διακηρύξεως καὶ τῶν σχεδίων δράσεως σὲ ἐθνικὸ καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο, ποὺ ἔγιναν τελικὰ δεκτὰ ἀπὸ τὴ διάσκεψη, εἶναι χρήσιμο νὰ ἀναφερθοῦμε στὴ φύση καὶ τὸ μέγεθος τοῦ οἰκιστικοῦ προβλήματος.

Στὴν περίοδο τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ταχείας ἀστικοποιήσεως στὴν Εὐρώπη, οἱ μέσοι ἐθνικοὶ ρυθμοὶ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν 0,5% περίπου. Σήμερα οἱ ἀντίστοιχοι μέσοι ρυθμοὶ αὐξήσεως τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ στὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες φτάνουν τὰ 2,5% καὶ 3% ἐτησίως (2). Αὐτοὶ οἱ ὑψηλοὶ ρυθμοὶ αὐξήσεως ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα - ἀνάμεσα σὲ ἄλλα - καὶ τὴ μεγάλη (σὲ ἀπόλυτους ρυθμοὺς) μετανάστευση πρὸς τὶς πόλεις. Σὰν συνέπεια ἡ πίεση γιὰ παροχὴ ἐργασίας καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς σὲ ἕνα τόσο μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων, ὁδηγεῖ σὲ ἕναν τύπο ἀστικοποιήσεως τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ποὺ ἀπαιτεῖ διαφορετικὸ χειρισμὸ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του.

Στὰ ἑπόμενα 25 χρόνια, 1,3 δισ. κάτοικοι θὰ προστεθοῦν στὸν ἀστικὸ πληθυσμὸ τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν, ἀνεβάζοντας ἔτσι τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τοῦ ἀστικοῦ τους πληθυσμοῦ σὲ 2,1 δισ. 'Αλλὰ ἡ ἀστικοποίηση αὐτὴ προηγεῖται τῆς βιομηχανοποιήσεως (ἢ τῆς ἀνάλογης γεωργικῆς ἀναπτύξεως) ποὺ θὰ μπορέσει νὰ καλύψει τὶς βασικὲς ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Στὶς πόλεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, οἱ δυνατότητες ἐργασίας ποὺ πρόσφεραν οἱ καινούριες βιομηχανίες, προσέλκυσαν τοὺς ἐργάτες μὲ τὶς οἰκογένειές τους. Γύρω στὸ 1870 στὴ Σουηδία, 22% τῶν ἐργαζομένων ἀπασχολοῦνταν στὴ βιομηχανία, ἐνῶ μόνο 10,8% κατοικοῦσαν σὲ ἀστικὲς περιοχές. Μιὰ δεκαετία πρίν, γύρω στὸ 1860, στὴ Γαλλία, 29% ἀπασχολοῦνταν στὴ βιομηχανία, ἐνῶ μόνο 10,7% κατοικοῦσαν στὶς πόλεις. Σήμερα, στὴ Βενεζουέλα, σχεδὸν 50% τῶν κατοίκων κατοικοῦν σὲ ἀστικὲς περιοχές, ἐνῶ μόνο 8,9% τῶν ἐργαζομένων ἀπασχολοῦνται στὴ βιομηχανία, καὶ στὴ Βραζιλία, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1970, ἐνῶ τὸ 30% τῶν κατοίκων της ζοῦσε σὲ πόλεις, μόνο τὸ 10% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ της ἀπασχολοῦνταν στὴ βιομηχανία (3).

Μὲ αὐτὰ λοιπὸν τὰ δεδομένα, στὶς συζητήσεις ποὺ ἔγιναν στὸ Βανκοῦβερ καὶ στὶς προκαταρκτικὲς συσκέψεις, ἔγινε σαφὲς πόσο ἐπείγοντα εἶναι τὰ προβλήματα γιὰ τὰ 2/3 σχεδὸν ὅλου τοῦ κόσμου, ποὺ ζεῖ σὲ ὑπὸ ἀνάπτυξη χῶρες, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση βασικῶν ἀναγκῶν του, ὅπως ἡ παροχὴ κατοικίας, νεροῦ καὶ ἀποχετεύσεως. Εἰδικότερα στὶς συζητήσεις τονίστηκε πὼς σχεδὸν οἱ μισοὶ κάτοικοι τῆς γῆς δὲν ἔχουν καθαρὸ πόσιμο νερό, μὲ συνέπειες τὴν αὔξηση τῆς βρεφικῆς καὶ παιδικῆς θνησιμότητας. 'Αντίθετα, τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζουν οἱ ἀναπτυγμένες χῶρες, ἀφοροῦν βασικὰ τὴν πιὸ ὀρθολογικὴ χρήση τῶν πόρων (γῆς, ἐνέργειας) καὶ τὴ βελτίωση τοῦ οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος τῶν μεγάλων πόλεων μὲ τὰ ἔντονα προβλήματα μολύνσεως τοῦ περιβάλλοντος.

Essential services are inadequate or are breaking down. Water is one of the many essentials in short supply for people who live in cities. Where it is available it is often contaminated by wastes—human or industrial. Technological ingenuity is needed to meet the increasing demands for water and to keep it clean and fit to drink.

Not just survival. The elderly often suffer most from the move to the cities. They lose family and friends, power and prestige. Technological advances can provide more food, better shelter, higher standards of living. Only human beings can provide the warmth and respect, care and companionship that young and old and those in between all need.

Grass-roots decision-making. Popular participation in solving the problems of how and where people live is essential to devising national plans. Central Governments must consult with local communities, take into consideration local needs and wishes, encourage individual and group initiatives.

'Η διακήρυξη των άρχών πολιτικής για τούς οίκισμούς πού έγινε τελικά δεκτή στό Βανκούβερ, άναγνωρίζει τή σημερινή οίκιστική κρίση καί έπισημαίνει τήν άνάγκη γιά άνάπτυξη, κοινωνική πρόοδο καί κοινωνική δικαιοσύνη, καί γιά έγκαθίδρυση μιάς νέας οίκονομικής τάξεως (4). Τονίζει ότι ή έγκαθίδρυση μιάς δίκαιης οίκονομικής τάξεως μέσο μεταβολών στό διεθνές έμπόριο, στά συστήματα χρηματοδοτήσεως, στήν κατανάλωση τών πόρων τού πλανήτη μας καί τής μεταφοράς τεχνολογίας, είναι άναγκαία γιά τήν οίκονομικοκοινωνική άνάπτυξη καί βελτίωση τών άνθρώπινων οίκισμών, ίδιαίτερα στίς άναπτυσσόμενες χώρες (4). Κύριος στόχος κάθε οίκιστικής πολιτικής πρέπει, κατά τή διακήρυξη, νά είναι ή βελτίωση τής ποιότητας ζωής τών άνθρώπων, ένώ σέ κάθε προσπάθεια γιά τήν έπίτευξη αύτού τού στόχου πρέπει νά δίνεται προτεραιότητα στίς άνάγκες τών προβληματικών ή άδικημένων κοινωνικά όμάδων. Κατόπι, διαγράφονται οί κοινές άρχές πού πρέπει νά λάβει ύπόψη της κάθε χώρα κατά τή διατύπωση τής οίκιστικής της πολιτικής, καθώς καί ό ρόλος πού πρέπει νά διαδραματίζει ή οίκιστική πολιτική στόν γενικό άναπτυξιακό σχεδιασμό τών χωρών καί στά προγράμματα δράσεως. Τέλος, στή διακήρυξη, ζητείται νά ληφθεί ύπόψη ή διασύνδεση τών προτάσεων τού Βανκούβερ μέ σχετικές προτάσεις πού είχαν ληφθεί σέ προηγούμενες διασκέψεις τού ΟΗΕ (5), πού άναφέρονται στήν ποιότητα ζωής καί στά άναπτυξιακά προβλήματα πού τήν έπηρεάζουν.

Τό «σχέδιο δράσεως σέ έθνικό έπίπεδο», πού διαμορφώθηκε άπό τή διάσκεψη, θέτει σάν άρχή ότι γιά νά έπιτευχθούν οί στόχοι πού έχουν τεθεί άπό τή διακήρυξη τών άρχών, πρέπει όλες οί χώρες νά διαμορφώσουν κατά προτεραιότητα μιά έθνική οίκιστική πολιτική, ένσωματωμένη στήν οίκονομικοκοινωνική πολιτική άναπτύξεως κάθε χώρας. Μιά πολιτική πού θά δίνει κατευθύνσεις γιά δράση καί θά σκοπεύει στή δικαιότερη κατανομή άγαθών καί ύπηρεσιών σέ όλες τίς περιοχές τής χώρας, ώστε τά άγαθά νά είναι έξίσου προσιτά σέ όλες τίς πληθυσμιακές όμάδες. Στό σχέδιο δράσεως δίνονται λεπτομερείς κατευθύνσεις γιά τόν σχεδιασμό τών οίκισμών, άστικών καί άγροτικών, σέ έθνικό, περιφερειακό καί τοπικό έπίπεδο, γιά τό θέμα τών αύθαίρετων κατοικιών, γιά τά θέματα κατοικίας, ύποδομής καί ύπηρεσιών, καί γιά τά θέματα γής. 'Επίσης τονίζεται ό ρόλος τής συμμετοχής τών πολιτών σάν άναπόσπαστο στοιχείο στή διαμόρφωση τής έθνικής οίκιστικής πολιτικής, καθώς καί ή σημασία τής συμμετοχής στά στάδια σχεδιασμού, έφαρμογής καί διοικήσεως τών οίκισμών. Γιά νά γίνει αύτό έφικτό, τονίζεται ή άνάγκη τής διαμορφώσεως σέ κάθε χώρα τών μηχανισμών πού θά ύποβοηθούν αύτή τή διαδικασία, καθώς καί ή σημασία τής άμοιβαίας κατανοήσεως καί έμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών καί κράτους. Τέλος, γιά νά γίνουν έφικτά ή νέα στρατηγική, τά σχέδια καί τά προγράμματα, είναι άπαραίτητο νά δημιουργηθούν σέ κάθε χώρα οί κατάλληλοι φορείς (σέ όλα τά έπίπεδα τής διοικήσεως) σχεδιασμού, χρηματοδοτήσεως καί διοικήσεως τών οίκισμών (6).

Στό σημείο αύτό, καί πρίν προχωρήσουμε στήν άπόφαση τής διασκέψεως γιά τή διεθνή συνεργασία, θά ήταν σκόπιμο νά άναφερθεί πώς διαμορφώθηκαν οί άποφάσεις τής διασκέψεως πού άναλύθηκαν πιό πάνω καί ποιές ήταν οί πολιτικές άπόψεις πού τόσο έντονα συζητήθηκαν.

Στά άρχικά σχέδια τής διακηρύξεως καί τού σχεδίου δράσεως, όπως είχαν διαμορφωθεί στίς προπαρασκευαστικές συσκέψεις, προτάθηκαν πολλές τροποποιήσεις κατά τή διάρκεια τής διασκέψεως. 'Εκτός άπό τίς καθαρά τεχνικές ή έπιστημονικές παρατηρήσεις, οί ύπόλοιπες - πολιτικής φύσεως - χωρίστηκαν (άνεπίσημα) άπό τούς έμπειρους διπλωμάτες πού είχαν τήν εύθύνη τών διαπραγματεύσεων σέ τέσσερεις - πολύ γενικές - κατηγορίες, πού άναφέρονταν (έστω καί έμμεσα) στό θέμα τού σιωνισμού καί τής Παλαιστίνης, στό θέμα τής Κύπρου, στό θέμα τής «νέας οίκονομικής τάξεως» καί, τέλος, σέ θέματα προβληματικών ή άδικημένων κοινωνικά όμάδων, όπως ήλικιωμένοι, άνίατοι ή... καί γυναίκες. 'Η τελική μορφή λοιπόν τών κειμένων διαμορφώθηκε, ύστερα άπό πολύωρες συζητήσεις, καί στίς περιπτώσεις διαφωνίας (όπως συνέβηκε γιά τή διακήρυξη τών άρχών, ή γιά δύο παραγράφους τού σχεδίου δράσεως) μέ όνομαστική ψηφοφορία στήν όλομέλεια τής διασκέψεως. Στή διακήρυξη τών άρχών, ή μία παράγραφος πού συζητήθηκε έντονα καί κατέληξε σέ όνομαστική ψηφοφορία, έπισήμαινε ότι είναι «καθήκον όλων τών λαών καί τών κυβερνήσεων νά παλεύουν ένάντια σέ κάθε μορφή άποικιοκρατίας, ξένης έπεμβάσεως καί κατοχής...» καί άναφερόταν σέ σχετικές άποφάσεις τής Γενικής Συνελεύσεως τών 'Ηνωμένων 'Εθνών πού θεωρούν τόν σιωνισμό ώς μορφή ρατσισμού (7). 'Η ψηφοφορία είχε θετικό άποτέλεσμα (έφόσον είχε τήν ύποστήριξη τής όμάδας τών 77 χωρών τού Τρίτου Κόσμου) μέ 89 ψήφους ύπέρ (συμπεριλαμβανομένης καί τής 'Ελλάδας), 15 κατά καί 10 άποχές (8). Πρέπει νά σημειωθεί ότι όρισμένες τροποποιήσεις πού έντάχθηκαν ύστερα άπό πιέσεις τών άραβικών χωρών ή άλλων, μέ στόχο τό θέμα τής Παλαιστίνης - έστω κι άν δέν άναφέρεται όνομαστικά τό πρόβλημα - έχουν θετικές έπιπτώσεις στίς θέσεις μας στό θέμα τής Κύπρου, έφόσον ισχύουν καί γιά άντίστοιχα προβλήματα τού κατεχόμενου τμήματος τού νησιού, όπως, ή παράγραφος τής διακηρύξεως τών άρχών πού άναφέρει ότι «ίστορικοί οίκισμοί, μνημεία καί στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς ένός έθνους, συμπεριλαμβανομένων καί τών έκκλησιαστικών μνημείων, πρέπει νά διασφαλίζονται άπό πράξεις βίας ή καταστροφής άπό τίς δυνάμεις κατοχής» (9). "Η έπίσης, στό σχέδιο δράσεως ότι «... ό σχεδιασμός καί ή έφαρμογή οίκιστικών προγραμμάτων μέ σκοπό τήν παράταση τής κατοχής καί τής ύποταγής περιοχών καί κτημάτων πού καταλήφθηκαν καί προσαρτήθηκαν ...πρέπει νά καταδικαστεί σάν παράβαση τών άρχών τών 'Ηνωμένων 'Εθνών καί τής Παγκόσμιας Διακηρύξεως 'Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» (10).

Τό τρίτο μέρος τής διασκέψεως άναφερόταν στό θέμα τής διεθνούς συνεργασίας στόν τομέα τού οίκισμού. Θέμα έπίσης φλέγον, καί γιά τίς άναπτυσσόμενες χώρες άλλά καί γιά τούς «δότες», τίς άναπτυγμένες χώρες· ένα θέμα πού πρέπει νά συνδυαστεί καί μέ τή θεωρία τής «νέας οίκονομικής τάξεως». Στίς προπαρασκευαστικές συσκέψεις έπισημάνθηκαν πολλά προβλήματα στόν τομέα αύτό. 'Η συνηθισμένη μορφή τεχνικής βοήθειας, πού άπευθύνεται άπό τίς άναπτυγμένες χώρες πού προσφέρουν τή βοήθεια πρός τίς άναπτυσσόμενες, δέν έχει συχνά τά άναμενόμενα άποτελέσματα. Οί λύσεις πού έχουν έφαρμόσει οί άναπτυγμένες χώρες τής Εύρώπης καί Βόρειας 'Αμερικής δέν είναι άπαραιτήτως οί ένδεικνυόμενες γιά τίς οίκιστικές συνθήκες π.χ. τών χωρών τής τροπικής 'Αφρικής καί τής 'Ασίας. Οί άναπτυσσόμενες χώρες θέλουν - δικαίως - νά δώσουν έμφαση στή διεθνή όργάνωση προγραμμάτων τεχνικής συνεργασίας μεταξύ τών άναπτυσσόμενων χωρών, ώστε νά άντιμετωπίζονται άπό κοινού καί νά δίνονται ένιαίες λύσεις στά κοινά προβλήματα τών χωρών αύτών. Σύμφωνη μέ τό πνεύμα αύτό είναι καί ή έμφαση πού δίνεται στό σχέδιο διεθνούς συνεργασίας πού έγινε δεκτό άπό τή διάσκεψη στήν περιφερειακοποίηση τών προγραμμάτων αύτών κατά όμοειδείς γεωγραφικές καί πολιτιστικές όμάδες χωρών, καί ή άνταλλαγή έμπειρογνωμώνων καί γνώσεων (know how) μεταξύ τών χωρών αύτών, σέ άντιδιαστολή μέ τό ύπάρχον σύστημα, όπου οί έμπειρογνώμονες κινούνται βασικά άπό τά μεγάλα κέντρα (Νέα 'Υόρκη, Ούάσιγκτον, Παρίσι ή Μόσχα) πρός τίς χώρες τού Τρίτου Κόσμου.

"Ενα άλλο πρόβλημα στόν τομέα τής διεθνούς συνεργασίας σέ θέματα οίκισμού, είναι ό μεγάλος καταμερισμός τών σχετικών προγραμμάτων τεχνικής βοήθειας, δανειοδοτήσεως έργων καί έκπαιδεύσεως έπιστημόνων μεταξύ τών διαφόρων όργανισμών τού συστήματος τών 'Ηνωμένων 'Εθνών. Πολλά προγράμματα τού όργανισμού αύτού προσπαθούν νά άντιμετωπίσουν κάθε φορά κάποια άπό τίς πλευρές τού προβλήματος τών οίκισμών (έργα ύποδομής, σχολεία, νοσοκομεία, άποχέτευση κ.ά.) χωρίς νά άντιμετωπίζεται τό πρόβλημα στό σύνολό του.

Τό σχέδιο διεθνούς συνεργασίας θέτει τίς γενικές άρχές πού πρέπει νά διέπουν τή διεθνή συνεργασία στόν τομέα τών οίκισμών καί εισηγείται τήν ίδρυση ένός παγκόσμιου διακυβερνητικού συντονιστικού όργάνου πού θά άποτελείται άπό έκπροσώπους 58 χωρών-μελών τών 'Ηνωμένων 'Εθνών καί θά καθορίζει τούς στόχους καί τίς προτεραιότητες τού τομέα. Εισηγείται έπίσης τήν ίδρυση μιάς Γραμματείας άνθρώπινων οίκισμών πού θά άποτελεί καί τό ούσιαστικό κέντρο όλων τών δραστηριοτήτων τών 'Ηνωμένων 'Εθνών στόν οίκιστικό τομέα. 'Αντίστοιχη όργάνωση προβλέπεται καί σέ περιφερειακό έπίπεδο. Καί ένώ όλες οί χώρες συμφώνησαν, κατά τό δυνατόν, ώς πρός τά προβλήματα, τούς στόχους καί τίς άρμοδιότητες αύτού τού κεντρικού όργάνου, δέν μπόρεσαν όμως νά συμφωνήσουν στό άν θά ένσωματωθεί τό κεντρικό αύτό όργανο στήν 'Υπηρεσία Οίκονομικών καί Κοινωνικών 'Υποθέσεων τών 'Ηνωμένων 'Εθνών ή στό Πρόγραμμα Περιβάλλοντος τών 'Ηνωμένων 'Εθνών, καί άν ή έδρα του θά είναι άντίστοιχα στή Νέα 'Υόρκη, στό Ναϊρόμπι ή καί σέ άλλη πόλη. Είναι φανερό τί όφέλη μπορεί νά άποκομίσει μιά χώρα άν γίνει ή έδρα ένός τέτοιου μεγάλου όργανισμού, καί γι' αύτό τό θέμα αύτό ήταν τό μόνο στό όποίο ή διάσκεψη δέν μπόρεσε νά καταλήξει σέ συμφωνία. "Ετσι ή σχετική άπόφαση θά ληφθεί πιά άπό τή Γενική Συνέλευση τών 'Ηνωμένων 'Εθνών.

Πέρα άπό τίς προτάσεις γιά τή μεθόδευση τής διεθνούς συνεργασίας καί τά σχέδια δράσεως σέ έθνικό έπίπεδο, σημαντική συνεισφορά στή διάσκεψη άποτέλεσε τό «όπτικοακουστικό πρόγραμμα». Σχηματίστηκε ένα άρχείο άπό τίς 200 περίπου ταινίες, πού 120 άπό τίς συμμετέχουσες χώρες έτοίμασαν είδικά γιά τή διάσκεψη· ταινίες άνισες μεταξύ τους, άλλες γυρισμένες μέ είλικρίνεια καί κριτική διάθεση καί άλλες μέ προπαγανδιστικό ή τουριστικό χαρακτήρα, άλλά πού άποτελούν μιά σημαντική πηγή πλούτου καί ένημερώσεως γιά τούς ένδιαφερομένους. Οί ταινίες αύτές άποφασίστηκε νά δοθούν στό Πανεπιστήμιο τής Βρετανικής Κολομβίας τού Βανκούβερ, σέ ένα είδικό 'Ινστιτούτο πού θά ίδρυθεί κάτω άπό τήν αίγίδα τών 'Ηνωμένων 'Εθνών, μέ σκοπό τή διαφύλαξη, άναπαραγωγή, συντήρηση καί διαχείριση τών ταινιών αύτών γιά μιά περίοδο πέντε έτών.

Τελειώνοντας, πρέπει νά σημειωθεί ότι όσα άναφέρθηκαν πιό πάνω άφοροϋσαν τήν έπίσημη διακυβερνητική διάσκεψη

τοῦ Βανκοῦβερ. Γιατὶ παράλληλα μὲ αὐτή, ἑκατοντάδες ἐκπρόσωποι μὴ κυβερνητικῶν ὀργανισμῶν, ὀργάνωσαν μιὰ ἐλεύθερη συνάντηση, τὸ Habitat Forum, μὲ τὴ βοήθεια τῆς Καναδικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν 'Ηνωμένων 'Εθνῶν.

Γνωστὰ ὀνόματα ὅπως ἡ Barbara Ward, ἡ Margaret Mead, ὁ Buckminster Fuller, ἡ Sister Teresa καὶ πολλοὶ νεώτεροι, καθηγητὲς καὶ φοιτητές, καὶ ἐκπρόσωποι συλλόγων προστασίας περιβάλλοντος, μίλησαν μὲ θέρμη καὶ μαχητικότητα γιὰ τοὺς κινδύνους ἀπὸ τοὺς ἀτομικοὺς ἀντιδραστῆρες, τὸν ἐξοπλισμὸ μὲ πυρηνικὰ ὅπλα, τὴν ἔλλειψη καθαροῦ πόσιμου νεροῦ γιὰ πολλοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου κ.ἄ., καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη γιὰ δράση. 'Αλλὰ ἡ ἀνάλυση καὶ κριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν ὅσων εἰπώθηκαν στὸ Habitat Forum ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου.

Μαρία Ι. Πολύζου,
ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος Α.Ι.Ρ.

Σημειώσεις

1. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ M. Weil Γενικὸς Γραμματέας τῆς UIA παρατηρεῖ: «...'Απογοήτευση στὴ διάσκεψη. "Επρεπε νὰ ὠθήσει τὰ κράτη νὰ δώσουν μεγαλύτερη προτεραιότητα στὰ προβλήματα τῶν οἰκισμῶν, καὶ νὰ δώσει τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴν παρουσίαση πρακτικῶν λύσεων. 'Αλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια δύο ἑβδομάδων ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴν ἀναγκαία ἀναδιοργάνωση τῶν 'Ηνωμένων 'Εθνῶν, τὴ «νέα οἰκονομικὴ τάξη» καὶ τὴν κατάσταση στὴ Μέση 'Ανατολή. «Les enseignements d' Habitat 76, Vancouver», *Informations UIA*, Παρίσι 7.8.1976.

2. M.A. Cohen "Cities in Developing Countries: 1975-2000", *Finance and Development*,Μάρτιος 1976, τ. 13.1, Οὐάσιγκτον D.C., σ. 12.

3. "Habitat: The cities of men", *The Economist*, 22 Μαΐου 1976, σ. 61.

4. *U.N. Report of Habitat. United Nations Conference on Human Settlements, Vancouver 31 May-11 June 1976*, 'Ηνωμένα "Εθνη, Νέα 'Υόρκη, 1976 σ. 3-4.

5. *Ibid*, σ. 9.

6. *Ibid*, σ. 9-91.

7. Τὸ πλῆρες ἀγγλικὸ κείμενο αὐτῆς τῆς παραγράφου ἔχει ὡς ἑξῆς: "Human dignity and the exercise of free choice coexistent with over-all public welfare are basic rights which must be assured in every society. It is therefore the duty of all people and governments to join the struggle against any form of colonialism, foreign aggression and occupation, domination, apartheid and all forms of racism and racial discrimination referred to in the resolutions as adopted by the General Assembly of the United Nations", *U.N. Report of Habitat, op. cit.* σ. 4,5.

8. Οἱ χῶρες ποὺ ψήφισαν ἐνάντια εἶναι: Αὐστραλία, Βέλγιο, Καναδάς, Δανία, Γαλλία, Δυτικὴ Γερμανία, 'Ιρλανδία, 'Ισραήλ, 'Ιταλία, Λουξεμβοῦργο, 'Ολλανδία, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία καὶ ΗΠΑ. Οἱ χῶρες ποὺ ἀπεῖχαν: Αὐστρία, Κολομβία, Φίτζι, 'Ονδούρα, 'Ιαπωνία, Παραγουάη, Πορτογαλία, 'Ισπανία, Σουηδία καὶ 'Ελβετία.

9. *U.N. Report of Habitat, op. cit*, σ. 6. § II 16.

10. *Ibid*, σ. 20, § B.8.

'Η ζήτηση γῆς γιὰ δραστηριότητες ἐλεύθερου χρόνου καὶ ἀναψυχῆς

12ο συνέδριο τῆς Διεθνοῦς 'Ενώσεως Πολεοδόμων καὶ Χωροτακτῶν, 'Ελσίνκι, Αὔγουστος 1976

'Απὸ πλευρὰ ὀργάνωσης καὶ φιλοξενίας τὸ συνέδριο εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία. 'Αντίθετα, μικρότερη ἐπιτυχία εἶχαν τόσο ἡ γενικὴ εἰσήγηση πάνω στὸ θέμα, ὅσο καὶ οἱ τρεῖς ἐπιμέρους εἰσηγήσεις, ποὺ δὲν κατόρθωσαν νὰ παρουσιάσουν μιὰ ὁλοκληρωμένη - συνθετικὰ καὶ συγκριτικὰ - εἰκόνα τῶν 14 ἐπιμέρους ἐκθέσεων καὶ παραδειγμάτων (case studies) ἀπὸ τὶς διάφορες χῶρες.

Στὴ σύντομη αὐτὴ ἔκθεση τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου δὲν παρουσιάζεται μιὰ συνολικὴ «ἀντικειμενικὴ» εἰκόνα ἀπὸ ὅλες τὶς εἰσηγήσεις. "Οχι ἐπειδή, λόγω φυσικοῦ διαχωρισμοῦ, ἦταν ἀδύνατη ἡ ταυτόχρονη παρακολούθηση ὅλων ἢ γιατὶ ὑπάρχει μεγαλύτερη ταύτιση μὲ ὁρισμένες ἀπόψεις· κρίθηκε σκοπιμότερο νὰ παρουσιαστοῦν ἐκεῖνα τὰ θέματα καὶ οἱ ἀπόψεις πού, κατὰ τὴ γνώμη μας, σχετίζονται περισσότερο μὲ τὰ προβλήματα τῆς χώρας μας.

Στὴν *πρώτη εἰσήγηση* (θέμα: γενικότερα προβλήματα σὲ ἐθνικὴ κλίμακα) τὰ προβλήματα ζήτησης γῆς γιὰ δραστηριότητες ἐλεύθερου χρόνου στὴν 'Ιταλία (προβλήματα κατὰ βάση ἀνισορροπίας στὴν κατανομὴ καὶ ἔνταση τῆς χρήσης γῆς) ἀναλύθηκαν καὶ ἐξηγήθηκαν μέσο ἑνὸς μοντέλου γενικῆς ἀνάπτυξης τῆς μεταπολεμικῆς 'Ιταλίας, ποὺ παρουσίαζε τὰ αἴτια καὶ τὶς συνέπειες τῆς ὅλης διαδικασίας ἀστικοποίησης· αἴτια ὅπως: α) ἡ ἔλλειψη μεταρρυθμίσεων στὸ καθεστὼς ἰδιοκτησίας γῆς μεταπολεμικὰ (σημαντικὴ γιὰ τὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς τοῦ Mezzogiorno), β) ἡ σημαντικὴ μείωση στὴ ζήτηση ἐργατικῶν χεριῶν λόγω τῆς καπιταλιστικῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς γεωργίας, γ) ἡ ἔλξη τῶν βιομηχανικῶν συγκεντρώσεων τῆς Κεντρικῆς καὶ Βόρειας Εὐρώπης καὶ τοῦ βόρειου βιομηχανικοῦ τριγώνου τῆς χώρας (Μιλάνο-Τορίνο-Γένοβα), καὶ συνέπειες ὅπως: α) ἡ συσσώρευση τεράστιων κερδῶν ἀπὸ τὴν ὕπαρξη φτηνῶν ἐργατικῶν χεριῶν, τὴν ἐκμετάλλευση καὶ ἐμπορία τῆς γῆς καὶ τὴν αὔξηση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ποὺ ὁδήγησε στὸ λεγόμενο «ἰταλικὸ οἰκονομικὸ θαῦμα», β) ἡ μαζικὴ οἰκοπεδοποίηση-οἰκοδόμηση στὴν περίμετρο ποὺ περιέβαλε ἄμεσα τὶς προπολεμικὲς πόλεις γιὰ νὰ στεγαστοῦν τὰ κύματα τῶν μεταναστῶν-ἐργατῶν ἀπὸ τὴν ὕπαιθρο· διαδικασία ποὺ συντελέστηκε μὲ τὴν ἀπραξία ἢ συγκατάθεση καὶ συνεργασία τῶν ἀρχῶν, ἀφοῦ στὶς μικρότερες πόλεις δὲν ἀκολουθήθηκε κανένα σχέδιο, ἐνῶ στὶς μεγάλες τὰ ἐπίσημα σχέδια κατέληγαν πάντα στὴ νομιμοποίηση τῆς αὐθαιρεσίας, γ) ἡ ὑποβάθμιση τῶν συνθηκῶν ζωῆς στὴν πόλη καὶ ἡ ἔλλειψη κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ποὺ χρειάζεται ὁ ἀστὸς τὶς ὧρες τῆς σχόλης.

Στὰ πλαίσια τοῦ παραπάνω γενικοῦ μοντέλου ἀνάπτυξης, ἰδιαίτερη καὶ ξεχωριστὴ σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς τῆς δημιουργίας μεγάλων ἀνισοτήτων στὶς συνθῆκες καὶ τὴν ποιότητα ζωῆς μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων· ἀνισοτήτων ποὺ δὲν ὁδήγησαν, ἂν καὶ θὰ μποροῦσαν, σὲ ἀναταραχὴ καὶ ὀξεῖς ἀνταγωνισμούς· καὶ αὐτό, λόγω τῆς ἐπενέργειας τοῦ μύθου τῆς κινητικότητας πρὸς τὰ πάνω, πρὸς ἕνα «ἀνοιχτὸ» γιὰ ὅλους πρότυπο ζωῆς. Οἱ κατώτερες τάξεις ἀποκοιμήθηκαν ζαλισμένες ἀπὸ τὴν αἰσιόδοξη πίστη σὲ μιὰ γρήγορη ἐπιτυχία, περιμένοντας ἕνα εὔκολο «ἀνέβασμα» στὰ ἀνώτερα στρώματα, παρασυρμένες καὶ μεθυσμένες ἀπὸ τὰ μηνύματα - εἰκόνες τῶν μέσων ἐπικοινωνίας - «μέσα στὴ ζεστὴ μπανιέρα τους» ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ McLuhan. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ποὺ ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ ἱστορικὸ καταναλωτισμός, εἶχε καταστρεπτικὲς συνέπειες στὸ ἐξωαστικὸ καὶ περιαστικὸ περιβάλλον (urban fringe areas). "Ετσι, στὸν χῶρο αὐτὸ ἔχουμε πρῶτα τὴν ἐπιλογὴ ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις τῶν ἐκλεκτῆς ποιότητας καὶ ἀρκετὰ ἀπομακρυσμένων τοποθεσιῶν, καὶ μετὰ τὴ μαζικὴ ἔξοδο τῶν ὑπόλοιπων τάξεων σὲ φάσεις ὅπως: α) ἀγορὰ οἱουδήποτε οἰκοπέδου, ἑνὸς κομματιοῦ γῆς, στὴν ὕπαιθρο, β) χτίσιμο προσωρινῆς δεύτερης κατοικίας, συνήθως μὲ εὐτελῆ ὑλικά, καὶ ἀργότερα διόροφης ἢ τριόροφης οἰκοδομῆς γιὰ καλύτερη ἐκμετάλλευση, καὶ γ) προσφορὰ στὴν ἀγορὰ δεύτερης κατοικίας σὲ «χωριὰ διακοπῶν» ποὺ σχεδιάζονται καὶ χτίζονται ἀπὸ ἐργολάβους καὶ κερδοσκόπους γῆς. "Ετσι οἱ διαφορετικοὶ «τύποι» ἀνάπτυξης ποὺ ἐμφανίζονται στὴν ὕπαιθρο καὶ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν ἀποκαλύπτουν καὶ ἀνταγκλοῦν τὸ κοινωνικὸ status ὅπως εἶναι διαρθρωμένο μέσα στὴν πόλη· ἡ ταξικὴ δομὴ «ἀναπαράγεται» στὴν ὕπαιθρο.

'Η *δεύτερη εἰσήγηση* (θέμα: προβλήματα στὸν ἀγροτικὸ χῶρο) εἶχε σὰν ἀντικείμενο τὴν ἐξέταση τῶν προβλημάτων τῆς ζήτησης γῆς γιὰ ἀναψυχὴ στὸν ἀγροτικὸ χῶρο στὰ πλαίσια ὅλων τῶν ἄλλων χρήσεων γῆς (γεωργία-κτηνοτροφία, δάση, προστασία τῆς φύσης - πάρκα, οἰκολογικοὶ σχηματισμοί, διευθέτηση ὑδάτινων πόρων, πηγὲς καὶ πόροι ἐνέργειας, συγκοινωνιακὰ δίκτυα, ἐγκαταστάσεις ἄμυνας κλπ.), καὶ τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐπιπτώσεων ποὺ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη διαφόρων κατηγοριῶν ἀναψυχῆς καὶ τουρισμοῦ στὸν χῶρο αὐτό. Τὰ κύρια σημεῖα τῶν συζητήσεων συνοψίζονται κατὰ θέμα ὡς ἑξῆς:

1. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς σχέσεις *οἰκιστικὴ ἐπέκταση - ἐλεύθερος χῶρος*, δύο εἶναι οἱ κύριες ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις τῆς οἰκιστικῆς δραστηριότητας (τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις, δεύτερη κατοικία, βιοτεχνικὲς καὶ μικροβιομηχανικὲς ἐγκαταστάσεις, ὁδικὰ δίκτυα κλπ.): α) μείωση τοῦ ἐλεύθερου χώρου σὲ βάρος τῆς γεωργικῆς γῆς καὶ β) ὑποβάθμιση καὶ καταστροφὴ τῆς «φυσικῆς βάσης» τοῦ τουρισμοῦ, δηλαδὴ τῶν φυσικῶν πόρων. Στόχο ἑπομένως πρέπει νὰ ἀποτελεῖ ἡ ἀποφυγὴ ἢ ἐλαχιστοποίηση τῶν ἀρνητικῶν αὐτῶν ἐπιπτώσεων καὶ ὁ καθορισμὸς μιᾶς τέτοιας μορφῆς οἰκιστικῆς ἀνάπτυξης ποὺ θὰ ἐξασφαλίζει τὶς ἀπαραίτητες ἐξισορροπήσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀναγκῶν καὶ ἑνὸς ἄριστου τρόπου χρησιμοποίησης τῶν πόρων. Τοῦτο βέβαια ἐξαρτᾶται ἀπὸ διάφορες χωροταξικὲς καὶ θεσμικὲς ρυθμίσεις καὶ κυρίως ἀπὸ τὰ μέσα πραγματοποίησής τους.

2. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς σχέσεις *γεωργία - ἀναψυχὴ - τουρισμός*, τὰ προβλήματα ἀναφέρονται σὲ δύο διαφορετικὲς περιπτώσεις:

α) Στὴν περίπτωση «ἀδύνατων», οἰκονομικά, περιοχῶν μὲ συνεχιζόμενη πληθυσμιακὴ ὑποβάθμιση, ὅπου ὁ τουρισμὸς θεωρεῖται σὰν παράγοντας βελτίωσης τῆς οἰκονομικῆς καὶ δημογραφικῆς κατάστασης. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ δυνατότητα ἐπιβίωσης τῆς γεωργίας-κτηνοτροφίας προϋποθέτει κάποιο ἔλεγχο τοῦ βαθμοῦ τῆς τουριστικῆς ἀνάπτυξης στὰ πλαίσια περιορισμῶν καὶ προγραμματικῶν σκοπῶν ποὺ ἔχουν υἱοθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχή, μιὰ ἐπιλεκτικὴ ἐπέμβαση στὸν χῶρο, καὶ τὸν συντονισμὸ τῶν μέτρων ἐξυγίανσης καὶ ἀνάπτυξης στὸν γεωργικὸ τομέα μὲ τὰ ἀντίστοιχα γιὰ τὸν τουρισμό.

β) Στὴν περίπτωση ἀναπτυγμένων τουριστικῶν περιοχῶν (παράδειγμα μερικοὶ τουριστικοὶ σταθμοὶ τῆς 'Ελβετίας) ὅπου ἡ γεωργία ἔχει δευτερεύουσα σημασία.

Στην περίπτωση αυτή στόχο πρέπει νά άποτελεί ή προσπάθεια «τεχνητής» διατήρησης τής άπομένουσας γεωργικής γής γιά νά έξασφαλιστούν έλεύθεροι χώροι καί νά διατηρηθεί ό παραδοσιακός χαρακτήρας τής περιοχής πού έλκύει τούς τουρίστες.

Οί άντιθέσεις γιά τή χρήση τής γής πού έμφανίζονται στίς παραπάνω περιπτώσεις προκαλούνται μεταξύ τών ίδιοκτητών γής πού θέλουν νά πουλήσουν, καί τήν τοπική διοικητική μονάδα πού πρέπει νά άναλάβει τά δαπανηρά έργα ύποδομής γιά τήν έξυπηρέτηση τών νέων περιοχών (κυρίως περιοχών δεύτερης κατοικίας) ή πού έπιθυμεί νά διατηρήσει έλεύθερους χώρους. Άντιθέσεις έπίσης δημιουργούνται καί στόν χρηματοδοτικό τομέα, π.χ. μεταξύ μιάς «ύγιούς» όπως άποκαλείται οίκονομικής έπένδυσης καί τής δαπανηρής έπιχείρησης «διατήρησης παραδοσιακής γεωργίας» μέ μεγάλες καί συνεχείς έπιδοτήσεις.

3. Σέ ό,τι άφορά τίς σχέσεις *προστασία περιβάλλοντος - άναψυχή - τουρισμός*, τά προβλήματα δημιουργούνται έπειδή οί περιοχές καί θέσεις πού πρέπει νά προστατευτούν είναι καί οί κύριοι πόλοι τουριστικής έλξης. Τέτοια προβλήματα δημιουργούνται όχι τόσο σέ περιπτώσεις όπου ή προστασία μιάς περιοχής έχει άπόλυτα σαφή προτεραιότητα άλλά, κυρίως, στίς περιπτώσεις όπου οί διάφοροι βαθμοί προστασίας πρέπει νά συμβιβαστούν μέ τίς διάφορες κατηγορίες καί βαθμούς άνάπτυξης μιάς περιοχής. Στήν περίπτωση αύτή, ή ποιότητα καί ή χωρητικότητα τών τουριστικών πόρων είναι άλληλένδετα στοιχεία καί έξετάζονται άπό τρείς πλευρές:

α) *Οικολογία καί τοπίο*. Στόχο άποτελεί ή έκτίμηση τής οίκολογικής ίκανότητας τών φυσικών πόρων νά άνανεωθούν, άποκατασταθούν ή άλλοιωθούν σέ συνάρτηση μέ διάφορες κατηγορίες δραστηριοτήτων άναψυχής καί βαθμούς έντασης τής χρήσης.

β) *Κοινωνική καί οίκονομική ζωή τού τοπικού πληθυσμού*. Στόχο άποτελεί ή έπίτευξη ίσορροπίας μεταξύ τών κατοίκων μιάς περιοχής καί τών έπισκεπτών-τουριστών γιά νά διατηρηθεί ό χαρακτήρας της άπό τήν άποψη τής οίκονομικής καί κοινωνικής ζωής. Ή νοοτροπία έκμετάλλευσης καί άξιοποίησης μέ μοναδικό κίνητρο τό κέρδος έχει συχνά ώς άποτέλεσμα τήν ύπερπαραγωγή καί προσφορά γιά κατανάλωση στήν τουριστική άγορά κακόγουστων καί φτηνών «άναμνηστικών», τήν άνοδο στίς τιμές άκινήτων, τήν έγκατάλειψη παραδοσιακών μεθόδων καί τεχνικών παραγωγής ή τήν έκτόπισή τους άπό νέες.

γ) *Πολιτιστική ζωή καί πολιτιστικοί πόροι*. Στόχο άποτελεί ή διατήρηση τού χαρακτήρα κάθε περιοχής, ή άποφυγή τής άπροσωποποίησης πού φέρνει ό τουρισμός όταν ξεπεραστούν όρισμένα όρια. Ό ντόπιος, στήν ύπερεξάρτησή του άπό τόν τουρισμό γίνεται ό ίδιος «θέαμα», φολκλοριστικό στοιχείο έλξης, δέκτης ένός άμφίβολου ύποδείγματος ζωής καί συμπεριφοράς πού συχνά μιμείται τρόπους ζωής χωρίς διαλεκτική άντιμετώπιση τού πραγματικού τους περιεχομένου.

Στήν *τρίτη εἰσήγηση* (θέμα: προβλήματα στόν άστικό χώρο), δόθηκε έμφαση στήν κοινωνική καί πολιτική πλευρά τών προβλημάτων ζήτησης γής γιά άναψυχή, προβλημάτων πού παρουσιάστηκαν στά πλαίσια τής όλης προβληματικής τής έξέλιξης τών πόλεων (αίτια άστικών έπεκτάσεων, έπακόλουθα κλπ.). Μετά, έγινε μιά διαφοροποίηση στόν εύρωπαϊκό χώρο μεταξύ χωρών τής Βορειοδυτικής Εύρώπης καί χωρών τής Μεσογείου. Έτσι, ύποστηρίχτηκε ότι στίς πρώτες ή πόλη, μέσα στή διαδικασία όλοκλήρωσης τών οίκονομικών δραστηριοτήτων, στηρίζει τίς βιομηχανικές περιοχές μέ τό νά είναι ό τόπος έξειδικευμένων ύπηρεσιών, έρευνας καί καινοτομιών (innovations), πού όλα μαζί βοηθούν τή βιομηχανική παραγωγική διαδικασία.

Άντίθετα, στίς μεσογειακές χώρες τής Νότιας Εύρώπης ή έλλειψη βιομηχανικών δραστηριοτήτων τής ίδιας κλίμακας, ή έντονη μετανάστευση άπό τήν ύπαιθρο πρός τίς μεγάλες πόλεις, τό σύστημα ίδιοκτησίας γής καί ό τρόπος πού χρησιμοποιείται ή γή άπό τό έγχώριο καί πολυεθνικό κεφάλαιο, ή ύπερβολική άνάπτυξη τού τριτογενούς τομέα (συχνά παρασιτικού) δημιουργούν τή χαρακτηριστική διαδικασία «αύξηση χωρίς οίκονομική άνάπτυξη». Καί στίς τρείς περιπτώσεις πού έξετάστηκαν (Ρώμη, Βαρκελώνη, Άγκυρα) διαπιστώθηκε πώς τό σύστημα ίδιοκτησίας γής σέ συνδυασμό μέ τήν έκταση τής κερδοσκοπίας είναι μιά άπό τίς κύριες οίκονομικές αίτίες έπέκτασης (νόμιμης ή παράνομης) τής πόλης καί τό κύριο έμπόδιο στόν πολεοδομικό σχεδιασμό τής άστικής άνάπτυξης. Έντονα είναι έδώ τά προβλήματα καί τά άντικρουόμενα ένδιαφέροντα πού προκύπτουν άπό τήν άδυναμία ίκανοποίησης τής ζήτησης καί τών κοινωνικών άναγκών γιά χώρους άναψυχής.

Στόν χώρο τού χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού καί τών σχετικών διοικητικών μέτρων πού λαμβάνονται γιά τήν άντιμετώπιση τών προβλημάτων ύπάρχουν ούσιώδεις διαφορές. Οί δραστηριότητες χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού, όπως δείχνουν τά παραδείγματα άστικών περιοχών τής Δυτικής Γερμανίας, άκολουθούν τέτοιες διαδικασίες ώστε νά ύπάρχει μιά κοινή συμφωνία (consensus) ώς πρός τήν έξισορρόπηση άναγκών καί πιέσεων, πού άποκρυσταλλώνεται στά προγράμματα καί τίς πραγματοποιήσεις είτε στόν δημόσιο είτε στόν ίδιωτικό τομέα.

Στόν δυτικογερμανικό χώρο διακρίνουμε δύο περιπτώσεις όργάνωσης τών ύπηρεσιών προγραμματισμού άναψυχής σέ ό,τι άφορά τίς άστικές περιφέρειες: α) τήν ίδρυση ad hoc όργανισμών-ένώσεων μέ μοναδική ύπευθυνότητα τόν προγραμματισμό, τήν άνάπτυξη καί τή λειτουργία τών περιοχών άναψυχής καί β) τήν ύπαγωγή τού τομέα τής άναψυχής στά πλαίσια τών δραστηριοτήτων προγραμματισμού τών περιφερειακών άρχών. Ή πρώτη περίπτωση θεωρήθηκε πιό εύέλικτη γιατί τό νομικό πλαίσιο έπιτρέπει τή συμμετοχή διαφόρων ίδιωτικών φορέων, ένώ ή άνελαστικότητα τής δεύτερης είναι άποτέλεσμα τής άποκλειστικής έξάρτησης καί τών περιορισμών στούς όποίους ύπόκειται τό τομεακό πρόγραμμα άναψυχής, στά πλαίσια τού περιφερειακού προγράμματος δημόσιων έπενδύσεων.

Στίς άστικές περιοχές τής Νότιας Εύρώπης ή κατάσταση διαφέρει, όπως δείχνουν τά παραδείγματα πού έξετάστηκαν. Ύπάρχουν όμως διάφοροι βαθμοί έξέλιξης στήν άντιμετώπιση τών προβλημάτων. Στή Ρώμη π.χ. ή όργάνωση τών κοινωνικών άναγκών μέσο δημοκρατικών διαδικασιών συμμετοχής έγινε ισχυρότερη τά τελευταία χρόνια σέ συνδυασμό καί μέ κάποια έπίσημη διοικητική άποκέντρωση, ένώ στή Βαρκελώνη, όπου ή πολιτική κατάσταση βρίσκεται «έν έξελίξει», δέν συμβαίνει τό ίδιο. Στήν Άγκυρα τέλος, ή κατάσταση περιπλέκεται άπό τήν άποσπασματική χρησιμοποίηση «είδικών νόμων», συχνά άντιφατικών καί άντιτιθέμενων στή φιλοσοφία τού προγραμματισμού, καί άπό τό μέγεθος καί τήν όξύτητα τών προβλημάτων (λόγω έκρηκτικής πληθυσμιακής αύξησης καί αύθαίρετης οίκοδόμησης) πού άπαιτούν βασικά πρώτα μιά γενικότερη πολιτική λύση.

Π. Κομίλης

Σύνθεση έκπαιδευτικών καί κοινοτικών έξυπηρετήσεων

Τό σεμινάριο μέ θέμα «Σύνθεση έκπαιδευτικών καί κοινοτικών έξυπηρετήσεων» πού όργανώθηκε άπό τό Τεχνικό Έπιμελητήριο τής Έλλάδος καί τήν έπιτροπή σχολικών κτιρίων τής U.I.A. τόν Όκτώβριο τού 1976 στήν Άθήνα μέ τή βοήθεια τής UNESCO, είναι τό τρίτο πού όργανώνεται άπό τήν έπιτροπή αύτή τής U.I.A.· τά δύο προηγούμενα έγιναν τό 1970 στή Βιέννη μέ θέμα «Ό κοινωνικός ρόλος τού σχολείου» καί τό 1974 στό Άνατολικό Βερολίνο μέ θέμα «Ή εύελιξία τών έκπαιδευτικών έγκαταστάσεων».

Στόχος τού σεμιναρίου ήταν τό πρόβλημα τής ένταξης τών σχολικών έγκαταστάσεων στήν κοινότητα, καί είδικότερα ή έκπαιδευτική, πολεοδομική, άρχιτεκτονική, κοινωνιολογική, πολιτιστική, οίκονομική καί όργανωτική σκοπιά του. Καθεμιά άπό τίς 23 είσηγήσεις πού έγιναν άναφερόταν σέ μιά συγκεκριμένη περίπτωση σχολικών έγκαταστάσεων πού είχαν κάποια άμεση σύνδεση μέ τήν κοινότητα. Οί είσηγητές προέρχονταν άπό όλο τόν κόσμο, καί ήταν 20 άρχιτέκτονες, τέσσερεις έκπαιδευτικοί, δύο έκπρόσωποι τής UNESCO, ένας έκπρόσωπος τής U.I.A. καί ένας έκπρόσωπος κοινότητας (μερικές είσηγήσεις έγιναν άπό δύο ή καί περισσότερους είσηγητές μαζί).

Όπως άνέφερε στήν είσαγωγική του όμιλία ό Γ. Μιχαήλ, οί είσηγήσεις κατατάσσονταν σέ τρείς κατηγορίες: «Σέ κάθε περίπτωση ή σύνθεση έκπαιδευτικών καί κοινοτικών έξυπηρετήσεων άντιμετωπίζεται σάν μιά καταλυτική διεργασία γιά τήν έπίτευξη όρισμένων στόχων. Στίς ύπάρχουσες άστικές περιοχές ό στόχος είναι ή βελτίωση τής ποιότητας ζωής· στίς νέες πόλεις ή διαμόρφωση μιάς νέας κοινότητας καί στίς άγροτικές περιοχές, ή κοινωνική, πολιτιστική καί οίκονομική άνάπτυξη». Οί στόχοι αύτοί συμβαδίζουν μέ τή νέα άντίληψη γιά τήν κοινωνική συμβολή τής άρχιτεκτονικής καί τήν άξιολόγηση τού άρχιτεκτονικού έργου σύμφωνα μέ τά κοινωνικά όφέλη.

Όπως ξέρουμε όλοι πολύ καλά, ή κοινωνική άλλαγή πού έπιτελείται γύρω μας δημιουργεί σέ όλους τούς τομείς καινούρια προβλήματα, γιά τά όποία πρέπει νά βρεθούν καινούριες λύσεις. Σέ όλες τίς έκδηλώσεις τής ζωής, τό άτομο βρίσκεται άντιμέτωπο μέ νέες καταστάσεις, γιά τίς όποίες έχει άνεπαρκή έφόδια καί γνώσεις. Έτσι, τό νά δρά ένα άτομο «αύταρχικά», δηλαδή μέ δική του καί μόνο πρωτοβουλία, βασισμένη άποκλειστικά στίς δικές του μόνο άπόψεις, γίνεται δυσλειτουργικό. Γι' αύτό καί έπιζητείται ένας άποτελεσματικότερος δημοκρατικός καί συλλογικός τρόπος δράσης (στήν έκπαίδευση έξατομίκευση σύμφωνα μέ τίς άνάγκες τού μαθητή, στά κοινά συμμετοχή κ.ά.). Προϋπόθεση όμως, γιά τήν έπιτυχή λειτουργία τών συλλογικών δράσεων είναι ή

ἀπόλυτη ἐνημέρωση τοῦ φορέα ἀποφάσεων γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἀτόμων ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις του. Δεδομένου ὅμως ὅτι στὴν πλουραλιστικὴ κοινωνία στὴν ὁποία ζοῦμε, οἱ ἀνάγκες αὐτὲς δὲν εἶναι οὔτε ἴδιες γιὰ ὅλους οὔτε σταθερές, ἡ διάγνωσή τους εἶναι συνήθως πολὺ δύσκολη. Ἡ δυσκολία αὐτὴ εἶναι φανερὴ στὶς σχέσεις ἀρχιτέκτονα καὶ πελάτη (χρήστη τοῦ ἔργου), ἀφοῦ ὁ ἀρχιτέκτονας καλεῖται νὰ συμμετάσχει στὴν πραγματοποίηση ἑνὸς κοινωνικοῦ ἔργου, ὅπως εἶναι ἕνα σχολικὸ συγκρότημα, π.χ., καὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους φορεῖς ἀποφάσεων πρέπει μὲ κάποιο τρόπο νὰ διαγνώσει τὶς ἀνάγκες ὅλων ὅσων ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, δηλαδὴ μαθητῶν, δασκάλων, διοικητικῶν ὑπαλλήλων, γονέων, περιοίκων καὶ μελῶν τῆς κοινότητας.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς U.I.A. ποὺ ὀργάνωσε τὰ τρία αὐτὰ σεμινάρια μοιάζει νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἐνήμερη γιὰ τὰ σημερινὰ προβλήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὅπως ὅμως φαίνεται ἀπὸ τὶς 23 περιπτώσεις (case studies) ποὺ τελικὰ παρουσιάστηκαν στὸ σεμινάριο αὐτό, ἀπὸ τὴ διάγνωση ὡς τὴ λύση τοῦ προβλήματος ἡ ἀπόσταση εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ ὁ δρόμος ἀνώμαλος.

Σὲ τέσσερα πρωϊνὰ παρουσιάστηκαν οἱ περιπτώσεις καὶ τρία ἀπογεύματα ἔγιναν ἀνοιχτὲς συζητήσεις ἀπὸ τρεῖς ὁμάδες ἐργασίας (μία γιὰ ἀγροτικὲς περιοχές, μία γιὰ ἀστικὲς καὶ μία γιὰ καινούριες πόλεις). Τὰ συμπεράσματα τοῦ σεμιναρίου, ὅπως διατυπώθηκαν στὴν τελικὴ συνεδρίαση, προέκυψαν ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν συζητήσεων τῶν ὁμάδων ἐργασίας. Ἴσως ἀπὸ ἀβροφροσύνη πρὸς τοὺς εἰσηγητές, ἴσως ἀπὸ ἐπίγνωση τῶν τρομερῶν δυσκολιῶν ποὺ συναντιοῦνται στὴν πράξη, τὰ συμπεράσματα πῆραν μιὰ μορφὴ κάπως γενικὴ καὶ ἀφηρημένη, τονίζοντας γενικὲς ἀρχὲς καὶ διαπιστώσεις καὶ ἀποφεύγοντας ὁποιαδήποτε ἀνάλυση τῶν ὅσων παρουσιάστηκαν στὸ σεμινάριο.

Γιὰ τὸν ἁπλὸ παρατηρητή, τὰ ἔργα ἰδωμένα τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο εἶπαν μιὰ πολὺ πραγματική, ἂν καὶ κάπως πικρὴ ἱστορία. Αὐτὴ τὴν ἱστορία θὰ προσπαθήσω νὰ συνοψίσω ἐδῶ.

Εἴδαμε πολυτελεῖς σχολικὲς ἐγκαταστάσεις ποὺ ἐξυπηρετοῦν σχετικὰ εὔπορες κοινότητες σὲ ἀναπτυγμένα κράτη (Σουηδία, Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία) καὶ ὑποτυπώδεις ἐγκαταστάσεις σὲ κατεστραμμένες (Κύπρος) ἢ πολὺ φτωχὲς κοινότητες (Ἰνδία, Μαρόκο, Φιλιππίνες).

Στὴν πρώτη περίπτωση, εἴδαμε σχολικὰ κτίρια ὑψηλῆς αἰσθητικῆς ποιότητας ποὺ συστεγάζουν χώρους διδασκαλίας καὶ χώρους ἐπιμόρφωσης καὶ ψυχαγωγίας (βιβλιοθήκη, χῶρο μουσικῆς, ἐργαστήρια χειροτεχνίας, καταστήματα, ἀναψυκτήρια κ.ἄ.), χώρους τοὺς ὁποίους μεταχειρίζονται ταυτόχρονα μικρὰ παιδιὰ καὶ ἐνήλικες. Παρατηρήσαμε ὅμως ὅτι ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύζευξη τῶν ἡλικιῶν στὸν ἴδιο χῶρο καὶ τὴν παράθεση δραστηριοτήτων στὸ ἴδιο κτίριο, τὸ μόνο ποὺ ἐμφανῶς προέκυψε ἦταν μιὰ συστέγαση· οὔτε συναλλαγὴ εἴδαμε οὔτε συνεργασία. Καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ γεννήθηκε εἶναι: ποιὲς ἀνάγκες ἐξυπηρετεῖ ἄραγε αὐτὴ ἡ συστέγαση; Τί κερδίζουν οἱ ἐνήλικες ἀπὸ τὴ χρήση τῆς σχολικῆς βιβλιοθήκης ἀντὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ δήμου π.χ., πέρα ἀπὸ μιὰ κάποια οἰκονομία ποὺ ἐνδεχομένως νὰ ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ τὴ μεγιστοποίηση τῆς χρήσης;

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι σὲ ἑτερογενεῖς πληθυσμιακὲς ὁμάδες, ὅπως εἶναι οἱ ἀστικὲς κοινότητες στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες, ἡ διάγνωση τῆς ἐπαλληλότητας τῶν ἀναγκῶν τῶν μελῶν τους εἶναι ἕνα ἐξαιρετικὰ πολύπλοκο ἔργο. Δυστυχῶς ὅμως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ πράγματα, εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγματοποίηση ὁποιασδήποτε κοινωνικῆς ἐπέμβασης, ὅσο μικρὴ καὶ ἂν εἶναι αὐτή. Σὰν στόχος ἡ βελτίωση τῆς ποιότητας ζωῆς εἶναι καὶ ἀναγκαῖος καὶ κοινὰ παραδεκτός· πῶς ὅμως θὰ τὸν φτάσουμε ἂν δὲν ξέρουμε τὶ ἀκριβῶς σημαίνει ἡ ποιοτικὴ βελτίωση γιὰ τὸν καθένα;

Στὴ δεύτερη περίπτωση, εἴδαμε ἀνθρώπους νὰ ἐργάζονται μαζὶ γιὰ νὰ πετύχουν ἕναν κοινὸ σκοπό, ὅπως τὸ νὰ χτίσουν τὸ σχολεῖο τους (Ἰνδία), νὰ φτιάξουν ἕναν ὑποτυπώδη χῶρο τὸν ὁποῖο καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν ὅλο τὸ 24ωρο, ἐναλλάσσοντας τὶς χρήσεις σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τους (Κύπρος), νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ ἀνθρώπους καὶ νὰ κινητοποιοῦνται γιὰ συλλογικὴ δράση (Μαρόκο, συνοικία μαύρων στὶς Η.Π.Α., Φιλιππίνες) καὶ διερωτηθήκαμε μήπως μόνο ἡ κατάσταση ἄμεσης ἀνάγκης εἶναι ἱκανὴ νὰ κινητοποιεῖ καὶ νὰ ἑνώνει τοὺς ἀνθρώπους. Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχουν *μέσα* στὴν κοινότητα ἄτομα ἀποφασισμένα νὰ δράσουν σὰν καταλύτες γιὰ τὴν κινητοποίηση τοῦ συνόλου, ἐλάχιστα, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τίποτα, μπορεῖ νὰ προσφέρει ὁ εἰδικὸς ἀπ' ἔξω, εἴτε ἀρχιτέκτονας εἶναι αὐτός, εἴτε κοινωνικὸς ἐπιστήμονας, εἴτε ὀργανωτής, ὅσο καλοπροαίρετος καὶ ἂν εἶναι.

Στὴ θεωρία συμφωνοῦμε ὅλοι γιὰ τὶς δημοκρατικὲς διαδικασίες καὶ γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν ἀνάμεσα στοὺς χρῆστες καὶ στοὺς σχεδιαστές. Εἶναι γνωστὰ ἐξάλλου τὰ λάθη ποὺ προέκυψαν στὴν πράξη ἀπὸ τὸν σχεδιασμὸ ποὺ βγῆκε μέσα ἀπὸ τὸν ἐλεφάντινο πύργο τοῦ ἀπομονωμένου ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου. Πρέπει ὅμως νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἀργεῖ πολὺ ἡ ὥρα ποὺ οἱ εἰδικοὶ «θὰ ἐγκαταλείψουν τὸν παρωχημένο ρόλο τοῦ «στρατηγοῦ» ποὺ διευθύνει τὴ μάχη καὶ θὰ δεχτοῦν νὰ καταταγοῦν ὡς ἁπλοὶ στρατιῶτες στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινότητας» ὅπως εἶπε ὁ Γ. Ζιώγας στὴν εἰσήγησή του. Σήμερα, ὁ κάθε εἰδικὸς ὄχι μόνο δὲν ἔχει τὰ μέσα γιὰ νὰ καταλάβει τὶς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ποὺ καλεῖται νὰ ἐξυπηρετήσει ἀλλὰ καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση δὲν πολυενδιαφέρεται γιὰ τοὺς χρῆστες τῶν ἔργων του· ἄνθρωποι ξένοι εἶναι οἱ πελάτες του καὶ συχνὰ διαφορετικοὶ ἀπὸ αὐτόν, ἀνήκουν σὲ ἄλλη τάξη, ζοῦν σὲ ἄλλη κοινότητα, ἢ σὲ ἄλλο κράτος ἢ καὶ σὲ ἄλλη ἤπειρο ἀπὸ τὴ δική του. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔλλειψη οὐσιαστικοῦ προσωπικοῦ ἐνδιαφέροντος γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὴν ἀπουσία κάθε εἴδους ἀξιολόγησης τῶν κτιρίων ποὺ χτίζονται (τὶς ἐλάχιστες φορὲς ποὺ γίνεται κάποια ἀξιολόγηση γίνεται συνήθως ἀπὸ ἄλλους φορεῖς καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς μελετητές).

Ἀπὸ τοὺς 15 ἀρχιτέκτονες ποὺ παρουσίασαν τὰ ἔργα τους στὸ σεμινάριο (καὶ ποὺ ἔχουμε κάθε λόγο νὰ πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐνημερωμένους καὶ προβληματισμένους γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν χρηστῶν) οὔτε ἕνας δὲν προχώρησε σὲ μιὰ κάποια, ἔστω καὶ ὑποτυπώδη, ἔρευνα γιὰ τὸ πόσο ἱκανοποιημένοι εἶναι οἱ χρῆστες ἀπὸ τὸ ἔργο, ποιὲς ἀνάγκες τους ἱκανοποιήθηκαν καὶ ποιὲς ὄχι. Ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὸ σεμινάριο αὐτό, θετικὴ κοινωνικὴ συμβολὴ σὲ μιὰ κοινότητα δὲν ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ μακριὰ καὶ ἀπὸ ψηλά. Ἀπὸ τὶς 23 περιπτώσεις ποὺ μᾶς παρουσίασαν, τρεῖς μόνο μὲ ἔπεισαν ὅτι πράγματι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ καταλυτικὴ διεργασία ποὺ συμβάλλει στὴν ἀνάπτυξη καὶ τῆς κοινότητας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις (συνοικία μαύρων τῆς Βαλτιμόρης, Μαρόκο, Φιλιππίνες) ὁ καταλύτης δὲν ἦταν κανένας εἰδικός· στὶς δύο περιπτώσεις ἦταν ὁ δάσκαλος καὶ στὴν τρίτη μιὰ δυναμικὴ μητέρα ἀγανακτισμένη ἀπὸ τὴν κατάντια τῆς κοινότητάς της· καὶ οἱ τρεῖς ἦταν μέλη τῆς κοινότητας, ζοῦσαν ἐκεῖ καὶ συμμετεῖχαν ἐνεργὰ στὴ λύση τῶν προβλημάτων της.

Μ.Ο. Δουμάνη

Ἐκθέσεις

Μπιενάλε 1976

Τρεῖς ἑνότητες ἀρχιτεκτονικῶν ἐκθεμάτων παρουσίασε ἡ Μπιενάλε τοῦ 1976 τῆς Βενετίας:

α) τὴν ἀναδρομικὴ ἔκθεση τοῦ Deutscher Werkbund μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Julius Posener,

β) τὴ συλλογικὴ παρουσίαση τοῦ ἰταλικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ «ὀρθολογισμοῦ» στὴ φασιστικὴ περίοδο 1920-40 μὲ ἐπιμέλεια τῶν Silvia Danesi καὶ Luciano Patetta, καὶ

γ) τὴ συγκριτικὴ παρουσίαση τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀμερικανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς σκέψης μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Vittorio Gregotti.

Στὴν προσπάθειά της νὰ συμβάλει σὲ μιὰ κριτικὴ ἀξιολόγηση τῆς ἱστορικῆς καὶ ἰδεολογικῆς συγκυρίας ποὺ αὐτοαποκλήθηκε Μοντέρνο κίνημα (Modern Movement), ἡ ἔκθεση τοῦ Deutscher Werkbund πραγματευόταν τὴ σχεδιαστικὴ ἠθικὴ τῆς σχολῆς στὸν τομέα τοῦ ἐπίπλου, τοῦ ἐσωτερικοῦ διάκοσμου, τῶν οἰκιακῶν σκευῶν καὶ τῶν ὑφασμάτων. Ἡ ἔκθεση ἀναβίωνε τὸν προβληματισμὸ τοῦ πρώϊμου 20οῦ αἰώνα πάνω στὴ σχέση τεχνίτη-βιομηχανίας παρουσιάζοντας πιστὰ τὴ σχεδιαστικὴ ἠθικὴ τῆς σχολῆς καὶ εἰδικότερα τοῦ ἱδρυτῆ της Hermann Muthesius: «στόχος μας εἶναι νὰ ἐξυψώσουμε τὴ δουλειὰ τοῦ τεχνίτη ταυτίζοντάς την ἐξίσου μὲ τὴν τέχνη καὶ τὴ βιομηχανία».

Ἡ ἔκθεση τοῦ ἰταλικοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς περιόδου 1920-40 χωριζόταν σὲ δύο μέρη: τὸ πρῶτο πραγματευόταν τὴν περίοδο 1920-30 καὶ εἰδικὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ παραγωγὴ τῶν πολιτιστικῶν κέντρων Μιλάνου, Τορίνου καὶ Ρώμης· τὸ δεύτερο παρακολουθοῦσε τὴν ἐξέλιξη τῶν ὀρθολογιστῶν ἀπὸ τὸ 1930 καὶ μετά, καθὼς καὶ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῆς σχεδιαστικῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ πολιτικοϊδεολογικοῦ σχήματος τοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος.

Ἡ παρουσίαση τῆς σύγχρονης ἀμερικανικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς σκέψης εἶχε σὰν γενικὸ σκοπὸ τὴν ἀντιδιαστολὴ ἀνάμεσα στὸ προάστιο καὶ τὸ ἱστορικὸ κέντρο. Τὴν Εὐρώπη ἀντιπροσώπευαν ποικιλόμορφες ἀρχιτεκτονικὲς ἰδιοσυγκρασίες, χωρὶς κάποιο κοινὸ παρανομαστή. Παρουσιάστηκε ἐργασία τῶν A.U.A. (Atelier d' Urbanisme et Architec-

ture), Carlo Aymonino, Bohigas - Martorell - Mackay, Herman Hertzberger, Hans Hollein, Lucien Kroll, Aldo Rossi, Alvaro Siza y Vieira, Alison και Peter Smithson, Jim Stirling, Taller de Arquitectura, Oswald Mathias Ungers, Aldo van Eyck και Giancarlo de Carlo."Αν έξαιρέσει κανείς τή δουλειά τοῦ A. Rossi, τοῦ C. Aymonino, τοῦ O.M. Ungers, καί τούς τελευταίους διαγωνισμούς τοῦ J. Stirling, θά ἔλεγε πώς τά ὑπόλοιπα ἔργα ἀνῆκαν στήν εἰκοσαετία 1950-1970, καί πώς γιά λόγους εἴτε σεβασμοῦ εἴτε δημόσιων σχέσεων συσσωρεύτηκαν στούς τοίχους τῆς Μπιενάλε, κειμήλια μιᾶς παρωχημένης ἀρχιτεκτονικῆς συνείδησης.

Τίς ΗΠΑ ἀντιπροσώπευαν ἀρχιτέκτονες πού ἀνήκουν σέ τρεῖς μεγάλες ἀρχιτεκτονικές κατηγορίες τούς «New York Five», τούς «Philadelphia Grays» καί τούς «California Silvers». Παρουσιάστηκε ἐργασία τῶν Raimund Abraham, Emilio Ambasz, Peter Eisenman, John Hejduk, Graig Hodgetts, Richard Meier, Charles Moore, Cesar Pelli, Robert Stern, Stanley Tigerman καί Robert Venturi. Τά ἀμερικανικά ἐκθέματα ἀποτελοῦσαν μελέτες ἰδεατῶν προαστιακῶν προτύπων μέ ἐμφανή τή διάθεση τοῦ ἱστορικιστικοῦ σχολίου.

Δ. Πορφύριος

Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ Luis Barragan

Ἡ δουλειά τοῦ γνωστοῦ Μεξικανοῦ ἀρχιτέκτονα τοπίου Luis Barragan παρουσιάστηκε γιά πρώτη φορά στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες μέ μιά προβολή ἔγχρωμων διαφανειῶν στό Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης τῆς Νέας Ὑόρκης (4 Ἰουνίου - 7 Σεπτεμβρίου 1976). Ταυτόχρονα, τό Μουσεῖο κυκλοφόρησε μιά εἰκονογραφημένη ἔκδοση*, τήν πρώτη γιά τή δουλειά τοῦ Barragan, πού περιέχει ἕνα ἄρθρο καί λεπτομερεῖς ἀναλύσεις γιά ἑπτά ἀπό τά πιό ὁλοκληρωμένα ἔργα του, γραμμένα ἀπό τόν Emilio Ambasz, ἐπιμελητή τοῦ Τμήματος Ἀρχιτεκτονικῆς καί Σχεδίου τοῦ Μουσείου καί ὀργανωτή τῆς ἔκθεσης. Ἡ ἔκθεση αὐτή ἦταν ἡ πρώτη ἀπό μιά νέα σειρά ἐκθέσεων διαφανειῶν γιά σύγχρονους ἀρχιτέκτονες, πού ὀργανώνονται ἀπό τό Τμῆμα Ἀρχιτεκτονικῆς καί Σχεδίου, καί ἡ ὁποία θά περιοδεύσει σέ σχολές ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Η.Π.Α.

Ὁ Barragan εἶναι ἕνας ἀπό τούς πιό εὐαίσθητους καί ποιητικούς ἀρχιτέκτονες τοπίου. Ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονική του προσέγγιση εἶναι κλασική καί ἀχρονική, τά στοιχεῖα της ἔχουν βαθιές ρίζες στίς πολιτιστικές καί θρησκευτικές παραδόσεις τῆς χώρας του. "Οπως γράφει ὁ Emilio Ambasz, «Ὁ Barragan προσπάθησε πάντα νά δημιουργήσει μιά ἀρχιτεκτονική γλώσσα πού νά ἐκφράζει τίς αἰώνιες ἐπιθυμίες τοῦ ἀνθρώπου, μέσα στά πλαίσια τῶν φυσικῶν καί πολιτιστικῶν συνθηκῶν τοῦ σημερινοῦ Μεξικοῦ».

Ἀνάμεσα στά ἔργα πού παρουσιάστηκαν ἦταν τό El Pedregal (1945-50), ἕνα οἰκιστικό συγκρότημα ὅπου ὁ Barragan μεταμόρφωσε μιά ἔρημο ἀπό λάβα σέ πάρκο καί περιοχή κατοικιῶν. Σκαλιά καί μονοπάτια σκαλίστηκαν πάνω στόν βράχο, ἐνῶ τεχνητές λίμνες καί πέτρινοι τοῖχοι τοποθετήθηκαν μέ τόση φροντίδα ὥστε οἱ κῆποι φαίνονται σάν νά δημιουργήθηκαν μαζί μέ τή θάλασσα τῆς λάβας. Παρουσιάστηκε ἐπίσης τό σπίτι τοῦ Barragan, πού τό περιγράφει ὁ ἴδιος σάν «τό καταφύγιό μου, μιά συναισθηματική ἀρχιτεκτονική δημιουργία, ὄχι ἕνα ψυχρό κατασκεύασμα ἀνέσεων». Κτισμένο τό 1947, τό σπίτι εἶναι ἐλάχιστα ἐπηρεασμένο ἀπό τό διεθνές στύλ τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς· εἶναι μᾶλλον μιά ἐξελιγμένη μορφή τῆς τοπικῆς μεξικανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

"Αλλα ἔργα πού παρουσιάστηκαν ἦταν οἱ πύργοι τῆς δορυφορικῆς πόλης (1957), πού δημιούργησε ὁ Barragan σέ συνεργασία μέ τόν Mathias Goeritz. Πέντε μεγάλοι ἀφηρημένοι πύργοι μέ διαφορετικά ὕψη καί χρώματα, οἱ ὁποῖοι χρησιμεύουν σάν χαρακτηριστικά σύμβολα πού προσδιορίζουν μιά περιοχή κατοικίας, καί ἀντιπαρατίθενται στούς ἀπομακρυσμένους λόφους πού περιβάλλουν τήν πόλη τοῦ Μεξικοῦ. Παρουσιάστηκαν, ἐπίσης, τά ἔργα Las Arboledas (1958-61) καί Los Clubes (1963-64), συγκροτήματα κατοικιῶν γιά τζόκεϋ καί σταβλίτες, καί τά δύο σχεδιασμένα μέ ἱππικό χαρακτήρα. Τό Las Arboledas χαρακτηρίζεται ἀπό τή συνεχή παρουσία τοῦ νεροῦ· συντριβάνια, δεξαμενές νεροῦ καί τεχνητές λίμνες τονίζουν τούς ἤχους, τίς κινήσεις, καί τίς σάν καθρέφτη ἐπιφάνειες τοῦ ὑγροῦ στοιχείου.

Τό πιό πρόσφατο ἔργο, πού ἐκφράζει ἐπίσης τήν ἀγάπη τοῦ Barragan γιά τά ἄλογα, εἶναι τό San Cristobal (1967-68) πού περιλαμβάνει ἕνα στάβλο, τεχνητή λίμνη γιά τά ἄλογα, πισίνα καί μιά κατοικία. Τό συγκρότημα, πού εἶναι τό πιό σύνθετο ἔργο τοῦ Barragan, ἀποτελεῖ μιά μικρογραφία τῶν pueblos πού ἤξερε σάν παιδί, «τό σπίτι, ἡ πλατεία, τά ἄλογα, τά γνώριμα δέντρα καί τό νερό πού ἐρχόταν ἀπό πολύ μακριά».

Ἡ ἐντυπωσιακά ἁπλή καί πλούσια σέ χρώματα ἀρχιτεκτονική τοῦ Barragan εἶναι σκόπιμα μνημειώδης καί στατική. «Στά περιβάλλοντά του, πού μοιάζουν μέ τοπία τοῦ De Chirico, ὁ τοῖχος εἶναι ταυτόχρονα τό ὑπέρτατο στοιχεῖο καί ὁ κάτοικος ἑνός μεγαλύτερου μεταφυσικοῦ τοπίου: μιά ὀθόνη γιά τήν ἀποκάλυψη τῶν κρυμμένων χρωμάτων τοῦ σχεδόν ἄσπρου μεξικάνικου ἥλιου καί ἕνα παραπέτασμα πού ὑποβάλλει παρουσίες πού δέν ἔχουν ποτέ ἰδωθεῖ. Τά ἔξοχα συντριβάνια καί οἱ προσεκτικά κατασκευασμένες πλατεῖες του φαίνονται νά ἔχουν στηθεῖ σάν μεγάλα ἀρχιτεκτονικά σκηνικά γιά τόν περίπατο μυθικῶν ὄντων», λέει ὁ Ambasz.

Ἡ δουλειά τοῦ Barragan βασίζεται σέ λίγα κατασκευαστικά στοιχεῖα, δεμένα μεταξύ τους μέ μιά μυστηριακή αἴσθηση. Ἡ λιτότητα στή δουλειά του, ἐντούτοις, «ἀναδεικνύεται ἀπό τή μεγαλοπρέπεια τῶν λαμπρῶν χρωμάτων του· διαπερνοῦν ὅλα τά κενά τοῦ χώρου, συνδέοντας καί χωρίζοντας ταυτόχρονα τό τέχνημα καί τή φύση», ὅπως λέει ὁ Ambasz. «Στενά δεμένη μέ τήν εὐαισθησία τοῦ Barragan στό χρῶμα, εἶναι ἡ ἀνιμιστική του εὐαισθησία γιά τήν ὕλη. Φαίνεται πώς δίνει στήν ὕλη μιά δική της ψυχή».

1

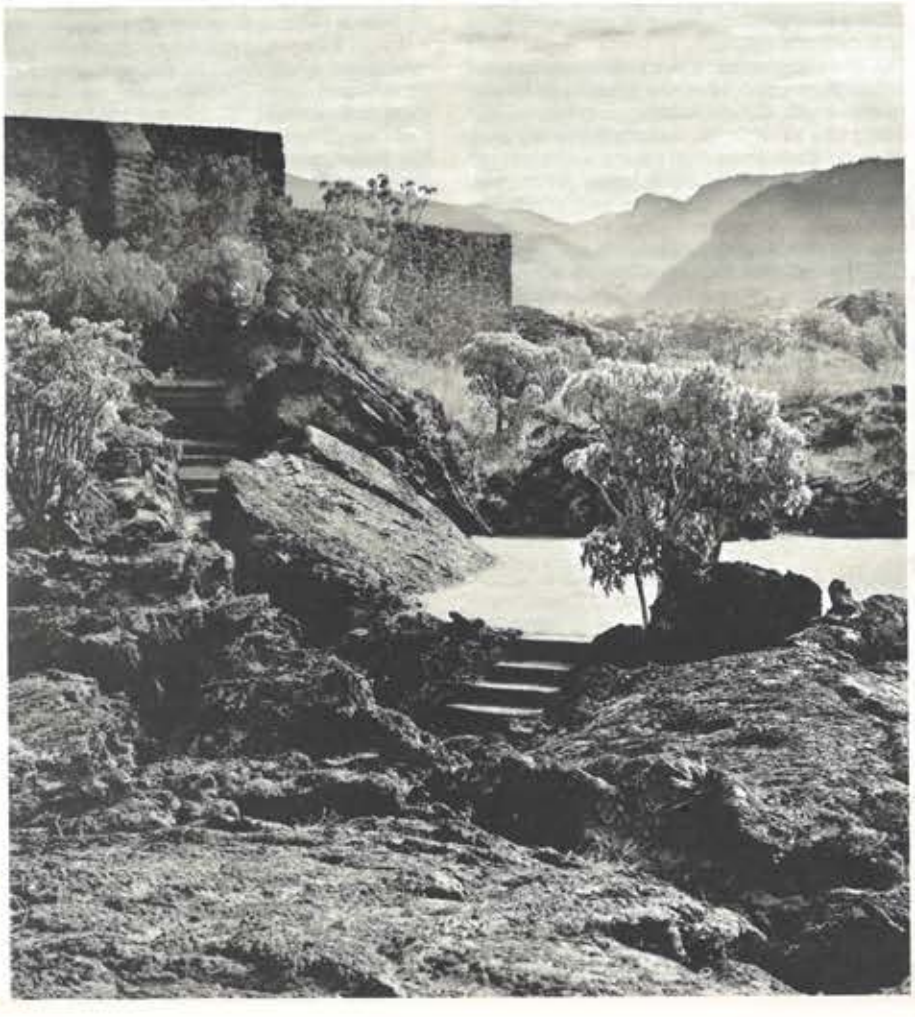

*The Architecture of Luis Barragan, τοῦ Emilio Ambasz. Σελίδες 128 μέ 94 φωτογραφίες (28 ἔγχρωμες). "Εκδοση Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης, Νέα Ὑόρκη, $ 12,50.

1.
El Pedregal.

2.
Τὸ σπίτι τοῦ Luis Barragan.

3.
Οἱ πύργοι τῆς δορυφορικῆς πόλης.

4.
Las Arboledas.

5.
San Cristobal.

Ὁ Barragan λέει γιὰ τὴ δουλειά του: «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ πρέπει νὰ λύνει ὑλικὰ προβλήματα χωρὶς νὰ ξεχνᾶ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου. Πιστεύω σὲ μιὰ "συναισθηματικὴ ἀρχιτεκτονική". Εἶναι πολὺ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ νὰ συγκινεῖ μὲ τὴν ὁμορφιά της· ἂν ὑπάρχουν σὲ ἕνα πρόβλημα πολλὲς ἐξίσου σωστὲς τεχνικὲς λύσεις, αὐτὴ ποὺ προσφέρει στὸν χρήστη ἕνα μήνυμα ὁμορφιᾶς καὶ συγκίνησης, αὐτὴ εἶναι ἀρχιτεκτονική».

2

3

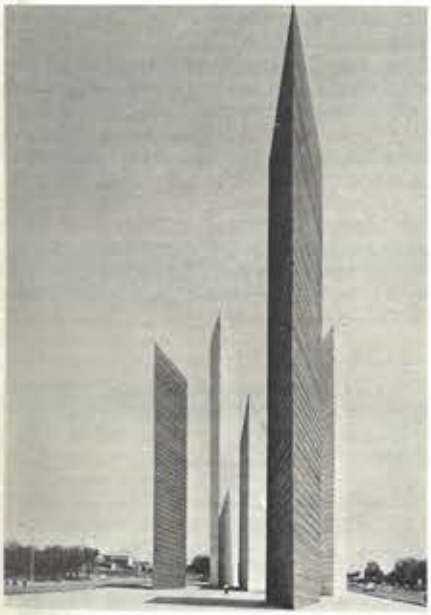

4

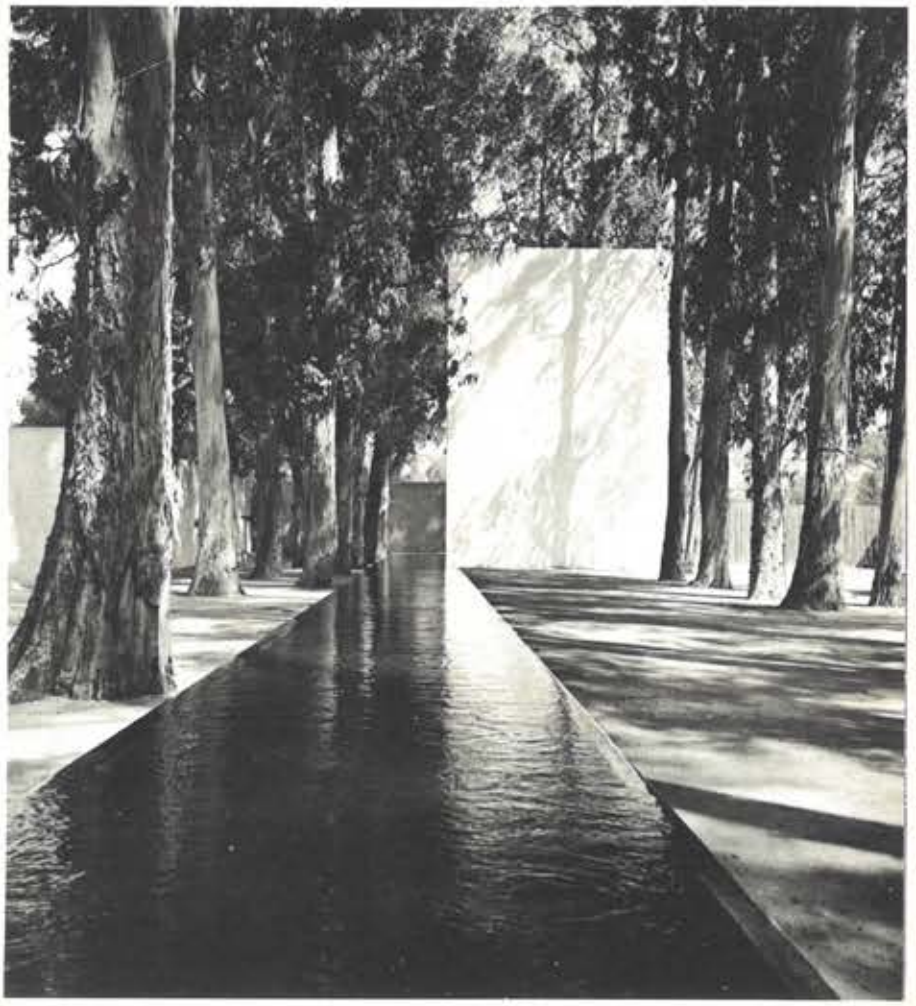

5

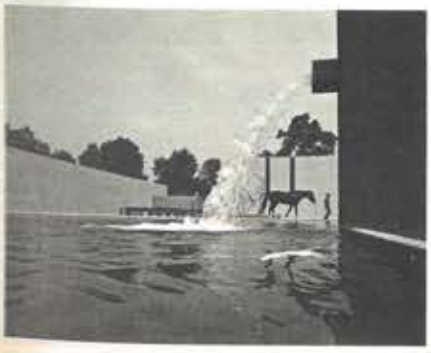

Νεκρολογίες

*Alvar Aalto, 1898-1976. Ἡ ταξινομικὴ εὐαισθησία τῆς ἑτεροτοπίας**

Μιλώντας γιὰ κάποια κινέζικη ἐγκυκλοπαίδεια, ὁ Borges παραθέτει αὐτούσιο τὸ παρακάτω ἐδάφιο ταξινόμησης τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου: «... τὰ ζῶα χωρίζονται σέ: α) ὅσα ἀνήκουν στὸν βασιλιά, β) βαλσαμωμένα, γ) ἐξημερωμένα, δ) βυζανιάρικα γουρουνάκια, ε) μυθικά, στ) ἐγκαταλειμμένους σκύλους, ζ) ὅσα περιλαμβάνονται στὴν παρούσα ταξινόμηση, η) μανιακά, θ) ἀναρίθμητα, ι) ὅσα εἶναι ζωγραφισμένα μὲ ψιλὸ πινέλο, ια) κλπ., ιβ) ὅσα πρόσφατα σπᾶσαν τὴ στάμνα καὶ ιγ) ὅσα ἀπὸ πολὺ μακριὰ μοιάζουν μὲ μύγες».

*Τὸ κείμενο τοῦτο ἀποτελεῖ μετάφραση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ δεύτερο κεφάλαιο τῆς διδακτορικῆς μου ἐργασίας γιὰ τὸν Alvar Aalto, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ συμπαράσταση τοῦ Graham Foundation for the Promotion of the Arts καὶ τοῦ Princeton University. Ἡ ὁλοκληρωμένη μελέτη δόθηκε σὲ σειρὰ διαλέξεων μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ Moratorium γιὰ τὸν Alvar Aalto ποὺ ὀργάνωσε ἡ Architectural Association τοῦ Λονδίνου τὸ Φθινόπωρο 1976.

Αὐτὸ ποὺ ἐξαρχῆς διαπιστώνουμε σ' αὐτὴ τὴν ταξινόμηση καὶ ποὺ μᾶς κάνει νὰ γελάσουμε εἶναι ἡ ἀχρήστευση τῶν καθιερωμένων κριτηρίων μὲ τὰ ὁποῖα ἔχουμε συνηθίσει, καιρὸ τώρα, νὰ ταξινομοῦμε τὰ πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα ποὺ μᾶς περιστοιχίζουν. "Ολοι γνωρίζουμε τὸ ἀνήσυχο ἐκεῖνο αἴσθημα ποὺ μᾶς κυριεύει ὅταν γειτνιάζουν ἀκρότητες ἢ ὅταν τελείως διαφορετικὰ πράγματα ἀναφέρονται μαζί, χωρὶς διάκριση. Ἡ σύγχυση ποὺ διέπει τὴν ταξινομικὴ προσπάθεια τοῦ κινέζικου νοῦ - ἢ μᾶλλον ἡ τάξη ἐκείνη ποὺ στὰ μάτια μας μοιάζει μὲ σύγχυση - ὀφείλεται στὴν κατάργηση τοῦ κοινοῦ χώρου ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴ συμβίωση τῶν ἀλλόκοτων αὐτῶν ζώων. Αὐτὸ ποὺ στὸ μυαλό μας καθιστᾶ παράλογη τὴν παραπάνω ταξινόμηση δὲν εἶναι τόσο ἡ γειτνίαση τῶν κατηγοριῶν ὅσο ὁ κοινὸς χῶρος μέσα στὸν ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ συντελεστεῖ μιὰ τέτοια γειτνίαση. Μὲ λίγα λόγια, λείπουν τὰ κοινὰ ἐκεῖνα κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ὁ νοῦς μας θὰ μποροῦσε νὰ βάλει κάποια τάξη στὰ πράγματα, χωρίζοντάς τα σὲ ὁμάδες ἢ κατατάσσοντάς τα σύμφωνα μὲ μιὰ ὀνοματολογία ποὺ θὰ διέκρινε τὶς διαφορὲς καὶ τὶς ὁμοιότητές τους.

Σὲ ποιὸ χῶρο, λοιπόν, καὶ σύμφωνα μὲ ποιοὺς κανόνες ταυτότητας, ὁμοιότητας ἢ ἀναλογίας δικαιούμαστε νὰ κατατάσσουμε τὴν ἀστείρευτη πληθώρα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου; Ποιὸς εἶναι ὁ χῶρος ἀξιολόγησης ποὺ προσεπικυρώνει μὲ ἀπόλυτη σιγουριὰ τὴ διάκριση τῶν ὁμοιων ἀπὸ τὰ ἀνόμοια; Ποιὸ σκεπτικὸ μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ λέμε πὼς τοῦτα τὰ πράγματα μοιάζουν ἐνῶ ἐκεῖνα ὄχι; Δὲν εἶναι θέμα, βέβαια, κάποιας αἰτιακῆς συσχέτισης, ἀλλὰ καθαρὰ θέμα μιᾶς διεργασίας ποὺ ὁμαδοποιεῖ, ξεδιαλέγει, διαφοροποιεῖ ἢ συνταιριάζει. Πράγματι, δὲν ὑπάρχει ὁμοιότητα ἢ διαφορὰ - ἔστω καὶ γιὰ τὴν πιὸ ἄμαθη ἀντίληψη - ποὺ νὰ μὴν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ὁρισμένης ἐφαρμογῆς ἐκλεγμένων κριτηρίων. Ἡ τάξη εἶναι ἐξαρχῆς τὸ κρυμμένο ἐκεῖνο πλέγμα ποὺ καθορίζει τὸ πῶς κάθε πρᾶγμα ἔρχεται ἀντιμέτωπο μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄυλη ἐκείνη συνοχὴ ποὺ ἐγκαθιδρύει τὸ βλέμμα μας, ἡ παρατήρηση ἢ ἡ καθιερωμένη καὶ ἀσυνείδητα θεμελιωμένη γλώσσα μας. Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, ἐκεῖ ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανίζεται ἡ εὐαισθησία τῆς τάξης, βρίσκεται τὸ κατώφλι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σκέψης.

Πρόθεσή μου, στὸ μικρὸ τοῦτο κείμενο, δὲν εἶναι νὰ γράψω τὴν ἱστορία τῶν διαφορετικῶν ταξινομικῶν ἐννοιῶν, ἀλλὰ νὰ δείξω πῶς, μέσα στὸ ὀρθόδοξο πνεῦμα τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ μοναχικὴ μορφὴ τοῦ Alvar Aalto εἶδε τὴν εὐαισθησία τῆς τάξης καί, πιὸ συγκεκριμένα, μὲ ποιὲς σχεδιαστικὲς κατηγορίες τὴ θεμελίωσε στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πρακτική του· σχεδιαστικὲς κατηγορίες ποὺ ἀναμφισβήτητα ξεπήδησαν μέσα ἀπὸ τὴ δεδομένη ἱστορικὴ συγκυρία τῆς γέννησής τους, ποὺ ἐδῶ καὶ δεκαπέντε χρόνια ἀναταράσσουν συστηματικὰ τὶς ξεπερασμένες πιὰ σχεδιαστικὲς συνταγὲς τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς ἠθικῆς.

Ξεφυλλίζοντας τὰ κτιστὰ κείμενα τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, σταματάει κανεὶς σὲ τρεῖς σχεδιαστικοὺς τομεῖς, οἱ ὁποῖοι καὶ ὀφείλουν τὴν ὕπαρξή τους στὴν καθαυτὸ ταξινομικὴ διεργασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σκέψης καὶ κατὰ συνέπεια στὴ δύναμή της νὰ τακτοποιεῖ: α) στὸ συντακτικὸ τῆς κάτοψης καὶ τῆς τομῆς, β) στὴν ταξινόμηση τοῦ κτιριολογικοῦ προγράμματος, γ) στὴν ὀργάνωση τῆς αἰσθητῆς εἰκονογραφίας.

Τὸ συντακτικὸ τῆς κάτοψης καὶ τῆς τομῆς

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ 1920 καὶ γιὰ μιὰ μακριὰ σειρὰ αἰώνων, ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν ὁποίων σίγουρα δὲν ἔχουμε ὁλότελα ἐλευθερωθεῖ ἀκόμα, ἡ τάξη καὶ ἡ γεωμετρία κρατήθηκαν ἡ μιὰ δίπλα στὴν ἄλλη. Οἱ ἠθικολόγοι τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς εἶχαν θεωρήσει τὴν τάξη σὰν τὴ γεωμετρικὴ λιτότητα μιᾶς αὐστηρῆς συντακτικῆς ὁμοιογένειας. Στὸ Crown Hall (εἰκ. 1), ὁ Mies van der Rohe πέτυχε τὴν ἀπόλυτη κατάργηση τοῦ συντακτικοῦ, ἔτσι ποὺ

1

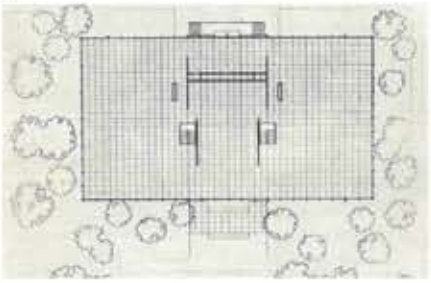

2

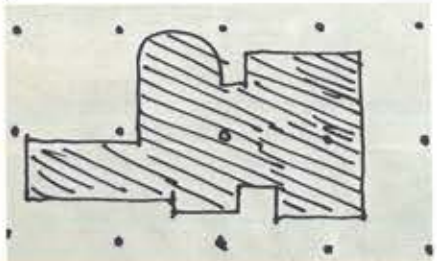

3

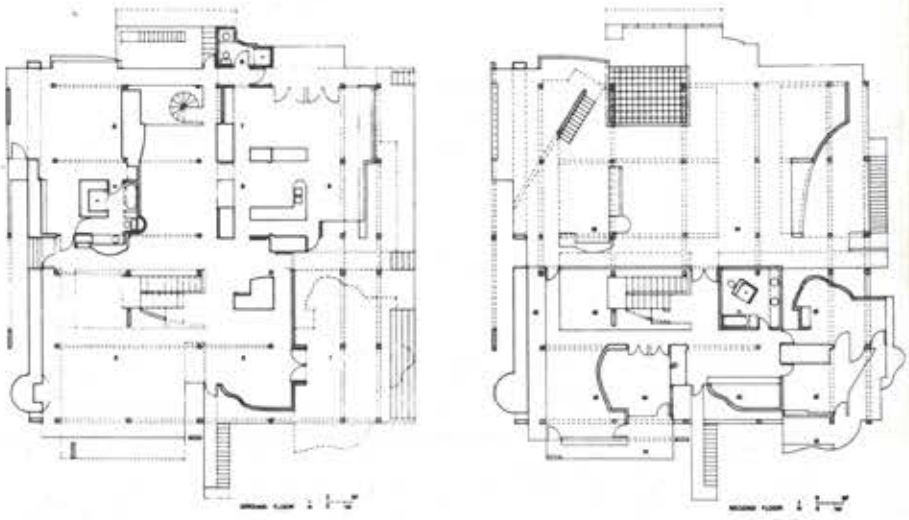

τὸ κτίριο κατάντησε μιὰ τεντωμένη ἐπιδερμίδα. Τοποθετώντας τὰ ὑποστυλώματα στὴν περιφέρεια, δημιούργησε μιὰ ἀδιαφοροποίητη aula, ὅπου ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ ἀόρατου κανάβου της ἐγγυᾶται τὴν ἄσπιλη ὁμοιογένεια τῆς ἀφῆς, τῆς ὅρασης, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὀσμῆς. Ὡσὰν οἱ καρτεσιανὲς χωρικὲς συντεταγμένες νὰ ἦταν οἱ ἐξουσιοδοτημένοι θεματοφύλακες ποὺ θὰ ἀποτρέψουν κάθε ἀδιάκριτη παρέκκλιση καὶ κάθε ἐξωγενὲς μίασμα, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὸν ἰδεατό χῶρο τῆς ὁμοιογένειας. Στὸ ἐννοιολογικό της ἐπίπεδο, ἡ μαγικὴ αὐτὴ «σίτα» θὰ μποροῦσε νὰ ἁπλώνεται χωρὶς τέλος ὥσπου νὰ σκεπάσει ὅλο τὸν κόσμο, καθαρίζοντάς τον ἀπὸ τὶς τυχὸν περιστασιακὲς ἀνομοιογένειες.

Πρὶν ἀπὸ τὸν Mies καὶ παράλληλα μὲ τὸ πάθος του νὰ ἐξομοιώνει, ὁ Le Corbusier ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζει συστηματικὰ τὸ σχεδιαστικὸ ζεῦγος κάναβος/χειρονομία (εἰκ. 2). Μέσα στὸν ὁμοιογενὴ χῶρο τοῦ κανάβου, ὁ στόχος τώρα πιὰ εἶναι νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐξατομίκευση τῶν ἐπιμέρους τομέων. Στὴν οὐσία, τὸ σχεδιαστικὸ ζεῦγος κάναβος/χειρονομία συγγενεύει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ ἥρωα στὴν προβληματικὴ τοῦ κλασικοῦ θεάτρου, ὅπου ὅλοι οἱ χαρακτῆρες εἶναι ὑποδεέστεροί του, ὅπου ὅλα τὰ γεγονότα ξετυλίγονται μὲ βάση πάντα τὴ μυθοπλαστική του εἰκόνα, ὅπου ἀκόμα καὶ οἱ ἀντίπαλοί του - οἱ ἀντι-ἥρωες - εἶναι φτιαγμένοι στὰ μέτρα του, «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσή του». Στὴν προσπάθειά του νὰ ἐξατομικεύσει τὸν ἀδιαφοροποίητο χῶρο τοῦ κανάβου, ὁ Le Corbusier εἰσάγει σχεδιαστικὲς χειρονομίες ποὺ ἀποκτοῦν σημασία μονάχα σὲ σχέση μὲ τὴ χωροθέτησή τους στὸν κάναβο. Οἱ σχεδιαστικὲς χειρονομίες τοῦ Le Corbusier ἐξατομικεύουν τὸν χῶρο ἰχνογραφώντας ὅλες τὶς πιθανὲς παραλλαγές, ἀναφορές, μετουσιώσεις, συσχετίσεις ἢ ἀντιθέσεις, μετατοπίσεις, διαφοροποιήσεις, ἀντιδιαστολὲς ποὺ ἀδρανοῦν, κρυμμένες μέσα στὸν κάναβο. Ἡ συζήτηση ποὺ ὁ 20ὸς αἰώνας ἀνοίγει γύρω ἀπὸ τὸ ζεῦγος κάναβος/χειρονομία καὶ ποὺ πρόσφατα ἀνανεώνεται συστηματικὰ μὲ τὴ δουλειὰ τῶν «Πέντε» (P.D. Eisenman, M. Graves, Ch. Gwathmey, J. Hejduk καὶ R. Meier, βλ. *Five Architects,* Νέα Ὑόρκη 1972) χαρακτηρίζει λίγο πολὺ ὅλα τὰ ἐγχειρήματα τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς. Στὴν κατοικία Snyderman (εἰκ. 3), ὁ Graves, διαποτισμένος ἀπὸ τὸ ἐπανασημασιοδοτημένο κυβιστικὸ ἦθος, διασπᾶ τὴν ἑνότητα τοῦ κύβου σὲ ἕνα εἶδος ἀπατηλῆς σύγχυσης, ποὺ ποτὲ ὅμως δὲν καταλήγει στὴν αὐθαιρεσία τοῦ χάους μιὰ καὶ ἡ χειρονομιακὴ αὐτὴ ἐπέμβαση, ὅσο κι ἂν ἀποσκοπεῖ στὴ διατάραξη τῆς ὁμοιογένειας, ἔχει πάντα κέντρο ἀναφορᾶς τὴν ἀκατάλυτη συνοχὴ τοῦ ὅλου.

Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ὁμοιογένειας, ἀναγκαιότητα μὲ χαρακτῆρα ἀναπόφευκτα ἠθικὸ καὶ κατασκευαστικό, καθόρισε τὴν κατεξοχὴν ταξινομικὴ εὐαισθησία τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς: τὴν ὁμοτοπία. Ἐδῶ, ἡ ὁμοιογενὴς τάξη βασιλεύει σὲ ὅλη της τὴ δόξα, παραμερίζοντας κάθε ἀλλότρια ἐκτροπή. Ἡ ὁμότοπη ἐμπειρία τῆς τάξης εὐνοεῖ τὴ συνέχεια, τὴν ἐπανεμφάνιση, τὴν οἰκειοποίηση, τὸ μορφολογικὰ καὶ συντακτικὰ γνώριμο τοπίο· ἀκόμα, εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ὁ νοῦς λειτουργεῖ ἀπρόσκοπτα, ἀνακαλύπτοντας σὲ κάθε βῆμα κρυμμένους ὑπαινιγμοὺς ποὺ ἀναφέρονται στὴν οἰκουμενικότητα τῆς ὁμοιογένειας.

Στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς ταξινομικῆς ἐμπειρίας, ἐκεῖ ὅπου οἱ καρτεσιανὲς συντεταγμένες ξεπερνιοῦνται ἢ ἐγκαταλείπονται καὶ ἡ οἰκουμενικὴ γεωμετρία θρυμματίζεται σὲ σκόρπια καὶ πολύτροπα τοπία, βασιλεύει ἡ ἑτεροτοπία (εἰκ. 4). Ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση - τουλάχιστον ὅλη ἐκείνη ἡ γνώριμη πρακτικὴ ποὺ προσκολλήθηκε στὴν ἰδεολογία τοῦ «ὀρθολογισμοῦ» - ἀποκλήρωσε τὴν ταξινομικὴ αὐτὴ εὐαισθησία ὡς παράλογη καὶ αὐθαίρετη. Αὐτὴ τὴν «ἄλλη» τάξη, τὸ ὀρθόδοξο βλέμμα τὴν ἐπονόμασε ἀταξία, μιὰ καὶ ἀρνιόταν νὰ ὑπηρετήσει τὴν ὁμοιογενὴ γεωμετρία καὶ τοὺς περιφρουρημένους κανονισμοὺς τῆς δικῆς τους συνείδησης ποὺ αὐτοαποκλήθηκε «ὀρθολογισμός». Ἔτσι, παράλληλα μὲ τὴν ὁμοτοπικὴ σκέψη, ἀλλὰ ἔγκλειστη καὶ παραμελημένη, ἀναπτύσσεται ἡ ἑτεροτοπικὴ σχεδιαστικὴ συνείδηση. Ἡ ὑποδούλωσή της δὲν πέρασε βέβαια σιωπηρὰ καὶ χωρὶς διαμάχες· γιὰ καιρὸ τὸ κίνημα τῆς ἑτεροτοπικῆς σκέψης ἀντιτασσόταν στὴν ἀδιαφοροποίητη ὁμοιογένεια ποὺ υἱοθέτησε ἡ καταναλωτικὴ τυποποίηση, πράγμα ποὺ εἶχε μεγάλη ἠθικὴ σημασία, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν πρόσκαιρο: ἡ προσπάθεια τοῦ Aalto νὰ ἀναστήσει τὴ μεσαιωνικὴ περιστασιακὴ σύνθεση πέρα ἀπὸ τὴ μονοσήμαντη ὁμοιογένεια ποὺ υἱοθέτησαν σὰν σύμβολό τους οἱ πολυεθνικὲς ἑταιρεῖες καὶ ὁ διοικητικὸς συνασπισμὸς τῆς τεχνοκρατικῆς ἰδεολογίας, τελικὰ κατέρρευσε μπροστὰ στὸν θρίαμβο τῆς βιομηχανικῆς ἀλλοτρίωσης.

Στὸ κοινοτικὸ κέντρο τοῦ Wolfsburg (εἰκ. 4), ἡ ἑτεροτοπικὴ σκέψη τοῦ Aalto διακυβεύει τὴ συνέχεια τῆς γεωμετρίας, ἀναστέλλει τὴν οἰκουμενικὴ ὁμοιογένεια καὶ ἐγκαθιδρύει μιὰ προσθετικὴ συντακτικὴ πολλαπλότητα. Στὴν κάτοψη διακρίνουμε τρεῖς συντακτικὲς ἑνότητες: τὴν ἀκτινωτὴ διάταξη τῶν αἰθουσῶν διαλέξεων, τὴν ἐσωστρεφὴ σύνθεση τῆς βιβλιοθήκης καὶ τὸν ἀνισομερὴ ὀρθογωνικὸ κάναβο τῶν γραφειακῶν καὶ βοηθητικῶν χώρων. Ἀνεξάρτητες συντακτικὲς ἑνότητες παραθέτονται ἡ μιὰ δίπλα στὴν ἄλλη καταργώντας κάθε διαβάθμιση ἢ σταδιακὴ διάρθρωση, ἐνῶ οἱ ἀγεφύρωτες ἀσυνέχειες ποὺ εἰσάγονται περιγράφουν τὰ ὅρια τῶν ἀνεξάρτητων συντακτικῶν ἑνοτήτων.

Ἔτσι, ἂν ἡ ὁμοτοπικὴ σκέψη ἦταν ἡ σχεδιαστικὴ ἐκείνη πρακτικὴ ποὺ πάντα συσχέτιζε, ἡ ἑτεροτοπία θὰ βασιστεῖ ἀντίθετα στὴ φροντίδα τοῦ νοῦ νὰ διαφοροποιεῖ. Στὸ κέντρο μουσικῆς καὶ συνεδρίων Finlandia-Talo (εἰκ. 5, 6), διακρίνουμε τὶς δύο ἑνότητες τῶν θεάτρων, τὴ γραμμικὴ ἀνάπτυξη τῶν γραφείων καὶ αἰθουσῶν προετοιμασίας, καὶ τὶς ἀχανεῖς ἐκτάσεις τῶν φουαγιέ. Τὸ συντακτικὸ τῶν θεάτρων εἶναι καθαρὰ ἰδιότυπο, ἐνῶ τὰ φουαγιὲ εἶναι γεμάτα ἀπὸ φαινομενικὰ αὐθαίρετα χωροθετημένες κολόνες, δίνοντας τὴν εἰκόνα δασώδους περιοχῆς ὅπου κανένας τύπος ἢ περιορισμὸς δὲν προδιαγράφει καὶ δὲν ἱεραρχεῖ. Τὰ φουαγιὲ αὐτά, ὅπως καὶ τὰ χωρικὰ χάσματα τῶν διαδρόμων τοῦ κοινοτικοῦ κέντρου τοῦ Wolfsburg, γίνονται οἱ ἀδειανὲς θημωνιὲς ποὺ ἐξουδετερώνουν τὴν ἔνταση τῶν συγκρουόμενων γεωμετριῶν. Στὴν περιφέρεια ὅλων αὐτῶν τῶν διασπαρμένων ἑνοτήτων ἁπλώνεται μιὰ ἐπιδερμίδα ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ ὁριοθετήσει τὰ σύνορα τοῦ κτιρίου καὶ ποὺ μὲ αὐτή της τὴν κίνηση συσχετίζει en default καὶ μὲ γνώμονα μονάχα τὴ χωρικὴ ἐγγύτητα. Ἔτσι, ἂν στὸ Wolfsburg οἱ συντακτικὲς ἑνότητες σκοντάφτουν ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, ἐντείνοντας τὴν ἀκεραιότητά τους μὲ τὴν ἀδιάκριτη γειτνίασή τους, στὸ Finlandia-Talo τὰ διασπαρμένα κομμάτια περικλείνονται, σὰν νὰ κατοχυρώνεται ἔτσι ἡ συνοχή τους.

Ἂς γυρίσουμε στὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς συντακτικῆς δημιουργίας: διακρίνουμε στρογγυλές, τετράγωνες, πεπλατυσμένες, ἐνσωματωμένες καὶ σύνθετες κολό-

4

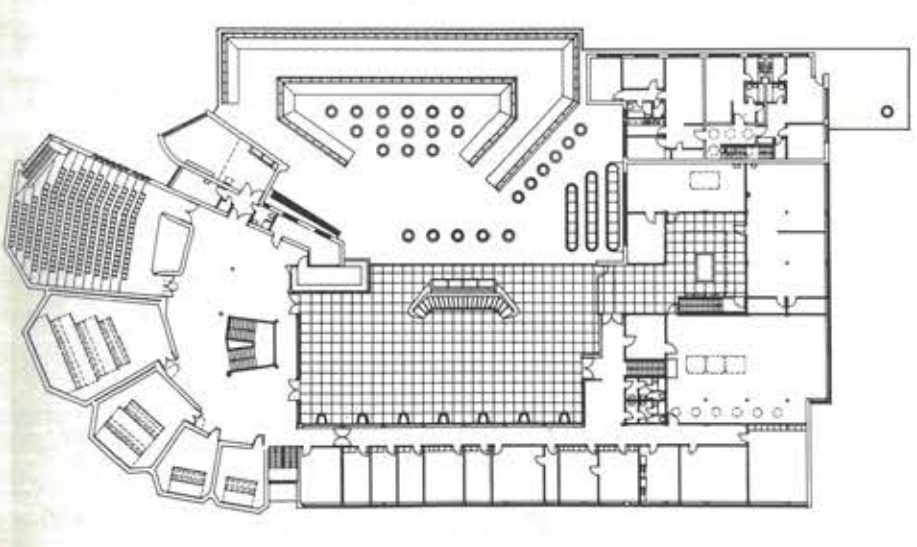

1.
Crown Hall, Illinois Institute of Technology, τοῦ Mies van der Rohe, 1956. Κάτοψη κεντρικοῦ ὀρόφου.

2.
Κατοικία στὴ Στουττγάρδη. Σκίτσο τοῦ Le Corbusier ἀπὸ τὸ "Oeuvre Complète 1910-1929".

3.
Κατοικία Snyderman, Η.Π.Α., τοῦ Michael Graves, 1970. Κατόψεις ἰσογείου καὶ δεύτερου ὀρόφου.

4.
Πνευματικὸ κέντρο Wolfsburg, τοῦ Alvar Aalto, 1958. Κάτοψη κεντρικοῦ ὀρόφου.

νες, ἐπίπεδα τοιχία καὶ ἄλλα σμιλεμένα, σὰν ἀπὸ μάρμαρο (εἰκ. 7). Κάθε εἶδος γραμματικῆς ἐδῶ ἐκλείπει. "Οχι ὅμως ὁλοκληρωτικά: ἡ γραμματικὴ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ἔχει μᾶλλον βραχυκυκλωθεῖ, ἔτσι ποὺ ὁ σχεδιαστικὸς νοῦς δὲν καταπιάνεται πιὰ μὲ τὸ ἐγχείρημα νὰ κωδικοποιήσει συστηματικὰ μιὰ ἐνιαία γλώσσα στοιχείων σύνθεσης. Κάθε προσπάθεια ἀρχιτεκτονικῆς γραμματικῆς πνίγεται στὰ πρῶτα της κιόλας βήματα, ἔτσι ποὺ ποτὲ δὲν γεννιοῦνται φιλοδοξίες μεθοδολογικές, ὅπως εἶχε συμβεῖ μὲ τὸν κονστρουκτιβισμὸ καὶ τὸ de Stijl. Τὸ ἦθος τῆς «στοιχειακῆς» σχολῆς τοῦ 1920 δὲν ἄγγιξε καθόλου τὴ σκέψη τοῦ Aalto, οὔτε ἀκόμα καὶ σὲ ἐκεῖνο τὸ ἐπίμαχο θέμα ποὺ ἔμελλε νὰ γίνει ὁ ἠθικὸς κολοφώνας τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς: τὴ διαφοροποίηση ἀνάμεσα στὰ φέροντα καὶ φερόμενα στοιχεῖα. Ἡ κολόνα ἢ ὁ πεσσός, ἡ παραστάδα ἢ τὸ τοιχίο ἀλλάζουν συνεχῶς ταυτότητες χωρὶς νὰ ὑπάρχουν γενικοὶ κανόνες ποὺ νὰ προδιαγράφουν τὴ γραμματικὴ ἐπιχειρηματολογία αὐτῆς τῆς μετουσίωσης. Ἡ ἀπουσία τοῦ «στοιχειακοῦ» ἤθους καὶ ἡ ἀντίδραση σὲ κάθε γραμματική, ἀπομυθοποιοῦν τὴν τεχνητὴ ἀναγκαιότητα τῆς ὁμοιογένειας προτείνοντας τὴ σκανδαλώδη γραμματικὴ τῆς ἀγραμματοσύνης.
Διαποτισμένη μὲ τὴν ἴδια νοοτροπία, ἡ κατακόρυφη σύνταξη τῶν κτιρίων τοῦ Aalto ἀποθησαυρίζει ἐξίσου τὴ φωνὴ τῆς ἑτεροτοπίας. Ἀνάμεσα στὸ ἰσόγειο καὶ τὸν ὄροφο τοῦ Finlandia-Talo (εἰκ. 5, 6), ἡ ἀσυνέχεια εἶναι σκανδαλώδης: οἱ κολόνες ποὺ στηρίζουν τὸ μικρὸ θέατρο μετουσιώνονται ξαφνικὰ σὲ ἐλισσόμενο τοιχίο· τὰ πεπλατυσμένα στηρίγματα πρὸς τὴ λίμνη ἐνσωματώνονται διακριτικὰ στὰ μαρμάρινα στηρίγματα τοῦ ὑαλοπετάσματος στὸν ὄροφο· οἱ ἐλεύθερες περιμετρικὰ στρογγυλὲς κολόνες ταυτίζονται μὲ τὸν ἐξωτερικὸ φλοιὸ σὰν παραστάδες, ἐνῶ ἄλλες ἐξαφανίζονται ὁλότελα χωρὶς νὰ μνημονεύονται στὸ κατακόρυφο ἱστορικὸ τοῦ κτιρίου. Ἡ ἀσυνέχεια αὐτὴ τῆς τομῆς κλείνει - γιὰ τὸ ὀρθόδοξο ὀρθολογιστικὸ ἦθος - περισσότερες ἀσέλγειες ἀπ' ὅσες ἡ ὁριζόντια ἀσυνέχεια τῆς γεωμετρίας τῆς κάτοψης. Ἐδῶ πιὰ διακυβεύεται τὸ εὐαγγελικὸ πρότυπο τοῦ Domino ποὺ «ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ» εἶχε γίνει τὸ κατασκευαστικὸ καὶ ἀρχιτεκτονικὸ best-seller, χαρίζοντας στὸν Le Corbusier τὸν τίτλο τοῦ maître. Ἡ κατακόρυφη ὁμοιογένεια τῆς κατασκευῆς θρυμματίζεται, οἱ συντεταγμένες τοῦ φέροντος ὀργανισμοῦ μετατοπίζονται ἀπὸ ὄροφο σὲ ὄροφο, ἡ συνέπεια στὴν κατακόρυφη μορφολόγηση καταπατιέται καί, σὰν ἀπὸ δική της πρωτοβουλία, ἡ τομὴ διασπᾶται σὲ ἀνομοιογενῆ στεγανὰ διαμερίσματα ποὺ ἐπικάθονται τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο χωρὶς χωρικὴ, κατασκευαστικὴ ἢ μορφολογικὴ ἀλληλουχία (εἰκ. 8).

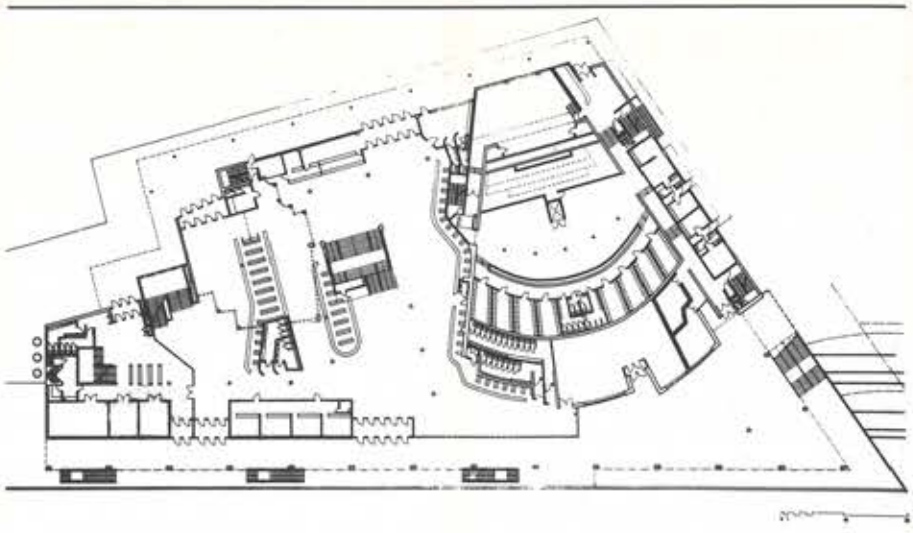

5

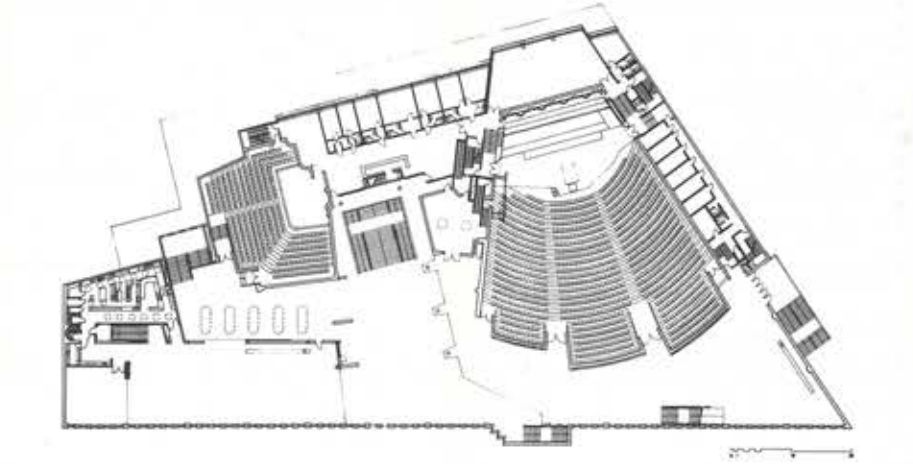

6

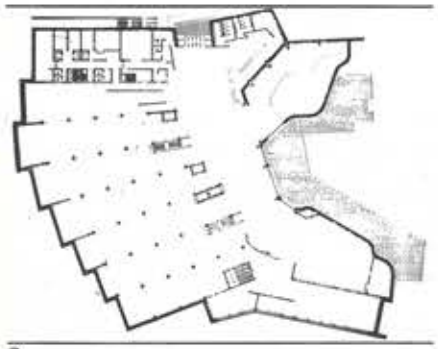

7

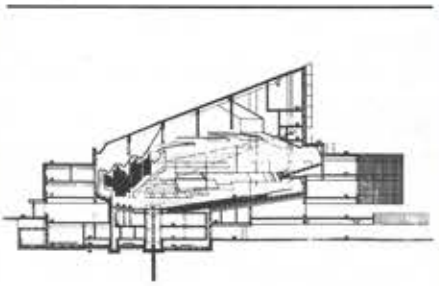

8

9

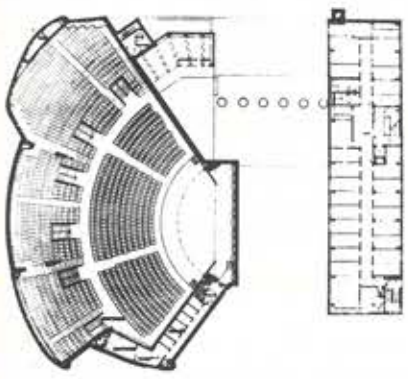

10

Η ταξινόμηση τοῦ προγράμματος

Ἀφότου ὁ 19ος αἰώνας ἔθεσε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἔκφρασης τῶν λειτουργιῶν τοῦ κτιρίου, ὁ ἀρχιτεκτονικὸς νοῦς δὲν ἔπαψε νὰ βασανίζεται μὲ τὴ σκέψη: ποιὸ νὰ εἶναι τὸ σύστημα τῆς κατονομασίας ποὺ συνδέει τὰ πράγματα μὲ τὴ χρήση τους; Ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονική, πέρα ἀπὸ τὶς ὀνοματοποιικὲς μορφολογήσεις ποὺ προώθησε, ἐνστερνίστηκε σὰν μέσο κατονομασίας ὅλο τὸν πλοῦτο τῆς ὀγκοπλαστικῆς διάρθρωσης. Ἔχοντας κατατάξει τὸ κτιριολογικὸ πρόγραμμα σὲ ὁμάδες συγγενῶν χρήσεων, πίστεψε πὼς ἡ ὀγκοπλαστικὴ διάρθρωση κάθε ὁμάδας ἦταν ὁ πιὸ σίγουρος τρόπος ταξινόμησης. Ἡ ἱστορία τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπὸ τοὺς κονστρουκτιβιστὲς ὡς τὸν Stirling καὶ ἀπὸ τὰ Maisons Jaoul τοῦ Le Corbusier ὡς τοὺς πληθωρισμοὺς τοῦ Rudolf - γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε ὅλη ἐκείνη τὴ γενιὰ τῶν τεχνολόγων-φονξιοναλιστῶν - εἶναι διαποτισμένη μὲ τὸ σκεπτικὸ πὼς ἡ ὀγκοπλαστικὴ διαφοροποίηση ἐγκυμονεῖ λειτουργικὲς διαφορές. Αὐτὸ τὸ πάθος ἔκανε τὴν ὀρθόδοξη μοντέρνα σκέψη νὰ διαφοροποιεῖ τὴν κάτοψη σὲ ζῶνες λειτουργίας, νὰ ἀπομακρύνει τὶς σκάλες ἀπὸ τὸ κτίριο, νὰ ἐκφράζει τοὺς διαδρόμους στὴν ὄψη, νὰ κατατάσσει σὲ ὁμάδες τὶς ἐπιμέρους λειτουργίες τοῦ προγράμματος ἢ νὰ διακρίνει τὰ φέροντα ἀπὸ τὰ φερόμενα στοιχεῖα.

Τὴ νοοτροπία αὐτὴ ἀκριβῶς καταπατάει ὁ Aalto. Ἀνατρέποντας τοὺς ταξινομικοὺς νόμους τοῦ φονξιοναλισμοῦ καὶ ἀρνούμενος νὰ ἐκφράσει τὸ πρόγραμμα στὴν ἐπιδερμίδα τοῦ κτιρίου, ἀντικαθιστᾶ τὰ ἐνιαῖα ταξινομικὰ κριτήρια μὲ περιστασιακοὺς αὐτοσχεδιασμούς. Στὸ πολιτιστικὸ κέντρο τῶν ἐργατικῶν συνασπισμῶν Kultuuritalo (εἰκ. 9) διαχωρίζεται βέβαια τὸ θέατρο ἀπὸ τοὺς γραφειακοὺς χώρους, ἀλλά, στὴν κλίμακα τῶν στοιχείων τῆς σύνθεσης, ἡ λύση εἶναι ἐντελῶς ἀνορθόδοξη: οἱ χῶροι ὑγιεινῆς χωροθετοῦνται στὴ γραφειακὴ ζώνη, ὁ διάδρομος ποτὲ δὲν ἀγγίζει τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ κτιρίου, ἐνῶ οἱ σκάλες καὶ οἱ ἀνελκυστῆρες οὔτε διαρθρώνονται ὀγκοπλαστικά, οὔτε ἐκφράζονται μορφολογικὰ στὶς ὄψεις. Παρόμοια, στὰ κεντρικὰ γραφεῖα κοινωνικῆς πρόνοιας τοῦ Ἐλσίνκι (εἰκ. 10), οἱ ὀδοντωτὲς ὑποχωρήσεις τῆς πρόσοψης κρύβουν πίσω ἀπὸ τὴν ἴδια ὀγκοπλαστικὴ καὶ μορφολογία τὶς σκάλες, τὸν διάδρομο καὶ τὰ γραφεῖα, φιμώνοντας ἔτσι κάθε διάθεση ἔκφρασης τοῦ προγράμματος.

Ἡ ὀργάνωση τῆς αἰσθητῆς εἰκονογραφίας

Ὅταν τὸ 1958 ὁ Aalto κέρδισε τὸ πρῶτο βραβεῖο στὸν διαγωνισμὸ γιὰ τὸ κοινοτικὸ κέντρο τοῦ Wolfsburg, ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ σκέψη τρόμαξε ἀπὸ τὴν ἔμμεση ἀμφισβήτηση ποὺ τὸ κτίριο αὐτὸ ἔθετε στὴν ἀτέρμονη ὁμοιογένεια τῶν Unités d'Habitation ποὺ ὀρθώνονταν ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ὡς τότε, τὰ κτίρια ἀντιπροσώπευαν τὴν πεπερασμένη ὁμοιογένεια τῆς ἐργοδοτικῆς ἐντολῆς: τὸ κάθε κτίριο ἄρχιζε καὶ τέλειωνε ἐκεῖ ποὺ καθόριζε τὸ οἰκόπεδο ἢ οἱ οἰκονομικοὶ καὶ χρονικοὶ περιορισμοί. Καὶ ἂν τύχαινε νὰ βρεθεῖ ὁ ἰδανικὸς ἐκεῖνος ἐργοδότης ποὺ θὰ τοῦ ἀνῆκε ὁλόκληρη ἡ πόλη, ὁ ἀρχιτέκτονας δὲν θὰ δίσταζε καθόλου νὰ κτίσει ἕνα ὁλόκληρο κτίριο-πόλη. Στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ γινόταν κάποια πολεοδομικὴ σύνθεση, ποὺ ὡστόσο θὰ κυβερνιόταν ἀναμφισβήτητα ἀπὸ ἐνιαίους συντακτικοὺς κανόνες, ἀπὸ ἐνιαῖες προγραμματικὲς ταξινομήσεις καὶ ἀπὸ ἐνιαία αἰσθητὴ εἰκονογραφία. Οἱ ὀγκοπλαστικὲς συνθέσεις τοῦ Bauhaus στὸ Ντεσσάου τοῦ Gropius, οἱ ἀτέρμονες ὁμοιογενεῖς ἀναπτύξεις τῆς Toulouse-le-Mirail ἢ τοῦ Ἐλεύθερου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου τῶν Κανδύλη-Josic-Woods, ἡ Ville Radieuse τοῦ Le Corbusier, οἱ ὑπερκατασκευὲς τῶν μεταβολιστῶν, ἡ Walking City τοῦ Ron Herron καὶ οἱ πρόσφατες γραμμικὲς διελκυστίνδες τοῦ Aldo Rossi, ἔχουν κοινὸ τὸ πάθος τῆς εἰκονογραφικῆς ὁμοιογένειας.

Ἐνάντια σὲ αὐτὴ τὴν προκατάληψη - προκατάληψη ποὺ ἀντικατοπτρίζει στὴν οὐσία τὴν ἀδιάσπαστη προσωπικότητα τόσο τοῦ ἀρχιτέκτονα ὅσο καὶ τοῦ ἐργοδότη - ὁ Aalto πρότεινε τὸ εἰκονογραφικὸ κολάζ. Χωρὶς νὰ ἀφήνουν ποτὲ τὴ θεματολογία νὰ ὁλοκληρωθεῖ, τὰ εἰκονογραφικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Aalto παραμένουν πάντα λειψά, πάντα αἰνιγματικά, πάντα μισοτελειωμένα, λείψανα ἑνὸς ἄλλου ἰδεατοῦ ἀλλὰ ἀπραγματοποίητου κόσμου. Τὸ κοινοτικὸ κέντρο τοῦ Wolfsburg (εἰκ. 11, 12) μπορεῖ καὶ περηφανεύεται γιὰ τὴν ἀνομοιογένεια τῆς πόλης ὅπου ἀντιμαχόμενες εἰκονογραφικὲς ἑνότητες συγκρούονται βίαια χωρὶς καμιὰ διαμεσολάβηση. Οἱ μαρμάρινες γραμμώσεις, παρμένες ἀπὸ τὴ ρομανικὴ ἐκκλησιαστικὴ εἰκονογραφία, τὸ μετουσιωμένο σὲ μάρμαρο καὶ πεπλατυσμένο κουτὶ τοῦ �ράματος τῆς Villa Savoie, τὸ κινέζικο στέγαστρο ἀπὸ τὸν μυθικὸ χῶρο τῆς ἀνατολικῆς παράδοσης καὶ ἡ ἀντιδιαστολὴ τῆς ὑπερυψωμένης σὲ pilotis πρόσοψης μὲ τὸ ξεφύτρωμα τῶν ὄγκων τῆς πίσω ὄψης, μαρτυροῦν τὴν ἑτεροτοπικὴ ἐμπειρία ποὺ κυριαρχεῖ.

Τὴν ἴδια ἑτεροτοπικὴ ἐμπειρία συναντᾶμε στὴ σύνθεση τῶν ἐπιμέρους ὄψεων. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ὁμοτοπικὸ νόμο τῆς ἔκφρασης τοῦ προγράμματος στὴν ὄψη καὶ

5.
Κέντρο μουσικῆς Finlandia-Talo, Ἐλσίνκι, τοῦ Alvar Aalto, 1962. Κάτοψη κεντρικῆς εἰσόδου.

6.
Κέντρο μουσικῆς Finlandia-Talo, Ἐλσίνκι, τοῦ Alvar Aalto, 1962. Κάτοψη κεντρικοῦ φουαγιέ.

7.
Μουσεῖο πόλης Σιράζ, Περσία, τοῦ Alvar Aalto, 1970. Κάτοψη κεντρικῆς εἰσόδου.

8.
Κέντρο μουσικῆς Finlandia-Talo, Ἐλσίνκι, τοῦ Alvar Aalto, 1962. Ἐγκάρσια τομή.

9.
Πνευματικὸ κέντρο Ἐλσίνκι, τοῦ Alvar Aalto, 1955. Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

10.
Κεντρικὰ γραφεῖα κοινωνικῆς πρόνοιας στὸ Ἐλσίνκι, τοῦ Alvar Aalto, 1952. Κύρια ὄψη.

11.
Πνευματικὸ κέντρο Wolfsburg, τοῦ Alvar Aalto, 1958. Πλάγια ὄψη ἀπὸ τὸν δρόμο.

12.
Πνευματικὸ κέντρο Wolfsburg, τοῦ Alvar Aalto, 1958. Πλάγια ὄψη ἀπὸ τὸ πάρκο.

11

12

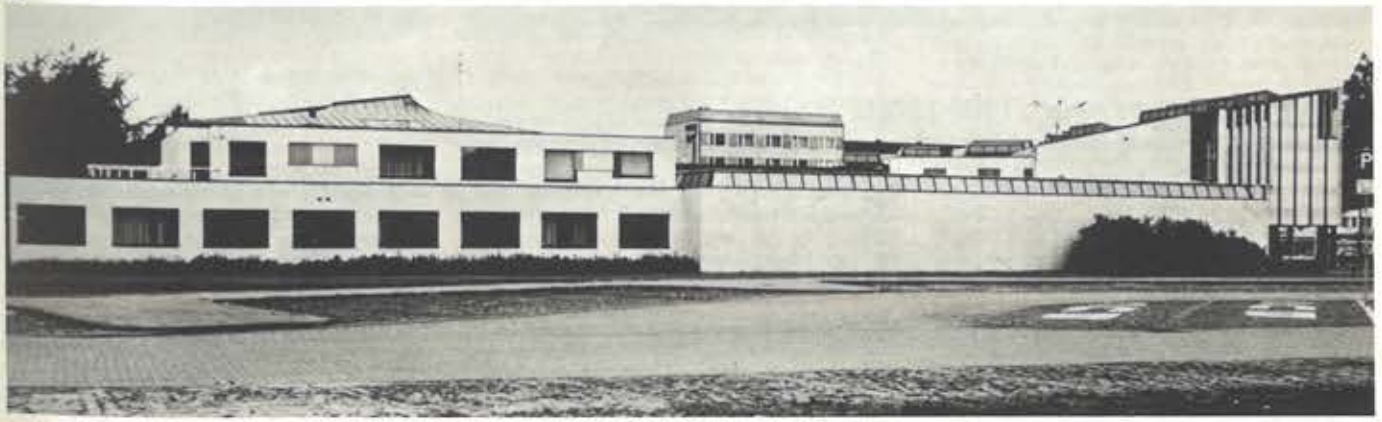

τῆς παραπέρα μονοσήμαντης γεωμετρικῆς διάταξης, ὁ Aalto συμπυκνώνει στὸν φλοιὸ τῶν κτιρίων μιὰν ἀστείρευτη πληθώρα ἐρεθισμάτων. Στὸν φλοιὸ τῶν γραφειακῶν χώρων τῶν ὑπηρεσιῶν κοινωνικῆς πρόνοιας τοῦ Ἑλσίνκι (εἰκ. 10) καὶ τοῦ Δημαρχείου τοῦ Seinajoki (εἰκ. 13, 14), δημιουργοῦνται συμμαχίες ἀνάμεσα στὸν φέροντα κάναβο καὶ τὰ κατακόρυφα στοιχεῖα στήριξης τῶν παραθύρων καὶ τῶν διαχωριστικῶν πετασμάτων, ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ χρωματικὲς καὶ ἐπενδυτικὲς διαφοροποιήσεις καθιστοῦν ἀκόμα πολυπλοκώτερη τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς ὄψης. Περιστασιακὰ καὶ πρόσκαιρα κριτήρια ἐπικάθονται τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο ἐκτοπίζοντας τὸν εὔκολο καὶ ὁμοτοπικὸ κάναβο τῶν ὑαλοπετασμάτων τοῦ Mies καὶ τὴ συνακόλουθη αἰσθητικὴ τῆς βιομηχανοποιημένης καταναλωτικῆς τυποποίησης. Τούτη ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴν ὁμοιογένεια, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποστροφὴ γιὰ τὴν τυποποίηση, βρίσκει τὴν κατεξοχὴν δικαίωσή της στὸ ἐξοχικὸ σπίτι τοῦ Aalto στὸ Muuratsalo (εἰκ. 15). Ἐδῶ, ὁ φλοιὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰθρίου μετουσιώνεται στὸ πιὸ πιστὸ ἐπενδυτικὸ δειγματολόγιο ποὺ φαντάστηκε ποτὲ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς νοῦς. Κληρονομώντας τὶς εὐαισθησίες τῆς βυζαντινῆς μυθιστορηματικῆς τοιχογραφίας καὶ ὀρθομαρμάρωσης, καὶ ταυτόχρονα τὶς μεταλλαγὲς καὶ συγκρούσεις τοῦ Art Nouveau καὶ τῶν ρομαντικῶν τῆς προηγούμενης γενιᾶς - Richardson, Frank Furness καὶ Eliel Saarinen - ὁ Aalto τρομάζει ἀκόμα μιὰ φορὰ τὴν ἄσπιλη καὶ κατάλευκα σοβατισμένη αἰσθητικὴ συνείδηση τοῦ '20 καὶ '30.

"Ολα αὐτὰ μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν γιὰ νὰ προσδιορίσουμε σὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση τὴν ἐμπειρία τῆς ἑτεροτοπίας ποὺ μὲ τόση δεξιότητα καλλιέργησε γιὰ μισὸ περίπου αἰώνα ὁ Aalto. Τὴν ἐμπειρία αὐτὴ θὰ ἦταν ἀνόητο νὰ τὴν ἑρμηνεύσουμε σὰν ἐξπρεσιονιστικὸ παραλογισμὸ ἢ σὰν ἀντίδραση στὴν αἰσθητικὴ ἰδεολογία τῆς ὁμοτοπίας. Γιὰ νὰ φτάσει ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1920 νὰ καταγγείλει τὴν ἑτεροτοπικὴ σκέψη σὰν «ἀλλότρια», θὰ ἔπρεπε ἡ τελευταία νὰ εἶχε κιόλας βιωθεῖ. Αὐτὸ ποὺ εἶναι σοβαρὸ καὶ ποὺ συχνὰ περνᾶ ἀπαρατήρητο εἶναι πὼς κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς πολύπλοκες γλωσσικὲς ἐπιπλήξεις ποὺ διατυπώθηκαν ἐνάντια στὴν ἑτεροτοπικὴ σκέψη, ὑπάρχει μιὰ τουλάχιστον ἀλλοτρίωση: ἡ κοινωνία μας, ποὺ μιὰ μέρα χαρακτήρισε τὴν ἑτεροτοπικὴ σκέψη σὰν ἀλλοτριωμένη, αὐτὴ πρώτη δέχτηκε νὰ ἀλλοτριωθεῖ ἡ ἑτεροτοπία σὰν ἀνορθολογισμός· αὐτὴ δέχτηκε καὶ ἐπέμεινε νὰ ἐξορίσει καὶ νὰ φιμώσει κάθε σθεναρὸ αἰσθητικὸ τόλμημα ποὺ ἀρνιόταν νὰ συμβιβαστεῖ καὶ νὰ ὑπηρετήσει τὶς οἰκονομικὲς δομὲς τῆς ἐκβιομηχάνισης, τῆς τυποποίησης καὶ τοῦ καταναλωτισμοῦ. 'Αλλοτρίωση' λέξη ποὺ ἐδῶ τουλάχιστον θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν εἶναι ὁλότελα μεταφορικὴ καὶ ποὺ γυρεύει νὰ ἐπισημάνει τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἑτεροτοπία βρέθηκε περιχαρακωμένη καὶ ἀπομονωμένη γιατὶ ἀναζητοῦσε τὴν πολυπλοκότητα, τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὸν πλουραλισμὸ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καιρὸς εἶναι πιὰ σήμερα, ἔχοντας ἀκόμα πρόσφατα τὰ ἐφιαλτικὰ «ἐπιτεύγματα» τοῦ σιδηροῦ προσωπείου τοῦ ἀτέρμονος κανάβου, νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν παραφροσύνη ἐκείνη ποὺ μᾶς στοίβαξε στὴν ἀπεραντοσύνη τῆς ὁμοιογένειας.

Δ. Πορφύριος

13

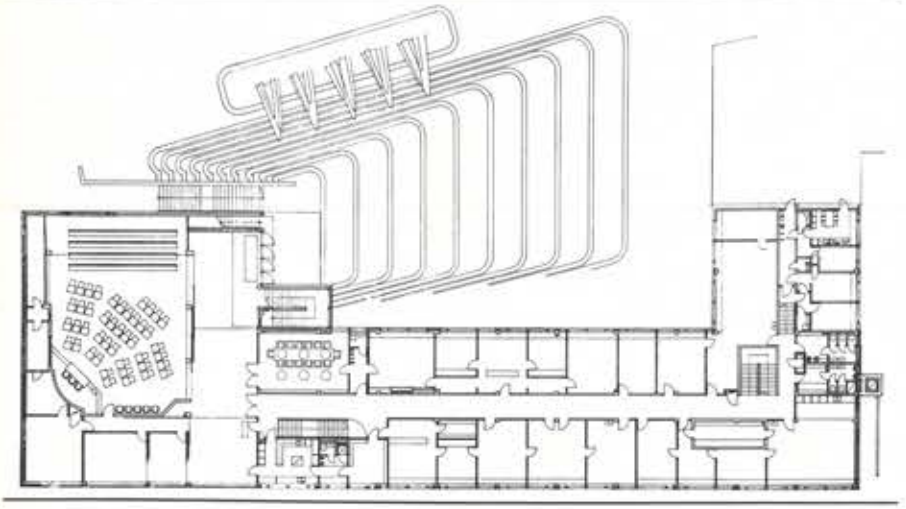

14

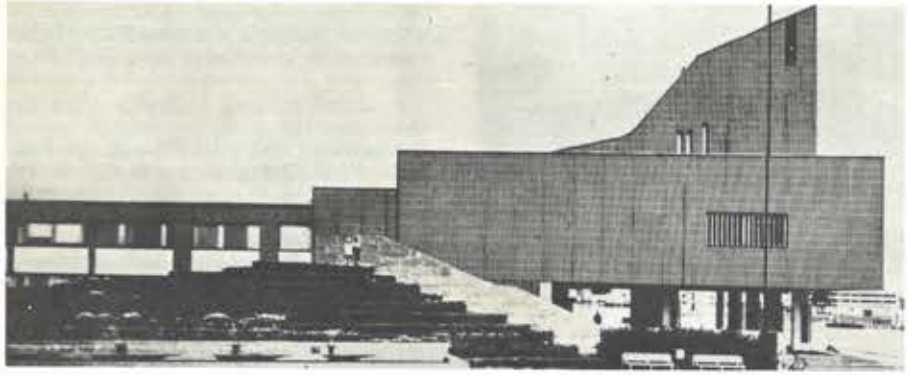

13.
Δημαρχεῖο πόλης Seinajoki, τοῦ Alvar Aalto, 1963. Κάτοψη κεντρικοῦ ὀρόφου.

14.
Δημαρχεῖο πόλης Seinajoki, τοῦ Alvar Aalto, 1963. Μερικὴ ἄποψη ἀπὸ τὴν πλατεία.

15.
Θερινὴ κατοικία τοῦ Aalto στὸ Muuratsalo, 1953. Λεπτομέρεια τοίχου στὸ κεντρικὸ αἴθριο.

15

Πάτροκλος Καραντινὸς (1903-1976). "Ενας πρωτοπόρος τῆς ἑλληνικῆς «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς

Μὲ τὸν θάνατο τοῦ Πάτροκλου Καραντινοῦ ἔφυγε ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους "Ελληνες πρωτοπορίακοὺς ἀρχιτέκτονες τοῦ μεσοπολέμου, σθεναρὸς ὑπέρμαχος τῶν ἰδεῶν τῆς «μοντέρνας» (1) ἀρχιτεκτονικῆς. 'Ο Καραντινὸς ἀνήκει στὴ γενιὰ τοῦ μεσοπολέμου, ποὺ μὲ ἀνυπόκριτο ἐνθουσιασμὸ καὶ βαθιὰ πίστη στὴν πανάκεια τῶν λύσεων τῆς «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς, διέδωσε στὴν 'Ελλάδα τὰ νέα συνθήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπανάστασης τῆς δεκαετίας 1920-30, ὅπως διατυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς Le Corbusier, Gropius, Mies van der Rohe κ.ἄ. Τὸ νέο αὐτὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα, τὸ παρακολούθησε στὴν ἀρχὴ ἀπὸ διάφορες δημοσιεύσεις καὶ μετὰ τὸ ἔζησε ἀμεσώτερα, ὅταν ἐργάστηκε γιὰ ἕνα σύντομο χρονικὸ διάστημα (1928) στὸ γραφεῖο τοῦ Auguste Perret στὸ Παρίσι. 'Η παραμονή του στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα ὑπῆρξε καθοριστικὴ γι' αὐτόν, γιατὶ τὰ νέα μηνύματα βρῆκαν στὸ πνεῦμα τοῦ νεαροῦ τότε ἀρχιτέκτονα γόνιμο ἔδαφος γιὰ νὰ ριζώσουν καὶ νὰ διαμορφώσουν τὸ κατοπινὸ ἔργο του.

'Ο Καραντινὸς σπούδασε καὶ ἄρχισε τὴ σταδιοδρομία του στὴ δεκαετία 1920-30, σὲ μιὰ κρίσιμη καὶ ἀποφασιστικὴ καμπὴ τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ἱστορίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας. 'Η 'Αθήνα, ὁ Πειραιὰς καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἀστικὰ κέντρα τῆς χώρας ἀντιμετώπιζαν τότε τεράστια καὶ ἄμεσα οἰκιστικὰ προβλήματα

ποὺ τὰ εἶχε ὀξύνει στὸ ἔπακρο ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Οἱ "Ελληνες ἀρχιτέκτονες βρέθηκαν ἔτσι ἀντιμέτωποι μὲ προβλήματα ποὺ ἡ συνθετότητα καὶ ἡ δραματικότητά τους ξεπερνοῦσαν τὰ ἀντίστοιχα τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, γιατὶ μαζὶ μὲ τὶς ἀνακατατάξεις τῆς νέας τεχνολογικῆς ἐποχῆς - τῆς "First Machine Age" ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Reyner Banham - εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ τὶς πρόσθετες δημογραφικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ προσφυγικοῦ προβλήματος. Ἐκκλησίες, σχολεῖα, παράγκες, σκηνὲς καὶ πρόχειρα καταλύματα (τὰ τελευταῖα θὰ γίνουν οἱ πυρῆνες γιὰ τὴ δημιουργία τῶν «παράνομων» συνοικισμῶν) εἶναι οἱ ἑστίες καὶ τὸ καταφύγιο τῆς προσφυγιᾶς. Ἡ ζοφερὴ αὐτὴ πραγματικότητα ὑποχρεώνει τὴν πρώτη γενιὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου - ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ εἶχε ἱδρυθεῖ πρόσφατα - νὰ προβληματιστεῖ ἔντονα. Δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ προτείνει ἢ νὰ ἐφαρμόσει λύσεις ριζικὲς μέσα στὸ πολιτικὸ καὶ οἰκονομικὸ χάος τῆς περιόδου, συνειδητοποιεῖ ὅμως τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάθος τῶν προβλημάτων, τὶς γενικὲς διαστάσεις τους καὶ τὶς τοπικὲς ἐπιπτώσεις τους. Μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀνήσυχων πρωτοπόρων - ἡ ἑλληνικὴ ὁμάδα τῶν C.I.A.M. στὴν ὁποία ἀνήκει ὁ Π. Καραντινὸς - προσπαθεῖ νὰ παρακολουθήσει τὰ νέα ρεύματα καὶ νὰ διασυνδεθεῖ μὲ τὸ διεθνιστικὸ ἀρχιτεκτονικὸ κίνημα. Εἶναι ἡ ὁμάδα ποὺ θὰ ὀργανώσει τὸ 1933 τὸ IV Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Μοντέρνας Ἀρχιτεκτονικῆς (2) στὴν Ἀθήνα καὶ θὰ δημιουργήσει τὸ εὐρύτερο ἰδεολογικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ τὴ στείρα μορφολογία τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Ἡ πιὸ σημαντικὴ προσφορά της στὴν ὑπόθεση τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι τὰ 4.000 περίπου σχολικὰ κτίρια, ποὺ σχεδιάζονται καὶ πραγματοποιοῦνται σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, καὶ γίνονται ἔτσι οἱ κήρυκες τοῦ ἀνανεωτικοῦ πνεύματος τόσο στὸ κέντρο ὅσο καὶ στὴν περιφέρεια τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Βασικὸ ρόλο σ' αὐτὸ παίζει ὁ Καραντινός, καὶ ὡς ἀρχιτέκτονας πολλῶν ἀπὸ τὰ διδακτήρια αὐτά, καὶ ὡς συντονιστὴς τοῦ ὅλου ἔργου στὴν Τεχνικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ποὺ ὑλοποίησε τὴ θαυμάσια αὐτὴ προσπάθεια. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ἐπιμελήθηκε καὶ τὴ σχετικὴ ἔκδοση (3).

Ἡ ἄλλη σημαντικὴ προσφορά του εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς «Α' Πανελλήνιας Ἔκθεσης Ἀρχιτεκτονικῆς» τὸ 1934 στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία παρουσίασε τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων καὶ ἔκανε αἰσθητὴ τὴν παρουσία τοῦ κλάδου στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ποὺ δὲν ἦταν συνηθισμένη σὲ παρόμοια ἐρεθίσματα. Ὁ Καραντινὸς μὲ αὐτὴ τὴν ἐκδήλωση, καθὼς καὶ μὲ προηγούμενες ἐνέργειες, διαλέξεις καὶ δημοσιεύσεις, διακρίνεται σὰν ἀγωνιστής, μὲ ξεκαθαρισμένες ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ ἀγώνας ποὺ ἔκανε λίγα χρόνια πρὶν (1929), στὰ πλαίσια τοῦ νεοσύστατου «Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων», γιὰ τὸ κτίριο τῶν παλαιῶν Ἀνακτόρων, ποὺ ἡ Κυβέρνηση σκόπευε τότε νὰ μετατρέψει σὲ Βουλὴ καὶ Γερουσία (πράγμα ποὺ τελικὰ ἔγινε). Ὁ Καραντινὸς θὰ ἀντιταχθεῖ μὲ σθένος σ' αὐτὴ τὴν μετατροπὴ ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴ τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τοῦ κτιρίου, καὶ θὰ προτείνει λειτουργίες ποὺ σέβονται τὴν ἱστορικότητα τοῦ κτιρίου, τὸ ὁποῖο εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ ἑλληνικοῦ νεοκλασικισμοῦ (4). Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ Καραντινὸς ἀποδεικνύεται ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρος γιὰ μᾶς σήμερα, καὶ γιὰ τὴν ἐποχή του προφητικός, ὅταν προτείνει λύσεις γιὰ τὴ διατήρηση τῶν ἱστορικῶν κτιρίων ποὺ δὲν καταστρέφουν τὸν ἱστορικό τους χαρα-

κτήρα μὲ τὴν εἰσδοχὴ λειτουργιῶν οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν σὲ ἐπεμβάσεις καὶ προσθῆκες ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν ἀρχικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἰδέα καὶ δομή τους. Στὸν ἀγώνα αὐτό, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες πολλαπλὲς μαχητικὲς παρουσίες τοῦ Καραντινοῦ, ὅπου ὑπερασπίζεται μὲ πάθος τὶς θέσεις του σὲ ἀρχιτεκτονικὰ προβλήματα, διαφαίνεται πάντοτε ἡ σωστὴ κρίση καὶ ἀντικειμενικότητά του, χωρὶς καμιὰ σκοπιμότητα ἢ ὑπολογισμό. Δὲν διστάζει πολλὲς φορὲς νὰ ἀγνοήσει καὶ ἱεραρχία καὶ κινδύνους, ὅταν ἔχει πειστεῖ γιὰ τὴν ὀρθότητα ὁρισμένων ἐνεργειῶν ποὺ συνδέονται μὲ τὴ γενικότερη κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ ἀρχιτέκτονα. Ἐδῶ θὰ μποροῦσε νὰ ἀναφερθεῖ ἡ στάση του στὸ θέμα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοῦ Ἡρακλείου, ὅπου ἀρνήθηκε νὰ ἐκτελέσει τὶς διαταγὲς τοῦ προϊσταμένου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ὅταν πείστηκε ὅτι ἡ μελέτη ποὺ ὑπῆρχε ἦταν κακή. Ἀγωνίστηκε γιὰ νὰ ἐπιβάλει τὶς ἀπόψεις του (μὲ ἐπιτυχία ἐδῶ), καὶ δημιούργησε ἕνα πρωτοποριακὸ γιὰ τὴν ἐποχή του κτίριο μουσείου (πρωτοποριακὸ καὶ σὲ διεθνὴ κλίμακα μὲ τὴ χρήση τῶν περσίδων γιὰ τὸν φωτισμὸ ὁρισμένων αἰθουσῶν του).

Στὴ δύσκολη περίοδο τῆς κατοχῆς ὁ Καραντινὸς εἶναι πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων. Ἀγωνίζεται δίπλα στοὺς συναδέλφους του μὲ τὴ γνώριμη μαχητικότητά του καὶ συμβάλλει στὴ διατήρηση τῆς δραστηριότητας τῶν τεχνικῶν καὶ στὴν ἑτοιμασία τους γιὰ τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἀνασυγκρότησης τῆς χώρας μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Γνωστὴ εἶναι ἀπὸ τὴν περίοδο ἐκείνη ἡ ἐκδήλωση τοῦ Συλλόγου στὸ Θέατρο Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ "Αγγελου Σικελιανοῦ καὶ τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας, μὲ σκοπὸ τὴν ἀρωγὴ τῶν μελῶν του καὶ τῶν ἀπόρων σπουδαστῶν.

Ὁ Καραντινὸς εὐτύχησε νὰ διδάξει τὴ νεώτερη γενιὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων σὰν καθηγητὴς τῶν Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων στὴν Πολυτεχνικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ. Ὑπῆρξε ἕνας δάσκαλος μὲ πνοὴ καὶ ἱκανότητα, σαφὴς καὶ εὔστοχος στὴν ἀξιολόγηση τῆς δουλειᾶς τῶν φοιτητῶν του. Οἱ μαθητές του ἔπαιρναν βασικὲς γνώσεις καὶ ἀποκτοῦσαν μαζί του πολύτιμες ἐμπειρίες, ἔστω καὶ ἂν «δεινοπαθοῦσαν» πολλὲς φορὲς ἀπὸ τὴν ὀξύτατη ἱκανότητά του στὴ διάκριση τοῦ κίβδηλου ἀπὸ τὸ γνήσιο. Τὸ παιδαγωγικὸ ἔργο τοῦ Καραντινοῦ θὰ ἀνακόψει πρόωρα ἡ χούντα ποὺ τὸν ἀπομάκρυνε τὸ 1968 ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, στερώντας ἔτσι τὴν ἀρχιτεκτονικὴ παιδεία τοῦ τόπου μας ἀπὸ μιὰ φιλελεύθερη προσωπικότητα, ἀνήσυχη καὶ ἀσυμβίβαστη.

Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο τοῦ Καραντινοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητα μιὰ δημιουργικὴ προσφορὰ στὴ νεοελληνικὴ ἀρχιτεκτονική. Βαθιὰ ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς καὶ τὰ μανιφέστα τῆς «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς, ἐντάσσεται ὀργανικὰ στὸ ἑλληνικὸ τοπίο καὶ φῶς, χωρὶς ἀντιθέσεις καὶ ὑπερβολές. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα λυρικὸ ὀρθολογισμὸ ποὺ ἀναζητᾶ μὲ πάθος τὴ δημιουργία ὄγκους καὶ κλίμακας μὲ λιτά, ὑπερβολικὰ λιτὰ πολλὲς φορές, μέσα (τόσο στὸ χρῶμα ὅσο καὶ στὴ διακόσμηση), μὲ τὴν καθαρότητα τῆς μορφῆς καὶ μὲ τὴν ἠρεμία καὶ ἐξισορρόπηση ὁριζόντιων καὶ κάθετων στοιχείων. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ λειτουργικότητα τοῦ κτιρίου συνθέτει χώρους καὶ μορφὲς μὲ ἔντονη πλαστικὴ διάθεση, φαντασία καὶ ποικιλία, ποὺ φανερώνουν πηγαῖο ἀρχιτεκτονικὸ ταλέντο καὶ ποιητικὴ διάθεση. Ὁ Καραντινὸς συνενώνει τὸν ἄτεγκτο ὀρθολογιστὴ τοῦ φονξιοναλισμοῦ καὶ τὸν εὐαίσθητο καλλιτέχνη· συνθέτει «μοντέρνα» ἀλλὰ ὑποτάσσεται στὶς ἀρετὲς τῆς μακραίωνης παράδοσης αὐτοῦ τοῦ τόπου. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σχολικὰ συγκροτήματα (διδασκαλεῖο Ἡρακλείου, ἑξατάξια δημοτικὰ σχολεῖα Χαροκόπου-Καλλιθέας, σχολὴ Πάτμου κ.ἄ.), καθὼς καὶ τὰ ἄλλα κτίρια ποὺ σχεδίασε (μουσεῖα, βιβλιοθῆκες, θέατρα, ἀθλητικὰ κέντρα) εἶναι εὔμετρες καὶ λιτὲς συνθέσεις, ἄψογες λειτουργικὰ καὶ ἀξιόλογες στὴ σύλληψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τους ἰδέας. Οἱ ἀδυναμίες τους (ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν ἀτυχία ποὺ εἶχαν μερικὰ ἔργα του στὰ χέρια τῶν κατασκευαστῶν ἢ τὴν ἔλλειψη ἐξαντλητικῆς μελέτης τῶν λεπτομερειῶν σὲ ἄλλα, ὅπου ὁ Καραντινὸς ἔβαλε τὴ σφραγίδα του ἀλλὰ ὄχι καὶ τὴν ὑπογραφή του) μπορεῖ νὰ ἐντοπιστοῦν στὸ γενικότερο πρόβλημα τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς: στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀρχιτεκτονικὲς δημιουργίες τῆς «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς, πέρα ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς ἐπιτεύξεις ὁρισμένων ἀρχιτεκτόνων στὸν λειτουργικὸ καὶ τὸν μορφολογικὸ τομέα, δὲν στάθηκαν ἱκανὲς νὰ δείξουν βιώσιμες προοπτικὲς γιὰ τὴ λύση τῶν σύγχρονων, τρομερὰ σύνθετων, οἰκιστικῶν προβλημάτων καὶ νὰ ἐμπνεύσουν ἔτσι τὴν *πίστη* γιὰ ἕνα καλύτερο μέλλον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ καιροῦ μας. Ἡ βαθιὰ ἀντινομία ἀνάμεσα στὶς σημερινὲς μορφὲς ζωῆς καὶ τὶς μορφὲς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἐλάχιστα συμβαδίζει μὲ τὴν εἰκόνα ποὺ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Καραντινὸς μιλώντας γιὰ τὸν Le Corbusier (καὶ ἐννοώντας γενικὰ τὸν ἀληθινὸ ἀρχιτέκτονα) ὁ ὁποῖος «συλλαμβάνει σὰν ποιητὴς καὶ δημιουργὸς ἕνα ὑψηλὸ δραμα τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, ἀπὸ τὴ μεγάλη πολιτεία ὡς τὸ μικρὸ καὶ θερμὸ κέλυφος τῆς οἰκογενειακῆς καὶ ἀτομικῆς ζωῆς, συνθέτοντας ἐπιστῆμες καὶ τέχνες σὲ μιὰν ἁρμονικὴ καὶ ἀδιάσπαστη ἑνότητα» (5).

Γ.Π. Λάββας

Σημειώσεις

1. Μὲ τὸν ὅρο «μοντέρνα» ἐννοοῦμε ἐδῶ τὸ κίνημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Bauhaus, τοῦ Le Corbusier, τῶν Διεθνῶν Συνεδρίων τῆς Μοντέρνας Ἀρχιτεκτονικῆς (C.I.A.M.) κλπ., ποὺ ἄρχισε τὸ 1920.

2. Πρβλ. *Τεχνικὰ Χρονικὰ* ἀρ. 44-46/Ὀκτ.-Νοέμβρ. 1933, ὅπου περιλαμβάνονται τὰ πρακτικὰ τοῦ IV Συνεδρίου ποὺ ὁδήγησε στὴ διατύπωση τῆς Χάρτας τῶν Ἀθηνῶν.

3. *Τὰ νέα σχολικὰ κτίρια*, ἐπιμέλεια Π. Καραντινοῦ, "Εκδοση ΤΕΕ, Ἀθήνα 1938.

4. Πρβλ. περίληψη τῆς διάλεξης ποὺ ἔδωσε ὁ Π. Καραντινὸς στὸν Σύλλογο Ἀρχιτεκτόνων, ὅπως δημοσιεύτηκε στὴν πρώτη σελίδα τῆς *Καθημερινῆς* τὴν 12.4.1929.

5. Π. Καραντινοῦ, «Λίγα λόγια στὴ μνήμη τοῦ Le Corbusier», στὴν ἐκδήλωση τῆς 7.8.1965 στὴν αἴθουσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

'Αρχιτεκτονικοὶ διαγωνισμοὶ

'Αλφάβητο

'Αρχιτέκτων Κ. Οἰκονόμου

'Η πρόταση «'Αλφάβητο» βραβεύτηκε στὸν διαγωνισμὸ «Πρόγραμμα νέας ἀρχιτεκτονικῆς» (Ρ.Α.Ν.). 'Ο διαγωνισμὸς αὐτὸς ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸ γαλλικὸ 'Υπουργεῖο Οἰκισμοῦ καὶ τὴ Γενικὴ Γραμματεία Τουρισμοῦ καὶ εἶχε θέμα: «'Η κατοικία τοῦ κοινωνικοῦ τουρισμοῦ». Σὲ δεύτερη φάση, δόθηκε χρηματικὴ ἐνίσχυση γιὰ τὴ συνέχιση τῶν ἐρευνῶν καὶ τὴν πειραματικὴ πραγματοποίηση πρότυπων στοιχείων, ἡ ὁποία καὶ ὁλοκληρώθηκε. Σὲ διάφορα στάδια τῆς μελέτης πῆραν μέρος οἱ Α. Κελπέκης, Α. Νίκογλου, Π. Οἰκονόμου καὶ Ο. Ζαχαριασέν. 'Η πρόταση καλύπτεται ἀπὸ δίπλωμα εὑρεσιτεχνίας.

Στόχος τῆς ἔρευνας εἶναι ἡ εὕρεση καὶ ὁ καθορισμὸς μικροῦ ἀριθμοῦ κατασκευαστικῶν στοιχείων, ὁ συνδυασμὸς τῶν ὁποίων ἐπιτρέπει τὸν σχηματισμὸ ὀργανωτικῶν σειρῶν ποὺ νὰ ἱκανοποιοῦν ἀνάγκες καθορισμένες, ἀπρόβλεπτες ἢ ἀντίθετες.

Τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ κατασκευαστικοῦ συστήματος ἔχουν μικρὸ βάρος καὶ κατάλληλες διαστάσεις, καὶ ἐπιτρέπουν μιὰ συνεχὴ τοπικὴ διαφοροποίηση. Δύο ἄτομα ἀρκοῦν γιὰ ὁποιαδήποτε δυνατὴ συναρμολόγηση. 'Ο συνδυασμὸς τῶν στοιχείων εἶναι τόσο εὔχρηστος, ὥστε μοιάζει μὲ τὴ συνδυαστικὴ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφάβητου.

Κάθε συναρμολόγηση δημιουργεῖ μιὰ «κατοικήσιμη διάσταση» ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνακατασκευαστεῖ, νὰ μετατοπιστεῖ, νὰ αὐξηθεῖ ἢ νὰ διαιρεθεῖ, γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες πολλῶν τύπων ἀνθρώπινων σχέσεων: ἄτομο-συντροφιά, οἰκογένεια, κατασκηνώσεις, τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις, ἀγορά-ψώνια, περίπτερα κ.ἄ., ἢ νὰ λύσει προβλήματα τῆς «τελευταίας στιγμῆς» ὅπως: ἄνοιγμα ἑνὸς περάσματος, ὑπόστεγα, κοινοὶ χῶροι, ἐκθέσεις κ.ἄ.

Οἱ μέγιστες διαστάσεις τῶν στοιχείων καθορίζονται ἀπὸ τοὺς κανονισμοὺς τῆς κυκλοφορίας (π.χ. φορτηγό, πλοῖο, τρένο) καὶ τὶς ἀπαιτήσεις εὔκολης καὶ χωρὶς κενὰ

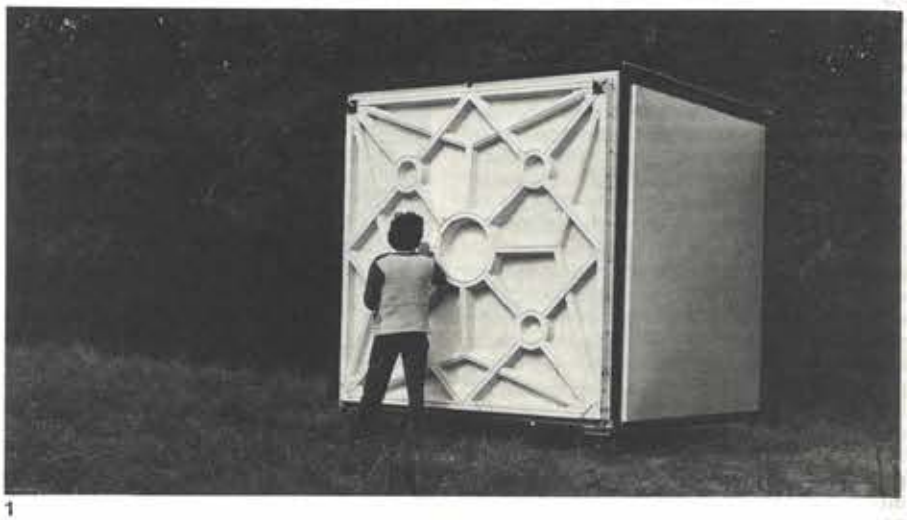

1

2

3

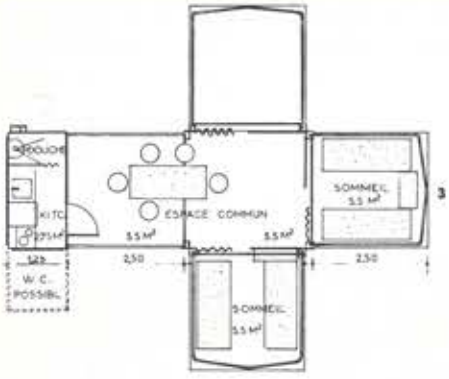

4

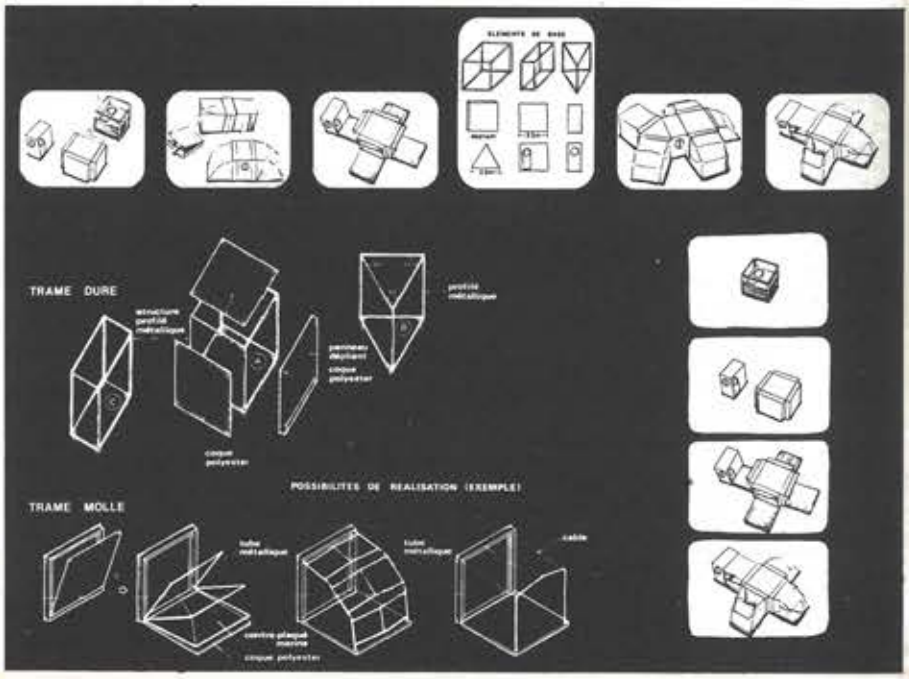

άποθήκευσης, ἐνῶ ἡ ἐκλογὴ τῶν ὑλικῶν προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς εἰδικὲς ἀνάγκες καὶ τὶς κλιματικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθῆκες κάθε γεωγραφικῆς περιοχῆς.
Γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐγκαταστάσεων παραθερισμοῦ μὲ ἐποχιακὸ χαρακτήρα, προτείνονται ἁπλὰ βιομηχανικὰ προϊόντα: σωλῆνες, μεταλλικὲς ράβδοι, κόντρα-πλακέ, πολυεστέρες καὶ πανὶ τέντας.
"Οταν τελειώσει ἡ ἐποχὴ τοῦ παραθερισμοῦ, οἱ ἐγκαταστάσεις συμπτύσσονται, μὲ ἀποτέλεσμα ἀφενὸς νὰ ἀποθηκεύονται ἐπιτόπου τὰ ἔπιπλα, στρώματα κλπ., καὶ ἀφετέρου οἱ ἐναπομένοντες ὄγκοι μὲ τὰ χρώματα καὶ τὴ μορφή τους νὰ προσαρμόζονται ἄνετα στὸ φυσικὸ περιβάλλον, δημιουργώντας μιὰ πλαστικὴ σύνθεση.
Ἐξάλλου, ἡ ἔλλειψη θεμελίων συντείνει στὸ νὰ ἀποφεύγεται ἡ παραμόρφωση τοπίων καὶ ἀκτῶν ἀπὸ μόνιμες καὶ δαπανηρὲς τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις ποὺ χρησιμεύουν μόνο τὸ καλοκαίρι, στὶς περιπτώσεις βέβαια ποὺ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι μόνιμες.
Μὲ τὴ μορφὴ αὐτὴ τῶν στοιχείων καὶ τὸν τρόπο παραγωγῆς τους ἐπιτυγχάνεται μειωμένο κόστος, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ ἑνὸς κοινωνικοῦ τουρισμοῦ.

1, 2.
Πειραματικὴ πραγματοποίηση. 1. Χειμώνας, 2. Καλοκαίρι.

3.
Κάτοψη.

4.
Τὰ κατασκευαστικὰ στοιχεῖα καὶ ὁ τρόπος συναρμολόγησής τους.

5-8.
Πρόπλασμα.

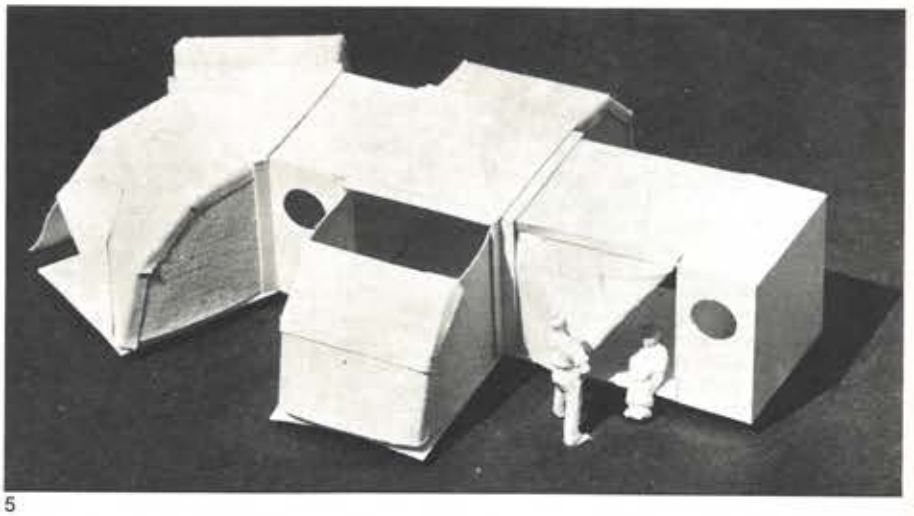

5

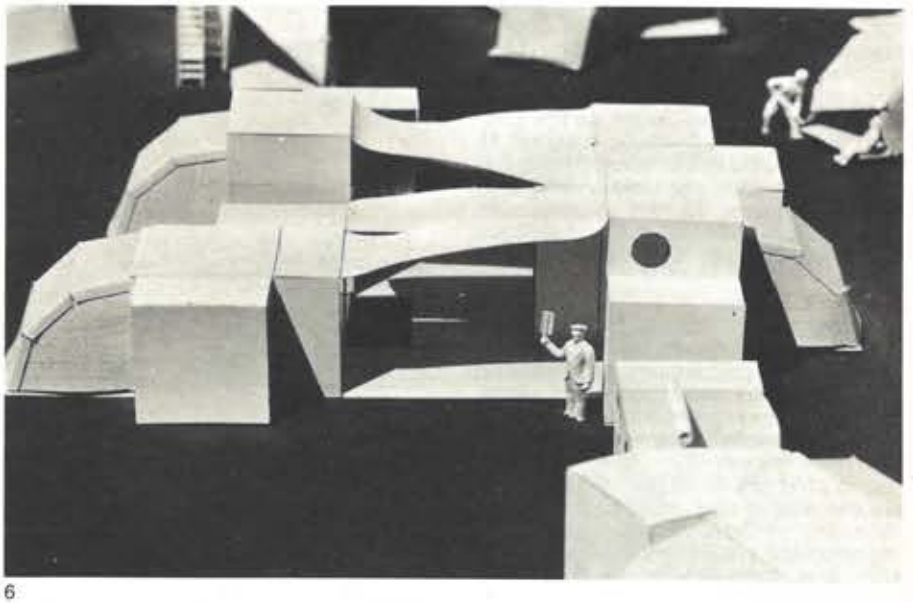

6

7

8

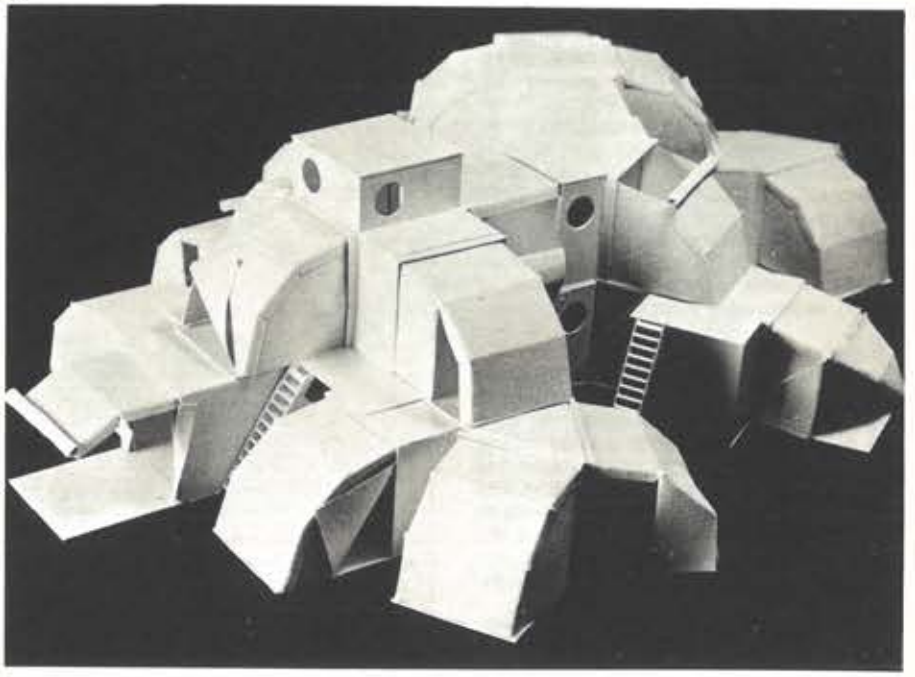

Ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς χρονιᾶς

*Μελέτη ρυθμιστικοῦ σχεδίου Ἐρέτριας**

Ἐδῶ καὶ 12 χρόνια, ἀρχαιολόγοι ἀπὸ ἕξι ἀνώτατες ἑλβετικὲς σχολὲς κάνουν ἀνασκαφὲς στὴν Ἐρέτρια γιὰ τὴν πόλη ποὺ ὑπῆρχε ἐκεῖ μεταξὺ τοῦ 8ου καὶ 1ου π.Χ. αἰώνα. Ἡ ἀρχαία πόλη βρίσκεται κυρίως κάτω ἀπὸ τὸν σημερινὸ οἰκισμὸ ποὺ ἔχει 2500 κατοίκους, μιὰ λουτρόπολη χωρὶς βιομηχανία καὶ ἀξιόλογη βιοτεχνία, πλαισιωμένη ἀπὸ μιὰ ἡμιαναπτυγμένη γεωργικὴ περιοχή. Ἡ Ἐρέτρια ὅμως θέλει νὰ ἀναπτυχθεῖ. Κατασκευάζονται νέα σπίτια καὶ στὴν παραλία κτίστηκε ἕνα μεγάλο ξενοδοχεῖο. Τὸ 1974 οἱ ἀρχαιολόγοι καθηγητὴς Karl Schefold τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βασιλείας, διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ἐρέτρια, καὶ Clemens Krause, ὑφηγητὴς τῆς ἱστορίας τῆς πολεοδομίας στὸ Πολυτεχνεῖο τῆς Ζυρίχης, καθὼς καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας Paul Auberson, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς καθηγητὲς τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ζυρίχης Dolf Schnebli (ἕδρα ἀρχιτεκτονικῶν συνθέσεων) καὶ Paul Hofer (ἕδρα ἱστορίας τῆς πολεοδομίας καὶ προστασίας τῶν μνημείων), ἀποφάσισαν νὰ ἐπεξεργαστοῦν ἕνα ρυθμιστικὸ σχέδιο γιὰ τὴν Ἐρέτρια, μαζὶ μὲ τοὺς βοηθούς τους καὶ 25 φοιτητές. Ἡ μελέτη αὐτὴ ὑποδεικνύει ἕνα τρόπο ὀργάνωσης τῆς μελλοντικῆς ἀνάπτυξης τῆς πόλης. Τὸ 1976 τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο ὁλοκληρώθηκε καὶ παραδόθηκε στὴν κοινότητα τῆς Ἐρέτριας.

Ἡ ἀρχαία πόλη

Ἀπὸ τὸ 1964 ποὺ ἄρχισαν οἱ ἀνασκαφὲς στὴν Ἐρέτρια μὲ παρότρυνση τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, ἡ Ἑλβετία ἀνήκει στὶς εὐρωπαϊκὲς καὶ ἄλλες χῶρες ποὺ μετέχουν - μερικὲς ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα - στὴ συστηματικὴ ἔρευνα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων (1).

Ὡς τὰ μέσα τοῦ αἰώνα μας οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς εἶχαν σχεδὸν ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴ διεύρυνση καὶ ἐμβάθυνση τῆς ἱστορικῆς γνώσης γιὰ τὴν ἀρχαιότητα. Αὐτὸ ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους καὶ τῶν διαφόρων ξένων ἐθνικῶν ἱδρυμάτων ἐρευνῶν ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Γύρω στὸ 1950 ὅμως ἄρχισε νὰ διαφαίνεται μιὰ ἐξέλιξη στὴν ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα, μὲ ἐντελῶς ἄγνωστες ὡς τότε ὄψεις. Ἀπὸ τότε, γίνονται ὅλο καὶ πιὸ συστηματικὲς προσπάθειες γιὰ τὴ διάσωση τῶν πόλεων ἀπὸ μιὰ συνεχῶς ἐπιταχυνομένη πορεία πρὸς τὴν καταστροφή, κυρίως λόγω τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας.

Ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες ἀρχαῖες πόλεις, ἔτσι καὶ στὴν ἀρχαία Ἐρέτρια κτίστηκε τὸν 19ο αἰώνα, πάνω στὰ ἐρείπιά της, μιὰ σύγχρονη πόλη στὴν ὁποία ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα πῆρε τὰ τελευταῖα 10 χρόνια ἐκρηκτικὲς διαστάσεις.

Τὸ βαυαρικὸ σχέδιο

Τὸ σχέδιο αὐτῆς τῆς δεύτερης Ἐρέτριας ἔχει ἰδιαίτερο ἱστορικὸ καὶ πολεοδομικὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ ἐπανεποικισμὸς τῆς σχεδὸν ἀκατοίκητης γιὰ 2000 χρόνια πόλης ξεκινᾶ ἀπὸ μιὰ ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους τὸ 1834. Τὸν ἴδιο χρόνο, ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ Μονάχου Schaubert, ποὺ ἦρθε στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ πρώτου βασιλιᾶ Otto von Wittelsbach, σχεδίασε μαζὶ μὲ τὸν Κλεάν-

1

2

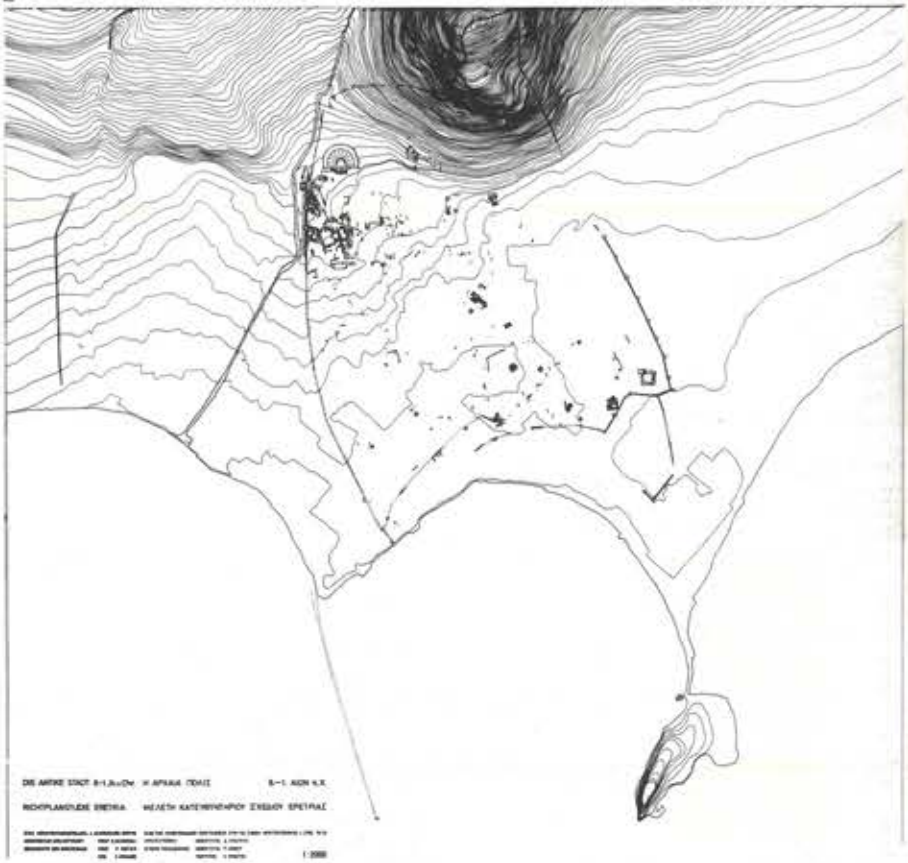

* *Κείμενο καὶ παρουσίαση: C. Krause καὶ Roswitha Zimmermann-Eckhardt, ἀρχιτέκτονες.*

θη τὸ κλασικιστικὸ σχέδιο τῆς πόλης. Ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Schaubert εἶναι οἱ δημιουργοὶ καὶ τοῦ νέου σχεδίου ποὺ ἔγινε γιὰ τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας τὸ 1833 (2).
Τὸ «βαυαρικὸ σχέδιο», ποὺ ἰσχύει ἀκόμη, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕναν εὐρὺ κύριο ἄξονα ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴ μέση τοῦ λιμανιοῦ, μέσα ἀπὸ δύο μεγάλες πλατεῖες, στὴν ἀρχαία Ἀκρόπολη. Τὴ βορινὴ πλατεία διασχίζει ἕνας ἐγκάρσιος ἄξονας ποὺ ἐπρόκειτο νὰ καταλήγει σὲ δύο ἄλλες πλατεῖες. Στὸ λιμάνι διασταυρώνονται δύο πλατεῖς διαγώνιοι ἄξονες ποὺ καθορίζουν τὸν προσανατολισμὸ τοῦ ἐνταγμένου σ' αὐτοὺς ὀρθογωνικοῦ ὁδικοῦ δικτύου. Τὸ τμῆμα τῆς πόλης ποὺ κτίστηκε βρίσκεται κυρίως μέσα στὴν περιοχὴ τῶν ἀρχαίων τειχῶν.

Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο

Βασικά, τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο προτείνει νὰ διατηρηθεῖ δεσμευτικὰ τὸ σχέδιο τοῦ 1834, τόσο στὴ βασική του μορφὴ ὅσο καὶ στὴ σημερινή του ἔκταση. Ἐπειδὴ μιὰ ἐπέκταση τῆς πόλης θὰ πολλαπλασίαζε τὰ ἄλυτα μέχρι σήμερα προβλήματα ὑποδομῆς (ἀποχέτευση, ὕδρευση, κυκλοφορία, στάθμευση κλπ.) καὶ θὰ δυσκόλευε μελλοντικὰ τὴν πολεοδομικὴ ἀνάπτυξή της, εἶναι προτιμότερη μιὰ σύμπτυξη τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο, ἡ σημερινὴ περιοχὴ τῆς πόλης μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσει 11.000 κατοίκους χωρὶς νὰ χρειαστεῖ νὰ κτιστοῦν κτίρια μὲ περισσότερους ἀπὸ δύο ὀρόφους καὶ χωρὶς νὰ χάσει ἡ πόλη τὸν χαρακτήρα τῆς κηπούπολης.
Στὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο ἐντάσσονται τὸ σχέδιο τοῦ Schaubert καὶ τὰ σημαντικότερα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἐπειδὴ αὐτὰ ἔχουν μερικῶς ἀνασκαφεῖ καὶ εἶναι γνωστά, δημιουργήθηκαν ἀρχαιολογικὲς ζῶνες προστασίας, ὅπου ἀπαγορεύεται καταρχὴν ἡ οἰκοδόμηση. Οἱ ζῶνες αὐτὲς βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὶς ζῶνες κατοικίας, κυρίως σὲ δημόσια κτήματα, ἢ σὲ ἰδιωτικὰ οἰκόπεδα. Ἄδειες γιὰ οἰκοδόμηση θὰ πρέπει καταρχὴν νὰ χορηγοῦνται στὶς ζῶνες ὅπου αὐτὸ ἐπιτρέπεται, ἀφοῦ ὅμως προηγηθοῦν οἱ ἀπαραίτητες προσωρινὲς ἀνασκαφὲς καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου. Σημαντικὰ κτίσματα θὰ πρέπει ὄχι μόνο νὰ ἐπισκευαστοῦν καὶ νὰ διατηρηθοῦν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνταχθοῦν στὸ μελλοντικὸ σχέδιο τῆς πόλης.
Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο λαβαίνει ὑπόψη του τὰ μνημεῖα ὄχι μόνο καθένα χωριστά, ἀλλὰ ἐνταγμένα σὲ ἐνιαῖες ζῶνες. Αὐτὲς βρίσκονται κυρίως στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης καὶ στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς κατοικημένης περιοχῆς καὶ ἐκτείνονται πέρα ἀπὸ τὸν κύριο ἄξονα (ὅπου βρίσκονται ὁ κυριότερος ναὸς καὶ ἡ ἀγορὰ) ὡς τὸ λιμάνι. Γιὰ τὴ σύνδεσή τους προβλέπεται ἕνα περίπτερο πληροφοριῶν στὸ σημεῖο διασταύρωσης τῶν διαγώνιων ἀξόνων, ἀπὸ ὅπου θὰ φτάνει κανένας, ἀπὸ τρεῖς

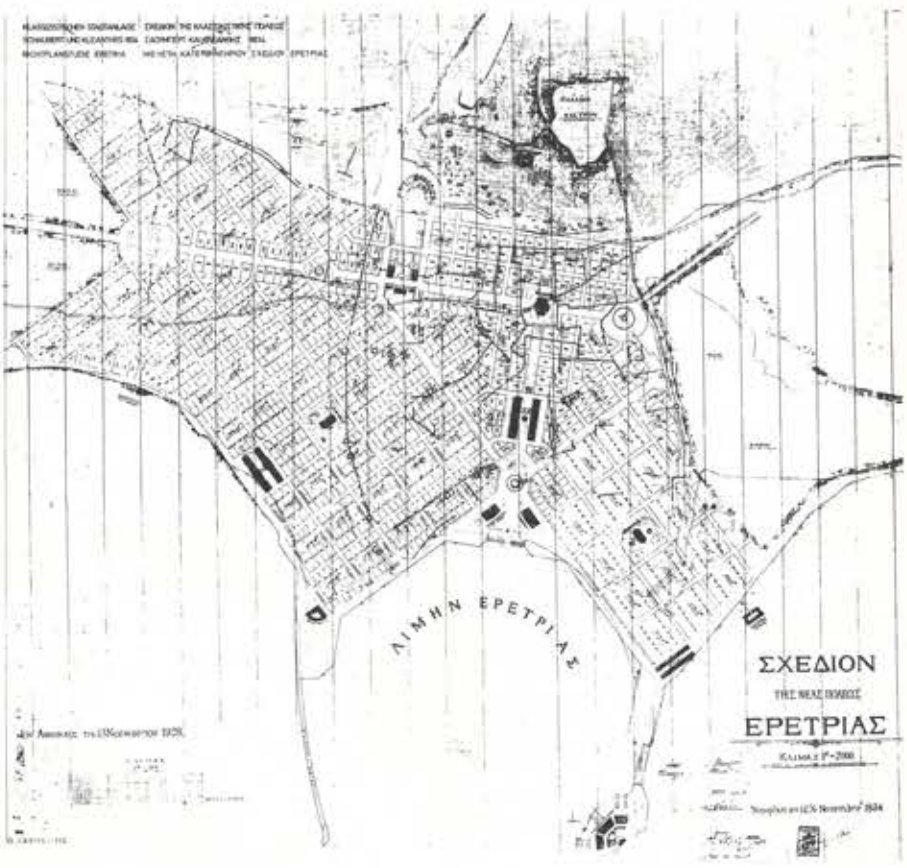

3

4

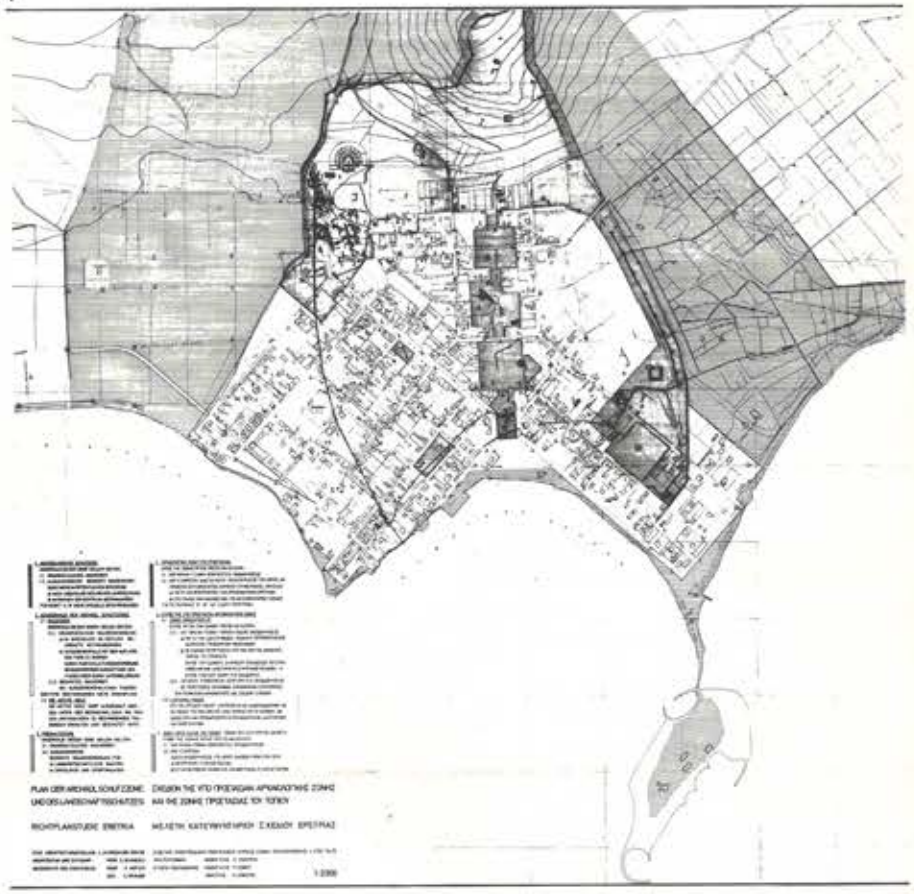

1.
Ἡ σημερινὴ πόλη

2.
Ἡ ἀρχαία πόλη.

3.
Σχέδιο τῆς κλασικιστικῆς πόλης (σχέδιο Κλεάνθη καὶ Schaubert), 1834.

4.
Σχέδιο τῆς ἀρχαιολογικῆς ζώνης προστασίας καὶ τῆς ζώνης προστασίας τοπίου.

διαφορετικὲς κατευθύνσεις, στὶς ζῶνες τοῦ σχεδίου τοῦ Schaubert. Ὁ συνδετήριος ἐγκάρσιος ἄξονας ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαία ὁδὸ ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ πρὸς τὰ δυτικὰ (ποὺ μόλις ἀνασκάφηκε μερικῶς), καὶ ἔτσι τὸ παλαιὸ καὶ τὸ σημερινὸ ὁδικὸ δίκτυο συνδέονται μὲ φυσικὸ τρόπο. Ἀνεξάρτητα κτίρια, ὅπως τὸ θέατρο καὶ ἡ ἀγορὰ (ποὺ ἀκόμη δὲν ἀνασκάφηκε) προσφέρονται γιὰ σύγχρονη χρήση.

Τὸ σχέδιο προστασίας ἀφορᾶ τόσο τὸ κλασικιστικὸ σχέδιο τῆς πόλης σὰν σύνολο, ὅσο καὶ τὴ διατήρηση τμημάτων δρόμων ποὺ κατασκευάστηκαν μὲ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο καὶ διασώθηκαν ὡς σήμερα (προστασία συνόλου), καθὼς καὶ μερικῶν διατηρητέων σπιτιῶν (προστασία κτιρίων). Ἀπὸ τὴ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν δομικῶν μορφῶν προέκυψαν συγκεκριμένοι κανόνες οἱ ὁποῖοι θὰ πρέπει νὰ εἶναι δεσμευτικοὶ γιὰ κάθε μελλοντικὴ κατασκευὴ (π.χ. περιορισμένο ὕψος κτιρίων, ἐλεύθερα κτίσματα, «κυβικὴ» ἀναλογία, «τοιχωματικὴ» δομή, ἔγχρωμη διαμόρφωση κλπ.).

Μελέτες μεμονωμένων κτιρίων

Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο περιλαμβάνει, τέ-

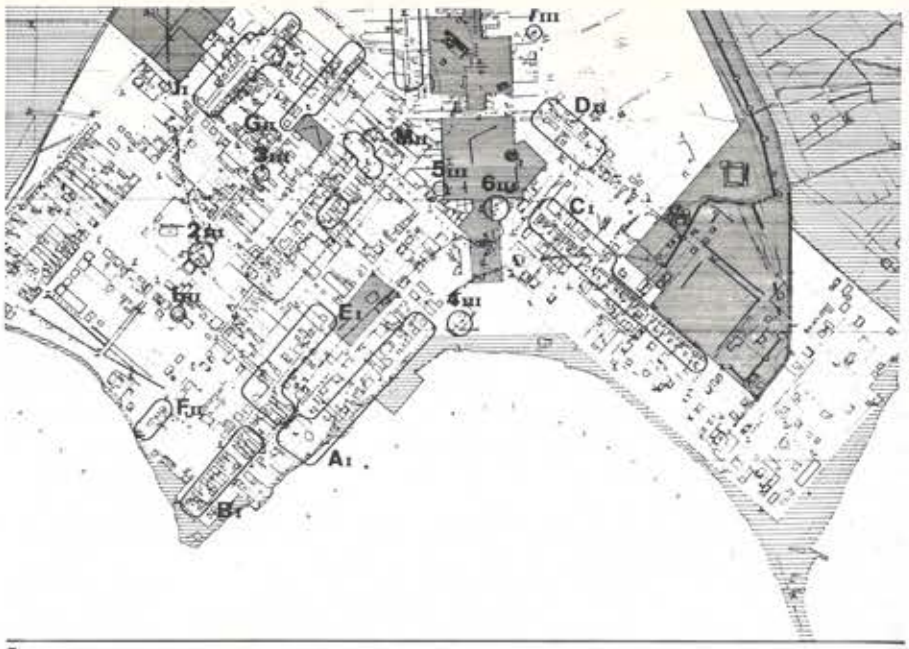

5

6α

6β

7α

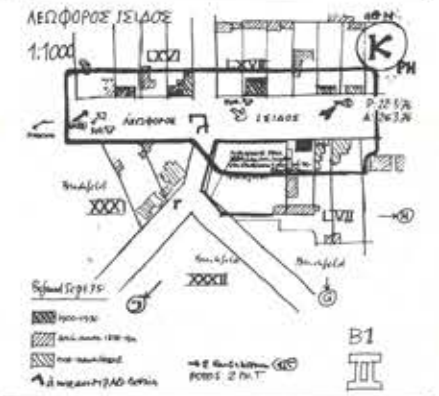

7β

8α

8β

5.
Σχέδιο τῶν ζωνῶν προστασίας τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ.

6.
Παράδειγμα προστασίας συνόλου. 6α. Κάτοψη τοῦ συνόλου, 6β. Προοπτικὸ τοῦ συνόλου.
Προστατεύεται ἡ ἑνότητα δημόσιων ἀκάλυπτων χώρων (δρόμοι, πλατεῖες) καὶ οἰκημάτων ἀπὸ τὸ 1835 ὡς τὸ 1930 περίπου, ποὺ ὁρίζουν αὐτοὺς τοὺς ἐλεύθερους χώρους.
Τὰ ὑπάρχοντα κτίρια πρέπει νὰ διατηρηθοῦν. Σὲ περιπτώσεις ἀνακαίνισης καὶ μετασκευῆς πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἡ κυβικὴ διάρθρωση. Ὁ σπουδαιότερος στόχος εἶναι νὰ μὴν καταστραφεῖ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας, τὸ περιβάλλον τοῦ προστατευόμενου συνόλου.

7.
Παράδειγμα προστασίας ὁμάδας κτιρίων. 7α. Κάτοψη τῆς ὁμάδας κτιρίων, 7β. Προοπτικὸ τῆς ὁμάδας κτιρίων.
Προστατεύονται ὁμάδες ἀνεξάρτητων κτιρίων καὶ ὁ μεταξύ τους ἐλεύθερος χῶρος, ὅπως κῆποι, αὐλὲς κλπ.
Ἡ προστατευόμενη ὁμάδα πρέπει νὰ διατηρηθεῖ στὸ σύνολό της. Σὲ περιπτώσεις μετασκευῆς καὶ ἀνακαίνισης πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ὁμάδας κτιρίων δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀλλοιωθοῦν. Γιὰ νέα κτίρια ποὺ χτίζονται στὸ ἄμεσο περιβάλλον μιᾶς προστατευόμενης ὁμάδας, ἰσχύουν βασικὰ οἱ περιορισμοὶ ποὺ ἰσχύουν στὴ ζώνη προστασίας.

8.
Παράδειγμα προστασίας μεμονωμένων κτιρίων. 8α. Κάτοψη τοῦ κτιρίου, 8β. Προοπτικὸ τοῦ κτιρίου.
Προστατεύονται μεμονωμένα κτίρια ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὶς ζῶνες προστασίας (εἰκ. 6 καὶ 7) καὶ ὁ χῶρος ποὺ τὰ περιβάλλει, ἐφόσον ὁ χῶρος αὐτὸς ἐπηρεάζει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάδειξη τοῦ κτιρίου. Σὲ περιπτώσεις ἀνακαίνισης ἡ διατήρηση καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ τῶν λεπτομερειῶν πρέπει νὰ γίνεται μὲ προσοχὴ καὶ συνέπεια ὡς πρὸς τὰ οἰκοδομικὰ ὑλικά.

λος, προτάσεις καὶ μελέτες γιὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτίσματα.
Μιὰ σημαντικὴ πρόταση εἶναι ἡ κατασκευὴ μώλου στὸ λιμάνι. Ὁ μῶλος θὰ ἔχει μῆκος τὰ δύο τρίτα τοῦ ἀρχαίου ποὺ θὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν θεμέλιο. Τὰ 15 περίπου ὀχηματαγωγὰ ποὺ κυκλοφοροῦν μεταξὺ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς καὶ τοῦ νησιοῦ, καὶ ποὺ τώρα κλείνουν τὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ, θὰ πρέπει νὰ σταθμεύουν στὴν προκυμαία· στὸ λιμάνι θὰ πρέπει νὰ γίνεται μόνο ἡ ἐπιβίβαση καὶ ἀποβίβαση. Οἱ ψαρόβαρκες ποὺ ἔχουν ἐκδιωχθεῖ θὰ πρέπει νὰ ἀγκυροβολοῦν πάλι στὸ λιμάνι. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ λιμανιοῦ ποὺ δὲν ἔχει τσιμεντοστρωθεῖ ἀκόμη θὰ πρέπει νὰ διαμορφωθεῖ σὲ ζώνη πεζῶν.
Πρέπει νὰ κτιστεῖ κοντὰ στὸ λιμάνι ἕνα κοινοτικὸ κτίριο ποὺ σήμερα λείπει. Τὸ κτίριο αὐτό, μὲ δύο συμμετρικὰ ὀργανωμένα κτίσματα, θὰ ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδο στὶς ἀρχαιολογικὲς ζῶνες. Στὸ σημεῖο διασταύρωσης τοῦ ἄξονα ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο μὲ τὴν ἀρχαία ὁδὸ ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ πρὸς τὰ δυτικά, στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης, προβλέπεται ἕνα νέο μουσεῖο. Τὸ σημερινὸ εἶναι πολὺ μικρὸ γιὰ τὶς αὐξημένες ἀνάγκες, μπορεῖ ὅμως νὰ δια-

9

10

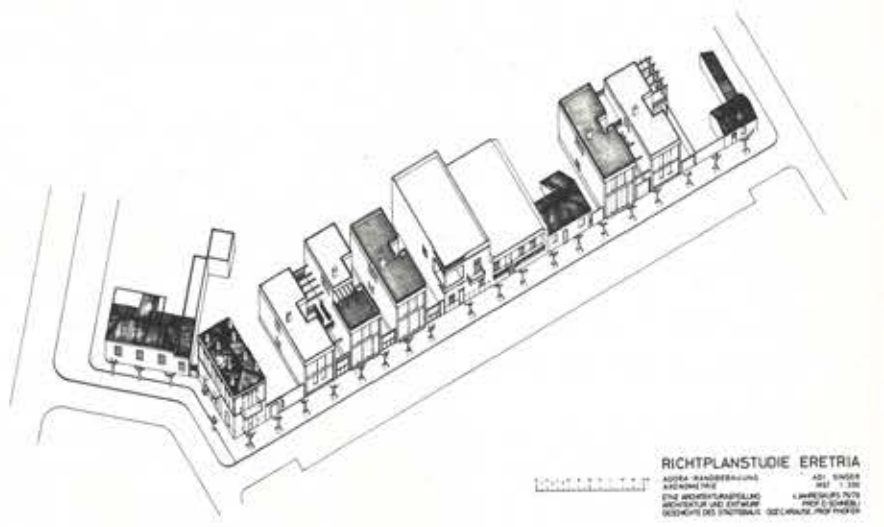

11

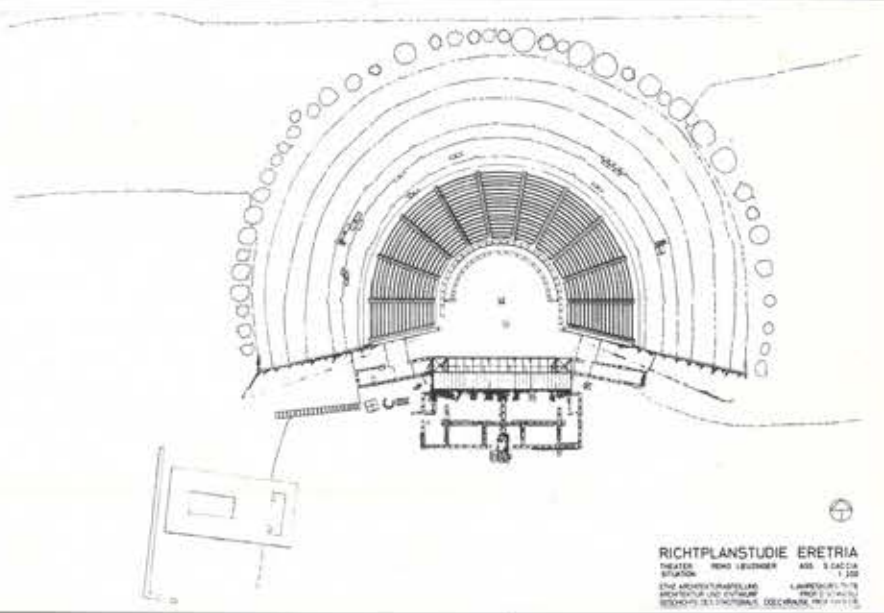

9.
Μελέτη κατοικιῶν στὴν ὁδὸ Ταραντίνου.

10.
Μελέτη κατοικιῶν στὴν πλατεία Ἀγορᾶς.

11.
Μελέτη ἀποκατάστασης τοῦ ἀρχαίου θεάτρου.

τηρηθεῖ σὰν ἀποθήκη. Μιὰ ἐξέδρα θὰ συνδέει τὸ μουσεῖο μὲ τὸ θέατρο, πάνω ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα τείχη καὶ τὶς ζῶνες ἀνασκαφῶν. Στὸ τέλος τοῦ ἀνατολικοῦ διαγώνιου ἄξονα προβλέπεται ἕνα κοινοτικὸ σχολεῖο, ποὺ κρίνεται ἀπαραίτητο, καὶ τοῦ ὁποίου οἱ πρασιὲς καὶ οἱ ἀθλητικὲς ἐγκαταστάσεις θὰ μποροῦν νὰ ἐπεκταθοῦν ὡς τὴ ζώνη προστασίας, κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν τειχῶν τῆς πόλης.

Ἐπιθυμία τῆς κοινότητας εἶναι καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ, ποὺ θὰ εἶναι ἐπωφελὴς γιὰ τοὺς κατοίκους στὴ βάση μικρῶν ξενοδοχείων καὶ ἰδιωτικῶν δωματίων. Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ταιριάζει περισσότερο ἀπὸ πλευρᾶς ἀρχιτεκτονικῆς στὸν εἰδικὸ χαρακτήρα τοῦ ὑπάρχοντος οἰκισμοῦ ἀπὸ τὰ πολυόροφα ξενοδοχεῖα ποὺ κτίστηκαν στὴν περιφέρεια τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἀπὸ αὐτὰ ἐπωφελοῦνται λίγοι κάτοικοι σὰν μικροϋπάλληλοι. Ἀντίθετα, τὰ μικρὰ κατὰ κανόνα οἰκόπεδα προσφέρονται γιὰ μικροξενοδοχεῖα ἢ γιὰ ἐπεκτάσεις ἰδιωτικῶν σπιτιῶν ποὺ μπορεῖ νὰ νοικιάζονται σὰν κατοικίες διακοπῶν.

Ἕνα σημαντικὸ ἐρώτημα ἦταν πῶς θὰ μπορέσει νὰ ἀντιμετωπίσει στὸ μέλλον ἡ κοινότητα τὴν ἐνδεχόμενη ἐκβιομηχάνιση, ποὺ σήμερα τὴν ἀποκρούει ἐντελῶς. Ἡ παραδοσιακὴ κοινωνικὴ δομὴ τῆς Ἐρέτριας βασιζόταν ὡς πρὶν ἀπὸ λίγο, κυρίως στὴ μικρογεωργία. Παράλληλα ὑπάρχουν μερικοὶ μεγαλοκτηματίες, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς εἶναι κοινοτικό. Ἡ μελέτη τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου, γιὰ νὰ πείσει τὴν κοινότητα πὼς τὸ ὄφελος ἀπὸ τὴν τμηματικὴ πώληση τῆς γῆς εἶναι μικρό, προτείνει τὴν ἐκμετάλλευσή της ἀπὸ μιὰ γεωργικὴ καὶ μιὰ προσαρτημένη σὲ αὐτὴ τεχνικὴ σχολὴ στὸ κέντρο, καθὼς καὶ ἕνα πρότυπο ἀγρόκτημα στὴν περιφέρεια. Πιστεύεται πὼς ἔτσι θὰ μπορέσει νὰ σταματήσει ἡ φυγὴ ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, πρᾶγμα ποὺ θὰ εἶναι μιὰ προσφορὰ στὸ πρόβλημα τῆς ἀποκέντρωσης τῶν μεγαλουπόλεων στὶς ὁποῖες ἔχουν ἤδη συγκεντρωθεῖ τὰ 2/3 τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος σ' αὐτὰ τὰ κέντρα εἶναι ἀπὸ τὰ σοβαρότερα τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἡ Ἐρέτρια ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη βρίσκεται ἀκόμη σὲ καλὴ σχετικὰ κατάσταση. Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο ἔχει, ἀναμφισβήτητα, τὸν χαρακτήρα προτύπου. Τὰ ἀρχαιολογικά, πολεοδομικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ μελέτη ὑπάρχουν καὶ σὲ ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις σὲ μικρότερη ἔκταση, ἐνῶ προβλήμα-

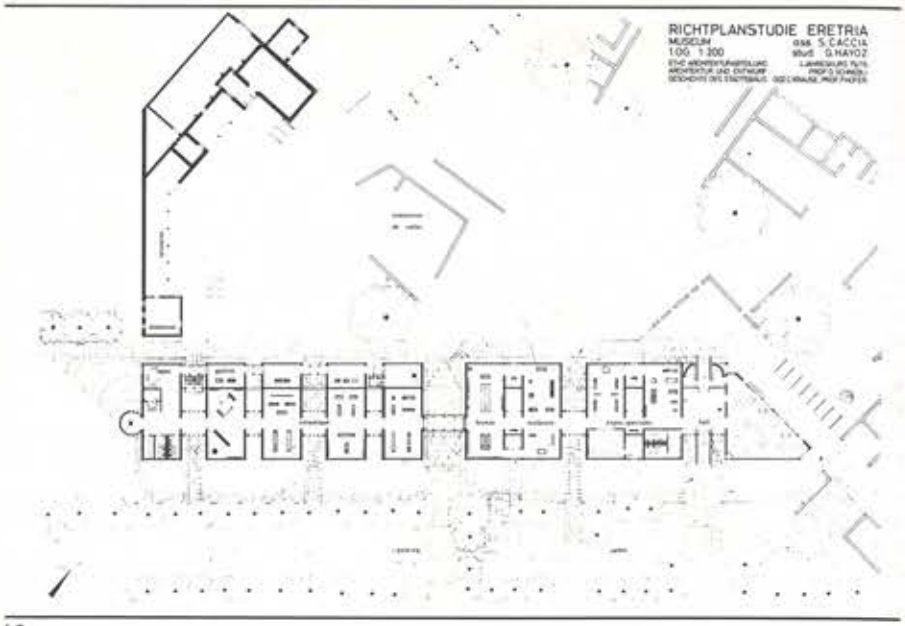

12

13

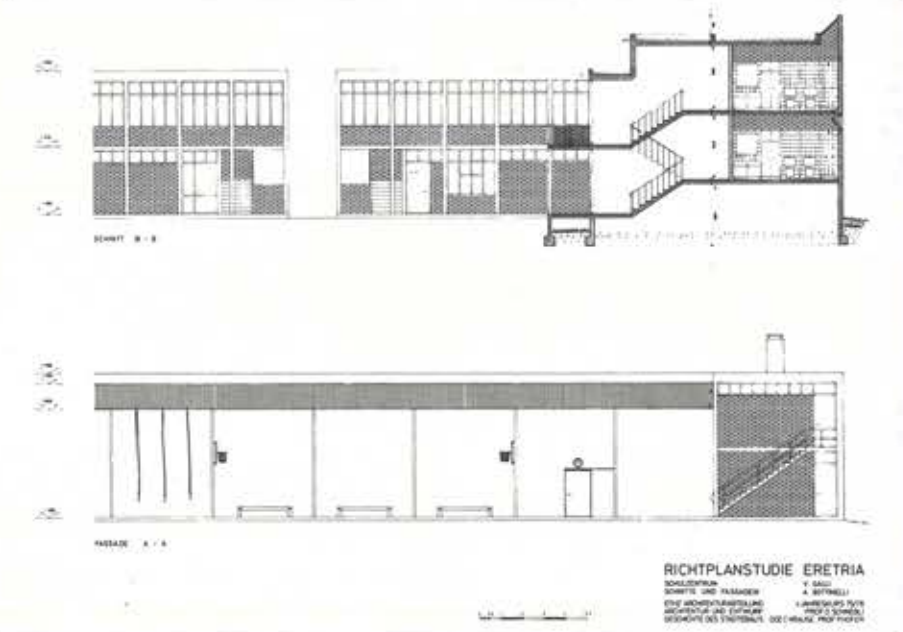

14

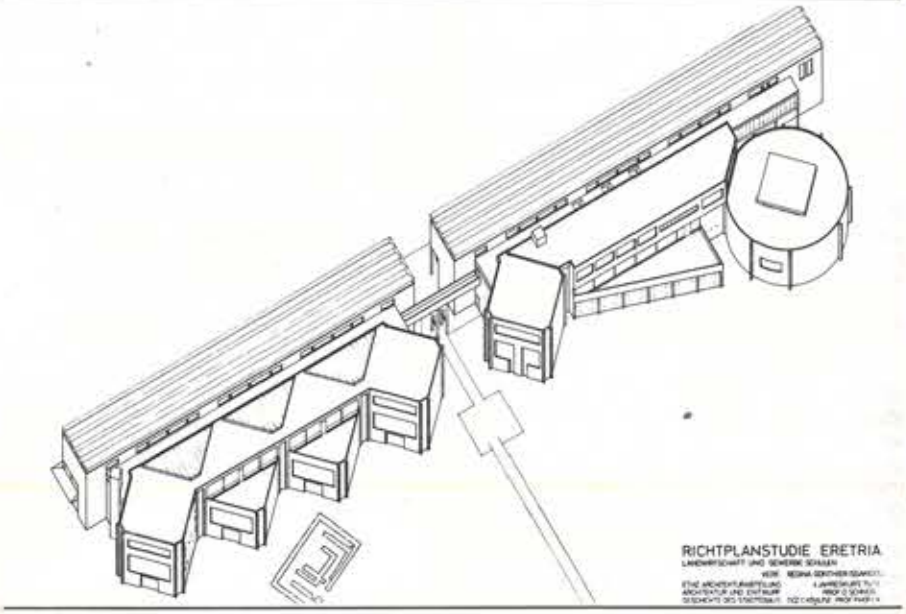

12.
Μελέτη ἐπέκτασης τοῦ μουσείου.

13.
Μελέτη κοινοτικοῦ σχολείου.

14.
Μελέτη γεωργικῆς καὶ τεχνικῆς σχολῆς.

15-18.
Μελέτη κανονισμοῦ ζωνῶν. Βάση γιὰ τὸν κανονισμὸ ζωνῶν εἶναι καθένα χωριστὰ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα τοῦ σχεδίου τῶν Schaubert καὶ Κλεάνθη (εἰκ. 15). Στὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα, καὶ μὲ βάση τὰ ὑπάρχοντα κτίρια (εἰκ. 16), γίνονται λεπτομερεῖς διορθώσεις μὲ τὴν παρακάτω μέθοδο. Οἱ οἰκοδομικὲς γραμμὲς ποὺ ὁρίζουν σήμερα τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα (εἰκ. 17) ἀφήνουν δρόμους μὲ ἐλάχιστο πλάτος 12 μ. (μόνη ἐξαίρεση εἶναι ἡ ὁδὸς Ἀρίστωνος Ἀπολλωνίδου μὲ πλάτος μόνο 10 μ.). Οἱ νέες οἰκοδομικὲς γραμμὲς καθορίζονται, ὅσο εἶναι δυνατό, ἀπὸ τὶς οἰκοδομικὲς γραμμὲς τῶν ὑπαρχόντων κτιρίων. Τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα ὁρίζονται ἀπὸ τὰ τέσσερα γωνιακὰ σημεῖα τῆς διασταύρωσης τῶν δρόμων. Ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ γωνιακὰ σημεῖα κάθε διασταύρωσης ὁρίζεται καὶ ὁ ἄξονας τῶν δρόμων. Μὲ αὐτὴ τὴ μέθοδο εἶναι δυνατὸ νὰ ἐνταχθοῦν στὸ σχέδιο οἱ δρόμοι, μὲ ἐλάχιστες μόνο διορθώσεις (εἰκ. 18). Τὸ προτεινόμενο σύστημα εἶναι πραγματιστικὸ καὶ σέβεται τὸ πνεῦμα τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδίου τοῦ 1834, καθὼς καὶ τὴν οἰκοδομικὴ ἐξέλιξη ποὺ προέκυψε μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Προτεραιότητα στοὺς ὅρους δόμησης τῶν διαφόρων ζωνῶν κατοικίας ἔχουν οἱ κανονισμοὶ γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ. Προϋπόθεση γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμητὴ σύμπτυξη τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι νὰ διχοτομηθοῦν τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδίου τοῦ 1834 μὲ δρόμους προσέλευσης πλάτους 5 μ. (εἰκ. 17). Οἱ δρόμοι προσέλευσης θὰ βρίσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸ πεζοδρόμιο. Ἀνάλογα μὲ τὰ ὑπάρχοντα κτίρια, οἱ δρόμοι προσέλευσης μπορεῖ νὰ εἶναι ἀδιέξοδοι ἢ νὰ διασχίζουν ὁλόκληρο τὸ τετράγωνο. Γιὰ κάθε κατοικία ποὺ βρίσκεται σὲ δρόμο προσέλευσης πρέπει νὰ προβλέπεται μία θέση στάθμευσης αὐτοκινήτου μέσα στὸ οἰκόπεδο.

19.
Ζώνη Α. Ἡ ζώνη Α περιλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς πόλης. Σ' αὐτὴ ἰσχύει τὸ ἐλεύθερο σύστημα διόροφων κτιρίων πάνω στὴν οἰκοδομικὴ γραμμή.

20.
Ζώνη Β. Ἡ ζώνη Β βρίσκεται καὶ στὶς δύο πλευρὲς τῆς κεντρικῆς λεωφόρου καί, κατὰ ἕνα μέρος, κατὰ μῆκος τοῦ λιμανιοῦ. Σ' αὐτὴ ἐπιτρέπεται ἡ συνεχὴς δόμηση, μὲ ἐναλασσόμενα ὕψη τριῶν καὶ δύο ὀρόφων.

21.
Ζώνη Γ. Ἡ ζώνη Γ περιλαμβάνει πέντε μισὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς μονόροφες προσφυγικὲς κατοικίες, καὶ τετράγωνα μὲ δύο δρόμους πεζῶν. Ἐπιτρέπεται ἡ δόμηση διόροφων κτιρίων σὲ σειρά.

22.
Ζώνη Δ. Ἡ ζώνη Δ βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς παραλίας. Ἐπιτρέπεται ἡ ἀνέγερση ἐλεύθερων μονοκατοικιῶν μὲ κήπους, μὲ ὕψος τὸ πολὺ δύο ὀρόφων. (Στὴ ζώνη Ε ἐπιτρέπεται νὰ κτιστοῦν μόνο δημόσια κτίρια. Ἡ θέση τῶν δημόσιων κτιρίων ἔχει ὁριστεῖ καὶ ἔχουν γίνει μελέτες γιὰ τὸ πῶς θὰ μποροῦσαν τὰ κτίρια αὐτὰ νὰ κτιστοῦν.)

15

16

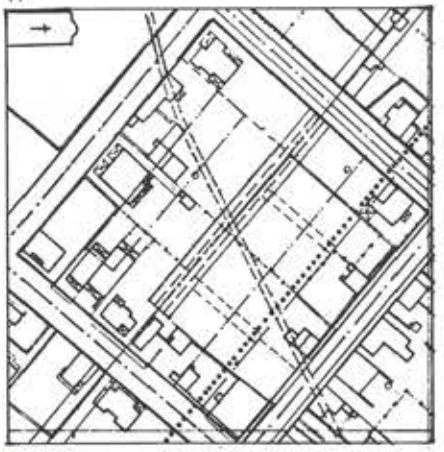
17

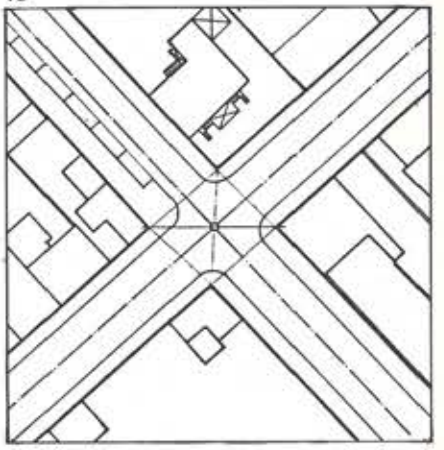
18

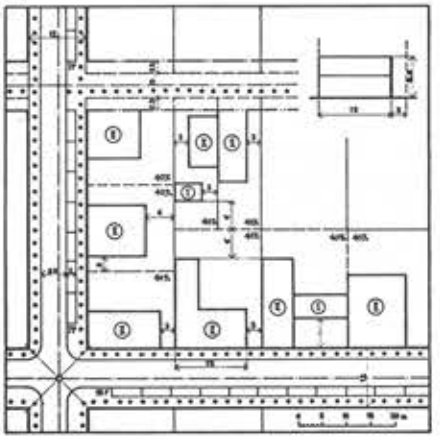
19

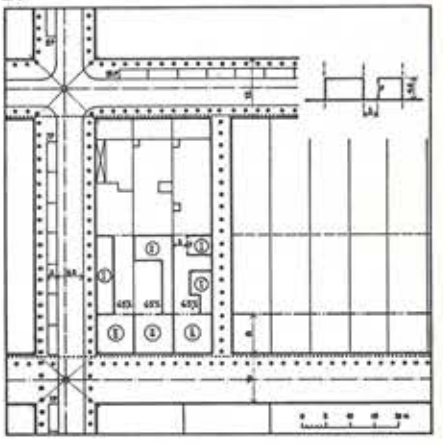
20

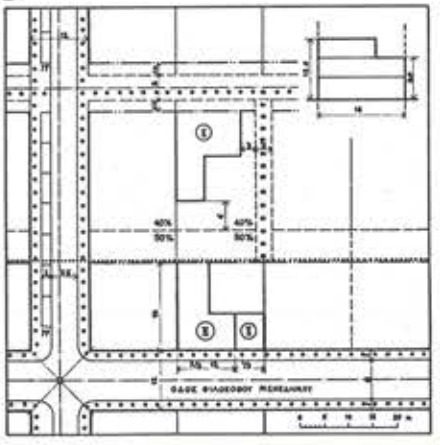
21

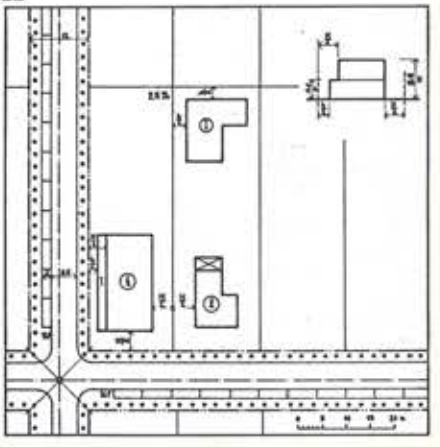
22

τα γιά τούς άρχαιολογικούς χώρους παρουσιάζονται καί στήν 'Ελβετία (Augst, Avenches, Martigny κλπ.).

'Η βασική παραδοχή τών προτεινόμενων κατευθύνσεων καί ή νομική τους κατοχύρωση άπαιτεί μιά αύξημένη δραστηριότητα στίς άρχαιολογικές έρευνες, κυρίως τίς άπαραίτητες προσωρινές άνασκαφές στίς περιοχές κατοικίας.

Σημειώσεις

1. Βλ. έκθέσεις άνασκαφών στό *Antike Kunst* άπό τό 1966, καθώς καί τή σειρά δημοσιεύσεων *Eretria, Grabungen und Forschungen* άπό τό 1968· P. Auberson καί K. Schefold, *Führer durch Eretria*, Βέρνη 1972.

2. Βλ. S. Sinos, "Die Gründung der Neuen Stadt Athen", στό *Architektura, Zeitschrift für Geschichte der Baukunst*, 1/1974, σ. 41-52.

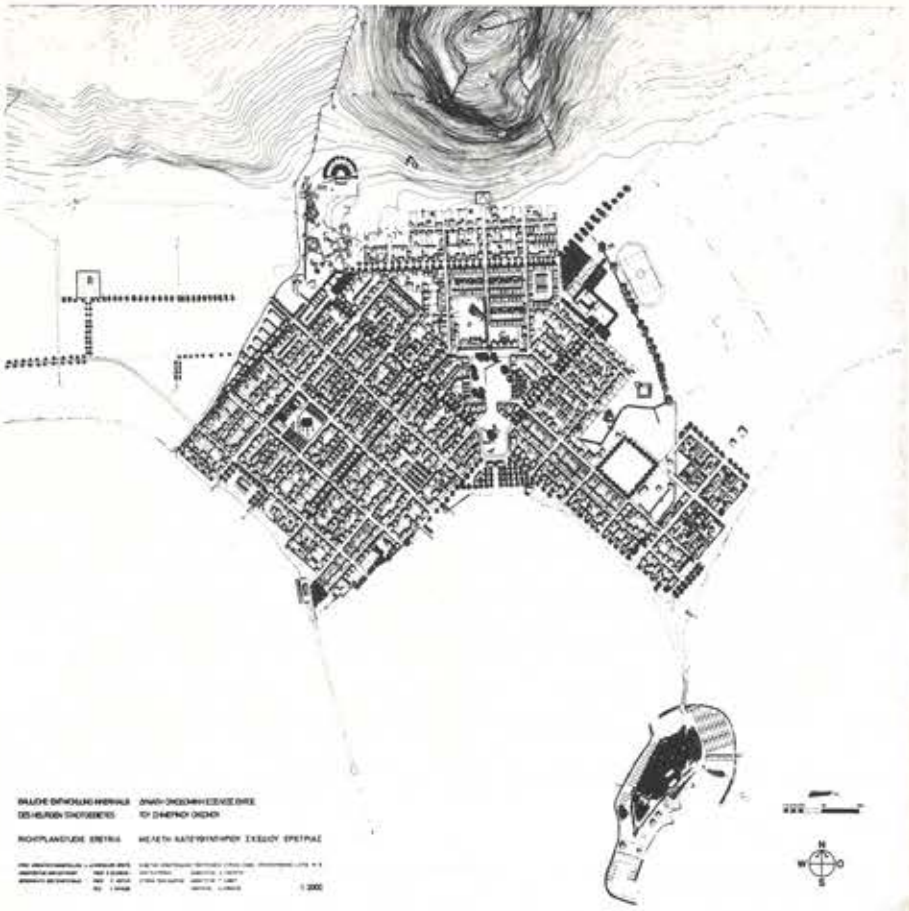

23.
Δυνατή οίκοδομική έξέλιξη μέσα στά όρια τού σημερινού οίκισμού.

23

Διεθνής άρχιτεκτονική πρωτοπορία

'Επιμέλεια τού άρχιτέκτονα Δ. Πορφύριου

Συμπληρώνεται δεκαπενταετία άπό τότε πού ό σύγχρονος άρχιτεκτονικός στοχασμός άπαρνήθηκε τόν ρόλο τού λαϊκού συνηγόρου (advocacy planning) πού είχε ένστερνιστεί στή δεκαετία 1960-70, καί έστρεψε τήν προσοχή του στά καθαρά μορφολογικά προβλήματα τής άρχιτεκτονικής. 'Εγκαταλείποντας τόν ιεραποστολικό του ρόλο, άμφισβήτησε τή θετικιστική άντίληψη πού άντιμετώπιζε τήν άρχιτεκτονική σάν μέσο γιά τήν «έπίλυση» προβλημάτων καί πρόβαλε τήν άρχιτεκτονική σάν έντεχνο κοινωνικοϊδεολογικό σχόλιο. 'Ο θετικισμός τής δεκαετίας 1950-60 ή ό ένδοξος μεσσιανισμός τού '20 καί '30 καταστάλαξε άπό τό 1960 καί μετά σέ ένα κλίμα κριτικής μετριοπάθειας. 'Η άρχιτεκτονική έγινε πιά ή δομημένη μαρτυρία πού ή ίδια της ή σύνταξη, ή μορφολογική της έτυμολογία, ή ή άντιληπτική της όργάνωση άναφέρονται συνεχώς στό παρελθόν, σχολιάζοντας, κρίνοντας, χλευάζοντας ή νοσταλγώντας.

'Η πολιτικοοικονομική καί ίδεολογική συγκυρία πού συνέτεινε στόν άναπροσανατολισμό τής άρχιτεκτονικής προβληματικής άποτελεί σημαντικό παράγοντα γιά τήν κατανόηση τής διεθνούς άρχιτεκτονικής πρωτοπορίας· γι' αύτό καί μιά θεωρητική της άνάλυση θά δημοσιευτεί στό έπόμενο τεύχος τών «'Αρχιτεκτονικών Θεμάτων». Παράλληλα, άπό τό τεύχος αύτό θά παρουσιάζεται συστηματικά μέσα στά πλαίσια τού «Χρονικού» μιά έπιλογή έργων τής σύγχρονης πρωτοπορίας.

Σέ μιά τέτοια προσπάθεια ύπάρχει κίνδυνος νά δημιουργηθεί μιά κάποια σύγχυση, κυρίως άπό τόν τρόπο έπιλογής τών έργων καί τών άρχιτεκτόνων. Στήν έπιλογή τών έργων πού παρουσιάζονται δέν βάρυνε ή έπαγγελματική ή άκαδημαϊκή σταδιοδρομία ένός άρχιτέκτονα· άντίθετα, θεωρήθηκε σκόπιμο νά περιληφθούν άρχιτέκτονες ή δουλειά τών όποίων άποτέλεσε ή άποτελεί κύριο σταθμό στήν ίδεολογική ίστορία τής σύγχρονης άρχιτεκτονικής. 'Υπάρχει άκόμη ένας πεζότερος λόγος πού έπηρέασε τήν έπιλογή: ό περιορισμένος χρόνος γιά τή φετινή έπιλογή καί ή άνταπόκριση τών άρχιτεκτόνων στή συνεργασία πού τούς ζητήθηκε.

Τά έργα πού παρουσιάζονται στό τεύχος τούτο άναφέρονται ένδεικτικά σέ τέσσερεις τομείς τής σύγχρονης άρχιτεκτονικής σκέψης: τόν τεχνολογικό μεσσιανισμό (έργα τών Piano + Rogers καί Colquhoun + Miller), τήν άναβίωση τού ίστορικού κολάζ (έργα τού Leon Krier), τή συνειδητοποίηση τής συντακτικής σημασίας (έργο τού Michael Graves), καί τή θεώρηση τής άρχιτεκτονικής ώς κριτικού σχολίου (έργα τών Koolhaas καί Ζέγκελη).

Πολιτιστικὸ κέντρο Beaubourg, Παρίσι

'Αρχιτέκτονες Piano + Rogers

Τὸ πολιτιστικὸ κέντρο Beaubourg εἶναι μιὰ «ἀστικὴ μηχανή, ρευστή, εὐέλικτη, εὐκολοπροσάρμοστη· ἕνας τεχνολογικὰ προγραμματισμένος πληροφοριακὸς κόμβος...» γιὰ κάθε εἴδους ἐκδήλωση, ἀπὸ θεατρικὲς παραστάσεις μέχρι ἀνθοκομικὲς ἐκθέσεις, μὲ περιοχὲς πὶκ-νὶκ καὶ ζωολογικοὺς κήπους.

Τὸ τεχνολογικὸ ὅραμα τῆς plug-in πόλης τοῦ Archigram καὶ οἱ ἀπόηχοι τοῦ Crystal Palace τοῦ Paxton ἀποτελοῦν τὰ ἱστορικὰ ὅρια τῆς ἰδεολογίας πού τὸ ἐμπνέει.

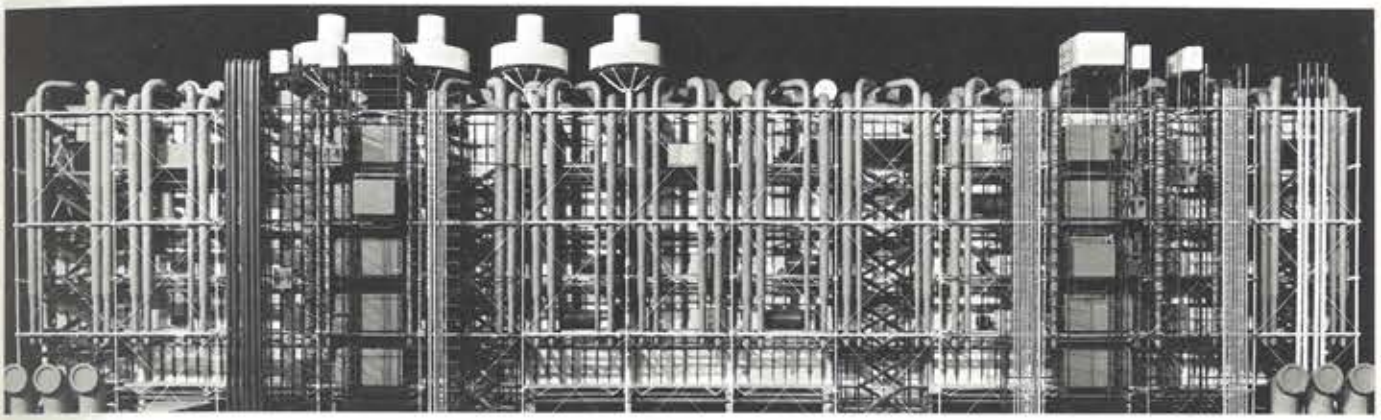

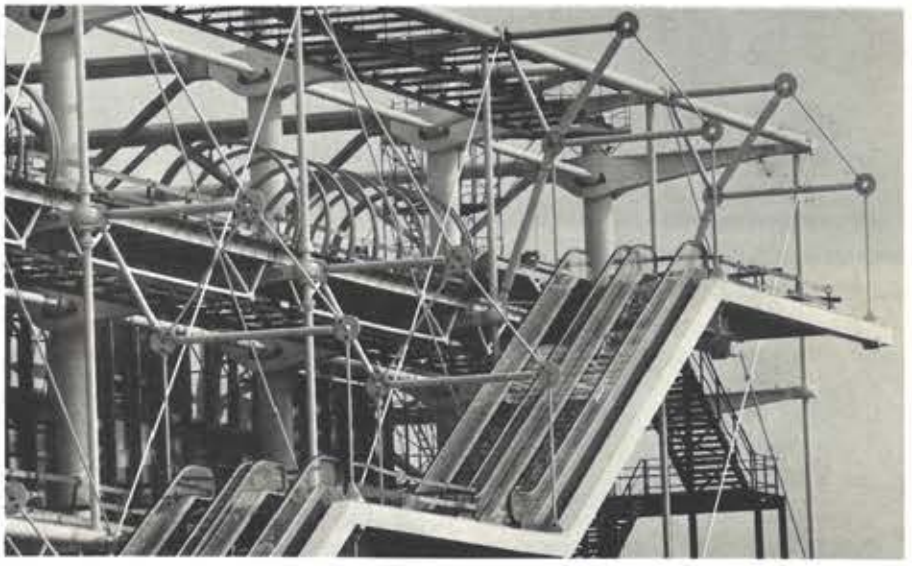

Κέντρο 'Ερευνῶν PATS, κοντὰ στὸ Καίμπριτζ, Hertfordshire

'Αρχιτέκτονες Piano + Rogers

Βυθίζοντας τὸ γκαράζ καὶ τὴν εἴσοδο σὲ μιὰ τεχνητὴ τάφρο, ὁ κτιριακὸς ὄγκος τοῦ Κέντρου 'Ερευνῶν μειώνεται, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑπογραμμίζεται ἡ συνεχὴς τεντωμένη ἐπιδερμίδα του. Τὰ ἐμφανῆ μηχανολογικὰ ποὺ ἀναρτῶνται ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου, οἱ σιδηροδοκοί, οἱ σωληνωτὲς κατασκευὲς καὶ τὰ βιομηχανικὰ πετάσματα ὑπογραμμίζουν τὸ τεχνολογικὸ δραμα μιᾶς πλήρως τυποποιημένης κτιριακῆς βιομηχανίας.

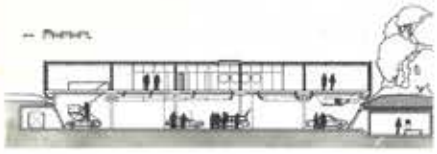

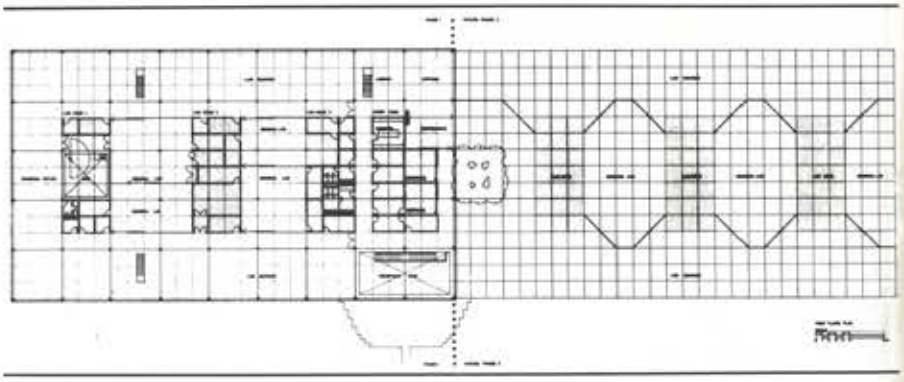

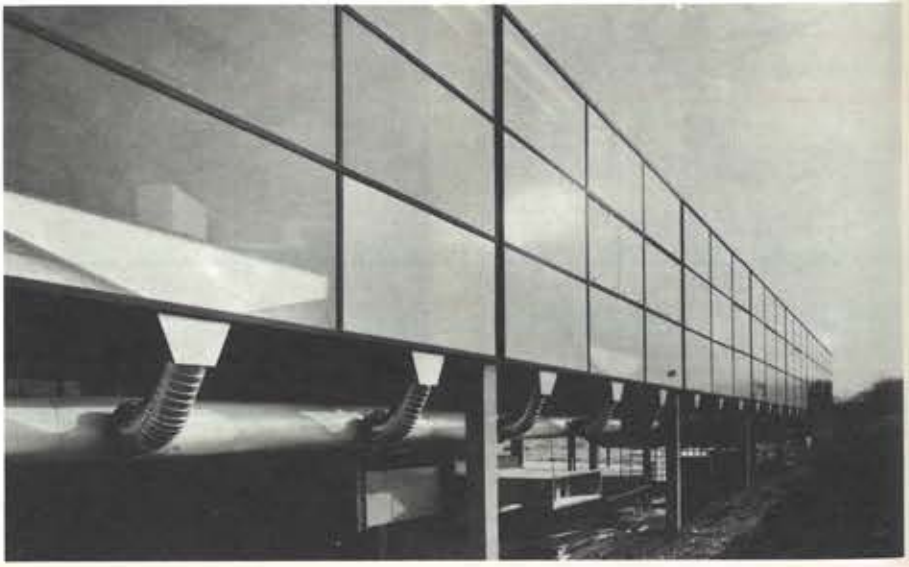

Ἐργοστάσιο τῆς Universal Oil Products, Tadworth, Surrey

Ἀρχιτέκτονες Piano + Rogers

Τὸ χαμηλὸ ὕψος τοῦ κτιρίου καὶ ἡ βλάστηση τοῦ περιβάλλοντος χώρου κρύβουν τὸ ἐργοστάσιο τῆς U.O.P. ἀπὸ τὴ διπλανὴ περιοχὴ κατοικίας. Βιομηχανικὲς σωληνοκατασκευὲς δημιουργοῦν ἐλεύθερο καὶ ὁμοιογενὴ ἐσωτερικὸ ἐργοστασιακὸ χῶρο.

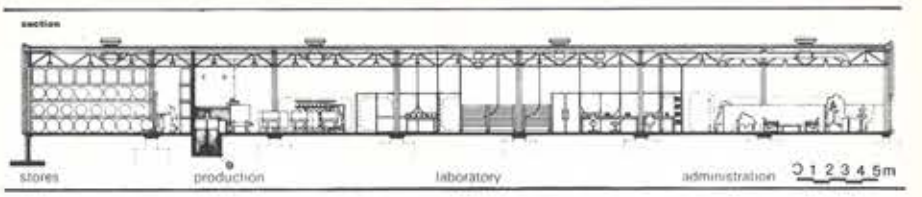

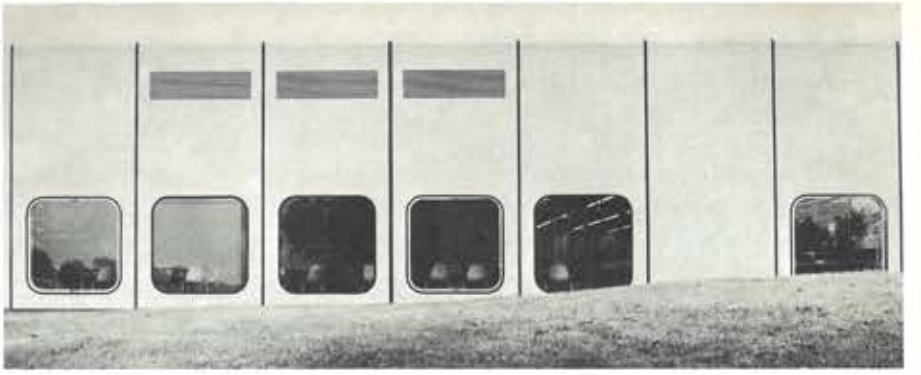

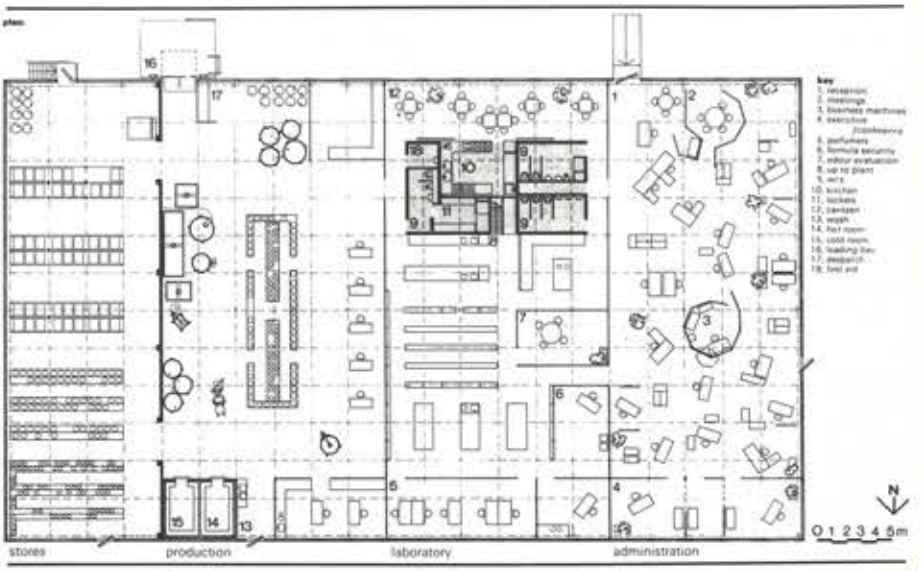

Κοινοτικὸ κέντρο στὸ Milton Keynes, 'Αγγλία

'Αρχιτέκτονες Colquhoun + Miller

Στὴ μεταπολεμικὴ περιοχὴ κατοικίας τοῦ Milton Keynes, τὸ μικρὸ τοῦτο κοινοτικὸ κέντρο υἱοθετεῖ τὴν τεχνολογικὴ αἰσθητικὴ τῶν χωροκατασκευῶν, τῶν τυποποιημένων πλαστικῶν πετασμάτων καὶ τοῦ ὑαλοπετάσματος, οἰκειοποιούμενο ἔτσι μιὰ κατασκευαστικὴ αἰσθητικὴ ποὺ ἀνῆκε στὸν χῶρο τῶν πολυεθνικῶν μεγαλοκατασκευῶν.

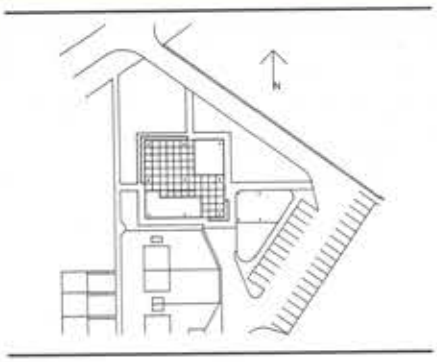

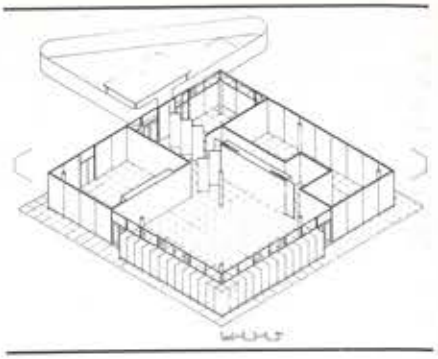

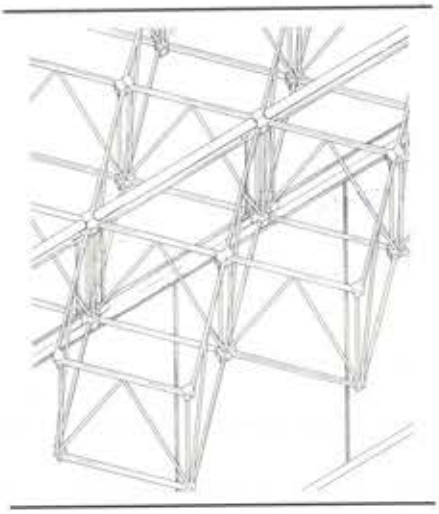

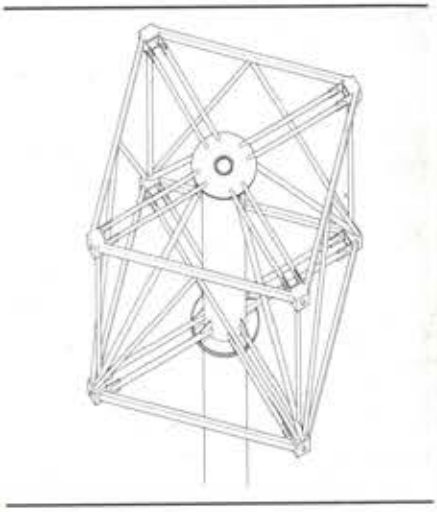

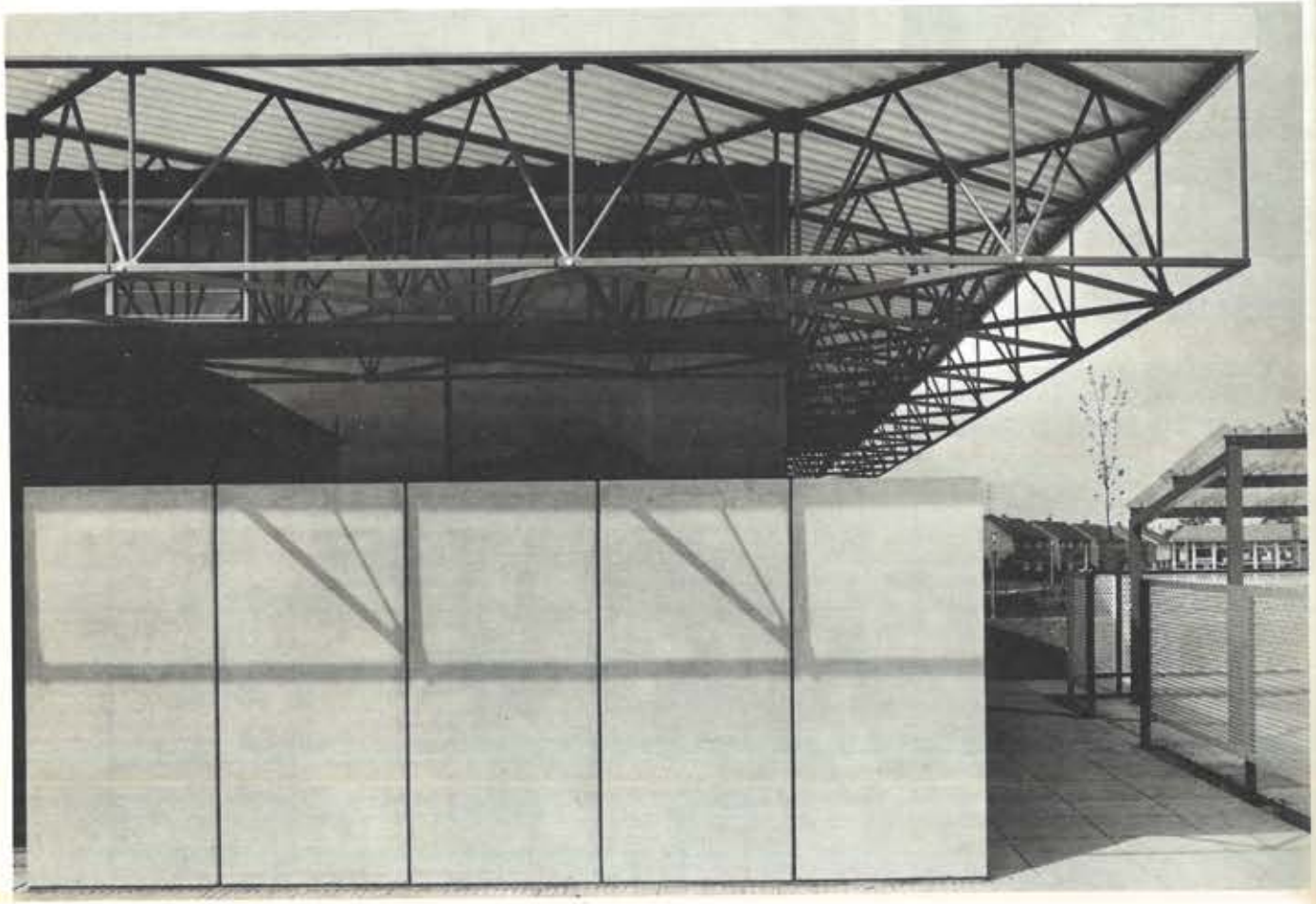

Θερινὴ κατοικία Pillwood I, Κορνουάλλη, Ἀγγλία

Ἀρχιτέκτονες Colquhoun + Miller

Ἡ τεχνολογικὴ αἰσθητικὴ ποὺ κυριαρχεῖ κάνει τὸ Pillwood I ἕναν ἀντάξιο κληρονόμο τῆς ἰδεολογικῆς πολεμικῆς τῆς «machine à habiter». Οἱ μορφολογικοὶ κώδικες τῶν κουπαστῶν τοῦ '20, τοῦ μεταπολεμικοῦ κοινοῦ ὑαλοπετάσματος, τῶν πλαστικῶν ἐξωτερικῶν πετασμάτων ἢ τῆς μεσογειακῆς τέντας γειτνιάζουν σκανδαλωδῶς, ἐπανασημασιοδοτώντας ἔτσι τὸ τεχνολογικὸ λεξιλόγιο.

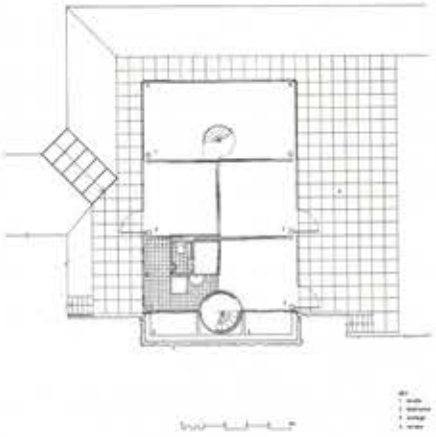

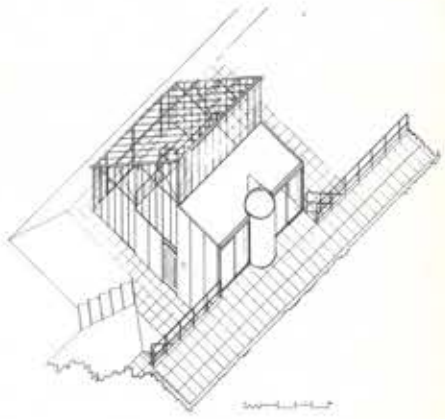

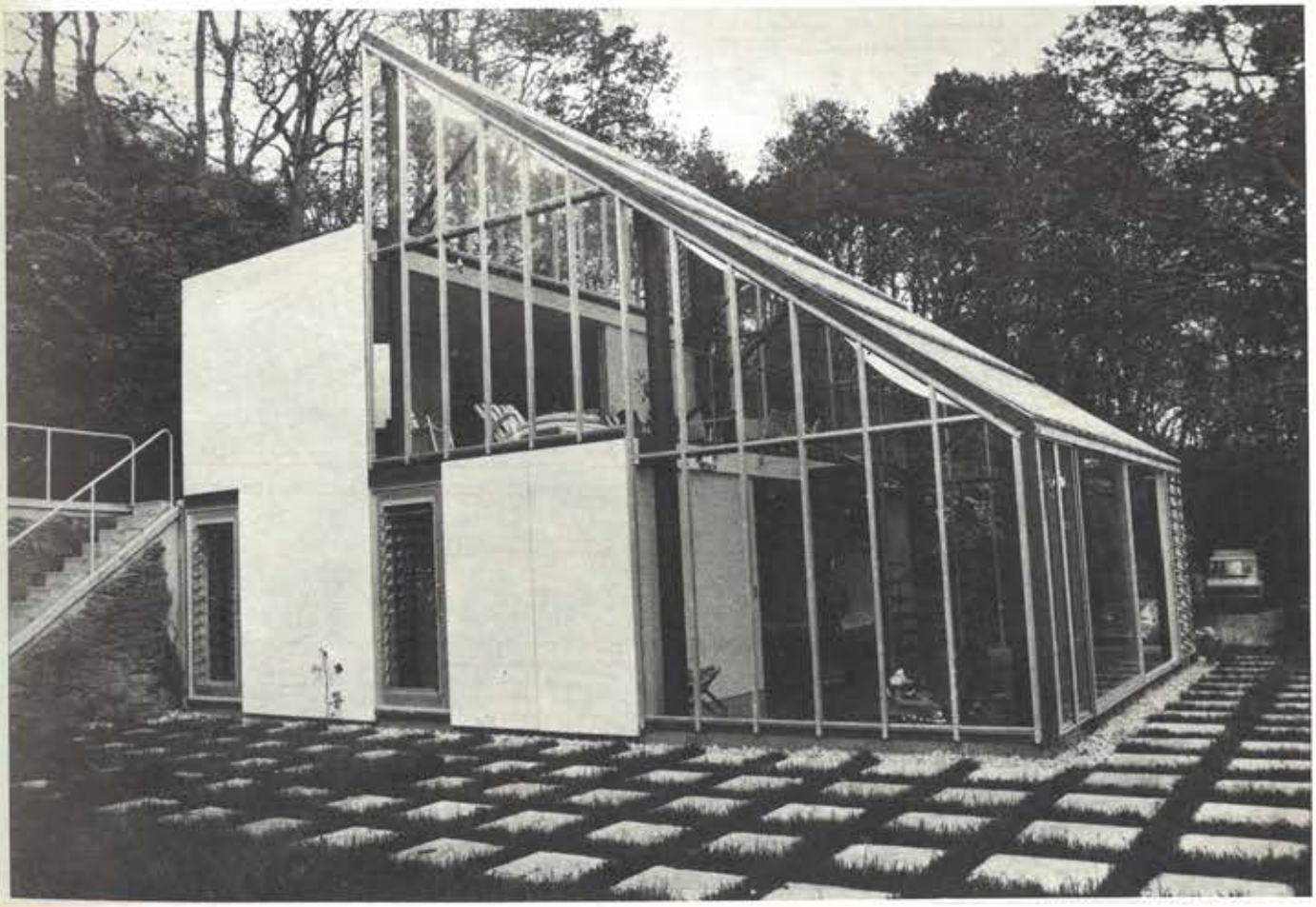

Κατοικίες Rita (εἰκ. 1,2) καὶ Giorgio Mayer (εἰκ. 3,4)· ἕνας βράχος στὴ Μεσόγειο καὶ Bagnano, Τοσκάνη

Ἀρχιτέκτων Leon Krier

Ἀπαρνούμενος κάθε ἴχνος τῆς σύγχρονης τεχνολογίας, ὁ Krier γοητεύεται ἀπὸ τὴ μὴ ἀλλοτριώσιμη φύση τοῦ ἐρειπίου ἢ τὴν ἀφτιασίδωτη παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονική. Ἐνάντια στὴν πολυπλοκότητα καὶ καταναλωτικότητα τῆς σύγχρονης τεχνολογικῆς κατασκευῆς προτείνει τὴν ἀναπροσαρμογὴ τῶν παραδοσιακῶν τυπολογιῶν καὶ τὴ λιτότητα τῆς κλασικῆς κατασκευῆς. Γιὰ τὴν κατοικία Rita γράφει: «ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ὁ πελάτης εἶδε τὸ μικρὸ αὐτὸ νησάκι στὴ Μεσόγειο, ὁ διάδρομος ἀπογείωσης εἶχε κιόλας καταστραφεῖ. Κανένα ἴχνος τεχνολογικῆς ἐπέμβασης δὲν παρέμεινε. Ἀρκετὰ κυπαρίσσια εἶχαν φυτρώσει, σπάζοντας τὶς βαριὲς πλάκες τοῦ μπετόν· ἔφταναν ὣς τὴ θάλασσα, φτιάχνοντας ἕνα ἀπάγκιο γιὰ τὴ βάρκα...».

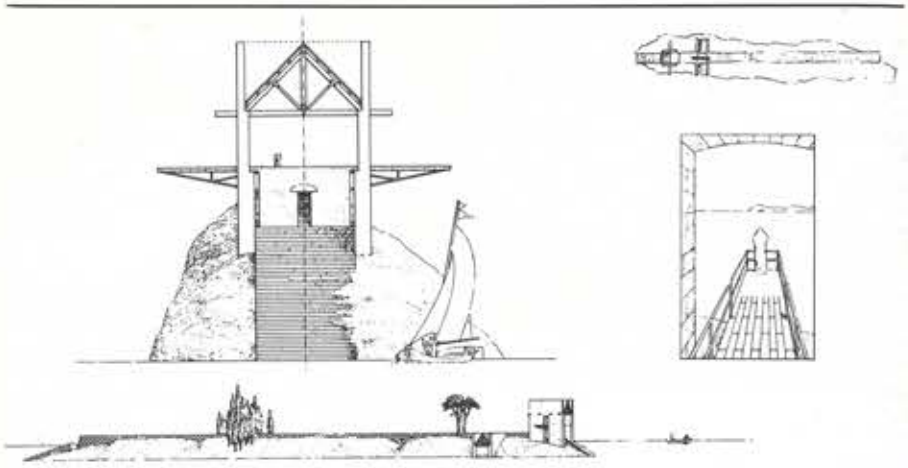

1

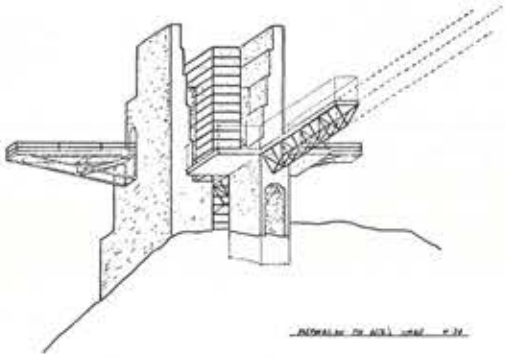

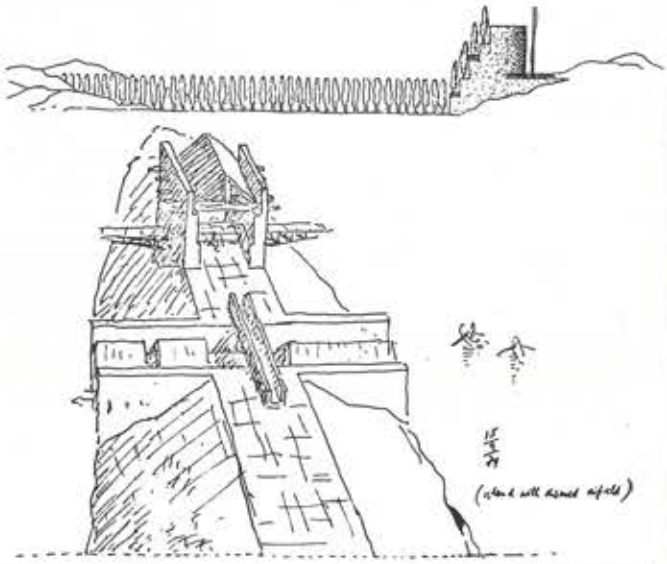

2

3

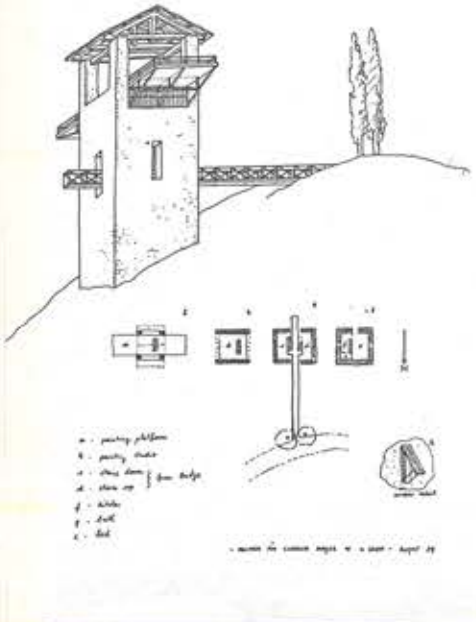

4

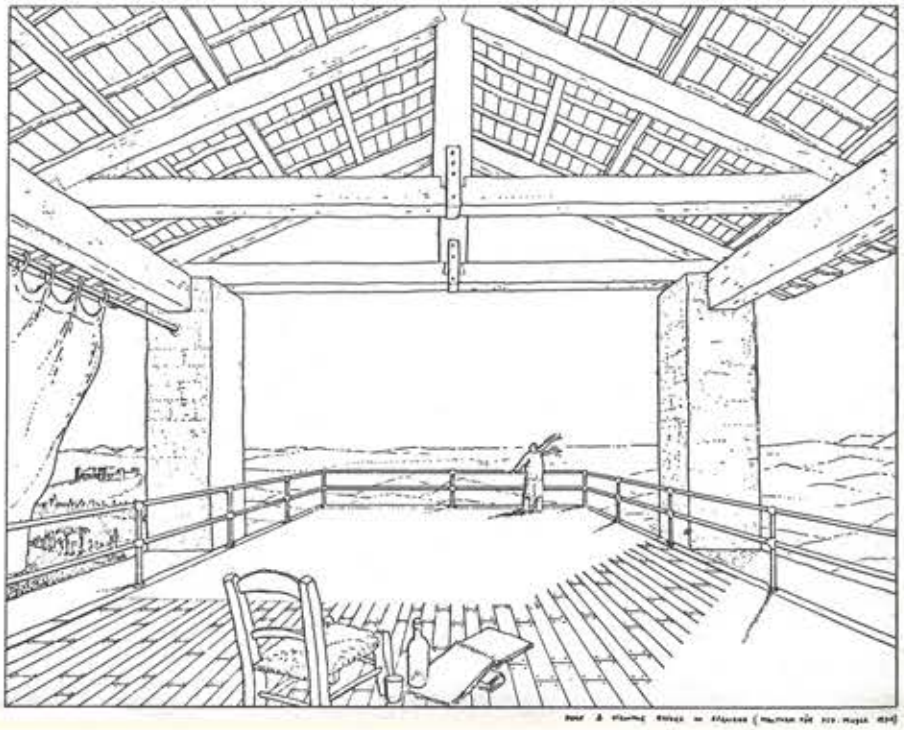

Διεθνὴς πολεοδομικὸς διαγωνισμὸς τῆς περιοχῆς La Villette, Παρίσι· γ' βραβεῖο

Ἀρχιτέκτων Leon Krier

Ὁ διαγωνισμὸς γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς περιοχῆς La Villette στὸ Παρίσι ὑπογραμμίζει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴ δῆθεν «ἐπιστημονικὴ» πολεοδομικὴ σκέψη τοῦ '50 καὶ τὴν «ἀντι-μοντέρνα» ἱστορικιστικὴ εὐαισθησία τῆς ἀνερχόμενης πρωτοπορίας. Ἐνάντια στὶς «ὀρθόδοξες» ἀντιλήψεις τοῦ tapis-vert, τῶν ζωνῶν χρήσης (zoning) ἢ τοῦ προαστιακοῦ ἤθους (suburbia), ὁ Krier δανείζεται τὴν τυπολογία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ τοῦ 19ου αἰώνα, προτείνει τὴν κάθετη ἀνάμειξη χρήσεων καὶ «συρράφει» τὰ τραύματα ποὺ ἡ πολεοδομικὴ σκέψη τοῦ Le Corbusier, τῶν CIAM, τοῦ Team 10 καὶ τῶν σκανδιναβικῶν ἐγχειρημάτων ἐπέφερε στὴν παραδοσιακὴ πόλη.

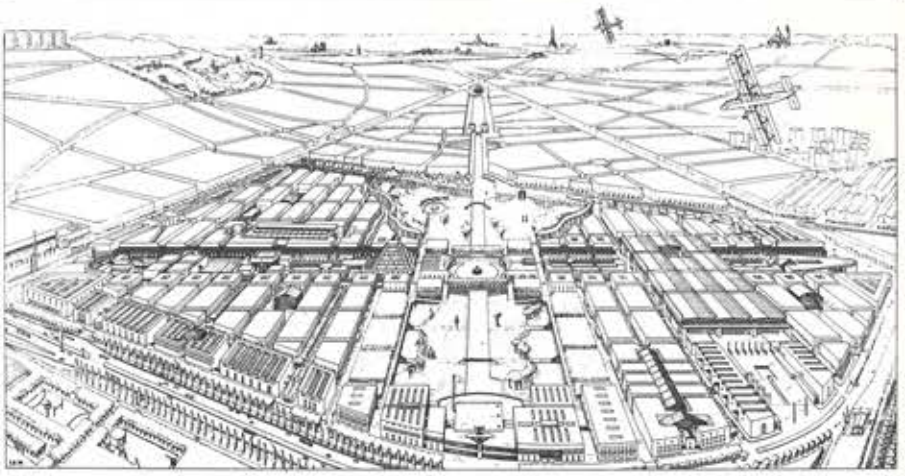

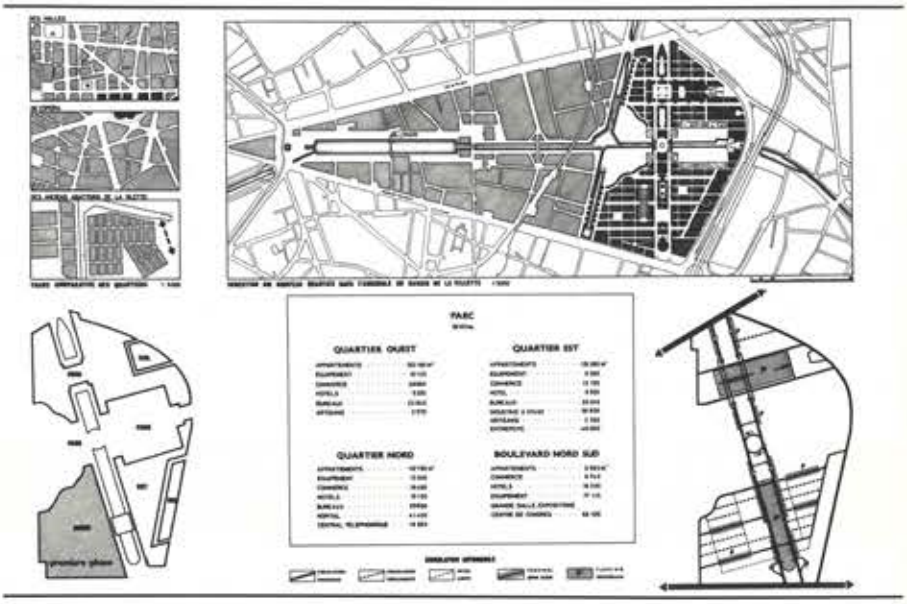

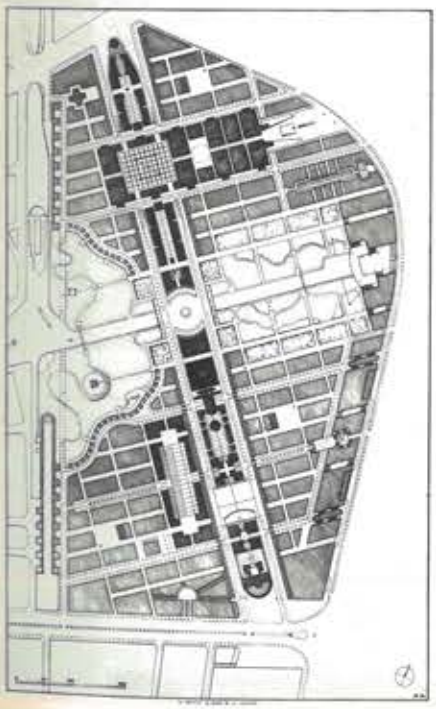

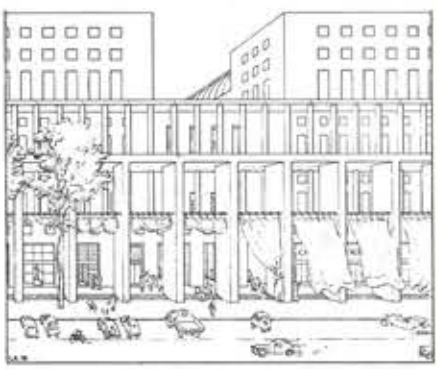

Κατοικία Snyderman, Fort Wayne, 'Ιντιάνα, ΗΠΑ

'Αρχιτέκτων Michael Graves

Μὲ ἀνανεωμένο τὸ ὕφος τῆς συντακτικῆς πίστης τοῦ Le Corbusier, ὁ Graves ἀναλύει τὰ στοιχεῖα τῆς σύνθεσης στὴν τριάδα: σημεῖο, γραμμή, ἐπιφάνεια (κολόνα, δοκός, πέτασμα). 'Η συντακτικὴ δομὴ τοῦ κτιρίου γίνεται τὸ κύριο μέλημα τῆς σύνθεσης, ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἱστορικιστικὲς ἀναφορὲς στὸ κυβιστικὸ ἦθος, στὴ σημασία τοῦ ἄξονα, ἢ στὴ συλλογιστικὴ τοῦ κολάζ, σημασιοδοτοῦν τὶς ἔννοιες τοῦ φλοιοῦ, τοῦ φέροντος ὀργανισμοῦ, τῆς εἰσόδου, τῆς ὀροφῆς, τοῦ δαπέδου, τοῦ παραθύρου κλπ. Οἱ σημασιολογικὲς μετατοπίσεις τῶν μορφολογικῶν κωδίκων δηλώνουν τὴ δυνατότητα μιᾶς «δανειστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς», μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς ἀναλογιῶν, μεταφορῶν καὶ σχολιασμοῦ.

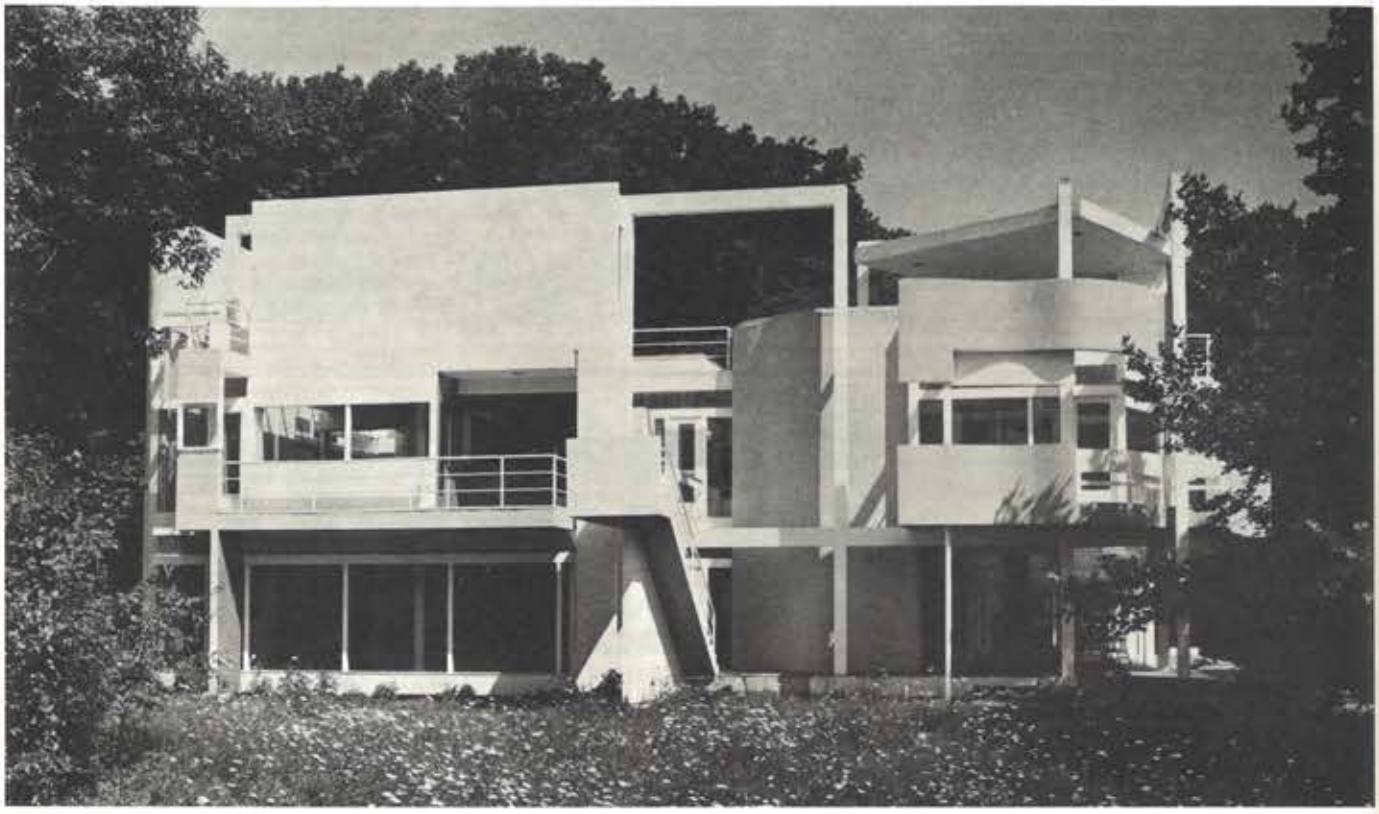

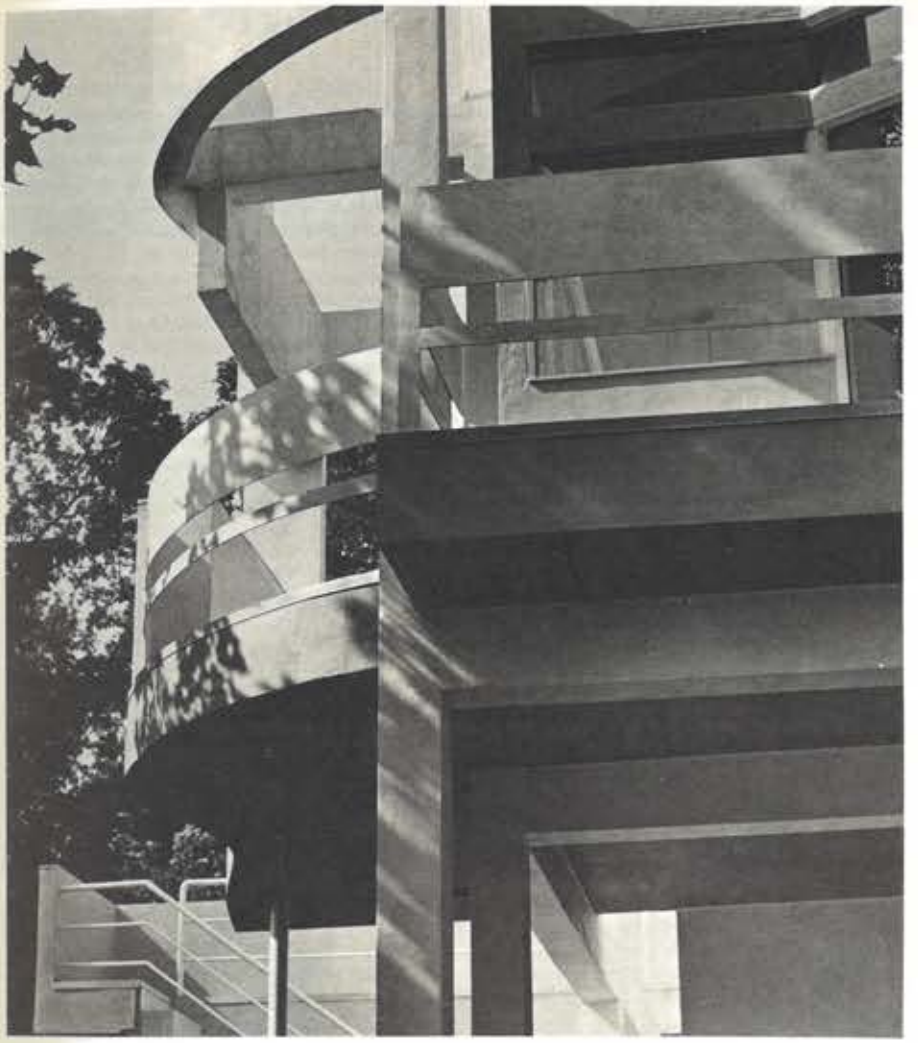

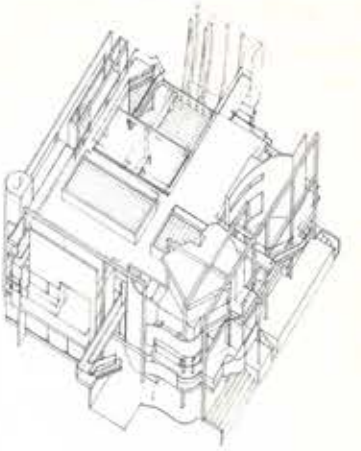

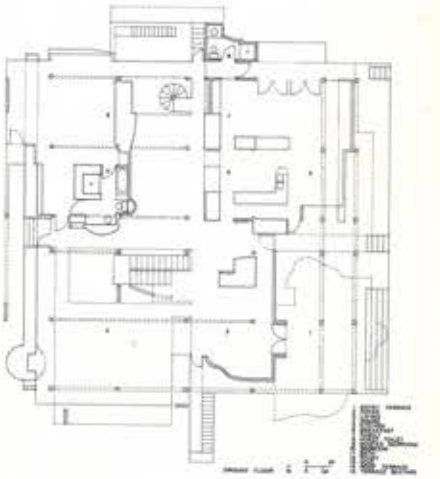

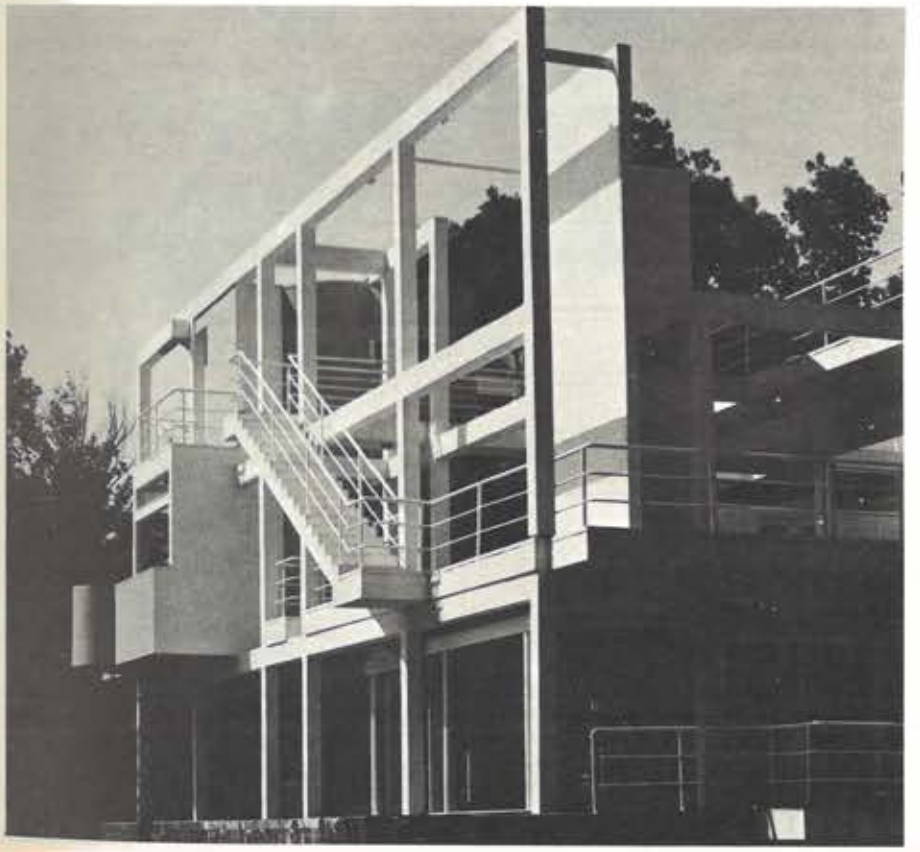

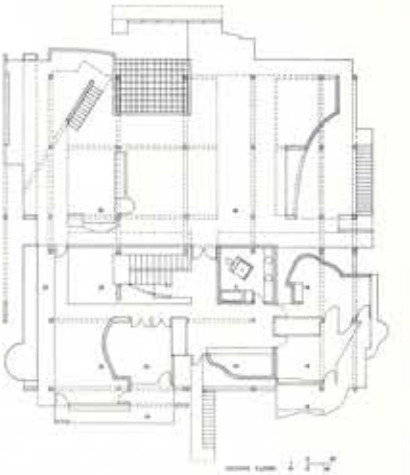

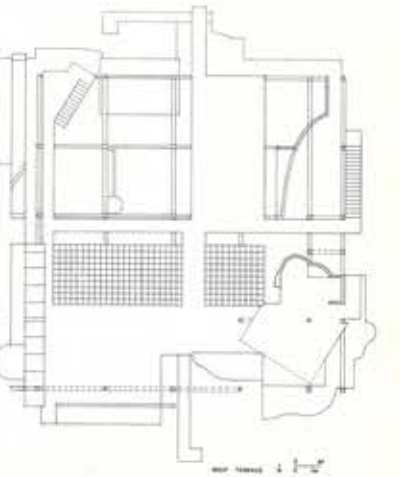

Διεθνὴς διαγωνισμὸς κατοικίας, Roosevelt Island, Νέα 'Υόρκη (εἰκ. 1,2) καὶ ξενοδοχεῖο «Σφίγγα», Times Square, Νέα 'Υόρκη (εἰκ. 3,4)

'Αρχιτέκτονες Koolhaas + Ζέγκελης

Γοητευμένοι ἀπὸ τὴν ἑτεροτοπικὴ φρενίτιδα τῶν σύγχρονων ἀστικῶν κέντρων, οἱ Koolhaas καὶ Ζέγκελης καταπιάνονται μὲ τὴν κωδικοποίηση τῶν εἰκονογραφικῶν τυπολογιῶν ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ σύγχρονη πόλη. Οἱ ἀξονικοὶ δρόμοι τῆς Νέας 'Υόρκης, οἱ οὐρανοξύστες τοῦ Mies ἢ τὰ Ziggurat τοῦ '10 καὶ '20, τὰ Brownstones καὶ οἱ χρωματικὲς ἐναλλαγὲς τῶν ὄψεων, σχολιάζουν, διακωμωδοῦν ἢ νοσταλγοῦν «τὶς χαμένες πόλεις».

Τὸ ξενοδοχεῖο «Σφίγγα» (τὸ σύγχρονο οἰκιστικὸ φαλανστέριο) στὴν καρδιὰ τοῦ Μανχάτταν γίνεται τὸ κατεξοχὴν δειγματολόγιο κτιριακῶν τυπολογιῶν, συνδυάζοντας τὰ δενδροφυτευμένα Ziggurat τοῦ Boullée μὲ τὶς κατασκευὲς τῶν κονστρουκτιβιστῶν ἢ τὸ στεφάνι τοῦ ἀγάλματος τῆς 'Ελευθερίας μὲ τὰ ρωμαϊκὰ μπάνια καὶ τοὺς ἀγγλικοὺς κήπους τοῦ Capability Brown.

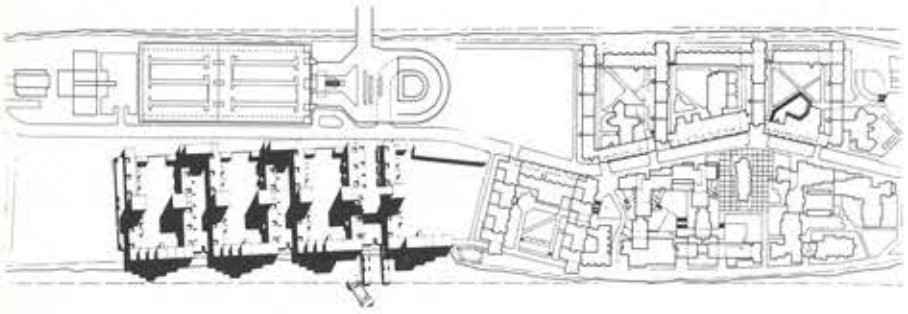

1

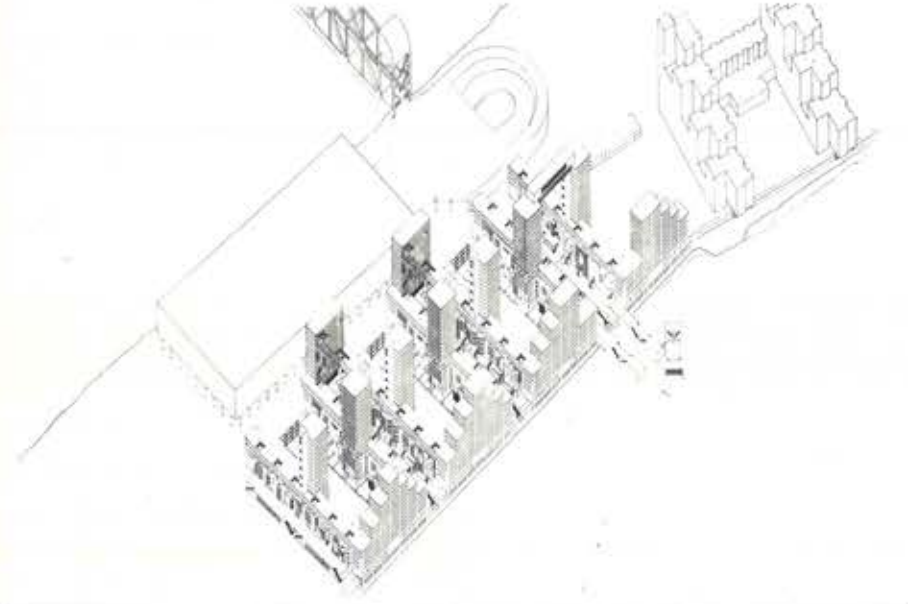

2

3

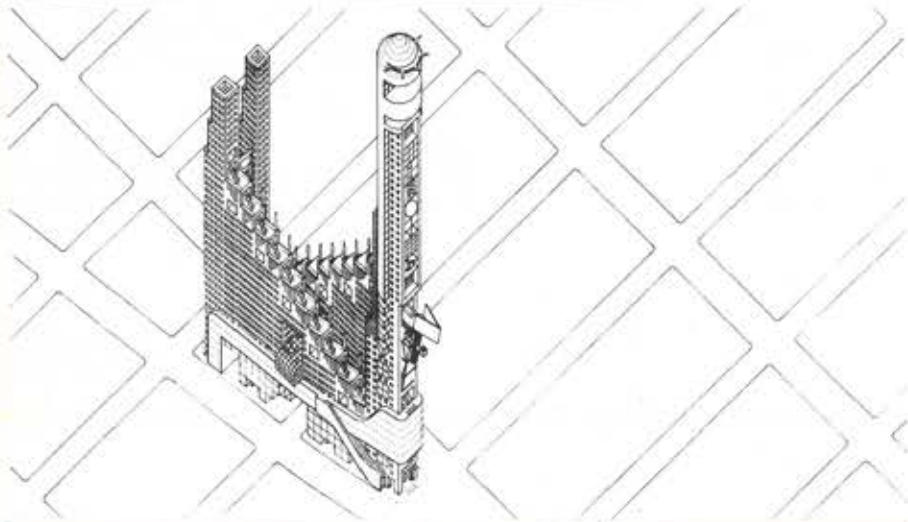

4

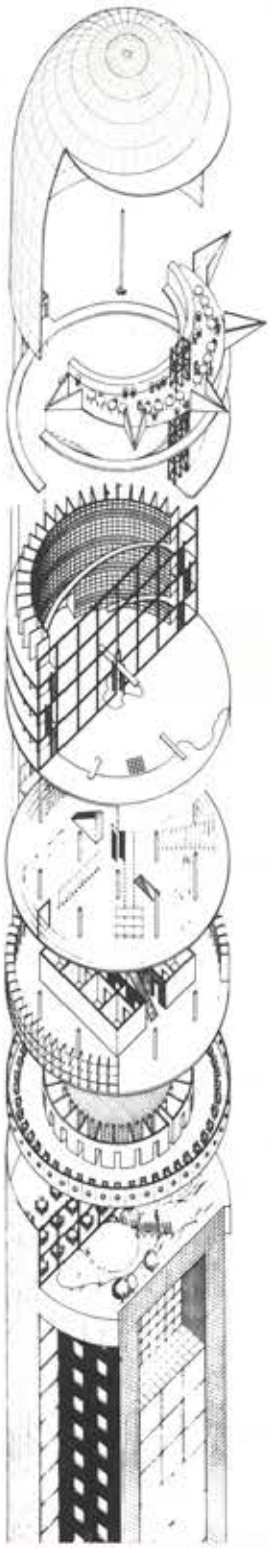

Ξενοδοχεῖο Welfare Palace, Νέα Ὑόρκη

Ἀρχιτέκτονες Koolhaas + Ζέγκελης

Τὸ ξενοδοχειακὸ συγκρότημα στὴν ἄκρη τῆς νησίδας Welfare σχολιάζει τὸν πλουραλισμὸ τοῦ «Μανχαττανισμοῦ», καθρεφτίζοντας στὶς διαφορετικὰ μορφολογημένες τέσσερεις ὄψεις του τὰ τοπογραφικὰ καὶ συμβολικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἀνάμεσα στὸ Μανχάτταν καὶ τὴ νησίδα Welfare, πλέει ἕνα κολοσσιαῖο ἀντίγραφο τῆς σχεδίας τῆς Μέδουσας τοῦ Gericault, σύμβολο τῆς ἀνεκπλήρωτης φυγῆς ἢ ἄφιξης ἀπὸ ἢ στὸν πολιτισμό. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει γίνει πιὰ καθαρὸ σχόλιο: «ἡ σχεδιαστικὴ καλλιέργεια μιᾶς ἰδέας, μιᾶς πίστης, μιᾶς εὐαισθησίας, μιᾶς ἀντίληψης, μιᾶς παράστασης, μιᾶς ἀμφιβολίας, μιᾶς φαντασίας, μιᾶς συλλογιστικῆς, ἑνὸς στοχασμοῦ· ἕνα εἶδος αὐτόματης γραφῆς» βασισμένης στὰ ἰδεογράμματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

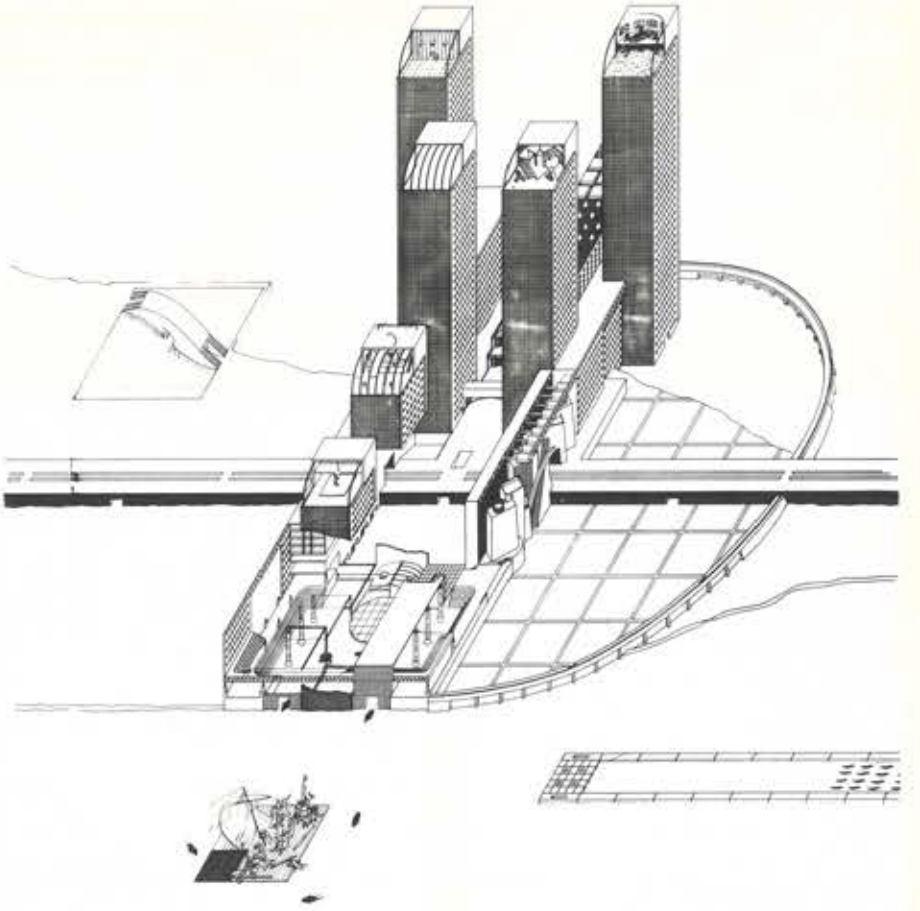

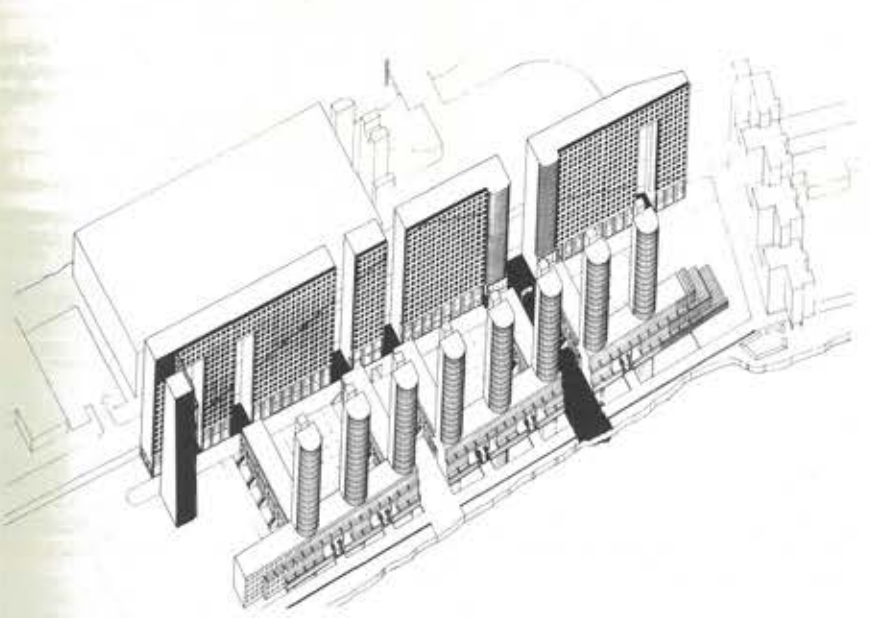

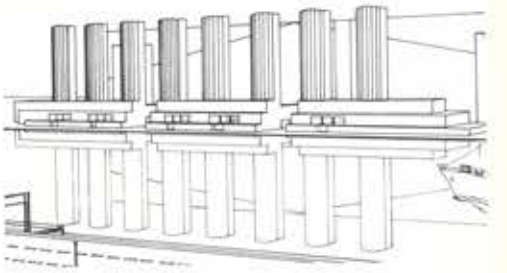

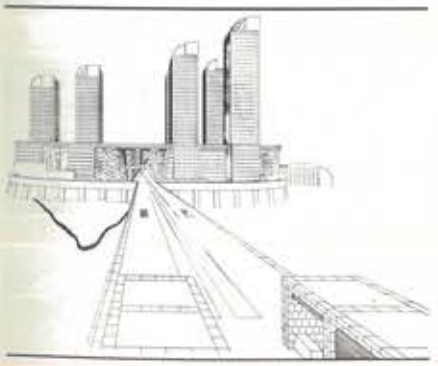

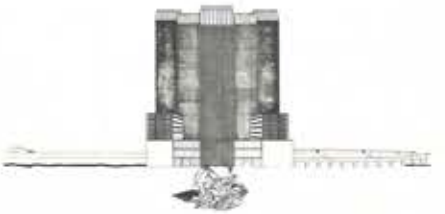

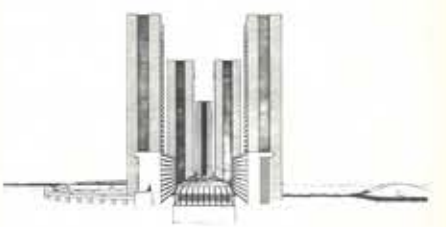

Δομική μηχανική

Ἀπὸ τὸ τεῦχος αὐτὸ ἀρχίζει ἡ παρουσίαση ἀξιόλογων δομικῶν ἔργων ἢ συστημάτων δομήσεως, μὲ κριτήριο τὸν τρόπο διαμορφώσεως καὶ κατασκευῆς τοῦ φέροντος ὀργανισμοῦ τους. Τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς τους θὰ ἔχει ὁ καθηγητὴς τῆς Δομικῆς Μηχανικῆς τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων τοῦ ΕΜΠ Σ. Ἀγγελίδης. Ἡ ἐπιλογὴ θὰ καλύπτει ἔργα ποὺ κατασκευάζονται καὶ μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ Ἕλληνες τεχνικοὺς στὴ χώρα μας ἢ στὸ ἐξωτερικό, καθὼς καὶ μιὰ ἐπισκόπηση τῆς διεθνοῦς τεχνικῆς βιβλιογραφίας. Στὶς παρουσιάσεις αὐτὲς θὰ δίνεται ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴ χρήση νέων ὑλικῶν καὶ μεθόδων κατασκευῆς, καθὼς καὶ στὴ χρησιμοποίηση παραδοσιακῶν ὑλικῶν μὲ καινούριους τρόπους. Ἰδιαίτερη σημασία θὰ δίνεται, φυσικά, στὴ μείωση τοῦ κόστους καὶ τοῦ χρόνου κατασκευῆς ποὺ ἔτσι θὰ ἐπιτυγχάνεται.

Προκατασκευὴ μὲ κυψέλες

τοῦ καθηγητῆ Σ. Ἀγγελίδη

Εἰσαγωγὴ

Μιὰ μέθοδος προκατασκευῆς οἰκοδομικῶν ἔργων εἶναι ἡ συναρμολόγηση προκατασκευασμένων πλακῶν καὶ τοιχωμάτων σὲ ἕνα σταθερὸ σχηματισμό. Τὸ σχ. 1α δείχνει τὴν πιὸ στοιχειώδη κατασκευὴ ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ μιὰ τέτοια μέθοδο. Ἡ στερεότητα τοῦ κύβου ποὺ δημιουργεῖται ἐξασφαλίζεται μὲ τὴ στέρεη σύνδεση τῶν ὀκτὼ κορυφῶν του. Εἶναι δυνατὸ νὰ λείπει ἕνα τοίχωμα (σχ. 1β) ἢ καὶ μία ἀπὸ τὶς δύο πλάκες· ἡ στερεότητα τοῦ σχηματισμοῦ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὴ στέρεη σύνδεση μόνο τῶν ὀκτὼ κορυφῶν του. Αὐτὸ δὲν συμβαίνει ὅταν λείπουν δύο τοιχώματα (σχ. 1γ) ἢ δύο πλάκες· στὴν περίπτωση αὐτή, γιὰ νὰ σταθεροποιηθεῖ ὁ σχηματισμὸς θὰ πρέπει νὰ συνδεθοῦν «στερεὰ» οἱ ὑπόλοιπες ἀκμὲς τοῦ κύβου.

Κάθε κατασκευὴ μὲ τοιχώματα καὶ πλάκες ἀποτελεῖται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τοῦ κύβου ποὺ ἐξετάσαμε πρίν. Μὲ τὴ συναρμολόγηση ὁλόσωμων πλακῶν καὶ τοιχωμάτων μποροῦν νὰ κατασκευαστοῦν ἐκτεταμένες καὶ πολυόροφες κατασκευές. Βασικά, πρόκειται γιὰ μέθοδο *βαριᾶς προκατασκευῆς* καὶ οἱ σχηματισμοὶ ποὺ προκύπτουν ἔχουν μεγάλο βαθμὸ ἀκαμψίας. Ἡ συμπεριφορά τους στὶς ὁριζόντιες δυνάμεις (σεισμό, ἄνεμο) εἶναι ἱκανοποιητική, ἐπηρεάζονται ὅμως σημαντικὰ ἀπὸ ἀνομοιόμορφες καθιζήσεις.

Ὁ συνδυασμὸς διαχωριστικῶν καὶ φερόντων τοιχωμάτων ἐπιτρέπει μεγάλο βαθμὸ προκατασκευῆς καὶ ἀποτελεῖ ἕνα βασικὸ πλεονέκτημα τῆς μεθόδου. Τὸ μεγάλο ὅμως ἀνάπτυγμα τῶν ἁρμῶν συναρμογῆς (τοίχωμα μὲ τοίχωμα ἢ τοίχωμα μὲ πλάκα), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ κατασκευαστικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται σ' αὐτὲς τὶς θέσεις, ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ μειονέκτημα τῶν κατασκευῶν αὐτῶν. Μειονέκτημα εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ μεγάλο βάρος τῶν στοιχείων, πρᾶγμα ποὺ ἀπαιτεῖ χρησιμοποίηση γερανῶν μὲ μεγάλη ἀνυψωτικὴ ἱκανότητα.

Ἡ χρησιμοποίηση «προπλακῶν»* καὶ ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξη τῶν οἰκοδομικῶν γερανῶν (μεγάλη δυναμικότητα καὶ εὐελιξία, καὶ σχετικὰ μικρὴ τιμὴ) ἔχουν τὰ τελευταῖα χρόνια περιορίσει τὶς δυσκολίες στὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου.

Ἡ κατασκευὴ ὅμως γερανῶν μὲ μεγάλη ἀνυψωτικὴ ἱκανότητα καὶ οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἄρση τῶν μειονεκτημάτων τῆς προκατασκευῆς μὲ ὁλόσωμα τοιχώματα καὶ πλάκες, ὁδήγησαν στὴ μέθοδο προκατασκευῆς μὲ *κυψέλες***. Ἔτσι, προκατασκευάζονται ὄχι πιὰ τοιχώματα καὶ πλάκες σὰν ἀνεξάρτητα στοιχεῖα, ἀλλὰ ὁλόκληρες κυψέλες (κουτιά). Οἱ κυψέλες αὐτὲς μεταφέρονται καὶ τοποθετοῦνται ἡ μιὰ δίπλα ἢ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ τὸ κατασκευαστικὸ μειονέκτημα τῶν ἁρμῶν αἴρεται καί, τὸ σπουδαιότερο, αὐξάνεται ὁ βαθμὸς προκατασκευῆς, ποὺ φτάνει μέχρι τὸ 95%. Ἀπαιτοῦνται βέβαια γερανοὶ μὲ μεγάλη ἀνυψωτικὴ ἱκανότητα, ἡ αὔξηση ὅμως τοῦ βαθμοῦ προκατασκευῆς μειώνει τὸν χρόνο ἀπασχολήσεως τοῦ γερανοῦ στὸ ἐργοτάξιο. Ἔτσι, τελικά, μιὰ καλὴ μελέτη καὶ ὀργάνωση τῆς κατασκευῆς περιορίζει τὴν ἐπιβάρυνση ἀπὸ τὴν ἀπασχόληση γερανοῦ.

Ἀρχιτεκτονικὴ λύση καὶ κατασκευή

Σὰν ὑλικὸ κατασκευῆς τῶν κυψελῶν χρησιμοποιεῖται τὸ ξύλο, ὁ χάλυβας, τὸ σκυρόδεμα, τὰ πλαστικὰ ἢ καὶ συνδυασμοί τους. Ὁ D. Meyer-Keller δίνει μιὰ ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῶν διαφόρων συστημάτων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν καὶ χρησιμοποιοῦνται στὴν προκατασκευὴ μὲ κυψέλες (1). Οἱ G. Knappke καὶ K.H. Pfaff ἔχουν κάνει ἐπίσης μιὰ ἀπογραφὴ τῶν διαφόρων συστημάτων γιὰ κυψέλες ποὺ περιέχουν χώρους ὑγιεινῆς (3). Ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ ἄποψη μιὰ κυψέλη μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ τμῆμα ἑνὸς δωματίου ὡς πολλὰ διαμερίσματα (σχ. 2). Αὐτὸ δείχνει τὴν ἔκταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς προσπάθειας ποὺ θὰ πρέπει νὰ καταβληθεῖ γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν τεχνολογικῶν δυνατοτήτων ποὺ ὑπάρχουν σὲ κάθε περίπτωση. Ἡ ἐπαναληπτικότητα, βασικὸ αἴτημα τῆς προκατασκευῆς, ἐπιβάλλει βέβαια ὁρισμένους περιορισμοὺς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ λύση, γιατὶ μὲ ἐπαναλαμβανόμενο ἀπὸ κατασκευαστικὴ

Προπλάκες εἶναι πλάκες ἀπὸ ὀπλισμένο ἢ προεντεταμένο σκυρόδεμα μὲ μικρὸ πάχος (ὡς 5 ἑκ.) ποὺ προκατασκευάζονται, χρησιμοποιοῦνται σὰν ξυλότυποι καὶ ἐνσωματώνονται στὸ ἐπιτόπου διαστρωνόμενο σκυρόδεμα.

**Ἔτσι ἀποδίδουμε τὸν ὅρο: precast box (ἢ room module), module de chambre, Raumzellen, celluli tridimensionali.

2.
Κυψέλη ποὺ ἀποτελεῖ: α. Τμῆμα δωματίου (Ἰαπωνία), β. Ἕνα δωμάτιο (ΕΣΣΔ), γ. Ἕνα διαμέρισμα (ΕΣΣΔ), δ. Πολλὰ διαμερίσματα (ΕΣΣΔ), (2).

3.
Σχεδιασμὸς στὴν περίπτωση: α. Κατασκευῆς μὲ λιθοδομή, β. Κατασκευῆς μὲ κυψέλες (2).

4.
Σχεδιασμὸς στὴν περίπτωση: α. Κατασκευῆς μὲ προκατασκευασμένα τοιχώματα καὶ πλάκες, β. Κατασκευῆς μὲ κυψέλες (2).

5.
Δυνατότητες ἐπικοινωνίας καὶ φέρουσα κατασκευή (2).

6.
Κυψέλη μὲ πέντε δυνατότητες ἐπικοινωνίας. α. Ἀξονομετρικό, β. Στατικὴ μορφή.

7.
Στήριξη κυψέλης. α,β,γ. Γραμμική, δ.ε. Σημειακή.

8.
Hilton-Hotel στὸ San-Antonio (Τέξας, ΗΠΑ). α. Τοποθέτηση κυψέλης, β. Γενικὴ ὄψη, γ. Κάτοψη ἑνὸς τυπικοῦ ὀρόφου, δ. Τὸ ἐργοτάξιο, ε. Ὁ κεντρικὸς πυρήνας γιὰ τὴν παραλαβὴ τῶν ὁριζόντιων δυνάμεων (σεισμός, ἄνεμος), (4,5).

1

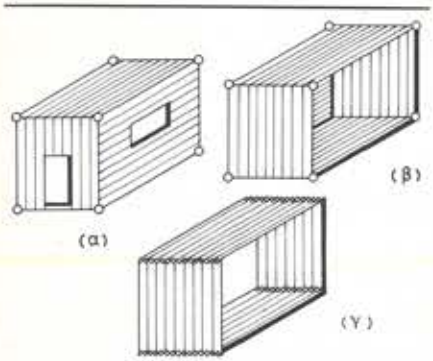

2

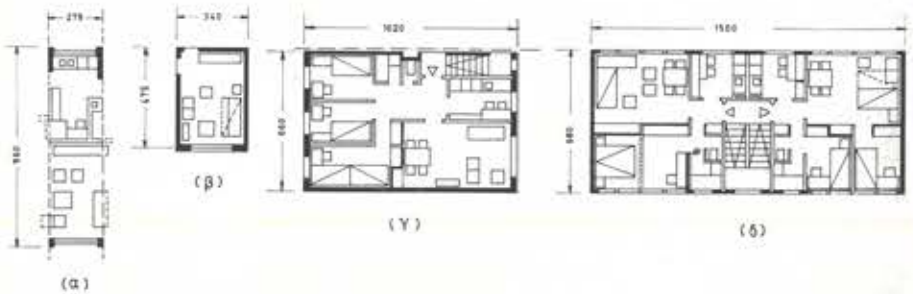

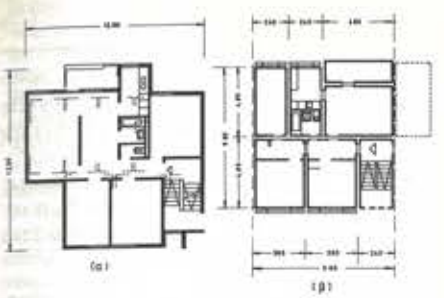

3

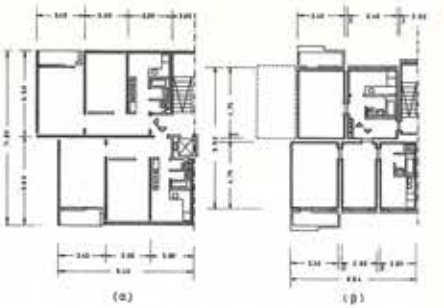

4

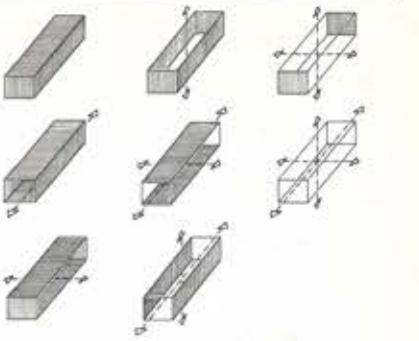

5

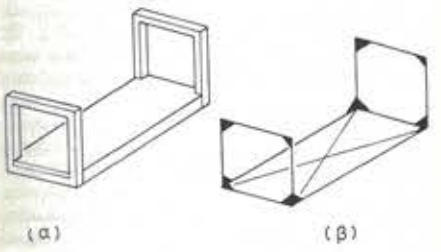

6

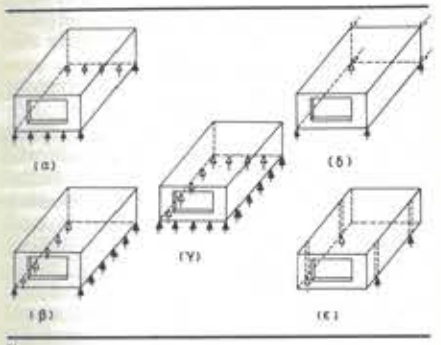

7

8α

8β

8ε

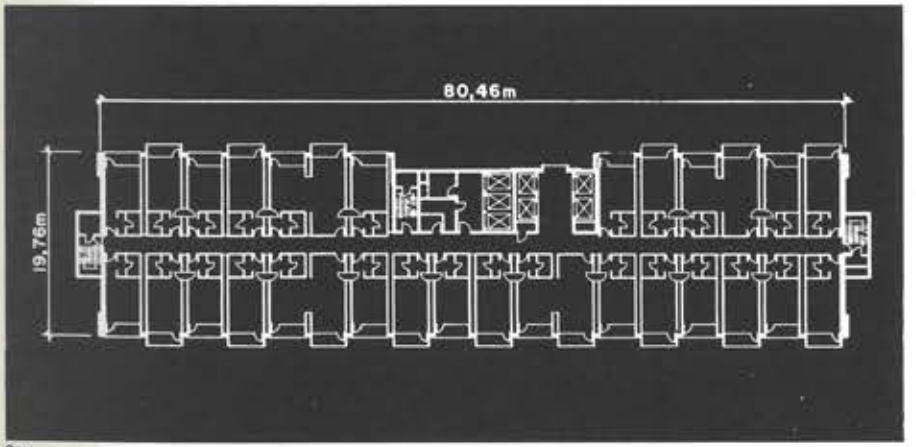

8γ

8δ

ἄποψη κύτταρο θὰ πρέπει νὰ ἀξιοποιηθεῖ ὁ γερανὸς καὶ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ πολύπλευρες ἀπαιτήσεις τοῦ κτιριολογικοῦ προγράμματος.

Ὁ ἀρχιτέκτονας ποὺ θὰ σχεδιάσει μιὰ προκατασκευὴ μὲ κυψέλες πρέπει νὰ γνωρίζει πολὺ καλὰ τὶς κατασκευαστικὲς δυνατότητες ποὺ προσφέρει αὐτὴ ἡ τεχνολογία, καὶ νὰ σχεδιάσει κτίριο ποὺ νὰ ἀφορᾶ *μόνο* αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν κατασκευή. Ἔχουμε καὶ ἄλλη φορὰ ἐπισημάνει* πὼς πρὶν ὁ ἀρχιτέκτονας ἀρχίσει νὰ καταρτίζει τὰ πρῶτα προσχέδια, θὰ πρέπει νὰ γνωρίζει τὴν τεχνολογία καὶ τὰ ὑλικὰ κατασκευῆς ποὺ θὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ κτιρίου ποὺ θὰ σχεδιάσει. Μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ λύση π.χ. γιὰ κτίριο μὲ μεταλλικὸ σκελετό, θὰ πρέπει νὰ ξανασχεδιαστεῖ ἂν τὸ κτίριο ἀποφασιστεῖ νὰ κατασκευαστεῖ μὲ ὁπλισμένο σκυρόδεμα. Ἔχει σημασία ἀκόμα ἂν τὸ κτίριο θὰ κατασκευαστεῖ μὲ σκελετὸ ἀπὸ σκυρόδεμα ποὺ θὰ διαστρωθεῖ «ἐπιτόπου» ἢ ἂν θὰ προκατασκευαστεῖ. Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ «σχεδίαση» ἑνὸς κτιρίου, στὴν περίπτωση κατασκευῆς του μὲ «κυψέλες», σκυρόδεμα ἢ προκατασκευασμένα τοιχώματα καὶ πλάκες φαίνεται στὰ σχ. 3 καὶ 4.

Μιὰ κυψέλη μπορεῖ νὰ ἔχει καμιὰ ὡς ἕξι δυνατότητες ἐπικοινωνίας, ὅπως δείχνει τὸ σχ. 5. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς φέρουσας κατασκευῆς. Τὸ σχ. 6 δείχνει μιὰ κυψέλη στὴν ἀκραία περίπτωση ποὺ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ λύση ἀπαιτεῖ πέντε δυνατότητες ἐπικοινωνίας. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ σύστημα ποὺ ἀνέπτυξε γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ Ἑλβετὸς ἀρχιτέκτονας Fritz Stucky.

Ἀπὸ στατικὴ ἄποψη, μιὰ κυψέλη στηρίζεται στὴν ὑποκείμενη (ἢ στὴ θεμελίωση), σημειακὰ ἢ γραμμικὰ (σχ. 7). Ἡ ὀργάνωση τοῦ τρόπου κατασκευῆς ἀποτελεῖ, ἀπὸ κατασκευαστικὴ ἄποψη, τὸ σοβαρότερο πρόβλημα. Σὲ ἐγκαταστάσεις ποὺ κατασκευάζονται πλάκες καὶ τοιχώματα ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα, ἡ κατασκευὴ τῶν κυψελῶν γίνεται μὲ τὴ συναρμολόγηση τοιχωμάτων καὶ πλακῶν. Αὐτὴ ἡ μέθοδος ἐπαναφέρει τὸ μειονέκτημα τῶν ἁρμῶν. Βέβαια, τὸ μειονέκτημα αὐτὸ ἐμφανίζεται καὶ ἀντιμετωπίζεται στὸν τόπο παραγωγῆς καὶ ὄχι στὸ ἐργοτάξιο, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει οἰκονομικότερη καὶ ἀσφαλέστερη ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος. Τὸ πρόβλημα ὅμως παραμένει καὶ ἐπηρεάζει τὸ πάχος τῆς κατασκευῆς, γιατὶ ἡ σύνδεση δύο τοιχωμάτων ἢ τοιχώματος καὶ πλάκας ἀπαιτεῖ ἕνα ἐλάχιστο πάχος γιὰ τὴν πραγματοποίησή της, ὅταν βέβαια αὐτὰ δὲν σκυροδετοῦνται μαζί.

Ἔτσι, παραμένει σὰν μόνη ὀρθὴ μέθοδος ἡ διάστρωση τοῦ συνόλου τῆς κυψέλης μὲ ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ ξυλότυπο. Ἡ χρησιμοποίηση ἐλαφρῶν (καὶ θερμομονωτικῶν) σκυροδεμάτων, πέρα ἀπὸ τὴ μείωση τοῦ πάχους (6), ἐπιτρέπει τὴν πλήρη ἀξιοποίηση τῶν πλεονεκτημάτων ποὺ προσφέρει ἡ δόμηση μὲ προκατασκευασμένες κυψέλες.

Γενικὲς παρατηρήσεις

Ἡ χρησιμοποίηση προκατασκευασμένων κυψελῶν ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα (ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλα ὑλικὰ) παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Ἐπιτρέπει αὔξηση τοῦ βαθμοῦ προκατασκευῆς. Μὲ σωστὴ τεχνολογία παραγωγῆς καὶ χρήση ἐλαφρῶν ὑλικῶν (π.χ. ἐλαφροσκυροδεμάτων) μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει ἱκανοποιητικὲς λύσεις σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ εἰδικὰ οἰκοδομικὰ ἔργα. Ἔτσι, ἡ χρησιμοποίησή τους σὲ ξενοδοχεῖα, μὲ τυποποίηση τοῦ δωματίου ὡς μονάδας-κυψέλης, ἐπιτρέπει ἐνδιαφέρουσες κατασκευές, σὰν καὶ αὐτὴ τοῦ ξενοδοχείου στὸ San Antonio τοῦ Τέξας (εἰκ. 8). Τὸ ξενοδοχεῖο αὐτὸ ἔχει 496 δωμάτια σὲ 21 ὀρόφους. Οἱ τέσσερεις πρῶτοι ὄροφοι κατασκευάστηκαν μὲ σκυρόδεμα ποὺ διαστρώθηκε «ἐπιτόπου», ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι 16 μὲ προκατασκευασμένες κυψέλες (16 ὀρόφοι × 21 κυψέλες = 496 δωμάτια). Μὲ σκυρόδεμα ποὺ διαστρώθηκε «ἐπιτόπου» καὶ χρήση ὁλισθαίνοντος ξυλοτύπου κατασκευάστηκε καὶ ὁ κεντρικὸς πυρήνας (κλιμακοστάσια, ἀνελκυστῆρες κλπ.). Ἡ κατασκευὴ ἄρχισε στὶς 10 Ἰουλίου 1967 καὶ τὸ ξενοδοχεῖο ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ σχεδὸν μετὰ ἐννιὰ μῆνες, στὶς 6 Ἀπριλίου 1968. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν κυψελῶν χρησιμοποιήθηκε ἐλαφροσκυρόδεμα (γ = 1700 χγρ/κ.μ.).

9,10.
Κυψέλες στὴ φάση κατασκευῆς τους.

11.
Τμῆμα κατόψεως διαμερίσματος σχεδιασμένου γιὰ προκατασκευὴ μὲ κυψέλες. Ἀρχιτέκτων Τ. Πικούνης.

9

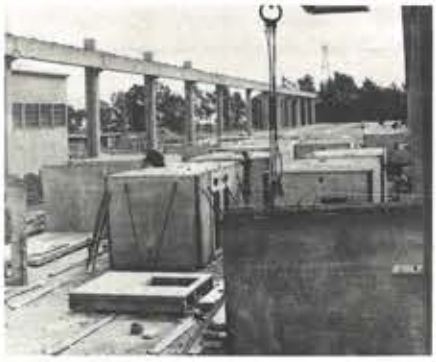

10

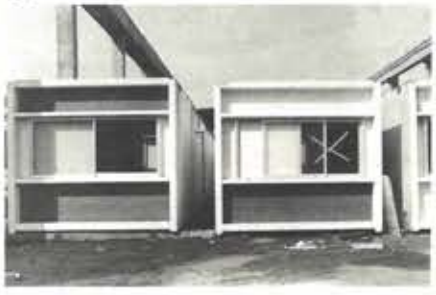

11

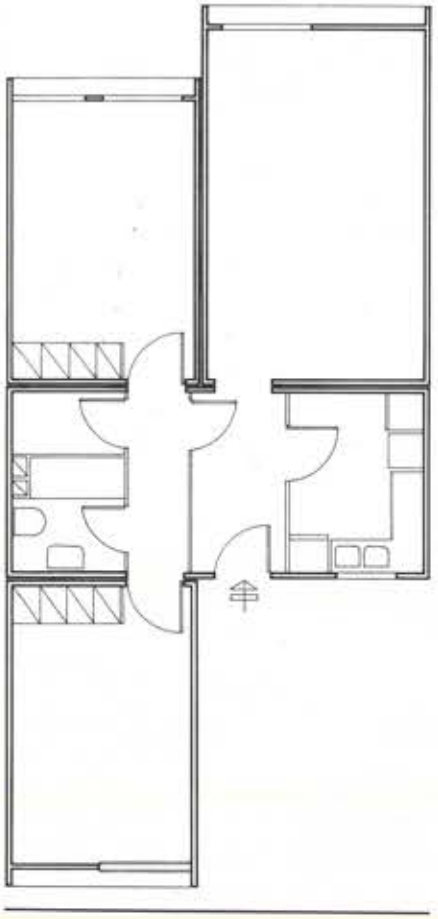

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀκόμη ἡ χρησιμοποίηση κυψελῶν γιὰ τὴν κατασκευὴ σχολείων. Ἂν τυποποιηθοῦν καὶ κατασκευαστοῦν μὲ μορφὴ κυψέλης τὰ βασικὰ δομικὰ στοιχεῖα ἑνὸς σχολείου, π.χ. ἡ τάξη, τὰ γραφεῖα τῆς διευθύνσεως καὶ τῶν καθηγητῶν, ἡ αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως, θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ παραγωγὴ τῶν στοιχείων αὐτῶν «σὲ σειρὰ» μὲ χαμηλὸ κόστος. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἐφόσον τὰ σχολεῖα εἶναι κατὰ κανόνα ἰσόγεια, μποροῦν νὰ ἑδραστοῦν πάνω σὲ ἁπλὰ θεμέλια καὶ νὰ δοθοῦν ἀμέσως σὲ χρήση. Ἡ λύση αὐτὴ παρουσιάζει ἐπίσης τὸ πλεονέκτημα τῆς προσθήκης νέων τάξεων χωρὶς δυσκολία, καθὼς καὶ τῆς δυνατότητας μετακινήσεως ὁλόκληρου τοῦ σχολείου ἢ στοιχείων του σὲ ἄλλη θέση. Ἕνας ἀρχιτεκτονικὸς διαγωνισμὸς πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, πιστεύουμε πὼς θὰ παρουσίαζε σημαντικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ αὔξηση τοῦ βαθμοῦ προκατασκευῆς ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴ μείωση τοῦ χρόνου ἀπασχολήσεως στὸ ἐργοτάξιο. Ἔτσι ἐπιτυγχάνεται μείωση τοῦ κόστους καὶ αὔξηση τῆς ποιότητας κατασκευῆς, δεδομένου ὅτι ἡ κατασκευὴ στὸ ἐργοστάσιο εἶναι πάντα ὑψηλότερης ποιότητας ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχή της στὸ ἐργοτάξιο. Πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ἐδῶ πὼς στὴν περίπτωση ἑνὸς μεγάλου ἔργου, τὸ «ἐργοστάσιο» μπορεῖ νὰ «ὀργανωθεῖ» στὸν τόπο κατασκευῆς τοῦ ἔργου. Ἔτσι ἔγινε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ξενοδοχείου στὸ San Antonio ποὺ ἀναφέραμε πρίν.

Ὁ αὐξημένος βαθμὸς ἀκαμψίας τῶν κυψελῶν ἐπιτρέπει τὴ μεταφορά τους μὲ διάφορα μεταφορικὰ μέσα (τρένα, εἰδικὲς νταλίκες, πλοῖα γιὰ ἐμπορευματοκιβώτια κλπ.) σὲ μεγάλες ἀποστάσεις ἀπὸ τὸν τόπο τῆς παραγωγῆς τους, μὲ δυνατότητα ἀποθηκεύσεως στὸν νεκρὸ ἐσωτερικό τους χῶρο διαφόρων ἀντικειμένων (π.χ. ἐπίπλων ξενοδοχείου, σχολείου). Οἱ εἰκ. 9-11 δείχνουν τὶς διάφορες φάσεις κατασκευῆς κυψελῶν ποὺ κατασκευάστηκαν στὴ χώρα μας καὶ θὰ ἐξαχθοῦν στὸ ἐξωτερικὸ μὲ πλοῖα γιὰ ἐμπορευματοκιβώτια.

Βιβλιογραφία

1. Meyer-Keller, Dieter. *Raumzellenbauweisen-Entwicklungsstand und Tendenzen.* Βιομπαντεν καὶ Βερολίνο: Bauverlag, 1972.

2. Huth, Steffen. *Bauen mit Raumzellen.* Βιομπαντεν καὶ Βερολίνο: Bauverlag, 1975.

3. Knappke, Gerhardt & Pfaff, Karl-Heinz. *Sanitärzellen.* Βιομπαντεν καὶ Βερολίνο: Bauverlag, 1975.

4. Cembureau, *Leichtbeton im Hoch- und Ingenieur-bau.* Παρίσι: Cembureau, 1974.

5. Gillette, Roy. "Precast boxes stacked to built 496-room hotel in nine months for Hemisfair", *Civil Engineering,* Μάρτιος 1968, σ. 44-47.

6. Baehre, Rolf & Johnson, Arne. "Dünnwandige Stahlblechkonstruktionen im Deckenbau", *Die Bautechnik,* Δεκέμβριος 1976, σ. 425-429.

*«Ἡ ἐργοταξιακὴ προκατασκευὴ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο», Στ' Πανελλήνιο Ἀρχιτεκτονικὸ Συνέδριο. Πάτρα, Φεβρουάριος 1967.

Σπουδαστικὲς ἐργασίες

*Συγκρότημα δημοτικῶν σχολείων σὲ πυκνοκατοικημένη ἀστικὴ περιοχή**

Ἀρχιτέκτονες Ε. Γαλλῆ καὶ Δ. Λουκόπουλος

Δεδομένα

Ὁ προτεινόμενος χῶρος, τὸν ὁποῖο ὁ Δῆμος Θεσσαλονίκης διαθέτει γιὰ ἀνέγερση σχολικῶν κτιρίων, βρίσκεται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς περισσότερο πυκνοκατοικημένες περιοχὲς τῆς πόλης (περιοχὴ Διοικητηρίου), ὅπου ταυτόχρονα συγκεντρώνεται μεγάλο τμῆμα τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Οἱ ὁδοὶ Ἁγ. Δημητρίου καὶ Κασσάνδρου, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες βρίσκεται τὸ οἰκόπεδο ποὺ ἔχει κλίση πάνω ἀπὸ 10%, εἶναι δρόμοι μεγάλης καὶ βαριᾶς κυκλοφορίας.

Χαρακτηριστικὸ τῆς περιοχῆς εἶναι ἡ μεγάλη ἔλλειψη σχολικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐξυπηρετήσεων. Τὰ ὑπάρχοντα σχολικὰ κτίρια εἶναι καὶ ἀκατάλληλα, κυρίως παλαιὰ σπίτια, καὶ ἀνεπαρκῆ. Τὰ οἰκόπεδά τους, μαζὶ μὲ τὰ προτεινόμενα ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερόμενους φορεῖς, ἂν κτίζονταν σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τοῦ Ο.Σ.Κ. θὰ μποροῦσαν νὰ καλύψουν μόλις τὶς μισὲς ἀνάγκες τῆς περιοχῆς.

Στόχοι μελέτης

α) Κάλυψη τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτιστικῶν ἀναγκῶν τῆς περιοχῆς στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμό.

β) Δημιουργία ἑνὸς συγκροτήματος σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινότητα· ἑνὸς χώρου ποὺ νὰ προσφέρεται καὶ γιὰ «ἀνοικτὴ» ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου.

γ) Δυνατότητα προσαρμογῆς σὲ διάφορα ἐκπαιδευτικὰ συστήματα (διδασκαλία σὲ ὁμάδες ἐνδιαφερόντων, μὲ ὀπτικοακουστικὲς μεθόδους κλπ.).

Πρόταση

Μὲ βάση τὰ δεδομένα προτείναμε τὴ δημιουργία ἑνὸς 12θέσιου σχολείου (γιὰ 480 μαθητὲς) πού, ἂν καὶ ὑπολείπεται ἀπὸ τὶς παραδεκτὲς νόρμες χώρου, ἀνταποκρίνεται στὶς πιεστικὲς ἀνάγκες τῆς περιοχῆς. Ὑπάρχει ἔτσι μιὰ ἀναλογία 7 τ.μ./μαθ. (στὰ ὑπάρχοντα σχολεῖα τῆς περιοχῆς ἀναλογοῦν 2-3 τ.μ./μαθ.).

Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια τῶν παιδιῶν ὁδήγησε στὴν πρόταση γιὰ μετατροπὴ τῶν πλαϊνῶν μικρῶν δρόμων, πού λόγω πλάτους καὶ κλίσης ἐξυπηρετοῦν ἐλάχιστη κίνηση, σὲ πεζοδρόμους. Τοποθετῶντας κατὰ μῆκος τους τὶς λειτουργίες ἐκεῖνες ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐνδιαφέρουν τὴν κοινότητα (ἀμφιθέατρο, καφενεῖο, αἴθουσα χειροτεχνίας κ.ἄ.) δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις, ἐφόσον δοθεῖ στοὺς χώρους τὸ σωστὸ περιεχόμενο λειτουργίας, γιὰ ἕνα σχολεῖο ἀνοικτὸ στὴν κοινότητα.

Κύρια στοιχεῖα τοῦ κτιρίου εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς κλειστὸς δρόμος ποὺ τὸ διασχίζει παράλληλα μὲ τοὺς ἐξωτερικούς, καὶ οἱ δύο στεγασμένες αὐλὲς στὰ ἄκρα του. Πρόκειται γιὰ ἕνα δρόμο κίνησης καὶ δράσης κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται ὅλες οἱ ἐκπαιδευτικὲς-δημιουργικὲς δραστηριότητες. Ἔτσι, τὸ ἀμφιθέατρο ἐνσωματώνεται σ' αὐτὸν σὰν σκάλα. Εἶναι συνεχῶς ἀνοικτὸ καὶ προσιτὸ στὰ παιδιὰ γιὰ τὰ παιχνίδια τους· ἕνας χῶρος μὲ ἔντονα πλαστικὰ ἐρεθίσματα καὶ δυνατότητες πολλαπλῆς χρήσης. Σὲ παρόμοια σχέση μὲ τὸν πεζόδρομο βρίσκονται καὶ τὸ κυλικεῖο-καθιστικό, καθὼς καὶ ἡ αἴθουσα χειροτεχνίας. Ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ ὁδήγησε σὲ λύσεις ἀλληλοδιείσδυσης τῶν χώρων μὲ ἐξῶστες καὶ ὀπτικὲς ἐπικοινωνίες τῶν διαφόρων ἐπιπέδων κίνησης, ἐνῶ στὴ μεγάλη αὐλὴ τὴν κατακόρυφη ἐπικοινωνία ἐξυπηρετεῖ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σκάλες καὶ μιὰ μεγάλη τσουλήθρα γιὰ παιδιά. Μὲ αὐτὴ τὴν ποικιλία δραστηριοτήτων καὶ τὴν ἔντονη διαδοχὴ ἐντυπώσεων κατὰ μῆκος τοῦ πεζόδρομου ἀντιμετωπίζεται ἡ ἔλλειψη χώρου.

Οἱ τάξεις ὀργανώνονται κατὰ μῆκος τοῦ κλειστοῦ πεζοδρόμου σὲ ὁμάδες τῶν δύο μονάδων. Ὁ διαχωρισμός τους γίνεται μὲ ἐλαφρὰ κινητὰ χωρίσματα. Ἔτσι, ὑπάρχει δυνατότητα πολλῶν σχηματισμῶν ποὺ μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς ἀνάγκες διαφόρων ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων ἀλλὰ καὶ εὐρύτερες ἐκπαιδευτικὲς διαδικασίες. Αὐτὲς οἱ ἐναλλακτικὲς λύσεις σημειώνονται στὶς κατόψεις.

Ὁ ὑπαίθριος χῶρος ὀργανώνεται σὲ τρία ἐπίπεδα καὶ βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸν ἐσωτερικὸ πεζόδρομο, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ σὰν παιχνιδότοπος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ λειτουργία ἢ ὄχι τοῦ σχολείου.

1.
Κάτοψη κάτω στάθμης.

2.
Κάτοψη μεσαίας στάθμης.

1

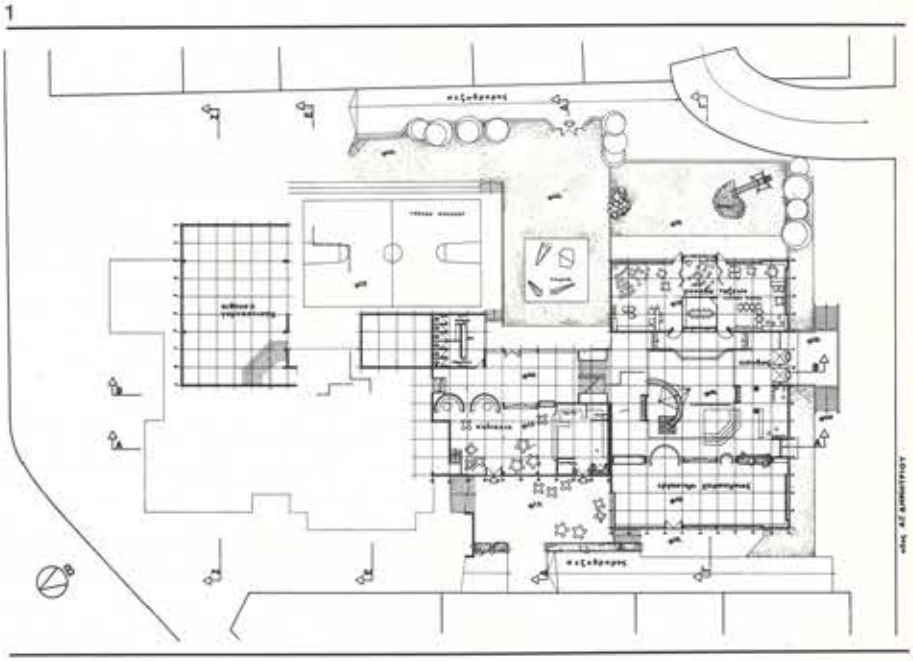

2

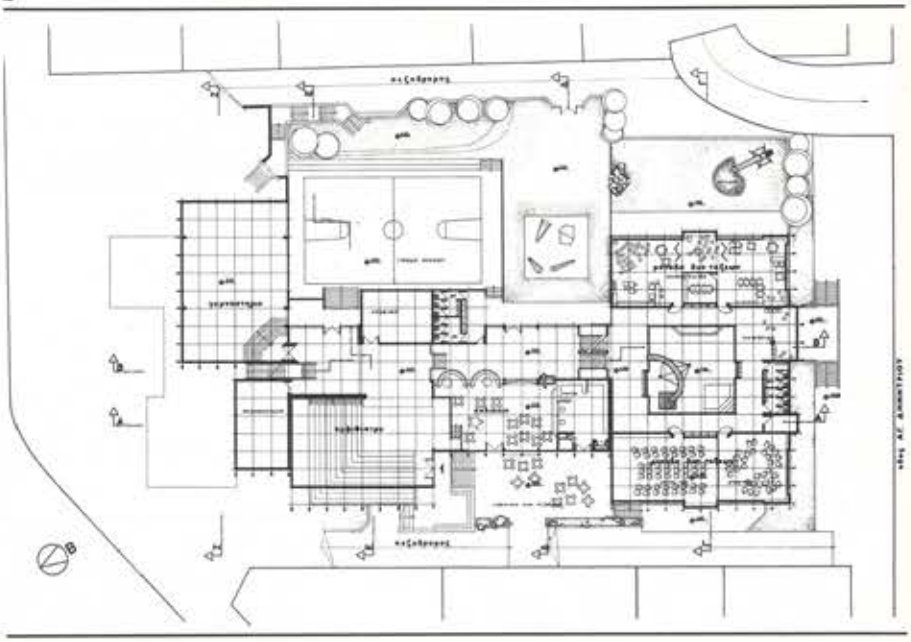

* Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη διπλωματικῆς ἐργασίας στὸ Ε.Α.Ε.Χ.Β.Α. τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Διευθυντὴς καθηγητὴς Δ.Α. Φατούρος. 1976.

3.
Κάτοψη άνω στάθμης.

4.
Τομή Α-Α.

5.
Τομή Γ-Γ.

6.
Τομή Ε-Ε.

7,8.
Όψεις.

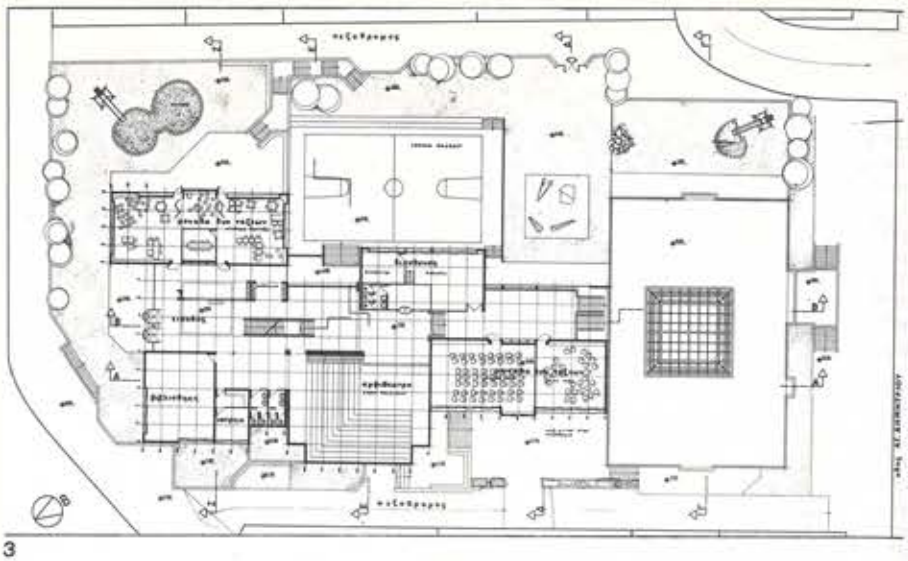

3

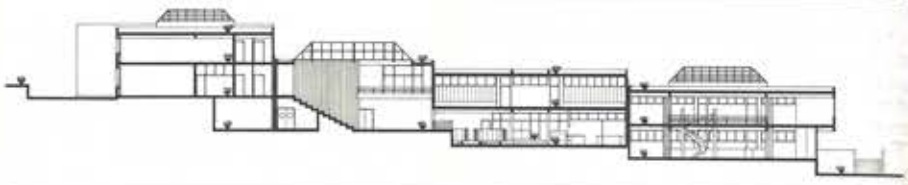

4

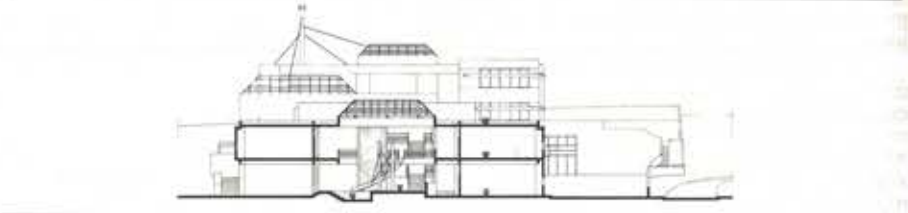

5

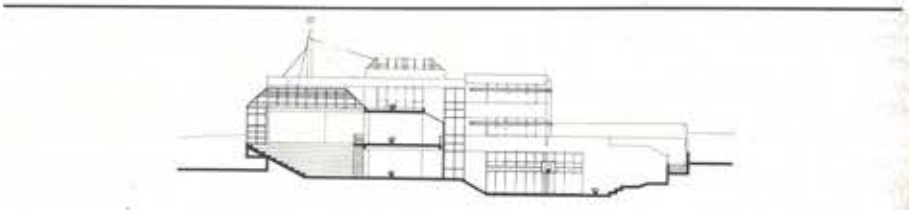

6

7

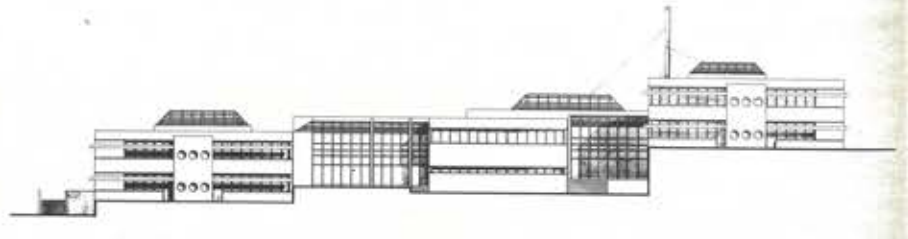

8

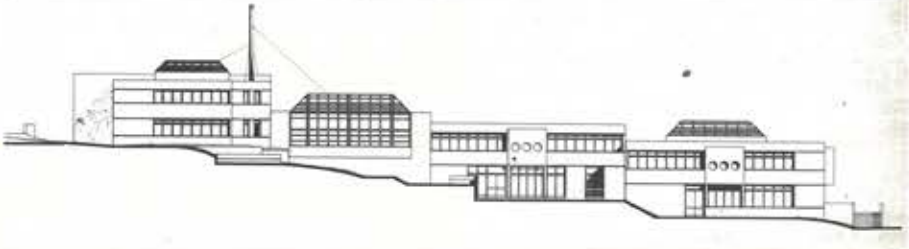

Τσίρκο*

'Αρχιτέκτονες Ν. Βρυνιώτης, Τ. Διαλεισμᾶς, Α. Εὐσταθοπούλου, Λ. Καραγεώργη, Π. Κεφαλᾶ, Μ. Σκανδάλη, Τ. Τόλιος καὶ Φ. Ψυχογιοῦ

'Η ἔρευνα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς σημερινῆς κατάστασης τοῦ θεάματος «τσίρκο» ὁδήγησε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἀρχιτέκτονα ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ στὸ τεχνολογικὸ ἐπίπεδο καὶ μόνο. Ἔτσι, ἡ μοναδικὴ διαφορὰ σὲ σχέση μὲ ἕνα συνηθισμένο τσίρκο εἶναι ὅτι τὸ τσίρκο ποὺ μελετήθηκε λειτουργεῖ ἐκτὸς παράστασης καὶ σὰν μικρὸς ζωολογικὸς κῆπος καὶ σὰν χῶρος ἐπίδειξης γυμνασμάτων.

Τὰ στοιχεῖα τῆς μελέτης

'Απὸ τὴ φύση της ἡ μελέτη εἶναι χωρισμένη σὲ τρεῖς ἑνότητες: α) στεγάσεις χώρων (παράστασης, διαμονῆς καὶ ἐπίδειξης ζώων, μπάρ κλπ.), β) κατοικίες προσωπικοῦ καὶ βοηθητικά, καὶ γ) καθίσματα χώρου παράστασης.

α) Οἱ εἰδικὲς προδιαγραφὲς γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ τρόπου στέγασης (οἱ βασικὲς εἶναι: εὐκολία μεταφορᾶς καὶ στησίματος, ἐλαφρότητα, ἁπλὴ συντήρηση, ἐντυπωσιακὴ ἐμφάνιση) ὁδήγησαν στὶς τεντωμένες μεμβράνες (pretensioned membranes), ἀποκλείοντας τὶς ἀεροδιογκωμένες κατασκευὲς (pneumatic constructions).

'Εκτὸς ἀπὸ τὴν τέντα τοῦ χώρου παράστασης μελετήθηκαν καὶ δύο τέντες γιὰ ἄλογα, μία γιὰ ἐλέφαντες, δύο γιὰ μπὰρ καὶ ἐστιατόριο, καὶ μία μεγαλύτερη γιὰ τὴν ἐκτὸς παράστασης λειτουργία.

β) 'Η παραδοχὴ ὅτι μὲ τὶς σημερινὲς συνθῆκες ἡ μεταφορὰ παραδοσιακῶν τροχόσπιτων εἶναι ἀντιοικονομική, ὁδήγησε στὴ μελέτη διαφόρων «κουτιῶν» σὲ διαστάσεις ἐμπορευματοκιβωτίων (containers), ποὺ μεταφέρονται μὲ νταλίκες, τρένα ἢ πλοῖα. Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἕνας κύβος ποὺ ἐπεκτείνεται κατὰ τὶς πέντε πλευρές του, μὲ ἐλάχιστο ὄγκο κατὰ τὴ μεταφορά.

γ) Οἱ προδιαγραφὲς γιὰ γρήγορο στήσιμο, ἐλαφρότητα καὶ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν κατασκευὴ στέγασης, καθόρισαν ἕνα σύστημα πτυσσόμενων κερκίδων ἀπὸ μεταλλικὰ δικτυώματα καὶ ξύλινες βαθμίδες σὲ κάτοψη δεκαοκταγώνου γιὰ 3500 θεατές.

Οἱ τέντες

α) Γιὰ τὴ μεγάλη τέντα τὸ ἀπόλυτα καθορισμένο θέαμα ὁδήγησε στὴν «κλασικὴ» τέντα πάνω σὲ κυκλικὴ κάτοψη. 'Η ἀνάγκη γιὰ ἐλεύθερη θέα ἀπὸ ὅλες τὶς κερκίδες εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν κατάργηση τῶν ἐσωτερικῶν ὑποστυλωμάτων. Τὸ πρόβλημα τῆς τοπογραφικῆς χάραξης καὶ ὁ ὁλότελα διαφορετικὸς τρόπος στησίματος ἀπὸ τὶς μέχρι σήμερα γνωστὲς τεντωμένες μεμβράνες, ἐπέβαλαν τὴ χρησιμοποίηση ἑνὸς περιμετρικοῦ δακτυλίου γιὰ τὶς ἀγκυρώσεις (ποὺ ὑποκαθιστᾶ τὸ ἔδαφος) καὶ τριῶν ἱστῶν ἀπὸ τὶς κορυφὲς τῶν ὁποίων γίνεται ἡ ἀνάρτηση τῆς τέντας.

Μεγέθη: διάμετρος δακτυλίου 52,00 μ., ὕψος ἱστῶν 35,00 μ. Καλυπτόμενη ἐπιφάνεια περίπου 2.150 τ.μ. 'Επιφάνεια ὑφάσματος περίπου 2.600 τ.μ. Βάρος κάθε ἱστοῦ 1.500 χγρ. Βάρος «ὑφάσματος» περίπου 1.500 χγρ. Ὅλη ἡ τέντα μεταφέρεται μὲ μία νταλίκα καὶ στήνεται μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς μικροῦ γερανοῦ σὲ 5 ὡς 8 ὧρες. 'Η κατασκευὴ ὑπολογίστηκε ὅτι ἀντέχει σὲ ἀνεμοπίεση 80 χγρ/τ.μ. (ταχύτητα ἀνέμου 9 τῆς κλίμακας Μποφώρ).

β) Οἱ ὑπόλοιπες τέντες σχεδιάστηκαν μὲ βάση ἕνα τριγωνικὸ κάναβο κάτοψης μὲ πλευρὰ 6 μ. καὶ μορφολογικὰ σχηματίστηκαν ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη δύο ὁμοίων στοιχείων, τοῦ σφαιρικοῦ τριγώνου καὶ τοῦ στρεβλοῦ τετραπλεύρου, ποὺ ὁ συνδυασμός τους δίνει τέντες κατάλληλες γιὰ κάθε ἀνάγκη τοῦ τσίρκου. Οἱ τέντες στήνονται εὔκολα ἀπὸ συνεργεῖο 4, 3 ἢ καὶ 2 ἀτόμων.

Οἱ κατοικίες

α) «Τροχόσπιτα μὲ φυσοῦνες»

Οἱ διαστάσεις τοῦ κλειστοῦ τροχόσπιτου καθορίστηκαν σύμφωνα μὲ τὶς διεθνεῖς προδιαγραφὲς γιὰ τὶς ὁδικὲς μεταφορές. Κάθε κατοικία μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσει «ἄνετα» 4-5 ἄτομα (ἐπιφάνεια χώρου: 21 τ.μ., μῆκος περίπου 7 μ., πλάτος καὶ ὕψος - ἐσωτερικὸ - περίπου 2,30 μ.). Περιλαμβάνει δύο κύριους χώρους, ὑγρὸ χῶρο καὶ χῶρο ἀποθήκευσης.

'Η ἐπέκταση γίνεται πρὸς τὴ μιὰ διεύθυνση μὲ συμπαγῆ κομμάτια καὶ πρὸς τὴν ἄλλη μὲ «φυσοῦνες» ἀνάλογες μὲ αὐτὲς τῶν φωτογραφικῶν μηχανῶν. Πρὸς τὰ πάνω ἡ ἐπέκταση γίνεται μὲ τὸ πλαστικὸ ντεπόζιτο νεροῦ, ὅταν γεμίζει. Τὰ ὑλικὰ κατασκευῆς εἶναι βασικὰ λαμαρίνα καὶ πλαστικὸ (ἐξωτερικὴ ἐπένδυση G.R.P., πλαστικὲς σανίδες πατώματος κλπ.). Τὰ σπίτια μὲ φυσοῦνα χρησιμοποιοῦνται καὶ γιὰ σχολεῖο, καμαρίνια, γραφεῖα κλπ.

Δύο ἄτομα ἀρκοῦν γιὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ χρόνος στησίματος εἶναι ἐλάχιστος. Τὰ σπίτια φορτώνονται κατὰ πεντάδες πάνω σὲ νταλίκες μὲ τὸ μικρὸ γερανὸ τοῦ τσίρκου.

β) Τὰ σταθερὰ ἐμπορευματοκιβώτια

Οἱ χῶροι ποὺ ἔχουν πολύπλοκες κατασκευὲς καὶ ἐγκαταστάσεις (τουαλέτες κοινοῦ, ἐστιατόριο προσωπικοῦ κλπ.) εἶναι μικρὰ ἐμπορευματοκιβώτια, διαμορφωμέ-

1,2.
Πρόπλασμα. Γενικὴ ἄποψη.

3.
Γενικὴ διάταξη. 1. Κύρια εἴσοδος, 2. Ταμεῖα, 3. Χῶρος παράστασης, 4. Μπάρ, 5. Τέντα ἡμερήσιας λειτουργίας, 6. Τουαλέτες κοινοῦ, 7. Τέντα ἐλεφάντων, 8. 'Αποθήκευση τροφῆς ἐλεφάντων, 9. Κλουβὶ αἰλουροειδῶν, 10. Κλουβιὰ ζώων, 11. 'Αποθήκευση τροφῆς ζώων, 12. Καμαρίνια, 13. Τέντες ἀλόγων, 14. 'Αποθήκευση τροφῆς ἀλόγων, 15. Νταλίκες, 16. Πυροσβεστικὴ ἀντλία, 17. Γεννήτρια, 18. Διεύθυνση-λογιστήριο, 19. Ἔξοδος κινδύνου, 20. Βοηθητικὴ εἴσοδος, 21. 'Ιατρεῖο, 22. Σχολεῖο, 23. Μαγειρεῖο, 24. Πλυντήριο, 25. Τροχόσπιτα-κατοικίες.

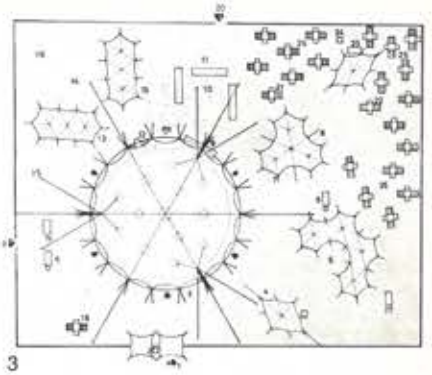

3

1

2

* 'Η δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη διπλωματικῆς ἐργασίας στὴν ἕδρα τῶν 'Εσωτερικῶν Χώρων τῆς 'Αρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, Καθηγητὴς Ι. Λιάπης, 1976.

να κατάλληλα στὸ ἐσωτερικό τους.

Οἱ κερκίδες
Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς κατασκευῆς τῶν κερκίδων ἀπὸ τὴ στέγαση ἐπιτρέπει τὴ λειτουργία τοῦ τσίρκου χωρὶς ἰδιόκτητες κερκίδες, μὲ ἐνοικιαζόμενη κατασκευὴ ἀπὸ σωλῆνες καὶ τάβλες.

4.
Τομὴ μεγάλης τέντας.

5.
Κάτοψη τροχόσπιτου.

6.
Τομὴ τροχόσπιτου.

7.
Τροχόσπιτο. Φάσεις ἐπέκτασης.

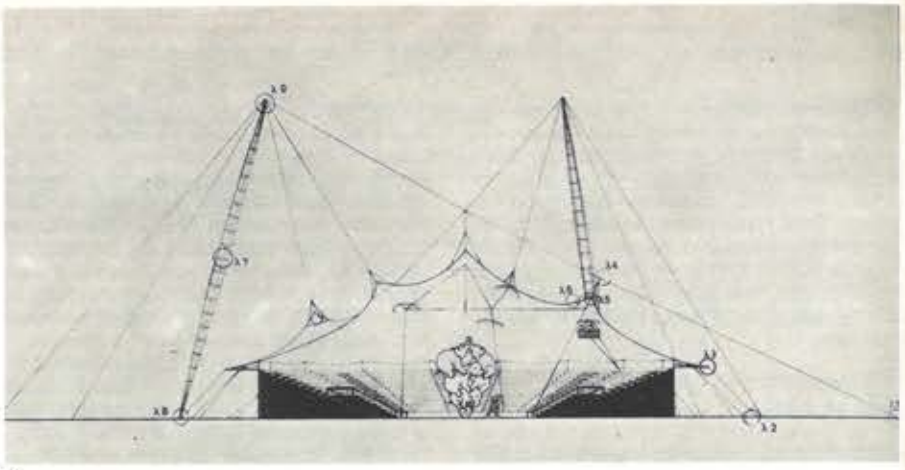

4

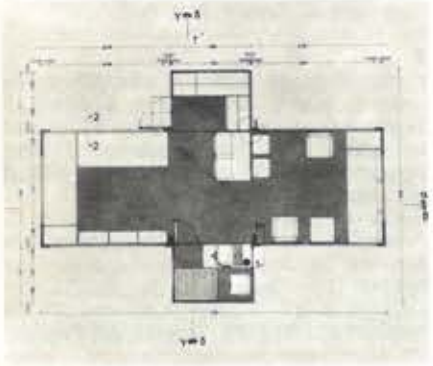

5

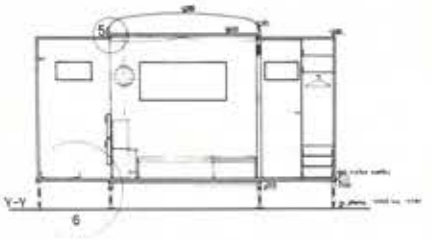

6

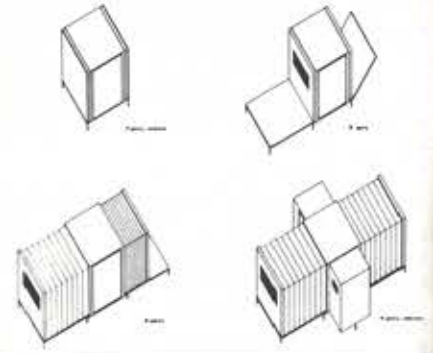

7

*Κέντρο πειραματικῆς μουσικῆς**

Ἀρχιτέκτονες Θ. Ἀποστολόπουλος, Δ. Κορπάκης, Α. Οἰκονόμου καὶ Γ. Χλωροκώστας

Στόχοι:
α) Ἐπιμόρφωση μουσικῶν τῆς κλασικῆς σχολῆς στὶς νέες τάσεις καὶ πειραματισμοὺς (συγκεκριμένη, ἠλεκτρονική, ἀλεατορικὴ μουσική, μουσικὸ θέατρο, μεικτὸ θέαμα, multi-media κλπ.).
β) Ἐκπαίδευση μουσικῶν, συνθετῶν καὶ κοινοῦ σὲ θέματα ἠλεκτρονικῆς μουσικῆς καὶ ἐπιστήμης, καθὼς καὶ ἀκουστικῆς (κύκλοι σεμιναρίων).
γ) Παροχὴ τεχνικῆς δυνατότητας στοὺς συνθέτες γιὰ τὴ σύνθεση ἔργων ἠλεκτρονικῆς καὶ συγκεκριμένης μουσικῆς.
δ) Τεκμηρίωση μουσικοῦ καὶ μουσικολογικοῦ ὑλικοῦ.
ε) Ἐπαφὴ τοῦ κοινοῦ μὲ τὸ μουσικὸ φαινόμενο.

Θέση
Διαλέχτηκε ἕνας χῶρος μὲ ὑπερτοπικὸ χαρακτήρα, κοντὰ σὲ κεντρικὲς ἀρτηρίες ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἡμιαστικός: ὁ χῶρος τοῦ Μουσείου Ἀνατολικῆς καὶ Εὐρωπαϊκῆς Τέχνης στὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Σχολὴ Εὐελπίδων.

Κτιριολογικὸ πρόγραμμα
Τὸ κέντρο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μεγάλες ὁμάδες χώρων:
α) Ἐκθέσεις ὑπαίθριες καὶ κλειστές, αἴθουσα ἀκρόασης (auditorium), φουαγιέ, κέντρο ἐνημέρωσης, χῶρο πώλησης βιβλίων καὶ δίσκων, βιβλιοθήκη-ταινιοθήκη, αἴθουσες σεμιναρίων καὶ διαλέξεων (ἐνημέρωση, τεκμηρίωση καὶ ἐκπαίδευση).
β) Ὑψηλὰ ἐλεγχόμενη ἠλεκτροακουστικὴ ζώνη: στούντιο ἐγγραφῆς Α καὶ Β, θάλαμος ἐλέγχου - ἠλεκτρονικὸ στούντιο, αὐτόνομα στούντιο συνθετῶν, στούντιο βιντέο-συνθετητῆ, ἐργαστήριο ἀνηχοϊκοῦ χώρου, τράπεζα ἤχων, ἐργαστήρια ἐπιδιόρθωσης (πειραματισμός, σύνθεση).

Σύνθεση
Ἡ εἰλικρίνεια στὴν ἔκφραση τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ προγράμματος ὁδήγησε σὲ μιὰ καθαρὴ γεωμετρικὴ μορφὴ ποὺ ἀντιπαρατίθεται στὸ νεοκλασικὸ κτίριο τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων. Βασικὸ πρόβλημα ἦταν οἱ συγκρουόμενες ἀνάγκες τοῦ κέντρου: ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ ἠχομόνωση (κλειστὸς χαρακτήρας)

1

2

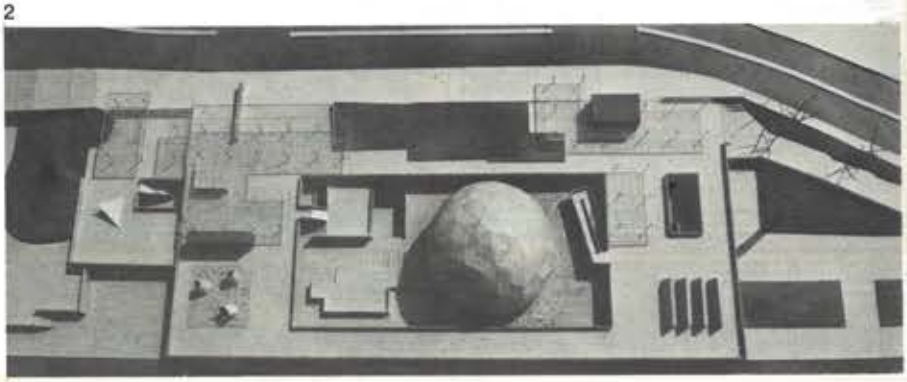

* Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη διπλωματικῆς ἐργασίας στὴν ἕδρα Γενικῆς Κτιριολογίας καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων, καθηγητὴς Δ. Ζήβας (ἐπιμελητὴς Τ. Μπίρης), τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων τοῦ Ε.Μ.Π., 1975.

1.
Άποψη άπό τήν όδό Μουστοξύδη.

2.
Πρόπλασμα.

3.
Στάθμη II. Η. 'Ηλεκτρακουστική ζώνη, Σ. Σεμινάρια, Α. 'Αναψυκτήριο, Β. Βιβλιοθήκη, Ε. Κέντρο 'Ενημέρωσης.

4.
Στάθμη III. Η. 'Ηλεκτρακουστική ζώνη, Σ. Σεμινάρια, Α. Αΐθουσα άκρόασης.

5.
Τομή κατά μῆκος.

6.
Κατασκευαστικά στοιχεῖα θόλου.

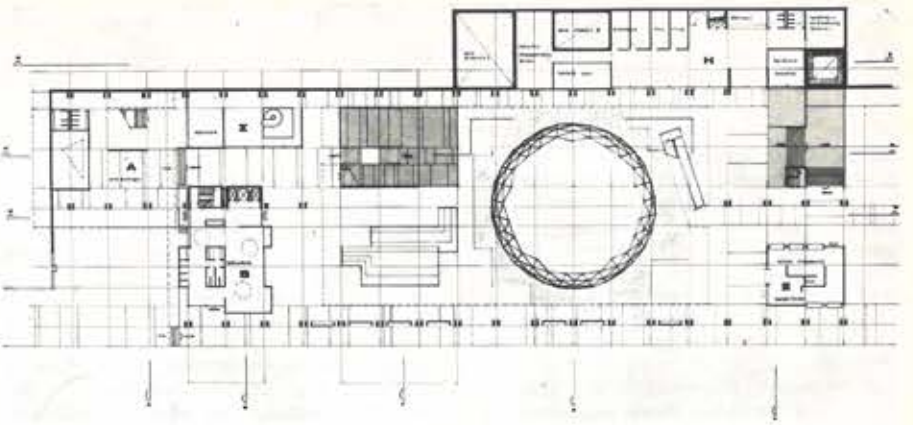

3

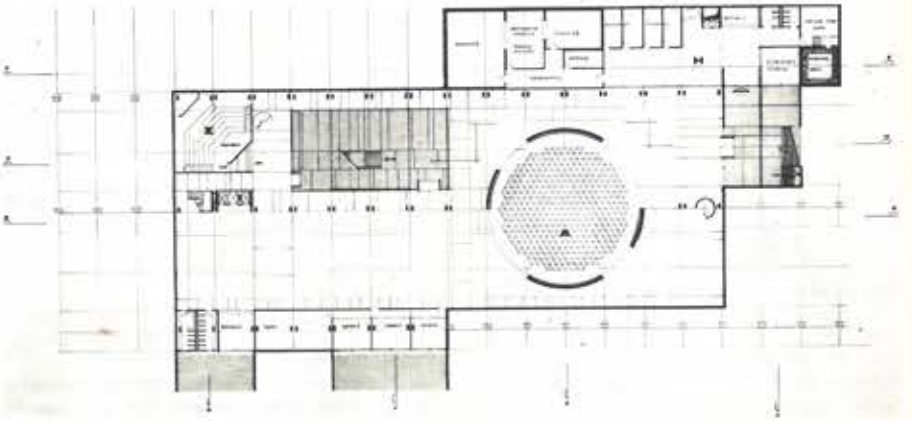

4

5

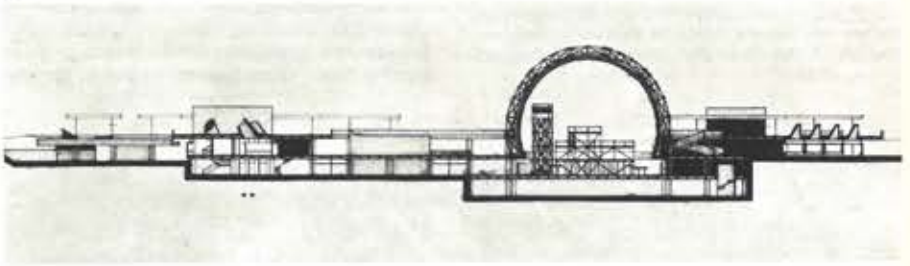

6

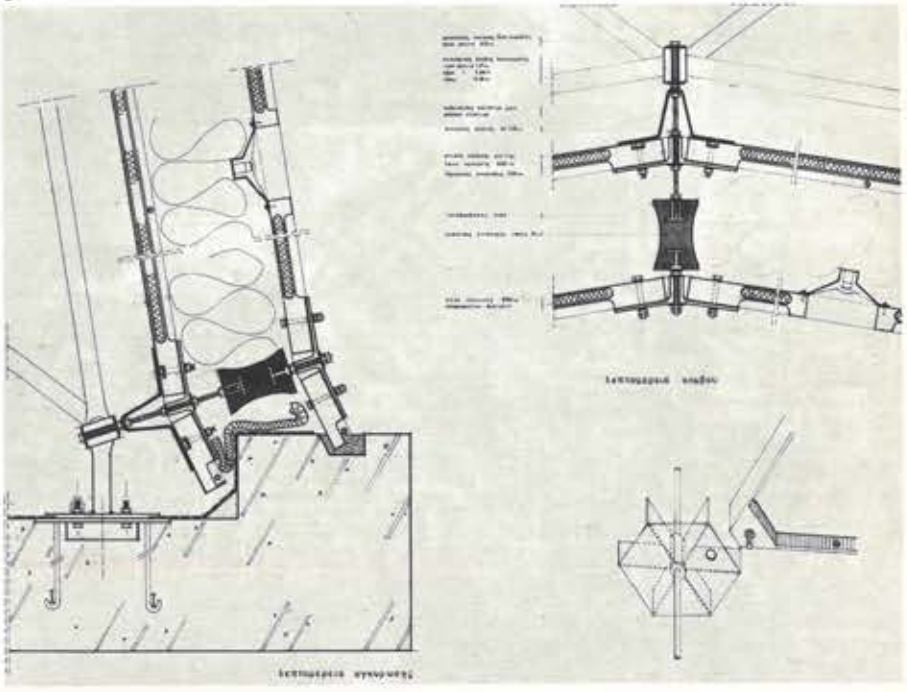

καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸ κοινὸ (ἀνοικτὸς χαρακτήρας).
'Η λύση ἐκμεταλλεύεται τὴ μικρὴ ὑψομετρικὴ διαφορὰ τῆς ὁδοῦ Μουστοξύδη (στάθμη I) ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ Πεδίου τοῦ "Αρεως (στάθμη II) γιὰ νὰ δημιουργήσει ἕνα χῶρο ἐπισκέψιμο ἀπὸ παντοῦ μὲ πολλαπλὲς διεισδύσεις.
Οἰκοδομικοὶ ὄγκοι δὲν ἐμφανίζονται ἀπὸ τὸν δρόμο ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κόμβους κατακόρυφων ἐπικοινωνιῶν, τὸν γεωδαιτικὸ θόλο καὶ ἕνα σύστημα ἐλαφρῶν στεγάστρων ποὺ δημιουργεῖ ἕνα πλέγμα διαδοχικῶν κλειστῶν καὶ ἀνοικτῶν χώρων. "Ολη ἡ ἔκταση διαμορφώνεται σὲ χῶρο ἀναψυχῆς, ἐνῶ μεγάλο μέρος τῆς σύνθεσης ἀναπτύσσεται ὑπόγεια.

Τεχνικὰ στοιχεῖα:
α) Εἰδικὲς λύσεις στὴν περιοχὴ τῆς ἠλεκτροακουστικῆς ζώνης: διπλὰ τοιχία, κολυμβητὰ πατώματα, ἀσυνεχεῖς ὡς πρὸς τὸν ἦχο κατασκευές, εἰδικὲς ψευδοροφὲς καὶ ἐπενδύσεις. 'Υπόγειες κατασκευὲς καὶ φύτευση ὀροφῆς ἠλεκτροακουστικῆς ζώνης.
β) Κάλυψη αἰθουσας ἀκρόασης ἀπὸ γεωδαιτικὸ θόλο (frequency icosaedron, class II), μὲ διάμετρο 30 μ. ποὺ ἐδράζεται στὰ 5/8 τοῦ ὕψους του. Πρόκειται γιὰ ἕνα μεταλλικὸ σφαιρικὸ χωροδικτύωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναρτῶνται μὲ μεγάλα μπουλόνια δύο ἐπάλληλες «μεμβράνες» ἀποτελούμενες ἀπὸ πλαστικὰ τριγωνικὰ πανώ. 'Ο μεταξὺ τῶν δύο ἐπιφανειῶν χῶρος γεμίζεται μὲ ὑαλοβάμβακα γιὰ ἠχομόνωση.
Τὸ δάπεδο, κινητὸ μέσω τριγωνικῶν πιεστηρίων, σχηματίζει πολλοὺς συνδυασμούς. "Εχει προβλεφθεῖ καὶ σύστημα ἱκριωμάτων μέσα στὸν θόλο γιὰ τὰ ἔργα μὲ πολλαπλὰ κέντρα ἐνδιαφέροντος. Οἱ ἠχητικές, φωτιστικές, μηχανικὲς συνθῆκες στὴν αἴθουσα ἀκρόασης ρυθμίζονται ἀπὸ ἕναν ἐσωτερικὸ πύργο ἐλέγχου.

Μελέτη οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος. Ἐφαρμογή: ἐπέκταση πόλεως Βόλου*

Ἀρχιτέκτονες Χ. Μπεζαντὲ καὶ Ν. Νικολαΐδης

Συνθετικὲς ἀρχὲς

Προηγούμενη μελέτη μας γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση στὶς περιοχὲς κατοικίας τῆς Ἀθήνας τεκμηρίωσε τὴν ἄποψη ὅτι τὸ ἰσχῦον σύστημα τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων συνεπάγεται:

α) Οὐδετεροποίηση τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος μὲ τὴ δημιουργία πλήθους δρόμων ἀπογυμνωμένων ἀπὸ σημεῖα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος.

β) Κατάτμηση τοῦ ἐλεύθερου χώρου.

γ) Παρενόχληση τῆς κινήσεως καὶ ζωῆς τοῦ πεζοῦ στὸν δρόμο ἀπὸ τὴν κυκλοφορία τοῦ αὐτοκινήτου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πιστεύουμε ὅτι «ὁ δρόμος ποὺ σφύζει ἀπὸ ζωή», στὸν ὁποῖο δηλαδὴ συγκεντρώνονται πολλαπλὲς ἀστικὲς λειτουργίες, εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μιὰ «γειτονιὰ» καὶ σὲ μιὰ οἰκιστικὴ περιοχὴ ὅπου ἁπλὰ «συμβαίνει» νὰ μένουμε. Σταδιακὰ ὁδηγηθήκαμε σὲ ἀρχὲς συνθέσεως ἀντίστοιχες ὡς ἕνα σημεῖο μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ Bakema καὶ τῆς σχολῆς του:

α) Γραμμικὴ ἀνάπτυξη τῆς κατοικίας κατὰ μῆκος βασικῶν πεζοδρόμων, ἀξόνων συγκεντρώσεως τῶν λειτουργιῶν κοινοῦ ἐνδιαφέροντος.

β) Βασικοὶ ὁδικοὶ ἄξονες ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοὺς πεζοδρόμους. Δίκτυο διανομῆς καὶ σταθμεύσεως στὸ «πίσω μέρος» τῆς δομήσιμης ζώνης.

γ) Ἑνοποίηση τῶν ἐλεύθερων χώρων καὶ τοῦ πρασίνου ἀνάμεσα στὶς δομήσιμες ζῶνες.

* Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη διπλωματικῆς ἐργασίας στὴν ἕδρα Πολεοδομίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Α. Ἀραβαντινός, ἐπιμελητὴς Γ. Σαρηγιάννης, 1974.

Ἐφαρμογή

Σὰν πεδίο ἐφαρμογῆς διαλέξαμε τὴν προβλεπόμενη περιοχὴ ἐπεκτάσεως τοῦ Βόλου γιατί:

α) Ὑπάρχει ὁλοκληρωμένο ρυθμιστικὸ σχέδιο τῆς πόλεως.

β) Ἡ σχετικὰ ἐξελιγμένη ἀστικὴ νοοτροπία τῶν κατοίκων ἐπιτρέπει τὸν πειραματισμό.

γ) Ἡ περιοχὴ χρησιμοποιεῖται σήμερα γιὰ καλλιέργειες χαμηλῆς ἀποδόσεως, καὶ ἔτσι δὲν ὑπάρχει πρόβλημα οἰκιστικῶν ἀνακατατάξεων.

Τὸ δίκτυο κύριων πεζοδρόμων, οἱ χρήσεις γῆς καὶ οἱ κύριοι ὁδικοὶ ἄξονες μελετήθηκαν γιὰ τὸ σύνολο τῆς περιοχῆς καὶ γιὰ πληθυσμὸ 32.000 κατοίκους περίπου, ποὺ προβλέπει τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο.

Ἡ νέα πόλη ἀναπτύσσεται σὲ τρεῖς φάσεις γιὰ λόγους οἰκονομικούς, κοινωνικοὺς καὶ τεχνικούς. Γιὰ τὴν πρώτη φάση δόθηκε συγκεκριμένη συνθετικὴ πρόταση. Τὰ ὕψη τῶν κτιρίων εἶναι τὰ συνηθισμένα στὶς ἑλληνικὲς πόλεις (1-7 ὄροφοι) καὶ ἡ μεικτὴ πυκνότητα ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο (250 κατ/ha).

Κρατικὴ παρέμβαση

Ἡ κρατικὴ παρέμβαση θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθήσει τὶς παρακάτω ἀρχές.

α) Σεβασμὸς τοῦ δικαιώματος ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σὲ ἐπιφάνεια κτιρίου.

β) Περιορισμὸς τοῦ δικαιώματος ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στὸν ἐλεύθερο χῶρο. Ἑνοποίηση καὶ κοινωνικοποίηση τοῦ ἐλεύθερου χώρου στὴν πόλη.

γ) Διατήρηση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας στὴ φάση οἰκοδομήσεως.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς προβλέπεται ἡ ἀκόλουθη διαδικασία γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ νέου οἰκισμοῦ:

α) Σύνταξη πλήρους κτηματολογίου τῆς περιοχῆς.

β) Σύνταξη σχεδίων σὲ κλίμακα 1:5000 ἢ 1:1000 ἀπὸ τὰ γραφεῖα πολεοδομίας ἢ ἰδιῶτες μελετητὲς ὕστερα ἀπὸ διαγωνισμό, μὲ δεδομένες τὶς βασικὲς συνθετικὲς ἀρχές. Ὁ μεικτὸς συντελεστὴς δομήσεως τῆς περιοχῆς θὰ εἶναι ὁ σήμερα προβλεπόμενος.

γ) Ἀνακατανομὴ τῶν ἰδιοκτησιῶν. Κάθε σημερινὸς ἰδιοκτήτης γῆς θὰ δικαιοῦται τόσο ἐμβαδὸ ὁριζόντιας ἰδιοκτησίας στὰ κτίρια ποὺ προβλέπει ἡ μελέτη, ὅση εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κτιρίου ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ χτίσει στὸ σημερινό του κτῆμα, μὲ τοὺς ἰσχύοντες ὅρους δομήσεως. Στὴν πράξη τὸ κράτος κατανέμει στοὺς δικαιούχους ποσοστὰ συνιδιοκτησίας στὴν προβλεπόμενη ἀπὸ τὴ μελέτη ἐπιφάνεια κάθε οἰκοδομῆς.

Ἡ διατήρηση τοῦ μεικτοῦ συντελεστῆ δομήσεως στὴν περιοχὴ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπάρκεια τῶν ἐπιφανειῶν τῶν κτιρίων.

δ) Οἱ συνιδιοκτῆτες μποροῦν νὰ ἀναθέσουν τὴν κατασκευὴ τῶν κτιρίων, σὰν ἐργοδότες ἢ μὲ ἀντιπαροχὴ σὲ ἀναδόχους τῆς ἐκλογῆς τους. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ δέσμευση ποὺ θὰ ἔχουν γιὰ τὸ περίγραμμα καὶ τὸν ἀριθμὸ ὀρόφων τῶν κτιρίων, ἰσχύει στὴν οὐσία καὶ μὲ τὸ σημερινὸ σύστημα δομήσεως.

Βασικὰ πλεονεκτήματα τοῦ συστήματος εἶναι ἡ ἀποφυγὴ ἀπαλλοτριώσεων καὶ ἡ διατήρηση τοῦ πλουραλισμοῦ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας στὴ φάση κατασκευῆς. Μειονεκτήματα εἶναι ὁ αὐξημένος χρόνος ἐκπονήσεως τῆς μελέτης καὶ ἡ δυσκολία ἢ ἀδυναμία ἐφαρμογῆς σὲ περιοχὲς ὅπου ἡ οἰκοδόμηση ἔχει ἤδη ἀρχίσει.

1

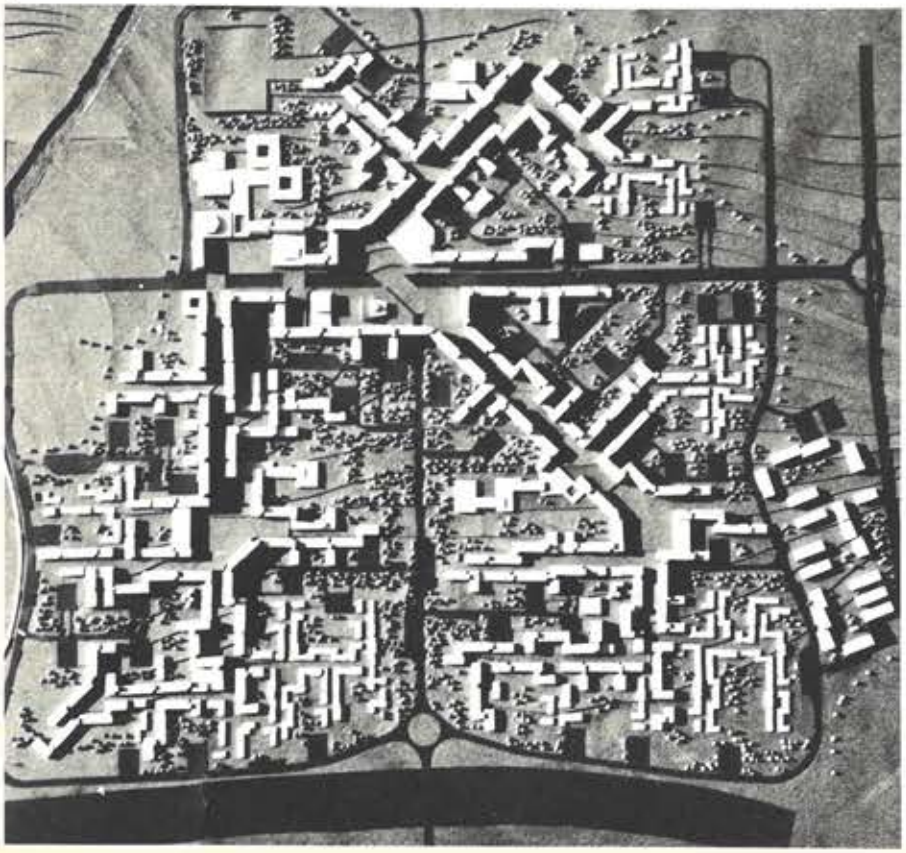

2

1.
Α΄ Φάση. Πρόπλασμα.

2.
Χρήσεις γῆς.

Μιὰ πρόταση χωροθέτησης τοῦ νέου διεθνοῦς ἀεροδρομίου γιὰ μιὰ ὀρθολογικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς Ἀττικῆς

τῶν ἀρχιτεκτόνων Γ. Ἀθανασιάδη καὶ Ρ. Κοτσινάρη, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς:
G. Roisecco, καθηγητὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς Ρώμης, Α. Pagani ἐπιμελητὴ καὶ Α. Παρπαΐρη, ἀρχιτέκτονα-πολεοδόμο

Εἰσαγωγή

Ἔχοντας ἀπασχοληθεῖ στὴν Ἰταλία μὲ ἕνα ἀντίστοιχο θέμα (1), πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη μεταφορᾶς τοῦ ἀεροδρομίου τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ σὲ μιὰ καλύτερη θέση. Οἱ λόγοι τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς εἶναι πολλοὶ καὶ γνωστοί, γι' αὐτὸ καὶ δὲν κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ ἐπανάληψή τους. Εἶναι γνωστὲς ἐπίσης οἱ διάφορες προτάσεις (2) ποὺ κατὰ καιροὺς ἔγιναν, καθὼς καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία τους.

Ἡ πρότασή μας βασίζεται στὶς ἐρευνες καὶ ἀναλύσεις τῶν προβλημάτων τοῦ Λεκανοπεδίου Ἀττικῆς ἀπὸ ἄποψη χωροταξίας καὶ πολεοδομίας (3), καὶ περιλαμβάνει τὶς πιὸ κάτω χωροθετήσεις γιὰ μιὰ ἰσόρροπη καὶ ὀρθολογικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς Ἀττικῆς:

α) παραμονὴ τῆς διοίκησης καὶ τοῦ πνευματικοῦ κέντρου στὴν Ἀθήνα,

β) μεταφορὰ τοῦ ἐμπορικοῦ λιμανιοῦ ἀπὸ τὸν Πειραιὰ στὴν Ἐλευσίνα γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς καινούριου βιομηχανικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ κέντρου τῆς Ἀττικῆς καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας,

γ) δημιουργία νέου ὁδικοῦ ἄξονα, ποὺ θὰ συνδέει τὴν Κόρινθο μὲ τὰ Μεσόγεια καὶ θὰ τέμνει τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης στὸ ὕψος τοῦ Μενιδιοῦ, δημιουργώντας ἐκεῖ ἕνα νέο κόμβο ὅπου θὰ συγκεντρωθοῦν ὁρισμένες σημαντικὲς λειτουργίες τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς Ἀττικῆς. Ὁ ἄξονας αὐτὸς θὰ λειτουργεῖ καὶ σὰν διαχωριστικὸ στοιχεῖο μεταξὺ τῆς ἀστικῆς ἀνάπτυξης τῆς πρωτεύουσας καὶ τῆς βιομηχανικῆς περιοχῆς ποὺ θὰ ἐπεκτείνεται πρὸς βορρά,

δ) ἀνάπτυξη τῆς Θήβας ὡς βιομηχανικοῦ κέντρου μὲ εὐρύτερη ἐπιρροὴ στὴ γύρω περιοχή,

ε) προτίμηση τῆς Τανάγρας ὡς θέσης τοῦ νέου διεθνοῦς ἀεροδρομίου γιατὶ βρίσκεται στὸν ὁδικὸ ἄξονα Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης (4). Ἐπίσης, γιατὶ ἀπὸ τὶς μελέτες τῶν πιὸ γνωστῶν ἀεροδρομίων προκύπτει πὼς μιὰ ἀπόσταση 40-50 χλμ. μεταξὺ τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τοῦ κέντρου τῆς πόλης εἶναι ἀπαραίτητη σὰν ζώνη ἀσφαλείας γύρω ἀπὸ κάθε μεγάλη πόλη γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀνάπτυξή της, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἕνα ἄριστα μελετημένο σύστημα μετακίνησης ἐπιβατῶν μὲ μέσα ταχύτατα (χερσαῖα, ὑπόγεια, ἐναέρια, ὅπως μετρὸ ἢ ἑλικόπτερο).

Τὸ ἀεροδρόμιο

Τὸ ἀεροδρόμιο τῆς Τανάγρας μελετήθηκε γιὰ 6.000.000 ἐπιβάτες τὸν χρόνο. Ἡ σύνθεσή του βασίζεται στὴ χρήση τυποποιημένων στοιχείων (πυρήνων, δορυφόρων) ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ σταδιακὴ ἀνάπτυξή του.

Ἡ λειτουργία τοῦ ἀεροδρομίου προβλέπεται σὲ τρία ἐπίπεδα. Ἔτσι ἐξασφαλίζεται ἡ ἀνεξάρτητη κίνηση τῶν ἀφικνούμενων καὶ ἀναχωρούντων ἐπιβατῶν, καὶ τῶν ἀποσκευῶν κατὰ τὰ πρότυπα τῶν ἀεροσταθμῶν μεγάλης κίνησης.

Ἡ πρόταση προβλέπει νὰ δημιουργηθοῦν σὲ α' φάση δύο ἀεροσταθμοὶ-πυρῆνες, μὲ δυνατότητα ἐξυπηρέτησης 3.000.000 ἐπιβατῶν ὁ καθένας.

Φτάνοντας στὸν ἀεροσταθμὸ μὲ ὁποιοδήποτε μέσο μεταφορᾶς (monorail, ἑλικόπτερο, μετρό, λεωφορεῖο ἢ ἰδιωτικὸ αὐτοκίνητο), ὁ ἐπιβάτης μεταφέρεται μὲ κυλιόμενους τάπητες στὸ ἐπίπεδο ἀναχωρήσεων. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ δρόμου βρίσκεται καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀφίξεων. Χάρη στὴ μορφὴ τοῦ ἀεροσταθμοῦ, ἡ ὁποία διαχωρίζει τὴν εἴσοδο ἀπὸ τὴν ἔξοδο, δὲν προκαλεῖται σύγχυση στοὺς ἐπιβάτες.

Ἡ ἐπιβίβαση τῶν ἐπιβατῶν στὰ ἀεροπλάνα γίνεται ἀπὸ τοὺς δορυφόρους, στοὺς ὁποίους μεταφέρονται ἀπὸ τὸν κυρίως ἀεροσταθμὸ-πυρήνα μὲ κινητοὺς τάπητες ὑπογείως.

Γιὰ γρήγορες μετακινήσεις καὶ συνδέσεις μὲ τὴν πρωτεύουσα, τὴ Θήβα, τὴ Χαλκίδα καὶ τὶς ἄλλες μελλοντικὲς ἀστικὲς ἀναπτύξεις, ἔχει προβλεφθεῖ καὶ ἕνα ἑλικοδρόμιο. Στὸν ἴδιο χῶρο προβλέπεται ἀεροπορικὴ λέσχη γιὰ μικρὰ τουριστικὰ ἀεροπλάνα καὶ γιὰ ἀεραθλητισμό. Ἡ σύνδεση τοῦ ἑλικοδρομίου μὲ τοὺς ἀεροσταθμοὺς γίνεται καὶ αὐτὴ μὲ ὑπόγειες ὁδούς, γιὰ τὴ γρήγορη μετακίνηση, τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἐδάφους καὶ τὸν διαχωρισμὸ τῶν κινήσεων.

---

1. Διπλωματικὴ ἐργασία (σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα-πολεοδόμο Α. Παρπαΐρη) «Τὸ ἀεροδρόμιο» (Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ Ρώμης, καθηγητὴς G. Roisecco, ἐπιμελητὴς A. Pagani) καὶ συμμετοχὴ μὲ τὸν καθηγητὴ G. Roisecco στὸν ἀρχιτεκτονικὸ διαγωνισμὸ γιὰ τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Γιοχάννεσμπουργκ.

2. Προτάσεις Δοξιάδη γιὰ Μακρόνησο, Α. Παρπαΐρη γιὰ ἀεροδρομιακὸ σύστημα Ἀττικῆς καὶ Υ.Π.Α. γιὰ Σπάτα.

3. Ρυθμιστικὸ Σχέδιο Ἀθηνῶν Υ.Δ.Ε., χωροταξικὸ σχέδιο Ἀθηνῶν Δοξιάδη, Ε' Ἀρχιτεκτονικὸ Συνέδριο στὴν Ἀθήνα, 1966, πρότασή μας στὴν ἕδρα Πολεοδομίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς Ρώμης.

4. Πρόταση ποὺ περιλαμβάνεται στὴ διπλωματικὴ ἐργασία μας.

1

3

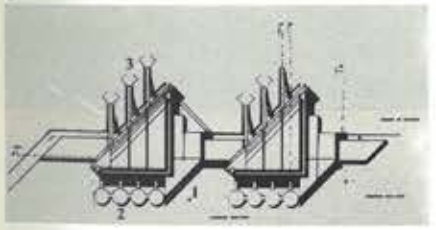

1.
Γενικὸ τοπογραφικό.

2.
Τοπογραφικό. 1. Πυρήνας, 2. Δορυφόρος, 3. Ἑλικοδρόμιο, 4. Ἀερολέσχη, 5. Ὑπόγειοι κυλιόμενοι τάπητες, 6. Χῶρος στάθμευσης, 7. Πύργος ἐλέγχου, 8. Μοτέλ.

3.
Ἀεροσταθμοί. 1. Ἔξοδος ἀπὸ ἐπίπεδο ἀφίξεων καὶ χῶρος στάθμευσης λεωφορείων - ταξί, 2. Εἴσοδος στὸ ἐπίπεδο ἀναχωρήσεων, 3. Ὑπόγειοι κυλιόμενοι τάπητες.

2

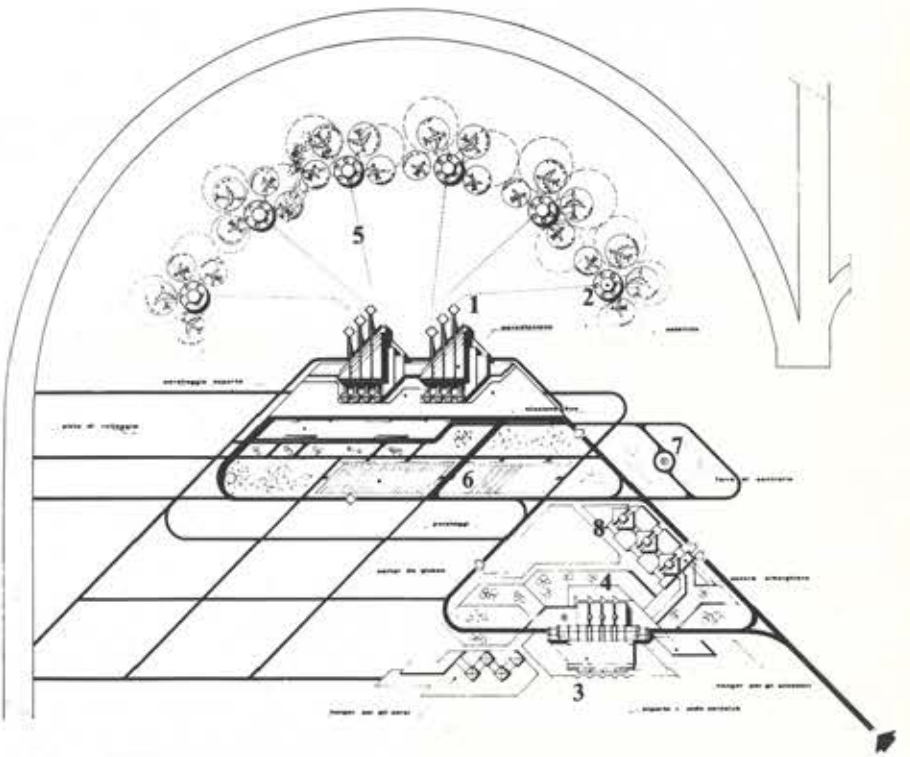

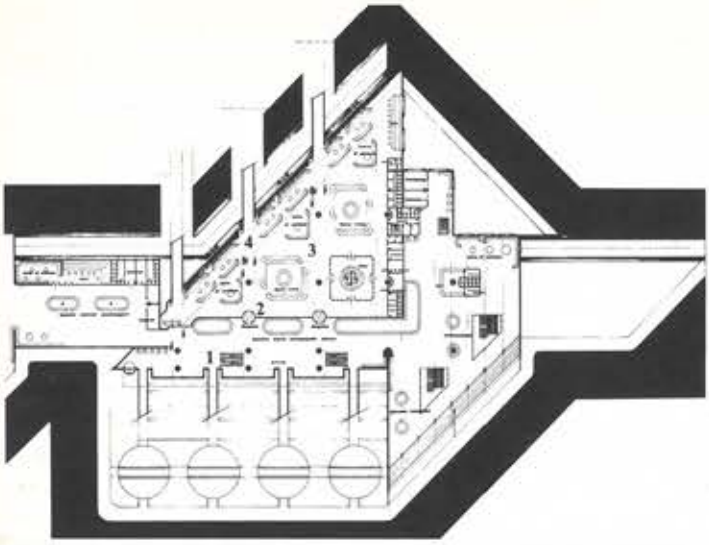

4

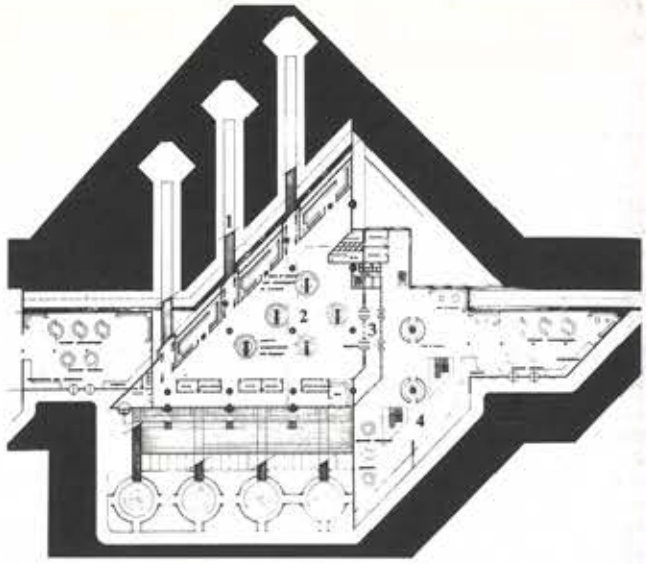

5

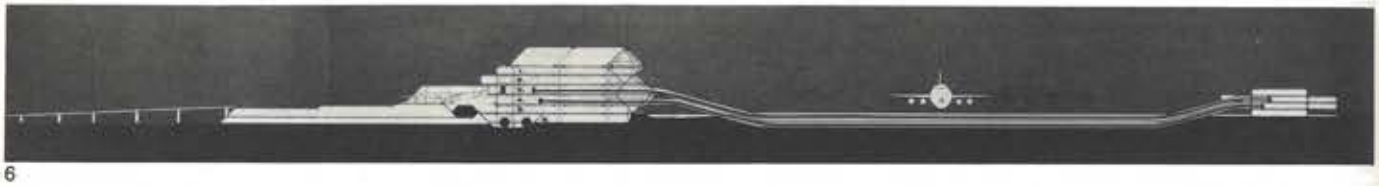

6

4.
Κάτοψη στὸ ἐπίπεδο ἀναχωρήσεων. 1. Εἴσοδος, 2. Τελωνεῖο, 3. Αἴθουσα ἀναμονῆς, 4. Ἔξοδος.

5.
Κάτοψη στὸ ἐπίπεδο ἀφίξεων. 1. Εἴσοδος, 2. Παραλαβὴ ἀποσκευῶν, 3. Τελωνεῖο, 4. Ἔξοδος.

7

8

9

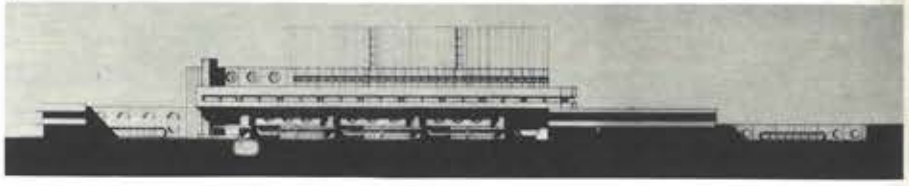

10

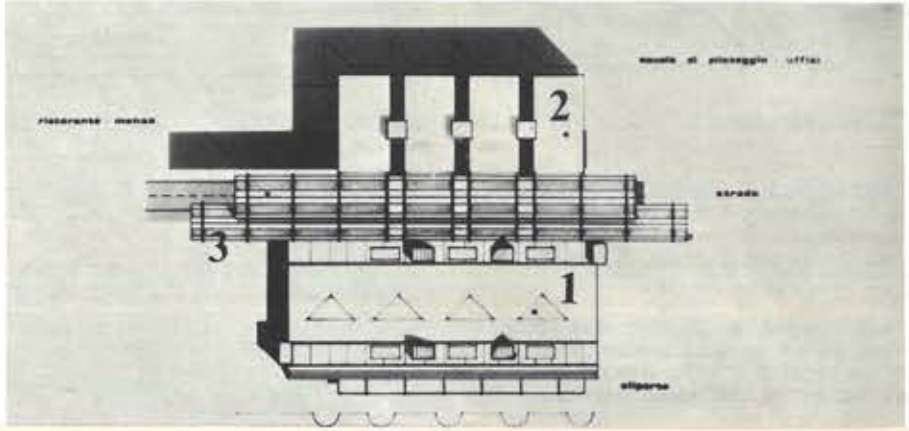

6,7.
Χαρακτηριστικὲς τομές.

8.
Πρόσοψη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀεροπλάνων.

9.
Πρόσοψη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πόλης.

10.
Ἑλικοδρόμιο. 1. Ἑλικοδρόμιο, 2. Σχολὴ ἐκπαίδευσης πιλότων, 3. Ἑστιατόρια.

Πρόταση γιὰ τὴ δημιουργία πνευματικοῦ κέντρου στὸν χῶρο τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων*

Ἀρχιτέκτονες Α. Κρητικὸς καὶ Α. Κανάκης

Τὴν ἰδέα γιὰ τὴ μελέτη ἔδωσε ἡ μελλοντικὴ μεταφορὰ τῆς σχολῆς στὰ καινούρια κτίριά της στὴ Βάρη.

Ὁ χῶρος τῆς σχολῆς βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς πρὸς βορρὰ ἐπεκτεινόμενης πόλης τῆς Ἀθήνας, στὸν ἄξονα τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθήνας-Λαμίας. Βρίσκεται σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ περιοχὲς κατοικίας, ὅπως οἱ συνοικίες Κυψέλη, Γκύζη καὶ Ἐξάρχεια, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει σὲ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τους νὰ ἐπισκέπτονται τὸν χῶρο χωρὶς τὴν ἀνάγκη μεταφορικοῦ μέσου. Αὐτὸ εἶναι βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἑνὸς ἀστικοῦ πνευματικοῦ κέντρου ποὺ πρῶτα πρέπει νὰ λειτουργεῖ στὴν περιορισμένη κλίμακα ὁρισμένων συνοικιῶν καὶ ἔπειτα σὰν πνευματικὸς μαγνήτης ὁλόκληρης τῆς πόλης. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἐπίσης κεντρικὸ σημεῖο τοῦ ἄξονα Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου - Ἀττικοῦ Ἄλσους (τὸ ἕνα εἶναι ὁ σημαντικότερος σὲ ἀρχαιολογικὴ καὶ μορφωτικὴ ἀξία χῶρος μετὰ τὴν Ἀκρόπολη, ἐνῶ τὸ Ἄλσος μὲ τὴ μελλοντικὴ του διαμόρφωση θὰ ἀποτελέσει τὸν κατεξοχὴν «πνεύμονα» ὁλόκληρου τοῦ Λεκανοπεδίου). Ἡ περιοχή, τέλος, εἶναι ἤδη πόλος ἕλξης γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀθήνας, ἰδιαίτερα τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες, λόγω τοῦ πάρκου τοῦ πεδίου τοῦ Ἄρεως.

Στὴν προτεινόμενη διαμόρφωση τοῦ χώρου διατηρεῖται τὸ Ἀβερώφειο κτίριο τῆς σχολῆς, ποὺ μὲ κατάλληλη ἀνακαίνιση προορίζεται γιὰ μουσειακὸς χῶρος. Ἡ ὑπόλοιπη ἔκταση διαμορφώνεται σὲ πάρκο καὶ στὸ βορινὸ ἄκρο της τοποθετεῖται τὸ πνευματικὸ κέντρο. Ἔτσι, τὸ πράσινο ἑνοποιεῖ τὸ σύγχρονο κτίριο μὲ τὸ παραδοσιακό. Πίσω ἀπὸ τὸ πνευματικὸ κέντρο, στὸ σημεῖο τῆς εἰσόδου γιὰ τὸ θέατρο, ὑπάρχει χῶρος στάθμευσης γιὰ 250 αὐτοκίνητα.

Τὸ πνευματικὸ κέντρο ἀποτελεῖται ἀπό: α) μεγάλη αἴθουσα πολλῶν χρήσεων μὲ χωρητικότητα 1100 ὡς 1500 θέσεων, β) βιβλιοθήκη 150 θέσεων, γ) αἴθουσα ἐκθέσεων ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, δ) αἴθουσα συσκέψεων 150 ἀτόμων, ε) ἐστιατόριο καὶ ζαχαροπλαστεῖο.

Τὰ διάφορα τμήματά του ἔχουν ἀνεξάρτητους ὄγκους καὶ ἑνοποιοῦνται μὲ ἕνα δικτύωμα μήκους 90 μ. καὶ πλάτους 65 μ. ποὺ ἐξυπηρετεῖ λειτουργικὲς ἀνάγκες τοῦ συγκροτήματος. Τὸ δικτύωμα εἶναι στατικὰ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κατασκευὴ καὶ στηρίζεται σὲ ἕξι ὑποστυλώματα.

Ἡ μεγάλη αἴθουσα χρησιμεύει γιὰ παραστάσεις παραδοσιακοῦ ἢ μοντέρνου θεάτρου, προβολές, συναυλίες, συνέδρια κ.ἄ. Καθεμιὰ ὅμως ἀπὸ τὶς χρήσεις αὐτὲς ἔχει διαφορετικὲς ἀνάγκες χώρου καὶ ἀκουστικῆς. Γι' αὐτὸ ἐπινοήθηκε ἕνα σύστημα ἀναρτημένων ἀπὸ τὸ δικτύωμα πρισμάτων ποὺ μὲ ἕναν κατάλληλο μηχανισμὸ παίρνουν διάφορες θέσεις, δημιουργώντας ἔτσι τὴν κατάλληλη ἀκουστικὴ ἐπιφάνεια. Τὸ ἐπίπεδο τῆς ὀρχήστρας καὶ τῆς σκηνῆς σχηματίζεται ἀπὸ κύβους 1,0×1,0 μ. ποὺ στηρίζονται σὲ ὑδραυλικὰ ἀνυψωτήρια καὶ ποὺ μποροῦν νὰ ἀλλάζουν θέση ἀνάλογα μὲ τὶς σκηνικὲς ἀνάγκες.

* Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη διπλωματικῆς ἐργασίας στὴν ἕδρα Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας, καθηγητὴς R. Maestro.

1

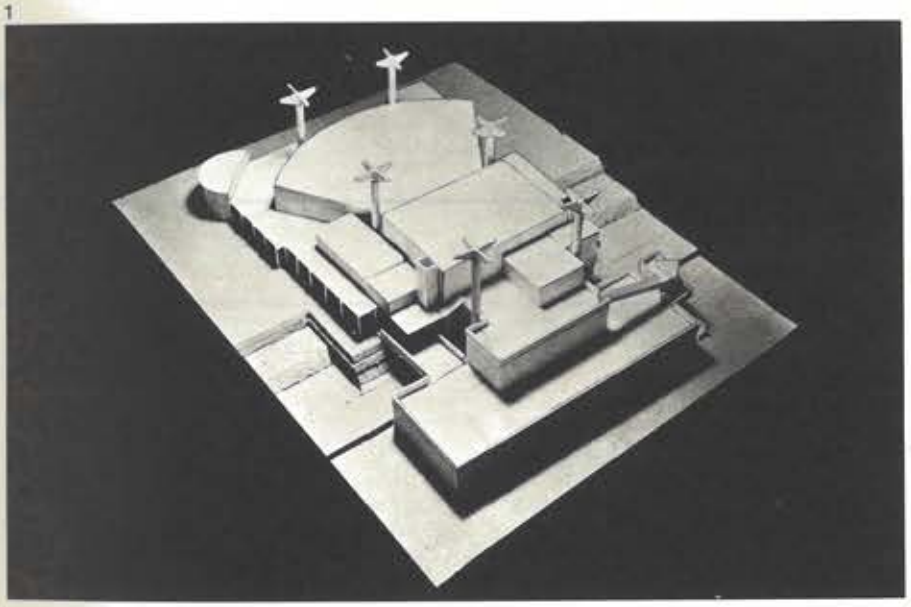

1. Τὸ πνευματικὸ κέντρο. Πρόπλασμα.

2

2. Γενικὴ διάταξη. 1. Μουσειακὸς χῶρος, 2. Πνευματικὸ κέντρο, 3. Χῶρος στάθμευσης.

3

4

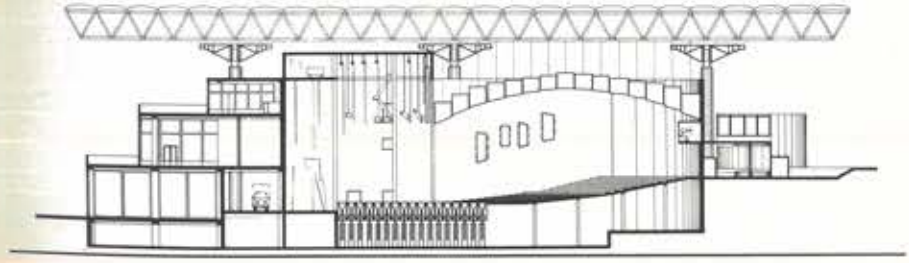

3. Τομὴ κατὰ μῆκος.

4. Τομὴ πνευματικοῦ κέντρου.

2

Ἱστορία - Θεωρία

Ἔρευνες

History - Theory

Research

Ἀπὸ τὴν πολεοδομοποίηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν ἀρχιτεκτονοποίηση τῆς πολεοδομίας

Εἰσαγωγικὲς σημειώσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας

τοῦ ἀρχιτέκτονα Π. Γ. Λαζαρίδη

Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου ἦταν πάντα, καὶ ἐξακολουθεῖ βέβαια νὰ εἶναι, δυναμικὸ ἀντικατόπτρισμα τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δομῶν τῆς κοινωνίας ποὺ τὴν πραγματοποιεῖ, καὶ ὄργανο ἐλέγχου τῆς ἐξέλιξής της. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐννοηθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὴ δυναμικὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ.

Στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο ἡ λέξη ἀντικατόπτρισμα σημαίνει πὼς ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀντιστοιχεῖ πάντα σὲ μιὰ ὁρισμένη *τάξη* ποὺ εἶναι ἡ «τάξη πραγμάτων» ἡ ὁποία *κυριαρχεῖ* στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωή. Ἡ τάξη ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου εἶναι ἔκφραση τοῦ συστήματος παραγωγῆς ἀλλὰ βαφτίζεται συχνὰ μὲ ἕνα ἄλλο ὄνομα καὶ ἀποκαλεῖται «ἀταξία», «ἀναρχία» ἢ «χάος» κάθε φορὰ ποὺ δὲν λειτουργεῖ ἱκανοποιητικὰ γιὰ τὸ σύστημα παραγωγῆς ποὺ τὴν ἔχει γεννήσει. Δηλαδή, κάθε φορὰ ποὺ ἡ ἀποκατάστασή της στὴν κοινωνικὴ ἢ τὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα προσκρούει σὲ συνθῆκες, ἢ γεννᾶ ἢ ἴδια συνθῆκες, οἱ ὁποῖες βάζουν σὲ κίνδυνο τὸ σύστημα παραγωγῆς, λειτουργώντας ἀνταγωνιστικὰ μὲ τὴν προοπτικὴ διαιώνισης τοῦ συστήματος καὶ ὁρισμένων μορφῶν κυριαρχίας ποὺ τὸ χαρακτηρίζουν.

Στὸ πολιτικὸ ἐπίσης ἐπίπεδο, *δυναμικὸ* ἀντικατόπτρισμα (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἔννοια τῆς στατικότητας, δηλαδὴ τῆς μονοσήμαντης σχέσης) σημαίνει πὼς ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου μπορεῖ ὡς ἕνα σημεῖο νὰ ὑποβοηθήσει τὴ γέννηση καὶ ἀνάπτυξη καὶ *νέων* τρόπων συμπεριφορᾶς. Αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του σημαίνει πὼς ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου μπορεῖ βέβαια νὰ ἀναστέλλει τὴ δυναμικὴ τῆς ἐξέλιξης ἢ νὰ «παγώνει» τὶς κοινωνικὲς σχέσεις, ἀλλὰ καὶ ὅτι μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἐπιτρέπει ἀντιδράσεις (ἀρνητικὲς ἢ θετικὲς) ποὺ νὰ διευκολύνουν τὴν προώθηση καὶ δημιουργία νέων κοινωνικῶν σχέσεων. Οἱ νέες αὐτὲς σχέσεις δὲν μπορεῖ ὅμως παρὰ νὰ βασίζονται σὲ ἕνα *ὑπόβαθρο* οἰκονομικῶν σχέσεων καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπικαλύπτονται ἀπὸ ἕνα *ἐποικοδόμημα* νέων ἀξιῶν καὶ σχέσεων ἀνάμεσά τους (1).

Ἡ σύγχρονη κοινωνία, ποὺ προωθεῖ τὴ δική της ὀργάνωση τοῦ χώρου, εἶναι κοινωνία βιομηχανικὴ καὶ ἀναπτύχθηκε στὴ βάση τῶν ἀνακατατάξεων ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ τὴ λεγόμενη «βιομηχανικὴ ἐπανάσταση». Χαρακτηριστικό της, ἀπὸ τὴν ἄποψη ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ κοινωνία τῶν πόλεων, δηλαδὴ γιὰ ἀστ(υ)ικὴ κοινωνία. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔνταση τῆς κριτικῆς ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀσκήσει κανεὶς γι' αὐτό, δηλαδὴ γιὰ τὴ διάσταση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν πόλη καὶ τὴν ὕπαιθρο, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς διάστασης στὴν οἰκονομική, τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ζωή, ἡ *κυριαρχία* τῶν πόλεων ἐμφανίζεται σὰν δομικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.

Ἡ συγκέντρωση στὸν χῶρο μεγάλων τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ, καὶ ἡ συγκέντρωση ἐπίσης στὸν ἴδιο αὐτὸ χῶρο ὅλων σχεδὸν τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν μέσων ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς παραγωγῆς, καθὼς καὶ τῶν μορφῶν ἐλέγχου, εἶναι τόσο μεγάλη, τόσο ἀποτελεσματικὴ πολιτικὰ ἀλλὰ καὶ τόσο φανερή, ὥστε δὲν θὰ ἦταν καθόλου ἄστοχο νὰ εἰπωθεῖ πὼς ἡ πόλη εἶναι ὁ *ὁρίζοντας* τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς κοινωνίας· τουλάχιστο τῶν μορφῶν της ποὺ τὶς γνωρίζουμε καλύτερα ἐπειδὴ ἔχουν μιὰ πιὸ μακρόχρονη ἱστορικὴ παρουσία, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία φάνηκε νὰ παγιώνονται ὁρισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά τους. Ὅπως στὸ ἐπίπεδο τῆς ὀπτικῆς ἀντίληψης ὁ «ὁρίζοντας» εἶναι συγχρόνως δύο πράγματα, δηλαδὴ (α) μιὰ νοητὴ γραμμὴ-*ὅριο*, ποὺ δὲν ἔχει ἡ ἴδια ὑλικὴ ὑπόσταση, ἀλλὰ ποὺ περιβάλλει *ὅλα* τὰ ὁρατὰ ἀντικείμενα, συγκρατώντας τα στὸ ὀπτικὸ πεδίο καὶ κάνοντάς τα νὰ γίνονται ἀντιληπτὰ καὶ συνεπῶς νὰ ὑπάρχουν, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι καὶ (β) τὸ ἀπροσδιόριστο ἐκεῖνο βάθος ἀπὸ ὅπου *νέα* ἀντικείμενα μποροῦν νὰ μποῦν στὸ ὀπτικὸ πεδίο, νὰ γίνουν ὁρατὰ καὶ ἔτσι νὰ ὑπάρξουν, δημιουργώντας τὶς προϋποθέσεις νέων (ὀπτικῶν) σχέσεων, ἔτσι καὶ ἡ πόλη εἶναι γιὰ τὴ σύγχρονη βιομηχανικὴ κοινωνία (α) τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς *ὅριο*, ποὺ μέσα του ἐγγράφονται καὶ ὁρίζονται *ὅλες* οἱ βασικές της σχέσεις, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι καὶ (β) ὁ κατ' ἐξοχὴν *τόπος* ὅπου

From urbanisation of architecture to architecturalisation of the town planning conception

Introductory notes on the development of modern architectural and town planning conceptions

by P. Lazarides, architect

Organisation of space is dialectically interrelated with economic and social structures, and an instrument of sociopolitical control. It is a reflection of the productive system, an «order of things» expressing its inherent structure. Words like «disorder», «anarchy» or «chaos» are often used to describe this «order», when the outcome that reflects the socioeconomic reality, proves to be contradictory, or some times antagonistic to the survival of the system; that is to say it interferes with the reproduction of its characteristic forms of domination. A call for «therapy» of this «unsupportable situation», comes then, aiming to regulate the «evils» and to put an «order» to this «chaos». Modern industrial society is an urban society. «Evils» are usually urban «evils». Modern town planning is a proposal for remedy. Its birth does not coincide with the beginning of those processes that gave birth to the industrial urban space. It emerged later, when «corrective» interventions became inevitable for the survival of the productive system. Town planning as a term and a special discipline did not emerge any earlier than the beginning of this century, though proposals, ideas and even interventions for restructuring urban space, have been developed since the first decades of the previous century. The study of these «pre-town planning» ideas and theories (reforms on legislation, governmental measures, and especially the «utopias») as well as the study of the fundamental conceptions of the so-called Modern Movement, can clarify some crucial aspects of contemporary town planning and architectural practice, both on the conceptual and interventional level.

The historic scandal denounced by utopists pertained to the alienation of the individual and the rupture provoked to the organic unity of the industrial city. Their criticism against contemporary forms of urban space is strongly connected with criticism of industrial society in general. All their proposals have a common ideological background, following more or less, or even sometimes coinciding with the princi-

μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν νέες (οἰκονομικὲς-κοινωνικὲς-πολιτικὲς) σχέσεις.
Ἀντικείμενο τῆς ἐπίσημης, ἐφαρμοσμένης πολεοδομίας θεωρεῖται πὼς εἶναι ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου τῆς πόλης, δηλαδὴ ἡ χωροθέτηση τῶν βασικῶν λειτουργιῶν τῆς βιομηχανικῆς πόλης. Τί σήμαινε ὅμως αὐτὸ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς πολεοδομίας ἀλλὰ καὶ τῆς πόλης, ἢ τί εἶναι δυνατὸ νὰ σημαίνει; Ἀποτέλεσε ποτὲ ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου τῆς πόλης ἢ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτελέσει ἀνεξάρτητο καὶ ξεκάθαρα ὁριοθετημένο ἀντικείμενο μελέτης; Αὐτὸ ποὺ λέμε αὐτόνομο ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο; Καὶ, ἀποτέλεσε ποτὲ ἡ πολεοδομία ἢ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτελέσει αὐτόνομη, εἰδικὴ ἐπιστήμη μὲ χαρακτηριστικὴ μεθοδολογία καὶ δικό της ἰδιαίτερο ἀντικείμενο; (2)
Αὐτὰ εἶναι τρία βασικὰ ἐρωτήματα ποὺ χωρὶς νὰ ξαναδιατυπωθοῦν τόσο ὠμά, θὰ βρίσκονται ὅμως παρόντα σὲ ὅ,τι λεχθεῖ παρακάτω, προσδιορίζοντας τόσο τὴν ἐπιλογὴ τῆς προσέγγισης ποὺ θὰ ἀκολουθηθεῖ, ὅσο καὶ τὸν κριτικὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης.
Ἡ σύγχρονη πολεοδομικὴ σκέψη καὶ ἡ «εἰδική», ὅπως θεωρεῖται, «ἐπιστήμη» ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα «πολεοδομία», δὲν γεννήθηκαν συγχρόνως μὲ τὸ οἰκονομικοτεχνικὸ προτσὲς ποὺ προσδιόρισε καὶ μορφοποίησε τὰ χαρακτηριστικὰ ποιοτικὰ στοιχεῖα τῆς δομῆς τῆς βιομηχανικῆς πόλης (3). Δὲν γεννήθηκαν δηλαδὴ ταυτόχρονα μὲ τὸ προτσὲς ποὺ ὁδήγησε στὸ νέο, βιομηχανικὸ-κεφαλαιοκρατικὸ σύστημα παραγωγῆς. Ἀναδύθηκαν ἀρκετὰ ἀργότερα, πρῶτα ἡ γενικευμένη σκέψη καὶ μετὰ ἡ «εἰδικὴ» ἐπιστήμη, ὅταν τὰ *ποσοτικὰ* ἀποτελέσματα τῶν ποιοτικῶν μετασχηματισμῶν ποὺ εἶχαν ἤδη συντελεστεῖ (δηλαδὴ ἡ *τάξη* ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὸ σύστημα παραγωγῆς), ἄρχισαν νὰ ἔρχονται σὲ σύγκρουση μεταξύ τους καὶ νὰ ἀπειλοῦν τὸ σύστημα σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ φανεῖ πὼς εἶναι ἀπαραίτητη κάποια *«θεραπεία»*.
Ἡ ἐπίσημη «εἰδικὴ» πολεοδομία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄτυπη, γενικευτικὴ καὶ πολιτικοποιημένη σκέψη ποὺ εἶχε προηγηθεῖ, γεννήθηκαν μαζὶ μὲ τὴν ἐκτοπλασματικὴ σύλληψη τῆς ἔννοιας ἑνὸς κάποιου «χάους», ποὺ ζητοῦσε «θεραπεία» γιὰ νὰ προστατευτοῦν οἱ «ἀνθρώπινες ἀξίες» καὶ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ συντηρηθεῖ καὶ νὰ διαιωνιστεῖ τὸ σύστημα παραγωγῆς ποὺ τὸ εἶχε δημιουργήσει.
Ἡ *λέξη* πολεοδομία, ὅπως υἱοθετήθηκε καὶ χρησιμοποιεῖται στὴν *τρέχουσα γλῶσσα*, δὲν εἶναι τόσο σαφὴς καὶ ἀναφέρεται σὲ διάφορα πράγματα. Μπορεῖ π.χ. νὰ προσδιορίζει μεγάλα ἔργα (στὸ παρελθὸν ἀλλὰ καὶ στὸ παρὸν) ἀπὸ αὐτὰ ποὺ θεωροῦνται ἔργα τῆς ἐπιστήμης τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ (ὀχυρώσεις, συγκοινωνίες, ἀρδευτικά, λιμενικὰ ἔργα κλπ.) ἢ ρυμοτομικὰ σχέδια πόλεων ἢ χαρακτηριστικὲς μορφὲς τοῦ ἀστ(υ)ικοῦ χώρου ἢ, ἀκόμα, θεσμοθετημένες ρυθμίσεις στὴν ἰδιοκτησία καὶ τὴ χρήση τῆς γῆς, καθὼς καὶ τὸ ὑλικὸ πλαίσιο τρόπων ζωῆς.
Ὁ *ὅρος* πολεοδομία καὶ ἡ ἀπόπειρα ἀναγωγῆς της σὲ εἰδική, ἐπίσημη καὶ ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη, δὲν χρονολογοῦνται καθόλου ἀπὸ παλαιά. Ὁ ὅρος φαίνεται ὅτι πρωτοεμφανίστηκε μόλις τὸ 1910 (4), ἐνῶ οἱ πρῶτες συσπειρώσεις ἀρχιτεκτόνων-«πολεοδόμων», στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία, δὲν ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὸ 1914. Τὸ Ἰνστιτοῦτο Πολεοδομίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ ἱδρύθηκε τὸ 1924, ἐνῶ ἡ πρώτη ὀργάνωση τῶν ἀρχῶν τῆς σύγχρονης πολεοδομίας ἔγινε τὸ 1933 μὲ τὸν «Χάρτη τῆς Ἀθήνας». Ἐξάλλου μόλις τὸ 1953 ἄρχισε στὴ Γαλλία ἡ διδασκαλία ἑνὸς ξεχωριστοῦ μαθήματος στὸ Πανεπιστήμιο, μὲ τὸν τίτλο «Πολεοδομία» (5).
Ἐπεμβάσεις ὅμως στὴν πόλη, μὲ «θεραπευτικὸ» πάντοτε χαρακτήρα, ἔγιναν καὶ πολὺ νωρίτερα, ὅπως ἐπίσης πολὺ νωρίτερα ἀναπτύχθηκαν διάφορες ἰδέες, θεωρίες καὶ μοντέλα σὲ σχέση μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς πόλης καὶ τῆς ζωῆς μέσα της. Τὶς ἰδέες αὐτές, τὶς θεωρίες καὶ τὰ μοντέλα τῆς ὀργάνωσης, θὰ τὰ ὀνομάσουμε *προπολεοδομικά*, ὄχι μόνο ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἀκόμη τότε θεσμοθετηθεῖ ὁ ὅρος πολεοδομία, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ τὰ ἀντιπαραθέσουμε στὶς νεώτερες πολεοδομικὲς ἀντιλήψεις ποὺ διατυπώθηκαν ἀφοῦ καὶ ἐπειδὴ εἶχε διακηρυχθεῖ ἡ «ἐπιστημονικὴ» αὐτοτέλεια καὶ ἐξειδίκευση τῆς ἐπέμβασης στὴν ὀργάνωση τῆς πόλης. Αὐτὲς τὶς τελευταῖες θὰ τὶς ὀνομάσουμε *πολεοδομικὲς* ἀπόψεις ἢ ἐπίσημη πολεοδομία (6). Οἱ προπολεοδομικὲς προτάσεις, θεωρίες καὶ ἐπεμβάσεις ἔχουν ἕνα ἐντελῶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνο ἐπειδὴ διευκρινίζουν τὴ σύνδεση τῆς πολεοδομικῆς τάξης μὲ τὸ σύστημα παραγωγῆς, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ἡ μελέτη τους θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγήσει τὶς βαθύτερες αἰτίες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ξεκινοῦν σημερινὰ προβλήματα, καὶ ἰδιαίτερα τὸ πρόβλημα τῆς διαφορᾶς φάσης ἀνάμεσα στὰ πραγματικὰ προβλήματα ποὺ θέτει ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη καὶ τὶς ἐπεμβάσεις τῆς σύγχρονης πολεοδομίας (7).
Ὅπως σημειώθηκε ἤδη, τὸ πρόβλημα τῆς πολεοδομίας (ποὺ θεωρεῖται πὼς εἶναι ἡ χωροθέτηση τῆς βιομηχανικῆς πόλης) εἶχε τεθεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία τῆς ἐξειδικευμένης «ἐπιστήμης» ποὺ πῆρε αὐτὸ τὸ ὄνομα. Εἶχε τεθεῖ ἀπὸ τὶς πρῶτες δεκαετίας τοῦ 19ου αἰώνα, ἀκριβῶς τότε ποὺ ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία ἄρχιζε νὰ ἀποκτᾶ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ νὰ προβληματίζεται, νὰ ἀναρωτιέται, νὰ κρίνει καὶ νὰ ἀμφισβητεῖ τὰ «ἐπιτεύγματά» της. Ἡ μελέτη τῶν πρώτων ἀπαντήσεων ποὺ δόθηκαν καθὼς πρωτοσυνειδητοποιοῦνταν τὰ προβλήματα, φωτίζει ἀρκετὰ τὶς προτάσεις ποὺ ἀκολούθησαν καὶ ἀποκαλύπτει μερικὰ βασικὰ κίνητρα καὶ τὶς θεμελιώδεις παρορμήσεις γιὰ τὶς κατοπινὲς πολεοδομικὲς ἐπεμβάσεις. Κίνητρα καὶ παρορμήσεις, ποὺ κατόπιν ἔγιναν πολὺ λιγότερο φανερὰ ἢ ντύθηκαν μὲ διάφο-

ples of socialism. The plea of urban planners for a general social reform wanes gradually and is finally allowed to drop as the progressive ideas for the «therapy» of the evils of urban space tend rather to serve the political paternalism of neo-conservatism which gradually emerged in all of Europe.
The definite separation of town planning conceptions from political theory should be connected with the beginning of the Modern Movement: town planning is no more a task for generalists (politicians, etc.) but it is now declared to be a task for specialists (architects, etc.), and consequently loses its political essence. The historic scandal denounced by the modern specialists pertains to the anachronistic character of their contemporary city, considered as such for not keeping pace with modern times, with the «esprit nouveau» of the automobile, the airplane, the reinforced concrete and... the paintings of Mondrian!
Indeed, the most significant element of the beginning of the Modern Movement was what may be called «the urbanisation of architecture», that is, the overwhelming concern about the «programme» of works to be designed, and the forms and ways by which the social demand for housing and a better way of living could be concretised by technical, functional and aesthetic means. Interestingly enough, the application of their proposals brought the exact opposite results: it was the «architecturalisation» of town planning conceptions, that is, the reduction of social demand for housing and a better way of living, to distinctive technical, functional and aesthetic features - which were finally being commercialized.
The problem of space organisation is very often disguised as a pseudo-problem of architectural quality.
By questioning the «programme» of their assigned projects, modern specialists try to overcome the prescribed limits of their professional ideology. Thus, trying to appropriate the social function of the dominant class, they develop their own ideas about organizing urban space in a new way different from the traditional. They believe in the reconstruction of urban space, on the basis of social needs, inspired by an over-optimistic and unrealistic vision. Thus, the ideological conception of modern architects, different and yet not really contradictory to the dominant ideology, becomes an imaginary and personal vision of changing the world according to non-existing ideal relationships. Their utopian aims of changing the world through architecture led to the subordination of the Modern Movement to the dominant ideology and offered the dominant class one possible solution out of a long lasting crisis. New principles in architecture aiming to ameliorate social conditions turned out to be the means of neutralizing the essential demands for a deeper change in the social structure. The historical significance of this fact was revealed after World War II, when modern ideas were finally put into practice in response to the general demand for reconstruction, which coincided with the massive development of the international capitalism and its expanding influence throughout the world.
Thus, the utopian intentions of modern architects were transformed into bonds more tightly controlled than ever before.
Once again it was reaffirmed that any ideology might easily come to serve the very same systems that it is supposed to fight, unless it is integrated on time into a politically effective practice.

ρα προσωπεῖα κάτω ἀπό συνειδητές ἤ ὄχι μυθοποιήσεις, ἰδεολογικές ἀντιφάσεις, πολιτικές ἤ ἀπολιτικές (δηλαδή πάλι πολιτικές) σκοπιμότητες καί τήν ἰσοπεδωτική λειτουργία βιασμένων ἤ ἐξεζητημένων «ὀρθολογιστικῶν» ἐξηγήσεων.

Αὐτή ὅμως ἡ ἀναδρομή στήν ἱστορία ἤ καλύτερα αὐτή ἡ βοήθεια ποὺ θά πρέπει νά ζητηθεῖ ἀπό τήν ἱστορία, δέν θά πρέπει νά συγχέεται καθόλου μέ κάποια δήθεν «ἱστορία τῆς πολεοδομίας» ἤ τῶν ἰδεῶν σχετικά μέ τή χωροθέτηση τοῦ ἀστ(υ)ικοῦ περιβάλλοντος (8). Θά πρέπει νά εἶναι μόνο μιά ἀπόπειρα γιά νά οἰκοδομηθεῖ ἕνα πλαίσιο ἀναφορᾶς σύμφωνα μέ τό ὁποῖο θά μποροῦσε νά γίνει δυνατή ἡ σύλληψη τῆς ἀληθινῆς σημασίας αὐτῶν ποὺ ὀνομάζουμε σήμερα «πολεοδομία», «πολεοδομική ἐπέμβαση» ἤ «πολεοδομικά προβλήματα».

Ἀναφέρθηκε προηγουμένως πῶς ἡ σύγχρονη πολεοδομική σκέψη, σάν διάθεση συγκροτημένης ἐπέμβασης στόν χῶρο τῆς πόλης, θεμελιώθηκε πάνω σέ διαπιστώσεις ποὺ ἔγιναν μετά τήν ἀποκρυστάλλωση μιᾶς νέας πραγματικότητας. Δηλαδή, ὅταν μετά τήν ἀπότομη ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, παγιώθηκαν μερικά χαρακτηριστικά της καί συνειδητοποιήθηκαν ὁρισμένες τουλάχιστο ἐπιπτώσεις τους στήν κοινωνική ζωή (9). Ἐντελῶς σχηματικά, τά χαρακτηριστικά αὐτά θά μποροῦσαν νά συνοψιστοῦν στά ἑξῆς:

α) μεταβολές στή φύση καί τόν ἔλεγχο τῶν μέσων παραγωγῆς,

β) συσσώρευση μεγάλου ἀνθρώπινου (ἐργατικοῦ) δυναμικοῦ στούς χώρους ὅπου ἦταν συγκεντρωμένα τά μέσα παραγωγῆς, δηλαδή στίς παλαιές καί νέες πόλεις,

γ) ἐξειδίκευση οἰκονομική καί κοινωνική τῶν διαφόρων τομέων τῆς πόλης σάν συνέπεια τῆς ἐξειδίκευσης στή χρήση τῆς γῆς,

δ) δημιουργία νέων μορφῶν στή χρήση τῆς γῆς καί ἐμφάνιση νέων τύπων κτιρίων,

ε) ἐξορθολογισμός καί τεράστια ἀνάπτυξη τῶν συγκοινωνιῶν,

στ) μεγάλη αὔξηση τῶν προαστίων σέ ἀριθμό, ἔκταση καί ἀριθμό κατοίκων,

ζ) ἡ πόλη σάν ἑνότητα χώρου παύει νά ὑπάρχει καί τά ὅριά της παύουν νά εἶναι προσδιορισμένα ἤ προσδιορίσιμα,

η) ἡ πόλη σάν ἑνότητα πνευματική ἤ πολιτιστική παύει καί αὐτή νά ὑπάρχει καί καταντᾶ «φαινόμενο ἐξωτερικό» γιά τούς κατοίκους της, μιά πραγματικότητα ξένη γι' αὐτούς, ποὺ διαμορφώνεται χωρίς αὐτούς καί ὄχι γι' αὐτούς.

Οἱ πρῶτες ἀντιμετωπίσεις τῶν προβλημάτων τῆς βιομηχανικῆς πόλης, δηλαδή ἡ *προπολεοδομία*, ἀποκρυσταλλώθηκαν γύρω ἀπό δύο βασικά ἀντίθετες καί ἀκραῖες ἀντιλήψεις.

Ἡ μιά ἀντίληψη συμπυκνωνόταν λίγο ἤ πολύ στήν προσπάθεια νά κατανοηθεῖ τό φαινόμενο τῆς συσσώρευσης πληθυσμοῦ στίς πόλεις καί τά προβλήματα ποὺ γεννοῦσε ἡ ἀπότομη «ἀστ(υ)ικοποίησή» του. Τά προβλήματα αὐτά ἀντιμετωπίζονται ἐδῶ χωριστά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, οἱ «ἄρρωστες» καταστάσεις ἐπιχειρεῖται νά θεραπευτοῦν «ἀποτελεσματικά» μέ βάση τά «συμπτώματα» τῆς ἀσθένειας καί ἡ διάγνωση τῶν συμπτωμάτων γίνεται χωρίς ριζοσπαστικές θεωρίες, μέ τή συστηματική παρατήρηση τῶν γεγονότων καί τή βοήθεια στατιστικῶν δεδομένων. Εἶναι μιά ἀντίληψη ποὺ ἀποδέχεται ὅπως εἶναι τά διαρθρωτικά στοιχεῖα τῆς κοινωνίας καί ἡ ὁποία, μέ κίνητρο τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἐπεμβάσεων ἤ ἀνθρωπιστικά αἰσθήματα, καί μέσο τῆς «ἐπιστημονικῆς» ἀνάλυσης, ἐπιχειρεῖ νά δώσει «λύσεις» σέ «προβλήματα» χωρίς νά θέτει ἔστω καί σάν ὅραμα μιά νέα διάρθρωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Στήν περίπτωση αὐτή ἀνήκουν οἱ εἰδικοί (κυρίως ὑγειονομικοί) καί οἱ κρατικοί λειτουργοί, οἱ κληρικοί καί οἱ φιλάνθρωποι, ἀπό τούς ὁποίους ξεκίνησε ἡ ὑγειονομική νομοθεσία, ἡ θεσμοθέτηση εἰδικῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν γιά τήν «προστασία» τῆς πόλης, ἀλλά καί ἡ προώθηση τῆς νεώτερης ἐργατικῆς νομοθεσίας. Στούς ἴδιους ὀφείλεται καί ἡ προώθηση τῶν τεχνικῶν καί νομικῶν μέσων στή βάση τῶν ὁποίων ἀναπτύχθηκε ἡ σύγχρονη *πολεοδομική νομοθεσία* (10).

Ἡ ἄλλη ἀντίληψη θά μποροῦσε σχηματικά νά εἰπωθεῖ πῶς ἐκφραζόταν *μαχητικά* καί ἀντιπαρέθετε στήν ὑπάρχουσα μορφή τῆς πόλης ἐντελῶς διαφορετικές μορφές κατοικίας καί τρόπων ζωῆς, ποὺ προέκυπταν ἀπό μιά θεωρητική, σφαιρική θεώρηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Σύμφωνα μέ τή σύλληψη αὐτή, θά ἔπρεπε νά ἀναθεωρηθοῦν ρηξικέλευθα ὅλες οἱ κοινωνικές δομές καί, φυσικά, οἱ μορφές ὀργάνωσης τοῦ χώρου ποὺ ἀποτελοῦσαν ἔκφραση καί στηρίγματά τους. Στήν περίπτωση αὐτή ἀνήκουν οἱ ἰδέες τῶν Μάρξ καί Ἔνγκελς, καθώς καί οἱ προτάσεις αὐτῶν ποὺ ἔμειναν γνωστοί μέ τό ὄνομα *«οὐτοπιστές»*. Εἶναι οἱ προτάσεις γιά τήν «Ἁρμονία» τοῦ Owen, τό «Φαλανστέριο» τοῦ Fourier, τό «Φαμιλιστέριο» τοῦ Godin, τήν «Ἰκαρία» τοῦ Cabet, οἱ προτάσεις τοῦ Saint Simon, τοῦ Ruskin, τοῦ Morris, ἡ «Κηπούπολη» τοῦ Howard κ.ἄ. (11).

Στό σημεῖο ὅμως αὐτό χρειάζεται μιά διευκρίνηση, γιατί ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὅρου «οὐτοπιστές» δημιουργεῖ τόν κίνδυνο ἀνεπίτρεπτων συσχετισμῶν ποὺ μποροῦν νά ὁδηγήσουν σέ παρεξηγήσεις. Θά ἀνοίξουμε λοιπόν μιά παρένθεση γιά νά δοθοῦν ὁρισμένες ἐξηγήσεις. Ἡ λέξη «οὐτοπία» μοιάζει βέβαια ἑλληνική καί κατέληξε ἀπό τή χρήση της νά σημαίνει «ὅραμα ἤ λόγο ποὺ ἀναφέρεται στό μή πραγματικό...» (12). Ἐντούτοις ἡ λέξη δέν εἶναι ἑλληνική καί δέν σήμαινε ἀρχικά ἀκριβῶς αὐτό (13).

Στό *Ἐγκυκλοπαιδικό Λεξικό* τῆς «Πρωΐας» ἀναφέρονται ἐπί λέξει τά ἑξῆς: «*Οὐτοπία*" (utopie). *Κοινωνιολογικόν ἔργον ἐκδοθέν τῷ 1518 ὑπό τοῦ Θωμᾶ Μώρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξήροντο τά ἐλαττώματα τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος καί περιεγράφετο ἡ ὀργάνωσις μιᾶς σοσιαλιστικῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας*... ὅπου οἱ ἄνθρωποι διάγουσι ἁπλοῦν καί εὐδαίμονα βίον...»

Στή *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια* τοῦ «Πυρσοῦ» τό λήμμα «οὐτοπία» (πάντα σέ εἰσαγωγικά) ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: «*Οὐτοπία*". Τίτλος ἔργου κοινωνιολογικοῦ τοῦ Θ. Μώρου (βλ.λ) ἐκδοθέντος τῷ 1518. Τό ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ ἐφαρμογήν... τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (humanismus) εἰς τό μέγα κοινωνικόν πρόβλημα: τήν ὀργάνωσιν τουτέστι τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας γενικῶς καί τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας εἰδικώτερον κατά τήν ἐποχήν τῆς *μεταβάσεως ἀπό τῆς φεουδαλικῆς εἰς τήν ἀστικήν οἰκονομίαν*. Ἡ "Οὐτοπία" διαιρεῖται εἰς δύο μέρη: τό πρῶτον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τήν *κριτικήν τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος* καί ἀπαριθμεῖ τά τρωτά τῆς κοινωνίας ἤτις στηρίζεται ἐπί τοῦ θεσμοῦ τῆς *ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας* καί εἰδικώτερον τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Τό δεύτερον μέρος περιγράφει τήν *ὀργάνωσιν μιᾶς προτύπου κομμουνιστικῆς κοινωνίας*...»

Γιά νά κλείσουμε τήν παρένθεση, ἄς σημειωθεῖ πῶς οἱ οὐτοπιστές στούς ὁποίους ἀναφερόμαστε δέν θά ἔπρεπε νά συνδέονται περισσότερο ἀπό αὐτό τόν ἐπιφανειακό τρόπο μέ τόν More καί τήν «Utopia» του, τόν Campanella καί τήν «Πόλη τοῦ ἥλιου» του, καί ἀκόμα τόν Bacon καί τή «Νέα Ἀτλαντίδα» του.

Σέ ἀντίθεση μέ αὐτούς, οἱ οὐτοπιστές ὅπως ὁ Fourier, ὁ Owen, ὁ Cabet κλπ. δέν ἀρκέστηκαν μόνο νά περιγράψουν κάποια ἰδανική «Πολιτεία», ἀλλά ἐπιχείρησαν νά πραγματοποιήσουν τίς θεωρητικές τους ἀπόψεις μέ συγκεκριμένες προτάσεις ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί μέ ἀκόμη πιό συγκεκριμένες «πολεοδομικές» ἤ καί «ἀρχιτεκτονικές» προτάσεις.

Κοινό στοιχεῖο ὅλων τῶν οὐτοπιστῶν, παρά τίς ἐπιμέρους διαφορές, εἶναι ὁ χαρακτήρας *«καταγγελίας»* ποὺ εἶχαν οἱ προτάσεις καί οἱ ἰδέες τους, σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀνθρωπιστικό, φιλανθρωπικό χαρακτήρα καί χαρακτήρα «ἀποδοχῆς», ποὺ εἶχαν οἱ προτάσεις καί οἱ πρωτοβουλίες τῆς ἄλλης ὁμάδας.

Τό *ἱστορικό σκάνδαλο* ποὺ ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς καταγγελίας ἦταν γιά ἄλλους ἡ *ἀλλοτρίωση* τοῦ ἀτόμου καί γιά ἄλλους ἡ *«ἐξωτερικοποίηση»* τῆς πόλης, ἡ διάσπαση τῆς ὀργανικῆς ἑνότητας τοῦ χώρου της μέ τούς ἀνθρώπους καί τήν κουλτούρα τους. Τά φαινόμενα ποὺ καταγγέλουν (καί γιά τά ὁποῖα προτείνουν τρόπους νά πάψουν νά ἐμφανίζονται) εἶναι οἱ ἀνθυγιεινές καί ἐξοντωτικές συνθῆκες τῆς ζωῆς μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ (κυρίως τῶν ἐργατῶν), ἡ ἔλλειψη ψυχικῆς καί πνευματικῆς ἰσορροπίας καί κυρίως οἱ κοινωνικές διακρίσεις. Ἡ κριτική ποὺ ἀσκοῦν στή σύγχρονή τους μορφή τῆς πόλης, εἶναι σέ ὅλους ἀναπόσπαστα δεμένη μέ μιά πολύ γενικότερη κριτική τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, στό σύνολό της. Στήριγμα αὐτῆς τῆς γενικότερης κριτικῆς εἶναι ἡ οἰκονομική καί φιλοσοφική σκέψη τῆς ἐποχῆς τους καί ἀκρογωνιαῖοι λίθοι της ἡ ἐκβιομηχάνιση τῆς παραγωγῆς, ἡ κυριαρχία τῆς μηχανῆς, ἡ δημοκρατία, οἱ ταξικοί ἀνταγωνισμοί, τό κέρδος, ἡ ἐκμετάλλευση καί ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀτόμου. "Ὅλες τους οἱ προτάσεις, ἀκόμα καί ὅσες ἐμφανίζονται «τεχνοκρατικές», ἔχουν ἕνα *κοινό ἰδεολογικό ὑπόβαθρο* ποὺ παρακολουθεῖ ὡς ἕνα σημεῖο, ἤ καί συμπίπτει ἐντελῶς, μέ τίς νέες (τότε) ἰδέες γιά τόν *σοσιαλισμό*. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀντικειμενικό γεγονός ποὺ δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ καί ποὺ προσδιορίστηκε ὡς ἕνα σημεῖο ἀπό τήν ἴδια τή φύση τῆς βιομηχανικῆς πόλης* Τό ἴδιο αὐτό γεγονός προσδιόρισε ὡς ἕνα πολύ μεγάλο βαθμό ὅλη τήν κατοπινή ἐξέλιξη τῶν ἰδεῶν σχετικά μέ τήν ὀργάνωση καί τή λειτουργία τῆς σύγχρονης πόλης.

Ἡ ἰδεολογική αὐτή παραλληλία ἀνάμεσα στίς προτάσεις γιά τήν πόλη καί τόν σοσιαλισμό, ἦταν τόσο ἀναπτυγμένη στήν ἀρχή, ὥστε γιά νά κατανοηθοῦν σέ βάθος οἱ

προπολεοδομικὲς ἀντιλήψεις προσφέρονται πολὺ περισσότερο τὰ ἐγχειρίδια τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀπὸ ὅ,τι οἱ «εἰδικὲς» μελέτες μὲ τεχνικὸ περιεχόμενο. Μέσα ἀπὸ ἕνα διαφορετικὸ πρίσμα θὰ μποροῦσαν νὰ διαγνωστοῦν πρόσθετα κοινὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολεοδομικὴ «οὐτοπικὴ» σκέψη. Πράγματι ἡ σκέψη τῶν οὐτοπιστῶν διακρίνεται:

α) ἀπὸ τὴ λεπτομερειακὴ καὶ κριτικὴ σύλληψη μιᾶς ἀντι-κοινωνίας,

β) ἀπὸ μιὰ σύλληψη τοῦ χώρου ποὺ χρησιμεύει σὰν *θεμέλιο* τῆς ἀντι-κοινωνίας,

γ) καὶ ἀπὸ μιὰ χρονικὴ καθήλωση, καθὼς δὲν προβλέπονται ἐξελίξεις μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς τελειότητας ἡ ὁποία καὶ ὁρίζεται.

Μέσα ἀπὸ μιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο ὀξεία κριτικὴ περιγραφὴ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργάνωσης ποὺ ἐπικρατεῖ, ξεπηδᾶ μιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο *λεπτομερειακὴ προδιαγραφὴ* κάποιου ἐπιθυμητοῦ ἀντι-κράτους, ποὺ παρακολουθεῖ πάντα τὴ σύλληψη τῆς ἀντι-κοινωνίας. Κύριο ὄργανο ποὺ θὰ ὡθήσει τὴν «κακὴ» κοινωνία πρὸς τὴν «καλὴ» θεωρεῖται ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν τελευταία, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἔτσι τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ μιὰ κοινωνία στὴν ἄλλη. Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀποκτᾶ ἔτσι ἕνα χαρακτήρα «μαγικὸ» (τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν «κακὴ» στὴν «καλὴ» κοινωνία) καὶ μιὰ λειτουργία ἐντελῶς καθοριστική. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ χαρακτηρίζεται πάντα ἀπὸ τὴν *ποσοτικὴ* μείωση, ποὺ περιορίζει ἐπίσης τὶς δυνατότητες ἐπέκτασης τοῦ συνολικοῦ χώρου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ μείωση τοῦ *ποιοτικοῦ φάσματος*.

Ἡ κατάργηση τῶν ποιοτικῶν διακρίσεων καὶ ἡ προώθηση τῶν «standards», ἡ ἀλληλοδιείσδυση τῶν χτισμένων χώρων καὶ ὁ συμπληρωματικός τους χαρακτήρας, ὁ περιχαρακωμένος χαρακτήρας τοῦ χώρου, ἡ ἐσωστρέφειά του ποὺ ἀποτρέπει καὶ ἀποκλείει κάθε εἴδους συνέχεια ἀνάμεσα στὰ κτίρια (τὰ ἐπιμέρους ἀρχιτεκτονικὰ «ἀντικείμενα»)· ὅλα αὐτά, καθὼς καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ «παραλείψεις», ὅπως π.χ. ἡ μελέτη τῶν χώρων ποὺ θὰ στεγάσουν τὴν «ἐξουσία» καὶ τοὺς «κρατικοὺς θεσμούς», ποὺ ποτὲ δὲν γίνεται, εἶναι ἐπαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικὰ ὅλων τῶν οὐτοπικῶν προτάσεων. Ἰδιαίτερα αὐτὲς οἱ πράξεις ποὺ *δὲν ἔγιναν* ἢ ποὺ δὲν *τελείωσαν*, χαρακτηρίζουν τὸν *θετικισμὸ* τῆς οὐτοπίας καὶ τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπὸ ἀντικειμενικὲς ἐκτιμήσεις. Δικαιολογημένα θὰ μποροῦσε νὰ εἰπωθεῖ πὼς ἡ διάθεση «θεραπείας», ἢ ἀλλιώτικα ὁ *κλινικὸς* ἢ καλύτερα ὁ *ὑγειονολογικὸς* χαρακτήρας, ἐπιβάλλεται τελικὰ στὴν *πολιτικὴ σκέψη* (14).

Κοινὸ τους χαρακτηριστικό, λοιπόν, ἀλλὰ συγχρόνως χαρακτηριστικὸ πραγματικὰ ἐκπληκτικό, εἶναι ὅτι, μὲ τὴν ἐξαίρεση ἐλάχιστων περιπτώσεων, ὅλοι αὐτοὶ οἱ οὐτοπιστὲς ποὺ μὲ τόση καθαρότητα καὶ πειστικότητα συνδέουν τὰ «κακὰ» τῆς βιομηχανικῆς πόλης μὲ τὶς γενικότερες οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν, δὲν καταφέρνουν νὰ παραμείνουν μέσα στὴ λογικὴ τῆς δικῆς τους ἀνάλυσης ὅταν φθάνουν στὸ στάδιο τῶν προτάσεων. Ἀδυνατοῦν π.χ. νὰ ἀντιληφθοῦν πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ «κακὰ» εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἴδιου νομίσματος, μιὰ ἄλλη ἔκφραση τῆς γενικότερης «τάξης πραγμάτων» ποὺ εἶχε ἀποκατασταθεῖ καὶ κυριαρχήσει μετὰ τὶς ριζικὲς ἀνακατατάξεις τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης. Ἀντιλαμβάνονται λοιπόν, τελικὰ καὶ αὐτοί, τὸ σύνολο τῶν «κακῶν» τῆς πόλης, σὰν *πρόβλημα* (ποὺ ἐπιδέχεται λύση) καὶ σὰν *ἀδυναμία* (ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναιρεθεῖ μὲ τὶς προτάσεις τους). Προωθεῖται ἔτσι, μὲ μιὰν ἀσυνέπεια λογικὴ ποὺ ἐκπλήσσει, ἡ ἔννοια τῆς *ἀταξίας* στὴν ὀργάνωση τῆς πόλης, ἡ ἔννοια τοῦ *«χάους»* κλπ. Εἶναι μιὰ σύγχυση ποὺ ἐπιβιώνει ἀκόμη ἀφοῦ χαρακτήρισε, ἐπίσης, ὅλες σχεδὸν τὶς προτάσεις γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τῆς πόλης, ποὺ διατυπώθηκαν στὴ δεκαετία 1920-30 καὶ μετά, ἀπὸ τὸ νέο κίνημα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία: τὸ «Μοντέρνο κίνημα».

Ἐπιμένοντας λοιπὸν νὰ προτείνουν συγκεκριμένες διευθετήσεις «γιὰ νὰ μπεῖ ἐπιτέλους μιὰ τάξη» στὴν ψευτο-αταξία τῆς βιομηχανικῆς πόλης, χωρὶς νὰ ἔχουν συγχρόνως τὴ δυνατότητα νὰ δώσουν συγκεκριμένη καὶ ἀποτελεσματικὴ μορφὴ στὴν ἀντίθεσή τους μὲ τὴ νέα κοινωνία, ἀφήνονται ἢ ὑποχρεώνονται τελικὰ σὲ ἕναν ἀδέσμευτο ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες στοχασμὸ ποὺ καταλήγει φαντασίωση καὶ τοὺς ὁδηγεῖ κατευθεῖαν στὴν *Οὐτοπία*. Εἴτε μὲ τὴ μορφὴ *νοσταλγίας* γιὰ κάποια «ὀργανικὴ ἑνότητα» τοῦ παρελθόντος ποὺ δὲν ἀντιστοιχεῖ πιὰ στὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες καὶ τὴν προοπτικὴ τῶν ἀλλαγῶν, εἴτε μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς, χωρὶς ἀντικειμενικὰ ἐρείσματα, *προσδοκίας* γιὰ «πρόοδο» ἀπὸ τὸ μέλλον, ποὺ καταλήγει ψευδαίσθηση, ὅραμα μετέωρο «νοσταλγῶν» τοῦ μέλλοντος.

Πάντως, ἡ σύμπτωση αὐτὴ τῶν προπολεοδομικῶν ἀντιλήψεων μὲ μιὰ γενικότερη σύλληψη κοινωνικῆς ἀναμόρφωσης, παύει νὰ ἰσχύει ἀργότερα. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἡ πολιτικὴ θεωρία ὑποτίμησε συχνὰ τὶς μερικότερες ἔρευνες καὶ τοὺς πειραματισμοὺς ποὺ ἐπιχειρήθηκαν, καθὼς προσπαθοῦσε νὰ ἀφομοιώσει ὅλα τὰ σχέδια μερικότερης ἀναμόρφωσης μέσα σὲ μιὰ γενικὴ ἀναμόρφωση ὅλης τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ σύνολο τῶν πνευματικῶν κατακτήσεων καὶ τῶν γνώσεων σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῆς πόλης (δηλαδὴ ἡ πολεοδομικὴ κουλτούρα) ἀπομονώθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζύμωση καὶ κατέληξε, τελικά, σχεδὸν τεχνικὴ ὑπόθεση στὰ χέρια τῶν «εἰδικῶν» τῆς κατεστημένης πολιτικῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι κατέληξε πολιτικὰ οὐδέτερη. Παρακολούθησε τὶς ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς ἐξελίξεις καὶ λειτούργησε σὰν ὄργανο τῆς νεώτερης συντηρητικῆς ἰδεολογίας ποὺ ἀναπτυσσόταν παντοῦ. Εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Βοναπαρτισμὸ καὶ τὴν περίπτωση Haussmann στὴ Γαλλία, τοὺς «ἀνανεωτὲς» Τόρις στὴν Ἀγγλία, ἢ τὸν ἰμπεριαλισμὸ τῆς Γερμανίας τοῦ Μπίσμαρκ, ἡ ἐξέλιξη ἦταν παντοῦ ἡ ἴδια, καὶ ὁδήγησε στὴ δέσμευση τῆς προπολεοδομικῆς κουλτούρας ἡ ὁποία ὅλο καὶ περισσότερο ἄρχιζε νὰ ἐκφράζει τὸν πολιτικὸ πατερναλισμὸ τῆς νέας «προοδευτικῆς» δεξιᾶς (15).

Ἡ ὁριστικὴ ἀποδέσμευση τῶν πολεοδομικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ θεωρία καὶ πράξη πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ ξεκίνημα τοῦ λεγόμενου «Μοντέρνου κινήματος» στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα, ἂν καὶ ὁ μύθος ποὺ ἐξακολουθεῖ ὡς ἕνα σημεῖο νὰ ἐπιβιώνει ἀκόμη, «δηλώνει» πολλὲς φορὲς τὸ ἀντίθετο.

Ἡ Françoise Choay (16) παρατηρεῖ πολὺ σωστὰ ὅτι ἡ πολεοδομία διαφέρει ἀπὸ τὴν προπολεοδομία σὲ δύο καίρια σημεῖα:

α) Ἀντὶ νὰ εἶναι (ἡ πολεοδομία) ἔργο μὴ ἐξειδικευμένων θεωρητικῶν, ὅπως οἱ ἱστορικοί, οἱ οἰκονομολόγοι, ἢ οἱ πολιτικοί, εἶναι (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προπολεοδομικὴ πραγματικότητα) τόσο σὰν θεωρία ὅσο καὶ σὰν πρακτική, ἀποκλειστικὸ κληροδότημα τῶν *εἰδικῶν*, κυρίως τῶν ἀρχιτεκτόνων. «Ὁ πολεοδόμος δὲν εἶναι τίποτε διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα» δηλώνει ὁ Le Corbusier. Ἔτσι ὅμως, ἡ πολεοδομία παύει νὰ ἐγγράφεται σὲ μιὰ σφαιρικὴ θεώρηση τῆς κοινωνίας. Ἐνῶ ἡ προπολεοδομία σὲ ὅλο της τὸ φάσμα συνδεόταν, περισσότερο ἢ λιγότερο, μὲ πολιτικὲς ἐπιλογές, ἡ *πολεοδομία (σὰν σύλληψη) εἶναι ἀποπολιτικοποιημένη*. Ὁ μετασχηματισμὸς αὐτὸς τῆς πολεοδομίας μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας στὶς καπιταλιστικὲς χῶρες. Μετὰ τὴν ἀγωνιστικὴ καὶ ἡρωϊκὴ φάση τοῦ 19ου αἰώνα οἱ καπιταλιστικὲς κοινωνίες φιλελευθεροποιήθηκαν καὶ οἱ κυρίαρχες τάξεις τους προώθησαν, ξεκόβοντάς τες ἀπὸ τὶς ρίζες τους, ὁρισμένες ἰδέες καὶ προτάσεις χαρακτηριστικὲς τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης τοῦ 19ου αἰώνα (17).

β) Πέρα ἀπὸ αὐτό, οἱ ἰδέες αὐτὲς θὰ μπορέσουν πιὰ νὰ ἐφαρμοστοῦν. Ἀντὶ νὰ κλείνεται ἑρμητικὰ σὲ ἕνα οὐτοπικὸ σχῆμα, ἡ πολεοδομία θὰ ἀναθέσει στοὺς τεχνικούς της ἔργο *πρακτικό*. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ πολεοδομία δὲν κατάφερε νὰ ξετινάξει ἐντελῶς ἀπὸ πάνω της τὴ διάσταση τῆς *φαντασίωσης*. Οἱ πρῶτοι πολεοδόμοι ἔχουν πολὺ περιορισμένες δυνατότητες νὰ δράσουν πάνω στὴν πραγματικότητα. Γιατὶ ἄλλοτε ἀντιμετωπίζουν δυσμενεῖς οἰκονομικὲς συνθῆκες καὶ ἄλλοτε συγκρούονται μετωπικὰ μὲ τὴν παντοδυναμία τῶν οἰκονομικῶν καὶ διοικητικῶν δομῶν ποὺ κληρονομήθηκαν ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἤδη, τὸ μαχητικὸ καὶ δημιουργικὸ καθῆκον τους ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται πάλι μὲ ἕνα κίνημα ποὺ (ὡς ἕνα μεγάλο βαθμὸ) ἦταν καὶ αὐτὸ σὲ τελευταία ἀνάλυση οὐτοπικό. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸ «Μοντέρνο κίνημα».

Τὰ μοντέλα πολεοδομικῆς ἀναμόρφωσης ποὺ προτάθηκαν ἀπὸ τὸ κίνημα αὐτὸ διατηροῦν μιὰ χαρακτηριστικὴ ἀναλογία μεταξύ τους τόσο στὴ γαλλικὴ (μὲ τὸν Le Corbusier), ὅσο καὶ στὴ γερμανικὴ (μὲ τὸ Bauhaus), καθὼς καὶ στὴν ὁλλανδικὴ (μὲ τὸν Oud καὶ τὸν Rietveld) ἢ τὴ ρωσικὴ (μὲ τοὺς κονστρουκτιβιστὲς) ἐκδοχή τους, παρ' ὅλο ποὺ οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθῆκες εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ἀνάλογες. Τὸ κοινὸ πρότυπο τῶν μοντέρνων τῆς Δύσης βρίσκει διέξοδο ἀπὸ τὸ 1928 μὲ τὸ διεθνὲς κίνημα τῶν C.I.A.M, καὶ τὸ 1933 ἀποκτᾶ τὸ δόγμα του μὲ τὸν «Χάρτη τῆς Ἀθήνας». Χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ δόγματος, ἔννοια κλειδί, εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ «μοντέρνου» ἢ καλύτερα τοῦ «ἐκμοντερνισμοῦ», τῆς «ἀντιστοιχίας μὲ τὰ πράγματα», μὲ τοὺς«σύγχρονους καιροὺς», μὲ τὸ «νέο πνεῦμα». Ἐξάλλου, ἀκριβῶς αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἐκδίδει ὁ Le Corbusier: *L' Esprit Nouveau*. Αὐτὸ τὸ «νέο πνεῦμα» τὸ βλέπουν νὰ ἔχει

κατακτήσει ἤδη δύο τομεῖς: τὴ βιομηχανία μὲ τὸν τεχνικό της ἐξοπλισμό, τὴ λειτουργικότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα, καθὼς καὶ ὅλη τὴν τέχνη τῆς avant-garde. Οἱ μοντέρνοι πολεοδόμοι, ποὺ εἶναι πιὰ ἀρχιτέκτονες καὶ ὄχι πολιτικοί, μὲ προέλευση μάλιστα πολλοὶ ἀπὸ τὶς «καλὲς τέχνες», συλλαμβάνουν καὶ αὐτοὶ τὴ βιομηχανικὴ ἐποχὴ σὰν ρηξικέλευθη ἀλλαγὴ καὶ σὰν ἱστορικὴ ρῆξη μὲ τὸ παρελθόν. Ἀλλὰ τὸ βαθύτερο ἐνδιαφέρον τῶν πολεοδόμων (ποὺ εἶναι ἀρχιτέκτονες κλπ.) σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν προπολεοδόμων (ποὺ ἦταν πολιτικοὶ κλπ.) μετατοπίζεται καίρια. Καὶ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωση, ἀποκλίνει πρὸς τὶς τεχνικὲς καὶ τὴν αἰσθητική, παρ' ὅλες τὶς βροντώδεις διακηρύξεις γιὰ τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας.
Τὸ *ἱστορικὸ σκάνδαλο* ποὺ καταγγέλλουν μὲ τὴ μαχητικὴ παρουσία τους εἶναι τελικά, «ὁ ἀναχρονιστικὸς (δηλαδὴ ὁ ὄχι "μοντέρνος") χαρακτήρας τῆς πόλης τοῦ 20οῦ αἰώνα», ποὺ θεωρεῖται ἀναχρονιστικὸς ἐπειδὴ δὲν συμβαδίζει μὲ τοὺς «νέους καιροὺς» καὶ τὸ «νέο πνεῦμα» τοῦ αὐτοκινήτου, τοῦ ἀεροπλάνου, τοῦ ὑπερωκεάνειου, τοῦ μπετὸν καὶ τῶν πινάκων τοῦ Mondrian....

Παρ' ὅλες τὶς διαφορὲς ποὺ ἐπισημάνθηκαν καὶ ἐνῶ βέβαια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ πὼς ὑπάρχει συνειδητὰ βιωμένη ἰδεολογικὴ συνέχεια ἀνάμεσα στὴν προπολεοδομία καὶ τὴν πολεοδομία, ἡ τελευταία, μὲ τὸν τρόπο ποὺ δηλώνει τὸν ἑαυτό της καὶ μὲ τὶς μεθόδους της, δίνει καὶ αὐτὴ κάποιο ρόλο στὴ φαντασίωση. Εἴτε ὅταν πρόκειται γιὰ τὴ νοσταλγικὴ ἐπιθυμία νὰ ξαναδημιουργηθεῖ τὸ «ὡραῖο» νεκρὸ παρελθόν, εἴτε, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ «Μοντέρνου κινήματος», ὅταν στὴ λατρεία τῶν «παμπάλαιων», «πανανθρώπινων» καὶ «αἰώνιων» ἀξιῶν ἀντιπαραθέτεται ἡ θρησκεία τοῦ φονξιοναλισμοῦ, τῆς λειτουργικότητας, τῆς ἀποτελεσματικότητας καὶ τῆς αἰσθητικῆς καθαρότητας μέσα σὲ ὑπεραισιόδοξες τυμπανοκρουσίες ποὺ δοξολογοῦν κάποια ἀπροσδιόριστη ριζικὴ κοινωνικὴ ἀναμόρφωση στὸ ὄνομα τοῦ «ἐκμοντερνισμοῦ».
Πράγματι, τὸ χαρακτηριστικότερο στοιχεῖο στὸ ξεκίνημα τοῦ «Μοντέρνου κινήματος» στὴ Δύση, καὶ τὸ βασικὸ σημεῖο ὅπου ἔγινε ἡ ρῆξη μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παράδοσης, ἦταν ἡ *«πολεοδομοποίηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς»*. Δηλαδὴ ὁ προβληματισμὸς πάνω στὸ *πρόγραμμα* τῶν ἔργων· πάνω στὶς μορφὲς μὲ τὶς ὁποῖες θὰ συγκεκριμενοποιόταν σὲ αἰτήματα τεχνικά, λειτουργικὰ καὶ αἰσθητικά, τὸ *κοινωνικὸ αἴτημα* γιὰ κατοικία καὶ καλύτερο τρόπο ζωῆς.
Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικότερο ἀποτέλεσμα ποὺ εἶχε ἡ ἐφαρμογὴ στὴν πράξη τῶν λύσεων ποὺ εἶχαν προτείνει οἱ «μοντέρνοι», κατέληξε νὰ εἶναι, ἀντίθετα ἀπὸ τὶς διακηρύξεις τους, ἡ *«ἀρχιτεκτονοποίηση τῆς πολεοδομίας»*· ἡ ἀναγωγὴ τοῦ κοινωνικοῦ αἰτήματος γιὰ κατοικία καὶ καλύτερο τρόπο ζωῆς, σὲ αἰτήματα τεχνικά, λειτουργικὰ καὶ αἰσθητικά, ποὺ τελικὰ ἐμπορευματοποιήθηκαν.
Μὲ τὸν προβληματισμὸ πάνω στὸ «πρόγραμμα» οἱ «μοντέρνοι» πολεοδόμοι, «εἰδικοὶ» καὶ ἀρχιτέκτονες, *ξεπερνοῦν* τὸ πλαίσιο τῶν ἀρμοδιοτήτων ποὺ τοὺς εἶχε ἐπιφυλάξει καὶ εἶχε κατοχυρώσει γι' αὐτοὺς ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς τους, καθὼς καὶ ὁρισμένα βασικὰ ποιοτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λειτουργίας τους σὰν «εἰδικῶν», ὅπως τὰ ὅριζε ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία. Ξεπερνοῦν δηλαδὴ τὴ λειτουργία τους σὰν ἁπλῶν τεχνικῶν τοῦ χώρου καὶ ἐπιχειροῦν (ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν τὸ συνειδητοποιοῦν) νὰ ὑποκαταστήσουν οἱ ἴδιοι «ἰδεολογικὰ» τὸ κράτος τῆς κυρίαρχης τάξης, ὅταν πιστεύουν πὼς τὸ τελευταῖο παραμελεῖ τὶς φροντίδες του. Δημιουργοῦν ἔτσι τὴ δική τους ἰδεολογία ποὺ *δὲν ταυτίζεται* μὲ τὴν κυρίαρχη καὶ συλλαμβάνουν μορφὲς ὀργάνωσης τοῦ χώρου οἱ ὁποῖες εἶναι *ποιοτικὰ* διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ὀργάνωση, παρ' ὅλο ποὺ οἱ περισσότεροι νομίζουν πὼς οἱ προτάσεις τους ἀνταποκρίνονται σὲ κοινωνικὰ αἰτήματα ποὺ *μόνο ποσοτικὰ* διαφέρουν ἀπὸ τὰ αἰτήματα τοῦ παρελθόντος. Τὸ λεξιλόγιο ποὺ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ προβάλλουν τὰ ἐπιχειρήματά τους εἶναι πάρα πολὺ χαρακτηριστικὸ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Μιλοῦν γιὰ *περισσότερο* πράσινο, γιὰ *περισσότερο* φῶς, γιὰ *μεγαλύτερη* φροντίδα στὰ προβλήματα ὑγιεινῆς, γιὰ *αὔξηση* τῆς παραγωγῆς, γιὰ *ταχύτερες* διαδικασίες, γιὰ *μεγαλύτερο* πληθυσμό, γιὰ *πιὸ μεγάλες* ἢ *πιὸ μικρὲς* πόλεις, γιὰ *μικρότερους* ἀτομικοὺς χώρους μὲ *μεγαλύτερη* λειτουργικότητα, γιὰ *μεγαλύτερη* ἄνεση κλπ. Ἡ συνύπαρξη ὅμως τῆς «διαφορετικῆς» ἰδεολογίας τους μαζὶ μὲ τὴν κυρίαρχη εἶναι ἐπιφανειακὸ καὶ περιστασιακὸ φαινόμενο, καὶ ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσά τους εἶναι πάρα πολὺ σχετική.
Στὴν πραγματικότητα, οἱ «μοντέρνοι» ἐμπνέονται βασικὰ ἀπὸ ἕνα ὑπεραισιόδοξο ὅραμα ποὺ δὲν ἀντιστοιχεῖ στὶς ἀντικειμενικὲς δυνατότητες ποὺ ἔχουν γιὰ νὰ τὸ ὁλοκληρώσουν. Ἔχοντας ἀφετηρία ἕνα τέτοιο ὅραμα ποὺ ξεκινᾶ ἀπὸ συναισθηματικοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ τύπου «ὁ ἄνθρωπος ἐπηρεάζει τὸν κόσμο καὶ μπορεῖ νὰ τὸν ἀλλάξει», θέλουν μὲ τὶς ἰδέες τους αὐτὲς νὰ ταράξουν παλαιὲς συνήθειες καὶ νὰ δράσουν ἐνάντια σὲ κατεστημένες θέσεις ποὺ ἔχουν ἀποκρυσταλλωθεῖ ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιες διεργασίες τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι. Ἡ ἰδεολογικὴ σύλληψη τῶν ἔργων τους - δηλαδὴ οἱ προθέσεις καὶ οἱ προσδοκίες τους ποὺ μποροῦν νὰ ἀποκρυπτογραφηθοῦν καὶ νὰ γίνουν ἀντιληπτὲς μέσα ἀπὸ τὶς προτάσεις τους - δὲν ὁρίζεται τελικὰ οὔτε ἀπὸ τὴν πραγματική της ἀντίθεση μὲ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς κοινωνίας ποὺ μέσα της λειτουργοῦν οἱ ἴδιοι, οὔτε ἀπὸ τὴν πλήρη ταύτισή της μὲ αὐτή. Ἔτσι, ἡ ἰδεολογικὴ σύλληψη τῶν ἔργων τοῦ Le Corbusier ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων μοντέρνων (ποὺ τότε τοὺς ὀνόμαζαν χλευαστικὰ «μπολσεβίκους»), μοιάζει τελικὰ νὰ συμβάλλει καὶ νὰ συντελεῖ στὴ δημιουργία ἑνὸς *κοινοῦ μετώπου* μὲ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς τους.
Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ λοιπὸν ἡ *διαφορὰ* ἀνάμεσα στὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς (φιλελευθερισμὸς μὲ διάφορες ἀποχρώσεις) καὶ τὴν ἰδεολογία μιᾶς ὁμάδας ἀρχιτεκτόνων (φονξιοναλισμὸς μὲ διάφορες ἀποχρώσεις), φανερώνει, τεκμηριώνει, ἀποδεικνύει καὶ καταγράφει ἱστορικὰ μιὰ *ρῆξη* τῶν μοντέρνων τόσο μὲ τὸ παρελθόν, ὅσο καὶ μὲ τὰ ἀναχρονιστικὰ γι' αὐτοὺς κυριαρχικὰ στοιχεῖα τοῦ (τότε) παρόντος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ αὐτονομία τῆς ἰδεολογίας τῶν «μοντέρνων» καὶ ἡ πρωτοτυπία τῶν ἔργων τους εἶναι πάρα πολὺ σχετικὴ καὶ προσδιορίζεται σὲ *τελευταία ἀνάλυση*, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, *μέσα στὰ πλαίσια τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας* μιᾶς κλειστῆς κοινωνίας (τῆς δικῆς τους), καὶ ἀπὸ παραμέτρους ποὺ χαρακτηρίζουν καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ αὐτὴ τὴν τελευταία (18).
Ἡ ἀντικειμενικὴ σχέση τοῦ Le Corbusier καὶ τῶν ἄλλων «μοντέρνων» τῆς Δύσης μὲ τὴν πραγματικότητα ποὺ τοὺς περιβάλλει καὶ μέσα στὴν ὁποία ὑπάρχουν καὶ λειτουργοῦν (ἱστορικὰ καθορισμένη φιλελεύθερη καπιταλιστικὴ κοινωνία, βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ ἐκβιομηχάνιση τῆς παραγωγῆς, μονοπώλια, ἀντικειμενικὲς δυνατότητες τῶν ἀρχιτεκτόνων νὰ προκαλέσουν ριζικὲς ἀλλαγές, θέση, κοινωνικὴ ὑπόσταση καὶ λειτουργία τῶν ἀρχιτεκτόνων μέσα σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία), ὅλα αὐτὰ μεταμορφώνονται μέσα στὸ πνεῦμα τους σὲ μιὰ φανταστική, ἰδεατὴ σχέση, σὲ ἕνα προσωπικὸ ὅραμα τοῦ κόσμου καὶ σὲ μιὰ αἰσιόδοξη πίστη στὶς δυνατότητές τους νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμο σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ ὅραμα. «Ἀρχιτεκτονικὴ ἢ Ἐπανάσταση» διακηρύσσει ὁ Le Corbusier (19).
Ὁ τρόπος ποὺ ἡ ἰδεολογία τους κρύβει, μυθοποιεῖ καὶ ἀλλοιώνει τὴν πραγματικότητα (ὅπως καὶ κάθε ἰδεολογία ἐξάλλου) εἶναι φανερὸς ὅταν ὁ Le Corbusier π.χ. διακηρύσσει ἐπίσης: «Ὄχι πιὰ κανόνια. Σπίτια!» Γιατὶ ὅταν προβάλλεται συνθηματολογικὰ μιὰ τέτοια πρόταση, χωρὶς νὰ ἔχει τεθεῖ προηγουμένως τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου, ὅταν προτείνεται μὲ ἐντελῶς ἀφηρημένο τρόπο «νὰ τεθεῖ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν ὑπηρεσία ὅλων», χωρὶς νὰ ἔχει διερευνηθεῖ προηγουμένως τὸ πρόβλημα τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν δυνατὸ κάτι τέτοιο, καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν διατυπωθεῖ τουλάχιστο τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν «ἰδέα» στὴν ἐφαρμογή, τότε, ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μόνο πράγμα: εἶναι *βιώματα ἰδεολογικῶν ἀντιφάσεων* ποὺ καταλήγουν ἀναγκαστικὰ σὲ προτάσεις λύσεων *μέσα στὴν ἰδεολογία ποὺ ἐπικρατεῖ*. Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις ἰδεολογικῶν ἀντιφάσεων ἦταν καὶ ἡ τερατώδης ἰδέα τοῦ «νὰ ἀλλάξουμε τὸν κόσμο μὲ τὴν ἀρχιτεκτονική». Γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία, ἡ πιὸ γνωστὴ ἀλλὰ καὶ ἡ πιὸ βαριὰ συνέπεια τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιφάσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἦταν ἡ ἔκταση καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο *ἀπαλλοτριώθηκε*, τελικά, τὸ «Μοντέρνο κίνημα» καὶ ἀποψιλώθηκε ἡ αὐτονομία τῆς ἰδεολογικῆς του σύλληψης. Ἔτσι, ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου ποὺ καταγγέλθηκε ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία σὰν «χυδαία» καὶ «ἐπαναστατική», οἱ ἀρχιτέκτονες ποὺ καταγγέλθηκαν σὰν «μπολσεβίκοι» καὶ ἡ ἰδεολογία τους ποὺ καταγγέλθηκε σὰν «ἀνατρεπτική», ἀφομοιώθηκαν τελικὰ σὲ τέτοιο βαθμὸ μέσα στὴ νέα, πιὸ δυναμικὴ μορφὴ τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, ὥστε νὰ καταλήξουν μύθοι καὶ σύμβολα δικά της, ἐμπροσθοφυλακὴ στὴν προσπάθεια νὰ συντηρηθοῦν οἱ «ἀπαραίτητες», «βασικὲς» ἀξίες μὲ «ἐκσυγχρονισμὸ» καὶ «ἐκμοντερνισμό», ποὺ νὰ χαράξει προοπτικὲς ἀκόμη πιὸ στενὰ καὶ ἀκόμη πιὸ ἀποτελεσματικὰ ἐλεγχόμε-

νες ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία.
Ὁ προβληματισμὸς τῶν «μοντέρνων» ἀρχιτεκτόνων τῆς Δύσης πάνω στὴ λειτουργικότητα, στὴ μονάδα κατοικίας καὶ στὴν ἑνότητα κατοικιῶν, πάνω στὴν πολεοδομία καὶ στὴ σχέση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας μὲ τὸ κοινωνικὸ αἴτημα, κατέληξε τελικὰ νὰ δώσει τὴ λύση (μιὰ ἀπὸ τὶς δυνατὲς λύσεις) στὴν κρίση ποὺ ἀντιμετώπιζε ἀπὸ χρόνια ἡ κυρίαρχη ὀλιγαρχία. Πρόκειται γιὰ μιὰ λύση ποὺ ἡ ἱστορική της σημασία πῆρε ὅλη της τὴν ἔκταση μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο. Οἱ προθέσεις τῶν «μοντέρνων», δηλαδὴ ἡ ἰδεολογική τους σύλληψη, μεταμορφώθηκαν στὸ ἀκριβῶς ἀντίθετό της. Ἡ ἐλευθερία στὴν ὁποία προσέβλεπαν μεταμορφώθηκε σὲ ἀκόμη πιὸ στενὰ ἐλεγχόμενες δεσμεύσεις. Μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη πὼς *κάθε ἰδεολογία μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσει ἐκείνην ἀκριβῶς ποὺ ὑποτίθεται πὼς ἀντιμάχεται, ἂν δὲν προλάβει νὰ ὁλοκληρωθεῖ σὲ μιὰ ἀποτελεσματικὴ πολιτικὰ πρακτική.*
Ἡ ἐκβιομηχάνιση, ἡ λειτουργικότητα, ἡ ἐξοικονόμηση χώρου, ἡ μαζικὴ κατασκευή, ἡ ἀποκέντρωση, ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴ φύση κλπ., ἀπὸ στοιχεῖα ἑνὸς θετικοῦ �ράματος ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου, στὴ δικαιότερη κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν, στὴν ἐπαφή του μὲ τὸ περιβάλλον, καὶ στὴν ἄνετη καὶ ἀνθρώπινη ζωή του, κατέληξαν νὰ γίνουν στοιχεῖα μιᾶς «γλυκόπικρης» καὶ πολὺ πιὸ οὐσιαστικῆς καταπίεσης. Στοιχεῖα γιὰ νὰ *δικαιολογηθοῦν* κοινωνικὲς ἀδικίες καὶ ἡ πιὸ ἀποτελεσματικὴ μονοπώληση τῶν εὐκαιριῶν γιὰ μιὰ καλύτερη ζωή. Στοιχεῖα ποὺ πλαγιοκόπησαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ πλαγιοκοποῦν τὴ συνειδητοποίηση καὶ τὴ διάθεση ἔκφρασης οὐσιαστικῶν διεκδικήσεων καὶ γνήσιων αἰτημάτων γιὰ ἀλλαγὲς ποὺ νὰ ἀποβλέπουν σὲ ἀληθινὴ κοινωνικὴ δικαιοσύνη στὴ ζωὴ μέσα στὸν χῶρο (20).
Ἡ συνέχεια στὴν πράξη εἶναι γνωστή. Ἀφοῦ συνθλίφτηκαν ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες ποὺ δὲν ἐπέτρεπαν παρὰ μόνο τὴν περιθωριακὴ καὶ ἀποσπασματικὴ ἐφαρμογή τους (στὶς σπάνιες περιπτώσεις ποὺ συνέβαινε ἔστω καὶ αὐτό), οἱ «μοντέρνες» ἰδέες γιὰ τὴν πολεοδομία, τὴν κατοικία κλπ. πέρασαν ἀπὸ τὸ εὐχολόγιο καὶ τὸ στάδιο τῶν δηλώσεων στὸ στάδιο τῆς ἐφαρμογῆς τους σὲ μαζικὴ κλίμακα μόνο μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο (21). Τότε ποὺ ἀπὸ τὶς καταστροφὲς τοῦ πολέμου δημιουργήθηκαν ἀντικειμενικὲς ἀνάγκες γιὰ μαζικὴ ἀνοικοδόμηση. Καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτό, ἀντικειμενικὲς συνθῆκες πρόσφορες γιὰ νέες μορφὲς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Τότε ποὺ ἐκδηλώθηκε ἐπίσης μαζικὰ καὶ μὲ ἔμφαση ὁ πατερναλιστικὸς ὑπερπαρεμβατισμὸς τοῦ κράτους. Τότε ποὺ στήθηκαν τὰ θεμέλια τῆς ριζοσπαστικῆς ἀνάμειξης στὸν δημόσιο τομέα τοῦ τραπεζικοβιομηχανικοῦ, δηλαδὴ τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου, ποὺ ἄρχισε νὰ κινεῖται χωρὶς τελικὰ νὰ τοῦ στέκονται ἐμπόδιο οὔτε τὰ «ἐθνικὰ» ὅρια. Τότε οἱ «προοδευτικὲς» ἰδέες πῆραν σάρκα καὶ ὀστᾶ στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ, ἀπὸ τὴν ἐφαρμογή τους μέσα στὶς ἐξελισσόμενες συνθῆκες, τὸ μέγεθος τῶν ψευδαισθήσεων.
Ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῶν τελευταίων 30-40 χρόνων μπορεῖ πάντως σχεδὸν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς νὰ βγεῖ κάποιο συμπέρασμα. Καὶ ἀσφαλῶς ὅσο περνᾶ ὁ καιρὸς τόσο συνειδητοποιεῖται καθαρότερα καὶ πλατύτερα τὸ πραγματικὸ καὶ ἀναπότρεπτα πολιτικὸ περιεχόμενο κάθε «πολεοδομικῆς», δηλαδὴ καὶ ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπόφασης. Ἀρκεῖ νὰ ρίξει κανεὶς μιὰ ματιὰ στὶς ἐφημερίδες, *καὶ* στὶς συντηρητικότερες, γιὰ νὰ δεῖ αὐτὸ τὸ πράγμα. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι ἄλλο καὶ εἶναι διπλό.
Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ οἱ ἀνανεωτικὲς τάσεις τῆς μοντέρνας πολεοδομίας δὲν μποροῦν νὰ «συγκεκριμενοποιηθοῦν» παρὰ μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφή τους μὲ τὶς πολιτικὲς δυνάμεις ποὺ προσβλέπουν (ὅταν προσβλέπουν) σὲ ἕναν ἀντίστοιχο στόχο (μετασχηματισμό).
Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ συνειδητοποίηση γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε θὰ παραμένει ἁπλῶς θεωρητικὴ ἂν ἐξακολουθήσει νὰ συντηρεῖται ἡ ἄποψη πὼς ἡ πολεοδομία καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἕνας ξεχωριστὸς ἐπιστημονικὸς τομέας ποὺ *μετά*, δῆθεν, καὶ ἀφοῦ λειτουργήσει «ἐπιστημονικά», θὰ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ πολιτικὲς ἐκτιμήσεις.
Ὁ L. Benevolo λέει χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς: «Ὁ Owen... παρ' ὅλο ποὺ (ἡ σκέψη του) περιοριζόταν ἀπὸ μιὰ σχηματικὴ καὶ ὄχι πλήρη ἰδέα γιὰ τὴν πολεοδομία, ἀπέδειξε τουλάχιστον αὐτὴ τὴν ἁπλὴ ἀλήθεια: ὅτι ἡ πολεοδομία εἶναι τμῆμα τῆς πολιτικῆς. Εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν πραγματοποίηση κάθε ἀποτελεσματικοῦ προγράμματος, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ ὁλοκληρωτικὰ στὶς γενικὲς φόρμουλες τοῦ (ἐπιστημονικοῦ) προγραμματισμοῦ. Γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατανομῆς τῶν ἀνθρώπινων δραστηριοτήτων στὸν χῶρο, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ πάνω τους στηρίζονται αὐτὲς οἱ δραστηριότητες. Ἀλλὰ *δὲν ἀρκεῖ* νὰ βελτιωθοῦν οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ αὐτόματα ἡ σωστὴ χρήση τοῦ χώρου. Ἀντίθετα, ἡ σχεδιασμένη καὶ προγραμματισμένη χρήση τοῦ χώρου δὲν εἶναι αὐτοτελὴς σκοπός, ἀλλὰ ἕνα μέσο ἀνάμεσα σὲ ἄλλα γιὰ νὰ κατακτηθοῦν οἱ στόχοι κάθε πολιτικῆς δράσης. Οἱ διάφορες φάσεις καὶ οἱ διαδικασίες ἐφαρμογῆς μιᾶς τέτοιας δράσης εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ περισσότερο πολύπλοκες ἀπὸ ὅσο ὑπέθετε ὁ Owen, ἀλλὰ ὁ ἀντικειμενικὸς στόχος ποὺ πρότεινε ... κρατᾶ πάντα τὴν ἰσχὺ καὶ τὴν ἀξία του γιὰ κάθε σύγχρονο σχέδιο: νὰ πετύχουμε ἕνα σύνολο μέτρων καὶ ρυθμίσεων... ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ ἐπωφελοῦνται ὅλοι στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς συστήματος ποὺ νὰ ἐπιτρέπει τὴ συνεχὴ καὶ ἀπεριόριστη τεχνικὴ πρόοδο» (22).

Σημειώσεις

1. Πρβ. τὴν ἄποψη ποὺ διατυπώνει ὁ Μ. Παπαδολαμπάκης, ὅτι «ἡ χωροταξία εἶναι χωρο-ταξική», στὰ μαχητικὰ καὶ τεκμηριωμένα κείμενα τοῦ βιβλίου του *Ἡ πόλη, ἡ πόλη τῶν τάξεων καὶ ἡ πολεοδομία*. Ἰδιαίτερα στὸ δεύτερο κείμενο μὲ τίτλο «Ἡ "πολεοδομικὴ ἀταξία" τῆς Ἀθήνας: τὸ ψευδώνυμο μιᾶς τάξης πραγμάτων». Τόσο ἡ μελέτη αὐτὴ ὅσο καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Μ. Παπαδολαμπάκη *Οἱ δικτάτορες τῶν πόλεων*, ὅπου πραγματεύεται κριτικὰ ἀντίστοιχα θέματα, ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1976.

2. Γιὰ τὸ ἴδιο πρόβλημα, βλ. τὶς πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις τοῦ Manuel Castells σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα ἐπιστημονικοῦ προσδιορισμοῦ μιᾶς «κοινωνιολογίας τῆς πόλης». Ἰδιαίτερα τὴ μελέτη του «Y-a-t-il une sociologie urbaine», στὸ *Sociologie du Travail*, ἀρ. 1, 1968.

3. Leonardo Benevolo, «Ἡ κοινωνικὴ προέλευση τῆς μοντέρνας πολεοδομίας», στὸν τόμο *Βιομηχανικὴ ἐπανάσταση-Βιομηχανικὴ πόλη*, Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1977.

4. G. Bardet, *L' urbanisme*, P.U.F., Παρίσι 1959.

5. A. Gutton, *L' urbanisme au service de l' homme*, Vincent Fréal, Παρίσι 1962. Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ ἐκδόθηκαν τὰ πρῶτα μαθήματα πολεοδομίας στὴν École des Beaux Arts, ποὺ ἔκανε ὁ Gutton «στὰ πλαίσια τῆς *θεωρίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*», ἀπὸ τὸ 1953.

6. Πρβ. Françoise Choay, *L' urbanisme, utopies et realités*, Seuil, Παρίσι 1965.

7. Γιὰ τὰ οὐσιαστικὰ αἴτια αὐτῆς τῆς διαφορᾶς φάσης βλ. L. Benevolo, *op. cit.*

8. Γιὰ τὸν αὐθαίρετο καὶ ἐκτοπλασματικὸ χαρακτῆρα μιᾶς δῆθεν αὐτόνομης «ἱστορίας τῆς πολεοδομίας» ἢ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, βλ. καὶ Π.Γ. Λαζαρίδη, «Ἡ πτώχευση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς» στὸ Anatole Kopp, *Πόλη καὶ ἐπανάσταση*, Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1976, σ. 404-405, καθὼς καὶ τοῦ ἰδίου *Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀρχιτεκτονική*, Ποσειδώνας, Θεσσαλονίκη 1976. Ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο «Τέχνη καὶ ἀρχιτεκτονικὴ κουλτούρα. Ἡ σχετικότητα (ἱστορικότητα) τῆς τέχνης», σ. 37-42.

9. Πρβ. Π. Γ. Λαζαρίδη, «Βιομηχανικὴ Ἐπανάσταση. Ἡ δυναμικὴ τῶν ἀλλαγῶν καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τους. Ἡ γέννηση τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς πόλης», στὸν τόμο *«Βιομηχανικὴ ἐπανάσταση-Βιομηχανικὴ πόλη»*, *op. cit.*

10. Γιὰ τὸ ξεκίνημα τῆς πολεοδομικῆς νομοθεσίας στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γαλλία βλ. L. Benevolo, *op. cit.*

11. F. Choay, *op. cit.*, L. Benevolo, *op. cit.*

12. *Ἐγκυκλοπαίδεια* «Δομή».

13. Τὸ *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Liddell-Scott, δὲν τὴν ἀναφέρει, καὶ στὸ *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς* τοῦ Ἀνδριώτη, σημειώνεται μὲ σαφήνεια ἡ μεσαιωνικὴ της καταγωγὴ καὶ ἡ λατινικὴ της προέλευση, καθὼς καὶ τὸ ὅτι τὴ λέξη τὴν ἔπλασε ὁ Thomas More.

14. F. Choay, διάλεξη στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γενεύης, 1973. Πρβ. Π.Γ. Λαζαρίδη, «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἀρχιτεκτόνων, ἡ ἀντίληψη καὶ ἡ χρήση της. Μερικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν "κριτική" καὶ τὰ "ἐκφραστικὰ μέσα" τῆς ἀρχιτεκτονικῆς», *Κώδικας*, ἀρ. 3, 1977.

15. L. Benevolo, *op. cit.*

16. F. Choay, *op. cit.*

17. Θυμᾶμαι μιὰ φράση τοῦ Jean Daniel στὸν *Nouvel Observateur* τὸν Ἰούνιο τοῦ 1974, μετὰ τὶς προεδρικὲς ἐκλογὲς στὴ Γαλλία: «Στὴν Ἀμερικὴ λένε πὼς ἡ ἀριστερὰ ἦταν πάντα τὸ φυτώριο τῶν ἰδεῶν τῆς δεξιᾶς». Ἀναλογίζομαι τὶ συμβαίνει σήμερα, μπροστὰ στὰ μάτια μας, στὴν Ἑλλάδα: τὴ «σοσιαλμανία» τοῦ 54%, τὶς «κρατικοποιήσεις», τὴν «κατάργηση τῶν τσιφλικιῶν», τὴ «Δ.Ε.Π.Ο.Σ.» καὶ, βέβαια, τὴν Ε.Ο.Κ.

18. Π.Γ. Λαζαρίδη, «Ἡ πτώχευση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς», *op. cit.*, σ. 406-407.

19. *Ibid.*, σ. 409.

20. *Ibid.*, σ. 409-411.

21. Μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς σοβιετικῆς ἐμπειρίας. Βλ. A. Kopp, *op. cit.*

22. L. Benevolo, *op. cit.*

Σχέδιο ἀνάλυσης τῆς δομῆς τῆς πόλης καὶ τοῦ ρόλου τῆς πολεοδομίας στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα. Ἀδιέξοδα καὶ προοπτικὲς*

τῆς ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Λ. Λεοντίδου-Ἐμμανουὴλ

Εἰσαγωγὴ

Ἡ διερεύνηση τῶν δυνατοτήτων τῆς πολεοδομίας στὴν Ἑλλάδα εἶναι ζήτημα πολυσύνθετο, γιατὶ δὲν προϋποθέτει ἁπλῶς τὴ γνώση τῆς πραγματικότητας καὶ τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου, καθὼς καὶ τῶν κατευθύνσεων ποὺ προωθοῦνται ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ κράτος. Προϋποθέτει πολὺ περισσότερο χειραφέτηση ἀπὸ ἕνα βαρὺ φορτίο συμβατικότητας, δανεισμένης γνώσης καὶ ψευτοπροβλημάτων ποὺ διαποτίζουν τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς πολεοδομίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1960, ποὺ τὸ θέμα τοῦ προγραμματισμοῦ - μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ἔνταξής μας στὴν Ε.Ο.Κ. - τοποθετήθηκε σὲ νέες βάσεις.

Στὶς συζητήσεις ποὺ γίνονται μετὰ τὴ μεταπολίτευση, καὶ ἀνάμεσα σὲ ἐπαγγελματίες πολεοδόμους, καὶ στὸν πανεπιστημιακὸ χῶρο, καὶ στὰ ὑπουργεῖα, διαφαίνεται μιὰ σύγχυση ἀπόψεων. Τὰ συστηματικά της στοιχεῖα τὰ βρίσκουμε: (α) στὴν ἀλλοτρίωση λόγω εἰσαγόμενης γνώσης, (β) στὴν ἀποσύνδεση, καὶ ἀκόμα πόλωση, θεωρίας καὶ πρακτικῆς, (γ) στὴν πίστη στὴ συμμετοχὴ τοῦ πολίτη ποὺ συμβαδίζει μὲ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸ λαϊκὸ κίνημα καὶ τοὺς φορεῖς του, (δ) στὴν ἀποστασιοποίηση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἱστορία τοῦ προγραμματισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, καὶ (ε) στὸν στενὸ ὁρισμὸ τοῦ ρόλου τῆς πολεοδομίας μὲ ἀναφορὰ μόνο στὴ θέσπιση κανονισμῶν καὶ ἐνδεικτικῶν προγραμμάτων, καὶ ὄχι στὴν ἐνεργητικὴ πολεοδομικὴ πολιτική (1).

Μὲ αὐτοὺς τοὺς περιορισμούς, δημιουργήθηκαν τρεῖς βασικὲς ἀντιλήψεις τοῦ ρόλου τῆς πολεοδομίας στὴν Ἑλλάδα, διαζευκτικὲς καὶ μονοσήμαντες: (α) ἡ πολεοδομία σὰν καλοπροαίρετο ὄργανο *ἐξυπηρέτησης* τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, (β) ἡ πολεοδομία σὰν *διαιτητὴς* συγκρουόμενων συμφερόντων στὸν χῶρο, καὶ (γ) ἡ πολεοδομία σὰν ὄργανο τῆς ἄρχουσας τάξης γιὰ τὴν παγίωση τῆς *ἐξουσίας* της στὸν χῶρο (2).

Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς διαβρώνουν καὶ τὴν πολεοδομικὴ πρακτική: οἱ πολεοδόμοι στὴ δουλειά τους θὰ θεωρήσουν ὅτι οἱ δυνατότητες ποὺ τοὺς δίνονται μέσα στὰ σημερινὰ πλαίσια εἶναι ἰδιαίτερα περιορισμένες καί, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις (3), θὰ συμμορφωθοῦν ὁλότελα μὲ αὐτές, κρατώντας μὲ κάποιο κυνισμὸ τὶς ἀντιλήψεις τους γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ἔτσι τὰ ρυθμιστικὰ σχέδια ποὺ ἐκπονήθηκαν αὐτὰ τὰ χρόνια φέρνουν ἔντονη τὴ σφραγίδα τῶν συντηρητικῶν προδιαγραφῶν, λύνουν προαποφασισμένα «προβλήματα», προσηλώνονται στὸν φυσικὸ σχεδιασμὸ ἀκόμα καὶ σὲ πόλεις ὅπου οἱ κοινωνικοοικονομικὲς ἀνισομέρειες εἶναι ἔκδηλες, καὶ ἐξουδετερώνουν τὸν δυνητικὸ ρόλο τοῦ σχεδιασμοῦ σὰν ὀργάνου *ἀνακατανομῆς, ἀνάπτυξης* καὶ *ἐλέγχου*. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὰ χωροταξικὰ σχέδια, ποὺ συνήθως δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ρυθμιστικὰ μιᾶς εὐρύτερης περιοχῆς. Οἱ πολεοδόμοι ἔχουν πειστεῖ ὅτι θέματα σὰν τὰ παραπάνω ἀνήκουν σὲ «ἄλλο ἐπίπεδο», εἶναι ἁρμοδιότητας ἐθνικοῦ προγράμματος ἀνάπτυξης καὶ ἐθνικοῦ χωροταξικοῦ. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰν ἀκόμα δέσμευση, καὶ πολὺ καθοριστική, γιὰ τὴ μορφὴ τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων ποὺ παράγονται: σχέδια φυσικῶν κατανομῶν, οὐτοπικά, ἀνεφάρμοστα καὶ περιττὰ γιὰ τὴ χώρα μας, ποὺ ἄλλωστε ἔχουν βρεῖ καὶ τὴν ἀνάλογη μεταχείριση ἀπὸ τὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες, τοὺς δήμους καὶ τοὺς λαϊκοὺς φορεῖς...

Γιὰ νὰ συγκεκριμενοποιηθοῦν τὰ παραπάνω καὶ γιὰ νὰ εἰσαγάγουμε μιὰ ἐναλλακτικὴ ἀντιμετώπιση (γιατὶ τώρα φαίνεται νὰ γίνεται πιὸ αἰσθητὴ στὸν χῶρο μας ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ σχεδιασμοῦ, καὶ ὑπάρχουν ὁπωσδήποτε πολλὰ περιθώρια καὶ κάποια παράδοση), θὰ χρειαζόταν ὁλόκληρη ἔρευνα. Ἐδῶ ἁπλῶς θὰ θίξουμε ποιὰ σημεῖα θεωροῦμε καθοριστικὰ γιὰ ἕναν ἐπαναπροσανατολισμὸ τῆς πρακτικῆς σὲ πιὸ ρεαλιστικὴ βάση. Γι' αὐτὸ χρειάζεται ἀρχικὰ κάποια ἐπανερμηνεία τῆς «πολεοδομίας» - τῆς πολυπλοκότητας αὐτοῦ τοῦ ὅρου.

1. Οἱ πολλαπλὲς σημασίες τῆς πολεοδομίας στὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς

1.1. Ἡ συρρίκνωση τῆς πολεοδομίας στὴ Δύση

Μὲ τὴν ἐπιστροφὴ στὶς ἱστορικὲς ρίζες αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζουμε σήμερα «πολεοδομία», βρίσκουμε ἕνα σύνολο θεωρίας καὶ πρακτικῆς ἀξεχώριστο ἀπὸ πολιτικὴ φιλοσοφία, πολιτιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ σὲ μιὰ κοινότητα, μιὰ ὁλοκληρωμένη κοσμοαντίληψη ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ μιὰ ρεαλιστικὴ θεώρηση τῆς κοινωνίας, περνοῦσε σὲ μιὰ θέση γιὰ τὴν ἀλλαγή της καὶ τὴν ὑλοποιοῦσε στὸν χῶρο, στὴν πόλη, στὴν κοινότητα. Ἀπόλυτα συνυφασμένη μὲ ὁράματα τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχη-

* Τὸ ἄρθρο, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἀνάλυση τῆς δομῆς τῆς πόλης, βασίζεται στὶς παρακάτω ἀδημοσίευτες ἐργασίες τῆς συγγραφέα στὸ London School of Economics: *A View on Urban Class Polarisation in Underdeveloped Countries: Latin America and the Case of Greece* (M.Sc. Thesis, L.S.E. 1973)· *Urban Economic and Ecological Structure as a Basis for Labour Consciousness under Conditions of Underdevelopment* (Working paper No. 1 for Ph. D. Thesis, L.S.E. 1974)· *Working Class Housing and Urban Structure in an Underdeveloped Country: Land Allocation in Athens, 1918-1975* (Working paper No. 2 for Ph. D. Thesis, L.S.E. 1975).

On urban structure and the role of planning in contemporary Greece. Stereotypes vs. prospects

by L. Leontidou-Emmanuel, planner

This paper deals with the atrophied role of planning and the obstacles to its reform in Greece today. It would take an extended essay to discuss the established ways of planning, interpret them in the light of Western influence and then introduce alternative policy lines compatible with Greek reality. Here we only attempt to present some crucial points.

In Western cities urban planning has crystallised as a technical and administrative activity after the industrial revolution. Urbanisation, commercialisation of land and housing and the introduction of the land-rent gradient gradually break up the organic order of the medieval city and disturb the modes of space allocation on every level. As rent-paying ability becomes the only determinant of where one lives and the ties of productive activity with residence are broken, spatial segregation of classes is coupled with functional *specialisation* of economic activity in space. The new city is differentiated into zones; and this order is *stabilised*, solidified, reproduced and fixed by planning, through *zoning*. Along with reform movements

ματισμοῦ τῆς κοινωνίας, ἡ «πολεοδομία» τοῦ Owen ἢ τοῦ Fourier καὶ ἀργότερα τοῦ Howard δημιούργησε τὶς οὐτοπικὲς ὀργανικὲς κοινότητες μακριὰ ἀπὸ τὴ συναγωνιστική, κατακερματιστικὴ ἐπιρροὴ τοῦ καπιταλισμοῦ στὶς πόλεις.

Ὡστόσο, μετὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα, τὸ λαϊκὸ κίνημα καὶ οἱ πρωτοπόροι του ἐγκαταλείπουν τὴ σφαίρα τῆς «διανομῆς» καὶ τὴν πίστη στὸν ντετερμινισμὸ τοῦ χώρου καὶ διαμορφώνουν τὶς διεκδικήσεις τους γύρω ἀπὸ τὸν πυρήνα τῶν προβλημάτων - τὸ παραγωγικὸ σύστημα (4). Ἡ «πολεοδομία» σιγὰ σιγὰ ἐγκαταλείπεται στοὺς «τεχνικούς», ἀποκόβεται ἀπὸ τὸ κίνημα, καὶ γίνεται μιὰ ἐξειδικευμένη διοικητικὴ καὶ διορθωτικὴ διαδικασία. Τὴ στιγμὴ δηλαδὴ ποὺ τὰ προβλήματα γίνονται ὅλο καὶ πιὸ πιεστικὰ καθὼς ὁ καπιταλισμὸς εἰσβάλλει στὶς πόλεις, ἡ συνολικὴ θεώρηση δίνει τὴ θέση της σὲ μερικότερες: νομοθεσία γιὰ ὑγιεινὴ περιβάλλοντος καὶ ἀρτιότητα κτιρίων, «νοικοκύρεμα» τῶν slums, κλπ.

Αὐτὸ δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο. Ἐντάσσεται καὶ σὲ μιὰ καταλυτικὴ διαδικασία κοινωνικῆς ἐξειδίκευσης καὶ παράλληλα κατάτμησης τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς πραγματικότητας ποὺ κρατᾶ ἀπὸ τὸν 17ο-18ο αἰώνα, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐπικράτηση τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας (5). Τὰ ἐπακόλουθα στὴ σφαίρα τῆς θεωρίας μᾶς εἶναι γνωστά: διαχωρισμὸς «ἐπιπέδων» - οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ, ἰδεολογικοῦ - μὲ ψευδαίσθηση αὐθυπαρξίας τοῦ καθενός· κατασκευὴ μιᾶς ἔννοιας «ἄνθρωπος» ἀπὸ κάθε ἐπιστήμη-κλάδο τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐφευρίσκει τὸ εἰδικὸ ἀντικείμενο ἔρευνάς του· πολλαπλασιασμὸς καὶ τελειοποίηση τῶν εἰδικεύσεων καὶ συγκρότηση τῆς «ἕδρας» στὰ πανεπιστήμια σὰν ἀντικειμένου περιχαρακωμένης κυριότητας.

1.2. Ὁ κατακερματισμὸς τοῦ χώρου τῆς πόλης καὶ ὁ ρόλος τῆς πολεοδομίας

Ὁ καπιταλισμὸς δὲν κατακερματίζει μόνο τὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία, ἀλλὰ κατατέμνει καὶ διαχωρίζει τὸν ἀνθρώπινο χῶρο-χρόνο σὲ στεγανά. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ χῶρες τῆς Δύσης συνταράσσονται ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ γνωρίζουν μιὰ ταχύρρυθμη ἀστικοποίηση ποὺ μεταμόρφωσε τὴν ὀργανική, στατικὴ μεσαιωνικὴ πόλη σὲ μιὰ παραγωγικὴ μεγαλούπολη, τόπο συσσώρευσης, δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ἐξειδίκευσης, ἐκμετάλλευσης, ἀλλοτρίωσης.

Ἡ καταλυτικὴ ἐπίδραση ποὺ εἶχε ἡ ἀστικοποίηση στὸν χῶρο τῆς πόλης συνοψίζεται στὴ μεταβολὴ τῆς μεταχείρισης τῆς ἀστικῆς γῆς ἀπὸ ἀντικείμενο *χρήσης* σὲ ἀντικείμενο *ἀνταλλαγῆς*, καὶ ἄρα *ἐκμετάλλευσης*. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ μετέβαλε ριζικὰ τὴ μορφολογία τῆς πόλης καὶ δημιούργησε τὴν πολεοδομία στὴ σημερινή της μορφή.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἡ «προκαπιταλιστικὴ» πόλη ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὲς «ἐπαγγελματικὲς συνοικίες» χαρακτηρισμένες, καθεμιά, ἀπὸ κάποια συντεχνία. Ἡ ἀστικὴ γῆ ἦταν τότε κοινωνικὸ ἀγαθὸ (μόνο ἡ ἀγροτικὴ γῆ ἔδινε γαιοπρόσοδο, ἄλλης μορφῆς), καὶ ἡ πόλη ἐξασφάλιζε μιὰν ἄμεση συνέχεια παραγωγικῆς δραστηριότητας καὶ κατοικίας. Τὸ σπίτι ἦταν τόπος καὶ κατοικίας καὶ ἀναψυχῆς καὶ ἐργασίας, ἐνῶ ἡ κοντινὴ διαμονὴ τεχνίτη καὶ μαθητευομένων ἀπέκλειε τὸν διαχωρισμὸ τῶν τάξεων στὸν χῶρο τῆς πόλης. Ἡ ἰδιοκτησία τῆς κατοικίας ἦταν αὐτονόητη, λειτουργικὴ καὶ πλατιὰ ἐξαπλωμένη.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀρχίζει νὰ ἀλλάζει τὴν ἐποχὴ τοῦ μερκαντιλισμοῦ καὶ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ (6). Ἀλλὰ ἡ οὐσιαστικὴ μεταβολὴ ἐπέρχεται μὲ τὴ στενότητα γῆς ποὺ δημιούργησε ἡ ραγδαία ἀστικοποίηση: τότε, ὁ ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὴν κατάληψη τῆς γῆς δημιουργεῖ τὴν ἔννοια τῆς γαιοπροσόδου μέσα στὰ ἀστικὰ κέντρα, ποὺ ὑπολογίζεται ἀπὸ τὴ θέση *ὡς πρὸς* τὸ κέντρο τῆς πόλης. Ἡ ἀστικὴ γῆ ἐμπορευματοποιεῖται. Καὶ θεμελιώνεται ἡ κερδοσκοπία πάνω στὴ γῆ καὶ τὴν οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, καθὼς καὶ ἡ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ οἰκοπέδου.

Ἡ προσπάθεια μεγιστοποίησης τοῦ κέρδους ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία γῆς ἄλλαξε τὶς νομοτέλειες ποὺ διέπουν τὴ μορφολογία τῆς πόλης. Ἡ *καμπύλη τῆς γαιοπροσόδου*, ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καθορίζει τὴ θέση τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων στὸν χῶρο. Ἐνῶ παλαιότερα μόνο λειτουργίες διοίκησης καὶ θρησκείας ξεχωρίζονταν ἀπὸ τὸν ἀστικὸ ἱστὸ γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν στὸ κέντρο, τώρα εἰσάγεται μιὰ ἱεραρχία λειτουργιῶν μὲ τὶς περισσότερο κερδοφόρες ἐπιχειρήσεις σὲ κεντρικὲς θέσεις.

Αὐτὸ σήμανε τὸν διαχωρισμὸ τῶν χρήσεων στὸν χῶρο τῆς πόλης (τὸν κατακερματισμὸ τοῦ χώρου) σὰν ἀποτέλεσμα τῆς κερδοσκοπικῆς ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς, καὶ τὴν αὐξανόμενη λειτουργικὴ *ἐξειδίκευση*, ἐπακόλουθο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Αὐτὸ τὸν ἱστορικὸ σχηματισμό, ἀντίθετο ἀπὸ τὴν ὀργανικότητα τῆς μεσαιωνικῆς πόλης, ἦρθε ἡ πολεοδομία νὰ *παγιώσει* μὲ τὸ zoning, δηλαδὴ μὲ τὴν *κατὰ ζῶνες χρήση γῆς*. Ἡ ἀλληλοδιείσδυση παραγωγικῆς δραστηριότητας καὶ καθημερινῆς ζωῆς στὸν χῶρο τῆς πόλης ἀνῆκαν πιὰ στὸ παρελθόν.

Ἀφορμὴ ὅμως τῆς γένεσης τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδιασμοῦ ἀποτέλεσε ἕνα ἄλλο ἐπακόλουθο τῆς ἐμπορευματοποίησης τῆς γῆς: ἡ κρίση τῆς κατοικίας καὶ οἱ ἐπιπτώσεις της στὸν χῶρο τῆς πόλης. Πραγματικά, στὴ θέση τῆς *κοινωνικῆς* παροχῆς γῆς στὶς διάφορες τάξεις τῆς κοινότητας, ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ μεσαιωνικὴ πόλη, βρίσκουμε τώρα τὴν *οἰκονομική* (6). Γιατί, μὲ τὴ δυνατότητα κέρδους ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γῆς, ἀποφασιστικὸς παράγοντας γιὰ τὸν τόπο κατοικίας ἔγινε ἡ δυνατότητα πληρωμῆς γαιοπροσόδου (ἐνοικίου). Ἔτσι ἐδραιώνεται ὁ ἄνισος ἀνταγωνισμὸς τῶν τάξεων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς ἀστικῆς γῆς, ἡ κατοικία ἐμπορευματοποιεῖται καὶ οἱ τάξεις ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς (ἡ ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο) διαχωρίζονται στὸν χῶρο τῆς πόλης. Αὐτὸς ὁ *ταξικὸς διαχωρισμὸς* δημιουργεῖ τὶς ἄθλιες ἐργατικὲς συνοικίες, τὶς ἐπιδημίες καὶ τὴ στενότητα κατοικίας, ποὺ ἀνησύχησαν τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὴν ἐξανάγκασαν νὰ ἐφαρμόσει πολεοδομικὰ προγράμματα «ἐξυγίανσης» καὶ μεταστέγασης τῶν ἐργατῶν σὲ τόπους ὅπου ἦταν λιγότερο ὁρατοὶ καὶ ἐπικίνδυνοι (7).

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ πρὸς περισσότερο μονοπωλιακὲς μορφές, μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου στὶς ἀγοραπωλησίες γῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τελειοποίηση τῶν δικτύων κυκλοφορίας, ἐντείνεται ἡ ἐκλογίκευση τοῦ χώρου καὶ παγιώνεται ἡ εἰδικότητα τῶν πολεοδόμων.

Ἡ ἀποκέντρωση τῆς βιομηχανίας σὲ νέες πόλεις καὶ ἡ συμμετοχὴ ὅλων τῶν τάξεων στὴν ἔξοδο πρὸς τὰ προάστια δημιουργοῦν ἀνάγκες σχεδιασμοῦ ὁλοκληρωμένων συγκροτημάτων ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες αὐτοὺς τῶν «σταθεροτύπων» καὶ τῆς χωροθέτησης. Ἡ «προαστιοποίηση», μιὰ κοινωνικὴ διαδικασία, ὑποστηρίζεται ἰδεο-

which center around the housing crisis, physical planning *rationalises* urban space to facilitate the operation of the capitalist economy. Planning becomes even more necessary in the neocapitalist city, characterised by the processes of *suburbanisation* of population and *decentralisation* of economic activity. In this framework, renovation and redevelopment, relocation schemes and new town building become principal planning objectives and are ideologically supported.

So capitalist metropolises have historically introduced and adapted their strategies to their changing socioeconomic reality and its imperatives. However, social conflict which often results from this kind of planning, dialectically changes the methodology and objectives of space organisation. Protest and spontaneous movements (like squatting, rent strikes, community action etc.) and political mobilisation can lead to a reorientation of policy toward the redistribution of resources. That this *redistributive* planning can be won, in different degrees, by a strong popular movement, can be seen in the cases of England, Italy or Chile.

Redistributive planning (control of speculative profit from development, nationalisation of development rights, widespread social housing policy, public transport schemes, regional development programs, etc.), sensitive to social inequality and geographical imbalance, is especially needed to Greece, a country torn apart by intense inequalities among areas and social classes.

Greek planning, however, hardly corresponds to any real issues or indigenous needs. On the contrary, it follows a dubious Western tradition of crude physical planning and blanket zoning regulations (a fact that reflects the country's dependence on foreign centres), without regard for the necessity for active strategy. Though there has been some tradition of the latter during years of social change and upheaval (the 1920's and 1950's especially), this is today either forgotten or neglected by planners, universities and the popular movement.

In order to support the necessity of redistributive planning and indicate the highly unrealistic and foreign-inspired nature of existing stereotypes, we refer to the crucial differences of Greek regional and urban structure from that of Western metropolises.

Like all underdeveloped peripheries (the so-called Third World), Greece developed not through the organic transformation of indigenous productive forces, but from the *penetration of capitalism* of developed countries. This produces a *polarisation* of its economy expressed in the national territory and intensified throughout the last

λογικά σάν ένας «νέος τρόπος ζωής» (8) καί στεγάζεται στίς νέες πόλεις καί τίς κηπουπόλεις τών πολεοδόμων. Μέ τή συνεργασία τους έπίσης θά βροΰν διέξοδο οί πιέσεις γιά τή μετακίνηση τών παλαιών κατοίκων άπό κεντρικές περιοχές μεγάλης οίκονομικής σημασίας γιά τίς έπιχειρήσεις: τά προγράμματα «άστικής άνανέωσης» διευθετοΰν αύτό τόν συναγωνισμό. Έπομένως, αύτά τά χρόνια στή Δύση, ό κυρίαρχος ρόλος τής πολεοδομίας, πού διαμορφώνεται άπό τίς εύρύτερες διαδικασίες, είναι νά παγιώνει καί νά διευκολύνει τή λειτουργία μηχανισμών κοινωνικοοικονομικών πού ήδη λειτουργοΰν, καί όχι νά συντείνει σέ κάποια άλλαγή τής πορείας τους. Ή στενή συγκέντρωση τής ίδιοκτησίας τής γής συμβάλλει ώστε σήμερα οί πόλεις τής Δύσης νά πλησιάζουν όλοένα τό όραμα τής «τάξης» πού έχουν οί πολεοδόμοι τους (καί οί δικοί μας): άμιγείς περιοχές κατοικίας, ίεραρχία κέντρων καί κυκλοφοριακών διαδρόμων, έξειδίκευση καί κατακερματισμός τοΰ χώρου. Ή πολεοδομία τής *παγίωσης*, συχνά έπιθετική, έξοπλίζει τόν χώρο τής άστικής τάξης σάν νά ήταν σκηνικό, σύμφωνα μέ τίς άρχές τής προσπελασιμότητας καί τοΰ έξωραϊσμοΰ, καί τόν διαχωρίζει προσεκτικά άπό τόν χώρο τής έργατικής τάξης.

1.3. Άλλαγές στόν ρόλο τής πολεοδομίας σάν έπακόλουθο κοινωνικών συγκρούσεων

Έτσι ή ταξικότητα τοΰ χώρου παραμένει, καί ή μεταχείριση πού γίνεται στίς λαϊκές συνοικίες (έκμετάλλευση άπό ίδιοκτήτες, άστική άνανέωση καί έξυγίανση) όδηγεί σέ συγκρούσεις. Πολλές φορές ή μάχη θά χαθεί, μέ χρήση βίας. Άλλοτε όμως θά κερδηθεί, έστω καί μερικά - κι αύτό είναι πολύ σημαντικό. Ύπάρχει μιά διαλεκτική πού μεταβάλει καί άνανεώνει τόν σχεδιασμό, καί πού κάποτε λειτουργεί ώστε νά άχρηστεύει κάθε μονοσήμαντο όρισμό τής πολεοδομίας σάν «όργάνου τής έξουσίας». Συχνά ένα ίσχυρό λαϊκό κίνημα - άλλοτε αύτόνομα, άλλοτε μέσο τοΰ κράτους - θά διεκδικήσει καί θά πετύχει μιά διαφορετική πολεοδομία. Ή πιό χαρακτηριστική περίπτωση είναι τής Άγγλίας, μεταπολεμικά, όπου ή έναλλαγή στήν έξουσία καί στήν τοπική αύτοδιοίκηση τοΰ Συντηρητικοΰ καί τοΰ Έργατικοΰ κόμματος έφερε συντριπτικές άλλαγές στόν ρόλο τής πολεοδομίας (9). Καί ή πιό χαρακτηριστική συγκριτική άντιπαράθεση είναι άνάμεσα σέ Βραζιλία καί Χιλή, όπου τό έπίπεδο τής λαϊκής κινητοποίησης γιά τά ζητήματα τοΰ χώρου δημιούργησε δύο ριζικά διαφορετικές άντιμετωπίσεις τοΰ σχεδιασμοΰ (10).

Ή πολεοδομία τής κοινωνικής *άνακατανομής*, πού βρίσκουμε σέ τέτοιες περιπτώσεις, είναι εύαίσθητη στίς κοινωνικές άνισότητες πού έκφράζονται καί στόν χώρο, καί θεσπίζει πολιτική πού σέ διαφορετικούς βαθμούς εύνοεί τά άδικημένα στρώματα τής πόλης. Ό έλεγχος τών κερδών άπό τήν άστική άνάπτυξη, τά προγράμματα κοινωνικής κατοικίας, ή έξυγίανση τών δημόσιων συγκοινωνιών, ή δέσμευση γής, ή ένίσχυση ύπανάπτυκτων περιφερειών καί άλλα, άποτελοΰν μέτρα πού κερδήθηκαν άπό τά λαϊκά στρώματα καί διατηροΰνται σέ ίσχύ μέ διαρκείς άγώνες άπό μέρους τους.

1.4. Ή πολλαπλότητα τής πολεοδομίας

Έτσι ό ρόλος τής πολεοδομίας διακρίνεται, μέ βάση τούς πρωταρχικούς στόχους πού θέτουν τά προγράμματα όργάνωσης τοΰ χώρου (στόχους πού διαμορφώνονται άνάλογα μέ τήν ίσορροπία κοινωνικών δυνάμεων σέ κάθε καπιταλιστική χώρα), σέ δύο μεγάλες κατηγορίες:

α) Προγράμματα *παγίωσης* καί έκλογίκευσης τής ύπάρχουσας δομής μέ διαχωρισμό χρήσεων γής. Ό σχεδιασμός αύτός, άφοΰ μελετήσει τίς ύπάρχουσες τάσεις άνάπτυξης, τίς προβάλλει στό μέλλον γραμμικά γιά νά τίς διευκολύνει μέ κατάλληλη *χωροθέτηση* λειτουργιών κατά ζώνες καί μετακίνηση άλλων, άνεπιθύμητων, άπό στρατηγικά σημεία τής πόλης. Αύτό, ένώ έμπεριέχει ένα πολιτικό στόχο (τή διατήρηση άθικτων τών σημερινών μηχανισμών καί τή διευκόλυνσή τους μέ τόν φυσικό σχεδιασμό), συνήθως έμφανίζεται σάν πολιτικά άχρωμο - μιά *έξισορροπητική* πολεοδομία πού όμως ένισχύει τούς ήδη άναπτυγμένους καί κυρίαρχους τομείς τής οίκονομίας καί τής κοινωνίας. Άλλοτε πάλι, ή ίδια τάση καταλήγει σέ μιά *έπιθετική* πολεοδομία πού όδηγεί σέ βίαιες συγκρούσεις μέ τή λαϊκή βάση.

β) Προγράμματα *άνακατανομής* τών πόρων καί τοΰ άναπτυξιακοΰ δυναμικοΰ κατά περιοχές, κλάδους καί τάξεις. Αύτά άποτελοΰν πραγματικές *μεταρρυθμιστικές* προσπάθειες καί δέν θεσμοποιοΰνται παρά μέ τήν κινητοποίηση τών τάξεων πού ύφίστανται τά έπακόλουθα τής έγγενοΰς τάσης τής «έλεύθερης» καπιταλιστικής οίκονομίας νά ένισχύει τήν άνισότητα καί τήν ύπανάπτυξη. Στόχο τέτοιων προγραμμάτων άποτελεί ή παρέμβαση στούς μηχανισμούς γιά τήν άντιστροφή ή μεταβολή τών σημερινών τάσεων. Έτσι τά προγράμματα άποτελοΰν περισσότερο *οίκονομικό* καί *κοινωνικό* παρά φυσικό σχεδιασμό.

Ή άλληλουχία καί άλληλοδιείσδυση τών δύο κατηγοριών, πού έκφράζει καί τό έπίπεδο τής διαλεκτικής σχέσης κράτους-λαϊκοΰ κινήματος, δίνει τίς διάφορες μορφές προγραμματισμοΰ πού έφαρμόζονται σήμερα στόν καπιταλιστικό κόσμο. Στή χώρα μας λίγο πολύ άσκεΐται μιά έξισορροπητική πολιτική πού μάλιστα, σπάνια, περιέχει στοιχεία έπιθετικής πολεοδομίας, όπως στήν περίπτωση τοΰ Χωροταξικοΰ τής Άθήνας (11). Παρακάτω θά δείξουμε πόσο αύτοΰ τοΰ είδους ή πολιτική συγκρούεται μέ τίς άναγκαιότητες τοΰ έλλαδικοΰ χώρου, άλλά καί πόσο άσύνδετη είναι μέ αύτές, άντίθετα μέ τήν πολεοδομία τής Δύσης πού φάνηκε στενά συνυφασμένη μέ κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες. Γι' αύτό τόν σκοπό θά δοΰμε πρώτα διαγραμματικά τά προβλήματα τών έλληνικών πόλεων.

2. Χαρακτηριστικά καί διαδικασίες τοΰ έλληνικοΰ δικτύου άστικών κέντρων

2.1. Ή Έλλάδα σάν περιφερειακός σχηματισμός

Παρ' όλη τήν ίστορική ίδιαιτερότητα τής Έλλάδας, πού συχνά τή διαφοροποιεί πολύ άπό χώρες μέ παρεμφερές έπίπεδο άνάπτυξης, μποροΰμε νά τήν τυποποιήσουμε μαζί μέ τούς περιφερειακούς σχηματισμούς τοΰ κόσμου. Άναφερόμαστε στίς χώρες πού ό διεθνής καταμερισμός τής έργασίας διαφοροποίησε άπό τίς καπιταλιστικές μητροπόλεις, άνεξάρτητα άπό τό ποιό μηχανισμό θά θεωρήσουμε σάν καθοριστικό γιά τή δημιουργία αύτής τής πόλωσης - νεοαποικιακή έξάρτηση, άνιση άνταλλαγή, ή άλλον (12).

Τό ότι ή Έλλάδα είναι χώρα «έξαρτημένη» ή «ύπανάπτυκτη» ή, καλύτερα, περιφέρεια, έπιβεβαιώνεται άπό τίς σημαντικές όμοιότητες τής δομής της μέ χώρες τής Νότιας Εύρώπης καί τής Λατινικής Άμερικής. Ή άνάπτυξή της δέν στηρίχτηκε σέ όργανική άνάπτυξη τών έγχώριων παρα-

50 years. The "modern" or "central" or "formal" sector of the economy, consisting of the larger enterprises implanted into Greek territory, does not absorb the available labour force. Those who do not immigrate will then swell the "traditional" or "peripheral" or "informal" sector, which acts as a shock absorber in the economy: its elasticity allows it to support, in underemployment, large supplies of labour. Throughout the years of Greek economic development, the concentration of capital and rationalisation of the "central" sector has always been accompanied and counterbalanced by a mushrooming of small industries, artisan establishments and petty commerce and services, swelling the "peripheral" sector. As in all underdeveloped countries, we witness in Greece a *process of economic polarisation which is the exact opposite of the process of rationalisation* observed in the West.

Urbanisation without industrialisation and the decline of the rural and provincial areas are two sides of the same coin produced by this economic structure of underdevelopment. The same structure does not only reproduce regional imbalance (because of the pattern of location of the enterprises of the "formal" sector), but has a direct impact on the space of larger cities. The "modern" enterprises will tend to concentrate in specialised areas, like their counterparts in the West; but the small and petty enterprises of the periphery appear dispersed in the urban tissue as a *patchwork of economic activity* which, along with popular suburbanisation, is often mistaken for a precapitalist pattern. Moreover, the same system has to somehow accommodate the underemployed urban migrant population; so it develops the *generalisation and fragmentation of land and housing ownership*, by a system making spatial segregation of classes in these cities even more intense: a literal polarisation develops between the "legal" city and the "illegal" underdeveloped periphery of the squatter settlements.

Within this context, where the potential role of policy is significant, an atrophied tendency of physical planning develops. It aims at partly imposing zoning on the patchwork in cities where rationalisation of economic life has not been realised; and partly at "servicing" the population with facilities according to *absolutes* - planning standards depending on city size alone, as devised in the West. Greek planners readily accept the existing institutional context and in their work adopt this surface logic instead of at least basing their proposals on a *comparative* treatment of peripheries, cities and areas. The final plans end up with repeated predetermined "solutions" - zon-

γωγικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ πρῶτα στὸν μεταπρατικὸ χαρακτῆρα τῆς οἰκονομίας της καὶ μεταπολεμικὰ στὴ *διείσδυση τοῦ καπιταλισμοῦ* - στὸ ξένο ἐπενδυτικὸ κεφάλαιο. Ἡ θέση της εἶναι περιφερειακὴ στὸ παγκόσμιο σύστημα τῆς ἄνισης ἀνταλλαγῆς. Ὡς πρὸς τὶς δυτικὲς χῶρες παίζει τὸν ρόλο μιᾶς περιφέρειας, ποὺ τροφοδοτεῖ μὲ ἐργατικὰ χέρια (ἡ «ὑπερπόντια» μετανάστευση μετατρέπεται πιὸ πρόσφατα σὲ «εὐρωπαϊκὴ» κυρίως πρὸς τὴ Δυτικὴ Γερμανία) καὶ παρέχει προνόμια γιὰ τὴν ἐγκατάσταση βιομηχανιῶν ποὺ οἱ μητροπόλεις δὲν θεωροῦν συμφέρον νὰ διατηροῦν στὸν τόπο τους. Ἀλλὰ ἀκόμα πιὸ σημαντικὴ γι' αὐτὴ τὴν ἀνάλυση, εἶναι ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐθνικοῦ χώρου μὲ τὶς νομοτέλειες ποὺ διέπουν ὅλες τὶς περιφέρειες τοῦ κόσμου.

2.2. Ἡ πόλωση κέντρου-περιφέρειας στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο

Ὅπως σὲ ὅλους τοὺς περιφερειακοὺς σχηματισμούς, ἡ ἀνισόμερη ἀνάπτυξη πόλης-ὑπαίθρου, ἢ καλύτερα πρωτεύουσας-περιφέρειας, εἶναι ἰδιαίτερα ὀξυμένη στὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν ἀμβλύνεται μὲ τὸν χρόνο. Βρίσκουμε καὶ ἐδῶ νησίδες ὑπεραναπτυγμένης οἰκονομίας στὰ λίγα σημεῖα ὅπου τὸ ξένο κυρίως κεφάλαιο θὰ ἐγκαταστήσει τὶς σύγχρονες, μεγάλης παραγωγικότητας ἐπιχειρήσεις ποὺ ἀποτελοῦν τὸν «κεντρικὸ» τομέα τῆς οἰκονομίας. Τέτοιες ἐπιχειρήσεις, ποὺ συναθροίζονται κοντὰ στὸ ἐργατικὸ δυναμικό, στὴν ἀγορὰ καὶ στὰ λιμάνια (13), δημιουργοῦν τὴν οἰκονομικὴ βάση τῶν μεγάλων ἀστικῶν συγκροτημάτων. Στὸ περιθώριό τους ἀναπτύσσονται οἱ μικρότερες ἐπιχειρήσεις καὶ οἱ ὑπηρεσίες, ἕνας «περιφερειακὸς» τομέας ποὺ δημιουργεῖ εὐκαιρίες γιὰ ἀπασχόληση (ἢ ὑποαπασχόληση) ἰδιαίτερα στὶς πόλεις καὶ ἔτσι ἐπιτείνει τὴν ἀστικοποίηση. Μετὰ τὸ 1960, ποὺ ἡ φύση τῶν ξένων ἐπενδύσεων στὴν Ἑλλάδα ἀλλάζει, παρατηρεῖται μιὰ τάση γιὰ ἀποκέντρωση, χωρὶς ὅμως ἰδιαίτερες ἐπιπτώσεις στὴν περιφερειακὴ ἀνισομέρεια.

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ *πόλωση* ποὺ διαρκῶς βαθαίνει, ἕνας *δυϊσμός* ποὺ σημαδεύει τὴν οἰκονομικὴ δομὴ τῆς χώρας μας ὅπως σὲ ὅλες τὶς περιφέρειες τοῦ κόσμου, προσδιορίζεται τοπικὰ σὲ πρωτεύουσα-περιφέρεια. Οἱ ἐκσυγχρονισμένες, μονοπωλιακὲς ἐπιχειρήσεις συναθροίζονται στὶς μεγάλες πόλεις καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ἡ ἑλλαδικὴ ἐνδοχώρα ἀποτελεῖ τὸν τόπο ὅπου ἀναπαράγεται ἡ μικροεπιχείρηση, τὸ ἐμπόριο, οἱ ὑπηρεσίες, οἱ τέχνες, ἡ μικρῆς κλίμακας ἀγροτικὴ παραγωγή. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ δραστηριότητες τοῦ «περιφερειακοῦ» τομέα δὲν ἀποτελοῦν ἀπομεινάρι τοῦ παρελθόντος (ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοί), ἀλλὰ ἀναπαράγονται ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ ὑπανάπτυκτου καπιταλισμοῦ.

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ἡ ἐντεινόμενη ἀστικοποίηση στὶς περιφέρειες δημιουργεῖται ἀπὸ μηχανισμοὺς ριζικὰ διαφορετικοὺς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ βρήκαμε στὶς μητροπόλεις τὸν 19ο αἰώνα. Εἶναι μιὰ *ἀστικοποίηση χωρὶς ἐκβιομηχάνιση*. Στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἴδια διαδικασία ἐντείνει τὴν ὑπερσυγκέντρωση στὴν Ἀθήνα, ἐδῶ καὶ 50 χρόνια. Καὶ παρὰ τὶς τεράστιες ἀνακατατάξεις αὐτῆς τῆς περιόδου (προσαρτήσεις, πρόσφυγες, πόλεμοι), ἡ ταξινόμηση τῶν ἄλλων πόλεων κατὰ μέγεθος παραμένει σχεδὸν σταθερὴ (14). Γενικὰ οἱ 12 μεγαλύτερες πόλεις μας αὐξήθηκαν σὲ μέγεθος, ἀλλὰ καμιὰ δὲν ἔφτασε τὴν τετραπλάσια αὔξηση τῆς Ἀθήνας.

Ὅσο γιὰ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο, χαρακτηρίζεται ἔντονα ἀπὸ μαρασμό. Ἡ Ἑλλάδα πλήττεται καὶ ἀπὸ δημογραφικὴ στασιμότητα καὶ ἀπὸ ὀγκώδη μετανάστευση. Μόνο ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευση ἔφτασε τὴ δεκαετία 1950-60 τοὺς 600.000 ἀνθρώπους· τὸ χειρότερο, στὴ δεκαετία 1960-70, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν Ἀθήνα, παρατηροῦμε *ἀπόλυτη* μείωση τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας (15). Ὁ ἠπειρωτικὸς χῶρος τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἔντονα χωρισμένος σὲ δύο μισὰ ἀπὸ τὴν Πίνδο - ἡ Δυτικὴ Ἑλλάδα φθίνει μὲ ταχύτερο ρυθμό, ἂν καὶ τελευταῖα ἡ ἀπότομη διόγκωση τῆς Θεσσαλονίκης προκάλεσε τὴ συρρίκνωση τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Τὸ δίκτυο οἰκισμῶν εἶναι ἔντονα κατακερματισμένο (16).

2.3. Ἡ μιὰ ὄψη τοῦ νομίσματος: δομὴ τῶν μεγαλουπόλεων

Ἡ ζωτικότητα τῶν μεγαλουπόλεων, ποὺ κυριολεκτικὰ ἀπομυζοῦν τὴν ἑλλαδικὴ ἐνδοχώρα, εἶναι ὅμως ἀπατηλή. Μέσα στὸν χῶρο τους ἀναπαράγεται διαρκῶς ὁ δυϊσμός. Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἢ τὸ Παρίσι, καὶ ἀκριβῶς ὅπως ἡ Λίμα, τὸ Σαντιάγο, τὸ Ρίο ἢ ἡ Μπογκοτά, οἱ μεγαλουπόλεις τῆς Ἑλλάδας σημαδεύονται ἀπὸ τὴν πόλωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας, καὶ αὐτὸ ἔχει τεράστιες ἐπιπτώσεις στὸν χῶρο τους. Μόνο ποὺ στὴν Ἑλλάδα ὁ «περιφερειακὸς» τομέας παράγει περισσότερο εἰσόδημα, ἀπορροφᾶ ἄδηλους πόρους καὶ συντηρεῖται σὲ ἕνα ψηλότερο ἐπίπεδο ἐπιβίωσης: ἡ πυραμίδα εἰσοδημάτων στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ παρουσιάζει μεγαλύτερη φτώχεια.

Ἡ πόλωση ὡστόσο παραμένει. Καὶ ἐνῶ ἡ μιά της ὄψη, ἡ συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου, ἔχει ἀρκετὰ μελετηθεῖ στὴ χώρα μας, ἀγνοεῖται συστηματικὰ ἡ ἄλλη ὄψη της, ὁ «περιφερειακὸς» τομέας τῆς οἰκονομίας, ποὺ δηλώνει καὶ τὴν ὑπανάπτυξη τῆς παραγωγικῆς βάσης τῶν πόλεων. Γιὰ παράδειγμα, στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ἡ βιομηχανία διαρκῶς ἐπεκτείνει ἀναλογικὰ τὴ συμμετοχή της στὸ ἐθνικὸ προϊὸν καὶ χαρακτηρίζεται ἔντονα στὸν «κεντρικό» της τομέα ἀπὸ αὔξουσα παραγωγικότητα καὶ συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου, δὲν σταματᾶ νὰ εἶναι διαρθρωτικὰ πολωμένη. Τὰ χρόνια 1951, 1961, 1971, στὴ διάρθρωση τῆς βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης ἡ συμμετοχὴ τῶν «μισθωτῶν» μειώνεται ἀντίστοιχα ἀπὸ 82%, σὲ 77%, καὶ σὲ 75%, ἐνῶ τῶν αὐτοαπασχολουμένων αὐξάνεται ραγδαῖα ἀπὸ 9,57%, σὲ 12,60%, καὶ σὲ 14,70%, ἀντίστοιχα. Ἂν πάρουμε μιὰ εὐρύτερη κατηγορία καταστημάτων (βιομηχανία καὶ ἐμπόριο) παρατηροῦμε ὅτι στὴν Ἀθήνα τὰ χρόνια 1958, 1963, 1969 τὸ μέσο μέγεθός τους συρρικνώνεται ἀντίστοιχα ἀπὸ 6,66 σὲ 6,44, καὶ σὲ 5,71 ἀπασχολούμενους ἀνὰ κατάστημα (17). Αὐτὲς οἱ ἐκπληκτικὲς ἐξελίξεις, ἐνδημικὲς στοὺς περιφερειακοὺς σχηματισμούς (18), σκιαγραφοῦν μιὰ *διαδικασία πόλωσης ποὺ εἶναι τὸ ἀντίστροφο ἀπὸ τὴ διαδικασία ἐκλογίκευσης* ποὺ παρακολουθήσαμε στὶς μητροπόλεις τῆς Δύσης.

Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ ποὺ φανερώνεται ἔτσι, ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸν χῶρο καὶ τὴν πολεοδομία. Μιὰ πρόχειρη ματιὰ στὴν κατανομὴ τῆς γῆς στὶς πόλεις τοῦ Τρίτου Κόσμου φέρνει στὸ νοῦ τὴν προβιομηχανικὴ κοινωνία, καὶ αὐτὸ ἔχει ἐξαπατήσει πολλοὺς μελετητές, ποὺ παρομοιάζουν τὶς δύο περιπτώσεις (19). Ἀλλὰ σήμερα στὶς πόλεις αὐτὲς ἔχει ὁλότελα εἰσχωρήσει ὁ καπιταλισμὸς - ἡ ἐμπορευματοποίηση γῆς καὶ κατοικίας, ὁ ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ ἐδάφους, ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τῆς γαιοπροσόδου. Εἶναι ὡστόσο ἕνας πολωμένος καπιταλισμός. Καὶ ἡ πόλωση ἐκφράζεται στὸν χῶρο, ἀνά-

ing, hierarchy of centres with ample space for relevant activities, roads and parks. Housing policy, public transport and decentralisation of basic activities from the two overurbanised centres are not dealt with. Redistributive planning is not aimed at.

Today many planners realise their inadequacy and are searching for the causes of both geographical imbalances and the failure of any policy to materialise. They usually attribute these to the centralised system of government and the lack of public participation. However, administrative decentralisation, though providing the necessary social context for realistic planning, must only be considered as a means to an end and not as a prime goal in itself. We should rather stress the primary importance of the *direction of resources and developmental effort* among territories, economic sectors and social classes.

The reversal of the flow of resources, its direction from centre to periphery, certainly presupposes pressure from a strong popular movement. In the West it is by such mobilisation that the role of planning often changed and the dialectics of reform were created. This is even more important for underdeveloped countries, where the popular strata of the peripheral sector are much more sensitive to *urban* and spatial experience than to *work* experience. In Greece, as in most of these countries, this fact is underestimated by radicals and political parties. The result is that popular movements springing around a specific issue, formulate their demands narrowly and soon dissolve in an atmosphere of neglect. However, it is not a planner's job to solve this problem.

There are other means by which Greek planners can help break this vicious cycle which reproduces underdevelopment in a laissez-faire public context. They can mobilise towards the formulation of an alternative logic and alternative strategies to those imposed on them institutionally, strategies reflecting real social issues and based on a concrete knowledge of Greek economic and social structure. This could lead to implementation of some active plan or strategy, which alone can have an impact on reality and redirect policy.

Work on this is already starting, but only very recently, in places appropriate for free and collective research - like universities, scientific associations, collective organisations. Under present conditions there is a wealth of unexploited resources (social, economic and political), and prospects for alternative strategy are numerous. We have to turn to these, if we believe that planning can lead to the realisation of broader goals.

μεσα στίς ἀναπαραγόμενες μικρὲς ἐπιχειρήσεις (οἰκοτεχνία, μικρεμπόριο, προσωπικὲς ὑπηρεσίες) καὶ στὶς μεγάλης παραγωγικότητας καὶ ἐκλογίκευσης ἐπιχειρήσεις τοῦ «κεντρικοῦ» τομέα ποὺ ἐγκατάστησε στὴν πόλη τὸ ἐγχώριο καὶ ξένο κεφάλαιο.

Οἱ τελευταῖες συμπεριφέρονται ὅπως οἱ ἀνάλογές τους στὶς εὐρωπαϊκὲς καὶ ἀμερικανικὲς πόλεις: συγκεντρώνονται στὸ κέντρο τῆς ἀγορᾶς ἢ ἀποκεντρώνονται πρὸς ἐξειδικευμένες περιοχές. Οἱ ἄλλες ὅμως, οἱ ἐπιχειρήσεις τῆς «περιφέρειας», πλημμυρίζουν τὸν ἱστὸ τῆς πόλης μὲ ἕνα *μωσαϊκὸ οἰκονομικῆς δραστηριότητας*. Στὰ ἰσόγεια τῶν πολυκατοικιῶν, κατὰ μῆκος τῶν δρόμων καὶ σὲ μικρὰ τοπικὰ κέντρα, συναντᾶμε πάντα τὸ μικρομάγαζο, τὸ ἐργαστήρι καὶ τὸ περίπτερο, ποὺ ἡ ἐκλογίκευση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας καὶ ἡ ἐξειδίκευση τοῦ χώρου ἔχουν σχεδὸν ἐξαφανίσει ἀπὸ τὶς μεγαλουπόλεις τῆς Δύσης.

Ἀκόμα, στὶς χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου, ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς ἔχει τὸ ἀνάλογό του στὴν ἰδιοκτησία τῆς ἀστικῆς γῆς. Στὶς σύγχρονες καπιταλιστικὲς μητροπόλεις τὸ παλαιότερο προλεταριάτο δὲν εἶχε οὔτε ἰδιοκτησία οὔτε γῆ. Ἐδῶ, ἀντίθετα, τὰ λαϊκὰ στρώματα ποὺ εἶναι στὴν οἰκονομικὴ σφαίρα *μικροκαπιταλιστές* («καπιταλιστὲς τῆς πεντάρας» ὅπως τοὺς ὀνόμασαν στὴ Λατινικὴ Ἀμερική), εἶναι καὶ στὸν χῶρο τῆς πόλης μικροϊδιοκτῆτες, ποὺ χρησιμοποιοῦν ὅμως τὴν κατοικία τους λειτουργικὰ καὶ ὄχι ἐμπορευματικά, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἀστούς. Καὶ ὅπως μπορεῖ ἡ οἰκονομική τους κατάσταση νὰ εἶναι ἀπὸ «μασκαρεμένη ἀνεργία» μέχρι κερδοφόρα μικροεπιχείρηση, μπορεῖ καὶ ἡ καθημερινή τους ζωὴ νὰ στεγάζεται σὲ τρώγλη ἢ σὲ μικρὴ βιλίτσα. Πάντως στὴν πλειοψηφία τους δὲν πληρώνουν ἐνοίκιο, ὅπως καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν πωλοῦν τὴν ἐργατική τους δύναμη - ἂν καὶ ἡ ἰδιοκτησία μιᾶς κατοικίας ἐπεκτείνεται καὶ στὸ προλεταριάτο. Ἡ λειτουργία τῆς μικροϊδιοκτησίας εἶναι κρίσιμη σὰν ἀντιστάθμισμα τῆς ἀβεβαιότητας τῆς ἐργασίας, τῆς ἐλλείψης κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καὶ τῆς ἀνυπαρξίας στεγαστικῆς πολιτικῆς στὶς πόλεις ποὺ διαρκῶς διογκώνονται.

Ἔτσι θεσμοποιεῖται ἱστορικὰ *ἡ γενίκευση καὶ ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς*, ποὺ στὴν Ἑλλάδα ἐκφράζεται στὴ συνιδιοκτησία τῶν πολυκατοικιῶν καὶ στὰ αὐθαίρετα. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ὁ ταξικὸς διαχωρισμὸς στὸν χῶρο τῆς πόλης παίρνει ἄλλη μορφή.

Οἱ «μάζες» τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καταλαμβάνουν περιφερειακὴ γῆ γιὰ νὰ στεγαστοῦν, ἀφοῦ δὲν μποροῦν νὰ συναγωνιστοῦν μέσα στὰ «νόμιμα» πλαίσια. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο τὰ λαϊκὰ στρώματα τῆς Ἑλλάδας ἀγοράζουν ἀστικὴ γῆ ἐκτὸς σχεδίου καὶ χτίζουν παράνομα (20). Δημιουργεῖται ἔτσι στὴ χώρα μας μιὰ ἀτελὴς ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ κατοικίας - ὄχι ὅμως «προκαπιταλιστική», γιατὶ εἶναι ἐνταγμένη μέσα στὴν καπιταλιστικὴ πόλη καὶ δημιούργημα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς γῆς. Ἡ ἀστικὴ ἀνάπτυξη γίνεται «ἀναρχικά», σὲ ἔκταση δυσανάλογα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν «ἀναγκαία» καὶ πρὸς περιοχὲς «ἀκατάλληλες» (ἀπότομο ἀνάγλυφο ἐδάφους, κατολισθήσεις καὶ πλημμύρες δὲν εἶναι σπάνια). Ἔτσι ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὶς λαϊκὲς τάξεις μιὰ «προαστιοποίηση» ἔξω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν πολεοδόμων.

Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ διαδικασία ἀποτελεῖ μιὰ βαλβίδα ἀσφαλείας τοῦ συστήματος γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε, θεσμοποιεῖται καὶ ἡ ἀνοχὴ γιὰ τὴν αὐθαίρετη οἰκοπεδοποίηση καὶ δόμηση. Ἡ κρίση τῆς κατοικίας δὲν θὰ δημιουργήσει ἐδῶ τὴν πολεοδομία, ὅπως ἔγινε στὴ Δύση, ἀλλὰ ἀντίθετα, θὰ τὴν καθυστερήσει. Τὸ θέμα τοῦ σχεδιασμοῦ σὲ τέτοιες περιοχὲς παρακάμπτεται συστηματικὰ τὰ μεταπολεμικὰ χρόνια, παρ' ὅλο ποὺ ἡ κατάσταση στιγματίζεται ἀπὸ τὸ κράτος (21) καὶ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ποὺ ἱδρύθηκε γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου τῆς Ἀθήνας.

Γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς ἀπρογραμμάτιστης ἀνάπτυξης χρησιμοποιήθηκαν μέτρα κατασταλτικὰ καὶ νομοθετικά, καὶ ὄχι πολεοδομικά, ποὺ ἐντάθηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐπταετίας. Ἡ βίαιη καταστολὴ τῶν αὐθαιρέτων μὲ ἀστυνόμευση, ποὺ διατηρεῖται μέχρι σήμερα, καὶ ἡ ραγδαία νομιμοποίηση μεγάλων ἐκτάσεων εἶχαν, μαζὶ μὲ τὴν ἔντονη οἰκοδόμηση σὲ πιὸ κεντρικὲς περιοχές, σὰν ἀποτελέσματα: (α) τὸ πάγωμα τῆς λαϊκῆς προαστιοποίησης κατὰ τὴ δεκαετία 1960-70 (22) καὶ (β) τὴν εἰσβολὴ σ' αὐτὲς τὶς περιοχές, σὲ διαφορετικοὺς βαθμούς, τῶν ἐπιχειρηματιῶν γῆς ποὺ θὰ τὶς «ἀναπτύξουν» καὶ θὰ τὶς ἐνσωματώσουν στὸν ἀστικὸ ἱστὸ καὶ τὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ (23).

Ἑπομένως ὁ ταξικὸς διαχωρισμὸς στὸν χῶρο τῶν πόλεων τοῦ Τρίτου Κόσμου ἐκφράζεται πολὺ ἐντονώτερα, σὰν μιὰ *ταξικὴ πόλωση* ἀνάμεσα στὴ «νόμιμη» πόλη καὶ στὶς περιοχὲς ποὺ ἱστορικὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν «παράνομη» λαϊκὴ ἀστικοποίηση. Στὴν Ἀθήνα ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ὑποβόσκει πίσω ἀπὸ τὸν διχασμὸ τοῦ γεωγραφικοῦ της χώρου σὲ δύο τμήματα μὲ ἕναν ἄξονα ποὺ τὴ διασχίζει ἀπὸ τὰ βορειοανατολικὰ ὡς τὰ νότια, ποὺ παρατηρήθηκε τὸ 1961 (24) καὶ διατηρεῖται ἀκόμα τὸ 1971 (17). Μιὰ ἔντονη πόλωση ἐμφανίζεται ἀνάμεσα στὴν καλὰ ἐξυπηρετούμενη καὶ ἐξοπλισμένη ἀνατολικὴ Ἀθήνα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν χαρτογιακάδων, καὶ στὴ δυτικὴ Ἀθήνα. Ἐδῶ, ὅπως καὶ στὶς παρυφὲς τῆς πόλης πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, χωρὶς ὑποδομὴ τεχνικὴ καὶ κοινωνική, σὲ κατοικίες πολὺ πιὸ εὐτελεῖς καὶ σὲ περιοχὲς μολυσμένες ἀπὸ βιομηχανικὲς καὶ ἄλλες χρήσεις, ζοῦν ἡ ἐργατικὴ τάξη καὶ τὰ μικροαστικὰ στρώματα τοῦ «περιφερειακοῦ» τομέα.

Μὲ αὐτὲς τὶς διαδικασίες διαφοροποιεῖται ὁ οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς χῶρος τῶν πόλεων ποὺ ἀποτελοῦν τὰ μοναδικὰ δυναμικὰ σημεῖα τοῦ ἐθνικοῦ χώρου. Εἶναι φανερὸ πόσο καὶ αὐτὲς πάσχουν ἀπὸ τὴν πόλωση, τὴν ἀνισοκατανομὴ καὶ τὴν ὑπανάπτυξη.

2.4. Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος: ἀστικὴ δομὴ τῶν ἐπαρχιακῶν κέντρων

Εἶναι φυσικὸ νὰ περιμένουμε πὼς ὁ ὑπόλοιπος χῶρος θὰ εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀποδυναμωμένος. Παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἑλληνικὲς κωμοπόλεις ἀναπτύχθηκαν τελευταῖα, παραμένουν πόλεις-ἀγορὲς κάποιας ἀγροτικῆς ἐνδοχώρας, κέντρα ὑπηρεσιῶν ποὺ στεγάζουν καὶ τὸν περιφερειακὸ τομέα τῆς οἰκονομίας. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ πιὸ παραγωγικὰ κέντρα, σὰν τὴν Πάτρα, Βόλο, Καβάλα, Κοζάνη, Πτολεμαΐδα, ποὺ μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς βιομηχανικὲς πόλεις χωρὶς νὰ ἐξισορροποῦν τὸν «κεντρικὸ» μὲ τὸν «περιφερειακὸ» τομέα. Δὲν ὑπάρχει περίπτωση κάποιας ἀνθούσας κωμόπολης ποὺ νὰ ἀναπτύχθηκε σὲ πόλη χάρη στὴν ἀνεύρεση πρώτων ὑλῶν, νέων τεχνικῶν μεθόδων, ἢ λόγω μεταβολῆς στὴ διάρθρωση τοῦ ἐμπορίου (14). Μὲ τὴ συγκεντρωτικὴ ἱεραρχημένη δομὴ τοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου, τὴν ἔλλειψη ἐξειδίκευσης σ' αὐτό, καὶ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ «κεντρικοῦ» τομέα ποὺ περιγράψαμε, κάθε δραστηριότητα ἐθνικῆς ἀκτινοβολίας μένει προσκολλημένη στὴν Ἀθήνα ἢ, τὸ πολύ, στὴ Θεσσαλονίκη, καὶ ὅλη ἡ Ἑλλάδα προσβλέπει, ἀποστερημένη, στὴ ζωτικότητα τῶν μεγαλουπόλεων.

Ὁ πληθυσμὸς αὐτῶν τῶν πόλεων δὲν αὐξάνει, συγχρόνως ὅμως φαίνεται νὰ βρίσκεται διαρκῶς σὲ κίνηση, ἀνικανοποίητος μὲ τὴν ἔλλειψη εὐκαιριῶν γιὰ ἀπασχόληση καὶ κοινωνικὴ δικαίωση. Οἱ κωμοπόλεις ἀποτελοῦν καὶ ἐνδιάμεσους σταθμοὺς μετανάστευσης τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας πρὸς τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ (25), καὶ πρόσκαιρους ἢ ἐποχιακοὺς τόπους κατοικίας οἰκογενειῶν δεμένων ἀκόμα μὲ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή. Ἡ προσωρινότητα ἐκφράζεται ἔντονα στὸν χῶρο τους. Καὶ αὐτὸς ὁ χῶρος, ποὺ ἔχει ἐλάχιστα μελετηθεῖ, εἶναι πολὺ μικρός, καὶ ὁ πληθυσμός του ἀρκετὰ ὁμοιογενὴς εἰσοδηματικὰ γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἐδῶ ὁ ταξικὸς διαχωρισμὸς ποὺ βρήκαμε στὶς μεγαλουπόλεις, παρ' ὅλο ποὺ πολλὲς κωμοπόλεις περικλείονται ἀπὸ αὐθαίρετα (Λάρισα, Πάτρα, Γιάννενα, κλπ.).

Ἔτσι ἡ δομὴ τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδας μοιάζει ἀκόμα περισσότερο μὲ κείνη τῆς προκαπιταλιστικῆς πόλης: ἔντονο τὸ μωσαϊκὸ οἰκονομικῆς δραστηριότητας, κατακερματισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς, καὶ ἑνσωμάτωση τῶν τάξεων, ἰδίως τῶν μικροαστῶν, στὸν ἱστὸ τῆς πόλης - ἕνα εἶδος ἰσοπέδωσης, κοινωνικῆς καὶ χωρικῆς. Ἡ τεράστια διαφορὰ βρίσκεται ἂν θυμηθοῦμε τὴν ὀργανικὴ στατικότητα τῆς μεσαιωνικῆς πόλης. Αὐτὰ ἐδῶ τὰ κέντρα δὲν μποροῦν νὰ κρατήσουν τοὺς πιὸ ζωτικούς τους κατοίκους. Χαρακτηρίζονται ἀπὸ κίνηση καὶ μεταβατικότητα, δημιούργημα ἑνὸς καπιταλισμοῦ ποὺ τὰ κρατᾶ στὴν ὑπανάπτυξη.

3. Πολεοδομικὴ δεοντολογία στὴν Ἑλλάδα μέσα στὰ ὑπάρχοντα θεσμικὰ πλαίσια

Ἡ προηγούμενη διαγραμματικὴ ἀνάλυση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ δικτύου φανερώνει σὰν νομοτελειακὰ τὰ φαινόμενα τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διάρθρωσης τῶν πόλεων, καὶ βάζει σὲ διαφορετικὴ βάση τὸ ζήτημα τῆς πολεοδομίας. Στὶς πόλεις τῆς Δύσης προβάλαμε τὴ σημασία τῆς ἐκλογίκευσης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐξειδίκευσης τοῦ χώρου, ποὺ ὄχι μόνο προκύπτει ἀπὸ οἰκονομικὲς διαδικασίες, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχεται καὶ διευκολύνεται ἀπὸ νομοθεσία καὶ πολεοδομία. Ἀντίθετα, στὶς ὑπανάπτυκτες περιφέρειες παρατηρήσαμε μιὰ ἱστορικὴ παραλλαγὴ τοῦ καπιταλισμοῦ ποὺ διέπεται ἀπὸ ἄλλες νομοτέλειες: τὴ δημιουργία κέντρου-περιφέρειας, τόσο στὸν ἐθνικὸ χῶρο, ὅσο καὶ στὸν χῶρο τῆς πόλης ὅπου ἐκφράζεται μὲ ἕνα μωσαϊκὸ οἰκονομικῆς δραστηριότητας, καὶ τὴν ταξικὴ πόλωση ποὺ συνυπάρχει μὲ τὸν κατακερματισμὸ τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας. Εἶναι φυσικὸ λοιπόν, σὲ χῶρες ὅπου τὰ κύρια προβλήματα εἶναι ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ ἀνακατανομή, νὰ ἀναζητήσουμε ἀνάλογη πολιτική.

Ὅμως ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀσκεῖται ἡ πολεοδομία στὴν Ἑλλάδα ἀποκλείει τὴν ἀντιμετώπιση τῶν μηχανισμῶν ποὺ δημιουργοῦν τέτοια προβλήματα, καὶ ποὺ εἶναι στὴ βάση τους *κοινωνικοοικονομικοί*

μηχανισμοί. Στὴν Ἑλλάδα θεσμοποιήθηκε ὁ *φυσικὸς* σχεδιασμὸς ποὺ δημιουργεῖ κανόνες χωροθέτησης διαφόρων δραστηριοτήτων μελετώντας τὴν κάθε πόλη ὄχι *συγκριτικὰ* μὲ ἄλλες, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξίσωση καὶ τὴν ἀνακατανομή, ἀλλὰ *ἀπόλυτα*, σὰν ἀποκομμένο χῶρο, πάνω στὸν ὁποῖο ἐφαρμόζεται ἡ εἰσαγόμενη πολεοδομικὴ δεοντολογία τῶν «προτύπων» ἢ «σταθεροτύπων». Σὲ ἕνα χῶρο μὲ ἔντονα προβλήματα ἀνακατανομῆς, ἀσκεῖται ἡ ἐξισορροπητικὴ πολεοδομία τῆς παγίωσης. Παρακάτω γίνεται φανερὸ πῶς μιὰ τέτοια πολεοδομικὴ πρακτικὴ ὀφείλεται βασικὰ στὸ ἴδιο σύστημα ποὺ δημιουργεῖ τὶς περιφερειακὲς ἀνισομέρειες, δηλαδὴ στὴν *ἐξάρτηση* ἀπὸ ξένα κέντρα φιλτραρισμένη μέσα ἀπὸ τὴ συντηρητικότητα τοῦ ἐγχώριου διοικητικοῦ μηχανισμοῦ.

3.1. Ἡ ἑλληνικὴ ἐμπειρία στὴν ἐνεργητικὴ πολεοδομικὴ πολιτική

Τέτοια ἐμπειρία σ' αὐτὸ τὸν τόπο φαίνεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ πλούσια, ἀλλὰ ξεχασμένη. Τοποθετεῖται ἱστορικὰ στὸν μεσοπόλεμο καὶ τὴν πρώτη μεταπολεμικὴ περίοδο, ὅταν τὸ κράτος καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἱμπεριαλιστικὲς δυνάμεις ποὺ τὸ ἔλεγχαν (Ἀγγλία, Η.Π.Α.) αἰσθάνονταν ἔντονη τὴν ἀπειλὴ τῆς ἐξέγερσης σὲ χρόνια κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων. Ἐδῶ περιλαμβάνονται οἱ ἀγροτικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Βενιζέλου (26), τὰ σημαντικότατα ἔργα ἀποκατάστασης προσφύγων (27), ἡ ἀνασυγκρότηση μετὰ τὸν ἐμφύλιο, ἡ ἐνίσχυση τῶν παραμεθορίων περιοχῶν μέχρι καὶ πρόσφατα.

Ἡ ἐνεργητικὴ πολεοδομικὴ πολιτικὴ δημιουργήθηκε ἀκόμα ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς διείσδυσης τοῦ καπιταλισμοῦ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Σ' αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα ἀνταποκρίνονταν τὰ δημόσια ἔργα τοῦ Τρικούπη ποὺ συνεχίστηκαν καὶ μετά, κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰώνα (28), καὶ μεταπολεμικὰ τοῦ Καραμανλῆ, τὰ ἐγγειοβελτιωτικά, ὁ ἐξηλεκτρισμός, ἡ ὑποδομὴ στὶς βιομηχανικὲς ζῶνες, ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη.

Τέλος, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης συμπίπτει μὲ τὸν φιλελευθερισμὸ τῆς Κενεντικῆς περιόδου τῶν Η.Π.Α., ὅταν στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ κυριαρχεῖ ἡ Alliance for Progress. Ἂν καὶ ἡ Ἑλλάδα ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῆς A.I.D. τὸ 1961, ἱδρύονται στὴ χώρα μας προγραμματιστικοὶ φορεῖς ποὺ συνεργάζονται μὲ ξένα κέντρα καὶ ὁ σπουδαιότερος, τὸ ΚΕ.Π.Ε., ἀναπτύσσει σημαντικὴ δραστηριότητα ἐνεργητικῆς πολιτικῆς, ποὺ μένει σήμερα ἄγνωστη. Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια τοποθετεῖται μιὰ σημαντικὴ κινητοποίηση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἠπείρου (1959), (14) καὶ τῆς Πελοποννήσου (1964). Ἡ ἔλευση τῆς χούντας σήμανε τὸ τέλος αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, ποὺ μοιάζουν τώρα, σὲ προοπτική, σὰν ἕνα ξεκίνημα ποὺ δὲν καρποφόρησε. Κατὰ τὴν ἑπταετία ἔγινε κάποια προσπάθεια ὁμαδοποίησης ἀγροτικῶν οἰκισμῶν ποὺ κατάληξε σὲ φιάσκο: οἱ ΣΥΚΕΑ-ΜΟΜΑ παρέταξαν τὰ ἀντικοινωνικὰ προκατασκευασμένα κουτάκια-κατοικίες, ποὺ σύντομα ἐγκαταλείφθηκαν καὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ φτωχοὺς χωρικούς.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ παραπάνω προγράμματα ἀγνοοῦνται σήμερα σὲ βαθμὸ ποὺ ἡ μελέτη τους νὰ μὴ φτάνει ποτὲ τὶς πανεπιστημιακὲς ἕδρες, ὑποδεικνύει μιὰ σκόπιμη πιθανὸν ἀποσιώπηση ἔργων ποὺ συχνὰ διατάραξαν τὸ τέλμα τῆς ὑπανάπτυξης, ὅσο κι ἂν συνήθως ἀποτελοῦσαν ἔκφραση τῆς πολιτικῆς τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων στὴ χώρα μας. Ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἔγινε ἡ ἀνακατανομὴ τῆς ἀγροτικῆς γῆς, χρησιμοποιήθηκε ἡ αὐτοβοήθεια στὰ προγράμματα ἀγροτικῆς κατοικίας, κατευθύνθηκαν ἐπενδύσεις σὲ ἀναπτυξιακὰ προγράμματα. Ὅλα αὐτὰ ἔφυγαν ἀπὸ τὴ συλλογικὴ συνείδηση καὶ σβήστηκαν ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς πολεοδομίας καὶ χωροταξίας.

3.2. Οἱ κανόνες τῆς πολεοδομίας τῆς ἐξάρτησης

Παρὰ τὴν ἐμπειρία αὐτή, οἱ πολεοδόμοι σήμερα στὴν Ἑλλάδα ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο (νόμους ποὺ θεσπίστηκαν καὶ σπάνια βρίσκουν ἐφαρμογή, τὸ Σύνταγμα κλπ.) καὶ τὰ ρυθμιστικὰ σχέδια, ποὺ κι αὐτὰ ἀνήκουν στὴν πολεοδομία τῶν κανονισμῶν καὶ στὸν ἐνδεικτικὸ σχεδιασμό, ἀφοῦ ἡ ἐφαρμογή τους ἀφήνεται στὸν χρόνο (1).

Οἱ νόμοι μπορεῖ συχνὰ νὰ θεσπίστηκαν γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ συγκεκριμένες ἀναγκαιότητες τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, καὶ μάλιστα μὲ τὴ στενή τους ἔννοια: τὸ Ν.Δ. τῆς 17.7.1923 χρησίμευε τὸν καιρὸ τῆς προσφυγικῆς πλημμυρίδας γιὰ τὴν ὑποστήριξη ἀπαλλοτριώσεων καὶ κτηματικῶν ὁμάδων, ἀλλὰ εἰσάγοντας τὴν ἐπιβολὴ ὅρων δόμησης ἀποτέλεσε τὴ βάση τῆς ἑλληνικῆς πολεοδομίας· ὁ 1003/1971 «περὶ ἐνεργοῦ πολεοδομίας» θεσπίστηκε γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὶς ἀναγκαστικὲς ἀπαλλοτριώσεις γιὰ τὰ μεγαλεπίβολα ἔργα τῆς χούντας. Ἄλλοι ὅμως νόμοι, σὰν τὸν 1262/1972 «περὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων ἀστικῶν περιοχῶν» καὶ τὸν 360/1976 «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος», φαίνεται νὰ μὴ συνδέονται ὀργανικὰ μὲ τὸν χῶρο μας, ἀλλὰ ἁπλῶς νὰ ὑποστηρίζουν τὴν τάση γιὰ «εἰσαγωγὴ» ἐννοιῶν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Οἱ νόμοι ἀποτελοῦν τὰ πλαίσια γιὰ ἕνα σχεδιασμὸ ἐξαιρετικὰ ἀτροφικὸ ἂν συσχετιστεῖ μὲ τὰ προβλήματα τοῦ τόπου μας - μιὰν ἀποστασιοποιημένη πολεοδομία μὲ ἔμφαση στὸν φυσικὸ σχεδιασμό.

Τὰ ρυθμιστικὰ καὶ χωροταξικὰ σχέδια ποὺ ἐκπονοῦνται σήμερα εἶναι συνήθως στὴν οὐσία πανομοιότυπες μελέτες ποὺ μέσα ἀπὸ μιὰν ἐπαναλαμβανόμενη διαδικασία καταλήγουν σὲ λύσεις, ποὺ μποροῦμε νὰ τὶς χαρακτηρίσουμε εἴτε σὰν πολυτέλεια, εἴτε σὰν ἐξωπραγματικὲς γιὰ τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, εἴτε σὰν «εἰσαγόμενες» - κατὰ περίπτωση. Γιατὶ τὸ «νοικοκύρεμα» τῆς πόλης, τῆς κάθε πόλης, σὲ ζῶνες χρήσεων, ἐξαντλεῖ τὴν πολεοδομικὴ παρέμβαση στὴν Ἑλλάδα.

Στὶς δυτικὲς χῶρες ἡ κατὰ ζῶνες χρήση τῆς γῆς προκύπτει, ὅπως εἴδαμε, ὀργανικὰ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ διαδικασία. Στὶς πόλεις μας ἀντίθετα τὸ zoning προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ ἕνα μωσαϊκὸ οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Προφανῶς αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἐξαλειφθεῖ πρὶν συντελεστεῖ ἡ ἀνάλογη διαδικασία ἐκλογίκευσης στὴν οἰκονομικὴ σφαῖρα, καὶ ἐκεῖ μόνο θὰ εἶχε νόημα ὁ σχεδιασμός. Ἡ εἰρωνία γιὰ τὴν πολεοδομία μας εἶναι πῶς καὶ ὁ «κεντρικὸς» τομέας τῆς οἰκονομίας, ποὺ τείνει νὰ ὁμαδοποιεῖται κατὰ ζῶνες, ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της. Τὰ μεγάλα μονοπωλιακὰ συγκροτήματα δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ πειθαρχήσουν σὲ δεσμεύσεις, γιατὶ οἱ ἐπενδυτὲς ἔρχονται στὴν Ἑλλάδα ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν προνόμια καὶ ἐλευθερίες ποὺ δὲν ἀπολαμβάνουν στὸν τόπο τους. Μετὰ τὸ 1960 μάλιστα εἰσβάλλουν στὸν χῶρο μας περισσότερες «ὀχλοῦσες» βιομηχανίες γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ὅπου ὑπάρχει φτηνὸ ἐργατικὸ δυναμικό, πρῶτες ὕλες καὶ κόμβοι γρήγορης ἐπικοινωνίας, ἄσχετα ἂν καταστρέφεται κάποιος οἰκισμὸς ἢ τὸ τοπίο ἢ χῶροι ἱστορικῆς σημασίας, καὶ ἄσχετο ἂν δημιουργοῦνται ἐμπόδια στὴν ἀνάπτυξη κάποιας πόλης (29).

Ἔτσι ἀποδυναμώνονται οἱ πολεοδόμοι μας στὰ οὐσιαστικὰ σημεῖα, καὶ ἀναδιπλώνονται στὴ λογικὴ τῆς «ἐξυπηρέτησης» τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Μὲ ὁδηγὸ τὰ «σταθερότυπα» ποὺ δημιουργήθηκαν στὶς δυτικὲς χῶρες γιὰ τὸν σχεδιασμὸ νέων συγκροτημάτων καὶ πόλεων, προτείνουν νὰ «ἐξυπηρετηθεῖ» ὁ πληθυσμὸς μηχανικά, μὲ τόσο πράσινο κατὰ κεφαλή, τόσα σχολεῖα ἀνὰ 1000 κατοίκους κλπ., δηλαδὴ μὲ μιὰ λογικὴ «ἀναγκῶν» ἰσοπεδωτικὴ καὶ ἄσχετη μὲ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ πραγματικότητα τῆς κάθε πόλης καὶ μὲ κάθε λογικὴ ἀνάπτυξης καὶ ἐλέγχου. Εἴτε μιλᾶμε γιὰ τὴν Ἀθήνα, ποὺ χρειάζεται ἀποκέντρωση, εἴτε γιὰ τὰ Γιάννενα, ποὺ ἀπαιτοῦν ἐνίσχυση, οἱ λειτουργίες - πανεπιστήμια, ἀεροδρόμια, λιμάνια - θὰ συναρτηθοῦν μόνο μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ ποῦ μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει μιὰ τέτοια λογικὴ τὸ βλέπουμε ἀνάγλυφα στὸ Χωροταξικὸ τῆς Ἀθήνας ποὺ μὲ τὰ μεγαλεπίβολα ἔργα του («ἀναγκαῖα» λόγω μεγάλου ἀριθμοῦ κατοίκων) κινδυνεύει νὰ προκαλέσει τὴν ὑπερσυγκέντρωση στὴν πρωτεύουσα (11).

Ἐπιπλέον, ἡ ἔλλειψη κάποιου ὀργανικοῦ θεωρητικοῦ ὑπόβαθρου ποὺ νὰ βοηθᾶ στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἰδιαιτερότητας καὶ τῶν νομοτελειῶν σὲ κάθε περίπτωση, ἐπιτείνεται ἀπὸ τὸν στενὸ ὁρισμὸ τοῦ ρόλου τοῦ πολεοδόμου σὰν «εἰδικοῦ» ποὺ θὰ προσφέρει τὴ δική του γνώση σὲ μιὰ διακλαδικὴ προσέγγιση. Ἡ πίστη στὴ συνεργασία τῶν εἰδικῶν κατακερματίζει πολλὲς ἀπὸ τὶς πιὸ πρόσφατες μελέτες μὲ παράθεση οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν κτλ. στοιχείων καὶ μικροθεωριῶν ποὺ δὲν ὁλοκληρώνονται σὲ μιὰ συνολικὴ θεώρηση τῆς πόλης. Τὶς ἴδιες ἐπιπτώσεις ἔχει καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῆς γνωστικῆς ἀπὸ τὴν κανονιστικὴ δραστηριότητα, ποὺ καθρεφτίζει καὶ μιὰν ἀναγκαστικὴ πολιτικὴ ἀποστασιοποίηση (τὸ τί θὰ γίνει ὁρίζεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, τὸ πῶς θὰ γίνει θὰ τὸ δείξει ὁ ἐπιστήμονας).

Τελικά, ἡ μορφὴ τῶν μελετῶν μπορεῖ νὰ διαρθρώνεται σὲ ἀνάλυση-πρόγραμμασύνθεση, ἀλλὰ στὴν οὐσία τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέρη ἐκπονεῖται τελετουργικά - ἡ ἀνάλυση δὲν πρόκειται νὰ καθοδηγήσει τὴν πράξη. Τὰ προβλήματα ἔχουν λυθεῖ προτοῦ κὰν ἀρχίσει ἡ ἔρευνα. Ἡ λύση εἶναι προαποφασισμένη ἀπὸ τὶς προδιαγραφές: «ἐξυπηρέτηση» ἀνάλογα μὲ πληθυσμό, καθορισμὸς ζωνῶν χρήσης γῆς καὶ ὁδικοῦ δικτύου. Οὔτε προγράμματα κατοικίας κατὰ περιοχές, οὔτε ἀντιμετώπιση τῶν δημόσιων συγκοινωνιῶν, οὔτε συνάρτηση τόπων κατοικίας καὶ ἐργασίας, οὔτε μετακίνηση λειτουργιῶν ἀπὸ μιὰ πόλη σὲ μιὰν ἄλλη ποὺ φθίνει, οὔτε βέβαια ἐκμετάλλευση καὶ τόνωση λαϊκῶν φορέων ἀνάπτυξης (οἰκοδομικῶν συνεταιρισμῶν, ἐξωραϊστικῶν συλλόγων κλπ.) ἢ δημιουργία νέων δημόσιων φορέων γιὰ ἐνεργητικὴ ἀλλαγή. Ἂν ὁ «οἰκονομικὸς ἄνθρωπος» ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους καὶ τὴν ἐλαχιστοποίηση τῆς προσπάθειας, ὁ «πολεοδομικὸς ἄνθρωπος» θὰ ἐκτιμήσει κατὰ προτεραιότητα τὴν ἀπόλαυση ἀπὸ τὸν περίπατο - ἢ τὴν καθημερινὴ δραστηριότητα - μέσα στὴν πόλη.

Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι τυχαῖα, οὔτε καὶ

συνειδητή επιλογή των πολεοδόμων. *'Η οικονομική και πολιτική έξάρτηση της 'Ελλάδας είναι συνυφασμένη από τον 19ο αιώνα με την ιδεολογική έξάρτηση από ξένα κέντρα,* καί αύτό δέν σημαδεύει μόνο τήν πολιτική ζωή (30), άλλά καί τήν έκπαίδευση καί τίς έπιστήμες καί τήν πολεοδομία. Παγιδευμένοι στή συντηρητικότητα τοῦ έλληνικοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ ἤ έκπαιδευμένοι στό έξωτερικό - οί έδρες πολεοδομίας εἶναι στήν 'Ελλάδα μικρῆς κλίμακας καί προσαρτημένες στίς άρχιτεκτονικές σχολές - οί πολεοδόμοι μας μαθαίνουν νά άφομοιώνουν ὅλα τά άκίνδυνα ἰδεολογικά ρεύματα ὅπως τά άναφέρουμε στήν εἰσαγωγή. Τήν πραγματικότητα τοῦ τόπου μας καί τή δική μας παράδοση δέν τή διδάσκονται πουθενά, ἔτσι ὥστε οί στρατηγικές νά προκύψουν όργανικά, νά άνταποκριθοῦν σέ τοπικές άναγκαιότητες καί νά γίνουν πράξη πού μέ τή σειρά της θά προσανατολίσει πρός νέες κατευθύνσεις. Οὔτε κάν τήν ξένη πολεοδομία δέν άντιλαμβάνονται σάν όργανικό έπακόλουθο συγκεκριμένων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν διαδικασιῶν τῶν χωρῶν πού τήν άναπτύσσουν. Τό χρονικά νεώτερο ταυτίζεται μέ τό θεωρητικά καί τεχνικά βέλτιστο, πράγμα πού ὑπονοεῖ πώς τεχνική καί έπιστήμη προοδεύουν άνεξάρτητα άπό τήν κοινωνία σάν αὐτορυθμιζόμενο καί αὐτόνομο σύστημα πού προσφέρει ὅλο καί καλύτερες λύσεις. *"Ετσι* ὁρίζεται ἰδεατοτυπικά ἡ τεχνοκρατική ἰδεολογία, καί ὄχι μέ τόν άφελή τρόπο πού συνηθίζουν νά τήν ὁρίζουν σήμερα οί πολεοδόμοι, καί πού συζητιέται παρακάτω.

3.3. 'Η σημερινή έλλειψη άντίβαρου στήν «έκ τῶν ἄνω» πολεοδομία

'Η άπαγγίστρωση τοῦ προγραμματισμοῦ καί τῶν μεθόδων του άπό τήν πραγματικότητα τῆς χώρας καί τῶν συγκεκριμένων οἰκισμῶν άποτελεῖ μιά έπικίνδυνη έπιλογή καί καθρεφτίζει τόν τεχνοκρατικό καί ἰδεαλιστικό χαρακτήρα τοῦ πολεοδομικοῦ μας προβληματισμοῦ. Πιό πάνω εἴδαμε πώς οί καπιταλιστικές μητροπόλεις, πού εἰσήγαγαν τόν σχεδιασμό γιά τήν ἄμβλυνση τῶν άντιθέσεων πού δημιουργεῖ ἡ άπρογραμμάτιστη άνάπτυξη καί γιά τή διευκόλυνση τῆς έπέκτασης τοῦ καπιταλισμοῦ, ἔχουν προσαρμόσει ἱστορικά τίς στρατηγικές τους στή μεταβαλλόμενη κοινωνικοοικονομική τους πραγματικότητα. Οί άναγκαιότητες πού δημιουργεῖ ὁ χῶρος τους καί οί κοινωνικές συγκρούσεις πού προκαλεῖ ὁ προγραμματισμός τῆς άνάπτυξης, μεταβάλλουν διαλεκτικά τή μεθοδολογία καί τή στρατηγική όργάνωσης τοῦ χώρου. Μέ τό νά προσβλέπουμε σ' αὐτές δέν άποκτᾶμε τή δική τους ὡριμότητα. 'Αντίθετα, κινδυνεύουμε νά βρεθοῦμε μπροστά σέ έκπλήξεις μέ τήν άπρόβλεπτη παρεμβολή παραγόντων ἱστορικά συγκεκριμένων γιά τήν 'Ελλάδα, πού ἐκεῖνοι δέν άντιμετώπισαν.

'Ωστόσο φαίνεται πώς δέν μπορεῖ νά ξεκινήσει μιά τέτοια διαδικασία συνειδητοποίησης ὅσο ἡ δουλειά τῶν πολεοδόμων μένει μετέωρη, ὅσο τά ρυθμιστικά καί χωροταξικά σχέδια δέν έφαρμόζονται. Παρ' ὅλα αὐτά, ὑπῆρξαν πρόσφατα εὐκαιρίες γιά τήν άντιμετώπιση συγκεκριμένης πολιτικῆς πού προωθήθηκε άπό τήν κυβέρνηση, καί ἐκεῖ ἀκριβῶς φανερώθηκε πόσο άποστασιοποιημένος εἶναι ὁ ριζοσπαστισμός τῶν πολεοδόμων, καί τί τεράστιο κενό έναλλακτικῶν άντιμετωπίσεων ἔχουμε νά καλύψουμε. Τήν ἴδια δηλαδή στιγμή πού έκφραζόταν μιά σχετική άνεκτικότητα τῶν τεχνικῶν γιά τό Χωροταξικό τῆς 'Αθήνας - ἕνα εἶδος έπιθετικῆς πολεοδομίας - εἶχε μόλις τορπιλιστεῖ μέ φοβερή ὁρμή μιά έν δυνάμει μεταρρυθμιστική προσπάθεια γιά στεγαστική πολιτική (31) έπειδή καί μόνο τό σχῆμα της ἦταν συγκεντρωτικό. Στά πλαίσια βέβαια μιᾶς κοινωνίας μικροϊδιοκτητῶν εἶναι κατανοητός ὁ φόβος γιά «μονοπωλιακά» σχήματα. Μόνο πού αὐτά στήν περίπτωση ἑνός κρατικοῦ φορέα γιά λαϊκή κατοικία θά μποροῦσαν νά ὁδηγήσουν σέ άνακατανομή άφοῦ εἶναι πιό εὔκολο νά πολεμηθοῦν, ἐνῶ οί πραγματικοί κίνδυνοι, καλά καμουφλαρισμένοι καί πειστικά ὑποστηριζόμενοι, περνοῦν σέ πράξη: τά στεγαστικά δάνεια γιά παράδειγμα, πού έπιδοτοῦν τήν κερδοσκοπική άγορά καί συμβάλλουν στή διαρκή μεγέθυνση τοῦ άντιπαραγωγικοῦ κεφαλαίου στήν οἰκοδομή.

Τό μόνο έναλλακτικό σχῆμα πού σήμερα άντιπαραθέτουμε συστηματικά στήν «έκ τῶν ἄνω» πολιτική εἶναι ἡ άνάγκη γιά άποκέντρωση. Μέσα στά πλαίσια τοῦ σημερινοῦ ὑπερσυγκεντρωτικοῦ συστήματος διοίκησης καί λήψης άποφάσεων, πού ἔχει θεσμοποιηθεῖ άπό τή σύσταση τοῦ έλληνικοῦ κράτους, θά βοηθοῦσε ὁπωσδήποτε νά περάσει ὁ ἔλεγχος σέ πιό άποκεντρωμένους φορεῖς σάν τήν τοπική αὐτοδιοίκηση. 'Η άποκλειστική ὅμως προώθηση αὐτοῦ καί μόνο τοῦ στόχου παραβλέπει τούς κινδύνους πού περικλείει - τή συχνή συντηρητικότητα τή συνυφασμένη μέ τόν τοπικισμό (π.χ. Η.Π.Α.) καί τά συγκρουόμενα συμφέροντα άνάμεσα σέ δήμους καί κοινότητες πού προκύπτουν άπό τήν ταξικότητα τοῦ χώρου. 'Η πολιτική τῆς άνακατανομῆς θά μποροῦσε νά ἐξασκηθεῖ καί άπό μιά κεντρική ἐξουσία, φτάνει νά εἶχε κερδηθεῖ άπό τό λαϊκό κίνημα (10). Σημασία δέν ἔχει μόνο ποῦ ἐδράζεται ὁ ἔλεγχος, ἀλλά κυρίως *πρός ποιές περιφέρειες, ποιούς τομεῖς καί ποιές τάξεις κατευθύνονται οί πόροι καί τό άναπτυξιακό δυναμικό.* "Οσο αὐτό δέν γίνεται κατανοητό, τά λάθη θά συσσωρεύονται καί οί έκτιμήσεις θά σημαδεύουν άποτυχίες τοῦ λαϊκοῦ κινήματος νά διαμορφώσει στόχους καί διεκδικήσεις.

'Από τήν ἄλλη πλευρά, ἡ λαϊκή βάση συσπειρώνεται αὐθόρμητα γύρω άπό συγκεκριμένους στόχους ἄμεσα συνδεμένους μέ τόν πολεοδομικό χῶρο. Στήν 'Ελλάδα δέν λείπουν οὔτε οί λαϊκές ἐξεγέρσεις γιά ζητήματα τοῦ χώρου - αὐθαίρετα, ἀπαλλοτριώσεις, συγκοινωνιακό, μόλυνση περιβάλλοντος, χωροθέτηση βιομηχανιῶν (32) - οὔτε οί έφήμερες συσπειρώσεις - οἰκοδομικοί συνεταιρισμοί διαλυμένοι άπό τή χούντα, «ἐξωραϊστικοί» σύλλογοι σέ περιοχές αὐθαιρέτων, κλπ. 'Αλλά τέτοιες κινητοποιήσεις μένουν περιχαρακωμένες στό συγκεκριμένο θέμα καί παγιδευμένες στόν περιορισμένο τόπο καί τά στενά του συμφέροντα.

Τό λαϊκό κίνημα διεκδικεῖ διαισθητικά μιά πολεοδομία άνακατανομῆς. Τέτοιες συγκρούσεις - καί συχνά μικρότερης σημασίας - ἄλλαξαν τήν πορεία τῆς πολεοδομίας σέ πολλές χῶρες. Καί θά μποροῦσαν νά άποτελέσουν τή βάση γιά ἀλλαγή καί στήν 'Ελλάδα, ἄν δέν ἔμεναν παραμελημένες. 'Ο συντονισμός τῆς δράσης τέτοιων φορέων - ὄχι βέβαια άπό πολεοδόμους - άποτελεῖ ὁπωσδήποτε μιά κατεύθυνση πλατύτερη καί άποτελεσματικότερη άπό μιάν ἁπλή μερική άποκέντρωση τοῦ ἐλέγχου στήν τοπική αὐτοδιοίκηση.

4. Δυνατότητες κινητοποίησης γιά τήν άνακατανομή τῆς άνάπτυξης στόν έλλαδικό χῶρο

'Αντιφάσεις καί άνεκμετάλλευτο δυναμικό σάν τά προηγούμενα δέν μπορεῖ παρά νά άποτελοῦν τόν κανόνα μέ τίς σημερινές συνθῆκες. 'Ωστόσο ὁ ντετερμινισμός τῆς ἐξάρτησης άπό ξένα κέντρα λειτουργεῖ μόνο μέχρι τή στιγμή πού δέν γίνεται άντιληπτός στίς συγκεκριμένες του έκφράσεις. Τά προηγούμενα άποτελοῦν μόνο ἕνα σχέδιο άνάλυσης. Θέτουν ὁρισμένα ἐρωτήματα χωρίς νά δίνουν άπαντήσεις. Καί αὐτό γιατί οί άπαντήσεις δέν μποροῦν νά προκύψουν παρά *άπό συλλογική έρευνα* σέ τόπους ὅπου μπορεῖ νά γίνει άδέσμευτη μελέτη - συνήθως στά πανεπιστήμια καί στούς έπιστημονικούς συλλόγους, ἀλλά καί στούς συλλογικούς φορεῖς ἤ άκόμα καί στά γραφεῖα πολεοδομικῶν μελετῶν μέ τήν εὐκαιρία κάποιας άνάθεσης.

'Η έπεξεργασία, μέ τέτοιες διαδικασίες, *μοντέλων έναλλακτικῆς άντιμετώπισης τῆς όργάνωσης τοῦ χώρου όργανικά συνδεμένης μέ τήν πραγματικότητα τῆς 'Ελλάδας,* δέν άποκλείει τή διερεύνηση τῆς ἐμπειρίας ἄλλων χωρῶν, πού θά πρέπει ὅμως νά εἶναι άπαλλαγμένη άπό τόν μέχρι σήμερα ἰδεαλισμό. Συχνά τέτοιου εἴδους δραστηριότητα ὑπονομεύεται στούς χώρους πού άναφέρουμε άπό μιά διαδομένη άντίληψη γιά τόν «τεχνοκρατισμό», πού στηρίζεται σέ μιά μορφολογική διάκριση - μιά διάκριση δηλαδή πού δέν άφορᾶ τήν οὐσία ἀλλά τή διαδικασία: ἤ οί πολεοδόμοι δουλεύουν στό γραφεῖο τους ἤ σέ ἄμεση έπαφή μέ τήν τοπική αὐτοδιοίκηση· ἤ εἶναι τεχνοκράτες ἤ ἔχουν κοινωνική συνείδηση· ἤ διδάσκουν τό λαϊκό κίνημα ἤ διδάσκονται άπό αὐτό.

Μιά τέτοια διάκριση εἶναι άντιδιαλεκτική, καί άγνοεῖ τή διαδικασία σχηματισμοῦ κοινωνικῆς συνείδησης καί στρατηγικῆς, τήν ἱστορική προέλευση τῆς πολεοδομίας καί τήν άναγκαιότητα γιά σχηματισμό κάποιας θεωρίας πού δέν μπορεῖ τό λαϊκό κίνημα νά διαμορφώσει μόνο του. Οί συσπειρώσεις καί όργανώσεις στίς κοινότητες μποροῦν νά άποτελέσουν τό πλαίσιο καί τόν μοχλό γιά ἀλλαγές, ὅπως ἔγινε σέ ἄλλες χῶρες,καί ὅπως μπορεῖ πολύ πιό ἔντονα νά γίνει σέ χῶρες σάν τήν 'Ελλάδα (στούς περιφερειακούς σχηματισμούς) ὅπου ὁ δυϊσμός τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά ἄλλου εἴδους συσπειρώσεις. 'Από σχετικές μελέτες (33) φαίνεται ὅτι στόν «περιφερειακό» τομέα τῆς οἰκονομίας, πού χαρακτηρίζεται άπό τήν ἐξατομίκευση καί τίς ἄτυπες παραγωγικές σχέσεις, ἡ συσπείρωση στούς τόπους ἐργασίας δέν εὐνοεῖται, ἐνῶ ἡ *ἐμπειρία τῆς πόλης* παίρνει τήν πιό μεγάλη σημασία. 'Οργανώσεις γιά αὐτοβοήθεια στήν κατοικία καί κοινοτική άνάπτυξη σχηματίζονται συχνά, ἀλλά γρήγορα διαλύονται, στιγματισμένες άπό τίς ἀρχές καί παραμελημένες άπό κάθε εἶδους φορεῖς. Τά «περιθωριακά» στρώματα καί οί γυναῖκες τῆς ἐργατικῆς τάξης κερδίζουν ἐλάχιστα άπό τέτοιες ἐφήμερες συσπειρώσεις. Καί γρήγορα άποσύρονται πρός τήν ἐξατομίκευση καί τά δίκτυα σχέσεων μέ συγγενεῖς.

Σπάνιες εἶναι οί ἐξαιρέσεις: ἐκεῖ ὅπου τά κόμματα, κατανοώντας τή σημασία τους, ὑποστήριξαν τέτοιες μορφές όργάνωσης, κατορθώθηκε ἡ κατάκτηση κάποιου εὐ-

ρύτερου στόχου - ὅπως στὴ Χιλή, ὅπου τὸ ζήτημα τῆς κατοικίας πολιτικοποιήθηκε ἔντονα (10). Ἡ πολιτικοποίηση ἐκεῖ τοποθετήθηκε μέσα σὲ μιὰ μεταρρυθμιστικὴ διαδικασία, τὴν ἐρμήνευσε καὶ τὴν ξαναδιαμόρφωσε. Εἶναι προφανὴς ἐδῶ ὁ ρόλος τῶν διανοουμένων ποὺ θὰ δώσουν ἕνα νόημα στὴν πραγματικότητα καὶ στὴν πολιτικὴ ποὺ ἐπιβάλεται «ἐκ τῶν ἄνω», καὶ θὰ δημιουργήσουν μιὰ διαφορετικὴ θεώρηση. Χωρὶς αὐτὴ τὴ διαδικασία - δημιουργικὴ καὶ ὄχι ἀμυντικὴ - εἶναι ἀδύνατο τὸ ξεπέρασμα τῆς ἰδεολογικῆς κυριαρχίας, τῆς ἡγεμονίας τῆς ἄρχουσας τάξης.

Ἡ ὁμάδα τῶν διανοουμένων ποὺ θὰ μποροῦσε στὴν Ἑλλάδα σήμερα νὰ προχωρήσει αὐτὴ τὴ διαδικασία στὴν πολεοδομία εἶναι ἐξαναγκασμένη νὰ πάρει μιὰν ἀμυντικὴ στάση καὶ συχνὰ νὰ εὐθυγραμμιστεῖ μὲ τὴ μικροαστικὴ ἰδεολογία ποὺ ἀνακύπτει αὐτόματα ὅταν ὑπάρχει κενὸ ἀνάλυσης. Στὴ χώρα μας δὲν ἄρχισε κἀν νὰ ἐφαρμόζεται κάποια στρατηγικὴ ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ὥστε νὰ γίνουν αἰσθητὲς οἱ ἀντιφάσεις της καὶ νὰ μετασχηματιστοῦν μέσα στὴν κοινωνικὴ πρακτική. Ἀλλὰ καὶ ἀντίστροφα, δὲν ἔχει ἀκόμα διαμορφωθεῖ κάποιο ἐναλλακτικὸ πρότυπο ὀργάνωσης τοῦ χώρου ἐπεξεργασμένο πέρα ἀπὸ τὶς γενικότητες τῆς «ἀποκέντρωσης». Ἡ διαλεκτικὴ τῆς μεταρρύθμισης καὶ τοῦ ἀναπροσανατολισμοῦ βρίσκεται ἀκόμη μακριά.

Δὲν ὑπάρχει ὡστόσο κανένας λόγος οὔτε νὰ μένουμε διαρκῶς ἀποστασιοποιημένοι οὔτε νὰ θεωροῦμε στενὰ τὸν ρόλο τῆς πολεοδομίας, ὑποκύπτοντας ἔτσι στὴν κατακερματιστικὴ ἰδιότητα τοῦ καπιταλισμοῦ. Μέσα στὰ σημερινὰ πλαίσια ὑπάρχουν μεγάλα, καὶ ἀκόμα ἀνεκμετάλλευτα, περιθώρια γιὰ ἀντιπαράθεση ἐναλλακτικῶν προγραμμάτων. Ἡ ἑλληνικὴ παράδοση μᾶς εἶναι ἄγνωστη. Ἡ σημασία τῶν ζητημάτων τοῦ χώρου γιὰ τὰ πλατιὰ λαϊκὰ στρώματα εἶναι ὑποτιμημένη. Οἱ κατὰ καιροὺς κινητοποιήσεις μένουν βραχυπρόθεσμες. Ὁρισμένες οὐσιαστικὲς προτάσεις ρυθμιστικῶν σχεδίων μένουν ἀνεκμετάλλευτες. Οἱ ἀνισομέρειες τοῦ ἑλλαδικοῦ ἀστικοῦ δικτύου καὶ ἡ δομὴ τῶν πόλεων δὲν ἔχουν μελετηθεῖ συγκεκριμένα. Τὸ θεσμικὸ πλαίσιο εἶναι φοβερὰ δεσμευτικό, καὶ ἀκόμα χειρότερα, «ἀντικειμενικοποιεῖται». Ἡ παραδοχὴ τῆς ἀξίας μιᾶς πολεοδομίας ἀνακατανομῆς δὲν ἔχει γενικευτεῖ. Καὶ ὅμως, πρέπει ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ ξεπεράσουμε, ἂν πιστεύουμε πὼς ἡ πολεοδομικὴ καὶ χωροταξικὴ πολιτικὴ σὲ χῶρες σὰν τὴ δική μας μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἐπίτευξη εὐρύτερων στόχων.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

1. Γιὰ τὴ διάκριση κανονιστικῆς νομοθεσίας/πολεοδομικῆς πολιτικῆς βλ. Ι.Μ. Μιχαὴλ «Ἡ ρύθμιση τῶν ἑλληνικῶν ἀστικῶν περιοχῶν», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 24.6.1976, σ. 19-20.

2. Βλ. τὴν ἀντιπαράθεση τῶν τριῶν ἀπόψεων στὴν Ἐπιτροπὴ Ρυθμιστικῶν Σχεδίων τοῦ ΣΑΔΑΣ, 20.3.75-12.6.75.

3. Σχέδια ὅπου ἐγκαινιάστηκε ἡ συμμετοχὴ τοῦ κοινοῦ χωρὶς βέβαια νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὶς προδιαγραφὲς εἶναι: Χωροταξικὴ μελέτη Δελφῶν καὶ τὰ ρυθμιστικὰ σχέδια τῆς περιοχῆς (βλ. σ' αὐτὸ τὸν τόμο), Χωροταξικὴ μελέτη Μυκόνου-Δήλου-Ρηνείας (βλ. τόμους τῆς μελέτης ἀπὸ Καλλιγᾶ-Παπαγεωργίου-Πολίτη-Ρωμανὸ) καὶ τὸ Ρυθμιστικὸ σχέδιο Βόλου (βλ. Θ. Παπαγιάννη, *Ἡ Καθημερινή*, 27.8.1976).

4. Ἡ ἀνάλυση τῆς διαδικασίας καὶ οἱ διακρίσεις εἶναι τοῦ L. Benevolo, *The Origins of Modern Town Planning*, Routledge, 1967.

5. Περιληπτικὴ παρουσίαση αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων ἀπὸ Ν. Πουλαντζᾶ, «Κοινωνικὲς ἐπιστῆμες», *Ἡ Αὐγή*, 10 καὶ 11.3.1976

6. Αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ διαδικασία καὶ τὰ συνακόλουθά της συνοψίζονται ἀπὸ τὸν J.R. Vance Jr., «Land Assignment in the Precapitalist, Capitalist and Postcapitalist City», *Economic Geography*, τ. 47, ἀρ. 2, 1966, σ. 101-120.

7. Γιὰ τὴ δομὴ τῆς πόλης καὶ τὸν ρόλο τῆς πολεοδομίας ἐκεῖνα τὰ χρόνια, βλ. F. Engels, *The Condition of the Working Class in England* (1892), Panther 1972, καὶ *Τὸ ζήτημα τῆς κατοικίας* (1872), Κλασσικὰ Κείμενα, 1975. Περιγραφὴ τῆς πολεοδομικῆς στρατηγικῆς στὴ Γαλλία τὴν ἴδια ἐποχὴ βρίσκουμε ὑποτυπωδῶς στὸ H. Lefebvre, *Le droit à la ville*, Editions Anthropos, 1968. Γιὰ μιὰ πλούσια ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς καὶ ἰδεολογικῆς βάσης τῶν μεταρρυθμιστικῶν κινημάτων τῆς ἐποχῆς στὴν Ἀγγλία, βλ. G. Stedman Jones, *Outcast London*, Clarendon Press, 1971.

8. Γιὰ σχετικὲς μελέτες βλ. H.J. Gans, *People and Plans*, Basic Books, 1968.

9. J.B. Cullingworth, *Town and Country Planning in England and Wales*, George Allen and Unwin, 1964.

10. Λ. Λεοντίδου-Ἐμμανουήλ, «Λατινικὴ Ἀμερική: Συγκρούσεις γύρω ἀπὸ τὴν πολεοδομικὴ πολιτική», *Ἀντί* 10.7.1976, σ. 40-43.

11. Γραφεῖο Δοξιάδη *Χωροταξικὸ Σχέδιο καὶ Πρόγραμμα Περιοχῆς Πρωτευούσης*. Γιὰ τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα του, βλ. Κ.Μ. Σοφούλη «Τὰ θεμελιώδη σφάλματα τοῦ χωροταξικοῦ προγράμματος τῶν Ἀθηνῶν», *Ἡ Καθημερινή*, 26.9.1976, Λ. Λεοντίδου-Ἐμμανουήλ «Οἱ ἐπιπτώσεις τῆς μελέτης Δοξιάδη στὴν πραγματικότητα τῆς Ἀθήνας», *Ἡ Αὐγή*, 12.10.1976, καὶ Κ. Γκάρτζου «Ἡ συμμετοχὴ τῶν δήμων στὸ χωροταξικὸ τῆς Ἀθήνας», *Ἡ Αὐγή*, 8.9.1976.

12. Οἱ μηχανισμοὶ τῆς νεοαποικιακῆς ἐξάρτησης θεωροῦνται σὰν πρωταρχικοὶ ἀπὸ τὸν A.G. Frank, ἀλλὰ καὶ τοὺς P.A. Baran καὶ P.M. Sweezy. Ὁ A. Emmanuel θεωρεῖ σὰν καθοριστικοὺς τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἄνισης ἀνταλλαγῆς. Ἐπίσης οἱ ἀναλύσεις τῶν C. Furtado καὶ F.H. Cardoso δίνουν ἔμφαση στὰ ἐπακόλουθα τοῦ διεθνοῦς καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δομὴ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς ἀντίστοιχα. Κοινὸ συμπέρασμα ὅλων αὐτῶν τῶν οἰκονομολόγων εἶναι ὅτι ἡ πόλωση μητρόπολης-περιφέρειας ἀναπαράγεται ἀντὶ νὰ ἀμβλύνεται. Συνοπτικὴ διατύπωση τῶν μηχανισμῶν ποὺ τὴ δημιουργοῦν βρίσκουμε στὸ A. Emmanuel, «Myths of Development versus Myths of Underdevelopment», *New Left Review*, ἀρ. 85, 1974.

13. Γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐπιχειρήσεων πρὶν ἀπὸ τὸ 1960 - ἐποχὴ ποὺ οἱ πρῶτες ὕλες εἰσάγονταν στὴ χώρα μας κατὰ 30% περίπου - βλ. B. Ward, *Ἑλληνικὴ περιφερειακὴ ἀνάπτυξις*, Κέντρο Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 1963. Μετὰ τὸ 1960, ὁ στόχος τῆς ἐκμετάλλευσης ἐγχώριων πρώτων ὑλῶν προσελκύει τὶς ἐπιχειρήσεις καὶ σὲ ἄλλους πόλους ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

14. Βλ. τὴν παραπάνω μελέτη τοῦ B. Ward.

15. Ἀπὸ ἐπεξεργασία στοιχείων τῆς Ε.Σ.Υ.Ε.

16. B. Kayser, *Ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος*, Ε.Κ.Κ.Ε., 1964. Γιὰ πιὸ πρόσφατα στοιχεῖα βλ. Δ.Μ.Φράγκου «Ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευσις κατὰ τὴν περίοδον 1966-1971», *Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, 21-22 καὶ 23, 1974 καὶ 1975.

17. Στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἀδημοσίευτες μελέτες τῆς συγγραφέα.

18. Πρβλ. μὲ R. Jolly *et.al.* (ἐπιμ.), *Third World Employment*,Penguin, 1973.

19. Γιὰ τέτοιου εἴδους λανθασμένους παραλληλισμοὺς βλ. τὰ ἄρθρα τῶν G.Sjoberg καὶ L.F. Schnore στὸ βιβλίο *The Study of Urbanization*, P.M. Hauser καὶ L.F. Schnore (ἐπιμ.), John Wiley and Sons, 1965.

20. Βλ. ἄρθρα γιὰ αὐθαίρετα τῶν Γ. Ἀραχωβίτη, Δ. Ἐμμανουὴλ καὶ Α. Ρωμανοῦ στὸ *Δελτίο Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων*, ἀρ. 1, Φεβρουάριος 1975, σ. 10-20.

21. Γιὰ τὸν διπρόσωπο ρόλο τοῦ κράτους βλ. Α.Γ. Ρωμανοῦ «Αὐθαίρετη δόμηση καὶ τὸ στεγαστικὸ πρόβλημα», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 4/1970, σ. 25-30.

22. Λ. Λεοντίδου καὶ Δ. Ἐμμανουήλ, *Life Patterns in an Illegal Housing Area*, Ἀθήνα 1972.

23. Δ. Ἐμμανουήλ, «Ἀντικαπιταλισμὸς καὶ αὐτονομία στὴ μεταπολεμικὴ ἱστορία τῶν αὐθαιρέτων καὶ τὸ πρόβλημα τῆς λαϊκῆς κινητοποίησης γιὰ οἰκιστικὴ ἀλλαγή», *Δελτίο Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων*, ἀρ. 1, Φεβρ. 1975, σ. 10-14.

24. G. Burgel, «Δομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν Ἀθηνῶν» *Κοινωνιολογικὴ σκέψη*, ἀρ. 2, Ε.Κ.Κ.Ε. 1966, σ. 176-239.

25. Γιὰ τὶς καταλυτικὲς ἐπιπτώσεις τῆς μετανάστευσης στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, βλ. Β.Ι. Φίλια, «Μετανάστευση: αἴτια καὶ ἐπιπτώσεις», *Σύγχρονα Θέματα*, Ἀπρίλιος 1966, καὶ Δ.Μ. Φράγκου, *op. cit.*

26. Κ. Βεργόπουλου, «Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση καὶ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα» στὸ βιβλίο του *Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα*, Ἐξάντας, 1975, σ. 139-175.

27. D. Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece*, Ἀθήνα: S.S.C. καὶ Παρίσι: Mouton and Co., 1962.

28. L.S. Stavrianos, *The Balkans 1815-1914*, Holt, Rinehart and Winston, 1963.

29. Τέτοιες περιπτώσεις ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς πολεοδόμους τοῦ Βόλου, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ προσαρμόσουν τὴ λύση τους στὴ θέση ποὺ διάλεξε ἡ βιομηχανία τσιμέντων ΑΓΕΤ, καὶ ἀπὸ τοὺς πολεοδόμους τῆς Λάρισας ποὺ δὲν ἀντιμετώπισαν κάποιον βιομήχανο ἀλλὰ τὸ στρατιωτικὸ ἀεροδρόμιο ποὺ ἐμπόδισε τὴν ἐπέκταση τῆς πόλης.

30. Πλούσιες ἀναλύσεις αὐτῆς τῆς σχέσης ἔχουν γίνει γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἀναφερόμαστε στὸν Κ. Μοσκώφ, *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ἑλλάδα 1830-1909*, Θεσσαλονίκη 1972, καὶ στὸν Β.Ι. Φίλια, *Κοινωνία καὶ ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα. Ἡ νόθα ἀστικοποίηση 1800-1864*, Σύγχρονα Κείμενα, 1974.

31. Ἀναφερόμαστε στὴν ΚΕΠΟΣ πού, χτυπημένη ἀπὸ μιὰ παράδοξη συμμαχία (τεχνικούς, συλλογικοὺς φορεῖς, ΠΕΕΚΟΤΕ, ΕΚΤΕ κλπ.), ἀπομονώθηκε, ἐξελίχθηκε στὴν κατὰ πολὺ συντηρητικότερη ΔΕΠΟΣ καὶ τελικὰ εἶναι ἀμφίβολο ἂν καὶ μὲ αὐτὴ τὴ μορφὴ θὰ μπορέσει νὰ λειτουργήσει σὲ κάποια κλίμακα. Γιὰ τὶς προϋποθέσεις ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ κάνουν τὴν ΚΕΠΟΣ (στὴν ἀρχική της μορφὴ) ἕναν κοινωνικὰ χρήσιμο, καὶ ἀπαραίτητο, φορέα, βλ. Δ. Ἐμμανουήλ, Α. Ρωμανοῦ, Τ. Σιετῆ-Διβέρη, «Τὸ στεγαστικὸ καὶ ἡ ΚΕΠΟΣ. Συνθηματολογία καὶ ρεαλιστικὴ κριτική», *Ἡ Αὐγή* 30 καὶ 31.3.1976.

32. Μ. Βλέσσα, «Ἀστικὲς συγκοινωνίες καὶ λαϊκὴ κινητοποίηση», *Ἀντί*, ἀρ. 44, 1.5.1976 καὶ Ε. Ἀηδόνη, Σ. Βαφέα, Α. Ζούλια, «Κοινωνικὰ κινήματα τοῦ δομημένου χώρου στὴν Ἑλλάδα», *Ἀντί*, ἀρ. 55, 2.10.1976.

33. Βλ. ἄρθρα τῶν A. Touraine-D. Pecaut, A.G. Frank, D. Goldrich-R.B. Pratt-C.R. Schuller στὸ βιβλίο *Masses in Latin America*, I.L. Horowitz (ἐπιμ.), Oxford University Press, 1970.

Παραγωγή, τόπος καὶ πραγματικότητα

τοῦ καθηγητῆ Kenneth Frampton

«... τὸ ἔργο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἐμφανίζεται τώρα ὡς: προσαρμογὴ τῶν ἰδεῶν στὰ γεγονότα καὶ προσαρμογὴ τῶν ἰδεῶν μεταξύ τους.»

Ernst Mach, 1910(1)

«Μόνο ἕνα ἐλάχιστο μέρος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀνήκει στὴν τέχνη: ὁ τάφος καὶ τὸ μνημεῖο. Καθετὶ ἄλλο, καθετὶ ποὺ ὑπηρετεῖ ἕνα σκοπό, θὰ πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς τέχνης.»

Adolf Loos, 1910(2)

Τὰ δύο αὐτὰ παραθέματα μᾶς παρέχουν ἕναν εὔστοχο συνδυασμὸ γιὰ νὰ ξεκινήσουμε τὴ διερεύνηση τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πραγματικότητας. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Mach ὅτι μιὰ ἐπιστημονικὴ γνωσιολογία πρέπει νὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ συσχετίζει τὰ γεγονότα μὲ τὶς ἰδέες καὶ τὶς ἰδέες μεταξύ τους, μᾶς ὑπενθυμίζει πώς ὀφείλουμε νὰ ἐξετάσουμε τόσο τὴν οἰκοδομημένη πραγματικότητα ὅσο καὶ τὶς προβλέψεις τῆς θεωρίας. Αὐτὸ τουλάχιστον τὸ εἶχε κατανοήσει ὁ Loos, ὅταν, μὲ ἀξιοσημείωτη διορατικότητα, παρατήρησε πὼς ὁ ἄνθρωπος τῆς πόλης στὴ βιομηχανικὴ ἐποχὴ ἦταν ἤδη ξεκομμένος ἀπὸ τὴ ζωντανὴ τοπικὴ κοινότητα. Ἔγραφε: «Ὅπως κάθε σχεδὸν κάτοικος τῆς πόλης, ὁ ἀρχιτέκτονας δὲν ἔχει κουλτούρα. Δὲν ἔχει τὴν ἀσφάλεια τοῦ χωρικοῦ στὸν ὁποῖο ἡ κουλτούρα εἶναι ἔμφυτη. Ὁ κάτοικος τῆς πόλης εἶναι ἕνας νεόπλουτος. Ἀποκαλῶ κουλτούρα ἐκείνη τὴν ἰσορροπία τοῦ μέσα καὶ τοῦ ἔξω ἀνθρώπου ἡ ὁποία καὶ μόνο μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ μιὰ ἔλλογη σκέψη καὶ δράση» (3), (εἰκ. 1). Ἡ περιφρόνηση τοῦ Loos πρὸς τὸ κίνημα Arts and Crafts, ἀπὸ τὸν Pugin ὡς τὸν Henry van der Velde, προῆλθε ἀπὸ τὴν πεποίθησή του ὅτι ἕνα συνειδητὰ σχεδιασμένο τοπικὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἰδίωμα (a consciously designed vernacular) ἀποτελοῦσε σχῆμα ὀξύμωρο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅσο κι ἂν διατηροῦσε κάποιο σεβασμὸ γιὰ τὸν ἐξορθολογισμένο οὐμανισμὸ τοῦ Schinkel, συνειδητοποίησε ὅτι τὰ ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα τῆς κλασικῆς μορφῆς - συγκεκριμένα ὁ ἀρχαῖος ναὸς καὶ ἡ σύνταξή του - εἶχαν ἐλάχιστη σημασία γιὰ τὸ γενικὸ ἔργο τῆς οἰκοδόμησης.

Μετάφραση Σ. Ι. Κονταράτου

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας ἐλάχιστα πράγματα ἔχουν ἀλλάξει στὴ βάση τους ποὺ νὰ δείχνουν πὼς οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Loos δὲν εἶναι πιὰ τόσο ἔγκυρες ὅσο πρὶν ἐξήντα πέντε χρόνια. Ἀντίθετα, ὁ ἄνθρωπος ἀστικοποιήθηκε ἀκόμη περισσότερο καὶ, ὅπως κάθε πολίτης τῆς Μεγαλόπολης μπορεῖ νὰ νιώσει, ἡ ψυχοπολιτιστικὴ καὶ τοπογραφικὴ ἐξάρθρωση τὴν ὁποία προκάλεσε ἡ συνεχιζόμενη ἐφοδος τῆς βιομηχανικῆς ἀστικοποίησης ἔχει γίνει σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀποδεκτὴ χάρη στὴ στρατηγικὴ τοῦ kitsch (4), (εἰκ. 2,3). Ἡ πολιτιστικὴ αὐτὴ ψευδαίσθηση - τὸ πρωταρχικὸ ἐργαλεῖο τοῦ καταναλωτισμοῦ μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ department store τὸ 1860 - ἔφτασε τώρα νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν μετριασμὸ τῆς περιβαλλοντικῆς ἀλλοτρίωσης ἀπὸ τὴν ἄσκοπη κατανάλωση. Μὲ τὰ τροχόσπιτα καὶ τὶς ξύλινες κατασκευές, οἱ ξεριζωμένοι κάτοικοι τῶν πόλεων ξεγελιοῦνται ὀνειρευόμενοι πὼς εἶναι ἀκόμη ἀγρότες. Ἀλλιῶς ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἀπώλεια ταυτότητας θὰ τοὺς ἦταν ἀνυπόφορη (εἰκ. 4,5).

Τόσο ὁ νεοκαπιταλισμὸς ὅσο καὶ ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀνέλαβαν τελευταῖα τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἐπιφανειακὴ ἱκανοποίηση ἑνὸς ὑποθετικοῦ λαϊκοῦ γούστου καί, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, οἱ ἀρχιτέκτονες εἶναι τώρα ἐξαναγκασμένοι καὶ πάλι νὰ συνεργαστοῦν γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς κίβδηλου τοπικοῦ ἰδιώματος. Ἐνῶ ἡ φιλελεύθερη ἀρχιτεκτονικὴ ἰδεολογία στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες διακήρυξε, σὰν ἀντίθεση πρὸς τὶς συνθῆκες μιᾶς ἀπροκάλυπτης ἐκμετάλλευσης, τὶς ἀπατηλὲς λαϊκιστικὲς ἀρετὲς τῆς μεγαλοπολιτικῆς ζώνης, οἱ εὐρωπαϊκὲς σοσιαλδημοκρατίες ἐπέβαλαν τελευταῖα, μὲ ὅλη τὴ δύναμη ἑνὸς *diktat*, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς νοσταλγικοῦ *Heimatstijl* (5), (εἰκ. 6). Ἡ αὐθαίρετη ἐπιβολὴ τέτοιων στυλιστικῶν περιορισμῶν ἀποστερεῖ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀπὸ τὶς ὅποιες ἀπαιτήσεις αὐτονομίας θὰ μποροῦσε νὰ προβάλει, καὶ ἡ κυνικὴ αὐτὴ ἐφαρμογὴ τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ, ποὺ γίνεται στὸ ὄνομα τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου, χρησιμεύει ἁπλῶς γιὰ τὴν καταστολὴ τοῦ λανθάνοντος ἀπελευθερωτικοῦ δυναμικοῦ μιᾶς ἐναλλακτικῆς πραγματικότητας. Ὅπως καὶ ὁ σοσιαλιστικὸς ρεαλισμὸς τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζεται ἀπὸ μακριὰ ὡς στρατηγική, τὸ kitsch τοῦ κράτους προνοίας χρησιμεύει στὸ νὰ ἀποκρύβει τὴν καθολικὴ κυριαρχία μιᾶς ὠμὰ βελτιστοποιημένης παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης· τὴ βασιλεία μιᾶς ἀφηρημένης οἰκονομίας ποὺ γιὰ νὰ συντηρηθεῖ ἔχει

1

1.
Ὁ Adolf Loos. Σχέδιο τοῦ Oskar Kokoschka, 1910. Τὸ ρῆγμα ποὺ διατρέχει τόσο τὸν Διαφωτισμὸ ὅσο καὶ τὴ φυσιογνωμία τοῦ Loos μοιάζει νὰ ἔχει παρασταθεῖ σ' αὐτὴ τὴ διορατικὴ σπουδή. Τὸ λογικὸ ἀτενίζει ἀμήχανα κάτι ἀπόμακρο ἐνῶ τὰ χέρια ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν τὴ χαμένη τους δεξιότητα.

2.
Ἡ Μπραζίλια στὸ στάδιο τῆς κατασκευῆς - ἡ ἐπιδρομὴ τῆς βιομηχανικῆς ἀστικοποίησης.

3.
Ἡ στρατηγικὴ τοῦ kitsch. Γενικὴ ἄποψη τοῦ Λὰς Βέγκας.

Production, place and reality

by Professor Kenneth Frampton

"...the task of scientific knowledge now appears as: the adaptation of ideas to facts and the adaptation of ideas to one another."

Ernst Mach, 1910

"Only a very small part of architecture belongs to art: the tomb and the monument. Everything else, everything which serves a purpose should be excluded from the realms of art."

Adolf Loos, 1910

These two quotes afford an incisive conjunction from which to examine the issues of architecture and reality. Mach's assertion that a scientific epistemology must be capable of relating facts to ideas and ideas to each other, serves to remind us that we must treat as much with built reality, as with the prognostications of theory. This much Loos understood, when he sensed, with remarkable perspicacity, that industrialised, urban man had already become divorced from the living community of the vernacular. He wrote: "Like almost every town dweller the architect possesses no culture. He does not have the security of the peasant to whom culture is innate. The town dweller is an upstart. I call culture that balance of inner and outer man which alone can guarantee reasonable thought and action" (fig. 1). Loos' contempt for the Arts and Crafts Movement, from Pugin to Henry Van der Velde, arose out of his conviction that a consciously designed vernacular was a contradiction in terms. On the other hand while retaining a respect for the rationalised Humanism of Schinkel, he realised that the archaic elements of classical form - namely the pagan temple and its syntax - had little relevance to the general building task.

Fundamentally little has changed since the turn of the century to indicate that Loos' insights are not as valid now as they were sixty-five years ago. On the contrary man is even more urbanised than he was

ἀνάγκη τόσο ἀπὸ τὴν ἐκθετικὴ ἀνάπτυξη ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ψευδαίσθηση τῆς σταθερότητας (εἰκ. 7).
Ἡ διαπίστωση τοῦ Herbert Marcuse γιὰ τὴν καθολικὴ κυριαρχία μιᾶς τέτοιας ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας (6), ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία καὶ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ τὴ συνοδεύουν ὡς πρὸς τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς κυριαρχίας, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ μιὰ ὀξύτατη κριτικὴ τῆς σημερινῆς πραγματικότητας. Στὸ *Ἔρως καὶ πολιτισμός* ἔγραφε: «Ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἐξαρτᾶ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ ὁλοένα καὶ ὑψηλότερα βιοτικὰ ἐπίπεδα χρησιμοποιεῖται πολὺ εὔκολα γιὰ νὰ δικαιολογεῖ τὴ διαιώνιση τῆς καταστολῆς. Ὁ ὁρισμὸς τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου βάσει τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοκινήτων, τηλεοπτικῶν συσκευῶν, ἀεροπλάνων καὶ γεωργικῶν ἑλκυστήρων εἶναι ἐκεῖνος ἀκριβῶς ποὺ ὁρίζει καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης. Πέρα ἀπὸ τὸν κανόνα αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο θὰ μποροῦσε νὰ μετρηθεῖ μὲ ἄλλα κριτήρια: τὴν καθολικὴ ἱκανοποίηση τῶν βασικῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ καὶ τὸν φόβο - ἐσωτερικευμένο ὅσο καὶ ἐξωτερικό, ἐνστικτικὸ ὅσο καὶ «ἔλλογο». ... Κάτω ἀπὸ ἄριστες συνθῆκες ἡ ἐπικράτηση, σὲ ἕναν ὥριμο πολιτισμό, τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ πλούτου δὲν θὰ παρεμπόδιζε πιὰ συστηματικὰ μιὰ τέτοια ἱκανοποίηση. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, τὸ ποσοστὸ ἐνστικτικῆς ἐνέργειας ποὺ θὰ χρειαζόταν ἀκόμη νὰ διοχετευθεῖ σὲ ἀναγκαία ἐργασία (μὲ τὴ σειρά της ἐντελῶς ἐκμηχανισμένη καὶ ἐξορθολογισμένη) θὰ ἦταν τόσο μικρό, ὥστε μιὰ

2

3

1.
Adolf Loos. Drawing by Oskar Kokoschka, 1910. The split running through both the Enlightenment and the figure of Loos seems to be represented in this perceptive study. Reason gazes distractedly into the distance while the hands pursue their lost craft. (Source: Ludwig Munz and Gustav Künstler. "Adolf Loos. Pioneer of Modern Architecture".)

2.
Brasilia under construction - the onslaught of industrial urbanization. (Photo Fulvio Roiter, Grafica Franco Brasileira Ltda, Rio de Janeiro.)

3.
The strategy of kitsch. A general view of Las Vegas.

before and as every citizen of the Megalopolis must sense, the psychocultural and topographical dislocation produced by the continuing onslaught of industrial urbanisation has been largely rendered acceptable through the strategy of kitsch (figs 2,3). This cultural delusion - the prime instrument of consumerism since the advent of the department store in 1860 has now come to be used to moderate the environmental alienation of gratuitous consumption. With wagon wheels and half-timbering the urbanised up-rooted deceive themselves into dreaming that they are still an agrarian people. Otherwise their total loss of identity would be insupportable (figs 4,5).
Both Neo-capitalism and Social Democracy alike have recently pledged themselves to the superficial gratification of a hypothetically popular taste and one way or another, architects are now being constrained again to collaborate in the creation of a spurious vernacular. While liberal architectural ideology in the United States has asserted, against the context of overt exploitation, the illusory populist virtues of the Megalopolitan strip, European social democracies have recently imposed, with all the force of a *diktat*, the architectonic attributes of a nostalgic *Heimatstijl* (fig. 6). The arbitrary imposition of such stylistic constraints deprives architecture of any claims it might make as to its autonomy and this cynical imposition of social realism, made in the name of social control, only serves to repress the latent liberating potential of an alternative reality. Like the Social Realism of the Soviet Union, to which, as a strategy, it is distantly related, welfare state *kitsch* serves to hide the universal dominance of a crudely optimised production and consumption; the reign of an abstract economy that demands for its sustenance both expotential expansion and the illusion of stability (fig. 7).

Herbert Marcuse's perception, as to the universal dominance of this reality principle, irrespective of political ideology and his accompanying insight as to the consequence of this domination, still affords a singularly powerful critique of our present reality. In *Eros and Civilisation* he wrote: "The argument that makes liberation conditional upon ever higher standards of living all too easily serves to justify the perpetuation of repression. The definition of the standard of living in terms of automobiles, television sets, airplanes and tractors is that of the performance principle itself. Beyond the rule of this principle, the level of living would be measured by other criteria; the universal gratification of basic human needs, the freedom from guilt and fear - internalised as well as external, instinctual as well as 'rational'. ...Under optimum conditions the prevalence, in mature civilisation, of material and intellectual wealth would no longer systematically

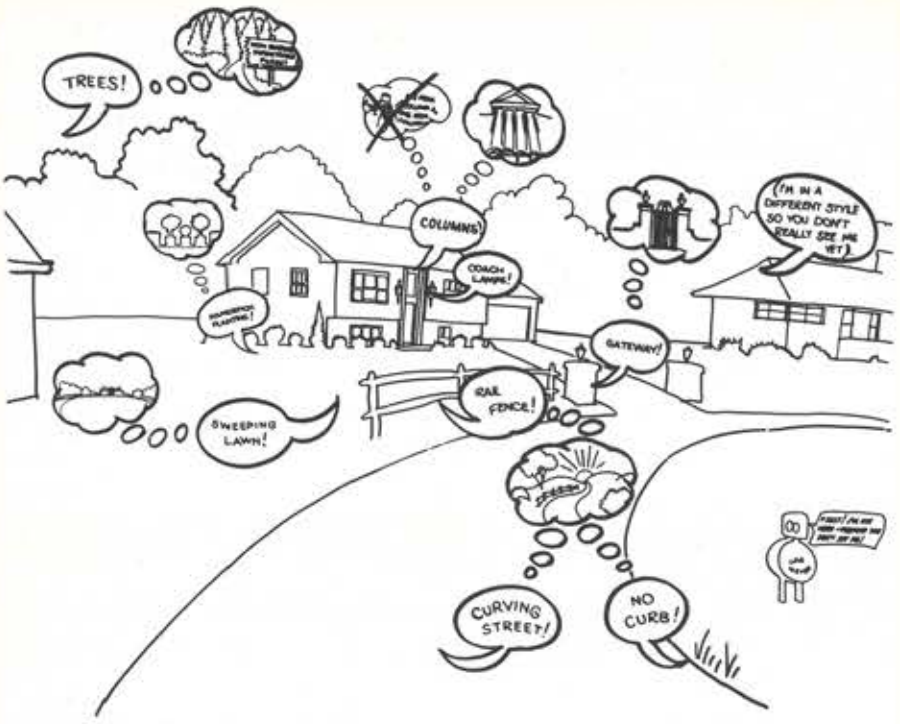

4

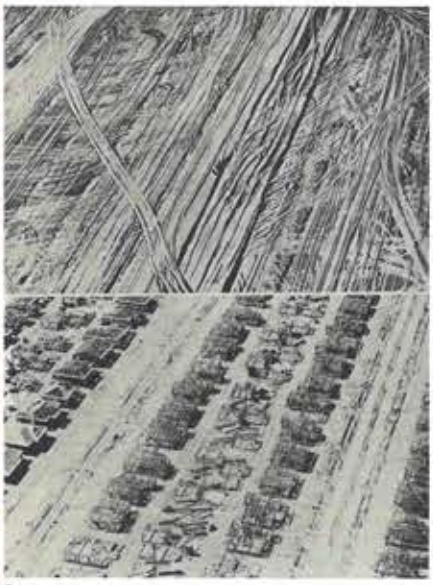

5

5

μεγάλη περιοχὴ κατασταλτικῶν περιορισμῶν καὶ μεταβολῶν, μὴ βρίσκοντας πιὰ στήριγμα σὲ ἐξωτερικὲς δυνάμεις, θὰ κατέρρεε. Συνακόλουθα, ἡ ἀνταγωνιστικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας θὰ ἄλλαζε πρὸς ὄφελος τῆς πρώτης. 'Ο "Ερως, τὸ ἔνστικτο τῆς ζωῆς, θὰ ἀπελευθερωνόταν σ' ἕνα βαθμὸ χωρὶς προηγούμενο» (7,8). Παρ' ὅλο ποὺ ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ ρυθμίστηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης, παρήγαγε ὡστόσο μερικὰ ἔργα ποὺ πλησίασαν τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἡ ὁποία λάνθανε στὴν «ἀφανὴ» μορφὴ («inconspicuous» form)· σ' ἐκείνη τὴ μορφὴ ποὺ εὐνοοῦσε ὁ Loos καὶ ποὺ τὸ ἀπελευθερωτικὸ δυναμικό της βρισκόταν ὄχι τόσο στὸ στύλ, ὅσο στὴν ἱκανότητά της νὰ ἐξασφαλίζει ἕναν ἡδονιστικὸ περίγυρο. 'Η λατρεία τοῦ Loos γιὰ τὶς ἀρχιτεκτονικὲς ἐπενδύσεις ἀποτελοῦσε οὐσιαστικὸ συστατικὸ αὐτῆς τῆς ἱκανότητας, ὅπου οἱ πλούσιες ἐπίπεδες ἐπιφάνειες χρησίμευαν στὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ χώρου τῆς ἀνθρώπινης ἐμφάνειας ἢ στὴ συγχώνευση ἀργότερα τῆς ἀνθρωπογενοῦς μορφῆς μὲ τὸ πράσινο ἑνὸς συνεχοῦς ἐδεμικοῦ τοπίου (πρβλ. τὸν καλιφορνιακὸ παράδεισο τοῦ Richard Neutra, εἰκ. 8). Σ' αὐτὴ τὴ λωτοφαγικὴ οὐτοπία, ἡ λύτρωση ἀπὸ τὴν καταμερισμένη ἐργασία ἐξασφαλίζεται ὄχι μέσο τοῦ αὐτοηττώμενου ρεφορμισμοῦ τῆς προραφαηλιτικῆς ἀναβίωσης (9), ἀλλὰ μὲ τὴ μείωση τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας λόγω αὐτοματοποίησης· ἡ ἀντίστοιχη ἀπώλεια σὲ ἔκφραση ἀντισταθμίζεται ὄχι ἀπὸ τὸ *kitsch*, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πλαστικὴ ἐκλέπτυνση - τὸ τίποτε. 'Η μαζικὴ ἐξορθολογισμένη παραγωγὴ τῆς οἰκοδομημένης μορφῆς καὶ ὁ κοινωνικὸς μετασχηματισμὸς ποὺ αὐτὴ ἀναγκαστικὰ συνεπάγεται, ἀντιμετώπισαν τὴν ἀντίδραση τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας ἐπειδὴ ἀκριβῶς οὔτε τὸ κτίσμα οὔτε ἡ γῆ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀγαθὰ σὲ μιὰ οἰκονομία βασισμένη στὴν κατανάλωση. 'Ωστόσο, ἡ ραγδαία ὑποβάθμιση τοῦ κτίσματος στὰ σημερινά του ἐπίπεδα ἀπραγματικότητας (irreality) προέρχεται ἀσφαλῶς ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ σὲ ὅλο τὸν κόσμο κωδίκων καὶ κανονισμῶν οἱ

4.
«Μαθαίνοντας ἀπὸ τὸ Levittown», Yale University 1970. 'Η ψευδαίσθηση ταυτότητας τοῦ ἀμερικανικοῦ προαστίου. Σπουδαστικὴ ἐργασία ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τῆς Denise Scott Brown.

forestall such gratification. In this case the quantum of instinctual energy still to be diverted into necessary labour (in turn completely mechanised and rationalised) would be so small that a large area of repressive constraints and modifications, no longer sustained by external forces, would collapse. Consequently, the antagonistic relation between pleasure principle and reality principle would be altered in favour of the former. Eros, the life instincts, would be released to an unprecedented degree".

For all that modern architecture has been largely conditioned by this self same performance principle, it has engendered nonetheless a number of works that have approached the pleasure principle latent in 'inconspicuous' form; in that form, favoured by Loos, whose liberating potential resided not so much in style but in its capacity to provide for a hedonistic ambience. Loos' cult of revetment was an essential constituent of this capacity, wherein rich planar surfaces served to establish the space of human appearance or to later fuse man-made form into the greenery of a continuous Edenic landscape (c.f. the Californian paradise of Richard Neutra, fig. 8). In this Lotus-Eating utopia, divided labour comes to be redeemed not through the self-defeating reformism of the Pre-Raphaelite revival but through an automated reduction in the amount of necessary labour; the corresponding loss in expression being compensated not by *kitsch* but by plastic refinement - nothing. The wholesale rationalised production of built form and social transformation that this necessarily entails, have both been resisted by the consumer society for the reason that neither building nor land can be primary commodities in a consumer economy. Nonetheless the precipitous decline of building to its current levels of irreality surely stems directly from the global impositions of codes and ordinances that by favouring free-standing structures, intend that each new structure should be rendered as discontinuous and 'consumable' as possible. The mediaeval continuous syntagmatic street (fig. 9) is hardly open to consumption (c.f. Françoise Choay's perceptive essay "Urbanism and Perceptive Semiology"). At the same time rationalised building remains a real and dichotomous possibility, for while this procedure, divested of kitsch, necessarily reduces form to silence, it nonetheless constitutes (like automation) the precondition for an alternative reality. In as much as rationalised production tends by its normative methods towards systematic elimination of superfluous material, it seems to embody within itself the potential for spontaneously realising an inconspicuous habitat; it even suggests a paradoxical return to the introverted Islamic city of the interior - the paradise garden of the atrium

5.
Ἡ ταυτότητα τοῦ ἀμερικανικοῦ προαστίου - ἡ πραγματικότητα τῆς παραγωγῆς. Φωτογραφίες τοῦ William Garnett ἀπὸ τὴν οἰκοδόμηση μιᾶς οἰκοπεδοποιημένης ἔκτασης στὸ Λὸς Ἄντζελες.

6.
Heimatstijl. Τὸ ἐργαστήρι τοῦ Albert Speer. Obersalzberg 1939. Ἡ ψευδαίσθηση ἑνὸς ἀγροτικοῦ Τρίτου Ράιχ.

7.
Τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας στοὺς λόφους Λένιν, Μόσχα.

8.
Τὸ σπίτι-παράδεισος στὴν ἔρημο, τοῦ Richard Neutra, Cordillera, Palm Springs, Καλιφόρνια 1945.

6

7

4.
"Learning from Levittown", Yale University 1970. The illusion of American suburban identity. Student analytical work under Denise Scott Brown. (Source: Robert Venturi, Denise Scott Brown and Steven Izenour. "Learning from Las Vegas".)

5.
American suburban identity - the reality of production. William Garnett's remarkable photographs of a subdivision of Los Angeles under construction. (Source: Peter Blake. "God's Own Junkyard". Holt, Rinehart and Winston, 1964.)

6.
Heimatstijl. Albert Speer's own studio. Obersalzberg 1939. The illusion of a rural Third Reich. (Source: Gerdy Troost (ed.). "Das Bauen im Neuen Reich". Bayreuth: Gauverlag, 1943.)

7.
Moscow University on the Lenin Hills, Moscow.

8.
Richard Neutra's paradise house in the desert, Cordillera, Palm Springs, California 1945. (Source: "Richard Neutra, Buildings and Projects", Zurich: Girsberger 1951.)

8

8

(fig. 10). This much, despite our disenchantment with the 'cult of progress' still remains embodied as a promise within the fragmentary utopias of twentieth century architecture; from the exotic park-scapes of Leonidov to the carpet housing of Hilberseimer (figs 11, 12).

In opposition to this, the autonomous Western architectural tradition (in conscious rejection of either the 'noise' of *kitsch* or the 'silence' of the *produktform*) understandably attempts to pre-empt culture through asserting the hermetic imperatives of architectural form. This claim to autonomy, made with varying conviction by each generation after 1750, returns us to the predicament of modernism, so ably characterised by Clement Greenburg as the historical moment when the arts having been deprived by the Enlightenment of all tasks they could take seriously sought to: "...save themselves from this levelling down only by demonstrating that the kind of experience they provide was valuable in its own right and not to be obtained from any other kind of activity... What had to be exhibited and made explicit was that which was unique and irreducible, not only in art in general but also in each particular art... By doing this, each art would, to be sure, narrow its area of competence, but at the same time it would make its possession of this area all the more secure".

Although such a conscious policy of retrenchment could achieve fertile results in almost all the arts, its application to the field of architecture remained problematic, for as Loos was to insist in 1910, only a small part of the built domain belongs to art. And this, by and large, still remains as the dilemma, for if, in the last analysis, the object of architecture is not so much culture itself, as the context within which culture comes into being, then any attempt to narrow its area of competence must, on balance, tend towards its objectification as building. And while it is impossible to establish an absolutely categoric distinction between architecture and building, the fact remains that of the two terms it is architecture, with its roots in the Renaissance, that is the projection of a particular historical idealisation. Building on the other hand, as Martin Heidegger has attempted to show, has its roots in a more archaic and existential reality that, precedes and may even supersede the historicity of architecture.

Fundamental changes in the dominant modes of production and distribution have the capacity not only to transform the socio-cultural status of men and objects but also to divert the primary collective expression from one cultural mode to another and in this architecture is no exception. Thus, just as the status accorded to perspectival painting by Alberti was definitively changed by the advent of photography - the famous loss of *aura*

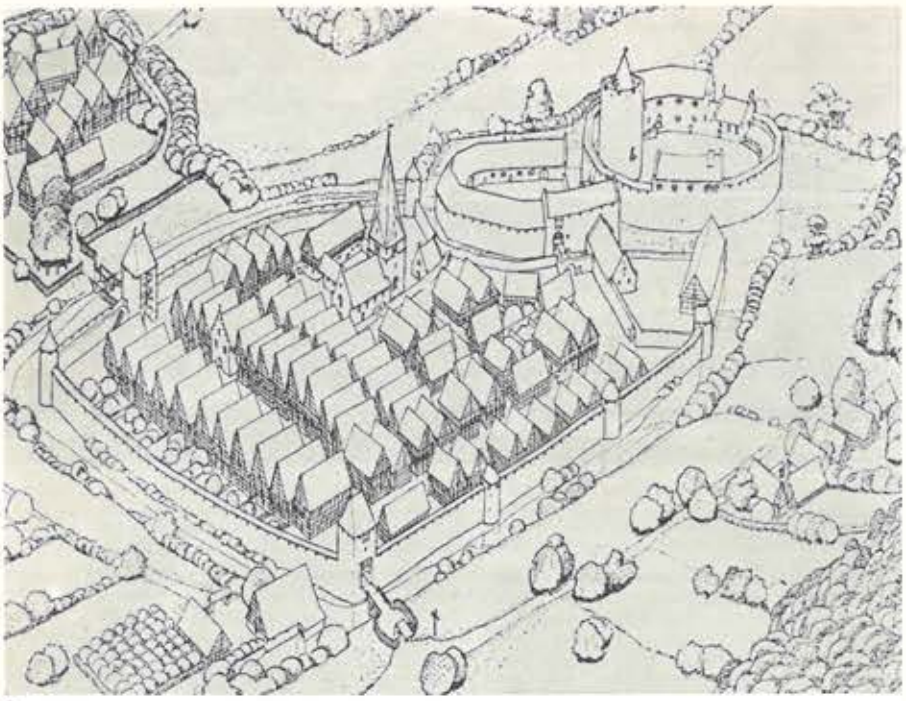

9

10

9.
Büdingen. Παλαιὰ γερμανικὴ πόλη τοῦ 14ου αἰῶνα. Ἡ ἀλληλεξάρτηση τοῦ κτίσματος καὶ τοῦ δρόμου. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ὀρθολογικότητα τῆς παραγωγῆς.

10.
Mosaver-al-Molk, Ἰσφαχάν. Ἡ ἐσωστρεφὴς ἰσλαμικὴ πόλη.

ὁποῖοι, εὐνοώντας τὶς πανταχόθεν ἐλεύθερες κατασκευές, ἀποβλέπουν στὸ νὰ καταστήσουν κάθε νέα κατασκευὴ ὅσο γίνεται περισσότερο ἀσυνεχὴ καὶ «καταναλώσιμη». Ὁ μεσαιωνικὸς συνεχὴς συνταγματικὸς (syntagmatic), (10) δρόμος (εἰκ. 9) δύσκολα προσφέρεται στὴν κατανάλωση (πρβλ. τὸ διεισδυτικὸ δοκίμιο τῆς Françoise Choay «Πολεοδομία καὶ ἀντιληπτικὴ σημειολογία», 11). Ταυτόχρονα, ἡ ἐξορθολογισμένη οἰκοδομικὴ παραμένει μιὰ πραγματικὴ καὶ διχοτομικὴ δυνατότητα, γιατὶ ἐνῶ ἡ διαδικασία τούτη, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ kitsch, ἀνάγει ἀναγκαστικὰ τὴ μορφὴ σὲ σιωπὴ (12), συνιστᾶ ἐντούτοις (ὅπως ἡ αὐτοματοποίηση) τὴν προϋπόθεση γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ πραγματικότητα. Στὸ μέτρο ποὺ ἡ ἐξορθολογισμένη παραγωγὴ τείνει μὲ τὶς κανονιστικὲς μεθόδους της πρὸς τὴ συστηματικὴ ἀπάλειψη τοῦ περιττοῦ ὑλικοῦ, μοιάζει νὰ ἐνσωματώνει μέσα της τὸ δυναμικὸ γιὰ τὴν αὐθόρμητη ἀπελευθέρωση μιᾶς ἀφανοῦς κατοικίας· ὑποβάλλει ἀκόμη τὴν ἰδέα μιᾶς παράδοξης ἐπιστροφῆς στὴν ἐσωστρεφὴ ἰσλαμικὴ πόλη τοῦ μέσα χώρου - στὸν παραδεισιακὸ κῆπο τοῦ αἰθρίου (εἰκ. 10). Αὐτὸ τουλάχιστον, παρὰ τὴν ἀπογοήτευσή μας ἀπὸ τὴ «λατρεία τῆς προόδου», παραμένει ἀκόμη ἐνσωματωμένο ὡς ὑπόσχεση μέσα στὶς ἀποσπασματικὲς οὐτοπίες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα· ἀπὸ τὰ ἐξωτικὰ πάρκα τοῦ Leonidov ὡς τὰ ἁπλωμένα στὸ ἔδαφος συγκροτήματα κατοικίας τοῦ Hilberseimer (13), (εἰκ. 11, 12).

Ἀντίθετα, ἡ αὐτόνομη δυτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση (ἀπορρίπτοντας συνειδητὰ τόσο τὸν «θόρυβο» τοῦ *kitsch* ὅσο καὶ τὴ «σιωπὴ» τῆς *produktform*) ἐπιχειρεῖ γιὰ εὐνόητους λόγους νὰ ἐξασφαλίσει δικαιώματα στὴν κουλτούρα μὲ τὴν ἐπικύρωση τῶν ἑρμητικῶν ἐπιταγῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς. Ἡ ἀπαίτηση τούτη αὐτονομίας, ποὺ τὴν προβάλλει μὲ διαφορετικὸ βαθμὸ πειστικότητας κάθε γενιὰ μετὰ τὸ

remarked on by Walter Benjamin - so the walled city was effectively dissolved by the perfection of ballistics and the penetration of the railway. Eclipsed in one quarter by the loss of its object, Eros as the essential creative impetus simply shifts its focus and the case could well be made that the most liberating aspects of modern culture reside exactly in those moments when a particular mode of expression is either abandoned or transformed. Mondrian's poignant aphorism to the effect that: "Art is only a substitute while the beauty of life is deficient. It will disappear in proportion as life gains in equilibrium", need not necessarily be seen as the anticipation of some future architecture that will in itself bring about the idealistic domain of universal harmony. On the contrary it may be thought of as pre-supposing some new reality wherein the culture of the pleasure principle, while admitting building, would be indifferent to Humanist painting *and* architecture. From Van Doesburg's *art concrete* to the aerial art of Otto Piene, the possibilities for the sublimation of libidinous energy seem to be infinite and certainly this range already lies outside the accepted categories of Humanism (fig 13). While such speculation is obviously distanced from the immediate pragmatic realities of building, the general argument acquires a certain force from its rejection of consumerist expediency. And while Marcuse's automated Nirvana may forever remain unrealisable - and even be in the last analysis undesirable - *the real rationalisation of building must mean above all else building to endure.* Thus the still influential Futurist slogan, "our houses will last less time than we do" (c.f. the later ideology of Reyner Banham and Buckminster Fuller) emerges as the ideological self-alienation of man. On the other hand the cultural relevance of an architectural object whose primary status is 'auto-referential' (fig. 14) must remain questionable for while such an object may be structured, in concrete terms, about a *répétition différente* (that is to say about a complex set of references to both its antecedents and itself); the extent to which these references acquire a general validity depends on the degree to which the object and its encoding have arisen from a received typology of form. Only by virtue of such a typology may the cultural status of an object be appropriately rendered and this realisation brings us once again to confront the problematic of Loos.

Neither the 'noise' of *kitsch* (fig. 15) - however cultivated, nor the 'silence' of the *produktform* (fig. 16) - however rigorous, assure the creation of an adequate built reality, since neither form nor technique as sole referents (the latter sometimes standing in place of the former - as in the technical rhetoric of the recently completed Centre Pompidou, Paris) are capable in themselves of constituting a truly human

11.
Η ὑποθετικὴ πόλη τοῦ Ludwig Hilberseimer γιὰ τὶς Μεσοδυτικὲς Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, 1944. Σπίτια σὲ σχῆμα Γ μὲ ἐσωτερικὴ αὐλή.

12.
Η «νέα πόλη» τοῦ Ludwig Hilberseimer. Ἐναλλακτικὸς σχηματισμὸς ἐμπορικῶν χρήσεων καὶ κατοικίας γιὰ τὶς Μεσοδυτικὲς Πολιτεῖες.

9.
Büdingen. Early German 14th century city. The interdependence of the building and the street. Note the rationality of the production. (Source: Karl Gruber. "Die Gestalt der deutschen Stadt", Munich: Callway, 1952.)

10.
Mosaver-al-Molk House, Isfahan. The introverted Islamic city. (Source: "The Architectural Review", No. 951, May 1976.)

11.
Ludwig Hilberseimer's hypothetical city for the American Mid-West, 1944. L-shaped courtyard housing. (Source: L. Hilberseimer. "The New City", Chicago: Paul Theobald, 1944.)

12.
Ludwig Hilberseimer's the "new city", 1944. Alternative commercial and residential pattern for the American Mid-West. (Source: L. Hilberseimer. "The New City", Chicago: Paul Theobald, 1944.)

12

11

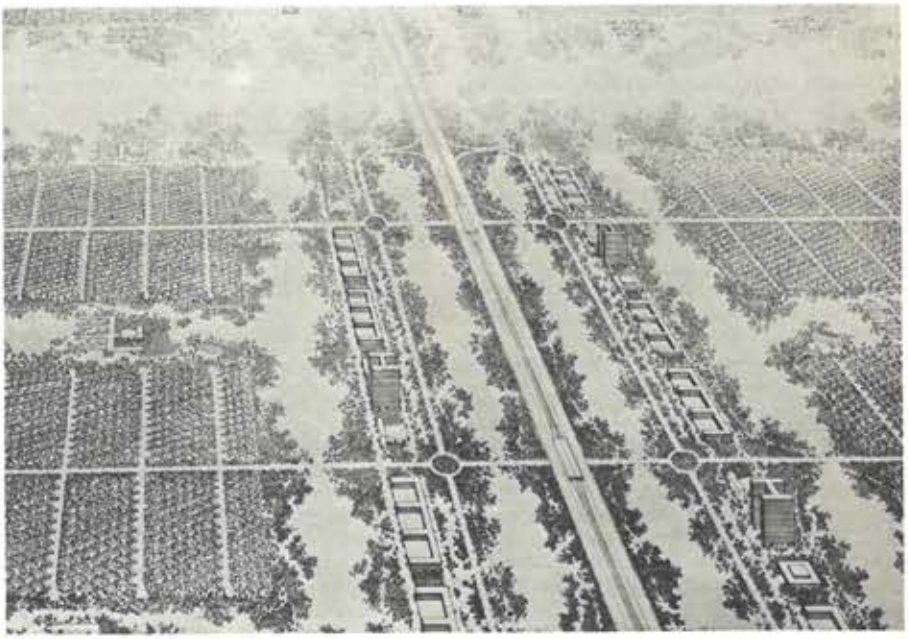

12

world. And even if we repress the related but wider issue of the lost vernacular that historically was the fatal consequence of the division of labour (Ruskin's, "it is not truly speaking, the labour that is divided; but the men..."), we still have to face a cultural predicament in which conscious place creation seems to offer the sole remaining access to reality. In short, place and not production has to be the determining consideration for the achievement of the world.

The extent to which place is the key to the creation of a built significance that is generally accessible seems to be inadvertently confirmed by the degree to which the consumer society is anti-pathetic to its existence. This much is evident not only in the 'spontaneous' and as of now largely negative reality of the Megalopolis, but also in the urban ideology of consumerism; Melvin Webber's conscious rationalisation of the 'non-place urban realm' as the context for his depoliticised ideal of 'community without propinquity'. We, the forcibly urbanised, find ourselves in an environment in which we have paradoxically lost the ostensible object of all urbanisation. From Teheran to Houston, we ceaselessly commute in an abstract matrix, wherein to paraphrase Gertrude Stein: "there is no more there, there". And while the historical advent of industrialisation has to be assimilated, there seems to be no objective reason why this technical reality, once it is divorced from the irrational abstraction of optimised growth, should in and of itself demand the continual proliferation of process and dispersal.

The exclusion of space leads *ipso facto* to the elimination of built meaning, for there can be no architectural referent of consequence without the context of a 'permanent' place. Experienced memory is essential to the continuity of culture and Marshall McLuhan's global village notwithstanding, no public institution can truly exist without the explicit place of its accommodation and the committant form of its representation. Place thus becomes the precondition and the prime substance of social and political meaning. For the rest, we are returned either to an expression that lies outside the realm of built form or to that last remaining domain of the sacred, which for Loos, was a roughly pyramidal mound of earth, some six foot long and three feet wide (fig. 17).

1750, μᾶς φέρνει πίσω στὴν κρίσιμη θέση τοῦ μοντερνισμοῦ ποὺ τόσο ἐπιδέξια χαρακτήρισε ὁ Clement Greenburg ὡς τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ ὅπου οἱ τέχνες, ἔχοντας χάσει μὲ τὸν Διαφωτισμὸ κάθε λειτουργία ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ πάρουν στὰ σοβαρά, ἐπιδίωξαν νά «... διασωθοῦν ἀπὸ αὐτὴ τὴν καθίζηση ἀποδείχνοντας ἁπλῶς ὅτι τὸ εἶδος τῆς ἐμπειρίας ποὺ παρέχουν εἶναι ἀξιόλογο ἀπὸ μόνο του καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ μέσο ὁποιουδήποτε ἄλλου εἴδους δραστηριότητας... Ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἐκτεθεῖ καὶ νὰ γίνει φανερὸ ἦταν αὐτὸ ποὺ ἦταν μοναδικὸ καὶ δὲν ἐπιδεχόταν ἀναγωγή, ὄχι μόνο στὴν τέχνη γενικὰ ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε τέχνη εἰδικά... Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, κάθε τέχνη θὰ στένευε φυσικὰ τὴν περιοχὴ τῆς ἁρμοδιότητάς της, ἀλλὰ ταυτόχρονα θὰ καθιστοῦσε τὴν κυριαρχία της σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ πολὺ ἀσφαλέστερη» (14).

Παρ' ὅλο ποὺ μιὰ τέτοια συνειδητὴ πολιτικὴ περιστολὴς μπόρεσε νὰ πετύχει γόνιμα ἀποτελέσματα σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς τέχνες, ἡ ἐφαρμογή της στὸ πεδίο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς παρέμεινε προβληματική, γιατὶ ὅπως ἐπρόκειτο νὰ ἰσχυριστεῖ ὁ Loos τὸ 1910, μόνο ἕνα μικρὸ μέρος τοῦ οἰκοδομημένου περιβάλλοντος ἀνήκει στὴν τέχνη. Καὶ εἶναι τοῦτο, συνολικά, ποὺ παραμένει ἀκόμη ὡς τὸ βασικὸ δίλημμα· γιατὶ ἄν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀντικείμενο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δὲν εἶναι τόσο ἡ ἴδια ἡ κουλτούρα ὅσο τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται ἡ κουλτούρα, τότε κάθε ἀπόπειρα νὰ περιοριστεῖ ἡ περιοχὴ ἁρμοδιότητας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρέπει σὲ ἀντιστάθμισμα νὰ τείνει πρὸς τὴν ἀντικειμενοποίησή της σὲ οἰκοδομική. Ὅσο κι ἄν εἶναι ἀνέφικτος ὁ προσδιορισμὸς μιᾶς ἀπόλυτα κατηγορηματικῆς διάκρισης ἀνάμεσα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν οἰκοδομική, γεγονὸς παραμένει ὅτι ἀπὸ τὶς δύο εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονική, μὲ τὶς ρίζες της στὴν Ἀναγέννηση, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν προβολὴ μιᾶς ἰδιαίτερης ἱστορικῆς ἐξιδανίκευσης. Ἡ οἰκοδομικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅπως προσπάθησε νὰ δείξει ὁ Martin Heidegger (15), ἔχει τὶς ρίζες της σὲ μιὰ περισσότερο ἀρχαϊκὴ καὶ ὑπαρξιακὴ πραγματικότητα, ποὺ προηγεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ ἐνδέχεται ἀκόμη νὰ τὴν ἀντικαταστήσει.

Οἱ θεμελιακὲς ἀλλαγὲς στοὺς κυρίαρχους τρόπους παραγωγῆς καὶ διανομῆς ἔχουν τὴν ἱκανότητα ὄχι μόνο νὰ μετασχηματίζουν τὴν κοινωνικοπολιτιστικὴ κατάσταση τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀντικειμένων ἀλλὰ καὶ νὰ μετατοπίζουν τὴν πρωταρχικὴ συλλογικὴ ἔκφραση ἀπὸ τὸν ἕνα πολιτιστικὸ τρόπο (cultural mode) στὸν ἄλλο, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Ὅτσι, ὅπως ἀκριβῶς ἡ θέση ποὺ δόθηκε στὴν προοπτικὴ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὸν Alberti ἄλλαξε ὁριστικὰ μὲ τὸν ἐρχομὸ τῆς φωτογραφίας - ἡ περίφημη ἀπώλεια τοῦ *φωτοστέφανου* (loss of *aura*) ποὺ παρατήρησε ὁ Walter Benjamin (16, 17) - καὶ ἡ περιτειχισμένη πόλη διαλύθηκε ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὴν τελειοποίηση τῆς βλητικῆς καὶ τὴ διείσδυση τοῦ σιδηροδρόμου. Σὲ μερικὴ ἔκλειψη λόγω ἀπώλειας τοῦ ἀντικειμένου του, ὁ Ἔρως, ὡς ἡ οὐσιαστικὴ δημιουργικὴ ὁρμή, μετατοπίζει ἁπλῶς τὸ σημεῖο ἑστίασής του καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ περισσότερο ἀπελευθερωτικὲς ἀπόψεις τῆς μοντέρνας κουλτούρας νὰ βρίσκονται ἀκριβῶς σὲ ἐκεῖνες τὶς στιγμὲς ὅπου ἕνας ἰδιαίτερος τρόπος ἔκφρασης εἴτε ἐγκαταλείπεται εἴτε μετασχηματίζεται. Ὁ διορατικὸς ἀφορισμὸς τοῦ Mondrian ὅτι: «Ἡ τέχνη ἀποτελεῖ μονάχα ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ ὅσο διάστημα ἡ ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς εἶναι ἀτελής. Θὰ ἐξαφανίζεται στὸ μέτρο ποὺ ἡ ζωὴ κερδίζει σὲ ἰσορροπία», δὲν χρειάζεται νὰ θεωρηθεῖ ἀναγκαστικὰ ὡς προσδοκία κάποιας μελλοντικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ θὰ συνεπιφέρει τὴν ἰδεαλιστικὴ ἐπικράτεια τῆς παγκόσμιας ἁρμονίας. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι προϋποθέτει κάποια καινούρια πραγματικότητα ὅπου ἡ κουλτούρα τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, ἐνῶ θὰ ἀποδέχεται τὴν οἰκοδομική, θὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν οὐμανιστικὴ ζωγραφικὴ *καὶ* ἀρχιτεκτονική. Ἀπὸ τὴ *συγκεκριμένη τέχνη* τοῦ Van Doesburg ὡς τὴν ἀέρινη τέχνη τοῦ Otto Piene, οἱ δυνατότητες γιὰ τὴν ἐξιδανίκευση τῆς λιμπιντικῆς ἐνέργειας μοιάζουν νὰ εἶναι ἀπεριόριστες, καὶ ὁπωσδήποτε τὸ φάσμα τους ἤδη ἐκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὶς παραδεγμένες κατηγορίες τοῦ Οὐμανισμοῦ (18), (εἰκ. 13).

Ἐνῶ μιὰ τέτοια σκέψη εἶναι προφανῶς ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὰ ἄμεσα πραγματικὰ ζητήματα τῆς οἰκοδομικῆς, τὸ γενικὸ ἐπιχείρημα ἀποκτᾶ μιὰ ὁρισμένη δύναμη ἐπειδὴ ἀπορρίπτει τὴν καταναλωτικὴ σκοπιμότητα. Καὶ ἐνῶ ἡ αὐτοματοποιημένη Νιρβάνα τοῦ Marcuse ἐνδέχεται νὰ μείνει ἀπραγματοποίητη γιὰ πάντα - καὶ ἀκόμη σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀνεπιθύμητη - *ὁ πραγματικὸς ἐξορθολογισμὸς τῆς οἰκοδομικῆς πρέπει νὰ σημαίνει πάνω ἀπὸ ὅλα κτίσματα ποὺ διαρκοῦν* (19). Ὅτσι τὸ φουτουριστικὸ σύνθημα, ποὺ ἀκόμη ἀσκεῖ ἐπιρροή, ὅτι «τὰ σπίτια μας θὰ διαρκοῦν λιγότερο ἀπὸ μᾶς» (πρβλ. τὴν τελευταία ἰδεολογία τοῦ Reyner Banham καὶ τοῦ Buckminster Fuller) προβάλλει ὡς ἡ ἰδεολογικὴ αὐτοαλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ πολιτιστικὴ σημασία ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἡ πρωταρχικὴ κατάστασή του εἶναι «αὐτοαναφορική» (auto-referential), (20), (εἰκ. 14), πρέπει νὰ παραμείνει συζητήσιμη. Γιατὶ ἐνῶ ἕνα τέτοιο ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ δομηθεῖ, σὲ συγκεκριμένους ὅρους, γύρω ἀπὸ μιὰ *répétition différente* (δηλαδὴ γύρω ἀπὸ ἕνα σύνθετο σύνολο ἀναφορῶν καὶ πρὸς τὰ προηγούμενά του καὶ πρὸς τὸν ἑαυτό του), ἡ ἔκταση στὴν ὁποία οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς ἀποκτοῦν μιὰ γενικὴ ἐγκυρότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο τὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ κωδικοποίησή του (encoding) ἔχουν προκύψει ἀπὸ μιὰ κληροδοτημένη τυπολογία μορφῆς. Μονάχα μέσο μιᾶς τέτοιας τυπολογίας μπορεῖ ἡ πολιτιστικὴ κατάσταση ἑνὸς ἀντικειμένου νὰ ἀποδοθεῖ κατάλληλα, καὶ ἡ κατανόηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος μᾶς ὁδηγεῖ ἀκόμη μιὰ φορὰ στὸ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴν προβληματικὴ τοῦ Loos.

Οὔτε ὁ «θόρυβος» τοῦ *kitsch* (εἰκ. 15) - ὁσοδήποτε καλλιεργημένου - οὔτε ἡ «σιωπὴ» τῆς *produktform* (21), (εἰκ. 16) - ὁσοδήποτε αὐστηρῆς - ἐξασφαλίζουν τὴ δημιουργία μιᾶς ἐπαρκοῦς οἰκοδομημένης πραγματικότητας, μιὰ καὶ οὔτε ἡ μορφὴ οὔτε ἡ τεχνικὴ ὡς μόνα ἀντικείμενα ἀναφορᾶς (ἡ τελευταία μερικὲς φορὲς παίρνει τὴ θέση τῆς πρώτης, ὅπως στὴν τεχνικὴ ρητορικὴ τοῦ πρόσφατα ὁλοκληρωμένου Centre Pompidou στὸ Παρίσι, 22) εἶναι ἱκανὲς ἀπὸ μόνες τους νὰ συστήσουν ἕναν ἀληθινὰ ἀνθρώπινο κόσμο. Ἀκόμη καὶ ἄν ἀπωθήσουμε τὸ σχετικὸ ἀλλὰ εὐρύτερο ζήτημα τῆς χαμένης τοπικότητας ποὺ ἱστορικὰ ὑπῆρξε ἡ μοιραία συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας (ὅπως λέει ὁ Ruskin: «δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ ἐργασία ποὺ καταμερίζεται, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι...» 23), εἴμαστε καὶ πάλι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουμε μιὰ κρίσιμη πολιτιστικὴ κατάσταση ὅπου ἡ συνειδητὴ δημιουργία τόπου μοιάζει νὰ προσφέρει τὴ μόνη δυνατότητα ποὺ ἀπομένει γιὰ τὴν προσπέλαση τῆς πραγματικότητας. Μὲ λίγα λόγια, ὁ τόπος καὶ ὄχι ἡ παραγωγὴ ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ προσδιοριστικὴ μέριμνα γιὰ τὴν τελείωση (achievement) τοῦ κόσμου.

Ἡ ἔκταση στὴν ὁποία ὁ τόπος (place) ἀποτελεῖ τὸ κλειδὶ γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς οἰκοδομημένης σημαντικότητας (built significance) ποὺ νὰ εἶναι γενικὰ προσπελάσιμη φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται κάπως ἀπροσδόκητα ἀπὸ τὸ πόσο ἡ καταναλωτικὴ κοινωνία ἐχθρεύεται τὴν ὕπαρξή του. Τοῦτο τουλάχιστον εἶναι προφανὲς ὄχι μόνο στὴν «αὐθόρμητη» καὶ ἤδη ἀπὸ τώρα σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀρνητικὴ πραγματικότητα τῆς Μεγαλόπολης, ἀλλὰ καὶ στὴν πολεοδομικὴ ἰδεολογία τοῦ καταναλωτισμοῦ· στὸν συνειδητὸ ἐξορθολογισμὸ ἀπὸ τὸν Melvin Webber τοῦ «ἀτοπικοῦ ἀστικοῦ χώρου» (non-place urban realm) ὡς πλαισίου γιὰ τὸ ἀποπολιτικοποιημένο ἰδανικό του μιᾶς «κοινότητας δίχως ἐγγύτητα» (24, 25). Ἐμεῖς, οἱ ἀναγκαστικὰ ἀστικοποιημένοι, βρισκόμαστε σὲ ἕνα περιβάλλον ὅπου ἔχουμε κατὰ παράδοξο τρόπο χάσει τὸ ὑποτιθέμενο ἀντικείμενο κάθε ἀστικοποίησης. Ἀπὸ τὴν Τεχεράνη ὡς τὸ Χιοῦστον, πηγαινοερχόμαστε ἀδιάκοπα σὲ μιὰν ἀφηρημένη μήτρα (matrix), ὅπου, γιὰ νὰ παραφράσουμε τὴν Gertrude Stein, «δὲν ὑπάρχει πιὰ ἐκεῖ, ἐκεῖ.» Καὶ ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ ἔλευση τῆς βιομηχανοποίησης πρέπει νὰ ἀφομοιωθεῖ, φαίνεται νὰ μὴν ὑπάρχει ἀντικειμενικὸς λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ τεχνικὴ αὐτὴ πραγματικότητα θὰ ἔπρεπε, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν συνδέεται πιὰ μὲ τὴν ἄλογη ἀφαίρεση τῆς ἁριστοποιημένης ἀνάπτυξης, νὰ ἀπαιτεῖ ἀπὸ μόνη της τὸν συνεχὴ πολλαπλασιασμὸ τῆς διαδικασίας καὶ τοῦ διασκορπισμοῦ.

Ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ χώρου ὁδηγεῖ *ipso facto* στὴν ἀπάλειψη τοῦ οἰκοδομημένου νοήματος (built meaning), γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀρχιτεκτονικὸ ἀντικείμενο ἀναφορᾶς (architectural referent) μὲ κάποια σπουδαιότητα χωρὶς τὸ πλαίσιο ἑνὸς «διαρκοῦς» τόπου. Ἡ βιωμένη μνήμη εἶναι κάτι τὸ οὐσιαστικὸ γιὰ τὴ συνέχεια τῆς κουλτούρας καί, ὅ,τι κι ἄν λέει ὁ Marshall McLuhan γιὰ ἕνα παγκόσμιο χωριὸ (global village), κανένας δημόσιος θεσμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀληθινὰ χωρὶς τὸν σαφὴ τόπο τῆς ἐγκατάστασής του καὶ τὴν ἀποτελεστικὴ μορφὴ (committant form) τῆς παράστασής του. Ὁ τόπος γίνεται ἔτσι ἡ προϋπόθεση καὶ ἡ πρωταρχικὴ ὕλη τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ νοήματος. Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα,ξαναγυρίζουμε ἀναγκαστικὰ εἴτε σὲ μιὰ ἔκφραση ποὺ κεῖται ἔξω ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς οἰκοδομημένης μορφῆς εἴτε σὲ ἐκείνη τὴν τελευταία ποὺ ἀπομένει περιοχὴ ἱερότητας, ἡ ὁποία γιὰ τὸν Loos ἦταν ἕνα κάπως πυραμιδοειδὲς ἀνάχωμα, ἓξι πόδια μάκρος καὶ δύο πόδια πλάτος (26), (εἰκ. 17).

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

1. Βλ. Toulmin, Stephen, *Physical Reality,* Harper Torch Books, Νέα Ὑόρκη 1970, σ. 31. Παρμένο ἀπὸ τὸ «Die Lietgedanken meiner naturwissenschaftlichen Erkenntnislehre und ihre Aufnahme durich die Zeitgenossen» ποὺ δημοσίευσε ὁ Ernst Mach στὸ *Physikalische Zeitschrift* τὸ 1910.

2. Loos, Adolf, *Architektur,* 1910. Παρμένο ἀπὸ τὸ *Sämtliche Schriften,* τ. 1, Herold, Βιέννη, 1962. Βλ. τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση *Form and Function: A Source Book for the History of Architecture and Design, 1890-1939,* τῶν Tim καὶ Charlotte Benton μὲ τὸν Dennis Sharp, The Open University Press, 1975, σ. 41-45.

3. *Op. cit.,* Loos.

4. Moles, Abraham. *Le kitsch - L' art du bonheur,* Mama, Παρίσι, 1971. Ὁ Moles ἐπισημαίνει ὅτι ὁ ὅρος *kitsch* πρωτοχρησιμοποιήθηκε μὲ τὴ σύγχρονη σημασία του στὸ Μόναχο τὸ 1860. Ἡ παραγωγή του ἀπὸ τὸ *Verkitschen,* ποὺ σημαίνει ὑποκαθιστῶ ἢ πλαστογραφῶ, συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ department store.

5. Βλ. Miller-Lane, Barbara, *Architecture and Politics in Germany 1918-1945.* Τὴ βασικὴ ἰδεολογία τοῦ Heimatstijl ἢ στὺλ τῆς ἰδιαίτερης

πατρίδας έπεξεργάστηκε πρώτη φορά ὁ Paul Schultze-Naumberg στὰ βιβλία του *Kunst und Rasse* καὶ *Das Gesicht des deutschen Häuser* ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ Μόναχο τὸ 1928 καὶ τὸ 1929 ἀντίστοιχα. Γιὰ τὰ ὀρθολογιστικὰ στὺλ κατοικίας τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης ὁ Naumberg ἔγραφε: «... Στὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ ἔργο τῶν νομάδων τῆς μητρόπολης ποὺ ἔχουν χάσει ἐντελῶς τὴν ἔννοια τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας (Heimat) καὶ δὲν ἀντιλαμβάνονται πιὰ καθόλου τὸ σπίτι ὡς κληρονομιά, ὡς οἰκογενειακὴ περιουσία.»

6. Σύμφωνα μὲ τὴ φροϋδικὴ θεωρία, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ ἐπανερμηνεύσει καὶ νὰ συμπληρώσει ὁ Marcuse, τὸ ἐγὼ εἶναι ἀναγκασμένο νὰ συγκεράσει τὶς ἀντίμαχες ἀπαιτήσεις τῶν βιολογικῶν ἐνορμήσεων πρὸς τὴν ἡδονὴ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας ποὺ ἐξαναγκάζει αὐτὲς τὶς ἐνορμήσεις νὰ πειθαρχήσουν καὶ νὰ κατασταλοῦν. Σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία καταστολῆς ἢ ἀπώθησης (repression) τῶν ἐνστικτικῶν ἐπιθυμιῶν βασίζεται ὄχι μόνο ὁ συνειδητὸς ἔλεγχος ποὺ πετυχαίνει τὸ ἄτομο πάνω στὸ ἐγὼ του, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ libido, σὲ ἐξιδανικευμένη πιὰ μορφή, διοχετεύεται στὴ δημιουργία πολιτιστικῶν ἐπιτευγμάτων. Ἔτσι, γιὰ τὸν Freud, ἀνάμεσα στὴ σεξουαλικότητα καὶ τὸν πολιτισμὸ ὑπάρχει μιὰ θεμελιακὴ ἀντίθεση. Ἀνάλογη ἀντίθεση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν εὐτυχία καὶ τὴν ἐλευθερία, μιὰ καὶ ἡ τελευταία προϋποθέτει, πάντα κατὰ τὸν Freud, τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ κράτος τῶν ἐνστίκτων, ποὺ ὑποτάσσονται στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Ὁ Marcuse ὅμως πιστεύει πὼς οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα θεσμῶν, ποὺ ἀνήκουν σὲ ὁρισμένα στάδια τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης, καὶ ὁραματίζεται τὴ δυνατότητα μιᾶς κοινωνίας ὅπου οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις θὰ μορφοποιοῦνται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἱκανοποίηση τῆς libido. Δέχεται βέβαια ὅτι ὡς ἕνα βαθμὸ ἡ ὑποταγὴ στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας εἶναι ἀναγκαία, ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βασική, ἀσκεῖται στὰ ἐνστικτα καὶ ἕνα «πλεόνασμα καταστολῆς» (surplus-repression) ἀπὸ μιὰ ὁρισμένη μορφὴ κοινωνικῆς κυριαρχίας ποὺ ἀπαιτεῖ νὰ εἴμαστε κοινωνικὰ ἀποδοτικοὶ μέσα σὲ προκαθορισμένα πλαίσια τάξης καὶ ἱεραρχίας, δηλαδὴ ὑποταγμένοι σὲ μιὰν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης (performance principle). Ἡ ἀνάγκη ὅμως μιᾶς τέτοιας ὑποταγῆς εἶναι πιὰ γιὰ τὸν Marcuse ξεπερασμένη, ἀφοῦ ἔχει ἐκπληρώσει ἱστορικὰ τὸν σκοπό της: τὴ θεμελίωση μέσο τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης μιᾶς κοινωνίας τῆς ἀφθονίας, ὅπου οἱ ἐλεγχόμενες μορφὲς ἐργασίας καὶ σεξουαλικότητας ἀσκοῦν περιττὲς πιὰ καταστολές. (Σ.τ.μ.)

7. Βλ. Marcuse, Herbert, *Eros and Civilisation*, Vintage, Νέα Ὑόρκη, 1962, σ. 139.

8. Στὴ φροϋδικὴ μεταψυχολογία, Ἔρως εἶναι τὸ θεμελιακὸ ἐνστικτο ποὺ ἐπιδιώκει νὰ διαφυλάξει τὴ ζωὴ καὶ νὰ τὴν κάνει ὅλο καὶ πιὸ σύνθετη. Σ' αὐτὸ ἀντιτίθεται διαλεκτικὰ ὁ Θάνατος, τὸ ἐνστικτο ποὺ τείνει νὰ ἐπαναφέρει τὴ ζωὴ στὴν κατάσταση τῆς ἄψυχης ὕλης. (Σ.τ.μ.)

9. Προραφαηλίτες ὀνομάστηκαν οἱ Ἄγγλοι ζωγράφοι ποὺ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα διακήρυξαν τὴν ἐπιστροφὴ στὶς ἀξίες τῆς πρὶν ἀπὸ τὸν Ραφαὴλ ζωγραφικῆς, τὴν ἀποκατάσταση στὴν τέχνη τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴ φύση καὶ τὸν ἐσωτερικὸ πνευματικὸ κόσμο. Τὸ κίνημα κέρδισε σὲ ἐπιρροὴ ὅταν προσχώρησε σ' αὐτὸ καὶ ὁ John Ruskin. (Σ.τ.μ.)

10. Μὲ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ὁ ὅρος αὐτὸς στὴ γλωσσολογία καὶ τὴ σημειολογία. Κάθε στοιχεῖο τῆς γλώσσας, ὅπως ἐπισήμανε ὁ Saussure, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα ἑνώνεται σὲ μιὰ φράση ἢ «σύνταγμα», κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀνακαλεῖ στὴ συνείδηση ἄλλα στοιχεῖα μὲ συγγενὴ μορφὴ ἢ σημασία, ἀποκαθιστώντας μαζί τους μιὰ σχέση «συνειρμική» ἢ, ὅπως λένε οἱ νεώτεροι γλωσσολόγοι, «παραδειγματική». Συνταγματικὸς μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὁ μεσαιωνικὸς δρόμος ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ μιὰ συνεχή, ἀδιάσπαστη ἀκολουθία ποὺ ὑποτάσσεται σὲ ὁρισμένους συντακτικοὺς κανόνες. Βλ. ἑπόμενη ὑποσημείωση. (Σ.τ.μ.)

11. Βλ. Choay, Françoise, «Urbanisme et semiologie», *Architecture d' aujourdhui*, Ἰούνιος-Ἰούλιος 1967. Ἡ ἀγγλικὴ μετάφραση παρουσιάζεται στὸ *Meaning in Architecture* ποὺ ἐπιμελήθηκαν οἱ Charles Jencks καὶ George Baird, σ. 27-37, Barrie and Rockliff, Λονδίνο 1969.

12. Βλ. Tafuri, Manfredo, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, MIT Press, 1976, σ. 19. «Μὲ τὸν Piranesi ἡ ἐμπειρία τῆς ἀγωνίας κάνει τὴν πρώτη ἐμφάνισή της σὲ μοντέρνα μορφή. Στὸ *Carceri* βρισκόμαστε ἤδη μπροστὰ σὲ μιὰν ἀγωνία γεννημένη ἀπὸ τὴν ἀνωνυμία τοῦ προσώπου καὶ τὴ "σιωπὴ τῶν πραγμάτων"». Στὰ συμπεράσματα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, στὴ σελίδα 181, ὁ Tafuri γράφει: «ἡ "πτώση" τῆς μοντέρνας τέχνης ἀποτελεῖ τὴν τελικὴ μαρτυρία τῆς ἀμφιθυμίας τῶν ἀστῶν, τεντωμένης ἀνάμεσα σὲ "θετικοὺς" στόχους καὶ στὴν ἀνηλεῆ αὐτοεκμετάλλευση τῆς ἴδιας τους τῆς ἀντικειμενικῆς ἐμπορευματοποίησης. Καμιὰ λύτρωση δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ βρεθεῖ μέσα της: οὔτε μὲ τὸ νὰ περιπλανιόμαστε ἀνήσυχοι σὲ λαβυρίνθους εἰκόνων τόσο πολυδύναμων ὥστε νὰ καταλήγουν βουβές, οὔτε μὲ τὸ νὰ κλεινόμαστε στὴν ἐπίμονη σιωπὴ μιᾶς γεωμετρίας ἱκανοποιημένης ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν τελειότητα.»

13. "Ἐχω στὸ νοῦ μου φυσικὰ τοῦ Ivan Leonidov τὸ Magnitogorsk καὶ τὰ σχέδια τοῦ 1930 γιὰ τὰ Πάρκα Κουλτούρας, καὶ τοῦ Ludwig Hilberseimer τὶς προτάσεις ἀνοικτῆς πόλης γιὰ τὶς Μεσοδυτικὲς Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ *The New City*, Theobald, Σικάγο 1944. Ἀπὸ τὴν ἄποψη διαμόρφωσης τῆς «πραγματικότητας» θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε σὲ ποιὰ ἔκταση τὸ αὐτοκίνητο ἔγινε ἡ καινούρια φύση, ἡ προϋπόθεση τῆς πραγματικότητάς μας. Στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὸ συμβαίνει, ἡ προαστιακὴ ἀνάπτυξη εἶναι ἀναπόφευκτη ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα παραμένει: τί εἴδους προαστιακὴ ἀνάπτυξη καὶ μὲ ποιοὺς ὅρους; Ἡ πυκνότητα προφανῶς προβάλλει ὡς τὸ κύριο ζήτημα. Γιὰ μιὰ ἐνδεχόμενη, ἔστω καὶ πολὺ θεωρητική, σχέση μεταξὺ αὐτοματοποιημένης παραγωγῆς καὶ ἀφανοῦς μορφῆς βλ. Habraken, N.J., *Supports: An Alternative to Mass Housing*, Praeger, Νέα Ὑόρκη 1972.

14. Βλ. Greenburg, Clement, «Modernist Painting». Τὸ δοκίμιο τοῦτο πρωτοπαρουσιάστηκε στὸ *Art and Literature*, ἀρ. 4, 1965. Γιὰ μιὰ προσιτὴ ἀναδημοσίευση βλ. Battock, Gregory, *The New Art*, Dutton, Νέα Ὑόρκη, σ. 100-110.

15. Βλ. Heidegger, Martin, *Bauen, Wohnen und Denken*. Γιὰ ἀγγλικὴ μετάφραση βλ. *Lotus 9*, Alfieri, Edizione d' arte, Μιλάνο 1975, σ. 208-211.

16. Βλ. Benjamin, Walter, "The Work of Art in the Age of Its Mechanical Reproduction" στὸ *Illuminations*, Harcourt Brace, Νέα Ὑόρκη 1968, σ. 219.

17. Στὸ δοκίμιό του αὐτὸ ὁ Benjamin ἀναλύει τὶς συνέπειες ποὺ ἔχει γιὰ τὸ παραδοσιακὸ ἔργο τέχνης ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη στὸν αἰώνα μας τῶν δυνατοτήτων τεχνικῆς ἀναπαραγωγῆς του. "Ὅπως ἐπισημαίνει, καὶ στὴν τελειότερη reproduction λείπει πάντα κάτι: «τὸ ἐδῶ καὶ τὸ τώρα τοῦ ἔργου τέχνης - ἡ μοναδικότητα τῆς παρουσίας του στὸν τόπο ὅπου βρίσκεται». Οἱ καινούριες συνθῆκες ποὺ δημιουργοῦν οἱ τεχνικὲς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἔργου τέχνης, προσβάλλοντάς το στὸ πιὸ εὐαίσθητο σημεῖο του, στὴν αὐθεντικότητά του, τοῦ ἀφαιροῦν τὸν «φωτοστέφανο» μὲ τὸν ὁποῖο περιβαλλόταν ὡς ἀντικείμενο ποὺ διατηροῦσε κάποια ἴχνη λατρευτικοῦ καὶ τελετουργικοῦ χαρακτήρα. (Σ.τ.μ.)

18. Ἡ ἀμερικανικὴ πρωτοποριακὴ τέχνη ἔφτασε βέβαια νὰ ἀμφισβητήσει τὶς παραδομένες κατηγορίες τοῦ Οὐμανισμοῦ· ἰδιαίτερα σὲ ἔργα καλλιτεχνῶν ὅπως οἱ Dan Flavin, Richard Serra, Robert Smithson καὶ Michael Heizer. Βλ. Miller, Gregoire, *The New Avantgarde*, Pall Mall Press, Λονδίνο 1972. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναφέρει καὶ ἄλλους, ὅπως οἱ Keith Sonnier, Donald Judd, Michael Snow καὶ Alan Kaprow, ἀλλὰ τὰ λεγόμενα θὰ ἔχαναν σὲ σαφήνεια.

19. Ἡ ὑπόσχεση τῆς ἀπελευθέρωσης ποὺ δίνεται ἀπὸ τὴν αὐτοματοποίηση εἶναι ἀναπόφευκτα δεμένη μὲ τὴ βιομηχανικὴ ἀστικοποίηση, τὴν κατανάλωση καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐλεύθερου χρόνου. Τὰ μέλη τῶν ἀναπτυγμένων βιομηχανικῶν κοινωνιῶν βρίσκονται σὲ μιὰ κατάσταση ὅπου ἡ λειτουργία τους ὡς μαζικῶν καταναλωτῶν ἔχει πολὺ μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὴν ἱκανότητά τους νὰ παράγουν συλλογικά. Καθὼς ὅλο καὶ περισσότερο ἄνθρωποι ἀπελευθερώνονται ἀπὸ τὴν ἀναγκαία ἐργασία, τὸ δυναμικό τους γιὰ ἀνεξαρτησία ἀπειλεῖ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ σταθερότητα. "Αν ἐπιλέξουν τὸν περιορισμὸ τῆς κατανάλωσής τους - τὸ λεγόμενο σύνδρομο τοῦ Haight-Ashberry - ἡ ἀγορὰ θὰ τείνει μοιραῖα νὰ μειωθεῖ. Ἡ ἰδεολογικὴ σύγκρουση μεταξὺ ἐμπορικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς τηλεόρασης μετατρέπεται σὲ τελευταία ἀνάλυση στὸ ζήτημα τοῦ τελικοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἡ λιμπιντικὴ ἐνέργεια. "Οσο ἡ οἰκοδομικὴ παραμένει ἐχθρικὴ πρὸς τὴν κατανάλωση, ἀντιστρατεύεται οὐσιαστικὰ τὴ βιομηχανοποίηση - συνακόλουθα ἡ οἰκοδομικὴ προσφέρεται ξανὰ γιὰ τὴ μερικὴ ἀπορρόφηση τοῦ συλλογικοῦ "Ερωτος. Ἐνῶ τὰ ὅρια τῆς ἱστορίας μας ἀναγκαστικὰ ἐπιβάλλουν ἕνα νόθο ἐξορθολογισμό, ἡ τέχνη τῆς οἰκοδομικῆς ποὺ διαρκεῖ ἀποτελεῖ πιθανόν, ὡς ἕνα βαθμό, ἐξ ὁρισμοῦ ἕναν κλάδο «ἔντασης ἐργασίας». Ἡ φύση τῆς σύγκρουσης μεταξὺ βιοτεχνικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς χρειάζεται νὰ ὁριστεῖ ξανὰ μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο.

20. Ἐνῶ τὰ διατυπωμένα σὲ ἕνα συμβατικὸ κώδικα μηνύματα εἶναι κατὰ κανόνα «ἀναφορικά», μετατοπίζουν δηλαδὴ τὴν προσοχή μας ἀπὸ τὰ σημαίνοντα στὰ σημαινόμενα, τὸ αἰσθητικὸ μήνυμα εἶναι βασικὰ «αὐτοαναφορικό», γιατὶ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὸ θεωρήσουμε καθεαυτό, στὴ διάρθρωσή του. Τὸν αὐτοαναφορικὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου τέχνης ἐπισήμανε ὁ γλωσσολόγος Roman Jacobson ξεχωρίζοντας ἀνάμεσα στὶς δυνατὲς λειτουργίες τῆς γλώσσας καὶ τὴν «ποιητική», ὅπου ἡ ἔμφαση δίνεται στὸ ἴδιο τὸ μήνυμα, στὴ χειροπιαστὴ πλευρὰ τῶν σημείων. (Σ.τ.μ.)

21. Υἰοθέτησα τὸν ὅρο τῆς βιομηχανικῆς μορφολογίας *produktform* ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ ἔργο τοῦ Max Bill. Στὴ βιβλιοκρισία μου γιὰ ἕναν κατάλογο ποὺ βγῆκε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναδρομικῆς ἔκθεσης τοῦ Bill στὴν Albright Know Gallery τοῦ Buffalo, ἔγραφα γιά « ... τὴν ἱκανότητα τοῦ Bill νὰ κάνει τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ οἰκοδόμημα ὡς *μνημεῖο*... καὶ τὸ οἰκοδόμημα ὡς *παραγωγική* διαδικασία· ὅπου ἡ μορφολογία τοῦ τελευταίου ὑπόκειται.... στοὺς ἀναγκαίους περιορισμοὺς τῆς *produktform*.» Βλ. *Oppositions 4*, IAUS, Ὀκτώβριος 1974, σ. 155.

22. Τὸ Centre Pompidou, Plateau Beaubourg, στὸ Παρίσι, ἔργο τῶν Piano καὶ Rogers, ἀποτελεῖ ἕνα *tour de force* τεχνικῆς. Ἐδῶ, μιὰ ρητορικὴ τῆς τεχνικῆς, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν *produktform*, ἔχει στὴν πραγματικότητα ἀντικαταστήσει τὸν ἀναφορικὸ ρόλο ποὺ παίζει ἡ μορφὴ σὲ ἕνα κτίριο, ἂς ποῦμε σὰν τὴν Casa del Popolo τοῦ Giuseppe Terragni στὸ Κόμο. "Αν ἐξαιρέσουμε τὴν piazza, κάθε ἄλλη εὐκαιρία γιὰ τὴ δημιουργία τόπου στὸ Plateau Beaubourg φαίνεται νὰ ἔχει συστηματικὰ ἀποφευχθεῖ. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ μποῦν στὸ κτίριο, οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν τὴν ἴδια θέση μὲ τὶς κλιματιστικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ ἀέρα ποὺ τελικὰ θὰ ἀναπνέουν. Κάθε ἔκφραση ἔχει ἀναχθεῖ σὲ διαδικασία.

23. Βλ. Ruskin, John, *Stones of Venice*, Λονδίνο 1853, τ. II. κεφ. VI.

24. Βλ. Webber, Melvin, *Explorations in Urban Structure*. University of Pennsylvania Press, 1964.

25. Γιὰ τὸν Melvin Webber ἡ ἀνησυχία γιὰ τὶς νέες μορφὲς ἀστικοποίησης ποὺ χαρακτηρίζονται σχετλιαστικὰ μὲ τοὺς ὅρους «Urban sprawl», «Subtopia», «Slurbs» κ.ἄ., ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι, μένοντας προσκολλημένοι σὲ παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἀστικότητα, ἐκλαμβάνουμε ὡς «πολεοδομικὸ χάος» αὐτὸ ποὺ πιθανότατα ἀντιπροσωπεύει μιὰ νέα πολεοδομικὴ τάξη μὲ κύριες ἰδιότητες τὴν πολυπλοκότητα καὶ τὴν ποικιλία. Χάρη στὶς καινούριες δυνατότητες μεταφορᾶς καὶ ἐπικοινωνίας ποὺ προσφέρει ἡ σύγχρονη τεχνολογία, οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ διατηροῦν στενὲς καὶ συνεχεῖς ἐπαφὲς μεταξύ τους, ἔστω καὶ ἂν κατοικοῦν σὲ χιλιάδες μίλια ἀπόσταση. Ἡ κοινότητα ἑπομένως δὲν προϋποθέτει ὅπως ἄλλοτε τὴν ἐγγύτητα στὸν χῶρο. (Σ.τ.μ.)

26. Βλ. Loos, Adolf, *Architektur*, 1910. Τὸ κείμενο καταλήγει «τυπολογικὰ» μὲ τὶς λέξεις: «Ὁ ἀρχιτέκτονας μπορεῖ νὰ πετύχει τοῦτο μόνο ἂν χρησιμοποιήσει τοὺς ἴδιους τύπους κτιρίων ποὺ πάντα προκαλοῦσαν αὐτὰ τὰ αἰσθήματα στοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὸ παρελθόν... "Αν συναντήσουμε κάποιο ἀνάχωμα στὸ δάσος, ἕξι πόδια μάκρος καὶ τρία πόδια πλάτος, διαμορφωμένο μὲ τὸ φτυάρι σὲ σχῆμα πυραμιδοειδές, γινόμαστε σοβαροὶ καὶ κάτι μέσα μας λέει, "κάποιος εἶναι ἐδῶ θαμμένος". Αὐτὸ εἶναι ἀρχιτεκτονική».

13.
Τὸ μνημεῖο ὡς σῆμα: ἡ ἀναζωογόνηση τῆς γλώσσας μέσο μιᾶς ἀρχαϊκῆς χειρονομίας. «Διπλὸ ἀρνητικὸ» τοῦ Michael Heizer, 1969, Virgin River Mesa, Νεβάδα.

14.
Τὸ σπίτι II τοῦ Peter Eisenman, 1969. Αὐτοαναφορικὴ ἀρχιτεκτονική.

15.
Ὁ θόρυβος τοῦ kitsch ὅπως ἐμφανίζεται παραδειγματικὰ στὸν Κατάλογο τοῦ Marshall Field, Σικάγο, 1896.

16.
Τὸ συγκρότημα Lakeshore Drive 860 τοῦ Mies van der Rohe στὸ Σικάγο ὑπὸ κατασκευή, 1949. Ἡ «produktform» μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τῆς ἔδωσε ὁ Max Bill, πρὶν τοποθετηθοῦν οἱ ἐξωτερικὲς ἐπενδύσεις τοῦ κτιρίου.

17.
Ὁ τάφος τοῦ Kasimir Malevich. Nemchinovka, 1935. Τὸ παράδοξο τοῦ μὴ μνημειακοῦ τάφου.

13.
The monument as mark: the resuscitation of language through archaic gesture. Michael Heizer's "Double Negative", 1969, Virgin River Mesa, Nevada. (Source: "Artforum", Oct. 1976.)

14.
Peter Eisenman, House II, 1969. Autoreferential architecture. (Source: "Five Architects, Eisenman, Graves, Gwathmey, Hejduk, Meier", New York: Wittenborn, 1972.)

15.
The noise of kitsch as exemplified by the Marshall Field Catalogue, Chicago, 1896.

16.
Mies van der Rohe. 860 Lakeshore Drive, Chicago, under construction, 1949. The "produktform" in the Max Bill sense, prior to the cladding of the building.

17.
The grave of Kasimir Malevich. Nemchinovka, 1935. The paradox of the non-monumental tomb. (Source: Trods Andersen. "Malevich". Stedelijk Museum Amsterdam catalogue, 1970.)

13

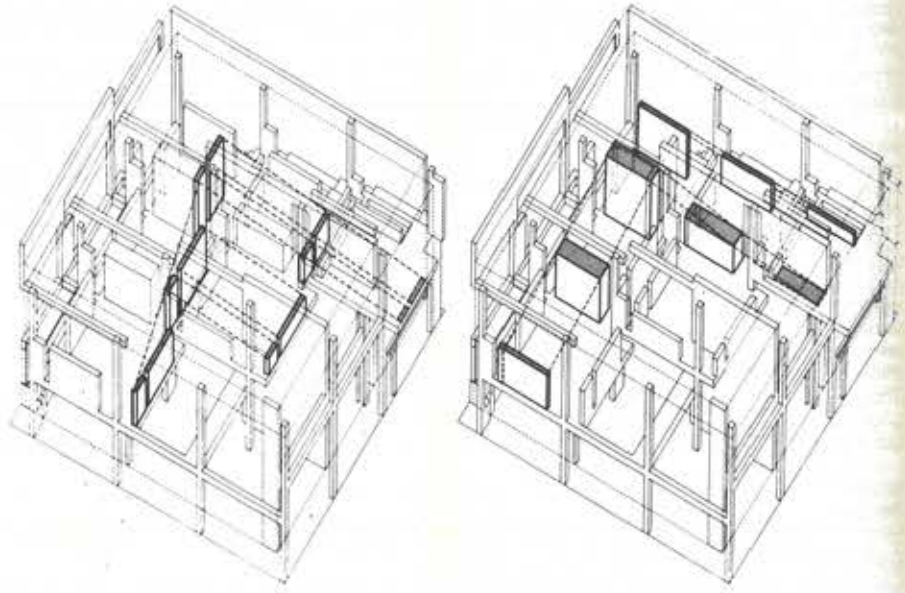

14

15

16

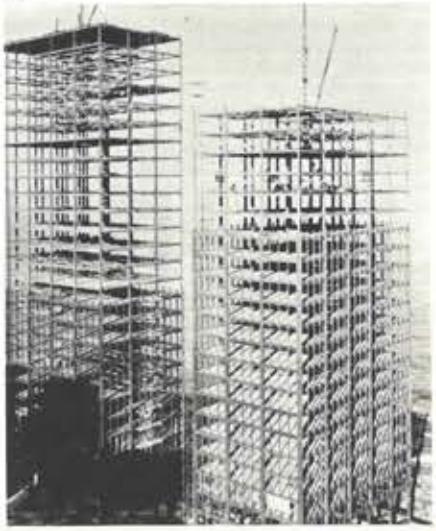

17

Τὸ «τέλος» τῶν στὺλ

τοῦ ἀρχιτέκτονα Δ. Πορφύριου

Στὸ βιβλίο του *Décadence de l'architecture à la fin du dix-huitième siècle* ὁ Charles François Viel καταφέρθηκε ἐνάντια σὲ μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ ἡ ὁποία μὲ τὴν «παραστρατημένη καὶ δόλια φαντασία της ἔφερε μιὰν ἀληθινὴ ἐπανάσταση στοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς θεσμούς» (1). Γιὰ τὸν Viel, αὐτὴ ἡ «παραστρατημένη καὶ δόλια φαντασία» ἀναφερόταν στὸν στοχασμὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ ὁποῖος, ἀμφισβητώντας τοὺς κανόνες τῆς Ἀναγέννησης, ἀποφάσισε γιὰ πρώτη φορὰ νὰ ἀναλύσει τὰ ἀρχιτεκτονήματα μὲ γνώμονα τὴν αἰσθητηριακὴ ἀντίληψη.

Μιὰ τέτοια προϋπόθεση, ὅτι δηλαδὴ ἡ αἰσθητὴ παρουσία τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅπως καταγράφεται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, γεννάει στὸ νοῦ ἀνάλογα ἐκφραστικὰ συναισθήματα, ἔκανε τὸν Le Camus de Mézières νὰ παραδεχτεῖ στὸ βιβλίο του *Le génie de l'architecture, ou l'analogie de cet art avec nos sensations* πὼς ὅσο πειραματίζεται τόσο ἀντιλαμβάνεται ὅτι «..κάθε ἀντικείμενο διαθέτει κάποιο χαρακτήρα ποὺ τοῦ ἀνήκει καὶ ὅτι συχνὰ μιὰ ἁπλὴ γραμμὴ ἢ κάποιο περίγραμμα ἀρκεῖ γιὰ νὰ τὸν ἐκφράσει. Τὸ πρόσωπο τοῦ λιονταριοῦ - συνεχίζει - ἢ ἐκεῖνα τῆς τίγρης καὶ τῆς λεοπάρδαλης ἀποτελοῦνται ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ποὺ προκαλοῦν τὸν φόβο...» (2).

Ὁ 18ος αἰώνας, λοιπόν, ἀνέδειξε τὴν ἔννοια τῆς φυσιογνωμίας ὡς τὸν κατεξοχὴ ταξινομικὸ γνώμονα σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο τακτοποιοῦσε σὲ κατηγορίες τὰ κτίρια, δίνοντας στὸ καθένα τὸν δικό του ἀλάθητο «χαρακτήρα» (3). Ἔτσι, ὁ ἄνθρωπος τοῦ 18ου αἰώνα ἀξιολογοῦσε τὸ κτιριακὸ περιβάλλον μὲ μέτρο πάντα τὴν αἰσθητηριακή του ἀντίληψη. Τὸ κτιριακὸ περιβάλλον, ἐξάλλου, προσδιορισμένο ἀπὸ τὴν ἐκφραστικὴ φυσιογνωμία ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος προβάλλει πάνω του, μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ ταξινομηθεῖ μὲ βάση τὸν χαρακτήρα. Ἔτσι, τὸ κάθε κτίριο τὸ διέκρινε ἡ ἐκφραστική του φυσιογνωμία ἢ, μὲ λίγα λόγια, κάθε κτίριο εἶχε τὸν προσωπικό του χαρακτήρα (εἰκ. 1,2). Καὶ ἀντίστροφα, δουλειὰ τοῦ ἀρχιτέκτονα ἦταν νὰ προσδίδει σὲ κάθε κτίριο τὸν χαρακτήρα ποὺ τοῦ ταίριαζε, συσχετίζοντας τὴν αἰσθητὴ φυσιογνωμία του μὲ τὸν ἁρμόζοντα κοινωνικὸ συμβολισμό του.

Ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς «ἁρμόζων» δὲν ἀπέβλεπε στὸ νὰ κατοχυρώσει τὸν χαρακτῆρα σὰν a priori ἰδιότητα τοῦ κτιρίου, ἀλλὰ ἀναφερόταν στὴν κοσμιότητα τῆς μορφῆς ὅπως ἀκριβῶς τὴ θέσπιζαν οἱ κοινωνικὲς συμβάσεις. Ὁ Le Camus de Mézières ἐπέμενε μάλιστα πὼς «ὁ χαρακτῆρας καθορίζεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωμένη γνώση τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ τόπου ὅπου ὁ καθένας μας ζεῖ, παρὰ ἀπὸ τὴ μελέτη κανόνων» (4). Στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας προβληματικῆς (5) ὁ Ledoux, στὰ 1804, ἔδωσε στὴν πραγματεία του τὸν σκανδαλώδη γιὰ τότε τίτλο: *L' architecture considérée sous le rapport de l'art, des moeurs, et de la législation* (6). Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν θὰ ὁριζόταν πιὰ ἀπὸ τοὺς a priori ἐγκεφαλικοὺς κανόνες τῆς Ἀναγέννησης, οὔτε θὰ ἀπέβλεπε στὸ νὰ ἐξάρει τὴν ταλαντούχα ἐρμητικότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἰδιοφυΐας. Στὸ ἑξῆς, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ θὰ ὀργανωνόταν μὲ βάση τὴ δυνατότητα ποὺ ἐπιτρέπει στὰ κτίρια καὶ στοὺς κοινωνικοὺς συμβολισμοὺς νὰ ἀνταλλάσσουν ταυτότητες (εἰκ. 3).

Ἀναμφίβολα ὁ Blondel, στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα, εἶχε ἤδη ἀναφερθεῖ ἐκτενῶς σὲ μιὰ συμβολικὴ ἀρχιτεκτονική· ὡστόσο τὰ σύμβολα ἀποβάλλουν τὶς παλαιές τους σημασίες μονάχα πρὸς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀφότου ὁ στοχασμὸς τοῦ αἰώνα μπόρεσε νὰ συλλάβει τὴ συμβατικὴ ὑφὴ τῶν συμβόλων (7) - ὅτι δηλαδὴ βασίζονται σὲ πρόσκαιρες κοινωνικὲς συμβάσεις καὶ δὲν ἀποτελοῦν ἐγγενεῖς ἰδιότητες τῶν κτιρίων - ἀπὸ ἐκείνη ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ τὰ σύμβολα μποροῦσαν πιὰ νὰ καθορίζονται ἀνεξέλεγκτα καὶ νὰ διαστρεβλώνουν ἀνεπανόρθωτα τὶς σχεδιαστικὲς συνταγὲς ποὺ γιὰ αἰῶνες τώρα ὁ κλασικὸς στοχασμὸς πάλευε νὰ διατηρήσει ζωντανές (εἰκ. 4). Καταλαβαίνουμε τώρα γιατὶ ὁ Charles François Viel, τρομοκρατημένος ἀπὸ τὴ σχεδιαστικὴ φαντασία τοῦ Διαφωτισμοῦ, χαρακτήρισε τὴν πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ αἰώνα του σὰν «παραστρατημένη καὶ δόλια». Στὴν πραγματικότητα, ὁ ἀρχιτεκτονικὸς νοῦς δὲν θὰ ἀποτολμοῦσε νὰ διακυβεύσει τοὺς a priori κανόνες τῆς Ἀναγέννησης, ἂν δὲν εἶχε πρῶτα βεβαιωθεῖ γιὰ τὴ συμβατικὴ σχέση ποὺ συνδέει τὴ μορφὴ μὲ τὸ περιεχόμενο.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ πρακτικὴ ποὺ αὐτοαποκλήθηκε «architecture parlante» (8) καὶ ποὺ ἐπικράτησε στὴ Γαλλία στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, εἶχε γίνει πιὰ ἐφικτή. Ὁ Boullée, ὁ Ledoux ἢ ὁ Lequeu δὲν ἀναστάτωσαν τὸ τότε ἀρχιτεκτονικὸ κατεστημένο οὔτε μὲ τὴ γυμνότητα τῶν κτιρίων τους οὔτε μὲ τὴ γεωμετρικὴ λιτότητα τῶν στερεομετρικῶν τους ὄγκων. Σὲ ἕνα οὐσιαστικότερο ἐπίπεδο, ἀναστάτωσαν πράγματι τὸν ἀρχιτεκτονικὸ στοχασμὸ τοῦ αἰώνα τους ἀποτολμώντας νὰ συλλάβουν τὸν συμβατικὸ δεσμὸ ποὺ καθορίζει τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ μορφὴ καὶ στὸ περιεχόμενο· ἢ καλύτερα, ἐπικαλούμενοι τὴν κοινωνικὴ σύμβαση ποὺ συνδέει τὸ σημαῖνον μὲ τὸ σημαινόμενο· ἢ ἀκόμα καλύτερα, ἀπομυθοποιώντας τὴ βουβὴ συμφωνία ποὺ μεταμορφώνει τοὺς χαρακτῆρες σὲ σύμβολα.

Ἔτσι φτάνουμε στὶς παραμονὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Κληρονομώντας τὶς ἐπιτεύξεις τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ 19ος αἰώνας θὰ τροποποιήσει ἁπλῶς τὰ κριτήρια ποὺ καθορίζουν τὸν χαρακτήρα τῶν κτιρίων.

Ἀντιπαραβάλλοντας τὰ κείμενα τοῦ Blondel μὲ ἐκεῖνα τοῦ Durand διαπιστώνουμε μιὰ σημαντικὴ μετατόπιση στὴν ταξινομική τους νοοτροπία. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ Blondel εἶχε ἀφιερώσει τὸν πρῶτο τόμο τοῦ συγγράμματός του *Cours d' architecture* σὲ μιὰ λεπτομερὴ ταξινόμηση ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν *genres*, θεσμοθετώντας ἔτσι ἰσάριθμες ἀρχιτεκτονικὲς ὅπως «...ἀνάλαφρη, κομψή, λεπτεπίλεπτη, βουκολική, ἀφελής, θηλυκή, μυστηριακή, μεγαλειώδης, αὐθάδης, τρομακτική, μικροκαμωμένη, ἐπιπόλαια, ἐλευθεριάζουσα, σεμνή, ἀβέβαιη, ἀσαφής, βαρβαρική, κρύα, φτωχή, στείρα ἢ ματαιόδοξη...» (9). Ἕναν αἰώνα ἀργότερα, τὸ 1802, ὁ Durand θὰ ἀρχίσει τὸ βιβλίο του *Recueil et parallèle des édifices de tout genre, anciens et modernes* μὲ ἕναν ἀλφαβητικὸ πίνακα τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν *genres*. Ὁ ἀλφαβητικὸς αὐτὸς πίνακας ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος περιεχομένων, λίγο πολὺ ὅπως συνηθιζόταν ἀπὸ τοὺς Ἐγκυκλοπαιδιστές, καὶ ἀναμφίβολα ὑποδηλώνει τὴν ταξινομικὴ μανία τῆς ἐποχῆς· μιᾶς ἐποχῆς πού, ἂς μὴν ξεχνᾶμε, γέννησε μιὰ ἐπιστήμη καὶ μιὰ ἰδιοφυΐα: τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ

The "end" of styles

by D. Porphyrios, architect

Charles François Viel, in his *Décadence de l' architecture à la fin du dix-huitième siècle,* turned against the abuse of an architecture that, in his terms, by a "...deranged and vagabond imagination has operated a true revolution in the ordinance of buildings." Viel referred to the mind of the Enlightenment which, having lost its faith in the principles of the Renaissance, set as its task to measure architecture with the yardstick of sense perception. Physiognomy was thus allowed to become the classificatory tool with which the 18th century mind assigned buildings their 'proper character'. The adjectival specification 'proper' did not point to character as an *a priori* constituent of the building - as was the case with classical thought - but was instead a plea for a full understanding of the social signification that springs from the concrete social realm. Le Camus de Mézières insisted that "character is determined... less by the study of rules than by the perfect knowledge of the mores, usages and customs where one lives," whereas Ledoux assigned his treatise the audacious for the time title: *L' architecture considérée sous le rapport de l' art, des moeurs, et de la législation.*

Firmly devoted to this invention of the Enlightenment, the 19th century will simply modify the criteria for establishing character. To the Enlightenment, the building owes its character to its sensory physiognomy. To Durand, however, a building owes its character to its purposive destiny. The opening pages of his *Précis des leçons* are populated with rhetorical questions like "...if one disposes a building in a manner convenient to its usage for which it is destined... will it not naturally

τὸν Buffon (10). Ὡστόσο, τὸ σημαντικὸ γιὰ μᾶς εἶναι ἡ ὀνοματολογία ποὺ υἱοθετεῖται. Ὁ ἀλφαβητικὸς πίνακας ἔχει ὡς ἑξῆς: «ἀμφιθέατρα, ὑδραγωγεῖα, ἀψῖδες θριάμβου, ...λουτρά, καμπαναριά, βιβλιοθῆκες, ...κολέγια, ...σιταποθῆκες, σπήλαια, ...βίλες, ἀγορές, θηριοτροφεῖα, τζαμιά, ...παγόδες, παλάτια, παλαῖστρες, φάροι, ...» κλπ. (11). Ἡ ἰδιορρυθμία τῆς παραπάνω ταξινόμησης ἔγκειται στὴν πρωτοβουλία νὰ καταταγοῦν τὰ κτίρια σύμφωνα μὲ μιὰ νέα παράμετρο: τὴ χρήση τους (convenance), (12). Στὸν αἰώνα ποὺ χωρίζει τὸν Blondel ἀπὸ τὸν Durand αὐτὸ ποὺ ἄλλαξε εἶναι τὸ πεδίο κατονομασίας ποὺ ἐπιτρέπει τὴν περιγραφὴ καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν κτιρίων. Γιὰ τὸν Διαφωτισμό, ἡ αἰσθητὴ φυσιογνωμία τῶν κτιρίων ἦταν θέαμα πανηγυρικό· σκιαγράφονταν μὲ ἐπιθετικοὺς προσδιορισμοὺς ποὺ ἦταν μεστοὶ σὲ συναισθήματα καὶ ἄπτοι σὲ εἰκόνες. Ἀντίθετα, γιὰ τὸν Durand τὰ κτίρια ὀφείλουν τὸν χαρακτήρα τους στὴ χρήση τους. Οἱ πρῶτες σελίδες τοῦ συγγράμματός του *Précis des leçons* εἶναι γεμάτες μὲ ρητορικοὺς ὑπαινιγμοὺς ὅπως, «...ἂν ὀργανώσει κανεὶς ἕνα οἰκοδόμημα ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι βολικὸ στὴ χρήση του... δὲν θὰ ἔχει μήπως ἀπὸ μόνο του κάποιο χαρακτήρα καὶ ἀκόμα καλύτερα (δὲν θὰ ἔχει) τὸν (δικό του) ἁρμόζοντα χαρακτήρα;» (13). Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, λοιπόν, ὁ ἀρχιτεκτονικὸς στοχασμός, παραμερίζοντας τοὺς παλαιοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Διαφωτισμοῦ (ὅπως π.χ. νοσηρό, ἐπιπόλαιο, φαιδρὸ κλπ. κτίριο), θὰ διαφοροποιεῖ μεταξὺ θεάτρου, βιβλιοθήκης, ἀγορᾶς ἢ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ καὶ μὲ τὴ συλλογιστικὴ αὐτὴ θὰ ἐπιτυγχάνει ἐκεῖνο ποὺ θεωροῦσε καθῆκον του: νὰ κατονομάζει μὲ βάση πάντα τὴ χρήση.

Τριάντα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1832, ὁ Quatremère de Quincy, ὁ κατεξοχὴν διανοούμενος τῆς École des Beaux Arts, ἐκδίδει τὸ *Dictionnaire historique d' architecture* κωδικοποιώντας ἔτσι τὸν σημασιολογικὸ πλοῦτο τῆς μέχρι τότε ἀρχιτεκτονικῆς ὁρολογίας. «Ἡ θεωρία τοῦ χαρακτήρα», γράφει ὁ Quatremère de Quincy, «θὰ πρέπει νὰ βασίζεται σὲ ...τρία κυρίαρχα σχεδιαστικὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ δηλώσει τὴ χρήση τοῦ ἑκάστοτε κτιρίου: (πρῶτο) τὴ μορφὴ τῆς κάτοψης καὶ τῆς ὄψης, (δεύτερο) τὴν ἐκλογὴ καὶ τὸν βαθμὸ τῆς διακόσμησης καὶ (τρίτο) τὴν ὀγκοπλαστικὴ καὶ τὸ ὕφος τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν ὑλικῶν» (14). Καθορίζοντας τοὺς νόμους ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ διέπουν μιὰ γενικὴ θεωρία τοῦ χαρακτήρα, ὁ Quatremère de Quincy συνδέει ταυτόχρο-

1.
Σχέδιο τοῦ Ledoux γιὰ μιὰ γέφυρα στὴ Ville de Chaux. Οἱ πυλῶνες τῆς γέφυρας παίρνουν τὴ μορφὴ πλοιαρίων, γιατὶ μόνο αὐτὰ ἔχουν τὴν ἐκφραστικὴ δύναμη νὰ παραπέμπουν στὴν ἔννοια τῆς ἄνωσης.

2.
Σχέδιο τοῦ Lequeu γιὰ τοὺς βασιλικοὺς στάβλους. Τὸ κτίριο ὀφείλει τὸν χαρακτήρα του στὴν «ἐκφραστικὴ φυσιογνωμία» ποὺ ἐπιτυγχάνεται μέσο μιᾶς ἀληθοφανοῦς ὀνοματοποιΐας.

3.
Σχέδιο τοῦ Boullée γιὰ βιβλιοθήκη. Μὲ τὸ νὰ ἀναφέρεται στὴν οἰκουμενικότητα τῆς γνώσης ποὺ στεγάζει, μέσο τῆς μεταφορικῆς χρήσης τῆς ὑδρογείου, τὸ κτίριο ἀποκτᾶ τὸν «ἁρμόζοντα χαρακτήρα».

1

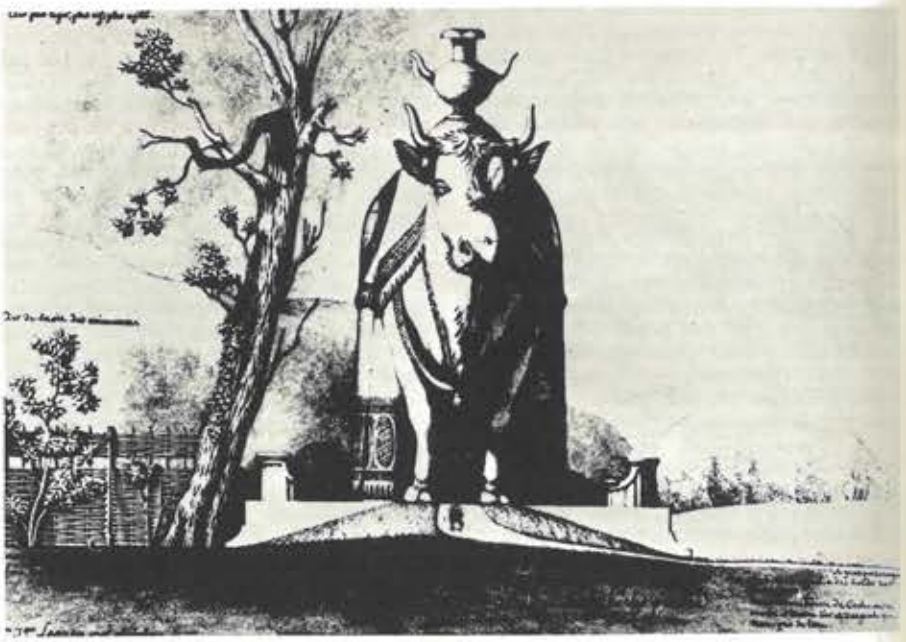

2

possess a character and even further its (own) proper character?"

Such is the problematic to emerge in the place where the physiognomy/mores couple of the Enlightenment dissolved. In fact, one could brackett architectural history during the last two centuries on the basis of the preference architectural thought shows in allying utility on one side and form, ornament or construction on the other. The early 19th century capitalized upon the second of these relations, that between utility and ornament. Quatremère de Quincy establishes decoration and ornament as the *par excellence* tool in establishing the character of a building. "Decoration...", he writes, "...is truly a sort of language the signs of which should have a necessary relation with a certain number of ideas. If decoration ceases to be that, one witnesses a dead language, hieroglyphic writing, the sense of which is lost..." Ornament - and for that reason style - is thus allowed to become pure designation. Devoid of all its emblematic power (as the Renaissance and Classicism had thought of it), ornament can now become the arbitrator of meaning. Style therefore - hence its uniquely priviledged position within the problematic of stylistic eclecticism - is the manner in which utility is presented. Style is pure transcription; its value resides in its power to translate, to stand for, to refer to, to conjure, to associate with, or to remind us of the distant and immaterial domain of utility. Hence, the linguistic possibility of style.

Contemporary to the alliance ornament established with utility is the pact the École Polytechnique is determined to establish between utility and form (shape, configuration). Durand, in his *Précis des leçons*, writes that to study architecture means to study "... the elements of the buildings, the combination of these elements, and the assembly of these combinations in the composition of this or that building in particular." The structure selected, then, to serve as the classificatory tool of all architectural genres is what is termed the 'type'. "The type", writes Quatremère de Quincy, "is a sort of kernel around which accumulate and on the basis of which are coordinated the stages and the variations of forms to which the object is susceptible."

If style has the power to designate by morphology, the type has an equally effective power to designate by syntax. Its power rests on its ability to define an archaic combinative syntax after which everything has a derivational identity.

The third alliance into which 19th century utility entered and which was to hold under its spell most of our 20th century thinking was that between utility and construction. Viollet-le-Duc fractures irreparably the relativism that the Enlightenment had installed around character and returns again to the classical conception of the

4.
Έξοχική βίλα κοντά στό Marly γιά τόν Demonville, σχεδιασμένη άπό τόν François Barbier. Προκειμένου νά δημιουργήσει βουκολική άτμόσφαιρα, ή έξοχική αύτή βίλα άποτολμά ένα γιγαντιαίο άλμα στήν κλίμακά της καί παίρνει όλοκληρωτικά τή μορφή κάποιου έρειπίου τής άρχαιότητας.

5.
Σχέδιο τοῦ Lequeu γιά τό Rendezvous de Bellevue. Άποκομμένα άπό τό ρυθμολογικό τους περιβάλλον, άρχαϊκά, γοτθικά καί άναγεννησιακά στοιχεία άντιπαρατίθενται σωρηδόν, δημιουργώντας ἔτσι μυστηριακή καί έξωπραγματική άτμόσφαιρα.

1.
Design for a bridge in Ledoux's Ville de Chaux. The bridge's pylons are in the form of boats for they alone possess the expressive power that can evoke the sense of buoyancy.

2.
Lequeu's design for the Royal Stables. The building is given its character by its 'expressive physiognomy' that is achieved through a direct verrisimilitude.

3.
Boullée's design for a library. The building is given its 'proper character' by alluding to the universality of knowledge it houses, through the metaphorical use of the globe.

4.
Demonville's country-house near Marly. In an effort to evoke rusticity, this country-house makes an immense jump in scale and becomes a broken ruin of Antiquity.

5.
Lequeu's project for the Rendezvous de Bellevue. Antique, Gothic and Renaissance ornamental features juxtaposed next to each other and severed from their stylistic contexts, evoke a sense of mystery, non-place and fantasy.

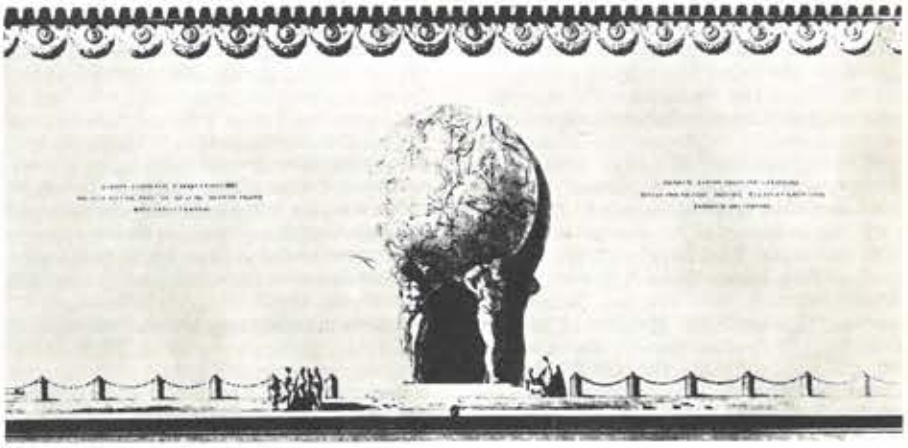

3

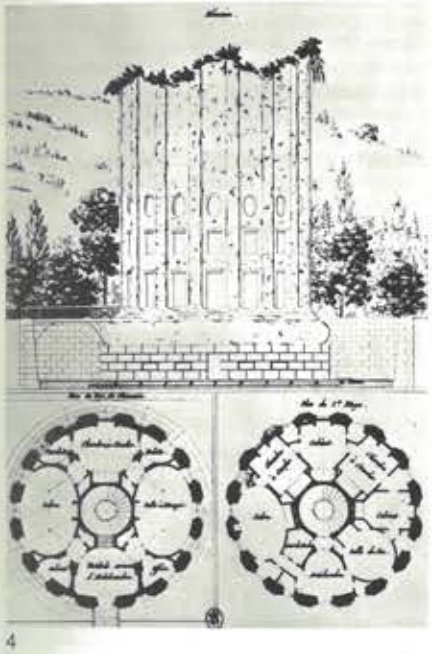

4

5

natural bondage between sensory physiognomy and an object's essence. In his *Entretiens sur l'architecture* he writes: "the engineers...in constructing a ship or a locomotive... produce works which have their own proper character, which have their style... in the sense that they indicate their destination (purpose)."

This ontology of style was to have two broad consequences. The first concerns the relation of style to history, or more precisely, the disappearance of stylistic eclecticism, the moralization of a 'priviledged' historical style (Gothicism), and eventually the contempt for all architectural history. The moment style is conceived as synonymous to nature, its role as a linguistic sign disappears. Styles are no longer manners of symbolic designation and they can, therefore, never migrate from their historical birthplace. They are bound for ever to the very historicity of their emergence since they are transparent to the spirit of their birthdate. And it was in that sense that Viollet-le-Duc could launch Gothicism as the *par excellence* true style without falling in any sort of stylistic solipsism: Gothicism had style in the very alliance it established between the act of construction and medieval disalienated life.

The second consequence of the 19th century ontology of style concerns the relation of style to the process of design. For the late 19th century mind, style never has a direct or implied connection with the notion of historical origin or that of an archaic beginning. Time - historical time - is therefore suspended within late 19th century architectural thought, while the understanding of nature and origin, and by definition the understanding of style, is pivoted exclusively upon what thought has yet to think afresh, in the very honesty of thinking and making, without having any recourse to what already shines under the sun of history. Thus, no theory of origins and no theory of archetypes or types - as was the case with Neoclassicism or Eclecticism. Late 19th century thought and early 20th century orthodoxy, in the very act of renouncing all filiations between style and a theory of historical origin, deny the possibility of any typology of design and condemn architecture to always think anew, never profiting from the past, and thus, never being able to codify its own achievements.

Having sketched the tree of derivation of character, we have exposed the legacy of certain obsessions that characterize our already ageing modernity, which only a decade or so ago was still ours, but which disintegrates before our renewed linguistic and historicist thought.

να τὴ χρήση τοῦ κτιρίου μὲ τὴ συντακτικὴ μορφή, τὴ διακόσμηση καὶ τὴν κατασκευή του σὲ μιὰν ἀκατάλυτη συγγένεια. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ - καὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀκόμα καὶ ὡς τὴ δική μας μεταπολεμικὴ περίοδο - αὐτὴ ἡ ἀθῶα συμφωνία θὰ καθοδηγοῦσε κάθε ἀρχιτεκτονικὴ χειρονομία. Εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ παραδεχτοῦμε σήμερα πὼς ἡ ἀπαρχὴ τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς ἠθικῆς δὲν τοποθετεῖται στὸ ἐγχείρημα γιὰ μιὰν ἀντικειμενικὴ μεθοδολογία ἀνάλυσης, μελέτης καὶ κατασκευῆς τῶν κτιρίων. Θὰ ἦταν ἀφελὲς καὶ κοντόφθαλμο νὰ ὁριοθετοῦμε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἠθικὴ τοῦ αἰώνα μας ἀνάμεσα στὴν «πρόοδο» ποὺ τάχα πέτυχε ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ στὴν «ἀντικειμενικὴ» ἐκτίμηση τοῦ κτιριολογικοῦ προγράμματος ποὺ τάχα κατάφερε ἡ ἐπιστημονικὴ λογική. Ἀντίθετα - καὶ μακριὰ ἀπὸ κάθε ρηχὸ ἐμπειρισμὸ - ἡ ἀπαρχὴ ποὺ ἀναγγέλει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἠθικὴ τοῦ αἰώνα μας τοποθετεῖται στὸν ἰδεολογικὸ ἐκεῖνο χῶρο ὅπου ἡ χρήση καὶ τὸ παρουσιαστικὸ τῶν κτιρίων διασταυρώνονται. Ὁ χῶρος ποὺ χρησίμεψε σὰν καταλύτης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰκονογραφίας καὶ τῆς καθαυτὸ χρησιμότητας, ποὺ συνταίριασε τὰ ὁμοιώματα τῆς φαντασίας μὲ τὰ ἀπαραίτητα τῆς χρήσης, αὐτὸς ὁ χῶρος τῆς κατονομασίας, στὴν ἰδιόρρυθμη προσήλωσή του νὰ μεταγλωττίζει χρήσεις σὲ μορφές, ἀναγγέλλει τὸν ἐρχομὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἠθικῆς τοῦ αἰώνα μας. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο στὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὁρίζοντα ποὺ συντελέστηκε ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ ὡς τὸν 19ο αἰώνα. Τίποτε πιὰ δὲν ἀπομένει ἀπὸ κείνη τὴν προβληματικὴ τῆς φυσιογνωμίας καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Μποροῦμε κιόλας ἀπὸ μακριὰ νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε τὴν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δύο τελευταίων αἰώνων μὲ βάση τὴν προτίμηση ποὺ δείχνει ὁ ἀρχιτεκτονικὸς στοχασμὸς στὸ νὰ ἀναγγέλλει συμμαχίες ἀνάμεσα στὴ χρήση ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τὴ συντακτικὴ μορφή, διακόσμηση ἢ κατασκευὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ πρώτη συμμαχία, αὐτὴ ποὺ καθιερώνει τὸ ζεῦγος χρήση/συντακτικὴ μορφή, ἐξετάζει τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ χρήση καὶ τὸ συντακτικὸ τῶν κτιρίων· θεωρεῖ τὴ σύνθεση σὰν τὸ πρωταρχικὸ σχεδιαστικὸ ὄργανο στὴν ὑπηρεσία τοῦ κτιριολογικοῦ προγράμματος καὶ καταλήγει στὴν ἐπίσημη συνεισφορά της: στὴν τυπολογία τῆς κάτοψης καὶ τῆς ὄψης (πρβλ. Durand, École des Beaux Arts, «στοιχειακὴ» σχολὴ τοῦ 1920).

Ἡ δεύτερη συμμαχία, αὐτὴ ποὺ καθιερώνει τὸ ζεῦγος χρήση/διακόσμηση, ἐξετάζει τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ χρήση καὶ τὸ παρουσιαστικὸ τῶν κτιρίων· ἀποδέχεται τὴ συμβολικὴ δύναμη τῆς διακόσμησης καὶ υἱοθετώντας τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν αὐθαίρετη φύση τῶν σημείων (arbitrariness of signs) - τὴ συμβατικὴ καὶ πρόσκαιρη ὑπόστασή τους - θεωρεῖ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σὰν γλώσσα καὶ ἑρμηνεία (πρβλ. ρυθμολογικὸ ἐκλεκτικισμό, ἱστορισμό, πὸπ τέχνη, τεχνολογικὸ συμβολισμό).

Ἡ τρίτη συμμαχία, αὐτὴ ποὺ καθιερώνει τὸ ζεῦγος χρήση/κατασκευή, ἐξετάζει τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ χρήση καὶ τὴν κατασκευαστικὴ διαδικασία τῶν κτιρίων· ἀντιστρέφει τὶς προϋποθέσεις τοῦ παιχνιδιοῦ καί, ἐδραιώνοντας τὴν πίστη της στὴν ξεχασμένη ὀντολογία τοῦ κλασικισμοῦ καὶ τῆς Ἀναγέννησης, εἰσάγει ξανὰ τὸν παλαιὸ μύθο τῶν ἐγγενῶν ἰδιοτήτων τοῦ κτιρίου (πρβλ. κατασκευαστικὴ ἠθικὴ τοῦ Viollet-le-Duc, μὴ ἀλλοτριώσιμη προκαπιταλιστικὴ ἐργασία τοῦ William Morris, καὶ τοὺς διάφορους φονξιοναλισμοὺς τοῦ 1920).

Ἂς δοῦμε, λοιπόν, ἀπὸ κοντὰ τὶς τρεῖς αὐτὲς συμμαχίες ποὺ ἐξαγγέλλει ἡ χρήση. Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα υἱοθετεῖ τὴ δεύτερη ἀπὸ τὶς σχέσεις αὐτές: τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ χρήση καὶ τὴ διακόσμηση. Ὁ Quatremère de Quincy θεωρεῖ τὴ διακόσμηση σὰν τὸ κατεξοχὴν ὄργανο ποὺ καθορίζει τὸν χαρακτήρα ἑνὸς κτιρίου. Στὰ λόγια του βρίσκει κανεὶς ἀποκαλυπτικὲς συγγένειες μὲ τὸν στοχασμὸ τοῦ αἰώνα μας. «Ἡ διακόσμηση...», γράφει, «...εἶναι πράγματι ἕνα εἶδος γλώσσας, τὰ σημεῖα (signs) τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ ἔχουν μιὰν ἀναγκαία σχέση μὲ κάποιο σύνολο ἰδεῶν. Ἂν ἡ διακόσμηση πάψει νὰ ἔχει αὐτὲς τὶς σχέσεις, τότε ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ γλώσσα νεκρή, μὲ μιὰ ἱερογλυφικὴ γραφή, τὸ νόημα τῆς ὁποίας ἔχει χαθεῖ... καὶ ἡ ὁποία (γραφὴ) σιγὰ σιγὰ καταντᾶ στείρα ψυχαγωγία τῶν ματιῶν... Πόσα καὶ πόσα λιοντάρια, σφίγγες, ἀετοί, βάζα, τρόπαια, πολυέλαιοι, τρίποδες, βωμοί, σκῆπτρα, στέμματα, στέφανοι, ἀψίδες, δάφνες κλπ. δὲν ἔχουν καταντήσει ἀνώφελα παραγεμίσματα μὲ μόνο προορισμὸ κάτι ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὸ κέντημα στὸ ροῦχο» (15). Καὶ ἐνῶ τὰ παραπάνω λόγια γράφονταν μὲ τὴν πρόθεση νὰ χλευάσουν τὸν ἐκλεκτικισμὸ τοῦ 19ου αἰώνα, βλέπουμε νὰ δανείζονται ἀπὸ τὸν τελευταῖο τὶς δικές του κατηγορίες σκέψης. Γιατί, ἂν ἡ διακόσμηση εἶναι γλώσσα ποὺ ἔχει σὰν σκοπό της νὰ ἐκφράζει τὴ χρήση καὶ τὸν προορισμὸ τοῦ ἑκάστοτε κτιρίου· ἂν ἡ διακόσμηση, βασιζόμενη στὴ δική της δύναμη κατονομασίας, μπορεῖ καὶ προσδιορίζει σημασίες· ἄν, τέλος, ἡ διακόσμηση, στὴν ἐφήμερη ἀλλὰ παντοδύναμη ζωή της, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ γκρεμίζει καὶ νὰ χτίζει ξανὰ ἐκφραστικὰ συστήματα, τότε ἡ διακόσμηση δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὴν ἐνδυματολογία. Ἡ διακόσμηση ἔχει μετουσιωθεῖ πιὰ σὲ αὐτούσια κατονομασία (εἰκ. 5). Στερημένη ἀπὸ ὅλη της τὴν ἐμβληματικὴ δύναμη (ὅπως τὴν ἤθελε ὁ κλασικισμὸς καὶ ἡ Ἀναγέννηση), ἡ διακόσμηση θὰ μπορέσει πιὰ νὰ ἀναλάβει τὴ διαιτησία ἀνάμεσα στὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενο, ὅπως συμβαίνει ἐξάλλου μὲ τὴ σφραγίδα: ἡ ἔννοια τῆς ἐπικύρωσης ἢ τῆς νόμιμης ἐπισημότητας

6

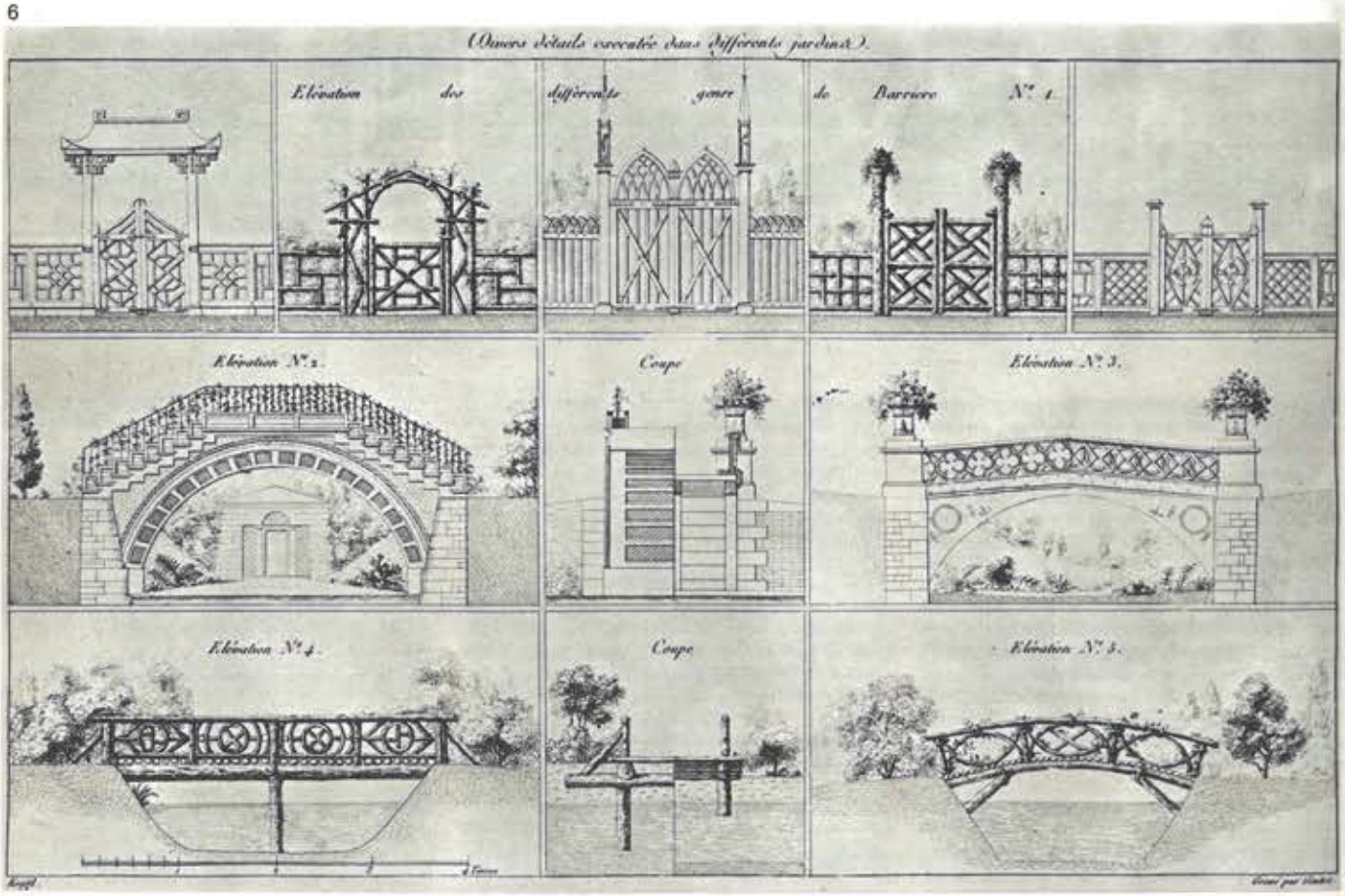

ποὺ συχνὰ φέρνουμε στὸ νοῦ βλέποντας μιὰ σφραγίδα δὲν ἀποτελεῖ ἐνδογενὲς συστατικὸ τῆς ἴδιας τῆς σφραγίδας. Ἡ σφραγίδα εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνο μιὰ αὐθαίρετη σύμβαση στὴν ὑπηρεσία τῆς κατονομασίας. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ἡ διακόσμηση, ἀποψιλωμένη ἀπὸ ὅλες τὶς ἐνδογενεῖς ἰδιότητές της, θὰ μπορέσει τώρα πιὰ νὰ γίνει ὁ πεντακάθαρος ἐκεῖνος καθρέφτης ποὺ ὀφείλει τὴν ὕπαρξή του στὴ δύναμη νὰ καθρεφτίζει, καὶ ποὺ καθρεφτίζοντας μπορεῖ καὶ κατονομάζει.

Ἀφότου ὁ ἀρχιτεκτονικὸς στοχασμὸς συνειδητοποίησε πὼς θὰ μποροῦσε μέσο τῆς διακόσμησης νὰ προσδώσει χαρακτήρα στὰ κτίρια, τίποτε δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ προσδώσει στὶς οἰκογένειες καὶ τὰ γένη τῆς διακόσμησης μιὰ παρόμοια δύναμη κατονομασίας (εἰκ. 6). Κι ἔτσι φτάνουμε στὸν χῶρο ποὺ εἶναι συνήθως γνωστὸς σὰν ρυθμολογικὸς ἐκλεκτικισμός. Ὁ Dubut δὲν διστάζει νὰ διευκρινίσει τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου του *Architecture civile* μὲ τὸν ὑπότιτλο *Maisons de ville et de campagne de toutes formes et de tous genres* (16), ἐνῶ ὁ Huet, στὸ ἔργο του *Parallèle des temples anciens, gothiques et modernes,* προκειμένου νὰ συνθέσει ἕνα ναό, αἰσθάνεται ἀπόλυτα ἐλεύθερος νὰ διαλέξει ἂν «...ὁ ρυθμὸς (style) θὰ εἶναι ἑλληνικός, γοτθικός, ρωμαϊκὸς ἢ μοντέρνος ἢ, τέλος, (ἂν) θὰ προέρχεται ἀπὸ μιὰ καινούρια σύλληψη» (17), (εἰκ. 7,8). Προκειμένου, λοιπόν, κάποιο κτίριο νὰ λέγεται ἐκκλησία ἢ ἀναμορφωτήριο, θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίζει τόσο ἀπὸ τὴ χρήση γιὰ τὴν ὁποία προορίζεται ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ μορφολογία τῆς ἐπιδερμίδας του. Ὁ ρυθμὸς - καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς προνομιακῆς θέσης του στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα - εἶναι τὸ παρουσιαστικὸ τῆς χρήσης καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτιρίου. Ὁ καθαυτὸ προορισμὸς τοῦ κτιρίου ποτὲ δὲν φτάνει τὶς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ ἐκφράζεται μόνο μέσο τοῦ ρυθμοῦ. Ὁ ρυθμὸς - ὁ τρόπος

6.
Ἐναλλακτικὲς προτάσεις τοῦ Krafft γιὰ ἐξώπορτες. Οἱ διάφοροι ρυθμοὶ χρησιμοποιοῦνται ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις προκειμένου νὰ προσδώσουν τὸν ἀντίστοιχα ἐπιθυμητὸ «ἁρμόζοντα χαρακτήρα».

7.
Σχέδιο τοῦ Dubut γιὰ μιὰ βίλα. Γιὰ τὴν ἴδια κάτοψη δίνονται δύο ἐναλλακτικὲς ρυθμολογήσεις τῆς ὄψης. Ὁ «χαρακτήρας» τοῦ κτιρίου ἐπιτυγχάνεται μέσο τῶν ρυθμῶν οἱ ὁποῖοι καὶ ἀντιμετωπίζονται σὰν ἀνταλλάξιμες φορεσιές.

8.
Βίλα σὲ κινέζικο ρυθμό, τοῦ Krafft. Δανειζόμενη μιὰ ρυθμολογικὴ μορφολογία in totto, ἡ βίλα αὐτὴ «...πέτυχε μιὰ οὐσιαστικὴ μεταβολὴ στὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς...» ἀποβλέποντας στὴ δημιουργία «ἑνὸς καινούριου γούστου...». Παράθεμα ἀπὸ τὸ «Advertissement» τοῦ βιβλίου τῶν Krafft καὶ Ransonette «Plans des plus belles maisons à Paris», 1801.

6.
Alternative designs for gates by Krafft. The various stylistic modes in which these gates are treated, evoke the character that is respectively desired.

7.
Dubut's design for a house. Two stylistically different elevations are given as possible alternatives to the same plan. 'Character' is given through style, while the various styles are conceived here as interchangeable clothing.

8.
House in the Chinese style by Krafft. By borrowing a stylistic morphology in totto, this house has "operated a complete change in the outward features of architecture..." in an effort to evoke "the taste of Novelty..." Excerpt from the "Advertissement" in Krafft's and Ransonette's publication, "Plans des plus belles maisons à Paris", 1801.

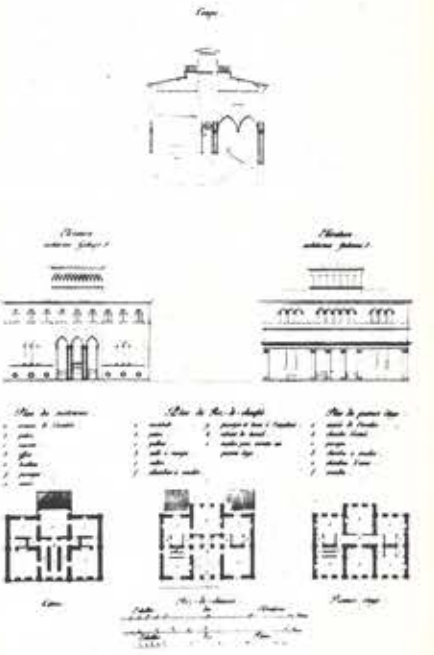

7

8

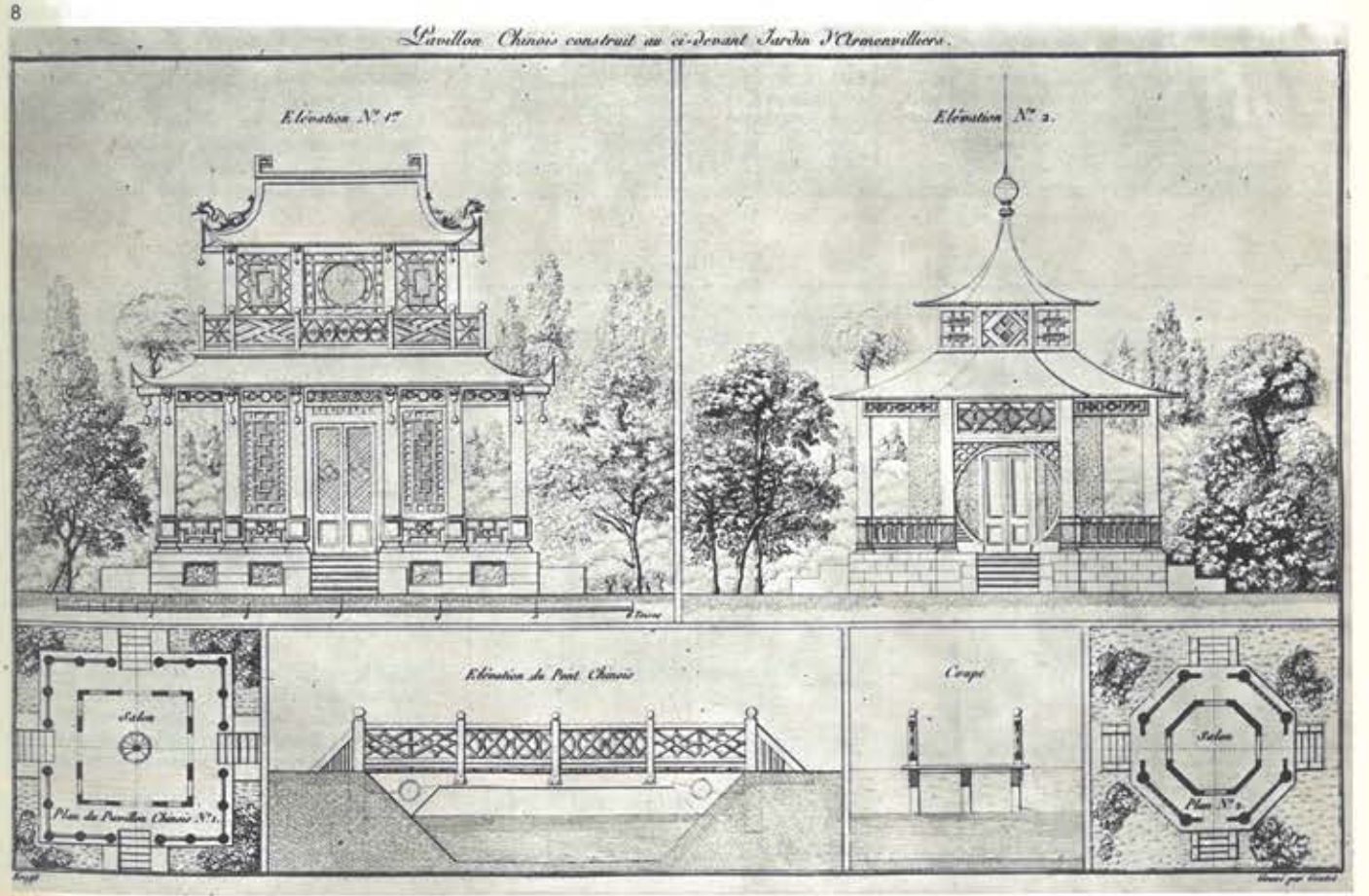

τῆς αἰσθητῆς παρουσίασης - εἶναι, λοιπόν, καθαρὴ μεταγλώττιση· ἡ ἀξία του ἔγκειται ὄχι στὴν καθαυτὸ ὑλική του ὑπόσταση ἀλλὰ στὴ δύναμη ποὺ ἔχει νὰ κατονομάζει, νὰ μεταγλωττίζει, νὰ ἀντιπροσωπεύει, νὰ παραπέμπει, νὰ φέρνει στὸ νοῦ, νὰ συσχετίζει ἢ νὰ μᾶς θυμίζει τὸν μακρινὸ καὶ ἄυλο χῶρο τῆς χρήσης τοῦ κτιρίου. Αὐτὴ εἶναι ἡ γλωσσολογικὴ δυνατότητα τοῦ ρυθμοῦ.

Παράλληλα μὲ τὴ συμμαχία ποὺ θεσμοθέτησε ὁ 19ος αἰώνας ἀνάμεσα στὴ χρήση καὶ τὴ διακόσμηση, ἡ École Polytechnique εἶναι ἀποφασισμένη νὰ καθιερώσει μιὰν ἄλλη: τούτη τὴ φορὰ ἀνάμεσα στὴ χρήση καὶ τὴ συντακτικὴ μορφή. Ἀντὶ νὰ εὐελπιστοῦν γιὰ τὴ σημασιοδοτικὴ (significatory) δύναμη τοῦ ρυθμοῦ, οἱ ὀπαδοὶ τῆς École Polytechnique ἔβαλαν στόχο τους νὰ διαμελίσουν τὸ κτίριο καὶ ἀφοῦ ἀνακαλύψουν τὰ ἐπιμέρους συστατικὰ στοιχεῖα του νὰ τὸ ξανασυνθέσουν, τούτη τὴ φορὰ ὅμως σὰν ἀπόλυτοι γνῶστες τῆς συντακτικῆς του δομῆς. Ὁ Durand, στὸ σύγγραμμά του *Précis des leçons*, γράφει πὼς ἡ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀφορᾶ «...(πρῶτο) τὰ στοιχεῖα τῶν κτιρίων, (δεύτερο) τὸν συνδυασμὸ τῶν στοιχείων αὐτῶν, ἢ μὲ ἄλλα λόγια... τὴ σύνθεση ἐνγένει, καὶ (τρίτο) τὸ συνταίριασμα τῶν συνδυασμῶν γιὰ τὴν τελικὴ σύνθεση τοῦ κτιρίου» (18), (εἰκ. 9,10). Ἔτσι, ἡ ὀργανωτικὴ ἐκείνη δομὴ τῆς κάτοψης, ὅψης ἢ τομῆς πού, ἐπισημαίνοντας τὶς ὁμοιότητες ἢ τὶς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ κτίρια, ταξινομεῖ τὴν πληθώρα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν *genres*, ὀνομάζεται πιὰ «τύπος». «Ὁ τύπος», γράφει ὁ Quatremère de Quincy, «ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος πυρήνα γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο στοιβάζονται καί, μὲ βάση πάντα αὐτόν, διαρθρώνονται τὰ μορφολογικὰ στάδια καὶ οἱ παραλλαγὲς ποὺ ὑπολανθάνουν μέσα του» (19). Ἂν ὁ ρυθμὸς ἔχει τὴ δύναμη νὰ κατονομάζει μέσο τῆς ἐπιδερμίδας τοῦ κτιρίου, ὁ τύπος ἔχει τὴν ἐξίσου ἀποτελεσματικὴ δύναμη νὰ κατονομάζει μέσο τοῦ συντακτικοῦ του. Ἡ δύναμή του συνίσταται στὸ νὰ καθορίζει ἕνα πρωτότυπο συντακτικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅ,τι ἕπεται κληρονομεῖ μιὰν ἐτυμολογικὴ ὀφειλή. Ἀπὸ τὸ *Précis des leçons* καὶ μετά, ὅλα τὰ νοσοκομεῖα, παραδείγματος χάρη, μποροῦν καὶ λέγονται νοσοκομεῖα μιὰ καὶ ἐκφράζουν τὴν κοινή τους χρήση μὲ τὸ νὰ εἶναι προσδιορισμένα - ἄλλα λίγο, ἄλλα πολὺ - ἀπὸ τὸ ἴδιο συντακτικὸ (εἰκ. 11,12). Ἔτσι, ὁ συντακτικὸς τύπος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δίνει ταξινομικὰ καθήκοντα στὴ μορφὴ καὶ ποὺ τακτοποιώντας σὲ κατηγορίες τὸ ἀρχιτεκτονικὸ στερέωμα καθορίζει χαρακτῆρες.

Θὰ μποροῦσαμε νὰ ποῦμε, λοιπόν, ὅτι στὸ βαθύτερο ἐπίπεδο τῆς ταξινομικῆς καὶ κατονομαστικῆς σκέψης - καὶ ὄχι σὲ κεῖνο τῆς φαινομενικῆς εἰκονογραφίας - ὁ ἀρχιτεκτονικὸς στοχασμὸς τοῦ 19ου αἰώνα (ἢ μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἄρχουσα ἀρχιτεκτονικὴ ἰδεολογία) δὲν εἰσήγαγε καμιὰν ἀσυνέχεια (discontinuity). Ὁ ρυθμολογικὸς ἐκλεκτισμὸς καὶ ὁ συντακτικὸς τύπος βολεύτηκαν χωρὶς καμιὰ δυσκολία μέσα στὸν ἐπιστημολογικὸ χῶρο (terrain epistémologique) ποὺ ὁ 18ος αἰώνας εἶχε θεσμοθετήσει γύρω ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς αὐθαίρετης γέννησης τοῦ χαρακτήρα. Ἀναμφίβολα, ὑπάρχουν διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν ἀντίληψη τοῦ χαρακτήρα ὡς φυσιογνωμίας, τοῦ χαρακτήρα ὡς ρυθμοῦ ἢ τοῦ χαρακτήρα ὡς συντακτικοῦ, ἀλλὰ τέτοιες διαφορὲς ἔχουν περισσότερο θεματολογικὴ παρὰ κατηγορικὴ ὑφή. Ἀντίθετα, στὸ ἐπίπεδο τοῦ κατηγορικοῦ στοχασμοῦ (δηλαδὴ στὸ ἐπίπεδο ποὺ ἐξετάζει τὶς κατηγορίες μὲ τὶς ὁποῖες δουλεύει ὁ σχεδιαστικὸς νοῦς, π.χ. κατηγορίες ταξινομικές, σημειολογικές, κατονομασίας κλπ.), ἡ φυσιογνωμία, ὁ ρυθμὸς καὶ τὸ συντακτικὸ παίζουν ἁπλῶς ρόλο κατονομαστικό, ἐπιτρέποντας ἔτσι τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ χρήση στὴ μορφή. Ὁ ρυθμός, τὸ συντακτικὸ καὶ ἡ φυσιογνωμία εἶναι μεταγλωττιστικὲς ἐπινοήσεις μέσο τῶν ὁποίων ὁ ἄυλος κόσμος τῶν ἰδεῶν παρουσιάζεται ἁπτὸς καὶ in intaglio.

Βέβαια οἱ ἰδεολογίες - σὰν καὶ τοῦτες ποὺ ἀναφέρουμε - ἢ ἀκόμα καὶ οἱ κατηγορίες σκέψης - σὰν κι αὐτὲς ποὺ προσπαθοῦμε ἐδῶ νὰ ἀπομονώσουμε - οὔτε ἐμφανίζονται οὔτε ἐξαφανίζονται στὴν τύχη. Προωθοῦν ἢ φιμώνουν πεποιθήσεις, ἀντιλήψεις ἢ διαθέσεις ποὺ συχνὰ ἔχουν πλατύτερη κοινωνικὴ ἀπήχηση. Ὁ βαθμὸς μάλιστα τῆς ἰδεολογικῆς τους ἀποτελεσματικότητας διαφαίνεται ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο βαθμὸ τῆς θεσμοθέτησής τους. Ἔτσι, πρὸς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου, βλέπουμε νὰ θεσμοθετοῦνται δύο

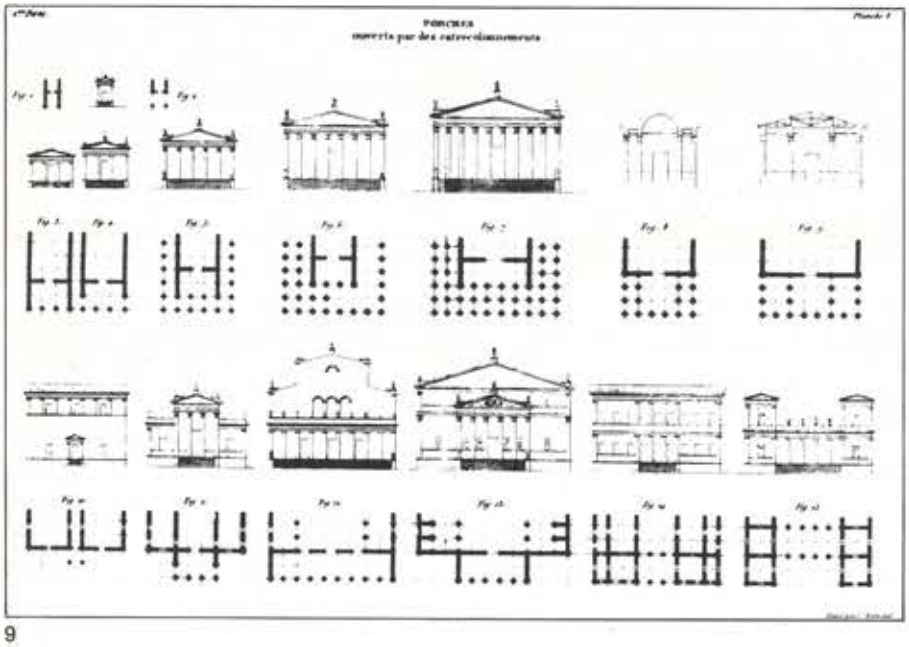

9

10

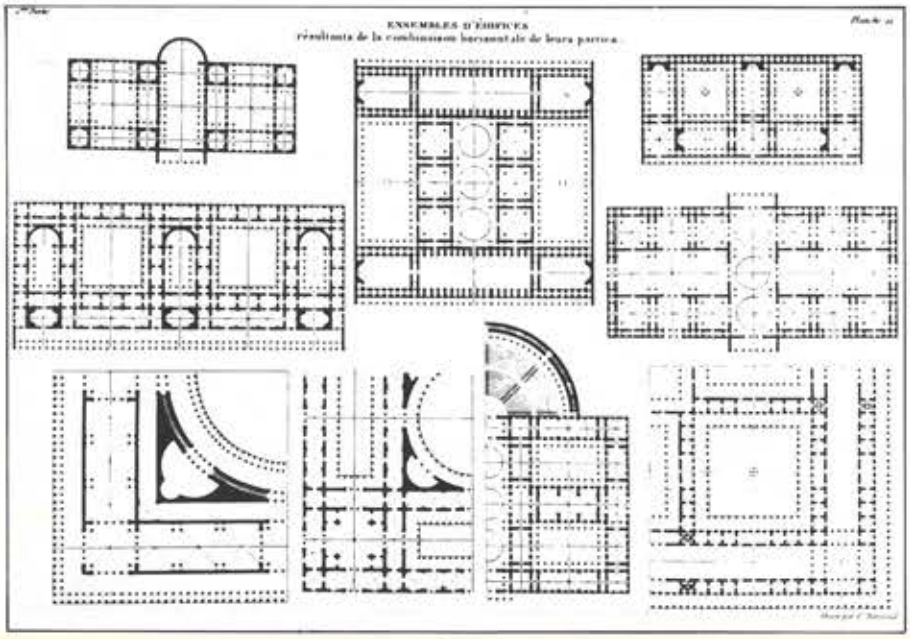

9.
Πίνακας ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Durand «Précis des leçons». Ὁ πίνακας δείχνει τὶς διάφορες τυπολογίες προπυλαίων καὶ ἀναφέρεται στὸ δεύτερο στάδιο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύνθεσης, ὅπου καὶ μορφοποιοῦνται τὰ ἐπιμέρους τμήματα τοῦ κτιρίου.

10.
Πίνακας, ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Durand «Précis des leçons». Ὁ πίνακας δείχνει τοὺς ἐναλλακτικοὺς συνδυασμοὺς τῶν ἐπιμέρους τμημάτων τοῦ κτιρίου καὶ ἀναφέρεται στὸ τρίτο στάδιο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύνθεσης, ὅπου καὶ μορφοποιεῖται ἡ τελικὴ κάτοψη τοῦ κτιρίου.

11, 12.
Πρωτοτυπικὲς κατόψεις νοσοκομείου καὶ βιβλιοθήκης, τοῦ Durand. Κατὰ τὸν Durand, ἐξυπακούεται πὼς ὅλα π.χ. τὰ νοσοκομεῖα ἢ ὅλες οἱ βιβλιοθῆκες θὰ πρέπει, λίγο πολύ, νὰ συγγενεύουν μὲ τὴ συντακτικὴ δομὴ τοῦ πρωτοτύπου.

αρχιτεκτονικές ιδεολογίες: ο ρυθμός και ο συντακτικός τύπος. Οι κατηγορίες αυτές, του ρυθμού από τη μια μεριά, και του συντακτικού τύπου από την άλλη, θα αποτελέσουν αντίστοιχα τους ιδεολογικούς πυρήνες της École des Beaux Arts και της École Polytechnique, ενώ ταυτόχρονα θα συμβάλουν στην προαγωγή των νέων κοινωνικών ιδεολογιών: της καταναλωτικής ιδεολογίας και του τεχνολογικού θετικισμού.

Τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα θα γνωρίσουν την κατεξοχήν οικονομική χειραφέτηση της μεσοαστικής τάξης του Ricardo. Η διαφήμιση, η βιτρίνα, η εμπορική άφισα, το διόραμα (ο πρόγονος του σημερινού κινηματογράφου), η στοά, είναι όλα γεννήματα του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Η καταναλωτική οικονομία - τουλάχιστον αυτή των Smith και Ricardo - καλλιεργεί τις σχέσεις της με τη «διαφημιστική επιγραφή» μιά και χρωστάει τα κέρδη της στη δύναμη που έχει η επιγραφή να κατονομάζει και κατονομάζοντας να ανακοινώνει. Κατανάλωση χωρίς κατονομασία δεν νοείται. Μιά αρχιτεκτονική, λοιπόν, διαποτισμένη από τη συλλογιστική της κατονομασίας θα ήταν εύπρόσδεκτη από την εμπορική ζωή του 19ου αιώνα και μάλιστα σε μιά περίοδο όπου η ενδυματολογική μόδα και οι εφαρμοσμένες τέχνες είχαν κιόλας κινητοποιηθεί στην υπηρεσία του επιχειρηματικού εμπορίου. Εξάλλου, μιά και η πώληση ενός προϊόντος οφειλόταν αποκλειστικά στο παρουσιαστικό του, δεν θα έπρεπε να μάς έκπλήσσει καθόλου η ενδυματολογική νοοτροπία που αναπτύσσει ο αρχιτεκτονικός στοχασμός της περιόδου. Αντίθετα, προκειμένου να αναπτυχθεί μιά ενδυματολογική νοοτροπία, έπρεπε ο στοχασμός του αιώνα να είχε δεχτεί πώς το παρουσιαστικό των κτιρίων και η συντακτική τους οργάνωση βρίσκονται σε ανεξάρτητα και ξένα μεταξύ τους επίπεδα. Η μιά συλλογιστική, αυτή του συντακτικού, αγνοώντας την ύπαρξη της άπλής ύλικής ύπόστασης του κτιρίου, θα βασίσει τον χαρακτήρα του κτιρίου στην έννοια του τύπου (τον οργανωτικό, συντακτικό τύπο). Η άλλη συλλογιστική, αυτή του ρυθμού, αγνοώντας την ύπαρξη του οργανωτικού συντακτικού τύπου, θα βασίσει τον χαρακτήρα του κτιρίου στη ρυθμολογία του. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να δηλώνουν πάντα τη χρήση του κτιρίου, τόσο ο ρυθμός όσο και ο συντακτικός τύπος βρίσκονται στην υπηρεσία της κατονομασίας.

Εξάλλου, όσο και αν φαίνεται καταρχήν παράδοξο, οι κατηγορίες του ρυθμού και του συντακτικού τύπου, διαχωρίζοντας τη μορφή από το περιεχόμενο, θα συντελούσαν θετικά στην προαγωγή του τεχνολογικού θετικισμού. Προκειμένου να ύλοποιηθεί το θετικιστικό όραμα των τεχνοκρατών, έπρεπε πρώτα να καλλιεργηθεί η αντίληψη πώς ο ρυθμός δεν είνα παρά κάποιο έξωγενές στοιχείο που προστίθεται στο κτίριο έκ των ύστέρων. Τότε μόνο, απαλλαγμένη από όλες τις ρυθμολογικές συγκυρίες και έξωγενείς προσαρτήσεις - σαν αυτές να μην άνήκαν από τη φύση τους στην ούσία του κτιρίου - η αρχιτεκτονική θα μπορούσε να άφιερώσει όλο της το ενδιαφέρον στη μοναδική της αλήθεια: την κατασκευή. Είναι φανερό το πόσο κοντά βρίσκονται οι δύο κατεξοχήν άσπονδοι έχθροί του 19ου αιώνα: ο τεχνολογικός θετικισμός και ο ρυθμολογικός έκλεκτισμός. Στο επίπεδο της κατηγορικής τους σκέψης, η έννοια της αύθαίρετης ύπόστασης του σημείου ήταν απαραίτητη, προκειμένου να ξαναγεννηθεί η αντίθετη ιδεολογική αντίληψη της οντολογικής ύπόστασης των κτιρίων που στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα θα ηθικοποιούσε την κατασκευαστική διαδικασία.

Μπορούμε τώρα να δούμε από κοντά την τρίτη συμμαχία που καθιερώνει η έννοια της χρήσης στον 19ο αιώνα και η οποία έπρόκειτο να μαγέψει ώς τον β' παγκόσμιο πόλεμο τον αρχιτεκτονικό στοχασμό του 20ού αιώνα: τη σχέση ανάμεσα στη χρήση και την κατασκευή. Παρόλο που ο Quatremère de Quincy είχε κιόλας επισημάνει την κατασκευή σαν κύριο παράγοντα στον καθορισμό του χαρακτήρα ενός κτιρίου, πρέπει να περιμένουμε ώς τα μέσα του 19ου αιώνα γιά να δούμε τη θεωρητική διατύπωση της άντίληψης αύτης. Υποστηρίζοντας πώς «...η διακόσμηση είναι ένα ξόμπλι που προστίθεται στην επιφάνεια...» (20), ο Léonce Reynaud καθιερώνει, το 1860, στο βιβλίο του *Traité d'architecture* τη διαφορά ανάμεσα στον ρυθμό και την τεχνοτροπία. Στο ίδιο του βιβλίο διαβάζουμε: «Κάθε συζήτηση πάνω στον αρχιτεκτονικό ρυθμό θα πρέπει να καταπιάνεται μέ δύο πράγματα: άφενός μέ κείνο που αποτελεί ένα είδος ιδιαιτέρης διαλέκτου, μέ τις λέξεις και τους κανόνες μιάς γλώσσας· άφετέρου μέ την έκλογή και τον τρόπο των έκφράσεων»(21).

Τρία χρόνια αργότερα, το 1863, ο Viollet-le-Duc στο βιβλίο του *Entretiens sur l'architecture* επικροτεί (22) τα γραφόμενα του Reynaud και συνεχίζει διακηρύσσοντας: «Υπάρχει ο ρυθμός· υπάρχουν *οι* ρυθμοί» (23). Διαφοροποιώντας τον ρυθμό από τη *maniera* ο Viollet-le-Duc ραγίζει άνεπανόρθωτα τον σχετικισμό που ο Διαφωτισμός είχε καθιερώσει γύρω από την άντίληψη του χαρακτήρα, ξαναγυρίζοντας έτσι στην κλασική άντίληψη του φυσικού (όντολογικού) δεσμού ανάμεσα στη φυσιογνωμία και τη φύση ενός κτιρίου. Στο βιβλίο του *Entretiens sur l'architecture* γράφει: «οι μηχανικοί ...κατασκευάζοντας ένα πλοίο ή μιάν άτμομηχανή ...πραγματοποιούν άντικείμενα που έχουν τον δικό τους χαρακτήρα, που έχουν τον προσωπικό τους ρυθμό... μέ την έννοια ότι έκφράζουν τον προορισμό τους... Η άτμομηχανή... στην έξωτερική της μορφή αποτελεί την τέλεια έκφραση της δύναμής της. Και γι' αυτό, η άτμομηχανή (μπορούμε να ποϋμε πώς) έχει ρυθμό...» (24).

Μονομιάς, ο Viollet-le-Duc άνασταίνει μιά όντολογία που γιά ενάμιση τώρα αιώνα ο αρχιτεκτονικός στοχασμός προσπαθούσε να φιμώσει. Σε αυτό που ο 20ός αιώνας αργότερα θα όνόμαζε «άντικειμενικό πουριτανισμό» - και πού, έξάλλου, δεν τοποθετείται ούτε κοντά στον Loos ούτε στον Le Corbusier άλλά γύρω στο 1860 - η έννοια του ρυθμού χάνει πιά τον κατονομαστικό της ρόλο και άντίθετα γίνεται - όπως και στον κλασικισμό - εγγενής ιδιότητα των κτιρίων. Ωστόσο, ενώ γιά τον κλασικό στοχασμό η έννοια της φύσης του κτιρίου άναφερόταν σε κάποιο αρχετυπικό σπέρμα, γιά τον στοχασμό του τέλους του 19ου αιώνα η έννοια της φύσης άναφέρεται αποκλειστικά στην καθαυτό κατασκευαστική όντότητα του κτιρίου. Γι' αυτό, ενώ γιά τον κλασικό στοχασμό η φύση του κτιρίου ήταν κάποιο αποκρυπτογραφήσιμο μυστικό που το ίδιο το κτίριο έκρυβε μέσα του, ο 19ος αιώνας δεν θα πάψει να αναλύει το κτίριο «έν τῷ γίγνεσθαι», ταυτίζοντας έτσι τη φύση του μέ τη διαδικασία της κατασκευής του. Κανένα κείμενο δεν παρουσιάζει καλύτε-

11

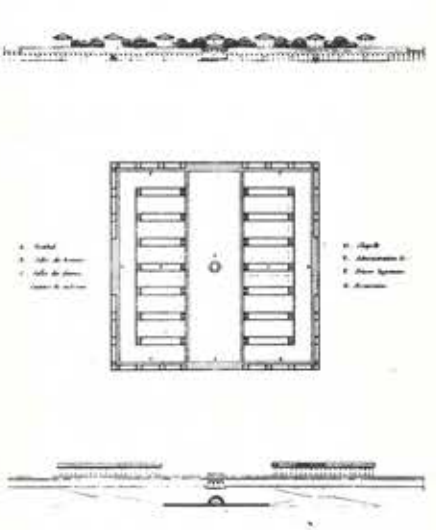

12

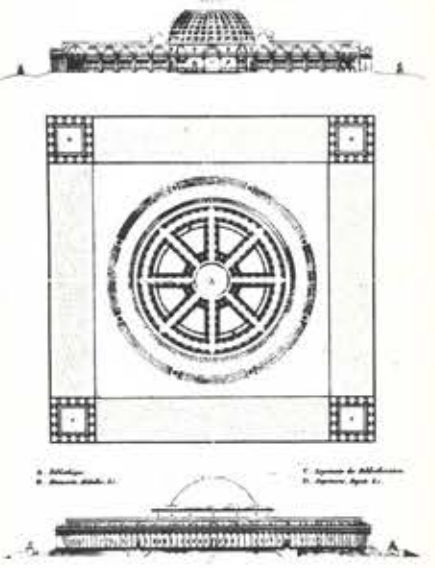

9.
A plate in Durand's "Précis des leçons" illustrating the various types of porches. This plate refers to the second stage of composition (the first being that of choosing the elements of composition - walls, columns, etc.), whereby the 'principal parts' of a building are born.

10.
A plate in Durand's "Précis des leçons" illustrating the assembly of the various 'principal parts' of buildings. This plate refers to the third stage of composition whereby the building's plan is born.

11,12.
Durand's hospital and library prototypes. It is intended, here, that all hospitals or libraries should share, to a lesser or greater extent, the combinative syntax of the respective prototype.

ρα την άντίληψη αύτή άπό έκεΐνο τοΰ Viollet-le-Duc: «...όταν καθοριστεί ό φέρων όργανισμός... ή κάτοψη ...καί ό τρόπος τής κατασκευής ...τό κτίριο έχει κιόλας ντυθεί μέ τό δικό του πνεΰμα» (25). Μέ άλλα λόγια, ή φύση τοΰ κτιρίου είναι συνυφασμένη μέ τή διαδικασία τοΰ «γίγνεσθαι» καί άπό αύτή καθαυτή τή διαδικασία τοΰ «γίγνεσθαι» άπορρέει ό ρυθμός (εΐκ. 13). Ό ρυθμός δέν όφείλει πιά τήν προνομιούχα θέση του στή δύναμη νά κατονομάζει άλλά στήν άπόλυτη ικανότητα πού έχει νά ταυτίζεται μέ τή φύση τοΰ κτιρίου.

Ή όντολογική αύτή άντίληψη τοΰ ρυθμοΰ έπρόκειτο νά έχει δύο μακρόχρονες συνέπειες. Ή πρώτη άφορά τή σχέση πού έχει ό ρυθμός μέ τήν ίστορία ή, άκριβέστερα, άφορά τόν ξεπεσμό τοΰ ρυθμολογικοΰ έκλεκτικισμοΰ καί συνάμα τήν περιφρόνηση πού έπικράτησε άπέναντι στήν ίστορία τής άρχιτεκτονικής. Άπό τή στιγμή πού ή έννοια τοΰ ρυθμοΰ θεωρείται συνώνυμη τής κατασκευαστικής φύσης τοΰ κτιρίου, ό ρόλος της ώς γλωσσολογικοΰ σημείου (linguistic sign) έξαφανίζεται. Καί ένώ ό Διαφωτισμός καί ό πρώιμος 19ος αίώνας πίστευαν πώς δέν ύπάρχει ρυθμός χωρίς τή δυνατότητα άμοιβαίας άντικατάστασης, τώρα, ό στοχασμός τοΰ δεύτερου μισοΰ τοΰ 19ου αίώνα καταργεί τήν άπόσταση πού διαφοροποιοΰσε τό σημαίνον άπό τό σημαινόμενο (τόν ρυθμό άπό τή χρήση) καί μέ αύτή του τή χειρονομία άχρηστεύει τή δύναμη κατονομασίας πού ώς τότε είχε ό ρυθμός. Ό ρυθμός δέν είναι πιά ό συμβολικός κώδικας πού κατονομάζει, καί γι' αύτό δέν θά τοΰ έπιτραπεί πιά νά άπομακρύνεται άπό τήν ίστορική του γενέτειρα. Ό ρυθμός συνυφαίνεται έφ' όρου ζωής μέ τήν ίστορική συγκυρία πού τόν άνάδειξε, μιά καί είναι ταυτόσημος μέ τό πνεΰμα τής έποχής του. Ό Viollet-le-Duc γράφει: «ό άρχαίος Έλληνας ή ό Ρωμαίος είχε συνδυάσει όρισμένες μορφές μέ όρισμένες ίδέες πού γιά μάς έχουν πιά χαθεί... Οί μορφές αύτές (κατά συνέπεια) δέν έχουν κανένα νόημα νά ύπάρχουν σήμερα» (26).

Έδώ άκριβώς βλέπουμε τή νοοτροπία πού θά έπιτρέψει στόν Viollet-le-Duc νά είσαγάγει τόν νεογοτθικισμό σάν τόν κατεξοχήν άληθινό ρυθμό πού δέν θά διατρέχει τόν κίνδυνο νά παρερμηνευθεί, ώστε νά καταντήσει ένας άκόμα ρυθμολογικός σολοικισμός. Ό νεογοτθικισμός, μέ τή συμμαχία πού καθιερώνει άνάμεσα στήν κατασκευαστική φύση τών κτιρίων του καί τήν άντίληψη τής μή άλλοτριώσιμης προκαπιταλιστικής έργασίας τοΰ Μεσαίωνα, είναι ό κατεξοχήν καί μοναδικός άληθινός ρυθμός. Ό νεογοτθικισμός δέν είναι *maniera* (τεχνοτροπία) άλλά έχει ρυθμό άπό τή φύση του. Ό νεογοτθικισμός έχει ρυθμό όχι έπειδή χαρακτηρίζεται άπό τά δικά του μορφολογικά στοιχεία, άλλά γιατί είναι ταυτόσημος μέ τή φύση: μέ τήν κατασκευαστική φύση τών κτιρίων (μέ τόν «όρθολογισμό» τής κατασκευής τους, βλ. εΐκ. 14), όπως καί μέ τή μή άλλοτριώσιμη φύση τοΰ μάστορα-κατασκευαστή (τή μή άποξένωσή του άπό τό προϊόν τής έργασίας του). Αύτή ή συσχέτιση ρυθμοΰ καί φύσης πού, όπως είδαμε, άποδυναμώνοντας τόν ρυθμολογικό έκλεκτισμό προήγαγε τήν ήθικοποίηση τοΰ νεογοτθικισμοΰ, συνέβαλε ούσιαστικά στή διαμόρφωση τής όρθόδοξης μοντέρνας άρχιτεκτονικής τοΰ 1920. Ή άπόλυτη έννοιολογική ταύτιση τοΰ ρυθμοΰ μέ τή φύση ήταν άναγκαία προϋπόθεση γιά νά ένταχθοΰν στήν προβληματική τής άρχιτεκτονικής τοΰ 1920 - έστω καί σάν άμυδρές συζητήσεις - έννοιες όπως τό Domino, ή άνηθικότητα τών έπενδυτικών ύλικών, ή έγκληματικότητα τής διακόσμησης ή άκόμα καί ή έχθρότητα πρός τήν ίστορία τής άρχιτεκτονικής.

Ή δεύτερη συνέπεια πού είχε ή όντολογική άντίληψη τοΰ ρυθμοΰ άφορά τή σχέση άνάμεσα στόν ρυθμό καί τή διαδικασία τοΰ σχεδιασμοΰ. Είπαμε πώς γιά τόν στοχασμό τοΰ 19ου αίώνα ό ρυθμός είναι ταυτόσημος μέ τή φύση τοΰ κτιρίου. Μέ τή σειρά της, ή φύση τοΰ κτιρίου ταυτίζεται μέ τήν καθαυτό κατασκευαστική διαδικασία καί, έπομένως, ό ρυθμός άγκυρώνεται στήν άνατομική ύπόσταση τοΰ κτιρίου (εΐκ. 15). Στήν προσπάθειά του νά συλλάβει τήν έννοια τοΰ ρυθμοΰ, ό νοΰς τοΰ 19ου αίώνα δέν μπορεί παρά νά άνατρέξει στόν χώρο τής διαδικασίας τοΰ σχεδιασμοΰ (design process). Κατά συνέπεια, ό ρυθμός δέν έχει πιά καμιά σχέση (άμεση ή έμμεση) μέ τήν άντίληψη τοΰ άρχέτυπου ή τής καταγωγής. Ό ρυθμός δέν έχει άρχαϊκό όρίζοντα άπό τόν όποίο νά κατάγεται, οΰτε μητρώο πού νά φανερώνει τήν έξελικτική του πορεία μέσα στήν ίστορία. Γιά τόν στοχασμό τοΰ 19ου αίώνα, ή έννοια τής καταγωγής, όντας άπόλυτα συνυφασμένη μέ τήν έννοια τής κατασκευαστικής διαδικασίας, δέν συνορεύει πουθενά μέ τήν έννοια τοΰ άρχέτυπου καί τήν ίστορική έξέλιξή του. Κατά συνέπεια, ό χρόνος - ό ίστορικός χρόνος - αΐρεται, άφοΰ, έδραιώνοντας τήν άντίληψη τής φύσης, τής καταγωγής καί, έξ όρισμοΰ, τήν άντίληψη τοΰ ρυθμοΰ πάνω στήν «τιμιότητα τής όρθής κατασκευής», ό άρχιτεκτονικός στοχασμός καλεΐται πιά νά άποστρέφεται κάθε ίστορικό προηγούμενο. Μέ αύτό τόν τρόπο φιμώθηκε κάθε συζήτηση πάνω σέ θέματα μορφολογικής προέλευσης - θέματα πού ό κλασικός στοχασμός είχε άντίθετα καλλιεργήσει. Έτσι άχρηστεύτηκαν οί έννοιες τοΰ άρχέτυπου καί τής τυπολογίας - έννοιες πού κυριαρχοΰν στόν στοχασμό τοΰ νεοκλασικισμοΰ καί έκλεκτισμοΰ. Άντίθετα, ή άρχιτεκτονική τοΰ 19ου αίώνα καί συνάμα τοΰ πρώτου μισοΰ τοΰ 20οΰ, άπορρίπτοντας κάθε συγγένεια άνάμεσα στόν ρυθμό καί τό ίστορικό προηγούμενο, άρνεΐται τή δυνατότητα μιάς σχεδιαστικής τυπολογίας καί καταδικάζει έτσι τήν άρχιτεκτονική σέ μιά φρενήρη έφευρετικότητα πού ποτέ της δέν έκμεταλλεύεται τό παρελθόν καί πού γι' αύτό ποτέ της δέν κωδικοποιεί τίς δικές της κατακτήσεις.

Σκιαγραφώντας τό γενεαλογικό δέντρο τής έννοιας τοΰ χαρακτήρα, δείξαμε τή μακρόχρονη ίστορία συγκεκριμένων δομών σκέψης πού χαρακτηρίζουν τήν ήδη γερασμένη μοντέρνα σχεδιαστική νοοτροπία, πού έδώ καί δεκαπέντε περίπου χρόνια ήταν άκόμα δική μας, άλλά πού δυστυχώς ή εύτυχώς άργοπεθαίνει μπρός στά μάτια μας, άφοΰ τήν παραμερίζουμε σάν έμπόδιο στήν άνανεωμένη γλωσσολογική καί ίστορική μας σκέψη.

13.
Μία σελίδα άπό τό βιβλίο τοΰ Viollet-le-Duc «Entretiens sur l'architecture». Ή διακόσμηση διασπάται σέ έπιμέρους στοιχεία πού άκολουθοΰν τήν κατασκευαστική λογική τοΰ φέροντος όργανισμοΰ. Ή έννοια τοΰ ρυθμοΰ ένυπάρχει σέ αύτήν άκριβώς τή διαδικασία τοΰ «γίγνεσθαι».

13.
A page from Viollet-le-Duc's "Entretiens sur l' architecture". The traditional ornament is broken to its constructional constituents in a manner similar to the actual structural members. Style resides in the very act of making.

Σημειώσεις

1. Charles François Viel, *Décadence de l'architecture à la fin du dix-huitième siècle*, Chez Perroneau, Παρίσι 1800, σ. 8. Οί μεταφράσεις άπό τά γαλλικά είναι δικές μου. Προκειμένου νά άποδώσω τήν έννοιολογική χροιά πού είχαν τά κείμενα αύτά στόν καιρό τους, προτίμησα τήν έλεύθερη παράφραση άπό τήν έπιλέξει μετάφρασή τους. Έξάλλου, ή έργασία αύτή πρωτογράφτηκε στά άγγλικά - άπό όπου καί μεταφράστηκε - μέ τήν εύκαιρία τοΰ άρχιτεκτονικοΰ συμποσίου Ίστορίας καί Θεωρίας τής Άρχιτεκτονικής πού όργανώθηκε στό Λονδίνο τόν Όκτώβριο τοΰ 1976 άπό τόν καθηγητή Alan Colquhoun κάτω άπό τήν αίγίδα τοΰ Polytechnic of Central London καί μέ τή συμμετοχή τών John Brandon-Jones, Kenneth Frampton, Charles Jencks, Leon Krier, Tomas Llorens, Robert Maxwell, Peter Murray, Gerrit Oorthuys, Δημήτρη Πορφύριου καί Joseph Rykwert.

2. Le Camus de Mézières, *Le génie de l'architecture, ou l'analogie de cet art avec nos sensations*, Chez Benoit Morin, 1780, σ. 3.

3. Ή έννοια τοΰ «χαρακτήρα» έχει μακρό παρελθόν στήν ίστορία τοΰ άρχιτεκτονικοΰ στοχασμοΰ. Πρόθεσή μου δέν είναι νά παρουσιάσω τίς διάφορες σημασίες πού είχε κατά καιρούς ή έννοια τοΰ «χαρακτήρα», άλλά νά δείξω τίς συγκεκριμένες δομές μέ τίς όποίες ό άρχιτεκτονικός στοχασμός τοΰ Διαφωτισμοΰ καί τοΰ 19ου αίώνα μπόρεσε καί σκέφτηκε τά σχεδιαστικά του προβλήματα μέσα στό συγκεκριμένο πλαίσιο μιάς δεδομένης ίστορικής συγκυρίας.

4. Le Camus de Mézières, *op. cit.*, σ. 56.

13

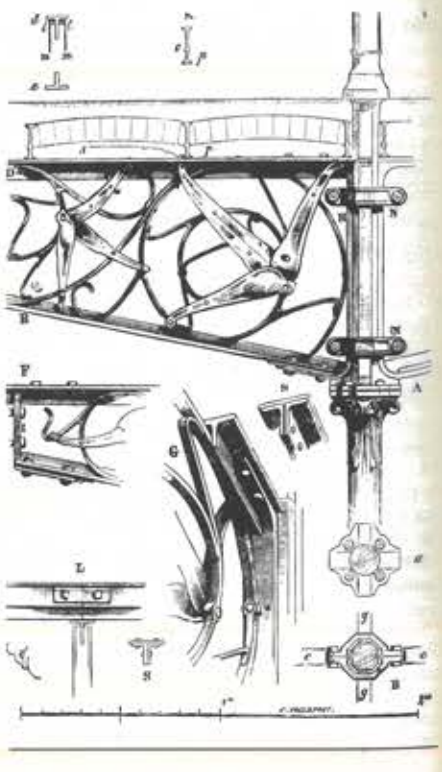

5. Μιά θεωρητική πρακτική «...μπορεί καί διαμορφώνει ερωτήματα μονάχα έφόσον ύπάρχει ό χώρος καί τό πλαίσιο μιάς όρισμένης θεωρητικής δομής, τής *προβληματικής* της, ή όποία καί άποτελεί τήν άναγκαία καί άπαραίτητη προϋπόθεση πού τή συντηρεί καί πού, κατά συνέπεια, καθορίζει τίς μορφές μέ τίς όποίες όλα τά έρωτήματα θά πρέπει νά τοποθετοῦνται σέ μιά δεδομένη στιγμή.» Louis Althusser, *Reading capital* (μεταφρ. Ben Brewster), New Left Editions, 1972, σ. 25. Ό Brewster στό λεξιλόγιό του γράφει: «Προβληματική (problématique). Μιά λέξη ή κάποιο νόημα ποτέ δέν συζητιοῦνται στήν έρμητική μοναξιά τους· ύφίστανται μονάχα έφόσον συνοδεύονται άπό τό θεωρητικό ή ίδεολογικό πλαίσιο μέσα στό όποίο χρησιμοποιοῦνται: τήν προβληματική τους... Πρέπει νά τονίσουμε πώς ή προβληματική δέν είναι μιά άντίληψη τοῦ κόσμου οὔτε κάποια έγγενής οὐσία πού άνήκει στό άτομο ή στήν έποχή, καί πού προκύπτει άπό τό γενικό καί έμπειρικό διάβασμα ένός άριθμοῦ κειμένων. ('Η προβληματική) άσχολεῖται τόσο μέ τήν άπουσία προβλημάτων καί ένοιῶν όσο καί μέ τήν παρουσία τους· κατά συνέπεια, τή συλλαμβάνουμε μονάχα μέ μιά συμπτωματολογική άνάγνωση (lecture symptomale)...».

6. Σχετικά μέ τήν άγγλική μετάφραση τής γαλλικής λέξης «moeurs», ό Rogers D. Masters στίς εἰσαγωγικές του σημειώσεις στό βιβλίο τοῦ Rousseau *The first and second discourses*, St. Martin's Press, Νέα Ύόρκη 1964, σ. 66, προτείνει τήν άντίστοιχη άγγλική manners (morals) προκειμένου νά άποδώσει ταυτόχρονα τήν ήθική καί έθιμοτυπική χροιά τοῦ όρου. Στά έλληνικά ή άντίστοιχη άπόδοση είναι τά «ήθη καί έθιμα».

7. 'Ενάντια στήν 'Εγελιανή παράδοση ὅπου ή μορφή καί τό περιεχόμενο θεωροῦνται *φύσει* συνδεμένα, ό Ferdinand de Saussure ύποστήριξε τήν ἔννοια τής αὐθαίρετης (arbitrary) σχέσης άνάμεσα στό *σημαῖνον* καί τό *σημαινόμενο*, ὑπογραμμίζοντας ἔτσι τή συμβατική κοινωνική συμφωνία ποῦ δίνει νόημα στά σύμβολα. Στό βιβλίο του *Course in general linguistics*, (ἐπιμ.) Charles Bally, (μεταφρ. Wade Baskin), McGraw Hill, Νέα Ύόρκη, 1966, σ. 68-69, γράφει: «...αὐθαίρετο ...σημαίνει πώς τό σημεῖο (sign) εἶναι ἀπροδιάθετο, μέ ἄλλα λόγια, αὐθαίρετο μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἔχει καμιά ἀπό τή φύση του σχέση μέ τό σημαινόμενο.»

8. Ό ὅρος «architecture parlante» πρωτοχρησιμοποιήθηκε σέ ἕνα ἀνώνυμο ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Etudes d'architecture en France» στό περιοδικό *Magasin Pittoresque*, 1852, σ. 388. Ό ὅρος μεταφράζεται «ὁμιλούσα» ἤ «ἀφηγηματική» ἀρχιτεκτονική καί ἀναφέρεται στά ἀρχιτεκτονικά ἐκεῖνα ἔργα τῶν ὁποίων ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο συνδέονται μέσο μιᾶς φυσιογνωμικῆς ὀνοματοποιΐας. Βλ. ἐπίσης τά βιβλία τοῦ Emil Kaufmann, «Three revolutionary architects - Boullée, Ledoux and Lequeu», *Transactions of the American Philosophical Society*, τ. 42, 1952, σ. 417, 447, 514, 520, 535. Ἐπίσης, *Architecture in the age of reason*, Dover, Νέα Ύόρκη 1968, σ. 102, 130, 134, 141, 150, 154, 165.

9. Jacques François Blondel, *Cours d'architecture*, Chez Desaint, Παρίσι 1771, τ. I, σ. 412.

10. Ό Buffon ἀφιέρωσε τή ζωή του στήν ταξινόμηση τοῦ φυτικοῦ καί ζωϊκοῦ βασιλείου ἔχοντας σάν κριτήριο τό ἰδιαίτερο «μέγεθος, χρῶμα, οὐσία... ἤ ὁποιαδήποτε ἄλλη αἰσθητή ἰδιότητα» τῶν ἀντικειμένων. Βλ. Le Compte de Buffon, «Discours sur la manière de traiter l'histoire naturelle», ἀπό τό βιβλίο *Oeuvres complètes*, L'Imprimerie Royale, Παρίσι 1774, σ. 31.

11. J.N.L. Durand, *Recueil et parallèle des édifices de tout genre anciens et modernes*, Chez l'École Polytechnique, Παρίσι IX, παράθεμα ἀπό τόν ἀλφαβητικό πίνακα στήν ἀρχή τῆς πραγματείας.

12. 'Αντιπαραβάλλοντας τήν ἀρχιτεκτονική θεωρία (ἰδεολογία) τοῦ 18ου αἰώνα μέ αὐτή τοῦ 19ου, παρατηροῦμε μιά ἐννοιολογική μετατόπιση τοῦ σχεδιαστικοῦ ὅρου «convenance». Ό 18ος αἰώνας, στά πλαίσια μιᾶς κοινωνικῆς προβληματικῆς, ἔδινε στόν ὅρο «convenance» τήν ἔννοια τοῦ «κοινωνικῶς ἁρμόζοντος». 'Αντίθετα, ὁ 19ος αἰώνας, στά πλαίσια μιᾶς τεχνολογικῆς προβληματικῆς, ἔδινε στόν ὅρο «convenance» τήν ἔννοια τοῦ «λειτουργικῶς καί κατασκευαστικῶς ἁρμόζοντος».

13. J.N.L. Durand, *Précis des leçons d'architecture*, Chez l'École Polytechnique, Παρίσι 1802, τ. I, σ. 18.

14. Quatremère de Quincy, *Dictionnaire historique d'architecture*, Librairie d'Adrien le Clerc, Παρίσι 1832, τ. I, σ. 305.

15. *Ibid.*, τ. I, σ. 306-307.

16. L.A. Dubut, *Architecture civile: Maisons de ville et de campagne, de toutes formes et de tous genres*, L'Imprimerie de J.M. Eberhardt, Παρίσι 1803.

17. J.C. Huet, *Parallèle des temples anciens, gothiques, et modernes*, Chez Lenormant, 1809.

18. J.N.L. Durand, *Précis des leçons d'architecture*, τ. I, σ. 4.

19. Quatremère de Quincy, *op cit.*, τ. II, σ. 629. Ό Quincy ἐπιμένει πώς «...ἡ κτιριοδομική τέχνη γεννιέται ἀπό κάποιο προϋπάρχον σπέρμα. Σέ κάθετι ὑπάρχει προηγούμενο· τίποτε ...δέν προέρχεται ἀπό τό τίποτε.» 'Αργότερα, ἀντιδιαστέλλοντας τήν ἔννοια τοῦ «μοντέλου» μέ αὐτή τοῦ «τύπου», γράφει πώς «...τό μοντέλο ...εἶναι κάποιο ἀντικείμενο ποῦ θά πρέπει νά ἐπαναλαμβάνεται μέ τό νί καί μέ τό σίγμα· ἀντίθετα, ὁ τύπος εἶναι κάποιο ἀντικείμενο ἀπό τό ὁποῖο ὁρμώμενος κανείς θά μποροῦσε καί νά συλλάβει ἔργα ποῦ νά μή μοιάζουν μεταξύ τους.»

20. Leonce Reynaud, *Traité d'architecture*, Librairie Dalmont et Dunod, Παρίσι 1860, τ. I, σ. 10.

21. *Ibid.*, τ. II, 1863, σ. 91.

22. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, *Entretiens sur l'architecture*, Chez Morel, Παρίσι 1863, τ. I, σ. 179-180.

23. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Chez Morel, Παρίσι 1875, τ. 8, σ. 477-479. Ό Viollet-le-Duc καθορίζει «τόν ρυθμό... σάν ἐκδήλωση κάποιου ἰδεώδους ποῦ εἶναι βασισμένο σέ κανόνες», ἀντιπαραβάλλοντάς τον ἔτσι μέ «τούς ρυθμούς (τίς τεχνοτροπίες) ποῦ ἀφοροῦν τά χαρακτηριστικά τῶν διαφόρων σχολῶν καί περιόδων». 'Αργότερα γράφει: «Ό ρυθμός εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιου μεθοδικά χρησιμοποιούμενου κανόνα· ἔτσι, ὁ ρυθμός δέν εἶναι παρά ἡ ἀφτιασίδωτη παρουσία τῆς μορφῆς. Κάθε ἐπιτηδευμένο ρυθμό τόν ὀνομάζω *maniera* (τεχνοτροπία). 'Η *maniera* γερνάει, ὁ ρυθμός ποτέ.»

24. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, *Entretiens sur l'architecture*, τ. I, σ. 186. 'Αλλοῦ (σ. 183), ὁ Viollet-le-Duc δηλώνει κατηγορηματικά πώς «οἱ τέχνες ποῦ δέν ἐκφράζουν πιά τήν ἀνάγκη ποῦ τίς γέννησε, τή φύση τῶν χρησιμοποιούμενων ὑλικῶν καί τά μέσα τῆς κατασκευῆς, παύουν νά ἔχουν ρυθμό».

25. *Ibid.*, τ. I, σ. 192.

26. *Ibid.*, τ. I, σ. 185.

14

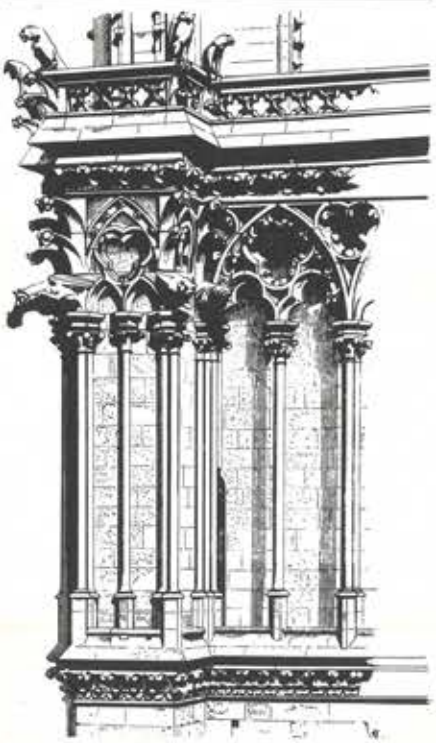

14.
Μία σελίδα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Viollet-le-Duc «Entretiens sur l'architecture». 'Ο γοτθικισμός ἠθικοποιεῖται καί γίνεται ὁ κατ' ἐξοχήν ἀληθινός ρυθμός ἀφοῦ χαρακτηρίζεται ἀπό μιά «τίμια» (ὀρθολογική) κατασκευαστική διαδικασία καί τήν προκαπιταλιστική, μή ἀλλοτριώσιμη, φύση τοῦ μάστορα-κατασκευαστή.

14.
A page from Viollet-le-Duc's "Entretiens sur l' architecture". Gothicism is moralized as the par excellence true style for its fidelity in construction as well as its builders' disalienated social nature.

15

15.
Μία σελίδα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Viollet-le-Duc «Entretiens sur l'architecture». 'Η διακόσμηση στίς σιδηροκατασκευές τοῦ 19ου αἰώνα, ἔχει ἐνοποιηθεῖ μέ τά ἀντίστοιχα φέροντα στοιχεῖα. 'Η ἔννοια τοῦ ρυθμοῦ ταυτίζεται μέ τήν ἀνατομική ὑπόσταση τῆς οἰκοδομικῆς τοῦ κτιρίου.

15.
One page from Viollet-le-Duc's "Entretiens sur l' architecture". Ornament has become an integral part of the respective structural components. Style resides in the anatomical substantiality of construction.

"Multiplus".
"Ενα σύστημα μελέτης καὶ κατασκευῆς κατοικιῶν

τοῦ ἀρχιτέκτονα Δ. Ναουμίδη

Ἡ μελέτη ἔγινε στὸ Παρίσι (1972 - 1974) ἀπὸ τὸν συγγραφέα, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ μηχανικοῦ André Bonardi, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Paul Chemetov, ἀρχιτέκτονα τοῦ AUA (Atelier d' Architecture et d' Urbanisme).
Ἡ μελέτη προσπαθεῖ νὰ ἐπιλύσει τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦν οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴ βιομηχανοποίηση τῆς κατασκευῆς καὶ τὴν ἀρχιτεκτονική, καὶ διακρίθηκε στὸν ἐθνικὸ διαγωνισμὸ γιὰ κατοικίες χαμηλοῦ κόστους, ὁ ὁποῖος ἔγινε σὲ ἐφαρμογὴ τῆς «πολιτικῆς τῶν μοντέλων» ποὺ ἔχει θεσπίσει τὸ ἁρμόδιο γαλλικὸ ὑπουργεῖο ἀπὸ τὸ 1969.
Σκοποὶ τοῦ διαγωνισμοῦ ἦταν:
α) ἡ ἐπιλογὴ ὁμάδων ἐργασίας ποὺ ἐξασφάλιζαν μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση ὑψηλότερου ἐπιπέδου ἀπὸ τῶν μέχρι τότε ἐφαρμογῶν, χωρὶς ὑπέρβαση τοῦ προκαθορισμένου κόστους κατασκευῆς λόγω ἀπώλειας χρόνου ἀπὸ σφάλματα καὶ ἐλλείψεως συντονισμοῦ μεταξὺ ἀρχιτέκτονα, μηχανικοῦ, μηχανολόγου καὶ κατασκευαστῆ,
β) ἡ αὔξηση τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐπενδυτικοῦ κεφαλαίου, ἔτσι ὥστε νὰ ἐνδιαφερθοῦν ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερες ἑταιρεῖες γιὰ τὴν κατασκευὴ κατοικιῶν χαμηλοῦ κόστους καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν «μοντέλα» τὰ ὁποῖα νὰ ἀποτελοῦν ὁλοκληρωμένες μελέτες, μὲ σαφὴ περιγραφὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ τῶν συνθηκῶν πωλήσεως τῶν κατοικιῶν, καθὼς καὶ μὲ πλήρη συγγραφὴ ὑποχρεώσεων τῆς ἑταιρείας γιὰ τοὺς ὀργανισμοὺς ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ κατοικίες χαμηλοῦ κόστους.
Ἡ μέθοδος δομήσεως ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ μελέτη δὲν εἶναι καινούρια. Προβλέπει κατασκευὴ τοίχων καὶ πατωμάτων ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα πάχους 15 ἑκ., ἔτσι ὥστε νὰ ἱκανοποιοῦνται καὶ οἱ προδιαγραφὲς ἀκουστικῆς. Οἱ διαστάσεις τοῦ σκελετοῦ ἐπιτρέπουν τὴν αὐξομείωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν διαμερισμάτων ἀνάλογα μὲ τὴν κατηγορία στὴν ὁποία ἀνήκουν (HLM, ILM κλπ.), (σχ. 1).
Στὴ φέρουσα κατασκευὴ ἐνσωματώνονται οἱ ἠλεκτρικὲς ἐγκαταστάσεις, οἱ σωληνώσεις θερμάνσεως (στὰ δάπεδα), οἱ ξύλινες ἀναμονὲς γιὰ τὰ μελλοντικὰ ἀνοίγματα καὶ τὰ σιδερένια πλαίσια τῶν ἀνελκυστήρων καὶ τῶν θυρῶν. Ἡ δόμηση γίνεται βιοτεχνικά, μὲ μεθόδους αὐξημένης παραγωγικότητας ἢ μὲ τελείως μηχανικοὺς σιδηροτύπους, ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση καὶ τὴν πολυπλοκότητα τῆς κάθε συνθέσεως.
Τὰ ἐσωτερικὰ χωρίσματα τῶν διαμερισμάτων εἶναι ἀπὸ πανὼ πάχους 5 ἑκ., μὲ δύο φύλλα γύψου, κάλυψη ἀπὸ χαρτόνι καὶ πλήρωση μὲ κυψελοειδὲς ὑλικό. Μὲ τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἐπενδύονται ὅλοι οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι γιὰ νὰ μονωθοῦν οἱ θερμικὲς καὶ ἀκουστικὲς γέφυρες.
Τὰ διαμερίσματα θερμαίνονται βασικὰ μὲ ἀτμό, εἶχε ὅμως προβλεφθεῖ καὶ ἠλεκτρικὴ θέρμανση ποὺ πιθανὸν νὰ ἀνταποκρίνεται σὲ τοπικὲς ἐνεργειακὲς δυνατότητες καὶ συνθῆκες.
Κάθε διαμέρισμα περιλαμβάνει ἕναν κεντρικὸ κατακόρυφο τεχνικὸ πυρήνα ποὺ περιέχει ὅλες τὶς παροχὲς θερμοῦ-ψυχροῦ νεροῦ, τὶς ἀποχετεύσεις καὶ τὸν μηχανικὸ ἐξαερισμὸ γιὰ τοὺς χώρους ὑγι-

1.
Βασικὲς διαστάσεις καὶ ἀρχὲς κατασκευῆς τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου.

2, 3.
Ἐξοπλισμός: πυρήνας, παροχές, ἀποχετεύσεις, ἐξαερισμός.

4-7.
Κατάλογοι συστατικῶν στοιχείων ὄψεων.

8-10.
Τυπολογίες διαμερισμάτων σὲ κτίρια μὲ τέσσερα, ὀκτὼ καὶ ἓξι διαμερίσματα στὸν ὄροφο.

11.
Σύνθεση τριῶν τύπων κτιρίων μὲ σχολικὲς ἐγκαταστάσεις στὸ ἰσόγειο.

12.
Τυπικὴ εἴσοδος μὲ χώρους ἐξυπηρετήσεων.

13.
Τυπικὸ διαμέρισμα τριῶν δωματίων 69,49 τ.μ. (ταράτσα 4,41 τ.μ.).

14.
Τυπικὸς ὄροφος μὲ τέσσερα διαμερίσματα.

"Multiplus".
A design and construction system for low cost housing

by D. Naoumidis, architect

This project presents an attempted integration of architecture and industrialized construction; it was awarded a distinction at the low-cost housing competition organized by the French authorities in the context of the programme "La politique des modelles".
The aims of the competition were:
a) The selection of design teams that could produce architectural projects of higher standards than existing constructions without increase in the construction cost due to lack of coordination between the architect, the structural engineer and the constructor,
b) The involvement of as many construction firms as possible in low-cost housing projects.
The proposed system can involve either traditional construction methods or mass production or a combination of both, thus permitting its application in various regions of France. All flats in the various different buildings include a central vertical core with water, drainage and ventilation installations. Groups of buildings are organized into independent units that can function as an autonomous settlement, sharing of course with neighbouring settlements such items of the infrastructure as roads, alleys, gardens, manufactures, market places, kindergarten and schools.
The illustrations show all buildings designed between 1972 and 1974. The system has found many applications and has been repeatedly corrected in the process.
The design team has served as consultant in several projects and has participated in a number of competitions, thus exposing itself to a multitude of new problems which it has attempted to solve by means of operational research. This approach we believe has a lot to offer to the difficult architectural problem of the creation of "homes" on a large scale.

1.
Group A. Basic dimensions and structural principles.

2,3.
Equipment: central core, water supply, draining system, ventilation.

4-7.
Lists of the components of the facade.

8-10.
Typology of flats. Buildings of four, eight and six flats per storey.

11.
Combination of three types of buildings with a school on the ground level.

12.
Typical entrance with service areas.

13.
Typical three-room flat (69,49 sq.m.).

14.
Typical floor with four flats.

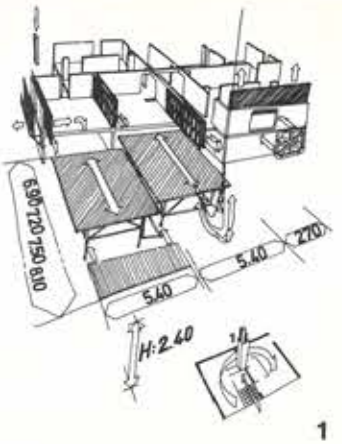

1

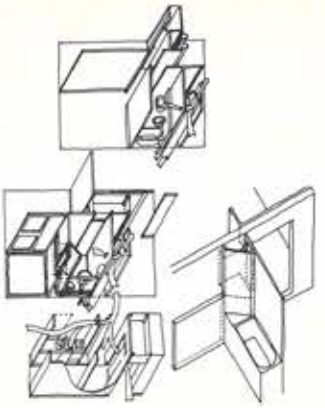
2

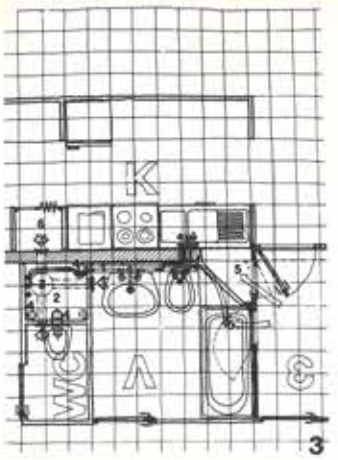

3

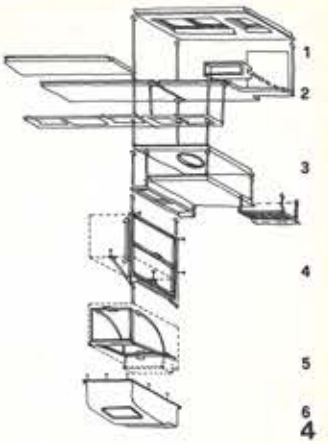

4

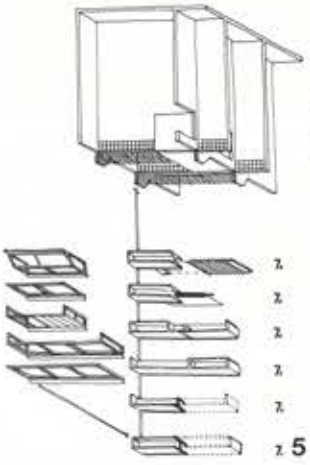
5

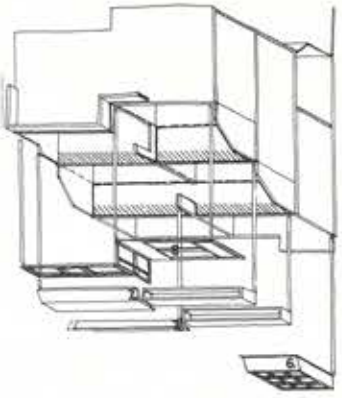
6

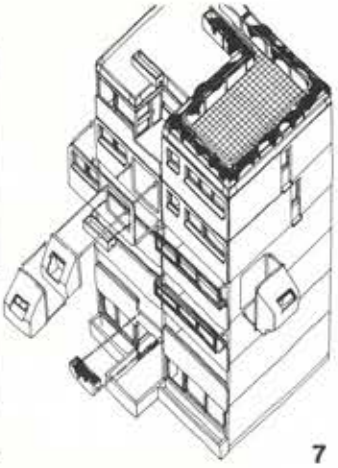
7

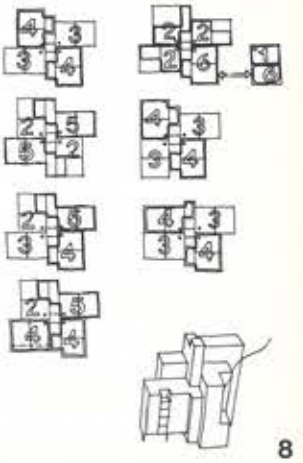
8

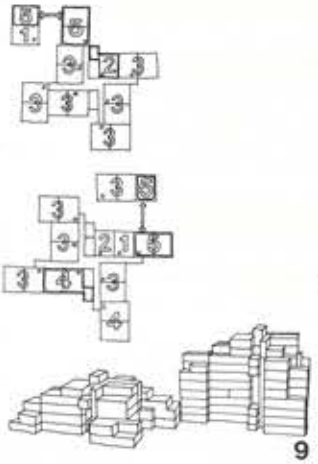
9

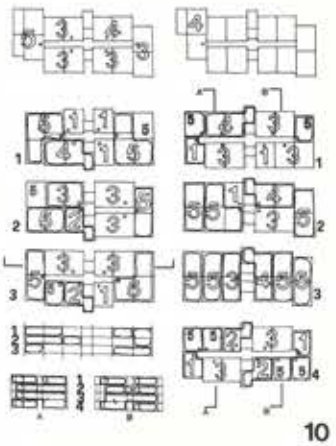
10

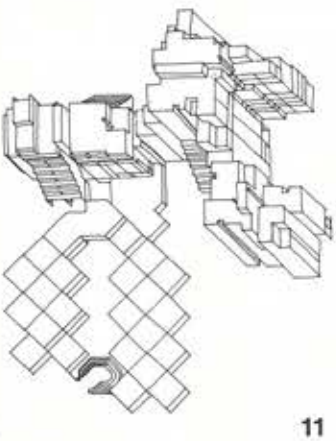
11

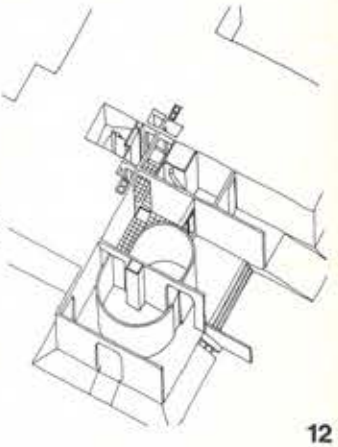
12

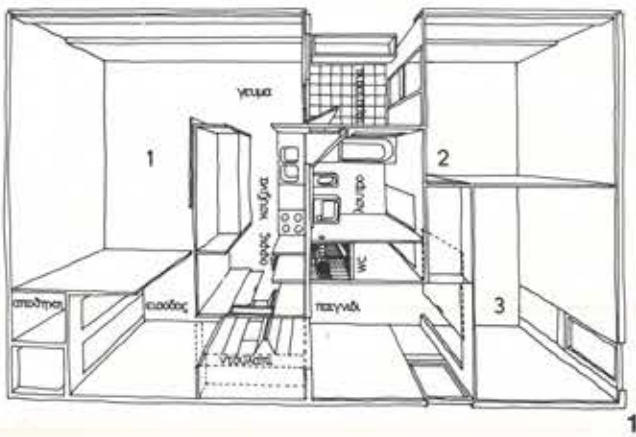

13

14

εινῆς καὶ τὶς κουζίνες. Ἡ ὑδραυλικὴ ἐγκατάσταση κάθε διαμερίσματος περιέχεται σὲ ἕνα προκατασκευασμένο «κάρτερ» καὶ ἔτσι τὸ μόνο ποὺ χρειάζεται εἶναι ἡ σύνδεση μὲ τὶς παροχὲς-ἀποχετεύσεις καὶ ἡ τοποθέτηση τῶν εἰδῶν ὑγιεινῆς. Ὁ πυρήνας εἶναι ἐπισκέψιμος σὲ κάθε διαμέρισμα (σχ. 2 καὶ 3).

Στὰ σχ. 4-7 παρουσιάζεται τὸ σύστημα τῶν συστατικῶν στοιχείων μὲ τὰ ὁποῖα γίνεται ἡ σύνθεση τῶν ὄψεων τῶν διαφόρων τύπων κτιρίων. Διακρίνονται τὰ ἐπίπεδα βαριὰ στοιχεῖα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα (5 τ. περίπου τὸ βαρύτερο), ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ δεχτεῖ διάφορες ἐπεξεργασίες καὶ τὰ ὁποῖα συναρμολογοῦνται ἀπὸ τοῖχο σὲ τοῖχο χωρὶς νὰ φορτίζονται τὰ πατώματα. Ὑπάρχει ὁλόκληρη σειρὰ ἐξαρτημάτων ποὺ μετατρέπουν τὴ λότζια σὲ ἐσωτερικὸ χῶρο ἢ τὴν ἐπεκτείνουν μὲ κέλυφος τύπου «tetrodon» (σχ. 4. 6). Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ σειρὰ «κατοικήσιμη πρόσοψη» ἀπὸ στοιχεῖα μὲ διατομὴ Η (σχ. 5.7) ἢ Γ (σχ. 6.7). Τέλος ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀπὸ ξύλινα πανὼ τύπου σάντουϊτς (σχ. 6.8) ἢ στοιχεῖα τύπου baywindow (σχ. 6.6).

Στὰ σχ. 8-11 παρουσιάζεται ἡ τυπολογία τῶν διαμερισμάτων κάθε κτιρίου τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου. Ἡ μορφὴ τῶν κτιρίων στὴν ἐπιστεψή τους εἶναι ἄμεση συνάρτηση τῆς ὀργανώσεως τῶν λειτουργιῶν τους.

Τὸ σχ. 11 παρουσιάζει μιὰ τυπικὴ σύνθεση μὲ ὑψηλὴ πυκνότητα, ἡ ὁποία περιλαμβάνει στὸ ἰσόγειό της σχολικὲς ἐγκαταστάσεις, καὶ τὸ σχ. 12 τὸν τυπικὸ χῶρο τῆς εἰσόδου μὲ τοὺς διάφορους βοηθητικοὺς χώρους της. Τὰ σχ. 13-18 δείχνουν τὴν ἐξέλιξη ἑνὸς κτιρίου τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου, καὶ τὰ σχ. 19 καὶ 20 τὶς δυνατότητες συνθέσεως κτιρίων σὲ πολεοδομικὸ κάναβο.

Στὰ σχ. 21-27 παρουσιάζονται τὰ στοιχεῖα ἑνὸς ἄλλου κτιρίου τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐνδιάμεσο τριόροφο κτίριο, μὲ ἐσωτερικὸ δρόμο γιὰ τὰ αὐτοκίνητα τῶν κατοίκων, ὑπερυψωμένα πεζοδρόμια, ἐγκάρσια περάσματα καὶ γεφυρωτὰ κλιμακοστάσια. Ὅλα τὰ διαμερίσματα ἔχουν ταράτσα ἢ κῆπο (20% τῆς κατοικήσιμης ἐπιφάνειάς τους). Στὸ σχ. 28 παρουσιάζεται τὸ σύνολο τῶν κτιρίων τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου μὲ τὶς διασυνδέσεις καὶ τὶς τροπολογίες τους.

Ἡ ἔνταξη τῶν κτιρίων σὲ πολεοδομικὸ κάναβο ἔγινε γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦνται μὲ τὴ μεθοδολογία τῶν plan de masse, δηλαδὴ τὴ σχεδίαση τοῦ συνόλου χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ ἐπαρκὴς ἀνάλυση καὶ σύνθεση στὶς μικρομεσαῖες κλίμακες.

Ἡ β' σειρὰ τοῦ μοντέλου «multiplus» ἀκολούθησε ὅλες τὶς ἀρχὲς τοῦ συστήματος (σχ. 33) καὶ βασίζεται σὲ μιὰ διαφοροποίηση τοῦ σκελετοῦ καὶ στὴν ἀντικατάσταση τῶν τοιχίων τῶν 15 ἑκ. ἀπὸ ἕνα δίστηλο ἀμφιπροέχον πλαίσιο (ὑποστυλώματα 30×30 ἑκ. καὶ ζύγωμα 30×50 ἑκ.). Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ δυνατότητα τὰ πλαίσια νὰ τοποθετηθοῦν κάθετα μεταξύ τους, ἔτσι ὥστε νὰ δημιουργοῦνται τρεῖς διαφορετικὲς διατάξεις ὀρόφων (Α, Β, Ι· σχ. 29, 34 καὶ 35). Συνέπεια αὐτοῦ ἦταν ἡ δημιουργία 107 διαφορετικῶν τύπων διαμερισμάτων σὲ ἕνα τυπικὸ κτίριο ἑπτὰ ὀρόφων. Στὴν πραγματικότητα δὲν χρησιμοποιήθηκαν παρὰ ἐλάχιστοι τύποι. Τελικὰ διατηρήθηκε μόνο τὸ κεντρικὸ πλαίσιο σὲ κάθε διαμέρισμα καὶ χρησιμοποιήθηκαν τὰ πλήρη τοιχία τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου.

Οἱ ὄψεις ἀκολούθησαν τὴν τυπολογία τοῦ συστήματος: ζαρντινιέρες μήκους 5,40 μ. ἀπὸ τοῖχο σὲ τοῖχο (σχ. 32.6), ἐλάχιστες τοιχοποιΐες καὶ ξύλινα πανὼ (σχ. 32.6 καὶ 32.8). Οἱ πολυκατοικίες τῆς β' σειρᾶς τοῦ μοντέλου ἔχουν ἐπίσης τὴ δυνατότητα ἐντάξεως σὲ πολεοδομικὸ κάναβο ἀνὰ τέσσερεις, ὀκτὼ ἢ καὶ περισσότερες, ὅπως καὶ τῆς α' σειρᾶς (σχ. 19 καὶ 20). Κάθε κτίριο μὲ τὸ διπλανό του σχηματίζουν ἕνα «πολεοδομικὸ ἄνοιγμα» ποὺ ὁρίζει τὸ «μέσα» καὶ τὸ «ἔξω» τῶν συγκροτημάτων, ἐνῶ τὰ ἰσόγειά τους περιλαμβάνουν μικροεμπορικά, παιδικοὺς σταθμούς, μικρὲς βιοτεχνίες καὶ γενικὰ λειτουργίες κλίμακας γειτονιᾶς.

Μὲ τὴν ἴδια παραλλαγὴ σχεδιάστηκε μιὰ μονοκατοικία μὲ 4-6 δωμάτια καὶ πολλὲς δυνατότητες ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν μετατροπῶν (σχ. 38-41). Ἡ μονοκατοικία μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μαζὶ μὲ ἄλλες ἕνα συγκρότημα maisonettes στὸ ὁποῖο οἱ ἰδιωτικοί, ἡμι-ἰδιωτικοὶ καὶ κοινόχρηστοι χῶροι ἀλληλοδιεισδύουν (σχ. 42).

Ἡ β' σειρὰ τοῦ μοντέλου ὑποβλήθηκε στὸν ἴδιο διαγωνισμὸ μὲ ἐπιτυχία τὸ 1973. Τὸ σύστημα χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης σὲ πολλὲς ἐφαρμογὲς καὶ ἀρχιτεκτονικοὺς διαγωνισμούς. Ὁ διαγωνισμὸς γιὰ 3.000 κατοικίες στὴ νέα πόλη Marne la Vallée, στὰ ἀνατολικὰ τοῦ Παρισιοῦ (1974), συνέβαλε στὴν ἐξέλιξη τοῦ μοντέλου. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ μοντέλα δύο ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν ὁμάδων τὸ μοντέλο «multiplus» πῆρε τὸ β' βραβεῖο (βλ. φωτογραφία).

15-18.
Παραλλαγὲς τυπικοῦ ὀρόφου μὲ τέσσερα διαμερίσματα.

19.
Σύνθεση μὲ τέσσερα, ὀκτὼ καὶ δώδεκα κτίρια τῶν τεσσάρων διαμερισμάτων στὸν ὄροφο.

20.
Σύνθεση τῶν τύπων «4×4», «8×8» καὶ «12×12» σὲ ὀρθογωνικὸ κάναβο.

21.
Ἀξονομετρικὸ ἑνὸς ἐνδιάμεσου κτιρίου (ἰσόγειο καὶ δύο ὀροφοι) μὲ πλάγια στάθμευση στὸ ἰσόγειο, γέφυρα καὶ ὑπερυψωμένο πεζόδρομο.

22.
Τυπολογία διαμερισμάτων τοῦ ἐνδιάμεσου τριόροφου κτιρίου.

23.
Γωνιακὸ ἐνδιάμεσο κτίριο.

24.
Τυπικὸ διαμέρισμα τριῶν δωματίων μὲ ταράτσα.

25.
Σύνθεση σὲ πολεοδομικὸ κάναβο τῶν κτιρίων Χ καὶ Υ.

26.
Ὄψη ἀπὸ τὸν δρόμο.

27.
Ὄψη ἀπὸ τὸν πεζόδρομο.

28.
Ἀξονομετρικὸ κτιρίων τῆς α' σειρᾶς τοῦ μοντέλου.

29.
Βασικὲς διαστάσεις καὶ ἀρχὲς λειτουργίας τῆς β' σειρᾶς τοῦ μοντέλου.

30.
Μερικὴ τυπολογία τοῦ τυπικοῦ ὀρόφου μὲ τέσσερα διαμερίσματα στὸν ὄροφο.

31, 32.
Συστατικὰ στοιχεῖα προσόψεων.

33.
Τυπικὸ διαμέρισμα τριῶν δωματίων τῆς β' σειρᾶς τοῦ μοντέλου.

34.
Τυπικὸς ὄροφος α' τύπου.

15-18.
Variations of the typical floor.

19.
Combination of four, eight and twelve buildings of four-flats per storey.

20.
Combination of types "4×4", "8×8" and "12×12" in a rectangular grid.

21.
Axonometric view of the "intermediate" three-storey building, with parking on the ground floor, bridge and elevated pedestrian way.

22.
Typology of flats of the intermediate three-storey building.

23.
Corner "intermediate" building.

24.
Typical three-room flat with terrace.

25.
Integration of buildings X and Y in a city planning grid.

26.
View from the road.

27.
View from the pedestrian way.

28.
Group A. Axonometric drawing of the buildings.

29.
Group B. Basic dimensions and functional principles.

30.
Partial typology of the typical floor with four flats.

31,32.
Components of the facade.

33.
Group B. Typical three-room flat.

34.
Typical storey, type A.

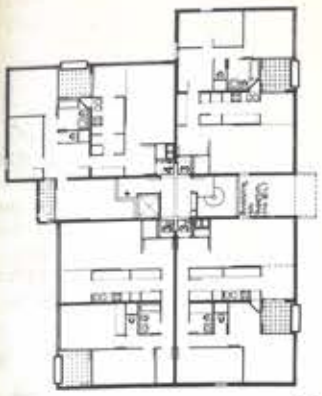

15

16

17

18

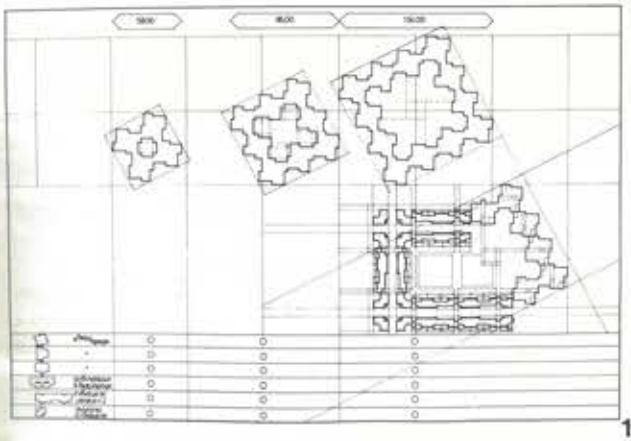

19

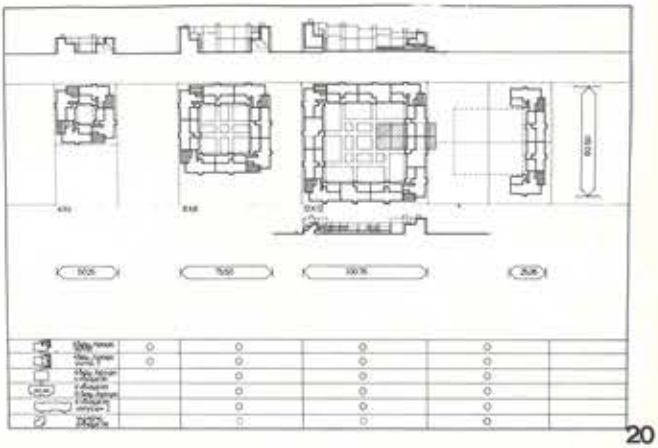

20

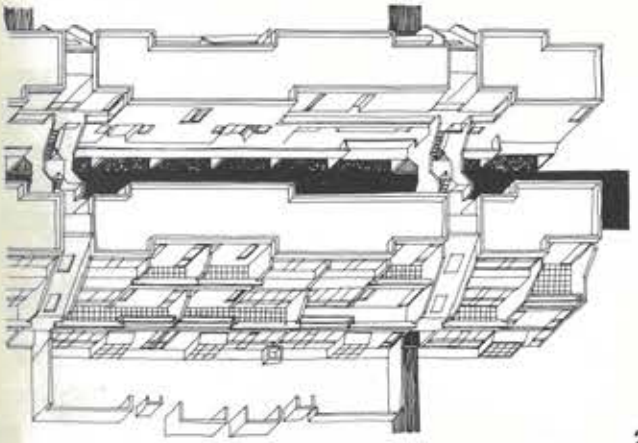

21

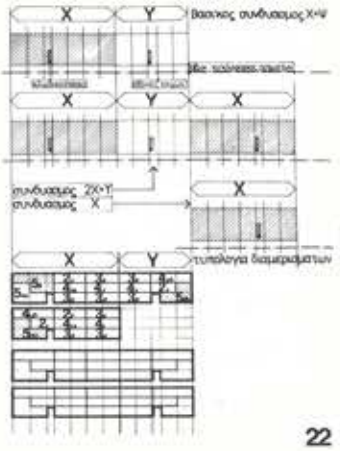

22

23

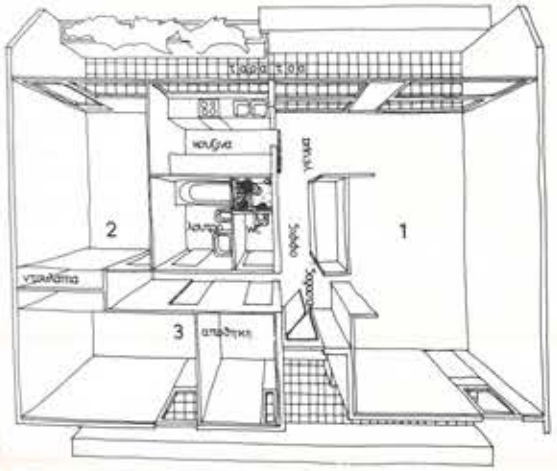

24

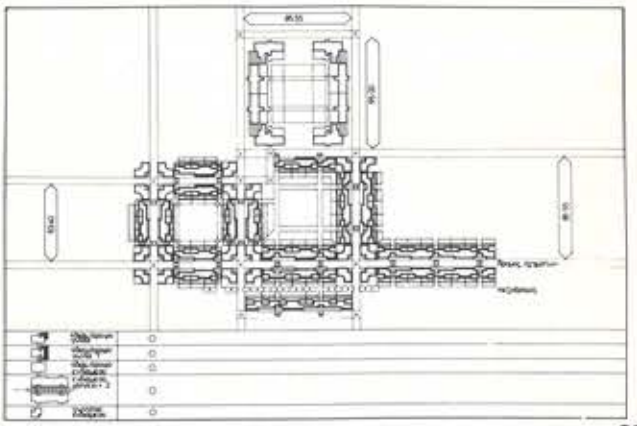

25

26

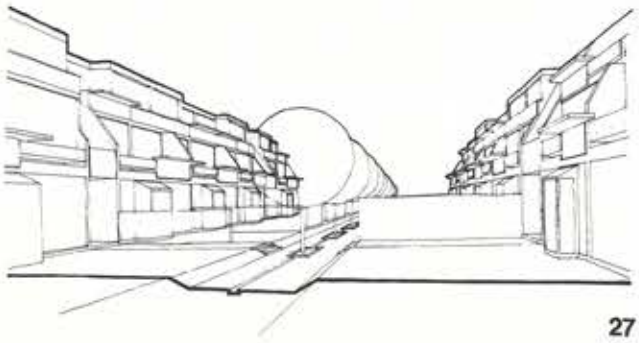

27

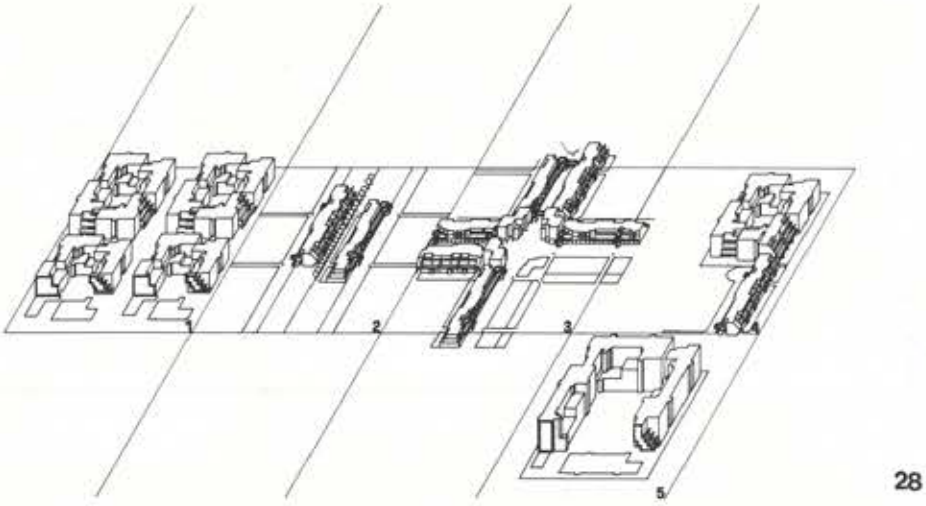

28

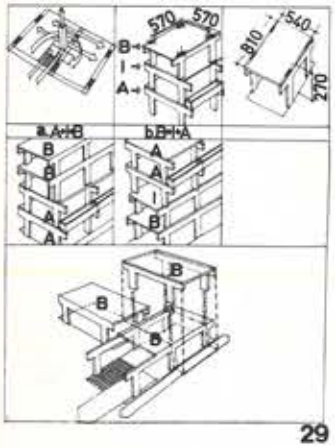

29

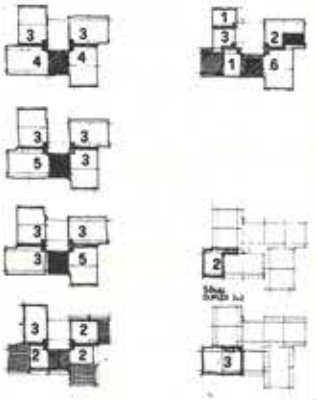

30

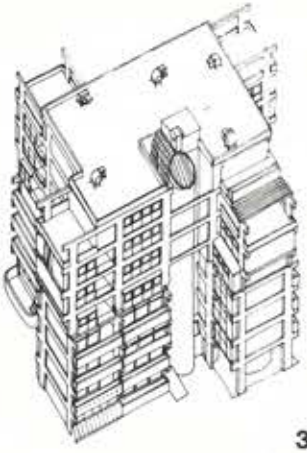

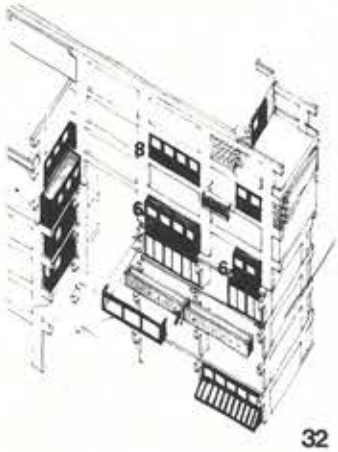

31 32

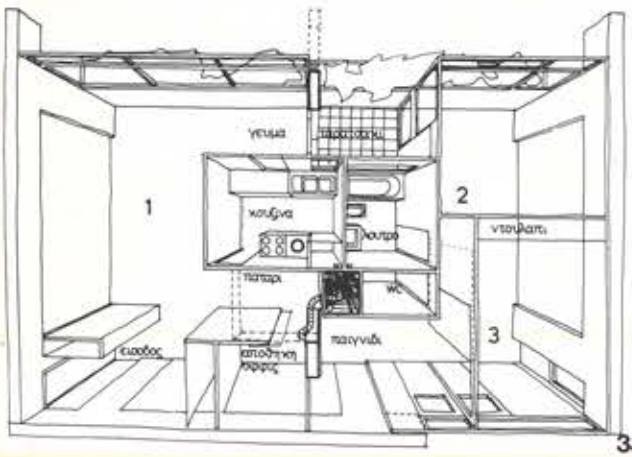

33

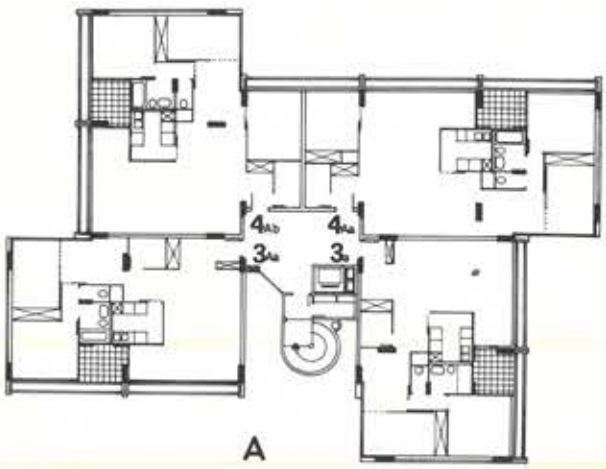

A

34

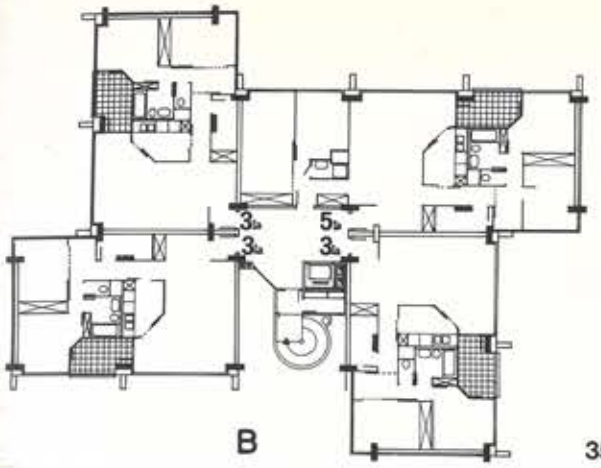

35

36

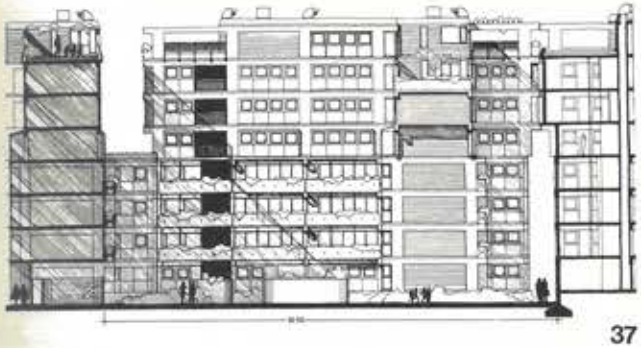

37

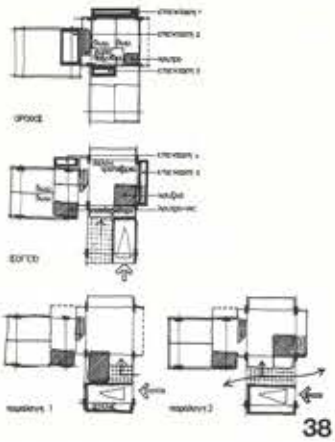

38

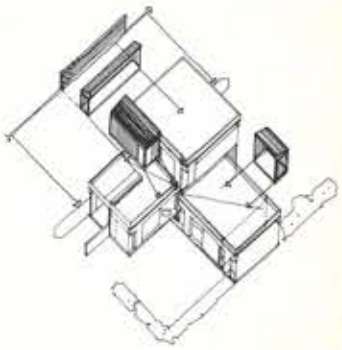

39

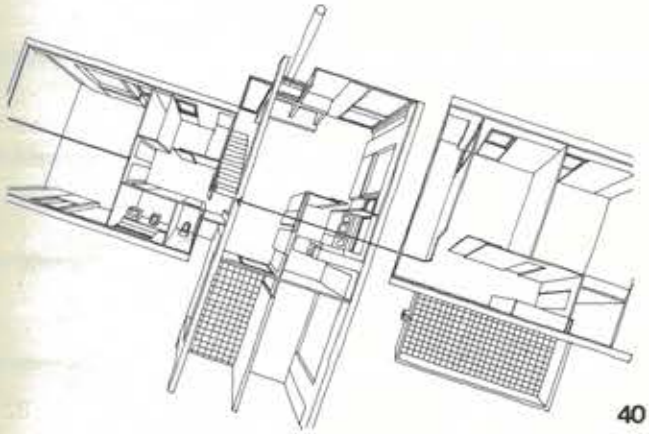

40

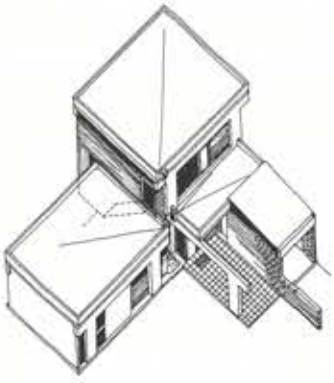

41

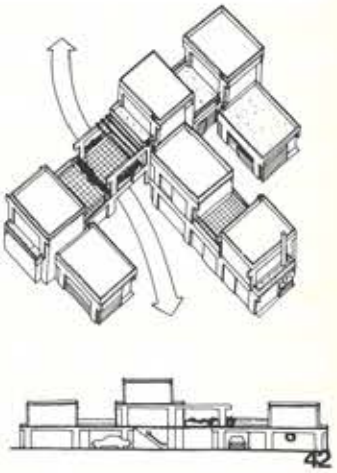

42

35.
Τυπικός όροφος β' τύπου.

36, 37.
Άποψη κτιρίων. «Αύλή» καί «πολεοδομικό άνοιγμα».

38, 39.
Τυπολογία έπεκτάσεων τής μονοκατοικίας.

40-42.
Μονοκατοικία.

35.
Typical storey, type B.

36,37.
View of the buildings. "Court" and "urban gate."

38,39.
Typology of the expansions of one-family house.

40-42.
One-family house.

3

Ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου

στὴν Ἑλλάδα

Ἐπιμέλεια:

τῶν ἀρχιτεκτόνων-πολεοδόμων Α. Βοϊβόνδα, Β. Κιζήλου,

Ρ. Κλουτσινιώτη, Σ. Κονταράτου καὶ Γ. Πυργιώτη

City and regional planning

in Greece

Guest editors:

A. Voivonda, V. Kizilou, R. Kloutsiniotis, S. Kondaratos

and Y. Pyrgiotis, architects and town planners

Προλεγόμενα

Τὸν Μάϊο τοῦ 1976, μιὰ ὁμάδα συναδέλφων, βρεθήκαμε στὰ γραφεῖα τῶν *'Αρχιτεκτονικῶν Θεμάτων* γιὰ νὰ συζητήσουμε μὲ τὸν ἐκδότη-διευθυντὴ τοῦ περιοδικοῦ κατὰ πόσο θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἐκδοθεῖ ἕνα τεῦχος μὲ εἰδικὸ θέμα τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν 'Ελλάδα. Προσπαθήσαμε ἀκόμη νὰ διαπιστώσουμε ἂν εἴχαμε ὅλοι τὸν ἴδιο βασικὰ προβληματισμὸ πάνω στὸ θέμα, ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ ἀναλάβουμε ἀπὸ κοινοῦ τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιμέλειας τοῦ τμήματος. Εἶναι φανερὸ πὼς οἱ ἀπαντήσεις ἦταν θετικές. Πιστεύοντας ὅτι μιὰ πλατιὰ ἀντιπαράθεση ἀπόψεων εἶναι ἀναγκαία γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ πρώτη - ἔστω καὶ ἐλλιπὴς - εἰκόνα τοῦ φάσματος τῶν ἰδεῶν ποὺ ἐπικρατοῦν σ' αὐτὸ τὸν τομέα, ἀπευθυνθήκαμε σὲ φορεῖς καὶ ἄτομα ποὺ ἔχουν ἢ θὰ ὄφειλαν νὰ ἔχουν ἀπόψεις πάνω στὸ θέμα καὶ ζητήσαμε νὰ μᾶς ἀπαντήσουν σὲ ὁρισμένα ἐρωτήματα. Τὰ δύο ἐρωτηματολόγια ποὺ στείλαμε τότε - ἕνα γενικὸ καὶ ἕνα ποὺ ἀπευθυνόταν εἰδικὰ στοὺς μελετητὲς ὁρισμένων ρυθμιστικῶν ἢ χωροταξικῶν σχεδίων - ὁ ἀναγνώστης θὰ τὰ βρεῖ σὲ ἑπόμενες σελίδες, πρὶν ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἀπαντήσεις. Γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε καλύτερα στοὺς ἀποδέκτες τῶν ἐρωτηματολογίων τὸν προβληματισμὸ καὶ τὶς προθέσεις μας, στείλαμε μαζὶ καὶ τὸ ἀκόλουθο κείμενο.

Τὴ στιγμὴ ποὺ προωθεῖται ἀπὸ τὸ Κράτος ἕνα συνολικὸ πλαίσιο νόμων γιὰ τὴν προγραμματισμένη ἐπέμβαση στὸν χῶρο μὲ νομοθετικὰ διατάγματα, ὅπως τὰ περί:
α) 'Αναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων,
β) 'Ενεργοῦ πολεοδομίας,
γ) Ρυθμιστικῶν σχεδίων ἀστικῶν περιοχῶν,
δ) Κοινωφελοῦς 'Επιχειρήσεως Πολεοδομήσεως, Οἰκισμοῦ καὶ Στεγάσεως,
ε) Χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος,
ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ «ρυθμίσουν» τὴν ἰδιοκτησία στὴ γῆ καὶ τὸν τρόπο ἐκμετάλλευσής της·
τὴ στιγμὴ ποὺ κατοχυρώνεται συνταγματικὰ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος, διακηρύσσεται ἐπίσημα ἡ ἀνάγκη διατήρησης τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος (ἀνάθεση μελετῶν γιὰ καταγραφὴ ἀξιόλογων οἰκισμῶν, ἐπίσημη συμμετοχὴ στὸ "Ετος τῆς Εὐρωπαϊκῆς 'Αρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς κλπ.) καὶ προωθεῖται ἔτσι ἡ ἰδεολογία τῆς συνυπευθυνότητας καὶ τῆς δυνατότητας συμμετοχῆς ὅλων στὴν κατανάλωση καὶ προστασία τοῦ περιβάλλοντος·
τὴν ἴδια στιγμή, ἀπὸ τὸν ἴδιο κρατικὸ μηχανισμό, νομιμοποιεῖται ἡ καταστροφὴ τοῦ Βόλου, τῆς 'Ιτέας, τῆς Πύλου, ἐνῶ παράλληλα ὁλοκληρώνεται ἡ ἀποσύνθεση τοῦ οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος στὴ χώρα μας·
τὴν ἴδια στιγμὴ τὰ μονοπώλια ἀναλαμβάνουν σταυροφορία γιὰ τὸ περιβάλλον, ἱδρύοντας ἑταιρεῖες γιὰ τὴν προστασία του.
Εὔλογα λοιπὸν προκύπτουν τὰ παρακάτω ἐρωτήματα:

Εἶναι τὸ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων παραγωγῆς στὴ χώρα μας τέτοιο ποὺ νὰ ἀπαιτεῖ ἢ νὰ δικαιολογεῖ τὴν προσπάθεια συμβιβασμοῦ ἀτόμων, ὁμάδων μιᾶς τάξης ἢ τάξεων - καὶ ποιῶν ἀκριβῶς - μὲ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα στὸν χῶρο;
Εἶναι πιὰ τόσο πιεστικὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο τρόπο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας μας, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ ἀλλιῶς ἡ μεγιστοποίηση τοῦ ἀποτελέσματος ποὺ ἐπιδιώκεται παρὰ μόνο μὲ τὴν κρατικὴ ρυθμιστικὴ διαιτησία;
Μήπως βρισκόμαστε σὲ κάποιο στάδιο ἀνάπτυξης, ὅπου ἡ ὕπαρξη προγραμματισμοῦ καὶ κρατικῆς ρυθμιστικῆς διαιτησίας ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὶς ἐπενδύσεις κεφαλαίων στὴ χώρα μας;
'Από τὴν ἄλλη μεριά, μήπως ἐμφανίζονται ἢ μήπως ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ ἐμφανιστοῦν ἀντίρροπες ὁμάδες πίεσης - καὶ ποιές - μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ κύκλωμα ἐκείνων ποὺ ἀποφασίζουν γιὰ τὴν παραγωγὴ καὶ κατανάλωση τοῦ περιβάλλοντος; Μήπως, δηλαδή, ὑπάρχει τρόπος ἡ ὀργάνωση τοῦ οἰκιστικοῦ χώρου νὰ ξαναγίνει ἀποτέλεσμα τῆς φυσικῆς ἀνταπόκρισης τοῦ ἀνθρώπου στὶς ἀνάγκες του;
Μονοσήμαντες ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε καὶ σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄλλα ποὺ προκύπτουν δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δοθοῦν. 'Η εἰκόνα τοῦ μέλλοντος σὰν προβολὴ τῶν τάσεων τοῦ παρόντος, ποὺ σημαίνει ἀπαντήσεις στὰ προβλήματα μὲ βάση τὴ διατήρηση καὶ ἀναπαραγωγὴ τῶν σημερινῶν δομῶν, ἀμφισβητεῖται ἀπὸ εὐρύτατα στρώματα τῆς κοινωνίας, τόσο στὸ ἐπίπεδο τοῦ «δυνατοῦ» ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ «ἐπιθυμητοῦ». 'Η ἀμφισβήτηση αὐτή, ποὺ ἐμπεριέχει τὴν ἀντιπαράθεση στὶς ὑπάρχουσες τάσεις διαφορετικῶν «ὁραμάτων» γιὰ τὸ μέλλον, εἶναι σίγουρο ὅτι ὁδηγεῖ σὲ διαφορετικὲς ἑρμηνεῖες καὶ ἀπαντήσεις.
'Η ἔκφραση διαφορετικῶν ἀπόψεων καὶ ὑποθέσεων πάνω στὸ θέμα τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου στὴν 'Ελλάδα πιστεύουμε πὼς θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μιὰ συμβολή, ἕνα ξεκίνημα, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς προβληματισμοῦ γιὰ εὐρύτερη ἐνημέρωση καὶ εὐαισθητοποίηση, ποὺ θὰ προχωροῦσε πέρα ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν «εἰδικῶν» καὶ σὲ ἄλλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ.
Πιστεύουμε, δηλαδή, πὼς τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ μιὰ συνειδητὴ παρέμβαση - μὲ τὴν ἔννοια τῆς πολιτικῆς πράξης - στὴν περιοχὴ ὅπου κινεῖται αὐτὴ ἡ ἔρευνα, εἶναι ἡ μελέτη καὶ ἀποκάλυψη τῶν διαδικασιῶν ποὺ ὁδηγοῦν στὰ συγκεκριμένα ἀποτελέσματα.
Αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ φιλοδοξία τῆς ἔρευνάς μας καὶ ἀπὸ αὐτὴν προκύπτει ἡ διάρθρωση τοῦ εἰδικοῦ τμήματος τῶν «'Αρχιτεκτονικῶν Θεμάτων» στὴν ὁποία θὰ ἐνταχθεῖ:
α) 'Ιστορικὸ τῆς κρατικῆς παρέμβασης στὴ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τὸ 1830 ὡς σήμερα. Θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ καταγραφὴ γενικῶν ἱστορικῶν καὶ εἰδικῶν στοιχείων καὶ ὁ συσχετισμός τους ἀπὸ τὴ συντακτικὴ ἐπιτροπή.
β) Χαρτογράφηση τῶν μελετῶν ποὺ ἔχουν ἐκπονηθεῖ ἀπὸ δημόσι-

ους φορεῖς ἢ ἰδιῶτες μελετητές ἀπό τό 1960 καί μετά.
γ) Ἐμπειρία πού ἔχει ἀποκτηθεῖ ἀπό τίς μελέτες τῆς τελευταίας περιόδου. Θά ἐπιχειρηθεῖ μιά ἐπιλεκτική παρουσίαση μέ βάση τό εἶδος καί τή γεωγραφική θέση τῶν μελετῶν, καθώς καί τούς φορεῖς ἀνάθεσης καί μελέτης. Τό μέρος αὐτό θά καλυφθεῖ ἀπό τίς ἀπαντήσεις τῶν μελετητῶν (δημόσιων ὑπηρεσιῶν καί ἰδιωτῶν).
δ) Θεωρητική ἀντιπαράθεση ἀπόψεων γιά τά αἴτια καί τίς ἐπιδιώξεις τῆς κρατικῆς παρέμβασης στόν χῶρο στή μεταπολεμική Ἑλλάδα. Τό μέρος αὐτό θά καλυφθεῖ ἀπό τίς ἀπαντήσεις κρατικῶν ὀργανισμῶν καί ὑπηρεσιῶν, κοινωνικῶν καί πολιτικῶν φορέων, καθώς καί ἀτόμων.

Οἱ διαπιστώσεις πού εἴχαμε κάμει τότε, καί πού μᾶς εὐαισθητοποίησαν σέ σημεῖο πού νά κρίνουμε ἀναγκαία μιάν ἀκόμη παρέμβαση σ' αὐτό τόν χῶρο, ἐξακολουθοῦν νά ἰσχύουν. Στό διάστημα μάλιστα πού μεσολάβησε, ἐντάθηκε ἡ ἀνησυχία πού εἶχε ἀρχίσει γύρω ἀπό αὐτά τά θέματα, ὅπως εὔκολα θά ἔχει διαπιστώσει ὁποιος παρακολουθεῖ τήν κυβερνητική δραστηριότητα, τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐνδιαφερομένων καί τήν πληθώρα τῶν δημοσιευμάτων.
Θά σταθοῦμε σέ μερικές ἀπό αὐτές.
Ἡ πρωτοβουλία ὡς πρός τό εἶδος τῶν θεμάτων καί τό πότε καί πῶς προβάλλονται ἐξακολουθεῖ νά ἀνήκει στήν πολιτεία. Ἡ συχνότητα μέ τήν ὁποία ἐκφράζει τίς προθέσεις της εἶναι σχεδόν καθημερινή, ὁ τρόπος ὅμως κάθε ἄλλο παρά συνακόλουθος. Παράλληλα μέ τή δημιουργία «νομοθετικῶν πλαισίων» γιά τή ρύθμιση τοῦ χώρου, παίρνονται καθημερινά κυβερνητικές ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν εἴτε τήν ἐπίλυση προβλημάτων πού ἔχουν προκύψει εἴτε τήν προώθηση ἐμφανῶν καί ἀφανῶν στόχων:
• "Αρθρα στό Σύνταγμα, νόμοι γιά τή χωροταξία καί τό περιβάλλον, καί γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ στεγαστικοῦ προβλήματος.
• Βόλος, Ἰτέα, Πύλος, Ἐθύλ, πυρετός στήν κατεδάφιση τῶν «αὐθαιρέτων».
• Χωροταξικό σχέδιο καί πρόγραμμα ἀνάπτυξης τῆς χώρας, χωροταξικό τῆς Ἀθήνας, ρυθμιστικό τῆς Ἀθήνας.
• Ἀεροδρόμιο, πολιτιστικές λειτουργίες, διοικητικό κέντρο, ξενοδοχειακές καί ἀθλητικές ἐγκαταστάσεις, ἀρτηρίες μεγάλης κυκλοφορίας, ἕνα ἑκατομμύριο δέντρα κ.ἄ., ὅλα αὐτά στήν Ἀθήνα.
Φαίνεται πώς ἡ πολιτεία δέν εἶναι σέ θέση νά συμβιβάσει τίς ὁμάδες πού ἔχουν πρόσβαση στήν ἐξουσία, ἀλλά καί ἀντιμαχόμενα συμφέροντα πάνω στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά καταναλωθεῖ ὁ ἑλληνικός χῶρος. Ἡ ἀντίφαση αὐτή, ἐγγενής στό καπιταλιστικό σύστημα, πολλές φορές εἶναι τέτοια ὥστε οἱ κατευθύνσεις πού παίρνει ἡ «ἀνάπτυξη» νά ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τίς δηλωμένες προθέσεις τοῦ συστήματος καί νά μή συμβιβάζονται ἀπόλυτα μέ τήν ἰδεολογία του.
Στίς δημόσιες ἐκδηλώσεις καί τήν ἀρθρογραφία πού ξεκίνησαν μέ ἀφορμή τίς κρατικές πρωτοβουλίες, διακρίνουμε δύο κύριες τάσεις ὡς πρός τήν ἀντιμετώπιση τῆς ρυθμιστικῆς διαδικασίας, πού ἐμφανίζονται ἀντιθετικές.
Ἡ μιά τάση - πού θεωρεῖται ἀναχρονιστική καί δέν εἶναι πιά τόσο φανερή - παρουσιάζει τή ρυθμιστική διαδικασία σάν αὐτόνομο φαινόμενο καί ὄχι σάν φαινόμενο πού προκύπτει ἀπό τή λειτουργία τῶν δομῶν τοῦ συστήματος. Ἡ προβολή αὐτῆς τῆς θέσης σημαίνει οὐσιαστικά ὅτι δέν ὑπάρχει κάν ἀντικείμενο συζήτησης, ἀφοῦ κάθε προσπάθεια γιά ἐπέμβαση στό ἀποτέλεσμα περνάει ἔξω ἀπό τούς παράγοντες πού τό δημιουργοῦν. Ὁ συσχετισμός αὐτῶν τῶν παραγόντων μέ τό ἀποτέλεσμα θά μποροῦσε νά ὁδηγήσει στή συνειδητοποίηση τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο παράγεται ὁ χῶρος καί ἐπομένως στήν πολιτικοποίηση τῶν σχετικῶν ζητημάτων. Γιά νά ἀποφευχθεῖ ἀκριβῶς αὐτή ἡ πολιτικοποίηση, ἡ ρυθμιστική διαδικασία παρουσιάζεται ὡς ἁπλή τεχνική διαδικασία, πού ἡ ἐφαρμογή της διεκπεραιώνεται μέ ἁπλά διοικητικά μέτρα.
Ἡ ἄλλη τάση - καθολική σχεδόν σήμερα - προβάλλει τήν ἀντίθετη ἄποψη καί κρίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀντιπροσωπευτική συμμετοχή στή λήψη τῶν ἀποφάσεων γιά θέματα πού ἀφοροῦν τή ρύθμιση τοῦ χώρου. Ποιά «συμμετοχή» ὅμως ἐπιτρέπουν οἱ συνθῆκες καί τί ἐξυπηρετεῖ αὐτή ἡ θέση; Ἡ πλήρης ἔλλειψη παιδείας σ' αὐτά τά θέματα, παιδείας ἱκανῆς νά ὁδηγήσει σέ λαϊκά αἰτήματα πού μέ τή σειρά τους θά ἐπηρεάσουν τίς δομές, συνεπάγεται τή «συμμετοχή δι' ἀντιπροσώπων» - ἀντιπροσώπων πού ἔχουν τήν κατάλληλη παιδεία καί πού μποροῦν νά καταστοῦν συνυπεύθυνοι γιά τίς ὁποιες ἐπιπτώσεις τῶν ἀποφάσεων. Ἔτσι δίνεται στόν λαό ἡ ἐντύπωση ὅτι «συμμετέχει» καί ὅτι εἶναι «σωστό» νά λειτουργεῖ μέ ἀντιπροσώπους. Αὐτά, στή χειρότερη περίπτωση. Στήν καλύτερη, ὁ λαός μένει ἀδιάφορος. Ἔχει δηλαδή ἐπιτευχθεῖ τό ἴδιο ἀποτέλεσμα: ἡ μή πολιτικοποίηση. Καί ἐδῶ κερδισμένος βγαίνει αὐτός πού παίρνει ἀρχικά τήν πρωτοβουλία. Πιό συγκεκριμένα. "Οταν τό σύστημα βρίσκεται σέ ἀδιέξοδο καί δέν μπορεῖ νά ἀντιμετωπίσει ἕνα πρόβλημα πού τό ἴδιο δημιουργεῖ, ἡ τεχνοκρατία προσπαθεῖ νά βρεῖ τρόπους νά ἐντοπίσει τίς ἀντιθέσεις καί νά τίς ἐνσωματώσει. Ἔτσι δημιουργοῦνται νέα ἐρείσματα ἐπιβίωσης γιά τό σύστημα, τέτοια μάλιστα πού δέν πρόκειται νά ἀνακόψουν τήν πορεία τῆς «ἀνάπτυξης» ὅπως τό ἴδιο τήν ἐννοεῖ.
Ἀρχίζει ὅμως νά διακρίνεται ἀμυδρά καί μιά τρίτη τάση. Ἀναφερόμαστε στούς φορεῖς ἢ τά ἄτομα πού σκοπεύουν στήν ἐφαρμογή μιᾶς ἄλλης τακτικῆς, αὐτῆς πού περνάει μέσα ἀπό τήν ἀποκάλυψη τῶν δομῶν καί καταλήγει στή συνειδητή πολιτική πράξη.
Τελειώνοντας, σημειώνουμε πώς ἡ ἔρευνά μας δέν βρῆκε τήν ἀνταπόκριση πού περιμέναμε. Θεωροῦμε ὡς ἕνα βαθμό «φυσιολογική» τήν ὀκνηρία ἢ ἀδιαφορία πού ἔδειξαν οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες. Ἀντίθετα, μᾶς ἐκπλήσσει ἡ δυστοκία ὁρισμένων πολιτικῶν φορέων. Πρέπει κανείς νά ἀναζητήσει βαθύτερους λόγους ἢ νά σταματήσει στίς δυσκολίες πού ὀφείλονται σέ «ὑποκειμενικές συνθῆκες»; Δέν γνωρίζουμε. Ἀκόμη, ὑπάρχουν καί οἱ ἀντιρρήσεις πού διατύπωσε μιά ὁμάδα συναδέλφων, ὅτι δηλαδή ἔρευνες σάν κι αὐτή δέν πρέπει νά γίνονται μέ ἰδιωτική πρωτοβουλία, ἀλλά ἀπό τό Δημόσιο καί τούς φυσικούς φορεῖς τῶν τεχνικῶν. Δέν διαφωνοῦμε. Ἀρκεῖ νά γίνονται.

Ἡ συντακτική ἐπιτροπή

Ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα. Μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἐπισκόπηση

Εἰσαγωγή

Οἱ κρατικὲς προσπάθειες γιὰ τὴ ρύθμιση καὶ ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου δὲν ἀποτελοῦν καινούριο φαινόμενο. Ἀρχίζουν ἀμέσως μετὰ τὴ σύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Στὸ συνοπτικὸ - καὶ συνεπῶς ἁπλουστευτικὸ - ἱστορικὸ ποὺ ἀκολουθεῖ, ἐπιχειρεῖται μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση τῶν χαρακτηριστικότερων φάσεων καὶ ἐκδηλώσεων αὐτοῦ τοῦ φαινομένου σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸν κυρίαρχο χαρακτήρα κάθε ἐποχῆς.

Καθὼς ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου ἐντάσσεται στὰ πλαίσια ἑνὸς εὐρύτερου οἰκονομικοκοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ, οἱ ἑκάστοτε κρατικὲς παρεμβάσεις σκοπεύουν δύο εἰδῶν στόχους:

α) τοὺς πρακτικούς, δηλαδὴ τὰ συγκεκριμένα ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα ἀποβλέπει ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ρύθμισης, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τοῦ κεφαλαίου,

β) τοὺς ἰδεολογικούς, ὅπου προβάλλονται ἡ «κοινὴ ὠφέλεια», τὸ «κράτος ρυθμιστὴς τῶν συγκρούσεων τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων» κ.ἄ.

Ἡ σχέση τῶν ἑκάστοτε προθέσεων τῆς κρατικῆς δραστηριότητας, ὅπως ἐκφράζονται στὶς προσπάθειες ρύθμισης τοῦ χώρου, καὶ τῶν ἱστορικῶν φαινομένων ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἀντίστοιχη ἐποχή, δὲν εἶναι πάντοτε ἄμεσα ἀντιληπτή. Ἄλλοτε ἡ παρέμβαση εἶναι προγραμματικὴ καὶ γίνεται γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἕνα ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα, ἄλλοτε εἶναι διορθωτικὴ καὶ γίνεται γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μιὰ ἤδη δημιουργημένη κατάσταση. Παράλληλα, ὁ βαθμὸς στὸν ὁποῖο οἱ προθέσεις τῆς παρέμβασης ὑλοποιοῦνται σὲ ἀποτελέσματα ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῶν ἴδιων τῶν προθέσεων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ γενικὴ πολιτικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ συγκεκριμένη περίοδο. Ἀκόμη, ἡ παρέμβαση διέπεται ἀπὸ μιὰ ἰδεολογία ποὺ εἴτε προωθεῖται γιὰ κατανάλωση καὶ συνήθως συμφωνεῖ μὲ τὰ ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα, εἴτε ἀποτελεῖ κατάλοιπο προηγούμενης ἱστορικῆς περιόδου καὶ μπορεῖ νὰ μὴν ἐναρμονίζεται ἀπόλυτα μὲ αὐτά. Ἑπομένως, ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς παρέμβασης προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς προθέσεις, τὶς συγκεκριμένες ἱστορικὲς συνθῆκες καὶ τὶς μεταξύ τους σχέσεις.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἔχουν ἐλάχιστα μελετηθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Στὰ συγγράμματα γενικῆς ἱστορίας μόνο ὁρισμένες νύξεις μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἐλάχιστες εἶναι οἱ μονογραφίες ποὺ ἀναφέρονται σὲ κάποιες συγκεκριμένες ἐκδηλώσεις ἢ ὄψεις αὐτῶν τῶν φαινομένων. Τὸ ἱστορικὸ ποὺ ἀκολουθεῖ καὶ ποὺ καλύπτει 150 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας δὲν φιλοδοξεῖ βέβαια νὰ καλύψει αὐτὸ τὸ κενό, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ προβάλει ὡς ἀπόλυτα ἔγκυρα τὰ ὁποιαδήποτε, ἔστω καὶ γενικά, συμπεράσματα. Ἐπιχειρεῖ ἁπλῶς νὰ συσχετίσει τὶς πιὸ γνωστὲς χωροταξικὲς καὶ πολεοδομικὲς πρωτοβουλίες τῆς κρατικῆς πολιτικῆς μὲ τὶς γενικὲς ἱστορικὲς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐκδηλώθηκαν στὸ παρελθόν, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσει κάποιο διαχρονικὸ ὑπόβαθρο στὴν προσπάθεια κατανόησης τοῦ χαρακτήρα καὶ τῶν σημερινῶν πρωτοβουλιῶν τῆς πολιτείας σὲ αὐτὸ τὸν τομέα. Ὅπως εἶναι φυσικό, σὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση ἑνὸς τόσο πολύπλοκου θέματος, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ σχηματοποιήσεις. Ἀκόμη καὶ οἱ τομὲς ποὺ γίνονται γιὰ τὴ διαίρεση τοῦ ἱστορικοῦ σὲ περιόδους ἐνέχουν μοιραῖα κάποια αὐθαιρεσία, μιὰ καὶ συνήθως τὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν κάθε περίοδο ἐνυπάρχουν ὡς ἕνα βαθμὸ καὶ στὴν προηγούμενη ἢ τὴν ἑπόμενη.

Ἀπὸ τὴν Ἀνεξαρτησία ὡς τὴν ἔξωση τοῦ Ὄθωνα

Κεντρικὸ γεγονὸς τῆς πρώτης μεταπελευθερωτικῆς περιόδου - γεγονὸς ποὺ προσδιόρισε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ βασικὴ δομὴ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου - στάθηκε ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τοῦ νεοσύστατου κράτους στὴν Ἀθήνα, τότε ἀκόμη ἕνα χωριὸ ποὺ ἀριθμοῦσε ἐλάχιστες χιλιάδες κατοίκους. Τὴν ἰδέα τὴν εἶχαν συλλάβει οἱ ἴδιοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ εἶχαν ζητήσει ἀπὸ τὸν Καποδίστρια νὰ διατάξει τὴ σύνταξη ρυμοτομικοῦ σχεδίου. Ὁ κυβερνήτης ὅμως θεώρησε μιὰ τέτοια φροντίδα τουλάχιστον ἄκαιρη. Ἐξάλλου τὴν τιμὴ νὰ γίνουν πρωτεύουσα διεκδικοῦσαν καὶ ἄλλες πόλεις - ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιο. Ὑπῆρξε ἀκόμη καὶ ἡ σκέψη νὰ μεταφέρεται ἡ ἕδρα τῆς κυβέρνησης σὲ διάφορες πόλεις ἀπὸ νότο πρὸς βορρὰ μέχρι νὰ καταλήξει στὴν Κωνσταντι-

1.
Τὸ σχέδιο τῶν Κλεάνθη καὶ Σάουμπερτ γιὰ τὴν Ἀθήνα (1833). Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ι. Τραυλοῦ, «Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν», Ἀθήνα 1960.

2.
Τὸ σχέδιο Κλέντσε γιὰ τὴν Ἀθήνα (1834). Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ι. Τραυλοῦ, «Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν», Ἀθήνα 1960.

1.
The master plan for Athens by Kleanthis and Schaubert (1833).

2.
The master plan for Athens by Klenze (1834).

City and regional planning in Greece. A historical survey

This article attempts to present a historical survey of spatial planning in modern Greece. The regulation of space is seen as part of a larger framework of economic and social planning. In this framework, state intervention can be analyzed in two ways:
a) Ideologically, where intervention is equated with "the public interest", and "the regulation of countervailing interests", and
b) In the light of its direct results as e.g. to serve the interests of capital, or of the dominant social classes.
The intentions of state intervention are not always explicit or easily detectable. Sometimes the intervention aims to "plan", to achieve desirable ends. Most often it attempts to correct the results of wider socioeconomic processes.
The degree to which the intentions of state planning policy materialize depends on the political situation. Still, this policy is often cloaked by the ideology that the dominant classes wish to instill on the public.
This historical survey is an attempt to present state policy towards city and regional planning by breaking the history of modern Greece into several periods and analysing this policy and its implementation under the concrete socioeconomic framework of each period. It must be pointed out that such phenomena have barely been studied in Greece. As a first attempt, this study is bound to be incomplete and somehow arbitrary in the periodization of Greek history and in the ways events are related to each other, particularly in the more recent decades and in the present.

From Independence to the expulsion of king Otto

The central event of the post-independence period which bore a determining influence on the basic structure of Greece is the nomination of Athens, which at that time was a small town of a few thousand inhabitants, as the capital of the newborn State. Many other towns claimed this role. The decision was finally taken by the

νούπολη. Οἱ 'Αθηναῖοι ὅμως δὲν ἀδράνησαν καὶ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Καποδίστρια, πέτυχαν ἀπὸ τὴν προσωρινὴ κυβέρνηση τὴν ἀνάθεση τῆς σύνταξης πολεοδομικοῦ σχεδίου γιὰ τὴν 'Αθήνα στοὺς ἀρχιτέκτονες Κλεάνθη καὶ Σάουμπερτ, ποὺ εἶχαν ἤδη προχωρήσει στὴν τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τῆς περιοχῆς. Τὰ πράγματα ὡστόσο θὰ εἶχαν ἴσως ἐξελιχθεῖ διαφορετικά, κυρίως ἐπειδὴ ἀντιδροῦσαν ἔντονα οἱ Μωραΐτες, ἂν ὁ ἀρχαιολάτρης βασιλιὰς τῆς Βαυαρίας δὲν ἤθελε σώνει καὶ καλὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ ὁ γιός του στὴν παλαιὰ ἔνδοξη πόλη. Ἔτσι, πέντε μῆνες μετὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ὄθωνα στὴν Ἑλλάδα καὶ τρεῖς μόλις μῆνες μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Τούρκου φρουράρχου ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, δημοσιεύεται τὸ διάταγμα ποὺ ὁρίζει τὴν 'Αθήνα πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου (29 Ἰουνίου 1833). Σχεδὸν ταυτόχρονα ἐγκρίνεται, μὲ μικρὲς τροποποιήσεις, τὸ σχέδιο ποὺ ἔχουν ἐκπονήσει οἱ Κλεάνθης καὶ Σάουμπερτ. Τὸ μεγαλόπνοο αὐτὸ σχέδιο, ποὺ προβλέπει πλατιὲς λεωφόρους καὶ μιὰ ἐκτεταμένη ἀρχαιολογικὴ ζώνη γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, δὲν πρόκειται ὅμως νὰ ἐφαρμοστεῖ, γιατὶ ξεσηκώνει πολλὲς διαμαρτυρίες· ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν ποὺ πέφτουν «ἐντὸς σχεδίου» καὶ ὁρισμένους κερδοσκόπους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς παλαιᾶς πόλης ποὺ κινδυνεύουν νὰ ξεσπιτωθοῦν μὲ τὶς ρυμοτομήσεις. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν ἐφαρμόζεται καὶ τὸ δεύτερο, συντηρητικότερο σχέδιο ποὺ ἐκπονεῖ μὲ ἐντολὴ τῆς 'Αντιβασιλείας ὁ ἀρχιτέκτονας τῆς βαυαρικῆς αὐλῆς Κλέντσε. Ἡ ταυτόχρονη σχεδὸν προώθηση τοῦ Β.Δ. «περὶ ὑγιεινῆς οἰκοδομῆς πόλεων καὶ κωμῶν» (1835), ξεσηκωμένου ἀπὸ τὴ γερμανικὴ πολεοδομικὴ νομοθεσία ποὺ πολὺ λίγο ἀνταποκρινόταν στὶς ἀνάγκες τῶν ἑλληνικῶν οἰκισμῶν, δὲν βοηθάει καὶ τόσο. Μὲ βάση τὸ σχέδιο τοῦ Κλέντσε ἀνοίγονται βέβαια οἱ πρῶτοι δρόμοι (Αἰόλου, 'Αθηνᾶς, Ἑρμοῦ), χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν λυθεῖ προηγουμένως τὰ προβλήματα στέγασης καὶ ἀποζημίωσης τῶν κατοίκων ποὺ θίγονται. Οἱ διαμαρτυρίες τους, ἀλλὰ καὶ οἱ πιέσεις τῶν κερδοσκόπων, ὁδηγοῦν μοιραῖα σὲ πολλὲς τροποποιήσεις τοῦ σχεδίου. Ἔτσι, ἡ νέα πρωτεύουσα ἀρχίζει νὰ χτίζεται οὐσιαστικὰ πάνω στὰ χνάρια τῆς παλαιᾶς πόλης. Τοὺς δρόμους της πασχίζει ἀργότερα νὰ εὐθυγραμμίσει καὶ νὰ διαπλατύνει ἡ στρατιωτικὴ διεύθυνση μηχανικοῦ ποὺ ἀπὸ τὸ 1847 ἔχει ἀναλάβει τὴν ἁρμοδιότητα ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου. Ὁ ζῆλος ὅμως τῶν στρατιωτικῶν μηχανικῶν ξεπερνᾶ κατὰ κανόνα τὰ ὅρια τῶν διαθέσιμων γιὰ ἀποζημιώσεις πιστώσεων καὶ τὰ ἔργα προχωροῦν συνήθως μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ἀστυνομίας ποὺ χωρὶς διατυπώσεις πετάει στὸν δρόμο τοὺς κατοίκους τῶν ρυμοτομούμενων σπιτιῶν. Στὴν πολεοδομία, ὅπως καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς, ὁ ρομαντισμὸς τῶν Βιττελτσβάχων συμβιβάζεται πολὺ εὔκολα μὲ τὴν αὐθαιρεσία τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους.

Στὴ διάρκεια ὡστόσο τῆς τριαντάχρονης ὀθωνικῆς βασιλείας ἡ 'Αθήνα ἐδραιώνεται ὡς διοικητικὸ κέντρο τοῦ νέου κράτους, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὑποκαθιστώντας γρήγορα τὸ Φανάρι. Τότε χτίζονται, εἴτε ἀπὸ τὸν ἀναιμικὸ κρατικὸ προϋπολογισμὸ εἴτε μὲ δωρεὲς «εὐεργετῶν», πολλὰ σημαντικὰ κτίρια ποὺ κοσμοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα τὴν πόλη: τὰ Βασιλικὰ 'Ανάκτορα μὲ τὸν Κῆπο τους, τὸ Βασιλικὸ Τυπογραφεῖο, τὸ Πολιτικὸ Νοσοκομεῖο, τὸ Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο, ἡ Μητρόπολη, τὸ 'Αστεροσκοπεῖο, τὸ 'Οφθαλμιατρεῖο, τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ 'Αρσάκειο, τὸ Βαρβάκειο, ἡ 'Ακαδημία, καὶ ἀρκετὰ ἰδιωτικὰ μέγαρα. Ὁ ρυθμὸς τῆς οἰκοδόμησης εἶναι πραγματικὰ πυρετικός. 'Απὸ τότε ἀρχίζει καὶ ἡ γνωστὴ ροπὴ τῆς ἰδιωτικῆς ἀποταμίευσης πρὸς τὴν ἀνέγερση ἀκινήτων. Ὅπως γράφει ὁ E. About τὸ 1854, «δὲν ἦτο κακὴ ἐπιχείρησις νὰ δανείζεταί τις πρὸς δώδεκα τοῖς ἑκατὸν διὰ νὰ κτίσῃ» καὶ «κάθε Ἕλλην ποὺ κατέχει ποσόν χιλιάδων δραχμῶν, σπεύδει νὰ κτίσῃ μίαν οἰκίαν πεντήκοντα χιλιάδων, τὴν ὁποίαν ὑποθηκεύει προτοῦ κἂν τεθοῦν τὰ θεμέλια». Ταυτόχρονα ἐμφανίζεται καὶ ὁ πρῶτος αὐθαίρετος οἰκισμός - τὸ Προάστιο,

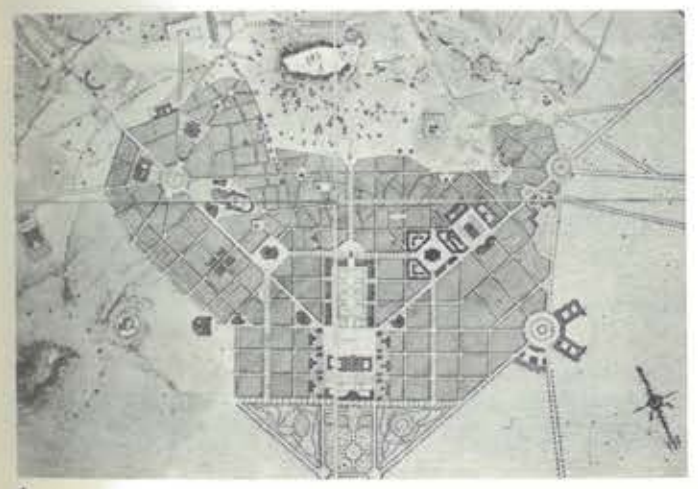

1

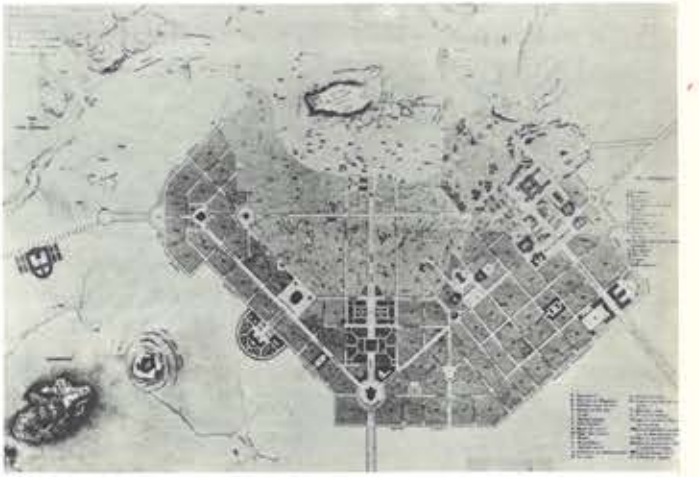

2

Bavarian king, a lover of classical Greece, a few months after the enthronement of his son Otto as king of Greece. The splendour that Athens had as an ancient city was perhaps the determining factor in that decision.

At the same time, the Athens master plan, designed by Cleanthis and Schaubert was approved, but it was never implemented because it was contrary to the interests of landowners. A second plan, drawn by the architect of the Bavarian court Leo von Klenze had the same fate. The few parts that were implemented were done so by force and with no indemnity to the inhabitants.

During the 30-year reign of king Otto, Athens becomes the administrative and cultural centre of Greece, acquiring many private and public neoclassical buildings. However, it is still not the centre of Greek economic life. The most prominent commercial and transportation centre is still Syra, on the homonymous island. Except for the implementation of the Sparta and Eretria town plans, provincial Greece does not become an object of state policy.

During this period, the political and economic life of Greece is dominated by England and France. The Greek economy is undeveloped, and the most powerful capital belongs to Greeks living abroad; they invest mostly in land buying many of the old Turkish fiefs (çiftliks). Economic activity is largely devoted to the trade between East and West. The indigenous bourgeoisie is very weak. Thus, state planning policy rarely reflects their interests. Rather, it plays a purely ideological role reflecting the neoclassical and romantic ideologies of the dominant foreign powers. This general climate favours the differential development of the capital versus the periphery and allows for haphazard urbanization and speculative land use.

From the interregnum to the Goudi revolt

No significant land reform takes place during this period since the big landowners control a large part of the land. Greece grows geographically by the annexation of Thessaly, Arta and the Ionian islands.

The bourgeoisie now assumes a more dynamic role. Prime minister Trikoupis attempts to attract capital from Greek communities abroad and to ensure foreign loans for the development of industry and the financing of the necessary infrastructure (roads, railways, the Corinth Canal). The failure of his economic policy leads to the bankruptcy of 1893 and to the imposition of the International Economic Control of Greek state resources. Industrial activity remains limited and the local capital which continues to play a parasitic role gains in power. Athens having acquired a modernised infrastructure begins to grow spectacularly reaching 250.000 inhabitants (including Piraeus) at the turn of the century.

κοντά στὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου - στὸν ὁποῖο στεγάζονται οἱ οἰκοδόμοι ποὺ ἔχουν ἔρθει ἀπὸ τὰ νησιά. Ἡ ἀνέγερση τῶν Ἀνακτόρων καὶ τοῦ Πανεπιστημίου στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς πόλης εἶναι ἡ βασικὴ αἰτία ποὺ συγκεντρώνονται ἐκεῖ τὰ σπίτια τῶν πλουσίων καὶ οἱ πρῶτες πολυκατοικίες. Ἀντίθετα, κοντὰ στὸν Κεραμεικό, ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε τὸ σχέδιο τοῦ Κλέντσε πρόβλεπε νὰ χτιστοῦν τὰ Ἀνάκτορα, ἀρχίζουν νὰ στήνονται τὰ παραπήγματα τῶν φτωχῶν ποὺ θὰ σχηματίσουν τὸ περιβόητο Γκαζοχώρι.

Ὡστόσο, παρὰ τὴ ραγδαία της ἀνάπτυξη, ἡ Ἀθήνα δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη τὸ κέντρο τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομικῆς ζωῆς· περισσότερο ἔχει ἀποκτήσει τὸν χαρακτήρα καταναλωτικοῦ κέντρου. Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἀνεξαρτησίας ἡ ἐμπορικὴ καὶ ναυτιλιακὴ δραστηριότητα μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν Ὕδρα καὶ τὶς Σπέτσες στὴ Σύρα, ποὺ γίνεται τὸ κύριο ἑλληνικὸ λιμάνι. Ἀξιόλογη ἐμποροβιοτεχνικὴ κίνηση παρουσιάζουν καὶ ὁρισμένες παραθαλάσσιες πόλεις - ἡ Πάτρα, ἡ Καλαμάτα, τὸ Ναύπλιο - ἐνῶ ὁ Πειραιὰς παραμένει ἀκόμη ἕνα ψαράδικο χωριὸ ποὺ δὲν δικαιολογεῖ κἀν τὴν κατασκευὴ τοῦ δρόμου ποὺ θὰ τὸν ἔνωνε μὲ τὴν Ἀθήνα. Γενικά, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν πρωτεύουσα καὶ ἐλάχιστα ἐμπορο-

ναυτικὰ κέντρα, ἡ ἀστικοποίηση τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου εἶναι μηδαμινή. Συνακόλουθα, καὶ ἡ κρατικὴ παρέμβαση γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν περιφέρεια παραμένει πολὺ περιορισμένη. Δὲν λείπουν βέβαια καὶ κάποιες προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία ἐπαρχιακῶν κέντρων· κύριος ὅμως στόχος εἶναι ἡ ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων πόλεων. Ἔτσι, στὴ θέση τῆς ἀρχαίας Σπάρτης οἰκοδομεῖται ἀπὸ τὸ 1834 νέος οἰκισμὸς στὸν ὁποῖο μεταφέρονται οἱ κάτοικοι τοῦ Μυστρᾶ· τὰ σχέδια μάλιστα ἐκπονοῦνται μὲ τὴν προοπτικὴ ὅτι ἡ πόλη θὰ φτάσει κάποτε νὰ ἔχει 100.000 κατοίκους (στὴν πραγματικότητα δὲν θὰ ξεπεράσει ποτὲ τὶς 15.000). Στὰ ἴδια πλαίσια ἐντάσσεται καὶ τὸ σχέδιο τοῦ Σάουμπερτ γιὰ τὴν Ἐρέτρια, ὅπου ἔχουν ἤδη ἐγκατασταθεῖ πρόσφυγες ἀπὸ τὰ Ψαρά. Γίνονται ἐπίσης μελέτες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἀλλὰ μόνο ἕνα πολὺ μικρὸ μέρος τους ἐφαρμόζεται, γιατὶ τὸ δημόσιο ταμεῖο δὲν ἀντέχει σὲ μεγάλα τεχνικὰ ἔργα. Περιορισμένα θὰ εἶναι ἀργότερα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δραστηριότητας τῆς πρώτης γαλλικῆς ἀποστολῆς ποὺ μετακλήθηκε τὸ 1857 γιὰ νὰ προωθήσει τὰ δημόσια ἔργα. Τὸ ἐμπόριο παραμένει ἀκόμη βασικὰ διαμετακομιστικὸ καὶ ἐξυπηρετεῖται ἀρκετὰ καλὰ μὲ τὶς θαλάσσιες συγκοι-

3

From 1909 to the Asia Minor disaster

The military revolt of 1909 was instrumental in instituting democratic changes. The democratic government of Venizelos brings about many important changes in social institutions such as land reform, tax reform, agricultural cooperatives, labour laws, and the abolition of the feudal system in the Ionians.

Two new plans for Athens are being drawn, one by the English architect Mawson and a second by a committee headed by A. Kalligas. Both turn out to be unworkable as neither took into account land reclamation policies and problems.

In 1917, the old part of Thessaloniki is destroyed by a fire. A plan for its reconstruction drawn up by Hébrard is partially implemented with success. In this period attempts are being made for a more rational planning accompanied by social reforms. The implementation however stumbles upon the conflicting interests of the bourgeoisie.

From the military revolt of 1922 to the Second World War

The Asia Minor disaster brought a deep economic crisis and added to the 5.000.000 inhabitants of Greece 1.222.000 refugees. Their arrival provided an incentive for industrial development as it brought down wages and widened the market. Housing became the number one problem. Construction activity grows along with speculation and intensifies the chaos of urban structure. Illegal settlements spring up overnight. The state, incapable of dealing with the housing problem, is forced to tolerate illegal settlements and to support speculative enterprises. The Legal Act of 1923 on "Town Plans", which is supposed to be a tool for controlling the production of the built environment, provides in practice the legal cover for urban anarchy. In 1935 the city of Athens incorporates all illegal settlements into the official city plan.

The 1936 dictatorship institutes a metropolitan government for all townships of the Athens area. It also creates the City Planning Organisation charged with the draughting of a new master plan. These changes bring no results. They can only be interpreted as initiatives springing from the technocratic fetishism of the dictator.

The period of "reconstruction"

In the post war period the field of spatial planning is dominated by Constantinos Doxiadis. In 1945 he is appointed as Undersecretary for Reconstruction and remains in charge of the reconstruction programme until 1951. Also, the Planning Office of the City of Athens draws up a plan for the reconstruction of Athens, calling for the creation of an administrative centre in Megara, and attempting to solve transportation and reconstruction problems of the major Athens area. A "Fund for the Implementation of the Athens Plan"

νωνίες, πού ἀναπτύσσονται πολύ πιό γρήγορα ἀπό τίς ὁδικές. Γενικά, στήν περίοδο αὐτή, κυρίαρχο ρόλο παίζει τό ἐμπορικό-ἐφοπλιστικό κεφάλαιο, πού βρίσκεται στά χέρια τῶν πλούσιων Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ· παράλληλα ἀρχίζει νά ἀναπτύσσεται καί τό χρηματιστικό. Ἡ γεωργία ὅμως μένει καθυστερημένη, κυρίως ἐπειδή δέν προωθεῖται ἡ διανομή τῶν «ἐθνικῶν γαιῶν». Πολλά ἐξάλλου ἀπό τά τούρκικα τσιφλίκια τῆς Ἀττικῆς, τῆς Φθιώτιδας καί τῆς Εὔβοιας περνοῦν στά χέρια τῶν κοτζαμπάσηδων, τῶν πλούσιων παροίκων καί τῶν ξένων κεφαλαιούχων. Μηδαμινή οὐσιαστικά εἶναι καί ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη, μιά καί τά κεφάλαια τοῦ παροικιακοῦ ἑλληνισμοῦ βρίσκονται κυρίως τοποθετημένα ἔξω ἀπό τήν ἑλληνική ἐπικράτεια ἤ, ὅταν εἰσάγονται, ἐπενδύονται σέ γῆ. Ἔτσι, ἡ ἑλληνική οἰκονομία διατηρεῖ βασικά τόν ἐμπορομεσιτικό χαρακτήρα της, παίζοντας ἕνα βοηθητικό ρόλο στίς ἀνταλλακτικές σχέσεις Ἀνατολῆς καί Δύσης. Ἐξάλλου, μέσο τῶν δανείων τῆς Ἀνεξαρτησίας καί τῶν ἰδιαίτερων δεσμῶν τῶν παροίκων μέ τούς πλουτοκρατικούς κύκλους τῆς Εὐρώπης, ὑποτάσσεται στό ξένο κεφάλαιο, κυρίως τό ἀγγλικό καί τό γαλλικό. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθῆκες, ἡ ντόπια ἀστική τάξη παραμένει

3.
Τά 'Ανάκτορα. Θεμελιώθηκαν τό 1836 καί τέλειωσαν τό 1840. 'Αρχιτέκτονας Fr. von Gaertner. 'Από τήν ἔκδοση τῆς 'Εμπορικῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος, «Νεοκλασσική 'Αρχιτεκτονική στήν 'Ελλάδα», 'Αθήνα 1967.

4.
Τό 'Οφθαλμιατρεῖο, στήν ὁδό Πανεπιστημίου, 1850-1854. 'Αρχιτέκτονας Th. Hansen. 'Από τήν ἔκδοση τῆς 'Εμπορικῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος, «Νεοκλασσική 'Αρχιτεκτονική στήν 'Ελλάδα», 'Αθήνα 1967.

3.
The royal palace, Athens. Construction began in 1836 and was completed in 1840. Architect Fr. von Gaertner.

4.
Eye-clinic in Panepistimiou street, Athens, 1850-1854. Architect Th. Hansen.

4

created in 1945 is being abolished in 1947. More stories are allowed for in the new constructions and the widening of major arteries remains unimplemented.
Under the Truman Doctrine the U.S. begin their intervention in Greece by controlling the policy of the Greek government and dictating the development of the country's resources.
In 1949, two official proposals are drawn up for the economic reconstruction of the country, one calling for heavy industry and capital intensive programmes and the other for labour intensive investments. The second proposal is endorsed.
A law is passed in 1951 intended to solve the housing problem created by the housing stock destruction and aggravated by internal migration and the formation of new illegal settlements. This law however remains unimplemented. The reconstruction of the nation is largely left to private initiative. The building business and urban development is booming. Building, in the absence of other productive investments, begins to play a determining role in the shaping of the Greek economy.

The 8-year period of Caramanlis' government

This period is characterized by the efforts to attract foreign capital by creating conditions favourable to this aim and by infrastructure investments (roads, energy). Lack of adequate agricultural policies lead to intensive urbanization and migration.
In the field of public housing, the Independent Organisation for Labour Housing is created in 1954 but it has few accomplishments to exhibit yet. The Ministry of Social Services, under a programme of slum clearance has built several projects of public housing. Housing has also been provided for natural disaster victims.
As the overall effect of the housing policy is minimal, rapid urbanization results in rampant land speculation.
Later in this period the first planning agencies are being established: The Regional Development Agency and three regional offices, responsible for draughting various regional plans with the technical assistance of FAO, UN and the OECD. In 1961 the Centre for Planning and Economic Research is being formed, headed by A. Papandreou and staffed by young scientists. All these changes, it is argued, are reflections of the Kennedy politics of that period.
In spite of the economic incentives and the creation of the physical and administrative infrastructure, investments in industry are still very limited while investments in land speculation grow beyond control.

The period of social upheaval

The spirit of technocratic liberalism prevails in this period. Several planning programmes and decentralization procedures for the

ἀκόμη ἀδύναμη· ἕνα μέρος της ἀναγκάζεται νὰ συμμαχήσει μὲ τοὺς Φαναριῶτες καὶ τὰ παλαιὰ τζάκια, ἐνῶ τὸ ἄλλο συμπορεύεται μὲ τὰ μικροαστικὰ στρώματα στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῆς δημόσιας ζωῆς, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ διεκδικήσει ἕνα σοβαρὸ ρόλο στὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα τοῦ τόπου. Συνακόλουθα, οἱ παρεμβάσεις τῆς πολιτείας γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου σπάνια ἐκφράζουν ὀργανωμένα ταξικὰ συμφέροντα· ἡ σκοπιμότητα τοῦ νεοκλασικοῦ σχεδιασμοῦ ἐξαντλεῖται βασικὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας (ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου κλέους, ἐξευρωπαϊσμός, ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ λαϊκὴ παράδοση) καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ μέτρα ποὺ παίρνονται εἶναι ἄκαιρα ἢ ἐπιπόλαια. Μέσα στὸ κλίμα τοῦτο δημιουργοῦνται ὡστόσο οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀντιθέσεων κέντρου/περιφέρειας - τόσο στὸ σύνολο τοῦ ἐθνικοῦ χώρου ὅσο καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἴδιας τῆς πρωτεύουσας - γιὰ τὴν ἀνοργάνωτη παραγωγὴ ἀστικοῦ χώρου καὶ γιὰ τὴν κερδοσκοπία πάνω στὴ γῆ καὶ τὴν οἰκοδομή, ποὺ ἡ ἀγορά τους μετατρέπεται γρήγορα στὸ προσφορώτερο πεδίο δράσης τοῦ τυχοδιωκτικοῦ μικροῦ καὶ μεγάλου κεφαλαίου.

Ἀπὸ τὴ μεσοβασιλεία ὡς τὸ Κίνημα τοῦ Γουδί

Μὲ τὴν ἔξωση τοῦ "Οθωνα τὰ πράγματα δὲν ἄλλαξαν οὐσιαστικά. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α' χαρακτηρίζονται ἀπὸ τοὺς κομματικοὺς ἀνταγωνισμούς, τὸ δυνάμωμα τῆς ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς - ποὺ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν παραχώρηση τῶν Ἑπτανήσων - καὶ τὴν κερδοσκοπικὴ δραστηριότητα τοῦ παροικιακοῦ κεφαλαίου. Ἡ κατάσταση στὴν ὕπαιθρο ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἄθλια. Τὸ 1871 γίνεται βέβαια τὸ μοίρασμα τῶν ἐθνικῶν γαιῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν τοκογλυφία οἱ κοτζαμπάσηδες καταφέρνουν νὰ ξαναμαζέψουν στὰ χέρια τους ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ τῆς μοιρασμένης γῆς. Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα ὀξύνεται ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς "Αρτας, ὅπου οἱ καλλιεργητὲς στενάζουν κάτω ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὴν καταπίεση τῶν μεγαλοτσιφλικάδων (Χριστάκι Ζωγράφου, Καραπάνου). Τὸ ἴδιο συμβαίνει ἐξάλλου καὶ στὴν Ἀττικὴ ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τσιφλικάδες (Συγγρό, Καλλιφρονάδες, Καμπάδες), μεγάλο μέρος τῆς καλλιεργήσιμης γῆς κατέχουν καὶ τὰ μοναστήρια. Στὴν περίοδο τούτη ἀρχίζει ὡστόσο μιὰ κάποια βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη ποὺ γύρω στὸ 1880 ἀποκτᾶ γοργότερο ρυθμό. Ἀπὸ τότε καὶ ὁ Πειραιὰς κατορθώνει νὰ ξεπεράσει σὲ ἐμποροβιομηχανικὴ κίνηση τὴ Σύρα καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ ὁριστικὰ ὡς τὸ πρῶτο λιμάνι καὶ βιομηχανικὸ κέντρο τῆς χώρας. "Ετσι ἐνισχύεται καὶ ἡ θέση τῆς πρωτεύουσας ποὺ ἀπὸ τὸ 1869 ἔχει συνδεθεῖ σιδηροδρομικὰ μαζί του· ἡ ἀνάπτυξή της ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θὰ εἶναι ραγδαία.

Ἡ ἀστικὴ τάξη ἐμφανίζεται τώρα πιὰ δυναμικότερη. Κύριος ἐκφραστὴς τῶν συμφερόντων της στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου ἀναδεικνύεται ὁ Τρικούπης, ποὺ προωθεῖ μιὰ πολιτικὴ ἀνόρθωσης βασισμένη στὴν προσέλκυση τοῦ παροικιακοῦ κεφαλαίου καὶ στὴν ἐξασφάλιση δανείων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς βιομηχανίας καί, κυρίως, τὴν ἀνάπτυξη συγκοινωνιακῆς ὑποδομῆς. Δρόμοι καὶ σιδηροδρομικὲς γραμμὲς ἀρχίζουν νὰ διασχίζουν τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἐνῶ ταυτόχρονα προωθεῖται ἡ πραγματοποίηση τῆς τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ποὺ θὰ καταστήσει τὸν Πειραιὰ λιμάνι ἀνοιχτὸ καὶ πρὸς τὴ Δύση. Πρόκειται γιὰ τὶς πρῶτες συνειδητὲς προσπάθειες ὀργάνωσης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀνερχόμενης ἀστικῆς τάξης ποὺ τὸ ἀνώτερο στρῶμα της ἔχει ἐνισχυθεῖ μὲ τὴν ἔνταξη τῶν παροίκων στὸν ἐθνικὸ κορμό, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877. Δυστυχῶς ὅμως ὁ Τρικούπης, γιὰ νὰ μὴν ἔρθει σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς τσιφλικάδες τῶν παροικιῶν, ἀφήνει ἄλυτο τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα καὶ παρατείνει ἔτσι τὸ καθεστὼς ὑπανάπτυξης τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ γενικότερη οἰκονομικὴ πολιτική του ἀποτυχαίνει. Ἡ στροφὴ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ δανεισμὸ γιὰ τὴν κάλυψη τῶν αὐξημένων δημόσιων δαπανῶν σὲ ἔργα ὑποδομῆς - ἔργα ποὺ δὲν συνοδεύονται ἀπὸ ἀνάλογη ἐκβιομηχάνιση - ἐντείνει τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξάρτηση τῆς χώρας ἀπὸ τὸ ξένο κεφάλαιο καὶ σύντομα τὴν ὁδηγεῖ στὴ χρεοκοπία. Ἡ πτώχευση τοῦ 93 καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Τρικούπη ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ἡ ἥττα τοῦ 97 καὶ ἡ σύναψη δανείου μὲ ἐπαχθεῖς ὅρους γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν πολεμικῶν ἀποζημιώσεων, ἡ ἐπιβολὴ τέλος τοῦ Διεθνοῦς Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου στὰ κρατικὰ ἔσοδα, ποὺ ἐπικυρώνει καὶ τυπικὰ πιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐξάρτηση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὶς ξένες δυνάμεις, ἀναστέλλουν τὴν ἀνάπτυξη. Ὡστόσο, μολονότι ὀξύνονται καὶ τὰ ἐξωτερικὰ προβλήματα (μακεδονικό, κρητικό), ὁ Θεοτόκης προσπαθεῖ νὰ συνεχίσει τὴν τρικουπικὴ ἀναπτυξιακὴ πολιτική, ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὴ συμπλήρωση καὶ ἐπέκταση τοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου. Ἡ βιομηχανικὴ ὅμως δραστηριότητα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι περιορισμένη καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου, ποὺ ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1873, πραγματοποιεῖται ἀπὸ ξένες μόνο ἑταιρεῖες. "Ετσι ἡ δομὴ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐλάχιστα μεταβάλλεται καὶ ἡ χώρα παραμένει βασικὰ ἀγροτική. Συνακόλουθα, ὁ ρόλος τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, ποὺ τώρα περνᾶ ἀπὸ τὸ μεταπρατικὸ στὸ χρηματιστικὸ στάδιο, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι παρασιτικός. "Οπως εἶναι φυσικό, τὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο συγκεντρώνεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν Ἀθήνα, ποὺ ἔχει ἀποκτήσει σχετικὰ ἐκσυγχρονισμένη ὑποδομή, καὶ ἐπαυξάνει τὴν ἐλκτική της δύναμη. Ἡ πρωτεύουσα γνωρίζει πράγματι μιὰ θεαματικὴ πληθυσμιακὴ αὔξηση καὶ στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας φτάνει τὶς 180.000 κατοίκους (250.000 μαζὶ μὲ τὸν Πειραιά). Ὁ συγκεντρωτισμὸς αὐτὸς βασίζεται ὅμως στὸν παρασιτισμό. Ἡ διόγκωση τοῦ κέντρου συνοδεύεται τώρα πιὰ ἀπὸ τὴν ἔνταση τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος τῶν ἀγροτῶν πρὸς τὴν Ἀμερική.

"Ο,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὴν περίοδο τούτη εἶναι ἡ σταθερὴ ἄνοδος τῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ διεκδικεῖ ἀποφασιστικότερα τὴν πολιτικὴ ἡγεμονία μέσο τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, οἱ προσπάθειές της νὰ δημιουργήσει ἕνα σύγχρονο κράτος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποτυχία της νὰ ὁδηγήσει ἔγκαιρα τὴ χώρα στὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη. Κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες αὐτὲς οἱ κρατικὲς παρεμβάσεις γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀποκτοῦν προγραμματικὸ χαρακτήρα· ἂν δὲν φέρνουν πάντα τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα, εἶναι γιατὶ ἡ νέα ἄρχουσα τάξη λόγω τῶν ἐσωτερικῶν της ἀντιθέσεων ἐμφανίζεται συχνὰ διστακτικὴ καὶ ἀντιφατικὴ στὶς ἐνέργειές της.

allocation of public expenditures are being initiated.

A series of master plans and regional plans are being draughted by private consultants, but these, as all subsequent plans, remain unimplemented. The Urban Research Workshop is created at the Athens Technical University. A special agency, charged with the Master Plan of Athens, is established at the Ministry of Public Works. The Centre for Planning and Economic Research prepares a series of 5-year economic development plans that have little or no effect on government policy, and quickly become outdated.

This period is also characterized by social movements that question the undemocratic control of the social institutions and public life by a ruling élite.

During this brief period of upheaval all attempts at social reform and technocratic liberalization failed as they were unable to touch the status quo.

The colonels' dictatorship

Measures taken by the junta toward regulation of space were aimed at stabilizing the regime and at appropriating the lower middle and middle classes. This was attempted primarily by hoisting the building activity.

An adventurist fiscal and monetary policy was directed at the financial reinforcement of the construction sector. Several laws were passed making construction policies less strict, allowing more heights to buildings and increasing the floor area ratio. The first tall buildings begin to "adorn" the Athenian skyline. Areas of exceptional natural beauty are destroyed by monstrous tourist developments.

The junta takes steps for preparing the framework for a more dynamic planning policy. It introduces several laws establishing planning and implementation procedures. Legal Act on "Active Urban Planning" gives the framework for planning large organized communities and new towns.

Legal Act on "Forced Expropriations" is introduced as a means for implementing large-scale plans of a "public welfare" nature. The subsequent expropriation of agricultural land for private industrial development, as in Megara, gives rise to numerous protests that are instrumental in the eventual overthrow of the regime.

Legal Act on "Regulatory Plans" provides the framework for the draughting of such plans.

A series of city and regional plans are assigned to private offices. The National Land Use Plan and the Regional Plan for Athens are entrusted to Doxiadis Associates, while the Centre for Planning and Economic Research draughts the Long Range National Economic Development Plan.

In the name of balanced regional growth favourable incentives are

"Ενα μέρος της, τὸ οἰκονομικὰ ἰσχυρότερο, ἔχει ἀναγκαστεῖ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ συμφέροντα νὰ συνδέσει τὴν τύχη του μὲ τὰ παλαιὰ τζάκια, τὸ παλάτι καὶ τὸ ξένο χρηματιστικὸ κεφάλαιο. Ἀντίθετα, τὰ μεσαῖα στρώματά της, χάρη στὸν φιλελευθερισμό τους, ἐξασφαλίζουν τὴν ὑποστήριξη τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλλουν κάποιες μεταρρυθμίσεις· καὶ εἶναι αὐτὰ ποὺ μὲ ἐμπροσθοφυλακὴ τοὺς κατώτερους ἀξιωματικούς, θὰ ἀξιώσουν στὸ Γουδὶ τὴν ἐξυγίανση τῆς δημόσιας ζωῆς καὶ τὴν ἀνόρθωση τῆς χώρας.

Ἀπὸ τὸ 1909 ὡς τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ

Τὸ στρατιωτικὸ κίνημα τοῦ 1909 δὲν ἀποτέλεσε βέβαια μιὰ ὁλοκληρωμένη ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση, ἔδωσε ὅμως ἰσχυρὴ ὤθηση στὴν πορεία τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1910 γιὰ τὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ πολλὰ στελέχη τῶν παλαιῶν κομμάτων καταποντίστηκαν καὶ ἀρκετοὶ νέοι πολιτικοὶ μὲ προοδευτικὲς ἰδέες ἀναδείχθηκαν. Ὁ νέος ἐκπρόσωπος τῆς ἀστικῆς τάξης, ὁ Βενιζέλος, ἐμφανίζεται μὲ ἕνα συγκροτημένο πρόγραμμα ἀνόρθωσης, γίνεται ὁ «ἐκλεκτὸς τοῦ λαοῦ», ἀλλὰ σπεύδει νὰ συμβιβαστεῖ καὶ μὲ τὸ παλάτι, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴν πρωθυπουργία. Τὸ πρῶτο σοβαρὸ ἐσωτερικὸ πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζει εἶναι τὸ ἀγροτικό. Ἐπιθυμία του εἶναι βέβαια νὰ διαλύσει τὶς φεουδαρχικὲς σχέσεις ποὺ κρατοῦν δέσμια τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία, ἀλλὰ διστάζει νὰ ἔρθει σὲ σύγκρουση μὲ τὰ τζάκια. Ἔτσι ἀρνιέται νὰ προχωρήσει στὴν ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ πίεση τῶν ὀργανωμένων ἀγροτῶν τῆς Θεσσαλίας ἀναγκάζεται νὰ δηλώσει ὅτι τὸ ἄρθρο 17 τοῦ Συντάγματος ὅπως διατυπώθηκε τελικὰ - «Οὐδεὶς στερεῖται τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ, εἰμὴ διὰ δημοσίαν ὠφέλειαν προσηκόντως ἀποδεδειγμένην» - δὲν ἀποτελεῖ κώλυμα γιὰ τέτοιες ἀπαλλοτριώσεις. Ὡστόσο, τὸ νομοθετικὸ ἔργο ποὺ προωθεῖ ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου στὰ πλαίσια τοῦ ἀναθεωρημένου Συντάγματος εἶναι πολὺ σημαντικό: ἀπαλλοτρίωση γῆς μετὰ ἀπὸ ἀποζημίωση, κατάργηση τοῦ φεουδαρχικοῦ ἀγροτικοῦ συστήματος τῶν Ἰονίων, ἀγροτικοὶ συνεταιρισμοί, ἀπαγόρευση δήμευσης περιουσίας ἀτόμων μὲ χαμηλὰ ἡμερομίσθια λόγω χρέους, ἐργατικοὶ νόμοι, ἐκσυγχρονισμὸς φορολογικοῦ συστήματος κ.ἄ.

Ἡ ἐπέκταση τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου μὲ τοὺς νικηφόρους βαλκανικοὺς πολέμους διευρύνει ἀπότομα τὴν ἐσωτερικὴ ἀγορὰ καὶ δημιουργεῖ εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας. Τὸ 1914 ἱδρύεται τὸ Ὑπουργεῖο Συγκοινωνιῶν ἀπὸ ὑπηρεσίες ποὺ ἀνῆκαν ὡς τότε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ Ὑπηρεσία Σχεδίων Πόλεων, ποὺ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ χάνει τὴν ἐπαφή της μὲ τοὺς δήμους καί, εἰδικὰ στὴν Ἀθήνα, προωθεῖ πολεοδομικὲς διατάξεις ἄστοχες καὶ δυσεφάρμοστες. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ βασίλισσα Σοφία καλεῖ τὸν "Αγγλο ἀρχιτέκτονα Μῶσον καὶ ἀναγκάζει τὸν Δῆμο Ἀθηναίων νὰ τοῦ ἀναθέσει τὴ σύνταξη ἑνὸς μεταρρυθμιστικοῦ σχεδίου γιὰ τὴν πρωτεύουσα. Τὸ σχέδιο ποὺ παρουσιάζει ὁ Μῶσον ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια προβλέπει τέτοιες αὐθαίρετες τροποποιήσεις γιὰ τὸ κέντρο τῆς πόλης, ποὺ ἡ ἐφαρμογή τους θὰ σήμαινε οὐσιαστικὰ τὴν κατεδάφιση καὶ ἐπανοικοδόμησή του. Ὁ δημοσιογραφικὸς θόρυβος ποὺ ξεσηκώνεται εἶναι μεγάλος, γιατὶ ἡ σύνταξη αὐτοῦ τοῦ «σχεδίου θαύματος» ἔχει στοιχίσει ἀρκετὰ χρήματα στὸν φτωχὸ Δῆμο. Ἀνεφάρμοστο θὰ μείνει οὐσιαστικὰ καὶ τὸ σχέδιο ποὺ ἑτοιμάζει λίγο ἀργότερα μιὰ ἐπιτροπὴ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Π. Καλλιγά, γιατὶ οἱ θιγόμενοι ἰδιοκτῆτες θὰ ξεσηκωθοῦν καὶ θὰ πετύχουν τὴν ἀκύρωσή του· ὁ οἰκονομικὸς παράγοντας εἶχε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τοὺς πολεοδόμους.

Ἡ ἐμπλοκὴ τῆς Ἑλλάδας στοὺς ἀνταγωνισμοὺς τῶν δύο ἰμπεριαλιστικῶν στρατοπέδων καὶ ὁ ἐθνικὸς διχασμὸς ἀναστέλλουν στὰ ἑπόμενα χρόνια τὴν ἀνάπτυξη. Στὴ δεύτερη ὡστόσο περίοδο κυριαρχίας τοῦ βενιζελισμοῦ, μετὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου, ἀξίζει νὰ ἐξαρθεῖ ἕνα πολεοδομικὸ γεγονὸς μὲ ἰδιαίτερη σημασία: ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς «πυρικαύστου ζώνης» τῆς Θεσσαλονίκης. "Οταν τὸ 1917, πέντε μόλις χρόνια μετὰ τὴν ἑνσωμάτωση τῆς πόλης στὴν ἑλληνικὴ ἐπικράτεια, τὸ παλαιό της τμῆμα καταστρέφεται ἀπὸ μιὰ μεγάλη πυρκαγιά, ἡ κυβέρνηση ἀναθέτει τὴν ἐκπόνηση τοῦ σχεδίου γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησή του στὸν Γάλλο καθηγητὴ τοῦ Πολυτεχνείου Ἐμπρὰρ καὶ τοὺς συνεργάτες του. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου ἐκδίδονται εἰδικοὶ νόμοι σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ἡ καμμένη ἔκταση ἀπαλλοτριώνεται ὑπὲρ μιᾶς κτηματικῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ κατανείμει οἰκόπεδα στοὺς πρώην ἰδιοκτῆτες μὲ τὴν ἔκδοση κτηματογράφων καὶ νὰ ἀποζημιώσει ὅσους θίγονται ἀπὸ τὶς ρυμοτομήσεις, χρησιμοποιώντας γιὰ τὸν τελευταῖο τοῦτο σκοπὸ τὰ κεφάλαια ποὺ θὰ δημιουργηθοῦν ἀπὸ τὶς καταβολὲς λόγω ὑπεραξίας τῶν νέων οἰκοπέδων. Ἡ ἀνοικοδόμηση τῆς ζώνης προχωρεῖ, παρ' ὅλο ποὺ στὸ μεταξὺ ἀπομακρύνεται ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τὴν ἐξουσία. Ἀλλὰ καὶ πάλι ἕνα μικρὸ μόνο μέρος τῆς πόλης

5

being offered to Greek and foreign capital, often under scandalous terms.

The adventurist fiscal policies, aided by the international crisis, lead to the breakdown of the Greek economy and the eventual overthrow of the regime.

After the political change

After the collapse of the military regime and the formation of a new government under Caramanlis, public spending is restricted to control inflation and a large part of the budget goes to the nation's defence. All the image building planning activities initiated by the junta are being suspended.

The new government introduces a series of reforms. Article 24 in the new Constitution specifies that the protection of the physical and cultural environment is an obligation of the state. The same article established the ground for implementation of urban and regional plans.

A National Council for Land Use and the Environment is created, responsible for designing and implementing environmental protection and land-use plan policies. A new agency is also set up in the field of housing.

All these reforms reflect the necessity for adequate planning mechanisms in the field of housing and environmental and land use planning. At the same time, the government has not yet established any implementation procedures and reserves for itself the right to act on any problem by highly centralizing the decision-making process on all these fields.

This, of course, reflects a contradiction in the operation of the system. On the one hand, heavy social costs brought about by the unplanned activity of speculative capital calls for regulatory measures. On the other hand, the Greek economy, at this stage of its development, is not prepared to accept such measures that are seen as disincentives to private investment. This contradiction becomes evident when the government, while proclaiming its dedication to preserve the environment, has licenced the establishment of heavy industry in the area of Pylos. The eventual admittance of Greece in the European Community provides another incentive for a rational land use, regional and national planning policy.

The guest editors

5.
The Corinth Canal.

5.
Ἡ διώρυγα τῆς Κορίνθου. Φωτογραφία Ν.Α. Τομπάζη.

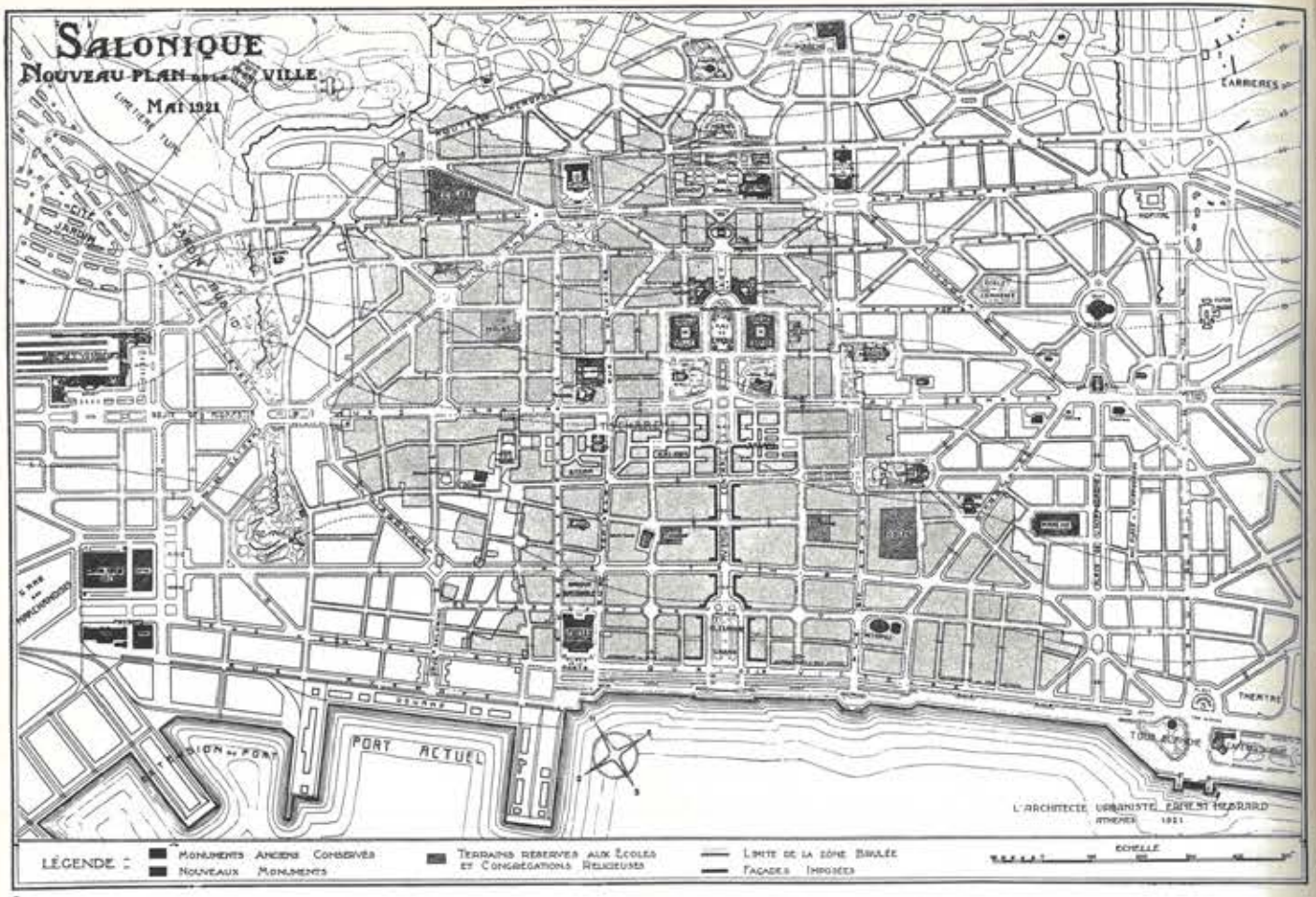
SALONIQUE
NOUVEAU PLAN de la VILLE
MAI 1921
PORT ACTUEL
L'ARCHITECTE URBANISTE ERNEST HEBRARD
ATHENES 1921
LÉGENDE :
MONUMENTS ANCIENS CONSERVÉS
NOUVEAUX MONUMENTS
TERRAINS RÉSERVÉS AUX ÉCOLES ET CONGRÉGATIONS RELIGIEUSES
LIMITE DE LA ZONE BRULÉE
FAÇADES IMPOSÉES
ÉCHELLE

6

7

χτίζεται σύμφωνα μὲ τὸ ἀρχικὸ σχέδιο τοῦ Ἐμπράρ, λόγω τῆς ἀντίδρασης τῶν παλαιῶν ἰδιοκτητῶν, ἰδιαίτερα τῶν Ἑβραίων. Τὸ πολεοδομικὸ ἐγχείρημα τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ πάντως ἕναν πολὺ σημαντικὸ σταθμό· ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ρομαντισμούς, ὀργανωμένο πάνω σὲ καθαρὰ ἐπιχειρηματικὴ βάση, ἀντανακλᾶ μιὰ νέα κοινωνικοοικονομικὴ πραγματικότητα, δείχνει πῶς ὁ ἑλληνικὸς καπιταλισμὸς ἔχει κάπως ὡριμάσει. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐξάλλου, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος, προωθεῖται ἐπιτέλους καὶ ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν τσιφλικιῶν τῆς Θεσσαλίας μὲ βάση τὸν ἀγροτικὸ νόμο τοῦ 1917· οἱ προσπάθειες τῶν παλαιοκομματικῶν νὰ τὸν ἀκυρώσουν ὅταν τὸ 1920 ξανάρχονται στὰ πράγματα δὲν πετυχαίνουν, γιατὶ οἱ ἀγρότες εἶναι ἕτοιμοι νὰ ξεσηκωθοῦν.

Γενικά, στὴ σύντομη αὐτὴ περίοδο, ἡ ἀστικὴ τάξη βρίσκεται σὲ μιὰ φάση ἄνθησης καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξαφανίσει τὰ ὑπολείμματα τοῦ παλαιοῦ κόσμου ποὺ ἐμποδίζουν τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας προωθεῖται μὲ ἀρκετὰ γοργὸ ρυθμό, ἂν καὶ μόνο στοὺς κλάδους τῆς ἐλαφριᾶς βιομηχανίας· τὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει ρυθμιστικὸ ρόλο στὶς ἀναπτυξιακὲς προσπάθειες. Ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου, ἡ πολιτικὴ τῆς ἐξουσίας χαρακτηρίζεται τώρα ἀπὸ μεγαλύτερη συνέπεια καὶ ὀρθολογισμό, τουλάχιστο στὸ ἐπίπεδο τοῦ προγραμματισμοῦ, γιατὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐφαρμογῆς τὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα τῶν διαφόρων ὁμάδων τῆς ἀστικῆς τάξης περιορίζουν συνήθως τὴν ἀποτελεσματικότητα. Στὰ τελευταῖα ἑξάλλου χρόνια τῆς περιόδου οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις τῆς ἄρχουσας τάξης, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση καὶ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, ὀξύνονται γενικότερα καὶ δροῦν ἀνασταλτικὰ ὡς πρὸς τὶς ἐπιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις, πρὸς ὄφελος τελικὰ τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας. Σύντομα ὅμως ἡ ἐθνικὴ συμφορὰ τοῦ 1922 θὰ δημιουργήσει προβλήματα ἐντελῶς ἄλλης κλίμακας καὶ θὰ συντελέσει σὲ οὐσιαστικότερες μεταβολὲς τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν, μὲ σημαντικὲς ἐπιπτώσεις καὶ στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου.

Ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ἐπανάσταση τοῦ 22 ὡς τὸν β΄ παγκόσμιο πόλεμο

Ἡ μικρασιατικὴ καταστροφὴ δὲν ὁδήγησε μόνο σὲ μιὰ βαθιὰ οἰκονομικὴ κρίση, ἀλλὰ καὶ ἔφερε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ποὺ ἀριθμοῦσε 5.000.000 κατοίκους, 1.222.000 πρόσφυγες ἀπὸ τοὺς ὁποίους 650.000 ἐγκαταστάθηκαν σὲ ἀστικὰ κέντρα. Ἡ εἴσοδος τοῦ νέου αὐτοῦ δυναμικοῦ σύντομα δημιουργεῖ εὐνοϊκὲς συνθῆκες καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης, γιατὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ὁδηγεῖ σὲ πτώση τῶν ἡμερομισθίων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη διευρύνει ἀπότομα τὴν καταναλωτικὴ ἀγορά. Ἡ στέγαση τοῦ πρόσθετου αὐτοῦ πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα στὶς πόλεις, ποὺ γιὰ πολλὲς δεκαετίες θὰ ἀποτελέσει τὸ ὑπ' ἀριθμὸ ἕνα οἰκιστικὸ πρόβλημα τῆς χώρας, δὲν ἀργεῖ νὰ προκαλέσει οἰκοδομικὸ ὀργασμό. Οἱ οἰκοδομικὲς βιομηχανίες ἀρχίζουν νὰ ἀναπτύσσονται μὲ γοργὸ ρυθμό. Τὰ θλιβερὰ ὅμως ἐπακόλουθα εἶναι ἡ ἔνταση τῆς κερδοσκοπίας καὶ ἡ πολεοδομικὴ ἀναρχία. Στὴν πρωτεύουσα, εἴτε μὲ κρατικὴ πρωτοβουλία εἴτε αὐθαίρετα, ξεφυτρώνουν προσφυγικοὶ συνοικισμοὶ ἐντελῶς ἀσύνδετοι μὲ τὴν ὑφιστάμενη πολεοδομικὴ διάρθρωση. Ταυτόχρονα πολλαπλασιάζονται οἱ ἰδιωτικοὶ συνοικισμοὶ (Ψυχικό, Ἡλιούπολη, Χολαργός, Πεντέλη, Σκαραμαγκᾶς κ.ἄ.). Τὸ κράτος, ἀνίκανο νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ στεγαστικὰ προβλήματα, ὄχι μόνο ἀνέχεται τὴν αὐθαίρετη δόμηση, ἀλλὰ καὶ εὐλογεῖ τὶς ὀργανωμένες πιὰ κερδοσκοπικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Τὸ νομοθετικὸ διάταγμα «περὶ σχεδίων πόλεων, κωμῶν καὶ συνοικισμῶν» τοῦ 1923, ὑποτιθέμενο ἐργαλεῖο γιὰ τὴ ρύθμιση καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς τοῦ δομημένου περιβάλλοντος, παρέχει στὴν πράξη, ὅταν χρειάζεται, τὴ νομικὴ κάλυψη τῆς πολεοδομικῆς ἀσυδοσίας. Ἡ πολεοδομία ἀσκεῖται στὸ ἑξῆς μὲ τὴν ἀποσπασματικὴ σύνταξη ἁπλῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων. Γενικὰ σχέδια γιὰ τὴν πόλη ἔχουν πιὰ σταματήσει νὰ ἐκπονοῦνται καὶ μόνο μερικοὶ ἐρασιτέχνες πολεοδόμοι προσπαθοῦν νὰ δοῦν τὰ προβλήματά της συνολικά. Τὸ 1933 δημιουργεῖται ἁπλῶς μιὰ συμβουλευτικὴ Ἀνωτάτη Πολεοδομικὴ Ἐπιτροπὴ μὲ πρόεδρο τὸν Π. Καλλιγά· στὸ ἐνεργητικό της πρέπει νὰ γραφτεῖ ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴ δημιουργία κήπου στὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως. Γενικὰ ὅμως, σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο, παρὰ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν νομοθετικῶν ρυθμίσεων καὶ τὶς κάποιες προσπάθειες τοῦ Δήμου, ἡ αὐθαίρετη δόμηση ἀποτελεῖ τὸν κύριο τρόπο ἐπέκτασης τῆς πρωτεύουσας καὶ τὸ 1935 ἡ ὑπηρεσία τοῦ Δήμου ἀναγκάζεται νὰ ἐνσωματώσει τὰ αὐθαίρετα στὸ «σχέδιο πόλεως». Ἀνάλογες διαδικασίες ἀκολουθοῦνται βέβαια καὶ στὰ

8

9

6.
Τὸ νέο σχέδιο τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Ἐμπράρ (1921). Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀρχιτέκτονα Χρ. Τσιλαλῆ.

7.
Θεσσαλονίκη. Ἡ πλατεία Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Σχέδιο τοῦ Ἐμπράρ. Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀρχιτέκτονα Χρ. Τσιλαλῆ.

8,9.
Προσφυγικὸς συνοικισμὸς στὸν Ἀσύρματο. Φωτογραφίες Β. Μπόγδανου.

6.
The new master plan for Thessaloniki by Hébrard (1921).

7.
Thessaloniki. Alexander the Great square; drawing by Hébrard.

8,9.
Refugee settlement at Asyrmatos, Athens.

ἄλλα ἀστικὰ κέντρα τῆς χώρας.
Ὁ σχηματισμὸς μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς πρωτοπορίας καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ διάδοση τῶν ἰδεῶν τῶν CIAM, ποὺ τὸ 1933 πραγματοποιοῦν τὸ τέταρτο συνέδριό τους στὴν Ἀθήνα, θὰ μποροῦσαν ἴσως νὰ ἔχουν κάποια εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν παραγωγὴ τοῦ δομημένου περιβάλλοντος. Οἱ καινούριες ἰδέες δὲν προλαβαίνουν ὅμως νὰ ἐκδηλωθοῦν παρὰ σὲ ὁρισμένα σκόρπια ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα, γιατί ἡ μεταξικὴ δικτατορία σύντομα ἀνακόπτει τὴν ἀνανεωτικὴ αὐτὴ κίνηση.
Ἀνάμεσα στὶς ἀλλαγὲς ποὺ προωθεῖ ἡ δικτατορία εἶναι καὶ ἡ σύσταση τῆς Διοικήσεως Πρωτευούσης, στὴν ὁποία συνενώνονται 53 δῆμοι καὶ κοινότητες μὲ συνολικὸ πληθυσμὸ 1.000.000 κατοίκους περίπου. Τὸ 1937 μάλιστα δημιουργεῖται στὰ πλαίσια τῆς Διοικήσεως καὶ ἕνας Ἀνώτατος Πολεοδομικὸς Ὀργανισμὸς ποὺ ἐπιφορτίζεται μὲ τὸ ἔργο τῆς σύνταξης νέου πολεοδομικοῦ σχεδίου μέσα σὲ δύο χρόνια. Τελικὰ ὅμως ὁ Ὀργανισμὸς αὐτὸς ἀπασχολεῖται μὲ τὰ τρέχοντα πολεοδομικὰ προβλήματα τῶν διαφόρων δήμων καὶ δὲν κατορθώνει βέβαια νὰ ἑτοιμάσει τὸ ἀναμενόμενο σχέδιο. Οἱ μεταξικὲς πρωτοβουλίες, ποὺ σὲ ἕνα ἐντελῶς ἀφηρημένο ἐπίπεδο θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηριστοῦν ὀρθὲς - καὶ ἔτσι πράγματι κρίθηκαν ἀπὸ ὁρισμένους εἰδικοὺς - στὴν πραγματικότητα ἦταν μιὰ ἐκδήλωση τοῦ γνωστοῦ τεχνοκρατικοῦ φετιχισμοῦ τῶν δικτατόρων ποὺ ἔμελλε νὰ μείνει χωρὶς οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα. Ἐξάλλου, πολὺ σύντομα, ὁ πόλεμος καὶ ἡ τετράχρονη κατοχὴ διακόπτουν ἀπότομα κάθε κρατικὴ πρωτοβουλία γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Οἱ ὑλικὲς καταστροφές, ἀλλὰ καὶ οἱ βαθιὲς μεταβολὲς ποὺ συντελοῦνται σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, συσσωρεύουν κοντὰ στὰ παλαιὰ καὶ νέα χωροταξικὰ καὶ πολεοδομικὰ προβλήματα ποὺ ἡ πολιτεία θὰ κληθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου.

Ἡ περίοδος τῆς «ἀνασυγκροτήσεως»

Στὴν πρώτη μεταπολεμικὴ περίοδο, τὴ λεγόμενη περίοδο τῆς «ἀνασυγκροτήσεως», ὁ τομέας τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ φυσιογνωμία τοῦ Κωνσταντίνου Δοξιάδη. Ἤδη ἀπὸ τὸν Μάϊο τοῦ 1940, εἶχε ἱδρύσει στὰ πλαίσια τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων τὸ Γραφεῖο Χωροταξικῶν καὶ Πολεοδομικῶν Μελετῶν καὶ Ἐρευνῶν ποὺ μέσα σὲ ἕνα σύντομο χρονικὸ διάστημα ἔφτασε νὰ ἔχει 300 ὑπαλλήλους. Ἀργότερα, ὅταν ἡ χώρα βρισκόταν κάτω ἀπὸ ἰταλογερμανικὴ κατοχή, εἶχε συγκροτήσει ὁμάδες ποὺ συγκέντρωναν στοιχεῖα γιὰ τὶς καταστροφὲς ποὺ εἶχε φέρει ὁ πόλεμος στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας. Κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησή του προωθήθηκε τότε μιὰ «νέα θεώρηση» προβλημάτων μεγάλης κλίμακας, ὀργανώθηκαν διαλέξεις, ἐκδόθηκε τὸ περιοδικὸ *Χωροταξία* καὶ ἔγινε ἡ ἀνάλυση τῆς πρώτης «ἀπογραφῆς οἰκοδομῶν» στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἔτσι, μὲ τὴν ἀπελευθέρωση, ὁ Δοξιάδης βρέθηκε νὰ γνωρίζει καλὰ τὶς ἀνάγκες τῆς χώρας καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ προωθηθεῖ σὲ ἀνώτερες θέσεις. Τὸ 1945, στὴν προεκλογικὴ κυβέρνηση Σοφούλη, ὁ Δοξιάδης ἀναλαμβάνει Ὑφυπουργὸς Ἀνοικοδομήσεως. Μετὰ τὶς ἐκλογές, παραμένει ὡς Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου. Τὴ θέση αὐτὴ θὰ κρατήσει ὡς τὰ μέσα τοῦ 1948, ὁπότε θὰ ἀποσπαστεῖ στὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ ὡς πρόεδρος ὑπουργὸς μὲ τὸν τίτλο τοῦ Συντονιστοῦ Ἀνασυγκροτήσεως, γιὰ νὰ διευθύνει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Σχεδίου Ἀνασυγκροτήσεως.
Στὸ Ὑπουργεῖο Ἀνοικοδομήσεως, ὁ Δοξιάδης προωθεῖ τὶς «Ἐκδόσεις Ἀνοικοδομήσεως», στὶς ὁποῖες ἀναπτύσσει τὰ ὁράματά του γιὰ τὴ «νέα ἐπιστήμη», τὴν οἰκιστική, ποὺ περιλαμβάνει καὶ τομεῖς «πολεοκοινωνιολογίας», «πολεοοικονομικῶν» κ.ἄ. Δημοσιεύει ἐπίσης τὸ βιβλίο του *Οἰκιστικὴ πολιτικὴ καὶ ἕνα εἰκοσάχρονο Σχέδιο*, στὸ ὁποῖο παρουσιάζει τὶς βασικὲς προβολὲς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς χώρας καὶ διατυπώνει τὶς προτάσεις πάνω στὶς ὁποῖες θὰ βασιζόταν - σὲ θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ ἐπίπεδο - τὸ γενικὸ πρόγραμμα ἀνοικοδόμησης.
Προγραμματικὸ χαρακτῆρα ἔχει καὶ τὸ Σχέδιο Ἀνασυγκροτήσεως τῆς Πρωτευούσης ποὺ δημοσιεύεται τὸ 1945 ἀπὸ τὸν διευθυντὴ Σχεδίου Πόλεως τοῦ Δήμου Ἀθηναίων Κώστα Μπίρη. Τὸ σχέδιο αὐτὸ - πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ ρυθμιστικὸ σχέδιο - προτείνει λύσεις γιὰ τὶς χερσαῖες, ἀεροπορικὲς καὶ θαλάσσιες συγκοινωνίες, ἐνῶ παράλληλα ἀντιμετωπίζει μὲ συγκεκριμένα μέτρα τὰ προβλήματα ποὺ ἔχουν σωρευτεῖ στὴν Ἀθήνα. Ἡ πρόταση γιὰ δημιουργία «κρατικῆς πόλης» στὴ Μεγαρίδα, ἀποσκοπεῖ βέβαια στὴν ἀποσυμφόρηση τοῦ κέντρου τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὶς διοικητικὲς ὑπηρεσίες, ἀλλὰ καὶ στὴ δημιουργία ἑνὸς ἰσχυροῦ πυρήνα κεντρι-

10

11

12

κῶν λειτουργιῶν, εὔκολα προσπελάσιμου ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ δίκτυα τῆς χώρας, ποὺ θὰ ἐξυπηρετεῖ καλύτερα τὴν ἀναμενόμενη ἀνάπτυξη, τὶς ἐπιχειρήσεις κ.ἄ. Ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν ἀντιμετωπίζει τὸν τρόπο ἐλέγχου τῆς γύρω περιοχῆς, ἡ ἐφαρμογή της ὅμως στὸν συγκεκριμένο χῶρο στηρίζεται στὴ μεθοδολογία ποὺ προτάθηκε, καὶ ἐνμέρει ἐφαρμόστηκε, ἀπὸ τὸν

10.
Προσφυγικὸς συνοικισμὸς στὴν Καλλιθέα. Φωτογραφία Β. Μπόγδανου.

11.
Προσφυγικὸς συνοικισμὸς στὸν Ἰλισό. Φωτογραφία Δ. Φιλιππίδη.

12.
Προσφυγικὲς πολυκατοικίες στὸν Παναθηναϊκό.

13.
Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τοῦ Ψυχικοῦ (1927). Ἀρχιτέκτονας Α. Νικολούδης.

14,15.
Τὸ Καρπενήσι κατεστραμμένο ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Ἀπὸ τὸ λεύκωμα τοῦ Σπ. Μελετζῆ «Μὲ τοὺς ἀντάρτες στὰ βουνά».

10.
Refugee settlement at Calithea, Athens.

11.
Refugee settlement at Ilissos, Athens.

12.
Refugee apartments in Athens.

13.
Town plan for the Psychico suburb, Athens (1927). Architect A. Nicoloudis.

14,15.
Karpenissi destroyed by the Nazis.

13

14

15

'Εμπράρ στή Θεσσαλονίκη.
Μέ τή δημιουργία, τό 1945, τοῦ «Ταμείου 'Εφαρμογῆς Σχεδίου Πρωτευούσης», ἐπιχειρεῖται νά ἀντιμετωπιστεῖ ἐνμέρει τό πολεοδομικό πρόβλημα τῆς 'Αθήνας. 'Ωστόσο, τόν Μάϊο τοῦ 1947, τό ταμεῖο αὐτό καταργεῖται μέ ψήφισμα τῆς 'Αναθεωρητικῆς Βουλῆς. Δύο χρόνια ἀργότερα, παρά τίς διαμαρτυρίες τοῦ Δήμου, δίνονται προσαυξήσεις στά ὕψη τῶν οἰκοδομῶν τῆς πρωτεύουσας. "Ετσι, χάνεται ἡ εὐκαιρία νά ἐφαρμοστοῦν ὁρισμένα μέτρα γιά τίς διανοίξεις ὁδῶν ποὺ πρόβλεπε τό Σχέδιο· τό 'Υπουργεῖο 'Ανοικοδομήσεως δέν θεωρεῖ κἀν ἀναγκαία τήν ὑποχώρηση τῶν οἰκοδομικῶν γραμμῶν, ποὺ θά μποροῦσε νά ἐπιβληθεῖ σάν ἀντάλλαγμα γιά τήν αὔξηση τῶν ὑψῶν.
Μέ τήν ὑποχώρηση τῶν "Αγγλων ἀπό τήν 'Ανατολική Μεσόγειο καί τή διακήρυξη τοῦ δόγματος Τρούμαν, στίς 12 Μαΐου 1947, ἀρχίζει ἡ ἄμεση ἐπέμβαση τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν στήν 'Ελλάδα, ποὺ συστηματοποιεῖται μετά μέ τό σχέδιο Μάρσαλλ. 'Η «οἰκονομική βοήθεια», ποὺ εἶχε ἀρχίσει τό 1944 ἀπό τήν UNRRA, ὁδηγεῖ πολλά ἐργοστάσια σέ πτώχευση καί δημιουργεῖ ἔντονο πρόβλημα ἀνεργίας καί ὑποαπασχόλησης. 'Η UNRRA, μεταξύ ἄλλων, φέρνει προϊόντα ποὺ παράγονται στήν 'Ελλάδα, ἐνισχύοντας ἔτσι τή δημιουργία τεχνητῆς ἔλλειψης εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, ποὺ ἀνεβάζει τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων καί ὑποχρεώνει τή χώρα νά καταφύγει σέ εἰσαγωγές προϊόντων ἀπό τίς ΗΠΑ. 'Η πολιτική τῆς διόγκωσης τοῦ πληθωρισμοῦ συνεχίζεται καί ἡ «οἰκονομική βοήθεια» γίνεται ὅλο καί πιό ἀπαραίτητη καί ἐπομένως χορηγεῖται μέ ὅλο καί αὐστηρότερες προϋποθέσεις. Τήν ἐσωτερική καί ἐξωτερική κυβερνητική πολιτική τῆς χώρας καθορίζει ἡ AMAG. Οἱ ἀμερικανικές ἐπιχειρήσεις καί οἱ ξένες ἑταιρεῖες ποὺ συνεργάζονται μέ αὐτές ἀπαλλάσσονται ἀπό ὅλες τίς φορολογικές ἐπιβαρύνσεις.
Τό 1949, μετά τό τέλος τοῦ ἐμφυλίου, ἡ χώρα ἔχει ὁδηγηθεῖ σέ πλήρη οἰκονομική κατάρρευση, ἐνῶ παράλληλα μαστίζεται ἀπό τήν ἀνεργία καί τήν ὑποαπασχόληση. Στά πλαίσια τῆς προσπάθειας νά δοθοῦν οἱ κατευθύνσεις γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας τῆς μεταπολεμικῆς 'Ελλάδας καί νά χρησιμοποιηθεῖ μέ πιό ἀποτελεσματικό τρόπο ἡ ξένη βοήθεια, συντάσσονται μεταξύ ἄλλων καί δύο ἐπίσημες ἐκθέσεις. 'Η ἔκθεση τῆς ὁμάδας Ζολώτα-Ζίγδη-Κούλη προτείνει ἐπενδύσεις σέ ἔργα ὑποδομῆς, βαριά βιομηχανία, ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα κ.ἄ., κατευθύνεται δηλαδή σέ προγράμματα «ὑψηλῆς ἐντάσεως κεφαλαίου». 'Αντίθετα, ἡ ἔκθεση Βαρβαρέσου, ἡ ὁποία καί γίνεται τελικά ἀποδεκτή, ὑποστηρίζει ὅτι δέν πρέπει νά γίνουν ἀλλαγές στή διάρθρωση τῆς προπολεμικῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἀλλά πρέπει νά συνεχιστοῦν οἱ ἐπενδύσεις σέ προγράμματα «χαμηλῆς ἐντάσεως κεφαλαίου», καί συνιστά τήν ἀνάπτυξη ἐλαφριᾶς βιομηχανίας καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί γενικά μή παραγωγικές ἐπενδύσεις.
Τό 1949, δημιουργεῖται ἡ 'Υπηρεσία Συντονισμοῦ 'Εφαρμογῆς τοῦ πρώτου τετραετοῦς Σχεδίου 'Αναπτύξεως (1949-52), ἡ ὁποία ὀργανώνει συνέδρια σέ ὅλες τίς διοικητικές περιφέρειες μέ σκοπό νά προωθήσει τήν ἀνάπτυξη ποὺ ἔχει ἐπιλεγεῖ σέ ὅλη τή χώρα.
'Ενῶ τό στεγαστικό πρόβλημα ποὺ ἔχει ἀναλάβει νά ἀντιμετωπίσει τό 'Υπουργεῖο 'Ανοικοδομήσεως εἶναι τεράστιο, ὁ Δοξιάδης ἀπομακρύνεται ἀπό τή διοίκηση καί τό 'Υπουργεῖο καταργεῖται τό 1951. 'Η 'Υπηρεσία Πολεοδομίας προσαρτᾶται στό 'Υπούργειο Προνοίας, γιά νά ἐπανέλθει στό 'Υπουργεῖο Δημοσίων "Εργων τό 1953. 'Η πίεση ὅμως τοῦ στεγαστικοῦ ἀναγκάζει τήν πολιτεία νά θεσπίσει τόν 'Ιανουάριο τοῦ 1951 τόν νόμο 1667 «περί λαϊκῆς κατοικίας». 'Ο νόμος ἀναθέτει τίς ἁρμοδιότητες «μερίμνης περί τῶν συνθηκῶν στεγάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» στά 'Υπουργεῖα Προνοίας καί Οἰκισμοῦ καί ὁρίζει ὡς δικαιούχους κρατικῆς στεγαστικῆς συνδρομῆς τούς ἄστεγους ἤ ὅσους ζοῦν σέ ἀκατάλληλους χώρους. Οἱ πόροι γιά τό πρόγραμμα τῆς λαϊκῆς κατοικίας θά βρεθοῦν, σύμφωνα μέ τόν νόμο, ἀπό τήν ξένη βοήθεια, τόν κρατικό προϋπολογισμό, τά τέλη τῶν οἰκοδομικῶν ἀδειῶν, τίς προσόδους κρατικῶν οἰκοπέδων καί οἰκοδομῶν, καθώς καί ἀπό τίς εἰσφορές «ἐπί μισθωμάτων ἀκινήτων πολυτελοῦς κατασκευῆς». Στόν Ν. 1667 μπαίνουν οἱ βάσεις γιά τή διαμόρφωση νέων οἰκισμῶν καί προτείνεται ἡ σύσταση εἰδικῆς 'Υπηρεσίας γιά τήν ἐκπόνηση τοπογραφικῶν καί πολεοδομικῶν μελετῶν καθώς καί ἑνός «Συμβουλίου Λαϊκῆς Στέγης» μέ σημαντικές ἁρμοδιότητες. 'Ο νόμος αὐτός, ὅπως καί ὁ συμπληρωματικός νόμος 2063/52 ποὺ τόν τροποποιεῖ, θά παραμείνουν ὡστόσο ἀνεφάρμοστοι.
"Ετσι, ἐνῶ σέ διάφορες ἐκθέσεις ἀναφέρεται ὅτι κατασκευάστηκε στό σύνολό του ὁ ἀναγκαῖος ἀριθμός κατοικιῶν καί ὅτι καλύφθηκαν πλήρως οἱ ἐλλείψεις, σέ ἔρευνες ποὺ θά πραγματοποιηθοῦν 15 χρόνια μετά, θά βρεθεῖ ὅτι 214.800 ἀγροτικές οἰκογένειες εἶναι ἄστεγες ἤ στεγάζονται σέ ἄθλιες κατασκευές. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ ἔκθεση τοῦ 'Υφυπουργείου Οἰκισμοῦ, τό 1960, ποὺ σημειώνει ὅτι οἱ οἰκογένειες αὐτές «... ἀνήκουν κατά τό μᾶλλον ἤ ἧττον εἰς ἀγροτικάς οἰκογενείας πτωχοτέρας, διότι κατά τήν ἐφαρμογήν τῶν διαφόρων στεγαστικῶν προγραμμάτων ἀπό τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας καί ἐντεῦθεν δέν ἠδυνήθησαν νά συμβάλλουν, ἐπειδή μεταξύ τῶν κριτηρίων τῆς προτεραιότητος *ἦτο καί ἡ συμβολή τῶν ἐνδιαφερομένων* εἰς τάς δαπάνας ἐπανορθώσεως». 'Απέχουμε δηλαδή ἀπό τό νά μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά κάλυψη τῶν οὐσιαστικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, μιά ποὺ τό βασικό «πολεοκοινωνικό» κριτήριο τοῦ προγράμματος ἀνασυγκρότησης ἦταν ἀνάλογο μέ τήν εἰσοδηματική κατάσταση τῶν κατοίκων. 'Η ὀξύτητα τοῦ οἰκιστικοῦ προβλήματος ἐκφράζεται καί ἀπό τόν ὑπερβολικά μεγάλο ἀριθμό τῶν 282.257 «αὐθαιρέτων» κατοικιῶν ποὺ κατασκευάστηκαν στίς παρυφές τῶν πόλεων, στήν περίοδο 1945-56.
Οὐσιαστικά, τό κύριο βάρος τῆς ἀνασυγκρότησης τῆς χώρας ἀφέθηκε στήν ἰδιωτική πρωτοβουλία. 'Η οἰκοδομική δραστηριότητα ἀρχίζει ἀπό τήν περίοδο αὐτή νά ἀνθίζει. 'Η ἰδιωτική πρωτοβουλία, ἀντιμετωπίζοντας τήν κατοικία σάν ἐμπορευματική ἀξία, στρέφεται πρός τά μεσαῖα καί ἀνώτερα στρώματα ποὺ χρηματοδοτοῦν τήν ἐπιχείρηση «οἰκοδόμηση», ἐνῶ οἱ συνθῆκες στέγασης τοῦ πληθυσμοῦ ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἄθλιες. 'Αρχίζει ἔτσι ἡ οἰκοδομή νά παίζει τόν ρόλο κινητήριας βιομηχανίας ποὺ δέν στηρίζεται στήν ὑπάρχουσα ἀγορά, ἀλλά δημιουργεῖ τή δική της.
'Από τήν κρατική πρωτοβουλία ἀναλαμβάνονται, οὐσιαστικά, μικρά μόνο ἔργα γιά τή βελτίωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης ὅπως: ἐξυγιαντικά ἔργα ὕδρευσης καί ἀποχέτευσης σέ διάφορους νομούς ἀπό τήν UNRRA, μικρά ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα ἀπό τό 'Υπουργεῖο Γεωργίας καί τήν AMAG, διάφορα κοινοτικά ἔργα κοινῆς ὠφέλειας μέ ἐθελοντική ἐργασία ἀπό τό 'Υπουργεῖο 'Εσωτερικῶν, ἔργα τοῦ προγράμματος «Πρόνοια γιά τήν ἐργασία» τοῦ ΟΗΕ καί τοῦ 'Υπουργείου Προνοίας, καθώς καί μικρά νομαρχιακά ἔργα μέ χρηματοδότηση ἀπό τόν κρατικό προϋπολογισμό. Στίς δραστηριότητες αὐτές παίρνει μέρος καί ἡ 'Αγροτική Τράπεζα μέ ἕνα πρόγραμμα μικρῶν κοινωφελῶν ἔργων. "Ολα αὐτά βέβαια δέν ἔχουν καμιά ἀντιστοιχία μέ τίς τεράστιες καταστρο-

16

17

φὲς ποὺ ἄφησαν ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, ἡ κατοχὴ καὶ ὁ ἐμφύλιος. Τὰ ἔργα αὐτά, πολὺ μικρῆς κλίμακας, χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν πολιτικοϊδεολογικὴ ἑνσωμάτωση τῶν ἀγροτικῶν στρωμάτων ποὺ ἔχουν παραμείνει στὴν ὕπαιθρο. Ἔτσι, ἡ κρατικὴ παρέμβαση δὲν ξεπερνᾶ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο καὶ τὸ πρῶτο τετραετὲς πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀνόρθωσης τῆς χώρας παραμένει τελικὰ ἀνεφάρμοστο.

Ὅλη ἡ κρατικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν «ἀνασυγκρότηση» τῆς χώρας ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ἐξουσίας τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ γιὰ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν καταστολὴ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ καὶ συσπειρωθεῖ γύρω ἀπὸ τὸ ΕΑΜ. Ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ περίοδος σημαδεύεται ἀπὸ τὴν πλήρη ἐπιτυχία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ποὺ κορυφώνεται μὲ τὶς ἐκλογὲς καὶ τὸ δημοψήφισμα τοῦ 1946. Οἱ συνεχεῖς ἀναπροσαρμογὲς συνασπισμῶν καὶ κυβερνήσεων μὲ φιλελεύθερη πρόσοψη ὡς τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1951, ποὺ ἐλέγχονται ὅμως ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ τὸ παλάτι, καὶ ἡ αὐτονόμηση τοῦ στρατοῦ σὰν ἰδιαίτερης ἐξουσίας γίνονται τὰ κυρίαρχα στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ πολιτικό, ἰδεολογικὸ καὶ πολιτιστικὸ κλίμα ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ἦταν τέτοιο ὥστε νὰ λειτουργεῖ ἀνασταλτικὰ γιὰ ὁποιαδήποτε ἀνάπτυξη καινούριων ἰδεῶν. Ἡ κοινωνικὴ δομὴ τῆς ὑπαίθρου καταστράφηκε καὶ τὰ πιὸ δυναμικὰ στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ - ὅσα ἐπέζησαν ἀπὸ τοὺς βασανισμούς, τὰ στρατόπεδα, τὶς ἐξορίες καὶ τὶς φυλακὲς - ὑποχρεώθηκαν νὰ βροῦν καταφύγιο «ἀφανῶν» στὶς μεγάλες πολιτεῖες. Ὁ ἀντικομμουνισμὸς ἐμφανίζεται πιὰ ὡς ἰδεολογία μὲ οἰκουμενικοὺς στόχους, ἡ κουλτούρα γίνεται ἀπολιτικὴ καὶ ἀνοίγει διάπλατα ὁ δρόμος τῆς ὀπισθοδρόμησης πρὸς τὶς «ἑλληνοχριστιανικὲς παραδόσεις». Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1951, ποὺ ὀργανώθηκαν ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴ τῶν ΗΠΑ Πιουριφόυ, κλείνει τὴν ἀσταθῆ αὐτὴ περίοδο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ «Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς» καὶ ἡ ὀκταετία Καραμανλῆ

Μὲ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1952, στὶς ὁποῖες ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς τοῦ Παπάγου ἀποσπᾶ τὸ 82,3% τῶν ἑδρῶν στὴ Βουλή, σταθεροποιεῖται ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τῆς δεξιᾶς γιὰ ἀρκετὰ χρόνια μέσα σὲ ἕνα κλίμα νομιμοποιημένης τρομοκρατίας. Ἡ δράση τῆς χωροφυλακῆς, τῶν ΤΕΑ καὶ τῶν παρακρατικῶν ὀργανώσεων, ποὺ ἀσκεῖται ἀποτελεσματικότερα στὴν ὕπαιθρο, συντελεῖ στὴν ἐρήμωσή της. Σημαντικότερος κλάδος τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας παραμένει ἡ γεωργία, μὲ χαμηλὴ ὅμως παραγωγικότητα. Ὁρισμένα μέτρα ποὺ παίρνονται γιὰ τὴ βελτίωση καὶ τὸν ἐξορθολογισμὸ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς δὲν φέρνουν παρὰ μέτρια ἀποτελέσματα. Ἔτσι, βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς περιόδου παραμένει ἡ αὐξανόμενη ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ μετανάστευση, ποὺ προκαλοῦν πλήρη ἀλλαγὴ τῆς ἰσορροπίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Παρ' ὅλη ὅμως τὴν ἔνταση τῆς ἀστικοποίησης - ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς σὲ πόλεις πάνω ἀπὸ 10.000 κατοίκους ἀπὸ 33% τοῦ συνόλου τὸ 1940 περνάει στὰ 39% τὸ 1951 καὶ στὰ 44% τὸ 1961 - στὸν τομέα τῆς βιομηχανίας δὲν ἀναπτύσσονται παρὰ μικρὲς καὶ μεσαῖες ἐπιχειρήσεις μὲ περιορισμένα κεφάλαια, κυρίως καταναλωτικές. Μὲ τὸν νόμο 2687/53, ποὺ καθιερώνει μιὰ ἰδιαίτερα προνομιακὴ μεταχείριση τοῦ ξένου κεφαλαίου, ἐπιτείνεται ἡ παρασιτικὴ διάρθρωση τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἂν καὶ δὲν παρατηρεῖται ὡς τὸ 1960 ἡ ἀναμενόμενη εἴσοδος κεφαλαίων. Παράλληλα, διογκώνεται ὑπερβολικὰ ὁ τριτογενὴς τομέας.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καθορίζουν καὶ τὴ διάρθρωση τοῦ ἀστικοῦ δικτύου ὅλης τῆς χώρας μὲ τὸν ὑδροκεφαλισμὸ τῆς Ἀθήνας, τὴν ἐγκατάλειψη πολλῶν, κυρίως ὀρεινῶν, περιοχῶν καὶ τὸν μαρασμὸ ἀκόμη καὶ δυναμικῶν περιφερειακῶν κέντρων, ποὺ ὡς τότε συγκρατοῦσαν τὸν πληθυσμό τους. Σημαντικὸ ρόλο σ' αὐτὸ παίζει καὶ ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευση πρὸς τὴν Εὐρώπη, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῶν συμβάσεων μὲ τὸ Βέλγιο καὶ τὴ Δυτικὴ Γερμανία.

Μὲ τὴν ὑποτίμηση τῆς δραχμῆς τὸ 1953, τὰ ἐφοπλιστικά, τραπεζικὰ καὶ βιομηχανικὰ κεφάλαια ποὺ εἶναι σὲ δολάρια ἀποκτοῦν διπλάσια ἀγοραστικὴ δύναμη στὴν ἑλληνικὴ ἀγορά, ἐνῶ παράλληλα ἡ ἐργατικὴ δύναμη τῶν Ἑλλήνων γίνεται κατὰ 50% φτηνότερη. Ὅσοι δὲν φεύγουν στοιβάζονται στὴν Ἀθήνα καί, σὲ μικρότερο βαθμό, στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ γίνονται κέντρα παροχῆς ἀγαθῶν, ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ καὶ φτηνῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἀπαραίτητη ὑποδομὴ τῆς «ὑπὸ ἀνάπτυξιν» χώρας ψηφίζονται μιὰ σειρὰ συμπληρωματικοὶ τοῦ 2687/53 νόμοι. Ἔτσι, τὸ Ν.Δ. 2563/53 «περὶ τρόπου συστάσεως τελωνειακῶν συγκροτημάτων, ναυπηγήσεως καὶ ἐπισκευῆς πλοίων» διευκολύνει τὴν ἐλεύθερη ἐγκατάσταση τέτοιων συγκροτημάτων σὲ ὅλους τοὺς ἐπιλιμένιους καὶ παραθαλάσσιους χώρους τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ συγχρόνως τὰ ἀπαλλάσσει ἀπὸ ὅλους τοὺς εἰσαγωγικοὺς δασμοὺς καὶ φόρους. Ὅταν ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα προσανατολίζεται στὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση τῆς χώρας, ψηφίζεται ὁ Ν. 3480/54 «περὶ τουρισμοῦ»· παράλληλα, προστίθεται ἡ γνωστὴ διάταξη στὸν Γ.Ο.Κ. ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἀνέγερση ξενοδοχείων «καθ' ὑπέρβασιν τοῦ ἰσχύοντος κατὰ τομέα ἀνωτάτου ὕψους οἰκοδομήσεως», ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι καὶ τὸ Athens Hilton. Τέλος, γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐγκατάσταση βιομηχανικῶν συγκροτημάτων στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, ψηφίζεται ὁ Ν. 3213/54 ποὺ παρέχει ἐξαιρετικὰ προνόμια στὰ συγκροτήματα αὐτά. Ἔτσι δημιουργοῦνται διάφορες χημικὲς βιομηχανίες, ἡ βιομηχανία φωσφορικῶν λιπασμάτων, τὸ βιομηχανικὸ συγκρότημα τῆς Esso, ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου τῆς Pechiney.

Τὸ ζήτημα τῶν συνθηκῶν στέγασης τόσο τῶν προλεταριοποιημένων στρωμάτων τῶν ἀστικῶν κέντρων ὅσο καὶ τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν παρουσιάζεται ἰδιαίτερα ὀξύ. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του ἱδρύεται μὲ τὸ Ν.Δ. 2963/54, ὁ Αὐτόνομος Ὀργανισμὸς Ἐργατι-

16.
Τὸ ξενοδοχεῖο Hilton.

17.
Τὸ ἐργοστάσιο ἀλουμινίου τῆς Pechiney στὴν Ἀντίκυρα.

18.
Πολυκατοικίες τοῦ Α.Ο.Ε.Κ. στὴ Μεταμόρφωση, Ἀθήνα.

16.
The Hilton hotel.

17.
Pechiney aluminium factory at Antikyra.

18.
Apartments constructed by the Labour Housing Organisation at Metamorphossis, Athens.

18

κῆς Κατοικίας, πού ἔχει γιά σκοπό «... τήν παροχή κατοικίας... εἰς ἐργάτας καί ὑπαλλήλους συνδεομένους μετά τῶν ἐργοδοτῶν διά σχέσεως ἐργασίας ἰδιωτικοῦ δικαίου, ὡς καί εἰς ὑπαλλήλους Ν.Π.Δ.Δ. ...» Οἱ δικαιοῦχοι ὅμως πρέπει νά «...τυγχάνουν ἐθνικῶν φρονημάτων...» καί νά εἶναι ἀσφαλισμένοι (ἄρθρο 74 τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ Α.Ο.Ε.Κ.). Ὡς πόροι τοῦ Ὀργανισμοῦ ὁρίζονται μιά ἐτήσια ἐνίσχυση ἀπό τόν κρατικό προϋπολογισμό, τό 1% τῶν μισθῶν καί ἡμερομισθίων, τό 1/6 τῆς ἐργοδοτικῆς εἰσφορᾶς καί διάφορα ἄλλα, ὅπως ἵδρυση λαχείων, σύναψη δανείων, δωρεές. Τά προγράμματα ὡστόσο τοῦ Α.Ο.Ε.Κ. καί τά ἀντίστοιχα προγράμματα «λαϊκῆς στέγης» τῶν Ὑπουργείων Κοινωνικῆς Προνοίας καί Δημοσίων Ἔργων εἶναι ἐλάχιστα γιά νά ἀντιμετωπίσουν τό ζήτημα. Ἐξάλλου, δέν ἀπευθύνονται κάν στά κύματα τῶν ἐσωτερικῶν μεταναστῶν πού καταφθάνουν ἀπό τήν ἐπαρχία καί ἔχουν τά ὀξύτερα οἰκιστικά προβλήματα. Ἔτσι ἡ κερδοσκοπία στή γῆ ὀργιάζει ἀκόμη καί σέ βάρος αὐτῶν τῶν στρωμάτων, πού ἀναγκάζονται νά καταφύγουν στήν «αὐθαίρετη» περιφέρεια τῆς Ἀθήνας. Τά μόνα οἰκιστικά προγράμματα πού καλύπτονται οὐσιαστικά ἀπό τήν κρατική μέριμνα ἀφοροῦν τήν ἀποκατάσταση τῶν σεισμοπλήκτων ἀπό τούς καταστροφικούς σεισμούς στά Ἰόνια, τή Σαντορίνη καί τή Θεσσαλία. Ἐπίσης, τό 1959, σέ μιά προσπάθεια γιά ἐπίδειξη λαϊκῆς μέριμνας, καταστρώνεται πρόγραμμα ἀποκατάστασης τῶν παραπηγματούχων οἰκογενειῶν Ἀθήνας - Πειραιᾶ καί Θεσσαλονίκης σέ συνεργασία τῶν Ὑπουργείων Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν καί Δημοσίων Ἔργων, μέσα στά πλαίσια τῶν προγραμμάτων προσφυγικῆς καί λαϊκῆς κατοικίας. Γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος ἐκδίδεται πράξη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, πού ἀργότερα κυρώνεται μέ νόμο, στόν ὁποῖο καθορίζονται τά κριτήρια γιά τήν ἐπιλογή τῶν δικαιούχων οἰκογενειῶν, ὁ τρόπος δημοπράτησης τῶν ἔργων, τό μέγεθος τῶν κατοικιῶν κατά περίπτωση, ὁ τρόπος διάθεσης τῶν χώρων τῶν παραπηγμάτων. Στό πρόγραμμα προβλέπεται ἡ κατασκευή κατοικιῶν μέ σύσταση ἐργολαβιῶν ἀπό τίς ἁρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ Υ.Δ.Ε. καί ὡς ἕνα βαθμό παρέχεται ἡ δυνατότητα ἐπιλογῆς τῆς αὐτοστέγασης. Ἔτσι, «ἐξυγιαίνονται» τό Δουργούτι, ἡ Δραπετσώνα, τά Κουντουριώτικα, κατασκευάζονται συγκροτήματα κατοικιῶν στήν Καισαριανή, στό Αἰγάλεω, στόν Ἀσύρματο, καί δημιουργοῦνται νέες οἰκιστικές μονάδες στόν Ἅγιο Σώστη, στόν Ταῦρο, στό Περιστέρι, στόν Κορυδαλλό. Στή Θεσσαλονίκη πραγματοποιεῖται μιά μικρή «ἐξυγίανση» στήν περιοχή Ἀξιός καί δημιουργοῦνται τό συγκρότημα 151, ὁ νέος οἰκισμός «Φοίνιξ» καί μιά μικρή οἰκιστική μονάδα στή Σταυρούπολη. Μικρές οἰκιστικές μονάδες δημιουργοῦνται ἐπίσης καί σέ μιά σειρά μικρότερα κέντρα: Χίο, Σέρρες, Βόλο, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Δορύλαιο, Αἰτωλικό, Ἀργοστόλι, Κέρκυρα κ.ἄ. Ὅλα αὐτά ὅμως δέν ἀποτελοῦν παρά μικρές ἐπιμέρους ἐπεμβάσεις.

Ἀντίθετα, τά ἔργα ὑποδομῆς προωθοῦνται συστηματικότερα καί ταχύτερα. Τό 1959 ἀρχίζει ἡ κατασκευή τῶν δύο ἐθνικῶν λεωφόρων, ἔργο μέ ἰδιαίτερη σημασία γιά τή διακίνηση τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων καί τήν ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ. Τήν ἴδια ἐποχή γίνονται συζητήσεις καί προσπάθειες γιά διανοίξεις λεωφόρων στήν Ἀθήνα. Τό 1962 μάλιστα μετακαλεῖται ὁ W. Smith, ὁ ὁποῖος καί ἕνα χρόνο ἀργότερα παραδίδει τήν πρώτη κυκλοφοριακή μελέτη γιά τό λεκανοπέδιο τῆς Ἀθήνας.

Στό μεταξύ δημιουργοῦνται στό Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ ὑπηρεσίες μέ καθαρά προγραμματικές ἁρμοδιότητες: ἡ Κεντρική Ὑπηρεσία Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως καί οἱ Περιφερειακές Ὑπηρεσίες Ἠπείρου, Πελοποννήσου καί Κρήτης. Στό διάστημα 1958-65 συντάσσονται καί τά πρῶτα εἰδικά περιφερειακά προγράμματα: τό πρόγραμμα περιφερειακῆς ἀνάπτυξης τῆς Ἠπείρου, μέ τεχνική συμβολή τοῦ ΟΟΣΑ καί τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κέντρου Παραγω-

19

20

21

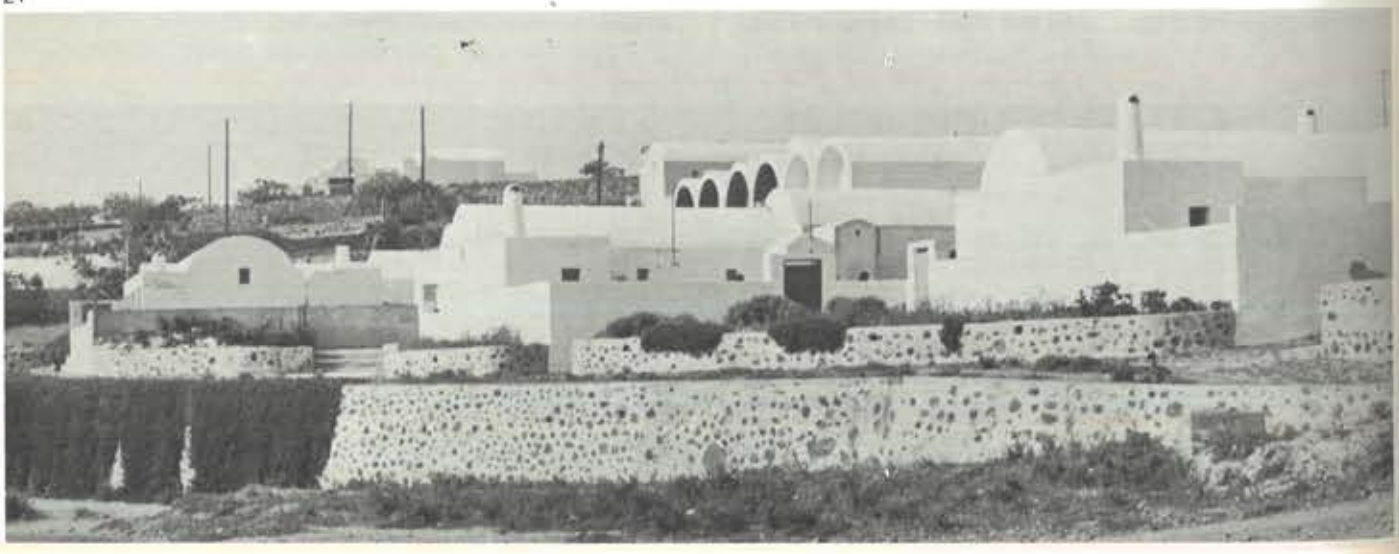

γικότητας· ἡ οἰκονομικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ Δυτικὴ Πελοπόννησο, ἀπὸ τὸν FAO - σὰν ἐκτελεστικὸ ὄργανο τοῦ ΟΗΕ - σὲ συνεργασία μὲ τὴν Υ.Π.Α. Πελοποννήσου· τὸ σχέδιο ἀνάπτυξης τῆς Κρήτης ἀπὸ τὴν Agridev, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Υ.Π.Α. Κρήτης.

Παράλληλα, τὸ 1961, ἱδρύεται τὸ ΚΕ.Π.Ε. καὶ ἐκπονοῦνται τὰ πρῶτα πενταετῆ προγράμματα οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας. Τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ καὶ τὸ ΚΕ.Π.Ε. ἐπανδρώνονται μὲ τεχνοκράτες ποὺ διαπνέονται ἀπὸ τὶς νέες ἰδέες τῆς κενγενικῆς πολιτικῆς. Μέσα στὸ φιλελεύθερο πολιτικὸ κλίμα τοῦ τελευταίου μέρους τῆς περιόδου, πραγματοποιεῖται καὶ τὸ 1961 στοὺς Δελφοὺς τὸ Α' Πανελλήνιο Ἀρχιτεκτονικὸ Συνέδριο μὲ θέμα «Πολεοδομία - Ἐθνικὸ πρόβλημα».

Γενικά, στὸ πρῶτο μισὸ τῆς περιόδου, συνεχίζεται ἡ προσπάθεια ἀποκατάστασης τῆς «ὁμαλότητος» μὲ ψυχροπολεμικὲς μεθόδους καὶ μὲ πλήρη πολιτικὸ ἔλεγχο τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἑνὸς μοναδικοῦ κέντρου ἐξουσίας, τοῦ παλατιοῦ, ποὺ ἐλέγχει πλήρως τὴν κυβέρνηση καὶ τὸν στρατό, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1952 ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ.

Ἡ οἰκονομικὴ πολιτική, παρ' ὅλα τὰ ποσοτικά της ἐπιτεύγματα, δὲν κατορθώνει νὰ λύσει τὰ προβλήματα τῶν εὐρύτερων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Ἂν καὶ ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευση χρησιμεύει σὰν ἀσφαλιστικὴ δικλείδα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας, οἱ ἄνεργοι φτάνουν στὸ 20% τοῦ οἰκονομικὰ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, γύρω στὸ 1960, φεύγουν κάθε χρόνο 100.000 ἄτομα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰδικευμένοι ἐργάτες. Ἡ βιομηχανία δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη τομέας de pointe, παρ' ὅλα τὰ εὐνοϊκὰ μέτρα ποὺ παίρνονται γιὰ τὴν προσέλκυση διεθνῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ ποὺ ὁδηγοῦν τελικὰ στὶς ἐπενδύσεις τῶν Ὠνάση, Πάππας, Νιάρχου κ.ἄ. Ἡ μακρόχρονη

19.
Ὁ οἰκισμὸς τῆς Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων στὸν Ἅγιο Σώστη, Ἀθήνα.

20.
Ὁ νέος οἰκισμὸς στὸ Καμάρι, Σαντορίνη. Φωτογραφία Β. Μπογάκου.

21.
Νέο συγκρότημα κατοικιῶν στὰ Φηρά, Σαντορίνη. Φωτογραφία Β. Μπογάκου.

22.
Αὐθαίρετα στὴν περιφέρεια τῆς Ἀθήνας. Φωτογραφία Α. Ρωμανοῦ.

23.
Τὸ φράγμα τῶν Κρεμαστῶν (1961-65).

24.
Ἡ πλατεία Ὁμονοίας.

19.
Housing complex at Agios Sostis, Athens, constructed by the Housing Department of the Ministry of Public Works.

20.
The new settlement at Kamari, Santorini.

21.
New housing complex at Fira, Santorini.

22

23

22.
Illegal settlements in the outskirts of Athens.

23.
Dam at Kremasta (1961-1965).

24.
Omonoia square, Athens.

24

διακυβέρνηση τῆς χώρας ἀπὸ τὴ δεξιὰ ἔχει δημιουργήσει ἔντονους δεσμοὺς ἀνάμεσα στὸ πολιτικὸ καὶ τὸ οἰκονομικὸ κατεστημένο. Στὸν τομέα μάλιστα τῶν ἐπενδύσεων, ὅπου ἤδη ἔχει ἀρχίσει ἡ μονοπώληση ὁρισμένων κλάδων τῆς παραγωγῆς, οἱ δεσμοὶ αὐτοὶ παρέχουν στοὺς ἐπιχειρηματίες ἄμεσες προσβάσεις στὴν κρατικὴ μηχανή, ἐξασφαλίζοντάς τους ὅλο καὶ περισσότερα προνόμια.

Τὴν ἴδια ἐποχή, γύρω στὸ 1960, οἱ ΗΠΑ κρίνουν πὼς ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία ἔχει φτάσει πιὰ στὸ στάδιο τοῦ «take off» καὶ ἡ χώρα ἀποκλείεται ἀπὸ τὰ προγράμματα βοηθείας.

Ἡ ἔλλειψη ὡστόσο νομισματικῆς σταθερότητας, ἀλλὰ καὶ δυνατότητας παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, ὁδηγεῖ σὲ ἐπενδύσεις σὲ γῆ καὶ ἀκίνητα ποὺ ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα μιὰ μεγάλη ἔξαρση τοῦ ρόλου τῆς οἰκοδομῆς στὸ κύκλωμα τῆς οἰκονομίας καὶ τὴ χρησιμοποίησή της ὡς μοχλοῦ γιὰ τὴ ρύθμιση τῶν κρίσεων. Ἀντίθετα, οἱ ἐπενδύσεις στὴ βιομηχανία εἶναι πολὺ περιορισμένες καὶ ἡ ὑποτιθέμενη προσπάθεια ἀποκέντρωσης μὲ δημιουργία «ἐπαρχιακῶν» βιομηχανιῶν καταλήγει στὴ συγκέντρωσή τους σὲ ἀπόσταση μόλις 50 χλμ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἐκεῖ δηλαδὴ ποὺ ἀρχίζουν νὰ ἰσχύουν τὰ αὐξημένα οἰκονομικὰ κίνητρα καὶ οἱ φορολογικὲς ἀπαλλαγές. Τὰ νομοθετικὰ μέτρα ποὺ ἔχουν ὅμως ληφθεῖ ἀπὸ τὸ 1957 γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν φυσικῶν «καλλονῶν» τῆς χώρας, δίνουν σημαντικὴ ὤθηση στὸν τουρισμό.

Γενικὰ πάντως, ἡ προσπάθεια ποὺ γίνεται γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου - μὲ προγραμματικοὺς νόμους, θεσμούς, διοικητικὰ μέτρα καὶ ὀργανισμοὺς - δὲν ἀποδίδει τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Ὡστόσο, ἡ σημαντικὴ ἄνοδος τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ἀποτελεῖ ὁπωσδήποτε μιὰ ποσοτικὴ διαφορὰ ποὺ γίνεται ἐμφανὴς στὸ δεύτερο μισὸ τῆς περιόδου. Λόγω ὅμως τοῦ παρασιτικοῦ χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας, τὰ ρυθμιστικὰ πλαίσια παραμένουν στοιχεῖα ὑποδομῆς, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν «ἐν καιρῷ» ἀπὸ τὰ μονοπώλια.

Τὸ κυπριακὸ ζήτημα, ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ποὺ εὐνοεῖ τὴν ὀλιγαρχία, ἡ ἀνεργία καὶ ὁ πληθωρισμὸς ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα στὸ δεύτερο μισὸ τῆς περιόδου, νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ πλατιὰ λαϊκὰ στρώματα ἡ ἐξουσία τῆς δεξιᾶς. Παρὰ τὴ θεσμοποίηση μιᾶς σειρᾶς καταπιεστικῶν μέτρων οἱ ἐκλογὲς τοῦ 1958 ἔφεραν τὴν ΕΔΑ στὴν ἀξιωματικὴ ἀντιπολίτευση. Μετά, ἡ προσπάθεια ποὺ γίνεται γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ Κέντρου, ἡ ἄμεση ἐπέμβαση τῆς παράλληλης ἐξουσίας στὰ πολιτικὰ πράγματα μὲ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1961 καὶ, κυρίως, τὸ λαϊκὸ κίνημα ποὺ ἀναπτύσσεται, φέρνουν τὸ 1963 στὴν ἐξουσία τὴν Ἕνωση Κέντρου.

Ἡ περίοδος τῆς «ἀμφισβήτησης»

Κατὰ τὴ δωδεκάχρονη διακυβέρνηση τῆς χώρας ἀπὸ τὴ δεξιὰ ἐκτελέστηκαν τὰ βασικὰ ἔργα ὑποδομῆς ποὺ ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν πραγματοποίηση βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων καὶ τὴν προώθηση τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ τουρισμοῦ. Ἡ «ἀνάπτυξη» ὅμως ποὺ ἐπιτεύχθηκε συνοδεύεται ἀπὸ ἔντονη ὑποαπασχόληση στὴ γεωργία, ἀνεργία στὶς πόλεις, συγκέντρωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας στὴν Ἀθήνα καὶ διάλυση τῆς περιφερειακῆς οἰκονομίας - στὸν βαθμὸ ποὺ ὑπῆρχε - αὐξανόμενη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ διεθνὲς κεφάλαιο καὶ ὑψηλοὺς ρυθμοὺς μετανάστευσης. Οὐσιαστικά, παρὰ τὰ ποσοτικὰ οἰκονομικὰ ἐπιτεύγματα, ἡ χώρα ἔχει ὁδηγηθεῖ σὲ μιὰ νεοαποικιακὴ οἰκονομικὴ δομή. Ἡ κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο σὲ βάρος τῶν ἐργαζομένων, ἐνῶ παρατηρεῖται ὁλοένα καὶ ἐντονώτερη συγκέντρωση καὶ μονοπώληση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων (συγκροτήματα Ὠνάση, Ἀνδρεάδη, Νιάρχου, Esso Pappas, Pechiney, Socony).

Ἡ σύνδεση τῆς χώρας μὲ τὴν ΕΟΚ τὸ 1962 καὶ ὁ παράλληλος ἀποκλεισμός της ἀπὸ τὰ προγράμματα βοήθειας τῶν ΗΠΑ δημιουργοῦν τὴν ἀνάγκη γιὰ κάποια ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας σὲ «σωστὲς» καπιταλιστικὲς βάσεις. Αὐτὸ θὰ ἐξασφάλιζε τὴν ἀναγκαία δανειοδότηση ἀπὸ ξένους ὀργανισμοὺς ποὺ ἀπαιτοῦν ἕνα στοιχειώδη ἔστω προγραμματισμὸ καὶ κάποια ὅρια ἀσφαλείας γιὰ τὶς ἐπενδύσεις ποὺ ἐπιδιώκονται. Ἡ «συμμαχία γιὰ τὴν πρόοδο», ποὺ ἐφαρμόζεται στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ Κέννεντυ στὴν προεδρία τῶν ΗΠΑ, ἔχει σαφέστατο ἀντίκτυπο καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ δημιουργία τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ, τοῦ ΚΕ.Π.Ε. καὶ τῶν Ὑπηρεσιῶν Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως δείχνει ἤδη μιὰ τάση γιὰ ὀργάνωση καὶ ὀρθολογικὴ ρύθμιση τοῦ χώρου ἐν ὄψει τῶν καινούριων ἀνταγωνισμῶν ποὺ ἀναπτύσσονται. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ἕνωσης Κέντρου ποὺ ἀνέρχεται τὸ 1963 στὴν ἐξουσία ἐκφράζει ἐπίσης καλύτερα τὸ νέο φιλελεύθερο κλίμα. Οἱ τεχνοκράτες ποὺ ἐπανδρώνουν τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ, μὲ ὑπουργὸ ἀναπληρωτὴ τὸν Α. Παπανδρέου, κατευθύνουν τὶς προσπάθειες γιὰ τὸν «συγχρονισμένο ἐπιστημονικὸ προγραμματισμὸ» ἀνάπτυξης τῆς χώρας. Πρόκειται γιὰ μιὰ προσπάθεια ἀνακατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων στὸν δημόσιο καὶ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα, καθὼς καὶ ἄσκησης ρυθμιστικοῦ ἐλέγχου στὶς ξένες ἐπενδύσεις. Ἡ ἵδρυση τοῦ Σπουδαστηρίου Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν τὸ 1963, μὲ τὴν εὐκαιρία

25

26

25.
Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἀθηνῶν τῆς Ὑπηρεσίας Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Ἀθηνῶν. Προτεινόμενες γειτονιὲς καὶ κοινότητες.

26,27.
Πολυκατοικίες στὴν Καστοριά. Φωτογραφίες Α. Κολλάρου.

25.
The master plan for Athens drawn by the Athens Town Planning Authorities. Proposed communities and neighbourhoods.

26,27.
Apartments in Castoria.

τῆς ἐκπόνησης τῆς μελέτης γιὰ τὴ Λακωνία ἀπὸ τὴν ἕδρα πολεοδομίας τοῦ ΕΜΠ καὶ τὴν Υ.Π.Α.Π., ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ βῆμα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἀμέσως μετά, τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ ἀναθέτει σὲ ἰδιωτικὰ γραφεῖα μιὰ σειρὰ ἀπὸ ρυθμιστικὰ σχέδια ποὺ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ μελέτες τουριστικοῦ προγραμματισμοῦ - τὴ «σειρὰ Κρήτης» - μερικὰ ρυθμιστικὰ σχέδια ἀστικῶν κέντρων - Ἄρτας, Ἠγουμενίτσας, Πρέβεζας - καὶ τὸ χωροταξικὸ σχέδιο τῆς Ἠλείας. Τέλος, τὸ 1965 ἱδρύεται στὴν Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ τοῦ Υ.Δ.Ε. ἡ εἰδικὴ διεύθυνση μελέτης τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου τῆς Ἀθήνας, ἡ ὁποία συγκεντρώνει, ἐκπονεῖ ἢ ἀναθέτει διάφορες ἐπιμέρους μελέτες, ὥστε νὰ σχηματιστεῖ μιὰ πλήρης εἰκόνα τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατεῖ στὸ Λεκανοπέδιο. Ὡστόσο, βασικὸς φορέας προγραμματισμοῦ στὸν τομέα τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου παραμένει τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀναθέτει ρυθμιστικὲς μελέτες ὡς τὸ 1967, παρ' ὅλο ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη διατυπωθεῖ κάποιο πλαίσιο γιὰ τὴν ἐφαρμογή τους. Τελικά, ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια δὲν ἐπρόκειτο νὰ καρποφορήσει. Ἡ συμμαχία ποὺ διαμορφώθηκε ἀνάμεσα στὶς μεγάλες ἀγροτικὲς μάζες, στὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ σὲ μεγάλο μέρος τῆς μέσης καὶ κατώτερης ἀστικῆς τάξης φάνηκε ὅτι βάζει σὲ κίνδυνο τοὺς μηχανισμοὺς ἐκείνους ποὺ εἶχαν στηρίξει τὴν ἀντιλαϊκὴ ἐξουσία ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ μετά. Ἄρχισαν πιὰ νὰ ἐκφράζονται ὀργανωμένες ταξικὲς διεκδικήσεις ποὺ ἀπειλοῦσαν ὄχι μόνο τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἐκλογικῆς ἰσορροπίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς δομῆς τῆς ἐξουσίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἡ πορεία τῶν λαϊκῶν αὐτῶν διεκδικήσεων ξέφυγε ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ κατεστημένου καὶ ὁδήγησε τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τῆς Ἕνωσης Κέντρου σὲ ριζοσπαστικὲς θέσεις. Μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Γ. Παπανδρέου νὰ ἐκκαθαρίσει τὸν στρατὸ τὰ περιθώρια ἔχουν ἐξαντληθεῖ. Ἀκολουθοῦν τὸ πραξικόπημα τοῦ παλατιοῦ, οἱ κυβερνήσεις τῶν ἀποστατῶν καὶ ἄλλα, ποὺ προετοιμάζουν τὴ μόνη λύση ἡ ὁποία ἀπομένει στὶς ξένες καὶ ντόπιες δυνάμεις γιὰ νὰ διατηρήσουν τὸν πλήρη πολιτικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἔλεγχο τῆς χώρας. Ἡ στρατιωτικὴ δικτατορία ἔρχεται - μεταξὺ ἄλλων - γιὰ νὰ καλύψει τὸ «κενὸ» ἐξουσίας καὶ νὰ «ἀποκαταστήσει» τὶς κλονισμένες ἀξίες τοῦ συστήματος. Γιατί παρ' ὅλο ποὺ ἡ δράση - σὲ πρῶτο ἐπίπεδο - τῆς κυβέρνησης Κέντρου ἦταν περισσότερο ἀπὸ δειλή, εἶχε ἀνοίξει ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς προβληματισμοῦ ποὺ ἀμφισβητοῦσε τὶς ἀξίες ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ.

Ἔτσι, στὴ σύντομη αὐτὴ περίοδο τῆς ἀμφισβήτησης, ἡ προσπάθεια προγραμματισμοῦ καὶ ρύθμισης τοῦ χώρου δὲν ξεπέρασε τὸ ἐπίπεδο τοῦ πειράματος, ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ἐξειδικεύσει τὶς προθέσεις της. Ἡ πρώτη σειρὰ ρυθμιστικῶν σχεδίων, ποὺ ἐκπονήθηκαν χωρὶς νὰ ὑπάρχουν θεσμικὲς προβλέψεις γιὰ τὴν ἐφαρμογή τους, χρησίμεψε - στὴν καλύτερη περίπτωση, ὅταν δὲν μπῆκε στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου - σὰν συμβουλευτικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς γιὰ τὶς κυβερνητικὲς προθέσεις. Ἔτσι καὶ ἀλλιῶς αὐτὲς οἱ προθέσεις ποὺ ἀποσκοποῦσαν σὲ ἀνακατανομὴ τῶν βασικῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, ὥστε νὰ μειωθεῖ ὡς ἕνα βαθμὸ ἡ ἀνισόμερη ἀνάπτυξη κέντρου καὶ περιφέρειας, καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν λειτουργίας τῶν δύο μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, δὲν ἔβγαιναν ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ νεοαποικιακοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος, τοῦ ὁποίου καμιὰ ἀπὸ τὶς δομὲς δὲν εἶχε θιγεῖ.

Ἡ στρατιωτικὴ δικτατορία τῶν συνταγματαρχῶν

Τὸ πρῶτο μέλημα τῶν συνταγματαρχῶν εἶναι ἡ σταθεροποίηση τῆς ἐξουσίας τους καὶ ἡ «ἀνασυγκρότηση» τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἔτσι ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴ διοίκηση ὅλα τὰ πρόσωπα ποὺ θεωρήθηκαν φορεῖς τῆς ἰδεολογίας τῆς κεννεντικῆς πολιτικῆς, γιὰ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ στρατιωτικοὺς καὶ τεχνοκράτες. Στὴν πρώτη περίοδο καταβάλλεται ἐπίσης μιὰ μεγάλη προσπάθεια γιὰ τὴν ἰδεολογικοπολιτικὴ ἐνσωμάτωση τῶν μεσαίων καὶ χαμηλῶν εἰσοδηματικῶν τάξεων. Ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα μέσα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, εἶναι ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τυχοδιωκτικὴ νομισματικὴ πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθήθηκε μὲ τὶς δανειοδοτήσεις γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ οἰκοδομικοῦ τομέα, καὶ ποὺ ὁδήγησε ἀργότερα στὸν πληθωρισμό, βγῆκαν καὶ μιὰ σειρὰ νόμοι ποὺ ὠθοῦσαν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

Ὁ Α.Ν. 395/68 «περὶ τοῦ ὕψους τῶν οἰκοδομῶν καὶ τοῦ συστήματος τῆς ἐλευθέρας δομήσεως» χρησιμοποιεῖται βασικὰ γι' αὐτὸ τὸν σκοπό, ἐνῶ παράλληλα ἐξυπηρετεῖ καὶ τοὺς μεγάλους ἐπιχειρηματίες. Μὲ αὐτὸν δίνονται προσαυξήσεις στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς «ἐντὸς σχεδίου» Ἀθήνας καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ἡ σημαντικὴ αὔξηση τῆς ἐκμετάλλευσης ἀποτέλεσε κίνητρο γιὰ μιὰ χωρὶς προηγούμενο ἀνοικοδόμηση, ποὺ τελικὰ ὁδηγεῖ καὶ στὴν ἰσοπέδωση τοῦ χαρακτήρα πόλεων μὲ ἀξιόλογη ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ (Καστοριά, Πάτρα κ.ἄ.). Μὲ τὸν ἴδιο νόμο εἰσάγεται καὶ ἡ ἐλεύθερη δόμηση, ποὺ φαίνεται πὼς ἀποτελοῦσε αἴτημα συγκεκριμένων οἰκονομικῶν φορέων. Ἔτσι, ἀμέσως ἐμφανίζονται στὴν Ἀθήνα οἱ «πύργοι». Μὲ τὸν μεγάλο ὅμως

27

συντελεστὴ ἐκμετάλλευσης ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν, δὲν καταφέρνουν νὰ λύσουν κανένα ἀπὸ τὰ προβλήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐμφανίστηκαν σὰν πανάκεια.

Τὸν ἴδιο χρόνο, μὲ τὸν Α.Ν. 410/68, παρέχεται ἡ δυνατότητα νομιμοποίησης τῶν «αὐθαιρέτων» κατοικιῶν, γεγονὸς ποὺ καθησυχάζει, μετὰ ἀπὸ πολύχρονες ταλαιπωρίες καὶ ἀγωνίες, πολλοὺς κατοίκους τῆς περιφέρειας τῆς Ἀθήνας καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, ἀλλὰ ταυτόχρονα δίνει ἐλπίδα «νομιμοποίησης» καὶ στοὺς σύγχρονους «αὐθαίρετους» ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ λύνουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ ὀξύτατα οἰκιστικά τους προβλήματα.

Μετὰ τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ περίοδο μελέτης γιὰ τοὺς νόμους ποὺ θὰ διατυπωθοῦν, δημιουργεῖται ἕνα ὁλόκληρο θεσμικὸ πλαίσιο ποὺ ἐπιτρέπει τὸν ἔλεγχο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου στὸ σύνολό του καὶ ἔχει χαρακτήρα καθαρὰ προγραμματικό. Τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ μετονομάζεται ἄλλωστε σὲ Ὑπουργεῖο Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς καὶ Προγραμματισμοῦ. Χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο, ποὺ βοηθάει στὴν κατανόηση τοῦ κλίματος μέσα στὸ ὁποῖο δημιουργεῖται τὸ θεσμικὸ αὐτὸ πλαίσιο, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας 1970-80 παρατηρεῖται μείωση τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης. Αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τάση τῶν ἀναπτυγμένων βιομηχανικῶν χωρῶν νὰ ἐπενδύουν στὶς ἐξαρτημένες χῶρες, ἀντὶ νὰ εἰσάγουν ἀπὸ αὐτὲς βιομηχανικὰ χέρια. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὰ τὰ αἰτήματα τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Βιομηχάνων, τὸ 1972, νὰ ἐπιλυθεῖ τὸ ζήτημα «ἐργατικὴ κατοικία», ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ παλιννόστηση ἐργατικῶν χεριῶν, καὶ νὰ δοθοῦν κίνητρα, ὥστε νὰ προσελκύονται οἱ ἐσωτερικοὶ μετανάστες πρὸς ἐπιλεγμένα ἀστικὰ κέντρα.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα κάνει τὴν ἐμφάνισή του τὸ Ν.Δ. 1003/71 «περὶ ἐνεργοῦ πολεοδομίας» μὲ σκοπό, κατὰ τὸ πρῶτο ἄρθρο του, τὴν ἀνάπτυξη ἢ ἀνάπλαση μιᾶς περιοχῆς μὲ ὀργανωμένη δόμηση γιὰ τὴ δημιουργία πολεοδομικῶν συγκροτημάτων. Ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀπαιτούμενης γῆς γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς προγράμματος ἐνεργοῦ πολεοδομίας μπορεῖ νὰ γίνει καὶ μὲ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση, μιὰ καὶ τὰ ἔργα αὐτὰ θεωροῦνται δημόσιας ὠφέλειας. Οὐσιαστικὰ προωθεῖται ἡ ἰδέα τῆς συγκεντροποίησης τοῦ κυκλώματος παραγωγῆς τῆς κατοικίας καὶ ἡ διείσδυση μέσα σ' αὐτὸ τοῦ τραπεζικοῦ κεφαλαίου. Ἡ διείσδυση αὐτὴ γίνεται φανερὴ μὲ τὴν ἵδρυση ἀπὸ τὴν Κτηματικὴ Τράπεζα τῆς ἑταιρείας οἰκοδομικῶν καὶ τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων «Ἐθνικὴ Κτηματική», ἡ ὁποία, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ νομοθετήματος αὐτοῦ, ἐκπονεῖ μελέτες γιὰ τρεῖς ἐργατικοὺς οἰκισμούς. Ὡστόσο, καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς μελέτες δὲν προχωρεῖ στὸ στάδιο τῆς ἐφαρμογῆς, παρὰ τὶς πιεστικὲς ἀνάγκες γιὰ κατοικία.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ δημοσιεύεται καὶ τὸ Ν.Δ. 797/71 «περὶ ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων» ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προηγούμενου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν προώθηση διαφόρων ἄλλων ἔργων. Οἱ ἀπόπειρες ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ νομοθετήματος προκαλοῦν ὅμως ἀντιδράσεις σχετικὰ μεγάλων ὁμάδων, κυρίως μικροϊδιοκτητῶν, στὶς περιοχὲς τῶν ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων: Ἐλευσίνα, Σπάτα, Μενίδι, Φιλίππους, Καματερό, Πάχη Μεγάρων, Μέθανα. Τὰ ἔργα «κοινῆς ὠφελείας» ποὺ θὰ πραγματοποιοῦνταν ἦταν ἱππόδρομος, διεθνὲς ἀεροδρόμιο, διοικητικὸ κέντρο, βιομηχανίες! Μέσα στὸ γενικότερο πολιτικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, καθὼς ἡ ἀντίθεση στὸ στρατιωτικὸ καθεστὼς διογκώνεται, οἱ κινητοποιήσεις αὐτὲς ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν ἀρχικό χαρακτήρα τους. Στὰ Μέγαρα δίνεται ἡ πρώτη μεγάλη μάχη ποὺ ὁδηγεῖ ὅλους πιὰ τοὺς κατοίκους - ὄχι μόνο τοὺς θιγόμενους - νὰ στείλουν ἀντιπροσωπεία στὸν χῶρο τοῦ Πολυτεχνείου ποὺ εἶχε ἤδη καταληφθεῖ.

Παράλληλα μὲ τὶς νομοθετικὲς ρυθμίσεις, προωθεῖται καὶ ἡ χάραξη ἑνὸς προγραμματικοῦ πλαισίου. Οἱ βασικὲς κατευθύνσεις του δίνονται τὸν Αὔγουστο 1972 μὲ τὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸ ΚΕ.Π.Ε. τοῦ 15ετοῦς Ἐθνικοῦ Προτύπου Ἀναπτύξεως. Πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο μακροχρόνιο πρόγραμμα σὲ ἐπίπεδο χώρας. Ὡς πρὸς τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, προτείνει βασικὰ τὴν ὀργάνωση δικτύου ἀστικῶν κέντρων - γύρω ἀπὸ ὀκτὼ ἐπιλεγμένους πόλους ἀναπτύξεως - καὶ ἀγροτικῶν οἰκισμῶν, καὶ παράλληλα καθορίζει μιὰ χωροταξικὴ πολιτικὴ τῶν τομέων. Μὲ τὴν ὑποχρεωτικὴ συγκέντρωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ σὲ «βιώσιμους» οἰκισμοὺς καὶ τὴν παροχὴ ὑπηρεσιῶν καὶ ὑποδομῆς φιλοδοξεῖ νὰ ἀποτρέψει τὴν πλήρη καὶ ὁριστικὴ ἐγκατάλειψη τῆς ὑπαίθρου. Τὸ πρόγραμμα εἶναι διατυπωμένο πολὺ γενικά, ὁρίζει ὅμως τὰ στοιχεῖα ποὺ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ νὰ ἐξειδικευθεῖ, ὅπως: τὴ σύνταξη λεπτομερειακοῦ χωροταξικοῦ ποὺ θὰ καθορίζει τὴ χωροχρονικὴ διάταξη, ἀνάπτυξη καὶ συσχέτιση δραστηριοτήτων καὶ ζωνῶν μὲ λεπτομερειακὰ σχέδια καὶ θὰ προτείνει ἐπιμέρους μελέτες κατὰ περιφέρειες καὶ τομεῖς, ρυθμιστικὲς καὶ πολεοδομικές· ἕνα πρόγραμμα καὶ σχέδιο ποὺ θὰ καθορίζει τὶς ζῶνες γῆς μὲ διαφορετικὴ ἐπιλογὴ ἀνάπτυξης σύμφωνα μὲ ἕνα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα προτεραιοτήτων· θεσμικὲς ρυθμίσεις γιὰ τὴν ἔγκριση, παραλαβὴ καὶ ἐφαρμογὴ χωροταξικῶν καὶ ρυθμιστικῶν μελετῶν, καθὼς καὶ

28

29

γιὰ τὴ δημιουργία κινήτρων καὶ ἀντικινήτρων ποὺ θὰ ὑποβοηθοῦν τὴν ἐπιλεγόμενη ἀνάπτυξη.

Ἡ σκοπιμότητα αὐτοῦ τοῦ μακροπρόθεσμου προγράμματος εἶναι ὡστόσο καθαρὰ ἰδεολογική, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι τὸ δικτατορικὸ καθεστὼς ἔχει νὰ ἐκφράσει κάποια ἰδιαίτερη ἀναπτυξιακὴ «φιλοσοφία». Ἀντίθετα, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὶς ἀναφορὲς στὸν «ἑλληνοχριστιανικὸ πολιτισμὸ» καὶ τὰ ἰδεώδη του, ὁρισμένες κατευθύνσεις τοῦ Προτύπου θὰ μποροῦσαν θαυμάσια νὰ εἶχαν χαραχτεῖ καὶ ἀπὸ μιὰ προοδευτικὴ ἀστικὴ κυβέρνηση. Ἁπλούστατα, ἡ χούντα ἄφησε τὰ στελέχη τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοὺς «εἰδικοὺς» ποὺ πλαισίωσαν τὶς διάφορες ἐπιτροπὲς νὰ ξεσπάσουν σὲ ἕνα εὐχολόγιο διανθισμένο μὲ πολιτικὰ οὐδέτερες οἰκονομολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς φλυαρίες. Στόχος της δὲν ἦταν νὰ ἀποκτήσει ἕνα ἐργαλεῖο ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ νὰ ἐξασφαλίσει μὲ ἀνώδυνο τρόπο ἕνα πιστοποιητικὸ προοδευτικότητας.

Τὸν Νοέμβριο 1972, τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ ἀναθέτει στὸ Γραφεῖο Δοξιάδη τὴν ἐκπόνηση - οὔτε λίγο, οὔτε πολύ - τοῦ «Ἐθνικοῦ Χωροταξικοῦ Σχεδίου καὶ Προγράμματος Ἑλλάδος» καὶ τοῦ «Χωροταξικοῦ Σχεδίου καὶ Προγράμματος Περιοχῆς Πρωτευούσης»! Ἡ ἀνάθεση γίνεται μὲ προσωπικὴ ἐντολὴ τοῦ δικτάτορα, χωρὶς τυμπανοκρουσίες. Προκαλεῖ ὡστόσο ἀρκετὲς ἀντιδράσεις καὶ ἕνα τουλάχιστο στέλεχος τοῦ Ὑπουργείου βρίσκει τὸ θάρρος νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἐπίσημα. Ἐνδιαφέρον πάντως εἶναι τὸ σημεῖο τῆς σύμβασης ποὺ ἀναφέρει πὼς ἡ ἐκπόνηση τῶν μελετῶν αὐτῶν «θὰ συντελεσθῇ *κατ' ἀρχὴν* μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Σχεδίου Προτύπου μακροχρονίου ἀναπτύξεως τῆς χώρας». Παράλληλα, συνεχίζεται ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ ἡ ἐκπόνηση τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Ἀθηνῶν ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὸ 1965. Στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἔχουν ἀνατεθεῖ καὶ ἐκπονηθεῖ μιὰ σειρὰ ἐπιμέρους μελέτες (συγκοινωνιακὴ καὶ κυκλοφοριακή, πρασίνου, διαχείρισης ἔγγειου παράγοντα, μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων, θεσμικῶν πλαισίων κ.ἄ.).

Ἐνῶ συνεχίζονται οἱ ἀναθέσεις, σὲ ἰδιωτικὰ κυρίως γραφεῖα, ρυθμιστικῶν καὶ χωροταξικῶν σχεδίων γιὰ διάφορες πόλεις καὶ περιοχὲς τῆς χώρας, δημοσιεύεται τὸ Ν.Δ. 1262/72 «περὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων ἀστικῶν περιοχῶν». Ἡ ἀρχικὴ ἐντύπωση ποὺ δίνεται ἀπὸ τὸ νομοθέτημα, ὅτι στὴ σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ τμήματα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ στὰ μονοπώλια ὑπερίσχυσαν τὰ δεύτερα, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὀρθή. Ἡ παγίωση τῆς κατανομῆς τῶν δραστηριοτήτων στὸν χῶρο ποὺ ἐπιχειρεῖται μὲ αὐτὸ τὸ Ν.Δ.

28.
Ὁ «Πύργος τῶν Ἀθηνῶν».

29.
Ὁ πύργος τῆς ὁδοῦ Πανόρμου.

30.
Τὸ νέο περίγραμμα τῆς Ἀθήνας.

31.
Ἡ οἰκιστικὴ μονάδα Θηβῶν τῆς Ἐθνικῆς Κτηματικῆς Α.Ε. Πολεοδομικὸ σχέδιο.

28.
The "Athens tower".

29.
Tower on Panormou street, Athens.

30.
The new skyline of Athens.

31.
Housing settlement designed by the Land Bank's Building Organisation. Master plan.

30

31

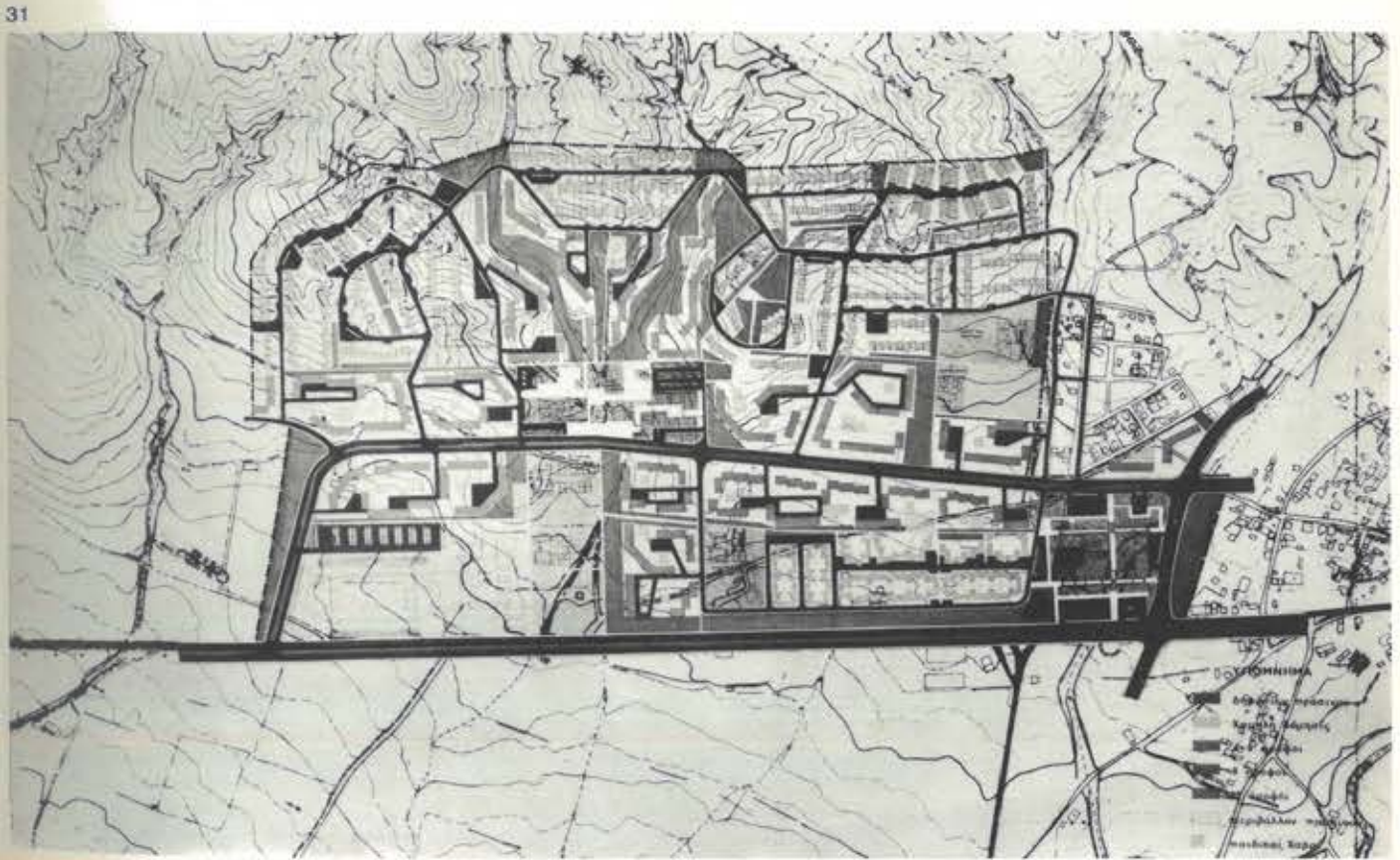

είναι τέτοια, ώστε θά ήταν ανεπιθύμητη άκόμη καί σέ σχεδιασμένη οίκονομία. Αύτός είναι ό λόγος άλλωστε πού σέ καμιά άπό τίς προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, άκόμη καί σέ έκείνες όπου διατυπώνονται άκριβῆ πενταετῆ περιφερειακά προγράμματα άνάπτυξης, δέν έχει έμφανιστεῖ τέτοιου εἴδους νόμος. Ἡ άνελαστικότητα τοῦ νομοθετήματος πρέπει νά όφείλεται μάλλον στήν έπικράτηση χοντροκομμένων τεχνοκρατικῶν άντιλήψεων καί στήν ἔλλειψη ρεαλισμοῦ. Τό Ταμεῖο Ἐφαρμογῆς Ρυθμιστικῶν Σχεδίων, πού θεσμοθετεῖται μέ τό διάταγμα, στερεῖται ὡς σήμερα όποιουδήποτε πόρου. Ὡστόσο, ἡ διαδικασία παραλαβῆς καί ἔγκρισης τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων πού καθιερώνεται, έξασφαλίζει στή διοίκηση τή δυνατότητα νά έλέγχει τίς προτάσεις τῶν μελετητῶν.

Τόν Δεκέμβριο 1972 όλοκληρώνεται τό σύστημα τῶν μέτρων γιά τήν περιφερειακή άνάπτυξη τῆς χώρας καί τῶν κινήτρων γιά τήν προώθηση τῆς δραστηριότητας στούς τομεῖς τῆς βιομηχανίας καί τοῦ τουρισμοῦ. Πρόκειται γιά τούς νόμους: 1078/71 «περί λήψεως φορολογικῶν καί ἄλλων τινῶν μέτρων πρός ένίσχυσιν τῆς περιφερειακῆς άναπτύξεως», 1312/72 «περί νέων μέτρων πρός ένίσχυσιν τῆς περιφερειακῆς άναπτύξεως» καί 1313/72 «περί μέτρων ένισχύσεως τῆς τουριστικῆς άναπτύξεως», πού συμπληρώθηκαν καί τροποποιήθηκαν τόν Μάρτιο 1973. Ἀποτελέσματα τῶν παραπάνω μέτρων «περιφερειακῆς» άνάπτυξης εἶναι οἱ βιομηχανικές ζῶνες τῶν Οἰνοφύτων καί τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, καθώς καί ἡ διασπορά τεράστιων τουριστικῶν συγκροτημάτων στίς πιό εὐαίσθητες περιοχές τῆς χώρας. Πρός τό τέλος τῆς περιόδου τά μονοπώλια έλέγχουν πιά τό μεγαλύτερο μέρος τῆς βιομηχανικῆς καί τουριστικῆς δραστηριότητας. Παράλληλα, οἱ περιφερειακές άνισότητες έντείνονται. Τό 1971, τό 53% τοῦ πληθυσμοῦ ζεῖ στά άστικά κέντρα (τό 28% στήν Ἀθήνα), ένῶ ἡ ὕπαιθρος ἔχει σχεδόν ἐρημωθεῖ. (Γιά τό 1961 τά άντίστοιχα ποσοστά ἦταν 43% καί 22%.) Ὡς καί τό 1973, ἡ οἰκοδομική δραστηριότητα βρίσκεται σέ μεγάλη ἔξαρση σέ όλόκληρη τή χώρα. Ἐνδεικτικά άναφέρεται ὅτι τό 1973 ἡ οἰκοδόμηση άπορροφᾶ τό 46% τῶν άκαθάριστων έπενδύσεων παγίου κεφαλαίου τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα καί τό 33% τοῦ συνόλου. Γι' αὐτό άκριβῶς καί ἡ περιστολή της χρησιμοποιεῖται τελικά ὡς μοχλός άποθέρμανσης τῆς οἰκονομίας καί ἐλέγχου τῶν πληθωριστικῶν τάσεων πού ἔφτασαν νά εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονες. Ἡ περιστολή αὐτή πραγματοποιεῖται μέ τό Ν.Δ. 333/74 «περί ἐπιβολῆς τέλους εἰς τάς οἰκοδομάς» καί μέ τήν περικοπή τοῦ Προγράμματος Δημοσίων Ἐπενδύσεων, τῶν δανείων κ.ἄ.

Τό νέο θεσμικό πλαίσιο καί τά ἔργα τῆς χούντας συντέλεσαν στήν *καταστροφή* τοῦ συνόλου τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, άστικοῦ καί άγροτικοῦ. Ἔτσι, τά «τουριστικά κίνητρα» κατέστρεψαν τίς πιό άξιόλογες περιοχές τῆς χώρας άπό άποψη φυσικοῦ τοπίου καί πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, ένῶ τά «βιομηχανικά κίνητρα» έπέτρεψαν τήν έγκατάσταση τῶν μονοπωλιακῶν βιομηχανιῶν όπουδήποτε καί μάλιστα μέ τεράστιες φορολογικές άπαλλαγές καί διευκολύνσεις. Μέ αὐτές τίς συνθῆκες ὁ άστικός χῶρος ἔγινε ἐμπόρευμα «πρός ἐκμετάλλευσιν» ὅσο ποτέ πρίν. Ἡ ὕπαιθρος ἐρημώθηκε χάνοντας τόν πληθυσμό της καί τίς ἰσορροπημένες κοινωνικές δομές της· μισοερημωμένη, διαθέτει τόν λιγοστό πληθυσμό της στήν παροχή ὑπηρεσιῶν, κυρίως στόν τουρισμό.

Ὡστόσο, ἡ άντίθεση στό στρατιωτικό καθεστώς διογκώνεται καί έπεκτείνεται κάθε μέρα σέ μεγάλα στρώματα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τόσο στήν ἐργατική ὅσο καί στήν άστική τάξη. Ἡ άντίθεση αὐτή όφείλεται καί σέ ἰδεολογικούς, άλλά καί σέ πραγματικούς λόγους. Ἐπιταχύνεται ἔτσι άπό τό 1973 καί μετά ἡ πορεία τῶν πραγμάτων. Τό 1974, μέ τό πραξικόπημα στήν Κύπρο, ἡ χούντα έπιχειρεῖ νά όλοκληρώσει τήν «άποστολή» της καί φέρνει τή χώρα σέ άδιέξοδο. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1974 ἡ ἐξουσία παραδίδεται στόν Κ. Καραμανλῆ.

Ἡ μεταπολίτευση

Μέ τή μεταπολίτευση συνεχίζονται οἱ περιστολές στό Πρόγραμμα Δημοσίων Ἐπενδύσεων καί, ἐνμέρει, στίς δανειοδοτήσεις. Παρ' ὅλο πού οἱ πληθωριστικές τάσεις τῶν τελευταίων ἐτῶν ἔχουν περιοριστεῖ σημαντικά άπό τό ἐπίπεδο τοῦ 1973, μεγάλο τμῆμα τῶν δημόσιων δαπανῶν διοχετεύεται γιά τόν άμυντικό ἐξοπλισμό τῆς χώρας καί οἱ κοινωνικές ἐπενδύσεις ἐξακολουθοῦν καί παραμένουν χαμηλές. Ἔτσι, άναστέλλονται παράλληλα καί οἱ άναθέσεις χωροταξικῶν καί ρυθμιστικῶν μελετῶν. Ὡστόσο, ἡ κυβέρνηση προχωρεῖ σέ όρισμένες θεσμικές άναδιαρθρώσεις, μέ τήν άναθεώρηση τοῦ Συντάγματος καί τήν προώθηση «νόμων-πλαισίων» σχετικῶν μέ τή ρύθμιση τοῦ χώρου.

Στό νέο Σύνταγμα δύο εἶναι τά σχετικά ἄρθρα. Τό ἕνα (ἄρθρο 17) θέτει όρισμένους περιορισμούς στήν άτομική ἰδιοκτησία, άναγνωρίζοντας ὅτι τό δικαίωμα συνεπάγεται καί ὑποχρεώσεις. Τό ἄλλο άναφέρεται στήν προστασία τοῦ φυσικοῦ καί πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος καί κατοχυρώνει τή λήψη σχετικῶν μέτρων. Συγκεκριμένα, τό ἄρθρο 24 προβλέπει πώς «ἡ προστασία τοῦ φυσικοῦ καί πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος άποτελεῖ ὑποχρέωσιν τοῦ Κράτους.

32

33

34

Τὸ Κράτος ὑποχρεοῦται νὰ λαμβάνη ἰδιαίτερα προληπτικὰ ἢ κατασταλτικὰ μέτρα πρὸς διαφύλαξιν αὐτοῦ». Ὁρίζει ἐπίσης ὅτι «ἡ χωροταξικὴ ἀναδιάρθρωσις τῆς χώρας, ἡ διαμόρφωσις, ἡ ἀνάπτυξις, ἡ πολεοδόμησις καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκιστικῶν ἐν γένει περιοχῶν, τελεῖ ὑπὸ τὴν ρυθμιστικὴν ἁρμοδιότητα καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἐξυπηρετήσεως τῆς λειτουργικότητος καὶ ἀναπτύξεως τῶν οἰκισμῶν καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν καλυτέρων δυνατόν ὅρων διαβιώσεως τῶν οἰκιστῶν». Τὸ ἄρθρο αὐτὸ προβλέπει ἀκόμη τὴν ἀναγκαστικὴ συμμετοχὴ τῶν ἰδιοκτητῶν σὲ ἀναπτυξιακὰ σχέδια καὶ πολεοδομικὲς ἀναπλάσεις. Τέλος, κατοχυρώνει τὴν κρατικὴ προστασία τῶν μνημείων καὶ τῶν παραδοσιακῶν περιοχῶν καὶ στοιχείων. Τὰ θέματα αὐτά, καθὼς καὶ οἱ ἔννοιες χωροταξία καὶ πολεοδομία, ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Σύνταγμα.

Οἱ βασικοὶ νόμοι-πλαίσια ποὺ ψηφίστηκαν εἶναι ὁ Ν. 360/76 «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος» καὶ ὁ ἱδρυτικὸς νόμος τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Πολεοδομήσεως, Οἰκισμοῦ καὶ Στεγάσεως (Δ.Ε.Π.Ο.Σ.).

Ὁ Ν. 360 προβλέπει τὴ δημιουργία Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Χωροταξίας καὶ Περιβάλλοντος. Πρόκειται γιὰ μιὰ διευρυμένη «ἐξ οἰκονομικῶν ὑπουργῶν ἐπιτροπὴ» ποὺ θὰ ἔχει ὅλες τὶς ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες στὰ παραπάνω θέματα. Προβλέπει ἐπίσης μιὰ συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ στὴν ὁποία θὰ ἐκπροσωποῦνται ὅλοι οἱ ἁρμόδιοι διοικητικοὶ φορεῖς, καθὼς καὶ - ἔπειτα ἀπὸ ὑπουργικὴ ἀπόφαση ὅμως - ἀντιπροσωπευτικοὶ κοινωνικοὶ φορεῖς (ΤΕΕ, ΓΣΕΕ, ΠΑΣΕΓΕΣ, Ἕνωση Δήμων καὶ Κοινοτήτων, φορεῖς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος κ.ἄ.). Θεσπίζει τέλος τὴ Γραμματεία τοῦ Συμβουλίου, ἕνα ἐπιτελικὸ ὄργανο στὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ μὲ βασικὲς ἁρμοδιότητες τὸν συντονισμὸ τῶν ἐπιμέρους ἁρμόδιων φορέων καὶ τὴν ἐπεξεργασία καὶ προώθηση θεμάτων (χωροταξικῶν σχεδίων, εἰδικῶν μέτρων, νόμων κ.ἄ.) γιὰ ἔγκριση ἀπὸ τὸ Συμβούλιο. Ἂν καὶ πλησιάζει ὅμως νὰ συμπληρωθεῖ ἕνας χρόνος ἀπὸ τὴν ψήφιση τοῦ νόμου, οὔτε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο οὔτε ἡ συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἔχουν συνέλθει, παρ' ὅλο ποὺ ἔχουν συσταθεῖ.

Ὁ ἱδρυτικὸς νόμος-πλαίσιο τῆς Δ.Ε.Π.Ο.Σ. ἀντικαθιστᾶ οὐσιαστικά, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταργεῖ, τὸ Ν.Δ. 1003/71 «περὶ ἐνεργοῦ πολεοδομίας». Στὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ νόμου ἐπισημαίνονται πολὺ σωστὰ ἡ μέχρι σήμερα πλήρης ἀδιαφορία τοῦ κράτους γιὰ τὴν παροχὴ κατοικίας καὶ ἡ ἄμεση σχέση τῶν στεγαστικῶν προβλημάτων μὲ τὴ χωροταξικὴ πολιτική. Μὲ τὸν νόμο αὐτὸ προτείνεται ἕνας νέος τρόπος παραγωγῆς τῆς κατοικίας, ὄχι πολὺ διαφορετικὸς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ πρόβλεπε τὸ Ν.Δ. 1003/71, ἀλλὰ προσαρμοσμένος στὴ νέα κυβερνητικὴ πολιτική. Σκοπὸς βασικὰ τῆς Δ.Ε.Π.Ο.Σ. δὲν εἶναι ἡ μεθόδευση τῆς προσφορᾶς στέγης στὶς περιοχὲς ὅπου πράγματι ὑπάρχουν ἀνάγκες, ἀλλὰ ἡ δημιουργία κινήτρων γιὰ τὴν προσέλκυση ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὶς περιοχὲς ποὺ τὴν ἐπιβάλλουν οἱ ἀναπτυξιακοὶ στόχοι. Προβάλλεται δηλαδὴ ὡς «ὀρθὴ» ἡ ἄποψη ὅτι ὁ πληθυσμὸς (ἐργατικὸς καὶ ἀγροτικὸς) πρέπει νὰ διακινεῖται σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς. Ὁ ὑπερσυγκεντρωτισμὸς τοῦ νέου φορέα κρίνεται ἀπαραίτητος.

32.
Τουριστικὸ συγκρότημα στὴ Σαρωνίδα. Φωτογραφία Μ. Δάρα.

33.
Διαμερίσματα διακοπῶν στὴ Βραώνα. Φωτογραφία Μ. Δάρα.

34.
Ἡ νέα εἰκόνα τῆς Ἀθήνας.

35.
«Ὁ πρωθυπουργὸς κ. Κων. Καραμανλῆς, συνοδευόμενος ἀπὸ ἁρμοδίους ὑπουργοὺς καὶ παράγοντες ἐπεσκέφθη χθὲς τὸν χῶρο τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν γύρω περιοχή, γιὰ τὴν λήψη ὁριστικῶν ἀποφάσεων ἐπὶ σειρᾶς ἔργων μονίμου πολιτιστικῆς σημασίας. Ἀνωτέρω ὁ κ. Καραμανλῆς ἐξετάζει ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τοὺς γύρω χώρους, μὲ τὸν ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ κ. Τρυπάνη καὶ τὸν Δήμαρχο κ. Ἰω. Παπαθεοδώρου». («Καθημερινή», 30.9.1976).

32.
Tourist complex at Saronis, Athens.

33.
Week-end housing complex at Vraona, Attica.

34.
Athens, its new face.

35.
The Greek way of planning.

35

προκειμένου ἀκριβῶς ἡ στεγαστικὴ πολιτικὴ νὰ ἐναρμονίζεται εὐκολώτερα μὲ τὴ χωροταξική. Συνεχίζει λοιπὸν ἡ κυβέρνηση τὴν πολιτικὴ τῆς θεσμικῆς κατοχύρωσης τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου τῆς πολιτείας στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου. Ἐνῶ ὅμως σὲ προηγούμενες περιπτώσεις, ὅπως τοῦ Ν.Δ. 1262/72 καὶ τοῦ Ν.Δ. 1003/71, θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς πὼς τὰ νομοθετήματα ἦταν καρποὶ εἰσηγήσεων τῶν τεχνοκρατῶν τῆς διοίκησης χωρὶς ἀντίκρυσμα σὲ οὐσιαστικὲς κυβερνητικὲς προθέσεις (πιθανὸς στόχος τους ἦταν ἡ περιστασιακὴ ἰδεολογική τους χρήση ἀπὸ τὴ χούντα), οἱ τελευταῖες αὐτὲς «μεταρρυθμίσεις», καὶ ἰδιαίτερα ἡ συνταγματική, θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν σὲ μιὰν ἀναγνώριση ἀπὸ μέρους τῆς πολιτείας τῆς ἀνάγκης προγραμματισμοῦ καὶ ρύθμισης τοῦ χώρου.

Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης αὐτῆς ὀφείλεται στὸ ὑπερβολικὰ ὑψηλὸ κοινωνικὸ κόστος ποὺ παρουσιάζει ἡ δραστηριότητα τοῦ κεφαλαίου, λόγω κακοῦ σχεδιασμοῦ τῶν ἔργων, καταστροφῆς τῶν φυσικῶν πόρων, ρύπανσης τοῦ περιβάλλοντος καὶ σύγκρουσης συμφερόντων σὲ διάφορους τομεῖς (ὁριακὲς ἐκμεταλλεύσεις ἀπὸ τὸν τουρισμὸ ἢ τὴ βιομηχανία, ἀνταγωνισμοὶ στὶς χρήσεις γῆς, ἔλλειψη ὑποδομῆς, ἔλλειψη οἰκιστικῆς ἀνάπτυξης καὶ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ σὲ βιομηχανικὰ ἀναπτυσσόμενες περιοχὲς κλπ.). Ὀφείλεται ἰδιαίτερα στὴν ἀνάγκη γιὰ ἐκσυγχρονισμὸ καὶ προσαρμογὴ τῆς νομοθεσίας στὰ πλαίσια τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ σημαντικότερη «χωροταξικὴ» ἐπέμβαση τοῦ κράτους εἶναι ἡ προώθηση τῆς ἔνταξης τῆς Ἑλλάδας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα. Οἱ χωροταξικὲς καὶ περιφερειακὲς ἐπιπτώσεις τῆς πολιτικῆς αὐτῆς δὲν ἔχουν ἀκόμη σοβαρὰ διερευνηθεῖ.

Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης γιὰ σχεδιασμὸ ἐναρμονίζεται τέλος μὲ μιὰ πολιτικὴ «ἐθνικῆς ἑνότητας», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάποιες στοιχειώδεις παραχωρήσεις καὶ ὁ ἔλεγχος ὁρισμένων ὑπερβολῶν στὴ δραστηριότητα τοῦ κεφαλαίου ἐπιβάλλονται προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὁμαλότητα. Οἱ κοινωνικὲς ἀναταραχὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀντιθέσεις οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται στὸν χῶρο εἶναι γιὰ τὶς καπιταλιστικὲς χῶρες ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπικίνδυνες πηγὲς ἀμφισβήτησης τῆς λογικῆς αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Στὴν Ἑλλάδα, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν περίπτωση τῶν Μεγάρων, οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς δὲν ἔχουν ὁδηγήσει σὲ σοβαρὲς συγκρούσεις ἢ σὲ ὑπερβολικὰ δύσκολα πολιτικὰ προβλήματα γιὰ τὶς ἑκάστοτε κυβερνήσεις. Οἱ παρανομίες καὶ αὐθαιρεσίες τοῦ κεφαλαίου εἶναι πολὺ πιὸ σημαντικὲς σὲ ἄλλους τομεῖς, ὅπως ἡ ὑπερβολικὴ κερδοσκοπία, οἱ σκανδαλώδεις συμβάσεις, ἡ παράνομη ἐξαγωγὴ συναλλάγματος κ.ἄ. Ἔτσι, ἐνῶ σὲ αὐτοὺς τοὺς τομεῖς ἡ σημερινὴ κυβέρνηση ἔχει προχωρήσει σὲ ὁρισμένες περιστασιακὲς ἐνέργειες, στὸν τομέα τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου, παρὰ τὶς νέες πρωτοβουλίες ποὺ ἔχουν ἀναληφθεῖ, τίποτα δὲν ἔχει ὑλοποιηθεῖ καὶ κανένα σχέδιο δὲν εἶχε στὴν πραγματικότητα παρὰ μόνο περιπτωσιακὸ ἀντίκτυπο. Ἡ ἀναγνώριση ἢ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης γιὰ ρύθμιση τοῦ χώρου παραμένει σὲ ἐπίπεδο «νόμων-πλαισίων», δηλαδὴ σὲ θεσμικὲς ἀλλαγὲς ποὺ δίνουν τὴ δυνατότητα παρέμβασης, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συγκεκριμενοποιοῦν τὸν τρόπο, τὸ ἐπίπεδο ἢ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρέμβασης. Οἱ νόμοι αὐτοί, καὶ ἰδιαίτερα ὁ «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος», συγκεντρώνουν πλήρως τὶς ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες, ὥστε οἱ ἐνέργειες καὶ οἱ πειραματισμοὶ πάνω στὰ θέματα αὐτά, ἀκόμη καὶ ὅταν ξεκινοῦν ἀπὸ καλὲς προθέσεις, νὰ γίνονται κάτω ἀπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ βέβαια συμβαίνει γιὰ διάφορους λόγους. Θὰ μποροῦσαν νὰ προβληθοῦν τεχνικοὶ λόγοι, ὅπως οἱ ἐλλείψεις σὲ κατάλληλο προσωπικό, δόκιμες μεθόδους καὶ ἐμπειρία. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι, οὐσιαστικότεροι: οἱ ἀντιθέσεις τοῦ χωροταξικοῦ καὶ ρυθμιστικοῦ προγραμματισμοῦ, ὅταν αὐτὸς πάρει μιὰ ἐπιτακτικὴ μορφή, μὲ ὀργανωμένα οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ βραχυχρόνιες ἐπιδιώξεις τοῦ κακομαθημένου κεφαλαίου, ποὺ ἀπαιτοῦν τὸν προσεκτικὸ χειρισμὸ καὶ ἔλεγχο ἀπὸ μέρους τῆς πολιτείας τῶν ζητημάτων τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου, ὥστε νὰ σταθμίζονται κατὰ περίπτωση τὰ μέτρα ποὺ ὑλοποιοῦν τὴ χωροταξικὴ πολιτική. Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι ἡ σύνθεση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Χωροταξίας καὶ Περιβάλλοντος ποὺ διασφαλίζει τὴν πλήρη ὑποταγὴ τῶν χωροταξικῶν ρυθμίσεων στὶς προτεραιότητες τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Στὸ ἴδιο πλαίσιο ἐντάσσεται καὶ ὁ Ν. 190/75 μὲ τὸν ὁποῖο καταργήθηκαν οἱ ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου σὲ θέματα χωροθέτησης δραστηριοτήτων ποὺ δημιουργοῦν κινδύνους γιὰ τὸ πολιτιστικὸ περιβάλλον, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀντίθεση τοῦ Συμβουλίου στὶς ἐπενδύσεις Καραγεώργη στὴν Πύλο.

Συγκεντρώνοντας ὅλες τὶς ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, ἡ κυβέρνηση προσπαθεῖ νὰ ἐλέγξει μιὰ βασικὴ ἀντίφαση. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ρύθμιση αὐτὴ κρίνεται ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ ἐξωτερικὲς ἀντιοικονομίες καὶ τὸ κοινωνικὸ κόστος τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ποὺ ὁδηγοῦν σὲ καταστροφὴ πολύτιμων πόρων καὶ σὲ κοινωνικὲς ἀναταραχές, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ διευκολυνθοῦν οἱ διαδικασίες ἔνταξης τῆς Ἑλλάδας στὴν ΕΟΚ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, οἱ τεχνικὲς καὶ πολιτικὲς διαδικασίες ρύθμισης καὶ ἐλέγχου τοῦ χώρου δὲν γίνεται νὰ ἰσχύουν ἐνιαῖα καὶ καθολικά, μιὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία δὲν ἔχει ἀκόμη τὴ δομικὴ δυνατότητα νὰ δεχθεῖ τέτοιου εἴδους δεσμεύσεις. Ἔτσι, οἱ κυβερνητικὲς ἐνέργειες παρουσιάζουν πλῆθος ἀντιφάσεις. Τὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα εἶναι ἡ παράδοση τῆς Πύλου στὰ ναυπηγεῖα καὶ τὴ βαριὰ βιομηχανία, λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ νόμου «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος». Πρόκειται βέβαια γιὰ μιὰ τυπικὴ περίπτωση ὑποταγῆς τῆς χωροταξικῆς καὶ περιβαλλοντολογικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους στὶς ἀξιώσεις τοῦ μεγάλου τυχοδιωκτικοῦ κεφαλαίου. Σὲ τέτοιες βέβαια περιπτώσεις, γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀντιφάσεις, ἡ κυβέρνηση ἐπικαλεῖται κατὰ κανόνα τὰ «συμφέροντα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας».

Πρέπει βεβαίως νὰ ἀναγνωρίσουμε πὼς ὁ χωροταξικὸς σχεδιασμὸς καὶ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἔρχονται σὲ ἀντίθεση ὄχι μόνο μὲ ὀργανωμένα ἰδιωτικὰ συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθεῖται γενικότερα γιὰ τὴν ταχύρρυθμη ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ δέχεται σὰν κύριο μοχλὸ τῆς ἀνάπτυξης τὰ ἴδια αὐτὰ συμφέροντα καί, ἑπομένως, ἀναγκάζεται νὰ τὰ ὑπηρετεῖ. Γιὰ νὰ συμβιβάσει μιὰ τέτοια πολιτικὴ ἀνάπτυξης μὲ τὴν ἀνάγκη προβολῆς μιᾶς κάποιας δραστηριότητας στὸν τομέα τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου, ἡ πολιτεία ἔχει ὑποβιβάσει τὸν χωροταξικὸ καὶ πολεοδομικὸ σχεδιασμὸ στὸ ἐπίπεδο τῆς διατύπωσης ἑνὸς ἁπλοῦ προγράμματος κατασκευῆς ἔργων καὶ κατανομῆς δημόσιων ἐπενδύσεων, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ οὐσιαστικὴ σχέση μὲ τοὺς δηλωμένους γενικοὺς στόχους. Ἀκόμη ὅμως καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, ἡ ἀξία τοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι πολὺ σχετική. Οἱ ἀποφάσεις γιὰ πολὺ σημαντικὰ ἔργα, ὅπως τὰ τελευταῖα ποὺ ἐξαγγέλθηκαν γιὰ τὴν πρωτεύουσα, παίρνονται συνήθως ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ χωροταξικὰ καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια ποὺ προωθοῦν οἱ ἁρμόδιες ὑπηρεσίες.

Τὰ σχέδια αὐτά, ὅλοι τὸ ξέρουν, δὲν προορίζονται γιὰ ἐφαρμογή. Καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ πολλὰ φαινόμενα. Πρῶτα πρῶτα τὴν ἐλευθερία ποὺ παρέχεται στοὺς ἰδιῶτες μελετητὲς νὰ προτείνουν ὁ,τι νομίζουν ὀρθό· οἱ παρεμβάσεις τῶν ὑπηρεσιῶν ἢ τῶν κυβερνητικῶν παραγόντων εἶναι μᾶλλον σπάνιες καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν μελετῶν ἀφορᾶ κυρίως τὴν ἐκπλήρωση τῶν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων. Ὕστερα, τὴν ἀδιαφορία ὄχι μόνο τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων ποὺ ζοῦν ἢ ἔχουν συμφέροντα στὴ συγκεκριμένη περιοχὴ ποὺ καλύπτει ἕνα τέτοιο σχέδιο. Πρόσφατο παράδειγμα εἶναι τὸ χωροταξικὸ τῆς Ἀθήνας ποὺ ἐκπόνησε τὸ Γραφεῖο Δοξιάδη. Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑποβολή του, ἡ κυβέρνηση ἀπευθύνθηκε στοὺς ὀργανισμοὺς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, σὲ διάφορους κοινωνικοὺς φορεῖς καὶ σὲ ἐκπροσώπους ἐπαγγελματικῶν τάξεων ζητώντας τὴ γνώμη τους γιὰ τὴ μελέτη. Ἡ «καινοτομία» αὐτὴ χτυπήθηκε ἀμέσως ἀπὸ ὁρισμένους σὰν προσπάθεια «καπελώματος» μιᾶς ἐνδεχόμενης οὐσιαστικῆς κριτικῆς τῶν προτάσεων τῆς μελέτης. Ὡστόσο, ἡ ἐνέργεια αὐτὴ εἶχε μᾶλλον ἄλλη βάση. Ἔχοντας στὰ χέρια της μιὰ μελέτη ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ οὔτε κὰν ἐνδεικτικὰ - φαίνεται πὼς ἡ ἁρμόδια ἐπιτροπὴ δυσκολεύτηκε νὰ τὴν παραλάβει - ἡ κυβέρνηση βρῆκε μιὰ καλὴ εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξει τὴ δημοκρατικότητά της ἀνοίγοντας ἕνα δημόσιο διάλογο - πολὺ σύντομο βέβαια, γιὰ νὰ μὴν παρεκτραπεῖ. Ἂν ὁ διάλογος ὁδηγοῦσε στὴν κοινὴ κατακραυγὴ γιὰ τὶς προτάσεις τοῦ μελετητῆ - ὅπως καὶ ἔγινε - τόσο τὸ καλύτερο· ἡ μελέτη θὰ ἔμπαινε πιὰ μὲ τὴν εὐλογία ὅλων στὸ ἀρχεῖο καὶ οἱ ἄλλες ὄψεις τοῦ θέματος θὰ ξεχνιοῦνταν - ὅπως καὶ ἔγινε. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι στὸν διάλογο αὐτό, ὅπως καὶ στὸν ἀνεπίσημο ποὺ προσπάθησε νὰ δημιουργήσει παράλληλα τὸ Κέντρον Πολιτικῆς Ἐρεύνης καὶ Ἐπιμορφώσεως (σωματεῖο προσκείμενο στὴν κυβέρνηση), παρασύρθηκαν καὶ συλλογικοὶ φορεῖς καὶ ἐπιστήμονες ἁρμόδιοι. Ἀντίθετα, τὸ εὐρύτερο κοινὸ ἔδειξε περισσότερη ὡριμότητα καὶ ἀδιαφόρησε ἐντελῶς γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση.

Ὅτι ἡ πρωτοβουλία τῆς κυβέρνησης νὰ συζητήσει τὴ μελέτη

Δοξιάδη ήταν καθαρά περιστασιακή καί δέν φανερώνει πρόθεση ή, έστω, διάθεση καθιέρωσης συμμετοχικών διαδικασιών, άποδεικνύεται καί άπό τό γεγονός ότι περιβάλλει μέ άπόλυτη μυστικότητα τό Ρυθμιστικό Σχέδιο γιά τήν 'Αθήνα πού έκπονεί χρόνια τώρα ή 'Υπηρεσία Οίκισμοῦ. Φαίνεται μάλιστα ότι τό σχέδιο αύτό έχει πιά θαφτεί γιά τά καλά. Οί λόγοι είναι εύνόητοι. "Αν έβλεπε τό φῶς τῆς δημοσιότητας, τό σχέδιο αύτό θά δέσμευε όπωσδήποτε τίς κυβερνητικές άποφάσεις. 'Εξάλλου καί όρισμένα στελέχη τῆς διοίκησης άντιτάσσονται, όπως φαίνεται, στή θέσπιση σχεδίων καί ρυθμιστικῶν διαδικασιῶν καί προτιμοῦν τήν τακτική τῶν μικροεπεμβάσεων, ένῶ άλλα έξακολουθοῦν νά πιστεύουν στήν άναγκαιότητα τοῦ σχεδιασμοῦ. 'Αποτέλεσμα τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν άντιδιαμετρικῶν αύτῶν άπόψεων στό ύπηρεσιακό έπίπεδο είναι ή άπόφαση γιά τήν άνάθεση σέ μελετητικά γραφεῖα τῆς έκπόνησης μίνι-ρυθμιστικῶν σχεδίων γιά διάφορες πόλεις τῆς χώρας μέ έξευτελιστικές άμοιβές.

'Ωστόσο, σήμερα, ή ρυθμιστική παρέμβαση τοῦ κράτους στήν όργάνωση τοῦ χώρου έχει γίνει πιά άναγκαία. Τά τελευταῖα χρόνια, μέ τήν άνάπτυξη τῆς δράσης τῶν μονοπωλίων, οί κοινωνικές άντιθέσεις στόν χῶρο έντάθηκαν καί, συνακόλουθα, πολλαπλασιάστηκαν οί κινητοποιήσεις τῶν κατοίκων γιά τόν έλεγχο τοῦ περιβάλλοντός τους. Παράλληλα, αύξήθηκε γενικότερα ή εύαισθησία στά θέματα καταστροφῆς καί ρύπανσης τοῦ περιβάλλοντος καί σημειώθηκαν άντίστοιχες άντιδράσεις εἴτε άπό τούς άμεσα θιγομένους εἴτε άπό αύτοδιόριστους (ὄχι πάντα άνυστερόβουλα) έκπροσώπους (πρβλ. στάση ΕΡΥΕΑ στήν περίπτωση 'Ιτέας). 'Η πρώτη μεγάλη μάχη δόθηκε στά Μέγαρα. 'Ακολούθησαν τά Σπάτα, ή λεωφόρος 'Υμηττοῦ, ή ΕΘΥΛ, ή 'Ιτέα καί ή Πύλος. 'Ενῶ όμως στήν προηγούμενη περίοδο ή πρωτοβουλία γιά τίς άντιδράσεις άνῆκε βασικά στούς θιγόμενους κατοίκους ἤ μικροϊδιοκτῆτες, στήν περίοδο τούτη οί άντιδράσεις προέρχονται καί άπό διάφορους όργανωμένους φορεῖς (έπιμελητήρια, έπιστημονικές όργανώσεις, συλλόγους, έταιρεῖες προστασίας τοῦ περιβάλλοντος κλπ.), οί όποῖοι μάλιστα «φαίνονται» συχνά νά άντιδικοῦν μέ τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού θίγονται. 'Η άσυμφωνία ώστόσο φορέων καί κατοίκων δέν έκφράζει άναγκαστικά μιά ποιοτικά διάφορη άντίληψη. 'Απλῶς οί φορεῖς - καί οί πιό άνυστερόβουλοι - «χρησιμοποιοῦν» συνήθως τίς άντιθέσεις πού προκύπτουν εύκαιριακά καί συνθηματικά. Καί τοῦτο γιατί δέν έχουν άναπτύξει μιά τακτική ίκανή νά άνταποκριθεῖ άμεσα στά συγκεκριμένα προβλήματα. "Ετσι, άκόμη καί οί συμμαχίες πού σχηματίζονται είναι καθαρά περιστασιακές καί δέν όδηγοῦν στίς μαζικές κινητοποιήσεις πού θά μποροῦσαν νά φέρουν κάποιο άποτέλεσμα (πρβλ. περιπτώσεις Βόλου, 'Ιτέας καί Πύλου σέ άντιδιαστολή μέ Μέγαρα).

'Εκτός όμως άπό τίς λαϊκές κινητοποιήσεις, πού έξάλλου άπέχουν άκόμη άπό τό νά είναι άπειλητικές γιά τό σύστημα, άναπτύσσονται καί ἄλλες δυνάμεις ἤ δημιουργοῦνται καταστάσεις πού καθιστοῦν όλο καί περισσότερο άναγκαία τή ρύθμιση τοῦ έλληνικοῦ χώρου. Οὔτε ή έκμετάλλευση τῆς άστικῆς γῆς μπορεῖ νά άφεθεῖ γιά πολύ σέ μιά έλεύθερη άνοργάνωτη άγορά, οὔτε ή διεύρυνση τῶν περιφερειακῶν άνισοτήτων μπορεῖ νά συνεχιστεῖ άκίνδυνα. 'Ο χαλαρός έλεγχος τοῦ χώρου άρχίζει νά γίνεται έντελῶς άνεπαρκής γιά τίς άνάγκες τοῦ συστήματος. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι ὁ έλεγχος θά φτάσει στόν άπαιτούμενο βαθμό πολύ σύντομα ἤ ὅτι οί παρεμβάσεις θά φέρουν άποτελέσματα πού νά έναρμονίζονται μέ τίς πραγματικές άνάγκες τοῦ τόπου. Παράδειγμα, ή πρόσφατη θέσπιση κινήτρων γιά τήν άνάπτυξη τῶν παραμεθόριων περιοχῶν, πού έντάσσεται όπωσδήποτε στά πλαίσια μιᾶς ένεργότερης χωροταξικῆς πολιτικῆς. Τά κίνητρα αὐτά έχουν ἴσως μιά βραχυπρόθεσμη σκοπιμότητα, ἀλλά, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ καί σέ ἄλλες χῶρες (π.χ. στήν 'Ιταλία μέ τό Mezzogiorno), εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν μακροχρόνια οἱ δομικές ἀδυναμίες τῶν ὑπανάπτυκτων περιοχῶν. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κέρδους πού ἀποφέρουν τά ἐπενδυόμενα κεφάλαια ἐξάγεται ἀπό τίς περιοχές αὐτές καί δέν ἐπανεπενδύεται ἐκεῖ, ἔτσι ὥστε ἡ διαφορά μεταξύ τοῦ προϊόντος πού παράγεται καί τοῦ εἰσοδήματος πού παραμένει εἶναι τεράστια. 'Από τήν ἄλλη μεριά οἱ ἐπενδύσεις εἰσβάλλουν στήν ὑφιστάμενη κοινωνικοοικονομική δομή, ἀγνοώντας τοπικούς πόρους, δυνατότητες καί κοινωνικές ἀνάγκες, καί ἐπιστρατεύουν τόν ντόπιο πληθυσμό γιά τήν ἐξυπηρέτησή τους, μέ ἀποτέλεσμα τή μετατροπή τῶν τοπικῶν οἰκονομιῶν σέ ἐξαγωγικές οἰκονομίες. Οἱ περιοχές αὐτές μπορεῖ νά γνωρίσουν μιά σχετική οἰκονομική ἄνοδο, καταστρέφονται ὅμως οἱ δυνατότητες ὁμαλῆς καί ἰσόρροπης ἀνάπτυξής τους στό μέλλον.

'Επίλογος

Στό παρελθόν, οἱ προσπάθειες τῆς πολιτείας γιά τή ρύθμιση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὅταν δέν ὑπηρετοῦσαν καθαρά ἰδεολογικούς σκοπούς, ἔτειναν βασικά εἴτε στόν ἐκσυγχρονισμό τῆς τεχνικῆς ὑποδομῆς, ἰδιαίτερα τῆς συγκοινωνιακῆς, μιά καί αὐτόν κυρίως ἐπέβαλλε ὁ μεταπρατικός χαρακτήρας τῆς οἰκονομίας, εἴτε στήν ἀντιμετώπιση προβλημάτων πού ἀνέκυπταν σέ εἰδικές περιστάσεις. 'Επιπλέον, οἱ προσπάθειες αὐτές, γιά πολλούς λόγους (ἔλλειψη οἰκονομικῶν μέσων, ἐθνικές περιπέτειες, ἀδυναμία σχηματισμοῦ μιᾶς ἰσχυρῆς καί ἀνεξάρτητης ἀστικῆς τάξης), ἔμειναν κατά κανόνα ἀνολοκλήρωτες. Τότε ὅμως ἡ 'Ελλάδα ἦταν ἀκόμη μιά χώρα καθαρά ἀγροτική καί οἱ ἀνάγκες ρύθμισης τοῦ χώρου ἦταν περιορισμένες.

Τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τήν ὀργάνωση τοῦ χώρου ἄρχισαν νά ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη ὀξύτητα στόν τόπο μας μόνο μετά τόν β' παγκόσμιο πόλεμο καί, βασικά, στά τελευταῖα εἴκοσι πέντε χρόνια, στήν περίοδο δηλαδή τῆς ταχύρρυθμης ἀνάπτυξης. 'Η ἀνάπτυξη αὐτή στάθηκε ἀρκετά ἰδιόμορφη. Τά κύρια χαρακτηριστικά της, πού σέ μεγάλο βαθμό προσδιόρισαν καί τή χωροταξική-πολεοδομική πολιτική πού ἀκολουθήθηκε, εἶναι τά ἑξῆς:

α) 'Η ἄνιση κατανομή τῶν ἐπενδύσεων στούς διάφορους τομεῖς τῆς οἰκονομίας. 'Ενῶ δηλαδή στούς βασικούς τομεῖς αὔξανε ἡ διείσδυση καί κυριαρχία τοῦ ξένου μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου, προωθήθηκαν τομεῖς μέ χαμηλή σύνθεση κεφαλαίου, ὅπως π.χ. ἡ οἰκοδόμηση πού στή διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς βρίσκεται σέ συνεχή λίγο πολύ ἔξαρση. Μέ τόν τρόπο αὐτό δημιουργήθηκε μιά διέξοδος γιά τό ντόπιο μικρό καί μεσαῖο κεφάλαιο, ἀλλά ταυτόχρονα ἐντάθηκε ἡ ἐξάρτηση τῆς οἰκονομίας μας ἀπό τήν πολιτική τῶν βιομηχανικά ἀναπτυγμένων χωρῶν.

β) 'Η ἄνιση κατανομή τῶν ἐπενδύσεων στόν ἐθνικό χῶρο. Αὐτή ὁδήγησε στήν ἀπομύζηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας ἀπό τά δύο δυναμικά ἀστικά κέντρα, 'Αθήνα καί Θεσσαλονίκη, καί στή δημιουργία κρίσιμων περιφερειακῶν ἀνισοτήτων.

γ) 'Η ἀνισόμετρη καί κατευθυνόμενη ἀπό συγκεκριμένα συμφέροντα ἀξιολόγηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς χώρας. Αὐτή εἶχε σάν ἄμεσες συνέπειες τόσο τήν ὑποεκμετάλλευση ὁρισμένων πόρων ὅσο καί τή μονοπωλιακή ἰδιοποίηση ἄλλων.

δ) 'Η ἐκμετάλλευση ἀπό τίς ἀναπτυγμένες χῶρες τῆς ἑλληνικῆς ἐργατικῆς δύναμης πού μέ τή μετανάστευση ἐξάγεται καί καταναλώνεται στά ξένα βιομηχανικά κέντρα.

ε) 'Η ἐξάρτηση τῆς οἰκονομίας ἀπό τίς ἀναπτυγμένες χῶρες τῆς Δύσης σέ ἐπίπεδο παραγωγικῶν μέσων, ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ καί τεχνολογίας.

στ) 'Ο διοικητικός ὑπερσυγκεντρωτισμός πού ἀποβλέπει στόν ἔλεγχο τῶν αὐξανόμενων ἀντιφάσεων τῆς «ἀναπτυξιακῆς» πολιτικῆς.

'Η συγκεκριμένη «ἀναπτυξιακή» πολιτική πού υἱοθετήθηκε σέ ὅλη αὐτή τήν περίοδο, ὄξυνε ὅπως εἶναι φυσικό τίς ἀντιθέσεις καί ὁδήγησε τίς παραγωγικές σχέσεις σέ ἕνα ἰδιόμορφο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, μέ ἀποτέλεσμα ἡ οἰκονομία μας νά μήν ἔχει τά χαρακτηριστικά ἐκεῖνα πού συνιστοῦν τή δομή μιᾶς ἀναπτυγμένης καπιταλιστικῆς χώρας. Γι' αὐτό καί μέχρι σήμερα, ἡ ἀναπαραγωγή ἤ προαγωγή τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων ἦταν ὡς ἕνα βαθμό δυνατή μέ διαδικασίες αὐτορρύθμισης, πού χαρακτηρίζουν ἀκριβῶς καί τήν ἔκφραση αὐτῶν τῶν σχέσεων στόν χῶρο.

Σήμερα ὅμως βρισκόμαστε ἤδη σέ μιά κρίσιμη μεταβατική περίοδο. 'Η ἀστική τάξη ἔχει ἀκόμη πρόσβαση στήν ἐξουσία, ἀλλά καί τό μονοπωλιακό κεφάλαιο διεισδύει σ' αὐτή μέ γρήγορο ρυθμό. Οἱ ἔντονες ἀντιθέσεις πού ἐμφανίζονται σέ ὅλα τά ἐπίπεδα ὑποδηλώνουν ἀκριβῶς αὐτή τήν κατάσταση. Καί ἡ κατάσταση αὐτή, στό ἐπίπεδο τῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ἀπαιτεῖ νά σταματήσει ἡ αὐτορρύθμιση πού ἄρχισε πιά νά λειτουργεῖ ἀνασταλτικά γιά τό σύστημα καί νά δημιουργηθοῦν τά θεσμικά πλαίσια πού θά παρέχουν δυνατότητες ἀμεσώτερου καί ἀποφασιστικότερου ἐλέγχου τοῦ χώρου. Οἱ νόμοι-πλαίσια καί τά ἄλλα μέτρα πού προωθεῖ ἡ σημερινή κυβέρνηση ὑποδηλώνουν ἀκριβῶς κάποιες νέες ἀνάγκες καί ἀπαιτήσεις τοῦ συστήματος.

'Η συντακτική ἐπιτροπή

Οἱ μελέτες ποὺ ἐκπονήθηκαν ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ

Ἡ πρώτη γενιὰ χωροταξικῶν καὶ ρυθμιστικῶν μελετῶν ἄρχισε νὰ ἐκπονεῖται τὸ 1963 (μὲ τὴν ἐξαίρεση δύο ἢ τριῶν μελετῶν ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ). Φορέας ἦταν τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ καὶ μελετητὲς εἴτε δημόσιες ὑπηρεσίες εἴτε ἰδιωτικὰ γραφεῖα.

Στὴ φάση αὐτὴ (1963-1966) καλύπτεται μὲ χωροταξικὲς μελέτες ἕνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου (Θεσσαλία, Πελοπόννησος, Κρήτη) καὶ ἀποκτοῦν ρυθμιστικὸ σχέδιο οἱ πρωτεύουσες τῶν τεσσάρων νομῶν τῆς Ἠπείρου καὶ οἱ κυριότερες πόλεις τῆς Κρήτης. Μετὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη τῆς Κρήτης, ἐκπονοῦνται καὶ μελέτες γιὰ τὶς ἐπιμέρους τουριστικὲς ἑνότητες τοῦ νησιοῦ. Παράλληλα, οἱ τεχνικὲς ὑπηρεσίες τοῦ ΕΟΤ ἑτοιμάζουν ἢ ἀναθέτουν σὲ ἰδιῶτες μελετητὲς οἰκονομοτεχνικὲς μελέτες τουριστικῆς ἀνάπτυξης γιὰ διάφορες λουτροπόλεις καὶ γιὰ σημαντικὲς παράκτιες περιοχὲς τῆς χώρας. Ἡ σπουδαιότερη ὡστόσο μελέτη σ' αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο γιὰ τὴν Ἀθήνα ποὺ ἀρχίζει νὰ ἐκπονεῖ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων καὶ ποὺ δὲν ἔχει ὡς σήμερα ὁλοκληρωθεῖ.

Στὴν ἑπόμενη φάση, ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὴ δικτατορία, καὶ κυρίως μετὰ τὸ 1970, ἔχουμε μιὰ δεύτερη γενιὰ ρυθμιστικῶν σχεδίων γιὰ 15 πόλεις. Οἱ σχετικὲς μελέτες ἐκπονοῦνται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἰδιῶτες μελετητές. Φορέας τῶν ἀναθέσεων εἶναι τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Τὸ ἴδιο ὑπουργεῖο ἀναθέτει ἐπίσης δύο μελέτες ἀνάπτυξης προβληματικῶν περιοχῶν, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Νότιας Πελοποννήσου, καθὼς καὶ τὴν ἀπογραφὴ καὶ ἀξιολόγηση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδας (δέκα ἀναθέσεις γιὰ ἰσάριθμες ἑνότητες στὶς ὁποῖες ὑποδιαιρεῖται ἡ χώρα). Παράλληλα, τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ συνεχίζει τὶς ἀναθέσεις χωροταξικῶν σχεδίων γιὰ διάφορες περιοχές, συνδυασμένων μὲ ρυθμιστικὰ σχέδια τῶν πόλεων ποὺ περιλαμβάνουν. Ἡ δραστηριότητά του κορυφώνεται μὲ τὴν ἀνάθεση στὸ Γραφεῖο Δοξιάδη τοῦ Χωροταξικοῦ Σχεδίου καὶ Προγράμματος Ἑλλάδος καὶ τοῦ Χωροταξικοῦ Σχεδίου καὶ Προγράμματος Πρωτευούσης.

Ἀκολουθεῖ μιὰ ἀπαυλα τριῶν χρόνων (1973-1976). Ἡ μόνη ἀνάθεση ποὺ γίνεται μετὰ τὴ μεταπολίτευση εἶναι τῆς χωροταξικῆς μελέτης Χαλκιδικῆς, ἡ ὁποία ὅμως εἶχε προγραμματιστεῖ ἀπὸ καιρό. Φορέας της εἶναι τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ. Στὶς ἀρχὲς ὡστόσο τοῦ 1977 τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων ζητάει ἐκδηλώσεις ἐνδιαφέροντος γιὰ μελέτες ποὺ ἀφοροῦν 15 πόλεις. Πρόκειται ὅμως γιὰ μελέτες «νέου τύπου», μιὰ καὶ τὸ ἀντικείμενό τους περιορίζεται στὴν ἀνάλυση τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης καὶ στὴ σχηματικὴ διατύπωση ἐναλλακτικῶν λύσεων.

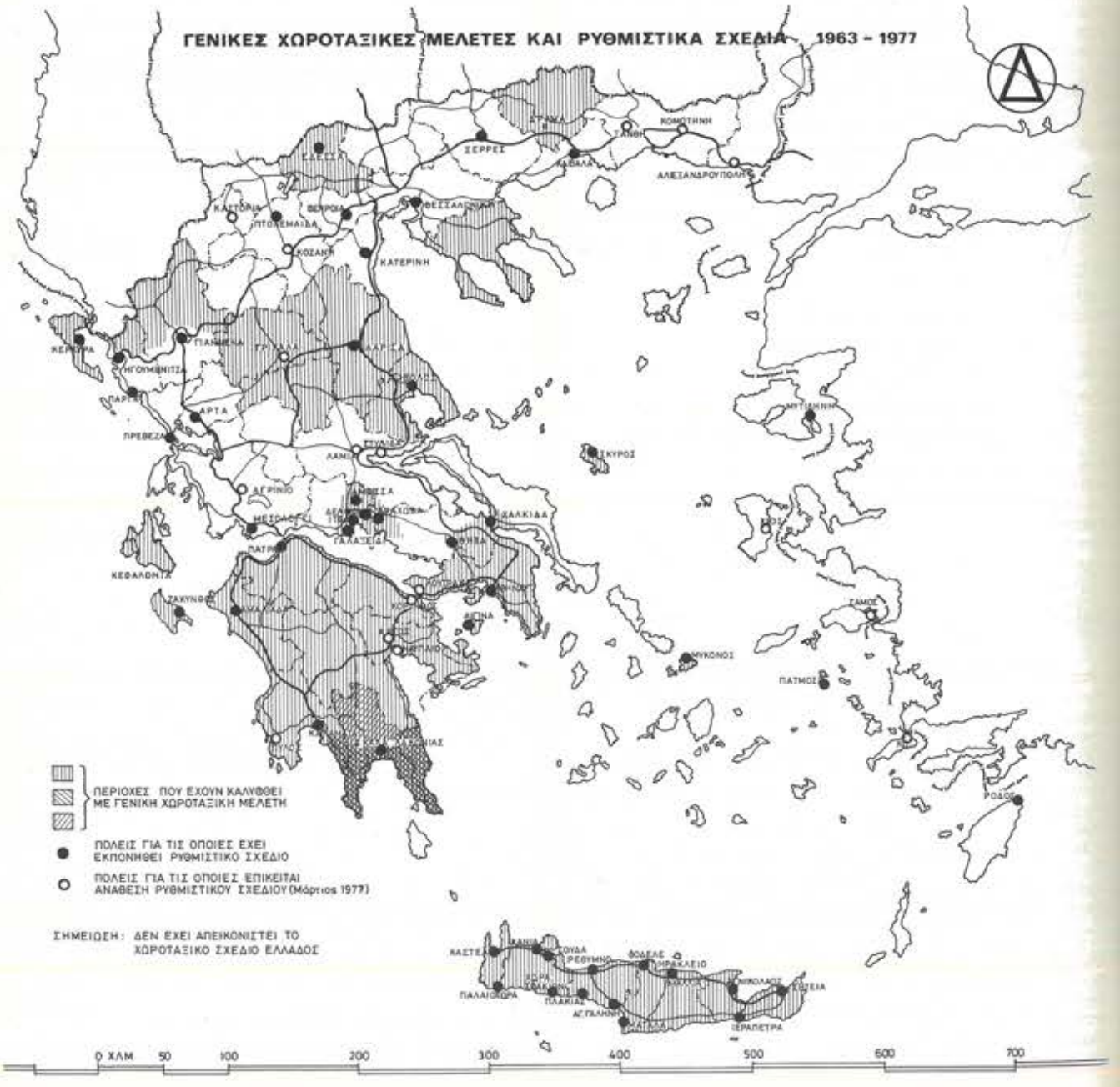

Πίνακας μελετών ποὺ ἀνατέθηκαν ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ

Φορέας ἀναθέσεως - μελέτη	Μελετητὴς	Ἔτος ἀναθέσεως
Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ		
Χωροταξικὴ μελέτη Νομοῦ Λακωνίας	ΥΠΑΠ	1963
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Σκάλας Λακωνίας	Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ	1964
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἄρτας	Γραφεῖο Δοξιάδη	1964
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἡγουμενίτσας	Γραφεῖο Δοξιάδη	1964
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Πρέβεζας	Γραφεῖο Δοξιάδη	1964
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἰωαννίνων	Γραφεῖο Δοξιάδη	1964
Μελέτη ἀναπτύξεως Κρήτης	ΥΠΑΚ (συνεργάτης A. Glikson)	1965
Χωροταξικὴ μελέτη Πελοποννήσου (α)	Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ	1966
Μελέτη δικτύου μικρῶν οἰκισμῶν	ΚΕΠΕ	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἁγ. Νικολάου	Γραφεῖο Ἀραβαντινοῦ-Λουκάκη	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Σητείας	Γραφεῖο Σπηλιωτάκου	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἱεράπετρας	Γραφεῖο Καλλιγᾶ	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Χανίων	Γραφεῖο Ἀργυρόπουλου-Τρίτση	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο οἰκισμῶν Σούδας καὶ λιμένα Σούδας	Γραφεῖο Ἀργυρόπουλου-Τρίτση	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ρεθύμνου	Γραφεῖο Κουτσουδάκη-Ἀρβανιτάκη	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἡρακλείου	Γραφεῖο Προβελέγγιου	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Καστελλίου-Κισάμου	Γραφεῖο Παπαγιάννη	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Πατρῶν	Γραφεῖο Σκιαδαρέση	1966
Χωροταξικὴ μελέτη Ἠπείρου-Θεσσαλίας (α)	Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ	1967
Ἐθνικὸ δίκτυο ἀστικῶν κέντρων	ΚΕΠΕ	1967
Ἐθνικὴ χωροταξικὴ προμελέτη τουρισμοῦ	ΚΕΠΕ	1967
Χωροταξικὴ ἀνάλυση Νομοῦ Πέλλης καὶ ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἔδεσσας	ΥΠΑΒΕ	1967
Χωροταξικὴ μελέτη Θεσσαλίας	ΥΠΑΘ	1968
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Καλαμάτας	Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ	1968
Προμελέτη ἀναπτύξεως Νομοῦ Δράμας	ΥΠΑΒΕ	1970
Χωροταξικὸ-ρυθμιστικὸ σχέδιο Μυκόνου καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως	Γραφεῖο Καλλιγᾶ-Ρωμανοῦ-Παπαγεωργίου	1971
Ἐθνικὸ χωροταξικὸ σχέδιο καὶ Πρόγραμμα Ἑλλάδας	Γραφεῖο Δοξιάδη	1972
Χωροταξικὸ σχέδιο καὶ Πρόγραμμα πρωτεύουσας	Γραφεῖο Δοξιάδη	1972
Χωροταξικὸ σχέδιο περιοχῆς Δελφῶν καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια Δελφῶν, Ἰτέας, Γαλαξιδιοῦ, Ἀράχωβας καὶ Ἀμφισσας	Γραφεῖο ΟΑΟΜ	1972
Χωροταξικὸ σχέδιο νήσου Κερκύρας καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια πόλεως Κερκύρας καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως	Γραφεῖο Basil-ΟΠΑΜ	1972
Μελέτη πολεοδομικῶν προτύπων	Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ	1972
Χωροταξικὸ σχέδιο νήσου Ζακύνθου καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια πόλεως Ζακύνθου καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως	Γραφεῖο ΟΤΟΜΕ	1973
Χωροταξικὸ σχέδιο νήσου Αἰγινας καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια πόλεως Αἰγινας καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως	Γραφεῖο Μαύτα-Παπαδοπούλου	1974
Χωροταξικὴ μελέτη Χαλκιδικῆς	Γραφεῖο ΟΑΟΜ	1976
Τουριστικῆς ἀναπτύξεως		
Ἀκτῶν Δυτικῆς Ἑλλάδας	Γραφεῖο Δοξιάδη	1963
Φόδελε Κρήτης	Γραφεῖο Basil	1964
Ἀκτῶν Πελοποννήσου	Γραφεῖο Δοξιάδη	1964
Νήσου Κρήτης	Γραφεῖο Basil	1964
Εὐρύτερης περιοχῆς Χανίων	Γραφεῖο Ἀργυρόπουλου-Τρίτση	1966
Μαλλίων - Χερσονήσου Κρήτης	Γραφεῖο Τσολάκη	1966
Λέντα Κρήτης	Γραφεῖο Μαρκοπούλου	1966
Ἁγ. Γαλήνης Κρήτης	Γραφεῖο Ζενέτου	1966
Πλακιᾶ Κρήτης	Γραφεῖο Ζενέτου	1966
Ματάλων Κρήτης	Γραφεῖο Ζενέτου	1966
Χώρας Σφακιῶν - Φαραγγιοῦ Σαμαριᾶς	Γραφεῖο Χατζημιχάλη	1966
Παλαιοχώρας - Ἐλαφονήσου Κρήτης	Γραφεῖο Δεκαβάλλα	1966
Φαραγγιοῦ Βίκου Ἠπείρου	ΥΠΑΗ	1968
Χαλκιδικῆς	ΚΥΠΑ	1969
Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν (β)		
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Θήβας (Δ)	Κέντρο Πολεοδομικῶν καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Μελετῶν	1966
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ρόδου (Δ)	Γραφεῖο Δοξιάδη	1968
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Βόλου (Δ)	Γραφεῖο Παπαγιάννη	1968
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Μεσολογγίου (Δ)	Γραφεῖο Δάλλα - ΟΑΟΜ	1969
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Βέροιας (Δ)	Γραφεῖο Παναγιωτάκη	1969
Ρυθμιστικὸ σχέδιο περιοχῆς Τριάντα Ρόδου	Γραφεῖο Παπαδέα-Τομπάζη	1969
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Πτολεμαΐδας (Ν.Τ.)	Γραφεῖο ΟΤΟΜΕ	1970
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Σερρῶν (Ν.Τ.)	Γραφεῖο Δοξιάδη	1970
Ρυθμιστικὸ σχέδιο περιοχῆς Περιγιαλίου Καβάλας (Δ)	Γραφεῖο ΟΑΟΜ	1970
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἀμαλιάδας (Δ)	Γραφεῖο ΟΠΑΜ	1971
Σχέδιο οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως νήσου Κεφαλληνίας	ΥΣΑΠ	1972
Χωροταξικὸ-ρυθμιστικὸ Πάτμου (Ν.Τ.)	Γραφεῖο Δοξιάδη	1972
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Κατερίνης (Δ)	Γραφεῖο ΟΑΟΜ	1972
Ἀπογραφὴ καὶ ἀξιολόγηση οἰκισμῶν Ἑλλάδας	10 Γραφεῖα Μελετῶν	1972
Μελέτη ἀναπτύξεως προβληματικῶν περιοχῶν Ἠπείρου	Γραφεῖα ΥΔΡΕΜ - Ἁγιοβλασίτη - Πατέλλη	1972
Μελέτη ἀναπτύξεως προβληματικῶν περιοχῶν Νότιας Πελοποννήσου	Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος	1972
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Χαλκίδας	Γραφεῖο DNA	1972
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Λάρισας	Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος	1972
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Καβάλας (Ν.Τ.)	Γραφεῖο Παπαγιάννη	1972

Φορέας ἀναθέσεως - μελέτη	*Μελετητής*	*Ἔτος ἀναθέσεως*
Χωροταξικὸ-ρυθμιστικὸ σχέδιο Σκύρου	Γραφεῖο OTOME	1973
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Μυτιλήνης (Ν.Τ.)	Γραφεῖο Ἀρώνη-Δρέττα	1973
Μελέτη προστασίας καὶ ἀναδείξεως παλαιᾶς πόλεως Χανίων (Ν.Τ.)	Γραφεῖο Καλλιγᾶ-Ρωμανοῦ καὶ Τεχνικὴ Κοινοπραξία Μελετητῶν	1976
Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων		
Ρυθμιστικὸ σχέδιο παραλιακῆς ζώνης Βουλιαγμένης-Σουνίου	Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ	1962
Ρυθμιστικὸ σχέδιο παραλιακῆς ζώνης Σουνίου-Λαυρίου	Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ	1963
Χωροταξικὸ Νομοῦ Ἠλείας	Γραφεῖο Ἀραβαντινοῦ-Λουκάκη	1965
Χωροταξικὴ μελέτη Θεσσαλονίκης	Γραφεῖο Τριανταφυλλίδη	1965
Διάρθρωση καὶ θέση δευτερευόντων κέντρων στὴν ἀστικὴ περιοχὴ Ἀθηνῶν (γ)	Urban Planning Research	1972
Πολεοδομικὲς σταθερὲς χώρου (γ)	Γραφεῖο Μαρκοπούλου	1972
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Πάργας	ΕΟΤ Τμῆμα Χωροταξίας	1973
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἀθηνῶν	Τμῆμα Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Ἀθηνῶν	1974
Μελέτη παλαιᾶς πόλεως Ἀθηνῶν	Γραφεῖο Ζήβα	1974
Ὑπὸ ἀνάθεση		
Ἔρευνες καὶ μελέτες ἐντασσόμενες στὰ πλαίσια ρυθμιστικῶν σχεδίων καὶ πολεοδομικοῦ σχεδιασμοῦ γιὰ τὶς πόλεις Λαμίας-Στυλίδας, Πύλου, Χίου, Καστοριᾶς, Σάμου, Ναυπλίου, Κομοτινῆς, Ξάνθης, Κῶ, Ἀλεξανδρούπολης, Ἄργους, Κοζάνης, Τρικάλων, Ἀγρινίου καὶ Κορίνθου-Λουτρακίου.		
Πολεοδομικὲς μελέτες τῶν οἰκισμῶν Πρέσπας.		
ΕΟΤ		
Σχέδιο ἀναπτύξεως ἀκτῆς Σαρωνικοῦ	Γραφεῖο Δοξιάδη	1959
Μελέτη τουριστικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀξιοποιήσεως μνημείων νήσου Χίου	Γραφεῖο Παπαγεωργίου	1966
Ἔρευνα ἀναπτύξεως περιοχῶν λίμνης Μέγδοβα καὶ Ἀγράφων	Γραφεῖο Παναγιωτάκη	1966
Μελέτη σκοπιμότητας τουριστικῆς ἀναπτύξεως νήσου Εὐβοίας	ΕΟΤ	1967
Μελέτη τουριστικῆς ἀναπτύξεως νήσων Αἰγαίου	ΕΟΤ	1967
Ἀπὸ τὶς Τεχνικὲς Ὑπηρεσίες τοῦ ΕΟΤ ἔχουν ἐκπονηθεῖ ἐπίσης πολλὲς τεχνικοοικονομικὲς μελέτες τουριστικῆς ἀναπτύξεως περιοχῶν, λουτροπόλεων καὶ ἀκτῶν (λουτροπόλεις Ὑπάτης, Καϊάφα, Κυλλήνης καὶ Θερμοπυλῶν, Ἁγ. Γαλήνη καὶ Ἁγ. Πελαγία Κρήτης, Οὐρανούπολη, Ἐπανωμὴ καὶ Παλιούρι Χαλκιδικῆς, Κουκουναριὲς Σκιάθου, Φαληράκι Ρόδου, Ἀνάβυσσος, Ἅγ. Ἀπόστολοι Χανίων κ.ἄ.).		
ΤΕΕ		
Ρυθμιστικὸ Ἀνδρίτσαινας	Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ	1966

(α) Μελέτες ποὺ ἀνατέθηκαν ἀπὸ τὰ Ὑπουργεῖα Δημοσίων Ἔργων καὶ Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.
(β) Μὲ (Ν.Τ.) σημειώνονται οἱ μελέτες ποὺ ἀνατέθηκαν ἀπὸ τὰ Νομαρχιακὰ Ταμεῖα, (Δ) ἀπὸ τοὺς Δήμους καὶ (Κ) ἀπὸ τὶς Κοινότητες.
(γ) Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω μελέτες, στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας ἐκπονήσεως τοῦ Ρυθμιστικοῦ σχεδίου Ἀθηνῶν ἐκπονήθηκαν οἱ ἑξῆς τομεακὲς μελέτες: «Συγκοινωνιακὴ καὶ κυκλοφοριακὴ μελέτη Μείζονος Περιοχῆς Ἀθηνῶν», «Μελέτη ἀξιοποιήσεως πρασίνου Μείζονος Περιοχῆς Ἀθηνῶν», «Διαχείριση ἐγγείου παράγοντος», «Ἔρευνα καὶ μελέτες μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων Μείζονος Περιοχῆς Ἀθηνῶν», «Χρήση χρόνου κατοίκων Μείζονος Περιοχῆς Ἀθηνῶν», «Θεσμικὰ πλαίσια Ρυθμιστικοῦ σχεδίου Ἀθηνῶν», «Οἰκονομικὴ ἀνάλυση τοῦ Ρυθμιστικοῦ σχεδίου Ἀθηνῶν», «Διοικητικὴ διάρθρωση Μείζονος Περιοχῆς Ἀθηνῶν», «Κοινωνιολογικὴ μελέτη τοῦ Ρυθμιστικοῦ σχεδίου Ἀθηνῶν», «Κλιματολογικὴ μελέτη Μείζονος Περιοχῆς Ἀθηνῶν».

Οἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν

Ἡ ἐπιλογὴ τῶν μελετῶν (χωροταξικῶν, ρυθμιστικῶν καὶ ἀνάπτυξης) ἔγινε μὲ βάση τὸ εἶδος καὶ τὴ γεωγραφικὴ θέση τους, καθὼς καὶ τοὺς φορεῖς ἀνάθεσης καὶ μελέτης. Ἔτσι, ἀπὸ τὶς μελέτες ποὺ ἐκπονήθηκαν μετὰ τὸ 1960 ἐπιλέχτηκαν οἱ παρακάτω:

1. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἰωαννίνων (Γραφεῖο Δοξιάδη)
2. Ρυθμιστικὸ σχέδιο οἰκισμῶν Σούδας καὶ λιμένα Σούδας (Γραφεῖο Ἀργυρόπουλου-Τρίτση)
3. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἡρακλείου (Γραφεῖο Προβελέγγιου)
4. Χωροταξικὴ μελέτη Ἠπείρου-Θεσσαλίας (Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν ΕΜΠ)
5. Ἐθνικὸ δίκτυο ἀστικῶν κέντρων (ΚΕΠΕ)
6. Χωροταξικὸ-ρυθμιστικὸ σχέδιο Μυκόνου καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως (Γραφεῖο Καλλιγᾶ - Ρωμανοῦ - Παπαγεωργίου)
7. Χωροταξικὸ σχέδιο καὶ Πρόγραμμα πρωτεύουσας (Γραφεῖο Δοξιάδη)
8. Χωροταξικὸ σχέδιο περιοχῆς Δελφῶν καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια Δελφῶν, Ἰτέας, Γαλαξιδιοῦ, Ἀράχωβας καὶ Ἀμφισσας (Γραφεῖο ΟΑΟΜ)
9. Χωροταξικὸ σχέδιο νήσου Κερκύρας καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια πόλεως Κερκύρας καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως (Γραφεῖο Basil-ΟΠΑΜ)
10. Χωροταξικὸ σχέδιο νήσου Αἰγίνας καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια πόλεως Αἰγίνας καὶ ζωνῶν ἀναπτύξεως (Γραφεῖο Μαύτα-Παπαδοπούλου)
11. Τουριστικὴ ἀνάπτυξη Μαλλίων - Χερσονήσου Κρήτης (Γραφεῖο Τσολάκη)
12. Τουριστικὴ ἀνάπτυξη Λέντα Κρήτης (Γραφεῖο Μαρκοπούλου)
13. Τουριστικὴ ἀνάπτυξη Ἁγ. Γαλήνης Κρήτης (Γραφεῖο Ζενέτου)
14. Τουριστικὴ ἀνάπτυξη Πλακιᾶ Κρήτης (Γραφεῖο Ζενέτου)
15. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Θήβας (Κέντρο Πολεοδομικῶν καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Μελετῶν)
16. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Βόλου (Γραφεῖο Παπαγιάννη)
17. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Πτολεμαΐδας (Γραφεῖο ΟΤΟΜΕ)
18. Μελέτη ἀναπτύξεως προβληματικῶν περιοχῶν Ἠπείρου (Γραφεῖα ΥΔΡΕΜ - Ἁγιοβλασίτη - Πατέλλη)
19. Μελέτη ἀναπτύξεως προβληματικῶν περιοχῶν Νότιας Πελοποννήσου (Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος)
20. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Χαλκίδας (Γραφεῖο DNA)
21. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Λάρισας (Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος)
22. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Καβάλας (Γραφεῖο Παπαγιάννη)
23. Χωροταξικὸ-ρυθμιστικὸ σχέδιο Σκύρου (Γραφεῖο ΟΤΟΜΕ)
24. Χωροταξικὸ Νομοῦ Ἠλείας (Γραφεῖο Ἀραβαντινοῦ-Λουκάκη)
25. Χωροταξικὴ μελέτη Θεσσαλονίκης (Γραφεῖο Τριανταφυλλίδη)
26. Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἀθηνῶν (Τμῆμα Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Ἀθηνῶν)
27. Μελέτη παλαιᾶς πόλεως Ἀθηνῶν (Γραφεῖο Ζήβα)
28. Μελέτη τουριστικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀξιοποιήσεως μνημείων νήσου Χίου (Γραφεῖο Παπαγεωργίου)

Στοὺς μελετητές τους στάλθηκε τὸ παρακάτω ἐρωτηματολόγιο:

1. Στοιχεῖα τῆς μελέτης

- *Τίτλος μελέτης, φορέας καὶ χρόνος ἀνάθεσης, ὁμάδα μελέτης, χρονικὴ διάρκεια, ἀμοιβή.*

2. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μελέτης

- *Καταγραφὴ τῶν βασικῶν προβλημάτων τῆς περιοχῆς μελέτης.*
- *Γιὰ ποιὸ λόγο, κατὰ τὴ γνώμη σας, ἀνατέθηκε ἡ μελέτη.*

3. Θέματα μεθοδολογίας (τῆς συγκεκριμένης μελέτης)

- *Μεθοδολογία ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος (σχεδιασμός, ἐναλλακτικὸς σχεδιασμός, προβλήματα ἀναπλάσεων- ἐξυγιάνσεων, προβλήματα συνδυασμῶν-ἀποκλεισμῶν κλπ.),*
- *Στόχος τῆς μελέτης,*
- *Ὁ προγραμματισμὸς ἦταν δική σας ἁρμοδιότητα; Ἦταν θέμα κυβερνητικῆς πολιτικῆς; Ἀσκήσατε κριτική;*
- *Ποιὰ στοιχεῖα θεωρεῖτε ἀπαραίτητο νὰ δίνονται στὸν μελετητή; Σᾶς δόθηκαν;*

4. Θέματα φορέων

- *Μὲ ποιούς καὶ πῶς συνεργαστήκατε (φορέα ἀνάθεσης, διοίκηση, τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, ἐπιμελητήρια, συλλογικοὺς φορεῖς κλπ.),*
- *Συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία σας.*

5. Θέματα διαδικασίας

• Οἱ διαδικασίες ποὺ τηρήθηκαν ἦταν ἀνοικτὲς ἢ μυστικές; Γιά ποιὸ λόγο;

• Ἂν ἦταν ἀνοικτές, μὲ ποιοὺς κοινωνικοὺς φορεῖς κατοίκων συνεργαστήκατε; Σὲ ποιὸ ἐπίπεδο (προβλημάτων ἢ προτάσεων); Τί ἐμπειρία ἔχετε ἀπὸ αὐτὴ τὴ συνεργασία;

6. Θέματα ἐφαρμογῆς

• Ποιὰ θεωρεῖτε ὅτι ἦταν ἡ συμβολὴ σας καὶ σὲ ποιὸν χρησίμευσε ἡ συγκεκριμένη μελέτη;

• Σὲ ποιὰ πεδία βλέπετε νὰ ὑπάρχει δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν προτάσεων ποὺ διατυπώσατε καὶ ἀπὸ ποιούς; Μήπως ἤδη ἔχουν ἐφαρμοστεῖ ὁρισμένες προτάσεις σας καὶ σὲ ποιὸν τομέα;

• Ἂν ἔγιναν καὶ ἐγκρίθηκαν ρυμοτομικὰ σχέδια μετὰ τὴ μελέτη σας, πῶς ἀντιμετωπίστηκαν οἱ γενικὲς καὶ εἰδικὲς προτάσεις ποὺ κάνατε σὲ ἐπίπεδο ρύθμισης τοῦ χώρου;

7. Εἰδικὰ θέματα

Ἔχετε τίποτε νὰ προσθέσετε πάνω σὲ θέματα θεσμικῶν πλαισίων, προδιαγραφῶν, ἀμοιβῶν, ὀργάνωσης φορέων ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσουν στὴν ἔρευνα;

Οἱ ἀπαντήσεις ποὺ πήραμε ἀπὸ τοὺς ἰδιῶτες μελετητὲς χωροταξικῶν καὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων, ἀναλογικὰ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τῶν ἄλλων φορέων καὶ ὁπωσδήποτε πιὸ συγκεκριμένες λόγω καὶ τῆς εἰδικότερης φύσης τῶν ἐρωτημάτων ποὺ εἴχαμε θέσει, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ἀποκαλυπτικὲς γιὰ ὅσους τουλάχιστον ἔχουν ἀσχοληθεῖ κάπως ἐνεργὰ μὲ τέτοια θέματα. Ἐπικυρώνουν ἁπλῶς τὴν ὕπαρξη ὁρισμένων τυπικῶν φαινομένων καὶ προβλημάτων ποὺ ἔχουν ἀρκετὲς φορὲς ἐπισημανθεῖ σποραδικά. Κρίνουμε ὡστόσο σκόπιμο νὰ συνοψίσουμε παρακάτω τὶς χαρακτηριστικότερες διαπιστώσεις.

Σοβαρὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐκπόνηση τέτοιου εἴδους μελετῶν ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψη στοιχείων. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν εἶναι συνήθως ἀνεπαρκῆ, ξεπερασμένα ἢ σὲ μορφὴ ποὺ προϋποθέτει ἐπίπονη ἐπεξεργασία γιὰ τὴ χρησιμοποίησή τους. Ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται ἡ ἔλλειψη κτηματολογίου.

Οἱ τεχνικὲς προδιαγραφὲς τῶν μελετῶν εἶναι πολλὲς φορὲς δυσανάλογα ἀπαιτητικὲς σὲ σχέση μὲ τὶς δυνατότητες συγκέντρωσης τῶν ἀπαιτούμενων στοιχείων, τὶς ἀμοιβὲς ποὺ δίνονται, ἀλλὰ καὶ τὴν πρακτικὴ χρησιμότητα τῶν ἴδιων τῶν μελετῶν. Ἀντίθετα, οἱ οὐσιαστικὲς προδιαγραφές, ἐκεῖνες ποὺ ἀφοροῦν τοὺς ἀναπτυξιακοὺς στόχους καὶ τὰ βασικὰ μεγέθη, εἶναι τόσο ἐλλιπεῖς καὶ ἐλαστικές, ὥστε, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις (πρβλ. μελέτη Σκύρου), οἱ μελετητὲς δὲν μποροῦν νὰ ἐννοήσουν γιὰ ποιὸν ἀκριβῶς λόγο τοὺς ἀνατέθηκε ἡ μελέτη. Συνήθως οἱ στόχοι καθορίζονται καὶ συγκεκριμενοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς μελετητές, σὲ συνεργασία μὲ τὴν ἐπιτροπὴ ποὺ σχηματίζεται ad hoc γιὰ τὴν παρακολούθηση τῆς μελέτης. Ἔτσι ὅμως δὲν υἱοθετοῦνται ἐπίσημα ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ, φυσικά, δὲν τὴ δεσμεύουν.

Ἡ προηγούμενη διαπίστωση σχετίζεται μὲ μιὰν ἄλλη, ἀκόμη οὐσιαστικότερη. Δὲν ὑπάρχουν μηχανισμοὶ καὶ πλαίσια ἐφαρμογῆς τῶν χωροταξικῶν καὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων ποὺ ἐκπονοῦνται. Πρόσφατα βέβαια θεσμοθετήθηκαν ὁρισμένες διαδικασίες γιὰ τὴν ἔγκριση τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων, δὲν ἔχουν ὅμως ὡς τώρα ἐφαρμοστεῖ σὲ καμιὰ περίπτωση. Ἔτσι, οἱ μελέτες μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνο ἄτυπα καὶ ἐνδεικτικὰ ἀπὸ τὴ διοίκηση γιὰ τὴ λήψη ὁρισμένων ἀποφάσεων σχετικὰ μὲ τὴν προώθηση ἁπλῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων ἢ τὴν κατανομὴ τῶν δημόσιων ἐπενδύσεων σὲ ἔργα τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ συμβαίνει σὲ πολὺ μικρὸ βαθμό. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις δὲν ἔχει κἂν ζητηθεῖ ἡ σύνταξη ἑνὸς προγράμματος ἐφαρμογῆς ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ἔστω σὰν συμβουλευτικὸ κείμενο. Σὲ πολλὲς ἀπαντήσεις ἐπισημαίνεται ὅτι καὶ ἂν ἁπλῶς οἱ ἁρμόδιες ὑπηρεσίες συμβουλεύονταν τὶς μελέτες, αὐτὸ καὶ μόνο θὰ δικαίωνε τὴν ἐκπόνησή τους.

Σχετικὰ μὲ τὶς δυνατότητες ἐφαρμογῆς τῶν μελετῶν ἐπισημαίνεται καὶ ἕνα ἄλλο πρόβλημα ποὺ ἀφορᾶ τὶς προδιαγραφές τους. Πρέπει ἄραγε οἱ προτάσεις μιᾶς μελέτης νὰ περιορίζονται στὰ πλαίσια τῶν σημερινῶν θεσμικῶν δυνατοτήτων ἐφαρμογῆς ἢ πρέπει, ἀντίθετα, μιὰ μελέτη νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ εὐρύτερη δεοντολογία, προτείνοντας ταυτόχρονα καὶ τὶς ἀναγκαῖες ἀλλαγὲς τοῦ ὑφιστάμενου θεσμικοῦ καὶ διοικητικοῦ πλαισίου;

Ἂν οἱ μελέτες δὲν ἐφαρμόζονται, ἔχουν ὡστόσο κάποια ἔμμεσα καὶ ἄτυπα ἀποτελέσματα ποὺ ὀφείλονται στὴν ἴδια τὴ διαδικασία τῆς ἐκπόνησής τους. Παρέχουν τὴν εὐκαιρία γιὰ μιὰ ἐνημέρωση καὶ εὐαισθητοποίηση τῶν στελεχῶν τῆς διοίκησης, τῶν τοπικῶν παραγόντων καὶ, μερικὲς φορές, τῶν κατοίκων πάνω στὰ σχετικὰ προβλήματα. Ἐπιπλέον συμβάλλουν στὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ διεύρυνση τῆς ἐμπειρίας τῶν ἴδιων τῶν μελετητῶν.

Ἐπισημαίνεται τέλος ὅτι σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν ἔχει ζητηθεῖ ἀπὸ τοὺς φορεῖς ποὺ ἀναθέτουν τέτοιες μελέτες ἡ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων ἢ τῶν κοινωνικῶν φορέων τῆς περιοχῆς στὴ διαμόρφωση τῶν στόχων καὶ τοῦ προγράμματος. Κατὰ κανόνα ὅμως οἱ μελετητὲς ἐπιδιώκουν, συχνὰ μὲ σημαντικὴ ἐπιβάρυνση τῶν δαπανῶν τους, μιὰ τέτοια συμμετοχὴ καὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐξασφαλίσουν μὲ διάφορους τρόπους, ἐπειδὴ ἀκριβῶς πιστεύουν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ προσδιορίζουν στόχους καὶ νὰ ὑποβάλλουν προτάσεις χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὶς ἀπόψεις τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερομένων. Φυσικά, μιὰ τέτοια συμμετοχή, ποὺ βασίζεται στὴν πρωτοβουλία τῶν μελετητῶν καὶ ποὺ δὲν εἶναι θεσμικὰ κατοχυρωμένη, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει περιορισμένη σημασία.

Ἰωάννινα. Πρόγραμμα καὶ σχέδιο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης

Γραφεῖο Δοξιάδη

1. Συμβατικὰ πλαίσια τῆς μελέτης

Στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1964 τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ ἀνέθεσε στὸ Γραφεῖο Δοξιάδη τὴν ἐκπόνηση τῆς πολεοδομικῆς μελέτης τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡ μελέτη περιλάμβανε τὰ ἀκόλουθα στάδια:

α) Πρόγραμμα καὶ γενικὸ ρυθμιστικὸ τῆς πόλης σὲ κλίμακα 1:5.000 καὶ

β) Σχέδιο πολεοδομικῆς διάταξης σὲ κλίμακα 1:2.000 τῶν οἰκιστικῶν περιοχῶν ποὺ προβλέπονται νὰ ἀναπτυχθοῦν στὶς δύο πρῶτες πενταετίες.

Ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὴ σύμβαση ἀμοιβὴ ἦταν 850.000 δρχ. Ἡ συμβατικὴ χρονικὴ διάρκεια τοῦ ἔργου ἦταν ἑπτὰ μῆνες γιὰ τὸ πρόγραμμα καὶ τὸ γενικὸ ρυθμιστικὸ καὶ δύο μῆνες γιὰ τὸ σχέδιο πολεοδομικῆς διάταξης. Στὴ διάρκεια αὐτὴ δὲν περιλαμβάνεται ὁ χρόνος ἔγκρισης τῶν φάσεων καὶ σταδίων τῆς μελέτης. Ἡ ἔναρξη τῆς μελέτης ἔγινε στὶς 10 Ἰουνίου 1965, ἡμερομηνία παραλαβῆς τῶν τοπογραφικῶν 1:5.000, σύμφωνα μὲ τὴ σύμβαση.

2. Ἡ ὀργάνωση τῆς μελέτης

Ἡ μελέτη τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου καὶ προγράμματος Ἰωαννίνων ἐξετάζει καταρχὴν τὴ θέση καὶ τὸν ρόλο τῆς πόλης στὴν Ἤπειρο, τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση στὴν πόλη ἀπὸ δημογραφική, οἰκονομικὴ καὶ πολεοδομικὴ ἄποψη καὶ διατυπώνει τὴ φύση τῶν προβλημάτων ποὺ προκύπτουν. Ἀκολουθεῖ ἡ διερεύνηση τῆς μελλοντικῆς ἀνάπτυξης πληθυσμοῦ καὶ οἰκονομίας. Οἱ μελλοντικὲς ἀνάγκες, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν προτεινόμενη πολιτικὴ καθορίζουν τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα κινήθηκε τὸ σχέδιο καὶ τὸ πρόγραμμα, ἐκτιμήθηκαν μὲ βάση τὰ συμπεράσματα τῆς διερεύνησης γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀνάπτυξη.

Ἡ μελέτη ἔγινε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ καθοδήγηση τοῦ Κ.Α. Δοξιάδη. Ἡ μόνιμη ὁμάδα μελέτης ἦταν τετραμελής, ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμους, ἕναν πολιτικὸ μηχανικὸ καὶ ἕναν οἰκονομολόγο. Στὴ μελέτη ἐπίσης συνεργάστηκαν: οἰκονομολόγος-προγραμματιστής, πολιτικὸς μηχανικὸς-συγκοινωνιολόγος καὶ πολιτικὸς μηχανικὸς εἰδικὸς σὲ ἔργα πόλης.

2.1 Προβλήματα τῆς περιοχῆς μελέτης

Οἱ ἀναμενόμενες ἀλλαγὲς καὶ ἐξελίξεις, ἀφενὸς στὴν ἔκταση τῆς πόλης καὶ ἀφετέρου στὴ σύνθεση, δομὴ καὶ λειτουργία της, καὶ τὸ ὅτι τέτοιες ἐξελίξεις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συντελεστοῦν στὸ μέλλον στὸ πλαίσιο ἑνὸς συγκεντρικοῦ συστήματος ἀνάπτυξης ποὺ ἴσχυε μέχρι τότε καὶ ποὺ εἶχε φτάσει στὰ ὅρια τῆς ἀπόδοσής του, καθόριζαν τὴν οὐσία τῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ πόλη ἢ ποὺ θὰ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει στὸ μέλλον. Ἀναλυτικότερα τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς πόλης ἦταν:

Προβλήματα κυκλοφοριακά:

α) ἡ συμφόρηση τοῦ κέντρου καὶ τῶν ἐμπορικῶν δρόμων,

1

2

1-4.
Δείγματα τοπικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.
1,2. Ἀρχοντικά,
3,4. Τυπικὰ σπίτια.

5-7.
Γειτονιὲς στὴν παλαιὰ πόλη.

3

4

5

6

7

β) ἡ ἔλλειψη ἐγκάρσιων ἀξόνων,
γ) ἡ κυκλοφορία στὶς περιοχὲς κατοικίας.
Προβλήματα λειτουργικά:
α) κτίρια καὶ ἐγκαταστάσεις κοινῆς ὠφέλειας - ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἀνεπάρκεια - περιστασιακὴ καὶ ἀνοργάνωτη χωροθέτησή τους,
β) ἔλλειψη ἀνοικτῶν χώρων στὶς περιοχὲς κατοικίας.
Προβλήματα ρυμοτομικοῦ σχεδίου καὶ κανονισμῶν:
α) οἱ ρυμοτομήσεις,
β) ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὸ κέντρο τῆς πόλης.
Προβλήματα αἰσθητικά. Ἡ καταστροφὴ τοῦ αἰσθητικοῦ χαρακτήρα τῆς πόλης σὰν ἀποτέλεσμα:
α) τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἰσχύοντος ρυμοτομικοῦ σχεδίου μὲ τὶς προβλεπόμενες διανοίξεις δρόμων καὶ κατεδαφίσεις παλαιῶν κτιρίων καὶ
β) τῆς μὴ ἀντιμετώπισης τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ μορφολογικοῦ προβλήματος τῶν νέων κτιρίων.
Προβλήματα νέων λειτουργιῶν τῆς πόλης:
α) ἀξιοποίηση τῶν τουριστικῶν πόρων τῆς πόλης,
β) τὸ Πανεπιστήμιο.

2.2 Προβολὲς
Οἱ προβλέψεις γιὰ μελλοντικὴ ἀπασχόληση - μέχρι τὸ ἔτος 2000 - βασίστηκαν σὲ στοιχεῖα καὶ προβλέψεις τῆς Διευθύνσεως Ἐπεξεργασίας Προγράμματος τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ.
Οἱ πληθυσμιακὲς προβλέψεις γιὰ τὸ 2000 βασίστηκαν στὶς ἀντίστοιχες γιὰ τὴν ἀπασχόληση καὶ παρουσιάζουν μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ νομοῦ, ποὺ προκύπτει βασικὰ ἀπὸ τὴ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν (μετανάστευση), καὶ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἡμιαστικῶν καὶ ἀστικῶν περιοχῶν. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἰωαννίνων προβλέπεται νὰ εἶναι 73.000 κάτοικοι.

2.3 Πολιτικὴ
Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ὑπαρχουσῶν συνθηκῶν, φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν, καὶ τῶν τάσεων, σημερινῶν καὶ ἀναμενόμενων, καθορίστηκαν οἱ στόχοι ποὺ πρέπει νὰ ἐπιτευχθοῦν καὶ οἱ ἀρχὲς ποὺ προτείνονται νὰ ἀκολουθηθοῦν καὶ ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο καὶ τὸ πρόγραμμα, καὶ εἶναι:
Στόχοι καὶ ἀρχὲς γιὰ τὴ σωστὴ ἐπέκταση τῆς πόλης:
α) ἀπρόσκοπτη ἀνάπτυξη τῆς πόλης μέσα στὸν χῶρο ποὺ τὴν περιβάλλει (φυσικὸς ὑποδοχέας) σὲ ἐξάρτηση μὲ τὶς προβλέψεις γιὰ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ της καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη,
β) ἀποκέντρωση τῶν λειτουργιῶν ποὺ ἔχουν συσσωρευτεῖ στὸ σημερινὸ κέντρο καὶ ἀποσυμφόρηση τῆς πόλης ἀπὸ τὴν ὑπεραστικὴ κίνηση,
γ) χάραξη νέων ὑπεραστικῶν ἀξόνων στὶς παρυφὲς τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς πόλης ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὰ πλαίσια γιὰ τὴν ἀνάπτυξή της στὸ μέλλον,
δ) ἱεράρχηση τῶν λειτουργιῶν καὶ συγκρότηση κοινοτήτων διαφορετικοῦ ἐπιπέδου ἐξυπηρέτησης,
ε) ἀξιοποίηση τῶν τουριστικῶν χώρων τῆς πόλης,
στ) δημιουργία ζώνης εἰδικῶν λειτουργιῶν γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ Πανεπιστημίου, κατάλληλα συνδεμένης μὲ τὴν πόλη.
Στόχοι καὶ ἀρχὲς γιὰ τὴν ἀναδιάρθρωση τῆς ὑπάρχουσας πόλης:
α) ἀποσυμφόρηση τοῦ κέντρου,
β) διατήρηση τοῦ χαρακτήρα τῆς πόλης,
γ) ἐξυπηρέτηση τῶν περιοχῶν κατοικίας ἀπὸ αὐτοκίνητο,
δ) σωστὴ χωροθέτηση τῶν κοινόχρηστων καὶ κοινωφελῶν κτιρίων καὶ ἀνοικτῶν χώρων,
ε) ἀναθεώρηση τοῦ ἰσχύοντος ρυμοτομικοῦ σχεδίου.
Στόχοι καὶ ἀρχὲς γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου καὶ προγράμματος:
α) κατάλληλη διοικητικὴ διάρθρωση καὶ συντονισμός,
β) νομικὴ διασφάλιση τοῦ σχεδίου.

3. Φορεῖς συνεργασίας
Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μελέτης τὸ Γραφεῖο Δοξιάδη συνεργάστηκε μὲ δημόσιες ἀρχές, κεντρικὲς καὶ τοπικές, μὲ στρατιωτικὲς ἀρχές, δημοτικὲς ἀρχὲς καὶ διάφορους ὀργανισμούς. Ἡ συμβολή τους τόσο στὴν παροχὴ πληροφοριῶν ὅσο καὶ στὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς μελέτης ὑπῆρξε ἀπόλυτα ἐποικοδομητική.
Οἱ διάφοροι φορεῖς μὲ τοὺς ὁποίους συνεργαστήκαμε ἦταν:
α) Διεύθυνση Ἐπεξεργασίας Προγράμματος τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ,
β) Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων,
γ) Ὑπηρεσία Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως Ἠπείρου,
δ) Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία Στρατοῦ,
ε) Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Ἀεροπορίας,
στ) Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος,
ζ) Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως,
η) Νομαρχία Ἰωαννίνων,
θ) Δῆμος Ἰωαννίνων καὶ Τεχνικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Δήμου,
ι) Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Ἑλλάδος (Τοπικὸ Τμῆμα Ἠπείρου),
ια) Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ,
ιβ) ΕΤΒΑ,
ιγ) Ὀργανισμοὶ καὶ τοπικὲς ἀρχές.

4. Ἐφαρμογὴ τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου
Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἰωαννίνων, παρόλο ὅτι δὲν ἔχει ἀκόμα διασφαλιστεῖ ἡ νομική του κατοχύρωση, ἀποτέλεσε τὴ βάση τῶν ἐγκεκριμένων ἢ ὑπὸ μελέτη ρυμοτομικῶν σχεδίων στὸν χῶρο τοῦ Δήμου Ἰωαννίνων.
Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας εἶναι ὅτι ἔχει κατοχυρωθεῖ ἡ ἐφαρμογή, σύμφωνα μὲ τὶς προτάσεις τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου, τοῦ κύριου ὁδικοῦ δικτύου κατὰ 90%-100%, τοῦ δευτερεύοντος κατὰ 80% καὶ τοῦ τριτεύοντος κατὰ 60%-70%.
Ἀνάλογα ἀποτελέσματα προκύπτουν ὡς πρὸς τὴν ἐξασφάλιση καὶ χωροθέτηση τῶν ἀναγκαίων κοινωφελῶν λειτουργιῶν (σχολεῖα, ἐλεύθεροι χῶροι κλπ).
Οἱ ἀποκλίσεις, ὅπου ὑπάρχουν, ἀπὸ τὶς προτάσεις τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου ἀναφέρονται στὴν ἀνάγκη προσαρμογῆς στὰ σημερινὰ δεδομένα, καὶ κυρίως τὴν ἔνταξη στὸ σχέδιο αὐθαίρετων ἀναπτύξεων τῆς περιόδου 1967-1976.

8,9.
Ἐμπορικοὶ δρόμοι στὴν παλαιὰ πόλη.

10.
Ρυθμιστικὸ σχέδιο.

8

9

ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ
MASTER PLAN
PLAN D' AMÉNAGEMENT
ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΟ
ΠΡΟΣ ΜΑΓΟΥΛΑ
N
D-GRE-A 737 00/38
DOXIADIS ASSOCIATES - CONSULTANTS

Χωροταξική μελέτη Δελφῶν-Φωκίδας-Παρνασσοῦ

'Ομάς 'Αρχιτεκτονικῶν καί Οἰκιστικῶν Μελετῶν (Ο.Α.Ο.Μ.)

1. 'Η «Χωροταξική μελέτη τῆς περιοχῆς Δελφῶν-Φωκίδας-Παρνασσοῦ μέ ρυθμιστικά καί ρυμοτομικά σχέδια γιά τούς οἰκισμούς Δελφῶν, 'Ιτέας-Κίρρας, "Αμφισσας, 'Αράχωβας, Χρυσοῦ καί Γαλαξιδιοῦ, καθώς καί γιά τέσσερεις τουριστικές ζῶνες» ἀνατέθηκε ἀπό τό 'Υπουργεῖο Συντονισμοῦ τόν 'Οκτώβριο 1972 μέ προθεσμία 12 μῆνες καί ἀμοιβή 4.816.000 δρχ., καί συντάχθηκε ἀπό τούς Κ. Γκάρτζο (χωροταξία-πολεοδομία), Λ. 'Αρεταῖο (οἰκονομία, δημογραφία), Ν. Γιάσογλου (ἐδαφογεωργία), Ν. Δάμα (συγκοινωνίες), Τ. Κοντό (δίκτυα), Α. Πετρονώτη καί Ν. Φαράκλα (μνημεῖα), Α. Παπαγεωργίου (παραδοσιακοί οἰκισμοί), Χ. Ροζόλη (τουρισμός), Η. Γουναρόπουλο (ἀρχιτεκτονική), Μ. "Ανταμς (τοπίο) καί Α. Χατζοπούλου (νομοθεσία).

2. 'Η περιοχή εἶναι ὀρεινή, παραδοσιακά κτηνοτροφική, μέ ἐλάχιστες πεδιάδες. Κύριοι φυσικοί πόροι *της* εἶναι οἱ βωξίτες (διαθέτει τό 90% τῶν ἑλληνικῶν βωξιτικῶν κοιτασμάτων), τά νερά τοῦ Μόρνου, ὁ Παρνασσός σάν τόπος ἀναψυχῆς καί οἱ Δελφοί. Κανενός ἀπό τούς πόρους αὐτούς ἡ ἐκμετάλλευση δέν γίνεται μέ κριτήριο τήν οἰκονομική, κοινωνική καί οἰκολογική ἐξισορρόπηση τῆς περιοχῆς. Οἱ βωξίτες ἐξάγονται ἀκατέργαστοι ἤ μεταποιοῦνται ἀπό πολυεθνικές ἐπιχειρήσεις, τά νερά τοῦ Μόρνου διοχετεύονται στήν 'Αθήνα, ὁ Παρνασσός ἀγοράζεται ἀπό πλούσιους 'Αθηναίους καί οἱ Δελφοί ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ στή φθορά ἀπό τά στίφη τῶν ἐπισκεπτῶν. Στόν πρωτογενή τομέα, πού ἀπασχολεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, τό εἰσόδημα εἶναι τραγικά χαμηλό, ἐνῶ στόν δευτερογενή, χάρη στούς βωξίτες, τό 70% τῆς ἀξίας τοῦ παραγόμενου προϊόντος ἐκρέει ἀπό τήν περιοχή σάν ἀμοιβή τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν πού εἰσάγονται - ἐπενδυτικό κεφάλαιο, τεχνολογία - ἀφήνοντας στήν περιοχή μόνο τήν πενιχρή ἀμοιβή τῆς ἐργασίας. Οἱ συνθῆκες αὐτές, σέ συνδυασμό μέ τό χαμηλό ἐπίπεδο τῶν παρεχόμενων ὑπηρεσιῶν, ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα τή συνεχιζόμενη ἐγκατάλειψη τῆς περιοχῆς ἀπό τόν πληθυσμό της μέ ρυθμούς ἀπαράδεκτα ψηλούς, καί τή συγκέντρωσή του στήν 'Αθήνα. 'Από οἰκολογική ἄποψη, τό ἔδαφος διαβρώνεται καί τό τοπίο καταστρέφεται, σάν συνέπεια: (α) τῆς ἀπουσίας κρατικῆς πολιτικῆς προστατευτικῶν ἀναδασώσεων σέ περιοχές γεωλογικά καί μορφολογικά εὐαίσθητες στή διάβρωση (λεκάνη Μόρνου) καί (β) τῆς ἐπιφανειακῆς ἐκμετάλλευσης τῶν βωξιτῶν πού ἐπιλέγουν σάν πιό κερδοφόρα μέθοδο οἱ ἐπιχειρήσεις, ἀφοῦ τό κράτος δέν εἶχε ποτέ, μέχρι τώρα τουλάχιστο, τή διάθεση νά τούς ἐπιβάλει ἔστω καί ἕναν ἀπό τούς περιορισμούς πού ἰσχύουν στίς οἰκονομικά ἀναπτυγμένες χῶρες τῆς Δύσης. Σέ ἐπίπεδο ρυθμιστικοῦ σχεδίου κυρίαρχη θέση κατεῖχε τό πρόβλημα τῶν πιέσεων τοῦ γνωστοῦ πολυεθνικοῦ κονσόρτσιουμ γιά τή χωροθέτηση τῆς νέας βιομηχανικῆς μονάδας ἀλουμίνας δίπλα ἀκριβῶς στήν πόλη τῆς 'Ιτέας, γιά τήν ὁποία δόθηκε τελικά ἡ ἄδεια, ἄν καί ἦταν γνωστό, ὄχι μόνο ἀπό τή μελέτη ἀλλά καί ἀπό τίς ἐκθέσεις τῶν συλλογικῶν φορέων τῶν τεχνικῶν τῆς χώρας, ποιές ζημίες θά ἀποφεύγονταν καί ποιές κοινωνικοοικονομικές καί οἰκολογικές ὠφέλειες γιά τήν περιοχή - καί τή χώρα - θά ἐπιτυγχάνονταν μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀπό τίς προτεινόμενες ἐναλλακτικές χωροθετήσεις τοῦ ἐργοστασίου. Σέ ἐπίπεδο, τέλος, ρυμοτομικοῦ σχεδίου κυρίαρχη θέση κατεῖχαν τά προβλήματα: α) τῆς ἐξάρτησης τῶν μικροϊδιοκτητῶν ἀπό τήν ἔγγεια πρόσοδο - πράγμα ἀπόλυτα φυσικό ἀφοῦ στό πολιτικό μας σύστημα οἱ κοινωνικές παροχές ἀποτελοῦν πολυτέλεια - καί (β) τῶν κερδοσκοπικῶν πιέσεων τῶν μεγαλοϊδιοκτητῶν γιά κατάτμηση τῆς γῆς (μικρή ἀρτιότητα οἰκοπέδου) καί μεγιστοποίηση τῆς οἰκοπεδοποιήσιμης ἐπιφάνειας· δύο καλοί λόγοι γιά νά ἐξαφανίζονται οἱ πλατεῖες, οἱ κοινόχρηστοι χῶροι καί τελικά ἡ ἴδια ἡ πόλη!

'Η ἀνάθεση τῆς μελέτης ἦταν καρπός τῆς προσπάθειας τῶν ἐπιστημόνων τοῦ ΚΕΠΕ καί τοῦ 'Υπουργείου Συντονισμοῦ νά ὑπάρξει καί στήν 'Ελλάδα κάποια ἐθνική χωροταξική πολιτική. Στό μέτρο ἄλλωστε πού δέν θίγει τά συμφέροντα τῶν ἀρχόντων, μιά κάποια χωροταξία γνωμοδοτικοῦ χαρακτήρα εἶναι ἐπιθυμητή καί ἀπό τό κράτος γιατί συμβάλλει, μέ μικρό σχετικά κόστος, στήν παγίωση τῶν ὑφιστάμενων δομῶν. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι κανένα ἀπό τίς δεκάδες ρυθμιστικά σχέδια πού ἐκπονήθηκαν δέν νομοθετήθηκε.

3. Μεθοδολογικά ἡ μελέτη ἔδωσε τό κύριο βάρος στήν ἔρευνα τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν δυνατοτήτων τῆς περιοχῆς πού συνεπάγεται ἡ κατά διάφορους τρόπους καί σέ διάφορα ἐπίπεδα ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν της πόρων. Αὐτό ἀποτέλεσε τή βάση τόσο γιά τά ἐναλλακτικά προγράμματα ἀνάπτυξης πού προτάθηκαν, ὅσο καί γιά τίς προβολές τοῦ πληθυσμοῦ καί τήν ἀνακατανομή του στήν περιφέρεια σέ κάθε ἐναλλακτική πρόταση. Γιά κάθε πόρο ὑπολογίστηκαν διάφοροι δεῖκτες κοινωνικοοικονομικῶν ὠφελειῶν τῆς περιοχῆς, ὅπως οἱ εὐκαιρίες νέων ἀπασχολήσεων, τό εἰσόδημα κατά ἀπασχολούμενο, τό εἰσόδημα πού παραμένει στήν περιοχή σέ σχέση μέ τό παραγόμενο κλπ., καθώς καί οἱ ἐπιπτώσεις κάθε τρόπου ἀνάπτυξης στήν ἀνακοπή τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος, στήν κοινωνική ἐξισορρόπηση καί στήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος τῆς περιοχῆς. Αὐτοί ἦταν καί οἱ στόχοι πού ἐπέλεξε τελικά ἡ 'Επιτροπή Παρακολούθησης ἀνάμεσα σέ ὅσους προτείναμε. Μέ ἄλλα λόγια ὄχι μόνο δέν μᾶς δόθηκε πολιτική καί πρόγραμμα ἀνάπτυξης ἀλλά μᾶς ζητήθηκε νά βοηθήσουμε ἐμεῖς τή Διοίκηση νά τά διαμορφώσει, ὄχι φυσικά - καί ἐδῶ εἶναι ἡ οὐσία - σέ ἐπίπεδο λήψης ἀποφάσεων ἀλλά σέ ἐπίπεδο 'Επιτροπῆς Παρακολούθησης - δηλαδή σέ ἐπίπεδο κουβέντας, καλοπροαίρετης μέν, ἀλλά ἁπλῆς κουβέντας γιά τήν κουβέντα.

4-6. Φορέας ἀνάθεσης ἦταν ἡ «'Επιτελική 'Ομάς Χωροταξικῶν Σχεδίων καί Προγραμμάτων» τοῦ 'Υπουργείου Συντονισμοῦ. Γιά συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν φορέων καί τῶν κατοίκων στή διαμόρφωση τῶν στόχων, τῶν ἐπιλογῶν καί τοῦ σχεδιασμοῦ δέν ἀνέφερε ἡ σύμβαση ἀπολύτως τίποτα, γιά καμιά ἀπό τίς τρεῖς φάσεις. "Αλλωστε δέν ὑπῆρχε μέχρι τό 1974 - καί δέν ὑπάρχει οὔτε σήμερα - τό ἀπαραίτητο γιά μιά τέτοια συμμετοχή θεσμικό καί ὀργανωτικό πλαίσιο. Κάναμε βέβαια καί τότε μία δύο προσπάθειες νά συγκεντρώσουμε τούς ἐκπροσώπους τῶν κοινωνικῶν φορέων καί νά τούς ἐξηγήσουμε τίς δυνατότητες τοῦ χώρου τους, ἀλλά δέν θέλησε νά μιλήσει κανείς μπροστά στή χωροφυλακή πού καραδοκοῦσε καί στόν τότε νομάρχη πού μονοπωλοῦσε κυριολεκτικά τίς συζητήσεις. Τό μόνο θετικό σημεῖο ἐκείνη τήν ἐποχή ἦταν οἱ ἐπαφές πού εἴχαμε, ἐμεῖς προσωπικά, μέ τούς κατοίκους ὅταν κάναμε τήν ἐπιτόπια ἔρευνα γιά συγκέντρωση στοιχείων στούς 92 δήμους καί κοινότητες τῆς περιοχῆς μελέτης. Αὐτό φυσικά ἀπεῖχε πολύ ἀπό μιά οὐσιαστική συμμετοχή τῶν κατοίκων, καί ἔτσι διαμορφώθηκαν οἱ στόχοι, οἱ ἐπιλογές καί τά σχέδια τῶν δύο πρώτων φάσεων τῆς μελέτης.

"Αν ὅμως τό θεσμικό καί ὀργανωτικό πλαίσιο τῆς συμμετοχῆς δέν ἄλλαξε οὐσιαστικά μετά τή μεταπολίτευση, οἱ συνθῆκες τῆς περιόδου αὐτῆς ἔκαναν δυνατή τήν πραγματοποίηση ἑνός πειράματος. "Αν καί δέν περιλαμβανόταν στή σύμβαση, κρίναμε ὅτι στήν τελευταία φάση τῆς μελέτης, τή φάση τῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων, ἐπιβαλλόταν, ἔστω καί ἀργά, ἕνας οὐσιαστικός διάλογος μέ τίς ἐκλεγμένες τοπικές αὐτοδιοικήσεις καί τούς κατοίκους. 'Ο διάλογος αὐτός θά ἀποσκοποῦσε στό νά ἐκφραστοῦν οἱ στόχοι τῶν κατοίκων καί τῶν αὐτοδιοικήσεων γιά λογαριασμό τῶν

1

κατοίκων, ὄχι βέβαια ἄμεσα ἀφοῦ τὰ σχέδια εἶχαν πιὰ ὁλοκληρωθεῖ, ἀλλὰ διαμέσου τῆς κριτικῆς τῶν σχεδίων. Ἀπὸ κεῖ καὶ ἔπειτα, ἂν τὰ σχέδια γίνονταν δεκτὰ χωρὶς ἀλλαγὲς θὰ προχωρούσαμε, ἀλλιῶς θὰ κάναμε τὶς ἀλλαγὲς (θὰ ξανακάναμε τὴ μελέτη ἂν οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς ἦταν πολὺ σοβαρές) καὶ θὰ προσπαθούσαμε νὰ πείσουμε τὶς αὐτοδιοικήσεις, καὶ μέσο αὐτῶν τοὺς κατοίκους, νὰ υἱοθετήσουν τοὺς στόχους τῆς μελέτης ποὺ πιστεύαμε ὅτι εἶναι κοινωνικὰ σημαντικοί. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ καταλήγαμε σὲ ρυμοτομικὰ σχέδια ρεαλιστικὰ καὶ συνειδητοποιημένα ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ποὺ οἱ ἴδιοι πιὰ θὰ φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐφαρμογή τους, ἀφοῦ τὰ σχέδια αὐτὰ εἴτε θὰ ἐξέφραζαν τοὺς κοινούς τους στόχους, εἴτε θὰ καθόριζαν τὶς ὁριακὲς καὶ κοινὰ ἀποδεκτὲς γραμμὲς ἀνάμεσα σὲ τυχὸν ἀντικρουόμενους στόχους καὶ συμφέροντα.

Ἐφαρμόσαμε λοιπὸν τὴν ἑξῆς διαδικασία:

α) Μεταφέραμε ἀρχικὰ σὲ κλίμακα 1:1000 τὶς προμελέτες τῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς τόμους τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων (δεύτερη φάση) καὶ ποὺ ἀποτελοῦν πιστὴ ἔκφραση τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων ποὺ εἶχε ἐγκρίνει ἡ Ἐπιτροπή. Οἱ στόχοι ποὺ ἐπιδιώχθηκαν στὴ φάση αὐτὴ τοῦ σχεδιασμοῦ ἀναπτύσσονται παρακάτω.

β) Ἤρθαμε τότε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἐκλεγμένα δημοτικὰ καὶ κοινοτικὰ συμβούλια καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν τοπικῶν φορέων, μηχανικοὺς κλπ. τῶν οἰκισμῶν Δελφῶν, Ἰτέας, Κίρρας, Ἀμφισσας, Γαλαξιδιοῦ, Χρυσοῦ καὶ Ἀράχωβας, τοὺς παρουσιάσαμε τὰ ρυμοτομικὰ σχέδια, τοὺς ἐξηγήσαμε τοὺς στόχους ποὺ ἐπιδιώκει κάθε σχέδιο σὲ ἐπίπεδο ρυθμιστικοῦ σχεδίου καὶ πῶς αὐτοὶ οἱ στόχοι ὑλοποιοῦνται στὸν σχεδιασμὸ τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου, καὶ τοὺς ζητήσαμε νὰ πάρουν μαζί τους τὰ σχέδια, νὰ τὰ κρατήσουν 3-4 βδομάδες, νὰ τὰ μελετήσουν καὶ νὰ τὰ συζητήσουν μὲ τοὺς κατοίκους ἐξηγώντας τους τοὺς στόχους ποὺ ἐπιδιώκονται. Ὕστερα νὰ συγκεντρώσουν τὶς ἀντιδράσεις τῶν κατοίκων καὶ τῶν τοπικῶν παραγόντων, τόσο τὶς θετικὲς ὅσο καὶ τὶς ἀρνητικὲς μὲ τὴ δικαιολόγησή τους, νὰ τὶς ὁμαδοποιήσουν καὶ, μὲ αὐτὲς σὰν βάση, νὰ μᾶς κοινοποιήσουν μιὰ ἀπόφαση δημοτικοῦ ἢ κοινοτικοῦ συμβουλίου στὴν ὁποία νὰ ἐκθέτουν, σὰν ἐπίσημοι καὶ ὑπεύθυνοι ἐκπρόσωποι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τὶς παρατηρήσεις τους πάνω στὸ σχέδιο. Περιμέναμε ὅτι οἱ ἀντιδράσεις τους δὲν θὰ περιορίζονταν στὶς λεπτομέρειες τῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων, ἀλλὰ θὰ ἐπενέβαιναν, λιγότερο ἢ περισσότερο, καὶ στοὺς στόχους καὶ τὶς προτάσεις τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων.

γ) Ἔτσι καὶ ἔγινε. Ἀφοῦ ἀναρτήθηκαν καὶ συζητήθηκαν ἐπὶ ἕνα τουλάχιστο μήνα, ἄρχισαν νὰ ἐπιστρέφουν ἕνα ἕνα στὸ γραφεῖο μας τὰ σχέδια, μὲ ἔκδηλα ἐπάνω τους τὰ σημάδια τῆς μάχης ποὺ εἶχε μεσολαβήσει. Τὰ σχέδια συνοδεύονταν ἀπὸ μακροσκελεῖς ἀποφάσεις τῶν δημοτικῶν ἢ κοινοτικῶν συμβουλίων ποὺ συνόψιζαν τὶς ἀντιδράσεις, ξεκαθάριζαν τί γίνεται δεκτό, τὶ ἀπορρίπτεται καὶ μὲ ποιὸ σκεπτικό, καὶ τέλος διατύπωναν συγκεκριμένες ἀντιπροτάσεις. Οἱ ἀποφάσεις αὐτές, τέλος, συνοδεύονταν ἀπὸ ἕνα χοντρὸ φάκελλο μὲ ὅλες τὶς ἐπιμέρους ἐνστάσεις καὶ ἀντισχέδια τῶν κατοίκων. Οἱ περισσότερες ἀντιδράσεις ἦταν ἀπόλυτα δικαιολογημένες. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἀγνοήθηκαν, στὰ ρυθμιστικὰ καὶ στὰ ἀρχικὰ ρυμοτομικὰ σχέδια, κάποιοι ἄγνωστοι κοινωνικοὶ παράγοντες μὲ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις στὴ μορφὴ τῶν σχεδίων. Ὁπότε γεννιέται τὸ ἐρώτημα: ποιὸς φταίει γι' αὐτό, ὁ μελετητὴς ἢ οἱ προδιαγραφὲς τῆς μελέτης καὶ γενικότερα ὁ ὑφιστάμενος κρατικὸς μηχανισμὸς μέσο τοῦ ὁποίου ἀσκεῖται στὴ χώρα μας ἡ πολεοδομία; Τὸ ζήτημα αὐτὸ χρειάζεται χωριστὴ συζήτηση. Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκούμαστε νὰ προσθέσουμε ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς παραπάνω δικαιολογημένες ἀντιδράσεις ἦταν τόσο σοβαρές, ὥστε νὰ χρειαστεῖ νὰ ξαναγίνουν οἱ μελέτες ἀπὸ τὴν ἀρχή.

δ) Ἀκολούθησε ἡ ἀνασύνταξη τῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων. Στὴν περίπτωση τῆς Ἰτέας/Κίρρας καὶ τῶν Δελφῶν χρειάστηκαν ριζικὲς ἀλλαγὲς καὶ στὰ ρυθμιστικὰ σχέδια. Στὶς ἀνασυντάξεις αὐτὲς δὲν καταργήσαμε τοὺς στόχους τῶν ἀρχικῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλωστε εἶχαν γίνει δεκτοὶ ἀπὸ τὶς αὐτοδιοικήσεις, ἔστω καὶ μὲ σημασία μικρότερη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἴχαμε λάβει ὑπόψη μας ἐμεῖς. Ἐκεῖνο ποὺ κάναμε ἦταν ὅτι μὲ βάση τὶς ἐκφρασμένες ἀπόψεις τῶν αὐτοδιοικήσεων, διευρύναμε τὸ φάσμα τῶν στόχων, ἀνακατανείμαμε τὰ βάρη τους σύμφωνα μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔδωσαν τελικὰ στὸν καθένα οἱ αὐτοδιοικήσεις καὶ πήραμε ὑπόψη μας ἕνα σωρὸ ἀγνοημένους ἰσχυροὺς περιορι-

στικοὺς παράγοντες κοινωνικοῦ, θεσμικοῦ καὶ τεχνικοῦ χαρακτήρα, ποὺ θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ βγοῦν στὴν ἐπιφάνεια ἂν δὲν ἀκολουθούσαμε αὐτὴ τὴ διαδικασία.

ε) Μετὰ καλέσαμε πάλι τὰ δημοτικὰ καὶ κοινοτικὰ συμβούλια γιὰ νὰ ἐλέγξουν ἂν πράγματι καὶ σὲ ποιὸ βαθμὸ ὑλοποιοῦνταν, στὰ νέα σχέδια, οἱ στόχοι ποὺ εἶχαν βάλει, μέσα σὲ ρεαλιστικὰ πλαίσια. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐπαναλήφθηκε μία δύο φορὲς ἀκόμα.

Κάθε φορὰ ἔβγαιναν στὴν ἐπιφάνεια καὶ νέα στοιχεῖα: μελέτες, τοπογραφικοὶ χάρτες, κτηματολόγια! Στὸ Γαλαξίδι ἀνακαλύφθηκε ἕνα πλῆρες κτηματολόγιο τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ εἶχε στὴν ἀποθήκη του ἕνας παλαιὸς χωροφύλακας! Οἱ ἀπαιτούμενες ἀλλαγὲς ἦταν ὅσο πήγαινε καὶ μικρότερες, ὥσπου στὸ τέλος οἱ δῆμοι καὶ οἱ κοινότητες δὲν εἶχαν τίποτε ἄλλο σχεδὸν νὰ προσθέσουν.

Πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ διάλογος μὲ τὶς αὐτοδιοικήσεις ἦταν πραγματικὰ ἀμφίπλευρος: οἱ πολεοδόμοι, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀντιλήφθηκαν καὶ ἐξέφρασαν στὰ τελικὰ σχέδια τοὺς στόχους καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῶν αὐτοδιοικήσεων, ἀλλὰ καὶ οἱ αὐτοδιοικήσεις, ἀπὸ τὴν ἄλλη, συνειδητοποίησαν καὶ υἱοθέτησαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς στόχους ποὺ πρότειναν οἱ πολεοδόμοι, μὲ συνέπεια τὰ τελικὰ σχέδια νὰ διασώζουν πολλὲς ἀπὸ τὶς ποιότητες τῶν ἀρχικῶν.

Ὑπάρχει τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο ἡ ἀποδοχὴ τῶν στόχων τῆς ἀρχικῆς μελέτης ἀπὸ τὶς αὐτοδιοικήσεις γιὰ λογαριασμὸ τῶν κατοίκων ἐκφράζει τὸ ἐπίπεδο συνειδητοποίησης καὶ ἀποδοχῆς τῶν στόχων αὐτῶν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐρευνήσαμε χωριστὰ τὶς ἐνστάσεις τῶν κατοίκων καὶ εἴδαμε ὅτι δὲν τὸ ἐκφράζει. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν στόχων τῆς μελέτης, στὸν βαθμὸ ποὺ ὑπῆρξε, ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τῶν αὐτοδιοικήσεων. Δὲν μπόρεσαν ἢ δὲν ἐπιδίωξαν οἱ αὐτοδιοικήσεις νὰ ἐξηγήσουν στοὺς κατοίκους τοὺς στόχους τῆς ἀρχικῆς μελέτης· ἁπλῶς

1,2.
Ἰτέα. Γενικὴ ἄποψη τῆς εὐρύτερης περιοχῆς.

3.
Ἰτέα.

2

3

τοὺς ἀποδέχθηκαν - στὸν βαθμὸ ποὺ τοὺς ἀποδέχθηκαν - μὲ δική τους εὐθύνη γιὰ λογαριασμὸ τῶν κατοίκων. Ἐξαίρεση σὲ αὐτὸ ἴσως ἀποτελεῖ ἡ Ἰτέα, χωρὶς ὅμως νὰ μᾶς δώσουν τὶς ἐνστάσεις ποὺ ὑποβλήθηκαν ἐκεῖ γιὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουμε. Πάντως οἱ αὐτοδιοικήσεις ἐξέφρασαν σωστὰ τὸ κυρίαρχο βάρος ποὺ δίνουν οἱ κάτοικοι στοὺς στόχους ποὺ βάζουν οἱ ἴδιοι.

Ἡ πεῖρα μας ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι λείπει ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενο διοικητικὸ σύστημα, στὰ θέματα πολεοδομίας, ὁ ἀπαραίτητος μηχανισμὸς διαλόγου-συντονισμοῦ, καὶ κατακόρυφα - ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἐπίπεδα διοίκησης, ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους κοινωνικὲς ὁμάδες καὶ τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση ὡς τὴν κεντρικὴ διοίκηση - καὶ ὁριζόντια - ἀνάμεσα στοὺς διάφορους ἐπιμέρους τομεῖς τῆς κεντρικῆς διοίκησης ποὺ ἀποφασίζουν σὲ θέματα πολεοδομίας. "Αν ὑπῆρχε ὁ μηχανισμὸς αὐτός, ὅπως συμβαίνει σὲ ἄλλες χῶρες, ὁ πολεοδόμος μελετητὴς θὰ ἐντασσόταν σ' αὐτὸν μόνο συμβουλευτικά, σὲ κατάλληλα σημεῖα. Ἐμεῖς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν συμβουλευτικό μας ρόλο, προσπαθήσαμε πειραματικὰ νὰ ἀναπληρώσουμε τὴν ἔλλειψη αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ παίζοντας καὶ ρόλο διασυνδετικό-συντονιστικό. Τὸ πείραμα αὐτὸ πραγματοποίησε μερικὰ τὸν παρακάτω σκοπό.

Διερεύνησε ὡς ποιὸ βαθμὸ εἶναι δυνατή, μὲ τὶς ὑφιστάμενες κοινωνικοπολιτικὲς συνθῆκες, ἡ συνειδητοποίηση ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ ἡ συσπείρωσή του γύρω ἀπὸ συγκεκριμένους στόχους ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἄμεσο περιβάλλον του· ὡς ποιὸ βαθμὸ ὁ λαὸς εἶναι ἀναγκασμένος νὰ ἀπορρίψει ἢ νὰ περιορίσει τοὺς στόχους αὐτοὺς ἐξαιτίας τῆς ἀγωνίας του γιὰ κοινωνικὴ ἐξασφάλιση ἔτσι ὅπως αὐτὴ μεταφράζεται σὲ ἔντονη ἐξάρτησή του ἀπὸ τὴ μικροϊδιοκτησία· πόσο ἀρνητικὰ ἐπηρεάζει τὸ πολεοδομικὸ ἀποτέλεσμα αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση· πόσο ἀρνητικὰ τὸ ἐπηρεάζει ἡ κερδοσκοπία τῶν μεγαλοϊδιοκτητῶν γῆς ποὺ ἐκμεταλλεύονται αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἀνάγκη τοῦ λαοῦ γιὰ κοινωνικὴ ἐξασφάλιση καὶ, τέλος, πόσο θετικὰ μπορεῖ νὰ τὸ ἐπηρεάσει ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τῶν κατοίκων καὶ τῶν κοινωνικῶν φορέων στὸν σχεδιασμὸ μὲ τὴ βοήθεια τῶν πολεοδόμων, ἔστω καὶ μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὴ μικροϊδιοκτησία· σὲ ποιὸ βαθμὸ δηλαδὴ μπορεῖ ἡ συνειδητοποιημένη διεκδίκηση συγκεκριμένων πολεοδομικῶν στόχων, στὰ πλαίσια μιᾶς σωστῆς αὐτοδιοίκησης, νὰ ὑπερνικήσει τὶς πολιτικὲς πιέσεις τῆς ὁποιασδήποτε ὀλιγαρχίας, ποὺ ἀσκοῦνται σὲ βάρος τῆς ποιότητας ζωῆς τῶν κατοίκων. Χωρὶς αὐτὴ τὴ διαδικασία θὰ ὑποβάλλαμε ἄλλη μιὰ «πολὺ ὡραία μελέτη», ἄσχετη μὲ τὴν πραγματικότητα, ἀσυνειδητοποίητη ἀπὸ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ ὁμάδα, ποὺ ἔτσι θὰ κατέληγε κι αὐτὴ μοιραῖα στὸ ἀρχεῖο. Τώρα, τὰ ὁριστικὰ ρυμοτομικὰ σχέδια τῆς περιοχῆς Δελφῶν, ποὺ διαφέρουν ριζικὰ ἀπὸ τὰ ἀρχικά, ἔχουν ἴσως τὶς προϋποθέσεις κάποιας ὑλοποίησης, ὄχι γιατὶ ἄλλαξε ἡ γραφειοκρατία τῆς κεντρικῆς διοίκησης, ἀλλὰ γιατὶ εἶναι δυσκολώτερο νὰ πᾶνε στὸ χρονοντούλαπο σχέδια συνειδητοποιημένα καὶ διεκδικήσιμα ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους.

Κ. Γκάρτζος, πολεοδόμος

Υ.Γ. Τὸ κείμενο αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ τελειώσει ἐδῶ. Θὰ ἦταν ἄδικο ὅμως νὰ ἀποσιωπηθεῖ κάτι ποὺ συνέβη στὸ μεταξὺ καὶ ποὺ ἀνατρέπει καὶ τὴν τελευταία ἐλπίδα ὅτι ἡ κοινωνικὴ συμμετοχή, μὲ αὐτὸ τὸν ἄτυπο χαρακτήρα, εἶναι δυνατὸ νὰ παίξει κάποιο ρόλο στὸν σχεδιασμό. Ἐνῶ τὰ ρυμοτομικὰ σχέδια ποὺ ὑποβάλαμε εἶχαν πάρει τὸν δρόμο γιὰ τὴν ἔκδοση διατάγματος μὲ τὴν προσωπικὴ φροντίδα τοῦ τότε ὑφυπουργοῦ Κ. Μπίρη ποὺ εἶχε παρακολουθήσει τὴν ὅλη ἐργασία, ὅταν ἄλλαξε ἡ σύνθεση τῆς κυβέρνησης καὶ μὲ τὴν ὑποκίνηση δύο τριῶν τσιφλικάδων ἀπὸ τὴν Κίρρα (ἄραγε ἡ οἰκοπεδοποίηση τῶν χωραφιῶν τους ἢ ἡ ἐξυπηρέτηση ἄλλων μεγαλοσυμφερόντων τῆς περιοχῆς ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο σαμποτάρισαν τὴν προώθηση αὐτῶν τῶν σχεδίων;), πραγματοποιήθηκε στὴν Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ σύσκεψη ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ σταματήσει ἡ διαδικασία ἔκδοσης τῶν διαταγμάτων καὶ νὰ «ζητηθεῖ ἡ γνώμη τῆς Διεύθυνσης Ρυθμιστικῶν Σχεδίων» - στὴν οὐσία δηλαδὴ νὰ πάει τὸ θέμα στὸ χρονοντούλαπο. Καμιὰ ἀντίδραση, καμιὰ διεκδίκηση ἀπὸ τὶς αὐτοδιοικήσεις ποὺ εἶχαν ὑποτίθεται «συνειδητοποιήσει» καὶ «διαμορφώσει» οἱ ἴδιες τὰ σχέδια, μεταβάλλοντας τὸ γραφεῖο τοῦ μελετητῆ σὲ «γραφεῖο σχεδίου πόλεως» γιὰ πέντε ὁλόκληρους μῆνες. Χαμένος κόπος δηλαδή.

15.3.1977

4.
Ἀρχικὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο.

5.
Ὁριστικὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο.

4

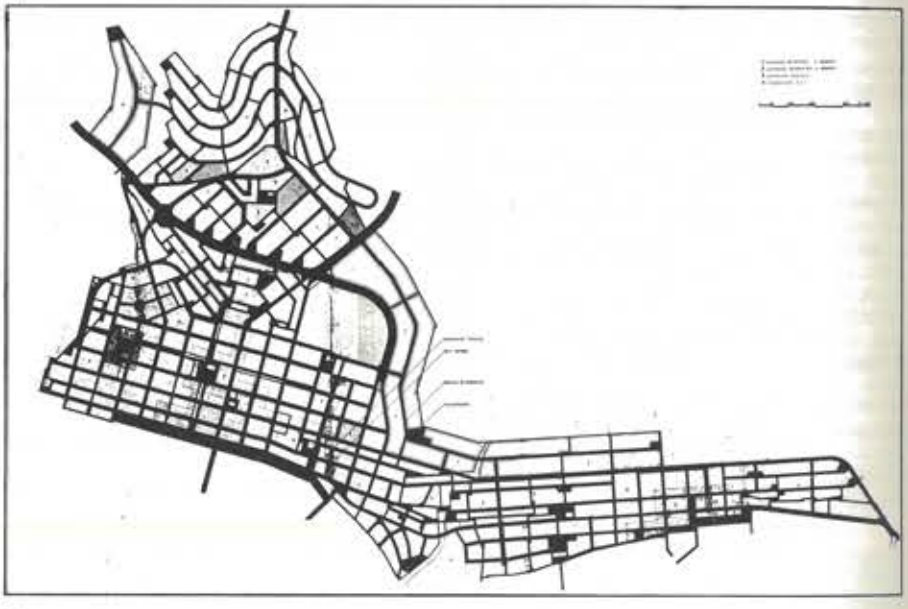

5

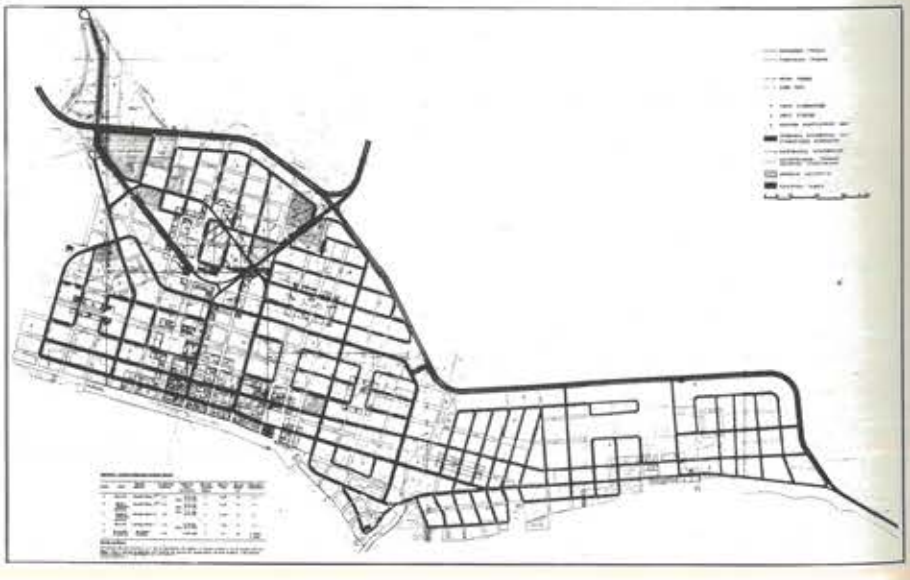

Ρυθμιστικὸ σχέδιο Ἁγίας Γαλήνης Κρήτης καὶ εὐρύτερης περιφέρειάς της (1)

Ὁμάδα μελέτης: Τ.Χ. Ζενέτος, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Α.Ν. Παπαναστασίου, συνεργάτης ἀρχιτέκτων, Α. Κουτάλος, γεωπόνος, Ι. Παπαθεοδώρου, χημικὸς μηχανικός, Γ. Δρέττας καὶ Α. Ζούνης, πολιτικοὶ μηχανικοί, Κ. Ἀναστασιάδης, μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός, Μ. Μοντιάνο, μηχανικὸς-οἰκονομολόγος

Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ τὸ 1966 καὶ διάρκεσε 12 μῆνες. Ἡ ἀμοιβὴ καθορίστηκε ἀπὸ τὸν φορέα ἀνάθεσης σὲ 700.000 δρχ., ποσὸ τελείως ἀνεπαρκές.

Ἡ μελέτη ἀνήκει στὴ σειρὰ ἀναθέσεων ποὺ εἶχαν στόχο ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ νὰ ἐλέγξουν τὴν πραγματικὰ ἀνορθολογικὴ ἀνάπτυξη ὁρισμένων ἀστικῶν πόλων καὶ τουριστικῶν περιοχῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ συγκράτηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μικρῶν οἰκισμῶν στὶς περιφέρειές τους. Στὰ εἰδικὰ πλαίσια τῆς Κρήτης, προηγήθηκε ἡ χωροταξικὴ μελέτη τῆς ΥΠΑΚ μὲ στοιχεῖα ἀναφορᾶς τὰ σχέδια γεωργικῆς ἀνάπτυξης τῆς Agridev καὶ τουριστικῆς ἀνάπτυξης τοῦ γραφείου F. Bazil.

Οἱ μελέτες αὐτὲς δὲν ἐφαρμόστηκαν, ἐνῶ ἦταν φανερὴ ἡ ἀνάγκη ρύθμισης (ὅ,τι πραγματοποιήθηκε στὴν Ἁγ. Γαλήνη δὲν ὀφείλεται στὴν κεντρικὴ διοίκηση). Ἡ νομοθέτησή τους συνεχῶς ἀναβάλλεται, ἐνῶ θὰ ἀπαιτηθεῖ πιὰ ἡ ἀναθεώρησή τους, μετὰ τὴν ἀποτύπωση τῶν ἐπεκτάσεων τῶν διαφόρων τομέων στὰ 10 χρόνια ποὺ μεσολάβησαν.

Ἐνδεχομένως τὰ σχέδια ἀνατέθηκαν μόνο ἀνιχνευτικὰ καὶ γιὰ ἐκτόνωση τῶν ὁμάδων πίεσης ποὺ ζητοῦν ἀπὸ τὸ κράτος σωστὴ ἀνάπτυξη. Ἔπρεπε τότε νὰ κάνουμε τὶς μελέτες; Νομίζω, ναί. Γιατὶ τώρα ξέρουμε μὲ στοιχεῖα καλὰ βασισμένα τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς μὴ ἐφαρμογῆς τους, καὶ οἱ πιέσεις εἶναι πιὰ σὲ ἄλλο ἐπίπεδο.

Θέμα στοιχείων. Παρὰ τὴν καλὴ συνεργασία μὲ τοὺς συναδέλφους τῆς ΥΠΑΚ καὶ τῆς ΚΥΠΑ, ἡ παροχὴ στοιχείων ἀπὸ τὸν φορέα ἀνάθεσης ἦταν, κατὰ κανόνα, ἐλλιπὴς (ἡ παρατήρηση ἀφορᾶ τὰ τεχνικὰ στοιχεῖα, γιατὶ στὴν περίπτωση τῆς Κρήτης ὑπῆρχε μιὰ χωροταξικὴ μελέτη). Γιὰ

1.
Ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς ἀστικῆς περιοχῆς γιὰ σύστημα ὀργανωμένης δόμησης «ἐν σειρᾷ». Ἡ πόλη ἀποτελεῖ ἕνα ὁλοκληρωμένο σύνολο σὲ ὅλες τὶς φάσεις ἀνάπτυξής της, συνδυασμένο μὲ μιὰ ὁρισμένη μετατρεψιμότητα τῶν κεντρικῶν χρήσεων. Ὁ δυτικὸς δρόμος σύνδεσης τοῦ ἐθνικοῦ δικτύου μὲ τὸ λιμάνι ἀποτελεῖ καὶ τὴν ὁδικὴ ἀρτηρία ἐξυπηρέτησης τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ μεγάλη πυκνότητα (500 κατ./ha) καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν τῶν κέντρων ἐπιτρέπει τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ αὐτοκινήτου ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πόλης. Σ' αὐτὸ συμβάλλει καὶ ἡ σφήνα τοῦ χώρου στάθμευσης πρὸς βορρᾶ. Εἰδικὲς ἀνάγκες ἀντιμετωπίζονται μὲ ὑποζύγια. Ἕνα ἀνεξάρτητο «ἀγροτικὸ δίκτυο» καταλήγει στὶς ἐγκαταστάσεις τοῦ συνεταιρισμοῦ στὰ ἀνατολικά, πρὸς τὸν κάμπο, καὶ ταυτόχρονα συνδέει τὴ βιομηχανικὴ ζώνη.

1

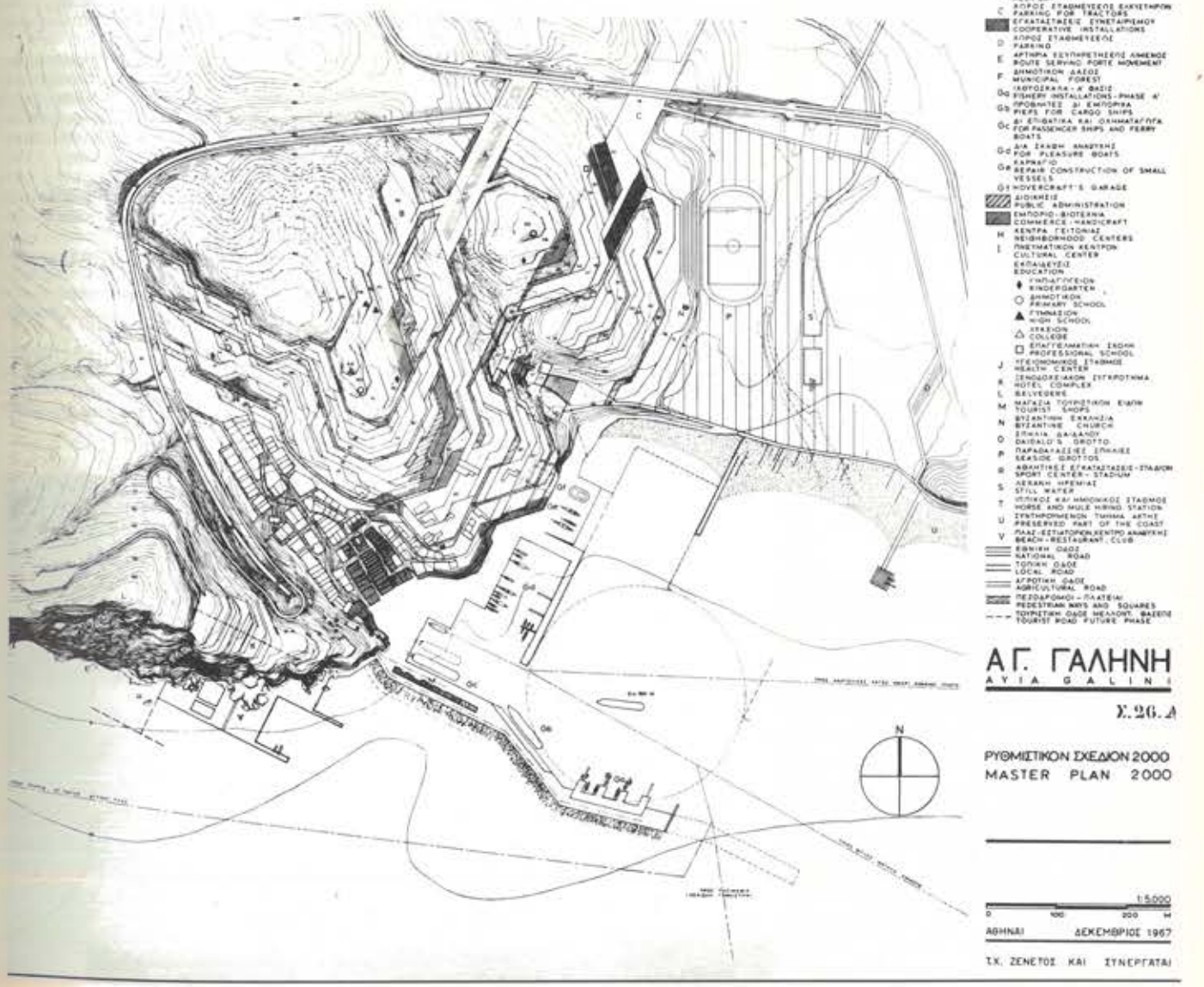

νὰ ἀναφερθῶ σὲ μιὰ γενικότερη ἔλλειψη: δὲν δόθηκε μιὰ περιγραφὴ τοῦ οἰκολογικοῦ συστήματος τῆς περιοχῆς μελέτης, γεγονὸς ποὺ ὁδήγησε τὸν μελετητὴ σὲ ἀντιφατικὲς προτάσεις· καὶ δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὶς ἀναπροσαρμόσει, σὲ περίπτωση ἀναθεώρησης τῆς μελέτης, ἂν δὲν ἀρθεῖ πρῶτα μιὰ σειρὰ ἀντιφάσεων ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ ἀναπτυξιακὰ ἔργα. ("Αραγε οἱ ἁρμόδιοι φορεῖς ἐνημερώνονται;) Σὰν πλησιέστερο παράδειγμα ἀναφέρεται ὁ ἀφανισμὸς τῆς σαρδέλας στὸ Βόρειο Ἰόνιο ὅταν τὰ ἁρδευτικὰ ἔργα σταμάτησαν τὴν παροχὴ φερτῶν ὑλῶν στὴ θάλασσα. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀπροθυμία τῆς γραφειοκρατίας νὰ βοηθήσει τοὺς μελετητές, τέτοια στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δοθοῦν γιατὶ δὲν ὑπάρχει φορέας τεχνολογικοῦ συντονισμοῦ τῶν ἁρμόδιων ὑπουργείων· εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ ἵδρυσή του στὰ πλαίσια τοῦ χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ ἀνάπτυξης εἶναι μέτρο ἐπεῖγον ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀγνοήσει ἄλλο ἡ κυβέρνηση.

Τὴ συγκέντρωση τῶν ἀναγκαίων στοιχείων ἀνάλαβε ὁ μελετητὴς καὶ ἔγινε ἀναγκαστικὰ μὲ ὑποτυπώδη μέσα (π.χ. τὰ ἐδαφολογικὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν γεωργικὸ τομέα πάρθηκαν ἀπὸ τὶς τομὲς τοῦ ὁδικοῦ δικτύου ποὺ ἦταν βέβαια σὲ τυχαῖες θέσεις).

Τὸ πρόγραμμα δόθηκε ἀπὸ τὸν φορέα ἀνάθεσης ἀλλὰ ἀναπροσαρμόστηκε ἀπὸ τὸν μελετητή, πρᾶγμα ποὺ ἔγινε δεκτό, γιατὶ ἐμπόδιο συνήθως δὲν εἶναι ἡ «ἁρμόδια» ὑπηρεσία. Τὰ ἐμπόδια ἐμφανίζονται στὸ στάδιο ἐφαρμογῆς, στὸ ὁποῖο κατὰ κανόνα ἡ μελέτη ἀγνοεῖται. (Τὸ ὅτι ὑπῆρχε χρονικὴ σύμπτωση μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς τότε κυβέρνησης γιὰ μείωση τοῦ διογκωμένου τουρισμοῦ ἔχει θεωρητικὴ ἀξία.)

Ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι εὐκολώτερη στὰ μικρὰ κέντρα, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις, κοινωνικές, οἰκονομικὲς ἢ μεταξὺ τῶν διαφόρων τομέων τῆς παραγωγῆς. Αὐτὲς δημιουργοῦνται μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ μποροῦν νὰ προβλεφθοῦν. Ἐπίσης, λόγω τῆς μικρῆς κλίμακας τοῦ ἀντικειμένου, δὲν ὑπάρχουν παρεμβάσεις τῆς κεντρικῆς διοίκησης. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ ἡ σημασία αὐτῆς τῆς κλίμακας· ἀκόμη γιατὶ ἀφορᾶ ἰδιόμορφα προβλήματα ἑνός, σημαντικοῦ σὲ ἀριθμό, τύπου ἀστικῶν-περιφερειακῶν κέντρων ποὺ προβλέπεται νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ ὅλη τὴ χώρα.

Σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς μελέτης (ἐντοπισμὸς προβλημάτων, κατευθύνσεις γιὰ τὴν ἐπίλυσή τους, ἐπιθυμητοὶ στόχοι, διατύπωση τοῦ σχεδίου), τὴ βάση τοῦ σχεδιασμοῦ ἀποτελοῦσε ἡ συνεργασία μὲ τὴν τοπικὴ διοίκηση, τοὺς ἐκπροσώπους διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων, καὶ οἱ συνεντεύξεις-συνεργασίες, σὲ ἀτομικὸ καὶ ὁμαδικὸ ἐπίπεδο, μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Ἁγ. Γαλήνης καὶ τῶν γύρω οἰκισμῶν. Ὑπῆρχε παράλληλα καὶ «συνεργασία» μὲ τοπικοὺς παράγοντες ἀνταγωνιστικῶν κέντρων (τὰ εἰσαγωγικὰ ἐξηγοῦνται παρακάτω).

Ἡ Ἁγία Γαλήνη εἶναι ἕνα ἐξελισσόμενο πιὰ κέντρο στὴ νοτιοκεντρικὴ Κρήτη, καὶ ἀποτελεῖ μιὰ περίπτωση τυπικὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐνδοχώρας, ποὺ θὰ εἶναι δυνατὴ μὲ τὴ συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν διάσπαρτων οἰκισμῶν σὲ κέντρα περιφέρειας (ἀντὶ γιὰ τὸν ἐκπατρισμό του) καὶ μὲ παράλληλο σχεδιασμὸ γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν τοπικῶν πόρων. Ἀποδείχτηκε ὅτι μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ τὴ μεγάλη δαπάνη διαβίωσης σὲ αὐτά, ἔχει ἀρχίσει ἤδη ἕνα μικρὸ ἀντίθετο ρεῦμα.

Γιὰ τὸν εἰδικὸ αὐτὸ τομέα ἀνάπτυξης μικρῶν κέντρων, αἰτία τῆς καθυστέρησης δὲν εἶναι ἡ ἀντίθεση τῆς κυβέρνησης (βλ. καὶ πρόγραμμα Ἀγροτικῆς Τράπεζας) ἀλλὰ ἡ ἀδράνειά της. Ἔτσι φορεῖς ἀνάπτυξης μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ τοπικοὶ παράγοντες καὶ ἡ ἐντατικὴ ἔρευνα γιὰ ἐκμετάλλευση τῶν πόρων στὴν ἄμεση περιοχή. Στὰ πλαίσια αὐτά, ἡ ἀπόδοση μπορεῖ νὰ αὐξηθεῖ σημαντικὰ μὲ μόνη τὴν ἐνημέρωση τῶν κατοίκων. Ὁ μελετητὴς ἀναζητᾶ καὶ κατόπι ἐνημερώνει τοὺς φορεῖς τῆς παραγωγῆς τόσο στὸν τεχνολογικὸ ὅσο καὶ στὸν δημοσιονομικὸ τομέα γιὰ τὰ δικαιώματά τους καὶ τοὺς μηχανισμοὺς διεκδίκησής τους. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν, σὲ συνεταιριστικὸ ὅμως ἐπίπεδο, οἱ δυνατότητες τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα.

Ὁ πληθυσμὸς ποὺ θὰ συγκεντρωθεῖ στὴν Ἁγ. Γαλήνη - 6.000 κάτοικοι περίπου - δὲν εἶναι βέβαια ἐπαρκὴς γιὰ τὰ κέντρα αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαία συνθήκη ἀφοῦ ἡ περιοχή της εἶναι ἀραιοκατοικημένη. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἀναγκαία γεωγραφικὴ συνθήκη γιὰ πολλὲς περιοχὲς τῆς χώρας. Σὲ ἀντιστάθμισμα, εἶναι δυνατὸ νὰ διαθέτει σημαντικὲς ὑπηρεσίες γιατὶ θὰ ὑπάρξει ἰδιαίτερη οἰκονομικὴ κίνηση χάρη στὸ λιμάνι ποὺ προεκτείνεται ὁδικὰ μὲ τὴν κεντρικὴ ἀρτηρία βορρᾶ-νότου τοῦ νησιοῦ.

Οἱ ἐπαρκεῖς ὑπηρεσίες εἶναι ἕνα βασικὸ πρόβλημα γι' αὐτὰ τὰ κέντρα, καὶ στὸ μέλλον θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν μὲ τηλε-ὑπηρεσίες (2) ποὺ θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ προσφέρονται χάρη στὸ χαμηλό τους κόστος. Ἀκόμα πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα δίκτυο συνδέσεων «κατὰ κλίμακες», ξεκινώντας ἀπὸ μονόδρομους 3 μ., μὲ διακοινοτικὴ συνεργασία, ἀκόμη καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀγροτικῶν μηχανῶν, ἴσως καὶ τῶν ντόπιων ἐργολάβων. Γι' αὐτὸ ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ σὲ μεγαλύτερες περιφέρειες-τομεῖς.

Κοινὸ συμπέρασμα - μὲ εὐκαιρία τὸ σχέδιο ρύθμισης - ἦταν ἡ ἀνάγκη-ἐπιθυμία, τόσο τῶν ντόπιων ὅσο καὶ τῶν κατοίκων τῶν γύρω οἰκισμῶν, γιὰ συγκέντρωση στὴν Ἁγ. Γαλήνη, μὲ τὴν προϋπόθεση δημιουργίας ἐκεῖ ἐπαρκῶν εὐκαιριῶν ἀπασχόλησης. Ἡ μετεγκατάσταση σὲ ἄλλον ἀνθρωπογεωγραφικὸ χῶρο δὲν εἶναι γενικὰ ἐπιθυμητή.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν συνεπάγεται τὴν ἐξαφάνιση τῶν διάσπαρτων οἰκισμῶν (ἀκόμη καὶ ὅσοι δὲν παρουσιάζουν εἰδικὸ παραδοσιακὸ ἐνδιαφέρον δὲν παύουν νὰ ἀποτελοῦν ἕνα κεφαλαιουχικὸ ἀγαθό, ἤδη ἐνταγμένο στὸ τοπίο· θὰ εἶναι λάθος νὰ τοὺς χάσουμε, ἐνῶ ξανακτίζουμε τουριστικὰ κουτιά)· ἀντίθετα, εἶναι ἕνας τρόπος γιὰ νὰ διασωθοῦν σὰν τόποι ἐποχιακῆς διαμονῆς, ἀναγκαῖοι στὴν πρωτογενὴ παραγωγὴ (περίοδοι σπορᾶς-συγκομιδῆς) καὶ γιὰ παραθερισμὸ ποὺ ἐξασφαλίζει πρόσθετο εἰσόδημα στοὺς ντόπιους (3).

Στὰ ἄμεσα ὀφέλη-δυνατότητες περιλαμβάνεται ἡ διαφορὰ τῆς ἐπιτόπου κατανάλωσης τῶν προϊόντων ἀντὶ τῆς μεταφοράς τους. Αὐτὲς οἱ δραστηριότητες ποὺ θὰ συμβάλουν στὴν αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος θὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἀγροτικὴ ἀνάπτυξη, βασικὴ ἀνάγκη ἀπὸ δῶ καὶ πέρα. (Πρέπει ἐδῶ νὰ ἀναφερθεῖ ἕνα γενικὸ θέμα κερδοσκοπίας ποὺ ἀφορᾶ τὰ περιφερειακὰ κέντρα ἀνάπτυξης, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ πυρῆνες παραδοσιακῶν οἰκισμῶν: οἱ ἀσάφειες τοῦ Γ.Ο.Κ. στὰ «περὶ ἀφετηρίας μετρήσεως ὕψους» ἔχουν ἀποτέλεσμα νὰ προκύπτουν σὲ κεκλιμένα ἐδάφη 6όροφες πολυκατοικίες· εἶναι ἕνα βασικὸ πρόβλημα γιὰ τὰ σχέδια ποὺ δὲν προβλέπουν ὀργανωμένη δόμηση· βλ. καὶ σχετικὸ νομοθετικὸ πλαίσιο διατάγματος γιὰ τὴν Ἁγ. Γαλήνη ποὺ δὲν ἐμποδίζει τὴ συμμετοχὴ καὶ ἐλευθερία στὴ μικροκλίμακα.) Οἱ πιὸ ἀπομακρυσμένοι, καὶ αὐτόνομοι, οἰκισμοὶ μποροῦσαν νὰ διατηρηθοῦν ἀφοῦ θὰ διαθέτουν εὐρύτερες ὑπηρεσίες στὸ δημιουργούμενο περιφερειακὸ κέντρο.

Ἡ Ἁγ. Γαλήνη εἶχε δυνατότητες ἰσόρροπης ἀνάπτυξης ὅλων τῶν τομέων τῆς παραγωγῆς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται οἱ ἰδιομορφίες ποὺ ἀντιμετωπίστηκαν.

Ἡ ἔμφαση δόθηκε στὴν ἁλιεία ποὺ βρισκόταν σὲ ὑποτυπώδη κατάσταση. Τὸ μεγάλο λιμάνι δὲν ἐξυπηρετοῦσε τὴν Ἁγ. Γαλήνη ἀλλὰ τὴν ἁλιευτικὴ δραστηριότητα τῶν βορινῶν ἀστικῶν κέντρων στὸν κόλπο της, ἰδιαίτερα πλούσιο σὲ ψάρι, καὶ στὴ νότια θάλασσα (4). Ἔτσι τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ μυστικὰ γιὰ τὴν τοπικὴ ἁλιεία τὰ πῆρε ὁ μελετητὴς ἀπὸ τοὺς καπεταναίους τοῦ Ἡρακλείου. Αἰτία τῆς καθυστέρησης ἦταν ὅτι οἱ τοπικοὶ φορεῖς δὲν διέθεταν τὰ ἀναγκαῖα κεφάλαια, πρᾶγμα ποὺ ἀντιμετωπίστηκε καταρχὴν μὲ ἔρευνα στὸ ἐπίπεδο τοῦ Ὑπουργείου Βιομηχανίας.

Ἐπισημαίνεται ἐδῶ τὸ πρόβλημα τῆς ἑτεροδημοτικῆς δραστηριότητας ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της δὲν εἶναι ἀναπτυξιακὴ (μακρόχρονα σχεδιασμένη) ἀλλὰ ἁρπακτική· στὴ συγκεκριμένη περίπτωση π.χ. τὰ ξένα ἁλιευτικὰ καταστρέφουν τὸν γόνο ποικιλιῶν δεύτερης ποιότητας, κατάλληλων ὅμως γιὰ τὴν ἀνάπτυξη παράλληλων τοπικῶν βιομηχανιῶν τροφίμων.

Ἄλλος τομέας μὲ δυνατότητες ἄμεσης δραστηριοποίησης ἦταν ἡ ἀνοικοδόμηση στὴν α' φάση (καὶ τελευταία, κατὰ τὸ σχέδιο) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ δάνεια τοῦ ΕΟΤ

2

γιὰ ἐνοικιαζόμενα δωμάτια· κυρίως γιὰ τὶς ἀνάγκες στέγασης τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ (περίπου 1.000 ἄτομα), γιὰ τὸ γειτονικὸ μεγάλο φράγμα ἄρδευσης καὶ γιὰ τὸ γειτονικὸ τμῆμα τῆς πεδιάδας τῆς Μεσσαρᾶς, καὶ δευτερευόντως γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ - ἀντὶ γιὰ τὰ παραπήγματα καὶ τὶς πρόχειρες ὑπηρεσίες ποὺ συνήθως προβλέπονται.

Ἐδῶ ἀναφέρεται ἕνα πρῶτο λάθος τῆς μελέτης (ποὺ ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη στοιχείων γιὰ τὸ οἰκοσύστημα τῆς περιοχῆς): βασίστηκε σὲ μιὰ δυνατότητα (τελικὰ τὸ φράγμα δὲν ἔγινε γιὰ ἀσχετους λόγους) ποὺ ἐρχόταν σὲ σύγκρουση μὲ ἄλλους τομεῖς δραστηριότητας, ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἁλιευτικοῦ πλούτου καὶ παράλληλων βιομηχανιῶν.

Ἄσχετα μὲ τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα, γενικὸ συμπέρασμα εἶναι ἡ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὴν ἐκκίνηση τῆς ἀνάπτυξης μιᾶς περιφέρειας, ὁ συσχετισμὸς τῶν οἰκιστικῶν πόρων μὲ ἔργα γενικότερης ὑποδομῆς. Ἔτσι θὰ ἦταν δυνατὴ καὶ μιὰ μαζικὴ κατασκευὴ σὲ πρώτη φάση, μὲ μείωση τοῦ κόστους, καὶ παράλληλα ὁ ἔλεγχος τῆς προστασίας τοῦ τοπίου. Ἄλλος τρόπος δὲν ὑπάρχει σήμερα ἐφόσον ἡ οἰκοδόμηση ἀποτελεῖ πρωτοβουλία κερδοσκόπων.

Γιὰ τὰ τεχνικὰ ἔργα καθορίστηκαν εἰδικὲς προδιαγραφὲς προστασίας τοῦ τοπίου ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογή τους ἀπαιτοῦσε ἐπίσης μιὰ μαζικὴ ἐκκίνηση. Σχετικὴ εἶναι ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν καθορισμὸ μιᾶς τοπικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ στὴν Κρήτη οὐσιαστικὰ δὲν εἶναι διατυπωμένη. Αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ μιὰ ἀναστήλωση τῶν ἐρειπίων καὶ τὴν ἐξυγίανση τοῦ οἰκισμοῦ σύμφωνα μὲ μιὰ γενικὴ θεωρητικὴ βάση.

Τυπικὸ λάθος τῆς μελέτης γιὰ τὸν προγραμματισμὸ τῆς ἀνάπτυξης ἦταν ἡ πρόταση ἄμεσης διευθέτησης τῆς ἀκτῆς, ποὺ εἶναι σήμερα δύσκολα προσιτὴ (κροκάλες), ἐνῶ ἀποδείχτηκε μοχλὸς ἐλέγχου τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ποιότητας τοῦ τουριστικοῦ ρεύματος. Ἡ διευθέτηση πρέπει νὰ γίνει ὅταν ἀποκτήσει ὁ πληθυσμὸς ἀπασχόληση σὲ ἄλλους ἀποδοτικότερους τομεῖς (πράγμα ποὺ ἤδη ἄρχισε), καὶ ἔτσι ὥστε ἡ ἀκτὴ νὰ ἐξυπηρετεῖ βασικὰ αὐτὸ τὸν πληθυσμό.

Τέλος, ἡ μελέτη ἀσχολήθηκε μὲ τὸν τομέα τῆς ὀργάνωσης τῆς τοπικῆς διοίκησης καὶ τὸν ἐπιχειρησιακὸ τομέα σὲ ἐπίπεδο συνεταιριστικὸ καὶ ἀνώνυμων ἑταιρειῶν μὲ βάση τοὺς τοπικοὺς φορεῖς.

Θεωρία καὶ πράξη. Ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἁλιείας εἶχε θεαματικὰ ἀποτελέσματα (5). Ἐπειδὴ ὁ τομέας αὐτὸς ἔχει μεγάλα περιθώρια καὶ ὑπάρχει ὁ συναγωνισμὸς τοῦ μεγάλου κεφαλαίου (ξένοι πλοιοκτῆτες), πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ ἁλιευτικὸς συνεταιρισμός, ἀλλιῶς ἡ ἐκμετάλλευση τῆς πλούσιας αὐτῆς πηγῆς θὰ μείνει περιορισμένη, μὲ ὅλες τὶς δευτερογενεῖς ἐπιπτώσεις ὅπως ἀναφέρονται παρακάτω.

Ἡ ἀνάπτυξη στὸν γεωργικὸ τομέα ἦταν περιορισμένη γιατὶ καθυστέρησαν οἱ γεωτρήσεις γιὰ ἄρδευση ἀπὸ ὑπόγεια νερά. Ὁρισμένα ἔργα ἔγιναν μὲ τὴν πρωτοβουλία ὁμάδων γεωργῶν, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν δυναμισμὸ τῶν κατοίκων ἑνὸς «ἐν ἀναπτύξει» συστήματος) ὅτι ὁ τομέας αὐτὸς ἔχει πολλὲς δυνατότητες καὶ δικαιολογεῖται ἡ ἐπίσπευση τοῦ προγράμματος. Ἡ μειωμένη ἀπόδοση ἐμπόδισε ἔτσι καὶ τὴν ἀνάπτυξη παράλληλων βιομηχανιῶν καὶ βιοτεχνιῶν. Οἱ κάτοικοι τὴν ἀποδίδουν σωστὰ καὶ στὴν ἔλλειψη εἰδικῶν μελετῶν.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ πλησιάζει ἤδη τὰ ὅρια τῶν προβλέψεων τῆς μελέτης γιὰ τὸ ἔτος στόχο (650 κλίνες σὲ ἐνοικιαζόμενα δωμάτια, ποὺ ἔχουν καὶ τὸ πλεονέκτημα τῆς ὁμοιόμορφης κατανομῆς τοῦ τουριστικοῦ εἰσοδήματος), ἐνῶ προγραμματίζεται ἡ κατασκευὴ τοῦ ξενοδοχειακοῦ συγκροτήματος (350 κλινῶν). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ ὅρια αὐτὰ θὰ ξεπεραστοῦν ἂν δὲν ἐνισχυθοῦν οἱ ἄλλοι τομεῖς τῆς παραγωγῆς καὶ ἐνῶ ἔχει ἐντοπιστεῖ τὸ σημαντικὸ δυναμικό τους. Ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων ἦταν ἡ σημαντικὴ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα (δὲν ἔχω συγκεκριμένα στοιχεῖα) καὶ ἡ αὐτάρκεια σήμερα τῶν πόρων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

Ἐπισημαίνεται καὶ ἡ ἐγκατάσταση ἐπενδυτῶν ἀπὸ γειτονικὰ ἢ καὶ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα (Μέλαμπες, Ἡράκλειο, Θεσσαλονίκη).

Ἡ ἐπέκταση τοῦ οἰκισμοῦ ἔγινε πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ προέβλεπε τὸ σχέδιο. Καθὼς σημαντικὸ τμῆμα του ἔφτασε τὰ ὅρια τοῦ ὑπάρχοντος ρυμοτομικοῦ στὴν πλευρὰ αὐτή, οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἰδιοκτῆτες γῆς πίεζαν τὴ Νομαρχία Ρεθύμνου νὰ ἐπεκτείνει τὴ χάραξη γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ κτίσουν. Ὁ νομομηχανικὸς ἀρνεῖται νὰ προχωρήσει μέχρις ὅτου ἐφαρμοστεῖ τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο (πρόσχημα γιὰ καθυστέρηση ἡ πραγματικὴ πρόθεση; Πάντως οἱ μικροὶ οἰκισμοὶ ἔχουν τὸ «πλεονέκτημα» μειωμένων μέσων πίεσης).

Στὴν ἀνοικοδόμηση δὲν ἐφαρμόστηκε ἡ σχετικὴ μελέτη καὶ σὰν πρότυπα πάρθηκαν οἱ πολυκατοικίες τῆς Ἀθήνας. Δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνει κάτι καλύτερο ἂν ὑπῆρχε μιὰ συμβουλευτικὴ καθοδήγηση, ἐφόσον οἱ ΤΥΔΗΚ ἦταν ἐπανδρωμένες μὲ ἀρχιτέκτονες. Πρόκειται γιὰ παράλειψη τῆς κυβέρνησης, γιατὶ ὁ πλοῦτος ποὺ θὰ περιέσωναν εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν ἀπαιτούμενη δαπάνη. Τὰ ἴδια πρότυπα χρησίμευσαν καὶ γιὰ τὰ νέα κτίρια. Ὅσο γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἐπέκταση, ἂν νομοθετηθεῖ ἡ ὀργανωμένη δόμηση ποὺ προβλέπει τὸ σχέδιο, θὰ ὑπάρξει κάποιο πλαίσιο - φτάνει ἡ ἐπέκταση τοῦ σχέδιου νὰ γίνεται σταδιακὰ (ὁπότε θὰ εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ κατάργηση τῶν στύλων τῆς ΔΕΗ χωρὶς πρόσθετο κόστος).

Ἐπισημαίνεται, τέλος, ἡ ἀποφυγὴ μόλυνσης τῆς θάλασσας χάρη στὶς προσπάθειες τῶν κατοίκων μὲ μικροέργα (6).

Σὰν *συμπέρασμα:* στὰ μικρὰ κέντρα ὁ σχεδιασμὸς δὲν θὰ συναντήσει μεγάλες δυσκολίες - βασικὰ λόγω τῆς συμπαράστασης καὶ τοῦ ἀναπτυξιακοῦ πνεύματος τῶν οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ὁμοιογενῶν πληθυσμῶν τους. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως σχετικὲς μελέτες, ἐνῶ ἀφοροῦν ἕνα σημαντικὸ παράγοντα ἀνάπτυξης τῆς ἐνδοχώρας. Ἡ Ἁγ. Γαλήνη ἔτυχε νὰ βρεθεῖ σὲ ἕνα πλέγμα μελετῶν τουριστικῆς ἀνάπτυξης ἀλλὰ ὁ χαρακτηρισμὸς παρακάμφθηκε στὴ μελέτη καὶ μὲ πολὺ λίγα ἐφόδια ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση ἡ γενικὴ της ἀνάπτυξη μπορεῖ νὰ ὁλοκληρωθεῖ.

---

1. Τὸ κείμενο ἀναφέρεται καὶ σὲ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ γενικὸ ἐρωτηματολόγιο (μέρος 1).

2. Σὰν παράδειγμα ἀναφέρω τὴν τηλεδιάγνωση ποὺ εἶναι πιὰ διαδικασία ρουτίνας καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὸν περιφερειακὸ σχεδιασμό.

3. Ὅλο καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν νὰ ζοῦν σὲ πρωτογενῆ περιβάλλοντα.

4. Τὸ ἔργο χρηματοδότησε τὸ Λιμενικὸ Ταμεῖο Χανίων, γεγονὸς ἐνδεικτικὸ γιὰ τοὺς μέχρι σήμερα μηχανισμοὺς ἀνάπτυξης καὶ τὸν ἀνταγωνισμὸ σὲ ἐπίπεδο τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

5. Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι τώρα στὰ προξενιὰ οἱ ψαράδες εἶναι περιζήτητοι γαμπροί.

6. Πολλὰ στοιχεῖα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐφαρμογῆς εἶναι ἀπὸ ἔρευνα τοῦ ἀρχιτέκτονα Ν. Θεοδοσίου (Μάϊος, 1975).

3

2.
Πρόπλασμα τοῦ οἰκισμοῦ. Οἱ πεζοῦλες ἐντάσσονται στὶς ὑψομετρικὲς καμπύλες γιὰ διευκόλυνση τῆς χάραξης καὶ τῆς μαζικῆς (τοπικῆς) προκατασκευῆς.

3.
Ἐσωτερικὸς δρόμος μὲ καφενεῖα (φωτογραφία 1966). Στὸ λιμάνι δὲν εἶχαν ἀναπτυχθεῖ τότε ἀνάλογες δραστηριότητες (πράγμα ποὺ ἔγινε μετά), γιατὶ οἱ λειτουργίες του δὲν ἀφοροῦσαν τὸν βασικὰ ἀγροτικὸ οἰκισμό.

Ρυθμιστικὴ μελέτη τουριστικῆς ἀνάπτυξης Πλακιᾶ Ρεθύμνης, Νότια Κρήτη

Ὁμάδα μελέτης: Τ.Χ. Ζενέτος, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Α.Ν. Παπαναστασίου, συνεργάτης ἀρχιτέκτων, Α. Κουτάλος, γεωπόνος, Ι. Παπαθεοδώρου, χημικὸς μηχανικός, Γ. Δρέττας καὶ Α. Ζούνης, πολιτικοὶ μηχανικοί, Κ. Ἀναστασιάδης, μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός, Μ. Μοντιάνο, μηχανικὸς-οἰκονομολόγος

Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ τὸ 1966 καὶ διάρκεσε ἑπτὰ μῆνες. Ἡ ἀμοιβὴ ἦταν 200.000 δρχ., ποσὸ συμβολικὸ γιατὶ στὶς πρῶτες μελέτες ἀνάπτυξης, στὶς ὁποῖες ἀνήκουν καὶ οἱ μελέτες τῆς Κρήτης, τὸ κράτος δὲν εἶχε καταλάβει ἀκόμη τὸ μέγεθος τῶν ἀπαιτήσεων ποὺ ἔχουν αὐτὲς οἱ «ἀμφιβόλου σκοπιμότητος» μελέτες. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μειωμένο ὕψος ἀμοιβῆς, σὲ κάθε πολεοδομικὴ μελέτη προστέθηκε καὶ ἡ μελέτη τῆς τουριστικῆς περιοχῆς τοῦ ἀστικοῦ κέντρου. Στὴν περίπτωση τῆς Ἁγ. Γαλήνης, ποὺ εἶναι κέντρο περιφέρειας, καὶ τῆς τουριστικῆς περιοχῆς τοῦ Πλακιᾶ, οἱ μελέτες ἀφοροῦσαν δύο τελείως διαφορετικοὺς γεωγραφικοὺς χώρους. Χρειάστηκε γι' αὐτὸ νὰ γίνει μιὰ ἀπαρχῆς χωροταξικὴ ἔρευνα. Ἐπιπλέον ὁ Πλακιᾶς ἀνήκει σὲ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία τουριστικῶν περιοχῶν ποὺ βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ ἀστικὰ κέντρα. Ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι βασικὰ αὐτοδύναμες. Ὁ μειωμένος ἀριθμὸς ὑπηρεσιῶν εἶναι μειονέκτημα ποὺ ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν «τοπικῶν ἀξιῶν». Γι' αὐτό, τὸ πρόγραμμα, ποὺ προέβλεπε δυναμικὸ 3.000 κλινῶν, συμπληρώθηκε μὲ τὴ δραστηριοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ τομέα. Προβλέφτηκε ἐπίσης ἕνα λιμάνι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τοπικῆς ἁλιείας. Ἡ ἐπιτόπου κατανάλωση ἐξασφαλίζει στὸν κλάδο αὐτὸ πλεονεκτικὴ θέση γιὰ ἔνταξή του στὸ πρόγραμμα ἔργων ὑποδομῆς τοῦ πρωτογενοῦς τομέα ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαδίζει μὲ τὸν τουριστικό, γιατὶ μὲ τὴν παράλληλη ἀνάπτυξή τους - πέρα ἀπὸ γενικότερους λόγους - προκύπτει αὐξημένη ἀπόδοση (κέρδος). (Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ μονομερὴς τουριστικὴ ἀνάπτυξη δὲν ὀφείλεται σὲ ἐξαρχῆς πολιτικὴ τοῦ σημερινοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἀλλὰ σὲ ἔλλειψη συντονισμοῦ τῶν φορέων σχεδιασμοῦ.)

Ἀντιμετωπίστηκε ἐπίσης ὁ σημαντικὸς τομέας κατοικιῶν διακοπῶν στὸ κεφαλοχώρι τῆς περιοχῆς Μύρθιο γιὰ παράλληλη ἐξυπηρέτηση καὶ μέρους τῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων τοῦ νομοῦ, ποὺ θὰ διευκόλυνε καὶ τὴν ἀνάπτυξή του ὡς κέντρου ὑπηρεσιῶν. Στόχος πάντα εἶναι ἡ συγκράτηση τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνο μὲ παράλληλη αὔξηση τοῦ τοπικοῦ εἰσοδήματος (1).

Προβλέπεται ἐπίσης ἕνα προκαθορισμένο ποσοστὸ κατοικιῶν γιὰ ξένους. Στὰ συγκροτήματα αὐτὰ ὑπάρχει ἀνάγκη δημιουργίας «πληθυσμοῦ χρήσεως» τῶν κοινόχρηστων ἐγκαταστάσεων ποὺ εἶναι γενικὰ παθητικές.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ χωροθεσία, ἡ μεγάλη ἀμμώδης παραλία μήκους 1,3 χλμ. ἀφήνεται σὲ φυσικὴ κατάσταση καὶ τὰ κτίρια τῶν ἐγκαταστάσεων μετατρέπονται σὲ στοιχεῖα πλήρωσης τῶν «ἑτοίμων» φυσικῶν φορέων ποὺ ἀποτελοῦν οἱ βραχώδεις

1

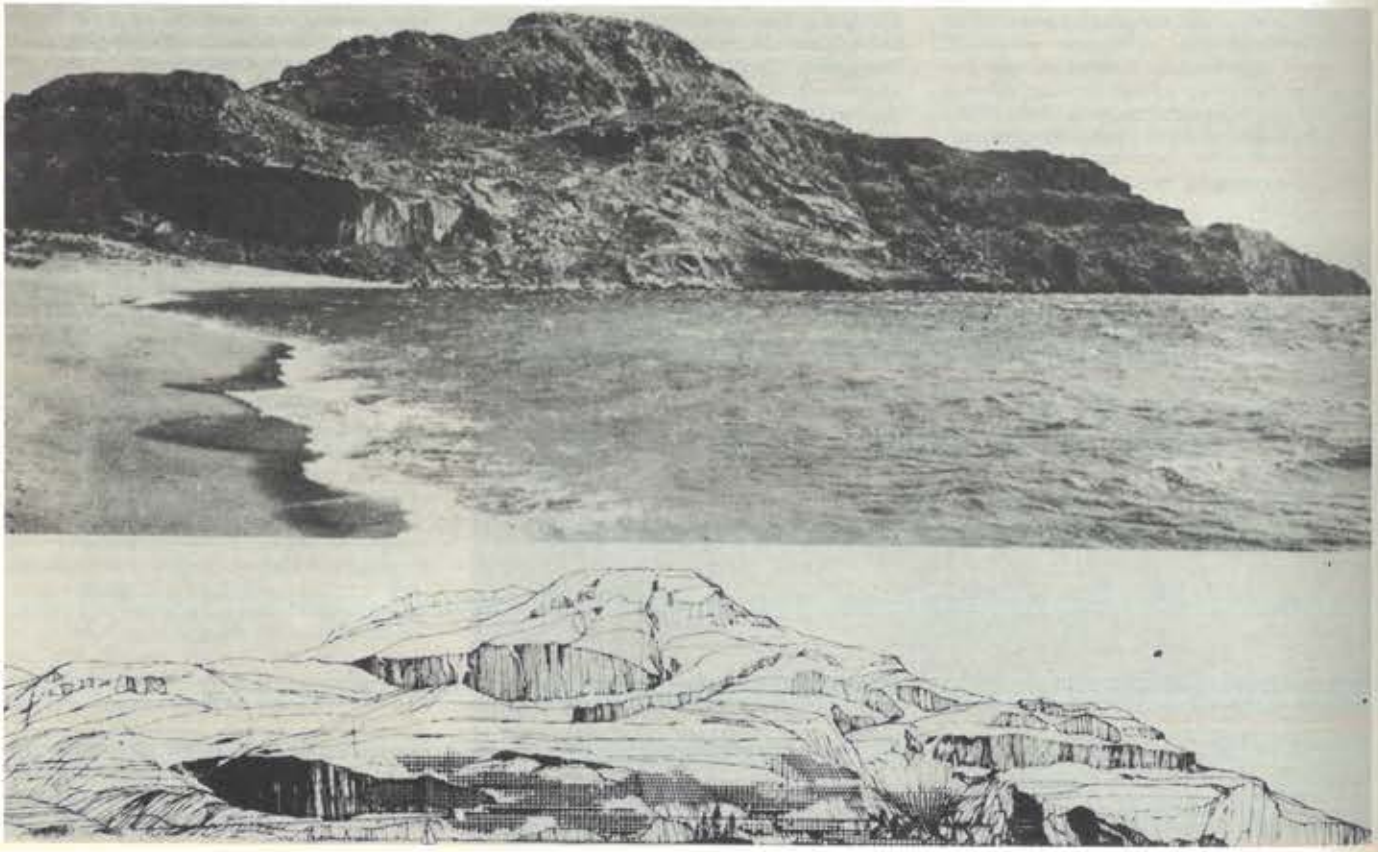

ὀρεινοὶ ὄγκοι στὰ ἄκρα της (2).
Ἡ γεωμορφολογία καὶ οἱ τοπικοὶ δυνατοὶ ἄνεμοι (πρόβλημα γιὰ τὴν παραλία) ἐπέτρεψαν τὴ διατύπωση προτάσεων γιὰ ἐκμετάλλευση τῆς αἰολικῆς ἐνέργειας. (Πρὶν 10 χρόνια οἱ προτάσεις αὐτὲς ἀντιμετωπίστηκαν μὲ σκεπτικισμό, μὲ τὴ συνεχιζομένη ὅμως αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου ὑπάρχουν τώρα πιθανότητες νὰ ἐξεταστεῖ τὸ θέμα.)

Στὸν τομέα τῆς πραγματοποίησης, οἱ μέχρι τώρα ἐξελίξεις εἶναι θετικές.
1. Τὸ περιβάλλον ἔχει διατηρηθεῖ ἀνέπαφο, γιατὶ ἡ περιοχὴ δὲν γνώρισε τὸν τουριστικὸ ὀργασμὸ τῶν τελευταίων χρόνων ποὺ «ἀξιοποίησε», συγκεντρωτικά, περιοχὲς ἤδη ἀναπτυγμένες ἢ ἀναπτυσσόμενες γιὰ μέγιστο «ὄφελος» (ἕτοιμη ὑποδομὴ - ἄμεση ἀπόδοση), μὲ ἀποτέλεσμα, φυσικά, τὴν καταστροφὴ ἑνὸς σημαντικοῦ ἐθνικοῦ καὶ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.
2. Ἡ ἐνημέρωση τῶν ἐνδιαφερομένων ἀπὸ τὸν μελετητὴ ἀπέτρεψε τὴ ζήτηση ἀγροτικῆς γῆς γιὰ τουριστικὴ ἐκμετάλλευση, ἂν καὶ αὐτὴ συνόρευε μὲ τὴν ἀμμουδιά. Ἀντίθετα, ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὑποψήφιων φορέων τουριστικῆς ἀνάπτυξης στὶς περιοχὲς ποὺ προέβλεψε τὸ σχέδιο. Ἔτσι οἱ στόχοι τῆς πρότασης (δυνατότητα ἀγροτικῆς ἀνάπτυξης, προστασία τῆς παραλίας, ἀγορὲς κτημάτων ἀπὸ ἐνδιαφερόμενους ἐπενδυτὲς σὲ ἄγονες βραχώδεις ἐκτάσεις, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ πιὰ γι' αὐτοὺς μιὰ δέσμευση) πραγματοποιήθηκαν χωροθετικά, γεγονὸς ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κυριότερο βῆμα. Ἔστω καὶ ἂν ἀργήσουν νὰ γίνουν τὰ ἔργα, ἡ περιοχὴ γλύτωσε τὴν καταστροφή.
Ὅταν δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις, οἱ ἴδιοι οἱ ἐπενδυτὲς θὰ «παρασταθοῦν» στὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων γιὰ τὴν πραγματοποίηση καὶ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, τὴν ἐπίσπευση τῶν ἔργων ἀρδευσης, τὴν κατασκευὴ τοῦ λιμανιοῦ τῶν ψαράδων, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς μονάδας αἰολικῆς ἐνέργειας (γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸν ἀέρα).
Κανονικὰ ὅλα πρέπει νὰ πᾶνε ρολόϊ.

1. Βεβαίως στὴν περίπτωση ἀξιοποίησης περιοχῶν μὲ μεγάλη συμμετοχὴ τοῦ τουριστικοῦ τομέα ἡ ἀπασχόληση ἐξειδικεύεται. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἔχει στόχο τὴν ἐποχιακὴ παροχὴ ὑπηρεσιῶν φιλοξενίας καὶ ὄχι τὸν ὑποβιβασμὸ τῶν κατοίκων σὲ γκαρσόνια.

2. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ νομίζω μπορεῖ νὰ γενικευτεῖ ἀρκετὰ γιατὶ ἡ μορφολογία τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν τὸ ἐπιτρέπει. Ἔτσι ἀποφεύγεται ἡ καταστροφὴ τοῦ χαρακτήρα τοῦ τοπίου, ἀλλὰ καὶ ἡ δαπάνη κατασκευῆς τεχνητῶν φορέων.

1.
Ὁ «ἕτοιμος φορέας» τῶν τουριστικῶν χώρων στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς ἀκτῆς: ὁ ὀρεινὸς ὄγκος «Κορυφή». Ἡ μελέτη τῆς μορφολογίας του καὶ μιὰ ἐκτεταμένη τοπογραφικὴ ἐργασία ἐπιτρέπουν τὴν ἔνταξη σημαντικοῦ ἀριθμοῦ κλινῶν (3.000) μὲ τρόπο ποὺ, μακροσκοπικὰ τουλάχιστο, νὰ μὴ διακρίνονται. Ἀντίθετα, στὴ μικροκλίμακα ὑπάρχουν μεγάλες δυνατότητες ποικιλίας.

2.
Γενικὴ ἄποψη τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀμμουδιὰ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ ὀρεινὸ ὄγκο, ἡ Μύρθιος καὶ τὸ φαράγγι τῆς Κοτσυφοῦ.

2

Ρυθμιστικὸ καὶ ρυμοτομικὸ σχέδιο Θήβας

Κέντρο Χωροταξικῶν, Πολεοδομικῶν καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Μελετῶν (ΚΕΠΑΜ)

1. Στοιχεῖα μελέτης

Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο τῆς Θήβας ἀνατέθηκε στὸ τέλος τοῦ 1966 καὶ τὸ ρυμοτομικὸ στὸ τέλος τοῦ 1975 ἀπὸ τὸν Δῆμο Θηβαίων. Ἡ μελέτη τοῦ ρυθμιστικοῦ κράτησε ὡς τὸ 1972 καὶ τοῦ ρυμοτομικοῦ ὡς τὸ τέλος τοῦ 1976. Ἡ ἀμοιβὴ τοῦ πρώτου ἦταν 1.070.000 δρχ. καὶ τοῦ δεύτερου 400.000 δρχ. Ἡ ὁμάδα μελέτης τοῦ ρυθμιστικοῦ ἦταν οἱ ἀρχιτέκτονες Γ. Διαμαντόπουλος, Μπ. Βακαλοπούλου καὶ Α. Διαμαντοπούλου-Γκέρουλ (ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος)· οἱ ὑπόλοιποι μελετητὲς Κ. Μπίτσιος, Λ. Γρηγοράκου-Μάρθα, Σ. Μεσσαρὲ καὶ Κ. Μπούζεμπεργκ, δὲν μπόρεσαν νὰ συνεργαστοῦν οὐσιαστικά, λόγω τῆς τότε ἀνώμαλης κατάστασης· τοῦ ρυμοτομικοῦ ἦταν οἱ ἀρχιτέκτονες Γ. Διαμαντόπουλος, Λ. Μπέλλου, Δ. Ἀργύρη καὶ ὁ κυκλοφοριολόγος Κ. Ζέκκος.

2. Τὰ προβλήματα

Γιατὶ ἀνατέθηκε ἡ μελέτη

Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε γιατὶ οἱ τότε ἐκλεγμένες δημοτικὲς ἀρχὲς θέλησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικὰ τὰ προβλήματα τῆς πόλης. Μελέτησαν τὸ θέμα καὶ κατανόησαν τὴν καθολικότερη ἔννοια τοῦ «ρυθμιστικοῦ σχεδίου» σὲ σχέση μὲ τὸ ὡς τότε γνωστὸ «ρυμοτομικὸ σχέδιο». Ξεκίνησαν, *ὁ πρῶτος Δῆμος* στὴν Ἑλλάδα, μὲ πολλὴ θέρμη καὶ κουράγιο, ἀποφασισμένοι νὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦσαν γιὰ νὰ συμπαραστέκονται καὶ συμμετέχουν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Θήβας στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης.

Προηγήθηκαν πολύμηνες συζητήσεις, συνεννοήσεις κτλ. μεταξὺ δημοτικῶν ἐκπροσώπων καὶ τῶν μελλοντικῶν μελετητῶν, ὅπου ἀναλύθηκε ἡ σημασία καὶ οἱ στόχοι ἑνὸς ρυθμιστικοῦ σχεδίου καὶ ποὺ κατάληξαν στὴν ἀνάθεση ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο.

Τὰ βασικὰ προβλήματα στὴν περιοχή

Τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπιζε (καὶ ἀντιμετωπίζει) ἡ Θήβα εἶναι ἀντιπροσωπευτικὰ γιὰ τὶς περισσότερες ἑλληνικὲς πόλεις:

α) Ἀκατάστατος καὶ μὴ συνεχόμενος ἱστός.

β) Σημαντικότατη διασπορὰ τῶν κατοικιῶν.

γ) Ἀδιάκοπη ἐπέκταση τῆς περιοχῆς κατοικίας, τελείως παράλογη σὲ σχέση μὲ τοὺς 20.000 κατοίκους της («χωροῦν» 150.000 κάτοικοι!).

δ) Ἀνοργάνωτη δομὴ ποὺ δὲν ἐξυπηρετεῖ κανένα.

ε) Ὕπαρξη κανονικοῦ «σχεδίου πόλεως» σὲ μικρὸ μόνο τμῆμα τῆς κατοικημένης περιοχῆς, καὶ ἐφαρμογὴ σὲ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη τῶν διατάξεων γιὰ τοὺς «οἰκισμοὺς πρὸ τοῦ 1923», μὲ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα.

στ) Μέγιστη ἔλλειψη κοινωνικοῦ ἐξοπλισμοῦ. Σχεδὸν τίποτα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λιγοστὰ σχολεῖα καὶ τὰ καταστήματα στὸ κέντρο τῆς πόλης.

ζ) Οἱ δρόμοι στὸ μεγαλύτερο κομμάτι τῆς πόλης προκύπτουν (μὲ βάση τὸ διάταγμα «πρὸ τοῦ 1923») ἀπὸ τὸ σπίτι ποὺ χτίζει καθένας. Δὲν ἐξυπηρετοῦν λοιπὸν καθόλου τὶς καθημερινὰ αὐξανόμενες ἀνάγκες γιὰ κυκλοφορία τροχοφόρων (ὅταν μάλιστα, καθὼς εἶναι γεωργικὴ περιοχή, ὑπάρχουν πολλὰ τρακτὲρ καὶ νταλίκες). Γενικὰ τὸ κυκλοφοριακὸ δίκτυο τῆς πόλης δὲν εἶναι διόλου ἱεραρχημένο. Ἀποτέλεσμα: καὶ οἱ δρόμοι δὲν εἶναι ἀρκετοὶ καί, ταυτόχρονα, γίνεται σπατάλη ἐκτάσεων ἐδάφους ποὺ διατίθενται γι' αὐτούς.

η) Μεγάλη συγκέντρωση κατοικιῶν, καὶ στὴν κεντρικὴ συνοικία τῆς πόλης, τὴν Καδμεία. Γιατὶ ἐκεῖ, παρὰ τὸ ὑφιστάμενο ἑκατόχρονο (1861) νεοκλασικὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο πόλης τῶν Βαυαρῶν μὲ τὸ ὀρθογωνικὸ ὁδικὸ πλέγμα (ἄσχετα ἂν ἀποτελεῖ παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ αὐτὴ ἡ πλήρης ἀδιαφορία γιὰ τὶς ὑψομετρικὲς καμπύλες κατὰ τὴ ρυμοτόμηση ἑνὸς λόφου!) καὶ παρὰ τὸ μεγάλο πλάτος τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων, ἐπεμβαίνει πάλι τὸ διάταγμα «πρὸ τοῦ 1923»: *μέσα* στὴν καρδιὰ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων, στὸν χῶρο ποὺ πρέπει νὰ εἶναι οἱ ἀκάλυπτοι, χτίζονται... ἄλλα σπίτια, πάνω σὲ δρομίσκους ποὺ εἰσχωροῦν ἐκεῖ καὶ βαφτίζονται «πρὸ τοῦ 1923»!

θ) Τὸ τόσο ἐνδιαφέρον ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς Θήβας, τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα τοῦ ἐδάφους τῆς Καδμείας, ποὺ χρησίμευσαν σὰν ἐπίπεδο ζωῆς κατὰ τὴ διάρκεια τόσων χιλιετηρίδων, ἔρχεται συχνότατα σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση, ἰδιαίτερα στὸ κέντρο τῆς πόλης. Ἡ ἀνυπαρξία οἰκονομικῶν πόρων γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν ἐκτάσεων ποὺ ἐνδιαφέρουν πιὸ πολὺ ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ ἄποψη, καὶ ἡ ἀπόλυτη ἀδυναμία (οἰκονομικὴ καὶ κοινω-

1.
Θήβα.

2.
Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὸν Ποῦρο.

3.
Θήβα. Ὑπάρχουσα κατάσταση.

4.
Ρυθμιστικὸ σχέδιο Θήβας. Πρόταση γιὰ τὴν πόλη τῶν 50-70.000 κατοίκων.

1

2

3

νική) ολοκληρωτικής μεταφοράς της σημερινής πόλης αλλού (άν και έχει προταθεί θεωρητικά από αρχαιολόγους και πολεοδόμους) δημιουργούν κακές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της πόλης όπως της αξίζει.
ι) Η γειτνίαση με την Αθήνα, ή αύξανόμενη βιομηχανική δραστηριότητα στην περιοχή (σε απόσταση 5 χλμ. βρίσκεται και η μοναδική ιδιωτική βιομηχανική περιοχή στην Ελλάδα, η Δραγάνια) προσθέτει προβλήματα όχι ευκαταφρόνητα.

3. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων
Στόχος της μελέτης
Η Θήβα ξεκινούσε το 1965-66 με τις θαυμάσιες προϋποθέσεις μιάς έκλεγμένης δημοτικής αρχής που είχε απόλυτη κατανόηση και διάθεση για δημιουργικές πρωτοβουλίες.
Στόχος της μελέτης τέθηκε από την αρχή να μπορέσει η πόλη να διορθώσει όσο γίνεται την ιδιαίτερα ελαττωματική δομή της και να προετοιμαστεί για την αντιμετώπιση του πιθανού ρόλου της, που προκύπτει από την άμεση γειτνίαση με την Αθήνα (μία ώρα απόσταση από το Σύνταγμα, σιδηροδρομική επικοινωνία κτλ.). Η ιδέα του ανακουφιστικού για την πρωτεύουσα τριγώνου Θήβας - Χαλκίδας - Κορίνθου, για την έκφόρτιση βιομηχανικού και πληθυσμιακού δυναμικού της Αθήνας, έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στην πορεία μας.

Έτος στόχος - χρονικός όρίζοντας
Οι μελετητές δεν θεωρούν ότι πρέπει νά όρίζεται μιά ημερομηνία και νά προβλέπεται πόσο πληθυσμό θά έχει τότε ή πόλη και τί άνάγκες θά έχει. Κανένας δέν μπορεί νά προβλέψει τέτοια πράγματα, και μάλιστα 20 ή 30 χρόνια πρίν. Η οικονομική και κοινωνική έξέλιξη (και μιά πόλη είναι προϊόν μιάς τέτοιας έξέλιξης) έξαρτιέται από ένα σωρό άστάθμητους παράγοντες, ιδιαίτερα δίπλα σέ μιά μεγαλούπολη 3 έκατ. κατοίκων.
Έκτιμήθηκε λοιπόν πόσος πληθυσμός χωράει κανονικά μέσα στά όρια της έκτασης που πρέπει νά πάρει ή πόλη άναγκαστικά, μιά και έχει άπλώσει ήδη τόσο. Αύτός ό πληθυσμός μπήκε λοιπόν σάν στόχος της μελέτης, άσχετα από χρονική στιγμή: 70.000 κάτοικοι. Μέ ένδιάμεσες φάσεις, όχι χρονικές, άλλά φάσεις άνάπτυξης: 20.000, 35.000, 50.000 κάτοικοι. Και δυνατότητα νά ξεπεραστούν οί 70.000 κάτοικοι μέ νέα, σχεδιασμένη έπέκταση πάνω στούς βασικούς άξονες, άν ποτέ χρειαστεί.

Στοιχεία γιά τή μελέτη
Τά στοιχεία, οικονομικά και κοινωνικά, ήταν σχεδόν άνύπαρκτα, όπως γιά όλες τις έλληνικές πόλεις. Άκόμα και τά έλάχιστα στατιστικά στοιχεία που έμφανίζει ή Ε.Σ.Υ.Ε. άναφέρονται βασικά στόν Νομό Βοιωτίας και όχι στή Θήβα. Όλα έπρεπε νά συγκεντρωθούν μέ έρευνα του μελετητή.

Προγραμματισμός άνάπτυξης
Από την πρώτη στιγμή άντιμετωπίστηκε ή άνάγκη ύπαρξης συγκεκριμένου μακροχρόνιου προγραμματισμού οικονομικής και κοινωνικής άνάπτυξης. Η προσπάθεια έκπόνησης ένός τέτοιου προγράμματος (μιά και δέν ύπήρχε σάν δεδομένο γιά τή ρυθμιστική μελέτη, όπως δέν ύπήρχε και οποιοδήποτε χωροταξικό σχέδιο της εύρύτερης περιοχής Άττικής-Βοιωτίας π.χ.) ξεκίνησε μέ πολύ καλούς οιωνούς, μέ τό αίρετό Δημοτικό Συμβούλιο του 1966. Και διακόπηκε άπότομα από τή δικτατορία. Τό νέο, διορισμένο, Δημοτικό Συμβούλιο, όχι μόνο δέν μπορούσε νά συλλάβει τό πρόβλημα, άλλά άντιμετώπιζε μέ φανερή έχθρότητα κάθε σωστή προσπάθεια έπίλυσής του. Σταμάτησε νά άνταποκρίνεται στις συμβατικές ύποχρεώσεις του (σέ πρώτη θέση τις οικονομικές) και έπιδίωξε νά τορπιλίσει μέ κάθε μέσο την όλοκλήρωση της μελέτης. Έτσι, μέσα στις άλλες γενικότερες άνυπέρβλητες δυσκολίες, και ό προγραμματισμός άνάπτυξης χρειάστηκε νά γίνει από τόν μελετητή, μέ τή βοήθεια μερικών ύφιστάμενων γενικών άντιμετωπίσεων του ΚΕ.Π.Ε.

Μεθοδολογία - έναλλακτικές λύσεις
Τό θέμα τών έναλλακτικών λύσεων δέν τό καταλάβαμε σάν παράθεση διαμετρικά άντίθετων προτάσεων σέ βασικά θέματα, από τις όποίες πρέπει - μέ κάποια διαδικασία - νά έπιλεγεί ή μία. Αύθαίρετη αύτή ή έπιλογή, θά λέγαμε, από όποιονδήποτε κι άν γίνει. Έκτός άν είναι άπόφαση φορέα που νά έχει την έπιθυμία και τή δυνατότητα νά πραγματοποιήσει τά σχεδιαζόμενα και προγραμματιζόμενα: δυνατότητα οικονομική, και διοικητική, και κοινωνική, και θεσμική, και πολιτική... Ποιός είναι αύτός σήμερα στην Ελλάδα;
Τις έναλλακτικές λύσεις τις θεωρούμε σάν μιά χρονική πορεία σέ ένα δρόμο που χαράζεται μέσα σέ συγκεκριμένα πολιτικά -οικονομικά-κοινωνικά πλαίσια. Χαράξαμε λοιπόν αύτό τόν δρόμο μέ βάση γενικές άρχές και τά δεδομένα της Θήβας, τό δυναμικό της περιοχής, τις διάφορες πιθανότητες έξέλιξης. Άφήνοντας την ίδια τή χρονική πορεία νά άποφασίζει.

Οί λύσεις που δόθηκαν
Οί βάσεις γιά τό όλο οικοδόμημα τών προτάσεων της μελέτης είναι οί έξής:
α) Δέν θά μεταφερθεί ή πόλη άλλού γιά νά δώσει τή δυνατότητα νά άνασκαφτεί τό ύπέδαφός της που έχει άρχαιολογικό ένδιαφέρον. Η νέκρωση της Καδμείας και ή δημιουργία νέου κέντρου της Θήβας άλλού μάς φαίνεται λύση τελείως άνέφικτη σήμερα, κοινωνικά και οικονομικά. Άν και βρίσκονται σίγουρα άρχαιολόγοι και πολεοδόμοι που θά τό έπιθυμούσαν. Διατηρούμε την καρδιά της Θήβας στην Καδμεία, έκεί που είναι σήμερα - και από έκατονταετίες - συγκεντρωμένη όλη ή κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης. Μέ την προσπάθεια νά ένταχθούν τά σημερινά και αύριανά άρχαιολογικά εύρήματα στή ζωή της σύγχρονης Θήβας, στό σύγχρονο κέντρο της πόλης.
β) Όλόκληρη ή δομή της Θήβας θά λαβαίνει άναγκαστικά ύπόψη αύτή την πρώτη, βασική έπιλογή. Στηριζόμενοι στούς ήδη ύφιστάμενους όδικούς άξονες της πόλης, και μέ σχετικά μικρές έπεκτάσεις και συμπληρώσεις, δημιουργούνται δύο κεντρικοί άξονες της πόλης. Οί άξονες αύτοί τέμνονται κάθετα στήν κορυφή της Καδμεί-

4

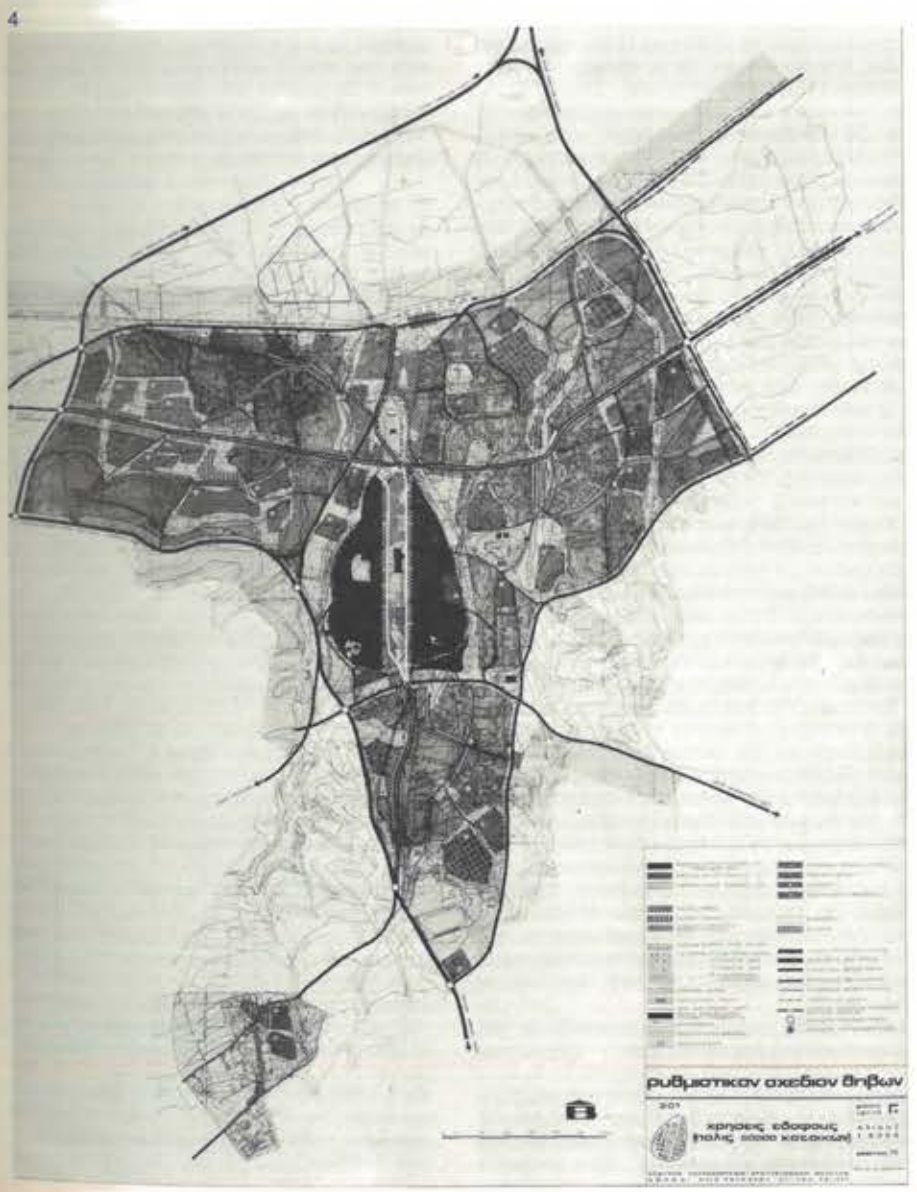

ας: ό ένας άπό τόν νότο πρός βορρά (κομμάτι τής παλαιάς έθνικής όδοϋ) καί ό άλλος άπό άνατολή πρός δύση (κομμάτι τής έπαρχιακής όδοϋ πρός Λιβαδειά καί Χαλκίδα). Πάνω στούς άξονες αύτούς συγκεντρώνεται φυσιολογικά ό κεντρικός κοινωνικός έξοπλισμός τής πόλης: «γραμμικά» στά ίσόγεια τών κτιρίων κατοικιών, καί «έκτατικά» σέ κάποιο μεγαλύτερο άνοιχτό χώρο, ένα γιά κάθε συνοικία, τό καθεαυτό κέντρο τής συνοικίας.
Πάνω στούς δύο διασταυρούμενους άξονες τής πόλης βρίσκονται, σέ έπαφή μέ τήν έπιμηκέστερη πλευρά τους, οί έπτά συνοικίες τής πόλης, πού δημιουργοϋνται άπό τίς ύφιστάμενες κτισμένες περιοχές (σημερινές γειτονιές) καί τά ένδιάμεσα άκτιστα έδάφη, μέ πληθυσμό περί τούς 10.000 ή καθεμιά.
Έτσι ύπολογίζουμε νά συμπληρωθοϋν μέ τήν πάροδο τοϋ χρόνου προγραμματισμένα τά κενά τοϋ οίκιστικοϋ ίστοϋ, νά άποκατασταθεί ή συνέχεια τής πόλης. Ή όργανωμένη δομή πού έπιδιώκεται νά όλοκληρωθεί σιγά σιγά, όχι μόνο άφήνει περιθώρια γιά έξελίξεις καί πρωτοβουλίες άνάλογα μέ τήν κατάσταση πού θά δημιουργεϊται μέ τόν καιρό, άλλά δίνει καί τή δυνατότητα παραπέρα έπέκτασης τής Θήβας. Νέες συνοικίες, μέ έπέκταση τοϋ βασικοϋ κυκλοφοριακοϋ σταυροϋ (πρός άνατολή, δύση καί νότο) πού «φέρει», όπως είπαμε, καί τίς κεντρικές κοινωνικές έξυπηρετήσεις.
γ) Ίδιαίτερη σημασία δίνεται στό νά έξασφαλιστοϋν άμεσα τά οίκόπεδα πού χρειάζονται στούς κατοίκους τής Θήβας γιά έκείνες τίς κατηγορίες κοινωνικοϋ έξοπλισμοϋ πού δέν στηρίζονται στόν βασικό νόμο τής κοινωνίας πού ζοϋμε: στό έπιχειρηματικό κέρδος.
Έτσι σημαντική θέση στή μελέτη παίρνει ό πλήρης κατάλογος άναγκών γιά έκπαίδευση, προσχολική πρόνοια καί πράσινο-άθλητισμό. Τά κτίρια θά οίκοδομοϋνται *όταν* ό αύξανόμενος πληθυσμός θά τά κάνει άναγκαία. Τά οίκόπεδά τους όμως πρέπει νά βρίσκονται δεσμευμένα άπό τώρα, γιατί μετά θά είναι άργά.
Τό ρυμοτομικό σχέδιο προσπαθεί νά πετύχει αύτή τήν έξασφάλιση οίκοπέδων μέ τόν καθορισμό ίδιαίτερων όρων δόμησης σέ όλα τά οίκόπεδα πού έπιλέχτηκαν γιά σχολεία κτλ. Έτσι, θά πρέπει νά έχει κανένας όλο τό οίκόπεδο γιά νά μπορεί νά χτίσει, ή θά ίσχύει συντελεστής δόμησης μικρότερος άπό άλλοϋ καί δέν θά μπορεί νά χτιστεί άλλο κτίριο άπό σχολείο. Μένει νά δοϋμε τήν έφαρμογή καί πρώτα άπό όλα τό πρόγραμμα έφαρμογής πού θά πρέπει νά έκπονηθεί μέ πρωτοβουλία τοϋ Δήμου.
δ) Ή μικροδομή τών περιοχών κατοικίας έχει σημαντική έπιρροή στήν καθημερινή ζωή τών κατοίκων. Μέ αύτή άσχολεϊται ίδιαίτερα τό ρυμοτομικό. Στήν Καδμεία όρίζονται λογικές διαστάσεις γιά άρτιότητα (πρόσοψη 10 μ., βάθος 15 μ., έμβαδό 200 τ.μ.) καί προτείνεται νά μήν ύπάρξουν παρεκκλίσεις. Δημιουργοϋνται έσωτερικές πλατεϊες στά πρόσφορα οίκοδομικά τετράγωνα, μέ τρόπο πού νά ξαναεμφανίζονται καί νά ένοποιοϋνται οί «άκάλυπτοι». Ό συντελεστής δόμησης μειώνεται στό 2,4 καί 2,1 (άπό 3,5!). Στήν ύπόλοιπη Θήβα προτείνονται έπίσης λογικές διαστάσεις γιά άρτιότητα (12,18, 300 ή 15,25, 400) ώστε νά πάψουν πιά νά ίσχύουν οί παρεκκλίσεις πού φτάνουν μέχρι 4, 4, 30!
Ίσως έτσι πραγματοποιηθεί κάποια ένοποίηση τών οίκοπέδων πού έχουν κατακερματιστεί μέ τά χρόνια, μέ διανομές άνάμεσα σέ άδέλφια, παιδιά καί συγγενείς. Τά ένοποιημένα, άνεκτών διαστάσεων, οίκόπεδα θά άποκτήσουν πρόσοψη στόν δρόμο καί κάποιο λογικό άκάλυπτο.
ε) Γιά τήν άντιμετώπιση τής οίκονομικής άδυναμίας τής Άρχαιολογικής Ύπηρεσίας νά άποκτά τούς χώρους πού τής χρειάζονται, στήν Καδμεία κυρίως, έγινε άπό τόν μελετητή σέ συνεργασία μέ τόν Δήμαρχο καί τόν πρόεδρο τοϋ Δημοτικοϋ Συμβουλίου μιά πρόταση: νά άφήνονται όλα τά ύπόγεια στήν Καδμεία άναγκαστικά άκτιστα καί νά παραχωροϋνται στήν Άρχαιολογική Ύπηρεσία. Έτσι θά μποροϋσαν σιγά σιγά νά δημιουργηθοϋν χώροι ένοποιημένοι, ύπόγειοι ώς πρός τούς δρόμους, ίσόγειοι όμως, λιαζόμενοι καί καλά άεριζόμενοι, άπό τή μεριά τοϋ έσωτερικοϋ τοϋ τετραγώνου. Είδική έπιτροπή τοϋ Ύπουργείου Πολιτισμοϋ μελετάει άκόμα τό θέμα (πού άνάλογό του βρίσκουμε καί στήν Έρέτρεια π.χ.) καί είναι νωρίς γιά νά ξέρουμε ποϋ θά καταλήξει.
στ) Πρέπει ίδιαίτερα νά τονιστεί ότι πολλοί «έραστές τής γραφικότητας» τών σημερινών συνοικιών (στή Θήβα καί σέ πολλές άλλες πόλεις) μέ τά μονόροφα καί τά διόροφα, ξεχνοϋν ότι αύτή ή «γραφική» εικόνα θά άλλάζει ριζικά, όσο φυτρώνουν μέ γρήγορους ρυθμούς τά τριόροφα, τετραόροφα, πενταόροφα. Οί άναλογίες κτισμένου μέ άκτιστο, ή κλίμακα, οί χώροι, θά άλλάξουν ριζικά, άν δέν παρθοϋν αύστηρότατα μέτρα, καί άμεσα. Τά μέτρα λοιπόν πού προτείνονται άπό τό ρυθμιστικό καί τό ρυμοτομικό («σχέδιο πόλεως») άποβλέπουν στό νά *διατηρήσουν άναλογικά* τή δομή τής Θήβας. Καί όχι νά χαλάσουν τήν ύφιστάμενη, γιατί αύτή χαλάει άπό μόνη της, κάθε μέρα. Νά σημειωθοϋν ίδιαίτερα τά έγκληματικά άποτελέσματα τοϋ διατάγματος γιά τά «πρό τοϋ 1923» καθώς καί τών παρεκκλίσεων άρτιότητας τών οίκοπέδων (4 μ. βάθος!).

4. Συνεργασία-συμμετοχή

Ή Θήβα είχε τήν τύχη, όπως είπαμε, νά έχει τό 1965-66 ένα αίρετό Δημοτικό Συμβούλιο πού κατάλαβε πολλά γιά τά προβλήματά της. Γι' αύτό κιόλας, πρώτος άπό όλους τούς Δήμους, έγινε φορέας τής άνάθεσης τοϋ ρυθμιστικοϋ του σχεδίου, άπό τούς δικούς του, διόλου άνθηρούς βέβαια, οίκονομικούς πόρους. Έτσι ή συνεργασία τών μελετητών μέ τήν αύτοδιοίκηση άρχισε άρμονικότατα. Μέ τή χούντα όμως, όλα αύτά σταμάτησαν.
Τά κοινωνικά προβλήματα (σάν αύτά πού άντιμετωπίζει ένα ρυθμιστικό σχέδιο π.χ.) χρειάζονται κοινωνική άντιμετώπιση καί όχι τεχνοκρατική. Ένα παράδειγμα μόνο γιά νά φανεί τί έννοοϋμε.
Όταν τό 1966 χρειάστηκε νά προταθεί άναστολή οίκοδομικών έργασιών στή Θήβα, γιά νά μπορέσει νά μελετηθεί σοβαρά καί ύπεύθυνα τό ρυθμιστικό σχέδιο, όργανώθηκαν άπό τόν Δήμο, σέ στενή συνεργασία μέ τούς μελετητές βέβαια, σειρά συγκεντρώσεων τών κατοίκων στή μεγάλη αίθουσα τοϋ Δημαρχείου γιά διάλογο. Έκεί, στίς όχι καί πολύ ήρεμες άλλά έξαιρετικά ένδιαφέρουσες συζητήσεις, έμφανίστηκαν καί οί έκλεγμένοι έκπρόσωποι τών οίκοδόμων τής πόλης, οί όποϊοι, άφοϋ κατατοπίστηκαν λεπτομερειακά στό θέμα, δήλωσαν μέσα σέ πραγματικά συγκινητική άτμόσφαιρα, πώς κατανοοϋν πλήρως τήν άνάγκη νά γίνει ή άναστολή καί ύποστηρίζουν τήν πρόταση τοϋ Δημοτικοϋ Συμβουλίου, γιά τό καλό τοϋ τόπου. Μόνο παρακαλοϋν νά έπισπευστοϋν οί μελέτες γιά νά μήν καταστραφοϋν όλότελα. Πραγματικά τό μέτρο σήμαινε γι' αύτούς άπόλυτη άνεργία!
Μετά, όταν ή χούντα διόρισε δικό της Δημοτικό Συμβούλιο άρχισε ό πόλεμος μέ τούς μελετητές καί τή μελέτη, μέ όλα τά μέσα. Κι όταν βρισκόταν κανένας σύμβουλος (διορισμένος βέβαια) καί καταλάβαινε τό συμφέρον τής πόλης καί προσπαθοϋσε νά συνεχιστεί ή μελέτη, ...δέν ύπήρχαν χρήματα, ή οί μελετητές (κυνηγημένοι άπό τή χούντα) ήταν ...«έκπρόθεσμοι».
Έτσι, ή συνεργασία, ή συμμετοχή τών κατοίκων τής Θήβας, μέ έπικεφαλής τήν έκλεγμένη της αύτοδιοίκηση έμεινε μιά καλή άρχή, κόπηκε άπότομα καί κυριάρχησε πάλι ό νόμος τής ζούγκλας.

5. Διαδικασίες άνοιχτές ή όχι;

Οί άνοιχτές διαδικασίες είναι δυνατές καί ώφέλιμες μόνο όταν ό φορέας τής μελέτης έχει προσπαθήσει καί καταφέρει (έστω καί λίγο) νά κινητοποιήσει τό κοινωνικό ένδιαφέρον καί συμφέρον.
Όταν, άντίθετα, τό κάθε άτομο άντιμετωπίζει τά θέματα αύτά μόνο του καί πρυτανεύει ό νόμος τής ζούγκλας (νά ψηλώσω έγώ παραπάνω τό σπίτι μου κι άς σοϋ κλέβω τόν ήλιο, νά πατήσω στό οίκόπεδο τοϋ γείτονα ή τοϋ Δήμου ή στόν δρόμο, καί άς ζημιώνω τούς άλλους...), τότε μόνον οί κλειστές διαδικασίες μποροϋν νά έξασφαλίσουν κάποια έλπίδα έπιτυχίας. Γιατί κάθε βιαστική «πληροφόρηση» δέν έξυπηρετεί παρά τούς άετονύχηδες καί όδηγεί σέ τετελεσμένα γεγονότα, άντίθετα μέ τό συμφέρον τής όλότητας. Ίδιαίτερα όταν, σέ μιά μελέτη πού διαρκεί ...πέντε χρόνια (αύτό ήταν τό άποτέλεσμα τών άντιδράσεων τοϋ χουντικοϋ Δημοτικοϋ Συμβουλίου - έργοδότη), είναι άδύνατο νά κρατιέται σέ ίσχύ διάταγμα γιά άναστολή δόμησης!
Οί άνοιχτές διαδικασίες είναι άπαραίτητες. Πρέπει όμως νά είναι μιά *δυναμική προσπάθεια* ένταξης τοϋ συνόλου τών ένδιαφερομένων στή διαδικασία έπισήμανσης καί κατανόησης τών προβλημάτων τής πόλης, καθώς καί στή διαμόρφωση καί έφαρμογή προτάσεων γιά τήν άντιμετώπισή τους. Δέν μπορεί νά είναι μιά παθητική, άπλή, άμεση κοινοποίηση κάθε σκέψης καί πρόθεσης!

6. Θέματα έφαρμογής

Οί προτάσεις τοϋ ρυθμιστικοϋ σχεδίου, γιά νά έφαρμοστοϋν, άπαιτοϋσαν, σάν πρώτο βήμα, νά τίς υίοθετήσει ή δημοτική άρχή καί νά ξεκινήσει όλόκληρη έκστρατεία γιά νά κατατοπιστοϋν καί πειστοϋν οί κάτοικοι. Όπότε θά ύπήρχαν όρισμένες έλπίδες νά άντιμετωπιστοϋν μερικά άπό τά οίκονομικά, θεσμικά, διοικητικά, πολιτικά, μικροπολιτικά κλπ. έμπόδια πού βάζει ή σημερινή έλληνική κοινωνική πραγματικότητα.
Είδαμε γιατί δέν έγινε τίποτα.
Τώρα, μέ τήν ύπαρξη τοϋ νέου, αίρετοϋ, Δημοτικοϋ Συμβουλίου, ύπάρχει πάλι ή δυνατότητα νά έφαρμοστοϋν όρισμένα θετικά μέτρα γιά τό άνέβασμα τής ποιότητας ζωής τών κατοίκων.
Οί διερευνήσεις καί οί προτάσεις τοϋ ρυθμιστικοϋ σχεδίου πρέπει νά βοηθήσουν νά έκπονηθεί ένα πρόγραμμα έφαρμογής καί νά έπιδιωχθεί ή πραγματοποίησή του, παρά τίς πασίγνωστες δυσκολίες. Ίσως μηχανισμοί σάν τή ΔΕΠΟΣ νά μποροϋσαν νά δράσουν θετικά, έστω καί στό έλάχιστο, πρός αύτή τήν κατεύθυνση.
Τό ρυμοτομικό, πού μόλις όλοκληρώθηκε, άποτελεί (μέ τή σημερινή άνυπαρξία θεσμοθετημένης έφαρμογής τοϋ ρυθμιστικοϋ) τό πιό άμεσο όργανο πραγματοποίησης σωστών άποφάσεων σχετικά μέ δρόμους, όρους δόμησης, σταδιακή βελτίωση τής δομής τής πόλης, έξασφάλιση τών άναγκαίων οίκοπέδων γιά σχολεία, παιχνιδότοπους κλπ. Γιατί τό ρυμοτομικό όχι μόνο στηρίχτηκε όλόκληρωτικά στίς βασικές προτάσεις τοϋ ρυθμιστικοϋ, άλλά, λαμβάνοντας ύπόψη τίς ένδιάμεσες έξελίξεις καί προχωρώντας τή μελέτη σέ κλίμακα 1:1000 (άντί 1:5000 τοϋ ρυθμιστικοϋ), προσάρμοσε τίς προτάσεις, κάνοντάς τες άπόλυτα ρεαλιστικές καί έφαρμόσιμες.

Χωροταξική καί ρυθμιστική μελέτη Βόλου

Θ. Παπαγιάννης καί συνεργάτες

1. Στοιχεία τῆς μελέτης

Ἡ ἀρχική σύμβαση γιά τήν ἀνάθεση τῆς μελέτης ὑπογράφτηκε στίς 9.2.1970 μεταξύ τῶν Δήμων Βόλου καί Ν. Ἰωνίας καί τοῦ Γραφείου «Θύμιος Παπαγιάννης καί συνεργάτες». Ὅταν ἐκδόθηκε τό Ν.Δ. 1262/72 «Περί Ρυθμιστικῶν Σχεδίων Ἀστικῶν Περιοχῶν» εἶχαν παραδοθεῖ ἐμπρόθεσμα καί ἐγκριθεῖ ἀπό τήν ἐπιτροπή παραλαβῆς τά τρία πρῶτα στάδια τῆς μελέτης: «Γενική θεώρηση», «Ἀνάλυση» καί «Προμελέτη». Ἡ μελέτη σταμάτησε μέ τήν ἔκδοση τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος. Σ' αὐτά τά τρία πρῶτα στάδια ἐργάστηκαν οἱ ἀρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης, Β. Κιζήλου, Σ. Κούλης, Μ. Μαντουβάλου, Ω. Προκοπίου καί Μ. Σιγαλοῦ-Μαυρίδου, ἡ κοινωνιολόγος Α. Μπαχαροπούλου-Κούλη καί ὁ οἰκονομολόγος Ι. Φαρατζῆς. Ἡ ἀμοιβή γι' αὐτά εἶχε ὁριστεῖ σέ 1.500.000 δραχμές.

Ἡ μελέτη ξανάρχισε στίς 6 Μαρτίου 1975 ὅταν ὑπογράφτηκε νέα σύμβαση μεταξύ τῶν δύο Δήμων καί τοῦ Γραφείου Μελετῶν. Οἱ νέες ὑποχρεώσεις καί ἐργασίες πού ἀναφέρονται σέ ποσοτική καί ποιοτική διεύρυνση τοῦ ἀντικειμένου τῆς μελέτης, ὁ χρόνος πού μεσολάβησε μεταξύ τῶν πρώτων καί τοῦ τελευταίου σταδίου τῆς μελέτης, καί ἡ ἐγκατάσταση τῶν αἱρετῶν Δημοτικῶν Συμβουλίων στούς Δήμους Βόλου καί Ν. Ἰωνίας ἔκαναν ἀπαραίτητη τήν ἀναθεώρηση τῆς πορείας καί τῶν συμπερασμάτων τῶν προηγούμενων σταδίων. Μέ πρόταση τῶν μελετητῶν, πού ἔγινε ἀποδεκτή ἀπό τά Δημοτικά Συμβούλια καί ἐπικυρώθηκε μέ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν, τό τέταρτο στάδιο διασπάστηκε σέ τρεῖς φάσεις:

α) Στήν πρώτη φάση (χρονική διάρκεια ἕξι μῆνες), ἀντιμετωπίστηκε ὅλη ἡ μελέτη ἀπό τήν ἀρχή - ἀκόμη καί τά στοιχεῖα τῆς ἀνάλυσης γιά τήν πόλη καί τήν περιοχή της - καί διατυπώθηκαν τά συμπεράσματα σέ δύο τεύχη: «Παρουσίαση τῆς πόλης καί τῆς περιοχῆς της» καί «Τό Ρυθμιστικό Σχέδιο - Πρόταση» μέ κείμενα καί σχέδια. Παραδόθηκαν ἀκόμη μιά σειρά ἀπό ἔγχρωμους χάρτες καί διαφάνειες.

β) Στή δεύτερη φάση (χρονική διάρκεια ἕξι μῆνες), ἡ μελέτη δόθηκε στή δημοσιότητα ἀπό τούς Δήμους σέ μιά προσπάθεια νά ἐνημερωθοῦν οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς γιά τήν ἔκταση καί τή σοβαρότητα κάθε προβλήματος. Στή φάση αὐτή ἔγινε ἡ κοινή ἐπεξεργασία τῶν προβλημάτων καί τῶν προτάσεων ἀπό τούς Δήμους, τίς δημόσιες ὑπηρεσίες, τούς μελετητές καί τούς τοπικούς φορεῖς· ἔγιναν ἐπίσης δημόσιες συζητήσεις καί παρουσιάσεις, καθώς καί ἀνακοινώσεις ἀπό τόν τοπικό τύπο.

γ) Στήν τρίτη φάση (χρονική διάρκεια τρεῖς μῆνες) ἐνσωματώθηκαν οἱ παρατηρήσεις πού προέκυψαν ἀπό τήν παραπάνω διαδικασία καί παραδόθηκε ἡ ὁριστική μελέτη στίς 10 Ἰουλίου 1976.

Τήν ὁμάδα μελέτης τοῦ τελευταίου σταδίου ἀποτέλεσαν οἱ Θ. Παπαγιάννης, Β. Κιζήλου, Ρ. Κλουτσινιώτη, ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι, ὁ Γ. Διαμαντόπουλος, σύμβουλος πολεοδόμος, ὁ Κ. Ζέκκος, κυκλοφοριολόγος, ὁ Κ. Σοφούλης, οἰκονομολόγος, ἡ Κ. Κλουτσινιώτη, γεωπόνος, ἡ Χ. Νικολιδάκη, γεωλόγος, ὁ Στ. Νέστωρ, νομικός σύμβουλος, καί ὁ Ε. Μπουροδῆμος, σύμβουλος σέ θέματα περιβάλλοντος. Σέ αὐτή τή φάση, ὑπεύθυνη γιά τή σύνταξη καί τή συγκρότηση τῆς μελέτης ἦταν ἡ Ρ. Κλουτσινιώτη.

Ἡ ἀμοιβή γιά τό στάδιο αὐτό εἶχε ὁριστεῖ ἀπό τήν ἀρχική σύμβαση σέ 1.000.000 δρχ. Ἡ νέα σύμβαση ὁρίζει καί συμπληρωματική ἀμοιβή 1.500.000 δρχ.

2. Στόχος τῆς μελέτης. Συνοπτική παρουσίαση τῶν προβλημάτων τῆς περιοχῆς

Στήν προσπάθεια νά συμβάλουμε μέ τό Ρυθμιστικό Σχέδιο στή διαμόρφωση, ὀργάνωση καί ἀνάπτυξη τοῦ χώρου τῆς πόλης καί τῆς περιοχῆς της - στό μέτρο πάντα τοῦ «δυνατοῦ» στό συγκεκριμένο σύστημα παραγωγῆς τοῦ περιβάλλοντος - διακρίναμε τρεῖς κατηγορίες προβλημάτων:

α) Αὐτά πού ἔχουν ἤδη προκύψει στήν περιοχή καί πού συνθέτουν τήν εἰκόνα τοῦ σημερινοῦ περιβάλλοντος: ὑποβαθμισμένο οἰκιστικό περιβάλλον, βασικές ἐλλείψεις στίς ἀπαραίτητες κεντρικές λειτουργίες, βιομηχανικές καί λιμενικές ἐγκαταστάσεις διάσπαρτες, ἐπιδείνωση τῆς μόλυνσης ἀπό λύματα στό λιμάνι καί τόν Παγασητικό κόλπο, διάφορες ἀλλοιώσεις στό τοπίο, τή χλωρίδα καί πανίδα, τίς καλλιέργειες κλπ.

β) Αὐτά πού θά προκύψουν ἀπό μιά «φυσιολογική» - χωρίς εἰδική κρατική παρέμβαση - ἀνάπτυξη τῆς πόλης καί τῆς περιοχῆς της: ἐπέκταση τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τοῦ λιμανιοῦ, δημιουργία σχολῶν ἀνώτερης καί ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, πολιτιστικές δραστηριότητες, παροχή συμπληρωματικῶν ὑπηρεσιῶν, παραθερισμός, τουρισμός κλπ.

γ) Αὐτά πού μπορεῖ νά προκύψουν ἀπό τόν κρατικό προγραμματισμό - ὅταν καί ἄν διατυπωθεῖ συνολικά ἤ ἀλλιῶς γιά ἐπιμέρους δραστηριότητες - γιά τήν τόνωση τῆς περιοχῆς: κέντρο διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, σημαντικό ἀστικό βιομηχανικό κέντρο, τουριστικές δραστηριότητες στίς ἀκτές τοῦ Παγασητικοῦ καί τό Πήλιο, γεωργική πολιτική κλπ.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού ἔχουν προκύψει καθώς καί ἡ διερεύνηση γιά τίς δυνατότητες πού ἔχει ἡ περιοχή - ἡ «χωρητικότητα» θεωρεῖται στοιχεῖο τοῦ τεχνητοῦ περιβάλλοντος πού σχετίζεται ἄμεσα μέ τίς οἰκονομικές καί κοινωνικές δομές - νά δεχτεῖ τίς νέες ἤ συμπληρωματικές δραστηριότητες, ἀποτελοῦν τούς στόχους τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου.

Ἡ πρωτοβουλία γιά τήν ἀνάθεση τῆς μελέτης ξεκίνησε τό 1966 ἀπό τοπικούς παράγοντες καί τά Δημοτικά Συμβούλια. Δέν μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος εἶχε φτάσει σέ τέτοιο βαθμό πού νά καθιστᾶ ἀναγκαία τή «ρύθμιση» τοῦ χώρου. Τό αἴτημα γιά ἀποκέντρωση - δηλαδή συγκέντρωση δραστηριοτήτων γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς περιφέρειας - πρέπει νά ἦταν τό κίνητρο γι' αὐτή τήν πρωτοβουλία. Ἡ ὕπαρξη Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου θά χρησίμευε γιά μέσο προβολῆς τῆς πόλης καί θά «καθιέρωνε» κάποιες χρήσεις γῆς, ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιά τήν ἔλξη τοῦ κεφαλαίου (βιομηχανικές καί τουριστικές ἐπιχειρήσεις), ἐνῶ παράλληλα καί σάν συνέπεια πιά θά ἀναπτυσσόταν καί ὁ τριτογενής τομέας. Ὁ ἴδιος λόγος πρέπει νά ὥθησε τούς ἴδιους τοπικούς παράγοντες καί τό 1969 ὅταν ἔγινε ἡ πρόσκληση γιά τήν ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος.

Ἡ ραγδαία «φανερή» ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος μέ τά ἀπόβλητα τῆς βιομηχανικῆς ζώνης τοῦ Βόλου, τῶν βιομηχανικῶν μονάδων τῆς Κάρλας, τά οἰκιακά ἀπόβλητα τῆς παραλιακῆς οἰκιστικῆς περιοχῆς (περιοχή πολυκατοικιῶν), τά προβλήματα πού δημιουργεῖ τό ἐργοστάσιο τῆς ΑΓΕΤ κλπ. εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἐξελίξεων τῆς τελευταίας ἑξαετίας (1970-1976).

3. Θέματα μεθοδολογίας

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετωπίσαμε τή μελέτη καί οἱ προτάσεις πού διατυπώσαμε ξεκινοῦν ἀπό τή θέση πού ἔχουμε ἀπέναντι στά προβλήματα τοῦ ἀστικοῦ χώρου καί στίς δυνατότητες πού ὑπάρχουν σήμερα στήν Ἑλλάδα σχετικά μέ τόν ἔλεγχο τῆς ἀνάπτυξής του.

Ὁ σχεδιασμός πού προτείνεται στηρίζεται στή διερεύνηση τῶν ὁρίων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στή βασική ἀντίφαση, ἀντίφαση πού εἰσάγεται ἀπό τή στιγμή πού προσπαθεῖ νά ἐπέμβει κανείς στή διαμόρφωση τοῦ χώρου: συλλογικό συμφέρον - ἰδιωτικά συμφέροντα. Τά οὐσιαστικά στοιχεῖα πού ἐντοπίσαμε μέσα σ' αὐτά τά ὅρια εἶναι:

α) Ἡ διατύπωση τοῦ προγραμματισμοῦ. Ὁ προγραμματισμός τῶν δραστηριοτήτων γιά κάθε χῶρο θά ἔπρεπε νά καθορίζεται ἀπό τίς ἐπιλογές ἀνάπτυξης πού κάνει ἡ ἑκάστοτε πολιτική ἐξουσία, ἡ ὁποία καί ὀφείλει νά τίς διατυπώνει. Ἀπό κεῖ καί πέρα, ὁ σχεδιασμός - δηλαδή ἡ χωροθέτηση τῶν δραστηριοτήτων - δέν προκύπτει ἀπό τή θεωρία τῶν χιλιάδων ἐναλλακτικῶν λύσεων καί τῆς δῆθεν ἐπιλογῆς τους ἀπό «ἐπιτροπές», ἀλλά εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν διαδικασιῶν πού ὑπάρχουν στή βάση τῆς παραγωγῆς τοῦ περιβάλλοντος. Ἐπειδή στή συγκεκριμένη περίπτωση κανένας προγραμματισμός δέν ἔχει διατυπωθεῖ, ἔγινε προσπάθεια νά ἐντοπιστοῦν οἱ διάφοροι παράγοντες καί ἐξετάστηκε ὁ πιθανός βαθμός συμμετοχῆς τους στήν ἐξέλιξη τῆς πόλης καί τῆς περιοχῆς. Προέκυψε ἔτσι τό περίγραμμα τῶν πιθανῶν μελλοντικῶν δραστηριοτήτων, πού στή χωροθέτησή τους δέν ἀποκλείονται ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη, ἀλλά ἀντίθετα ἐξετάζονται σέ μιά χρονική πορεία ἀνάπτυξης, πορεία κατά τήν ὁποία τό Ρυθμιστικό Σχέδιο πρέπει νά ἔχει τή δυνατότητα καί τήν εὐελιξία νά προσαρμόζεται. Ἡ χωροθέτηση τῶν δραστηριοτήτων στηρίζεται στή γνώση τῶν δυνατοτήτων πού ἔχει ἡ περιοχή μελέτης - στή χωρητικότητά της - καί τή σχέση κάθε προτεινόμενης δραστηριότητας μέ αὐτές πού ὑπάρχουν ἐκεῖ.

β) Ἡ συγκρότηση τοῦ ἀστικοῦ χώρου. Τό κύριο χαρακτηριστικό πού συνθέτει τόν τρόπο παραγωγῆς τοῦ κτιστοῦ περιβάλλοντος στή χώρα μας εἶναι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία - κινητή ἤ ἀκίνητη. Ἔτσι ὁ χῶρος εἶναι ἀντικείμενο συναλλαγῆς καί ἐκμετάλλευσης. Παράλληλα προβάλλεται ἡ ἰδεολογία τοῦ ἐμπορεύματος γιά τήν κατανάλωσή του, ἐνῶ ἡ ἀπόκτησή του σημαίνει κοινωνική καί οἰκονομική ἐξασφάλιση γιά τά μεγαλύτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔτσι γιά τή συγκρότηση τοῦ χώρου προτείνονται κίνητρα πού θά ὠθήσουν τήν ἰδιωτική πρωτοβουλία νά ἀναλάβει ἐνέργειες πρός τήν ἐπιθυμητή κατεύθυνση. Τά προβλήματα «ἀναπλάσεων-ἐξυγιάνσεων» ἀντιμετωπίζονται μέ αὐτό τό πνεῦμα, μέ περιοριστικές προτάσεις καί εἰδικά μέτρα γιά τούς κατοίκους μή ἰδιοκτῆτες κάθε περιοχῆς. Ἐπισημαίνουμε βέβαια πώς δέν ἀντιμετωπίζεται μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια τό πρόβλημα τῆς παροχῆς «φτωχῆς στέγης» καί τό πρόβλημα τῶν «αὐθαιρέτων». Τό πρόβλημα αὐτό μπορεῖ νά ἀντιμετωπιστεῖ μόνο μέ εἰδική στεγαστική πολιτική τοῦ κράτους (ἐπιδοτήσεις, δάνεια κλπ.).

γ) Ἡ δημιουργία τῆς ἀναγκαίας ὑποδομῆς σέ κεντρικές λειτουργίες, δίκτυα, εἰδικές χρήσεις. Πρόκειται γιά ἐπεμβάσεις πού εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀρχίσουν νά κλιμακώ-

1
2

1.
Γενική άποψη.

2.
Κατευθύνσεις ανάπτυξης. Περιοχή ελέγχου.

3.
Χρήσεις και λειτουργίες. Περιοχή ρυθμιστικού σχεδίου.

νονται άμέσως γιατί επιλύουν προβλήματα που έχουν ήδη προκύψει. Στό πρόγραμμα που προτείνεται γιά άμεση εφαρμογή κρίνεται απαραίτητη ή απόκτηση όλων των εκτάσεων που είναι αναγκαίες τώρα ή θά καταστούν αναγκαίες στην πορεία. Παρ' όλο που γιά τή χωροθέτηση των λειτουργιών αυτών χρησιμοποιήθηκαν όλες οί έκτάσεις Δήμων, Δημοσίου και ΝΠΔΔ που υπάρχουν στην περιοχή, ή πραγματοποίηση του προγράμματος αντιμετωπίζει μιά ουσιαστική δυσκολία: το κόστος της άστικης γης, γι' αυτό και είναι αναγκαίο νά χαραχθεί ειδική κρατική πολιτική.

4. Θέματα φορέων και διαδικασίας

Όπως προαναφέρθηκε, υπήρξε μιά πλατιά συνεργασία - στά επίπεδα του έντοπισμού των προβλημάτων και των προτάσεων - με τούς τοπικούς φορείς. Δύο είναι οί κυριότεροι λόγοι που κατά τή γνώμη μας συνέβαλαν σ' αυτό:

α) το γενικότερο πολιτικό κλίμα του τελευταίου χρόνου και

β) το ότι ό φορέας της μελέτης τυπικά και ουσιαστικά ήταν οί Δήμοι.

Ό δεύτερος αυτός λόγος σχετίζεται απόλυτα μέ τόν πρώτο, ενέχει όμως και αυτόνομο χαρακτήρα. Ή τοπική αυτοδιοίκηση μέ τίς ανοικτές συνεδριάσεις της είναι όπωσδήποτε πιό κοντά στά προβλήματα του τόπου από τή δημόσια κλειστή υπηρεσία.

Ένας τρίτος λόγος που συνέβαλε ουσιαστικά στην αρχή αυτής της διαδικασίας υπήρξε το θέμα που δημιουργήθηκε στην πόλη από την εκεί εγκατάσταση της νέας μονάδας τσιμέντων της ΑΓΕΤ. Οί αντιδράσεις που προκλήθηκαν είχαν σάν αποτέλεσμα τή δραστηριοποίηση - άκόμη και τή δημιουργία νέων - φορέων των κατοίκων, που μετά πήραν μέρος στίς διαδικασίες μελέτης του Ρυθμιστικού Σχεδίου. Ή ενημέρωση του κοινού έγινε από δημοσιεύματα στόν τοπικό τύπο (ανακοινώσεις γιά συνεδριάσεις, ανοικτές συζητήσεις, θεωρητικά κείμενα, γενικές και ειδικές προτάσεις), από ανοικτές συνεδριάσεις των Δημοτικών Συμβουλίων και από δημόσιες συζητήσεις που οργανώθηκαν γι' αυτό το θέμα. Παράλληλα, σέ όλη τή διάρκεια της μελέτης, συζητήθηκαν ανοικτά όλα τά θέματα που προέκυψαν στό μεταξύ (εγκύκλιος του Υ.Δ.Ε. γιά ένταξη «αύθαιρέτων» κλπ.).

Γενικά ή έμπειρία από αυτή τή συνεργασία είναι θετική. Δέν παραβλέπουμε τή δυσκολία που παρατηρήθηκε στό νά έρθει κανείς σέ έπαφή μέ τό εύρύτερο κοινό. Ή διαδικασία γιά την «εύαισθητοποίηση» των άνθρώπων στίς γειτονιές είναι όπωσδήποτε διαδικασία επίπονη και χρονοβόρα, δέν μπορεί νά έξαντληθεί - ούτε κάν νά άρχίσει πολλές φορές - σέ ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα (1½ χρόνος). Παράλληλα διατυπώθηκαν διαφορετικές άπόψεις που έκφράζουν τά συγκρουόμενα συμφέροντα των διαφόρων όμάδων που συναποτελούν το σύνολο των κατοίκων της πόλης. Το γεγονός αυτό μάς βοήθησε, νομίζουμε, νά κατανοήσουμε και νά υποστηρίξουμε θέσεις που καλύπτουν τά συμφέροντα του μεγαλύτερου μέρους των κατοίκων.

Μιά πολύ θετική συμβολή θά ήταν κατά τή γνώμη μας ή έγκατάσταση μιάς μόνιμης υπηρεσίας στούς Δήμους γιά την έφαρμογή του Ρυθμιστικού Σχεδίου. Ή συνεχής ενημέρωση και άνταλλαγή άπόψεων γιά αυτά τά θέματα μπορεί νά άποτελέσει άντικείμενο διεκδίκησης των κατοίκων και των φορέων τους από την πολιτεία.

3

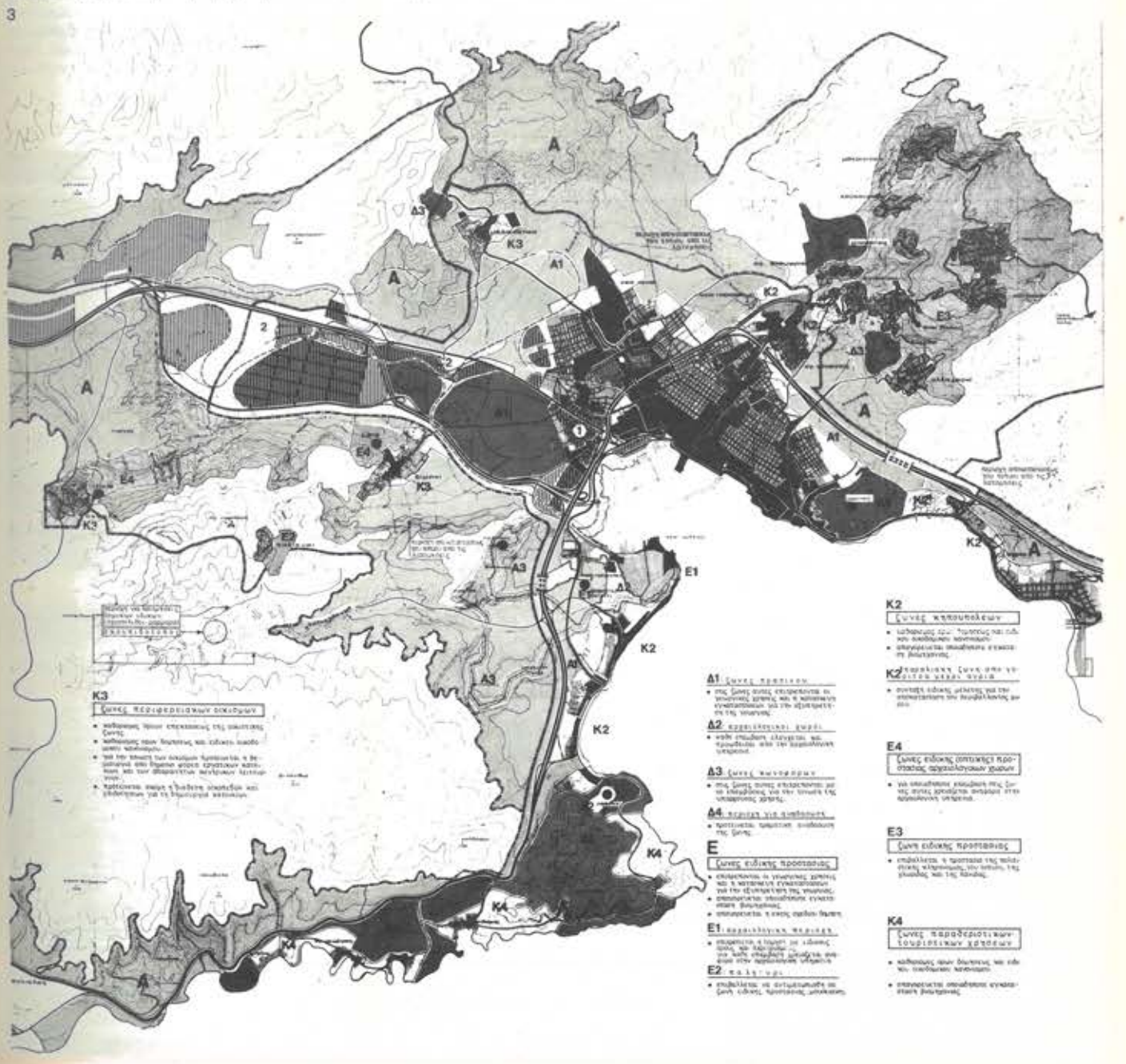

Μελέτη ρυθμιστικοῦ σχεδίου Πτολεμαΐδας

Ὁμάδα μελέτης: Ν. Καλογερᾶς, ἀρχιτέκτων, Σπ. Ἀμούργης, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος,
Α. Λεγάκις, πολιτικὸς μηχανικὸς - συγκοινωνιολόγος, Α. Γεωργακούδη, ἀρχιτέκτων,
Τ. Πεταλωτής, οἰκονομολόγος, Α. Μαρούλης, οἰκονομολόγος, Κ. Σπινέλλη, κοινωνιολόγος,
Ι. Παπαδόπουλος, μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός, Ι. Βασιλείου, τοπογράφος μηχανικὸς

1. Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε τὸ 1970 ἀπὸ τὸ Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Κοζάνης. Ἡ ἀμοιβή της ἦταν 700.000 δρχ. καὶ ἡ διάρκειά της τρία χρόνια.

2. Τὸ κυριότερο πρόβλημα τῆς πόλεως ἦταν ἡ ἀπότομη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ οἱ συνέπειες ποὺ δημιούργησε. Δηλαδὴ ἀπὸ ἕνα ἀγροτικὸ κέντρο συγκεντρώσεως δημητριακῶν ἔγινε βιομηχανικὴ πόλη μὲ ἀπαιτήσεις ἀστικοῦ κέντρου.

Ἡ τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ ὑποδομὴ τῆς πόλεως δὲν ἀνταποκρίνονταν στὶς σημερινὲς ἀπαιτήσεις τῶν κατοίκων.

Τὸ πρῶτο θέμα λοιπὸν ἦταν ἡ μελέτη τῆς προσαρμογῆς τῆς δομῆς στὰ σημερινὰ δεδομένα καὶ ἡ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τοῦ οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος.

Τὸ δεύτερο θέμα ἦταν ἡ πρόβλεψη τῶν μελλοντικῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως.

Στὴ διαμόρφωση τῆς πόλεως ὡς τὸ 1970 ἐπέδρασε ἀρνητικὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλη ἡ ἀνοικοδόμηση ἔγινε σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας γιὰ τὴν κατανομὴ τῶν οἰκοπέδων ἀπὸ τὸ 1922 καὶ μετά, καὶ ὅτι τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς πόλεως ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων ἀργότερα δὲν ἔλαβε ὑπόψη του τὶς συνθῆκες τοῦ προηγούμενου σχεδίου. Ἔτσι παρατηρεῖται μιὰ τρομακτικὴ ἀσυνέπεια μεταξὺ τοῦ ἤδη διαμορφωμένου χώρου καὶ τοῦ νομοθετημένου σχεδίου πόλεως.

Ἡ μελέτη προγραμματίστηκε ἀπὸ τὴν Υ.Π.Α.Β.Ε. τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ μετὰ τὴν ἵδρυση τῆς Ὑπηρεσίας (1966) καὶ ὅταν διαπιστώθηκε ἡ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Πτολεμαΐδα. Ἐπίσης, γιατὶ οἱ πιεστικὲς ἀνάγκες γιὰ τὴ βελτίωση τῶν ἔργων ὑποδομῆς ἐπέβαλαν τὴν ἐκπόνηση ρυθμιστικοῦ σχεδίου πρὶν προχωρήσουν ἐπιμέρους μελέτες βελτιώσεως τῶν ἔργων ὑποδομῆς (ἀποχέτευση, ὕδρευση καὶ ὁδοποιΐα).

3. Ἡ μεθόδευση τῆς μελέτης ἀκολούθησε τὴν κλασικὴ σειρὰ τῆς ἐπιτόπιας συλλογῆς στοιχείων, ἐπεξεργασίας καὶ διαπιστώσεως προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων τοῦ κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ φυσικοῦ χώρου. Ἐξετάστηκαν οἱ μελλοντικὲς προοπτικὲς καὶ τέθηκαν ἱεραρχικὰ οἱ στόχοι τοῦ σχεδίου.

Γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῶν στόχων καὶ τὴν ποσοτικοποίηση τῶν μεγεθῶν ἔγινε πάλι ἐπιτόπια δειγματοληπτικὴ ἔρευνα τῶν κοινωνικῶν διαθέσεων καὶ ἀντιδράσεων, καθὼς καὶ συγκριτικὴ μελέτη προσδιορισμοῦ μέτρων καὶ σταθερῶν γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ μεγεθῶν ἀπὸ ἄλλα παραδείγματα ἑλληνικῶν πόλεων, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Νότιας Ἰταλίας (ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπάρχει ἔλλειψη παραδεκτῶν πολεοδομικῶν προτύπων στὴν Ἑλλάδα).

Ὁ προγραμματισμὸς σύμφωνα μὲ τὶς προδιαγραφὲς τῆς συμβάσεως ἀνατέθηκε στὸν μελετητή. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἐπιτροπὴ Παρακολουθήσεως καὶ Παραλαβῆς τῆς μελέτης ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ὑπηρεσιακοὺς τοπικοὺς ἐκπροσώπους, ὑπάρχει μιὰ σχετικὴ εἰσαγωγὴ (input) ἐπιμέρους προγραμμάτων καὶ κατευθύνσεων.

Βασικὰ ἔλειπε τὸ χωροταξικὸ πλαίσιο τὸ ὁποῖο ἀναγκαστικὰ ἐξετάστηκε ἀπὸ τοὺς μελετητὲς στὸ στάδιο τῆς προμελέτης.

Τὸ χωροταξικὸ σχέδιο καὶ πλαίσιο προγράμματος τῆς εὐρύτερης περιοχῆς εἶναι τὸ ἀναγκαιότερο στοιχεῖο ποὺ πρέπει νὰ προϋπάρχει καὶ νὰ δίνεται στὸν μελετητὴ μιᾶς ρυθμιστικῆς μελέτης. Ἐπίσης ἀναγκαῖο εἶναι τὸ κτηματολόγιο καὶ τὰ ἀκριβῆ τοπογραφικὰ τοῦ ἐγκεκριμένου σχεδίου μιᾶς πόλεως.

4. Ἡ Ἐπιτροπὴ Παρακολουθήσεως καὶ Παραλαβῆς τῆς μελέτης ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὸν Δήμαρχο τῆς πόλεως (πρόεδρο τῆς ἐπιτροπῆς), ἕναν ἐκπρόσωπο τῆς Διευθύνσεως Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ νομοῦ, ἕναν ἐκπρόσωπο τοῦ Γραφείου Χωροταξίας καὶ Προγραμματισμοῦ τῆς Υ.Π.Α.Β.Ε. καὶ ἕναν ἐκπρόσωπο τοῦ Ὑπουργείου Βορείου Ἑλλάδος. Ἡ συνεργασία διευρύνθηκε καὶ πρὸς ἄλλους δημόσιους καὶ ἰδιωτικοὺς φορεῖς.

1

2

3

4

Ἡ σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς ἀπὸ τοπικούς παράγοντες ἦταν ἱκανοποιητικὴ ἐπειδὴ ἀκριβῶς γνώριζαν τὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς καὶ κατεύθυναν τὴν ἐργασία σὲ συγκεκριμένα προβλήματα-θέματα.

5. Ἡ διαδικασία τῆς μελέτης ἦταν ἀνοικτὴ καὶ μάλιστα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπαφὲς μὲ τοὺς ἰδιῶτες μέσα ἀπὸ δειγματοληπτικὲς ἔρευνες, ἔγινε ἀνοικτὴ συζήτηση στὸ Δημαρχεῖο σὲ δύο φάσεις, ὅπου κυρίως συμμετεῖχαν ὅλοι οἱ ἰδιῶτες τεχνικοὶ τῆς πόλεως.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν συζητήσεων ἦταν ἐποικοδομητικὰ καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα διορθωτικὰ γιὰ τὶς ἀπόψεις τῶν μελετητῶν. Ἡ ἀνοικτὴ διαδικασία ὀφείλεται, συμπτωματικά, στὴν κατανόηση ποὺ ἔδειξαν οἱ τεχνοκράτες-ὑπάλληλοι τῶν ὑπηρεσιῶν οἱ ὁποῖοι ἔτυχε νὰ πιστεύουν στὴ συμβολὴ τῶν δημοτῶν.

6. Τὸ πρῶτο σημεῖο ὅπου ἡ μελέτη βοήθησε ἦταν στὴν ἐκπαίδευση ὅλων τῶν ὑπηρεσιακῶν παραγόντων σὲ θέματα πολεοδομίας, δηλαδὴ λειτουργίας καὶ δομῆς τοῦ χώρου, καθὼς καὶ στὸν προγραμματισμὸ ἔργων.

Στὸ ἀντικείμενο ὅμως τῆς μελέτης, δηλαδὴ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, ἀναμφισβήτητα ἡ μελέτη χρησίμευσε καὶ θὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴν προώθηση ἐπιμέρους προγραμμάτων καὶ ἔργων μὲ σημαντικὰ ὀφέλη ἀπὸ οἰκονομίες στὴν ἐκτέλεσή τους. Δηλαδὴ ὁ καθορισμὸς στόχων, πλαισίων καὶ ποσοτικῶν μεγεθῶν ἀποτελεῖ προδιαγραφὴ γιὰ πάρα πολλὰ θέματα καὶ ἔργα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν Δῆμο καὶ τὴ Νομαρχία (μελέτη καὶ ἔργα ἀποχετεύσεως, ὁδοποιΐας, κτιριακὰ ἔργα κλπ.).

Ἡ μελέτη βρίσκεται στὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων καὶ μόλις ἐγκριθεῖ ἡ Ζώνη Ἐλέγχου τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου θὰ προωθηθεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ διατάγματος τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου.

7. α) Μιὰ ρυθμιστικὴ μελέτη πρέπει νὰ γίνεται μὲ προδιαγραφές, κυρίως ὡς πρὸς τοὺς στόχους ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ χωροταξικὸ τῆς περιοχῆς.

β) Ἡ μελέτη πρέπει νὰ παρακολουθεῖται μὲ «ἀναθέσεις ἐπιβλέψεως» στὸ στάδιο ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος ἀλλὰ καὶ στὴν ἐφαρμογή της ἀπὸ τὸν μελετητὴ (ἀξιοποίηση γνώσεων ποὺ ἔχουν ἀποκτηθεῖ γιὰ τὴν περιοχὴ καὶ συνέχεια-συνέπεια στὴ μελέτη).

γ) Οἱ προσδοκίες καὶ στόχοι τῶν ρυθμιστικῶν μελετῶν πρέπει νὰ εἶναι στενὰ δεμένοι μὲ τὶς «δυνατότητες ἐφαρμογῆς», δηλαδὴ τὸ νομικὸ καὶ οἰκονομικὸ πλαίσιο τοῦ χώρου. Εἶναι ἀπαράδεκτο ἡ μελέτη τῆς «Χ» πόλεως 10.000 κατοίκων, ὅσο σωστὴ καὶ νὰ εἶναι ἡ θεωρητική της θέση, νὰ χρειάζεται γιὰ τὴν ἐφαρμογή της πλήρη ἀναθεώρηση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τοῦ νομοθετικοῦ πλαισίου, δηλαδὴ προτάσεις ποὺ ἀνήκουν στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐθνικοῦ χωροταξικοῦ.

5

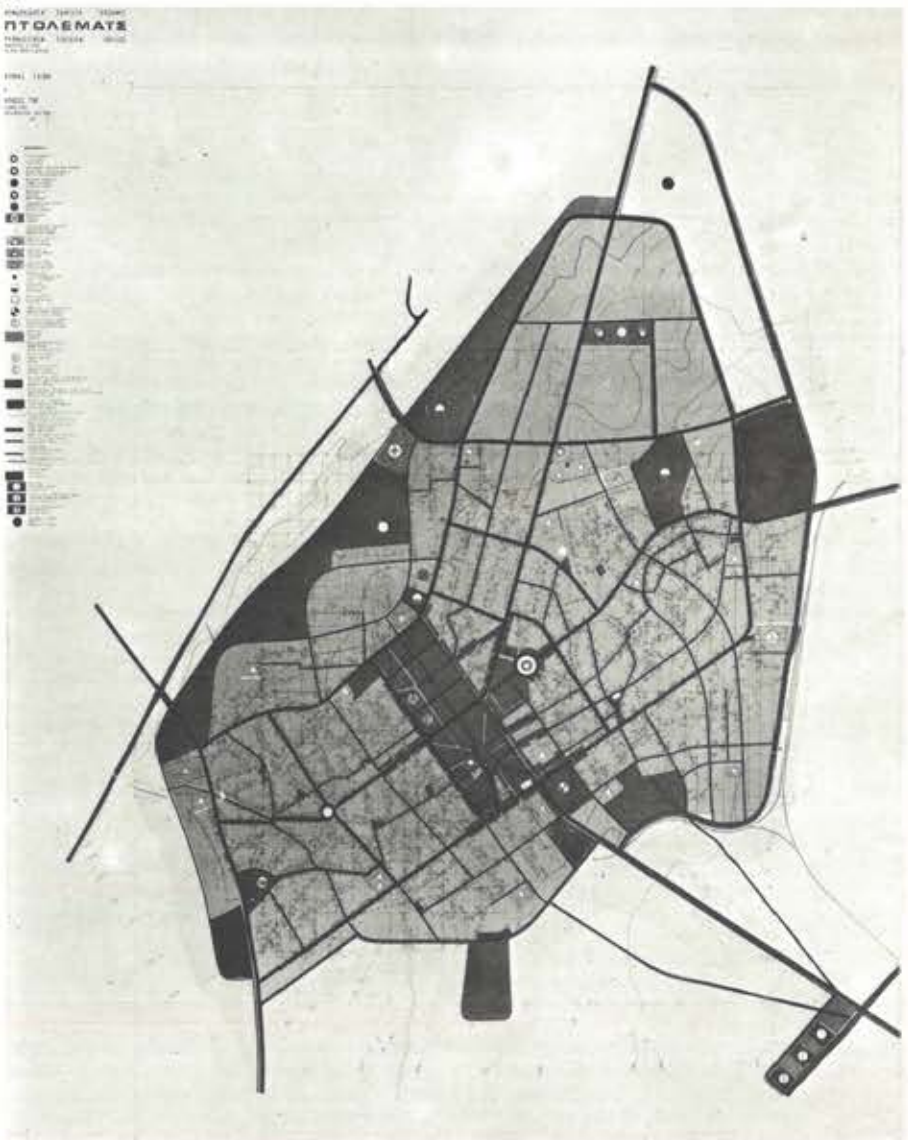

1.
Περιοχὴ κέντρου.

2-4.
Περιοχὴ κατοικίας.

5.
Ρυθμιστικὸ σχέδιο.

Μελέτη ανάπτυξης παραμεθόριας περιοχής Πωγωνίου-Κονίτσης-Ζαγορίου-Μετσόβου

ΥΔΡΕΜ ΕΠΕ (50%), Γραφείο Μελετών Ν.Άγιοβλασίτη - Ι.Μπαντέκα (25%), Γραφείο Μελετών Πατέλλη (25%)

Η μελέτη ανατέθηκε το 1973 από το Υπουργείο Εσωτερικών. Η αμοιβή της ήταν 3 έκατ. δρχ., και ολοκληρώθηκε το 1976.

Η μελέτη άφορά την προσπάθεια ανάπτυξης της παραμεθόριας περιοχής της Ηπείρου. Η περιοχή, από τις περισσότερο καθυστερημένες στη χώρα, περιλαμβάνει συνολικά 202 κοινότητες με 48.000 κατοίκους και έκταση, με έντονα ορεινό χαρακτήρα, 3,7 έκατ. στρέμματα.

Στην ανάγκη έκπόνησης της μελέτης οδήγησαν δύο κυρίως διαπιστώσεις. Πρώτα η διαπίστωση της δραματικής μείωσης του πληθυσμού της περιοχής στο διάστημα μεταξύ των απογραφών του 1961 και 1971. Ο πληθυσμός στη δεκαετία 1960-70 ελαττώθηκε κατά 28% περίπου. Το φαινόμενο αύτης της μεγάλης πληθυσμιακής μείωσης παίρνει άκόμη μεγαλύτερες διαστάσεις με τα συμπεράσματα στα οποία όδηγεί η μελέτη της εικόνας των μεταβολών στην πυραμίδα των ηλικιών του πληθυσμού της περιοχής, η οποία εμφανίζει διαστολή προς τις μεγάλες ηλικίες, ελαχιστοποίηση στις προεφηβικές και συστολές στο φάσμα των ηλικιών του ενεργού πληθυσμού. "Αν η κατάσταση αύτη συνεχιστεί με τον ίδιο ρυθμό, σε χρονικό διάστημα μιάς περίπου γενιάς, ο τόπος θα έχει ερημωθεί.

Δεύτερη διαπίστωση είναι η έγκατάλειψη της γης. "Ενα στοιχείο, για την έκτίμηση της κατάστασης αύτης είναι και η έκταση της «γης που σχολάζει», η οποία έκτιμάται ότι καλύπτει περίπου το 50% της γεωργικής γης, δηλαδή έκταση 130.000 στρεμμάτων περίπου.

"Ετσι γίνεται φανερό πώς τα βασικά μεγέθη της περιοχής, ο πληθυσμός, το εισόδημα και η γη, βρίσκονται σε δυσμενή εξελικτική πορεία.

Τα διαπιστωμένα αύτα σημαντικά γεγονότα συναρτώνται και με την υποβάθμιση που παίρνει η γεωργία στην κλίμακα της άξίας των οικονομικών πηγών, που διαμορφώνεται στη συνείδηση των κατοίκων της περιοχής για την επιδίωξη ενός λογικού και σταθερού οικογενειακού εισοδήματος.

Οι βαθύτερες αίτιες της κρίσιμης αύτης κατάστασης που εμφανίζει η παραμεθόρια αύτη περιοχή θα πρέπει να αναζητηθούν, πέρα από τις περιπέτειες των πολέμων κυρίως, και στις παρενέργειες του είδους της ανάπτυξης που χαρακτηρίζει μεταπολεμικά και τον εθνικό, αλλά και τον εύρύτερο οικονομικό και κοινωνικό χώρο στον οποίο εντάσσεται η περιοχή της μελέτης.

"Ενα αίτιο επίσης που δεν πρέπει να υποτιμηθεί είναι η επίμονη υποτίμηση της σημασίας της ορεινής οικονομίας στον προγραμματισμό του αναπτυξιακού σχεδιασμού της χώρας.

Η λύση ενός προβλήματος με τέτοιες διαστάσεις, το οποίο είναι συναρτημένο όχι μόνο με την ιδιομορφία της ελληνικής γης και τη φύση των ανθρώπων της, αλλά και με γενικότερους παράγοντες, είναι φανερό πώς δεν μπορεί να είναι ούτε απλή ούτε εύκολη.

Δυσκολίες στη διερεύνηση και αναζήτηση μιάς λύσης υπήρξαν πολλές. Από το μεγάλο πλήθος των μεγεθών που συνθέτουν την εικόνα της περιοχής, και κυρίως την ποιότητα της ζωής, ένας σημαντικός αριθμός είναι αδύνατο να απεικονιστεί σε μεγέθη που έχει επινοήσει η τεχνοκρατική σκέψη.

Συνεπώς η πρώτη δυσκολία για τους μελετητές εμφανίστηκε στην επιλογή των μεγεθών εκείνων με τα οποία θα ήταν δυνατό να γίνει αξιολογικά μιά σχετικά ορθή περιγραφή της υπάρχουσας κατάστασης, ώστε τα μέτρα που είναι δυνατό να παρθούν για τη βελτίωσή της να βρούν ανταπόκριση και κατανόηση σε εκείνους για τους οποίους πραγματικά προορίζονται. Αύτη η σχέση ανάμεσα στην τεχνοκρατική επιλογή και την ανθρώπινη ανταπόκριση όδηγεί βασικά στη σκέψη πώς για να πετύχει ένα μέτρο, από όσα είναι δυνατό να παρθούν από το κράτος, πρέπει να ενταχθεί στο παράλληλο γενικό πρόβλημα της συνειδητής συμμετοχής του πληθυσμού στην κρατική προσπάθεια, το οποίο πρέπει να επιλύσει η πολιτεία ύστερα από μιά ορθή και βαθιά διερεύνηση των εσωτερικών κοινωνικών δομών και διαδικασιών της ελληνικής κοινωνίας.

Μία άλλη γενικότερη δυσκολία, πέρα από την ανυπαρξία οποιασδήποτε συστηματικής μελέτης των εσωτερικών δομών της ελληνικής κοινωνίας με στόχο τη συνεργασία των κατοίκων με το κράτος, είναι η επιρροή της γραφειοκρατίας. Αύτο το τεράστιο για τη χώρα πρόβλημα είναι βέβαια γενικότερο και καθολικότερο και άσφαλώς πέρα από τα όρια της μέλετης. Επειδή όμως η επίδρασή του και στα προβλήματα της περιοχής είναι ισχυρή, στα προτεινόμενα από τους μελετητές μέσα και μέτρα, και κατά το μέτρο του δυνατού, δεν αγνοήθηκε. Η πρόταση των μελετητών από το πρώτο ήδη στάδιο της μελέτης, για την ίδρυση ενός καλά μελετημένου Οργανισμού Παραμεθορίων Περιοχών, βασισμένου στα συμπεράσματα της σύγχρονης επιστήμης διοίκησης των επιχειρήσεων, έχει σκοπό να εξουδετερώσει τουλάχιστο τα μειονεκτήματα που προέρχονται από το πολυβάθμιο και δυσκίνητο σύστημα της κρατικής διοίκησης.

Η συνοπτική αύτη αναφορά στα γενικότερα πλαίσια του προβλήματος έχει σκοπό να τοποθετήσει τα όρια που έχουν οι δυνατότητες και οι προϋποθέσεις των μέτρων και μέσων που προτείνονται από τους μελετητές, στα πλαίσια της σημερινής πραγματικότητας, για μιά περιοχή η οποία δυναμικά δεν είναι τόσο φτωχή όσο συνηθίσαμε ίσως να τη δεχόμαστε.

Με βάση αύτες τις σκέψεις η μελέτη κατευθύνθηκε σε δύο βασικούς στόχους. Πρώτα, στο να δώσει τα κατάλληλα στοιχεία για μιά ορθή και χρήσιμη περιγραφή του χώρου της περιοχής μελέτης. Δηλαδή να πληροφορήσει σωστά τα κέντρα αποφάσεων.

Δεύτερο, να προτείνει μιά επιθυμητή ανακατάταξη των δομών του χώρου με αναφορά στα τεχνοκρατικά κριτήρια των προδιαγραφών, π.χ. στα πενταετή και δεκαετή προγράμματα έργων, καθώς και στους δείκτες των εισοδηματικών αποτελεσμάτων.

Η εναρμόνιση αύτων των στόχων με το καταρτιζόμενο με γενικότερα κριτήρια κυβερνητικό πρόγραμμα, θα προσδιορίζει κάθε φορά και την αναγκαία διαφοροποίηση των μέσων και μέτρων που θα θεωρηθούν σκόπιμα για το ειδικότερο συμφέρον της περιοχής ή της χώρας γενικότερα.

Βάσει των προδιαγραφών και της σύμβασης προβλέπονταν τρείς φάσεις: α) γενική αναγνώριση της περιοχής, προσδιορισμός τομέων προς ανάπτυξη, β) υπάρχουσα κατάσταση, εναλλακτικές προτάσεις-λύσεις, και γ) επεξεργασία τελικής πρότασης με αναφορά στα συγκεκριμένα έργα και μέτρα.

Για τη μελέτη βασικά συνεργαστήκαμε με την επιτροπή παραλαβής, το Υπουργείο Εσωτερικών, όλα τα «παραγωγικά» Υπουργεία, τη Νομαρχία Ιωαννίνων και με τους προέδρους των Κοινοτήτων της περιοχής μελέτης. Ειδικά στους κοινωνικούς φορείς των κατοίκων και ειδικότερα στους προέδρους των 202 κοινοτήτων της περιοχής μελέτης στάλθηκε ειδικό ερωτηματολόγιο με κύριο σκοπό να εκφράσουν τη γνώμη τους για την ανάπτυξη της περιοχής τους και για τα προβλήματά τους. "Ετσι δημιουργήθηκε αρχείο προτάσεων και στοιχείων για κάθε κοινότητα.

Για την εφαρμογή των προτάσεων, σύμφωνα με το προτεινόμενο πρόγραμμα ανάπτυξης, προτάθηκαν συγκεκριμένα μέτρα και ειδική συγκεκριμένη έκθεση στάλθηκε σε όλους τους φορείς (Υπουργεία κλπ.).

Ελπίζουμε πώς η δυναμική μορφή του σχεδίου για την ανάπτυξη της περιοχής που προτείνουμε, επιτρέπει την προσαρμογή του στις γενικότερες συνθήκες που σε εύλογα προβλεπτό μέλλον μπορούν να εμφανιστούν.

Και μερικές γενικές απόψεις

Λέξεις σαν τον «χωροταξικό σχεδιασμό», τη «χωροταξία», το «πρόγραμμα», έγιναν τελευταία πολύ επίκαιρες. Και αν με το χωροταξικό σχέδιο ορίζουμε την «τακτοποίηση στον χώρο των κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων» μένει απ' έξω μιά άλλη διάσταση του χωροταξικού σχεδιασμού, η πολιτική, το πολιτικό σύστημα. Η σύλληψη, η διαδικασία μελέτης και η εφαρμογή κάθε χωροταξικού σχεδίου μορφοποιούνται μέσα στον «πολιτικό χώρο» και το «σύστημα» στο οποίο ανήκει κάθε χώρα. "Αν θέλουμε, μπορούμε να πούμε ότι το Σύνταγμα κάθε χώρας προδιαγράφει στην ούσία τους στόχους κάθε χωροταξικού σχεδιασμού και δίνει τις πρώτες βασικές κατευθύνσεις. "Αν ο «πολιτικός» (σύστημα κλπ.) ξέρει τους άκριβείς στόχους, ξέρει δηλαδή τι θέλει, τότε κάθε χωροταξικό σχέδιο δεν είναι παρά η

μετάφραση, ή τακτοποίηση, ή έφαρμογή στόν «χῶρο» πολιτικῶν στόχων καί σκοπῶν, πού στήν οὐσία περιλαμβάνουν κοινωνικές καί οἰκονομικές ἐπιδιώξεις. Ἔτσι βλέπουμε χωροταξικά σχέδια σέ δημοκρατίες, σχέδια σέ φασιστικά καθεστῶτα, σχέδια «μικροπολιτικῆς» κλπ. Στά τελευταῖα, τῆς «μικροπολιτικῆς», περιλαμβάνονται καί τά ὅσα γίνονται στήν Ἑλλάδα. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει σχέδιο, δέν ὑπάρχει «εἰκόνα». Ἄν παραστήσουμε δηλαδή τό σχέδιο σάν ἕνα «μωσαϊκό», ὁ καθένας βάζει στήν Ἑλλάδα τήν ψηφίδα του ὅπου θέλει, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν ὑπάρχει εἰκόνα.

Πάντως, ἔννοιες ὅπως «πρόγραμμα», «σχέδιο», «προγραμματισμός», δανεισμένες ἀπό τόν χῶρο τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν εἶναι δύσκολο νά μεταφερθοῦν σέ μιά κοινωνία σάν τήν ἑλληνική, ὅπου ἀκόμα δέν ἔχει μορφοποιηθεῖ καί κατασταλάξει τό «σύστημα», ἡ δομή καί ἡ λειτουργία τοῦ κράτους. Οἱ ἄλλες δυτικές χῶρες ἔχουν ὅλες τίς προϋποθέσεις γιά νά ἐφαρμόσουν τό πρόγραμμα, τό σχέδιο. Ἀπό τίς προϋποθέσεις αὐτές θά ἀναφερθοῦμε σέ δύο· ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ἡ δομή τοῦ κράτους, ἡ λειτουργία του, οἱ διαδικασίες πού ἀκολουθοῦνται εἶναι γνωστές καί σεβαστές, καί ἡ δεύτερη ὅτι ὑπάρχουν οἱ «βασικές ἔρευνες», οἱ βάσεις πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται τό οἰκοδόμημα τοῦ σχεδίου. Στή Γερμανία ἤ τή Γαλλία π.χ., ἔφτιαξαν τίς «δομές», τή λειτουργία τοῦ κράτους, καί ἔκαναν τίς βασικές ἔρευνες. Ἔτσι ὑπάρχει ὁ μηχανισμός, ἡ κατάλληλη δομή, τά στοιχεῖα γιά νά μελετηθεῖ καί νά ἐφαρμοστεῖ ὁ χωροταξικός σχεδιασμός καί προγραμματισμός. Πῶς θά γίνει χωροταξικός σχεδιασμός καί προγραμματισμός στήν Ἑλλάδα, ὅταν ἀκόμα δέν ξέρουμε πῶς λειτουργεῖ ἤ θά λειτουργήσει τό κράτος; Καθημερινά ἀκούγονται ἤ ἐφαρμόζονται πειράματα ἀποκέντρωσης, περιφερειακῆς ἀνάπτυξης κλπ. Μιλᾶμε π.χ. συνεχῶς γιά κοινοτική ἀνάπτυξη, γιά τοπική αὐτοδιοίκηση, ἀποκέντρωση, ἐνῶ αὐτή τή στιγμή ὅλες οἱ δομές τῆς ἐπαρχίας καί τῆς κοινότητας εἶναι τέτοιες πού καταδικάζουν τούς στόχους αὐτούς. Ἡ δομή τους, τά ἔσοδά τους, ἡ γραφειοκρατία τους, οἱ ὑπηρεσίες τους εἶναι φτιαγμένες ἔτσι ὥστε νά μήν ἐπιτρέπουν ἐξαρχῆς καμιά ἄλλη συμπεριφορά. Καταδικάζουμε π.χ. τή «γραφειοκρατία», ἀλλά δέν ἀναγνωρίζουμε ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅτι σήμερα δέν μπορεῖ νά γίνει ἀλλιῶς. Ἡ γραφειοκρατία θά ὑπάρχει γιατί εἶναι παράγωγο τῶν «δομῶν» καί «λειτουργιῶν» τοῦ κράτους.

Πῶς θά γίνει, γιά νά ἔρθουμε στή δεύτερη προϋπόθεση, χωροταξικός σχεδιασμός καί πρόγραμμα, ὅταν δέν ἔχουμε βασικές

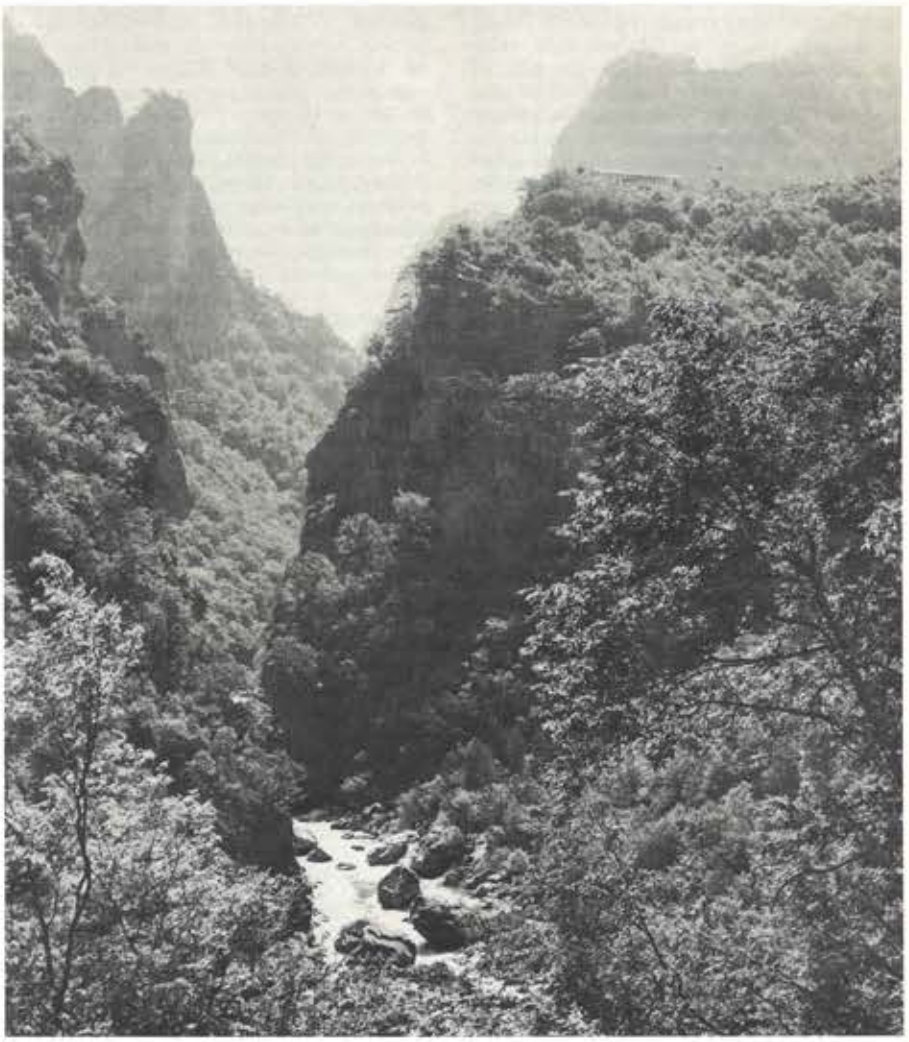

1
2

1.
Κόνιτσα. Φαράγγι Ἀώου, Μονή Στομίου.

2.
Τό Μέτσοβο τόν χειμώνα. Τό Μέτσοβο εἶναι ἕνα πετυχημένο παράδειγμα πολύπλευρης ἀνάπτυξης ὀρεινῶν περιοχῶν. Δέν ὑπάρχει μείωση πληθυσμοῦ, καί ὁ τουρισμός, ἡ βιοτεχνία, ἡ δασοπονία, ἡ κτηνοτροφία, ἡ τυροκομία καί ἡ ἀμπελουργία συνυπάρχουν.

μελέτες καὶ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ «χώρου» ποὺ ζοῦμε; Δὲν ἔχουμε, γιὰ νὰ ἀπαριθμήσουμε μερικές, κτηματολόγιο, δὲν ὑπάρχει σχεδὸν καμιὰ ἔρευνα γιὰ τὸν ὀρυκτὸ πλοῦτο, γιὰ τὸ ἔδαφος μας δὲν ξέρουμε καλὰ καλὰ τίποτα, δὲν ἔχουμε κάνει καμιὰ οὐσιαστικὴ κοινωνικὴ ἔρευνα, δὲν ξέρουμε πόσοι εἶναι οἱ ἀγρότες κλπ. Ἔτσι μέσα στὸ «σχετικὸ σκοτάδι» καλοῦνται «χωροτάκτες» (κυρίως ἀρχιτέκτονες! Ἀλήθεια γιατί;) νὰ ὁραματιστοῦν τὴν «ἐνδεδειγμένη εἰκόνα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου» ἢ περιοχῶν του. Λογικὸ εἶναι ὅτι σχέδια ἀποκομμένα* ἐξαρχῆς, ὅπως εἴδαμε πρίν, ἀπὸ κάθε δυνατότητα ἐφαρμογῆς καὶ βασισμένα σὲ ἐλάχιστα στοιχεῖα, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ἀποτελοῦν «εὐχολόγια ἀνεφάρμοστα» καὶ μὴ ἀποδείξιμα.

Καὶ ὅμως θὰ ἔπρεπε ἴσως οἱ μελετητές, ἂν ἤθελαν νὰ προσφέρουν κάτι οὐσιαστικό, νὰ ζητήσουν κάτι ποὺ ἴσως νὰ εἶναι ἐνάντια στὰ ἐπαγγελματικά τους συμφέροντα:

α) τὴ δημιουργία πρῶτα στὸ κράτος δομῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξη λειτουργιῶν ποὺ νὰ κάνουν δυνατὴ τὴν πληροφόρηση, μελέτη καὶ ἐφαρμογὴ σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ,

β) τὴν ἐκπόνηση ὕστερα τῶν βασικῶν ἐκείνων μελετῶν ποὺ θὰ τοὺς δίνουν τὰ στοιχεῖα, τὶς βάσεις γιὰ τὶς μελέτες τους. Ἀλλιῶς τὸ νὰ γίνονται συνεχῶς ἀναπτυξιακὲς-χωροταξικὲς μελέτες γιὰ τὰ «χρονοντούλαπα» δὲν ἐξυπηρετεῖ καὶ δὲν βοηθάει κανένα. Τὸ «σύστημα» σήμερα, ἂν ἐξακολουθήσει ἔτσι, θὰ εἶναι συνεπὲς μέσα στὴν «ἀσυνέπειά» του, καὶ ἐπομένως τὸ ἴδιο καὶ οἱ μελέτες ὡς παράγωγά του. Εἶναι ὅμως αὐτὸ ποὺ ὁραματιζόμαστε γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο;

Ι. Πατέλλης, οἰκονομολόγος-μηχανικός

*Εἶναι ἀποκομμένα καὶ ἀπὸ τὴ βάση, γιατὶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ.

3.
Προτεινόμενη ἱεράρχηση οἰκιστικοῦ χώρου καὶ παραδοσιακοὶ οἰκισμοί.

3

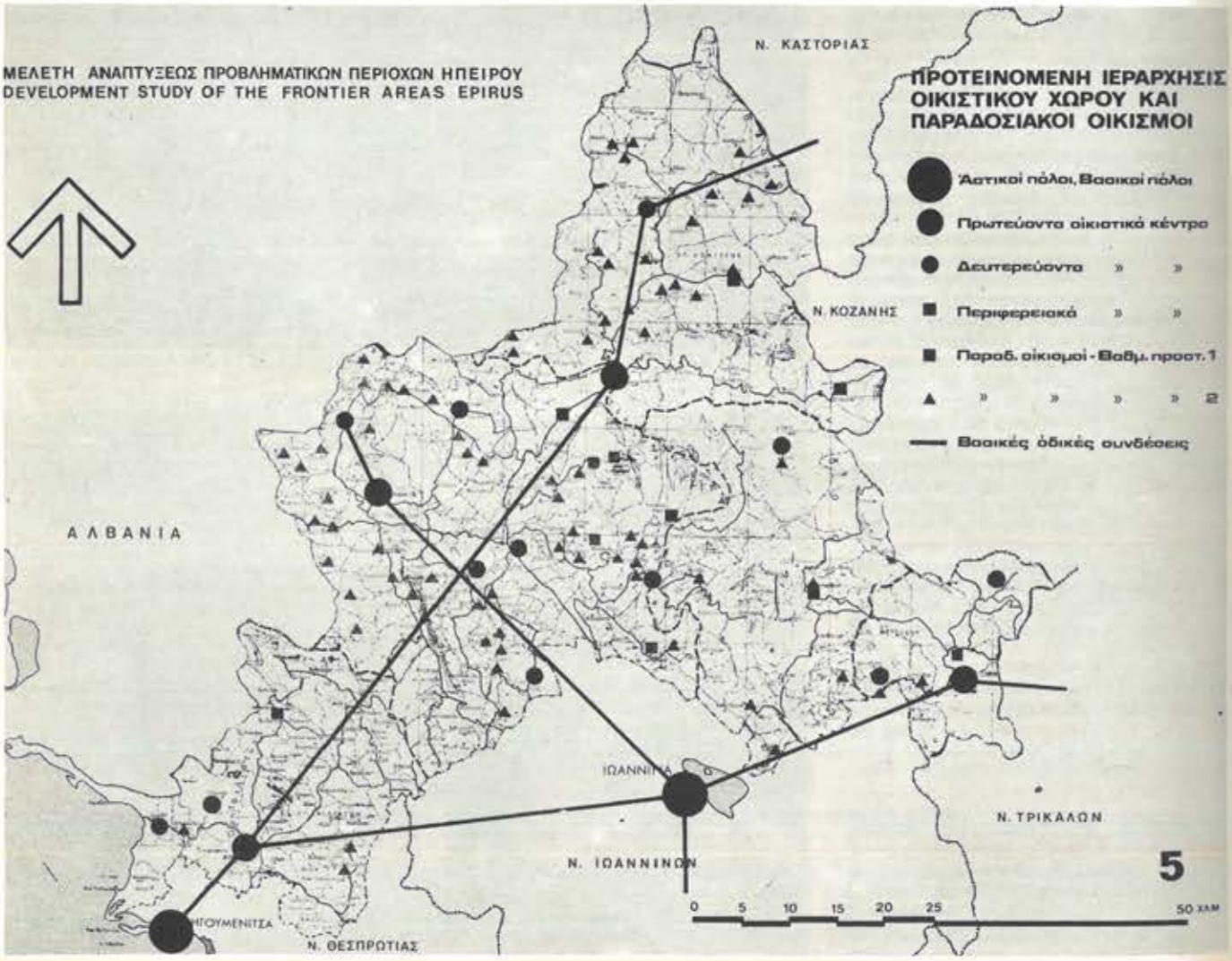

Μελέτη ἀνάπτυξης προβληματικῶν περιοχῶν Νότιας Πελοποννήσου

Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος

1. Στοιχεῖα τῆς μελέτης

Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν στὴν Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος τὸν Ἰούνιο τοῦ 1973. Ἡ συνολικὴ ἀμοιβὴ ἦταν 3,5 ἑκατ. δρχ. Ἡ μελέτη ἐκπονήθηκε σὲ τρεῖς φάσεις, ὁλοκληρώθηκε τὸν Μάϊο τοῦ 1975 καὶ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸν φορέα μετὰ ἕνα περίπου μήνα.

Στὴν ὁμάδα μελέτης ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ στελέχη τῆς Ἑταιρίας καὶ συνεργαζόμενων μὲ αὐτὴ γραφείων, καθὼς καὶ ἀπὸ ἔκτακτους συνεργάτες, μετεῖχαν: οἱ ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι Α. Συμεών, Α. Κολλάρος, Σ. Κονταράτος καὶ Α. Ἐμμανουήλ· οἱ ἀρχιτέκτονες Μ. Φίλιππα καὶ Ι. Σαΐτας· οἱ οἰκονομολόγοι Δ. Μαῦρος, Ι. Στεφανῆς καὶ Σ. Τριβόλης· ὁ μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικὸς Π. Παπάζογλου, εἰδικευμένος στὴ διοίκηση ἐπιχειρήσεων· ἡ κοινωνικὴ ψυχολόγος Π. Κολλάρου· ὁ πολιτικὸς μηχανικὸς Ι. Φραντζεσκάκης, εἰδικευμένος σὲ συγκοινωνιακὲς καὶ κυκλοφοριακὲς μελέτες· οἱ πολιτικοὶ μηχανικοὶ Ι. Ξανθοπούλου-Βόσκογλου καὶ Σ. Τσούκης, εἰδικευμένοι σὲ μελέτες ἔργων τεχνικῆς ὑποδομῆς· ἡ γεωλόγος Ε. Δάβη, καθηγήτρια ΑΓΣΑ· ὁ γεωπόνος-μηχανικὸς Α. Φαρδῆς, καθηγητὴς ΑΓΣΑ, καὶ ὁ γεωπόνος Α. Παναγιώτου. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὸν συντονισμὸ τῆς ὁμάδας εἶχε ὡς ὑπεύθυνος ἔργου ὁ Σ. Κονταράτος.

2. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μελέτης

2.1 Ἡ περιοχὴ μελέτης καὶ τὰ βασικά της προβλήματα

Ἡ περιοχὴ μελέτης περιλαμβάνει τὴ χερσόνησο τῆς Λακωνίας, γνωστὴ ὡς Μάνη, τὴ χερσόνησο τῆς Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, καὶ τὴ μεταξύ τους πεδιάδα τοῦ Ἕλους-Τρινάσου μέσο τῆς ὁποίας ὁ Εὐρώτας ἐκβάλλει στὸν μυχὸ τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου. Καλύπτει μιὰ ἔκταση 2.350 τ.χλμ. περίπου, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερο τμῆμα ὑπάγεται στὸν Νομὸ Λακωνίας καὶ ἕνα πολὺ μικρὸ στὸν Νομὸ Μεσσηνίας.

Ἡ περιοχὴ αὐτή, ἀνέκαθεν φτωχὴ σὲ φυσικοὺς πόρους, κατόρθωσε κατὰ περιόδους νὰ συγκεντρώσει σημαντικὸ πληθυσμό, νὰ ἀναπτύξει ἀξιόλογες δραστηριότητες, καὶ νὰ ἀποκτήσει μιὰ δική της πολιτιστικὴ φυσιογνωμία. Μετὰ τὴν ἱδρυ-

1.
Τὸ Κυπαρίσσι, στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς χερσονήσου Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς.

2.
Νόμια. Μέσα Μάνη.

3.
Ἅγιος Μάμας. Ἡμιορεινὸ χωριὸ στὴ χερσόνησο Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς.

1

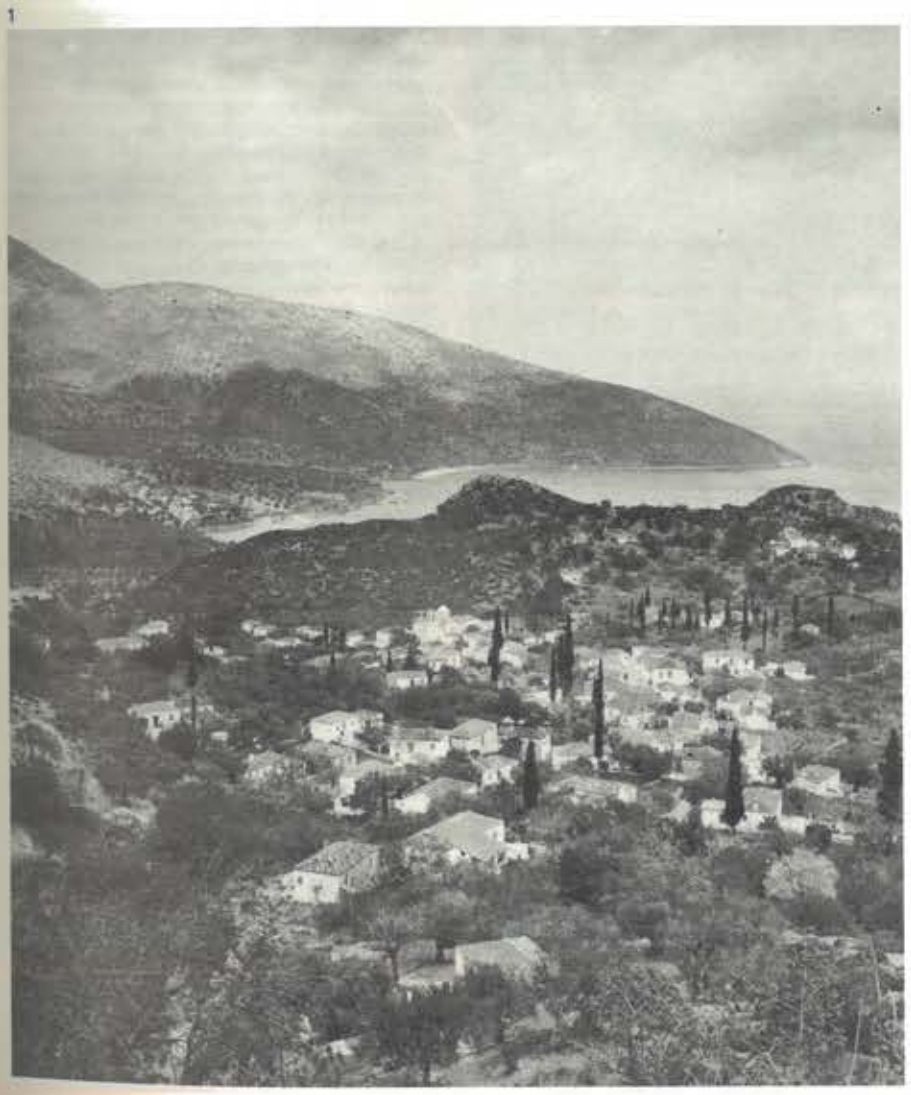

2

3

ση όμως τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ ἰδιαίτερα στὸν αἰώνα μας πραγματοποιήθηκαν στὸν ἑλλαδικὸ καὶ τὸν εὐρύτερο ἀνατολικομεσογειακὸ χῶρο πολιτικογεωγραφικὲς καὶ οἰκονομικοκοινωνικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ τὴν κατέστησαν ἐντελῶς περιθωριακή.

Τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς εἶναι σήμερα τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἡ ἀναχρονιστικὴ δομὴ καὶ ὁ βραδὺς ρυθμὸς ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας της ποὺ τὴν κάνουν νὰ ὑστερεῖ σημαντικὰ ἔναντι ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας. Τὸ ποσοστὸ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἀπασχολεῖται στὴ γεωργία καὶ τὴν κτηνοτροφία εἶναι διπλάσιο σχεδὸν ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ σύνολο τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ οἱ κλάδοι αὐτοὶ παρουσιάζουν ἐλάχιστη δυναμικότητα, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ κατὰ κεφαλὴν ἀκαθάριστο προϊὸν νὰ μὴ φτάνει οὔτε στὸ 50% τοῦ ἐθνικοῦ μέσου.

β) Ἡ πληθυσμιακὴ ἀπογύμνωση, ἰδίως ἀπὸ παραγωγικὲς ἡλικίες, λόγω τῆς συνεχοῦς μετανάστευσης ποὺ στὴν προηγούμενη δεκαετία πῆρε διαστάσεις πραγματικῆς ἐξόδου. Συγκεκριμένα, ὁ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς ἀπὸ 74.730 κατοίκους τὸ 1961 ἔπεσε στοὺς 59.250 τὸ 1971, μὲ κύρια ἐπακόλουθα τὴ μείωση τῆς γεννητικότητας, τὴν αὔξηση τῆς θνησιμότητας καὶ τὴν ἀποστέρηση τῆς τοπικῆς κοινωνίας ἀπὸ τὰ ἱκανότερα καὶ προοδευτικότερα στοιχεῖα της.

γ) Ἡ διατήρηση τῆς κληροδοτημένης ἀπὸ τὸ παρελθὸν οἰκιστικῆς δομῆς, συγκροτημένης ἀπὸ ἐλάχιστα ἡμιαστικὰ κέντρα (Γύθειο, Σκάλα, Μολάοι, Νεάπολη Βοιῶν) μὲ ἀτελὴ πολωτικὴ λειτουργία καὶ χαλαρὴ σύνδεση μὲ τὰ ἀστικὰ κέντρα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, καὶ ἀπὸ 318 διάσπαρτους ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς ποὺ τὸ μέσο πληθυσμιακό τους μέγεθος δὲν ξεπερνᾶ τοὺς 150 κατοίκους. Ἡ δομὴ αὐτὴ ἐπηρεάζει μὲ τὴ σειρά της δυσμενῶς τὴν οἰκονομία καὶ τὴ δημογραφία τῆς περιοχῆς, γιατὶ καθιστᾶ οἰκονομικῶς ἀσύμφορη τὴν ἀνάπτυξη τεχνικῆς ὑποδομῆς καὶ κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν.

δ) Οἱ ἀνισότητες ποὺ παρουσιάζονται μέσα στὴν ἴδια τὴν περιοχὴ μελέτης καὶ ποὺ δὲν εἶναι καθόλου ἀμελητέες. Ἐνῶ π.χ. ἡ πεδιάδα τοῦ Ἕλους-Τρινάσου καὶ ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς Ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς παρουσιάζουν ἀξιόλογους ἐδαφικοὺς πόρους, μικρότερο ρυθμὸ μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ πιὸ ἀναπτυγμένη οἰκιστικὴ δομή, στὴ Μάνη καὶ στὰ ὀρεινὰ τοῦ Πάρνωνα ἡ κατάσταση εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη ἐξαιρετικὰ κρίσιμη.

ε) Ἡ ραγδαία φθορὰ στὴν ὁποία ὑπόκειται λόγω ἐγκαταλείψης ἡ πολύτιμη ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ τῆς περιοχῆς: ἀρχαιότητες, πολυάριθμες βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, μεσαιωνικὰ κάστρα καί, κυρίως, πλῆθος ἀξιόλογων παραδοσιακῶν οἰκισμῶν. Ἰδιαίτερα οἱ οἰκισμοὶ τῆς Μέσα Μάνης, ἔρημοι σχεδὸν ἀπὸ κατοίκους, τείνουν νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἄμορφους σωροὺς ἐρειπίων.

2.2 Στόχοι τῆς μελέτης

Σύμφωνα μὲ σχετικὸ κείμενο τοῦ Ὑπουργείου, τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης καθιστοῦσαν ἀναγκαία «ἡ ἐπιδιωκομένη μεγίστη καὶ ἰσόρροπος κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνάπτυξις τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου» καὶ «ἡ ὑφισταμένη πιθανότης ὑπάρξεως εἰς τὰς καθυστερημένας περιφερείας ἀνθρωπίνου καὶ ὑλικοῦ πλούτου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ ὀρθῆς καὶ προγραμματισμένης βάσεως ἐκμετάλλευσις θὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν θετικὴν μεταβολὴν τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς τῶν καθυστερημένων περιοχῶν». Κύριος στόχος τῆς μελέτης, πάντα κατὰ τὸ ἴδιο κείμενο, ἦταν «ἡ ἀντιμετώπισις καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν εἰδικῶν προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων» τῆς περιοχῆς καὶ «ὁ καθορισμὸς τῶν ἐνδεικνυομένων πλαισίων διὰ τὴν διάρθρωσιν καὶ ἀνάπτυξιν ταύτης». Πιὸ συγκεκριμένοι στόχοι δὲν εἶχαν προκαθοριστεῖ ἀπὸ τὸν φορέα. Ἤδη ὅμως μετὰ τὴν πρώτη (προκαταρκτικὴ) φάση τῆς μελέτης, ὅταν πιὰ εἶχαν ἐπισημανθεῖ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς, ὡς γενικοὶ στόχοι καθορίστηκαν:

α) Ἡ συγκράτηση στὴν περιοχὴ ἐπαρκοῦς ἀνθρώπινου δυναμικοῦ μὲ τὴ δημιουργία εὐκαιριῶν ἀποδοτικῆς ἀπασχόλησης καὶ ἱκανοποιητικῶν συνθηκῶν διαβίωσης.

β) Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη μὲ τὴν ἐξειδίκευση τῆς παραγωγῆς στοὺς κλάδους ἐκείνους στοὺς ὁποίους ἡ περιοχὴ ἐμφανίζει συγκριτικὰ πλεονεκτήματα (γεωργία, μεταποίηση ἀγροτικῶν προϊόντων, τουρισμός), ἀλλὰ καὶ σὲ κλάδους ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποτελέσουν συμπληρωματικὲς δραστηριότητες γιὰ τοὺς κατοίκους.

γ) Ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς ὑφιστάμενης οἰκιστικῆς δομῆς μὲ τὴν προοδευτικὴ ἐγκατάλειψη τῶν μὴ βιώσιμων οἰκισμῶν καὶ τὴ δημιουργία ἑνὸς ἱεραρχημένου δικτύου τοπικῶν κέντρων, ὥστε νὰ καταστεῖ δυνατὸς ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς.

δ) Ἡ ἄμβλυνση τῶν ἐσωτερικῶν ἀνισοτήτων καὶ ἀσυνεχειῶν τῆς περιοχῆς μὲ τὴ σύμμετρη ἀνάπτυξη τῶν διαφόρων ὑποπεριοχῶν της.

ε) Ἡ προστασία τοῦ φυσικοῦ τοπίου, τῶν μνημείων καὶ τῶν παραδοσιακῶν οἰκιστικῶν συνόλων, ὄχι μόνο ὡς σημαντικῶν πόρων ἀνάπτυξης ἀλλὰ καὶ ὡς πολύτιμων στοιχείων γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἱστορικῆς ταυτότητας τῆς περιοχῆς.

Οἱ παραπάνω στόχοι, ἀλληλένδετοι ἀλλὰ ὄχι καὶ ὁμόρροποι, θεωρήθηκαν σὰν ἕνα ἐνιαῖο σύστημα θεμελιακῶν ἐπιδιώξεων ποὺ μόνο ἡ σύντονη καὶ μέσα σὲ ἀμοιβαίως διακαθοριζόμενα πλαίσια πραγμάτωσή τους θὰ μποροῦσε νὰ κριθεῖ ἱκανοποιητική. Οἱ στόχοι αὐτοὶ ἐξειδικεύτηκαν πολὺ περισσότερο ὅταν μὲ τὴν πρόοδο τῆς μελέτης προσδιορίστηκαν τὰ πιθανὰ ὅρια μεταβολῆς ὁρισμένων βασικῶν μεγεθῶν καὶ υἱοθετήθηκαν συγκεκριμένα πρότυπα γιὰ τὶς ἐπιθυμητὲς μεταβολές.

2.3 Μεθοδολογία

Ἡ πρώτη φάση τῆς μελέτης, σύμφωνα μὲ τὴ σύμβαση, ἦταν καθαρὰ ἀναγνωριστικὴ καὶ πρόβλεπε τὴν ὑποβολὴ μιᾶς προκαταρκτικῆς ἔκθεσης. Αὐτὸ ἐπέτρεψε στοὺς μελετητὲς νὰ ἐπισημάνουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς, νὰ προσδιορίσουν μιὰ μεθοδολογία προσαρμοσμένη στὶς εἰδικὲς ἀπαιτήσεις τῆς μελέτης καὶ νὰ προτείνουν ὁρισμένες τροποποιήσεις στὶς προδιαγραφὲς ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ὁριστικὴ μελέτη (δεύτερη καὶ τρίτη φάση). Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς μεθοδολογίας ποὺ ἀκολουθήθηκε ἦταν:

α) Ἡ θεώρηση τῆς περιοχῆς ὡς τμήματος ἐνταγμένου σὲ εὐρύτερες μονάδες χώρου (Νομὸς Λακωνίας, Πελοπόννησος, σύνολο χώρας), ὥστε νὰ προσδιοριστοῦν κρίσιμες διαφορὲς καὶ συσχετίσεις.

β) Ἡ ἀνάλυση τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης καὶ ἡ διερεύνηση τῶν προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων ἀνάπτυξης σὲ ἐπίπεδο ὑποπεριοχῶν ἢ κοινοτήτων, προκειμένου νὰ διαπιστωθοῦν οἱ ἐσωτερικὲς ἀσυνέχειες τοῦ χώρου καὶ οἱ ἰδιομορφίες τῶν διαφόρων ἐπιμέρους ζωνῶν.

γ) Ὁ προσδιορισμὸς τῶν βασικῶν μεταβλητῶν τοῦ συστήματος καὶ ἡ διατύπωση ἐναλλακτικῶν εἰκόνων γιὰ τὴ μελλοντική ἐξέλιξή του μὲ τὴ μορφὴ περιγραφικῶν σεναρίων ποὺ προοδευτικὰ ἐμπλουτίστηκαν μὲ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις, βασισμένες στὶς ὑφιστάμενες τάσεις καὶ στὶς δυνατότητες ἐπηρεασμοῦ τους, πάντα σὲ συσχετισμὸ μὲ προβλέψεις γιὰ τὶς εὐρύτερες μονάδες χώρου.

δ) Ἡ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων μὲ κριτήρια τόσο ποσοτικὰ ὅσο καὶ ποιοτικά, ποὺ δὲν κατέληγε ὅμως σὲ μιὰ μονοσήμαντη βαθμολόγηση, ἀλλὰ ἄφηνε περιθώρια γιὰ ἐπιλογὲς βασισμένες σὲ μιὰ ὑπεύθυνη τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς.

2.4 Ἐναλλακτικὲς λύσεις καὶ ἐπιλογές

Μετὰ τὴν ἀνάλυση τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης καὶ τὴ διερεύνηση τῶν προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων ἀνάπτυξης τῆς περιοχῆς, καταρτίστηκαν προκαταρκτικὰ τομεακὰ προσχέδια. Ἀπὸ αὐτὰ πρόκυψε ὅτι μεταξὺ τῶν βασικῶν κλάδων - γεωργίας, βιομηχανίας καὶ τουρισμοῦ - δὲν ὑπῆρχε ἀνταγωνισμὸς ὡς πρὸς τὶς χρήσεις γῆς, δεδομένου ὅτι ἡ βιομηχανία (βασικὰ μεταποίηση καὶ συσκευασία ἀγροτικῶν προϊόντων) μποροῦσε νὰ ἀναπτυχθεῖ μόνο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐντατικὲς καλλιέργειες στὰ πεδινά, ἐνῶ ὁ τουρισμὸς μποροῦσε νὰ ἀναπτυχθεῖ στὶς κατεξοχὴν προβληματικὲς ζῶνες, δηλαδὴ τὶς ἡμιορεινές, ποὺ συγκεντρώνουν ἀξιόλογους τουριστικοὺς πόρους (σπήλαια, μικρὲς γραφικὲς παραλίες, μνημεῖα, παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς) καὶ στὶς ὁποῖες ἡ γεωργικὴ-βιοτεχνικὴ δραστηριότητα θὰ διατηρήσει μοιραῖα τὴν παραδοσιακὴ μορφή της. Ἀντίθετα, ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν κλάδων ἦταν πολὺ πιθανὸ νὰ παρουσιαστεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀπασχόληση λόγω ἀνεπαρκοῦς ἀνθρώπινου δυναμικοῦ. Ἡ ἀνεπάρκεια αὐτή, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς περιορισμένες ὁπωσδήποτε ἐπενδύσεις ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν στὴν περιοχή, ἔθετε αὐτόματα ζήτημα σχετικῆς προτεραιότητας ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῶν βασικῶν αὐτῶν κλάδων καί, συνακόλουθα, ζήτημα ἔμφασης στὴν ἀνάπτυξη τῶν διαφόρων ὑποπεριοχῶν. Ἔτσι, ἀντιμετωπίστηκαν καταρχὴν δύο ἐναλλακτικὰ σενάρια. Σύμφωνα μὲ τὸ πρῶτο, ἡ ἀναπτυξιακὴ προσπάθεια κατευθυνόταν κυρίως στὶς περισσότερο δυναμικὲς ὑποπεριοχὲς (πεδινὲς μὲ δυνατότητες ἄρδευσης), ἐνῶ στὶς καθαρὰ προβληματικὲς ἀντιμετωπίζονταν μόνο τὰ ὀξύτερα προβλήματα. Σύμφωνα μὲ τὸ δεύτερο, ἡ προσπάθεια κατευθυνόταν προπάντων στὶς προβληματικὲς ὑποπεριοχὲς (ἐνίσχυση παραδοσιακῆς γεωργίας καὶ ἀνάπτυξη τουρισμοῦ), ἐνῶ στὶς δυναμικὲς περιοριζόταν ἀρχικὰ στὴν ὑποστήριξη καὶ καθοδήγηση τῶν τάσεων αὐτοδύναμης ἀνάπτυξης.

Ἡ ἐπιλογὴ ἔγινε βασικὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δύο ἐναλλακτικὰ σενάρια, ποὺ προϋπέθεταν τὸ ἴδιο ὕψος δημόσιων ἐπενδύσεων· ἕνα τρίτο σενάριο, βασισμένο στὴν παραδοχὴ ταυτόχρονης ἀνάπτυξης ὅλων τῶν ὑποπεριοχῶν, κρίθηκε ὑπερβολικὰ φιλόδοξο, ἐπειδὴ ἀπαιτοῦσε δυσανάλογα μεγάλο ὕψος ἐπενδύσεων καὶ ἰδιαίτερη ὀργανωτικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπορρόφησή τους. Ἡ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν δύο σεναρίων ἔδειξε ὅτι τὸ πρῶτο ὁδηγοῦσε σὲ μεγαλύτερη συγκράτηση πληθυσμοῦ στὸ σύνολο τῆς περιοχῆς, σὲ μεγαλύτερη αὔξηση τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, σὲ ταχύτερο ἐκσυγχρονισμὸ τῆς οἰκιστικῆς δομῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ ὄξυνση τῶν διαφορῶν μεταξὺ δυναμικῶν καὶ προβληματικῶν ὑποπεριοχῶν. Ἀντίθετα, τὸ δεύτερο σενάριο πετύχαινε λιγότερο ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν περιοχὴ συνολικά, ἄμβλυνε ὅμως σημαντικὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἀνισότητες, δημιουργώντας ταυτόχρονα εὐνοϊκότερες συνθῆκες καὶ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, τόσο τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ παρακολουθοῦσε τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης ὅσο καὶ οἱ μελετητὲς κατέληξαν, ἀνεξάρτητα, στὴν υἱοθέτηση τοῦ δεύτερου σεναρίου ὡς βάσης γιὰ τὴν

προώθηση τῆς μελέτης στὴν τελικὴ φάση. Στὴν ἐπιλογὴ αὐτὴ βάρυνε καὶ ἡ σκέψη ὅτι μιὰ κάποια καθυστέρηση στὴν ἐκμετάλλευση τῶν πόρων τῶν περισσότερο εὐνοημένων ὑποπεριοχῶν δὲν θὰ ἐξασθενοῦσε τὸ δυναμικό τους γιὰ μελλοντικὴ ἀνάπτυξη, ἐνῶ, ἀντίθετα, οἱ καθαρὰ προβληματικὲς ὑποπεριοχὲς κινδύνευαν νὰ περιπέσουν σὲ κατάσταση ὁριστικοῦ μαρασμοῦ.

2.5 Προτάσεις

Μὲ βάση τὸ σενάριο ποὺ υἱοθετήθηκε, ἔγινε καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ τελικοῦ σχεδίου καὶ προγράμματος ἀνάπτυξης τῆς περιοχῆς. Οἱ σχετικὲς προτάσεις περιλάμβαναν χωροταξικὸ σχέδιο, πρόγραμμα ἐπενδύσεων (κατὰ φάσεις καὶ κατὰ κλάδο), πρόγραμμα πρότυπων ἔργων, πρόγραμμα μελετῶν, εἰσηγήσεις θεσμικῶν μέτρων, πρόγραμμα ἐνεργειῶν ἐφαρμογῆς (μὲ πρόγραμμα ἄμεσης δράσης) καὶ χρονικὴ κλιμάκωση τῶν ἔργων καὶ μέτρων ἐφαρμογῆς.

Ἰδιαίτερη σημασία δόθηκε στὴν ἀναδιάρθρωση τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος (ἐνίσχυση ἢ δημιουργία τοπικῶν κέντρων μὲ τὴν κατάλληλη ἀνακατανομὴ τῶν ὑπηρεσιῶν ἐκπαίδευσης, ὑγείας-πρόνοιας καὶ διοίκησης, διεύρυνση τῶν μονάδων τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, προοδευτικὴ ἐγκατάλειψη 140 περίπου μὴ βιώσιμων οἰκισμῶν), στὴν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας (ἐπέκταση καὶ συστηματοποίηση ἀρδεύσεων, ἐντατικοποίηση καλλιεργειῶν, ὀργάνωση συνεταιρισμῶν πολυλειτουργικῆς μορφῆς), στὴν ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ σὲ σωστὰ πλαίσια (ἐνθάρρυνση δημιουργίας μικρῶν ξενοδοχειακῶν μονάδων οἰκογενειακῆς ἐπιχειρηματικῆς μορφῆς καὶ ἐνοικιαζόμενων δωματίων, ἀποφυγὴ δημιουργίας ἐγκαταστάσεων μαζικοῦ τουρισμοῦ) καὶ στὴν προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς (συντήρηση καὶ ἀνάδειξη μνημείων, τόνωση τῶν ἀξιόλογων βιώσιμων οἰκισμῶν μὲ εἰδικὰ κίνητρα γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ἀξιοποίηση τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκοδομικοῦ πλούτου, προστασία τῶν ἰδιαίτερα ἀξιόλογων ἀλλὰ μὴ βιώσιμων οἰκισμῶν μὲ τὴν υἱοθέτηση νέων χρήσεων ἐναρμονιζόμενων πρὸς τὸν χαρακτήρα τους ἢ μὲ τὴν περιορισμένη συντήρησή τους ὡς χαρακτηριστικῶν στοιχείων τοῦ περιβάλλοντος).

3. Συνεργασία μὲ φορεῖς καὶ διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων

Τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ὡς ἐργοδότης, συγκρότησε μιὰ Ἐπιτροπὴ Παρακολουθήσεως, Παραλαβῆς καὶ Ἐγκρίσεως τῆς Μελέτης ἀπὸ ἐκπροσώπους τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ, τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, τῆς IIIης ΥΣΑΠ, τῆς Ἐπιθεωρήσεως Γεωργίας Πελοποννήσου καὶ Δυτικῆς Στερεᾶς, καὶ τῶν Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Νομοῦ Λακωνίας. Ἡ συνεργασία τῶν μελετητῶν μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ ὑπῆρξε στενὴ καὶ ἁρμονική. Ἐνεργητικότερο ρόλο στὴν παρακολούθηση τῆς μελέτης ἔπαιξαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς IIIης ΥΣΑΠ (ἕδρα στὴν Πάτρα). Συνεργασία μὲ ἄλλους κεντρικοὺς φορεῖς (Ὑπουργεῖα, Ὀργανισμούς κλπ.) ὑπῆρξε βασικὰ μόνο γιὰ τὴ συγκέντρωση στοιχείων. Αὐτὸ ἴσχυσε σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ γιὰ τὶς ὑπηρεσίες τοπικοῦ ἐπιπέδου.

Μηχανισμοὶ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοπικῶν φορέων καὶ ἀρχῶν ἢ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς στὶς διαδικασίες ἐκπόνησης τῆς μελέτης δὲν προβλέπονταν. Ἐξάλλου μιὰ τέτοια συμμετοχὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι πραγματικὰ ἀντιπροσωπευτική (διορισμένες ἀρχὲς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καὶ ἄλλων τοπικῶν φορέων, φόβος τῶν κατοίκων νὰ ἐκδηλωθοῦν κ.ἀ.). Οἱ μελετητές, προκειμένου νὰ γνωρίσουν στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ τὶς ἀπόψεις τῶν κατοίκων γιὰ τὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς, υἱοθέτησαν τὸ σύστημα τῶν ἄτυπων συνεντεύξεων. Πολλὲς φορὲς μάλιστα ἔκαναν πολύωρες συζητήσεις στὰ καφενεῖα τῶν χωριῶν μὲ τοὺς κατοίκους, χωρὶς νὰ δηλώνουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἰδιότητά τους ὡς μελετητῶν, γιατὶ διαπίστωσαν ὅτι ἀλλιῶς ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπιφυλακτικότητα ἢ καὶ καχυποψία. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀποδείχτηκε τελικὰ ἀρκετὰ γόνιμο.

Οἱ μελετητὲς προσπάθησαν νὰ ἀφομοιώσουν αὐτὴ τὴν ἐμπειρία καὶ νὰ τὴ χρησιμοποιήσουν σωστὰ κατὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης. Ὅλες ὅμως οἱ ἀποφάσεις πάρθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ καὶ τοὺς μελετητὲς (ὁμόφωνα) χωρὶς τὴν ἐπίσημη συμμετοχὴ ἄλλων φορέων. Αὐτὸ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἱκανοποιητικό, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι τὰ περισσότερα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἔδειξαν εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη καὶ οὐδέποτε ἀντιμετώπισαν τὰ προβλήματα μὲ γραφειοκρατικὴ ἢ στενὰ τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη. Παρεμβάσεις στὴ διαδικασία ἐκπόνησης τῆς μελέτης ἀπὸ φορεῖς ἢ πρόσωπα ἐκτὸς τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν ὑπῆρξαν, οὔτε καὶ ἀπὸ καμιὰ πλευρά, ἐπίσημη ἢ ἀνεπίσημη, ἐκδηλώθηκε διάθεση ἐπηρεασμοῦ τῶν προτάσεων. Αὐτὸ σὲ μεγάλο βαθμὸ πρέπει νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὅλοι - πολιτικοὶ παράγοντες, δημόσιες ὑπηρεσίες, ἐνδιαφερόμενο κοινὸ - ξέρουν πῶς τέτοιου εἴδους μελέτες κατὰ κανόνα δὲν ἐφαρμόζονται.

4. Ἐφαρμογὴ καὶ χρησιμότητα τῆς μελέτης

Ὅπως εἶναι γνωστὸ δὲν ὑπάρχει θεσμικὸ πλαίσιο γιὰ τὴ συντονισμένη ἐφαρμογὴ ἀναπτυξιακῶν καὶ χωροταξικῶν μελετῶν. Ἐξάλλου, τέτοιες μελέτες ἀπὸ τὴ φύση τους δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐφαρμοστοῦν μὲ ἕναν τρόπο στατικό. Οἱ μελετητές, ἔχοντας ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν περιορισμῶν, ἔκαναν συγκεκριμένες προτάσεις ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ προωθηθοῦν ἀπὸ τοὺς ὑφιστάμενους φορεῖς καὶ ὑπέδειξαν ἁπλῶς τὴν ἀνάθεση τοῦ συντονιστικοῦ ἔργου στὴν ΥΣΑΠ. Εἰδικότερα, ἀφοῦ ἡ μελέτη ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, προχώρησαν στὴ σύνταξη ὀλιγοσέλιδων ἐκθέσεων πρὸς ὅλους τοὺς ἁρμόδιους φορεῖς, στὶς ὁποῖες συνοπτικὰ περιγράφονταν οἱ προτάσεις ποὺ τοὺς ἀφοροῦσαν. Εἶναι βέβαιο πὼς ἀκόμη καὶ ἂν κάθε φορέας ἀνεξάρτητα προωθήσει ὁρισμένες ἀπὸ τὶς προτάσεις τῆς μελέτης ποὺ τὸν ἀφοροῦν, τὸ κέρδος γιὰ τὴν περιοχὴ θὰ εἶναι σημαντικό. Τὶ ἐνέργειες ἔχουν ἤδη ἀναληφθεῖ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση οἱ μελετητὲς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίζουν (ἡ πλήρης ἀποξένωση τῶν

4.
Λάγια. Δυτικὴ Μάνη.

5.
Γύθειο. Τὸ μεγαλύτερο ἡμιαστικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς μελέτης.

4

5

μελετητῶν ἀπὸ τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας τους ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἕνα σοβαρὸ πρόβλημα). Ἀπὸ δημοσιεύματα στὸν τύπο πληροφορήθηκαν πὼς ὁ ΕΟΤ προωθεῖ στὰ πλαίσια ἑνὸς εὐρύτερου προγράμματος ἀξιοποίησης παραδοσιακῶν οἰκισμῶν καὶ τὴ μετατροπὴ τῆς Βάθειας στὴ Μάνη σὲ τουριστικὸ χωριό. Τὸν οἰκισμὸ αὐτὸ οἱ μελετητὲς τὸν εἶχαν πράγματι ἐπισημάνει ὡς ἰδιαίτερα ἀξιόλογο ἀλλὰ μὴ βιώσιμο, καὶ εἶχαν προτείνει τὴν ἀποκατάσταση καί, ἐνδεχομένως, τὴν ἀναβίωσή του μὲ κάποια νέα χρήση ὡς πρότυπο ἔργο.
Γενικὰ ὅμως, λόγω τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς συγκυρίας, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ πραγματοποιηθοῦν στὴν περιοχὴ οἱ δημόσιες ἐπενδύσεις ποὺ ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὴν πρώτη φάση, ποὺ θὰ ἦταν καὶ ἡ πιὸ κρίσιμη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ ὑπάρχουν στὴ μελέτη προτάσεις ποὺ μποροῦν νὰ προωθηθοῦν μὲ χαμηλὸ κόστος. Κυρίως, θὰ μποροῦσαν νὰ ληφθοῦν ὑπόψη οἱ προβλέψεις καὶ προτάσεις τοῦ χωροταξικοῦ σχεδίου κατὰ τὸν προγραμματισμὸ τῶν διαφόρων ἔργων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἁπλῶς οἱ ἁρμόδιες ὑπηρεσίες συμβουλεύονται τὴ μελέτη, ὅταν πρόκειται νὰ προχωρήσουν σὲ ἔργα ἢ ἐνέργειες στὴν περιοχή, ἡ ἐκπόνησή της θὰ εἶναι ἀπόλυτα δικαιωμένη.

5. Εἰδικὲς παρατηρήσεις

Ἡ συγκέντρωση τῶν στοιχείων ἀποτελεῖ σὲ τέτοιου εἴδους μελέτες μιὰ χρονοβόρα καὶ πολυδάπανη διαδικασία, γιατὶ οἱ ἁρμόδιες ὑπηρεσίες σπάνια εἶναι σὲ θέση νὰ χορηγήσουν στοὺς μελετητὲς σωστὰ ἐπεξεργασμένες πληροφορίες. Πολλὲς φορὲς μάλιστα στὶς προδιαγραφὲς ζητιοῦνται ἀναλύσεις ποὺ προϋποθέτουν τὴν ἐπεξεργασία στατιστικῶν δεδομένων ποὺ ὅλοι ξέρουν πὼς δὲν ὑπάρχουν.

Οἱ προδιαγραφὲς εἶναι συνήθως περισσότερο σχολαστικὲς ἀπὸ ὅσο χρειάζεται καὶ ὄχι πάντα προσαρμοσμένες στὶς ἀπαιτήσεις τῆς συγκεκριμένης μελέτης. Στὴν περίπτωσή μας, ἡ δυνατότητα ποὺ πρόβλεπε ἡ σύμβαση νὰ προταθοῦν τροποποιήσεις τῶν προδιαγραφῶν μετὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς περιοχῆς διευκόλυνε σημαντικὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης.
Οἱ ἀμοιβὲς γιὰ τέτοιου εἴδους μελέτες εἶναι γενικὰ πολὺ χαμηλές, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ δυσανάλογα μεγάλη ἐργασία ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν στοιχείων καὶ τὶς ἀναλύσεις ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ προδιαγραφές, ἀλλὰ καὶ ἡ τιμαριθμικὴ αὔξηση ὅλων τῶν ἐξόδων στὰ δυὸ μὲ τρία χρόνια ποὺ διαρκεῖ ἡ ἐκπόνηση τῆς μελέτης.

6. Χωροταξικὸ σχέδιο - 1987.

6

Ρυθμιστικὸ καὶ ρυμοτομικὸ σχέδιο Λάρισας

Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος

1. Στοιχεῖα τῆς μελέτης

Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν στὴν Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1972. Ἡ συνολικὴ ἀμοιβὴ ἦταν 2.720.000 δρχ. Χωρὶς οὐσιαστικὴ καθυστέρηση στὴν ὑποβολὴ καὶ παραλαβὴ τῶν τεσσάρων φάσεων ποὺ προβλέπονταν ἀπὸ τὴ σύμβαση, ἡ ὁριστικὴ μελέτη Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου παραλήφθηκε ἀπὸ τὸν φορέα στὶς 11.6.74 καὶ τὰ ρυμοτομικὰ σχέδια στὶς 31.12.74.

Στὴν ὁμάδα μελέτης ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ στελέχη τῆς Ἑταιρίας καὶ συνεργαζόμενων μὲ αὐτὴ γραφείων, καθὼς καὶ ἀπὸ ἔκτακτους συνεργάτες, μετεῖχαν: οἱ ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι Α. Συμεών, Α. Κολλάρος, Σ. Κονταράτος καὶ Ἀν. Βοϊβόνδα· ὁ πολιτικὸς μηχανικὸς Ι. Φραντζεσκάκης, εἰδικευμένος σὲ συγκοινωνιακὲς καὶ κυκλοφοριακὲς μελέτες· ὁ πολιτικὸς μηχανικὸς Φ. Μπαστέας, εἰδικευμένος σὲ μελέτες ἔργων ὑποδομῆς· ἡ πολιτικὸς μηχανικὸς Ι. Ξανθοπούλου-Βόσκογλου· ὁ οἰκονομολόγος Σ. Τριβόλης καὶ ἡ κοινωνικὴ ψυχολόγος Π. Κολλάρου. Στὴν πρώτη φάση τῆς μελέτης χρησιμοποιήθηκαν ἐπίσης ὡς σύμβουλοι ὁ γεωπόνος-μηχανικὸς Α. Φαρδῆς, καθηγητὴς ΑΓΣΑ, ὁ γεωπόνος Α. Παναγιώτου καὶ ἡ γεωλόγος Ε. Δάβη, καθηγήτρια ΑΓΣΑ. Τὴ διεύθυνση τῆς μελέτης καὶ τὸν συντονισμὸ τῆς ὁμάδας ἀνέλαβε ὡς ὑπεύθυνος ἔργου ὁ Α. Κολλάρος.

2. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μελέτης

Ἡ πόλη καὶ τὰ βασικά της προβλήματα

Ἡ Λάρισα, μὲ πληθυσμὸ 72.760 τὸ 1971, παρουσιάζεται ἰδιαίτερα δυναμικὴ μὲ ἐτήσιο ρυθμὸ πληθυσμιακῆς αὐξήσεως 2,7% ποὺ ὑπολείπεται μόνο ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους ρυθμοὺς τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος Θεσσαλονίκης (3,9%) καὶ τῆς περιφέρειας τῆς Πρωτεύουσας (3,2%). Ὁ δυναμισμὸς αὐτὸς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ θέση τῆς πόλεως στὸ κέντρο τῆς ἀνατολικῆς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας καὶ στὸ μέσο περίπου τοῦ μεγάλου συγκοινωνιακοῦ ἄξονα Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης. Ἡ ὕπαρξη μιᾶς πλούσιας ἐνδοχώρας καὶ οἱ συγκοινωνιακὲς εὐκολίες ἔχουν πράγματι καταστήσει τὴ Λάρισα κέντρο ἐμπορίας καὶ ἐπεξεργασίας γεωργικῶν προϊόντων, ἀλλὰ καὶ σημαντικὸ ἀστικοβιομηχανικὸ κέντρο γενικότερα.

Ἡ Λάρισα ἀντιμετωπίζει σήμερα πλῆθος προβλημάτων ποὺ βασικὰ ὀφείλονται στὴν πλήρη ἔλλειψη προετοιμασίας της νὰ δεχτεῖ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τὴν εἰσροὴ τῶν ἐσωτερικῶν μεταναστῶν, καθὼς καὶ στὴν ὕπαρξη γύρω ἀπὸ τὴν παλαιὰ προπολεμικὴ πόλη ἰσχυρῶν φραγμῶν ποὺ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἔστω καὶ χωρὶς σχεδιασμὸ ὁμαλότερη ἐπέκτασή της. Τὰ βασικότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ προβλήματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Α) Μόνο 480 ἑκτάρια καλύπτονται ἀπὸ τὸ ἐγκεκριμένο σχέδιο πόλεως, ποὺ ἰσχύει ἀπὸ τὸ 1947. Περιοχὲς κατοικίας μὲ ἔκταση μεγαλύτερη ἀπὸ 600 ἑκτάρια ἔχουν πλήρως οἰκοδομηθεῖ ἐκτὸς σχεδίου. Οὐσιαστικά, ὅλες οἱ μετὰ τὸν πόλεμο ἐπεκτάσεις τῆς πόλεως κτίστηκαν παράνομα καὶ παρουσιάζουν ὅλα τὰ γνωστὰ προβλήματα ποὺ χαρακτηρίζουν αὐτοῦ τοῦ τύπου τὶς ἀναπτύξεις.

Β) Ἡ τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ ὑποδομὴ τῆς πόλεως εἶναι γενικὰ ἀνεπαρκὴς γιὰ τὴν ὑπάρχουσα ἀνάπτυξη, καὶ ἡ ἀνεπάρκεια αὐτὴ γίνεται συνεχῶς ἐντονώτερη καθὼς ἡ ἀνοικοδόμηση συνεχίζεται μὲ βάση τοὺς ἰσχύοντες ὅρους δομήσεως ποὺ προβλέπουν ὑψηλὸ συντελεστὴ ἐκμεταλλεύσεως.

1. Τὸ ὁδικὸ δίκτυο ἀποτελεῖται κατὰ κανόνα ἀπὸ δρόμους πολὺ μικροῦ πλάτους μὲ διάταξη ὄχι κανονικὴ καὶ πολλὲς φορὲς ἀσυνεχή.

2. Μόνο τὸ κέντρο τῆς κυρίως πόλεως διαθέτει συλλεκτήριους ἀγωγοὺς ἀκαθάρτων, ποὺ ὁδηγοῦνται ἀνεπεξέργαστα στὸν Πηνειό. Ἐλάχιστοι εἶναι καὶ οἱ ἀγωγοὶ συλλογῆς ὀμβρίων. Τὸ μέγιστο μέρος τῆς πόλεως ἀποστραγγίζεται στὸν Πηνειὸ ἐπιφανειακὰ ἢ μέσο στραγγιστικῶν τάφρων. Ἔτσι, μεγάλα τμήματά της, κυρίως στὴν περιφέρεια, πλημμυρίζουν ὅταν ἡ στάθμη τοῦ ποταμοῦ εἶναι ὑψηλή.

3. Οἱ χῶροι πρασίνου καὶ ἀθλητισμοῦ εἶναι τελείως ἀνεπαρκεῖς, ἀφοῦ στὴν κυρίως πόλη καλύπτουν λιγότερο ἀπὸ τὸ 2% τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας καὶ ἀντιστοιχοῦν μόλις σὲ 1,10 τ.μ. ἀνὰ κάτοικο.

4. Σὲ σχολικὲς ἐγκαταστάσεις, οἱ ἐλλείψεις εἶναι σημαντικές. Τὰ ὑπάρχοντα νηπιαγωγεῖα δὲν καλύπτουν οὔτε τὸ 40% τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν καὶ τὰ περισσότερα δημοτικὰ σχολεῖα δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς σύγχρονες ἀπαιτήσεις. Στὴ μέση ἐκπαίδευση τὸ πρόβλημα εἶναι σαφῶς ὀξύτερο, δεδομένου ὅτι ἡ κατάσταση τῶν κτιρίων καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἀνὰ μαθητὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσμενεῖς.

5. Ἡ πόλη παρουσιάζει ἐπίσης μεγάλες

1

Λάρισα. Ἡ κεντρικὴ πλατεία.

2

Ὁριστικὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο. Ἔτος 2000.

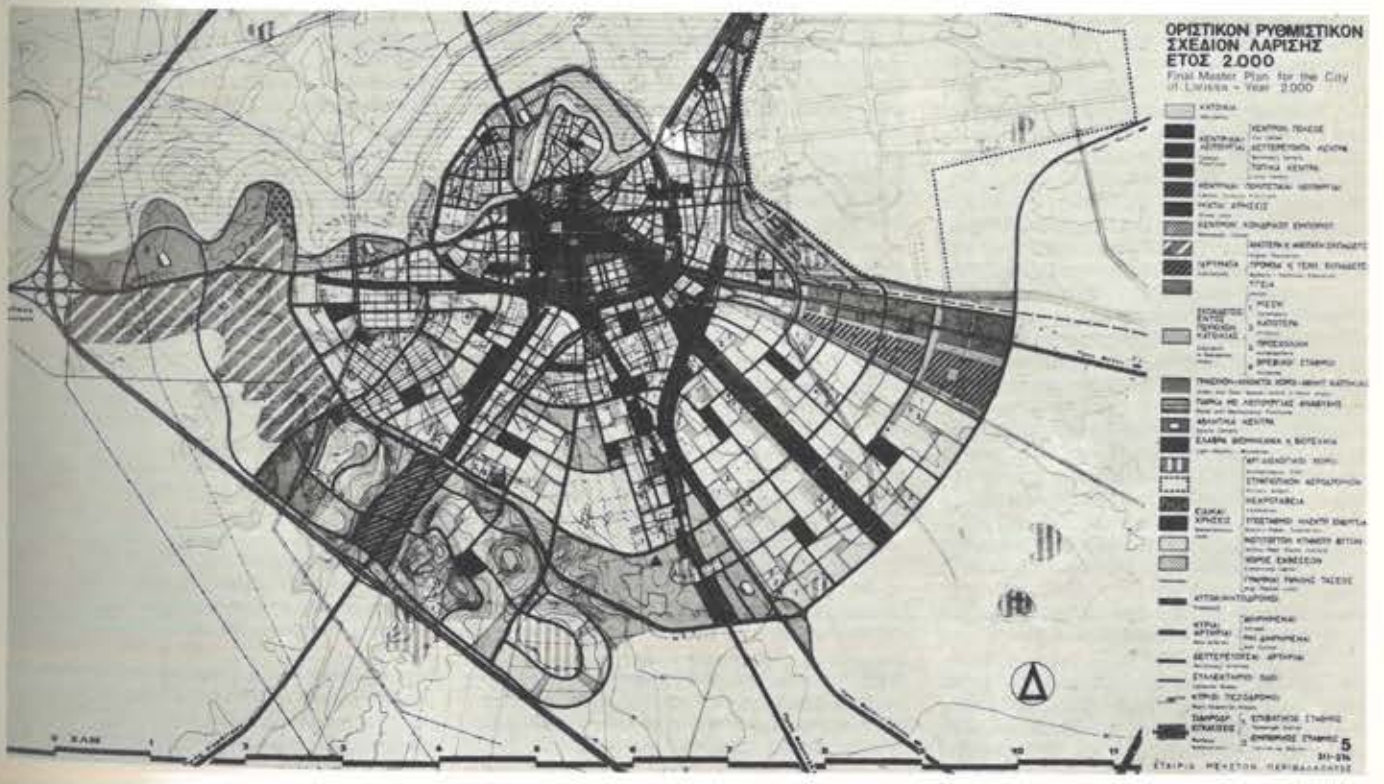

ἐλλείψεις σὲ πολιτιστικὰ ἱδρύματα, καθὼς καὶ σὲ ἱδρύματα περιθάλψεως καὶ προνοίας.

6. Οἱ νέες βιομηχανικὲς μονάδες διασπείρονται κατὰ μῆκος τῶν ὑπεραστικῶν ἀρτηριῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀντιοικονομικὴ ἐπέκταση τῶν δικτύων τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐκτεταμένη δέσμευση γῆς σὲ μεγάλες ἀποστάσεις ἀπὸ τὴν πόλη. Ἡ διασπορὰ αὐτὴ δημιουργεῖ ἐπίσης προβλήματα ἀπομακρύνσεως τῶν λυμάτων, καθὼς καὶ κινδύνους ἐπεκτάσεως τῆς ἀτμοσφαιρικῆς μολύνσεως καὶ τοῦ θορύβου. Ὀξύτατο πρόβλημα ἀποτελεῖ καὶ ἡ διάθεση τῶν λυμάτων τῶν νέων βιομηχανιῶν δεδομένου ὅτι ὁ Πηνειός, κατάντη τῆς πόλεως, ἔχει χαρακτηριστεῖ κορεσμένος λόγω μηδαμινῆς παροχῆς τὸ καλοκαίρι, ἀφοῦ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ νεροῦ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἄρδευση τῆς περιοχῆς Πλατυκάμπου καὶ γιὰ τὰ ἐργοστάσια ζαχάρεως καὶ ἀχυροκυτταρίνης.

Γ) Οἱ φραγμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν πόλη δημιουργοῦν ἐπίσης τεράστια προβλήματα γιὰ τὴν ἐπέκταση καὶ ὁμαλὴ λειτουργία της.

1. Ἡ πλατιὰ κοίτη πλημμυρῶν τοῦ Πηνειοῦ ἐμπόδισε καὶ ἐμποδίζει τὴν ἐπέκταση τῆς πόλεως στὴ βορινὴ ὄχθη καὶ δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὀργανικὴ ἔνταξη τοῦ ποταμοῦ στὴν πόλη.

2. Τὸ ἀεροδρόμιο φράσσει τὴ φυσικὴ ἐπέκταση τῆς πόλεως πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ καὶ ἐπηρεάζει δυσμενῶς ἀπὸ ἄποψη θορύβου σημαντικὸ τμῆμα της, ἀκόμη καὶ τὸ κέντρο.

3. Ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ καί, κυρίως, ἡ σχεδὸν συνεχὴς ζώνη μήκους 3 χλμ. ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τρεῖς σταθμοὺς διαλογῆς στὴ σειρά, ἐμποδίζουν τὴν ὀργανικὴ σύνδεση τῶν νέων τμημάτων τῆς πόλεως ποὺ ἔχουν δημιουργηθεῖ νοτιοανατολικὰ τῆς γραμμῆς καί, γενικά, τὴ μελλοντικὴ ἐπέκτασή της, δεδομένου ὅτι ἡ κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀπομένει γι' αὐτὸ τὸν σκοπό.

4. Οἱ στρατιωτικὲς ἐγκαταστάσεις, ποὺ μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς πόλεως ἐντάχθηκαν σὲ αὐτήν, διακόπτουν σήμερα τὴ συνέχεια τοῦ ἱστοῦ τῆς πόλεως κυρίως στὰ νοτιοδυτικά.

Στόχοι τῆς μελέτης

Σύμφωνα μὲ τὶς προδιαγραφὲς τοῦ Ὑπουργείου σκοπὸς τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου ἦταν ὁ «βάσει τῶν ἀναμενομένων τεχνικοοικονομικῶν ἐξελίξεων καθορισμὸς τῶν βασικῶν ἀξόνων ἀναπτύξεως τῆς πόλεως καὶ ὁ καθορισμὸς χρήσεων γῆς εἰς αὐτήν, ἐντὸς τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν περιοχῶν καὶ εἰς τὰς νέας ἐπεκτάσεις τῆς πόλεως». Τὸ ἴδιο κείμενο θεωροῦσε ἀναγκαία τὴν ἔνταξη τῆς ἀναπτύξεως στὰ πλαίσια τοῦ ἐθνικοῦ περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ. Οἱ προδιαγραφὲς δὲν καθόριζαν περισσότερο συγκεκριμένους καὶ λεπτομερεῖς στόχους. Ὁ προσδιορισμὸς τέτοιων στόχων ἔγινε δυνατὸς μόνο μετὰ τὴν πρώτη φάση τῆς μελέτης ποὺ ἀναφεροῦσαν στὴ γενικὴ θεώρηση τοῦ θέματος καὶ στὴν ἐπισήμανση τῶν βασικῶν προβλημάτων.

Σύμφωνα μὲ τὶς προδιαγραφές, ἡ μελέτη ἔλαβε καταρχὴν ὑπόψη τὸ «Σχέδιο Προτύπου Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος» καὶ τὸ «Πρόγραμμα Ἀναπτύξεως τῆς Περιφερείας Θεσσαλίας διὰ τὸ 1985», ποὺ μόλις εἶχαν συμπληρωθεῖ. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ ἔθετε ὡς βασικὸ στόχο τὴν ἀποφυγὴ πολώσεως στὴν ἀνάπτυξη τῆς χώρας κατὰ κέντρα ἢ ἄξονες καὶ προέβλεπε τὴ δημιουργία ἑνὸς πόλου ἀναπτύξεως σὲ κάθε περιφέρεια. Εἰδικὰ γιὰ τὴ Θεσσαλία, τὸ πρόγραμμα προέβλεπε τὴν ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τοῦ διπολικοῦ συστήματος Λάρισας-Βόλου μὲ πληθυσμιακὸ στόχο καὶ γιὰ τὰ δύο κέντρα μαζὶ 300.000 τὸ 1987 καὶ γύρω στὶς 600.000 τὸ 2000, ἔτσι ὥστε τὸ σύστημα αὐτὸ νὰ γίνει ἀνταγωνιστικὸς πόλος τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης στὴν ἀνατολικὴ Ἑλλάδα. Ἡ μελέτη, ἔπειτα ἀπὸ λεπτομερεῖς ὑπολογισμοὺς γιὰ τὴν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατέληξε σὲ συντηρητικότερες πληθυσμιακὲς προβλέψεις. Τελικά, γιὰ τὴ Λάρισα υἱοθετήθηκε ὡς βάση σχεδιασμοῦ πληθυσμιακὸ μέγεθος 140.000 τὸ 1987 καὶ 200.000 τὸ 2000. Βασικὸ στόχο τῆς μελέτης ἀποτέλεσε καὶ ἡ σωστὴ σύνδεση τῶν προτάσεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς εὐρύτερης περιοχῆς.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, ὡς λεπτομερέστεροι στόχοι τῆς μελέτης καθορίστηκαν:

α) Ἡ προώθηση τῶν βασικῶν ἐκείνων στοιχείων ἀναπτύξεως ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν στὴν πόλη νὰ παίξει σωστὰ τὸν ρόλο σημαντικοῦ περιφερειακοῦ κέντρου καί, συγκεκριμένα, ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῶν συγκοινωνιακῶν συνδέσεών της, ἡ δημιουργία βιομηχανικῆς περιοχῆς καὶ βιομηχανικῶν ζωνῶν, ἡ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος ἐπεξεργασίας καὶ διαθέσεως τῶν βιομηχανικῶν λυμάτων, ὁ ἐμπλουτισμὸς καὶ ἡ ὀργανικὴ σύνδεση τοῦ Πηνειοῦ μὲ τὴν πόλη κ.ἄ.

β) Ἡ σταδιακὴ ἀπαλλαγὴ τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς φραγμοὺς ποὺ τὴν περιβάλλουν, ἔτσι ὥστε καὶ ἡ ὑφιστάμενη καὶ ἡ μελλοντικὴ ἀνάπτυξή της νὰ μπορέσουν νὰ ὀργανωθοῦν σὲ ἕνα ἐνιαῖο καὶ ἱεραρχημένο πολεοδομικὸ σύστημα.

γ) Ἡ σταδιακὴ ἀνατροπὴ τῶν δυσμενῶν οἰκιστικῶν συνθηκῶν καὶ ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς δομῆς τῶν συνοικιῶν τῆς πόλεως, ἰδιαίτερα τῶν περιφερειακῶν ἐκτὸς σχεδίου ἀναπτύξεων, μὲ τὴ βελτίωση τῶν συνδέσεών τους μὲ τὸν κορμὸ τῆς πόλεως, τὴ δημιουργία ἑνὸς ἱεραρχημένου δικτύου τοπικῶν κέντρων καὶ τὸν ἐξοπλισμό τους μὲ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς.

Μεθοδολογία

Ἡ βασικὴ μεθοδολογία τῆς μελέτης προσδιορίστηκε κατὰ τὴν πρώτη φάση της, ἀντικείμενο τῆς ὁποίας ἦταν ἡ γενικὴ θεώρηση τοῦ θέματος καὶ ἡ «σύντομος ἀναγνώρισις τῶν βασικῶν προβλημάτων τῆς εὐρυτέρας περιοχῆς Λαρίσης». Ὡς «εὐρυτέρα περιοχή» οἱ προδιαγραφὲς καθόριζαν μιὰ σχετικὰ μικρὴ περιοχὴ (ἀκτίνας περίπου 10 χλμ.), ποὺ μόνο σὰν «ἄμεση περιοχή» τῆς πόλεως μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ. Οἱ πραγματικὲς ὅμως ἀνάγκες τῆς πόλεως ἐπέβαλλαν τὴ θεώρηση μιᾶς ζώνης μήκους 80 περίπου χλμ. καὶ πλάτους 20 χλμ., ὥστε νὰ περιλάβει καὶ τὴν πόλη τοῦ Βόλου. Ἡ περιοχὴ αὐτή, ὅπως καὶ τὸ σύνολο τῆς περιφέρειας (Θεσσαλία), ἐξετάστηκαν συστηματικὰ κατὰ τὴν πρώτη φάση, παρ' ὅλο ποὺ ἡ διερεύνηση αὐτὴ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὶς συμβατικὲς ὑποχρεώσεις τῶν μελετητῶν. Μετὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν δυνατοτήτων ἀναπτύξεως, ἡ μελέτη προχώρησε στὴ διερεύνηση ἐναλλακτικῶν λύσεων χωροταξικῆς ὀργανώσεως τῆς εὐρύτερης αὐτῆς περιοχῆς, ὥστε νὰ καθοριστεῖ τὸ εὐρύτερο πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ γινόταν στὴ δεύτερη φάση ἡ ἐπεξεργασία τῶν βασικῶν προτάσεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου. Ἀκολούθησε μιὰ δεύτερη διερεύνηση ἐναλλακτικῶν λύσεων ποὺ ἀναφερόταν στὴν ἄμεση περιοχὴ τῆς Λάρισας, δηλαδὴ στὴ ζώνη ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα 1262 χαρακτηρίζεται σὰν «περιοχὴ ἐλέγχου». Ἡ διερεύνηση αὐτὴ σκοπὸ εἶχε νὰ καθορίσει τοὺς βασικοὺς ἄξονες ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως καὶ τὸν τρόπο τῆς καθόλου ὀργανώσεώς της, λαμβάνοντας ὑπόψη τὸν δυναμισμό της καὶ τοὺς ὑφιστάμενους γύρω ἀπὸ αὐτὴν φραγμούς, ἡ διευθέτηση ἢ μὴ τῶν ὁποίων θὰ εἶχε ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴ μελλοντικὴ δομή της.

Ἡ δεύτερη φάση τῆς μελέτης ἄρχισε μὲ τὴ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως στὴν ἴδια τὴν πόλη μὲ βάση τὶς προδιαγραφές, ὅπως αὐτὲς προσαρμόστηκαν καὶ ἐπεκτάθηκαν μετὰ τὴ γενικὴ θεώρηση τῆς πρώτης φάσεως. Ἰδιαίτερη σημασία κατὰ τὴν ἀνάλυση δόθηκε στὴν ἐκτίμηση τῶν δυνατοτήτων μεταθέσεως ὑφιστάμενων φραγμῶν καὶ στὴ διακρίβωση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν στὶς συνοικίες τῆς πόλεως. Πέρα ἀπὸ τὶς συμβατικὲς ὑποχρεώσεις τους, οἱ μελετητὲς ἀναζήτησαν λεπτομερῆ κοινωνικοοικονομικὰ στοιχεῖα καὶ στοιχεῖα συνθηκῶν κατοικίας κατὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα ἀπὸ τὸ μὴ δημοσιευόμενο ὑλικὸ ἀπογραφῆς τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὑπῆρξαν πολύτιμα γιὰ τὴν ἀνάλυση, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπογραφὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονταν εἶχε προηγηθεῖ κατὰ ἕνα μόνο χρόνο (1971).

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα ὑπῆρξαν χρήσιμα καὶ γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν ἀναγκῶν σὲ κάθε τομέα τῆς πόλεως, καὶ τῶν δυνατοτήτων ἱκανοποιήσεώς τους. Μὲ βάση τὸν σημερινὸ πληθυσμὸ καὶ τὰ χαρακτηριστικά του, τοὺς ἰσχύοντες ὅρους δομήσεως καὶ τὴ διαθεσιμότητα ἀδέσμευτης γῆς σὲ κάθε τομέα, ἐκτιμήθηκαν λεπτομερῶς οἱ ἀνάγκες σὲ τεχνικὴ ὑποδομὴ καὶ ὑπηρεσίες. Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ ἐπέτρεψε τὸν καθορισμὸ τῶν πραγματικῶν δυνατοτήτων γιὰ πρόσθετη ἀνάπτυξη καί, ταυτόχρονα, καθόρισε τὸν μέγιστο ἐπιτρεπόμενο συντελεστὴ ἐκμεταλλεύσεως σὲ κάθε τομέα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς ἰσχύοντες ὅρους δομήσεως.

Μὲ βάση τὰ ἀποτελέσματα ὅλων τῶν προηγούμενων ἀναλύσεων καὶ ἐκτιμήσεων, ἔγινε στὸ τέλος τῆς δεύτερης φάσεως ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Ρυθμιστικοῦ Προσχεδίου.

Στὴν τρίτη φάση, οἱ προτάσεις τοῦ Ρυθμιστικοῦ Προσχεδίου, καθὼς καὶ οἱ προτάσεις γιὰ τὴν εὐρύτερη καὶ τὴν ἄμεση περιοχὴ τῆς πόλεως, ὁριστικοποιήθηκαν ἔπειτα ἀπὸ σειρὰ συζητήσεων τόσο μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ Παρακολουθήσεως καὶ Παραλαβῆς ὅσο καὶ μὲ τὶς τοπικὲς ἀρχές. Παράλληλα, ἔγινε καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν προτάσεων σταδιακῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου, ποὺ κατέληξε σὲ λεπτομερῆ σχέδια ἐφαρμογῆς τόσο γιὰ τὴν πρώτη 5ετία ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἑπόμενη 10ετία. Τὰ σχέδια αὐτὰ ὅριζαν μὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ μέγεθος, τὸ εἶδος καὶ τὴ χωροθέτηση κάθε ἀναγκαίου ἔργου ἀναπτύξεως σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πόλεως καί, παράλληλα, τὸ κόστος καὶ τὸν τρόπο χρηματοδοτήσεώς του. Μὲ βάση αὐτὰ καταρτίστηκε ἕνα πρόγραμμα δημόσιων ἐπενδύσεων γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς πόλεως κατὰ φάση.

Στὴν τέταρτη καὶ τελευταία φάση τῆς μελέτης, μετὰ τὴν ἔγκριση τῶν παραπάνω προτάσεων ἀπὸ τὸν ἐργοδότη, ἔγινε ἡ ἐπεξεργασία τῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν στὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλεως κατὰ τὴν πρώτη 10ετία. Τὰ σχέδια αὐτά, σὲ κλίμακα 1:2000, κάλυψαν ἐκτὸς ἀπὸ τὶς νέες ἐπεκτάσεις καὶ τὴν ἐντὸς σχεδίου κεντρικὴ πόλη, καθὼς καὶ τὶς ἐκτὸς σχεδίου ἀναπτύξεις στὴν περιφέρεια τῆς πόλεως.

Ἐπιλογὲς καὶ βασικὲς προτάσεις

Γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων ὀργανώσεως τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Λάρισας ὡς μεταβλητὲς χρησιμοποιήθηκαν ἡ κατανομὴ τῶν βιομηχανιῶν στὴ ζώνη τοῦ διπόλου, ἡ ὀργάνωση τοῦ δικτύου τῶν μεγάλων ὁδικῶν ἀρτηριῶν, ἡ νέα χάραξη τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης καὶ οἱ βασικοὶ ἄξονες ἐπεκτάσεως τῶν οἰκισμῶν. Οἱ λύσεις

αὐτὲς ἀντιπροσώπευαν τόσο τὴν κατάσταση διασποράς κατὰ μῆκος τῶν ἀξόνων ὅσο καὶ καταστάσεις συγκεντρώσεως σὲ διάφορους βαθμούς. Ὡς κριτήρια γιὰ τὴν ἀξιολόγησή τους χρησιμοποιήθηκαν ἡ λειτουργικότητα τοῦ ὅλου συστήματος, τὸ κόστος ἐπεκτάσεως τῶν δικτύων ὑδρεύσεως, ἡ σχέση βιομηχανίας πρὸς τοὺς οἰκισμούς κ.ἄ. Ἡ λύση ποὺ τελικὰ διαλέχτηκε εἶναι, ὡς πρὸς τὴ βιομηχανία, λύση μερικῆς συγκεντρώσεως καὶ προβλέπει τὴ δημιουργία τριῶν βιομηχανικῶν περιοχῶν στὴ ζώνη μελέτης, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ ποὺ ὑπάρχει ἤδη κοντὰ στὸν Βόλο. Οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς θεωροῦνται πρώτης προτεραιότητας, ἐνῶ ἡ τρίτη προβλέπεται ὅτι θὰ γίνει ἀναγκαία μετὰ τὴ συμπλήρωση τῶν ἀρδεύσεων στὸ σύνολο τῆς ζώνης. Ἀπὸ τὶς βιομηχανικὲς περιοχὲς πρώτης προτεραιότητας, ἡ πρώτη τοποθετεῖται στὰ βόρεια τῆς Λάρισας καὶ προβλέπεται νὰ συγκεντρώσει βιομηχανίες γεωργικές, καταναλωτικές, ὑφαντουργικές, καθὼς καὶ κατασκευῆς καὶ ἐπισκευῆς γεωργικῶν μηχανημάτων, ἐνῶ ἡ δεύτερη τοποθετεῖται κοντὰ στὸν κόμβο τοῦ Βελεστίνου, 17 χλμ. δυτικὰ τοῦ Βόλου, καὶ ἀναμένεται νὰ συγκεντρώσει κυρίως μεταλλουργικὲς καὶ μηχανολογικὲς βιομηχανίες καὶ κατὰ δεύτερο λόγο καταναλωτικὲς καὶ γεωργικές. Ἡ δεύτερης προτεραιότητας βιομηχανικὴ περιοχὴ τοποθετεῖται στὸ μέσο περίπου τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν δύο πρώτων καὶ προορίζεται κυρίως γιὰ γεωργικὲς βιομηχανίες. Ὡς πρὸς τὸ ὁδικὸ δίκτυο, ἡ λύση ποὺ διαλέχτηκε προβλέπει τὴ δημιουργία δύο δακτυλίων γύρω ἀπὸ τὴ Λάρισα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πλησιέστερος πρὸς τὴν πόλη ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτοκινητόδρομους, ἐνῶ ὁ δεύτερος σκοπὸ ἔχει νὰ συνδέσει τὶς περιοχὲς ποὺ ἀρδεύονται ἢ θὰ ἀρδευθοῦν μὲ τὶς δύο βιομηχανικὲς περιοχὲς καὶ νὰ παραλάβει τὴ σημαντικὴ ἀλλὰ ἀργὴ κυκλοφορία ἀγροτικῶν προϊόντων πρὸς αὐτές. Ἡ λύση προβλέπει ἐπίσης νέα χάραξη τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς γιὰ τρένα μεγάλης ταχύτητας, ποὺ παρακάμπτει τὴν πόλη ἀπὸ ἀνατολικὰ καὶ ἀκολουθεῖ τὸν νέο αὐτοκινητόδρομο Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης. Τέλος, ἡ λύση προβλέπει μετάθεση, σὲ μεταγενέστερη φάση, τοῦ σημερινοῦ ἀεροδρομίου σὲ νέα θέση, μεταξὺ Λάρισας καὶ Βόλου.

Ἡ λύση ποὺ διαλέχτηκε γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἄμεσης περιοχῆς τῆς πόλεως προβλέπει βασικὸ ἄξονα ἀναπτύξεώς της στὸ μέλλον τὸν νοτιοανατολικὸ καὶ δευτερεύοντα τὸν νοτιοδυτικό, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ περιορισμὸ τῆς ἀναπτύξεως στὴ νότια ὄχθη τοῦ Πηνειοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ ἀξιοποίηση τῆς κοίτης πλημμυρῶν κρίθηκε ἀνέφικτη στὸ προβλεπτὸ μέλλον. Ἡ λύση προβλέπει ἐπίσης τὴ διάρθρωση τῆς πόλεως σὲ τρεῖς μεγάλους τομεῖς, τὴ δημιουργία τριῶν βιομηχανικῶν ζωνῶν μέσα στὸν δακτύλιο αὐτοκινητοδρόμων, κέντρο χονδρικοῦ ἐμπορίου, δύο περιφερειακὰ ἐμπορικὰ κέντρα στοὺς δύο κυριότερους κόμβους τοῦ δακτυλίου, νέο σιδηροδρομικὸ σταθμὸ «διελεύσεως» μὲ γραμμὴ ποὺ θὰ περιβάλλει τὸ σημερινὸ ἀεροδρόμιο, ζώνη μεγάλων ἱδρυμάτων στὰ δυτικὰ τῆς πόλεως, καὶ τὴ δημιουργία περιοχῆς ἐλέγχου γύρω ἀπὸ τὴν πόλη ποὺ ἀντιστοιχεῖ περίπου μὲ τὴν ἔκταση ποὺ περιλαμβάνεται μέσα στὸν δακτύλιο. Λύσεις ποὺ προέβλεπαν ἀνάπτυξη τῆς πόλεως κατὰ μῆκος τοῦ Πηνειοῦ ἢ ἄμεση μετάθεση τοῦ ἀεροδρομίου τελικὰ ἀπορρίφθηκαν ὡς μὴ ἐφικτές. Μὲ βάση τὰ παραπάνω μορφοποιήθηκαν καὶ οἱ προτάσεις ὀργανώσεως τῆς πόλεως στὸ ἐπίπεδο τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου. Ἡ πόλη, ὅπως ἀναφέρθηκε, διαρθρώνεται σὲ τρεῖς μεγάλους τομεῖς, μὲ πληθυσμὸ περίπου 80.000 τὸν καθένα, ποὺ ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ τὸ κυρίως κέντρο τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ δύο νέα δευτερεύοντα κέντρα, τοποθετημένα πάνω στοὺς δύο βασικοὺς ἄξονες ἀναπτύξεως. Οἱ τομεῖς αὐτοὶ ὑποδιαιροῦνται σὲ 21 κοινότητες κατοικίας ἢ συνοικίες, μέσου μεγέθους 100 ἑκταρίων καὶ μέσου πληθυσμοῦ 12.000, ποὺ ὁρίζονται ἀπὸ τὸ πλέγμα τῶν κύριων ἢ δευτερευουσῶν ἀρτηριῶν τῆς πόλεως. Ἕνα δεύτερο πλέγμα ἀπὸ συλλεκτήριες ὁδοὺς ὑποδιαιρεῖ τὶς παραπάνω συνοικίες σὲ γειτονιὲς καὶ ἐξυπηρετεῖ συγχρόνως τὰ τοπικὰ κέντρα τῶν συνοικιῶν. Ὁ τρόπος αὐτὸς ὀργανώσεως τῆς πόλεως ἀποβλέπει γενικὰ νὰ δημιουργήσει ἕνα ὀργανικὸ σύνολο ἐπιμέρους ἑνοτήτων μὲ πλήρη ἐξοπλισμὸ σὲ τοπικὲς λειτουργίες καὶ ἕνα σύστημα κυκλοφορίας στὸ ὁποῖο νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἀνάμειξη τῶν μετακινήσεων μεγάλου μήκους μὲ τὶς τοπικὲς μετακινήσεις μικρῆς ταχύτητας καὶ τοὺς πεζούς.

3. Συνεργασία μὲ φορεῖς καὶ διαδικασίες λήψεως ἀποφάσεων

Ἐνεργὸ ρόλο στὴν παρακολούθηση τῆς μελέτης καὶ στὴ λήψη ἀποφάσεων ἔπαιξε ἡ Ἐπιτροπὴ Παρακολουθήσεως καὶ Παραλαβῆς τῆς μελέτης ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ τὸν ἐργοδότη. Στὴν Ἐπιτροπὴ περιλαμβάνονταν ἐκπρόσωποι τῶν Ὑπουργείων Ἐσωτερικῶν, Δημοσίων Ἔργων καὶ Συντονισμοῦ, ὁ νομομηχανικὸς Λαρίσης, ὁ δημομηχανικὸς Λαρίσης, καθὼς καὶ ἐκπρόσωποι τῆς ΥΣΑΠ Θεσσαλίας. Ἡ συνεργασία μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ ὑπῆρξε στενώτατη καὶ τὰ μέλη της ἔδειξαν εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μελέτης. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ οἱ μελετητές, πρὶν ἀπὸ τὴν ὁριστικὴ λήψη ἀποφάσεων στὰ διάφορα στάδια τῆς μελέτης, φρόντισαν νὰ ὀργανώσουν παρουσιάσεις καὶ συζητήσεις μὲ τὶς τοπικὲς ἀρχές, τοὺς ἐκπροσώπους ἐμπορικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων καὶ ἄλλους ἐνδιαφερόμενους. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἐργοδότη οἱ μελετητὲς προσπάθησαν νὰ ἔχουν, ἔγκαιρα πάντοτε, τὶς ἐπίσημες ἀντιδράσεις τῶν ἁρμόδιων φορέων σὲ προτάσεις ποὺ ἀφοροῦσαν βασικὰ θέματα, ὅπως οἱ χαράξεις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἡ πολιτικὴ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, ἡ μετάθεση τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων, ἡ μετάθεση τῶν ὑφιστάμενων σιδηροδρομικῶν ἐγκαταστάσεων. Ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις αὐτὲς ὑπῆρξαν καθοριστικὲς γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου. Εἰδικότερα ἡ μὴ ἀποδοχὴ τῶν προτάσεων γιὰ τὴ μετάθεση τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ ἀπέκλεισε ἐναλλακτικὲς λύσεις ποὺ παρουσιάζουν σοβαρὰ πλεονεκτήματα. Οἱ μελετητὲς ἐντούτοις διατύπωσαν τελικὰ σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ τὶς λύσεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθηθοῦν ἂν οἱ μεταθέσεις αὐτὲς πραγματοποιηθοῦν μελλοντικά.

Συμμετοχὴ κατοίκων καὶ ἰδιωτικῶν φορέων στὶς διαδικασίες λήψεως ἀποφάσεων δὲν προβλεπόταν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἦταν δυνατὴ μὲ τὶς τότε συνθῆκες. Ὡστόσο, δὲν ἐκδηλώθηκε ἀπὸ καμιὰ πλευρά, ἐπίσημα ἢ ἀνεπίσημα, διάθεση ἐπηρεασμοῦ τῶν προτάσεων. Ἔτσι, τὸ τελικὸ προϊόν, ἂν δὲν ἀντανακλᾶ τὴ συλλογικὴ βούληση τῶν κατοίκων, ἐκφράζει ὁπωσδήποτε τὶς ἀπόψεις τῶν μελετητῶν γιὰ τὸν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῶν πολεοδομικῶν προβλημάτων τῆς Λάρισας.

4. Ἐφαρμογὴ καὶ χρησιμότητα τῆς μελέτης

Τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο τῆς Λάρισας ἦταν τὸ πρῶτο ἀπὸ ὅσα ἔχουν μέχρι σήμερα μελετηθεῖ στὴ χώρα μας, ποὺ προωθήθηκε γιὰ ἐφαρμογὴ ἀπὸ τὴ Διεύθυνση Ρυθμιστικῶν Σχεδίων τῆς Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ. Οἱ μελετητές, παρ' ὅλο ποὺ εἶχαν ἤδη συμπληρώσει τὶς συμβατικές τους ὑποχρεώσεις, συνεργάστηκαν στενὰ μὲ τὴν ὑπηρεσία αὐτή, ποὺ τελικὰ προχώρησε στὴ σύνταξη ἑνὸς σχεδίου Νομοθετικοῦ Διατάγματος, βασισμένου στὸ Ν.Δ. 1262 «Περὶ Ἐφαρμογῆς Ρυθμιστικῶν Σχεδίων», ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τὴν ἐφαρμογὴ τῶν βασικῶν προτάσεων τῆς μελέτης. Τὸ διάταγμα αὐτὸ ἦταν ἕτοιμο στὰ μέσα τοῦ 1975 γιὰ ὑπογραφή, ἀλλὰ τελικὰ δὲν ὑπογράφτηκε. Οἱ πραγματικοὶ λόγοι ποὺ δὲν προωθήθηκε δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστοί, ἀλλὰ πιθανότατα προέρχονταν ἀπὸ τὴ νέα θεώρηση ποὺ ἐπικράτησε τότε στὴ διοίκηση γιὰ τὰ ρυθμιστικὰ σχέδια γενικά. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θεώρηση ἕνα ρυθμιστικὸ σχέδιο δὲν θεσμοποιεῖται γιὰ νὰ μὴ δημιουργεῖ δεσμεύσεις, ἀλλὰ παραμένει ἕνα συμβουλευτικὸ ὄργανο στὰ χέρια τῆς πολιτείας. Ἄρχισε μάλιστα νὰ διαφαίνεται καὶ μιὰ νέα πολιτικὴ τοῦ Ὑπουργείου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ ρυθμιστικὰ σχέδια στὸ μέλλον πρέπει νὰ μὴν εἶναι λεπτομερῆ, ἀλλὰ νὰ περιορίζονται σὲ γενικότητες καὶ νὰ ἐκπονοῦνται σὲ μικρὸ χρόνο. Γιὰ ἕνα διάστημα, τὸ 1975, κυκλοφοροῦσε ἡ πληροφορία ὅτι ἐπρόκειτο νὰ προωθηθεῖ ἡ ἀνάθεση τέτοιων «mini» ρυθμιστικῶν σχεδίων γιὰ ἕναν ἀριθμὸ πόλεων ποὺ ἀντιμετώπιζαν ἐπείγοντα προβλήματα. Τελικὰ ὅμως οὔτε αὐτὲς οἱ ἀναθέσεις ἔγιναν καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς διοικήσεως σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἐκπονήσεως τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων καὶ τὴν ἐφαρμογή τους παραμένει ἀδιευκρίνιστη.

Ἡ ἀδυναμία τῆς διοικήσεως νὰ χαράξει μιὰ σαφὴ πολιτικὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἀστικὴ ἀνάπτυξη θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου τῆς Λάρισας ἐξαιρετικὰ ἐπιζήμια. Ἡ ἰδέα τῶν σύντομων, γενικῶν καὶ μὴ θεσμοθετημένων σχεδίων δὲν φαίνεται ἱκανὴ νὰ δώσει ἰσχυρὴ βάση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν συσσωρευμένων προβλημάτων τῶν πόλεών μας. Ἀντίθετα, αὐτὸ ποὺ ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ ἐκπόνηση σχεδίων ποὺ θὰ βασίζονται σὲ μιὰ λεπτομερῆ γνώση τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως καὶ τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν καὶ ποὺ θὰ μποροῦν νὰ ἀναπροσαρμόζονται κάθε τόσο, ἀνάλογα μὲ τὶς δημιουργούμενες νέες συνθῆκες. Ταυτόχρονα, τὰ σχέδια αὐτὰ μποροῦν νὰ ἔχουν κάποια ἀξία μόνο ἂν θεσμοθετηθοῦν, χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ σημαίνει τὴν παγίωσή τους, καὶ μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα θὰ ἔπρεπε νὰ τροποποιηθεῖ τὸ Ν.Δ. 1262. Οἱ πόλεις μας, καὶ ἰδιαίτερα οἱ πιὸ δυναμικές, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα καλὰ μελετημένο πρόγραμμα ἀναπτύξεως, χρειάζονται καὶ μιὰ μόνιμη ὑπηρεσία παρακολουθήσεως τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἀναπροσαρμογῆς του, ὑπηρεσία ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀνήκει στὸν Δῆμο καὶ ὄχι στὴν κεντρικὴ διοίκηση. Σὲ πρώτη φάση, μιὰ τέτοια ὑπηρεσία θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιεῖ ὡς μόνιμους συμβούλους τοὺς μελετητὲς τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου.

Ἡ ἐμπειρία ποὺ ἀποκτήθηκε ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς Λάρισας ἐπιτρέπει στοὺς μελετητὲς ἕνα εὐνοϊκὸ συμπέρασμα γιὰ τὴ χρησιμότητα ἐκπονήσεως ρυθμιστικῶν σχεδίων καὶ προγραμμάτων, ἐφόσον βέβαια ὑπάρξουν ἀναγκαῖοι μηχανισμοὶ τόσο γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων στὶς κρίσιμες ἐπιλογὲς ὅσο καὶ γιὰ τὴ σωστὴ ἐφαρμογή τους. Τὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀστικὴ ἀνάπτυξη εἶναι τέτοιας σημασίας, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἡ ἀνάγκη συντονισμοῦ ἀνάμεσα στὰ πολλὲς φορὲς ἀλληλοσυγκρουόμενα προγράμματα ἔργων ποὺ κοστίζουν δεκάδες καὶ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια τόσο ἐπιτακτική, καὶ ἡ οἰκονομία ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀπὸ ἕναν ἔστω καὶ στοιχειώδη συντονισμὸ ποὺ βασίζεται σὲ κάποιο πρόγραμμα τόσο μεγάλη, ὥστε τὸ κόστος ἐκπονήσεως τῶν μελετῶν αὐτῶν καὶ παρακολουθήσεως τῆς ἐφαρμογῆς τους νὰ εἶναι οὐσιαστικὰ ἀμελητέο.

Ρυθμιστικὴ μελέτη Καβάλας

Θ. Παπαγιάννης καὶ συνεργάτες, καὶ ΜΕΤΕ Ο.Ε.

1. Στοιχεῖα τῆς μελέτης

Μετὰ ἀπὸ ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος, τὸ Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Καβάλας ἀνέθεσε τὴ «Ρυθμιστικὴ μελέτη πόλεως Καβάλας μετὰ ρυμοτομικῶν σχεδίων ζωνῶν ἀναπτύξεως» στὰ γραφεῖα Θύμιος Παπαγιάννης καὶ συνεργάτες καὶ ΜΕΤΕ Ο.Ε.

Ἡ ὅλη μελέτη περιλαμβάνει τρία μέρη:

α) Τὴ ρυθμιστικὴ μελέτη,

β) Τοπογραφικὲς ἐργασίες,

γ) Ρυμοτομικὰ-πολεοδομικὰ σχέδια.

Ἡ ἀρχικὴ σύμβαση ὑπογράφτηκε στὶς 2 Μαρτίου 1973 καὶ ἡ ἀμοιβὴ ἦταν 800.000 δρχ. γιὰ τὴ ρυθμιστικὴ μελέτη, καὶ σύμφωνα μὲ τὸν κώδικα ἀμοιβῶν γιὰ τὶς τοπογραφικὲς ἐργασίες καὶ τὰ ρυμοτομικὰ σχέδια. Στὶς 27.9.75 ἡ ἀρχικὴ σύμβαση τροποποιήθηκε, καὶ ἀναθεωρήθηκε καὶ ἡ ἀμοιβὴ (ἔφτασε συνολικὰ τὶς 2.200.000 δρχ. γιὰ τὴ ρυθμιστικὴ μελέτη). Ἡ τροποποίηση τῆς σύμβασης κρίθηκε ἀπαραίτητη:

α) γιὰ νὰ ὑπάρξει πλήρης συμφωνία της μὲ τὸ Ν.Δ. 1262/72 (Περὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων ἀστικῶν περιοχῶν),

β) γιὰ νὰ γίνει δυνατὴ ἡ διεύρυνση τοῦ ἀντικειμένου τῆς μελέτης καὶ νὰ περιλάβει τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος «ἀνεύρεση-ἐκμετάλλευση ὑδρογονανθράκων», ποὺ αἰφνίδια ἄλλαξε τὰ δεδομένα καὶ τὶς διαφαινόμενες ὡς τότε προοπτικὲς ἀνάπτυξης.

Σύμφωνα μὲ τὴ σύμβαση τὰ στάδια τῆς ρυθμιστικῆς μελέτης ἦταν τὰ ἑξῆς:

α) Προκαταρκτικὴ ἔκθεση μὲ ἐντοπισμὸ γενικῶν προβλημάτων. Διάρκεια μελέτης 45 μέρες.

β) Ἀνάλυση ὑφιστάμενης κατάστασης.

γ) Ἐναλλακτικὲς εἰκόνες ἀνάπτυξης - ἐναλλακτικὰ ρυθμιστικὰ σχέδια. Διάρκεια ἕξι μῆνες.

δ) Τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο. Διάρκεια ἑπτὰ μῆνες.

Τὴν ὁμάδα μελέτης ἀποτέλεσαν οἱ ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι Θ. Παπαγιάννης, Γ. Διαμαντόπουλος, Β. Κιζήλου καὶ Π. Κουτρέτση, ὁ οἰκονομολόγος Κ. Σοφούλης, ὁ κυκλοφοριολόγος Κ. Ζέκκος, ὁ Στ. Νέστωρ, νομικὸς σύμβουλος, ἡ Κ. Κλουτσινιώτη, γεωπόνος, καὶ ὁ καθηγητὴς Ε. Μπουροδῆμος, σύμβουλος σὲ θέματα προστασίας τοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ συνολικὴ διάρκεια τῆς μελέτης προβλεπόταν ἀπὸ τὴ σύμβαση νὰ εἶναι 18 μῆνες (μαζὶ μὲ τοὺς χρόνους ἐγκρίσεων τῶν διαφόρων σταδίων). Ἡ διαδικασία τροποποίησης τῆς ἀρχικῆς σύμβασης, οἱ ἀλλαγὲς στὴ διοίκηση καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ Παραλαβῆς καθυστέρησαν κατὰ ἕνα σημαντικὸ διάστημα τὴν ὁλοκλήρωση τῆς μελέτης (τὸ τελευταῖο της στάδιο παραδόθηκε στὶς 15 Ὀκτωβρίου 1976).

2. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μελέτης. Προβλήματα τῆς περιοχῆς

Ἀφότου ἡ Καβάλα ἔχασε τὸν ρόλο της ὡς διαμετακομιστικοῦ κόμβου καὶ εἰδικευμένου κέντρου καπνοπαραγωγῆς, πέρασε μιὰ κρίση ἀναπροσαρμογῆς ποὺ κράτησε ἀρκετὲς δεκαετίες. Ἡ ἀνάλυση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης καὶ τῶν σημερινῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Καβάλας ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πόλη, μετὰ ἀπὸ τὴν κρίση αὐτή, τείνει νὰ ὁριστικοποιήσει τὸν

1

ρόλο της ὡς κύριου ἀστικοῦ κέντρου Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, καὶ νὰ ἐξισορροπήσει σ' αὐτὸν (χωρὶς βέβαια νὰ λείψει καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀστικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς).

Γιὰ νὰ τονωθεῖ ἡ περιοχὴ καὶ νὰ ἀντισταθμιστεῖ τὸ μεγάλο ποσοστὸ ἀνεργίας καὶ μετανάστευσης, καθορίστηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὴν πολιτεία οἱ ἑξῆς στόχοι:

α) συγκέντρωση διοίκησης,

β) ἀνάπτυξη τουρισμοῦ,

γ) προώθηση τῆς ἐγκατάστασης βιομηχανιῶν.

Σ' αὐτὰ τὰ στοχοθετικὰ πλαίσια, ἐντάσσονται:

α) ἡ ἐγκατάσταση στὴν Καβάλα τῆς VIIης Περιφέρειας (Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης),

β) οἱ τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις ποὺ κατασκεύασε ὁ ΕΟΤ,

γ) ἡ δημιουργία τοῦ ἐργοστασίου φωσφορικῶν λιπασμάτων,

δ) ὁ προγραμματισμὸς τῆς βιομηχανικῆς περιοχῆς τῆς ΕΤΒΑ.

Ἡ ἔλλειψη ὅμως γενικῆς πολιτικῆς ἀποκέντρωσης δὲν ἐπέτρεψε στὶς «ἐνέσεις» αὐτὲς νὰ ἐπιλύσουν τὰ σοβαρὰ οἰκονομικοκοινωνικὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς, ποὺ ἐκφράζονται ἀπὸ ρυθμοὺς «συντήρησης» τῶν μεγεθῶν της (δημογραφική, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ στασιμότητα).

Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ὑδρογονανθράκων (1974) ἄνοιξε σημαντικοὺς ὁρίζοντες ραγδαίας ἀνάπτυξης τῆς περιοχῆς, συγχρόνως ὅμως διέγραψε τοὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦσαν τὸ περιβάλλον της. Οἱ προοπτικὲς τῆς περιοχῆς ἔμειναν ἀπροσδιόριστες (μιὰ καὶ ὁ παράγοντας «πετρέλαιο» ἐμφανιζόταν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα καὶ σὲ ἀβέβαιες ποσότητες). Παράλληλα, τὰ προβλήματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τοὺς κινδύνους ρύπανσης τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴ σύγκρουση λειτουργιῶν (τουρισμός, καλλιεργημένες ἐκτάσεις καὶ περιοχὲς οἰκιστικῶν χρήσεων ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, πετρέλαιο καὶ ὀχλοῦσα βιομηχανία ἀπὸ τὴν ἄλλη) εἶναι ἀρκετὰ κρίσιμα. Στὸ σημεῖο αὐτό, σημειώνουμε ὅτι βασικὰ στοιχεῖα (ὅπως π.χ. ὠκεανογραφικὴ μελέτη τοῦ κόλπου τῆς Καβάλας), πάνω στὰ ὁποῖα θὰ μποροῦσαν μὲ βεβαιότητα νὰ στηριχτοῦν οἱ προτάσεις τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου, δὲν ὑπῆρχαν. Αὐτὸ φυσικὰ μεγάλωσε τὶς δυσκολίες τῶν προβλημάτων· μᾶς ἀνάγκασε νὰ κινηθοῦμε πάνω σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ διαδοχικὲς ὑποθέσεις καὶ νὰ τοποθετήσουμε μιὰ σειρὰ ἀπὸ προϋποθέσεις σχετικὰ μὲ τὸ θέμα: δυνατότητα χωροθέτησης ὀχλουσῶν βιομηχανιῶν στὸν κόλπο τῆς Καβάλας.

Ἡ μακρόχρονη μεταβατικὴ περίοδος ποὺ πέρασε ἡ Καβάλα εἶχε σαφεῖς ἐπιπτώσεις τόσο στὴ διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ της, ὅσο καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ δομημένου περιβάλλοντός της. Ἡ δομὴ τοῦ οἰκιστικοῦ ἱστοῦ, ποὺ εἶναι στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀποτέλεσμα ἀπότομης μὴ σχεδιασμένης ἐπέκτασης τῆς παλαιᾶς πόλης γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν στέγασης τῶν προσφύγων (κυρίως αὐτοστέγαση), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ ἐδάφους (ἡ πόλη εἶναι βασικὰ χτισμένη σὲ κλίσεις ἀπὸ 10% ὡς 50%) ἔχει δημιουργήσει πολὺ ἔντονα προβλήματα, δυσανάλογα μᾶλλον μὲ τὸ μέγεθος τῆς πόλης.

Ἀπαριθμοῦμε τὰ κυριότερα:

α) Οἱ μισὲς περίπου περιοχὲς κατοικίας εἶναι ἐκτὸς τοῦ ἐγκεκριμένου «σχεδίου

2

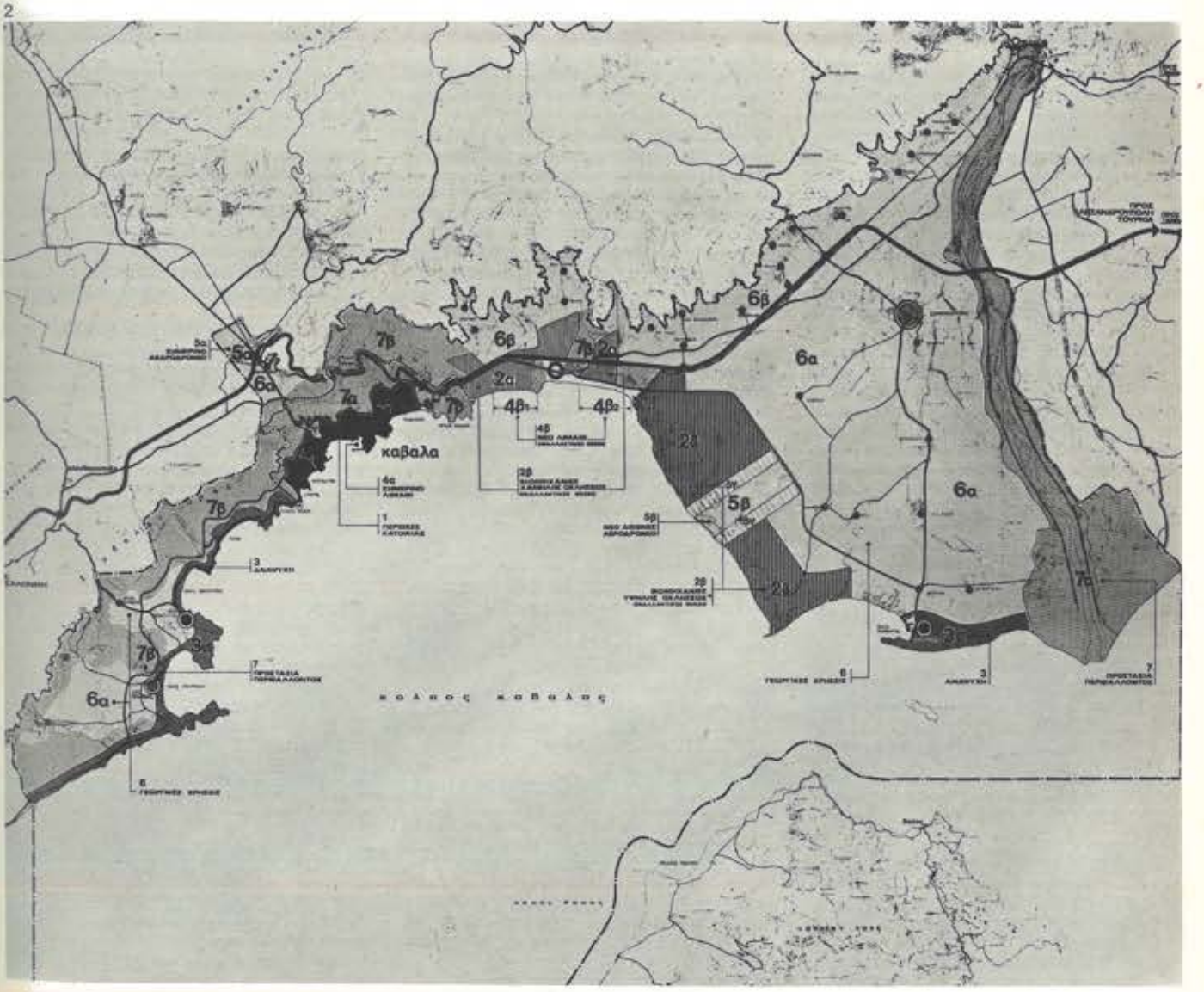

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Περιοχὴ ἐλέγχου. Κατευθύνσεις ἀνάπτυξης.

πόλεως», ἐνῶ παράλληλα ὑπάρχει σημαντικὸς ἀριθμὸς «αὐθαιρέτων».
β) Πολλὲς συνοικίες (κυρίως στὴν περιφέρεια τῆς πόλης) στεροῦνται σχεδὸν τελείως τεχνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἐλεύθερων καὶ κοινόχρηστων χώρων.
γ) Ὁρισμένες περιοχὲς παρουσιάζουν ἰδιαίτερα ὑποβαθμισμένο τεχνητὸ περιβάλλον (πολὺ στενοὶ δρόμοι, κατακερματισμένη ἰδιοκτησία γῆς, μεγάλα ἐπιτρεπόμενα ὕψη).
δ) Ἡ διέλευση τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς πόλης δημιουργεῖ σοβαρὰ κυκλοφοριακὰ προβλήματα.
ε) Ὑπερσυγκέντρωση λειτουργιῶν στὸ κέντρο τῆς πόλης (σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση).
στ) Στενότητα καὶ κακὴ ἐξυπηρέτηση τῆς χερσαίας λιμενικῆς ζώνης καὶ ἀνταγωνιστικὴ ἀνάμειξη χρήσεων μὲ τὸ κέντρο τῆς πόλης.
ζ) Ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος ὁρισμένων περιοχῶν ἀπὸ τὴν παρουσία ὀχλουσῶν βιομηχανιῶν καὶ βιομηχανικῶν μονάδων.
η) Ἀλλοιώσεις τοῦ φυσικοῦ καὶ τεχνητοῦ περιβάλλοντος, καὶ ἐγκατάλειψη τῶν μεμονωμένων μνημείων ἢ συνόλων παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς.
Στὰ προβλήματα ποὺ ἀναφέρονται πιὸ πάνω θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν:
α) Ἡ ἔλλειψη ἐλεύθερων οἰκοπέδων ποὺ καθιστᾶ προβληματικὴ τὴν ὁποιαδήποτε ἐπέμβαση (στὶς περισσότερες τουλάχιστον περιπτώσεις).
β) Ἡ πλήρης σχεδὸν ἀνυπαρξία μέσα στὶς ὑπάρχουσες περιοχὲς κατοικίας δημοτικῶν ἢ δημόσιων ἐκτάσεων ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ λύσουν κάποια προβλήματα κοινωνικοῦ ἐξοπλισμοῦ. Μποροῦμε φυσικὰ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος λειτούργησε θετικὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ὀργανωμένης ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων καὶ τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου. Δὲν ἦταν ὅμως ὁ βασικὸς λόγος. Θὰ ἦταν ἀντίθετα δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀνάθεση τῆς ρυθμιστικῆς μελέτης Καβάλας ἦταν θέμα πολιτικῆς ἐπιλογῆς ποὺ ἐντάσσεται στὸν τομέα τῆς «περιφερειακῆς ἀνάπτυξης» τῆς χώρας.
Ἡ πολιτικὴ ποὺ ἔχει ἀσκηθεῖ μέχρι τώρα στὸν τομέα τοῦ προγραμματισμοῦ περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, ἐξαντλεῖται κυρίως σὲ μέτρα κινήτρων - ἔμμεση πολιτικὴ - χωρὶς πρωτοβουλίες μεγαλύτερης σημασίας καὶ ἄμεση ἐπιδίωξη διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν στὴν περιφέρεια. Παρ' ὅλα αὐτά, μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ ὅτι, ὡς ἕναν ὁρισμένο βαθμό, περιοχὲς μὲ κάποια συγκριτικὰ πλεονεκτήματα μποροῦν νὰ προεξοφλοῦν ἄμεσα μέτρα «πρώτης βοήθειας» ἢ συντήρησης ἢ ἀκόμη καὶ οὐσιαστικῆς προώθησης, μέσα στὰ πλαίσια ἀκόμη καὶ τῆς πιὸ χαλαρῆς πολιτικῆς περιφερειακῆς ἀνάπτυξης. Στὶς περιοχὲς αὐτὲς ἀνήκει ἡ Καβάλα.
Στὴν προσπάθεια νὰ ἐνταχθεῖ ἡ πόλη στὸ κύκλωμα τῶν «εὐνοούμενων κέντρων ἀνάπτυξης» (βλ. καὶ δίκτυο ἀστικῶν κέντρων), θεωρήθηκε σκόπιμη ἡ ἀνάθεση ρυθμιστικῆς μελέτης, μὲ τὴν ὁποία θὰ ἐξασφαλιζόταν:
α) ἡ ἀνάλυση τῶν προβλημάτων τῆς περιοχῆς,
β) ὁ ἐντοπισμὸς τῶν προβλημάτων,
γ) ἡ ἐπίλυσή τους μὲ συγκεκριμένες προτάσεις, ἐνταγμένες σὲ ἕνα πρόγραμμα ἄμεσης ἐφαρμογῆς, ποὺ θὰ λάβαινε ὑπόψη καὶ τὶς μακροχρόνιες προβλέψεις.
Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση καὶ ἡ τεκμηρίωση τῆς χωροθέτησης τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν πυξίδα γιὰ τὶς διαφαινόμενες ἐπενδύσεις κεφαλαίων, νὰ λειτουργήσει δηλαδὴ «ρυθμιστικὰ» γιὰ τὶς πιθανὲς συγκρούσεις συμφερόντων.
Ἡ συλλογιστικὴ αὐτὴ καθόρισε ἀποφασιστικὰ τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο κινήθηκαν οἱ προτάσεις τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου τῆς Καβάλας, πλαίσιο ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ἄλλωστε αὐτὸς εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ὑπάρξει κάποια πιθανότητα ἐφαρμογῆς τῶν προτάσεων. Ἀφορμὴ πάντως γιὰ τὴν ἀνάθεση τῆς ρυθμιστικῆς μελέτης, λέγεται (ἀπὸ τὶς ἁρμόδιες τοπικὲς ὑπηρεσίες) ὅτι ὑπῆρξε ἡ ἄμεση ἀνάγκη ἐκπόνησης ρυμοτομικῶν σχεδίων.

3. Μεθοδολογία ἀντιμετώπισης καὶ στόχοι τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου

Θεωρήσαμε ὅτι τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα, ποὺ ἀλληλοεξαρτῶνται:
α) τὸ τμῆμα ποὺ καλύπτει τὸ «δέον γενέσθαι», προκειμένου ἡ πόλη νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες της καὶ νὰ προσαρμοστεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν προτύπων ποὺ ἔχουν ἐπιλεγεῖ,
β) τὸ τμῆμα ποὺ ἀναφέρεται στοὺς ὅρους καὶ τὶς προϋποθέσεις, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν τήρηση τῶν προτύπων στὸ μέλλον, ὥστε νὰ συμβαδίζουν μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης.
Γιὰ νὰ φτάσουμε στὶς προτάσεις τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου, στηριχτήκαμε στὴ διερεύνηση τῆς χωρητικότητας τῆς Καβάλας καὶ τῶν δυνατοτήτων ἀνάπτυξης τῶν ἐπιμέρους τομέων μὲ σκοπό:
α) νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ ἀνάγκες ρύθμισης καὶ χωροθέτησής τους μὲ κριτήρια κοινωνικά, οἰκονομικά, πολεοδομικά,
β) νὰ προετοιμαστεῖ ἡ διαδικασία ἀντιμετώπισης τῶν πιθανῶν ἐναλλακτικῶν μορφῶν ἀνάπτυξης τῆς πόλης.
Ἡ ἀνάλυση δηλαδὴ τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν στὴν Καβάλα δὲν ἔγινε γιὰ νὰ συνταχθεῖ ἕνας τόμος μὲ κάθε λογῆς στατιστικὰ στοιχεῖα καὶ καταγραφές. Ἔγινε *κατευθυνόμενη*, καὶ ἔθιξε ἐκεῖνα τὰ σημεῖα ποὺ θὰ ἔπαιζαν κάποιον ἄμεσο ἢ ἔμμεσο ρόλο στὴ διατύπωση τῶν προτάσεων.
Οἱ προτάσεις τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου θεμελιώθηκαν σὲ διττὴ βάση ἀνάλυσης:
α) τὴν εἰκόνα τῶν προβλημάτων ποὺ παρουσιάζει σήμερα ἡ Καβάλα,
β) τὴ δυναμικὴ προβολή τους στὸ μέλλον.
Τὸ τελευταῖο τοῦτο εἶναι φυσικὰ λογικὴ ἀπόρροια τοῦ συσχετισμοῦ τῆς «ὑφιστάμενης» κατάστασης πρὸς τὶς διαφαινόμενες προοπτικὲς ἐξέλιξης τῆς πόλης. Τὸ θέμα αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν εὐλογοφανῶν προοπτικῶν παρουσιάζει, εἰδικὰ γιὰ τὴν Καβάλα, μιὰ σημαντικὴ ἰδιομορφία ποὺ πρώτη φορὰ ἐμφανίζεται σὲ ἑλληνικὴ πόλη. Πρόκειται γιὰ τὰ τεράστια θέματα προοπτικῆς καὶ στοχοθεσίας ποὺ ἔθεσε καθαρότατα ἡ ἀνεύρεση καὶ ἡ προσεχὴς πιθανὴ ἐκμετάλλευση πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων στὴν ἄμεση περιοχὴ τῆς Καβάλας.
Ὁ παράγοντας «ὑδρογονάνθρακες» ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἐπηρεάζει ἐντονώτατα τὶς «ἐνδογενεῖς» τάσεις ποὺ ἐπισημαίνει ἡ ἀνάλυση τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης στὴν περιοχή, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεταθέτει σὲ κάποιο ποσοστὸ τὸ πρόβλημα τῶν προοπτικῶν σὲ βάση ἐθνικῶν ἐπιλογῶν πολιτικῆς, ποὺ ὅπως φαίνεται, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, δὲν ἔχουν ἀποσαφηνιστεῖ.
Βασικός μας στόχος ἦταν ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ συνόλου τῶν ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς μελέτης σὰν συνεχοῦς πορείας, στὴν ὁποία ἄγνωστη παράμετρος εἶναι ἡ χρονικὴ στιγμὴ ποὺ θὰ πραγματοποιηθεῖ κάθε φάση. Ὁ σχεδιασμὸς ἑπομένως κατευθύνθηκε ἀπὸ τὴν προσπάθεια οἱ ἐπιλογὲς ποὺ προκύπτουν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν σημερινῶν ἀπαιτήσεων νὰ μὴν ἀποτελέσουν ἐμπόδιο σὲ μιὰ μελλοντικὴ ἐξέλιξη. Στόχοι ἐπίσης τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου ἦταν οἱ προτάσεις νὰ εἶναι ἀπόλυτα προσγειωμένες καὶ νὰ κατευθύνονται ἀπὸ τὰ γενικότερα συμφέροντα τοῦ συνόλου τῶν κατοίκων. Μὲ τοὺς παραπάνω στόχους ποὺ θέσαμε, καὶ παίρνοντας βέβαια ὑπόψη ὅτι ἡ χωροθέτηση τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείει ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, οἱ ἐναλλακτικὲς λύσεις γιὰ τὸ σύνολο τῶν προτάσεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου περιορίζονται κατὰ πολύ.
Στὴν περίπτωση τῆς Καβάλας ἡ ἰδιομορφία τοῦ ἐδάφους τῆς εὐρύτερης περιοχῆς συντέλεσε ὥστε ἡ γενικὴ διάταξη τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου νὰ εἶναι μονοσήμαντη. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὰ ἐναλλακτικὰ ρυθμιστικὰ σχέδια ποὺ παρουσιάστηκαν στὴν προτελευταία φάση τῆς μελέτης δὲν ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο ἐπιλογῆς κάποιων εἰδικῶν ἐπιτροπῶν παραλαβῆς, ἀλλὰ τεκμηρίωσαν ἀκριβῶς τὴ χρονικὴ αὐτὴ πορεία.
Πρέπει νὰ γίνει σαφὲς ὅτι οἱ ἐναλλακτικὲς ὑποθέσεις ἀνάπτυξης, πάνω στὶς ὁποῖες θεμελιώθηκαν τὰ ἀντίστοιχα ἐναλλακτικὰ ρυθμιστικὰ σχέδια (ἂς τὰ ποῦμε καλύτερα «χρονικὲς φάσεις ἀνάπτυξης»), δὲν ἀποτελοῦν δεοντολογικὲς προτάσεις τοῦ μελετητῆ, ἀλλὰ ἁπλῶς καὶ μόνο ὑποθέσεις ἐργασίας. Ἡ ἐπιλογὴ καὶ ὁ προγραμματισμὸς εἶναι εὐθύνη τῶν παραγόντων τοὺς ὁποίους ἀφοροῦν τὰ ἀντίστοιχα θέματα.
Στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς μελέτης καὶ μὲ βάση τὶς ἀναλύσεις τῶν προηγούμενων σταδίων, ποὺ μεθοδεύτηκαν μὲ τὴν παραπάνω συλλογιστική, διατυπώθηκαν οἱ συγκεκριμένες προτάσεις τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου.
Οἱ προτάσεις, δηλαδὴ οἱ ἐπεμβάσεις ἢ ρυθμίσεις ποὺ προτείνονται, χωρίζονται:
α) Σὲ αὐτὲς ποὺ ἐπιλύουν ὑπάρχοντα προβλήματα καὶ ἑπομένως εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀρχίσουν νὰ κλιμακώνονται ἀμέσως. Ἀφοροῦν τὴν ἔλλειψη στοιχειωδῶν ἀναγκῶν κοινωνικοῦ καὶ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, τὴ βελτίωση τοῦ ὑποβαθμισμένου οἰκιστικοῦ ἱστοῦ, τὴ συντήρηση μεμονωμένων κτισμάτων ἢ συνόλων πολιτιστικῶν ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος, τὴν ἀλλαγὴ τῶν χρήσεων ποὺ συγκρούονται μὲ τὶς χρήσεις τῆς πόλης, τὰ προβλήματα ρύπανσης μέσα στὴν πόλη καὶ στὴν ἄμεση περιοχή της. Ἀφοροῦν ἀκόμη, τὰ προβλήματα ποὺ θὰ προκύψουν ἀπὸ μιὰ φυσιολογικὴ ἐξέλιξη τῆς πόλης (οἱ δυνατότητες ἀνάπτυξης ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐλάχιστη ἐκμετάλλευση τοῦ νέου παραγωγικοῦ συντελεστῆ τῆς περιοχῆς).
β) Σὲ ἐκεῖνες ποὺ θὰ κλιμακωθοῦν χρονικά, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες ποὺ θὰ προκύψουν.
Μὲ τὸν διαχωρισμὸ τῶν ἐπεμβάσεων σὲ δύο κατηγορίες, ξεκαθαρίζουμε τὴν ἑξῆς βασικὴ θέση μας:
α) Ἕνα πρόγραμμα ἐφαρμογῆς ποὺ συντάσσεται σήμερα δὲν ἀφορᾶ τὴν πραγματοποίηση τῆς πιὸ αἰσιόδοξης ἐναλλακτικῆς εἰκόνας ἀνάπτυξης μιᾶς πόλης.
β) Τὰ ἔργα ὑποδομῆς καὶ ἀνωδομῆς μποροῦν νὰ προγραμματιστοῦν μόνο ἂν ἔχουν διαφανεῖ οἱ οἰκονομικὲς καὶ δημογραφικὲς ἐξελίξεις ποὺ τὰ δικαιολογοῦν ἢ

ἂν ἀποσκοποῦν ἀκριβῶς στὸ νὰ προκαλέσουν ἢ νὰ ἐπιταχύνουν τέτοιες ἐξελίξεις. Τονίζουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι μιλώντας γιὰ ἐπεμβάσεις ἀναφερόμαστε σὲ προγραμματισμὸ ἔργων ποὺ ἐμπίπτουν στὴν ἁρμοδιότητα τοῦ δημόσιου τομέα. Στὸν δοσμένο οἰκονομικοκοινωνικὸ σχηματισμό, ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία μόνο ἔμμεσα μπορεῖ νὰ ἐπηρεαστεῖ (μὲ κίνητρα, ὅρους δόμησης κλπ.).

Τελικά, καὶ σύμφωνα μὲ ὅσα πιὸ πάνω γράφτηκαν, οἱ στόχοι τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου, δηλαδὴ τῶν ἐπεμβάσεων ποὺ προτείνονται εἶναι:

α) ἡ ἀντιμετώπιση τῶν σημερινῶν προβλημάτων τῆς πόλης (γενικὰ δηλαδὴ ἡ βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν 50.000 κατοίκων καὶ ἑνὸς ἀριθμοῦ κατοίκων ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ φυσιολογικὴ αὔξηση στὸ ἄμεσο μέλλον, συνολικὰ δηλαδὴ 60.000 κατοίκων περίπου), καὶ

β) ἡ ρύθμιση τῶν ἀναγκαίων ἐπενδύσεων μὲ τρόπο ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει συγχρόνως τοὺς πόρους, τὶς ἐκτάσεις καὶ τὶς δυνατότητες, ὥστε νὰ μπορέσει ἡ Καβάλα νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ὁποιεσδήποτε πληθυσμιακὲς συγκεντρώσεις καὶ ἀνάγκες, ποὺ εἶναι πιθανὸ νὰ προκληθοῦν ἀπὸ ἐξελίξεις κοινωνικές, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικές.

4. Ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς ρυθμιστικῆς μελέτης

Γιὰ τὴν ἐκπόνηση μιᾶς ρυθμιστικῆς μελέτης θεωροῦμε ἀπαραίτητο νὰ δίνονται στὸν μελετητὴ τὰ ἑξῆς στοιχεῖα:

α) τὰ βασικὰ σημεῖα τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ οἱ γενικὲς ἐπιλογὲς καὶ στόχοι τοῦ κράτους,

β) λεπτομερῆ στοιχεῖα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς μελέτης (μᾶς δόθηκαν σὲ μεγάλο βαθμό),

γ) λεπτομερῆ στοιχεῖα τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας (ὁ τρόπος παρουσίασης τῶν συνοπτικῶν πινάκων ἀπὸ τὴν ΕΣΥΕ δὲν δίνει τὴ δυνατότητα ἀνάλυσης τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης μέσα στὴν ἴδια τὴν πόλη),

δ) χάρτες καὶ ὑπόβαθρα σὲ διάφορες κλίμακες (ἡ χαρτογράφηση ποὺ εἴχαμε στὴ διάθεσή μας ἦταν πολὺ ἐλλιπής),

ε) εἰδικὰ στοιχεῖα ἢ μελέτες ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιομορφία τῶν προβλημάτων ποὺ παρουσιάζει ἡ περιοχὴ (π.χ. γιὰ τὴ δική μας μελέτη προέκυψε ἡ ἀνάγκη ἐξεύρεσης στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν τὸν κόλπο τῆς Καβάλας, ὅπως θαλάσσια ρεύματα κλπ.).

Σημειώνουμε πάντως ὅτι τὰ περισσότερα στοιχεῖα δὲν δόθηκαν ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν. Εἶναι ἐξάλλου γνωστὴ ἡ ἔλλειψη στὴν Ἑλλάδα βασικῶν μελετῶν ποὺ χρησιμεύουν σὰν ὑποδομὴ (λείπουν δηλαδὴ ἀκόμη καὶ πλήρεις τοπογραφήσεις, τοπογραφικά, κτηματολόγια κλπ.).

5. Θέματα φορέων

Ὑπῆρξε στενὴ συνεργασία μὲ τὸν φορέα ἀνάθεσης (Νομαρχιακὸ Ταμεῖο), τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ τὶς ἁρμόδιες τοπικὲς δημόσιες ὑπηρεσίες ὡς πρὸς τὴν παροχὴ τῶν διαθέσιμων στοιχείων καὶ τῶν προσφερόμενων δυνατοτήτων γιὰ τὴ διατύπωση τῶν βασικῶν προτάσεων. Συνεργασία εἴχαμε ἐπίσης καὶ μὲ τὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Καβάλας, ὄχι ὅμως πλατιά, ἐπειδὴ μᾶλλον τὸ τοπικὸ τμῆμα ἦταν νεοσύστατο.

Σημειώνουμε ὅτι ἡ συμμετοχὴ στὴν ἐπιτροπὴ παραλαβῆς ἐκπροσώπων τῶν Ὑπουργείων Ἐσωτερικῶν, Συντονισμοῦ, Δημοσίων Ἔργων (Διεύθυνση Ρυθμιστικῶν Σχεδίων) καὶ ΕΟΤ ἦταν θετικὸ στοιχεῖο, γιατὶ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων σὲ βασικὰ θέματα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνεργασία μὲ τοὺς τοπικοὺς φορεῖς, ὅπου καὶ δὲν διατυπώθηκαν ἀντίθετες ἀπόψεις στὶς γενικὲς προτάσεις, ἡ φύση τῶν προβλημάτων ποὺ εἴχαμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε στὴν περιοχὴ μᾶς ὁδήγησε στὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ φορεῖς ὅπως ἡ ΕΤΒΑ, ἡ ΔΕΗ, ἡ ΕΛΕΒΜΕ.

Οἱ συναντήσεις αὐτὲς εἶχαν τὸ θετικὸ στοιχεῖο ὅτι ἔβαζαν τὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς σὲ μιὰ πραγματιστικὴ βάση καὶ ἔδιναν τὴ δυνατότητα στοὺς μελετητὲς νὰ ὑποστηρίξουν προσωπικὰ οἱ ἴδιοι προτάσεις ποὺ εἶχαν τὴν πιθανότητα ἄμεσης ἐφαρμογῆς.

Ὅπως ἦταν βέβαια ἐπόμενο, κατὰ τὶς παραπάνω διαδικασίες διαφάνηκαν διιστάμενες ἀπόψεις (ποὺ ξεκινοῦσαν ἀπὸ συγκρουόμενα συμφέροντα), καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἴδιους τοὺς φορεῖς (ἂν καὶ οἱ περισσότεροι εἶναι δημόσιοι ἢ ἡμιδημόσιοι), καὶ ἀνάμεσα στοὺς παραπάνω φορεῖς καὶ σὲ ὁμάδες κατοίκων τῆς περιοχῆς. Τονίζουμε ὅτι αὐτὸ ἦταν κάτι ἐπόμενο νὰ συμβεῖ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ φορεῖς δὲν ἔχουν μιὰ συνολικὴ μακροπρόθεσμη ὀπτικὴ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἀποβλέπει καθένας μόνο στὴ σημερινὴ καὶ πιὸ ἄμεσα ἀποδοτικὴ ἐπίλυση τῶν προβλημάτων του.

Σημειώνουμε ὅτι τὴ στιγμὴ ποὺ γράφεται αὐτὸ τὸ κείμενο, δὲν ἔχει γίνει ἡ παραλαβὴ τῆς ὁριστικῆς μελέτης τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου. Οἱ διαδικασίες λοιπὸν ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ ἀφοροῦν μόνο τὴν παραλαβὴ τῆς προκαταρκτικῆς ἔκθεσης καὶ τῆς προμελέτης, καθὼς ἐπίσης καὶ τὶς συναντήσεις καὶ ἀνταλλαγὲς ἀπόψεων μὲ τοὺς φορεῖς ποὺ προαναφέρθηκαν.

Στὶς διαδικασίες ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου πῆραν μέρος ἐκπρόσωποι τοπικῶν φορέων, Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς περιοχῆς, καὶ ἡ προμελέτη τέθηκε διαμέσου τοῦ Δήμου στὴ διάθεση ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων. Θεωροῦμε δηλαδὴ τὴ γενικὴ πληροφόρηση προτιμότερη ἀπὸ τὴ μυστικότητα, παρ' ὅλο ποὺ αὐξάνονται πιθανὸν οἱ τάσεις κερδοσκοπίας μετὰ ἀπὸ τὴ γνωστοποίηση τῶν προτάσεων.

Σημειώνουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος ταχύτατης οἰκοδόμησης περιοχῶν μετὰ ἀπὸ τὴ γνωστοποίηση τῶν προτάσεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου, ἀπὸ τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ δὲν ἐφαρμόζεται ἀναστολὴ οἰκοδομικῶν ἀδειῶν (ὅπως προβλέπει τὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Ν.Δ. 1262/72). Πάνω σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ θέμα, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἐνῶ ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἡ ἀναστολὴ φαίνεται θετικὸ μέτρο (γιατὶ θὰ σταματοῦσε τὴ συσσώρευση προβλημάτων στὴν περιοχή), ἂν πάρει κανεὶς ὑπόψη τὸν χρόνο ποὺ διαρκοῦν οἱ διαδικασίες ἐκπόνησης καὶ ἔγκρισης τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου καὶ κυρίως τῆς διάθεσης γιὰ ἐφαρμογή του ἀπὸ τὴν πολιτεία, ἡ τὴ μέχρι σήμερα κυβερνητικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὰ ρυθμιστικὰ σχέδια (κανένα ρυθμιστικὸ σχέδιο δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη διάταγμα), τὸ μέτρο αὐτὸ μπορεῖ νὰ δημιουργήσει ἔντονα κοινωνικὰ προβλήματα, στὰ λαϊκὰ κυρίως στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Σ' αὐτὸ τὸ θέμα, ὑπῆρξε σύμφωνη καὶ ἡ γνώμη τῆς Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ.

3

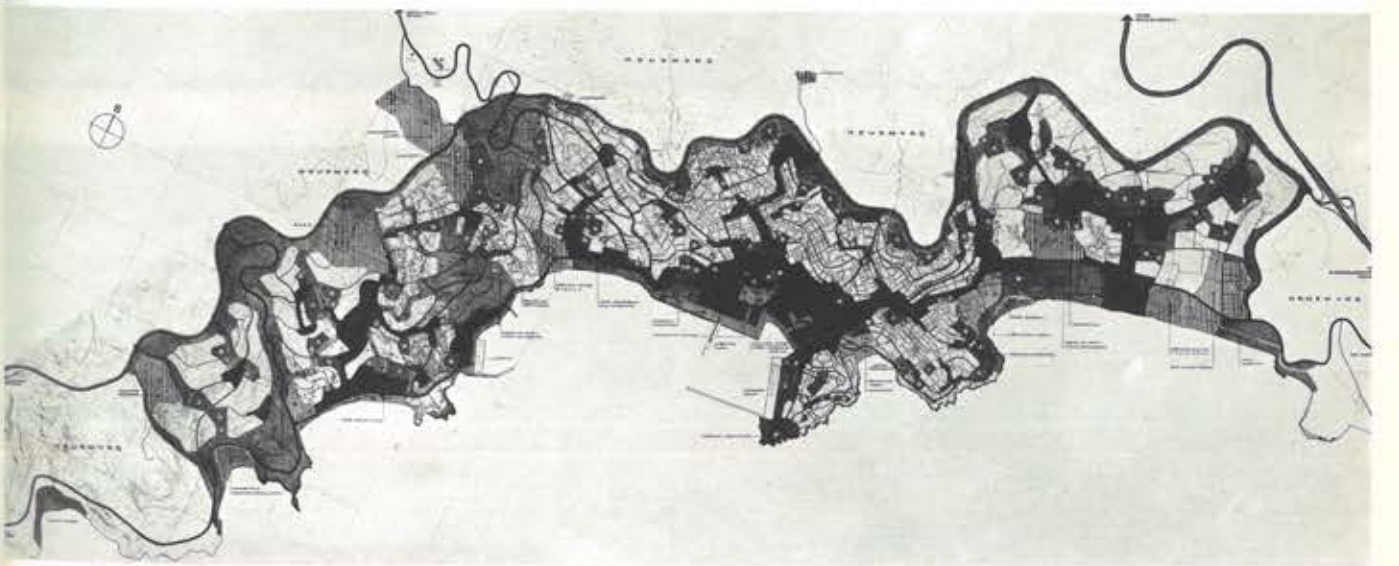

3.
Ρυθμιστικὸ σχέδιο.

Χωροταξική μελέτη, καὶ ρυθμιστικὰ καὶ πολεοδομικὰ σχέδια νήσου Σκύρου

Ὁμάδα μελέτης: Σπ. Ἀμούργης, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Ν. Καλογερᾶς, ἀρχιτέκτων, Α. Λεγάκις, πολιτικὸς μηχανικός, Κ. Σπινέλλη, κοινωνιολόγος, Δ. Πεταλωτής, οἰκονομολόγος, Λ. Μαραγκοῦ, ἀρχαιολόγος, Μ. Μπίρης, ἀρχιτέκτων, Β. Μιχελής, μεταλλειολόγος μηχανικός, Γ. Φιλιώτης, νομικός, Τ. Ἰωάννου-Γιανναρᾶ, λαογράφος, Μ. Χαϊδοπούλου-Adams, ἀρχιτέκτων τοπίου, Δ. Παπαϊωάννου, οἰκονομολόγος

1. Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε τὸ 1973 ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Ἡ ἀμοιβή της ἦταν 1,9 ἑκατ. δρχ. καὶ ἡ διάρκειά της τρία χρόνια.

2. Ἡ Σκύρος, καθὼς εἶναι γεωγραφικὰ ἀπομονωμένη καὶ μακριὰ ἀπὸ τὶς τουριστικὲς ἐνότητες τοῦ Αἰγαίου, παρουσιάζει σὲ ἐντονώτερη μορφὴ τὰ προβλήματα ποὺ ἔχουν καὶ ἄλλα νησιά. Τὸ βασικότερο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ πληθυσμιακὴ μείωση καὶ ἡ ἀλλοίωση τῆς ἀντίστοιχης πυραμίδας. Ἐνῶ οἱ πλουτοπαραγωγικές της πηγὲς εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικές, ὅλοι οἱ τομεῖς οἰκονομικῆς δραστηριότητας σήμερα βρίσκονται σὲ κάμψη.
Ἕνα μεγάλο πρόγραμμα δημόσιων ἔργων μετὰ τὸ 1975 δημιούργησε ὀξύτερα προβλήματα. Πάνω ἀπὸ 1000 ξένοι ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἡμιμόνιμα γιὰ τὰ ἔργα, ἀνατρέποντας ὄχι μόνο τὴν ὑπάρχουσα οἰκονομικὴ δομὴ ἀλλὰ καὶ τὸ κοινωνικοπολιτιστικὸ περιβάλλον. Ἔτσι οἱ ἐξωτερικές, καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀνεξέλεγκτες, πιέσεις στὴ Σκύρο ἀποκτοῦν κύριο λόγο γιὰ τὴ μελλοντική της ἀνάπτυξη.
Σὰν μελετητὲς δὲν εἴχαμε καμιὰ ἔνδειξη γιὰ τὸ πῶς καὶ γιατὶ προγραμματίστηκε ἡ μελέτη.

3. Ἡ μεθοδολογία τῆς μελέτης ἦταν ἰδιαίτερα ἁπλή. Ἀκολούθησε τὰ ἑξῆς στάδια:
α) ἀνάλυση τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων καὶ ἐξαγωγὴ γενικῶν συμπερασμάτων,
β) ἀναγνώριση τῶν προβλημάτων καὶ τῶν δυνατοτήτων τῆς Σκύρου μὲ συγκεκριμένα μεγέθη, καὶ κατόπι καθορισμὸς εἰδικότερων στόχων γιὰ κάθε οἰκονομικὸ τομέα,
γ) σύνθεση τῶν παραπάνω παραγόντων καὶ στόχων καὶ σύνταξη ἑνὸς κατάλληλου προτύπου ἀνάπτυξης, ποὺ νὰ συμπεριλαμβάνει τὸν καθορισμὸ τῶν βέλτιστων ἐπιπέδων ἀνάπτυξης κάθε παραγωγικοῦ τομέα,
δ) ἐναλλακτικὴ χωροθέτηση τῶν δραστηριοτήτων στὸ ἀνθρωπογενὲς καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ ἀξιολόγηση τῶν λύσεων γιὰ νὰ προκύψει ἡ τελικὴ πρόταση.
Στόχος τῆς συγκεκριμένης μελέτης ἦταν ἡ ἰσορροπημένη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν παραγωγικῶν τομέων τοῦ νησιοῦ μέσα στὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων του.
Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ προγραμματισμὸς μὲ τὸ εὐρύτερο περιεχόμενο ποὺ δίνουμε στὴν ἔννοια εἶναι ἔκφραση τῶν σημερινῶν γενικότερων στόχων τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι εἶναι καθαρὴ οὐτοπία νὰ πιστεύουμε πὼς σὰν μελετητὲς ἑνὸς τμήματος τῆς χώρας ἐπηρεάζουμε σημαντικὰ τὴν ἀνάπτυξή του. Ὁ ρόλος μας εἶναι καθαρὰ περιθωριακὸς κι αὐτὸ φάνηκε στὴ μελετητικὴ διαδικασία τοῦ χωροταξικοῦ τῆς Σκύρου.
Χωρὶς οὔτε οἱ μελετητὲς ἀλλὰ οὔτε ἡ ἐπιτροπὴ παρακολουθήσεως τῆς μελέτης (ποὺ ὅπως ἀναφέρεται τυπικὰ στὴ σύμβαση «... μὲ τὴν συμπαράστασίν της,... ὁ ἀνάδοχος ὑποχρεοῦται εἰς τὴν ἀνάληψιν ὅλων τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν ἐκπόνησιν τῆς μελέτης ἐπαφῶν μὲ τὰς ἐνδιαφερομένας διοικητικὰς καὶ στρατιωτικὰς κλπ. ὑπηρεσίας...») νὰ γνωρίζουν, τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο ἀποφάσισε νὰ κατασκευάσει ἀεροδρόμιο σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ εὔφορες περιοχὲς τοῦ νησιοῦ. Αὐτὸ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἀνατραποῦν οἱ ἐγκεκριμένες προτάσεις τοῦ χωροταξικοῦ καί, βέβαια, τὸ πρότυπο ἀναπτύξεως.
Ὅλες οἱ προσπάθειες, καὶ οἱ δικές μας καὶ τῆς τοπικῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλὰ καὶ ἁρμόδιων κυβερνητικῶν φορέων (Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, Νομαρχία κλπ.), γιὰ νὰ ἀνατραπεῖ ἡ ἀπόφαση ἔμειναν χωρὶς ἀποτέλεσμα.
Τὰ βασικὰ στοιχεῖα ποὺ πρέπει νὰ ἔχει ὁ μελετητὴς πρὶν ἀρχίσει τὴ μελέτη εἶναι ἐνημερωμένα τοπογραφικὰ διαγράμματα, κτηματολόγιο καὶ κυρίως οἱ βασικοὶ στόχοι ἀναπτύξεως τῆς εὐρύτερης περιοχῆς στὰ πλαίσια τοῦ ἐθνικοῦ χωροταξικοῦ προγραμματισμοῦ.
4,5. Προσπαθήσαμε νὰ συνεργαστοῦμε μὲ ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερους φορεῖς ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν περιοχή, εἴτε δημόσιοι ἦταν αὐτοὶ εἴτε ἰδιωτικοί, καὶ ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν παραπάνω αὐθαιρεσία, ἡ συνεργασία ἦταν ἰδιαίτερα ὁμαλή. Βέβαια ἡ μελέτη ἀκόμη βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη ἀλλὰ

1

2

δὲν διαφαίνονται ἀντιδράσεις. Ἡ τοπικὴ κοινὴ γνώμη μάλιστα, στὶς δημόσιες συζητήσεις ποὺ ὀργανώσαμε, ἦταν ἰδιαίτερα εὐνοϊκὴ καὶ ὑποβοηθητικὴ στὸ ἔργο μας. 6. Ἔχουμε πολλὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ δυνατότητα ὑλοποιήσεως τῶν προτάσεών μας. Τὰ θεσμικὰ πλαίσια γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς χωροταξικοῦ εἶναι ὄχι μόνον ἐλλιπῆ ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχουν δοκιμαστεῖ στὴν πράξη.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὸ Κάστρο.

3.
Δρόμοι στὸν οἰκισμό.

4.
Ἄποψη τοῦ οἰκισμοῦ.

3

4

5

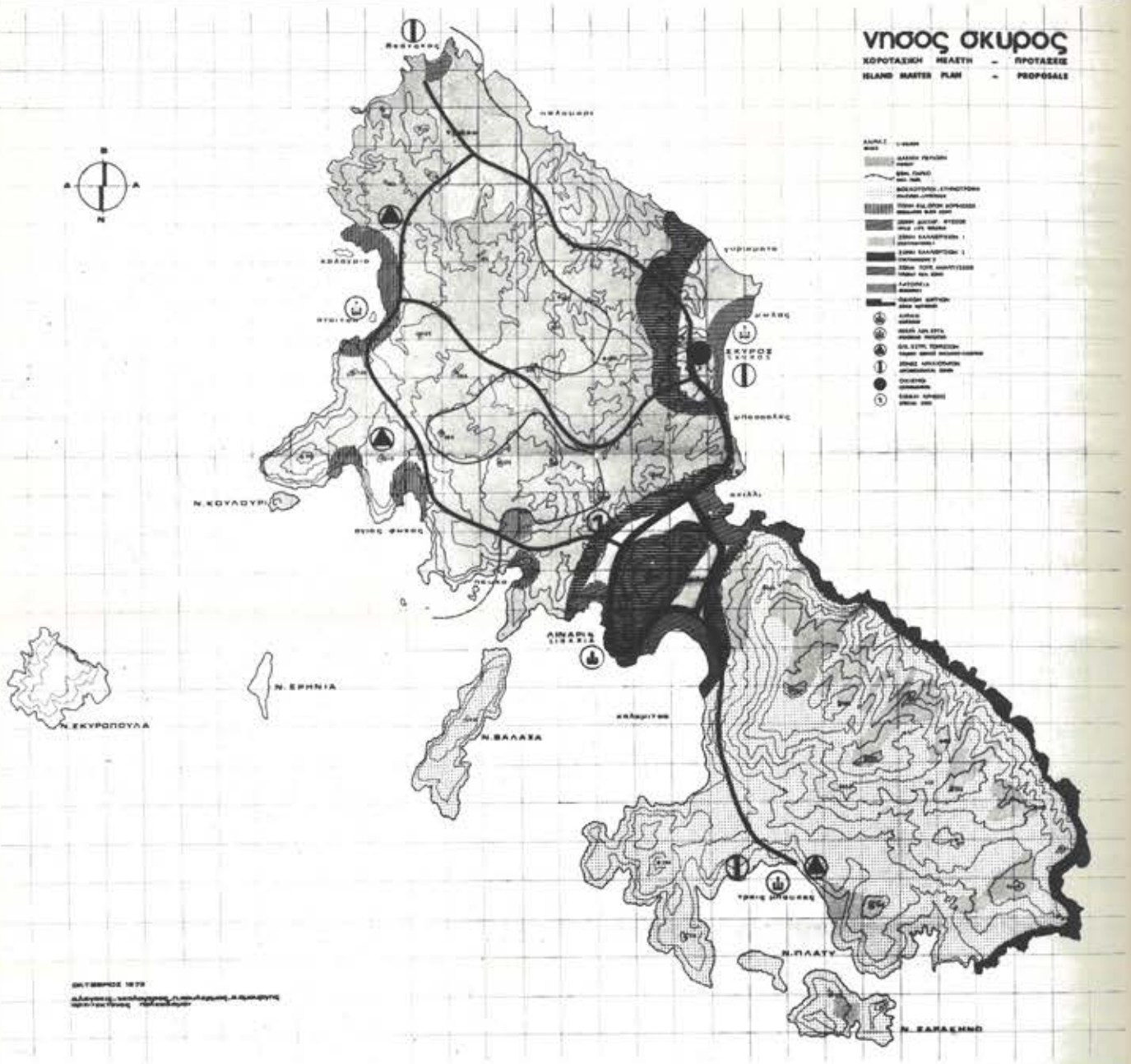

5.
Χωροταξική μελέτη.

Τέλος, οί άρχιτέκτονες Μ. Μαντουβάλου, Κ. Μάρθας, Λ. Μάρθα καί Μ. Μαυρίδου τοῦ Γραφείου DNA μᾶς ἔστειλαν (1.6.1976) τὴν παρακάτω ἐπιστολή, τὴν ὁποία καί δημοσιεύουμε αὐτούσια, κρίνοντας κάθε σχολιασμό της περιττό:

'Η ὁμάδα μας μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση ἔλαβε τὸ γράμμα σας σχετικὰ μὲ τὴν ἔρευνα ποὺ ἐπιχειρεῖ τὸ περιοδικό σας, ξεκινώντας μιὰ πρωτοβουλία ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μας θἄπρεπε ν' ἀνήκη σὲ κάποιον κρατικὸ ἢ συλλογικὸ φορέα καί ὄχι στὴν ἰδιωτικὴ ἐπιχειρηματικὴ πρωτοβουλία.
'Επειδὴ ἀπὸ μέρους μας θεωροῦμε καθῆκον μας νὰ ἐκφράσουμε τὶς ἀπόψεις μας σὲ θέματα οὐσίας ποὺ ἀφοροῦν βασικὰ τὶς πολιτικὲς διαστάσεις τῆς πολεοδομικῆς πρακτικῆς, νομίζουμε ὅτι τὸ καλύτερο ἀποτέλεσμα θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθῆ ἀπὸ δημοσιεύσεις σὲ μαζικὰ μέσα ἐνημέρωσης ποὺ ἀπευθύνονται στὸ εὐρὺ κοινό, τὸ ὁποῖο ὑφίσταται τὶς συνέπειες τῆς πολεοδομίας, εἴτε ἀπὸ μέσα ἐνημέρωσης τῶν κλαδικῶν μας ὀργανώσεων (Δελτίο Σ.Α.Δ.Α.Σ., Τ.Ε.Ε. κλπ.) ποὺ ἐκπροσωποῦν ἐκεῖνο τὸ κοινό, ποὺ ἡ φύση τῆς ἐργασίας του συμβάλει στὴν ὑλοποίηση τῆς πολεοδομίας.
'Η ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν φύση της ἔχει σὰν κύριο στόχο της τὸ κέρδος, ἐμεῖς σὰν ὁμάδα μελέτης νομίζουμε ὅτι δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ συμμετέχουμε σὲ μιὰ τέτοια ἔρευνα χωρὶς κάποια ἀποζημίωση. Θὰ μπορούσαμε εὐχαρίστως νὰ συμμετάσχουμε ἂν ξέραμε τὴν ἀποζημίωση ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐργασία ποὺ ἐσεῖς ἔχετε προκαθορίσει ὅτι χρειάζεται αὐτὴ ἡ ἔρευνα. 'Εδῶ πρέπει νὰ τονιστῆ ὅτι νομίζουμε ὅτι ἔχει πιὰ καταντήσει ἀφόρητη στὴν 'Ελλάδα ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ πνευματικοῦ προϊόντος κυρίως τοῦ τεχνικοῦ κλάδου, μὲ τὸ δόλωμα τῆς διαφήμησης (ἀπαραίτητης δῆθεν προϋπόθεσης γιὰ τὴν ἐπιβίωση κάθε πνευματικοῦ ἐργάτη στὴν 'Ελληνικὴ ἐλεύθερη ἀγορά). Γι' αὐτὸ ἐμεῖς σὰν ὁμάδα, ἔχοντας κάποια ἐμπειρία ἀπὸ δημοσιεύσεις σὲ διάφορα 'Ελληνικὰ περιοδικά, μὲ μεγάλη φειδὼ ἀποφασίζουμε νὰ δημοσιεύουμε ἐργασίες μας στὰ ἔντυπα τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, καὶ μόνο ὅταν προκύπτει συγκεκριμένο ἔστω καὶ συγκριτικὸ ὄφελος.

Αἴτια καὶ ἐπιδιώξεις τῆς κρατικῆς παρέμβασης στὴ ρύθμιση τοῦ χώρου

Ἀπόψεις κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ὀργανισμῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν φορέων, καθὼς καὶ ἀτόμων ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα

Γιὰ τὴν ὑποβοήθηση ἐκείνων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ζητήθηκε νὰ ἐκφράσουν τὶς ἀπόψεις τους πάνω στὰ αἴτια καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς κρατικῆς παρέμβασης στὴ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα, στάλθηκε τὸ παρακάτω ἐρωτηματολόγιο:

1. Προγραμματισμὸς - σχεδιασμὸς

- *Θεωρητικὴ τοποθέτηση πάνω στὸν χαρακτήρα τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ τὸν συσχετισμό τους. Ποιοὺς - ἄτομα, ὁμάδες, τάξεις - ἀφοροῦν καὶ μὲ ποιὲς προϋποθέσεις; Ποιοὶ καὶ πῶς πρέπει νὰ παίρνουν μέρος στὴ διατύπωσή τους;*
- *Θεωρεῖτε ὅτι ὑπάρχει προγραμματισμὸς στὴν Ἑλλάδα; Μὲ ποιὰ ἔννοια;*

2. Κράτος καὶ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα

- *Αἴτια, ἐπιδιώξεις καὶ τρόπος παρέμβασης τοῦ κράτους καὶ τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς ἐξουσίας στὴ χώρα μας μέσο τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ.*
- *Ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ἔκφραση αὐτῆς τῆς παρέμβασης, δὲν ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀκόμη τὸ πλαίσιο νόμων ποὺ ὑπάρχει. Νομίζετε ὅτι ἡ ὕπαρξή τους εἶναι σχῆμα πρωθύστερο ἢ ὅτι ἄρχισαν ἤδη νὰ διαγράφονται ὁρισμένες τάσεις καὶ ποιὲς εἶναι αὐτές;*
- *Ἂν κρίνετε ὅτι ὑπάρχουν ἢ διαγράφονται προοπτικὲς γιὰ προσφυγὴ στὴν κρατικὴ ρυθμιστικὴ διαιτησία, ποιὲς κατὰ τὴ γνώμη σας εἶναι σήμερα οἱ ὁμάδες ποὺ ἔχουν ἀντιμαχόμενα συμφέροντα στὸν χῶρο, τὰ ὁποῖα προσπαθεῖ νὰ ρυθμίσει τὸ κράτος;*
- *Μήπως, εἰδικότερα, ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ σχεδιασμὸς ἀποτελοῦν προϋπόθεση γιὰ τὴ «χρήση» ἑνὸς χώρου ἀπὸ κάποιους καὶ ἀπὸ ποιούς;*

3. Τοπικὴ αὐτοδιοίκηση στὴν Ἑλλάδα

Πιστεύετε ὅτι στὴν πραγματικότητα - κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ - τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση ἔχει δυνατότητες νὰ ἐκφραστεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ νὰ προωθήσει τὰ συμφέροντα κάποιων ἄλλων ὁμάδων; Ποιῶν; Καὶ μὲ ποιὲς προϋποθέσεις;

4. Ὁ ρόλος τῶν πολιτῶν

- *Ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἀπὸ ἕνα σχέδιο ἔχουν ἄμεση ὠφέλεια ἢ ζημία ἄτομα, ὁμάδες καὶ τάξεις, πῶς ἐξηγεῖτε τὴ σχετικὴ ἀδιαφορία μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζεται ὁ σχεδιασμός;*
- *Ὑπάρχουν χῶρες στὶς ὁποῖες ἐφαρμόζεται ὁ προγραμματισμός, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν. Οἱ ἐπιλογὲς γίνονται καὶ ἐφαρμόζονται ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Τὶ σημαίνει γιὰ σᾶς αὐτὸς ὁ συγκεκριμένος προγραμματισμός; Καὶ ἀντίστοιχα τὶ σημαίνει γιὰ σᾶς ἡ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν καὶ μὲ ποιὸν τρόπο τὴ βλέπετε νὰ γίνεται στὴ χώρα μας;*
- *Νομίζετε ὅτι ὁρισμένες διαδικασίες ποὺ μποροῦν νὰ ἀκολουθηθοῦν γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἐφαρμογὴ ἑνὸς σχεδίου, θὰ δημιουργοῦσαν κάποιες δυνατότητες ἐλέγχου τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς πολίτες; Πρὸς ποιὰ κατεύθυνση βλέπετε νὰ λειτουργεῖ αὐτὸς ὁ ἔλεγχος;*

Ὁπωσδήποτε δὲν θεωροῦμε πλήρη τὰ ἐρωτήματα ποὺ διατυπώνονται παραπάνω· συμπληρωματικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχετε πιθανὸν ἐπισημάνει μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν κατανόηση τοῦ προβλήματος.

Τὸ ἐρωτηματολόγιο στάλθηκε:

α) στοὺς Ὑπουργοὺς Συντονισμοῦ (Π. Παπαληγούρα), Οἰκονομικῶν (Ε. Δεβλέτογλου), Δημοσίων Ἔργων (Χ. Στράτο), Βιομηχανίας (Κ. Κονοφάγο), Μεταφορῶν καὶ Ἐπικοινωνιῶν (Γ. Βογιατζή), Γεωργίας (Ι. Ἰορδάνογλου), Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν (Κ. Τρυπάνη) καὶ στὸν Ὑφυπουργὸ Δημοσίων Ἔργων (Κ. Μπίρη),
β) στὸν ἀρχιτέκτονα-πολεοδόμο Σ. Βαγιανὸ καὶ στὸν οἰκονομολόγο Ν. Παπαδόδημα, τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ,
γ) στοὺς ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμους τῆς Διευθύνσεως Ρυθμιστικῶν Σχεδίων (Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ) Π. Βασιλειάδη, Σ. Κοκκολιάδη καὶ Β. Χαρίση,
δ) στὸν Γενικὸ Γραμματέα Ε.Ο.Τ. Τ. Τζανετάκη,
ε) στὸν Διοικητὴ καὶ τὸν Ὑποδιοικητὴ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος Α. Πεπελάση καὶ Κ. Δούση,
στ) στὸν Διοικητὴ τῆς Ε.Τ.Β.Α. Π. Στεριώτη,
ζ) στὸν γενικὸ ἐπιστημονικὸ διευθυντὴ (Ε. Βολουδάκη) καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμους τοῦ ΚΕ.Π.Ε. Γ. Ἀναιρούση, Ε. Καλλιγᾶ καὶ Ν. Κατοχιανό,
η) στὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν,
θ) στὸ Σπουδαστήριο Πολεοδομικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Μ.Π. καὶ στοὺς καθηγητὲς πολεοδομίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Θ. Ἀργυρόπουλο καὶ Φ. - Α. Λαγόπουλο,
ι) στὰ κόμματα τῆς Νέας Δημοκρατίας, τῆς Ἑνώσεως Δημοκρατικοῦ Κέντρου καὶ τῆς Ἑνιαίας Δημοκρατικῆς Ἀριστερᾶς, στὸ Πανελλήνιο Σοσιαλιστικὸ Κίνημα, στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα Ἑλλάδας, στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα Ἑλλάδας ἐσωτερικοῦ, στὸ Ἐπαναστατικὸ Κομμουνιστικὸ Κίνημα Ἑλλάδας, στὴν Κίνηση τῆς Σοσιαλιστικῆς Πορείας καὶ στὴν Ὀργάνωση Μαρξιστῶν-Λενινιστῶν Ἑλλάδας,
ια) στοὺς Δημάρχους Ἀθηναίων, Θεσσαλονικέων, Πατρέων, Ἡρακλείου, Λαρίσης, Ἰωαννίνων, Βόλου, Καβάλας, Ἰτέας καὶ Πύλου,
ιβ) στὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Ἑλλάδος,
ιγ) στὸν Σύλλογο Ἀρχιτεκτόνων,
ιδ) στὸν Σύνδεσμο Ἑλλήνων Βιομηχάνων,
ιε) στὸ Ἑλληνικὸ Τμῆμα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Πολεοδόμων,
ιστ) στὸν Σύλλογο Πτυχιούχων Ἱστορικῶν καὶ Ἀρχαιολόγων, καὶ
ιζ) στοὺς ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμους Π. Κομίλη, Π. Λουκάκη, Ι. Μεσσαρέ, Ν. Πατέλλη, Γ. Σαρηγιάννη καὶ Α. Τρίτση, στὸν οἰκονομολόγο Α. Καρρᾶ καὶ στοὺς νομικοὺς Σ. Νέστορα καὶ Α. Τζίκα-Χατζοπούλου.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ κριτικὴ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ ἀκολουθοῦν. Διαφορετικὰ θὰ ξεφεύγαμε ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς καὶ σημερινὲς μας προθέσεις, ποὺ δὲν εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσουμε μιὰ «ὁλοκληρωμένη» ἄποψη - τὴ δική μας - σὲ κάποιες ἄλλες καὶ νὰ καταλήξουμε σὲ ὁριστικὰ - ἔστω καὶ γιὰ μᾶς μόνο - συμπεράσματα. Πιστεύουμε πὼς μιὰ σωστὴ κριτικὴ ἀντιμετώπιση αὐτῶν τῶν ἀπαντήσεων θὰ προϋπέθετε καὶ τὸν συσχετισμό τους μὲ ἄλλα ἀνάλογα κείμενα ποὺ ἔχουν δημοσιεύσει καὶ μὲ σχετικὲς ἐνέργειες ἢ διαδικασίες ποὺ ἔχουν ἀναλάβει ἢ προωθήσει οἱ ἴδιοι οἱ φορεῖς καὶ τὰ ἄτομα ποὺ ἀνταποκρίθηκαν στὴν ἔρευνά μας. Τότε μόνο θὰ ἔφτανε κανεὶς ἐνδεχομένως σὲ μιὰ οὐσιαστικὴ «κριτικὴ τῆς κριτικῆς» τῶν κρατικῶν παρεμβάσεων στὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, καθὼς καὶ τῆς λογικῆς ποὺ ἀκολουθοῦν αὐτὲς οἱ παρεμβάσεις.

Ἐκεῖνο ἐπίσης ποὺ δυσκολεύει μιὰ κριτικὴ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ θὰ ἤθελε νὰ εἶναι τουλάχιστον ἔντιμη, εἶναι ἡ διαφορετικὴ σημασία μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτὲς ὁρισμένοι ὅροι. Παρ' ὅλο ποὺ ἔγινε ἀπὸ ὅλους τοὺς φορεῖς μιὰ προσπάθεια νὰ διευκρινίσουν τοὺς ὅρους ποὺ μεταχειρίζονται, ἡ κριτικὴ τῶν θέσεών τους θὰ ἦταν λειψὴ χωρὶς μιὰ παράλληλη ἀναφορὰ στὰ «ὁράματά» τους, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν περιέχονται στὶς συγκεκριμένες ἀπαντήσεις τους. Ὁ ἀναγνώστης, στὸν βαθμὸ ποὺ ἔχει κάποια συνολικὴ ἀντίληψη τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ καθενός, θὰ μπορέσει ἴσως νὰ κρίνει καὶ νὰ συγκρίνει αὐτὰ τὰ «ὁράματα» ὅπως ἐξειδικεύονται στὸ συγκεκριμένο θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ νὰ διαπιστώσει τὶς μεταξύ τους διαφορὲς ἢ τὶς ἐνδεχόμενες ἀσυνέπειες μὲ τὶς θέσεις ποὺ ἐκφράζονται στὶς ἀπαντήσεις.

Τέλος, ἕνα γεγονὸς ποὺ θὰ δυσχέραινε ἀκόμα καὶ τὴν ἁπλὴ ἐπισήμανση κάποιων χαρακτηριστικῶν διαφορῶν ἢ τὴν ἐξαγωγὴ ἔστω καὶ πρώτων συμπερασμάτων, εἶναι ἡ περιορισμένη ἀνταπόκριση ποὺ βρῆκε ἡ ἴδια ἡ ἔρευνα, ἀφοῦ μόνο 21% ἀπὸ τοὺς φορεῖς ἢ τὰ ἄτομα ποὺ ρωτήθηκαν ἔστειλαν ἀπαντήσεις. Ὅταν ξεκινήσαμε τὴν ἔρευνα ἐλπίζαμε σὲ μιὰ σαφῶς μεγαλύτερη προθυμία συμμετοχῆς τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν φορέων. Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πὼς ἡ αἰσιοδοξία μας ὀφειλόταν σὲ κακὴ ἐκτίμηση τῶν ἀντικειμενικῶν πολιτικῶν συνθηκῶν στὸν τόπο μας. Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ ἀντιπαράθεση ἀπόψεων δὲν γίνεται - ὅταν καὶ ὅπου γίνεται - μὲ πρόθεση νὰ φωτιστοῦν ἀπὸ διάφορες πλευρὲς τὰ ἴδια τὰ προβλήματα, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν εὐκαιριακὲς σκοπιμότητες. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ ὑπερτονισμὸς τῶν ἐπιφανειακῶν διαφορῶν ποὺ δημιουργεῖ ἐνδεχομένως κάποιες ἐντυπώσεις στὸ εὐρύτερο κοινὸ καὶ ὄχι ἡ ἀποσαφήνιση τῶν διαφορῶν οὐσίας. Ἐξάλλου, οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ φορεῖς σπάνια ἔχουν συγκροτημένες ἀπόψεις πάνω στὰ οὐσιαστικὰ θέματα καὶ προσπαθοῦν ἁπλῶς νὰ ἀνταποκρίνονται πρόχειρα στὰ διάφορα ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα προβάλλοντας κάθε φορὰ τὶς ἀξιωματικές τους ἀντιλήψεις. Γιὰ τέτοιες ὅμως προσπάθειες ἀσφαλῶς δὲν προσφέρεται μιὰ ἐτήσια ἐπιστημονικὴ ἐπιθεώρηση μὲ περιορισμένη σχετικὰ κυκλοφορία.

Αὐτὰ γιὰ τοὺς πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς φορεῖς. Ὅσο γιὰ τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ τοὺς κρατικοὺς ὀργανισμούς, ἡ γενικότερη ἐμπειρία μας δὲν μᾶς ἄφηνε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ περιθώρια γιὰ πολλὴ αἰσιοδοξία.

Κυπριανὸς Μπίρης, Ὑφυπουργὸς Δημοσίων Ἔργων

1. Στὴ χώρα μας, γιὰ λόγους ποὺ θὰ ἀναπτυχθοῦν παρακάτω, δὲν ὑπῆρξε ὡς σήμερα συστηματικὸς προγραμματισμὸς καὶ σχεδιασμὸς στοὺς τομεῖς τῆς ρυθμίσεως στὴ χρήση τῆς γῆς, τῆς πολεοδομίας καὶ τοῦ οἰκισμοῦ γενικά. Στὶς τρεῖς δηλαδὴ βασικὲς φάσεις τῆς οἰκιστικῆς, ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου.

Λίκνο ἡ χώρα μας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ μιᾶς μακρόχρονης καὶ πολυκύμαντης ἱστορίας, ἔχει τὸν γεωγραφικό της χῶρο σπαρμένο μὲ τὰ κατάλοιπά της. Ἡ κληρονομιὰ αὐτή, μαζὶ μὲ τὶς φυσικὲς ἰδιομορφίες καὶ τὰ ποικίλα τοπία της, ἔδρασαν πολλὲς φορὲς ὡς σήμερα σὰν ἀρνητικοί, ἀνασταλτικοὶ παράγοντες μιᾶς διαφορετικῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκισμῶν καὶ τῶν περιοχῶν της.

Πολιτιστικὴ κληρονομιὰ καὶ κατάλοιπα ἀφήνει στὸν τόπο μας καὶ ἡ βυζαντινὴ ἐποχή, καθὼς καὶ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνα καὶ ἡ τουρκοκρατία ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ. Στὴν τελευταία αὐτὴ κατοχὴ τῶν 450 χρόνων οἱ ἑλληνικοὶ οἰκισμοὶ ἀποκτοῦν μιὰ ἰδιότυπη συγκρότηση (1). Σὲ αὐτή, ἀπὸ ἰδιοφυὴ χωροταξικὴ ἀντίληψη καὶ αἴσθηση αὐτοσυντηρήσεως, ὁ ἀγέρωχος ἀλλὰ καὶ συνετὸς πληθυσμός, προσπαθεῖ ὀρθολογικὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἐθνικὴ καὶ ἀνθρώπινη ὑπόστασή του. Δημιουργεῖ «ἐλεύθερους» οἰκισμοὺς καὶ κοινότητες, εἴτε στὰ ἀπομονωμένα νησιά, εἴτε στὶς δυσπρόσιτες πλαγιὲς τῶν ὀρεινῶν ὄγκων, ὅπου καὶ ὀργανώνει τὴν πολιτική, κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ζωή του, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀμύνεται καὶ προετοιμάζει τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία του.

2. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 150 χρόνων ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀνακήρυξη τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους, στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες συνεχίζεται ἡ ἴδια πορεία καὶ ὁ μεταβολισμὸς τῆς χωροταξικῆς ὀργανώσεως (ἀπὸ ἡγεμονικὴ σὲ κοινοτική, καὶ ὕστερα στὴν ἐπιστημονικὰ ὀργανωμένη οἰκιστικὴ καὶ τὴν πολεοδομία, μὲ ἐνταγμένο σ' αὐτὲς τὸ νέο βασικὸ στοιχεῖο δραστηριότητας, τὴ βιομηχανία), ἐνῶ ἡ χώρα μας ὑφίσταται ἀλλεπάλληλες ἐθνικὲς περιπέτειες. Ὁ γεωγραφικός της χῶρος σχηματίζεται σταδιακά. Ὡς τὸ 1910 εἶναι ὁ μισός, μετὰ τρία χρόνια αὐξάνεται στὸ ὑπερδιπλάσιο (μὲ τὴν Ἤπειρο, τὴ Μακεδονία, τὴ Θράκη, τὸ Κρητικὸ καὶ τὸ Αἰγαῖο πέλαγος μὲ τὰ νησιά τους). Τὸ 1918 ὁλοκληρώνεται μὲ τὰ μικρασιατικὰ πανάρχαια παράλιά του. Καὶ μέσα σὲ λίγα χρόνια, τὸ 1922, ξαναπεριορίζεται στὴν προηγούμενη ἔκτασή του, μὲ 1.800.000 πρόσφυγες, ξεριζωμένους ἀπὸ τὴ γῆ τῶν προγόνων τους. Τέλος, ἀποκτᾶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴν Ἐλεύθερη Κύπρο.

3. Γιὰ ὅλα αὐτά, καὶ γιὰ ἄλλα σύνδρομα μὲ αὐτά, συστηματικὸς προγραμματισμὸς καὶ σχεδιασμὸς σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο δὲν μπόρεσε, ὅπως ἀναφέραμε, νὰ ἀσκηθεῖ σχεδὸν ποτέ. Μέτρα ἰσχνά, θετικὰ ἢ σαφῶς ἀρνητικά, λαμβάνονταν κυρίως γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση περιπτωσιακῶν, εἰδικῶν ἢ καὶ ἐπειγόντων προβλημάτων μιᾶς δεδομένης χρονικῆς στιγμῆς, καὶ κυρίως σὲ συγκεκριμένα γεωγραφικὰ ὅρια (οἰκιστικὲς ἀντιμετωπίσεις συμπτωματικές, ἀστυφιλιακὲς ἢ ἀποκαταστάσεως καταστροφῶν). Εἰδικά, μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο, ὅταν ἡ γρήγορη ἐκβιομηχάνιση καὶ ἡ ἀστικοποίηση κάνουν πιὰ αἰσθητὰ τὰ προβλήματα τοῦ χώρου σὲ παγκόσμια κλίμακα καὶ ἐπικρατεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ χωροταξία καὶ ἡ τεχνοκρατικὴ πολεοδομικὴ ἀντίληψη, στὴν Ἑλλάδα, τὰ θέματα αὐτὰ γίνονται ἰδιαίτερα κρίσιμα. Στὴν 25ετία μετὰ τὸ 1950, λόγω τῆς ὑψηλῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, τῆς ἐκβιομηχανίσεως, τῆς ἀγροτικῆς ἐξόδου πρὸς τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ τῆς (μεταγενέστερης κάπως) «τουριστικῆς ἀξιοποιήσεως» κάθε σημείου φυσικῆς ὁμορφιᾶς, ἐπικρατεῖ μιὰ σπασμωδικὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου, ἀπόλυτα ἀνεπαρκής, μαζὶ μὲ μιὰν ἀναρχούμενη οἰκιστικὴ διασπορά. Καὶ τὸ χειρότερο, ἡ πορεία αὐτή, τελείως ἀπρογραμμάτιστη, ξεφεύγει ἀπὸ τὴν - ἔστω καὶ ὑποτυπώδη - ρυθμιστικὴ ἐπιρροὴ τῆς πολιτείας καὶ περιέρχεται στὴν παντοδυναμία τῆς ἰδιωτικῆς - ἀνεξέλεγκτης σχεδὸν - πρωτοβουλίας, ποὺ ἔχει σὰν μοναδικὸ κριτήριο καὶ στόχο στὶς καλύτερες περιπτώσεις τὴν ἐκμετάλλευση, καὶ τὸ συνηθέστερο τὴν ἀπειθάρχητη καί, πολλὲς φορές, ἀχαλίνωτη κερδοσκοπία.

Ἔτσι, ἀντὶ τῆς ἀκολουθούμενης ἀπὸ ἄλλες χῶρες διαδικασίας ρυθμίσεως τοῦ χώρου, ποὺ βασικὰ ἐπιβάλλει ἡ πολιτεία κατὰ φάσεις οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν συγχρόνως καὶ τὴ διαδικασία λήψεως τῶν ἀποφάσεων (συνταγματικὰ δικαιώματα στὴν οἰκιστική, χωροταξία καὶ σχέδια οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως, προστασία τοῦ περιβάλλοντος καὶ ρυθμιστικὰ σχέδια, πολεοδομικὰ σχέδια καὶ κτιριοδομία, νομοθεσία ἐφαρμογῆς, ἐπιχειρησιακὴ δραστηριότητα κτλ.), στὸν τόπο μας οἱ πέντε πρῶτες φάσεις ἦταν οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτες. Ἀντίθετα διογκώνεται καὶ ἀσκεῖται ἐπιζήμια καὶ κερδοσκοπικὰ ἡ ἔκτη, ὑποταγμένη σχεδὸν ὁλοκληρωτικὰ - ὅπως ἀναφέραμε - στὴν «ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία».

4. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πολιτείας, καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ποὺ ἀσκεῖται κάποια ἐπιρροή, αὐτὴ εἶναι πλασματικὴ καὶ, πάντοτε, εὐνοϊκὴ περίπου γιὰ τὴν ἰδιοκτησία. Ἀκόμη, τὰ σχέδια ποὺ συντάσσονται (χωροταξικά, ρυθμιστικὰ κλπ.), εἶναι ἀνεδαφικὰ καὶ ἐκτὸς πραγματικότητας. Ἡ νομοθεσία - χωρὶς συνταγματικὴ ὑποδομή - ἀσταθής,

περιπτωσιακή, ἰσχνὴ καὶ μάλλον ἐνισχυτικὴ τῆς ὡμῆς σχεδὸν ἐκμεταλλεύσεως τοῦ χώρου καὶ τῶν ἰδιωτικῶν καὶ πάλι ἐπιχειρησιακῶν βλέψεων. Τέλος, ἡ ἐποπτεία καὶ ὁ ἔλεγχος ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκῆ ἢ ἀκόμη καὶ ἀνεφάρμοστα, δεκτικὰ ἀμφισβητήσεων, κλονισμοῦ καὶ εὔκολης ἐξουδετερώσεως.

Παγιώνεται ἔτσι, μιὰ ἀναρχούμενη κατάσταση, ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ ἡ πολιτεία κατέβαλε ἀγαθὲς καὶ ὀργανωμένες προσπάθειες. Καὶ ἐδραιώνεται ἡ πεποίθηση ὅτι οἱ προσπάθειες αὐτὲς εἶναι μόνο θεωρητικές, ἐνῶ ἡ ἐφαρμογή τους δὲν εἶναι ἐφικτή. Δημιουργεῖται μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἕνα εὐρὺ χάσμα μεταξὺ τῆς - ἔστω καὶ σωστὰ - χαρασσόμενης ἀπὸ ὁποιαδήποτε σχέδια καὶ προγράμματα πορείας, καὶ τῆς πραγματοποιούμενης. Τέλος, γίνεται βίωμα ἡ, μὲ ἐπίσημη σχεδὸν παραδοχὴ ἀπὸ τὸ κράτος, πλήρης ἀδιαφορία γιὰ καθετὶ συλλογικὰ ὀργανωμένο καὶ κυρίως καθετὶ σχετικὸ μὲ τὸν κοινόχρηστο καὶ τὸν κοινωφελὴ χῶρο. Γίνονται καὶ οἱ χῶροι αὐτοὶ - ἐντελῶς παράλογα μάλιστα - ἀντικείμενα ὡμῆς ἐκμεταλλεύσεως. Γιὰ τὴν ἀποζημίωσή τους καὶ σύμφωνα μὲ τὶς τότε συνταγματικὲς διατάξεις προστασίας - καὶ ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν ἀπὸ τὴν πολεοδόμηση - ἀπαιτοῦνταν τεράστια ποσὰ ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ καταβληθοῦν. Καὶ ἔτσι, κι αὐτοὶ οἱ ἐλάχιστοι νομοθετημένοι ἐλεύθεροι χῶροι «οἰκοπεδοποιοῦντο». Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι γιὰ τὴν ἀποζημίωση τῶν ὅσων εἶχαν συσσωρευθεῖ ὅταν παρέλαβε πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια ἡ σημερινὴ κυβέρνηση, ἔπρεπε νὰ καταβληθοῦν - τότε - 5 δισ. δρχ. γιὰ ἀποζημιώσεις τῶν νομοθετημένων καὶ ἀπαλλοτριουμένων, ἐλάχιστων σὲ μέγεθος καὶ ἀριθμό, πλατειῶν ὅλης τῆς χώρας *(ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη)*.

Σ' αὐτὰ ὅλα βέβαια, σημαντικὴ μερίδα τῆς εὐθύνης ἔχουν καὶ ὅσοι - ἄξιοι κατὰ πάντα εἰδικοί - γνωρίζοντας αὐτὴ τὴν ἀντινομία καὶ τὸ χάσμα, ἀδιαφόρησαν καὶ ἐργάστηκαν ἔξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα (σὰν ὅλα αὐτὰ νὰ συνέβαιναν «σὲ ἄλλη χώρα»). Καὶ ἀντὶ νὰ καταβληθεῖ προσπάθεια γεφυρώσεως τοῦ χάσματος μὲ ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση καὶ μὲ τὴν ἐπιλογὴ κάποιας συνισταμένης, ἀντίθετα διογκώθηκε ἡ διαφορά, ἀνοιξε τὸ κενὸ (ἐνῶ ὅμως ἐξακολούθησε νὰ ἐπιδεινώνεται ἡ ἐπιζήμια ἐκδήλωση τῆς ἐπιχειρησιακῆς ἰδιωτικῆς δραστηριότητας καὶ γενικὰ τῆς χωροταξικῆς καὶ οἰκιστικῆς κακοδαιμονίας).

5. Σήμερα, εἶναι γεγονὸς ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὰ δύο τελευταῖα χρόνια, ἡ κατάσταση ἀντιμετωπίζεται ἀπόλυτα πραγματιστικά, μὲ πρώτη φάση τὴν προβολὴ στὴ δημόσια γνώμη γυμνῆς αὐτῆς τῆς τόσο κρίσιμης πραγματικότητας, καὶ χωρὶς καμιὰ πτυχή της ἀφώτιστη. Διασφαλίστηκαν ἐπίσης οἱ προϋποθέσεις συνταγματικῆς καὶ νομικῆς ὑποδομῆς, μὲ ἀπόλυτη κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων ἐνεργοῦ ἀσκήσεως ἀπὸ τὴν πολιτεία οἰκιστικοῦ ἔργου. Πραγματικὲς κατακτήσεις ἀποτελοῦν ἔτσι τὰ ἄρθρα 21 καὶ 24 τοῦ νέου Συντάγματος καὶ οἱ νόμοι ποὺ βασίζονται σ' αὐτά: ἡ σύσταση φορέα χωροταξίας καὶ προστασίας τοῦ περιβάλλοντος· ἡ ἵδρυση τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Πολεοδομήσεως, Οἰκισμοῦ καὶ Στεγάσεως (ΔΕΠΟΣ)· ὁ προωθούμενος νόμος γιὰ τὴν ἐπιβάρυνση τῆς ἰδιοκτησίας πρωτογενοῦς γῆς («πρώτης οἰκιστικῆς ὕλης», ὅπως χαρακτηρίστηκε) μὲ τοὺς κοινόχρηστους καὶ γιὰ κοινωφελεῖς λειτουργίες χώρους· τέλος, ἡ ὡρίμανση τῆς ἀνάγκης καὶ ἡ προώθηση σχεδίου νόμου γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς ἰσχυροῦ αὐτοδύναμου καὶ αὐθυπεύθυνου κρατικοῦ φορέα οἰκισμοῦ, ἀντὶ γιὰ τὴν ἀπαράδεκτη συρρίκνωση τοῦ κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες καὶ πιὸ ὑπεύθυνες φάσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς - τῆς πρώτης μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ στὸ σύνολό της - σὲ μιὰ ἀποδυναμωμένη ἐντελῶς ὑπηρεσία «προσκολλήσεως» (μὲ ὑποτυπώδη διάρθρωση καὶ μὲ διεσπαρμένους καὶ ἀσυντόνιστους τοὺς τομεῖς δραστηριότητάς της σὲ πλῆθος ἀναρμόδιους κύκλους, μὲ πλήρη ἀνεπάρκεια σὲ ὑλικὰ μέσα καὶ ἔμψυχο ὑλικό, στερημένη ἀπὸ τὸ ἀπαραίτητο κύρος γιὰ τὸ καίριο καὶ τεράστιο σὲ σημασία τεχνικό, νομικό, κοινωνικὸ καὶ πολιτιστικό της ἔργο).

Στὸ σχέδιο νόμου γιὰ τὴ σύσταση καὶ τὴν προώθηση τοῦ φορέα οἰκισμοῦ προβλέπεται γιὰ πρώτη φορὰ ὑπηρεσία μὲ τὴν ἀνάλογη ὀργάνωση, στὴν ὀρθή της κλίμακα, μὲ τὸν εἰδικό της χαρακτήρα (τεχνικὸ-νομικὸ-κοινωνικό), καὶ μὲ ἰσχὺ ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἀνάπτυξη καὶ τὶς εὐθύνες τῆς συντονισμένης κρατικῆς πολιτικῆς οἰκισμοῦ σὲ ὅλες τὶς φάσεις της (ἔρευνας, νομοθετήσεως, ἐφαρμογῆς, ἐλέγχου κλπ., καθὼς καὶ ἀλληλοεξαρτήσεως τοῦ χώρου, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν κάθετη καὶ ὁριζόντια σχέση τῶν φάσεων τῆς διαδικασίας ρυθμίσεώς του, τόσο γεωγραφικὰ ὅσο καὶ οἰκιστικὰ καὶ πολεοδομικά).

6. Οἱ παραπάνω προϋποθέσεις (μαζὶ μὲ τὸ ὅλο ἔργο τῆς τελευταίας διετίας στὰ θέματα τῆς οἰκιστικῆς καὶ τὰ μέτρα γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, γιὰ τὰ ὁποῖα πρώτη φορὰ ἐξασφαλίζεται ἡ ὑποδομή τους) νομίζουμε ὅτι, ἀνεξαρτήτως τοῦ πῶς θὰ τοποθετηθεῖ κανεὶς ἀπέναντί τους, θεμελιώνουν πάντως κατὰ γενικὴ παραδοχή, εὐνοϊκὲς προοπτικὲς γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Τὸ σημαντικότερο ὅμως γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ ὅλη δραστηριότητα τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως στὸν τομέα τοῦ οἰκισμοῦ - συνεπικουρούμενη καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ κόμματα τῆς Βουλῆς - συνέτεινε ὥστε νὰ ἀναμοχλευθεῖ βαθιὰ τὸ τέλμα ποὺ μέσα σ' αὐτὸ λίμναζε μὲ μακάρια αὐτοϊκανοποίηση ἡ οἰκιστικὴ μας ζωή, καὶ νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα κύμα ἐνεργοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν τύχη της, καὶ κυρίως γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ καὶ οἰκιστικὸ συμφέρον.

7. Εἰδικότερα ἔχει γίνει πιὰ κοινὴ συνείδηση ἡ ἀνάγκη ἔρευνας καὶ πραγματιστικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν θεμάτων τοῦ χώρου, μὲ μιὰ ὀρθολογικὴ καὶ συναισθηματικὴ θεώρηση. Τὸ ἐπιζητοῦν οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες ὅλων τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θέμα κλάδων, οἱ ὑπεύθυνοι παράγοντες τῆς ὀργανωμένης οἰκιστικῆς μας πορείας καὶ ζωῆς, καὶ οἱ οἰκιστὲς (τόσο συλλογικὰ ὅσο καὶ σὰν μεμονωμένα ἄτομα).

Τέλος, συνειδητοποιήθηκε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ - καὶ θὰ συνειδητοποιηθεῖ περισσότερο - ἡ πεποίθηση πὼς ἡ παθολογικὴ ἐπιδίωξη μιᾶς ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τοῦ ὀφέλους ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτή, εἶναι κοντόφθαλμη, βραχυπρόθεσμη καὶ ὁδηγεῖ σὲ ὑποβάθμιση - τόσο γενικὴ ὅσο καὶ εἰδικὴ - τοῦ οἰκιστικοῦ μας χώρου καὶ τῆς οἰκιστικῆς μας ζωῆς μέσα σ' αὐτόν. Ἀντίθετα, ἡ ὀργάνωσή του, ἡ ἐξασφάλισή του, ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ συντήρησή του, θὰ δημιουργήσουν γενικὲς συνθῆκες ποὺ θὰ γίνουν εὐεργετικὲς καὶ πολὺ πιὸ γόνιμες, μόνιμες καὶ μακροπρόθεσμες. Ἀκόμη καί, ἀπὸ τὴν πλευρὰ ὁποιασδήποτε ὑγιοῦς ὠφελιμιστικῆς ἐπιδιώξεως, κατὰ πολὺ ἀποδοτικότερες.

9.9.1976

---

1. Στὴν περίοδο αὐτὴ στὴν Εὐρώπη σημειώνεται μιὰ συνεχὴς ἱστορικὴ πορεία στὸν τομέα τοῦ οἰκιστικοῦ χώρου. Μετὰ τὶς μεγαλεπήβολες, στὴν περίοδο τῆς ἀπολυταρχίας, ἐντάξεις σὲ αὐτὸν πρασίνου, δρυμῶν καὶ πάρκων, μνημείων ὑπαίθρου, πολεοδομικῶν χαράξεων ἀτελείωτων λεωφόρων μὲ πολλαπλὲς δεντρολωρίδες, ἀπέραντων ὑπαίθριων ἐκτάσεων («πεδίων») μαζικῶν ἐκδηλώσεων κλπ., παρατηρεῖται μιὰ πραγματιστικὴ - ρεαλιστικὴ - δημοκρατικὴ ἀναγέννηση καὶ ὀργάνωση τοῦ χώρου, ποὺ δέχεται τὶς ἐπιρροὲς τῆς τεχνικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐξελίξεως. Κατασκευασμένα σὲ ἄλλη ἐποχὴ - ἀλλὰ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πρώτης φάσεως - εἶναι καὶ τὰ μόνα γιὰ μᾶς δείγματα τέτοιων προβλέψεων στὸν οἰκιστικὸ χῶρο, ὅπως ὁ τέως «Βασιλικὸς κῆπος», τὸ Ζάππειο, ὁ Ἀρδηττός, τὸ Στάδιο κλπ.

Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν

1.1. Στὸ κείμενο αὐτὸ δίνεται μιὰ ἄμεση ἀπάντηση στὸ πρῶτο μόνο ἐρώτημα ποὺ ἔθεσαν τὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα*, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι ταυτόχρονα ἔμμεση σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἐρωτήματα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πολλὰ σημεῖα ποὺ περιλαμβάνουν τὰ ἐρωτήματα χωρὶς νὰ τὰ διατυπώνουν ἄμεσα, παίρνουν στὸ κείμενο συγκεκριμένη μορφὴ (1).

1.2. Στὸ κείμενο ἐκφράζεται σκόπιμα *μιὰ* μόνο γενικὴ ἄποψη τοῦ ἀντικειμένου: ἕνας κατάλογος βασικῶν στοιχείων τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ μιὰ εἰκόνα τῆς ἀλληλουχίας (προϋποθέσεις καὶ συνέπειες) μέσα στὴν ὁποία λειτουργοῦν. Τὸ οἰκονομικοκοινωνικὸ πλαίσιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ στὸ ὁποῖο τοποθετεῖται ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι τὸ *καπιταλιστικὸ* μὲ τὶς δεδομένες σχέσεις οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἰσχύος καὶ πρακτικῆς. Ἡ ἀντίληψη τοῦ θέματος εἶναι λοιπὸν πραγματιστική: ἀντιμετωπίζει κριτικὰ τὸν προγραμματισμό, ὡς σημαντικὸ τομέα σύγχρονης πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς δραστηριότητας, καὶ ἀφήνει κατὰ μέρος ἐκείνη τὴν ἰδιαίτερη οὐτοπικὴ διάστασή του, ποὺ - ἐξαιτίας τῆς μεγάλης ἀπόστασης ἀπὸ τὰ πραγματικὰ δεδομένα - ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴν ἰδεολογικοποίηση τοῦ παρόντος, συγκαλύπτοντας τελικὰ τὶς ἀντιφάσεις του ἀντὶ νὰ τὶς ἀποκαλύπτει.

1.3. Ἡ πραγματιστικὴ ἀντίληψη τοῦ θέματος δὲν ἐμποδίζει τὸ κείμενο νὰ πάρει μιὰ

ούτοπική χροιά σέ σχέση μέ τή μέχρι σήμερα πρακτική τοῦ προγραμματισμοῦ στήν Ἑλλάδα, πού χαρακτηρίζεται ἀπό μιά σχεδόν προεπιστημονική ἀντίληψη τοῦ ἀντικειμένου καί ἀπό ἔλλειψη συνέπειας καί συνέχειας στήν ἐκτέλεση. Τοῦτο ὡς ἔμμεση συνοπτική ἀπάντηση στό ἐρώτημα «ἄν ὑπάρχει προγραμματισμός στήν Ἑλλάδα» καί «μέ ποιά ἔννοια» - ἕνα ἐρώτημα ἄλλωστε, στό ὁποῖο ἔχει δοθεῖ πρόσφατα ἄμεση ἀπάντηση (2).

1.4. Εἶναι καταρχήν ἀδιάφορο, πῶς ὀνομάζει κανείς τό ἀντικείμενο: προγραμματισμός, σχεδιασμός (Πρόγραμμα ἤ Σχέδιο), μεσοπρόθεσμη ἤ μακροπρόθεσμη οἰκονομική πολιτική ἤ ὅπως ἀλλιῶς. Πολύ συχνά ἡ ἐπιλογή τοῦ ὅρου ἀποτελεῖ ἔκφραση ἰδεολογικῶν κινήτρων καί συντελεῖ στήν ἀποκάλυψη ἤ συγκάλυψή τους. Βέβαια δέν τίθεται πιά ἀπό κανέναν τό ἐρώτημα ἄν ὁ προγραμματισμός εἶναι ἀπαραίτητος, ἀλλά τό *πῶς* μπορεῖ ὁ προγραμματισμός νά ἀποδώσει καλύτερα. Στό κείμενο αὐτό χρησιμοποιοῦνται ἐναλλακτικά οἱ ὅροι προγραμματισμός καί σχεδιασμός (Πρόγραμμα καί Σχέδιο) μέ μιά σαφῶς διαφορετική ἀπόχρωση. Ἐξίσου ἐναλλακτικά γίνεται λόγος γιά τόν προγραμματισμό στή γενική μορφή του καί γιά τόν χωροταξικό σχεδιασμό εἰδικότερα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἐξ ὁρισμοῦ λειτουργικά καί οὐσιαστικά συνδεμένος μέ τόν οἰκονομικό καί κοινωνικό προγραμματισμό.

2.1. Ὁ προγραμματισμός μπορεῖ νά περιγραφεῖ ὡς ὁ συστηματικός σχεδιασμός μέ πρόθεση καί στόχο τή δημιουργία μιᾶς ὀρθολογικῆς τάξης σέ μέρος ἤ στό σύνολο τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν δραστηριοτήτων - ὁπωσδήποτε ὡστόσο στόν τομέα τοῦ *χώρου*.

2.2. Ὁ προγραμματισμός βασίζεται σέ μιά δεδομένη ἤ μιά ὑποθετική κατάσταση καί συλλαμβάνει τήν ἐξέλιξη μέσα σέ ἕναν ἐξαρχῆς καθορισμένο ἤ ἀόριστο *χρόνο*. Ὁ χρόνος στόν προγραμματισμό δέν ἐννοεῖται μόνον ὡς ἡ χρονική ἔκταση καί ὁριοθέτηση τοῦ Προγράμματος, ἀλλά ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο παράγοντα τοῦ Σχεδίου καί συγχρόνως σημαντικό παράγοντα τῆς *ἐκτέλεσης* τοῦ Προγράμματος. Ἡ ἐκτέλεση *ἐντοπίζει* τό Πρόγραμμα στόν χρόνο. Ἡ ἐκτέλεση τοῦ Προγράμματος σημαίνει τελικά τή *διαιώνιση* τοῦ προγραμματισμοῦ, συνεπῶς Πρόγραμμα καί ἐκτέλεση τοῦ Προγράμματος ἀποτελοῦν μία ἑνότητα καί δέν μποροῦν νά διαχωριστοῦν οὔτε σέ σχέση μέ τήν ἁρμοδιότητα.

2.3. Κάθε Πρόγραμμα ἀντλεῖ κατά ἕνα μεγάλο μέρος τή *δυναμική* του ἀπό τό στοιχεῖο τῆς *οὐτοπίας* πού ἀναγκαστικά περιέχει ὁ προγραμματισμός. Κίνητρο τῆς οὐτοπίας εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ κοινωνική καί πολιτική *κριτική*, ἡ πρόθεση γιά τήν ἀλλαγή δεδομένων καταστάσεων. Καί ἐνῶ ἡ οὐτοπία παραμένει μιά ἀφηρημένη κατασκευή καί συνεπῶς ἔχει ἔντονα ἀνεπίκαιρο χαρακτήρα, τό Πρόγραμμα μέ τίς συγκεκριμένες συντεταγμένες του στόν χῶρο καί τόν χρόνο ἀποτελεῖ ἐντοπισμό τῆς οὐτοπίας. Ὡστόσο κάθε Πρόγραμμα διατηρεῖ συγχρόνως ἐνμέρει τό οὐτοπικό στοιχεῖο του, γιατί παρ' ὅλη τή χρησιμοποίηση τῶν δεδομένων καί τήν ἠλεκτρονική ἐπεξεργασία τους ὡς βάσης τοῦ Προγράμματος, ἕνα μέρος τῶν στόχων του μένει ἀνεκπλήρωτο ἐξαιτίας τῆς *μεταβολῆς* πού ὑφίσταται τό Πρόγραμμα κατά τήν ἐκτέλεσή του. Ἡ μεταβολή ἀποτελεῖ καί αὐτή οὐσιαστικό στοιχεῖο τοῦ προγραμματισμοῦ στόν χρόνο.

3.1. Ἡ ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων μπορεῖ νά γίνει τριπλᾶ:
(α) στό ἐπίπεδο τῶν *προτύπων*, δηλαδή τῶν καθαρῶν μορφῶν τῶν συστημάτων, πού μένουν ἀπραγματοποίητες·
(β) στό ἐπίπεδο τῶν *συλλήψεων*, ὅπου ἡ καθεμιά τους συνδέεται μέ ἕνα συγκεκριμένο κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα·
(γ) στό ἐπίπεδο τῶν *φάσεων* ἤ τῶν *μεικτῶν μορφῶν*, δηλαδή τῶν ἱστορικά πραγματοποιημένων οἰκονομικῶν συστημάτων.
Ἄν διακρίνει κανείς στό ἐπίπεδο (β) δύο βασικές συλλήψεις: τόν *λιμπεραλισμό* καί τόν *σοσιαλισμό*, μποροῦν νά διαπιστωθοῦν ἀντίστοιχα στό ἐπίπεδο (γ) στήν καθεμιά ἀπό τίς συλλήψεις ἀντίστροφες τάσεις: στόν λιμπεραλισμό π.χ. ἡ τάση γιά προγραμματισμό, στόν σοσιαλισμό φιλελεύθερες τάσεις, ὅπως π.χ. ὁ ἀνταγωνιστικός σοσιαλισμός.

3.2. Ἡ καπιταλιστική οἰκονομία στηρίζεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στό πρότυπο τῆς λεγόμενης ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἡ ὁποία διέπεται ἀπό τά ἐξίσου γνωστά κυρίαρχα χαρακτηριστικά: (α) ὅτι οἱ κάθε εἴδους ἀποφάσεις πάνω στόν σχεδιασμό λαμβάνονται *ἰδιωτικά* καί συντονίζονται αὐτόματα ἀπό τόν μηχανισμό ρύθμισης τῶν τιμῶν, (β) ὅτι γι' αὐτό ἰσχύει ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἡ ἰδιωτική ἰσχύς πάνω στά μέσα παραγωγῆς, (γ) ὅτι κίνητρο γιά τήν οἰκονομική δραστηριότητα ἀποτελεῖ ἡ δυνατότητα ἐπίτευξης κερδῶν μέ ἀντίβαρο βέβαια στήν περίπτωση λανθασμένων ἐπιχειρησιακῶν ἀποφάσεων καί ἐπιλογῶν τήν πιθανότητα δημιουργίας οἰκονομικῆς ζημίας ἤ καί χρεοκοπίας.
Ἡ «καθαρή» μορφή τοῦ προτύπου τῆς «ἐλεύθερης ἀγορᾶς» συναντᾶ, προκειμένου νά ὑλοποιηθεῖ, σημαντικά ἐμπόδια: ὁ μηχανισμός τῆς ἀγορᾶς εἶναι σέ θέση νά ἱκανοποιήσει μόνο σέ ἐλάχιστο ποσοστό ἤ δέν μπορεῖ νά ἱκανοποιήσει καθόλου τίς συλλογικές ἀνάγκες· τά εἰσοδήματα δέν δημιουργοῦνται μόνο ὡς ἀνταμοιβές ἀπόδοσης, ἀλλά προέρχονται συχνά ἀπό τήν εἰδική ἔλλειψη ὁρισμένων ἀγαθῶν ἤ ἀκόμα δημιουργοῦνται λόγω θέσεων ἰσχύος. Αὐτά τά φαινόμενα, πού εἶναι οὐσιαστικά γιά τή μορφή τοῦ προτύπου τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἀπαιτοῦν τή διαρκή ἐπέμβαση τοῦ κράτους μέ σκοπό τή συντήρηση τῆς λειτουργίας τοῦ συστήματος τῆς ἀγορᾶς. Αὐτή ἡ πρακτική ἰσχύει ἰδιαίτερα στόν τομέα τῆς *χωροταξίας*. Ἡ χρήση τοῦ χώρου ὑπόκειται σέ ὁρισμένες ἐνδογενεῖς ἐλλείψεις τοῦ συστήματος: ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς *χωροταξικῆς πολιτικῆς* προκύπτει κυρίως ἀπό τήν ἐπιλογή γιά τή χωροθέτηση οἰκονομικῶν μονάδων, ἡ ὁποία εἶναι πάντα τό ἀποτέλεσμα ἑνός μερικοῦ, δηλαδή ἰδιωτικοῦ, ὑπολογισμοῦ καί γι' αὐτό, ἐνόψει μακροπρόθεσμων χωροταξικῶν ρυθμίσεων, μπορεῖ νά ὁδηγήσει σέ ἀναπτυξιακές ἀναστολές ἤ ἀνεπιθύμητες ἀναπτύξεις. Πέρα ἀπό αὐτό δημιουργοῦνται προβλήματα ἀπό τόν χαρακτήρα τῆς γῆς ὡς ἀκίνητου παραγωγικοῦ παράγοντα, τά ὁποῖα δέν εἶναι σέ θέση νά λύσει ὁ ἀνταγωνιστικός μηχανισμός.

3.3. Τό καπιταλιστικό κράτος χρησιμοποιεῖ τόν προγραμματισμό γιά τήν *ὀργάνωση* καί ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας, συνεπῶς καί τοῦ *χώρου* μέσα στά ὅρια τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένες καί κινοῦνται αὐτή ἡ οἰκονομία καί αὐτή ἡ κοινωνία. Ἡ ὀργάνωση ἔρχεται σέ ἀντίθεση πρός τήν ἀρχή τοῦ μηχανισμοῦ τῆς «ἐλεύθερης ἀγορᾶς». Ἡ μεικτή μορφή, «ἐλεύθερη ἀγορά» - κρατικός παρεμβατισμός, στοχεύει στήν ἄρση τῆς ἀταξίας πού παράγει ὁ δῆθεν αὐτορυθμιζόμενος μηχανισμός τῆς ἀγορᾶς καί ἐξασφαλίζει τό πέρασμα τοῦ συστήματος σέ πιό προχωρημένες καί πιό ἀποδοτικές μορφές λειτουργίας του. Συγχρόνως δημιουργεῖ ὅμως προϋποθέσεις γιά τόν ἔλεγχο καί τή ρύθμιση ὁρισμένων τουλάχιστον παραμέτρων τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καί ἔτσι μιά ἀντιφατική κατάσταση σέ σχέση μέ τή βασική ἀρχή τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας. Γιά τήν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης στή βασική δομή τῆς οἰκονομίας καί τοῦ προγραμματισμοῦ κάθε εἴδους, ὁ προγραμματισμός στό καπιταλιστικό κράτος παίρνει *ἐπιτακτικό* χαρακτήρα ὅσον ἀφορᾶ τίς δημόσιες ἐπιχειρήσεις καί τίς κρατικές ἐπενδύσεις καί *ἐνδεικτικό* χαρακτήρα σέ σχέση μέ τίς ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις καί ἐπενδύσεις. Ἕνα σημαντικό μέσο ἔμμεσης ρύθμισης καί τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας - ἰδιαίτερα στόν τομέα τῶν ἐπενδύσεων - ἀποτελεῖ ὁ κρατικός ἔλεγχος τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος, τό ὁποῖο τότε ὑπάγεται στίς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐπιτακτικοῦ προγραμματισμοῦ.

3.4. Ὁ προγραμματισμός μπορεῖ νά πάρει τίς ἀκόλουθες βασικές μορφές, πού ἡ καθεμιά τους ἐκφράζει τόν βαθμό τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης στή ροή τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας: (α) προγραμματισμός *ἐπιπέδου* τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας μέσα στά πλαίσια τοῦ συνόλου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, πού σημαίνει καθορισμό τοῦ ἐπιπέδου βασικῶν μεγεθῶν, ὅπως ἡ παραγωγή, ἡ ἀπασχόληση καί οἱ τιμές, καί ἐπιπλέον τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν καί τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀνάπτυξης, (β) *διαρθρωτικός* προγραμματισμός, πού μέ ἀντίστοιχες ἐπεμβατικές ἐνέργειες ἐπιδρᾶ στή γενική δομή τῆς οἰκονομίας καί ἀλλοιώνει ἠθελημένα τή σχέση βασικῶν οἰκονομικῶν τομέων πρός τό σύνολο τῆς οἰκονομίας, (γ) προγραμματισμός *μονάδων*, πού σημαίνει τόν κεντρικό κρατικό προγραμματισμό καί τή ρύθμιση ὅλων τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν, ὅπως προγράμματα ἐπενδύσεων καί παραγωγῆς τῶν διαφόρων παραγωγικῶν μονάδων, ρύθμιση τῶν τιμῶν, καθορισμό τῶν εἰσοδημάτων συγκεκριμένων ἐπαγγελματικῶν ὁμάδων κλπ. Ἡ ἐπέκταση αὐτῆς τῆς μορφῆς προγραμματισμοῦ στό σύνολο τῶν οἰκονομικῶν μονάδων καί τῶν τομέων τῆς οἰκονομίας εἶναι ὁ *συγκεντρωτικός κρατικός προγραμματισμός*, πού εἶναι γνωστός ὡς τό μοντέλο τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας σοβιετικοῦ τύπου. Στό καπιταλιστικό κράτος ἐφαρμόζεται αὐτή ἡ μορφή τοῦ προγραμματισμοῦ στόν τομέα τῶν *δημόσιων ἐπιχειρήσεων*.

4.1. Οἱ βασικοί στόχοι τοῦ Προγράμματος εἶναι: (α) ἡ ἐξασφάλιση τῶν ὅρων καί ἡ δημιουργία δυνατοτήτων τῆς ἀνάπτυξης καί (β) ἡ ἐξασφάλιση μιᾶς ἰσορροπίας σέ αὐτή τήν ἀνάπτυξη. Τό τί θεωρεῖται ἀνάπτυξη, οἱ ὅροι μέ τούς ὁποίους μπορεῖ τούτη νά πραγματοποιηθεῖ, οἱ δυνατότητες πού ὑφίστανται γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἀνάπτυξης καθώς καί τό εἶδος τῆς ἰσορροπίας πού πρέπει νά τή διέπει, εἶναι τά οὐσιαστικά στοιχεῖα πού συνθέτουν τίς βασικές ἐπιλογές, οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν στή διατύπωση τῶν στόχων τοῦ Προγράμματος, πού εἶναι ἀναγκαστικά *πολιτικοί στόχοι*. Τό Πρόγραμμα εἶναι ὄργανο πολιτικῆς πρακτικῆς καί συγχρόνως ἐπιστημονικό ἐργαλεῖο προετοιμασίας καί ὑλοποίησης αὐτῆς τῆς πολιτικῆς.

4.2. Τά Προγράμματα διαφοροποιοῦνται ἀνάλογα μέ τήν κλίμακά τους. Ἕνα *πρόγραμμα ἐθνικοῦ ἐπιπέδου* ἀσχολεῖται ἀναγκαστικά μέ τίς *γενικές ἀπόψεις* τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων, διατυπώνει τούς *στόχους* πού θά πρέπει νά ἔχουν ἐπιτευχθεῖ στό τέλος τῆς ἐκτέλεσής του καί προσφέρει τό *πλαίσιο* γιά τόν τομεακό καί τόν περιφερειακό προγραμματισμό. *Τό περιφερειακό πρόγραμμα* ἀσχολεῖται μέ τή διαφοροποιημένη καί συγκεκριμένη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς περιφέρειας. Σκοπός του εἶναι ἡ πραγματο-

ποίηση στή συγκεκριμένη περιφέρεια τῶν στόχων, ποὺ στή γενική τους μορφή περιέχονται στὸ πρόγραμμα ἐθνικοῦ ἐπιπέδου, ἀλλὰ τοὺς ὁποίους τὸ περιφερειακὸ πρόγραμμα διατυπώνει σαφῶς μὲ βάση τὰ περιφερειακὰ δεδομένα. Τὸ περιφερειακὸ πρόγραμμα ἀποτελεῖ τὸ πλαίσιο τοῦ *κοινοτικοῦ σχεδιασμοῦ* (ἂν ἡ ὁρολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ ἐννοηθεῖ ἐδῶ ὡς διαφορὰ συγκεκριμενοποίησης στὴν κλίμακα). Αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴ συγκεκριμένη βάση γιὰ ὅλα τὰ μέτρα ποὺ λαμβάνονται καὶ ὅλα τὰ ἔργα ποὺ ἐκτελοῦνται γιὰ τὴν πραγματικὴ ἐπίτευξη τῶν στόχων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἰσχύος τοῦ προγράμματος.

4.3. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ διάφορες κλίμακες τοῦ Προγράμματος ἀπαιτοῦν τὴν ἀκριβὴ ἀντιστοιχία τους στὴ *διοικητικὴ διάρθρωση* τοῦ κράτους, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν περιοχὴ ἰσχύος τοῦ Προγράμματος. Αὐτὴ ἡ διοικητικὴ διάρθρωση, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ λειτουργήσει, προϋποθέτει μεγάλο βαθμὸ ἀνεξαρτησίας στὴ λήψη ἀποφάσεων στὰ διάφορα ἐπίπεδα, ποὺ ὡστόσο εἶναι συνάρτηση κατὰ κύριο λόγο τῆς οἰκονομικῆς ὀντότητας τῶν διαφόρων διοικητικῶν ἐπιπέδων.

5.1. Ὡς ὄργανο πολιτικῆς πρακτικῆς τὸ Πρόγραμμα ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς. Γιὰ τὴ διατύπωση τῶν στόχων τοῦ Προγράμματος εἶναι συνεπῶς ἀπαραίτητη ἡ *συμμετοχὴ* ὅλων αὐτῶν τῶν φορέων μέσω μιᾶς διαδικασίας ἀμφίδρομης ροῆς τῶν ἀπαιτήσεων, ἀπόψεων, ἐπιθυμιῶν, τῆς πληροφόρησης κλπ. Ὁ βαθμὸς τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἀπαιτήσεων ὅλων τῶν φορέων ἀποτελεῖ ἕνα οὐσιαστικὸ μέρος τοῦ περιεχομένου ἐκείνης τῆς ἰσορροπίας στὴν ἀνάπτυξη ποὺ ἀναφέρεται παραπάνω ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς στόχους τοῦ προγραμματισμοῦ σὲ κάθε ἐπίπεδο. Τρεῖς βασικὲς ἀπαιτήσεις τῆς συμμετοχῆς εἶναι ὅτι τούτη πρέπει: (α) νὰ ἔχει οὐσιαστικὴ μορφή, (β) νὰ εἶναι θεσμικὰ ἐγγυημένη καὶ (γ) νὰ εἶναι μὲ τέτοιο τρόπο ὀργανωμένη, ὥστε νὰ εἶναι ἀποτελεσματική.

5.2. Τὸ Πρόγραμμα ὡς πολιτικὴ πρακτική, ἡ ὁποία διατυπώνει καὶ πραγματοποιεῖ τοὺς στόχους της μὲ βάση τὴν οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τοῦ συνόλου τῶν φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς, προϋποθέτει ἕνα *πολιτικὸ consensus* σὲ σχέση μὲ τὴ γενικὴ ἀντίληψη τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Γιατὶ τόσο στὶς πολιτικὲς ὅσο καὶ στὶς ἀντικειμενικὲς ἰδιότητες τοῦ Προγράμματος ἀνήκει μεταξὺ ἄλλων κυρίως καὶ τὸ ὅτι τοῦτο, προκειμένου νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ νὰ ὁδηγήσει στοὺς ἀποφασισμένους στόχους, εἶναι δεσμευτικὸ - τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τὶς βασικὲς ἐπιλογές του - γιὰ κάθε ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κομματικὴ χροιά της.

5.3. Ὁ προγραμματισμὸς ὀφείλει λοιπὸν νὰ βασίζεται σὲ ἐθνικὴ ἐντολὴ καὶ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὸν λόγο ὕπαρξης καὶ τὸ κύρος του. Ἡ ἐντολὴ αὐτὴ ἔχει τὴ μορφὴ ἑνὸς θεμελιακοῦ νόμου κοινῆς ἀποδοχῆς, πράγμα ποὺ σχετικοποιεῖ ὅλες τὶς νομικὲς θέσεις ποὺ ἀντίκεινται κατὰ κάποιο τρόπο στὴν ὑλοποίηση τοῦ Προγράμματος. Τὰ καθέκαστα αὐτῆς τῆς θεσμικῆς μορφῆς μποροῦν νὰ ἔχουν διάφορες ἐκφράσεις. Βασικὰ στοιχεῖα της εἶναι: (α) ἡ διατύπωση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῶν γενικῶν στόχων του, (β) ἡ διατύπωση τῶν βασικῶν ἐννοιῶν τοῦ προγραμματισμοῦ, (γ) ἡ ἐξουσιοδότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας γιὰ τὴν ἐκπόνηση Προγράμματος (Προγραμμάτων), (δ) ὁ καθορισμὸς τῆς διαδικασίας ἔγκρισης καὶ ἐκτέλεσης τοῦ Προγράμματος (τῶν Προγραμμάτων).

5.4. Κάθε κοινωνικὸ πρόβλημα ποὺ γίνεται ἀντικείμενο τοῦ Προγράμματος, καὶ ποὺ ἔτσι ὁ χειρισμός του ἐναπόκειται στὸν διοικητικὸ μηχανισμὸ τοῦ προγραμματισμοῦ, δημιουργεῖ ἀναγκαστικὰ ἕνα διπολικὸ σύστημα ἐνδιαφερομένων καὶ θιγομένων. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀντικατοπτρίζει ὑφιστάμενες συνθῆκες καὶ σχέσεις τῶν ὁποίων ἡ δεδομένη ἔνταση μᾶλλον αὐξάνεται μὲ τὴν ἔνταξή τους στὸ Πρόγραμμα. Ἡ κλίση μεταξὺ τῶν δύο πόλων τοῦ συστήματος παρουσιάζεται σὲ δύο ἀλληλένδετα ἐπίπεδα σχέσεων: (α) μεταξὺ τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῶν φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς, (β) μεταξὺ τῆς διάρθρωσης τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας καὶ τῆς κρατικῆς παρέμβασης, ποὺ εἶναι ὁ προγραμματισμός.

5.5. Ἡ ἀπαίτηση γιὰ συμμετοχὴ θέτει τὸ πρόβλημα τῆς *δημοκρατικῆς νομιμοποίησης* τόσο τῶν φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς ὅσο τελικὰ καὶ τοῦ Προγράμματος ὡς ὀργάνου πολιτικῆς πρακτικῆς. Οἱ φορεῖς αὐτοὶ (ποὺ εἶναι οἱ ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων, οἱ σύνδεσμοι τῶν ἐργοδοτῶν, οἱ ἐπαγγελματικὲς ὀργανώσεις, οἱ συνεταιρισμοί, τὰ πολιτικὰ κόμματα κλπ.) διαθέτουν ἐσωτερικοὺς μηχανισμοὺς ἀνάδειξης τῆς ἐκπροσώπησής τους καὶ ἐλέγχου τῆς δράσης τους. Συμβαίνει ὅμως συχνὰ οἱ μηχανισμοὶ αὐτοί, ἐξαιτίας ἀπαιτήσεων καὶ θέσεων ἰσχύος ποὺ δημιουργοῦνται, νὰ παύουν νὰ λειτουργοῦν γιὰ τὸ συλλογικὸ συμφέρον τῶν μελῶν τῶν ὀργανώσεων ἢ, ἐξαιτίας πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν, νὰ χειραγωγοῦνται ἀπὸ τὸ κράτος. Συνέπεια αὐτοῦ τοῦ φαινομένου εἶναι ὅτι ἡ ἐκπροσώπηση τῶν ὀργανώσεων μετατρέπει τὸ συλλογικὸ σὲ προσωπικὸ συμφέρον καὶ δρᾶ ἀνάλογα. Προϋπόθεση γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς στὸν προγραμματισμὸ εἶναι ἡ διαφανὴς καὶ οὐσιαστικὴ λειτουργία τῶν ἐσωτερικῶν διαδικασιῶν τῶν ὀργανώσεων, ὥστε αὐτὲς νὰ ἐκπροσωποῦν πραγματικὰ συλλογικὰ συμφέροντα, πράγμα ποὺ νομιμοποιεῖ τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἐγείρουν ἀπέναντι στὸν διοικητικὸ μηχανισμὸ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ συγχρόνως τοὺς παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ καταλάβουν λειτουργικὰ μιὰ θέση ἀντι-ισχύος ἀπέναντι στὴ διοίκηση. Καὶ αὐτὸ καθιστᾶ δυνατὴ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἀπαραίτητου κοινωνικοπολιτικοῦ consensus.

5.6. Προϋποθέσεις δημοκρατικῆς νομιμοποίησης ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς διοίκησης, γιὰ τὴν ὁποία ἡ ἀντίληψη τῆς δημοκρατίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξαντλεῖται ἁπλῶς στὴν ἐντολὴ τῶν ψηφοφόρων, οὔτε νὰ περιορίζεται στὴν ἐξεύρεση μιᾶς *μεθόδου* γιὰ τὴ λήψη ὁρισμένων ἀποφάσεων, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὸ *περιεχόμενο* αὐτῶν τῶν ἀποφάσεων. Εἶναι σαφές, ὅτι μιὰ φορμαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς δημοκρατικῆς νομιμότητας ἐπιτρέπει μορφὲς συμμετοχῆς ποὺ συμβιβάζονται μὲ ὁρισμένα μόνο περιεχόμενα - καὶ ἡ ἔννοια τῆς δημοκρατίας ἀλλοιώνεται σημαίνοντας πιὰ μόνο καὶ μόνο μιὰ ἐπιφανειακὴ διαδικασία.

5.7. Παράλληλα μὲ τὴν ἀπαίτηση γιὰ τὴ λειτουργικὴ συμμετοχὴ τῶν μόνιμα ὀργανωμένων φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς στὴν ἐπιλογὴ καὶ διατύπωση τῶν στόχων τοῦ Προγράμματος καὶ στὴν ἐκτέλεσή του ἐγείρεται ἡ ἀπαίτηση συγκρότησης ὁμάδων πολιτῶν, ποὺ θίγονται ἄμεσα ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο μέρος τοῦ Προγράμματος - π.χ. προκειμένου γιὰ πολεοδομικὰ σχέδια - καὶ ἔχουν στόχο τὴν ὑποστήριξη θέσεων καὶ τὴ σύλληψη μορφῶν λύσεων, ποὺ νὰ δημιουργοῦν προϋποθέσεις ἀνάπτυξης καὶ ἰσορροπίας ὅσο τὸ δυνατὸ γενικότερα ἀποδεκτές. Καὶ γι' αὐτὲς τὶς ὁμάδες ad hoc, ποὺ ἡ διοργάνωσή τους ἔχει ἀναγκαστικὰ περιορισμένη χρονικὴ διάρκεια, ἰσχύουν οἱ ἴδιοι ὅροι σὲ σχέση μὲ τὴ διαφάνεια καὶ οὐσιαστικότητα τῶν ἐσωτερικῶν τους διαδικασιῶν, ποὺ ἰσχύουν γιὰ τοὺς μόνιμα ὀργανωμένους φορεῖς. Ἡ ταυτόχρονη ὕπαρξη τῶν μεγάλων ὀργανώσεων καὶ τῶν ὁμάδων ad hoc ἔχει διπλὴ σημασία: διευρύνεται ἡ ἀπαίτηση γιὰ δημιουργία καὶ λειτουργία μιᾶς πολιτικῆς παρουσίας ὡς ἀντίβαρου στὸν διοικητικὸ μηχανισμὸ τοῦ προγραμματισμοῦ *καὶ* δημιουργεῖται μιὰ ἀντιστοιχία σὲ σχέση μὲ τὴ συμμετοχὴ στὰ διάφορα ἐπίπεδα τοῦ προγραμματισμοῦ. Καὶ στὶς δύο σημασίες τους, οἱ ὀργανώσεις λειτουργοῦν συμπληρωματικά.

5.8. Ὁ τρόπος συμμετοχῆς τῶν μεγάλων ὀργανώσεων μεθοδεύεται μέχρι σήμερα στὴν πράξη ἀνάλογα μὲ τὴν ἀντίληψη περὶ δημοκρατίας καὶ τὸν βαθμὸ ἐκδημοκρατισμοῦ τόσο τῆς διοίκησης ὅσο καὶ τῶν ὀργανώσεων στὸν δεδομένο κοινωνικὸ σχηματισμὸ καὶ τὶς ἑκάστοτε ἰσχύουσες οἰκονομικοπολιτικὲς συνθῆκες. Γιὰ τὸν τρόπο συμμετοχῆς τῶν ὁμάδων πολιτῶν (καὶ ἡ ἀπαίτηση αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς ἐγείρεται προφανῶς τόσο πιὸ ἔντονα ὅσο πιὸ ἐπιφανειακὸς εἶναι ὁ τρόπος συμμετοχῆς τῶν μεγάλων φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς) ἔχουν προταθεῖ καὶ ἐνμέρει ἐφαρμοστεῖ διάφορα πρότυπα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐνδεικτικὰ καὶ συνοπτικὰ ἀναφέρονται ἐδῶ τὰ ἀκόλουθα:

α) Τὸ λεγόμενο *advocacy planning*. Πρόκειται γιὰ μιὰ σύλληψη συμμετοχῆς ποὺ προσδίδει στὸν εἰδήμονα τοῦ προγραμματισμοῦ ἕνα ρόλο συμβούλου, ἐκπαιδευτῆ, διαφωτιστῆ καὶ πολιτικοῦ ὀργανωτῆ ὁμάδων, τῶν ὁποίων τὰ συμφέροντα θίγονται ἀπὸ τὸν προγραμματισμό. Ἡ δράση τῶν διαφόρων ὀργανώσεων ποὺ συγκροτήθηκαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ advocacy planning πρόσκρουσε σὲ θέματα τακτικῆς καὶ ὁδήγησε σὲ ἀποτυχίες. Αὐτὸ ὡστόσο δὲν προκάλεσε τὴ ριζικὴ ἀμφισβήτηση τῆς ὀρθότητας τῆς βασικῆς θέσης, ποὺ εἶναι ἡ ἀπόρριψη τοῦ ποσοτικοῦ τρόπου μελέτης καὶ ἀνάλυσης τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, καθὼς καὶ τοῦ τρόπου ἐπιδίωξης τῶν στόχων ποὺ διατυπώνονται μὲ βάση ἐκείνη τὴν ἀνάλυση.

β) Οἱ «ἐπιτροπὲς πρωτοβουλίας πολιτῶν» (Bürgeninitiativen π.χ. στὴ Δυτικὴ Γερμανία) χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ ὅτι ἐνῶ ἱδρύονται καὶ δροῦν γιὰ ἕναν μοναδικὸ σκοπό, διατυπώνουν συγχρόνως τὶς πολιτικὲς ἀπόψεις τους μὲ βάση γενικότερες, τὶς περισσότερες φορὲς ριζοσπαστικὰ δημοκρατικές, ἀντιλήψεις. Αὐτὸ ἔχει τὴν πολιτικὴ συνέπεια ὅτι παρ' ὅλο ποὺ οἱ περισσότερες μεταρρυθμιστικὲς ἀπαιτήσεις ποὺ προβάλλονται ἀπὸ τὶς ἐπιτροπές, καλύπτονται ἀπὸ ἰσχύουσες συνταγματικὲς ἐγγυήσεις καὶ ἀπὸ τὶς ἐπαγγελίες καὶ τὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν κομμάτων, διεκδικοῦνται μὲ ἔξω- (καὶ κάποτε ἀντι-) θεσμικὰ μέσα.

5.9. Ἡ πρακτικὴ τῶν παραπάνω προτύπων παρουσιάζει δυσχέρειες, ποὺ ὀφείλονται τόσο στὴν ἀσυμμετρία τῆς ἰσχύος μεταξὺ τῆς διοίκησης καὶ τῆς κινητοποίησης τῶν πολιτῶν ὅσο καὶ σὲ ἐσωτερικές, δομικὲς ἀδυναμίες τῶν ἴδιων τῶν προτύπων. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα σημεῖα:

α) Στόχος τῆς κινητοποίησης εἶναι ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπόκρουση μιᾶς ἤδη παρμένης ἀπόφασης· συνεπῶς ἡ κινητοποίηση βασικὰ ἔχει ἀρνητικὸ χαρακτήρα καὶ μπορεῖ νὰ ἐπιδράσει στὸν προγραμματισμὸ μόνο ὡς προειδοποίηση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς διοίκησης σὲ σχέση μὲ μελλον-

τικές αποφάσεις της.
β) Η διοίκηση έχει το προτέρημα ότι προηγείται χρονικά και είναι σε θέση, με μιά απλή χρονική παραχώρηση (αναβολή εκτέλεσης ή επανεξέταση του συγκεκριμένου σχεδίου), να περιμένει τον κατευνασμό της διαμαρτυρίας, ώστε να προχωρήσει αργότερα στην υλοποίηση του Σχεδίου (ακόμα και στην αρχική μορφή του). Ιδιαίτερα οι «επιτροπές πρωτοβουλίας» έχουν ανάγκη την άμεση επιτυχία της κινητοποίησης που προκάλεσαν, επειδή κινδυνεύουν διαρκώς να χάσουν τη βάση τους εξαιτίας της απογοήτευσης και τέλος της απάθειας που μπορεί κάθε στιγμή να καταλάβει τα μέλη τους. Έτσι το περιθώριο δράσης τους είναι περιορισμένο.
γ) Η διοίκηση, ανάλογα με την αντίληψη περί δημοκρατίας που έχει, αναπτύσσει στρατηγικές αντιμετώπισης των κινητοποιήσεων. Αυτές παρουσιάζουν ένα φάσμα μεταξύ μερικής συνεργασίας με τις ομάδες πολιτών - που συνεπάγεται συχνά το πατρονάρισμα της κινητοποίησης - και καταπίεσης των ομάδων, που σε μιά όξεια μορφή της παραλύει την κινητοποίηση οδηγώντας την σε κατάσταση παρανομίας. Σε περίπτωση έλλειψης και του παραμικρού consensus στο πολιτικό επίπεδο, οι επιτροπές πολιτών διατρέχουν συγχρόνως και τον κίνδυνο να χειραγωγηθούν από πολιτικά κόμματα και να χρησιμοποιηθεί η κινητοποίησή τους με ουσιαστικά άλλοιωμένους στόχους ως αίχμή εναντίον της διοίκησης, πράγμα που οδηγεί και πάλι στη λήψη καταπιεστικών μέτρων από τη διοίκηση.
6.1. Το Πρόγραμμα ως επιστημονικό εργαλείο βασίζεται πάνω στά ακριβή και λεπτομερειακά *δεδομένα* όλων των τομέων. Αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη μιάς στατιστικής υποδομής υψηλού επιστημονικού, οργανωτικού και τεχνολογικού επιπέδου· επιπλέον, τον επιμέρους προγραμματισμό όλων των τομέων. Η επεξεργασία των δεδομένων οδηγεί στη διαπίστωση των υφιστάμενων *τάσεων* και η προβολή τους στο μέλλον - στη χρονική διάρκεια του Προγράμματος - παρουσιάζει την εικόνα του συνόλου για την περίπτωση που η εξέλιξη θα άφηνόταν στην πραγματοποίηση των υφιστάμενων τάσεων χωρίς καμιά παρέμβαση. Μιά τέτοια λεγόμενη «status-quo πρόγνωση» δεν μπορεί βέβαια να αποτελέσει Πρόγραμμα, γιατί αντίκειται στην ίδια την έννοια του Προγράμματος, η οποία βασίζεται στην *πρόθεση της ηθελημένης διαμόρφωσης του μέλλοντος*. Αποτελεί ωστόσο τη βάση για την ακριβή διατύπωση των προθέσεων και τελικά των *στόχων* του Προγράμματος. Οι στόχοι είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν μέσα σε διάφορες αλληλουχίες, χωρίς ουσιαστική αλλοίωση του περιεχομένου τους. Έτσι το πρόγραμμα καταλήγει στη διατύπωση μιάς σειράς *εναλλακτικών λύσεων*, οι οποίες παρουσιάζουν ένα πλατύ φάσμα δυνατών αναπτύξεων και εξελίξεων και από τις οποίες ο πολιτικός φορέας μπορεί να επιλέξει εκείνη, που φρονεί ότι μεθοδεύει κατά τον πιό πρόσφορο τρόπο την επίτευξη των στόχων.
6.2. Η *μεθοδολογία* του χωροταξικού προγραμματισμού εκφράζεται σε ένα σχήμα το οποίο ισχύει γενικά, με ελάχιστες παραλλαγές ή παρεκκλίσεις που υπαγορεύονται από τις έκάστοτε ειδικές συνθήκες. Το σχήμα αυτό προβλέπει: (α) την *αποτύπωση, επεξεργασία* και *ανάλυση* των δεδομένων, καθώς και τη διατύπωση *προγνώσεων για όλους τους επιμέρους τομείς* που έχουν χωροταξική σημασία· (β) την επεξεργασία και διατύπωση *συνθετικών* εναλλακτικών λύσεων και *ολικών προβολών* μελλοντικών εξελίξεων.
6.3. Ως συγκεκριμένο παράδειγμα του παραπάνω σχήματος αναφέρεται εδώ συνοπτικά η μεθοδολογική βάση του ελβετικού χωροταξικού σχεδίου εθνικού επιπέδου (3). Βασικοί όροι της επεξεργασίας του σχεδίου ήταν: (α) η συμβολή όσο το δυνατό περισσότερων ειδικών μελετητών στην επεξεργασία, ανάλυση και διατύπωση επιμέρους προβολών και προτύπων για τους αντίστοιχους επιμέρους τομείς· (β) η έγγύηση, μέσω μιάς κατάλληλης διαδικασίας, της συνοχής της σύνθεσης των επιμέρους προβολών σε μιά σειρά ολικών συλλήψεων.
6.4. Ο χρονικός ορίζοντας του ελβετικού σχεδίου φτάνει μεσοπρόθεσμα ως το έτος 2000. Προκειμένου για μακροπρόθεσμες - μετά το 2000 - καταστάσεις δεν γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένο χρόνο, αλλά σε θέματα, στά οποία τότε θά έχει πραγματοποιηθεί τουλάχιστον μία ποιοτική ή ποσοτική αλλαγή - π.χ. ο πληθυσμός της Ελβετίας θά έχει φτάσει τά 10 έκατομ. κατοίκους.
6.5. Οι επιμέρους τομείς στο ελβετικό σχέδιο είναι:
οικισμός,
παιδεία,
υγεία,
βιομηχανία και βιοτεχνία,
συγκοινωνία,
επικοινωνία,
ενεργειακή οικονομία,
οικονομία των ύδάτων του οικισμού,
γεωργία,
ανάπαυση και τουρισμός,
δάση,
προστασία της φύσης,
εθνική άμυνα.
6.6. Ως *τομείς ανωτέρου επιπέδου*, παράλληλα με τους παραπάνω τομείς κυρίως τεχνικού προσανατολισμού, ορίστηκαν:
κρατική πολιτική,
κοινωνία,
εθνική οικονομία.
Σε σχέση με αυτούς τους τομείς διατυπώθηκαν ειδικά κριτήρια για να διαπιστωθεί ποιές χωροταξικές συλλήψεις αντιστοιχούν σε ποιούς πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους.
6.7. Η ροή της επεξεργασίας του σχεδίου χωρίστηκε σε τρείς φάσεις:
α) πρωτογενές μέρος: επεξεργασία αντιλήψεων για την ανάπτυξη κάθε επιμέρους τομέα,
β) δευτερογενές μέρος: συγκεκριμενοποίηση των αποτελεσμάτων του πρωτογενούς μέρους ενόψει των συνθηκών του ελβετικού χώρου· διατύπωση για κάθε επιμέρους τομέα μιάς σειράς εναλλακτικών χωροταξικών συλλήψεων,
γ) σύνθεση: συνθετική επεξεργασία των διαφόρων επιμέρους συλλήψεων σε ολικές συλλήψεις και διατύπωσή τους πάλι σε εναλλακτικές λύσεις· διατύπωση στόχων και απαιτούμενων μέτρων για καθεμιά από αυτές τις λύσεις και συγχρόνως αναφορά στους γενικούς στόχους που εξυπηρετεί καθεμιά από τις λύσεις· αξιολόγηση κάθε εναλλακτικής λύσης σε δύο επίπεδα: (α) διαπίστωση της λειτουργικότητας από τεχνικής πλευράς, (β) διαπίστωση, σύμφωνα με κριτήρια οικονομικής, κοινωνικής και κρατικής πολιτικής, του κατά πόσον οι διάφορες λύσεις είναι επιθυμητές και πραγματοποιήσιμες.

Γ. Τσουγιόπουλος,
αρχιτέκτων - πολεοδόμος DWB

1. Στη σύνταξη του κειμένου συνέβαλαν με παρατηρήσεις και έκφραση απόψεων πάνω σε ορισμένα επιμέρους θέματα και οι ερευνητές του ΕΚΚΕ Α. Γαζής και Σ. Σορώκος.

2. Βλ. *Αυγή*, 15 Αύγ. 1976. Πρβλ. επίσης *Η Καθημερινή*, 15 Αύγ. 1976 κ.π.

3. Πρβλ. Institut für Orts-, Regional- und Landesplanung an der ETHZ, *Landesplanerische Leitbilder der Schweiz*, Ζυρίχη 1971.

Βιβλιογραφικές υποδείξεις

Καταγράφεται παρακάτω μιά μικρή επιλογή βιβλίων και άρθρων πάνω στο θέμα, μερικά από τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά τη σύνταξη του κειμένου. Οι τίτλοι είναι χωρισμένοι σε τρείς ομάδες: η πρώτη περιλαμβάνει συγγράμματα που σχετίζονται ιδιαίτερα με τη γενική προβληματική του θέματος, η δεύτερη, έργα που αναφέρονται στη συστηματική αντιμετώπιση του προγραμματισμού, και η τρίτη, κείμενα που αναπτύσσουν ειδικές απόψεις του θέματος και άσκούν κριτική.
Για την ελληνική συμβολή στο θέμα του προγραμματισμού βλ. τα άρθρα (μεταξύ άλλων) των Α. Άγγελόπουλου, Γ. Βλάχου, Δ. Καράγιωργα, Γ. Κριμπά, Μ. Νικολινάκου, Σ. Παπασπηλιόπουλου, Δ. Ψαρού, και τη συζήτηση στο περιοδικό *Νέα Οικονομία*, ιδιαίτερα από τον τόμο ΙΣΤ' (1962) κ.π., καθώς και Β. Φίλια, *Προβλήματα κοινωνικού μετασχηματισμού*, Αθήνα 1974, σ. 295-379.

Paul Baran και Paul Sweezy, *Monopoly Capitalism*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1966.
Friedrich Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, Marx-Engels-Werke 19*, Βερολίνο 1962, σ. 177-228.
John Kenneth Galbraith, *The New Industrial State*, Βοστώνη 1967.
John Kenneth Galbraith, *How to Control the Military*, Νέα Υόρκη 1969.
Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied 1962.
Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, Βόννη 1929.
Karl Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction*, Λονδίνο 1940.

Saul D. Alinsky, *Citizen Participation and Community Organisation in Planning and Urban Renewal*, Σικάγο 1962.
Pierre Bauchet, *Proprieté publique et planification*, Παρίσι 1962.
Pierre Bauchet, *La planification Française*, Παρίσι 1966.
Georges Burdeau, "Une survivance: la notion de la constitution" στό *Hommage à Achille Mestre*, Παρίσι 1956.
Thomas Ellwein, *Politik und Planung*, Στουττγάρδη 1968.
J. Fourastié και J.P. Courtheoux, *La planification économique en France*, Παρίσι 1963.
Joseph H. Kaiser (ed.), *Planung*, Μπάντεν-Μπάντεν, 1965 κ.π.
Pierre Massé, *Le plan ou l'anti-hasard*, Παρίσι 1965.
William Petersen, "On Some Meanings of 'Planning'", *Journal of the American Institute of Planners*, Μάϊος 1966.

Paul Davidoff, "Advocacy and Pluralism in Planning", *Journal of the American Institute of Planners*, Νοέμ. 1965.
Konrad Meyer, "Planung", Gottfried Müller, "Raumplanung", Sigurd Klatt, "Wirtschaftsordnung" στό *Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung*, Aka-

demie für Raumforschung und Landesplanung, Ἀννόβερο 1970.
H.G. Helms καὶ J. Janssen (ed.), *Kapitalistischer Städtebau*, Neuwied 1970.
J. Janssen, J. Krausse καὶ J. Schlandt, *Stadtplaner und Reformgeister*, Βερολίνο 1970.
Herman Krote (ed.), *Zur Politisierung der Stadtplanung*, Ντύσσελντορφ 1971.
Frances Fox Piven, "Whom does the Advocate Planner serve?", *Social Policy*, Μάϊος-Ἰούνιος 1970.
Bernhard Schäfers (ed.), *Gesellschaftliche Planung. Materialen zur Planungsdiskussion in der BRD*, Στουττγάρδη 1973.

Κόμμα Νέας Δημοκρατίας

1. Προγραμματισμός-σχεδιασμός

Ὁ προγραμματισμός-σχεδιασμός ἀφορᾶ τὴ σύνθετη θεώρηση τῆς δομῆς καὶ λειτουργίας ἑνὸς κοινωνικοῦ συνόλου μέσα στὸν χῶρο, τὸν καθορισμὸ στόχων καὶ τὴ μέθοδο πραγματοποιήσεως τῶν στόχων αὐτῶν. Ἡ διαδικασία πρέπει νὰ ἐπιδέχεται ἀπόψεις καὶ πληροφορίες ἀπὸ κάθε μέλος τοῦ συνόλου.

Ἡ τελικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ὁριστικὴ διαμόρφωση προτάσεων καὶ τὴν ἐκτέλεσή τους ἀνήκει στὴν ἐκλεγμένη ἐξουσία (Κυβέρνηση), ἡ ὁποία ἐλέγχεται ἀπὸ συλλογικὰ καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ ὄργανα (Κοινοβούλιο, Δημοτικὰ Συμβούλια), ὑπόκειται στὴν κριτικὴ τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημερώσεως καὶ τελικὰ ἐλέγχεται ἀπὸ κάθε ψηφοφόρο μέσο τῆς διαδικασίας τῶν ἐλεύθερων ἐκλογῶν.

Ἡ ἐπίσημη ἀρχὴ τοῦ προγραμματισμοῦ ἔγινε μὲ τὸ πρῶτο πενταετὲς πρόγραμμα τὸ 1958 καὶ ἀφοροῦσε κυρίως ἔργα γενικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς (δρόμους, λιμάνια, ἐγγειοβελτιωτικά, ἐργατικὲς κατοικίες, ἔργα διαμορφώσεως πρωτευούσης κλπ.).

Ὁ περιφερειακὸς προγραμματισμὸς μετὰ τὸ 1960 περίπου διαδέχεται τὰ ὡς τότε προγράμματα μικρῶν κοινωφελῶν ἔργων τῶν Νομαρχιακῶν Ταμείων καὶ μὲ τὴν ἵδρυση τῶν Ὑπηρεσιῶν Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ ἀρχίζει ἡ μελέτη τῶν προβλημάτων τῆς περιφέρειας καὶ ἡ ἔνταξη διαφόρων ἐπιμέρους μελετῶν ἔργων σὲ γενικότερα περιφερειακὰ προγράμματα ἀναπτύξεως. Βεβαίως γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ προγραμματισμοῦ στὴ χώρα ὑπῆρχαν μεγάλες δυσκολίες: ἔλλειψη πείρας καὶ στελεχῶν προγραμματιστῶν, ἀντιδράσεις τῶν κλασικῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, ἔλλειψη ἐπιστημόνων στὴν ἐπαρχία κλπ. Ἡ κυριότερη ὅμως δυσκολία ἦταν ἡ υἱοθέτηση τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν κρατικῶν φορέων. Αὐτὸ ἔγινε σταδιακὰ καὶ σήμερα ὑπάρχουν σὲ ὅλους τοὺς φορεῖς Διευθύνσεις Προγραμματισμοῦ καὶ Μελετῶν. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ πολιτικὰ κόμματα τῆς χώρας μόλις φέτος (1976) διαμόρφωσαν τοὺς πρώτους πυρῆνες ἐπιστημονικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ γιὰ τὴν προετοιμασία καὶ προβολὴ λύσεων γιὰ τὰ διάφορα ἐθνικὰ καὶ τοπικὰ προβλήματα, σύμφωνα μὲ τὴν ἰδεολογική τους τοποθέτηση.

Ὅλα τὰ παραπάνω εἶναι φανερὸ πὼς δὲν ἦταν οὔτε εὔκολο νὰ γίνουν, οὔτε ἔγιναν χωρὶς λάθη. Ὅλο τὸ ἔργο τῆς τελευταίας αὐτῆς δεκαπενταετίας πηγάζει προφανῶς ἀπὸ τὴν κινητοποίηση τῶν ἀνθρώπινων καὶ φυσικῶν πόρων ποὺ τόλμησαν οἱ πρὸ τοῦ 1960 κυβερνήσεις, μέσο τῶν ἔργων ὁδοποιΐας, αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητας (ἔγγειες βελτιώσεις, λιπάσματα κλπ.) κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι τὸ θεσμικὸ πλαίσιο διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα εἶναι πλῆρες ἢ ὅτι ὑπάρχει κατάλληλη πολιτικὴ γῆς, οὔτε ὅτι ἔχει τελειώσει ἡ διαμόρφωση μιᾶς ἐκσυγχρονισμένης, καὶ ἐναρμονισμένης μὲ τοὺς γενικοὺς καὶ ἐπιμέρους στόχους ἀναπτύξεως, δημοσιονομικῆς πολιτικῆς. Παράλληλα τὸ αἴτημα βελτιώσεως τῆς ποιότητας ζωῆς γίνεται συνεχῶς πιὸ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη.

Ἤδη μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1974 τέθηκαν οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἄσκηση κυβερνητικῆς πολιτικῆς στὰ θέματα αὐτὰ μὲ μακροχρόνια προοπτική, καὶ δόθηκαν οἱ κατευθύνσεις καὶ οἱ στόχοι. Ὅπως ἀνέφερε ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως (Ὀκτ. 1976): «Τὸ νέον Πρόγραμμα Ἀναπτύξεως θὰ διαφέρη ριζικά, ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ ὁμώνυμα ἀσυνάρτητα κατασκευάσματα τῆς δικτατορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ Προγράμματα τῶν πρὸ τοῦ 1967 δημοκρατικῶν Κυβερνήσεων, τὰ ὁποῖα *καὶ* καρποφόρα ὑπῆρξαν, καὶ πρὸς τὰς τότε συνθήκας ἀνταπεκρίνοντο. Τὰ ἴδια ὅμως αὐτὰ προδικτατορικὰ Προγράμματα, μὲ ὁποιονδήποτε τρόπον ἀναπροσαρμοζόμενα, *δὲν* θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμεύσουν, κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη, οὔτε στὸν προσδιορισμὸ τῆς κρατικῆς δραστηριότητος, οὔτε στὴν καθοδήγηση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Τὰ Προγράμματα ἐκεῖνα ἔθεσαν ὡρισμένους, περίπου αὐτονοήτους στόχους καὶ προέβλεπαν κυρίως τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένων πανθομολογουμένης χρησιμότητος ἔργων ὑποδομῆς. Σήμερα, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐπέτυχεν ὁ προγραμματισμὸς τοῦ παρελθόντος - καὶ ἰδιαίτερα, νομίζω, ὁ προγραμματισμὸς τῆς ἰδικῆς μου ὀκταετίας - ἡ δομὴ τῆς οἰκονομίας ἔχει καταστῆ περισσότερον σύνθετος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴν προσφέρεται πλέον μία καὶ μόνη λύσις τῶν μακροτέρας προθεσμίας προβλημάτων, ἀλλὰ πολὺ περισσότεραι. Κατὰ συνέπειαν, τὸ νέον Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως θὰ εἶναι ἕνα σύστημα συνεχῶς ἐξελισσομένων καὶ ἀναπροσαρμοζομένων διαδικασιῶν καὶ ὄχι μία προκατασκευασμένη ἔκθεσις περὶ τοῦ πρακτέου. Θὰ ἀποβλέπη εἰς τὴν δημιουργίαν ἐλαστικῶν καὶ σταδιακῶς διαμορφουμένων θεσμικῶν καὶ ὀργανωτικῶν πλαισίων καὶ ὄχι εἰς τὴν διατύπωσιν ἀκάμπτων δογμάτων ἢ, ἀκόμη ὀλιγώτερον, εἰς τὴν κατάρτισιν ἑνὸς καταλόγου δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων. Ἡ ἴδια, ἄλλωστε, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκομεν σύντομα νὰ ἐνταχθῶμεν, στηρίζεται εἰς ἕνα σύστημα ἐξελισσομένων θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν ποὺ τελοῦν ὑπὸ συνεχῆ διαμόρφωσιν καὶ ὄχι εἰς ἕνα δεδομένον καὶ ὁριστικῶς παγιοποιημένον νομικὸν καθεστώς.»

Κύριο ἔργο ποὺ ὑπολείπεται τώρα εἶναι ἡ παραπέρα βελτίωση καὶ ὁ συντονισμὸς τοῦ σχεδιασμοῦ-προγραμματισμοῦ μεταξὺ ὅλων τῶν φορέων (βελτίωση κινητοποιήσεως τῶν πόρων) καὶ ἡ ριζικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀρχῶν τῆς κατανομῆς τῶν πόρων, γιὰ τὴν ἐξασφάλιση μιᾶς καλύτερης ποιότητας ζωῆς. Ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη τῶν πυρήνων ἐπιστημονικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ στὰ διάφορα πολιτικὰ προγράμματα, ποὺ προκύπτει κυρίως ἀπὸ τὶς ἀνάγκες συνδέσεώς μας μὲ τὴν Ε.Ο.Κ. κλπ., θὰ βοηθήσει στὴν καλύτερη χάραξη τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς στοὺς διάφορους παραγωγικοὺς τομεῖς τῆς χώρας καὶ στὴν ἀνάλογη κινητοποίηση τῆς κοινῆς γνώμης, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εὐκολώτερη ἐπιτυχία στὴ λύση ὁποιουδήποτε ἐθνικοῦ ἢ τοπικοῦ προβλήματος.

2. Κράτος καὶ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα

Ὅπως εἴπαμε παραπάνω, ἡ πορεία τοῦ ἐπιστημονικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ στὴ χώρα μας ἔγινε μὲ πολὺ κόπο καὶ μὲ ἀρκετὰ λάθη, ὅπως εἶναι φυσικό, καὶ μάλιστα ὅταν ἀναλογιστοῦμε τὶς διάφορες γεωπολιτικὲς καὶ κοινωνικοπολιτικὲς συνθῆκες τοῦ τόπου μας, ποὺ ἄλλαξαν καὶ ποὺ ἐξανέμισαν καὶ ἐξανεμίζουν ἀρκετὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα ποὺ ἔχουμε στὴν παραγωγή, ἐπιβάλλοντας τὴν ἐξειδίκευση τῆς οἰκονομίας μας. Οἱ ἐπιλογὲς στὴν κινητοποίηση τῶν ἀνθρώπινων, φυσικῶν καὶ οἰκονομικῶν πόρων τῆς χώρας εἶναι σήμερα πολὺ δυσκολώτερες ἀπὸ ἄλλες ἐποχές. Αὐτὸ ἔχει τὸν ἀντίκτυπό του ἀναγκαστικὰ καὶ στὴν κατανομὴ καὶ στὴ χωροταξικὴ διάρθρωση αὐτῶν τῶν πόρων.

Ἐπίσης ὁ Ὑπουργὸς Συντονισμοῦ καὶ Προγραμματισμοῦ Π. Παπαληγούρας ἐξέθεσε πιὸ διεξοδικά:

«Οἱ γενικὲς γραμμὲς αὐτῆς μας τῆς πολιτικῆς ἐκφράζονται στὶς κατευθυντήριες ἀρχὲς τοῦ Πενταετοῦς Προγράμματος Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἀναπτύξεως, στὶς ὁποῖες ἐπανειλημμένως καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ ἄλλα μέλη τῆς Κυβερνήσεως ἔχομε ἀναφερθεῖ. Θὰ ἀρκεσθῶ σήμερα στὶς ἀκόλουθες μόνον ἐπισημάνσεις.

Ἕνα Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως ποὺ δὲν θὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ Πρόγραμμα Κοινωνικῆς Ἀναπτύξεως, ὄργανο δηλαδὴ μέσω τοῦ ὁποίου ἐξασφαλίζεται ἡ ἄνοδος τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργαζομένων θὰ ἦταν γιὰ δύο λόγους μὴ ρεαλιστικό: πρῶτον, γιατὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη προϋποθέτει τὴν αὔξηση τῆς ὑγιοῦς ζητήσεως ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργηθῆ παρὰ μόνον ἂν μεγαλώση τὸ μερίδιο τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ποὺ περιέρχεται στοὺς ἀγρότες, τοὺς ἐργάτες, τοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς μικροὺς καὶ μεσαίους

ἐπαγγελματίες, καὶ δεύτερον, γιατί ἕνα ἀποστερημένο αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος Πρόγραμμα δὲν θὰ ἀνταπεκρίνετο στὸ θεμελιῶδες αἴτημα τῆς συγχρόνου δημοκρατίας, στὸ αἴτημα τῆς ἀπονομῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καί, ἐπομένως, θὰ ἐξασθένιζε τὴν κοινωνική μας συνοχή, τὴν ὑπεράνω κομμάτων ψυχικὴ ἑνότητα τῶν Ἑλλήνων.»

Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 360/1976 περὶ Χωροταξίας καὶ Περιβάλλοντος, συμπληρωμένη μὲ τὴ χάραξη καὶ ἄσκηση μιᾶς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς, ἐναρμονισμένης πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις καθολικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὀρθολογικῆς χωροθετήσεως τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων στὸν χῶρο, θὰ βελτιώσει τὴ χρήση γῆς καὶ τὰ δίκτυα ἐξυπηρετήσεως στὴ χώρα.

Κατὰ τὴ συζήτηση ποὺ ἔγινε στὴ Βουλὴ κατὰ τὴν ψήφιση τοῦ νόμου περὶ Χωροταξίας τὸν Μάϊο 1976 ἔγινε ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ προβλεπόμενου τρόπου ἐπιλύσεως τῶν προβλημάτων ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ-Ἀναπληρωτὴ Συντονισμοῦ καὶ Προγραμματισμοῦ Ι. Μποῦτο.

3. Τοπικὴ αὐτοδιοίκηση στὴν Ἑλλάδα

Τὸ σύστημα διοικήσεως μέχρι σήμερα στὴν Ἑλλάδα εἶναι συγκεντρωτικὸ στὴ λήψη ἀποφάσεων καὶ ἁρμοδιοτήτων σχεδιασμοῦ, ὅπως ἄλλωστε καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς διαχειρίσεως τοπικῶν θεμάτων.

Τὸ κυριότερο πρόβλημα ποὺ ἔχει προκύψει σ' αὐτὸ τὸ ὀργανωτικὸ σχῆμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνδογενὴ ἀδυναμία ποὺ δημιούργησε στοὺς τοπικοὺς φορεῖς, εἶναι ὅτι ἡ κεντρικὴ κυβέρνηση ἔχει ὑπερφορτωθεῖ μὲ ἐργασίες οἱ ὁποῖες δυσκολεύουν τὸ ἐπιτελικὸ ἔργο της καὶ ἔτσι φυσικὰ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἱκανοποιεῖ οὐσιαστικὰ αἰτήματα.

Ἡ συγκεντρωτικὴ διαχείριση καὶ λήψη ἀποφάσεων γίνεται ἀνώνυμα μὲ καταμερισμὸ τῆς εὐθύνης μεταξὺ πολλῶν «ὑπευθύνων», ἔτσι ὥστε νὰ παρουσιάζονται δυνατότητες γιὰ τοὺς κερδοσκόπους ποὺ καιροφυλακτοῦν νὰ ἀξιοποιήσουν τὶς ἀτέλειες τοῦ συστήματος.

Τὸ Κοινοβούλιο καὶ ἡ Κυβέρνηση δὲν μποροῦν νὰ ἐλιχθοῦν στὸ ἐπίπεδο ποὺ δημιουργεῖ ἐμπλοκὲς σὲ λεπτομέρειες καὶ ποὺ ὁδηγοῦν σὲ ἀναπόφευκτη φθορά, ἀλλὰ στὴ χάραξη τῆς πολιτικῆς καὶ στὸν ἔλεγχο τῆς ἐφαρμογῆς της. Ἡ τοπικὴ διοίκηση ἐπειδὴ βρίσκεται πλησιέστερα στὰ προβλήματα τῶν κατοίκων θὰ μποροῦσε νὰ δώσει λύσεις καὶ νὰ παρακολουθήσει πιὸ ἀποτελεσματικὰ τὴν ἐφαρμογή τους, παράλληλα ὅμως εἶναι πιὸ ἐκτεθειμένη στὶς τοπικὲς πιέσεις καὶ συμφέροντα.

Στὴν τελευταία περίπτωση, καὶ ὅταν προκύπτει ἀνάλογο θέμα, ἡ κεντρικὴ κυβέρνηση μπορεῖ νὰ διαδραματίσει διαιτητικὸ ἢ ρυθμιστικὸ ρόλο προκειμένου νὰ ἐφαρμοστοῦν τὰ μέτρα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ γενικότερες θέσεις καὶ στόχους.

4. Ὁ ρόλος τῶν πολιτῶν

Ὁ πολίτης ἔχει ταυτόχρονα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις γιὰ τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη ἐνημερωθεῖ σοβαρά, ἰδιαίτερα σὲ σχέση μὲ θέματα πολιτικῆς γῆς. Ἑπομένως ἡ συμβολὴ τοῦ "Ελληνα πολίτη στὶς διαδικασίες σχεδιασμοῦ ἦταν οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη. Τὶς λίγες φορὲς ποὺ ἀσκεῖται κριτική, αὐτὴ εἶναι λιγότερο ἀντικειμενικὴ καὶ περισσότερο στηριγμένη σὲ θιγόμενα προσωπικὰ συμφέροντα.

Αὐτὸ εἶναι φυσικό, ἀπὸ ἀτομικὴ ἄποψη, γι' αὐτὸ τὸ Κράτος πρέπει νὰ περιορίσει τὶς δυνάμεις ἐντροπίας ποὺ ὁδηγοῦν τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες καὶ τοὺς οἰκισμοὺς στὴ διάλυση καὶ νὰ προχωρήσει ὅσο γίνεται γρηγορώτερα στὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας μας σὲ διάφορα ἐπίπεδα, μὲ τὴν ὀρθολογικὴ καὶ σχεδιασμένη κατανομὴ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Σὲ μιὰ κοινοβουλευτικὴ χώρα, ὅπως ἡ δική μας, γιὰ νὰ προωθηθοῦν αὐτὰ τὰ σχέδια χρειάζεται ἡ εὐρύτερη συμμετοχὴ καὶ εὐθύνη τοῦ κοινοῦ. Τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς πρέπει νὰ μεθοδευτεῖ μέσω ἑνὸς ἐνδογενοῦς συστήματος ποὺ νὰ ταιριάζει στὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ κοινωνικὴ πολιτιστικὴ νοοτροπία τῶν κατοίκων τῆς χώρας. Ἡ ἐνημέρωση καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ συνόλου σὲ ἀποφάσεις σχεδιασμοῦ ἐξασφαλίζει σημαντικὰ τὴν ἐπιτυχία στὸ στάδιο τῆς ἐφαρμογῆς, ἐπίσης καλλιεργεῖ τὴν εὐθύνη καὶ τὸν διάλογο μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ ὑπεύθυνων ἀρχῶν. Ἡ ὡς τώρα πολιτικὴ σὲ θέματα περιβάλλοντος ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀνεπαρκής. Ὁ οὐσιαστικὸς ἔλεγχος μπορεῖ νὰ γίνει μόνο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πολίτη, ὅταν θὰ ἔχει ἀποκτήσει συνείδηση τῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίζει, καὶ τῶν συνεπειῶν κάθε ἀποφάσεως.

Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας

Θὰ κάνουμε κατάχρηση τῆς ὑπόδειξής σας γιὰ «συμπληρωματικὰ» - πέρα ἀπὸ τὰ ἐρωτήματά σας - στοιχεῖα ποὺ, νομίζουμε, θὰ βοηθήσουν στὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ προβλήματος «ρύθμιση τοῦ χώρου». Καὶ πρῶτα πρῶτα θεωροῦμε ἀναγκαῖο νὰ διευκρινίσουμε κάπως τὸ περιεχόμενο τοῦ «χώρου», γιὰ τοῦ ὁποίου τὴ «ρύθμιση» θὰ μιλήσουμε.

Ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ τόσο πυκνὴ καὶ συχνὴ παρουσία στὸν «χῶρο» αὐτὸ ἀρχιτεκτόνων, πολεοδόμων καὶ γενικὰ «εἰδικῶν γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ γεωμετρικοῦ χώρου» (καὶ τὴν αἰσθητικὴ - ἔστω καὶ «σκόπιμη» ἀπὸ κάποιες πλευρὲς - διάπλασή του) μᾶς πείθει ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ κάνουμε τὴν πιὸ πάνω διευκρίνιση.

Ἔτσι, δὲν θὰ κινδυνεύουμε (ὅπως γίνεται πολὺ συχνὰ) νὰ συμφωνήσουμε ἢ καὶ νὰ διαφωνήσουμε πάνω σὲ διαπιστώσεις, σὲ ἑρμηνεῖες καταστάσεων καὶ ἐξελίξεων, καὶ ἴσως σὲ προτάσεις, χωρὶς νὰ εἴμαστε σίγουροι ὅτι μιλᾶμε γιὰ τὰ ἴδια πράγματα, ἔστω κι ἂν τὰ ἐκφράζουμε μὲ διαφορετικὴ γλώσσα.

Παίρνουμε γιὰ ἀφετηρία τὸ «πλαίσιο νόμων» ποὺ «προωθεῖται» ἀπὸ τὸ κράτος γιὰ μιὰ «προγραμματισμένη παρέμβαση στὸν χῶρο». Καὶ δεχόμαστε ὅτι *αὐτὴ ἡ παρέμβαση ἐκφράζεται* μὲ μερικὰ νομοθετήματα ὅπως τά: «περὶ ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων», «περὶ ἐνεργοῦ πολεοδομίας», «περὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων ἀστικῶν περιοχῶν», «περὶ Κοινωφελοῦς Ἐπιχειρήσεως Πολεοδομήσεως, Οἰκισμοῦ, Στεγάσεως (ΚΕΠΟΣ)», «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος». Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἡ τέτοια «προγραμματισμένη παρέμβαση» στὸν χῶρο χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀναρχία στὴ σύλληψη τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου καὶ ἀπὸ σύγχυση κι αὐτῆς ἀκόμα τῆς ἔννοιας τοῦ χώρου αὐτοῦ.

Μιὰ στοιχειωδῶς λογικὴ *ἱεράρχηση* τῶν «συνόλων ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ οὐσιαστικὲς οἰκονομικοκοινωνικὲς δραστηριότητες» καὶ περικλείνουν τὰ σχετικὰ προβλήματα ρύθμισης τοῦ χώρου (δηλαδὴ τῆς τοποθέτησης τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν στὸν ἐθνικὸ οἰκονομικογεωγραφικὸ χῶρο) θὰ βοηθήσει στὴν ἀπαρχὴς ζητούμενη διευκρίνιση.

Ἀφοῦ τὸ Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἀνάπτυξης εἶναι τὸ πιὸ μεγάλο «σύνολο», περικλείνει ἀναγκαστικὰ καὶ τὰ προβλήματα τοποθέτησης - μέσα στὸν ἐθνικὸ οἰκονομικογεωγραφικὸ χῶρο - ὅλων τῶν προγραμματιζόμενων δραστηριοτήτων μιᾶς καθορισμένης χρονικῆς περιόδου, καθὼς καὶ τῶν βασικῶν μεσομακροπρόθεσμων προοπτικῶν καὶ προβλέψεων. Ἀντίθετα, «τὸ πιὸ πάνω πλαίσιο νόμων, ποὺ προωθεῖ μιὰ προγραμματισμένη παρέμβαση κλπ.», ἀναφέρεται μόνο σὲ διαδικαστικὰ προβλήματα καὶ σχετικὲς νομικιστικὲς ρυθμίσεις, μελέτες, φορεῖς κτλ. ἑνὸς ἄγνωστου καὶ οὐσιαστικὰ *ἀνύπαρκτου* Προγράμματος.

Ἡ ὑποδομὴ ἑνὸς Προγράμματος, ἡ γνώση τοῦ χώρου καὶ τῶν δυνατοτήτων ἀξιοποίησης τῶν φυσικῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων κάθε τμήματος τοῦ χώρου, εἶναι πρόβλημα ποὺ «πρόκειται νὰ λυθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων», δηλαδὴ μετὰ τὴ λήψη μέτρων γιὰ τὸ Πρόγραμμα καὶ γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου. Ἔτσι, ἔχουμε τὸ φαινόμενο μιᾶς «προγραμματισμένης κρατικῆς παρέμβασης» γιὰ τὴ «ρύθμιση» ἑνὸς *χώρου*, ποὺ *θὰ* τὸν γνωρίσουμε ὅταν *θὰ* ἐφαρμοστοῦν τὰ «μέτρα γιὰ ἔρευνα» τοῦ ὑπεδάφους κλπ., καθὼς καὶ τὰ μέτρα γιὰ ρυθμιστικά, πολεοδομικά, χωροταξικὰ σχέδια ποὺ *θὰ* νομιμοποιήσουν καταστάσεις δημιουργημένες ἀπὸ τὴν «προγραμματισμένη ἀσυδοσία καὶ ἀναρχία»...

Οἱ πιὸ πάνω νομικὲς κατασκευὲς ποὺ πᾶνε νὰ «ἀντικαταστήσουν τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου», καὶ ποὺ τῆς δίνουν καὶ χαρακτηριστικὰ «προγραμματισμοῦ» εἶναι θεμελιωμένες στὸ κενό. Προσφέρουν μονάχα χιλιομεταχειρισμένες καὶ ξεπερασμένες διαδικασίες γιὰ ἀνάθεση μελετῶν ἄχρηστων καὶ γιὰ δημιουργία φορέων ἀποστεωμένων ποὺ παριστάνουν ὅτι δημιουργοῦνται τώρα καὶ ὅτι ἔχουν σχέση μὲ τὴ ζωή.

Παρὰ ταῦτα, τὰ πιὸ πάνω νομοθετήματα «ρύθμισης τοῦ χώρου» θὰ μποροῦσαν νὰ δημιουργήσουν στοὺς «στενὰ εἰδικοὺς τοῦ γεωμετρικοῦ χώρου» τὴν ψευδαίσθηση ὅτι, μέσα στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν νό-

μων, θὰ ἦταν δυνατὸ πάνω στὴ βάση τεχνοκρατικῶν συλλήψεων, νὰ καθοριστοῦν χρήσεις γῆς γιὰ «κοινωνικοὺς σκοπούς». Αὐτὸ ὅμως θὰ σήμαινε ἕνα ἀπὸ τὰ δύο:
ἢ ὅτι μὲ μερικὰ ἄρθρα, διατάξεις καὶ ἀποφάσεις θὰ μποροῦσε νὰ ξεπεραστεῖ *ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῆς γῆς καὶ στὴν κοινωνική της χρήση*,
ἢ ὅτι ἡ *«ἔκταση»* τῶν μέτρων καὶ τῶν τεχνικῶν συλλήψεων θὰ εἶναι - ἀναπόφευκτα - καὶ *περιορισμένη, καὶ ἀντιφατική*.
Καὶ βέβαια μονάχα τὸ τελευταῖο *μπορεῖ* νὰ συμβεῖ.
"Ολοι ξέρουμε ὅτι, πρὶν καὶ πάνω ἀπὸ τὰ στεγαστικά, τὰ οἰκιστικά, τὰ πολεοδομικά, τὰ ρυθμιστικά, τὰ χωροταξικὰ μέτρα καὶ τὶς οἰκολογικὲς ἀλλαγὲς («προϊόντα» ὅλα τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων μέσα σὲ ἕνα οἰκονομικοκοινωνικοπολιτικὸ χῶρο), ὑπάρχει ἕνα *πολύπλοκο σύνολο ἀπὸ δεδομένα* σὲ συνεχὴ κίνηση, ἀλληλεπίδραση καὶ ἀσταθῆ ἰσορροπία. Μέσα στὰ δεδομένα αὐτὰ εἶναι *καὶ* τὰ πιὸ πάνω «προϊόντα» μετασχηματισμοῦ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ δημιουργημένου περίγυρου τῆς κάθε ἀνθρώπινης κοινωνίας. Αὐτὸ τὸ *σύνολο* παραγόντων ἔχει πλάσει (μὲ τὴν πλατιὰ ἔννοια) καὶ τὴ δοσμένη τούτη τὴ στιγμὴ *ρύθμιση τοῦ χώρου* στὴν Ἑλλάδα.
Κατὰ συνέπεια εἶναι ἀναγκαῖο, μαζὶ μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ *χώρου*, νὰ δοῦμε τώρα τὶς συγκεκριμένες αἰτίες καὶ τοὺς παράγοντες ποὺ κινοῦν τὴ συνεχὴ ρύθμιση τοῦ χώρου. Καὶ νὰ δοῦμε ἀκόμη ἂν τούτη τὴ στιγμὴ ἡ κίνηση αὐτή, ἡ ἐπιδιωκόμενη (προγραμματισμένα ἢ ἀσύδοτα) ρύθμιση τοῦ χώρου, σὲ ὄφελος ποιῶν συμφερόντων γίνεται ἢ ἐπιδιώκεται νὰ γίνει. *Ποιοί* θέλουν αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴ *ρύθμιση; Πῶς* τὴ θέλουν; *Μὲ τί* ἄλλες ἀναδιαρθρώσεις *συνδέεται* ἡ τέτοια ἢ ἡ ἄλλη *ρύθμιση; Ποιὰ τὰ ἀποτελέσματα* βραχυχρόνια ἢ μακροχρόνια τῆς τέτοιας ἢ *τῆς ἄλλης ρύθμισης;*
Ἡ ρύθμιση τοῦ *χώρου* αὐτοῦ (ποὺ τὸ περιεχόμενό του παίρνει νέες διαστάσεις) εἶναι ἕνα *σύνολο διαδικασιῶν* (θεσμικῶν, τεχνικῶν, οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν κλπ.) ἀναπόσπαστα συνδεμένων μὲ ἕνα συγκεκριμένο *πρόγραμμα ἀνάπτυξης, μέσο- ἢ μακροχρόνιο*, τοῦ ἴδιου *χώρου* (τοῦ οἰκονομικοκοινωνικοῦ χώρου).
Κατὰ συνέπεια, ἡ ὁποιαδήποτε ρύθμιση τοῦ χώρου (ἀπὸ τὴ μὴ ρύθμιση ὡς τὴν πλήρως σχεδιασμένη ρύθμιση) προϋποθέτει μιὰ πολιτικὴ ποὺ ἀποβλέπει στὴν ὀργάνωση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (ὑλικῶν καὶ ἀνθρώπινων) μέσα στὸν συγκεκριμένο χῶρο· ὀργάνωση, ποὺ εὐνοεῖ τὰ συμφέροντα τῶν ἰσχυρότερων οἰκονομικὰ κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα τὰ συμφέροντα τῆς κυρίαρχης κοινωνικῆς τάξης.
Τὰ πολυάριθμα στοιχεῖα καὶ τοὺς στόχους τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου μποροῦμε νὰ τὰ ὁμαδοποιήσουμε σὲ μερικὲς ἑνότητες:
α) στὴν ἰσορροπημένη κατανομὴ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ποὺ σημαίνει: ἀξιοποίηση ὅλων τῶν φυσικῶν πόρων (ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν ἐρευνηθεῖ καὶ καταγραφεῖ) σὲ συνάρτηση μὲ μιὰ «ἐπιθυμητὴ» ἀποδοτικότητα τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων (ποὺ εἶναι κατανεμημένες στὸν δοσμένο χῶρο),
β) στὴ δημιουργία, σὲ κατάλληλα «σημεῖα» τοῦ χώρου, ἐθνικῶν βάσεων γιὰ τὴν ἀποδοτικὴ λειτουργία τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τὴν ἀνάπτυξη ἰσχυρῆς ἀνταλλακτικῆς τάσης μὲ τοὺς ἄλλους χώρους,
γ) στὴν ἀνάπτυξη δραστηριοτήτων σὲ κάθε οἰκονομικὴ περιοχὴ ἔτσι ποὺ ἡ παραγωγική της στάθμη καὶ ἡ παραγωγική της ἰδιομορφία νὰ παίζει ἀποτελεσματικὸ ρόλο μέσα στὸ σύνολο τῆς εὐρύτερης ἐθνικῆς (καὶ πιθανὸν καὶ διεθνικῆς) περιοχῆς.
Ἀπαντᾶμε τώρα στὰ πιὸ συγκεκριμένα σημεῖα, ὅπως καθορίζονται ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα τῆς ἔρευνας:
1. Θεωροῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχει *προγραμματισμὸς* στὴ χώρα μας καὶ πολὺ λιγότερο *σχεδιασμός* (τὶ θὰ μποροῦσες νὰ σχεδιάσεις χωρὶς πρόγραμμα; Μόνο ἀνεικονικὴ ζωγραφικὴ ἴσως).
Μιλοῦν βέβαια γιὰ *προγράμματα οἰκονομικῆς-κοινωνικῆς ἀνάπτυξης*, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν συγκεκριμένοι στόχοι ποὺ καθορίζεται ἡ πραγματοποίησή τους ὑποχρεωτικά, ἱεραρχημένα μέσα σὲ καθορισμένα χρονικὰ διαστήματα. Τὸ εἶδος τοῦ τέτοιου «Προγράμματος» εἶναι ἕνα σύνολο τάσεων, προθέσεων, ὑποσχέσεων ἢ - στὴν καλύτερη περίπτωση - γενικῶν κατευθύνσεων, σχετικῶν μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς *ὑποδομῆς τῆς οἰκονομίας* τῆς «ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας», ποὺ γίνεται: μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ κράτους, μὲ δαπάνη τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ, μέσο τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων παραπροϋπολογισμῶν (δημόσιων ἐπενδύσεων, κοινωνικῶν προϋπολογισμῶν), καθὼς καὶ δανεισμοῦ ποὺ ἀποτελεῖ προεξόφληση μελλοντικῶν φορολογικῶν ἐσόδων. Στὴν οὐσία, ὁ «προγραμματισμὸς» αὐτὸς ἐντάσσεται στὴ δημιουργία κινήτρων, παροχῶν, ἐξυπηρετήσεων, προνομίων καὶ ἄλλων οἰκονομιῶν, ποὺ προσφέρονται στὴν ἰδιωτικὴ ἐπιχειρηματικὴ (δηλαδὴ κερδοσκοπική) πρωτοβουλία. «Προγραμματίζεται», οὐσιαστικά, μιὰ ἀνακατανομὴ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ποὺ εὐνοεῖ τὴν ὑπερσυσσώρευση, τὴ συγκεντροποίηση, τὴ μονοπωλιοποίηση καὶ τὴ διεθνοποίηση τοῦ κεφαλαίου. Καὶ - ἴσως ἐλπίζοντας νὰ δημαγωγήσει - παίρνει τὴ σοσιαλίζουσα ἐτικέτα τοῦ Προγράμματος, διατηρώντας ἀκόμη καὶ τὸ χρονικὸ χαρακτηριστικὸ «τοῦ 5ετοῦς» Σχεδίου ἢ Προγράμματος.
2. Σχετικὰ μὲ τὰ αἴτια, τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπο παρέμβασης τοῦ κράτους - πέρα ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα - χρειάζεται νὰ διευκρινιστεῖ ὁ ρόλος τοῦ κράτους στὴν ἐποχή μας, ἐποχὴ τοῦ «κρατικοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ». *Ὁ ρόλος αὐτὸς δὲν εἶναι «ρυθμιστικὴ διαιτησία»*. Τέτοιος ρόλος περίπου - «διαιτητοῦ-κράτους» - ὑπῆρξε κάπως κάποτε: ἦταν στὴν ἐποχὴ τοῦ «καπιταλισμοῦ τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ». Τὸ κράτος, στὴν ἐποχή μας, εἶναι ὑπηρέτης, προστάτης ἢ σύμμαχος καὶ συνεταῖρος τῶν μεγάλων μονοπωλιακῶν ἐπιχειρήσεων ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὸ κοινωνικά, πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ κυρίαρχο καὶ διευθυντικὸ τμῆμα τῆς ἄρχουσας τάξης. Ἡ συμμαχία αὐτὴ ἐκφράζεται ἐξάλλου καὶ ἐπεκτείνεται σὲ διεθνῆ κλίμακα μὲ τὴν καπιταλιστική, ἰμπεριαλιστικὴ ἑνσωμάτωση. Ταυτόχρονα, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἑνσωμάτωση, ἐκφράζεται καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων τῶν συνεταίρων.
Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου ἐξυπηρετεῖ κυρίως τὰ μονοπώλια - ἐθνικὰ καὶ διεθνικά - βοηθάει τὸν διεθνῆ καταμερισμὸ ἐργασίας τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ δημιουργεῖ σχέσεις ἱεραρχίας μέσα στὸν χῶρο τῆς καπιταλιστικῆς ἑνσωμάτωσης. Οἱ σχέσεις αὐτὲς δὲν ἐπιτρέπουν τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τῶν μικρῶν καπιταλιστικῶν καὶ ἐξαρτημένων χωρῶν ἐλεύθερα, μὲ βάση τὶς ἐνυπάρχουσες στὸν οἰκονομικό, γεωγραφικό, πολιτικὸ χῶρο τους δυνατότητες καὶ ἰδιομορφίες. Ἡ ἀνάπτυξή τους στραγγαλίζεται, παραμορφώνεται καὶ ὑπερεθνικὰ κέντρα ἀποφάσεων καθορίζουν βασικὰ τὴ μορφὴ ἀνάπτυξης καὶ τοὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης τῶν μικρῶν χωρῶν τῆς ἑνσωμάτωσης, μὲ κριτήρια τὰ συμφέροντα - ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ συγκυριακὰ καὶ ἄμεσα - τῶν μεγάλων τῆς συμμαχίας. Παράλληλα, ἡ διατήρηση τῶν κλάδων καὶ τομέων τῆς μοντέρνας τεχνολογίας (ἠλεκτρονικῆς, κυβερνητικῆς, δηλαδὴ διεύθυνσης, ἐλέγχου, πληροφόρησης) στὰ χέρια τῶν διεθνικῶν μονοπωλιακῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπισφραγίζει τὴν κυριαρχία τους πάνω στὰ ἐθνικὰ καὶ τὰ λαϊκὰ συμφέροντα καὶ καθορίζει τὶς δικές τους ἐπιλογές.
Ὁ *προγραμματισμὸς* καὶ ὁ *σχεδιασμὸς* τῆς χρήσης τοῦ χώρου γιὰ ἐξυπηρέτηση τῶν μονοπωλιακῶν καὶ τῶν ἰμπεριαλιστικῶν συμφερόντων εἶναι ὁ μόνος ἐπιδιωκόμενος. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι καὶ πραγματοποιεῖται. Οἱ ἀξεπέραστες ἀντιθέσεις - οἱ κρίσεις καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ - στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καπιταλιστικῆς ἑνσωμάτωσης δὲν εἶναι εὐνοϊκοὶ παράγοντες γιὰ ἕναν προγραμματισμὸ καὶ πολὺ λιγότερο γιὰ ἕνα σχεδιασμὸ ρύθμισης τοῦ χώρου. Στὴ θέση τοῦ προγραμματισμοῦ παραμένει συμφυὴς μὲ τὸ σύστημα ἡ προσωρινότητα, ἡ συγκυριακή, τυχοδιωκτικὴ ἀνάπτυξη, ἡ κερδοσκοπική, σχιζοφρενικὴ βουλιμία καὶ ἡ μόνιμη πιὰ ἀβεβαιότητα ἀπὸ τὴ δημιουργία, τὴν ἐπέκταση καὶ τὴν ἄνοδο ἑνὸς νέου οἰκονομικοκοινωνικοῦ συστήματος, τοῦ σοσιαλιστικοῦ.
3. Οἱ δυνατότητες τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης νὰ ἐκφραστεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐξουσία ποὺ ἰσχυροποιεῖται ὁλοένα, συγκεντρώνοντας τεράστια μέσα καὶ δύναμη ἐπιβολῆς, λιγόστεψαν καὶ ἐπιδιώκεται νὰ λιγοστέψουν ἀκόμη περισσότερο. Εἶναι καὶ αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἕνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀντιδημοκρατικῆς ἐξέλιξης καὶ τοῦ ὑπερσυγκεντρωτισμοῦ τοῦ μεταπολεμικοῦ κράτους καὶ ἰδιαίτερα τῆς τελευταίας δεκαετίας. Οἱ δυνατότητες ποὺ ἔχει ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, ἐπειδὴ ἀκριβῶς βρίσκεται κοντὰ στὸν λαό, εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετες ἀπὸ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς κεντρικῆς ἐκτελεστικῆς ὑπερσυγκεντρωτικῆς ἐξουσίας. Οἱ ἐπιδιώξεις αὐτὲς περιλαβαίνουν τὴ συνεχή, συστηματικὴ προσπάθεια ἀποκλεισμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν του ὀργανώσεων καὶ ὀργάνων ἀπὸ κάθε συμμετοχὴ στὴ λύση τῶν κάθε μορφῆς ἐθνικῶν-λαϊκῶν προβλημάτων τῆς χώρας, ἀκόμη καὶ μὲ συμβουλευτικὴ μορφή. Εἶναι σχεδὸν καθημερινὸ τὸ φαινόμενο τῆς βίαιης ἀντίδρασης τῆς ἐξουσίας σὲ κάθε διεκδίκηση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ.
"Ομως *ὁ ρόλος τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης* σὲ ζητήματα *ρύθμισης τοῦ χώρου* της, δηλαδὴ μικρῶν καταρχὴν περιοχῶν, καὶ - μὲ συνεργασία εὐρύτερη - μεγαλύτερων περιοχῶν καὶ πόλεων, εἶναι ἀναμφισβήτητος. Οἱ προοδευτικὲς δυνάμεις ξέρουν τὶς δυνατότητες καὶ τὸν ρόλο τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης στὸν δημοκρατικὸ προγραμματισμὸ καὶ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὴ ληστρικὴ ἀτομικὴ κερδοσκοπικὴ δραστηριότητα καὶ ἀδιαφορία γιὰ τὸ κοινωνικὸ συμφέρον. Γι' αὐτὸ καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀνάκτηση καὶ ἐπέκταση τῶν δικαιωμάτων τῆς αὐτοδιοίκησης καὶ γιὰ τὴ δημιουργία θεσμοῦ αἱρετῶν νομαρχιακῶν καὶ ἐπαρχιακῶν συμβουλίων.
4. Ἡ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν σὲ *«διαδικασίες ἐπιλογῶν προγραμματισμοῦ καὶ ρύθμισης τοῦ χώρου»* ἔξω ἀπὸ τὶς μαζικές τους ὀργανώσεις εἶναι - κατὰ τὴ γνώμη μας - ἀδιανόητη σήμερα. Ἀντίθετα, πιστεύουμε ὅτι ἡ «σχετικὴ ἀδιαφορία» μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζονται τὰ γενικὰ προβλήματα ἀπὸ τοὺς πολίτες (ὄχι μόνο ὁ σχεδιασμὸς καὶ ὁ προγραμματισμός) εἶναι - ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐνημέρωσης καὶ τὴ συνεχὴ προσπάθεια ἀποπροσανατολισμοῦ ποὺ κάνουν τὰ «μέσα πληροφόρη-

σης» - καὶ ἡ αἴσθηση τῆς ἀδυναμίας, ποὺ εἶναι φυσικὸ νὰ νιώθουν ἔξω ἀπὸ *ὀργανώσεις*, σὲ κατάσταση μοναξιᾶς καὶ φοβίας. Συνοψίζοντας τὶς ἀπόψεις μας πάνω στὸ πολύπλευρο θέμα τῆς *ρύθμισης τοῦ χώρου*, καταλήγουμε στὰ πιὸ κάτω:

α) Ἡ «ρύθμιση τοῦ χώρου» εἶναι διαδικασίες καὶ πρακτική, ἀξεχώριστες ἀπὸ τὸν προγραμματισμὸ οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Ἡ «ρύθμιση τοῦ χώρου» εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ ὑλοποίηση τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ προγραμματισμοῦ μέσα στὸν χῶρο.

β) Ὁ ἀναγκαῖος «σχεδιασμὸς» γιὰ τὴ «ρύθμιση τοῦ χώρου», γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων τοῦ Προγράμματος, *δὲν* εἶναι μιὰ ἁπλὴ ἀπεικόνιση τῶν μεταβολῶν χρήσης γῆς καὶ τῶν θέσεων τῶν ἔργων ὑποδομῆς καὶ τῶν παραγωγικῶν μονάδων. Εἶναι μιὰ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία γιὰ τὴν ἐναρμόνιση τῶν πολύπλοκων διαδικασιῶν ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν στόχων τοῦ Προγράμματος.

γ) Οἱ δυνατότητες προγραμματισμοῦ, σχεδιασμοῦ καὶ ρύθμισης τοῦ χώρου εἶναι περιορισμένες σὲ χῶρες μὲ καθεστὼς «ἀτομικῆς πρωτοβουλίας». Τὰ περὶ «προγράμματος-πλαισίου», ποὺ μέσα στοὺς στόχους του ἀναπτύσσεται αὐτὴ ἡ πρωτοβουλία, εἶναι ἀπατηλὰ καὶ ἀντιφατικά. Στὴν πραγματικότητα τὸ τέτοιο «Πρόγραμμα» εἶναι μερικοὶ στόχοι τοῦ κρατικοῦ οἰκονομικοῦ τομέα καὶ ἕνα σύνολο μέτρων καὶ κατευθύνσεων ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν συγκροτημάτων (ἐθνικῶν καὶ διεθνικῶν) καὶ στὴν προσέλκυση γιὰ ἐπενδύσεις μὲ κίνητρα οἰκονομικά, κάθε μορφῆς ἀπαλλαγὲς ἀπὸ ὑποχρεώσεις (καθεστὼς ἀσυδοσίας), ἔργα ὑποδομῆς, δέσμευση τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ διατίμηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης κ.ἄ.

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ «προγραμματικὰ» πλαίσια καὶ τὶς κάθε μορφῆς παροχὲς ἐντάσσεται καὶ ἡ «ρύθμιση τοῦ χώρου», ποὺ σημαίνει: ἀναγκαστικὲς ἀπαλλοτριώσεις σὲ ὄφελος τῶν μονοπωλιακῶν συγκροτημάτων, προσφορὰ ἐνέργειας καὶ εὐκολιῶν μεταφορῶν, ἐπικοινωνιῶν, ὕδρευσης καὶ ἀποχέτευσης, ἐκχωρήσεις πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν καὶ ἀλλαγὲς χρήσης τοῦ ἐδάφους, ποὺ φτάνουν μέχρι τὴν ἐλευθερία καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος.

Γιάννης Τομπρογιάννης

Κομμουνιστικὸ Κόμμα Ἑλλάδας ἐσωτερικοῦ, Ὑπαχτίδα Τεχνικῶν

Διευκρίνιση. "Οταν ἀναφερόμαστε στὸν ὅρο «ρύθμιση χώρου στὴν Ἑλλάδα», θεωροῦμε ὅτι ἡ ρύθμιση αὐτὴ ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς συνολικῆς ἑνότητας προγραμματικὴ ἔρευνα - πρόγραμμα - χωροταξικὸ - ρυθμιστικὸ σχέδιο. Τὸ πρόγραμμα καὶ τὸ σχέδιο ἀποτελοῦν ἕναν τρόπο ρύθμισης τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς.

Ρύθμιση τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ χώρου στὸν καπιταλισμό

Ἡ ρύθμιση τῆς οἰκονομίας στὸν καπιταλισμὸ πραγματοποιεῖται «βασικὰ» μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἀγορὰ μὲ τὴ διακύμανση τῆς προσφορᾶς καὶ ζήτησης, ὅπου παρεμβαίνουν οἱ κυρίαρχες οἰκονομικὲς δυνάμεις μὲ στόχο τὴ μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους, προσδιορίζει τὸ εἶδος τῆς κατανάλωσης καὶ ἀντίστοιχα τοὺς ἄξονες ὅπου θὰ κινηθεῖ ἡ οἰκονομία. Στὸν καπιταλισμὸ ἡ ζήτηση ἐπηρεάζεται ἀποφασιστικὰ καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀγοραστικὴ δύναμη τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ λαοῦ, καὶ ἐξαρτιέται καὶ παρακολουθεῖ τὶς εἰσοδηματικὲς διαφοροποιήσεις.

"Ἐχουμε δηλαδὴ διαφοροποιημένο ἀνὰ τάξη εἰσόδημα - ἀντίστοιχη ζήτηση, ἀντίστοιχο προσανατολισμὸ τῆς οἰκονομίας, ἀντίστοιχη προσφορὰ καὶ ἀντίστοιχη κατανάλωση, μὲ βάση πάντα τὴν εἰσοδηματική-ταξικὴ διαίρεση. Σὰν συνέπεια οἱ ἀνισότητες ποὺ ἤδη ὑπάρχουν στὸ εἰσόδημα, ἀντανακλῶνται καὶ γίνονται καθοριστικὸς παράγοντας γιὰ τὸν προσανατολισμὸ καὶ τὴ ρύθμιση τῆς οἰκονομίας. Εἶναι γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἡ ρυθμιστικὴ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, βασισμένη στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία καὶ στὸν συναγωνισμὸ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοποίησης καὶ συσσώρευσης, δημιουργεῖ ὀξύτατα κοινωνικὰ προβλήματα. "Ἐχουμε προνομιοῦχα καταναλωτικὰ στρώματα ποὺ ὠθοῦν τὴν οἰκονομία σὲ παραγωγὴ καὶ κατανάλωση εἰδῶν πολυτελείας, ἐνῶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ λαοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει σωστὰ τὶς κυρίαρχες πρωταρχικές της ἀνάγκες. "Αν ἐξετάσουμε σὰν παράδειγμα τὴν κατοικία, τὶς μεταφορές, τὴν κοινωνικὴ περίθαλψη, τὴν ἐκπαίδευση, ἡ εἰκόνα γίνεται σαφὴς καὶ ἀποκαλυπτική. Συνέπεια τῆς λειτουργίας αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀντίθεση χωριὸ-πόλη, ἡ ἐρήμωση τῆς ὑπαίθρου καὶ ὁ ὑπερσυγκεντρωτισμὸς τῆς πόλης ποὺ διευρύνει τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες.

Ρύθμιση τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ χώρου στὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες

Ἀντίθετα, στὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες ἡ ρύθμιση τῆς οἰκονομίας οὐσιαστικὰ πραγματοποιεῖται μέσα ἀπὸ τὸν προγραμματισμὸ καὶ τὸν σχεδιασμὸ τῶν βασικῶν οἰκονομικῶν μονάδων ποὺ ἐλέγχονται ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους καὶ τὸ κράτος, καὶ δὲν ἀκολουθεῖ τὶς διακυμάνσεις τῆς ἀγορᾶς ποὺ ἀσκεῖ μόνο περιθωριακὴ λειτουργία.

Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ προγραμματισμοῦ στὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες, ὅταν κατοχυρώνεται ἡ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ καὶ ἐφαρμόζεται σωστά, εἶναι ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἀνισοτήτων ποὺ ὑπάρχουν. Τὸ πρόγραμμα μπορεῖ νὰ θέσει καὶ νὰ ὑλοποιήσει προτεραιότητες μὲ στόχο τὴν κοινωνικὴ ἰσότητα. Ἀντίθετα, ἂν τὸ πρόγραμμα διαμορφωθεῖ καὶ πραγματοποιηθεῖ ἔξω καὶ χωρὶς τὴ συγκατάθεση τοῦ λαοῦ, μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἕνα πλαίσιο ἐπιβολῆς στὴν οἰκονομία, ἀνεφάρμοστο καὶ ἀπραγματοποίητο, ποὺ δὲν συντελεῖ στὸ νὰ λυθοῦν ἀποτελεσματικὰ τὰ προβλήματα τοῦ συνόλου τῶν ἐργαζομένων.

Τὸ Κ.Κ.Ε. ἐσωτερικοῦ πιστεύει καὶ ἀγωνίζεται γιὰ ἕνα πρόγραμμα ποὺ διαμορφώνεται μέσα ἀπὸ τὸν λαὸ μὲ τελικὸ στόχο τὴν κοινωνικὴ ἰσότητα γιὰ τὸν λαό. Πιστεύει στὴν ἀνάγκη οὐσιαστικῆς καὶ μαζικῆς ἐνημέρωσης καὶ συμμετοχῆς τῶν ἐργαζομένων στὸν προσδιορισμὸ τῶν προβλημάτων, τῶν στόχων, τῶν προτεραιοτήτων, ποὺ θέτει ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ σχεδιασμός, καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς οἰκονομίας.

Ἀγωνίζεται γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῆς αὐτοδιοίκησης πρώτου καὶ δεύτερου βαθμοῦ, γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῶν μαζικῶν φορέων τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν ἀντίστοιχων κοινωνικῶν φορέων. Πιστεύει σὲ ἕνα πρόγραμμα καὶ μιὰ ρύθμιση χώρου ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ ἄμεση παρακολούθηση καὶ κρίση, ποὺ ἐλέγχεται συνέχεια ἀπὸ τοὺς ἐργαζομένους γιὰ νὰ ὑλοποιοῦνται οἱ στόχοι καὶ νὰ πραγματοποιεῖται ἡ μείωση-κατάργηση τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων καὶ ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν κυρίαρχων καὶ ὄχι ἐπιβαλλόμενων ἀναγκῶν, οὔτε τῶν περιθωριακῶν ἀναγκῶν μιᾶς περιορισμένης τάξης.

Κυρίαρχος παράγοντας γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ποιότητας τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου εἶναι ὁ ἐργαζόμενος λαός· χωρὶς τὴ συμμετοχή του δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει οὔτε ἀντικειμενικὸς προσδιορισμὸς τῶν προβλημάτων, οὔτε ὀρθοὶ στόχοι καὶ προτεραιότητες, οὔτε ὑλοποίηση, οὔτε λύση κυρίαρχων καὶ πραγματικῶν ἀναγκῶν.

Γιατὶ ἡ ἀστικὴ κυβέρνηση σήμερα προωθεῖ ἕναν ἀποσπασματικὸ προγραμματισμὸ καὶ μιὰ στοιχειώδη ρύθμιση τοῦ χώρου;

Τί συμβαίνει ὅμως σήμερα μὲ τὸ καπιταλιστικὸ ἀστικὸ καθεστὼς τῆς χώρας μας; Γιατὶ μιὰ ἀστικὴ κυβέρνηση προχωράει σὲ προτάσεις-προθέσεις σχεδιασμοῦ-προγραμματισμοῦ-ρύθμισης χώρου; Στὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσιάζονται δύο ἀπόψεις.

Ἡ πρώτη ἐμφανίζει τὶς προθέσεις τῆς κυβέρνησης γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς θέλησης ἐξυπηρέτησης τῶν μονοπωλίων. Ἐμεῖς θεωροῦμε πὼς τὸ θέμα εἶναι πολὺ πιὸ σύνθετο, ὅτι ἡ κυβέρνηση ἐπιχειρεῖ νὰ προχωρήσει σὲ ἕναν ἀποσπασματικὸ προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμὸ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση σύνθετων δυνάμεων:

α) Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα, κάτω δηλαδὴ ἀπὸ τὶς ἀσφυκτικὲς πιέσεις γιὰ δουλειά, σωστὴ στέγη, ἐκπαίδευση, περίθαλψη τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μέσα ἀπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη λειτουργία τῆς ἀγορᾶς.

β) Ταυτόχρονα ἡ κυβέρνηση προχωρεῖ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν ἀντιφάσεων στοὺς ἴδιους της τοὺς κόλπους.

γ) Προχωρεῖ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἀνα-

βάπτισης τῆς ἰδεολογίας της.
δ) Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση, τέλος, μονοπωλιακῶν καὶ κυρίαρχων οἰκονομικῶν δυνάμεων ποὺ ἐπιθυμοῦν σήμερα μιὰ διεύρυνση καὶ συγκεντροποίηση τῆς ἀγορᾶς, καὶ προσαρμογή της στὶς συγκεκριμένες μεθόδους παραγωγῆς ποὺ κατέχουν.
Τὰ παραπάνω θὰ ἐξετάσουμε πιὸ ἀναλυτικὰ προσπαθώντας ταυτόχρονα νὰ προσδιορίσουμε τὶς δυνάμεις ποὺ δροῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ καὶ τοὺς ἀντίστοιχους ἄξονες δράσης τοῦ Κόμματός μας.

Δυνάμεις αὐτοσυντήρησης τῆς δεξιᾶς

Ἡ κυριότερη αἰτία ποὺ ὁδηγεῖ δυνάμεις μέσα στὴν κυβέρνηση στὴ συζήτηση καὶ ἐπιβολὴ μέτρων ρύθμισης τοῦ χώρου εἶναι ἡ συνειδητοποίηση ὁρισμένων ἀκραίων ἀντιθέσεων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη λειτουργία τοῦ καπιταλισμοῦ, καὶ ποὺ μποροῦν μέσα ἀπὸ τὶς διαδικασίες συνειδητοποίησης εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων νὰ κλονίσουν τὸ πολιτικὸ ἐποικοδόμημα, τὴν πολιτικὴ ἐξουσία τῆς δεξιᾶς. Τέτοιες ἀντιθέσεις στὸν τόπο μας σήμερα, ποὺ ἔχουν συνειδητοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους, εἶναι ἡ ἀνισόμερη ἀνάπτυξη τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἡ ἀντίθεση πρωτεύουσας/ἀστικῶν κέντρων τῆς ὑπαίθρου καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀκριτικῶν περιοχῶν, ἡ μόλυνση τῆς ἀτμόσφαιρας στὰ βιομηχανικὰ κέντρα, ἡ συνολικὴ ὑποβάθμιση τοῦ φυσικοῦ καὶ δομημένου περιβάλλοντος.
Ὁ λαός, μέσα ἀπὸ τὰ καθημερινά του προβλήματα-αἰτήματα, μέσα ἀπὸ τοὺς καθημερινούς του ἀγῶνες γιὰ στέγη, περίθαλψη, ἐκπαίδευση, κοινωνικὴ προκοπή, ἀναγκάζει τὴν κυβέρνηση νὰ ἐπέμβει στὴ διαδικασία παραγωγῆς, στὴ ρυθμιστικὴ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, νὰ θέσει ὅρια στὴν ἀνεξέλεγκτη ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ὅρια ποὺ ἀντιστρατεύονται τὴν ἴδια τὴν ἰδεολογία τοῦ καπιταλισμοῦ, τὰ θεμέλιά του, τὴν παντοδυναμία τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Μπαίνουν δηλαδὴ φραγμοὶ σὲ ὁριακὲς μορφὲς ἐκμετάλλευσης γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξουν προβλήματα ἢ ἀμφισβητήσεις πολιτικῆς ἐξουσίας.
Στὰ ρυθμιστικὰ μέτρα ποὺ παίρνονται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ὀξύτατων αὐτῶν ἀντιθέσεων ἐμεῖς παίρνουμε θετικὴ στάση, ἀλλὰ τὰ συναρτοῦμε μὲ τοὺς διεκδικητικοὺς καθημερινοὺς λαϊκοὺς ἀγῶνες. Τὰ μέτρα αὐτά, ἐπαναλαμβάνουμε, εἶναι πολύχρονες θέσεις-διεκδικήσεις τῆς ἀριστερᾶς. Δὲν δεχόμαστε τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἡ ἀποδοχή τους παρατείνει τὴν ἐξουσία τῆς δεξιᾶς. Οἱ παραχωρήσεις, ἂν ἀξιοποιηθοῦν σωστά, ἂν ἀναλυθοῦν, προβληθοῦν σωστὰ σὰν κατάκτηση τῶν ἐργαζόμενων, γίνονται βάση, ξεκίνημα γιὰ παραπέρα διεκδικήσεις, γιὰ εὐρύτερους καὶ μαζικότερους ἀγῶνες.

Δυνάμεις ρύθμισης ἐσωτερικῶν ἀντιθέσεων τῆς δεξιᾶς

Δεύτερη αἰτία ποὺ ἐπιδρᾶ καὶ ἀναγκάζει τὴν κυβέρνηση νὰ λάβει μέτρα γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου εἶναι ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ κυρίαρχες οἰκονομικὲς ὁμάδες τῆς ἄρχουσας τάξης. Σήμερα, εἶναι γνωστὴ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ τουρισμὸ-βιομηχανία· ἡ σύγκρουση φαίνεται ἄμεσα στὰ ἐπίπεδα κατανομῆς κεφαλαίων, δανείων, διάθεσης χώρου. Τὸ ἐργοστάσιο τσιμέντων στὰ Μέθανα καὶ ἡ ματαίωση τῆς κατασκευῆς του εἶναι ἀπτὸ παράδειγμα. Μὲ τὸ πρόγραμμα καὶ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου ἐπιχειρεῖται μιὰ διαιτητικὴ παρέμβαση στὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα οἰκονομικὰ συμφέροντα. Στὸ ἐπίπεδο αὐτό, ἡ παρέμβασή μας μπορεῖ νὰ ἔχει στόχο τὴν ὑποστήριξη ἐκείνης τῆς ἀναπτυξιακῆς πρότασης, ἡ πολιτικῆς, ποὺ κρίνεται συμφερώτερη γιὰ τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἡ ἀπομόνωση ἐκείνων τῶν δυνάμεων ποὺ ἀσκοῦν κάθε φορὰ τὴν πιὸ ἔντονη ἐκμετάλλευση καὶ ἰδιοποίηση τοῦ κόπου τῶν ἐργαζομένων, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι δὲν προβάλλουμε καὶ δὲν διεκδικοῦμε παράλληλα τὶς προτεραιότητες καὶ τοὺς συνολικοὺς στόχους, τὸ πρόγραμμα ποὺ θέτει ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ στὸν τόπο μας.

Δυνάμεις ἀνανέωσης τῆς ἰδεολογίας τῆς δεξιᾶς

Ἄλλη αἰτία ποὺ συμβάλλει στὴν προώθηση τῆς ρύθμισης τοῦ χώρου εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀστικῆς τάξης νὰ ἀνανεώσει τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο ὅπου κινεῖται. Οἱ ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ ἔχουν σὲ μεγάλο βαθμὸ παραμορφώσει τοὺς ὑλικοὺς στόχους ποὺ ἔθετε πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια καὶ προπαγάνδιζε σὰν λύση-κάλυψη τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Εἶναι ἀλήθεια πὼς εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα ἔχουν σήμερα ὑλικὲς παροχὲς ποὺ δὲν εἶχαν πρὶν ἀπὸ μιὰ 20ετία - τρεχούμενο νερό, ἠλεκτρικό, ἄσφαλτο - ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν σὲ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα, τὰ σπίτια τους ἔχουν λιγότερο ἥλιο καὶ φῶς, οἱ αὐλὲς καὶ οἱ κῆποι καταργήθηκαν, ἡ μετακίνηση γίνεται δύσκολα καὶ μέσα σὲ κατάσταση ἄγχους, ὁ δρόμος ἀντὶ νὰ συνδέει ἀπομονώνει, ἡ ζωὴ παίρνει ρυθμοὺς ἀβίωτους, ἡ ἀνασφάλεια καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀπομόνωση αὐξάνει. Ἡ ἰδιοποίηση καὶ ἡ προβολὴ μέσα ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸ ἀντικείμενο διαμορφώνει συνθῆκες συναγωνισμοῦ, ὅπου καταστρέφεται ἡ πρωταρχικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ κοινωνικὴ ἐπαφή, γιὰ κοινωνικὴ δράση καὶ ἔκφραση. Παρουσιάζονται ἔτσι ὅλο καὶ μεγαλύτερες τάσεις περιθωριακῆς, παθητικῆς ἀντιμετώπισης τῆς ζωῆς ἢ ἔντονης ἀντίδρασης στὸ οἰκονομικο-κοινωνικὸ σύστημα.
Γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη εἶναι ἄμεση ἡ ἀνάγκη νὰ ἀνανεώσει τοὺς στόχους καὶ τὰ ὁράματα ποὺ προβάλλει στὰ μάτια τοῦ λαοῦ, νὰ ἀνανεώσει τὴν ἰδεολογία της, τὴ «βιτρίνα της», καὶ τοῦτο τὸ προσπαθεῖ μέσα ἀκριβῶς ἀπὸ τὶς ρυθμιστικὲς αὐτὲς παρεμβάσεις μὲ τὰ προγράμματα ποὺ διογκώνει καὶ ἐξιδανικεύει, μέσα ἀπὸ τὸν τύπο καὶ τὰ μαζικὰ μέσα ἐνημέρωσης, προβάλλοντάς τα σὰν συνολικὴ λύση στὰ προβλήματα τοῦ λαοῦ.
Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ κύριος στόχος μας θὰ εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσουμε στὴν «ὁλοκληρωμένη» καὶ «ἐξιδανικευμένη» αὐτὴ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζουν ἡ κυβέρνηση καὶ οἱ τεχνοκράτες, τὴν πραγματικὴ καθημερινὴ εἰκόνα τῶν ἀντιθέσεων ποὺ γεννᾶ ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία, μὲ πρόθεση νὰ ἀποδείξουμε ἄμεσα τὴν ἀποσπασματικότητα τῆς λειτουργίας τοῦ κυβερνητικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ.
Πιστεύουμε ἔτσι πὼς θὰ ἐνημερώσουμε ἀντικειμενικὰ τὸν λαό, ἐπισημαίνοντας παράλληλα μὲ τὰ ὁποια θετικὰ κέρδισε τὰ ὅσα ἀπατηλὰ προγραμμάτισε, πρόβαλε καὶ δὲν τήρησε ἡ κυβέρνηση, ἀποκαλύπτοντας, ἀπομυθοποιώντας τὸν κρατικὸ προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμό, δηλαδὴ προσδιορίζοντας μὲ ἀκρίβεια τὴ σημασία τους.
Παράλληλα ὅμως, στὴν ἀπομυθοποίηση τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ τῆς κυβέρνησης, θὰ κάνουμε κάθε προσπάθεια ἐξειδίκευσης τῆς δικῆς μας ἰδεολογίας, καὶ θεμελίωσης ἑνὸς δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ. Αὐτὸ προϋποθέτει ἐνίσχυση τῶν φορέων τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ, ποὺ θὰ μπορέσουν νὰ ἀναλύσουν, νὰ καταγράψουν καὶ νὰ ἱεραρχήσουν τὰ προβλήματα, καὶ νὰ ἀντιπαραθέσουν ἀναλυτικὰ τὶς προτεραιότητες τῶν ἐργαζομένων καὶ τοῦ λαοῦ στὶς προτεραιότητες τῆς κυβέρνησης. Αὐτὸ σημαίνει ταυτόχρονα βαθιὰ ἀνάλυση τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας, τῶν ἑλληνικῶν οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν, γεωφυσικῶν ἰδιομορφιῶν, αὐτὸ σημαίνει ἀποστασιοποίηση ἀπὸ ὁποιαδήποτε ξένα πρότυπα, αὐτὸ σημαίνει ἐνίσχυση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ἐνίσχυση τῶν σωματείων τῶν ἐργαζομένων, ἐνίσχυση τῶν τοπικῶν συλλόγων, αὐτὸ σημαίνει διαμόρφωση καὶ κατάκτηση τῶν λαϊκῶν προτεραιοτήτων σὲ κάθε δυνατὸ ἐπίπεδο.

Μονοπωλιακὲς καὶ κυρίαρχες οἰκονομικὲς δυνάμεις

Γιὰ τὶς μονοπωλιακὲς καὶ κυρίαρχες οἰκονομικὲς δυνάμεις ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα εἶναι συνυφασμένη μὲ ὀφέλη καὶ περιορισμούς. Μιὰ τεκμηριωμένη ἀπάντηση θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τῶν ἐγκαταστημένων στὴ χώρα μας μονοπωλίων, ἐγχώριων καὶ ξένων, μιὰ ἀνάλυση τῶν σημερινῶν κυρίαρχων οἰκονομικῶν δυνάμεων - κάτοχοι ἀστικῆς γῆς, μεταπράτες, βιομήχανοι, μεγάλες κατασκευαστικὲς ἑταιρεῖες, ξενοδόχοι, κεφαλαιοῦχοι - μιὰ ἀνάλυση τῶν προθέσεων τῶν ξένων μονοπωλίων καὶ μιὰ σωστὴ ἐκτίμηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ὑλοποιηθεῖ ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου στὸν τόπο μας. Μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς στὰ ἀναπτυγμένα βιομηχανικὰ κράτη τῆς Δύσης, στὸ ἐπίπεδο ἑνὸς κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, τὰ μονοπώλια καρπώνονται ἀπὸ τὸ κράτος τὰ ἀποτελέσματα τῆς τεχνολογικῆς ἔρευνας στὸν κρατικὸ τομέα, ἕνα σημαντικὸ τμῆμα τῶν κεφαλαίων, τὴν ὑποδομὴ καὶ τὴν προσαρμογὴ τῆς ἀγορᾶς στὰ μέτρα τῆς παραγωγῆς τους. Ἡ ἑλληνικὴ πραγματικότητα εἶναι διάφορη. Ἡ τεχνολογία, ὅπως καὶ σημαντικὸ τμῆμα τῶν κεφαλαίων, εἰσάγεται, ἡ ὑποδομὴ δὲν εἶναι ἄμεσα ἀναγκαία, εἰδικὰ στὰ ἐπιθετικότερα μονοπώλια ἐξαγωγῆς ἀκατέργαστων πρώτων ὑλῶν, οὔτε οἱ βιομηχανικὲς ζῶνες εἶναι ἀναγκαῖες στὶς περισσότερες βιομηχανίες καταναλωτικῶν προϊόντων, ποὺ προτιμοῦν τὴν ἄμεση ἔνταξη στὸν ἱστὸ τῆς πρωτεύουσας καὶ τὴν ταυτόχρονη ἰδιοποίηση τῆς ὑπεραξίας τῆς ἀστικῆς γῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀγορὰ ἄλλωστε εἶναι μικρὴ καὶ κορεσμένη ἀπὸ ἕνα πλῆθος συναγωνιστικῶν εἰσαγόμενων προϊόντων. Ἔτσι, τὰ πλεονεκτήματα ποὺ μποροῦν νὰ καρπωθοῦν οἱ μονοπωλιακὲς δυνάμεις ἀπὸ ἕναν προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμὸ εἶναι σήμερα καταρχὴν περιορισμένα. Μποροῦμε βέβαια νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ σχεδιασμὸς γίνονται μὲ στόχο τὴν ἐγκατάσταση νέων μονοπωλίων, ὑπόθεση ποὺ συγκρατοῦμε, ἀλλὰ ποὺ δὲν ἄρχισε νὰ ὑλοποιεῖται ἀκόμα. Σὲ ἀντιπαράθεση ὅμως μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς τὰ μονοπώλια καὶ οἱ κυρίαρχες οἰκονομικὲς δυνάμεις πολέμησαν καὶ πολεμοῦν ὁποιαδήποτε ρυθμιστικὴ παρέμβαση τοῦ κράτους στὸν χῶρο. Ἡ ἀδυναμία ὑλοποίησης, ἡ οὐσιαστικὴ κατάργηση τόσων ρυθμιστικῶν σχεδίων καὶ μελετῶν βάσης τὶς τελευταῖες δύο δεκαετίες εἶναι ἀποκαλυπτική. Τὰ μονοπώλια καὶ οἱ κυρίαρχες οἰκονομικὲς δυνάμεις κινήθηκαν τὴν προηγούμενη 20ετία, καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1953 (νόμοι εἰσαγωγῆς κεφαλαίων), μέσα σὲ τέτοια ἀπόλυτη αὐθαιρεσία, ποὺ ὁποιαδήποτε ρύθμιση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ νοηθεῖ σήμερα σὰν περιορισμός. Σημειώνουμε μόνο τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἐργοστασίου τσιμέντων TITAN μέσα στὴν καρδιὰ τῆς Ἐλευσίνας, τὶς ἐπεκτάσεις τῶν ἐργοστα-

σίων τοῦ Μποδοσάκη στὸ κέντρο τοῦ Πειραιᾶ, τὴν ἐγκατάσταση τῆς ΕΘΥΛ στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ βιομηχανιῶν τῆς χώρας στὴν πρωτεύουσα, ἔξω ἀπὸ τὶς προγραμματισμένες περιοχὲς ποὺ πρότειναν τὰ Ρυθμιστικὰ τῆς πρωτεύουσας καὶ οἱ κυκλοφοριακὲς μελέτες τοῦ Smith.
Στὰ σημερινὰ πλαίσια τῆς χώρας μας αὐτὴ ἡ τέλεια ἀσυδοσία ἐξακολουθεῖ νὰ συμφέρει τὰ μονοπώλια καὶ σημαντικὸ τμῆμα τῶν κυρίαρχων οἰκονομικῶν τάξεων, γιὰ τοῦτο καὶ οἱ πιθανότητες ὑλοποίησης τῶν διάφορων ρυθμιστικῶν μέτρων καὶ προτάσεων ἰδιωτικῶν καὶ κυβερνητικῶν φορέων, ἔστω καὶ ἀποσπασματικά, εἶναι μικρές, γιὰ τοῦτο καὶ ἡ θεσμοθέτηση ἑνὸς ὁποιουδήποτε συνολικοῦ προγράμματος θὰ καθυστερήσει στὴ χώρα μας.

'Η ἐπίδραση τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ στὸν προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμὸ

Δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε σήμερα ὅτι πλατιὰ στρώματα τοῦ λαοῦ ἔχουν συνειδοτοποιήσει τὴν ἀνάγκη προγραμματισμοῦ τῆς οἰκονομίας. Εἶναι ἀλήθεια πὼς στὴ χώρα μας, δὲν ἔχουν γίνει διεκδικητικοὶ ἀγῶνες μὲ ἄμεσο στόχο τὸν προγραμματισμό· παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ὁ λαὸς μὲ τὰ καθημερινά του αἰτήματα, τὶς διεκδικήσεις του γιὰ σωστὴ κατοικία, ἀνθρώπινη μετακίνηση καὶ ἐπικοινωνία, μὲ τοὺς ἀγῶνες του γιὰ ἐκπαίδευση, ὑγειονομικὴ περίθαλψη καὶ δουλειά, πιέζει ἀποφασιστικὰ τὴν κυβέρνηση νὰ λάβει μέτρα. 'Η διαμόρφωση τοῦ κρατικοῦ φορέα τῶν ἀστικῶν συγκοινωνιῶν τῆς πρωτεύουσας εἶναι ἕνα παράδειγμα.
'Από τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι ὁ προγραμματισμός, ὁ σχεδιασμὸς καὶ ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου, προωθοῦνται καὶ διαμορφώνονται ἀπὸ τὶς δυνάμεις ποὺ ἀναφέρθηκαν. Συνοψίζοντας, γιὰ προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμὸ λειτουργοῦν:
α) Οἱ δυνάμεις τῆς ἄρχουσας τάξης ποὺ ἐπιδιώκουν τὴ συντήρηση τῆς ἐξουσίας τῆς δεξιᾶς μέσα ἀπὸ τὸ ξεπέρασμα τῶν ὁριακῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων.
β) Κυρίαρχες δυνάμεις ποὺ ἐπιδιώκουν τὸ ξεπέρασμα τῶν ἴδιων τους τῶν ἀντιθέσεων.
γ) Δυνάμεις τῆς κυβέρνησης ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν ἰδεολογικὴ ἀνανέωση τοῦ οἰκονομικοκοινωνικοῦ συστήματος.
δ) 'Ορισμένα μονοπώλια καὶ τμήματα τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας ποὺ πιστεύουν ὅτι θὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴ ρύθμιση αὐτή.
ε) 'Αντίθετες πρὸς κάθε ρυθμιστικὴ παρέμβαση εἶναι οἱ δυνάμεις ποὺ ἐπιθυμοῦν τὴ διατήρηση τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς βαθμοῦ αὐθαιρεσίας καὶ ἐξάρτησης τῆς χώρας μας.
στ) Κυρίαρχος παράγοντας πάντως ποὺ προωθεῖ οὐσιαστικὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς ρύθμισης εἶναι ὁ λαός.

'Η θέση τοῦ Κ.Κ.Ε. ἐσωτερικοῦ

Τὸ Κ.Κ.Ε. ἐσωτερικοῦ, πιστεύοντας σήμερα ὅτι τὰ ἐπιθετικότερα μονοπώλια τῆς χώρας καὶ οἱ πιὸ ἀντιδραστικὲς ὁμάδες τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ἐνάντιες σὲ κάθε ἀπόπειρα ρύθμισης τοῦ χώρου, πιστεύοντας ἐπίσης ὅτι καὶ οἱ πιὸ στοιχειώδεις διαδικασίες προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ διευρύνουν τὴ διαδικασία καὶ τὸν χρόνο λήψης τῶν ἀποφάσεων, καὶ συντελοῦν κατανάγκη σὲ μιὰ εὐρύτερη πληροφόρηση, ἐνημέρωση καὶ κινητοποίηση, συνεκτιμώντας ἐπίσης τὰ συμπεράσματα τῆς προηγούμενης ἀνάλυσης, ὑποστηρίζει τὴν προώθηση διαδικασιῶν κρατικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ ρύθμισης χώρου, θέτοντας ὅμως ταυτόχρονα σὰν ἄμεσους στόχους:
α) Τὴν κατοχύρωση τῆς συμμετοχῆς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, τῶν μαζικῶν φορέων τῶν ἐργαζομένων καὶ ὅλων τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων τοῦ λαοῦ στὶς διαδικασίες προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ.
β) Τὴν οὐσιαστικὴ ἐνίσχυση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸν ρόλο της ὡς ἄμεσου ἐκφραστῆ τῶν προβλημάτων, τῶν προτεραιοτήτων καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ.
γ) Τὴν ἐνημέρωση τῶν ἐργαζομένων στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμό, ἔτσι ὥστε νὰ διαχωρίζονται οἱ κατακτήσεις, νὰ προσδιορίζονται ἄμεσα, ἔγκαιρα καὶ διεξοδικὰ οἱ κίνδυνοι ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς κυρίαρχες οἰκονομικὲς δυνάμεις, καὶ νὰ διαμορφώνεται ἕνα ἐνημερωμένο συνειδητὸ μαζικὸ κίνημα - βάση κάθε οὐσιαστικῆς κατάκτησης.

'Αγαμ. Μπλάνας, Δήμαρχος Λαρίσης

1. 'Ο προγραμματισμὸς στὴν 'Ελλάδα δὲν εἶναι συστηματοποιημένος. Οἱ προτάσεις γιὰ τὰ προγράμματα καὶ τὸν σχεδιασμὸ πρέπει νὰ γίνονται ἀπὸ ὅλες τὶς ὁμάδες, τὶς τάξεις καὶ τοὺς ὀργανισμοὺς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως. Προτάσεις ἀτόμων θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι δεκτές.
"Ενα κεντρικὸ ὄργανο σὲ κάθε νομό, στὸ ὁποῖο θὰ συμμετέχουν ἐκπρόσωποι τοῦ κράτους, τῶν παραγωγικῶν τάξεων καὶ τῶν ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, θὰ τὰ ἐπεξεργάζεται, καὶ θὰ ἀποτελοῦν τὴ βασικὴ εἰσήγηση γιὰ τὶς ἀνάγκες κάθε νομοῦ.
2. 'Η παρέμβαση τοῦ κράτους στὶς εἰσηγήσεις γιὰ ἕναν ἐθνικὸ προγραμματισμὸ εἶναι ἀπαραίτητη. 'Αλλὰ θὰ πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ ἕνα ὄργανο εὐρύτατο, ἐξωυπηρεσιακῶν καὶ ὑπηρεσιακῶν παραγόντων, ποὺ μὲ κάποια ἀνεξαρτησία θὰ κρίνει τὶς περιφερειακὲς προτάσεις καὶ θὰ συντάσσει τὸ τελικὸ πρόγραμμα, τοῦ ὁποίου τὴν τελικὴ μορφὴ θὰ καθορίζει ἡ κυβέρνηση.
'Ο σημερινὸς τρόπος παρεμβάσεως τοῦ κράτους δὲν κρίνεται ἱκανοποιητικός, γιατὶ ὁ ὅλος σχεδιασμὸς γίνεται χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τῶν εὐρύτερων τοπικῶν παραγόντων ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω, ἀλλὰ καὶ οἱ προτάσεις τῶν τοπικῶν ὑπηρεσιακῶν παραγόντων δὲν γίνονται δεκτὲς ἀπὸ τὸ κέντρο.
'Υπάρχει πλήρης ἀταξία στὴ ρυθμιστικὴ κρατικὴ διαιτησία ἡ ὁποία παρασύρεται ἀπὸ τὶς ὁμάδες ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν ἰσχυροὺς παράγοντες καὶ ἐξυπηρετοῦν τοὺς ὀλίγους σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς πολλοὺς ποὺ δὲν ἔχουν ἰσχυροὺς παράγοντες καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν.
'Ο προγραμματισμὸς ἐπιβάλλεται ἀκριβῶς γιὰ νὰ καθοριστοῦν οἱ χῶροι, τῶν ὁποίων θὰ γίνεται χρήση ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἡ προσφορά τους στὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα καὶ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν πολιτῶν θὰ εἶναι μέγιστη. Βασικὰ ἡ χρήση τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου θὰ πρέπει νὰ γίνεται χωρὶς ἰδιαίτερα προνόμια, νὰ ἰσχύει ὁμοιόμορφο καθεστὼς γιὰ ὅλους τοὺς "Ελληνες, καὶ πρὸ παντὸς νὰ γίνεται ἀπὸ "Ελληνες.
3. 'Η τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, ὅπως ἔχει σήμερα, δὲν ἐκπληρώνει τὸν σκοπό της. Πρέπει νὰ ἀποκτήσει πλήρη ἀνεξαρτησία στὶς ἀποφάσεις της καὶ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια. Πρέπει ἐπίσης νὰ γίνει ἕνα ὄργανο ἀποκεντρώσεως τῶν κρατικῶν δραστηριοτήτων τὶς ὁποῖες θὰ διαχειρίζεται αὐτή, δεδομένου ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι ὄργανο ταχείας ἐπιλύσεως ἀνακυπτόντων ζητημάτων.
Μόνο μὲ τὴ μεταβίβαση ἀποκεντρωτικῶν ἁρμοδιοτήτων ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες στὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, θὰ ἐπιλύονται γρήγορα καὶ πολὺ καλύτερα τὰ τοπικὰ ζητήματα.
4. Δὲν δόθηκε ποτὲ ἡ εὐκαιρία στὰ ἄτομα, τὶς ὁμάδες ἢ τὶς τάξεις νὰ προκληθοῦν πρὸς τὸν σχεδιασμό. Πάντα ἔμειναν ἀπ' ἔξω. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀδιαφορία. Καὶ ὅταν πῆραν μέρος, διαπίστωσαν ὅτι ἦταν ἁπλῶς μιὰ βιτρίνα, χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπόψη οἱ προτάσεις τους. Κι αὐτὸς λόγος ἀδιαφορίας.
Πιστεύω πὼς κάθε πολίτης θὰ εἶχε λόγο νὰ πεῖ τὴ γνώμη του πάνω στὸν σχεδιασμό. 'Η κρατικὴ ἐξουσία βλέπει διαφορετικὰ τὸν σχεδιασμό, καὶ μὲ ἄλλα κριτήρια. 'Ο πολίτης βλέπει μέσα στὸν σχεδιασμὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο.
'Ανέφερα πιὸ πάνω πῶς περίπου πρέπει νὰ γίνεται ὁ σχεδιασμὸς στὴ χώρα μας. 'Ο ἔλεγχος τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς πολίτες μπορεῖ νὰ γίνει μέσο τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων καὶ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως.

Προγραμματισμὸς-σχεδιασμός

1.1. *Σχεδιασμός* εἶναι ἡ ἔκφραση στὸν χῶρο ἑνὸς «*προγράμματος*» οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Μετὰ τὸ σχέδιο (χωροταξικὸ ἢ ρυθμιστικό), ἐπακολουθεῖ τὸ «*πρόγραμμα ἐφαρμογῆς*» μὲ τὸ ὁποῖο καθορίζεται γιὰ ἕνα διάστημα σύντομο, σὲ σχέση μὲ τὸν ὁρίζοντα τοῦ σχεδίου, ἡ μεθόδευση καὶ χρονικὴ κλιμάκωση ἐνεργειῶν, διαδικασιῶν, μέτρων καὶ ἐπενδύσεων γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἄμεσων στόχων τοῦ σχεδίου.

Τὰ δύο αὐτὰ προγράμματα δὲν πρέπει νὰ συγχέονται. Τὸ πρόγραμμα ἀνάπτυξης προηγεῖται τοῦ σχεδιασμοῦ, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο ἐκκίνησης. Τὸ πρόγραμμα ἐφαρμογῆς δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἂν δὲν ὁλοκληρωθεῖ πρῶτα τὸ σχέδιο. Ὅπου στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου ἀναφερόμαστε ἁπλῶς στὸν «προγραμματισμό», ἐννοοῦμε τὸ πρόγραμμα ἀνάπτυξης καὶ ὄχι τὸ πρόγραμμα ἐφαρμογῆς.

Πρόγραμμα καὶ σχέδιο βρίσκονται σὲ στενώτατη ἀλληλεπίδραση καὶ ἀλληλεξάρτηση. Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἐκπόνησής τους εἶναι μιὰ διαρκὴς διαδικασία, μιὰ διαλεκτικὴ πορεία μὲ ἀδιάκοπη ἀνάδραση καὶ διαδοχικὲς προσαρμογές. Αὐτὸ δὲν ἀφορᾶ μόνο τὸ καθένα χωριστά, ἀλλὰ κυρίως τὴ μεταξύ τους σχέση καὶ ἐπιρροή.

Ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ σχεδιασμὸς ἐπηρεάζουν (ἐφόσον πραγματοποιηθοῦν) τὴν ποιότητα ζωῆς, τὰ συμφέροντα ὅλων τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ἢ τῆς πόλης γιὰ τὴν ὁποία γίνονται. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀφοροῦν ὅλα τὰ ἄτομα, ὁμάδες, τάξεις. Ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅμως τῶν ἐπιρροῶν πάνω στὸν προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμό, εἶναι φανερὸ πὼς στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα ὅλα καθορίζονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπικρατεῖ τὸ καθεστὼς τῆς «ἐλεύθερης οἰκονομίας». Τὰ μέσα παραγωγῆς εἶναι στὰ χέρια ἰδιωτικῶν οἰκονομικῶν μονάδων οἱ ὁποῖες ἐπιδιώκουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ οἰκονομικὸ κέρδος, καὶ χρησιμοποιοῦν τὴ σημαντική τους δύναμη γιὰ νὰ ἐπηρεάζουν τὸ σχέδιο καὶ τὸ πρόγραμμα ἀνάπτυξης πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Οἱ ἀνταγωνισμοὶ μεταξύ τους, ἀλλὰ κυρίως οἱ ἀνταγωνισμοὶ μὲ τὶς ἄλλες χρήσεις καὶ συμφέροντα (περιοχὲς κατοικίας, κέντρα κοινωνικῆς ζωῆς, περιοχὲς ἀναψυχῆς-τουρισμοῦ-παραθερισμοῦ κλπ.), σφραγίζουν τὴν ὅλη διαδικασία.

Εἶναι ἐπίσης φανερὸ ὅτι οἱ ἄλλες τάξεις, ὁμάδες καὶ ἄτομα ἔχουν, μὲ τὶς ὑφιστάμενες κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθῆκες, πολὺ μικρὴ δυνατότητα νὰ ἀσκήσουν πίεση γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τους τὰ ὁποῖα συχνὰ δὲν τὰ συνειδητοποιοῦν κἂν μὲ τὴν ἀπόλυτη ἔλλειψη πληροφόρησης ποὺ ἐπικρατεῖ.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς στὴ διαμόρφωση τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ παίρνουν οὐσιαστικὰ μέρος σήμερα στὴ χώρα μας καὶ οἱ τρεῖς βασικὲς ὁμάδες:

α) ἐκεῖνοι ποὺ κατοικοῦν καὶ ἐργάζονται στὸν συγκεκριμένο χῶρο (περιοχὴ ἢ πόλη),

β) ἐκεῖνοι ποὺ στὸν χῶρο αὐτὸ κατέχουν τὰ μέσα παραγωγῆς (τοῦ δευτερογενῆ, τριτογενῆ κλπ. τομέα),

γ) τὸ κράτος ποὺ κανονικὰ πρέπει νὰ ἔχει γενικότερη ἀντίληψη ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, καθὼς καὶ γενικότερους στόχους (οἰκονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, στρατιωτικούς).

Κατὰ συνέπεια εἶναι δύσκολο νὰ μιλᾶμε γιὰ «ἀντικειμενικὰ σωστὸ» χωροταξικὸ ἢ ρυθμιστικό, π.χ., σχέδιο, γιατὶ κάποια ἀπὸ τὶς ἀνταγωνιστικὲς ὁμάδες θὰ θίγεται ἀπὸ κάποιο μέτρο καὶ κάποια ἄλλη θὰ ὠφελεῖται. Στὴν καλύτερη περίπτωση ἡ πολιτεία, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πιέσεις (καὶ ἐντολὲς) ποὺ δέχεται ἀπὸ τοὺς οἰκονομικὰ ἰσχυροὺς (ντόπιους καὶ ξένους ἰδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς), δέχεται καὶ πιέσεις (πολὺ ἀσθενέστερες) ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες ὁμάδες συμφερόντων, οἱ ὁποῖες ὀργανώνονται, μελετοῦν τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τους καὶ τὶς δυνατὲς λύσεις σ' αὐτά, καὶ παλεύουν γι' αὐτές.

Στὸν σχεδιασμὸ καὶ προγραμματισμὸ πρέπει νὰ παίρνει μέρος τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν μὲ βάση δημοκρατικὲς διαδικασίες ποὺ νὰ ἐξασφαλίζουν ἀποτελεσματικὴ ἐπιρροὴ στὰ κέντρα λήψης ἀποφάσεων. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, μὲ κατάλληλους φορεῖς, πρέπει νὰ ἔχει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν.

Ἡ ἔκταση τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν στὴ διαδικασία λήψης ἀποφάσεων εἶναι συνάρτηση τοῦ ἐπιπέδου ἐκδημοκρατισμοῦ τοῦ κράτους. Εἰδικὰ στὴν Ἑλλάδα ἡ συγκεντρωτικὴ δομὴ ἐξουσίας καὶ διοίκησης δὲν εὐνοεῖ τὶς πλατιὲς δημοκρατικὲς διαδικασίες σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα (τοπικὴ αὐτοδιοίκηση - περιφερειακὰ ὄργανα κλπ.).

1.2. Στὴ χώρα μας δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὰ προγραμματισμὸς καὶ σχεδιασμός, γιατὶ οἱ δειλὲς προσπάθειες (5ετῆ, 15ετές, ἐτήσια κλπ. προγράμματα καθὼς καὶ χωροταξικὰ σχέδια περιοχῶν, ρυθμιστικὰ σχέδια ἀστικῶν κέντρων κλπ.) προσκρούουν στὰ ὀργανωμένα οἰκονομικὰ συμφέροντα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν καμιὰ διάθεση νὰ θυσιάσουν τὴν ἀσυδοσία ποὺ ἀπολαμβάνουν (ἐγκατάσταση, π.χ., ὀχλουσῶν βιομηχανιῶν ὁπουδήποτε τοὺς ἐξυπηρετεῖ σὲ βάρος τοῦ περιβάλλοντος, τῆς ποιότητας ζωῆς τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐργαζομένων). Οἱ ὑπόλοιπες κοινωνικὲς ὁμάδες δὲν ἔχουν ἀποκτήσει ἀκόμη συνείδηση ὁμάδων πίεσης γιὰ νὰ ἐπιδιώκουν τὸν σχεδιασμὸ καὶ προγραμματισμό. Τὰ προγράμματα οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης τῶν Δήμων εἶναι πράγμα ἄγνωστο. Ὁ ἐσωτερικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν οἰκονομικῶν ὁμάδων δὲν ἔχει ἐξαντλήσει τὰ περιθώρια ἀπρόσκοπτης ἐλευθεροσκοπευτικῆς δράσης τους. Ἡ μόλυνση καὶ ρύπανση τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος δὲν ἔχει φτάσει ἀκόμη στὰ ὅρια καταστροφῆς. Ἔτσι δὲν ὑφίστανται σοβαρὰ καὶ ἐφαρμόσιμα προγράμματα ἀνάπτυξης (σὲ ἐπίπεδο ἐθνικό, περιφερειακό, ἀστικοῦ κέντρου κλπ.), ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση γιὰ ἕνα χωροταξικὸ καὶ ρυθμιστικὸ σχεδιασμό.

2. Κράτος καὶ ρύθμιση χώρου στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα

2.1. Ἡ κρατικὴ παρέμβαση στὰ θέματα χώρου εἶναι ὡς τώρα περιστασιακὴ καὶ πατερναλιστική. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἐλλιπέστατη ὑπάρχουσα νομοθεσία εἴτε δὲν χρησιμοποιεῖται εἴτε παρερμηνεύεται μονίμως.

2.2. Τὸ ὑφιστάμενο πλαίσιο νόμων σχετικὰ μὲ τὸν προγραμματισμὸ καὶ σχεδιασμὸ δὲν εἶναι ἐπαρκές. Δὲν ἀνταποκρίνεται στὶς σημερινὲς ἀνάγκες τῆς χώρας, οὔτε βάζει σοβαρὲς βάσεις γιὰ νὰ λυθοῦν θετικὰ τὰ σημαντικὰ προβλήματα ποὺ ἀφοροῦν ἄμεσα τὴν ποιότητα ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀνάπτυξη τῆς χώρας (δηλαδὴ τῶν κατοίκων της), ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύεται πὼς οἱ ἔντονες ἀντιθέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται στὸ σημερινὸ οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ καθεστὼς ἀπαιτοῦν ἀντιμετώπιση μὲ προσπάθειες προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ. ("Ἀλλωστε αὐτὸ γίνεται καὶ στὰ «προοδευτικὰ» ἀστικὰ καθεστῶτα τῆς Δύσης.) Ἀντικειμενικὰ λοιπὸν διαγράφονται παρόμοιες τάσεις σήμερα, παρὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἀδυναμία νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴ χώρα μας ἀποτελεσματικὰ προγράμματα καὶ σχέδια προτοῦ ὑπάρξουν σημαντικὲς διαρθρωτικὲς ἀλλαγές.

2.3. Τὰ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα στὸν χῶρο ἀφοροῦν ἀντιμαχόμενες χρήσεις (λειτουργίες): κατοικία, κοινωνικὲς ἐξυπηρετήσεις, ἀναψυχή, πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις, τεχνικὴ ὑποδομή, τόποι παραγωγῆς κλπ. Οἱ ἀντιμαχόμενες αὐτὲς λειτουργίες δὲν ἔρχονται σὲ σύγκρουση πάντα λόγω τῆς παρουσίας τους, ἀλλὰ συχνότατα λόγω τῆς ἀπουσίας τους.

Οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες τὶς ὁποῖες ἀφορᾶ ἡ κάθε λειτουργία θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν πλήρη (ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένη) ἐπίγνωση τῶν ἀναγκῶν τους, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ παρουσιάζουν ἀντίστοιχα δικά τους προγράμματα ἀνάπτυξης καὶ νὰ ἀγωνίζονται γι' αὐτά. Τότε θὰ μποροῦσε νὰ γίνει λόγος γιὰ ρυθμιστικὸ ρόλο τοῦ κράτους τὸ ὁποῖο ἀντικειμενικά, μὲ τὰ γενικότερα κριτήρια ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ἐφαρμόζει, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἱκανὸ νὰ παίρνει τὶς δίκαιες ἀποφάσεις. Δυστυχῶς αὐτὸ δὲν συμβαίνει. Οἱ σοβαρὲς ἀποφάσεις παίρνονται πάντα κάτω ἀπὸ τὴν ἀσφυκτικὴ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ πίεση τῶν ἰσχυρῶν, μὲ ἀποτέλεσμα κάθε ἄλλο παρὰ ἀντικειμενικό.

Ἡ ἐπιβολὴ τελικὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ θὰ συμβάλλει στὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ μιὰ ἰσορροπημένη δραστηριότητα καὶ συμμετοχὴ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων. Ἀκόμη καὶ μόνο ἡ κοινοποίηση ἐκ τῶν προτέρων τῆς πρόθεσης ἐπεμβάσεων στὸν χῶρο (προγραμματισμὸς καὶ σχεδιασμός) δίνει τὴ δυνατότητα πληροφόρησης, ὀργάνωσης καὶ συμμετοχῆς τῶν ἐνδιαφερόμενων καὶ θιγόμενων ἀτόμων, ὁμάδων, τάξεων· μὲ ἢ χωρὶς ἀντιδράσεις τῶν ἐπίσημων φορέων. Εἶναι φανερὴ ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὴ μέθοδο ποὺ ἐφαρμόζεται ὡς σήμερα: τῆς ἀσύδοτης, ἀπρογραμμάτιστης, ρουσφετολογικῆς κατασπατάλησης τῶν ἐθνικῶν πόρων καὶ τῶν δυνατοτήτων πραγματικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνάπτυξης.

Ἀντιμαχόμενα συμφέροντα μὲ ἐπιρροὴ στὸν χῶρο ἔχουν οἱ καπιταλιστικὲς ὁμάδες ποὺ ἐκπροσωποῦν κλάδους τῆς οἰκονομίας μὲ χωροβόρες συνήθως δραστηριότητες (βιομήχανοι, ξενοδόχοι, κερδοσκόποι γῆς, τσιφλικάδες, ἐφοπλιστές, ψηφοθῆρες βουλευτές). Ἡ ρυθμιστικὴ διαιτησία τοῦ κράτους περιορίζεται σὲ εὔνοια ὑπὲρ ἐκείνου τοῦ κλάδου τῆς οἰκονομίας ποὺ θεωρεῖται κατὰ καιροὺς ἡ πανάκεια τῆς ἐποχῆς (ἔμφαση στὴ βιομηχανία, ἔμφαση στὸν τουρισμό), καὶ ὑπερισχύει μέσα στὸ γενικότερο κοινωνικοοικονομικὸ πλαίσιο.

2.4. Οὐσιαστικὰ ἀπαντήθηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

3. Τοπικὴ αὐτοδιοίκηση στὴν Ἑλλάδα

Στὰ κατώτερα ἐπίπεδα χώρου (πόλη καὶ χωριὸ) ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση πρέπει νὰ

ἔχει ἐνεργή, οὐσιαστική καὶ ἀποφασιστική συμμετοχὴ στὴ λήψη καὶ πραγματοποίηση τῶν ἀποφάσεων.
Στὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα, ἐθνικοῦ καὶ περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ, ἡ συμμετοχὴ τῆς αἱρετῆς αὐτοδιοίκησης πρέπει νὰ εἶναι ἔμμεση, ἀλλὰ οὐσιαστική. Ἡ δημιουργία τῆς (ἀνύπαρκτης σήμερα στὴν Ἑλλάδα) δευτεροβάθμιας, καὶ τριτοβάθμιας ἴσως, αὐτοδιοίκησης θὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἐποικοδομητικὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.
Ἡ αὐτοδιοίκηση στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πραγματικότητα δὲν ἔχει ἀκόμα καμιὰ δυνατότητα νὰ ἐκφραστεῖ ἀνεξάρτητα καὶ νὰ προωθήσει τὰ συμφέροντα τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους ἐκπροσωπεῖ. Οἱ προσπάθειες τῆς κρατικῆς διοίκησης (νομάρχης κλπ.) ἀποβλέπουν στὸ νὰ μὴν ἐπιτρέψουν νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ δράση καὶ ἐξουσία τῆς αὐτοδιοίκησης πέρα ἀπὸ τὰ σκουπίδια καὶ τὰ νεκροταφεῖα, καταδικάζοντάς την σὲ οἰκονομική, διοικητική, νομική, ἐπιστημονική, τεχνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνεπάρκεια καὶ ἀνυπαρξία. Τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ ὅπλο γιὰ νὰ ἀλλάξει αὐτό, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου μας, εἶναι νὰ αὐξήσει ἡ ἴδια ἡ αὐτοδιοίκηση ὑποκειμενικὰ τὸ δυναμικό της γιὰ τὴ μελέτη καὶ κατανόηση τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς στὴν πόλη καὶ στὸ χωριό, μὲ τὴν ἐπεξεργασία συγκεκριμένων προτάσεων, χρησιμοποιώντας ὅλες τὶς δυνάμεις ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι στὴ διάθεσή της. Ἐμεῖς σὰν Τ.Ε.Ε., ξέρουμε ὅτι χιλιάδες εἶναι οἱ τεχνικοὶ ποὺ πρόθυμα θὰ συμπαραστέκονταν σὲ μιὰ τέτοια μεγαλόπνοη προσπάθεια τῆς αὐτοδιοίκησης.

4. Ὁ ρόλος τῶν πολιτῶν

4.1. Ἡ ἀδιαφορία ποὺ ὑπάρχει ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη ἐνημέρωσης τῶν πολιτῶν ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους καὶ στὸ χαμηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο, καθὼς καὶ στὴν ὑποτονικὴ καλλιέργεια κοινωνικῆς συνείδησης στοὺς κατοίκους τῆς περιφέρειας. Στὴ χώρα μας, ὅπου ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα συγκεντρωτικὴ διοίκηση, χρειάζεται νὰ προηγηθεῖ μιὰ μακριὰ περίοδος διαλόγου. Ἔτσι μόνο μπορεῖ νὰ διαμορφωθοῦν πάγιες ἀρχὲς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν πολιτῶν, ἱκανὲς νὰ ἀποτελέσουν μακροπρόθεσμη πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων.
Ὁ διάλογος αὐτὸς θὰ πρέπει νὰ ἐξασφαλίζεται μὲ μηχανισμοὺς ἐπικοινωνίας τῆς βάσης μὲ τὰ κέντρα λήψης ἀποφάσεων.
4.2. Περιοριζόμαστε μόνο στὴν ἐμπειρία μας στὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς τὴ θέση ποὺ ἔχει ὁ σχεδιασμὸς καὶ προγραμματισμὸς στὶς ἄλλες χῶρες θὰ πρέπει νὰ ξέρει τὶς δομὲς καὶ τὸ σύστημα λειτουργίας τους.
4.3. Ἡ δυνατότητα ἐλέγχου τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς πολίτες εἶναι ἀποτελεσματικότερη στὴ μικροκλίμακα μὲ τὴ θεσμοθέτηση, ἐνδεχομένως, ἡμικρατικῶν φορέων ἀξιοποίησης περιοχῶν, μὲ συμμετοχὴ τῆς αὐτοδιοίκησης, τῶν ἐκπροσώπων τοῦ κράτους, νομικῶν προσώπων καὶ ἰδιωτῶν.
Ταυτόχρονα θὰ πρέπει νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ γεφύρωση τοῦ κενοῦ βάση-κορυφή, περιφέρεια-κέντρο, μὲ δημοκρατικοὺς διοικητικοὺς μηχανισμοὺς σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ὥστε νὰ ὑπάρξει οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν σὲ ὅλες τὶς κλίμακες τοῦ σχεδιασμοῦ, ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ χωροταξικὸ (βουλὴ) μέχρι τὸ τοπικὸ ρυθμιστικὸ (δῆμος).
Ἀναμφισβήτητα εἶναι δυνατὸ ὁρισμένες διαδικασίες ποὺ μποροῦν νὰ ἀκολουθηθοῦν γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἐφαρμογὴ ἑνὸς σχεδίου, νὰ προωθήσουν δυνατότητες ἐλέγχου τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς πολίτες. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἐπισήμανση τῆς ἀπόλυτης ἀπροθυμίας τοῦ κράτους καὶ τῶν ἡγετικῶν τάξεων καὶ ὁμάδων νὰ παραχωρήσουν στὶς ἄλλες κοινωνικὲς ὁμάδες καὶ τάξεις τὸ δικαίωμα τῆς οὐσιαστικῆς συμμετοχῆς στὸν ἔλεγχο τοῦ χώρου καὶ στὴ διαδικασία ἀνάπτυξης. Γιατὶ ἡ ὄξυνση τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἡ ὡρίμανση τῆς δυνατότητας συμμετοχῆς καὶ ἐπιρροῆς τῆς μεγάλης μάζας τῶν πολιτῶν μπορεῖ νὰ ἐνισχυθεῖ σημαντικὰ μὲ τὴν εὐρύτατη συζήτηση καὶ ἐκλαΐκευση τῶν προβλημάτων ἀνάπτυξης καὶ ποιότητας ζωῆς.
Τὸ δικαίωμα ἐλέγχου τοῦ χώρου τους ἀπὸ τὶς διάφορες κοινωνικὲς ὁμάδες δὲν θὰ παραχωρηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς· θὰ κατακτηθεῖ μὲ βασανιστική, πολύχρονη προσπάθεια. Σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη καὶ ἐπίπονη πορεία οἱ τεχνικοὶ τῆς Ἑλλάδας δὲν ἀρνοῦνται νὰ σηκώσουν τὸ βάρος ποὺ τοὺς ἀναλογεῖ.

Σύλλογος Πτυχιούχων Ἱστορικῶν καὶ Ἀρχαιολόγων

Ὁ ΣΠΙΑ, ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά του, μπορεῖ νὰ θίξει μόνο τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὰ μνημεῖα, μέσα στὸ ὅλο πρόβλημα ρύθμισης τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα.
Θεωροῦμε χρήσιμο νὰ σᾶς στείλουμε σὰν κείμενο ἀναφορᾶς τὴν ἄποψη τοῦ Συλλόγου, ποὺ διατυπώθηκε στὴν εἰσήγησή του κατὰ τὶς ἐκδηλώσεις γιὰ τὸ ἔτος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει ὡς ἑξῆς:
1. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου μνημεῖο δὲν ἦταν πάντα τὸ ἴδιο. Παλαιότερα ἀναφερόταν περισσότερο στὴ βούληση τῶν δημιουργῶν του καὶ μποροῦσε ἔτσι ἕνα κτίσμα νὰ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν μνημειακό του χαρακτήρα ἢ νὰ ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰν ἄλλη ἀνάγκη καὶ νὰ ἔχει μνημειακὸ χαρακτήρα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, τὸ μνημεῖο συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἀντικειμενική: μνημεῖο τῆς τάδε μάχης, μνημεῖο τοῦ τάδε ἡγεμόνα κλπ. Τέτοιου εἴδους μνημεῖα ὑπάρχουν ἀκόμα, καὶ μάλιστα μὲ μιὰ ρητὴ καὶ μιὰ ἀπόρρητη ἀναφορὰ μνήμης: τὸ μνημεῖο τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, ποὺ ταυτόχρονα εἶναι καὶ μνημεῖο τῆς δικτατορίας.
Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαδικασία - τῆς ἀπόρρητης ἀναφορᾶς - κατανοοῦμε τὴ σύγχρονη σημασία τοῦ ὅρου: τὸ κατασκεύασμα ἀποκτάει ἀναφορὰ ποὺ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴ βούληση τοῦ δημιουργοῦ του, ὡς μνημεῖο κάποιου γεγονότος, κάποιας προσωπικότητας καὶ τέλος, καὶ κυριαρχικά, κάποιας φάσης τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο εἶναι τὸ περιεχόμενο ποὺ ἔδωσε στὸ μνημεῖο ὁ ἱστορισμός, καὶ ἀκόμα εἶναι ἡ κυρίαρχη σημασία τοῦ ὅρου. Ἄλλωστε στὴν Ἑλλάδα μόλις τώρα μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ἔγινε κυρίαρχη.
2. Τὸ θέμα ποὺ μπαίνει ἀμέσως εἶναι: σὲ τί χρειάζονται τὰ μνημεῖα. Ἡ ἀπάντηση, ὅτι ἀποτελοῦν αἰσθητικὲς πραγματώσεις ποὺ ἡ ἀπόλαυσή τους ὁμορφαίνει τὴ ζωή, θὰ ἔδινε μερικὴ καὶ ἀσταθὴ ἀπάντηση, ἐκτὸς ποὺ θὰ ἄνοιγε τὸ ὅλο ἀμφιλεγόμενο πρόβλημα περὶ ὡραίου. Πολὺ ἀδύνατη εἶναι καὶ ἡ ἀπάντηση ὅτι μᾶς δίνουν τὴν αἴσθηση τῆς ἱστορικῆς συνέχειας, ἔτσι ἁπλὰ λεγόμενη. Τὸ ἐρώτημα πρέπει νὰ διασπαστεῖ σὲ ἕνα γενικότερο καὶ ἕνα εἰδικότερο. Τὸ γενικότερο εἶναι: σὲ τί χρειάζεται ἡ ἱστορικὴ γνώση καὶ τὸ εἰδικότερο εἶναι σὲ ποιὸν χρειάζονται τὰ μνημεῖα ἢ σὲ τί χρειάζονται τὰ μνημεῖα σ' αὐτὸν καὶ σὲ τί στὸν ἄλλο.
Ἡ ἱστορία μοῦ χρειάζεται γιατὶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει σὰν τέτοιος μέσα στὴν ὁμάδα. Ἡ δράση, δηλαδὴ ἡ ὕπαρξη, τῆς ὁμάδας εἶναι ἡ ἱστορία.
Τὸ μνημεῖο ὡς ὁρατὸ σωμάτωμα τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων, μοῦ δίνει τὴν ἄμεση αἴσθηση τῆς ὕπαρξής μου ὡς μέλους τῆς ὁμάδας, τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, σὲ δράση, σὲ πραγμάτωση, δηλαδή, σὲ τελευταία ἀνάλυση τῆς ὕπαρξής μου ὡς ἀνθρώπου. Καὶ αὐτὴ τὴν αἴσθηση μοῦ τὴ δίνει τὸ μνημεῖο ὅπως καὶ ἡ ἄλλη ἱστορικὴ πληροφόρηση. (Ἡ ἔννοια ἱστορία θεωρεῖται μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία της - στὰ τελευταῖα ἑκατὸ τόσα χρόνια δὲν ἔγινε τίποτε ποὺ νὰ ἀνέτρεψε τὴν ἀλήθεια μιᾶς ἄποψης ποὺ διατυπώθηκε τότε, ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἡ μόνη ἐπιστήμη ποὺ γνωρίζουμε.) Ἐρχόμαστε ὅμως στὸ δεύτερο ἐρώτημα: σὲ ποιὸν χρειάζονται τὰ μνημεῖα, μιὰ καὶ ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία τῆς προηγούμενης διατύπωσης δὲν μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται σὲ *κάθε* ἄτομο ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἄνθρωποι χωρίζονται ὄχι μόνο σὲ φυλὲς καὶ ἔθνη, ἀλλὰ - τὸ κυριότερο - σὲ τάξεις. Γιὰ κεῖνον ποὺ ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄτομα μὲ ἀτομικὰ συμφέροντα ἐχθρικὰ ἢ τὸ πολὺ οὐδέτερα ἀπέναντι στὸ κάθε ἄλλο ἀτομικὸ συμφέρον, γιὰ τὸ ἄτομο δηλαδὴ ποὺ ἀποδέχεται καὶ προωθεῖ - ἐπειδὴ τὸ συμφέρει ἢ πιστεύει ὅτι τὸ συμφέρει - τὴν ἰδεολογία τῆς ἰδιωτικῆς κοινωνίας, ἡ ἱστορία καὶ συνακόλουθα τὰ μνημεῖα, ὄντας μαζὶ ἕνα σύνολο τυχαίων συμβάντων καὶ μορφωμάτων, δὲν χρειάζονται. Τὸ πολὺ ποὺ μπορεῖ νὰ δεχτεῖ κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δράσης μιᾶς «ἰδιωτικῆς» ἐπίσης βούλησης (Θεός, πνεῦμα, μεγάλες προσωπικότητες κλπ.) καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τοῦ εἶναι ξένο πράγμα.
Ἀντίθετα, γι' αὐτὸν ποὺ πιστεύει ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατάσταση ἐκείνη, ὅπου παύει ὁ πόλεμος

ὅλων ἐναντίων ὅλων, γι' αὐτόν, ὄχι μόνο ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῆς ὁμάδας ἀποτελεῖ ἀπόλαυση, καὶ ἑπομένως ὅ,τι τὴ μορφοποιεῖ εἶναι ἀξία χρήσης, ἀλλὰ ἐπιπλέον ἡ ἱστορία καὶ οἱ μάρτυρές της εἶναι ὅπλο γιὰ νὰ κατακτηθεῖ αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωση.

3. Στὰ παραπάνω θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀντιτείνει ὅτι ἡ πράξη ἔρχεται νὰ ἀνατρέψει αὐτὲς τὶς θεωρητικὲς διατυπώσεις. Τὰ μνημεῖα προστατεύονται στὶς καπιταλιστικὲς χῶρες, φορεῖς ἐντούτοις τῆς ἰδεολογίας τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων, καὶ ὁμάδες ἀνθρώπων ποὺ κυριαρχοῦνται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία ἀγωνίζονται γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων, ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ δὲν εἶναι ἀρκετή, π.χ. στὴν Ἑλλάδα. Προσφέρεται ἐπίσης καὶ μιὰ ἑρμηνεία γι' αὐτό: ὅτι ἡ ἀστικὴ κοινωνία εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἰδιωτικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πολιτική, μὲ φορέα καὶ ἐκφραστὴ τὸ κράτος. Εἶναι ἡ θέση τοῦ Χέγγελ. Δὲν μποροῦμε τώρα νὰ ἐπεκταθοῦμε στὴν κριτικὴ αὐτῆς τῆς ἄποψης. Σημειώνεται μόνο ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ τὴ δέχεται παρὰ μόνο ὅταν θὰ εἶχε κρίνει ἀνεπαρκὴ τὴν κριτικὴ ποὺ τῆς ἔκανε ὁ Μάρξ. Πάντως τὰ συμπεράσματα αὐτῆς τῆς κριτικῆς μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι περίπου αὐτά: οἱ ἀντιφάσεις ποὺ φαίνονται νὰ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὴν πολιτικὴ τοῦ κράτους δὲν ἀποκαλύπτουν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἐκφραστὴς τῆς «πολιτικῆς» κοινωνίας, οὔτε κὰν ὅτι εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἐγγενῶν ἀντιφάσεων τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, δηλαδὴ σὲ τελευταία ἀνάλυση τῆς ταξικῆς σύγκρουσης, καὶ ἐπίσης τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ ποὺ φτάνει νὰ ἔρχεται σὲ σύγκρουση ἢ πάντως σὲ δυσαρμονία μὲ τὶς βασικὲς ἰδεολογικὲς συλλήψεις ποὺ δικαιώνουν - ὅσο δικαιώνουν - τὴν ὕπαρξή του.

Σὲ συνάρτηση μὲ τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ ἑρμηνεύσουμε τὰ φαινόμενα ποὺ σημειώσαμε, ξεκαθαρίζοντάς τα ὅμως πρῶτα: τὰ καπιταλιστικὰ κράτη προστατεύουν τὰ μνημεῖα ὅταν αὐτὸ δὲν βλάπτει στὰ ἀλήθεια τὰ μεγάλα καπιταλιστικὰ συμφέροντα. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ προστατεύουν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι γενικὰ οἱ πιὸ κάτω, ἀφήνοντας τοὺς οἰκονομικοὺς λόγους γιὰ ὑστερώτερα.

α) Σὲ μιὰ πιὸ πρωτόγονη φάση, κυρίαρχη ἀκόμα στὴν Ἑλλάδα, ἐπιδιώκεται μὲ τὴν προβολὴ τῶν μνημείων ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικιστικοῦ πνεύματος.

β) Ἡ ἀστικὴ τάξη, ἄρχουσα τάξη, εἶναι ἡ καταναλώτρια τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος καὶ ἑπομένως θέλει γιὰ λογαριασμό της τὰ μνημεῖα, σὰν φορτισμένα μὲ δυνατότητα αἰσθητικῆς ἢ ἄλλης συγκίνησης. Ἀφοῦ ὅμως στοὺς ἀστοὺς ἡ ὁμάδα δὲν λειτουργεῖ ὡς πραγματικότητα, ὡς βίωμα, ἡ στάση τους θὰ εἶναι θαυμαστικὴ (γιὰ τὸ κάλλος ἢ τὴν πρωιμότητα) ἢ ρομαντικῆς ὀνειροπόλησης.

γ) Παρουσιάζεται τὸ κράτος σὰν ὑπερασπιστὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, καὶ στρατεύει ἔτσι μὲ τὸ μέρος του ἄτομα καὶ ὁμάδες, ποὺ γι' αὐτὰ ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἀξία, ἐνῶ τὰ συμφέροντά τους δὲν ταυτίζονται ἀλλιῶς μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας.

δ) Τὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν στοιχεῖα τοῦ ὀργανωμένου θεάματος ποὺ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὸν εὐνουχισμὸ κάθε πραγματικῆς δράσης καὶ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν κίνδυνο νὰ ἀναφανεῖ ἡ ἀπαίτηση τῆς συμμετοχῆς. Ἡ ἱστορία παρουσιάζεται σὰν ἀρτιωμένο παρελθόν.

Ἔτσι ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία φορτίζει ἐπίσης τὰ μνημεῖα μὲ μιὰ ἰδεολογία ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντά της, ἀλλὰ ταυτόχρονα βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ βασικὴ ἰδεολογική της προϋπόθεση, τὸν ἄκρο ἀτομισμό.

Αὐτὸ δὲν μένει χωρὶς ἀποτέλεσμα, γιατὶ ἡ διατήρηση τῶν μνημείων ἐξαναγκάζει τὸ κράτος νὰ συγκρούεται μὲ τὰ μικρὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ κράτος δρᾶ κατασταλτικά. Καὶ σ' αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε.

Οἱ ὁμάδες ἀνθρώπων φορέων τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων, ἐμφανίζονται ἀκριβῶς γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους καὶ ἀκόμη γιὰ ἕνα: ἡ ἀστικὴ τάξη παρουσιάζει τὸ ἰδιαίτερο γνώρισμα σὲ σχέση μὲ ἄλλες κυρίαρχες τάξεις, ὅτι καὶ τὰ μέλη της - πόσο μᾶλλον τὰ ἄτομα ποὺ συνδέονται μόνο ἰδεολογικὰ μαζί της - ὡς ἄτομα εἶναι θύματα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς καταπίεσης, ποὺ ἐνέχει τὸ ἴδιο τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα. Γι' αὐτό, πολλὰ ἀπὸ αὐτά, κυρίως τὰ πιὸ «καλλιεργημένα», ἢ ὁδηγοῦνται μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίφαση σὲ ἰδεολογικὴ ρήξη ποὺ τὰ τοποθετεῖ στὸ ἄλλο στρατόπεδο ἢ ἐπιδιώκουν διαφυγὲς ρομαντικὲς μὲ τὴ στενὴ ἢ μὲ τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὅρου.

4. Ἕνα βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας εἶναι ὅτι ἐμπορευματοποιεῖ ὅλα τὰ ἀγαθά, μετατρέποντάς τα ἔτσι σὲ μυστικοποιημένες χρηματικὲς ἀξίες. Ἀπὸ τὴν τάση αὐτὴ δὲν μποροῦσαν νὰ ξεφύγουν τὰ μνημεῖα καὶ δὲν ξέφυγαν. Τὸ μνημεῖο ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὸ κράτος σὰν ἐπενδυμένο κεφάλαιο στὸ κύκλωμα τοῦ τουρισμοῦ. Αὐτὸ δὲν ἔχει μόνο ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκόβει τὸ μνημεῖο ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ φορτίζει μὲ ἕνα χαρακτήρα - τὸν οἰκονομικὸ - ὁλότελα ἀντίθετο μὲ τὴ φύση του. Σὲ χῶρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ἡ ἐπένδυση αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική, καί, ἂν ἐξετάσουμε λίγο πιὸ βαθιὰ τὰ πράγματα, θὰ δοῦμε ὅτι καὶ τὰ ποσὰ ποὺ ξοδεύονται γιὰ τὴ συντήρηση μνημείων ποὺ ἡ ἐκμετάλλευσή τους δὲν ἀποδίδει, ἀποτελοῦν ἐπίσης ἐπένδυση μέσα στὸ ὅλο σύστημα τουριστικῆς ἐκμετάλλευσης. Τὸ κράτος σὰν ἰδιώτης καὶ μερικοὶ ἰδιῶτες συμμετέχουν σ' αὐτὴ τὴν ἐπιχείρηση.

Τὸ κράτος γιὰ τοὺς παραπάνω ἰδεολογικοὺς ἀλλὰ καὶ οἰκονομικοὺς λόγους πρέπει - ἔχει συμφέρον - σὲ ἕνα βαθμὸ νὰ προστατεύει τὰ μνημεῖα καὶ σὲ ἕναν ἄλλο νὰ παρουσιάζεται ὅτι τὰ προστατεύει. Γι' αὐτὸ ἐξοπλίζεται μὲ μιὰ νομοθεσία ποὺ μπορεῖ νὰ συντρίψει τὰ μικρὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα, ἀλλὰ εἶναι ἀρκετὰ ἐλαστικὴ γιὰ νὰ μὴν ἐνοχλεῖ τὰ μεγάλα, καὶ μὲ ὑπηρεσίες καταστολῆς καὶ ἐκμετάλλευσης.

Αὐτὰ εἶναι ἀναγκαῖα, ἐπειδὴ τὸ ἀστικὸ κράτος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ διαδίδει τὴν ἰδεολογία τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος καὶ ὁ πολίτης του δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ προστατεύει τὰ ἰδιωτικά του συμφέροντα, μιὰ καὶ ἐγκατάλειψή τους θὰ σήμαινε ἀδυναμία ἐπιβίωσης. Ἄλλωστε ἡ ἀντιμετώπιση καὶ τῶν μνημείων ἀπὸ τὸ κράτος σὰν οἰκονομικῶν μεγεθῶν ὁδηγεῖ παραπέρα στὴν ἀντιπαράθεση τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μνημείων, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖνο εἶναι ἰδιωτικὸ (τοῦ κράτους σὰν ἐπιχειρηματία).

Ἔτσι φτάνουμε στὴν κατάσταση οἱ κρατικὲς ὑπηρεσίες νὰ εἶναι ὄργανα προώθησης τῶν συμφερόντων τοῦ ἐπιχειρηματία-κράτους καὶ πίεσης τῶν συμφερόντων τοῦ ἰδιώτη, ὅταν αὐτὸς δὲν εἶναι ἰσχυρὴ οἰκονομικὴ δύναμη τόσο ποὺ τὸ κράτος νὰ ὑποχωρεῖ μπρός του ἤ, ἀκόμα περισσότερο, τὸ κράτος νὰ εἶναι τὸ ὄργανο προώθησης τῶν συμφερόντων του.

Στὴ διαδικασία ἐμπορευματοποίησης τοῦ μνημείου συμβαίνει καὶ κάποια ἄλλη ἀλλαγή. Τὸ μνημεῖο ἀποπραγματοποιεῖται σὰν τέτοιο καὶ ἔτσι ἀντιμετωπίζεται ὁ κίνδυνος νὰ συμβάλει στὴ συνειδητοποίηση ὅτι τὸ καπιταλιστικὸ καθεστὼς στέκεται ἐμπόδιο στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι κι αὐτὴ μιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα ἀποδεικνύει τὴν ἱκανότητά του νὰ ἐνσωματώνει καὶ νὰ μετατρέπει σὲ πεδίο ἀνάπτυξης τῆς δραστηριότητάς του στοιχεῖα ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους τοῦ εἶναι ἐχθρικά.

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση σχετικὰ μὲ τὸ κράτος-ἐπιχειρηματία καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸν ἰδιώτη μποροῦν νὰ συναχθοῦν καὶ τὰ ὅρια προστασίας, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀσκήσει ἀπὸ τὴ φύση του τὸ καπιταλιστικὸ κράτος. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἀναπτυγμένα καπιταλιστικὰ κράτη, θὰ λέγαμε μητροπολιτικά, ἔχουν πολὺ περισσότερα περιθώρια ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἀναπτυσσόμενα, δηλαδὴ τὰ ἐξαρτημένα. Σ' αὐτὰ τὸ μέγιστο ποὺ μποροῦμε νὰ περιμένουμε, βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸ σημεῖο τοῦ γυμνοῦ οἰκονομικοῦ συλλογισμοῦ: ἡ συγκεκριμένη ἐπένδυση, ποὺ ἀντιπροσωπεύει μιὰ συγκεκριμένη προστασία, συμφέρει περισσότερο ἢ λιγότερο, ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, ἀπὸ ἄλλη προτεινόμενη ἐπένδυση ποὺ προϋποθέτει τὴν καταστροφὴ τοῦ μνημείου γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει πρόβλημα. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ ὅριο, ὅπου μποροῦμε νὰ φτάσουμε. Γιὰ τὴν ὥρα βρισκόμαστε σὲ ἄλλο ἐπίπεδο: ὁ ἐπιχειρηματίας, ποὺ τὸν συμφέρει ἡ καταστροφὴ κάποιου μνημείου - γιὰ νὰ κάνει τὴν κερδοσκοπία του - εἶναι τόσο ἰσχυρὸς - ὄχι μόνο οἰκονομικὰ - ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιβάλει τὴν ἄποψή του ἢ ὄχι.

Ἂς ἔρθουμε τώρα στὴν παρούσα στιγμὴ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐμφανίζονται τελευταῖα ἀντινομικὰ φαινόμενα· τὰ σημειώνετε στὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο τοῦ ἐρωτηματολογίου ποὺ μᾶς στείλατε:

Κατοχυρώνεται συνταγματικὰ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος (πιστεύουμε ὅτι ἔτσι κι ἀλλιῶς δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ διάκριση φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος ἀλλὰ ὅτι πρόκειται γιὰ ἔννοια ἑνιαία), διακηρύσσεται ἡ ἀνάγκη νὰ διατηρηθοῦν οἱ «πολιτιστικὲς ἀξίες τοῦ παρελθόντος», διαμορφώνεται ὁλόκληρο νομοθετικὸ πλέγμα μὲ τὸν σκοπὸ αὐτό.

Ταυτόχρονα:

Νομιμοποιεῖται ἡ καταστροφὴ τοῦ Βόλου, τῆς Ἰτέας, τῆς Πύλου καὶ «ὁλοκληρώνεται ἡ ἀποσύνθεση τοῦ οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος».

Προσθέτουμε:

Ἡ προστασία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς συνεχίζει νὰ εἶναι ἀνατεθειμένη σὲ μιὰ ὑπηρεσία ἀναχρονιστικῆς δομῆς καὶ ὀλιγάνθρωπη σὲ κωμικὸ βαθμό.

Μετὰ τὶς γενικὲς ἀπόψεις ποὺ διατυπώσαμε πιὸ πάνω, ἡ ἀντινομία αὐτὴ νομίζουμε πὼς δὲν εἶναι πραγματική, ἀλλὰ ἑρμηνεύεται ἔτσι:

Ὅταν πρόκειται γιὰ σύγκρουση τῆς προστασίας τῶν μνημείων μὲ μεγάλα μονοπωλιακὰ συμφέροντα (ἢ καὶ στρατιωτικὰ συμφέροντα τῆς ἐξαρτώσας δύναμης: λέγεται ὅτι ἡ Πύλος προορίζεται γιὰ ξένη ναυτικὴ βάση), τὰ μνημεῖα καταστρέφονται. Παραδείγματα: Πύλος, Ἰτέα κλπ.

Ὅταν πρόκειται γιὰ σύγκρουση τῶν μικρῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους σὰν τουριστικοῦ ἐπιχειρηματία, ἐξασφαλίζεται ἡ ὑπεροχὴ τῶν συμφερόντων τοῦ κράτους, εἴτε πρόκειται γιὰ μνημεῖα ἄμεσης ἐκμετάλλευσης, εἴτε γιὰ ἄλλα ποὺ ἡ φροντίδα γι' αὐτὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὶς δραστηριότητες προβολῆς τῆς ἐπιχείρησης.

Ἀπὸ τώρα, στὸ ποσοστὸ ποὺ δὲν συγκρούεται μὲ τὰ μεγάλα μονοπωλιακὰ συμφέροντα καὶ σὲ μιὰ προοπτικὴ χρόνου,

ἐξασφαλίζεται τὸ νομικὸ πλέγμα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ προστασία τῶν μνημείων μπορεῖ νὰ προχωρήσει στὸν βαθμὸ ποὺ ἔχει προχωρήσει στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες, σὰν πολιτιστικὸ «ἄλλοθι» δηλαδή, ἐνῶ ταυτόχρονα μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ ὅτι οἰκοδομεῖται ἀπὸ τώρα μιὰ «εὐρωπαϊκὴ» βιτρίνα.
Τὸ δικό μας «ὅραμα» εἶναι τελείως διαφορετικό. Σὲ μιὰ κοινωνία, ὅπου οἱ πολίτες δὲν θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ προσκολλημένοι στὰ «ἰδιωτικά» τους συμφέροντα, τὰ μνημεῖα θὰ ἀποτελοῦν καθημερινὴ πραγματικότητα, γιὰ νὰ τοὺς δίνουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἱκανοποίηση, τὴν ἄμεση αἴσθηση τῆς ὕπαρξής τους, ὅπως πιὸ πάνω τὴν ἀναφέραμε, καὶ ἐπομένως οἱ ἴδιοι οἱ πολίτες θὰ τὰ προστατεύουν καὶ μὲ τρόπο ἄμεσο καὶ φυσικὸ θὰ τὰ ἐντάσσουν στὸν χῶρο, δηλαδὴ στὴν καθημερινή τους ζωή.
Βέβαια προϋπόθεση γι' αὐτὸ εἶναι νὰ ἀλλάξει τὸ κοινωνικὸ σύστημα καὶ μάλιστα προϋπόθεση ἀναγκαία, ἀλλὰ ὄχι αὐτόχρημα καὶ ἀρκετή.
Στὴν παρούσα κατάσταση πιστεύουμε ὅτι πρέπει μὲ κάθε τρόπο νὰ προωθοῦμε τὴν «ἀντιεπιχειρησιακὴ» ἰδεολογία σχετικὰ μὲ τὰ μνημεῖα, νὰ διαφωτίζουμε, ὅσο μποροῦμε, τὸν κόσμο γιὰ αὐτὰ τὰ θέματα, νὰ τοῦ λέμε ὅτι τὰ μνημεῖα δὲν εἶναι ἐχθρός του, ἀλλὰ ταυτόχρονα ὅτι ἀνήκουν στὸν λαὸ καὶ ὄχι στὸ κράτος ἢ στὸν τουρισμό, καὶ παράλληλα νὰ κινητοποιοῦμε ὅσες δυνάμεις μποροῦμε γιὰ τὴ διάσωση τῶν μνημείων ἀπὸ τὴν καταστροφὴ ἢ ἀπὸ τὴν - τουριστικὴ - ἀπομόνωση.

Παναγιώτης Κομίλης, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος

1. Ἐννοιολογικοὶ ὁρισμοὶ καὶ ἀνάλυση θεωριῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθοῦν σὲ ἔκταση στὰ πλαίσια ἑνὸς τέτοιου ἐρωτηματολογίου. Ἐξάλλου, ὄχι μόνον ταυτότητα ἀντιλήψεων δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ πληθώρα ἀπὸ ἀντικρουόμενες θεωρίες ἀμφισβητοῦν βασικὲς θέσεις-ἀρχὲς ὅπως ὅτι: α) ὁποιαδήποτε θεωρία προγραμματισμοῦ πρέπει νὰ ἰσχύει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πολιτικὸ σύστημα, δηλαδὴ ἡ ἰσχύς της δὲν πρέπει νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ συστήματος, καὶ β) ἡ ἀπόφαση νὰ ἀναληφθεῖ ὁποιαδήποτε προγραμματιστικὴ δραστηριότητα προϋποθέτει τὴν παραδοχὴ πὼς ὁ προγραμματισμὸς μπορεῖ νὰ πετύχει κάτι ποὺ ὁ μὴ προγραμματισμὸς δὲν μπορεῖ.
Μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια, ὁ χωροταξικὸς προγραμματισμὸς (1) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ δραστηριότητα πολιτιστικοῦ ἢ κοινωνικοοικονομικοῦ προσανατολισμοῦ ποὺ ἐκφράζει, διαμέσου διαφόρων διαδικασιῶν ἀποφάσεων καὶ ἐπιλογῶν, μιὰ μελλοντικὴ πορεία δράσεως. Ἐδῶ, εἶναι σκόπιμο νὰ γίνει διάκριση μεταξὺ ἐπιλογῶν καὶ ἀποφάσεων. Ὑποστηρίζεται πὼς οἱ ἀποφάσεις εἶναι ἐνέργειες ποὺ ἀναλαμβάνει ἀποκλειστικὰ ἡ διοίκηση ἢ ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ (ὁ πρῶτος παράγοντας προγραμματισμοῦ). Αὐτὴ δηλαδὴ εἶναι ἁρμόδια γιὰ τὴν ὁποιαδήποτε προγραμματιστικὴ δράση ποὺ θεωρεῖ σκόπιμο νὰ ἀναληφθεῖ γιὰ τὴν ἐκλογὴ στόχων, μέσων καὶ σκοπῶν, προτεραιοτήτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ ὁποιαδήποτε ὁμάδα προγραμματιστῶν (ὁ δεύτερος παράγοντας προγραμματισμοῦ), βάσει ἀναλύσεων καὶ ἐρευνῶν, ἀποφασίζει καὶ *προτείνει γιὰ ἐπιλογὴ* μιὰ σειρὰ ἐναλλακτικῶν στόχων, μέτρων κλπ. Ἔργο τους εἶναι νὰ συμβουλεύουν καὶ ἐνημερώνουν τοὺς πολιτικοὺς καὶ τὴν κοινὴ γνώμη, τοὺς πολίτες (ὁ τρίτος παράγοντας προγραμματισμοῦ), γιὰ τὸ ἐφικτὸ φάσμα ἐπιλογῶν καθὼς καὶ γιὰ τὶς συνέπειες κάθε ἀποφάσεως ποὺ θὰ ἐπιλεγεῖ. Χωρὶς ἀμφιβολία αὐτὸ τὸ φάσμα ἐπιλογῶν διαμορφώνεται κατὰ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸ τρόπο μὲ ἕνα συνεχὴ καὶ ἀνοικτὸ διάλογο πολιτικῶν, προγραμματιστῶν καὶ πολιτῶν.
Στὰ πλαίσια τοῦ ὁρισμοῦ ποὺ δώσαμε καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο λήψεως ἀποφάσεων (συγκεντρωτικὸ) καὶ τὴν ποιότητα αὐτὴ καθεαυτὴ τῶν ἀποφάσεων, προγραμματισμὸς ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς «μαγικὲς» ἢ μὴ ἰδιότητες τοῦ προγραμματισμοῦ νομίζω πὼς ὅ,τι διαπιστώνουμε σήμερα σὰν μὴ ἱκανοποιητικὲς ἐξελίξεις στὸν χῶρο μας ὀφείλεται κατὰ μεγάλο μέρος ὄχι στὴν ἔλλειψη προγραμματισμοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀποτυχία τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς (κίνητρα κλπ.) νὰ κατανέμουν καὶ προσανατολίζουν τοὺς πόρους ἐκεῖ ποὺ ἡ χρησιμοποίησή τους θὰ εἶναι ἡ καλύτερη δυνατὴ γιὰ ὅλες τὶς κοινωνικὲς ὁμάδες. Ἐκτὸς ἂν καὶ τοῦτο τὸ τελευταῖο θεωρηθεῖ σὰν προγραμματισμός.
2. Ἡ ἀφορμὴ γιὰ ὁποιαδήποτε «σχεδιασμένη-προγραμματισμένη» κρατικὴ παρέμβαση προκύπτει ἀπὸ προβληματικὲς καταστάσεις ἢ ὅταν οἱ συνθῆκες κρίνονται, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ παίρνουν ἀποφάσεις, ὅτι δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς ἐπιθυμητὰ ἢ ἀναμενόμενα ἐπίπεδα ἀναπτύξεως, πρὸς ἐπιθυμητὲς ἢ ἀναμενόμενες εἰκόνες-παραστάσεις.
Ἡ διαπίστωση μιᾶς προβληματικῆς καταστάσεως, καὶ ἡ βαρύτητα ποὺ δίνεται σὲ αὐτήν, ἐνέχει τὸ στοιχεῖο τῆς ἐκλογῆς ἀνάμεσα ἀπὸ πληθώρα ἄλλες καταστάσεις καὶ εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς διοικήσεως. Νὰ μὴν ξεχνᾶμε πὼς διαπιστώσεις, ἐκτιμήσεις καὶ ἀποφάσεις, εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο ὑποκειμενικές, αὐθαίρετες ἢ ὀρθολογικὲς ἀνάλογα μὲ τὸ σύστημα ἀρχῶν ποὺ ἔχουμε *ὅλοι μας*, καὶ τὴ συνέπεια μὲ τὴν ὁποία τὸ ἐφαρμόζουμε· ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ συμμετοχῆς τῶν ἐνδιαφερόμενων ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν συλλογικῶν ἐπιστημονικῶν ὀργανώσεών του· ἀνάλογα μὲ τὴν ἱκανότητα καὶ θέληση τῶν διοικητικῶν μηχανισμῶν νὰ συλλάβουν καὶ ἐκτιμήσουν τὸν δυναμικὸ ρόλο ὅλων ἐκείνων τῶν παραγόντων ποὺ συναρτῶνται πρὸς τὴν α ἢ β προβληματικὴ κατάσταση.
Δὲν θὰ θεωρούσαμε τὸν προγραμματισμὸ σὰν «προϋπόθεση γιὰ τὴ χρήση ἑνὸς χώρου» ἀλλὰ σὰν μιὰ δραστηριότητα ποὺ διαγράφει δυνατὲς κατευθύνσεις ἐνεργειῶν καὶ ἐπεμβάσεων στὸν χῶρο, ἐπιδιώκει νὰ ἐξισορροπήσει ἀντιμαχόμενα συμφέροντα καὶ νὰ ἱκανοποιήσει διάφορες ἀνάγκες.
Στὴ χώρα μας μέχρι σήμερα ὁ προγραμματισμὸς εἶχε χαρακτήρα λιγότερο ρυθμιστικό, ἢ ἔστω καὶ ἐνδεικτικό, καὶ περισσότερο ἀκαδημαϊκὸ - θεωρητικὸ καὶ *«δικαιολογητικό»*· νὰ δικαιολογήσει ἐκ τῶν ὑστέρων σημαντικὲς χωροταξικὲς ἀποφάσεις. Χαρακτηριστικὸ πρόσφατο παράδειγμα τὸ νέο ἀεροδρόμιο τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ σχετικὴ διοικητικὴ δήλωση «ἐδόθη ἐντολὴ νὰ ἐνταχθῆ ἡ ἐπιλεγεῖσα θέσις τοῦ νέου ἀεροδρομίου στὸ χωροταξικὸ Πρωτευούσης»!
Συνήθως τέτοιες ἀποφάσεις λαμβάνονται μετὰ ἀπὸ γνωμοδότηση «ὑπευθύνων καὶ ἁρμοδίων προσώπων», κατὰ κανόνα ἀλλοδαπῶν συμβούλων, γιὰ νὰ περιβληθοῦν μὲ τὸν μανδύα τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ νὰ παρουσιαστοῦν σὰν τὸν ...μανδύα τοῦ βασιλιᾶ στὸ παραμύθι τοῦ Andersen.
Δὲν βλέπουμε κατὰ πόσο θὰ βοηθήσουν τὰ διάφορα «νομοθετικὰ πλαίσια» ἂν δὲν βελτιωθοῦν οἱ διαδικασίες λήψεως ἀποφάσεων καὶ δὲν ἀλλάξει ἡ νοοτροπία στὴν ὅλη προβληματικὴ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τὴν πρακτικὴ ἀντιμετωπίσεώς του.
Τὰ (3) καὶ (4) θεωροῦνται συναφῆ. Ἂν σὰν συμμετοχὴ δεχθοῦμε «... τὸ σύνολο τῶν διαδικασιῶν μὲ τὶς ὁποῖες οἱ πολίτες μιᾶς χώρας ἑνώνουν τὶς προσπάθειές τους μὲ ἐκεῖνες τοῦ Δημοσίου γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴν κοινωνικοοικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ κατάσταση τῶν κοινοτήτων τους, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἁρμονικὴ ἔνταξή τους στὴν ἐθνικὴ ζωὴ» (ὁρισμὸς Κοινωνικοῦ καὶ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου ΟΗΕ) τότε ὑπάρχουν εὐρύτατα περιθώρια ἐνεργειῶν καὶ δράσεως γιὰ τοὺς πολίτες, γιὰ τὴ συνεχὴ καὶ δυναμικὴ ἐπέμβασή τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κλίμακα (ἀπὸ ἐπίπεδο γειτονιᾶς ὡς ἐπίπεδο χώρας), καὶ στὸν καθορισμὸ τῶν στόχων, καὶ στὴ διατύπωση τῆς πολιτικῆς (χωροταξικῆς ἢ πολεοδομικῆς), καὶ στὴ φάση ἐφαρμογῆς καὶ διαχειρίσεως πολεοδομικῶν ἔργων.
Βεβαίως, στὴν πράξη πολὺ λίγα συμβαίνουν. Δὲν μποροῦμε, γιατὶ δὲν γνωρίζουμε τὶς πραγματικὲς καταστάσεις, νὰ κάνουμε διαχωρισμοὺς ἀνάμεσα σὲ χῶρες γιὰ τὸν βαθμὸ ἐπιτυχίας τοῦ προγραμματισμοῦ ποὺ γίνεται μὲ ἢ χωρὶς συμμετοχὴ πολιτῶν, μὲ περισσότερο ἢ λιγότερο συγκεντρωτισμὸ στὶς ἀποφάσεις καὶ ἐπιλογές. Ἴσως ἐδῶ ξεχωρίζουν οἱ χῶρες τῆς Βορειοδυτικῆς Εὐρώπης γιατὶ ἡ αὐτοδιοίκηση ἐκεῖ εἶναι ἕνας *δυναμικὸς θεσμός*, καὶ γιατὶ ἐκεῖ παρέχονται στὸν πολίτη ἀπὸ τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες οἱ προϋποθέσεις ποὺ καθιστοῦν πιὸ ἀποτελεσματικὲς τὶς πρωτοβουλίες του, τὶς προσωπικές του προσπάθειες, καὶ ἐνισχύεται τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ κοινά.

Στή χώρα μας σήμερα οί δυνατότητες τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως εἶναι περιορισμένες. Ὄχι μόνο γιατί εἶναι οἰκονομικά καί ὀργανωτικά ἀνίσχυρη νά ἀναλάβει ὁποιαδήποτε προγραμματιστική δραστηριότητα, ἀλλά, ἐπίσης, γιατί ἡ μακροχρόνια ἐξάρτησή της ἀπό τό κέντρο δημιούργησε τέτοιες συνθῆκες πού ἀποθαρρύνουν τήν ἀνάπτυξη ὁποιασδήποτε πρωτοβουλίας.
Οἱ προϋποθέσεις γιά ἀλλαγή εἶναι συγκεκριμένες:
Πρῶτα, ἀπό πλευρᾶς κέντρου, πρέπει νά ὑπάρξει ἀλλαγή νοοτροπίας-πολιτικῆς γιά νά προαχθεῖ μιά πιό «ἀνοιχτή» διαδικασία προγραμματισμοῦ πού θά ἀναθέτει μεγαλύτερη ὑπευθυνότητα σέ περιφερειακές καί τοπικές μονάδες λήψεως ἀποφάσεων, θά ἐνθαρρύνει ἕνα ἀποκεντρωτικό σύστημα ἀντιπροσωπεύσεως.
Δεύτερο, ἐπειδή πιστεύουμε πώς ἀδιαφορία ἤ ἐνδιαφέρον εἶναι σέ μεγάλο βαθμό συνάρτηση τῆς πληροφοριοδοτήσεως καί ἐκπαιδεύσεως τοῦ κοινοῦ, χρειάζεται βελτίωση τῶν βασικῶν πηγῶν πληροφορήσεως, διευκρίνιση τῆς σημασίας καί σκοπιμότητας τοῦ προγραμματισμοῦ στόν δέκτη, μέ κατάλληλα καί κατανοητά μηνύματα. Αὐτό εἶναι καί μέρος τοῦ καθήκοντος τῶν προγραμματιστῶν.

1. Ἡ χωροταξία, ἀπό τή σκοπιά τοῦ φυσικοῦ προγραμματισμοῦ μόνο, καλύπτει τίς φυσικές ἀπόψεις τῶν διαδικασιῶν προγραμματισμοῦ, εἶναι μιά συνιστώσα ἀπό τίς πολλές. Ὅλες μαζί ἀποσκοποῦν στή βελτίωση τῆς ποιότητας τῆς ζωῆς μέ συγκεκριμένη καί συντονισμένη φυσική, οἰκονομική, κοινωνική καί πολιτική δράση.

Π. Λουκάκης, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος

Οἱ προσπάθειες παρέμβασης στή διαδικασία ἐξέλιξης τῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου προβάλλουν ἔντονα ἐρωτήματα πού μόνο συνολικά εἶναι δυνατό νά ἀντιμετωπιστοῦν. Τά ἐρωτήματα αὐτά ἀποκτοῦν σήμερα ἰδιαίτερο βάρος. Αὐτό συμβαίνει γιατί ἀναμφισβήτητα διανύουμε μιά κρίσιμη φάση λήψης ἀποφάσεων, σέ ἐθνικό καί διεθνές ἐπίπεδο, φάση στήν ὁποία μεταβάλλονται οὐσιαστικά οἱ ἐπιλογές καί οἱ κατευθυντήριοι στόχοι τῆς μέχρι σήμερα πορείας.
Πρίν ἀπό ὅλα, εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο νά διευκρινιστεῖ τό περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «ρύθμιση χώρου», νά τεθοῦν δηλαδή τά ἐρωτήματα: ποιός ρυθμίζει, τί ρυθμίζει, γιατί ρυθμίζει, γιά ποιόν καί πῶς ρυθμίζει, καί πῶς, μέσα ἀπό μιά διαδικασία προγραμματισμοῦ, ρύθμισης καί σχεδιασμοῦ, προβάλλεται ὁ χῶρος σάν πεδίο ὑλοποίησης τῶν παραγωγικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων, σάν κοινωνική δηλαδή κατηγορία, συστατική τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἡ ὀργανική σύνδεση ἀνάμεσα στή διαδικασία ἐξέλιξης τοῦ χώρου καί στόν τρόπο παραγωγῆς κάνει ὑποχρεωτικό, στήν περίπτωση πού ἐπιδιώκει κανείς νά ἑρμηνεύσει τό ἕνα, νά ἀναφερθεῖ ταυτόχρονα καί στό ἄλλο. Εἶναι ἑπομένως ἀναγκαῖο νά ἐξετάσουμε πρῶτα μέσα στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, καί παραπέρα στίς εἰδικές συνθῆκες τῆς χώρας μας, τήν ἔννοια τῆς «ρύθμισης» καί μετά τήν ἔννοια τοῦ «χώρου» καί τίς ἐπιπτώσεις πού κάθε ρύθμιση (ἤ μή), παρέμβαση (ἤ μή), ἔχει σέ αὐτόν.
Στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς μέσα ἀπό τά ἀντιμαχόμενα συμφέροντα ἀτόμων, ὁμάδων μιᾶς τάξης ἤ τάξεων, προβάλλεται ἡ ἀνάγκη ἑνός συμβιβασμοῦ σέ ἐκεῖνα τά ἐπίπεδα, ὅπου οἱ παρουσιαζόμενες ἀντιφάσεις καί ἀντιθέσεις σέ κάποια φάση ὀξυνσης ὁδηγοῦν σέ ἐκρηκτική κατάσταση καί τελικά σέ μιά ὁποιασδήποτε μορφῆς σύγκρουση, μέ ἀπροσδιόριστα ἤ ἀνεπιθύμητα ἀποτελέσματα. Φυσικά τίθεται τό ἐρώτημα ποιός ζητάει τόν συμβιβασμό καί γιατί. Αὐτό ἔχει σχέση μέ τόν συσχετισμό τῶν δυνάμεων (πολιτικῶν-κοινωνικῶν-οἰκονομικῶν) ἀνάμεσα στά ἀντιμαχόμενα συμφέροντα.
Στή διαρκή προσπάθεια ἄμβλυνσης τῶν ἐντάσεων, πού ὀφείλονται στίς ἀντιφάσεις τῶν μηχανισμῶν παραγωγῆς καί πού μορφοποιοῦνται μέσο τῆς συγκεκριμένης δομῆς τοῦ χώρου πού αὐτοί οἱ μηχανισμοί ἔχουν δημιουργήσει, τό κράτος ἀποκτάει ἕνα ρυθμιστικό χαρακτήρα στή διαδικασία συμβιβασμοῦ καί ἀναγκαίων ὑποχωρήσεων. Παρ' ὅλη του ὅμως τή σχετική αὐτονομία, τό κράτος ἐκφράζει ἤ ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τά κυρίαρχα συμφέροντα. Ἑπομένως, ὁ ρυθμιστικός του ρόλος κάθε ἄλλο παρά οὐδέτερος εἶναι. Ἀντίθετα, ἡ σημαντικότερη προσπάθειά του εἶναι σήμερα νά ἐπιφέρει τήν ὁλοκληρωτική «μεταμόρφωση» τοῦ χώρου σέ ὅλες τίς κλίμακες, δεδομένου ὅτι αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά κύρια μέσα παράτασης τῆς λειτουργίας τῶν μηχανισμῶν παραγωγῆς.
Ὁ παρεμβατικός-ρυθμιστικός χαρακτήρας τοῦ κράτους, πού ὑπῆρχε ἀκόμη καί μέ συνθῆκες φιλελεύθερου καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἐντείνεται ὅσο προχωροῦμε σέ πιό ἐξελιγμένες μορφές του, μιά καί οἱ ζητούμενοι συμβιβασμοί δέν καλύπτονται πιά μέ βραχυπρόθεσμες λύσεις ἀλλά ἀπαιτοῦν μακροχρόνιες διασφαλίσεις. Μέσα ἀπό τίς σχέσεις αὐτές, ὁ ρυθμιστικός-παρεμβατικός χαρακτήρας τοῦ κράτους καθορίζεται ὄχι μόνο ἀπό τούς ἀναγκαίους συμβιβασμούς ἀλλά καί ἀπό τήν ἀνάγκη διασφάλισης συνθηκῶν μακρόχρονης ἐξέλιξης τῶν καπιταλιστικῶν μονάδων (ἐθνικοῦ, πολυεθνικοῦ, μονοπωλιακοῦ χαρακτήρα) σέ σχέση μέ τόν ἐσωτερικό καί ἐξωτερικό ἀνταγωνισμό.
Ἔτσι, τό κράτος καλεῖται νά προβλέψει, μέ βάση μακροχρόνιους στόχους, ἐνδεχόμενες ἀντιθέσεις καί αἰτίες ὀξυνσης μεταξύ ἀντιμαχόμενων συμφερόντων, ἄρα καί μελλοντικά πεδία συμβιβασμοῦ. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, ὁ ρόλος τοῦ κράτους δέν εἶναι μόνο ρυθμιστικός ἀλλά καί προγραμματικός.
Ἀκριβῶς αὐτή ἡ διαδικασία δημιουργεῖ ἐκεῖνες τίς λειτουργικές διαρθρωτικές σχέσεις πού καθορίζουν ὅρια «οἰκονομικῶν χώρων», μεταβλητά ἀνάλογα μέ τήν ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, τόσο πού πολλές φορές καί τά σταθερά ὅρια τῶν φυσικῶν χώρων νά χάνουν τή σημασία τους ἤ νά ὑποβιβάζονται σέ μιά ἱεραρχική ἀξιολόγησή τους. Ἡ μεταβλητότητα τῶν ὁρίων τῶν οἰκονομικῶν χώρων εἶναι πιά τέτοια ὥστε τά ἐσωτερικά διοικητικά ὅρια, ἀκόμη καί τά ἐθνικά σύνορα, νά ἔχουν χάσει τή σημασία πού παλαιότερα εἶχαν.
Τελικά τό κράτος, μέσα ἀπό τόν ρυθμιστικό καί προγραμματικό του ρόλο, μοιραῖα ἔχει καί τήν εὐθύνη τῶν παρεμβάσεων στόν χῶρο σέ ἐπίπεδο περιφέρειας καί ἐπικράτειας, σέ ἐπίπεδο οἰκισμῶν, πόλεων ἤ χωριῶν.
Στήν Ἑλλάδα, μεταπολεμικά, ἀλλά κυρίως μετά τό 1960, ἄρχισε νά γίνεται ἔντονος ὁ παρεμβατικός-ρυθμιστικός ρόλος τοῦ κράτους στήν ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν σχέσεων τῆς χώρας, πού σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τόν χῶρο εἶχε τίς παρακάτω βασικές κατευθύνσεις:
α) προσπάθεια νά ἀνακοπεῖ ὁ ρυθμός ἔντασης τῆς περιφερειακῆς ἀνισομέρειας ὡς πρός τό κέντρο,
β) δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιά τήν ἐγκατάσταση τοῦ ξένου κεφαλαίου, μέ μορφή χρηματοδότησης ἤ βιομηχανικῶν μονάδων σέ διάφορα σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, στά πλαίσια μιᾶς προοπτικῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας,
γ) προσπάθεια ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ διοικητικοῦ-θεσμικοῦ πλαισίου στά διάφορα ἐπίπεδα ἐλέγχου τοῦ χώρου.
Τίς προσπάθειες πρός τίς τρεῖς παραπάνω κατευθύνσεις θά πρέπει νά τίς ἐξετάσουμε τόσο ὡς πρός τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν σχέσεων παραγωγῆς μέσα στή χώρα, ὅσο καί ὡς πρός τή σχέση καί μορφή ἐξάρτησης τῆς Ἑλλάδας ἀπό τά διεθνῆ μητροπολιτικά καπιταλιστικά κέντρα.
Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς παραγωγικές σχέσεις μέσα στή χώρα χαρακτηριστικά εἶναι:
α) οἱ σοβαρές δομικές ἀδυναμίες τοῦ τομέα τῆς γεωργίας πού εἶχαν καί ἔχουν ἀκόμη σάν τελικό ἀποτέλεσμα τή μεταναστευτική φυγή ἤ τήν παρασιτική συγκέντρωση στά ἀστικά κέντρα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ,
β) οἱ σοβαρές δομικές ἀδυναμίες τοῦ τομέα τῆς βιομηχανίας, μέ τήν παράλληλη ὕπαρξη πολύ μικρῶν μεταποιητικῶν μονάδων βιοτεχνικοῦ ἤ οἰκογενειακοῦ χαρακτήρα δίπλα σέ μεγάλες βιομηχανικές μονάδες μονοπωλιακοῦ χαρακτήρα, μέ τίς ἐλλείψεις στήν ὀργάνωση καί τεχνολογία, μέ τά προβλήματα τοῦ τρόπου συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου καί τῶν σχέσεων ἐργασίας καί μιά σειρά ἄλλων προβλημάτων,
γ) τά σοβαρότατα προβλήματα ἀπό τήν ἀπρογραμμάτιστη ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ,
δ) ἡ διόγκωση τῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν μεταφορῶν, τοῦ τουρισμοῦ, τοῦ ἐμπορίου σέ συνάρτηση μέ τίς εἰσαγωγές-ἐξαγωγές, τήν κατανάλωση, τόν τρόπο διοίκησης

κλπ. ποὺ ἐντείνουν τὴν περιφερειακὴ ἀνισομέρεια, ἡ ὁποία ἐνυπῆρχε δομικὰ στὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς τῆς χώρας καὶ στὴν περιφερειακὴ δομή της. Ἡ ἀνισομέρεια αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὸν ὑδροκεφαλισμὸ τῆς πρωτεύουσας καὶ τὴν προϊοῦσα διάλυση τῆς περιφέρειας.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν βαθμὸ ἐξάρτησης τῆς χώρας, οἱ διεθνεῖς ἐξελίξεις καὶ τάσεις ἐπέβαλαν τὴν ἀνάγκη «ἐκσυγχρονισμοῦ» τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς σὲ σχέση μὲ τὰ μητροπολιτικὰ κέντρα. Ἡ σύνδεση μὲ τὴν ΕΟΚ θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὰ πλαίσια αὐτῶν τῶν ἐπιδιώξεων. Οἱ νέες αὐτὲς σχέσεις, ποὺ τελικὰ σημαίνουν ἀνάπτυξη κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ στὴ χώρα, ἐπέβαλαν τὴν ἀνάγκη δημιουργίας προϋποθέσεων εὐνοϊκῶν γιὰ τὴν ἐγκατάσταση σ' αὐτὴ διεθνῶν μονοπωλιακῶν συγκροτημάτων. Στὸ σημεῖο αὐτῆς τῆς πιεστικῆς ἀνάγκης «μετεξέλιξης» τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἀρχίζουν νὰ ὀξύνονται οἱ ἔντονες ἀντιφάσεις καὶ ἀντιθέσεις, ποὺ ὡς τότε εἶχαν ἀναπτυχθεῖ. Γιατί, π.χ.:

α) Παράλληλα μὲ τὴ δημιουργία εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μεγάλων βιομηχανικῶν μονάδων «προέλευσης» ἐξωτερικοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ξεπεραστοῦν οἱ ἀνταγωνιστικὲς καταστάσεις τῆς μικρῆς βιομηχανίας.

β) Παράλληλα μὲ τὴ δημιουργία εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας στὰ πλαίσια τῆς ΕΟΚ, θὰ ἔπρεπε νὰ ξεπεραστοῦν τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα, ὅπως ἡ ἐμπορία προϊόντος, οἱ μεσάζοντες, οἱ πιστοδοτικὲς ἀδυναμίες κλπ.

γ) Παράλληλα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ ξεπεραστοῦν οἱ ἀντιθετικὲς σχέσεις του ὡς πρὸς τὴν ἐγκατάσταση βιομηχανικῶν μονάδων.

δ) Ἡ περιφερειακὴ ἀναδιάρθρωση μὲ τὴν τόνωση καὶ ἐπιτάχυνση τῶν ρυθμῶν ἀνάπτυξης τῶν περιφερειακῶν ἀστικῶν κέντρων, ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴ συνεχιζόμενη διόγκωση τῆς πρωτεύουσας καὶ τὴν πανομοιότυπη τῆς Θεσσαλονίκης.

ε) Οἱ σχέσεις ἐργασίας ὡς πρὸς τὴν κατανομὴ καὶ διάρθρωση τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς βιομηχανίας καὶ δημιουργοῦν ἰσχυρὲς μετατοπίσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων τομέων παραγωγῆς. Ἀκόμη, ἡ φτηνὴ ἀμοιβὴ ἐργασίας, βασικὸ κίνητρο γιὰ τὰ ξένα μονοπώλια, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι εὔκολο νὰ διατηρηθεῖ στὰ «ἐπιθυμητά» γιὰ τὸ κεφάλαιο ἐπίπεδα.

στ) Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν ἀστικῶν κέντρων δημιουργοῦν ὅλο καὶ περισσότερες περιπτώσεις μόλυνσης καὶ καταστροφῆς περιβάλλοντος στὰ σημεῖα ἰσχυρῶν συγκεντρώσεων. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει μελλοντικὴ πηγὴ ἔντονων ἀντιθέσεων.

ζ) Ἡ ἐπιτάχυνση τῶν ρυθμῶν ἀνάπτυξης αὐξάνει τὶς κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις γιὰ παροχὲς στοὺς τομεῖς κατοικίας, πρόνοιας, περίθαλψης κλπ., ἄρα τὸ κοινωνικὸ κόστος, οἱ δαπάνες τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν γιὰ τὸ κράτος πηγὴ προβληματισμοῦ.

η) Μὲ τὶς νέες προοπτικὲς ὁ ὑπερσυγκεντρωτικὸς τρόπος διοίκησης δὲν ἐξυπηρετεῖ. Ἡ δυνατότητα ὅμως ἀποκέντρωσής της, δημιουργεῖ προβλήματα στὴ διαδικασία ἐλέγχου τοῦ χώρου, στὰ πλαίσια τῆς ἐξάρτησής του ἀπὸ τὸ κέντρο· μιᾶς ἐξάρτησης ποὺ πηγάζει ἀπὸ κέντρα λήψης ἀποφάσεων (οἰκονομικά, πολιτικά, στρατιωτικά) ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸν χῶρο.

Μέσα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς προσπάθειες παρέμβασης τοῦ κράτους, ποὺ ἀντανακλῶνται στὸν χῶρο καὶ ἐμφανίζονται σὰν ρύθμισή του, προβάλλονται ὅλο καὶ ἐντονώτερες οἱ ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στὴ χώρα μας. Ἀντιθέσεις σὰν κι αὐτὲς ποὺ ἀναφέρονται στὴν εἰσήγηση τῆς συντακτικῆς ὁμάδας τοῦ περιοδικοῦ. Τὸ πρόβλημα εἶναι κατὰ πόσο αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις εἶναι συνειδητοποιημένες ἀπὸ τὶς διάφορες κοινωνικὲς τάξεις ἢ ὁμάδες μιᾶς τάξης, ἔτσι ὥστε νὰ ἐμφανίζονται πραγματικὰ σὰν ἀντιμαχόμενα συμφέροντα καὶ ὄχι σὰν εὐκαιριακὲς διαφορές.

Καὶ τοῦτο γιατὶ ἐνῶ οἱ περισσότερες περιπτώσεις, π.χ. Μέγαρα, Ἰτέα, Πύλος, Βόλος, Σητεία, Σπάτα, ἔχουν τὴν ἴδια ἀφετηρία κυρίαρχων συμφερόντων καὶ πανομοιότυπο τρόπο παρέμβασης ἀπὸ τὸ κράτος, οἱ ἀντιδράσεις τῶν ἐνδιαφερόμενων ὁμάδων στὶς περιοχὲς αὐτὲς εἶναι τελείως διαφορετικές. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὑπάρχει μιὰ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἀντίδρασή τους, εὐθέως ἀνάλογη μὲ τὴ γεωγραφικὴ-λειτουργικὴ θέση τῶν ἀναφερόμενων χώρων ὡς πρὸς τὸ κέντρο. Ἔχει δηλαδὴ ἄμεση σχέση μὲ τὸν βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν ἐπιμέρους χώρων, χωρὶς νὰ ὑπάρχει μιὰ ἀντίδραση ποὺ νὰ πηγάζει ἀπὸ ταξικὲς ἐκτιμήσεις. Συγκεκριμένα, παρατηροῦμε ἀντιδράσεις τῶν ἐνδιαφερόμενων κατοίκων στὴν περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας - Μέγαρα, Μέθανα, Σπάτα - ποὺ ἀμβλύνονται σὲ μιὰ σχετικὰ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτή - Ἰτέα, Βόλος - καὶ μεταβάλλονται σὲ ἀποδοχὴ σὲ μακρινές, συγκριτικὰ καθυστερημένες, περιοχὲς - Πύλος.

Ἀκόμα παρατηρεῖται ἕνας διαφορετικὸς βαθμὸς ἀντίδρασης μεταξὺ κατοίκων τῶν περιοχῶν στὶς ὁποῖες γίνεται «ρύθμιση» καὶ τῶν κατοίκων τοῦ κέντρου. Δὲν εἶναι δυνατὸ φυσικὰ νὰ ἀναλυθοῦν ὅλα αὐτὰ στὸ κείμενο αὐτό. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι τελικὰ μέσα ἀπὸ τὶς διαφορετικὲς ἀντιδράσεις τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν ἐπέμβασης, τῶν κατοίκων ἢ φορέων τοῦ κέντρου, καὶ τὸν βαθμὸ προβολῆς τῶν προβλημάτων ἀπὸ τὸν τύπο, τοὺς φορεῖς, τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, δημιουργεῖται μιὰ σύγχυση γύρω ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν προβλημάτων καὶ τὶς πραγματικὲς αἰτίες ποὺ τὰ προκαλοῦν, καθὼς καὶ γύρω ἀπὸ τὰ σημεῖα ὅπου πραγματικὰ ὑπάρχουν ἀντιμαχόμενα συμφέροντα. Εἶναι θὰ λέγαμε ἀσαφῆ στοὺς πολλοὺς καὶ «σαφέστατα» στοὺς λίγους τὰ πραγματικὰ σημεῖα συμβιβασμοῦ.

Ὁ τρόπος τελικὰ τοποθέτησης τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου ἔχει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά:

α) ἀποφεύγεται συστηματικὰ ἡ συσχέτιση τῶν ἀποτελεσμάτων μὲ τὰ αἴτια ποὺ προκαλοῦν τὴν παρέμβαση ἢ μὴ στὸν χῶρο,

β) περιορίζεται ἔτσι ἡ μορφοποίηση τῆς συνολικῆς (ἀποκαλυπτικῆς) εἰκόνας σὲ μιὰ παράθεση γενικῶν καὶ ἀσαφῶν καταστάσεων,

γ) ἐπιδιώκεται συνυπευθυνότητα ὅλων στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων καὶ στὴ λήψη ἀποφάσεων.

Ἡ τέτοια ὅμως ἔκφραση τῶν προβλημάτων ἔχει σαφέστατα ἐπενδυθεῖ μὲ ἰδεολογικὸ χαρακτήρα ποὺ ἀποκρύπτει τὶς διαπιστώσεις:

α) ὅτι ὁ χῶρος εἶναι ὑλικὸ ἀποτέλεσμα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί, ἐπομένως, οἱ ἀντιφάσεις στὸν καπιταλιστικὸ χῶρο εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς,

β) ὅτι ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου ἀποβλέπει πράγματι στὴν ἐπίλυση κάποιων προβλημάτων ποὺ ἡ ὕπαρξή τους ἀποτελεῖ ἀνασταλτικὸ παράγοντα στὴν παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ συστήματος,

γ) ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς «συμμετοχῆς» ἐμπεριέχει - ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἐπιδιώκεται - τὸν κίνδυνο νὰ ἀφαιρέσει τὴ διάσταση τῆς κοινωνικῆς τάξης ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο.

Γ. Σαρηγιάννης, ἐπιμελητὴς στὴν ἕδρα Πολεοδομίας Ε.Μ.Π.

Τὸ θέμα «ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα», θὰ πρέπει νὰ ἰδωθεῖ ἀπὸ τὴ βάση του, μέσα σὲ μιὰ διαλεκτικὴ συσχέτιση αἰτίων καὶ αἰτιατῶν· θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ὁριστοῦν ἀρχικὰ μερικὲς ἔννοιες γιὰ νὰ διαλυθοῦν οἱ ὑφιστάμενες ἀσάφειες καὶ παρερμηνεῖες.

Ἡ χωροταξία καὶ ἡ πολεοδομία ὁρίζονται σὰν «ρύθμιση τοῦ χώρου» ἤ, μὲ ἄλλα λόγια, ρύθμιση τῆς χρήσεως τοῦ χώρου καὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν λειτουργιῶν σὲ αὐτόν. Ἀμέσως μετὰ εἶναι ἀπαραίτητες δύο διευκρινίσεις πάνω στὴν ἔννοια «χρήση»:

α) Ἡ χρήση ἑνὸς χώρου ἀφορᾶ τὶς λεγόμενες «πολεοδομικὲς λειτουργίες», π.χ. χρήση γιὰ κατοικία, γιὰ πράσινο, γιὰ ἐμπορικὰ κέντρα, γιὰ σχολεῖα, μὲ ἄλλα λόγια χρήση γιὰ ἄμεση ἱκανοποίηση κοινωνικῶν ἀναγκῶν ποὺ ἐκφράζονται (στὸν βαθμὸ ποὺ ἐκφράζονται) σὲ χῶρο, δηλαδὴ τῆς στεγάσεως, τῆς ἀναψυχῆς, τῆς ἐμπορικῆς λειτουργίας, τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀντίστοιχα.

β) Ἡ χρήση ἑνὸς χώρου συναρτᾶται ἄμεσα μὲ καθαρὰ οἰκονομικὲς διεργασίες, δηλαδὴ ἐπένδυση κεφαλαίων στὸν χῶρο μὲ στόχο τὸ κέρδος ἀπὸ τὴν ἐπένδυση σὰν ἐπένδυση (σὲ οἰκόπεδα, σὲ κατοικίες ἢ γραφεῖα κλπ.).

Μετὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς διευκρινίσεις, πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ μιὰ τρίτη:

Στὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς, ποὺ ἀνάμεσα στὰ χαρακτηριστικὰ του εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὰ μέσα παραγωγῆς, καὶ ποὺ ἀντικειμενικὸς σκοπός του

είναι τὸ κέρδος, οἱ δύο παραπάνω διευκρινίσεις, τοποθετοῦνται σὲ κοινὴ βάση: στὴν προσπάθεια ἐπιτεύξεως κέρδους, εἴτε ἄμεσα (στὴ δεύτερη περίπτωση τῶν ἐπενδύσεων), εἴτε ἔμμεσα (στὴν πρώτη περίπτωση τῆς ἱκανοποιήσεως κοινωνικῶν ἀναγκῶν ποὺ ἔχουν ὅμως μετατραπεῖ σὲ ἐμπόρευμα), σὲ ὄφελος τῶν ἀνταγωνιζόμενων ἰδιωτικῶν φορέων.

Ἔτσι, βλέπουμε στὴν πολεοδομία εἰδικότερα (στὴ δεύτερη περίπτωση) διάφορους βαθμοὺς κερδοσκοπίας, ἀπὸ τὴν ἁπλὴ ἐκμετάλλευση μιᾶς κοινωνικῆς ἀνάγκης, π.χ. ἐκπαιδεύσεως μὲ τὴν ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση, ὡς τὴ δημιουργία ἑνὸς χώρου καλύψεως μιᾶς ἀνάγκης, ὄχι γιὰ τὴν κάλυψη ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπαύξηση τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς ἀνάγκης.

Παράδειγμα: ἀπὸ ἕνα σημεῖο καὶ πέρα δὲν κατασκευάζουμε ἕνα ἐμπορικὸ κέντρο γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουμε τὶς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς ἀλλὰ γιὰ νὰ τὶς διευρύνουμε, ἐμφυτεύοντας μέσα σὲ συνοικίες ἢ σὲ κυκλοφοριακοὺς κόμβους «κέντρα προωθήσεως τῆς καταναλώσεως», ἀγορὰ γιὰ τὴν ἀγορὰ δηλαδή, μὲ εὐθέως ἀνάλογα ὀφέλη γιὰ τοὺς βιομηχάνους τῶν συγκεκριμένων καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ τοὺς ἐμπόρους τους, ἢ σὲ πιὸ προωθημένες δομές, γιὰ τὶς τράπεζες ποὺ τοὺς χρηματοδοτοῦν.

Μετὰ ἀπὸ αὐτά, ἂς δοῦμε τί σημαίνει «ρύθμιση τοῦ χώρου».

Εἶναι προφανὲς ὅτι καὶ στὴ χρήση τοῦ χώρου, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλο τομέα ποὺ ἔγινε ἐμπόρευμα, οἱ ἀνταγωνιστικὲς τάσεις παρουσιάζονται μὲ τὴν ἴδια ἔνταση ποὺ τὶς διακρίνει καὶ στὶς ἄλλες περιοχὲς τῆς οἰκονομίας. Πολὺ περισσότερο μάλιστα ποὺ ἡ «ἀπαίτηση σὲ χῶρο» πηγάζει ἀπευθείας ἀπὸ καθαρὰ οἰκονομικοὺς τομεῖς, χωρὶς περιστροφές. (Αὐτὸ εἶναι βέβαια προφανὲς στὶς μεγάλες κλίμακες, ὅπου ἡ χωροταξία ἔπεται τοῦ λεγόμενου «προγραμματισμοῦ»*, ἀλλὰ ἂς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι καὶ στὴν πόλη τὸ οἰκονομικὸ ὑπόβαθρο εἶναι ἄμεσα ἀναγνωρίσιμο, π.χ. ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων σὰν ἐπακόλουθο τῆς ἀστικοποιήσεως ἢ ἡ στροφὴ τῆς οἰκονομίας στὴν οἰκοδομὴ μὲ ὅλες τὶς γνωστὲς συνέπειες.)

Ἑπομένως, ὑφίσταται πολύπλευρος ἀνταγωνισμὸς στὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ τεχνητὸ περιβάλλον καὶ συγκεκριμένα:

α) Μεταξὺ ὁμοειδῶν ἢ ὄχι οἰκονομικῶν μονάδων ποὺ διεκδικοῦν τὸν ἴδιο χῶρο ἢ τὸν χρησιμοποιοῦν παράλληλα, π.χ. δύο βιομηχανίες ἢ δύο διϋλιστήρια.

β) Μεταξὺ οἰκονομικῶν μονάδων ποὺ διεκδικοῦν ἕνα συγκεκριμένο χῶρο γιὰ λογαριασμό τους, καὶ ποὺ ἡ χρήση του ἀπὸ τὴ μιὰ ἀποκλείει τὴν ἄλλη, π.χ. βιομηχανία καὶ τουρισμός, ἢ ναυπηγεῖα καὶ διϋλιστήρια.

γ) Μεταξὺ οἰκονομικῶν μονάδων ποὺ διεκδικοῦν ἕνα χῶρο γιὰ λογαριασμό τους καὶ ποὺ προσπαθοῦν νὰ τὸν ἰδιοποιηθοῦν μὲ τὸ λιγότερο δυνατὸ κόστος, καὶ ποὺ ἀνταγωνίζονται σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τοὺς σημερινοὺς ἰδιοκτῆτες τοῦ χώρου (ὅπως καὶ σὲ ὅλες τὶς παραπάνω περιπτώσεις).

δ) Μεταξὺ οἰκονομικῶν μονάδων, σὰν τὶς προηγούμενες, ποὺ πέρα ἀπὸ τὴν ἁρπαγὴ τοῦ χώρου, δημιουργοῦν πρόσθετα προβλήματα στὸ περιβάλλον, ἐρχόμενες σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς ἢ ἄλλα κοινωνικὰ στρώματα εὐρύτερων κύκλων - περίπτωση Πύλου, Ἰτέας, ἐργοστασίου τσιμέντων Βόλου καὶ Μεθάνων, ζαχαρουργείου καὶ χαρτοποιείου Λάρισας.

ε) Μεταξὺ κοινωνικῶν ὁμάδων - κατοίκων ἢ ἰδιοκτητῶν μιᾶς περιοχῆς ποὺ διεκδικεῖται ἀπὸ τὸ κράτος - ἀπρόσωπα γιὰ τὸ «κοινωνικὸ» ὄφελος, π.χ. ἀεροδρόμιο, λιμάνι, ὁδικὸ δίκτυο. Στὴν περίπτωση αὐτή, μπορεῖ τὸ ὄφελος νὰ εἶναι πραγματικὰ κοινωνικό, μπορεῖ ὅμως νὰ ἐξυπηρετεῖ στὴν πραγματικότητα συμφέροντα οἰκονομικῶν μονάδων, καλυμμένα κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τοῦ «κοινωφελοῦς» ἔργου, σὲ διάφορους βαθμούς.

στ) Τέλος, διεκδικήσεις χώρου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ κοινωνικὲς ὁμάδες ποὺ ἀπαιτοῦν πραγματικὰ κοινωνικὲς λειτουργίες ἀπὸ τὸ κράτος, π.χ. παιχνιδότοπους, πάρκα, κατοικίες, ποὺ ἡ ἐξασφάλισή τους ὅμως ἀνταγωνίζεται μέλη αὐτῶν τῶν ὁμάδων, τοὺς ἰδιοκτῆτες τοῦ συγκεκριμένου χώρου. Συνήθως τὸ πρόβλημα ἀποπροσωποιεῖται, μεταφράζεται σὲ χρῆμα, - τὴν ἀξία τῆς ἀπαιτούμενης γῆς - καὶ ἀπαίτηση σὲ χρήσεις, καὶ φυσικὰ μιλᾶμε ἁπλῶς γιὰ «ἀδυναμία τῆς κρατικῆς πολιτικῆς στὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, τῆς ἐκπαιδεύσεως» κλπ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ «χρήσεις», δηλαδὴ οἱ δραστηριότητες στὸν χῶρο ἀκολουθοῦν ὁρισμένους γνωστοὺς κανόνες λειτουργικότητας - τὸ σχολεῖο κοντὰ στὸ σπίτι, ἡ ὀχλοῦσα βιομηχανία μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη σὲ γήπεδα εἰδικῶν ἀπαιτήσεων, τοπογραφικῶν, μετεωρολογικῶν, ἢ ἕνα σχολεῖο μέγιστης χωρητικότητας 600 μαθητῶν ἀντιστοιχεῖ σὲ 5.000 κατοίκους μιᾶς δεδομένης δημογραφικῆς καὶ κοινωνικῆς συνθέσεως, σὲ ἀπόσταση 400 ὡς 800 μέτρων ἀπὸ τὴν πιὸ μακρινὴ κατοικία κ.ἄ.

Ἔτσι, ἡ «ἐπιστήμη» τῆς πολεοδομίας, στὴν καλύτερη περίπτωση, θὰ προσπαθήσει νὰ ἐφαρμόσει ἕνα «ἰδανικὸ» σχέδιο ρυθμίσεως τοῦ χώρου (μὲ βάση τοὺς παραπάνω κανόνες λειτουργικότητας), ἀνάμεσα στὶς ἀντιμαχόμενες τάσεις τῶν διαφόρων ὁμάδων ποὺ προαναφέρθηκαν, καὶ αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ «ρυθμιστικὸ» π.χ. σχέδιο μιᾶς περιοχῆς.

Ἐρχόμαστε ἔτσι τώρα στὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς «ρυθμίσεως», ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά του. Παλαιότερα, ποὺ οἱ οἰκονομολόγοι ἦταν πιὸ εἰλικρινεῖς, εἶχαν ἀρνηθεῖ τὴ ρύθμιση σὰν θέμα ἀρχῆς - καὶ εἶχαν δίκιο. Δὲν ἦταν ἐπιτρεπτὴ ἡ κρατικὴ παρέμβαση στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία (στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὰ μέσα παραγωγῆς, δηλαδή). Ὅμως ὁ ἀστικὸς χῶρος ἔγινε σπάνιο εἶδος καὶ μετατράπηκε καὶ αὐτὸς σὲ ἐμπόρευμα, ἡ ἐποχὴ τοῦ laissez-faire πέρασε, οἱ πλουτοπαραγωγικὲς πηγὲς ἐλαττώθηκαν, οἱ ἀποικίες ἀποκτοῦν τὴν ἀνεξαρτησία τους, ἐνῶ οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις τῶν τάξεων τοῦ συστήματος ὀξύνθηκαν καὶ περιόρισαν τὶς δυνατότητες τῶν μονοπωλίων, πέρα ἀπὸ τὴν ὄξυνση ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ ἀνταγωνισμὸ τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν μονάδων, ποὺ εἶναι πιὰ ἀναπόφευκτος σὲ ἐντεινόμενο βαθμό. (Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι σὲ διάστημα 25 χρόνων καὶ ἕνα σωρὸ τοπικὲς συρράξεις, παράλληλα μὲ τὸν διαρκῆ οἰκονομικὸ πόλεμο ποὺ μαίνεται χρόνια τώρα καὶ ἐκφράζεται π.χ. στὸ νομισματικό, εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς ἐνδείξεις.)

Ἔτσι, ὁ «κρατικὸς παρεμβατισμὸς» ἔχει ἤδη κάνει τὴν ἐμφάνισή του στὴν κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία, ὄχι βέβαια «γιὰ νὰ νοικοκυρέψει τὸν τόπο γιὰ τὸ καλὸ ὅλων μας» ὅπως εἶπε πρόσφατα κάποιος ἁρμόδιος στὴν τηλεόραση, ἀλλὰ γιὰ νὰ βρεθεῖ κάποια ἄκρη στοὺς ἀνταγωνισμοὺς τῶν οἰκονομικῶν μονάδων καὶ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν πολιτῶν.

Καὶ ὄχι μόνο ἁπλῶς σὰν «παρεμβατισμὸς» (εἴτε τοῦ «ἀντικειμενικοῦ» εἴτε τοῦ ἐξαγορασμένου «συμβιβαστοῦ»), ἀλλὰ σὲ προωθημένες οἰκονομικὲς δομὲς σὰν συνεταῖρος ἢ σὰν ὑπάλληλος τῶν μονοπωλίων. Εἶναι γνωστὸ τὸ φαινόμενο τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, δὲν χρειάζεται εἰδικὴ ἀνάλυση στὴν οἰκονομική του θεώρηση. Ἁπλῶς θὰ ὑπενθυμίσουμε τὴ φράση τοῦ ἀνεκδιήγητου ἐκείνου ὑπουργοῦ τῶν ΗΠΑ (τοῦ Mitchel νομίζω) ποὺ δήλωσε ὅτι «τὰ συμφέροντα τῆς GM εἶναι καὶ συμφέροντα τοῦ κράτους», καὶ ὅταν ἔγινε ὁ σχετικὸς σάλος, «διόρθωσε» λέγοντας ... «καὶ ἀντιστρόφως»!

Ἐκεῖ ποὺ θὰ σταθοῦμε εἶναι σὲ μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ σύγχρονη χωροταξία καὶ πολεοδομία (ρύθμιση τοῦ χώρου «γιὰ τὸ καλὸ ὅλων μας») ἐπισημαίνοντας ταυτόχρονα καὶ τὶς προοπτικές, ἢ τὶς προθέσεις τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ στὴ χωροταξία.

Παράδειγμα πρῶτο: παραχώρηση ὑποδομῆς - καθοριστικῆς γιὰ τὴ θέση μιᾶς λειτουργίας (δηλαδὴ τῆς χρήσεως ἐδάφους). Τέτοιες παραχωρήσεις, εἶναι εἴτε «ἀνέξοδες» σὲ οἰκονομικὸ κόστος (σὲ κοινωνικὸ ὅμως;) εἴτε καὶ πολυέξοδες ὅταν τὸ κράτος κατασκευάζει καὶ ἐκχωρεῖ ὑποδομὴ σὲ μονοπώλια. (Πύλος στὴ μιὰ περίπτωση, ὅπου κερδίζει τὸ μονοπώλιο φυσικὸ λιμενικὸ χῶρο ἀνέξοδα· κατασκευὴ ὁδικοῦ δικτύου ἢ βιομηχανικῶν περιοχῶν στὴν ἄλλη.) Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ὑποδομὴ παραχωρεῖται ἐκεῖ ἀκριβῶς ποὺ τὴ χρειάζεται τὸ μονοπώλιο.

Παράδειγμα δεύτερο: χρήση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση γῆς ἀπὸ τὰ μονοπώλια. Ἐδῶ ἀναφέρεται ἡ γνωστὴ περίπτωση τῆς «ἀπαλλοτριώσεως διὰ δημοσίαν ὠφέλειαν», στὴν ὁποία ρητῶς περιλαμβάνονται τὰ ξενοδοχεῖα, οἱ βιομηχανίες, τὰ μεταλλεῖα καὶ ἄλλα παρόμοια (Σπάτα, Μέγαρα, Πάχη, Μαντούδι, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὰ πιὸ πρόσφατα).

Παράδειγμα τρίτο: ἔμμεση ἐπέμβαση γιὰ τὴ «ρύθμιση» τοῦ χώρου, ὅταν τὰ προβλήματα ἔχουν φτάσει σὲ ὀξύτητα καὶ οἱ προηγούμενες παρεμβάσεις δημιουργοῦν ἔντονες διαμαρτυρίες καὶ ἀνταγωνισμούς. Ἐκπόνηση καὶ θεσμοθέτηση ἑνὸς «ρυθμιστικοῦ σχεδίου» μὲ δύο στόχους:

α) Τὴ ρύθμιση ὑπὲρ μιᾶς συγκεκριμένης ὁμάδας μὲ ἄμεση θεσμοθέτηση χρήσεως ἐδάφους.

β) Τὴν προκαταβολικὴ ρύθμιση γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξουν ὄψιμες διεκδικήσεις ἀπὸ ἀντιμαχόμενες ὁμάδες. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση θὰ εἴχαμε τὸν κλασικὸ ὁρισμὸ τῆς χωροταξίας (τάξη στὸν χῶρο, «νοικοκύρεμα»), ἀλλὰ βέβαια ἀναρωτιέται κανεὶς μὲ τί στόχους - *σὲ τίνος ὄφελος* ἀποβλέπει ἡ ρύθμιση αὐτή, μιὰ ποὺ ἀντικειμενικὰ ἀποκλείεται μέσα στὸ ἀνταγωνιστικὸ πλαίσιο νὰ ἔχουμε καὶ τὴν πίτα σωστὴ καὶ τὸν σκύλο χορτάτο. Παρατηρεῖ κανεὶς (παίρνοντας ἕνα τυχαῖο παράδειγμα, π.χ. βιομηχανία) ὅτι ἡ ρύθμιση: βραχυχρόνια εἶναι σὲ βάρος ὁμάδων ἰδιοκτητῶν στοὺς ὁποίους ὁρίζει δυσμενὴ κερδοσκοπικὴ χρήση - βιομηχανία ἀντὶ κατοικία - καὶ ἔτσι μειώνονται οἱ ἀξίες γῆς, ἐνῶ ἔχουν συνεχῆ τὴν ἀπειλὴ ἀπαλλοτριώσεως· μακροχρόνια ἐξασφαλίζει τὶς μονάδες ποὺ θὰ ἐμφανιστοῦν μελλοντικὰ ἀπὸ πιθανὲς ἀσάφειες ἢ διεκδικήσεις ἄλλων οἰκονομικῶν ἢ κοινωνικῶν ὁμάδων.

Στὸ τελευταῖο παράδειγμα θὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε λίγο περισσότερο, διευκρινίζοντας δύο ἀντίθετα φαινόμενα ποὺ ἐξελικτικὰ τὸ ἕνα ἔπεται τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ ποὺ σὲ μεταβατικὲς δομὲς δὲν ἀποκλείεται ἡ συνύπαρξή τους, ὅπως σήμερα στὴν Ἑλ-

---

* Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ χωροταξία (physical planning) εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ στὸν χῶρο ἑνὸς προγράμματος οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως (economical planning καὶ social planning)· οἱ ὅροι συνήθως ἀποδίδονται ὡς φυσικός, οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς σχεδιασμός.

λάδα. Λέγεται δηλαδή, ὅτι ἡ πολεοδομικὴ ἀναρχία καὶ τὸ χάος, ἡ ἀνυπαρξία ρυθμίσεως τοῦ χώρου, εὐνοεῖ τοὺς κερδοσκόπους - τὶς οἰκονομικὲς μονάδες κλπ. - ἀκριβῶς γιατὶ κάνουν ὅ,τι θέλουν, ἀνεξέλεγκτα. Στὸ γεγονὸς αὐτὸ στηρίζονται ὁρισμένοι συνάδελφοι καὶ σπεύδουν νὰ χαιρετίσουν ὁποιαδήποτε προσπάθεια ρυθμίσεως, κατατάσσοντάς την προκαταβολικὰ (σὰν θέμα ἀρχῆς) ὡς θετικὴ ἐνέργεια γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, μιὰ καὶ θέτει φραγμὸ στὸ χάος.

Αὐτὸ πράγματι συμβαίνει σὲ χῶρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα μὲ χαμηλὸ βαθμὸ ἀναπτύξεως καὶ μὲ κατάτμηση τῶν μέσων παραγωγῆς σὲ μικρὲς μονάδες ποὺ ἐπιβιώνουν μὲ μικροαπαιτήσεις χώρου (ἄσχετα ἂν τὸ πλῆθος τους δημιουργεῖ πρόβλημα), π.χ. οἱ διάφορες μικροβιοτεχνίες καὶ βιομηχανίες μικροῦ μεγέθους, ποὺ ἀπὸ μόνη της ἡ καθεμιὰ χωριστὰ δὲν δημιουργεῖ προβλήματα καὶ ἔτσι βολεύεται ὁπουδήποτε καὶ ὁπωσδήποτε, μέσα στὸ χάος.

Ὅμως, σὲ πιὸ προωθημένες οἰκονομικὲς δομές, οἱ μεγάλες μονάδες ἔχουν ἄλλες ἀπαιτήσεις. Ἔτσι, ἕνα διϋλιστήριο δὲν μπορεῖ νὰ τρυπώσει μεταξὺ Ἄνω καὶ Κάτω Κηφισιᾶς, ὅπως τὸ περιβόητο πιὰ «ἐργοστάσιο» πίσσας, ἀλλὰ χρειάζεται ἄλλου εἴδους χῶρο, τόσο σὲ θέση σχετικὰ μὲ τὴν πόλη, τοὺς συγκοινωνιακοὺς κόμβους καὶ τὶς βιομηχανίες, ὅσο καὶ σὲ ἔκταση.

Ἔτσι, «ἐν ὄψει τῆς εἰσόδου μας εἰς τὴν Κοινὴν Ἀγοράν», οἱ μεγάλες μονάδες ποὺ ἑτοιμάζονται νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴ χώρα μας (φτηνὸ ἐργατικὸ δυναμικό, χαμηλὴ κοινωνικὴ ἀσφάλιση, ἀδύνατος, διασπασμένος καὶ πολλὲς φορὲς ἐλεγχόμενος συνδικαλισμός, ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις προστασίας περιβάλλοντος, συναλλαγματικὲς καὶ φορολογικὲς διευκολύνσεις σχεδὸν ἀποικιακοῦ χαρακτήρα κ.ἄ.) ζητοῦν καὶ ὁρισμένες ἐγγυήσεις, ἐπιπλέον, στὸ θέμα τοῦ χώρου.

Ἔτσι, πάντα «ἐν ὄψει τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς» ψηφίζεται ὁ νόμος περὶ ἐργατικῶν σωματείων, ὁ γνωστὸς 330/76, ρυθμίζεται ἡ παραγωγὴ ἐπιστημονικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ, μὲ τὴ μεταφορὰ τοῦ κέντρου βάρους στὴ μέση τεχνικὴ ἐκπαίδευση, καὶ ψηφίζεται ὁ νόμος περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος (360/76), πέρα ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἄλλες ἐνέργειες παράλληλων στόχων, ὅπως ὁ νόμος γιὰ τὸ Ἰνστιτοῦτο Γεωλογίας καὶ Ὑπεδάφους καὶ ἡ σύμβαση μὲ τὴ γαλλικὴ μεταλλευτικὴ ὑπηρεσία, ὁ νόμος γιὰ τὰ πετρέλαια, ἡ ΔΕΠΟΣ κλπ.

Στὸν χῶρο, αὐτὲς οἱ ἐγγυήσεις ἐξασφαλίζουν στὴν οἰκονομικὴ μονάδα ὅτι θὰ βρεῖ τὴν κατάλληλη θέση καὶ ἔκταση, κατοχυρωμένα, χωρὶς διαμαρτυρίες ἢ ὑπερβολικὲς ἀξιώσεις τῶν μικροϊδιοκτητῶν γῆς ἢ τῶν περιοίκων, καὶ αὐτὸ φυσικὰ ἐξασφαλίζεται μὲ τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο, ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ προστριβὲς τύπου ἀεροδρομίου ἢ ΑΓΕΤ ἢ διϋλιστηρίων κλπ. «Καθορίστηκε ἀπὸ τὸ Ρυθμιστικὸ Σχέδιο, ἄρα δὲν χωρεῖ ἀμφισβήτηση».

Ἂς δοῦμε τώρα καὶ τὸ θέμα τῆς περίφημης συμμετοχῆς. Ἀμέσως, τίθεται ἕνα ἐρώτημα. Γιατὶ νὰ γίνεται τόσος θόρυβος γιὰ τὴ συμμετοχή, ὅταν ὁ λαὸς ἐκλέγει τοὺς ἐκπροσώπους του καὶ τὴν κυβέρνησή του, καὶ ὅταν ἡ ἐκπόνηση ρυθμιστικῶν σχεδίων γίνεται ἀπὸ κρατικοὺς βέβαια ὑπαλλήλους, ἀλλὰ μὲ τὶς γραμμὲς καὶ πολιτικοὺς στόχους τῆς ἐκλεγμένης ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως. Βέβαια δὲν συζητᾶμε γιὰ τροποποιήσεις ρυμοτομικῶν σχεδίων, ἐκεῖ ἡ κυβέρνηση οὔτε ἀνακατεύεται οὔτε καὶ ἔχει τέτοια λεπτομερειακὴ εὐθύνη, γι' αὐτὸ καὶ ἐκεῖ ὑφίσταται συμμετοχὴ τῶν ἐνδιαφερομένων ἀπὸ τὸ 1923 (Ν.Δ. 17 Ἰουλίου 1923 «περὶ σχεδίων πόλεων καὶ κωμῶν» κλπ.), καὶ μάλιστα χωρὶς τυμπανοκρουσίες.

Ἐδῶ ὅμως, συμβαίνουν τὰ ἑξῆς:

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κράτους:

ἢ ἡ κυβέρνηση δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη στοὺς ὑπαλλήλους της καὶ ἀναπέμπει σὲ κοινὴ κρίση τὸ θέμα,

ἢ ξέρει τὶ θέλει, ἀλλὰ ζητᾶ τυπικὰ τὴν ἐπικύρωση ἀπὸ τοὺς πολίτες, δηλαδὴ τὴν ἀνανέωση τῆς ἐμπιστοσύνης τους ὥστε νὰ προληφθοῦν οἱ ἀντιδράσεις τους,

ἢ, στὴ χειρότερη περίπτωση, δημιουργεῖ μιὰ πλασματικὴ συμμετοχὴ γιὰ νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ σχέδιο ἔχει ἐγκριθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν λαό. (Κατὰ τὸ «εἴμαστε ὅλοι ἐλεύθεροι, ἐσεῖς νὰ λέτε ὅτι θέλετε καὶ μεῖς νὰ κάνουμε ὅτι θέλουμε» ἢ κατὰ τὸ γαλλικὸ «συμμετέχω, συμμετέχεις, συμμετέχει, συμμετέχουμε, συμμετέχετε, ἀποφασίζουν».)

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν πολιτῶν, τὸ θέμα εἶναι τοποθετημένο μὲ τετράγωνη λογική: δὲν ἐμπιστεύονται, ἄρα ζητοῦν συμμετοχὴ σὲ διαδικασίες δημοκρατικές. Γιὰ αὐτοὺς ἰσχύει τὸ ὅτι ἡ συμμετοχὴ εἶναι ὥριμος καρπὸς τῆς ἀμφισβητήσεως.

Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, τοποθετεῖται καὶ τὸ θέμα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, τῆς ἐπιλογῆς δηλαδὴ τοῦ ἐπιπέδου ἐξουσίας ἢ φορέα ποὺ θὰ ἐνσαρκώσει τὴ συμμετοχή. Γιὰ νὰ γίνει πιὸ σαφὴς ἡ τοποθέτησή του, θὰ πρέπει νὰ ὑπομνηστεῖ ἡ ὑφιστάμενη σχέση τῆς «αὐταρχικῆς» διοικήσεως (αὐτὴς δηλαδὴ ποὺ ἐμφανίζει τὰ παραπάνω φαινόμενα συγκρούσεως μὲ τὴ βάση της καὶ ποὺ καταλήγει σὲ αὐταρχικὲς μορφὲς ἀσκήσεως ἐξουσίας καὶ λήψεως ἀποφάσεων) καὶ τοῦ συγκεντρωτισμοῦ.

Τὸ ἕνα εἶναι ἀκριβῶς συνέπεια τοῦ ἄλλου (αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι κοινὸ χαρακτηριστικὸ σὲ διεθνὴ κλίμακα), ὅπου ἡ συγκέντρωση ἐξουσιῶν γίνεται ἀκριβῶς γιὰ τὴν εὐχέρεια ἐπιβολῆς τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν ἀποφάσεων, ποὺ συγκρούονται μὲ τὴν εὐρεία βάση.

Δὲν εἶναι στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀπαντήσεως ἡ ἐπέκταση σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ στὶς ἐπιπτώσεις του, ἢ στὰ συνοδευτικὰ φαινόμενα ποὺ περικλείονται σὲ ἔννοιες ὅπως ἀποπροσωποίηση τῆς ἐξουσίας, ἀπολιτικοποίηση τοῦ πολίτη, κεντρικὴ σημασία τῶν πρωτευουσῶν πόλεων στὰ διάφορα κράτη σὲ σχέση μὲ τὴν ὑφιστάμενη ἀντίθεση ἐπαρχιακῶν πόλεων, ἢ γενικὰ πόλεως καὶ χωριοῦ κ.ἄ.

Ἡ κατάληξη εἶναι ἀκριβῶς ποιὰ εἶναι ἡ ἀντίδραση τῆς βάσεως σ' αὐτὸ θέμα. Προφανῶς ἡ προσπάθεια ἐνισχύσεως τῶν ἀποκεντρωτικῶν δομῶν, ὄχι βέβαια ἁπλῶς μὲ τὴν ἔννοια παροχῆς ὑπερεξουσιῶν σὲ ἐπάρχους καὶ τοποτηρητές, ἀλλὰ ἡ ἐνίσχυση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ποὺ προέρχεται ἀπὸ αἱρετοὺς δημοτικοὺς καὶ κοινοτικοὺς ἄρχοντες. Καὶ φυσικὰ αὐτοδιοίκηση ὄχι ἀπογυμνωμένη ἀπὸ οἰκονομικὲς δυνατότητες καὶ ἐξουσία.

Τὰ παραδείγματα χωρῶν στὶς ὁποῖες ἔχουν πραγματοποιηθεῖ τέτοιες δομὲς διοικήσεως εἶναι στὸν δυτικὸ χῶρο πάρα πολλὰ καὶ ἱκανοποιητικὰ (Ἀγγλία, Αὐστρία, Γερμανία, Ἰταλία, Σκανδιναβία), χωρὶς νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι σὲ ἰδανικὴ μορφή· ἄλλωστε ἂς μὴν παραβλέπεται καὶ τὸ γενικὸ κοινωνικοοικονομικὸ πλαίσιο ποὺ καθορίζει ἄλλα βασικότερα θέματα.

Ἀκόμη θὰ πρέπει νὰ συσχετιστοῦν μιὰ σειρὰ ἀπὸ θέματα, τόσο γενικοῦ πλαισίου ὅσο καὶ ἐποικοδομημάτων του, μὲ τὴ σχετικὴ θέση τῆς χώρας μας στὸν ὅλο δυτικὸ χῶρο (κεντρο-περιφέρεια, βαθμὸς ἐξαρτήσεως κλπ.).

Γενικά, τὸ θέμα τῆς σωστῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως προβάλλεται ἔντονα, παράλληλα μὲ τὴν προσπάθεια ἀποδυναμώσεώς της ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ (προσπάθεια ποὺ ἄρχισε τὸ 1911 καὶ κορυφώθηκε μετὰ τὸν δεύτερο πόλεμο), καὶ φυσικά, μέσα σὲ αὐτὰ τὰ πλαίσια, τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς εἶναι νὰ τὴ βλέπει σὰν θετικὸ στοιχεῖο καὶ στόχο. Ἄλλωστε, μέσα σὲ αὐτὰ ποὺ ἀναλύθηκαν, τὸ κύκλωμα αὐταρχικῆς ἐξουσίας-ἀμφισβητήσεως-συμμετοχῆς εἶναι σαφὲς καὶ φυσικὰ δὲν ἀναφέρεται μόνο στὴν πολεοδομία ἢ χωροταξία, ἀλλὰ σὲ ὁποιοδήποτε θέμα τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, τὸ θέμα ἀφορᾶ τὴν πολιτικὴ τακτικὴ καὶ τὴ στρατηγικὴ μεθόδευση, καθὼς καὶ τὴν κατάλληλη στάση σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

Μακροχρόνια, προσπάθεια γιὰ οὐσιαστικοποίηση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως.

Βραχυχρόνια, καὶ σὲ συγκεκριμένα θέματα, ἀξιοποίηση κάθε δυνατότητας, ἀλλὰ μὲ προσοχὴ σὲ δύο ἀκραῖες θέσεις: τὴ θέση ὅτι οἱ προσπάθειες πρέπει νὰ τείνουν μόνο σὲ κριτικὴ τοῦ γενικοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ πλαισίου ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ (καὶ ποὺ καταλήγει σὲ στεῖρο ἀγώνα γιὰ τὸν ἀγώνα), καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴ θέση ὅτι μέσα ἀπὸ ρυθμίσεις μικρολεπτομερειῶν ἐπιτυγχάνονται σημαντικὲς διαρθρωτικὲς ἀλλαγὲς (καὶ ποὺ καταλήγει σὲ ἀγώνα γιὰ συγκεκριμένες ἐπιλύσεις, χωρὶς ὅμως νὰ ἀνάγονται σὲ πλαίσια συνειδητοποιήσεως τοῦ γενικοῦ πλαισίου). Αὐτό, πολλὲς φορές, καταλήγει σὲ καταδικασμένες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐνέργειες ποὺ ἀποβαίνουν τελικὰ σὲ παγίδευση τοῦ «συμμετέχοντος» καὶ στὴν ἐπιβολὴ λύσεως σὲ βάρος του καὶ μὲ τὴν ἔγκρισή του.

Κατὰ τὴν «ὀρθόδοξη», θὰ ἔλεγε κανείς, ἄποψη θὰ πρέπει σὲ κάθε θέμα νὰ γίνεται ἡ σωστὴ κινητοποίηση, μὲ στόχους βέβαια τὴ δυνατὴ μέγιστη προώθηση θέσεων καὶ ἀποκόμιση ὀφέλους ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη συνειδητοποίηση τοῦ ρόλου καὶ τῆς σημασίας τοῦ συγκεκριμένου θέματος μέσα στὸ ὅλο κοινωνικοοικονομικὸ πλαίσιο τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος.

Ἀλίκη Τζίκα-Χατζοπούλου, δικηγόρος

Κράτος καὶ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα

"Αν καὶ τὸν τελευταῖο καιρὸ συνηθίζεται ὅλοι νὰ ἀπαντοῦν καὶ νὰ γνωμοδοτοῦν γιὰ ὅλα, θὰ προσπαθήσω νὰ ἀναλύσω μόνο τὰ θέματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν εἰδικότητά μου.

Ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα ἔχει βασικὰ προβλεφτεῖ ἀπὸ τὸ 1923, μὲ τὸ νομοθετικὸ διάταγμα «περὶ σχεδίων πόλεων». Τὸ νομοθέτημα αὐτὸ προβλέπει ἀπὸ τότε ἀκόμα χρήσεις γῆς καὶ καθορίζει μὲ κριτήρια σχεδὸν σύγχρονης πολεοδομίας τὸν τρόπο ἀναπτύξεως τῶν πόλεων.

Μὲ βάση αὐτὸ τὸ Ν.Δ. ἔχουν ἐκδοθεῖ διάφορα διατάγματα ποὺ σπανιότερα ἐπιβάλλουν καὶ συχνότερα ἀπαγορεύουν ὁρισμένες χρήσεις.

Βέβαια στὸ μεγαλύτερο μέρος του, αὐτὸ τὸ νομοθέτημα ἔχει ἐφαρμοστεῖ ἢ ἑρμηνευτεῖ κακὰ ἢ καὶ καθόλου· ἂν ὑπῆρχε πλήρης γνώση καὶ συνείδηση τοῦ περιεχομένου του, ἡ ἔκδοση πολλῶν μεταγενέστερων νόμων θὰ ἦταν περιττή.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νόμους ποὺ ἐπιδιώκουν τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου δὲν ἐφαρμόζονται. Ἡ ὕπαρξή τους εἶναι βέβαια σχῆμα πρωθύστερο, γιατὶ τόσο οἱ περισσότεροι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ὅσο καὶ οἱ πολίτες, προσκολλημένοι στὰ παλαιὰ σχήματα, δὲν ἔχουν γνώση τοῦ συνόλου τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν νόμων.

Μὲ τὴν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου καὶ ἐξ αἰτίας τῶν καθημερινὰ διογκούμενων προβλημάτων ἔγινε συνείδηση - περισσότερο στοὺς κυβερνῶντες καὶ λιγότερο στοὺς κυβερνωμένους, καὶ τοῦτο ἀπὸ ἔλλειψη σχετικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐνημερώσεως - ὅτι ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ μιὰ ζωὴ πιὸ ἀνθρώπινη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν κοινωνικοοικονομικῶν στόχων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. "Ετσι τὸ Σύνταγμα τοῦ 1974 ἀναφέρεται:

α) Στὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα τῆς ἰδιοκτησίας. ('Η ἐξέλιξη τῆς ρυθμίσεως τοῦ χώρου εἶναι παράλληλη μὲ ἐκείνη τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς ἰδιοκτησίας.)

β) Στὴν ἀπαλλοτρίωση κατὰ ζῶνες.

γ) Στὸν περιορισμὸ τῆς κυριότητας καὶ στὴ δυνατότητα διανοίξεως ὑπογείων σηράγγων κάτω ἀπὸ ἰδιοκτησίες, χωρὶς τὴν καταβολὴ ἀποζημιώσεως.

δ) Στὴν ἀναγκαστικὴ συνιδιοκτησία συνεχόμενων ἰδιοκτησιῶν ἀστικῶν περιοχῶν, ἂν ἡ αὐτοτελὴς δόμησή τους δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τοὺς ὅρους δομήσεως τῆς περιοχῆς, ὄχι μόνο αὐτοὺς ποὺ ἰσχύουν τὴ στιγμὴ ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ποὺ πρόκειται νὰ ἰσχύσουν.

ε) Στὴν προστασία τοῦ φυσικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος.

στ) Στὸν ἔλεγχο καὶ στὴ ρυθμιστικὴ ἁρμοδιότητα τοῦ κράτους στὴ χωροταξικὴ ἀναδιάρθρωση, στὴ διαμόρφωση καὶ γενικὰ στὸν πολεοδομικὸ σχεδιασμὸ τῆς χώρας.

ζ) Στὴ συμμετοχὴ τῶν ἰδιοκτησιῶν γιὰ τὴ δημιουργία κοινόχρηστων χώρων σὲ οἰκιστικὲς περιοχὲς χωρὶς ἀποζημίωση, ὅπως καὶ στὴ συμμετοχὴ τῶν ἰδιοκτητῶν στὶς δαπάνες γιὰ τὴ δημιουργία τῶν βασικῶν κοινόχρηστων χώρων.

η) Στὴν ἀναγκαστική, μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀντιπαροχῆς, συμμετοχὴ τῶν ἰδιοκτητῶν στὴν ἀξιοποίηση καὶ γενικὰ στὴ διαρρύθμιση μιᾶς οἰκιστικῆς περιοχῆς.

θ) Στὴ δυνατότητα ἐπιβολῆς μέτρων περιοριστικῶν τῆς κυριότητας γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων καὶ παραδοσιακῶν περιοχῶν καὶ στοιχείων.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης ὄχι μόνο ἐπιτρέπει, ἀλλὰ καὶ ὠθεῖ τὸν κοινὸ νομοθέτη στὴ δημιουργία πλαισίου γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐπιβάλλει στὴ διοίκηση νὰ τὸ τηρεῖ καὶ νὰ τὸ ἐφαρμόζει.

Τοπικὴ αὐτοδιοίκηση στὴν Ἑλλάδα

Ἡ δυνατότητα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως νὰ ἐκφράζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διοίκηση βρίσκεται σὲ συνάρτηση μὲ τὸ γενικότερο θέμα τῆς διοικητικῆς διαρθρώσεως τοῦ κράτους. "Ετσι, ὑπάρχουν κράτη μὲ ἰσχυρὴ διοίκηση, ποὺ συγκεντρώνει ὅλες τὶς ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες καὶ κράτη στὰ ὁποῖα τὶς ἀσκοῦν στὸ σύνολό τους σχεδὸν οἱ ἀρχὲς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, ἐνῶ ἡ διοίκηση ἔχει κρατήσει μόνο τὸν ρόλο τοῦ ἐπόπτη ἢ διαιτητή.

Παραδείγματα τῆς δεύτερης κατηγορίας κρατῶν εἶναι ἡ Ἀγγλία, ἡ Γερμανία κ.ἄ., ἐνῶ τῆς πρώτης ἡ Ἰταλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ χώρα μας, μιὰ καὶ τὸ διοικητικό μας σύστημα ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπα τοῦ γαλλικοῦ διοικητικοῦ συστήματος.

Προϋπόθεση λοιπὸν γιὰ τὴ δημιουργία ἀνεξάρτητης τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τῆς δομῆς τοῦ διοικητικοῦ μας συστήματος, πρόβλημα πολύπλοκο καὶ βαθύ, ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὰ ἱστορικά, πολιτικά, οἰκονομικὰ καὶ πολιτιστικὰ δεδομένα τοῦ τόπου.

Ὁ ρόλος τῶν πολιτῶν

Νομοθετικὰ ἡ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν στὸν σχεδιασμὸ τῆς χώρας μας εἶναι σχεδὸν μηδαμινή. Τὴν καθιερώνει τὸ Ν.Δ. τοῦ 1923 «περὶ σχεδίων πόλεων» στὶς περιπτώσεις ἐγκρίσεως νέων ἢ τροποποιήσεως παλαιῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων. "Ετσι κάθε σχέδιο πόλεως, πρὶν ἀπὸ τὴν ἔγκρισή του, ἐκτίθεται μαζὶ μὲ τὸν σχετικὸ τοπογραφικὸ χάρτη στὸ Δημαρχεῖο ἢ τὸ κοινοτικὸ κατάστημα γιὰ δεκαπέντε ἡμέρες, ἐνῶ τὸ κοινὸ εἰδοποιεῖται ἀπὸ τὸν Δήμαρχο ἢ τὸν Πρόεδρο τῆς Κοινότητας μὲ γενικὴ πρόσκληση.

Μέσα σ' αὐτὲς τὶς δεκαπέντε ἡμέρες κάθε πολίτης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλει ἐνστάσεις κατὰ τοῦ σχεδίου, τὶς ὁποῖες ὁ Δῆμος ὑποχρεοῦται, μαζὶ μὲ τὴ δική του γνωμοδότηση, νὰ διαβιβάσει στὸν Ὑπουργὸ Δημοσίων "Εργων.

Στὸν νόμο «περὶ ρυθμιστικῶν σχεδίων ἀστικῶν περιοχῶν» καὶ τὸν πρόσφατο «περὶ χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος» οἱ πολίτες ἀγνοοῦνται. Κι ὅμως, στὰ περισσότερα δυτικοευρωπαϊκὰ κράτη ἔχει γίνει παραδεκτὸ ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴ διαμόρφωση ὀρθῆς πολιτικῆς ρυθμίσεως τοῦ χώρου, καὶ ἀποτελεῖ ἀναγκαία συνδρομὴ στὴν κυβέρνηση γιὰ τὴ λήψη κοινωνικὰ δίκαιων καὶ ὀρθῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων.

Οἱ πολίτες πρέπει καὶ μποροῦν νὰ συμμετέχουν· ἔμμεσα στὴ φάση τῆς ἐκπονήσεως τῶν σχεδίων μὲ τοὺς ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τους, δηλαδὴ τὶς ἀρχὲς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, καὶ μετὰ τὴν ἐκπόνηση καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὁριστικοποίησή τους, μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημόσιας συζητήσεως καὶ τὴ δυνατότητα ὑποβολῆς τροποποιήσεων ἢ ἐνστάσεων. Καὶ δικαίωμα θὰ ἔχουν - ἀνάλογα μὲ τὸ ἐπίπεδο τοῦ σχεδιασμοῦ - τὰ ἄμεσα «ἐνδιαφερόμενα» ἢ «θιγόμενα» φυσικὰ ἢ νομικὰ πρόσωπα (καὶ στὶς δύο ἔννοιες πρέπει νὰ δοθεῖ ἡ εὐρύτητα ποὺ ταιριάζει στὴν κάθε περίπτωση). Γιὰ τὴ σωστὴ ὅμως συμμετοχὴ τοῦ πολίτη, ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἀποτελεῖ ἡ στὸ μεγαλύτερο δυνατὸ βάθος πληροφόρησή του μὲ ὅλα τὰ μέσα ἐνημερώσεως, πάνω στὸ τί ἐπιδιώκεται μὲ τὴ ρύθμιση τοῦ χώρου, γιατὶ ἐπιδιώκεται, τί ἐπιτυγχάνεται μὲ αὐτὴ κλπ.

Μὲ τὴν ἔγκαιρη (ἀπὸ τὰ σχολικὰ θρανία) καὶ σωστὴ διαπαιδαγώγηση, ὁ πολίτης θὰ μπορέσει νὰ συνειδητοποιήσει πῶς ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου δὲν εἶναι «θεωρίες ποὺ ἐνδιαφέρουν μόνο τοὺς εἰδικούς», ἀλλὰ κάτι ποὺ ἄμεσα τὸν ἀφορᾶ καὶ ἔχει ἐπιπτώσεις στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς - τῆς δικῆς του καὶ τῶν παιδιῶν του.

Τέλος, ὁ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν Κ.Α. Τρυπάνης μᾶς ἔστειλε (15.6.1976) τὴν παρακάτω ἐπιστολή:

Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν πρότασίν σας, νὰ φιλοξενηθῇ συνεργασία μου εἰς τὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα*. Δυστυχῶς ὅμως, ἡ πρόσφατη ἀπουσία μου εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἡ πληθὺς τῶν ὑπηρεσιακῶν μου ὑποχρεώσεων δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν ν' ἀνταποκριθῶ εἰς τὸ αἴτημά σας.

4

Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες

Greek architects

Συγκρότημα δημοτικῶν σχολείων στὴ Νέα Σμύρνη

'Αρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη. 'Ομάδα μελέτης: Δ. Διαμαντόπουλος καὶ Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη, ἀρχιτέκτονες. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Α. Κουνάδης καὶ Π. Πατσουράκος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Φ. Κρίστης. Κατασκευή: Κ. Κυριακίδης

'Η μελέτη τοῦ συγκροτήματος ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸν 'Οργανισμὸ Σχολικῶν Κτιρίων. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μελέτης ὁρισμένες προτάσεις γιὰ τὸ μέγεθος τῶν ὑπόστεγων χώρων καὶ τὴ δυνατότητα ἑνοποίησης τῶν τάξεων ἀνὰ δύο ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὸν Ο.Σ.Κ., ἀλλὰ δὲν πραγματοποιήθηκαν στὴν κατασκευή.

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει τρία δημοτικὰ σχολεῖα συνολικοῦ δυναμικοῦ 1200 μαθητῶν (480+480+240), καὶ μολονότι ὁ ἐμβαδικὸς δείκτης ἐπιφάνειας οἰκοπέδου ἀνὰ μαθητὴ (8,7 τ.μ./μαθ.) εἶναι μικρός, συγκρινόμενος μὲ ἄλλα ἑλληνικὰ παραδείγματα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀνεκτός.

'Υπερυψωμένες μονάδες δίδυμων τάξεων ἀναπτύσσονται περιμετρικὰ στὸ οἰκόπεδο ἀφήνοντας τὸ ἰσόγειο ἐλεύθερο γιὰ ὑπόστεγο παιχνίδι. Τὰ ἐργαστήρια φυσικῆς καὶ χημείας, ἡ βιβλιοθήκη, οἱ πολλαπλῶν χρήσεων χῶροι, οἱ βοηθητικὲς ὑπηρεσίες καὶ τὸ κλειστὸ γυμναστήριο στεγάζονται στὸ ἰσόγειο.

Πρόσθετος ὑπαίθριος χῶρος παρέχεται μπροστὰ στὶς τάξεις τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου ποὺ ἀνοίγονται στὶς πλακοστρωμένες ταράτσες τῶν στεγάστρων. Κινητὰ διαχωριστικὰ ἀνάμεσα στὶς γειτονικὲς τάξεις ἐπιτρέπουν τὴν αὔξηση τοῦ χώρου καὶ ἐνισχύουν τὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν τάξεων.

Ἡ εὐρεία χρήση ὁπτοῦ σκυροδέματος καὶ τὰ θολωτὰ ταβάνια τῶν τάξεων βοήθησαν στὴν ἐπίτευξη ὁμοιογενοῦς χαρακτήρα γιὰ ὁλόκληρο τὸ συγκρότημα.

1.
'Εξωτερικὴ ἄποψη.

2.
'Εξωτερικὴ ἄποψη.

3, 4.
Μακέτα.

Primary school complex at Nea Smyrni, Athens

Architects: A.N. Tombazis and Associates.
Design team: D. Diamantopoulos and I. Paraskevopoulou-Kavakiotis, architects

The Greek School Building Organisation commissioned the design of this group of primary schools in the Athens area. The complex comprises three primary schools with a total of 1200 students (480+480+240). Even though the ratio of 8.7 sq.m. of plot area per student is low by international standards, it may be considered acceptable by local criteria.

Raised twin classrooms radiate around a central court. The ground floor is occupied by some general activity rooms and is left partly open to serve as a covered play area. Physics and chemistry labs, library, multipurpose rooms, service areas and a closed gymnasium are accommodated on the ground level.

Additional outdoor space is provided in front of the upper level classrooms which open onto the paved terrace roofs. Sliding partitions between adjoining classrooms are designed to increase space flexibility and foster cooperation between classes.

The extensive use of fairfaced concrete and the vaulted ceilings over the classrooms helped to achieve a homogeneous character for the entire complex.

1.
External view.

2.
External view of the complex.

1

2

Φωτογραφίες Δ. Καλαποδᾶ καὶ Ν. Μαρινάκη

5.
Τοπογραφικό.

6.
Κάτοψη ισογείου. 1. Αύλή, 2. Αΐθριο, 3. Αΐθουσα πολλαπλής χρήσης - γυμναστική, 4. Ειδικές τάξεις, 5. Εΐσοδος σχολείου, 6. Εΐσοδος αύλής, 7. Φύλακας, 8. Βοηθητικοί χώροι, 9. Βοηθητική εΐσοδος.

7.
Κάτοψη α' ὀρόφου. 1. Εΐσοδος σχολείου, 2. Αΐθουσα διδασκαλίας, 3. Αΐθουσα πολλαπλής χρήσης, 4. Ἄμεσος χῶρος αὐλισμοῦ.

8.
Κάτοψη β' ὀρόφου. 1. Αΐθουσα διδασκαλίας, 2. Ἄμεσος χῶρος αὐλισμοῦ.

3

3, 4.
Model.

5.
Site plan.

6.
Ground floor plan. 1. Courtyard, 2. Patio, 3. Multipurpose room - gymnasium, 4. Special classrooms, 5. School entrance, 6. Court entrance, 7. Guard's house, 8. Utilities, 9. Service entrance and yard.

7.
First floor plan. 1. School entrance, 2. Classroom, 3. Multipurpose room, 4. Recreation terrace.

8.
Second floor plan. 1. Classroom, 2. Recreation terrace.

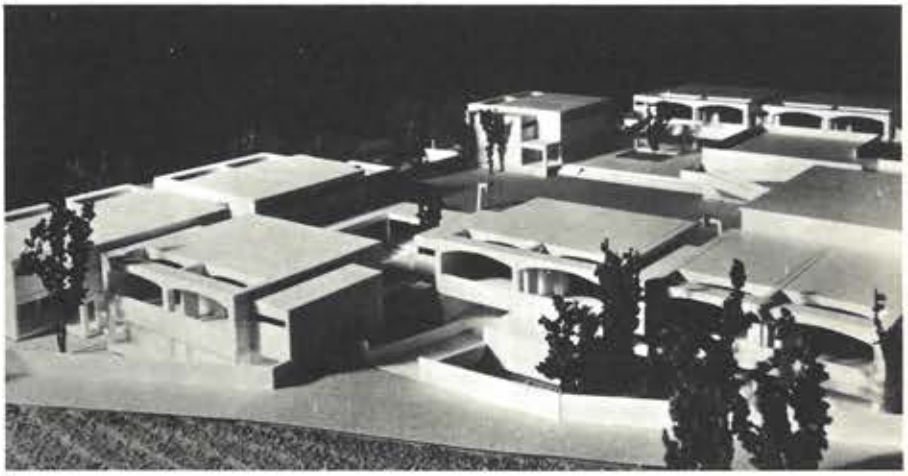

4

5

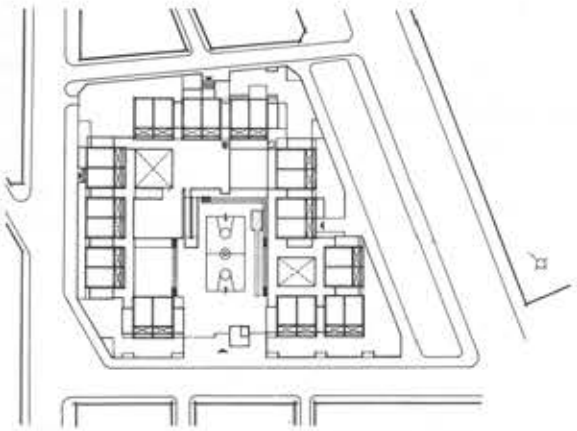

6

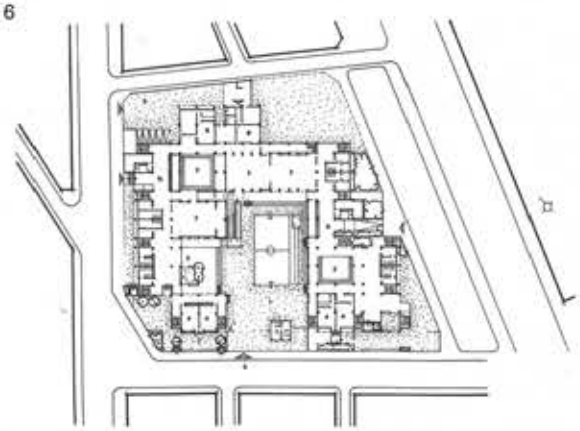

7

8

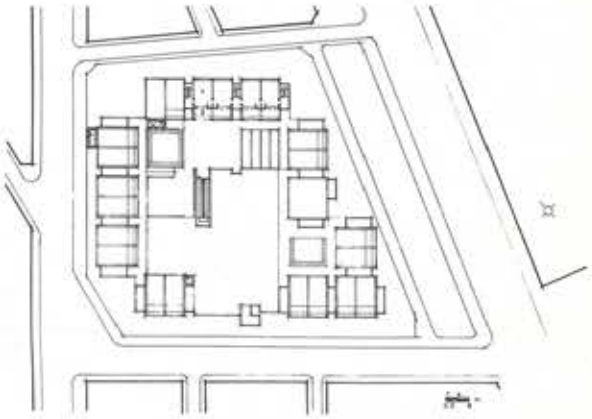

στεγο αύλισμὸ καὶ εἰδικὲς αἴθουσες, ἐνῶ ταυτόχρονα διαμορφώνουν στὸ κέντρο ἐνιαῖο χῶρο ἀθλοπαιδιῶν. Στὸ ἰσόγειο στεγάζονται οἱ κοινόχρηστες λειτουργίες ποὺ περιλαμβάνουν αἴθουσες φυσικῆς-χημείας, βιβλιοθήκη, αἴθουσες πολλαπλῶν χρήσεων μὲ βοηθητικοὺς χώρους καὶ κλειστὸ γυμναστήριο. Τὰ βατὰ δώματα, στὰ ὁποῖα ἀνοίγουν ἀπευθείας οἱ τάξεις, αὐξάνουν τὸν ἐλεύθερο χῶρο αὐλισμοῦ, ἐνῶ ἡ ὁμαδοποίηση τῶν τάξεων ἀνὰ δύο μὲ κινητὰ χωρίσματα ἐπιτρέπει τὴ χωρικὴ ἑνοποίησή τους καὶ ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας. Στὴ σύνθεση κυριαρχεῖ τὸ γυμνὸ μπετόν, ἐνῶ οἱ θολωτὲς αἴθουσες ἐξειδικεύουν χωρικὰ τὸν χῶρο διδασκαλίας, προσδίδοντας ταυτόχρονα στὸ συγκρότημα τὴν κλίμακα ἑνὸς ὁλοκληρωμένου συνόλου.
Ἡ διαμόρφωση καὶ φύτευση τῶν ἀνοικτῶν χώρων ὅπως καὶ ἀρκετὲς ἄλλες προτάσεις τῆς μελέτης δὲν πραγματοποιήθηκαν, γιατὶ ὅπως γίνεται σὲ πολλὰ ἔργα τοῦ Δημοσίου, οἱ μελετητὲς δὲν συμμετεῖχαν στὴν ἐπίβλεψη.
Ἐμβαδὸ οἰκοπέδου: 10.500 τ.μ. Ὄγκος κλειστῶν χώρων: 15.700 κ.μ. Ὄγκος ὑπόστεγων χώρων: 7.000 κ.μ. Ἐπιφάνεια κλειστῶν χώρων: 4.000 τ.μ. Μελέτη: 1969. Κατασκευή: 1973-1975.

9.
Κάτοψη αἰθουσῶν διδασκαλίας. 1. Αἴθουσα διδασκαλίας, 2. Παρασκευαστήριο, 3. Αὐλὴ διαλειμμάτων.

9.
Typical classroom plan. 1. Classroom, 2. Lab, 3. Recreation terrace.

9

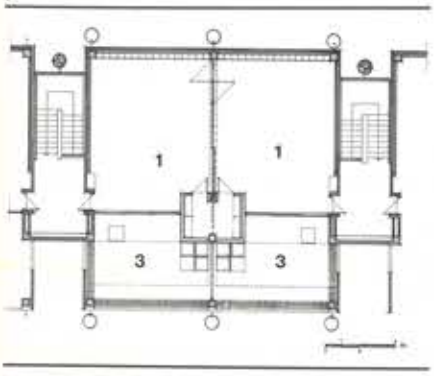

10

11

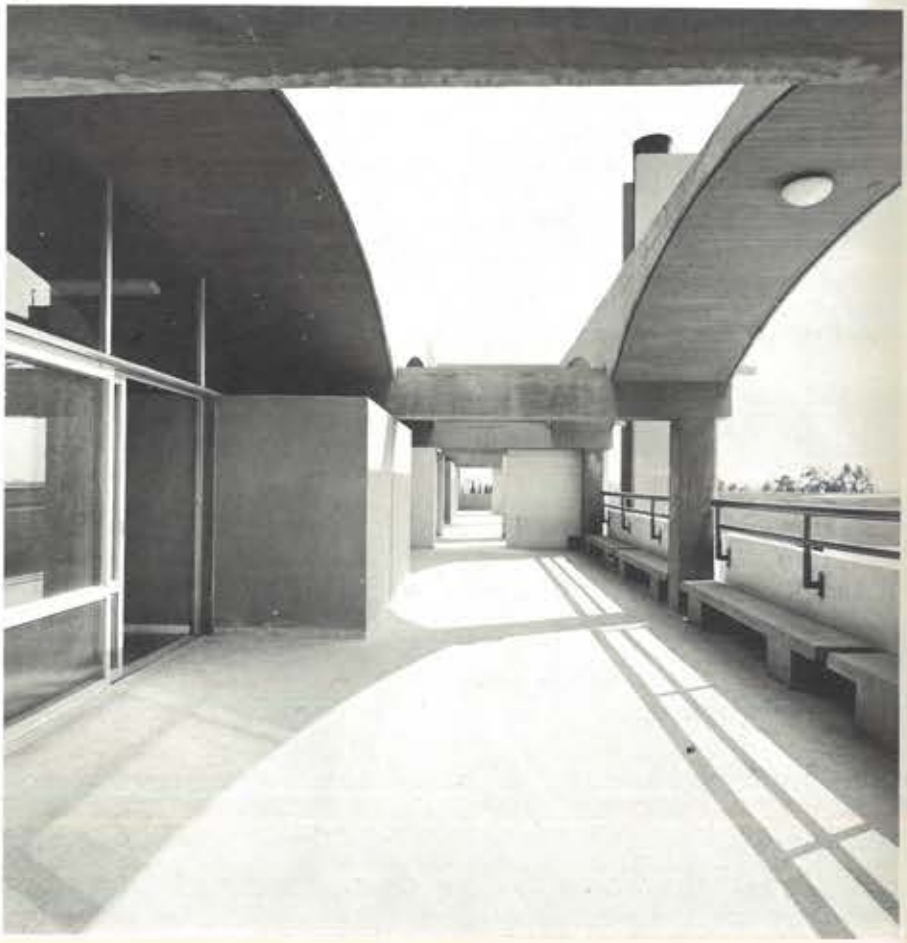

10.
Ἐξωτερικὸς διάδρομος.

11.
Ἄμεσος χῶρος αὐλισμοῦ.

12.
Ἡ ράμπα.

13.
Αὐλὴ διαλειμμάτων.

10.
Passageway.

11.
Recreation terrace.

12.
The ramp.

13.
Recreation yard.

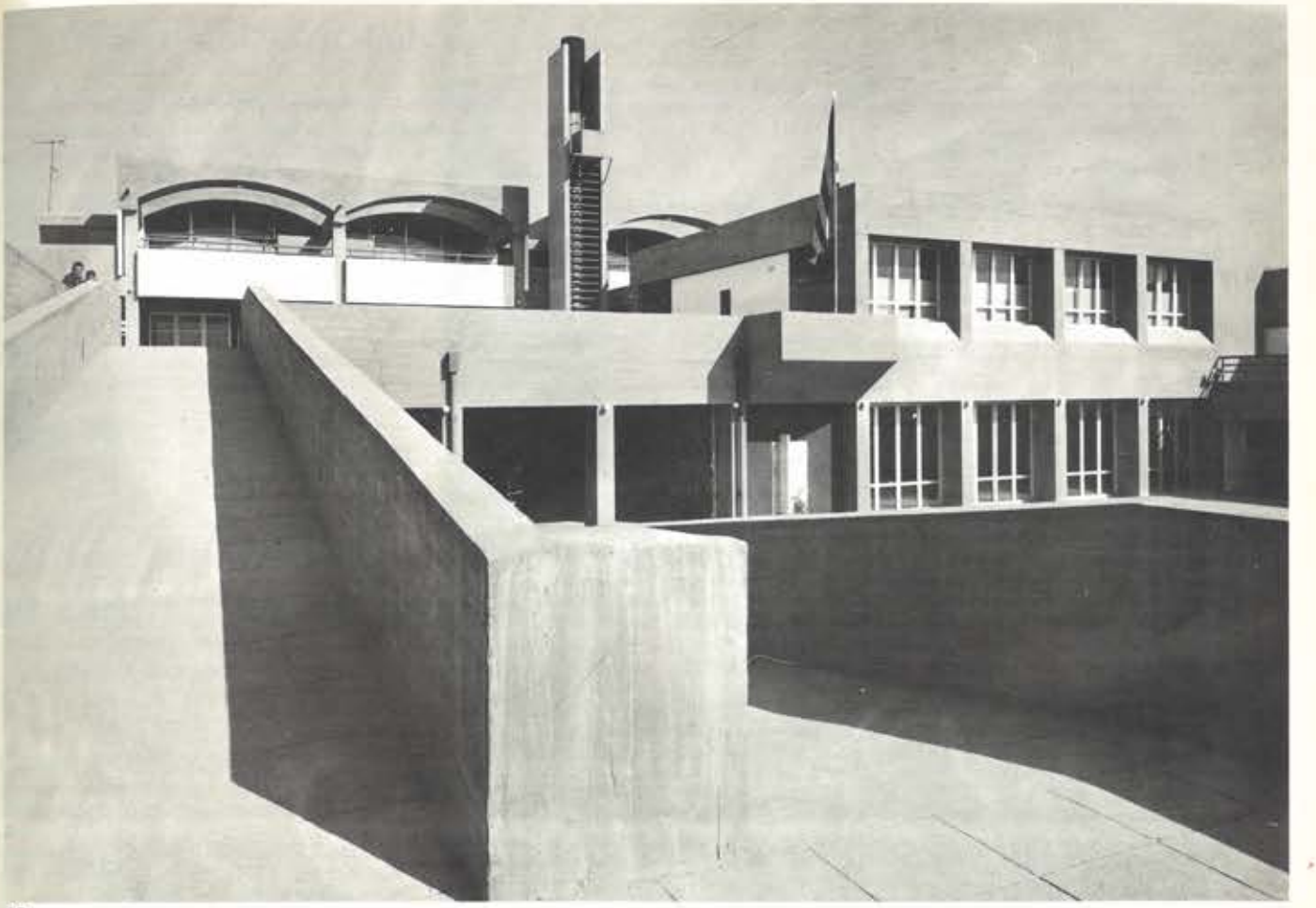

12

13

14

15

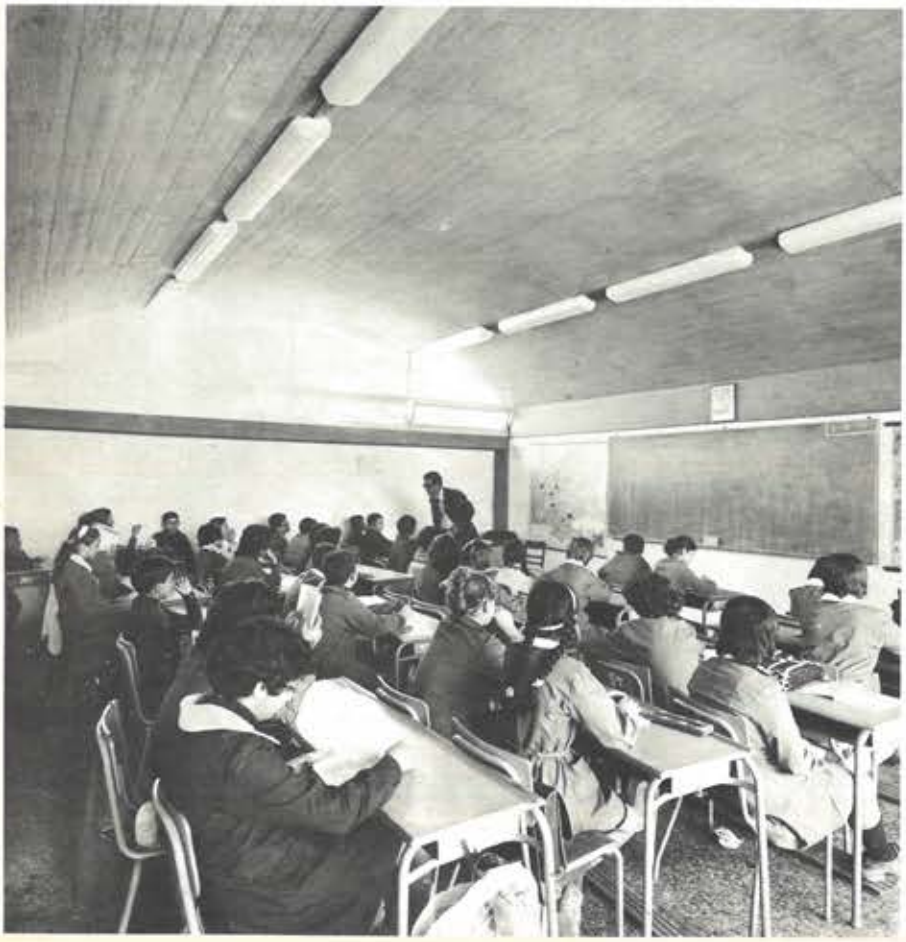

16

14.
Αύλή διαλειμμάτων.

15.
Τυπική αίθουσα διδασκαλίας.

16.
Αίθριο.

14.
Recreation yard.

15.
Typical classroom.

16.
Patio.

Γραφεῖα διοικήσεως ἑταιρείας στὴ Λυκόβρυση

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη. Ὁμάδα ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης: Α. Τρίχα-Ἀθανασούλη (ὑπεύθυνη), Ε. Χαλκιᾶ-Πλαΐνη, Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη καὶ Α. Ζηκάκος. Σύμβουλος πολιτικὸς μηχανικός: καθηγητὴς Σ. Ἀγγελίδης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης καὶ Δ. Ἀλεξόπουλος. Εἰδικοὶ σύμβουλοι: ΓΡΑΤΕΜΕ Ο.Ε., ἀκουστικὴ μελέτη· Σ. Κατσιρέας, ζωγράφος. Κατασκευή: Ἑλληνικὴ Τεχνοδομικὴ Ο.Ε., γενικὸς ἐργολάβος· Ψυκτικὴ Ἑλλάδος Α.Ε., ἠλεκτρομηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις. Ὀργάνωση γραφειακοῦ χώρου - ἐπίπλωση: Τ. Csonka-Thorc A.G., Ζυρίχη.

Ἡ μελέτη ἀνατέθηκε μετὰ τὴ διενέργεια κλειστοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διαγωνισμοῦ. Τὸ πρόγραμμα τοῦ διαγωνισμοῦ ἑτοίμασε ἡ ἑταιρεία Booz, Allen and Hamilton, σύμβουλοι ὀργανώσεως.
Τὸ γήπεδο βρίσκεται σὲ σχετικὰ ἀνοικτὴ περιοχή, περίπου 15 χλμ. πρὸς βορρὰ τῆς Ἀθήνας, καὶ εἶχε ἀρχικὰ ἔκταση 20.000 τ.μ. περίπου. Τὸ κτίριο καλύπτει μικρὸ ποσοστὸ τοῦ γηπέδου (λιγότερο ἀπὸ 15%). Ὁ ὑπόλοιπος χῶρος ἔχει ἀφεθεῖ ἐλεύθερος καὶ διαμορφώθηκε κατάλληλα. Προβλέπεται χῶρος σταθμεύσεως 200 αὐτοκινήτων καὶ μελλοντικὰ χῶροι ἀθλοπαιδιῶν. Ἡ διακίνηση τοῦ προσωπικοῦ πραγματοποιεῖται μὲ λεωφορεῖο τῆς ἑταιρείας ποὺ μεταφέρει τοὺς ἐργαζομένους ἀπὸ καὶ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου τῆς Κηφισιᾶς, ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 1,8 χλμ. ἀπὸ τὸ κτίριο.

Πρόγραμμα
Κτίριο γραφείων γιὰ 350 περίπου ἄτομα σὲ πρώτη φάση. Μελλοντικά, ὅταν χρησιμο-

1.
Ἐξωτερικὴ ἄποψη.

Office building for a cement company at Lykovrissi, Athens

Architects: A.N. Tombazis and Associates.
Design team: A. Tricha-Athanassoulis, E. Chalkia-Plainis, I. Paraskevopoulou-Kavakiotis and A. Zikakos

The building containing the main offices of a cement company is situated in a suburb 15 km. north of Athens, in a spacious site of over 20.000 sq.m. of which the building only covers 15%. It is a three-storey building, with a basement, ground floor, mezzanine level and two floors. In the first phase only one floor will be in use and of the second floor only the exterior skin has been constructed. The basement contains storage areas and utilities, a boiler and mechanical room, a small garage for senior executives and a service unloading dock, accessible through a ramp.

The ground floor is divided in two parts. The main part comprises a central hall connected with the main entrance, a multipurpose lecture and exhibition hall, office

1.
Exterior view.

1

Φωτογραφίες Δ. Καλαποδᾶ καὶ Ν. Μαρινάκη

ποιηθεῖ καὶ ὁ δεύτερος ὄροφος τοῦ ὁποίου ἔγιναν μόνο οἱ ἐξωτερικὲς ἐργασίες, τὸ κτίριο θὰ ἐξυπηρετεῖ περίπου 450 ἄτομα.

Ἡ λύση

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑπόγειο, ἰσόγειο μὲ μεσόροφο καὶ δύο ὀρόφους.

Στὸ ὑπόγειο ὑπάρχουν βοηθητικοὶ χῶροι, ἀποθῆκες, μηχανοστάσιο, μικρὸς χῶρος σταθμεύσεως 10 αὐτοκινήτων τῆς διοικήσεως καὶ ὑπηρεσιακὴ αὐλὴ φορτώσεως καὶ ἐκφορτώσεως μὲ προσπέλαση γιὰ φορτηγὰ καὶ αὐτοκίνητα ἀπὸ ράμπα ποὺ προβλέπεται στὸ πίσω μέρος τοῦ κτιρίου.

Τὸ ἰσόγειο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα. Στὸ βασικὸ τμῆμα ὑπάρχει ἡ κύρια εἴσοδος πρὸς τὸ κεντρικὸ χώλ ὅπου βρίσκεται καὶ ἡ αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως γιὰ διαλέξεις, ἐκθέσεις κλπ. Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται γραφειακοὶ χῶροι θυγατρικῶν ἑταιρειῶν καὶ ὑπηρεσιῶν τῆς ἑταιρείας, ποὺ ἔχουν μεγαλύτερη ἐπαφὴ μὲ τὸ κοινό. Ἐπίσης στὸ ἰσόγειο ὑπάρχει καφετερία προσωπικοῦ καὶ ὁ χῶρος τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ.

Στὸ δεύτερο καὶ χωριστὸ τμῆμα τοῦ ἰσογείου βρίσκονται τὰ γραφεῖα τῆς διοικήσεως. Ἰδιωτικὰ γραφεῖα καὶ ἄλλοι χῶροι, ὅπως συμβουλίων κλπ., ἀναπτύσσονται γύρω ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ αἴθριο μὲ λίμνη. Τὸ τμῆμα τῆς διοικήσεως ἑνώνεται μὲ τὸ ὑπόλοιπο κτίριο μὲ κλειστὴ πεζογέφυρα.

Στὸν μεσόροφο βρίσκονται γραφειακοὶ καὶ ἄλλοι χῶροι γενικῆς ἐξυπηρετήσεως (πρωτόκολλο, φωτοτυπεῖο κλπ.). Ἡ εἴσοδος τοῦ προσωπικοῦ γίνεται ἀπὸ πεζογέφυρα ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν χῶρο σταθμεύσεως αὐτοκινήτων κατευθεῖαν στὸν μεσόροφο. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ εἴσοδος στὸ κτίριο πραγματοποιεῖται στὴν ὑπερυψωμένη στάθμη τοῦ μεσορόφου.

Ὁ ὄροφος ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ γραφειακοὺς χώρους. Κλειστὰ γραφεῖα ὑπάρχουν λίγα στὴν περίμετρο τῆς κατόψεως καὶ μάλιστα μόνο ὅπου ὁ ὄροφος βρίσκεται σὲ πρόβολο. Ἡ βασικὴ ὀργάνωση τοῦ ὀρόφου εἶναι ἀνοικτή, βασισμένη στὸ σύστημα τοῦ landscape planning. Ὁ δεύτερος ὄροφος εἶναι ἀνάλογος, ἀλλὰ μικρότερος ἀπὸ τὸν πρῶτο.

Κατακόρυφη ἐπικοινωνία ὑπάρχει σὲ τρία σημεῖα. Ὁ κεντρικὸς κόμβος ἀποτελεῖται ἀπὸ σκάλα καὶ δύο ἀνελκυστῆρες (κύριο καὶ βοηθητικό), καὶ ἑνώνει ὅλα τὰ ἐπίπεδα μεταξύ τους. Ἐκεῖ βρίσκονται καὶ οἱ κεντρικοὶ ὑδραυλικοὶ χῶροι ὅλων τῶν ὀρόφων. Ὑπάρχουν ἀκόμη ἕνας κόμβος γιὰ τοὺς γραφειακοὺς χώρους καὶ ἕνας ποὺ ἑνώνει τὴ διοίκηση μὲ τὸ ὑπόλοιπο κτίριο.

Οἱ ὀροφοι ἔχουν μελετηθεῖ μὲ βάση μιὰ ἐπαναλαμβανόμενη μονάδα 9,60×14,40 μ. μὲ σύνθετα τετραπλὰ ὑποστυλώματα καὶ πλάκα μὲ φατνώματα ἀνὰ 1,20 μ. Ἔτσι τὸ κτίριο εἶναι ἐπεκτατὸ μὲ πολλαπλάσιο τὴ μονάδα αὐτή. Ἄλλωστε στὴ διάρκεια τῆς κατασκευῆς ἐπεκτάθηκε ὅσο ἦταν δυνατόν.

Τὸ ἰσόγειο ἔχει καὶ αὐτὸ μελετηθεῖ σὲ κάναβο 1,20×1,20 μ., ὅπως καὶ οἱ ὀροφοι, ἀποτελεῖται ὅμως ἀπὸ κλειστὲς ἑνότητες χώρων ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ τοιχία σκυροδέματος. Ἀνάμεσα στὰ διάφορα τμήματα τοῦ ἰσογείου προβλέπονται λίμνες ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἰσόγειο περιβάλλεται παντοῦ ἀπὸ νερό.

Στὸν ὄροφο, προκατασκευασμένα στοιχεῖα ἀπὸ σκυρόδεμα τοποθετοῦνται σὰν στοιχεῖα πληρώσεως τῶν στενῶν ὄψεων τοῦ κτιρίου, ἐνῶ μεγάλα στοιχεῖα μὲ κενὸ στὸ μέσο ἀναρτοῦνται κατὰ μῆκος τῶν προσόψεων. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, πέρα ἀπὸ τὴ σκίαση ποὺ προσφέρουν, ἑνοποιοῦν ὀπτικὰ τὶς πλάκες δαπέδου καὶ ὀροφῆς τοῦ ὀρόφου.

Ἡ θεμελίωση πραγματοποιήθηκε μὲ ἀνεξάρτητα πέδιλα. Ἡ ποιότητα τοῦ σκυροδέματος εἶναι Β 300. Προένταση δὲν χρησιμοποιήθηκε.

Οἱ φατνωματικὲς ὀροφὲς εἶναι πλήρεις στὴν περιοχὴ τῶν ὑποστυλωμάτων ἐξαιτίας τῶν δυνάμεων διατρήσεως. Στοὺς προβόλους, τὸ στατικὸ σύστημα τῶν φατνωμάτων ἀντιστρέφεται λόγω τῶν ἀρνητικῶν ροπῶν.

Ἡ κατασκευὴ τῶν φατνωμάτων ἔγινε μὲ καλούπια ἀπὸ πολυεστέρα. Οἱ ἑνώσεις τῶν καλουπιῶν κρύβονται μὲ τὴ χρήση ξύλινων πήχεων κατὰ μῆκος τῶν ἁρμῶν καὶ ξύλινων ροζετῶν στὶς κορυφὲς κάθε τετραγώνου.

Ἐγκαταστάσεις

Λόγω τῆς ἀνάγκης ἐπεκτάσεως τοῦ κτιρίου κατὰ φατνώματα τῶν 14,40×9,60 μ. οἱ βασικὲς κατακόρυφες διαδρομὲς τῶν ἐγκαταστάσεων βρίσκονται στὸ κέντρο κάθε σύνθετου ὑποστυλώματος μέσα σὲ κατακόρυφο ἐπισκέψιμο μεταλλικὸ κύλινδρο. Ἔτσι ἀποφεύγονται οἱ μεγάλες ὁριζόντιες διαδρομὲς στοὺς ὀρόφους καὶ οἱ μεγάλες διατομὲς στὴν ἀρχὴ τῶν διαδρομῶν.

Τὸ κτίριο κλιματίζεται. Ὁ καθαρὸς ἀέρας διοχετεύεται μὲ γραμμικὰ στόμια ἀπὸ τὴν ὀροφή. Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἀέρα γίνεται ἀπὸ εἰδικὰ ἀνοίγματα στοὺς κατακόρυφους ἀγωγοὺς μεταξὺ τῶν ὑποστυλωμάτων.

Ὁ γενικὸς φωτισμὸς τῶν γραφειακῶν χώρων εἶναι ἐντάσεως 650 lux. Σὲ ὅλο τὸ κτίριο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως (ὅπου χρησιμοποιοῦνται ἐσχάρες ἀλουμινίου), σὲ κάθε φάτνωμα τοποθετεῖται ξύλινη ἐσχάρα ποὺ κρύβει τὰ φωτιστικὰ σώματα. Οἱ παροχὲς ρεύματος καὶ τηλεφώνου εἶναι ἐνδοδαπέδιες σὲ κάναβο 2,40×2,40 μ.

space for affiliated companies and services entailing direct contact with the public, a cafeteria and computer area. Executive offices are placed in the second part of the ground floor. Private offices and meeting rooms are grouped around an interior patio with a pool. An enclosed pedestrian bridge connects the management offices with the main part of the ground floor.

General services (filing, xeroxing etc.) and some private offices are accommodated on the mezzanine; an uncovered pedestrian bridge links the mezzanine with the parking area.

The first floor is given over to office space. A few private offices are placed on the perimeter of the building in the areas cantilevered beyond the load bearing columns. The main floor area is basically open planned, organised along the office landscape principles. The second floor, although smaller than the one below, will be organised in a similar fashion. Vertical circulation is provided at three points. The main core has two elevators (one passenger and one service) interconnecting all levels. The main toilet core is also in this area. Two additional circulation nodes are provided, one serving to connect the office spaces and the other linking the executive suites with the rest of the building.

The floors are formed by the repetition of a 9.60×14.40 m. coffered slab basic unit resting on quadruple columns. The basic module is 1.20×1.20 m. Future extensions can be achieved by the addition of a number of basic units, a fact that has been used to advantage during construction.

The ground floor has also been designed on 1.20 m. grid. Prefabricated concrete infill units close the narrow ends of the building on the upper floors while other prefabricated units are hung along main elevations at the points where the slab cantilevers outwards. These units serve to shade the interior and visually connect the two upper slabs.

2

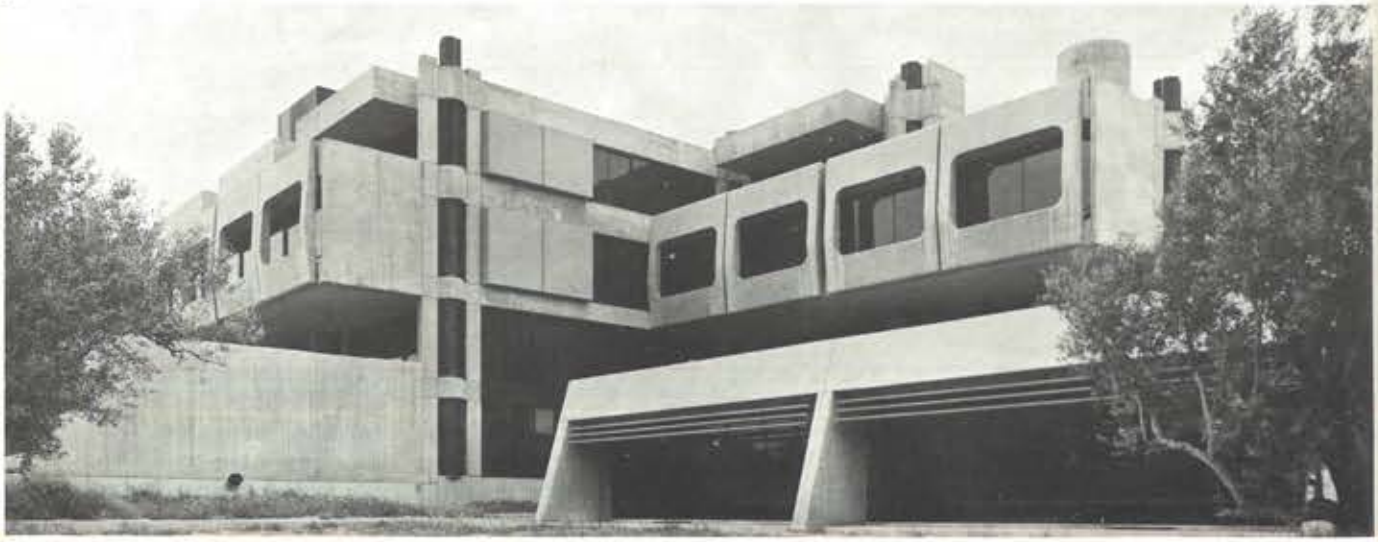

Τελειώματα

Στὸ κτίριο ἔγινε ἐκτεταμένη χρήση ἄβαφου γυμνοῦ σκυροδέματος. Τὰ ὑποστυλώματα καὶ τοιχία ἔχουν ἐμφανὴ τὴν ἀποτύπωση τῶν σανίδων, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα ὀροφῶν, πληρώσεως κλπ. εἶναι λεῖα καὶ κατασκευάστηκαν μὲ καλούπια πλαστικὰ ἢ ξύλινα.

Τὰ δάπεδα καλύπτονται μὲ μοκέτα, ἐκτὸς ἀπὸ τῆς εἰσόδου καὶ τῆς καφετερίας ποὺ εἶναι ἀπὸ μάρμαρο Χίου. Τὰ δάπεδα τοῦ περιβάλλοντος χώρου εἶναι ἀπὸ πλυμένο σκυρόδεμα μὲ βότσαλα.

Τὰ κουφώματα εἶναι ἀπὸ ἀλουμίνιο σὲ μαύρη ἀνοδείωση. Τὰ ἐλαφρὰ ἐσωτερικὰ πετάσματα καλύπτονται μὲ ἐπένδυση εἴτε βινυλικοῦ φύλλου εἴτε ἠχοαπορροφητικοῦ ὑφάσματος. Στοὺς ἁρμοὺς τοποθετήθηκαν εἰδικοὶ πήχεις ἀλουμινίου. Τὰ ἐσωτερικὰ ντουλάπια καὶ πόρτες εἶναι ἀπὸ ξύλο καρυδιᾶς.

Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1973-75. Μῆκος κτιρίου 110 μ. Πλάτος 55 μ. Ὁλικὴ ἐπιφάνεια 9.600 τ.μ. Ὄγκος 47.850 κ.μ. Μέσο ὕψος ὀρόφου 4,95 μ.

2.
Ἐξωτερικὴ ἄποψη.

3.
Εἴσοδος πρὸς τὸν α΄ ὄροφο.

4.
Ἐξωτερικὴ ἄποψη.

5.
Ἐξωτερικὴ ἄποψη.

2.
Exterior view.

3.
Entrance to the first floor.

4.
Exterior view.

5.
Exterior view.

3

4

5

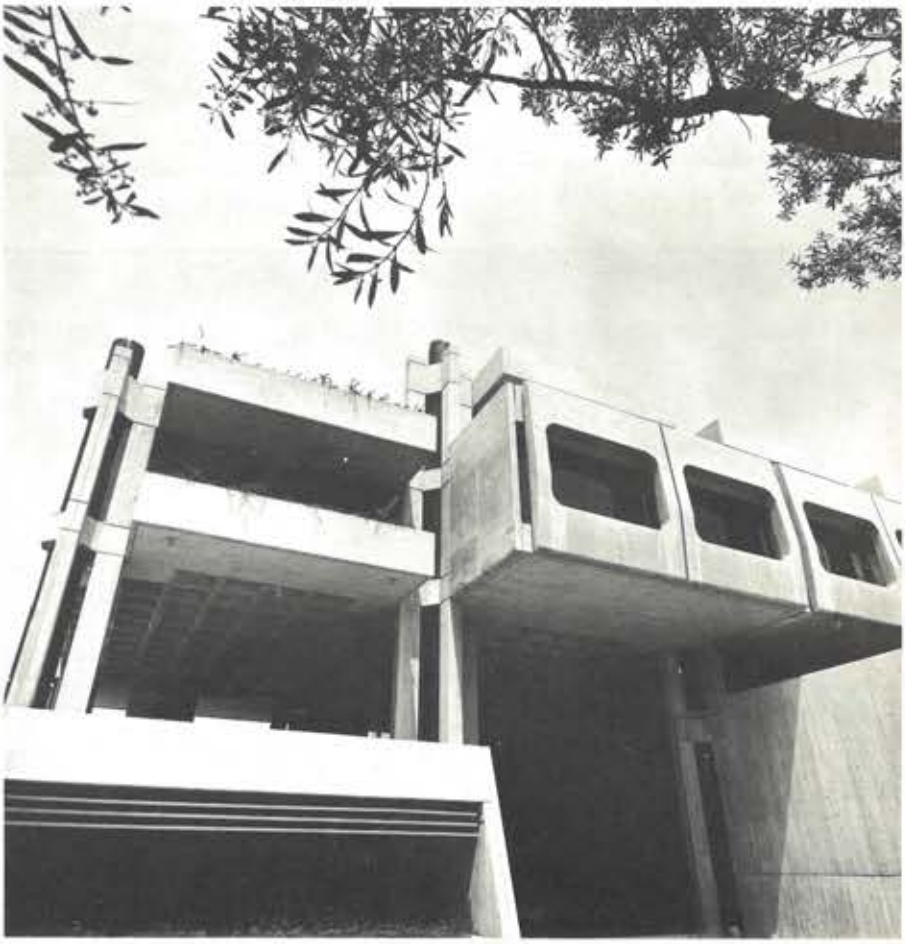

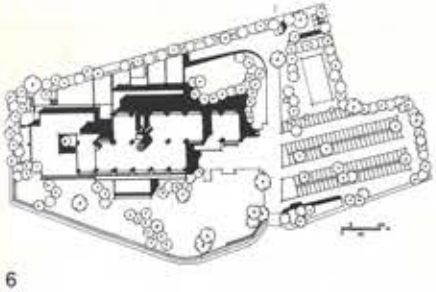

6

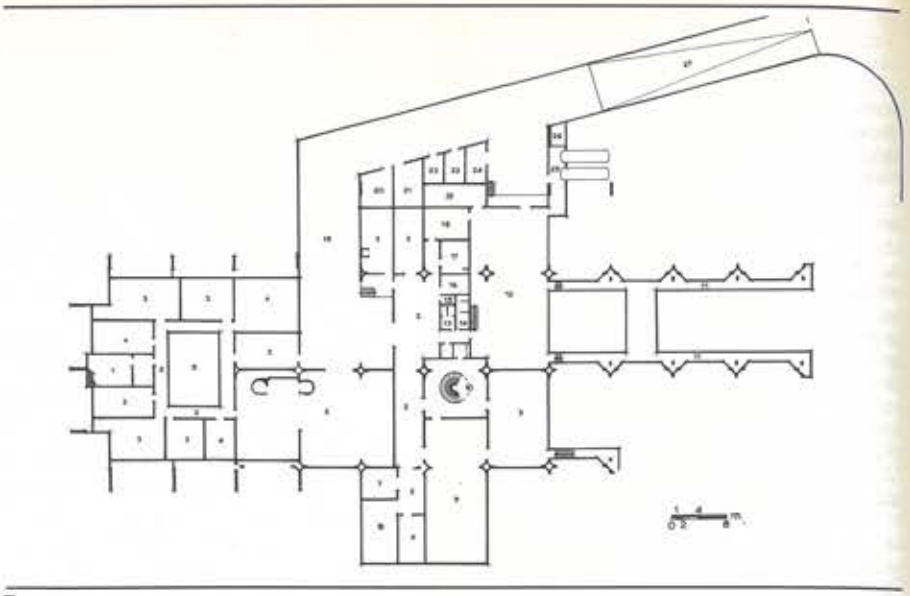

7

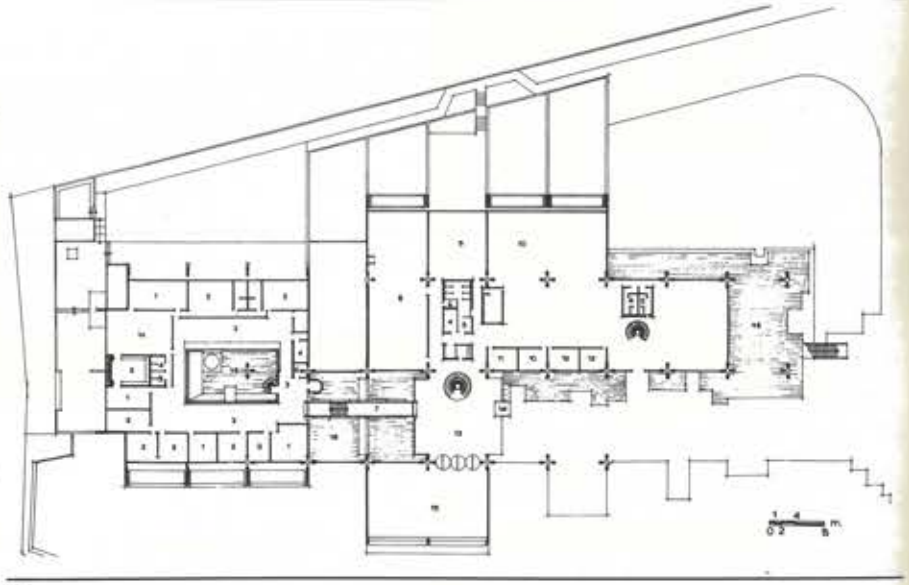

8

9

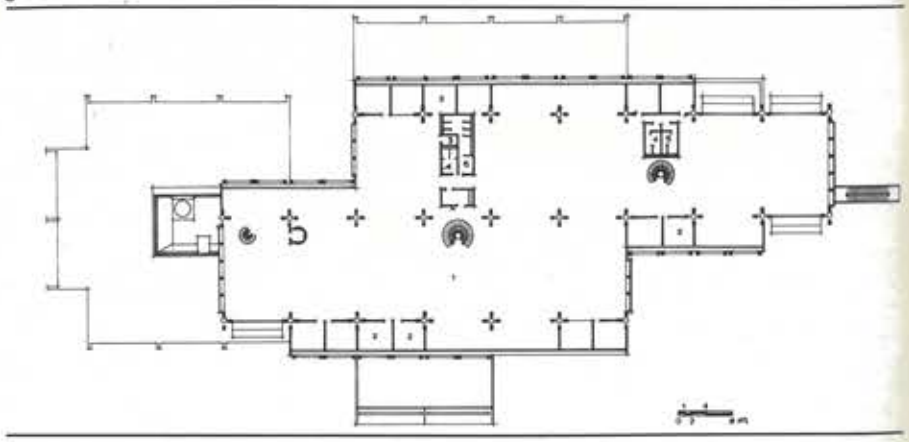

10

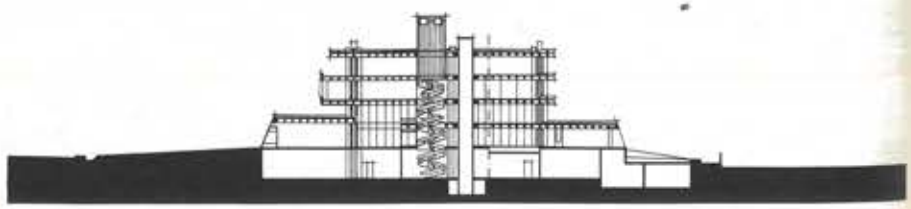

6.
Τοπογραφικό.

7.
Κάτοψη ὑπογείου. 1. Τροφοδοσία, ὀφὶς διοικήσεως, 2. Διάδρομος, 3. Ἀποθήκη, 4. Μηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις, 5. Ἄσκαπτος χῶρος, 6. Χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 7. Ἀποθήκη, 8. Ἀποθήκη ἔργων τέχνης, 9. Ἀρχεῖο, 10. Κλιμακοστάσιο, 11. Διάδρομος μηχανολογικῶν ἐγκαταστάσεων, 12. Μηχανοστάσιο, 13. Τουαλέτες, ἀποδυτήρια γυναικῶν, 14. Τουαλέτες, ἀποδυτήρια ἀνδρῶν, 15. Χῶρος καθαρίστριας, 16. Πρῶτες βοήθειες, 17. Παρασκευαστήριο καφετερίας, 18. Συντήρηση, 19. Διάδρομος εἰσόδου-ἐξόδου αὐτοκινήτων, 20. Χῶρος κηπουροῦ, 21. Χῶρος ἀπορριμάτων, 22. Χῶρος χαμηλῆς τάσεως, 23. Μετασχηματιστές, 24. Ὑποσταθμὸς Δ.Ε.Η., 25. Δεξαμενὲς καυσίμων, 26. Δεξαμενὴ νεροῦ, 27. Ράμπα.

8.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Αἴθουσα συμβουλίων, 1α. Αἴθουσα ἑστιάσεως, 2. Γραφεῖο, 3. Διάδρομος, 4. Τουαλέτες γυναικῶν, 5. Τουαλέτες ἀνδρῶν, 6. Κλητῆρας, 7. Πεζογέφυρα διοικήσεως, 8. E.D.P., 9. Καφετερία, 10. Τμῆμα πωλήσεων ἐσωτερικοῦ, 11. Ἀναμονή, 12. Μελλοντικὲς ἑταιρεῖες, 13. Χῶλ εἰσόδου, 14. Ἀνεμοφράκτης, 15. Αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως, 16. Λίμνη.

9.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Γραφειακὸς χῶρος, 2. Ἀτομικὸ γραφεῖο, 3. Κλητῆρας, 4. Τουαλέτες γυναικῶν, 5. Τουαλέτες ἀνδρῶν.

10.
Ἐγκάρσια τομή.

11.
Κατὰ μῆκος τομή.

12.
Ὄψη βορειοανατολική.

13.
Ὄψη νοτιοδυτική.

14.
Κεντρικὴ εἴσοδος

6.
Site plan.

7.
Basement plan. 1. Pantry for the executive wing, 2. Corridor, 3. Storeroom, 4. Mechanical installations, 5. Unexcavated ground, 6. Car park, 7. Storeroom, 8. Art works storage, 9. Files, 10. Staircase, 11. Mechanical duct, 12. Mechanical room, 13. W.C., lockers, 14. W.C., lockers, 15. Cleaning equipment, 16. First aid, 17. Cafeteria, preparation room, 18. Maintenance, 19. Car park access, 20. Gardener's room, 21. Refuse, 22. Low voltage installation, 23. Transformers, 24. Power supply station, 25. Oil tank, 26. Water tank, 27. Ramp.

8.
Ground floor plan. 1. Conference room, 1a. Dining room, 2. Office, 3. Corridor, 4. Ladies' toilets, 5. Gentlemen's toilets, 6. Janitor, 7. Pedestrian bridge, 8. E.D.P., 9. Cafeteria, 10. Domestic sales department, 11. Waiting room, 12. Office, 13. Entrance hall, 14. Entrance lobby, 15. Multipurpose room, 16. Pool.

9.
First floor plan. 1. Landscaped office space, 2. Private office, 3. Janitor, 4. Ladies' W.C., 5. Gentlemen's W.C.

10.
Transversal section.

11.
Longitudinal section.

12.
Northeast elevation.

13.
Southwest elevation.

14.
Main entrance.

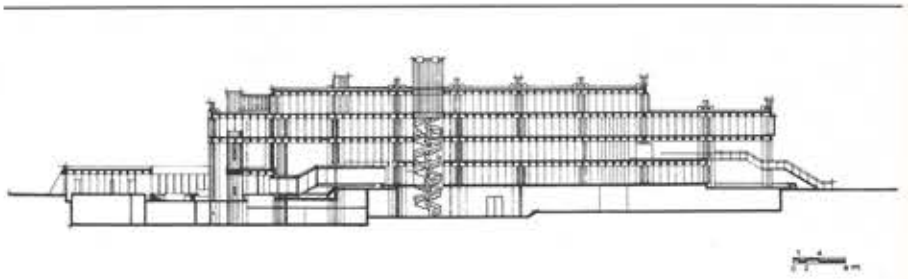

11

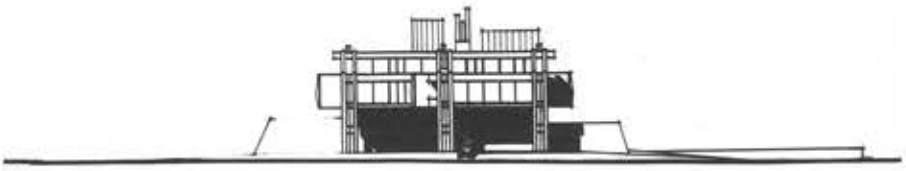

12

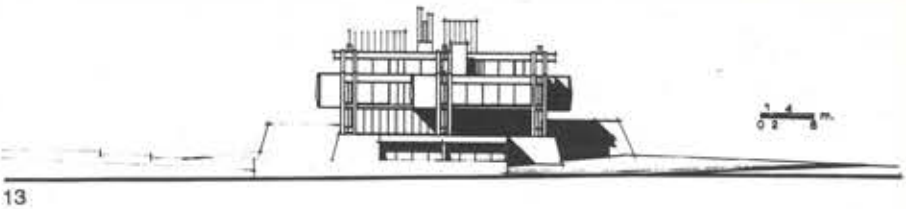

13

14

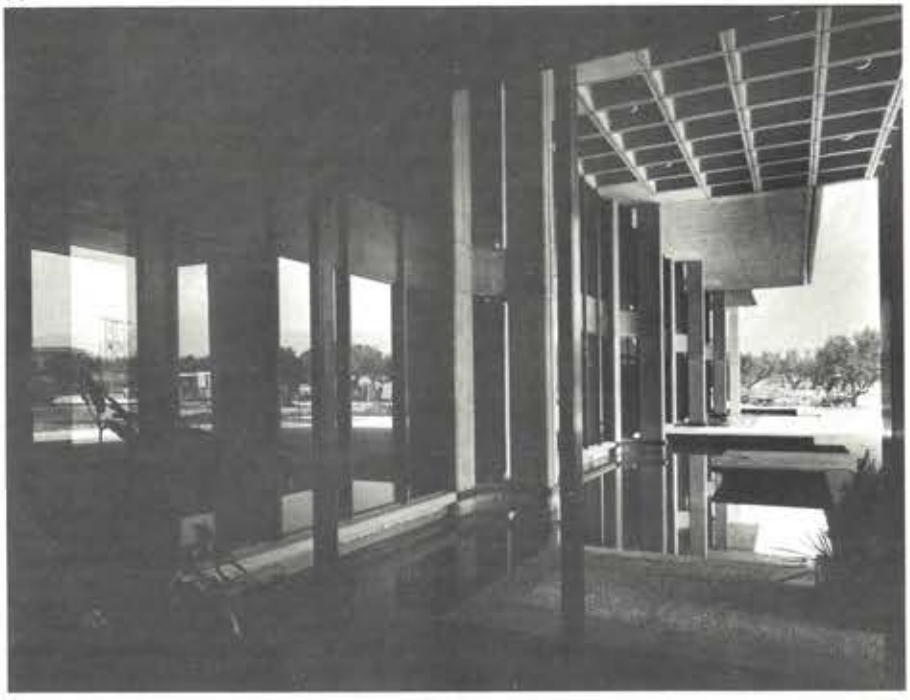

15

15.
Κεντρικό κλιμακοστάσιο.

16.
Χώλ κεντρικῆς εἰσόδου.

17.
Γραμματεία διοικήσεως

18.
Γραφειακὸς χῶρος α' ὀρόφου.

19.
Γραφειακὸς χῶρος α' ὀρόφου.

20.
Γραφειακὸς χῶρος ἰσογείου.

15.
Main staircase.

16.
Main lobby.

17.
Executive secretariat.

18.
First floor landscaped office space.

19.
First floor landscaped office space.

20.
Ground floor landscaped office space.

16

17

18

19

20

21

21.
Πεζογέφυρα.

22.
Εἴσοδος διοικήσεως.

23.
Αἴθριο στόν χῶρο διοικήσεως.

24.
Βοηθητικό κλιμακοστάσιο.

25.
Φωτεινή ψευδοροφή.

26.
Φατνωματική ὀροφή.

27.
Διάταξη προκατασκευασμένων καλουπιῶν ἀπό φάϊμπεργκλας γιά τήν κατασκευή τῶν φατνωματικῶν ὀροφῶν.

21.
Pedestrian bridge.

22.
Executive entrance.

23.
Patio in the executive wing.

24.
Auxiliary staircase.

25.
Luminous suspended ceiling.

26.
View of the waffle slab ceiling.

27.
Fibreglass moulds for the waffle slab ceiling.

22

23

24

25

26

27

Κτίριο καταστημάτων καὶ γραφείων στὴν πλατεία Κολωνακίου

Ἀρχιτέκτων: Κ. Κυριακίδης. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Ἰ. Δίτσας καὶ Λ. Νιακάκη. Πολιτικὸς μηχανικός: Μ. Χριστοφίδης. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλάκος. Κατασκευαστής: Φορεὺς ΟΤΕΕ

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴ γωνία τῆς ὁδοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ καὶ τῆς πλατείας Φιλικῆς Ἑταιρείας στὸ Κολωνάκι. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα ὑπόγεια, ἰσόγειο, πέντε ὀρόφους καὶ μία ἐσοχή. Τὸ ἰσόγειο καὶ τὸ πρῶτο ὑπόγειο περιλαμβάνουν καταστήματα μὲ τὶς ἀποθῆκες τους, καὶ οἱ ὄροφοι γραφεῖα. Ἡ ἐσοχὴ διαμορφώθηκε σὲ κατοικία, ἐνῶ τὸ δεύτερο καὶ τρίτο ὑπόγειο σὲ γκαράζ ποὺ θὰ ἐξυπηρετεῖ κυρίως τοὺς ἐργαζομένους στὸ κτίριο. Τὸ τέταρτο ὑπόγειο περιλαμβάνει τὸ λεβητοστάσιο καὶ τὸ μηχανοστάσιο κλιματισμοῦ.
Ὁ φέρων ὀργανισμὸς τοῦ κτιρίου ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα ποὺ ἔχει μείνει ἀνεπίχριστο στὶς ὄψεις. Οἱ ὄψεις ἔχουν διαμορφωθεῖ μὲ ὁριζόντια καὶ κατακόρυφα στοιχεῖα ποὺ προεξέχουν γιὰ προστασία ἀπὸ τὸν ἥλιο. Ἡ μορφολογικὴ διαφοροποίηση τοῦ πρώτου καὶ τέταρτου ὀρόφου ἔγινε γιὰ μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση τοῦ ἐπιτρεπόμενου ἔρκερ. Στὶς ὄψεις, τὰ ὑαλοστάσια ἔχουν κατασκευαστεῖ μὲ πλαίσια ἀλουμινίου. Τὰ ὑποστυλώματα τοῦ ἰσογείου εἶναι ἐπενδυμένα μὲ ἀλουμίνιο, ὅπως καὶ οἱ μαρκίζες τῶν καταστημάτων.
Ἡ κύρια εἴσοδος τοῦ κτιρίου, ποὺ ὁδηγεῖ στὸν κεντρικὸ πυρήνα κατακόρυφης ἐπικοινωνίας, καθὼς καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ γκαράζ βρίσκονται στὴν πλευρὰ τῆς πλατείας. Ὁ τυπικὸς ὄροφος μπορεῖ νὰ διαρρυθμίζεται μὲ εὐχέρεια σὲ ἐνιαῖες μεγάλες αἴθουσες ἢ σὲ μεμονωμένα μικρότερα γραφεῖα, χάρη σὲ ἕνα εὐέλικτο σύστημα κινητῶν χωρισμάτων. Ὅλο τὸ κτίριο κλιματίζεται μὲ σύστημα κεντρικοῦ κλιματισμοῦ. Στὸν τυπικὸ ὄροφο τὰ κανάλια τοῦ κλιματισμοῦ βρίσκονται πάνω ἀπὸ τὴν ψευδοροφὴ τοῦ εἰδικὰ διαμορφωμένου σταθεροῦ διαδρόμου.
Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1972-74. Ὄγκος: 18.000 κ.μ.

Office building in Kolonaki square, Athens

Architect: K. Kyriakidis. Collaborating architects: J. Ditsas and L. Niakakis

The building is situated on a prominent corner site in one of Athens' popular squares in a residential district. It is a six-storey structure, with four basements, ground floor and a recess at the sixth level. The ground floor and the first basement are occupied by three shops. The floors house offices and the recess is a one-family residence. The second and third basement are given over to car parking and the fourth basement contains all mechanical installations.
The structure is of reinforced concrete left exposed in the facades. Horizontal and perpendicular projecting fins serve as sunbreakers in both elevations.
The main entrance, the circulation core and the garage entrance are on the side of the building facing the square. The office spaces lend themselves to several landscaping solutions through a flexible system of movable partitions.
The entire building is air-conditioned; in the office floors the air-conditioning ducts are housed over the suspended ceiling of the central corridors.

1

1.
Γενικὴ ἄποψη.

1.
General view.

2

2.
Εἴσοδος.

3.
Καταστήματα στήν ὁδὸ Πατριάρχου Ἰωακείμ.

4.
Κάτοψη ἰσογείου. 7. Τράπεζα, 8, 9, 10. Κατάστημα.

5.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

2.
Entrance.

3.
Shops on the main street.

4.
Ground floor plan. 7. Bank, 8-10. Shop.

5.
Typical floor plan.

3

4

5

Κτίριο γραφείων στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Κυριακίδης καὶ Α. Παΐζη-Κυριακίδη. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Κ. Βήττας καὶ Λ. Νιακάκη. Πολιτικὸς μηχανικός: Μ. Χριστοφίδης. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλάκος. Κατασκευαστής: Α. Ἰωσηφέλης, πολιτικὸς μηχανικός

Τὸ κτίριο κτίστηκε σὲ οἰκόπεδο 360 τ.μ. μὲ συνεχὲς σύστημα δομήσεως καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ὑπόγειο, τὸ ἰσόγειο μὲ πατάρι, πέντε ὀρόφους καὶ μία ἐσοχή. Ἀνήκει σὲ ὑφαντουργικὴ ἑταιρεία ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸ ἰσόγειο σὰν κατάστημά της. Οἱ ὑπόλοιποι ὀροφοι μελετήθηκαν σὰν ἐλεύθεροι ἐνιαῖοι χῶροι μὲ δυνατότητα ἐναλλακτικῶν λύσεων στὴ χρήση τους γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν γραφείων της. Αὐτὸ ὁδήγησε: α) σὲ μιὰ στατικὴ μελέτη χωρὶς δεσμευτικὰ φέροντα στοιχεῖα, β) στὴν τοποθέτηση τοῦ κόμβου κατακόρυφης ἐπικοινωνίας, τῶν χώρων ὑγιεινῆς καὶ τῶν βασικῶν διελεύσεων τῶν ἐγκαταστάσεων κλιματισμοῦ στὸ πίσω μέρος τοῦ κτίριου, γ) στὴν τοποθέτηση τῶν ὑπόλοιπων κατακόρυφων διελεύσεων τῶν σωληνώσεων στὴν περιφέρεια τοῦ κτιρίου (μεσοτοιχία καὶ ὄψη).
Στὴν ὄψη χρησιμοποιήθηκε ἀλουμίνιο μὲ συνεχὴ διάταξη ὑαλοστασίων. Ὑπάρχει θέση καὶ πρόβλεψη γιὰ φωτεινὲς ἐπιγραφὲς σὲ ὅλο τὸ ὕψος τοῦ κτιρίου, ἐνῶ ἡ χρήση ἀλουμινίου μὲ δύο χρώματα ἔδωσε τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πλαστικότητα καὶ ἐναλλαγὴ σὲ μιὰ ὄψη κατανάγκην ἐπίπεδη. Τὰ ἀντιηλιακὰ τζάμια καὶ οἱ κατακόρυφες ἐσωτερικὲς περσίδες ἐξασφαλίζουν τὴν προστασία τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τὶς καιρικὲς συνθῆκες σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν πλήρη κλιματισμὸ τοῦ κτιρίου.

Μελέτη: 1973-1974. Κατασκευή: 1974-1975. Ὄγκος: 8.500 κ.μ.

1.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος, 2. Κατάστημα, 3. Χῶροι ὑγιεινῆς.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 4. Κλιμακοστάσιο, 5. Χῶρος γραφείων, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς.

3.
Λεπτομέρεια ὄψεως.

4.
Ὄψη.

Office building in Athens

Architects: K. Kyriakidis and A. Paizis-Kyriakidis. Collaborating architects: K. Vittas and L. Niakakis

This office building was constructed in a rather cramped site (360 sq.m.) in the Athens commercial district. It is a six-storey structure with a basement, a ground floor, mezzanine and a recess at the sixth level, designed to house the offices of a weaving company; the ground floor will house a store for the company's own products. Each floor was designed as a single unified space allowing maximal use flexibility. The open plan necessitated a) a structural arrangement providing minimum obstruction from supports, b) the location of the vertical circulation node, the sanitation ducts and air-conditioning pipes in the rear of the building and c) the housing of all the remaining vertical pipes and wires in service ducts on the side and front walls of the building.
Glazing and the use of venitian blinds in all the windows was deemed necessary in order to reduce heat loss and solar gain.

1

2

1.
Ground floor plan. 1. Entrance, 2. Store, 3. W.C.

2.
Typical floor plan. 4. Staircase, 5. Office area, 6. W.C.

3.
Elevation detail.

4.
Front elevation.

3

4

Τέσσερα βιομηχανικὰ κτίρια

Ἀρχιτέκτονες: Σ. Σέρογλου, Π. Τζῶνος, Γ. Χόϊπελ καὶ Ξ. Χόϊπελ

Γενικά

Ἡ μελέτη καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν βιομηχανικῶν κτιρίων ποὺ παρουσιάζονται πραγματοποιήθηκαν στὴν περίοδο 1973-1976. Αὐτὸ στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ μιὰ πιὸ ἐμπεριστατωμένη ἐνασχόληση τόσο μὲ τὰ εἰδικότερα οἰκονομοτεχνικὰ προβλήματα τῶν βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων, ὅπως ἡ συγκριτικὴ μελέτη περισσότερων τρόπων κατασκευῆς μεγάλων ἀνοιγμάτων σὲ σχέση μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς κατόψεως καὶ τὶς εἰδικὲς συνθῆκες σὲ κάθε περίπτωση, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ὀργάνωση τῆς μελέτης στὸ γραφεῖο καὶ τῆς ἐπιβλέψεως στὰ ἐργοτάξια. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι γιὰ ὅλα τὰ ἔργα (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο ὀχημάτων, γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ προμελέτη ἦταν δεδομένη) εἴχαμε τὴν εὐθύνη τόσο τῆς γενικῆς μελέτης, ὅσο καὶ τῆς γενικῆς καὶ ἐπισταμένης ἐπιβλέψεως, μὲ αὐξημένες ἁρμοδιότητες, ὅπως συνηθίζεται στὶς δυτικοευρωπαϊκὲς χῶρες.

Αὐτὸς ὁ τρόπος ἀναλήψεως ἰδιωτικοῦ ἔργου ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὸ γραφεῖο, ποὺ τελευταία ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται μὲ μεγαλύτερη συχνότητα καὶ στὴν Ἑλλάδα, προκύπτει βέβαια ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη συγκεκριμένων οἰκονομικῶν συνθηκῶν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν ἀντίστοιχων δυτικοευρωπαϊκῶν, καὶ μεταφέρει ὁρισμένους ὅρους ἐργασίας, γνωστοὺς ἀπὸ τὴ μελέτη καὶ ἐκτέλεση δημόσιων ἔργων, καὶ στὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Ἔτσι, οἱ συνθῆκες δουλειᾶς τοῦ ἀρχιτέκτονα, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ μιὰ λιγότερο προσωπικὴ καὶ περισσότερο τυπικὴ σχέση του μὲ τὸν κύριο τοῦ ἔργου, θέτουν κάποια προβλήματα ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τοῦ γραφείου του. Σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηριστεῖ ἡ ἀνάγκη ἐλέγχου τῆς ροῆς τῶν πληροφοριῶν τόσο μέσα στὸ γραφεῖο, ὅσο καὶ μεταξὺ γραφείου καὶ γραφείων ἐργοταξίου. Μεγάλη βοήθεια στὸν τομέα αὐτὸν θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει μιὰ κεντρικὴ προτυποποίηση, ἀπὸ φορέα κρατικὸ ἢ δημόσιου δικαίου, ποὺ θὰ ρύθμιζε πολλὰ ὀργανωτικὰ ζητήματα τῆς μελέτης καὶ ἐπιβλέψεως ἰδιωτικῶν ἔργων. Καθὼς ὅμως κάτι τέτοιο λείπει ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἕνα ἑλληνικὸ ἀρχιτεκτονικὸ γραφεῖο μπορεῖ εἴτε νὰ τὸ ἐπιχειρήσει, σὲ πολὺ περιορισμένη βέβαια κλίμακα, γιὰ ἐσωτερική του χρήση, εἴτε νὰ ὑποστεῖ τὶς συνέπειες ἀπὸ τὴν ἔλλειψή του.

Τὰ παρακάτω παραδείγματα ἀναφέρονται σὲ τέτοιου εἴδους ὀργανωτικὲς ρυθμίσεις ποὺ θελήσαμε νὰ δοκιμάσουμε.

Ὁ συσχετισμὸς τῶν τεχνικῶν πληροφοριῶν ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες στὰ διάφορα στάδια τῆς μελέτης ἐφαρμογῆς (σχέδια κατασκευῆς - σχέδια λεπτομερειῶν - τεύχη τεχνικῶν περιγραφῶν καὶ προδιαγραφῶν), τόσο κατὰ τὶς χρονικὰ διαφορετικὲς φάσεις ἐπεξεργασίας τους ὅσο καὶ κατὰ τὴν παρακολούθηση ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ γραφεῖο μελετῶν καὶ τὸ γραφεῖο ἐργοταξίου, καθὼς καὶ ἡ ἐπιθυμία γιὰ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων δυνατότητα συγκρίσεως ἐπιμέρους λύσεων, ἐπιβάλλουν κάποια τυποποίηση στὸν τρόπο σχεδιάσεως, ἀρχειοθετήσεως καὶ ἐπαναχρησιμοποιήσεως χαρακτηριστικῶν ἐπιμέρους κατασκευῶν. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, σὰν ἐνιαία βάση γιὰ τὴν κωδικοποίηση ὅλων τῶν τεχνικῶν πληροφοριῶν, μεταχειριστήκαμε τὴν ἀρίθμηση τῶν «εἰδῶν ἐργασιῶν» καὶ τῶν «ἄρθρων», μὲ τὴ γνωστὴ ἀνοικτὴ δεκαδικὴ ἀρίθμηση. Ἡ συλλογὴ τῶν ἀποδελτιωμένων ἄρθρων συμπληρώνεται συνεχῶς ἀπὸ τυχὸν νέα ἄρθρα ποὺ προκύπτουν σὲ κάθε νέο ἔργο.

Παράλληλα προσπαθοῦμε ὁρισμένα τυπικὰ σχέδια κατασκευῆς (βλ. π.χ. σχ. 1.4,2.7) καὶ ὁπωσδήποτε ὅλα τὰ σχέδια τυπικῶν λεπτομερειῶν (βλ. π.χ. σχ. 2.10, 2.11) νὰ σχεδιάζονται σὲ διαφανῆ DIN A4, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀρχειοθετοῦνται καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ σχεδιάστηκαν, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καὶ μὲ τὰ ἄρθρα τῶν τεχνικῶν προδιαγραφῶν.

Four industrial buildings

Architects: S. Seroglou, P. Tzonos, G. Hoipel and X. Hoipel

The four industrial buildings illustrated here were designed and constructed during the years 1973-1976. These four commissions offered the architects the opportunity to study in depth some of the special problems of factory buildings, considering alternative construction methods which combine low cost and flexible floor plans.

Additionally, a new approach was developed for the organisation of the projects during both the design and construction phases. The need for control of the information flow within the architectural office and between the office and the construction site becomes more pressing as the client-architect relations tend to become more formal and impersonal.

In Greece today no standards approach has ever been developed by Building Authorities envisaging the systematic handling of interrelated data through all the stages of production of a privately owned building.

A Greek architectural office must either face the consequences of this lack of standards and systems or attempt to develop, to a limited extent, its own organisational system.

The factories presented here illustrate some tentative efforts in the development of standards of project organisation.

Ὁ κωδικὸς ἀριθμὸς κάθε ἄρθρου ποὺ περιγράφει λεπτομερῶς τὸν τρόπο κατασκευῆς ἑνὸς στοιχείου, συμπίπτει μὲ τὸν κωδικὸ ἀριθμὸ τοῦ φύλλου λεπτομερειῶν ποὺ ἀπεικονίζει τὸ στοιχεῖο αὐτὸ (βλ. π.χ. σχ. 2.17, 2.11, 2.10). Ἔτσι, ὁρισμένες εἰδικὲς λεπτομέρειες μποροῦν νὰ περιληφθοῦν καὶ στὸ τεῦχος δημοπρατήσεως, συνοδεύοντας τὸ σχετικὸ ἄρθρο, ἂν αὐτὸ κριθεῖ χρήσιμο γιὰ τὴ σαφήνεια τοῦ τεύχους.

Τέλος, στὰ σχέδια κατασκευῆς ἀναγράφονται σὲ κάθε σημεῖο ὁ κωδικὸς ἀριθμὸς ἢ οἱ κωδικοὶ ἀριθμοὶ τῶν ἄρθρων, καὶ συνεπῶς καὶ τῶν φύλλων λεπτομερειῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ κάθε ἐπιμέρους κατασκευή, ὥστε καὶ ἡ ἀναφορὰ ἀπὸ τὸ ἕνα ἐπίπεδο στὸ ἄλλο νὰ γίνεται ἀπὸ ὁποιονδήποτε γρήγορα καὶ χωρὶς λάθη, καὶ νὰ μὴν χρειάζεται νὰ φορτώνεται τὸ σχέδιο μὲ πολὺ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἄλλωστε ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ περιγράψει πλήρως κάθε σημεῖο του (βλ. π.χ. σχ. 2.3). Ἔτσι ἡ παραπάνω κωδικοποίηση δὲν εἶναι μόνο βοήθημα χρήσιμο γιὰ τὴν παρακολούθηση τῆς κατασκευῆς τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ἐργαλεῖο γιὰ κάθε νέα μελέτη.

Μιὰ ἄλλη σειρὰ τυποποιήσεων ποὺ δοκιμάσαμε εἶναι ἡ σύνταξη ἐντύπων γιὰ χρήση κυρίως τοῦ γραφείου ἐργοταξίου. Π.χ. στὸ ἔντυπο «Ἡμερολόγιο οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν» (βλ. σχ. 2.15, 2.16) ἀναγράφονται μὲ μορφὴ πίνακα ὅλα τὰ πιθανὰ στοιχεῖα ποὺ, σύμφωνα μὲ τὴν πεῖρα μας, ἐνδέχεται νὰ χρειαστεῖ νὰ σημειωθοῦν ἀπὸ τὸν ἐπιβλέποντα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας. Αὐτὸ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ὁδηγία γιὰ τὴν ἡμερήσια δουλειὰ τοῦ ἐπιβλέποντα, βοηθάει στὸ νὰ μὴν παραλειφθεῖ ἡ καταγραφὴ ἀπαραίτητων πληροφοριῶν καὶ ἐπιπλέον συντελεῖ στὴν τυποποιημένη χρήση τεχνικῶν ὅρων.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ τυποποιήσεις γιὰ ἐσωτερικὴ χρήση δὲν μποροῦν νὰ ὑπερβοῦν τὶς δυνατότητες ἑνὸς ἰδιωτικοῦ γραφείου καὶ σὰν τέτοιες δὲν μποροῦν ἀσφαλῶς νὰ ὑποκαταστήσουν μιὰ κεντρικὴ τυποποίηση ἡ ὁποία, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ δώσει μιὰ ἐνιαία μορφὴ στὸν τρόπο ἐργασίας καὶ στὴ χρήση τῆς ὁρολογίας μεταξὺ τῶν τεχνικῶν γραφείων, θὰ βοηθοῦσε καὶ στὸν συντονισμὸ παραγωγῆς οἰκοδομικῶν ὑλικῶν.

Κατασκευή

Φέρουσα κατασκευή. Στὰ τέσσερα κτίρια ποὺ παρουσιάζονται μεταχειριστήκαμε κατὰ περίπτωση μεικτὴ φέρουσα κατασκευὴ (ὑποστυλώματα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ σιδηρὰ κατασκευὴ στέγης, κτίριο 1), προκατασκευὴ ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα (κτίρια 2 καὶ 3) καὶ συμβατικὴ κατασκευὴ ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα (κτίριο 4) γιὰ τοὺς παρακάτω λόγους.

Στὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν καταρχὴν χρησιμοποίηση τοῦ ὀπλισμένου σκυροδέματος στὰ κλωστοϋφαντουργεῖα βάρυναν οἱ ἀνάγκες αὐξημένης πυροπροστασίας, μειωμένης συντηρήσεως (ἐσωτερικὴ ὑγρασία) καὶ ἐπιτεύξεως λείων ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν (χνούδι). Ἡ ἐναλλακτικὴ γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ λύση τῆς μεταλλικῆς φέρουσας κατασκευῆς ὀροφῆς μὲ τὴν ἀπαραίτητη ψευδοροφὴ (μὲ λεία κάτω ἐπιφάνεια, πρόβλεψη φράγματος ὑδρατμῶν κλπ.) ἀποδείχθηκε, μετὰ ἀπὸ μιὰ σειρὰ συγκριτικῶν μελετῶν, γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ γιὰ τὸ ἴδιο ἐπίπεδο γενικῶν ἀπαιτήσεων, ἐξίσου δαπανηρή. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς προκατασκευῆς γιὰ τὰ ἴδια κτίρια (κάναβος 12×20 μ.) πρόσφερε, μὲ τὸ ἴδιο περίπου κόστος τῆς συμβατικῆς κατασκευῆς, ταχύτερη ἐκτέλεση, δυνατότητα ἐπιλογῆς μικρότερων διατομῶν γιὰ τὰ κατασκευαστικὰ στοιχεῖα λόγω δυνατότητας προεντάσεως καὶ, ὁπωσδήποτε, σημαντικὴ εὐκολία κατὰ τὸν ἔλεγχο τῆς ποιότητας κατασκευῆς ἀπὸ τὸν ἐπιβλέποντα. Καθὼς δὲν ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα διαθέσιμο τὸ ἐπιθυμητὸ σύστημα (ὑποστυλώματα ἐδράσεως Υ, δοκοὶ μὲ κυρτὴ κάτω ἐπιφάνεια, πλάκες ἐπικαλύψεως ΤΤ, βλ. σχ. 3.2, 2.7) μελετήθηκε αὐτὸ στὶς λεπτομέρειές του ἀπὸ τὸ γραφεῖο. Στὸ μικρότερο κτίριο (4), ὅπου δὲν ὑπῆρχαν οἱ κατάλληλες συνθῆκες γιὰ προκατασκευή, χρησιμοποιήθηκε ἡ συμβατικὴ κατασκευὴ ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα. Γιὰ τὸ ἐργοστάσιο ὀχημάτων χρησιμοποιήθηκε ἡ μεικτὴ κατασκευὴ ἐξαιτίας τοῦ εὐνοϊκότερου γι' αὐτὴ κανάβου 15×15 μ. καὶ τῶν ἀπαιτήσεων αὐξημένης πυρασφάλειας γιὰ τὰ ὑποστυλώματα, καὶ ὁριζόντιας πρὸς δύο κατευθύνσεις διανομῆς ἀγωγῶν ἐνέργειας καὶ ἀποχετεύσεως ὀμβρίων στὸ ὕψος τῆς στέγης (1,50 μ.) γιὰ τὴν ὀροφή.

Κατασκευὴ πληρώσεως. Ἐξετάστηκαν συγκριτικὰ ἡ τοιχοποιΐα ἀπὸ ὀπτοπλινθοδομή, προκατασκευασμένες πλάκες σάντουϊτς ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ μεταλλικὰ σάντουϊτς. Προτιμήθηκαν τὰ τελευταῖα γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις (βλ. π.χ. σχ. 1.7, 3.2, 2.5), γιατὶ ἐνῶ εἶναι ἀκριβότερα στὴν ἀγορά τους, καταλήγουν στὸ ἴδιο κόστος μαζὶ μὲ τὴν τοποθέτηση, καθὼς μάλιστα δὲν χρειάζονται ἰκρίωμα, ὑποκατασκευὴ κλπ. Ἡ χρησιμοποίησή τους εἶναι ἰδιαίτερα συμφέρουσα, ὅταν τοποθετηθοῦν σὲ ἀνοίγματα μὲ τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ μῆκος τους, λόγω τῆς ἱκανότητάς τους νὰ αὐτοφέρονται. Εἰδικὰ στὰ κλωστοϋφαντουργεῖα μιὰ δικέλυφη λύση, μὲ πρόβλεψη ἐνδιάμεσης ὑγρομονώσεως καὶ θερμομονώσεως, θὰ ἀνέβαζε τὸ κόστος τῆς συμβατικῆς κατασκευῆς σὲ ὑψηλότερο ἀκόμη ἐπίπεδο.

Γιὰ ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες μὲ ὕψος ἀνοίγματος ἀσύμφορο γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν μεταλλικῶν σάντουϊτς προτιμήθηκαν δικέλυφοι τοῖχοι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα.

Ἐπικάλυψη. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τῶν κλωστοϋφαντουργείων προτιμήσαμε στέγες μὲ ἐλαφριὰ κλίση (ὑλικὸ ἐπικαλύψεως: λαμαρίνα μὲ τραπεζοειδεῖς αὐλακώσεις), κατασκευασμένες σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀεριζόμενης ἐπίπεδης στέγης, ποὺ εἶναι εὐκολώτερη καὶ ἀσφαλέστερη, τόσο στὴν κατασκευὴ ὅσο καὶ στὴ λειτουργία καὶ συντήρησή της, ἰδιαίτερα μάλιστα γιὰ συνθῆκες ὑψηλῆς ἐσωτερικῆς ὑγρασίας.

Στὸ ἐργοστάσιο ὀχημάτων μεταχειριστήκαμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπίπεδης μὴ ἀεριζόμενης στέγης. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε πρόβλημα ἐσωτερικῆς ὑγρασίας, ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα εἰσαγωγῆς ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ χρησιμοποιήσεως πλαστικῆς μεμβράνης ὡς ὑλικοῦ ἐπικαλύψεως. Τὰ φύλλα τῆς πλαστικῆς μεμβράνης αὐτογενῶς συγκολλημένα, τοποθετήθηκαν χαλαρὰ καὶ χωρὶς νὰ ἐπικολληθοῦν στὴν ἐπιφάνεια τῆς στέγης (ἐξίσωση πιέσεως ἐσωτερικῶν ὑδρατμῶν) καὶ συγκρατήθηκαν ἐπάνω σ' αὐτὴ ἀπὸ τὸ βάρος στρώσεως χαλικιοῦ (βλ. σχ. 1.6).

Λειτουργικὴ διάταξη χώρων. Γιὰ τὰ κλωστοϋφαντουργεῖα προτιμήθηκε ἡ καταλληλότερη γιὰ μικρότερα καὶ μέσα βιομηχανικὰ κτίρια τοποθέτηση τῆς πτέρυγας ἐξυπηρετήσεων προσωπικοῦ καὶ μηχανημάτων σὲ ἐπαφὴ καὶ παράλληλα μὲ τὸ βιομηχανοστάσιο. Πλεονεκτήματά της εἶναι ἡ εὐκολία ἐπικοινωνίας, ἡ κεντρικὴ τοποθέτηση τῆς διοικήσεως, ἡ δυνατότητα ἐπεκτάσεως τοῦ βιομηχανοστασίου, ἀλλὰ καὶ παράλληλης ἐπεκτάσεως τῆς πτέρυγας ἐξυπηρετήσεων μὲ τοὺς πύργους κλιματισμοῦ (βλ. κτίρια 2, 3 καὶ 4). Ἐπειδὴ σὲ ἐργοστάσια μεγαλύτερης κλίμακας ἡ παραπάνω διάταξη γίνεται ἀσύμφορη, στὸ ἐργοστάσιο ὀχημάτων (βλ. κτίριο 1) ἀπομακρύνθηκαν ἡ διοίκηση καὶ τὸ κέντρο ἐνέργειας σὲ αὐτοτελῆ κτίσματα καὶ παρέμειναν μέσα στὸ κυρίως κτίσμα μόνον ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ προσωπικοῦ (ὑπόγειες προσπελάσεις στοὺς τόπους δουλειᾶς) καὶ οἱ μικρὲς μονάδες ἐνέργειας.

1. Ἐργοστάσιο ὀχημάτων

Τόπος: Σίνδος Θεσσαλονίκης, βιομηχανική ζώνη.
Καλυπτόμενη ἐπιφάνεια/οἰκοδομήσιμη ἐπιφάνεια: 33.803/41.180 τ.μ.
Ὄγκος: 408.422 κ.μ.
Ἐξωτερικὲς διαστάσεις: 300×105 μ.
Κάναβος: 15×15 μ.
Κατασκευή:
α) Φέροντα στοιχεῖα: ὑποστυλώματα ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, μεταλλικὴ στέγη,
β) Στοιχεῖα πληρώσεως: μεταλλικὰ σάντουϊτς,
γ) Ἐπικάλυψη: μὴ ἀεριζόμενη ἐπίπεδη στέγη, πλαστικὴ μεμβράνη, χαλικόστρωση,
δ) Κλιματισμός: θέρμανση, ψύξη.
Ἐκτέλεση: γενικὸς ἐργολάβος.
Χρόνος ἀποπερατώσεως: 14 μῆνες.

1.1.
Γενικὴ κάτοψη.

1.2.
Ὄψη.

1.3.
Ἐσωτερικὸ βιομηχανοστασίου.

1. Car factory at Sindos, in the Thessaloniki industrial zone

1.1.
Plan.

1.2.
Elevation.

1.3.
Interior view of production area.

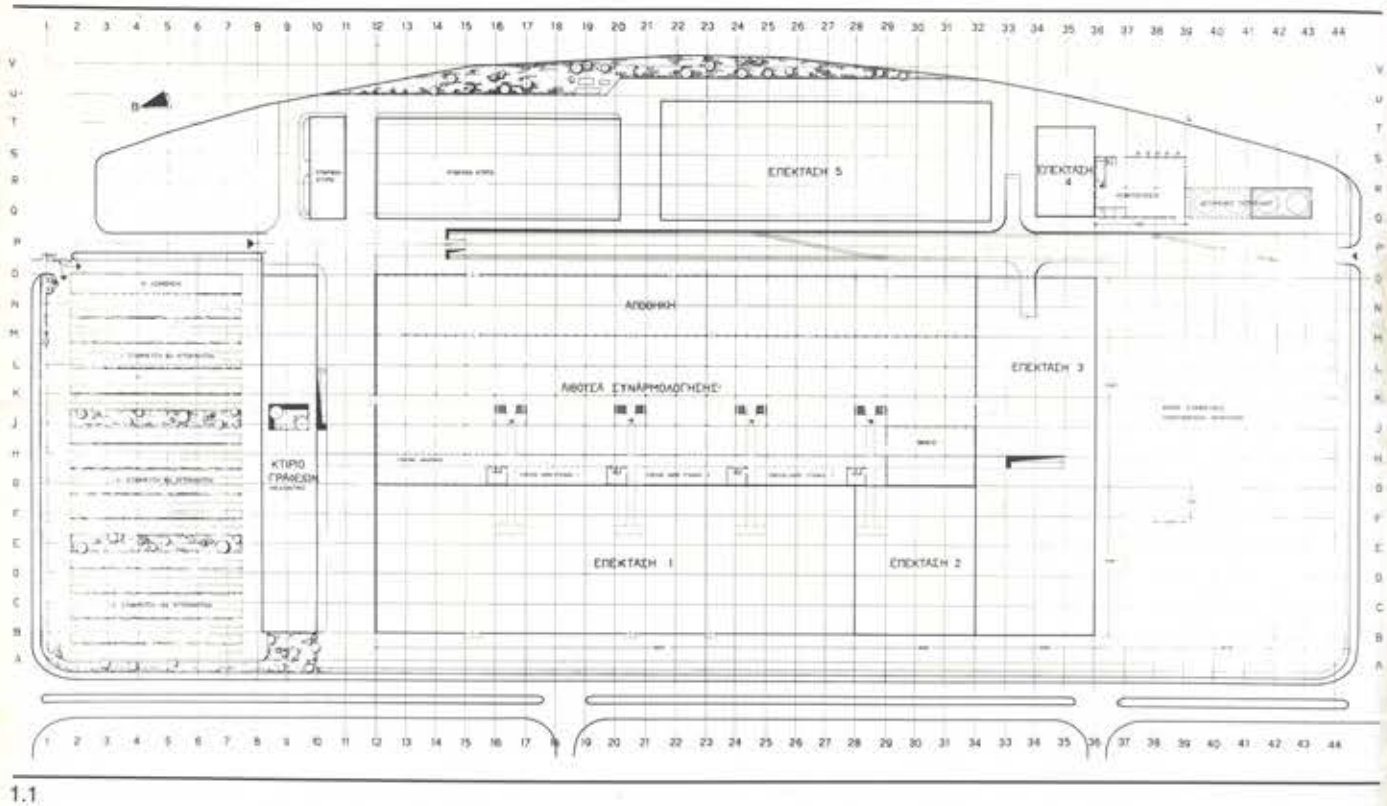

1.1

1.2

1.3

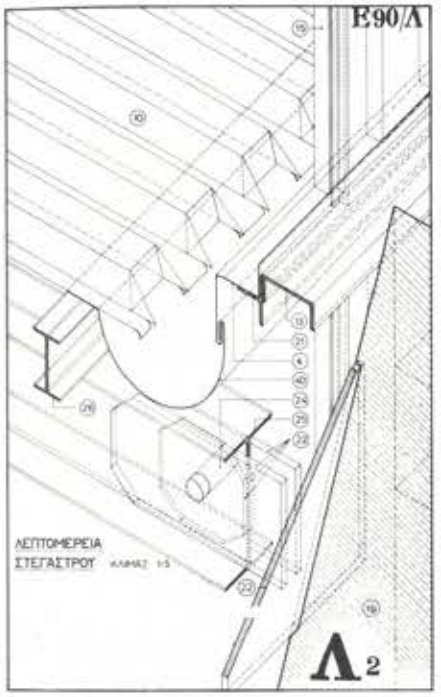

1.4

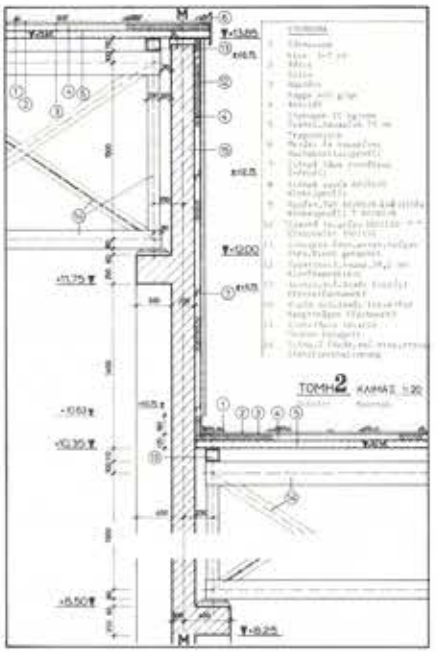

1.5

1.4.
Λεπτομέρεια στεγάστρου.

1.5-1.8.
Κατασκευαστικές κατόψεις και τομές.

1.4.
Detail of the shed.

1.5 - 1.8.
Detailed plans and sections.

1.6

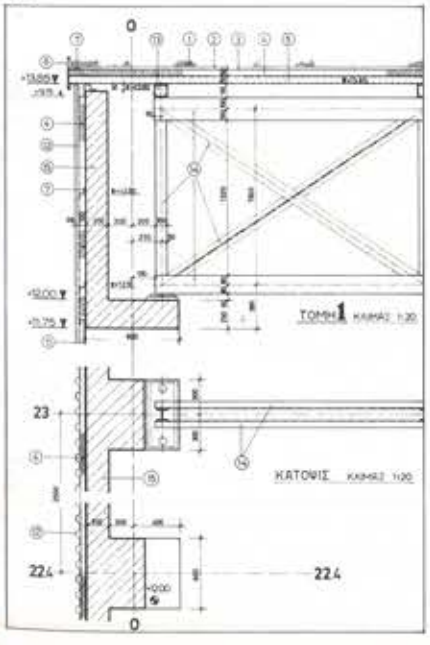

1.7

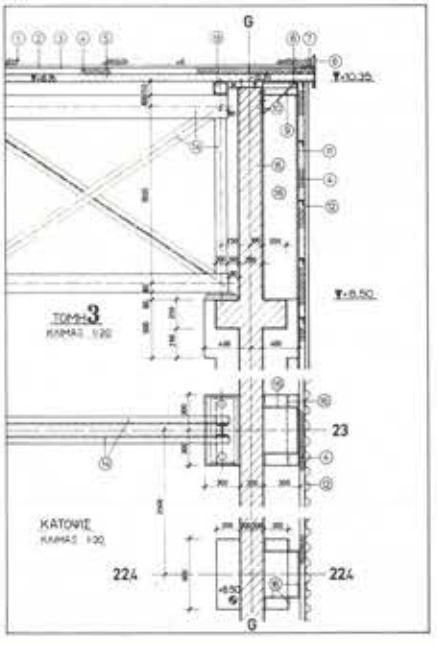

1.8

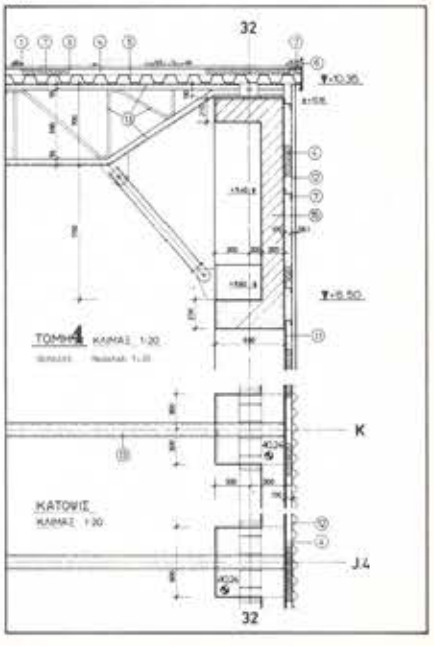

2. Κλωστοϋφαντουργεῖο

Τόπος: Γιαννιτσά.
Καλυπτόμενη ἐπιφάνεια/οἰκοδομήσιμη ἐπιφάνεια: 11.640/12.668 τ.μ.
Ὄγκος: 89.770 κ.μ.
Ἐξωτερικὲς διαστάσεις: 217×53 μ.
Κάναβος: 12×20 μ.
Κατασκευή:
α) Φέροντα στοιχεῖα: προκατασκευή, ὑποστυλώματα ἑδράσεως Υ, δοκοὶ μὲ κάτω κυρτὴ ἐπιφάνεια, πλάκες ὀροφῆς ΤΤ,
β) Στοιχεῖα πληρώσεως: μεταλλικὰ σάντουϊτς,
γ) Ἐπικάλυψη: ἀεριζόμενη στέγη, λαμαρίνα μὲ τραπεζοειδεῖς αὐλακώσεις,
δ) Κλιματισμός: θέρμανση, ψύξη, ὑγρασία.
Ἐκτέλεση: γενικὸς ἐργολάβος.
Χρόνος ἀποπερατώσεως: 10 μῆνες.

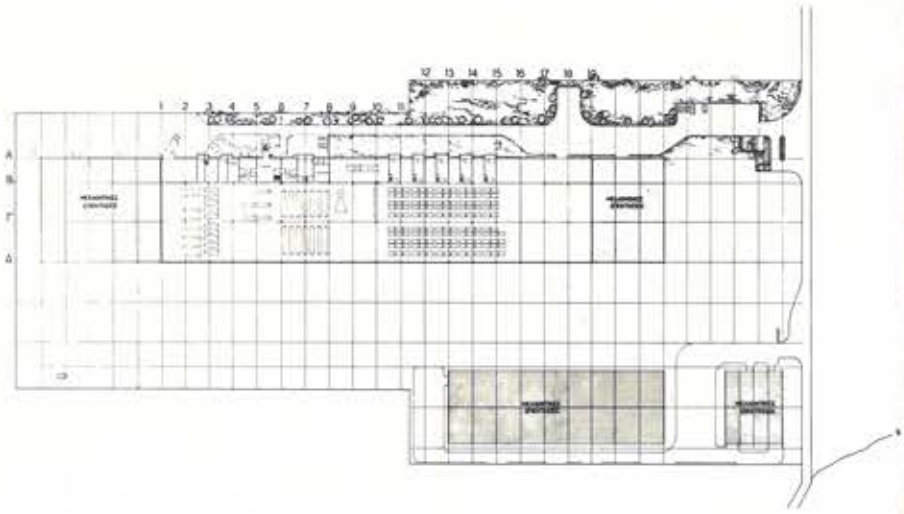

2. Spinning-mill at Yannitsa

2.1

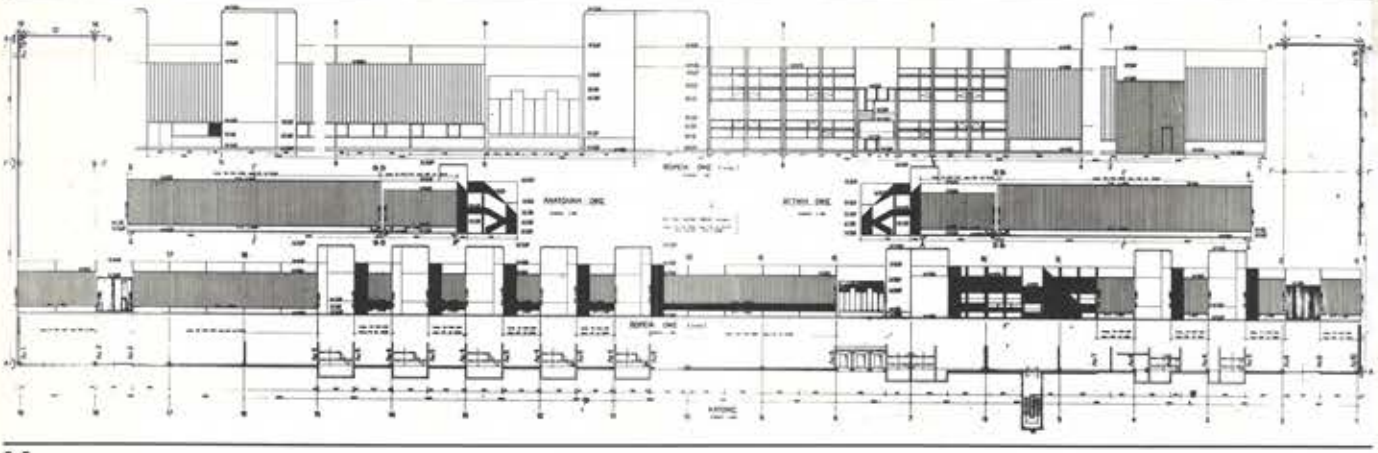

2.2

2.3

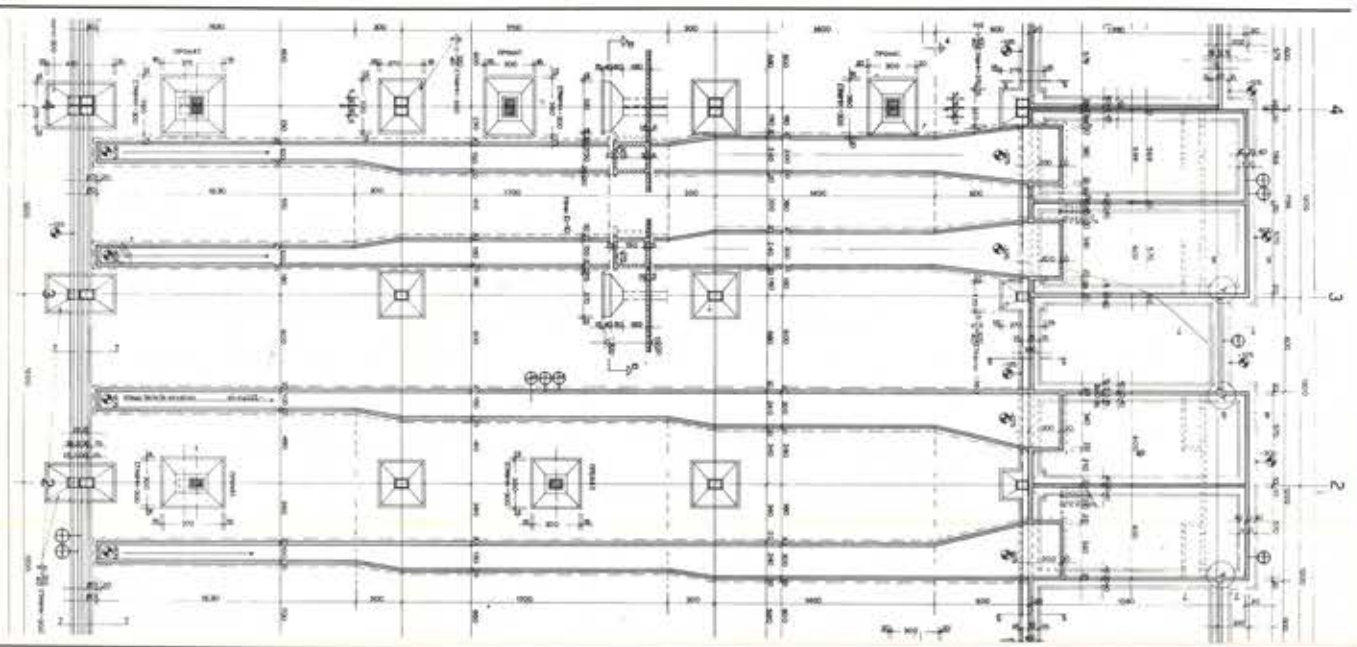

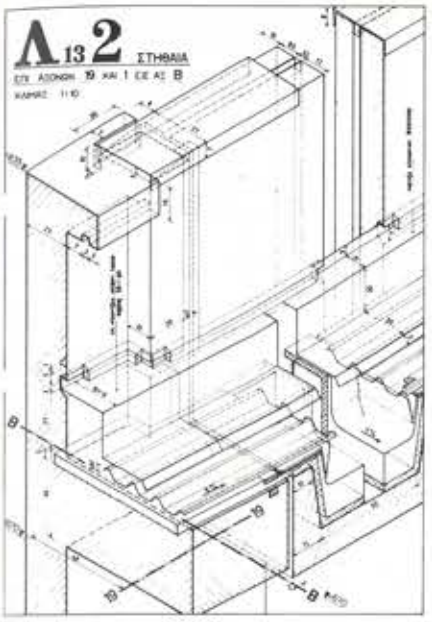

2.4

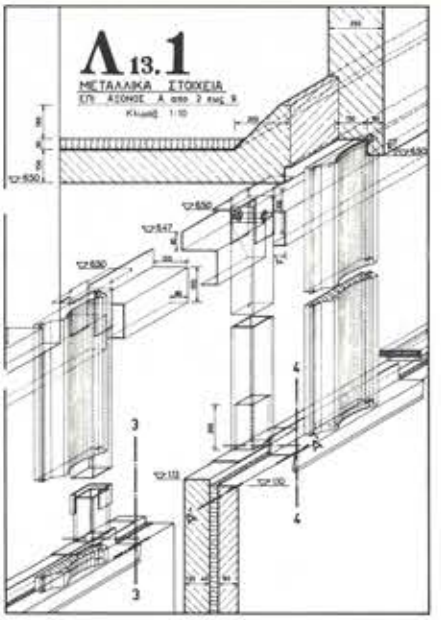

2.5

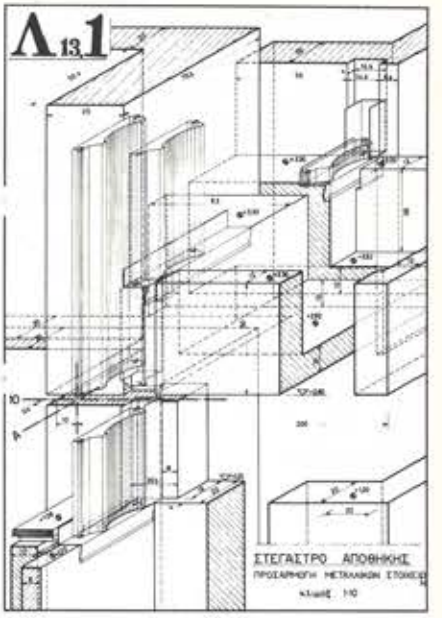

2.6

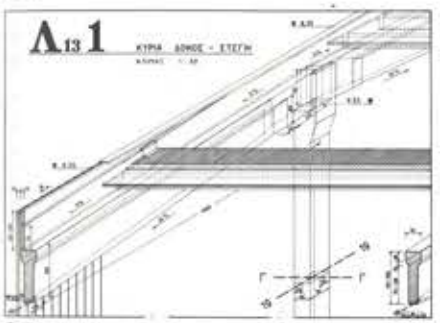

2.7

2.1.
Γενική κάτοψη.

2.2.
Όψεις.

2.3.
Τμήμα κατασκευαστικής κατόψεως.

2.4.
Στηθαία.

2.5.
Μεταλλικά σάντουϊτς.

2.6.
Στέγαστρο αποθήκης.

2.7.
Υποστύλωμα, δοκός, στέγη.

2.8.
Όψη.

2.2.
Elevations.

2.3.
Part of detailed plan.

2.4.
Parapets.

2.5.
Metallic panels.

2.6.
Shed of warehouse.

2.7.
Column, beam, roof.

2.8.
Elevation.

2.8

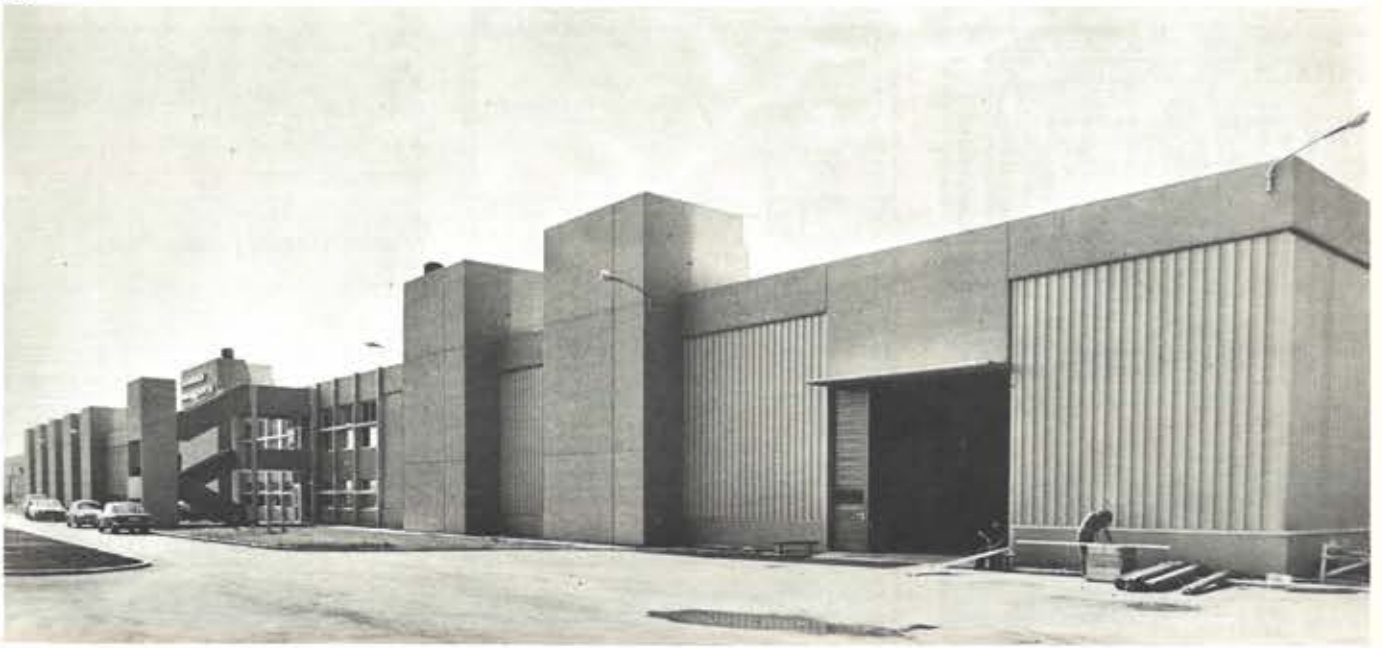

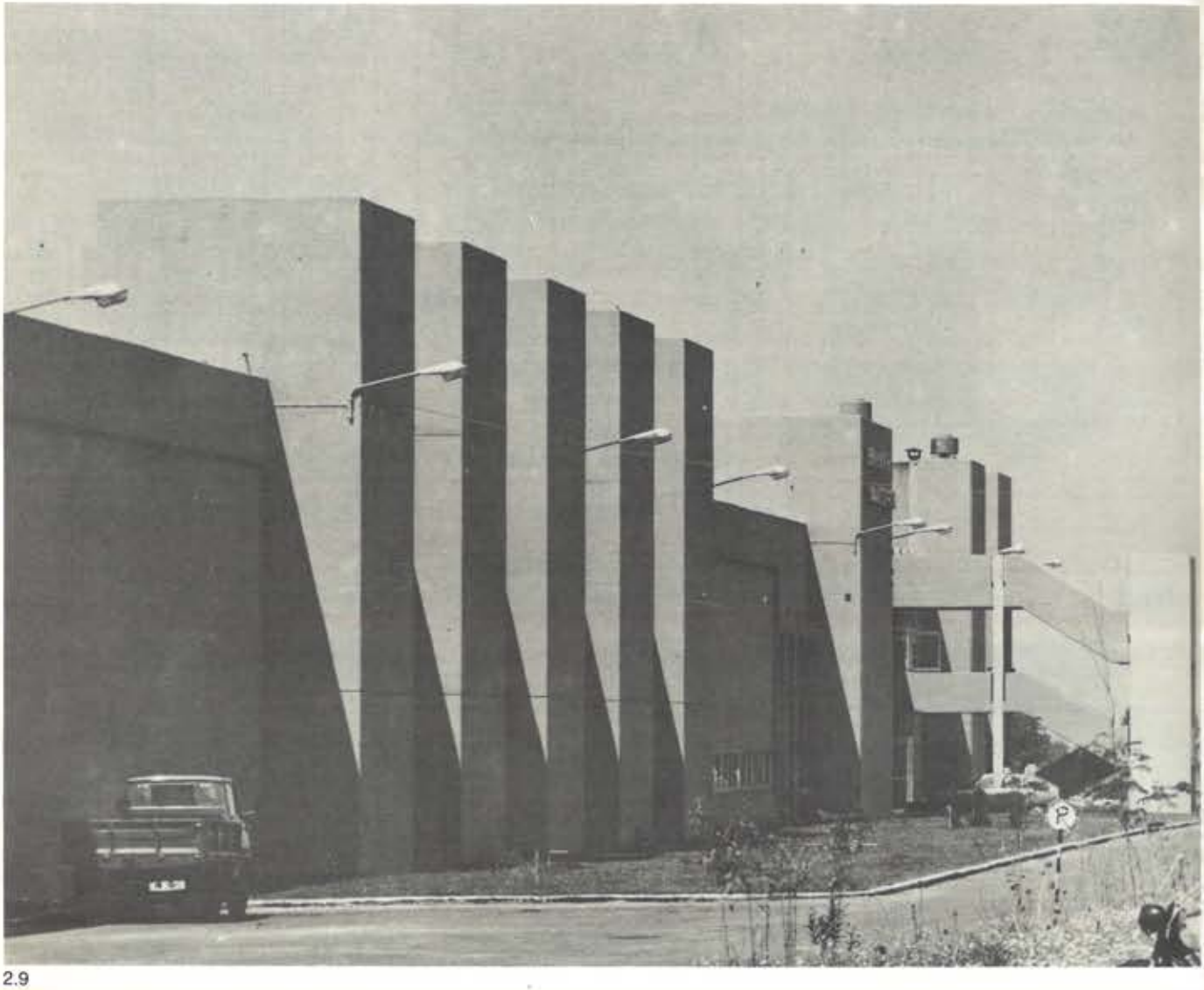

2.9

2.10

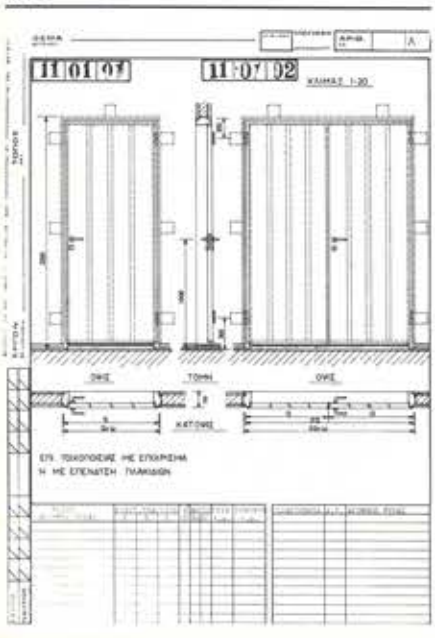

2.11

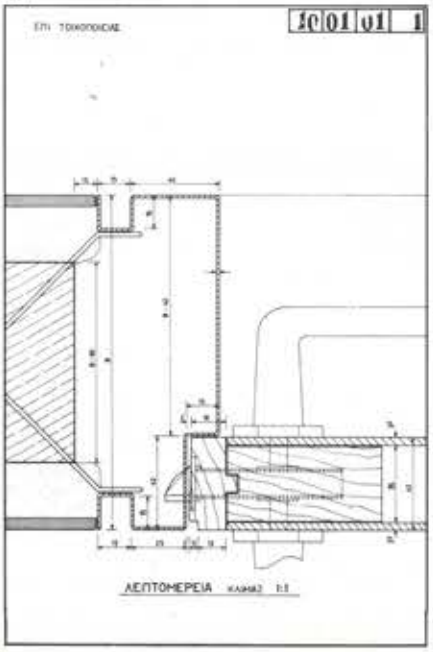

2.9.
Όψη.

2.10.
Θύρα 1:20.

2.11.
Θύρα 1:1.

2.12.
Πίνακας τυπικών κουφωμάτων.

2.12

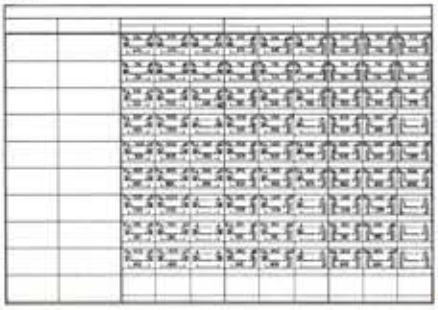

2.13.
Εσωτερικό βιομηχανοστασίου.

2.14.
Υποστύλωμα-δοκός-πλάκες επικαλύψεως.

2.15,2.16.
Ημερολόγιο οικοδομικών εργασιών.

2.17.
Άρθρο τεχνικής προδιαγραφής θύρας.

2.9.
Elevation

2.10.
Door 1:20.

2.11.
Door 1:1.

2.12.
Table of standard openings.

2.13.
Interior view of production area.

2.14.
Column - beam - slabs.

2.15 , 2.16.
Agenda of construction works.

2.17.
Technical specifications for doors.

2.13

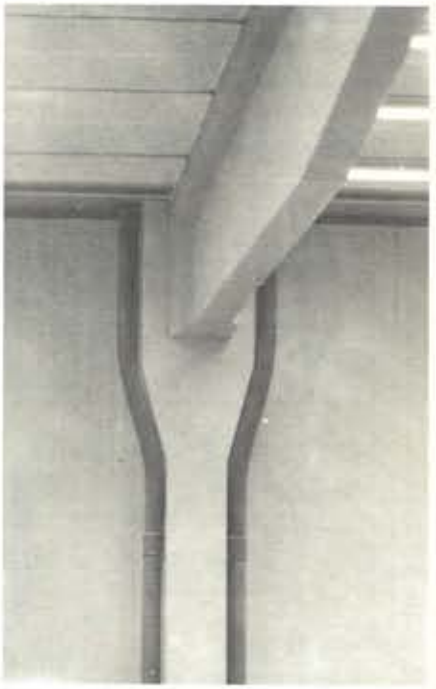

2.14

2.15

2.16

2.17

3. Κλωστοϋφαντουργεῖο

Τόπος: Κιλκίς.
Καλυπτόμενη ἐπιφάνεια/οἰκοδομήσιμη ἐπιφάνεια: 9.687/9.700 τ.μ.
Ὄγκος: 73.683 κ.μ.
Ἐξωτερικὲς διαστάσεις: 131×73 μ.
Κάναβος: 12×20 μ.
Κατασκευή:
α) Φέροντα στοιχεῖα: προκατασκευή, ὑποστυλώματα ἐδράσεως Υ, δοκοὶ μὲ κάτω κυρτὴ ἐπιφάνεια, πλάκες ὀροφῆς ΤΤ,
β) Στοιχεῖα πληρώσεως: μεταλλικὰ σάντουϊτς,
γ) Ἐπικάλυψη: ἀεριζόμενη στέγη, τραπεζοειδὴς λαμαρίνα,
δ) Κλιματισμός: Θέρμανση, ψύξη, ὑγρασία.
Ἐκτέλεση: γενικὸς ἐργολάβος.
Χρόνος ἀποπερατώσεως: 10 μῆνες.

3.1.
Γενικὴ κάτοψη.

3.2.
Ὄψεις, τομές.

3.3.
Ἐσωτερικὸ βιομηχανοστασίου.

3. Spinning-mill at Kilkis

3.1.
Plan.

3.2.
Elevations, sections.

3.3.
Interior view of production area.

3.1

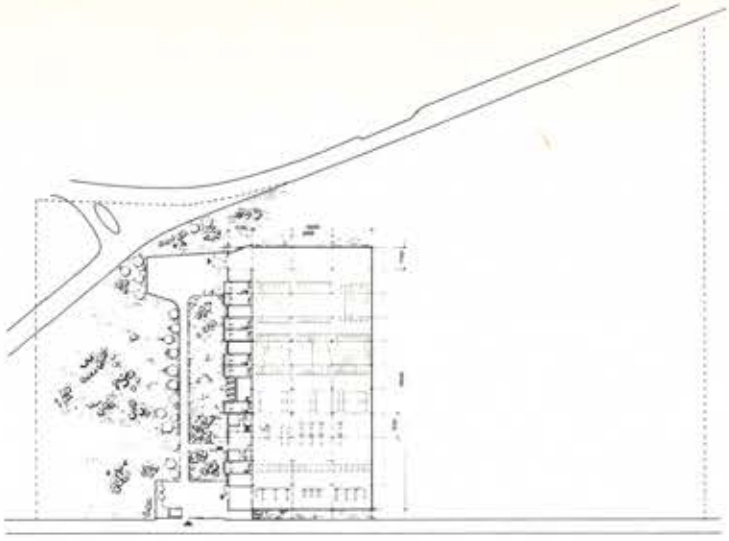

3.2

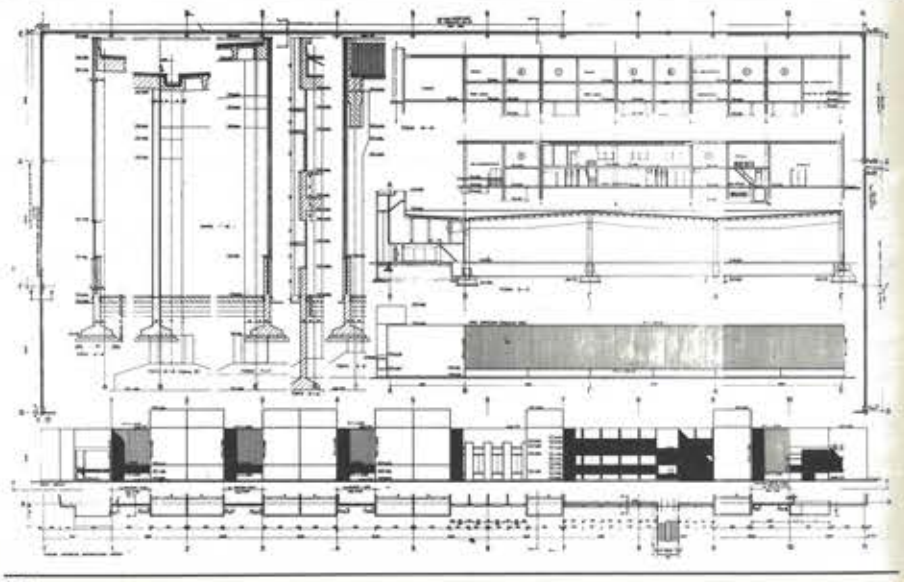

3.3

3.4

3.5

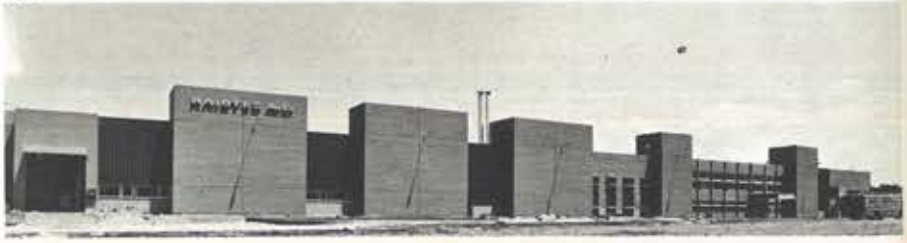

3.4.
Ὄψη.

3.5.
Ὄψη.

3.4.
Elevation.

3.5.
Elevation.

4. Κλωστοϋφαντουργεῖο

Τόπος: Ὡραιόκαστρο, Θεσσαλονίκη.
Καλυπτόμενη ἐπιφάνεια/οἰκοδομήσιμη ἐπιφάνεια: 3.509/3.777 τ.μ.
Ὄγκος: 31.697 κ.μ.
Ἐξωτερικὲς διαστάσεις: 51×69 μ.
Κάναβος: 8×25 μ.

Κατασκευή:
α) Φέροντα στοιχεῖα: συμβατικὴ κατασκευή.
β) Στοιχεῖα πληρώσεως: μεταλλικὰ σάντουϊτς.
γ) Ἐπικάλυψη: ἀεριζόμενη στέγη, τραπεζοειδὴς λαμαρίνα.
δ) Κλιματισμός: θέρμανση, ψύξη, ὑγρασία.
Ἐκτέλεση: γενικὸς ἐργολάβος.
Χρόνος ἀποπερατώσεως: ἐννέα μῆνες.

4. Spinning-mill at Oreokastro, Thessaloniki

4.1.
Γενικὴ κάτοψη.

4.2.
Ὄψεις, τομές.

4.3.
Ὄψη.

4.4.
Ἐσωτερικὸ βιομηχανοστασίου.

4.1.
Plan.

4.2.
Elevations, sections.

4.3.
Elevation.

4.4.
Interior view of production area.

4.1

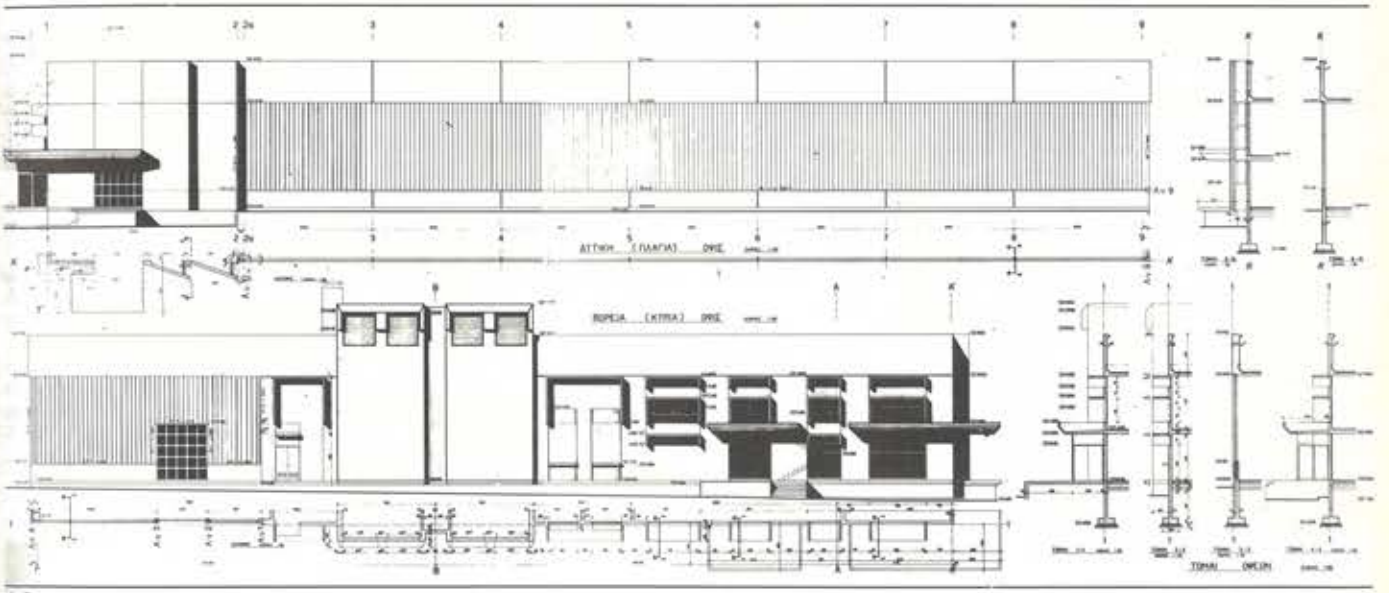

4.2

4.3

4.4

Κτίριο βιοτεχνίας στὴ Μεταμόρφωση Ἀττικῆς

Ἐργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Α. Νουκάκης καὶ Π. Μπαμπάλου-Νουκάκη. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Ἀθανασιάδης

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὸ 13ο χλμ. τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Λαμίας. Στεγάζει μιὰ βιοτεχνία δερμάτινων εἰδῶν (κύριο προϊόν: λουράκια ρολογιῶν).
Ἡ ὀργάνωση τῶν χώρων βασίστηκε σὲ ἕνα λειτουργικὸ διάγραμμα ποὺ καταστρώθηκε σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἰδιοκτήτη. Ἀπὸ αὐτὸ πρόκυψαν δύο ζῶνες χρήσης· ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὸν κύριο χῶρο παραγωγῆς καὶ ἡ δεύτερη τὶς βοηθητικὲς λειτουργίες (ἀποθῆκες, συσκευασία, χῶροι ἐξυπηρέτησης προσωπικοῦ καὶ διοίκηση). Ἡ δεύτερη ζώνη ὀργανώνεται σὲ τρεῖς στάθμες (ὑπόγειο-ἰσόγειο-μεσόροφο) καὶ βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸν χῶρο παραγωγῆς.
Μελλοντικὴ ἐπέκταση τοῦ κτιρίου προβλέπεται κατὰ τὸ ὕψος, καὶ θὰ περιλάβει λειτουργίες ἴδιες ἢ παρόμοιες μὲ τὶς ὑπάρχουσες. Τὸ κλιμακοστάσιο - προστατευμένο ἀπὸ τοὺς ψυχροὺς ἀνέμους τῆς περιοχῆς - τοποθετήθηκε ἔξω ἀπὸ τὸν κύριο ὄγκο τοῦ κτιρίου, καὶ προσφέρει εὐελιξία στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου, σημερινοῦ καὶ μελλοντικοῦ.
Στὴν κατασκευὴ χρησιμοποιήθηκε ὁ πιὸ συνηθισμένος τρόπος δόμησης: φέρων ὀργανισμὸς ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα χωρὶς ἰδιαίτερη ἐπεξεργασία καὶ ἀνεπίχριστο, διαχωριστικοὶ καὶ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἀπὸ ὀπτοπλινθοδομὴ μὲ πεταχτὸ σοβά. Ὁ ἐξωτερικὸς περιμετρικὸς τοῖχος ἀκολουθεῖ ἕναν κάναβο ὑψῶν· τὰ μικρὰ ἢ μεγάλα ἀνοίγματά του καθορίζονται ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ χώρου ποὺ περικλείνει καὶ τὸν προσανατολισμὸ τῆς ἐπιφάνειας ποὺ καλύπτει.
Τὰ ἐξωτερικὰ κουφώματα εἶναι μεικτὴ κατασκευὴ ἀπὸ διατομὲς στράντζας γιὰ τὰ σταθερὰ μέρη καὶ ἀλουμίνιο γιὰ τὰ κινητά. Ἀπὸ τοὺς μελετητὲς σχεδιάστηκαν καὶ ὁρισμένα ἔπιπλα γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν γραφείων διοίκησης (γραφεῖα καὶ ράφια ἀπὸ σουηδικὸ ξύλο).

1.
Ὄψη ἀπὸ τὴν εἴσοδο.

Small factory building in Attica

Atelier 66: architects A. Noukakis and P. Babalou-Noukakis

The building, situated on the 13th km. of the National Highway to Lamia, is designed to house a small leather industry (main product: watch straps).
The organisation of spaces was based on an activity diagram drawn by the architects in collaboration with the owner. The production system dictated a spatial organisation in two zones: the one zone comprises the main production area, and the second includes auxiliary functions (storage, packaging, personnel and administration). The second zone, organised in three levels - basement, ground floor and mezzanine level - is in direct contact with the production area.
Future building extensions are planned for in terms of additional floors. The staircase has been placed in the exterior of the building in response to the need for flexibility, which will arise over the years.

1.
The factory building as seen from the entrance.

2.
The factory building as seen from the National Highway.

3.
Northeast elevation.

4.
Site plan.

1

2.
Όψη από τήν 'Εθνική όδό.

3.
Βορειοανατολική όψη.

4.
Τοπογραφικό.

5.
Κάτοψη ὑπογείου. 1. 'Αποθήκη πρώτων ὑλῶν, 2. Λεβητοστάσιο, 3. Δεξαμενή, 4. 'Αεροσυμπιεστής.

6.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος πρώτων ὑλῶν, ἔξοδος ἑτοιμου προϊόντος, 2. 'Αποθήκη πρώτων ὑλῶν, 3. Αἴθουσα παραγωγῆς, 4. Βαφεῖο, 5. 'Αποθήκη ἑτοιμου προϊόντος, 6. Συσκευασία, 7. Εἴσοδος προσωπικοῦ, 8. Τουαλέτες, ἀποδυτήρια, 9. Πρὸς διοίκηση.

7.
Κάτοψη μεσορόφου. 1. Εἴσοδος, ἀναμονή, ἔκθεση, 2. Γραφεῖα, 3. Σχεδιαστήριο, 4. 'Αρχειοθήκη, 5. Τραπεζαρία, 6. Τουαλέτες, 7. Κενὸ αἴθουσας παραγωγῆς.

2

3

4

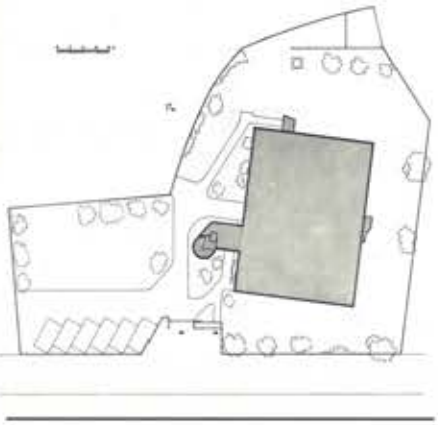

5

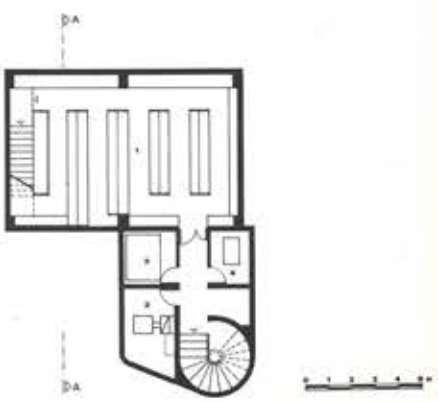

5.
Basement plan. 1. Storage, 2. Boiler room, 3. Water tank, 4. Compressor.

6.
Ground floor plan. 1. Entrance of raw materials and exit of finished products, 2. Storage, 3. Production area, 4. Dyeing area, 5. Storage of finished products, 6. Packaging, 7. Personnel entrance, 8. W.C., lockers, 9. Staircase to the administration wing.

7.
Mezzanine plan. 1. Entry, waiting room, exhibition, 2. Offices, 3. Designing area, 4. Files, 5. Dining room, 6. W.C., 7. Void over production area.

6

7

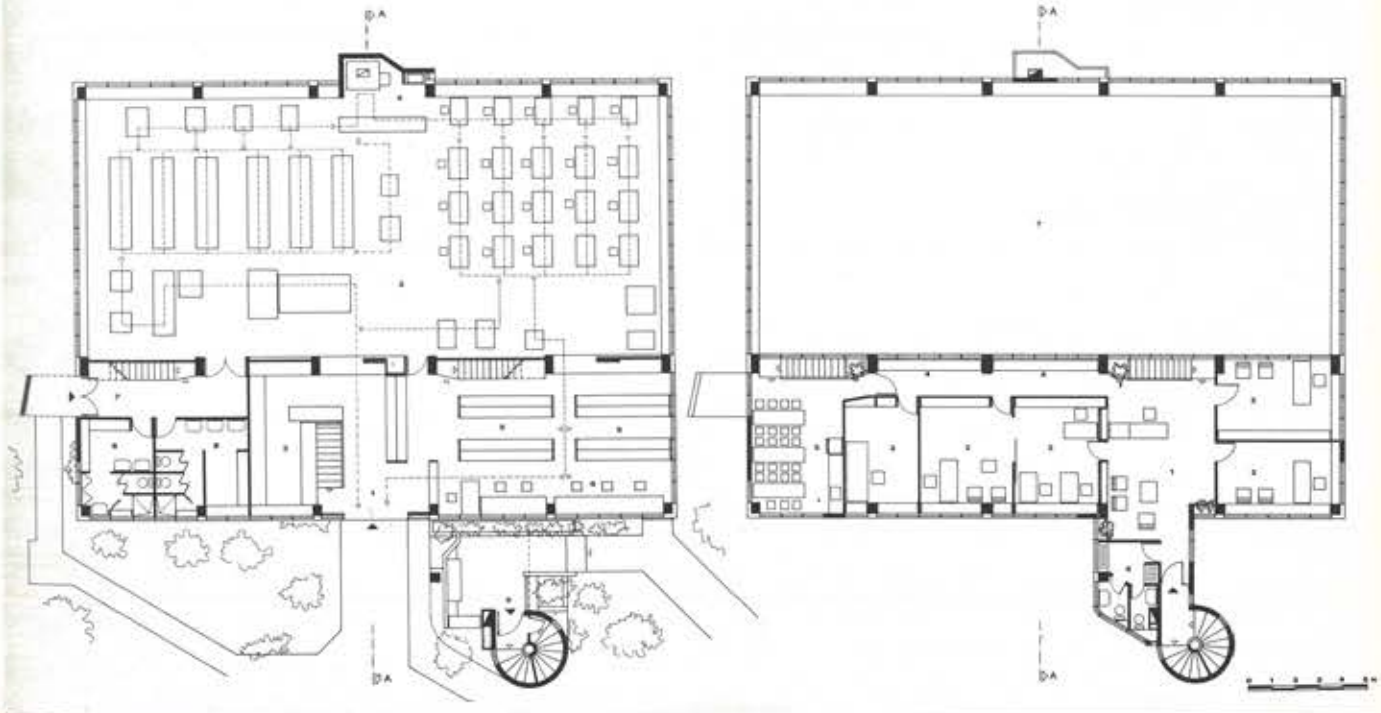

8

9

10

8.
Τομὴ ΑΑ.

9.
Ἡ προσπέλαση στὴ διοίκηση.

10.
Ὁ χῶρος παραγωγῆς.

11.
Εἴσοδος καὶ ἀναμονὴ στὸν μεσόροφο.

12.
Διάδρομος γραφείων καὶ ἀρχειοθῆκες.

13.
Γραφεῖο διευθυντῆ.

8.
Section AA.

9.
Access to the administration wing.

10.
Production area.

11.
Entrance and waiting room on the mezzanine.

12.
Office corridor and filing cabinets.

13.
Director's office.

11

12

13

Συγκρότημα ἐπεξεργασίας μεταλλευμάτων στὴν 'Ολυμπιάδα Χαλκιδικῆς

'Εργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Γ. 'Αηδονόπουλος καὶ Ε. Βροντίση

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει βασικὰ τὸ τριβεῖο τοῦ μεταλλεύματος, μιὰ μονάδα «ἐμπλουτισμοῦ δι' ἐπιπλεύσεως», ἀποθῆκες καὶ ἐγκαταστάσεις γιὰ τὴν ἀπόθεση τῶν ἐμπλουτισμένων προϊόντων καὶ τῶν βιομηχανικῶν ἀποβλήτων (εἰκ. 1).
'Από τὸ μεταλλεῖο, ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 1.500 μ., τὸ μετάλλευμα μεταφέρεται μὲ φορτηγὰ αὐτοκίνητα στὸ τριβεῖο ὅπου ὑφίσταται πρωτογενὴ θραύση. "Υστερα ἀπὸ αὐτό, τὸ μετάλλευμα μὲ μεταφορικὲς ταινίες μεταφέρεται σὲ δύο «σιλό». 'Από τὰ «σιλό» μεταφέρεται στοὺς μύλους γιὰ λειοτρίβηση καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὶς «κυψέλες ἐπιπλεύσεως», ὅπου σὲ τρία διαφορετικὰ κυκλώματα ἐμπλουτισμοῦ παράγονται ὁ γαληνίτης, ὁ σφαλερίτης καὶ ὁ σιδηροπυρίτης. Τὰ προϊόντα αὐτὰ ὁδηγοῦνται μὲ μεταφορικὲς ταινίες σὲ χωριστὲς πλατεῖες ἐναπόθεσης γιὰ τὴν παραπέρα μεταφορά τους. 'Η μονάδα ἐμπλουτισμοῦ ἔχει σημερινὴ δυναμικότητα ἐπεξεργασίας 1.200 τ. μεταλλεύματος, ποὺ προβλέπεται μελλοντικὰ νὰ διπλασιαστεῖ. Καθοριστικὸ παράγοντα γιὰ τὶς μεγάλες διαστάσεις τῶν κτιρίων ἀποτέλεσε ἡ ὁριζόντια διάταξη ποὺ ἐφαρμόστηκε στὸ

Ore-dressing plant at Olympias, Chalkidiki

Atelier 66: architects G. Aidonopoulos and E. Vrontissis

The plant comprises a crushing unit, a flotation unit, stockyards for concentrates and an area for tailings disposal (fig. 1).
From the mine, the ore is hauled with trucks to the crushing unit at a distance of 1500 m., where it is crushed and consequently conveyed to the silos. From there it is fed to the grinding mills and the flotation cells, where galenite, sphalerite and pyrite are produced. These products are conveyed to separate stockyards for shipping. The ore-dressing plant has a capacity of 1200 t/d which may be doubled in the future.
The organisational system of the plant dictated a one-level layout of the buildings. In order to meet the antipollution requirements a dam was constructed in the tailings disposal area and the water from this artificial lake is pumped and re-used in a closed circuit.
The architects were involved in the design phase only. Construction drawings and supervision of the construction were undertaken by the company's Technical

1

2

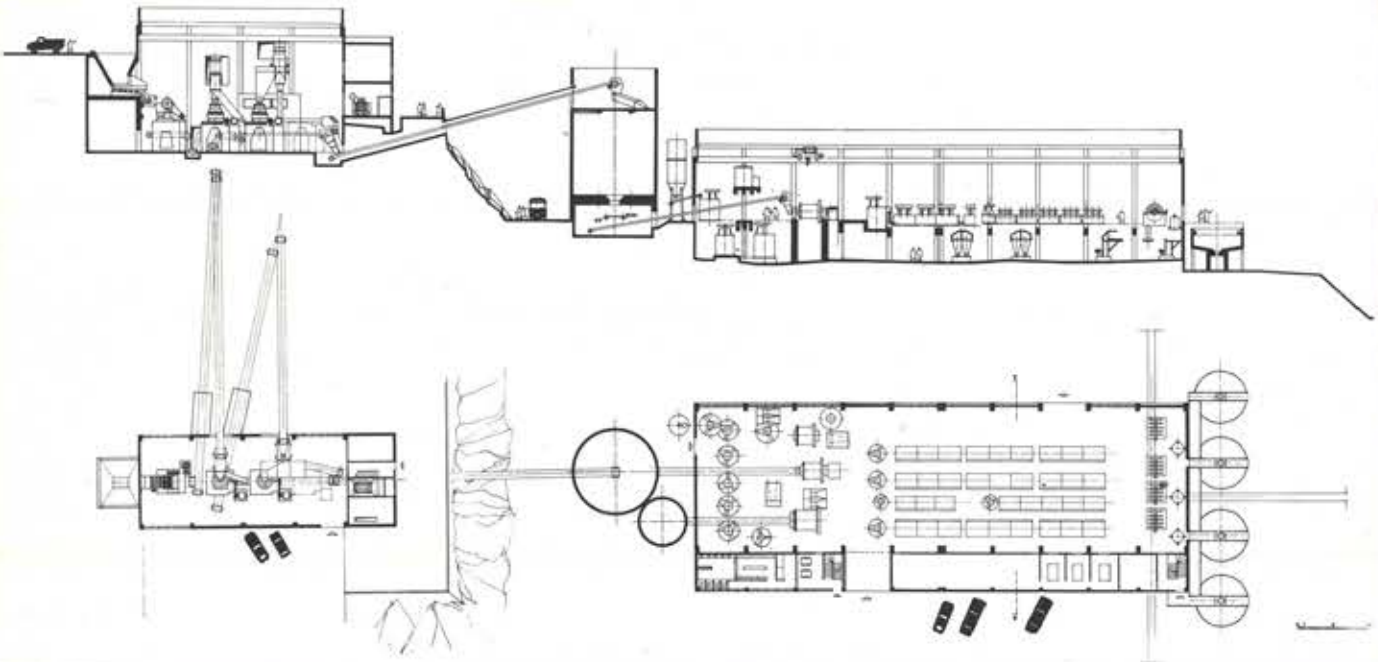

συγκρότημα σύμφωνα μὲ τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ὀργάνωση τέτοιων ἐγκαταστάσεων.
Γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς μόλυνσης τοῦ περιβάλλοντος κατασκευάστηκε φράγμα ποὺ σχημάτισε τεχνητὴ λίμνη, ὅπου συγκεντρώνονται τὰ ἀπόβλητα τῆς κατεργασίας καὶ ἀπὸ ὅπου ἀντλεῖται τὸ νερὸ γιὰ νὰ ξαναχρησιμοποιηθεῖ.
Στοὺς ἀρχιτέκτονες ἀνατέθηκε ἡ μελέτη τοῦ συγκροτήματος μόνο μέχρι τὴ φάση τῶν γενικῶν σχεδίων. Τὰ σχέδια κατασκευῆς καὶ ἡ ἐπίβλεψη ἔγιναν ἀπὸ τὴν

1.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ συγκροτήματος ἀπὸ ψηλά.

2.
Κάτοψη καὶ τομὴ τριβείου, «σιλό», μονάδας ἐμπλουτισμοῦ.

3.
Γενικὴ διάταξη. 1. Μετάλλευμα ἀπὸ μεταλλεῖο, 2. Τριβεῖο, 3. Σωρὸς τροφοδοσίας, 4. «Σιλό», 5. Μονάδα ἐμπλουτισμοῦ, 6. Μελλοντικὴ ἐπέκταση μονάδας ἐμπλουτισμοῦ, 7. Πυκνωτὲς προϊόντων, 8. Σωρὸς σιδηροπυρίτη, 9. Σωρὸς σφαλερίτη, 10. Σωρὸς γαληνίτη, 11. Μετάλλευμα γιὰ φόρτωμα, 12. Ἀποθῆκες, ὑπόστεγο, 13. Πυκνωτὲς ἀποβλήτων, 14. Δεξαμενὴ ἀκάθαρτου νεροῦ, 15. Δεξαμενὴ καθαροῦ νεροῦ, 16. Πρὸς λίμνη ἀποβλήτων, 17. Ἐπιστροφὴ νεροῦ ἀπὸ λίμνη ἀποβλήτων, 18. Προσπέλαση ἐργαζομένων, ἐπισκεπτῶν.

4.
Τομὴ ΤΤ μονάδας ἐμπλουτισμοῦ. Κατόψεις βοηθητικῶν χώρων μονάδας ἐμπλουτισμοῦ. 1. Φιλτράρισμα, στέγνωμα δειγμάτων, 2. Ἀνεμιστῆρες, 3. Συνεργεῖα, 4. Ἀντλιοστάσιο. Πυκνόμετρα μὲ ἀκτίνες Γ, 5. Διάδρομος καλωδίων, 6. Πυκνόμετρα μὲ ἀκτίνες Γ, 7. Ἀποδυτήρια, χῶροι ὑγιεινῆς προσωπικοῦ, 8. Πρῶτες βοήθειες, 9. Καθιστικό, 10. Εἴσοδος αὐτοκινήτων, 11. Πίνακες χαμηλῆς καὶ ὑψηλῆς τάσης, 12. Μετασχηματιστές, 13. Πυκνόμετρα μὲ ἀκτίνες Γ, 14. Χῶρος ἐπέκτασης γραφείων, 15. Γραφεῖο μηχανικοῦ, 16. Ἐργαστήριο, 17. Πίνακες ἐλέγχου, 18. Ἠλεκτρονικοὶ ὑπολογιστές, 19. Χῶρος μονάδας ἐμπλουτισμοῦ, 20. Μελλοντικὴ ἐπέκταση μονάδας ἐμπλουτισμοῦ.

Service. This arrangement did have an influence on the final result and the details of the buildings.
The relative positions of the main buildings (crushing unit and flotation unit) were strictly dictated by the functional requirements of the processing machinery. These requirements resulted in the buildings being laid out in a linear order reflecting the continuity of process, and a level difference dictated by the silos' height (fig. 2). The storage unit was built into the slope in order to facilitate access. In each building the usual personnel facilities (lockers, offices etc.) are housed in a separate unit adjoining the industrial area.

1.
General view of the complex.

2.
Plan and section of crushing unit, silos and flotation unit.

3.
General layout. 1. Run-of-mine, 2. Crushing unit, 3. Stockpile, 4. Silos, 5. Flotation unit, 6. Future extension of flotation unit, 7. Thickeners, 8. Pyrite stockpile, 9. Sphalerite stockpile, 10. Galenite stockpile, 11. Ore for shipping, 12. Storage, shed, 13. Tailings thickeners, 14. Impure water tank, 15. Clean water tank, 16. To tailings disposal area, 17. Water pumped from tailings disposal area, 18. Main access.

4.
Section. Personnel area. Plans of flotation unit. 1. Filtering, drying of samples, 2. Ventilators, 3. Workshops, 4. Pump-room, density meters, 5. Cables corridor, 6. Density meter, 7. Personnel facilities, 8. First aid, 9. Sitting room, 10. Car access, 11. Switchboards, 12. Transformers, 13. Density meter, 14. Future extension, 15. Engineer's office, 16. Workshop, 17. Control room, 18. Computers, 19. Flotation unit, 20. Future extension.

3

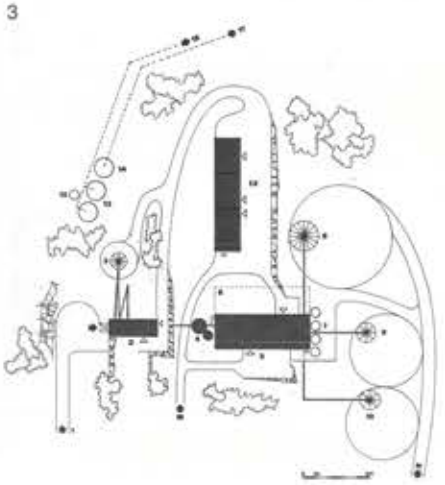

4

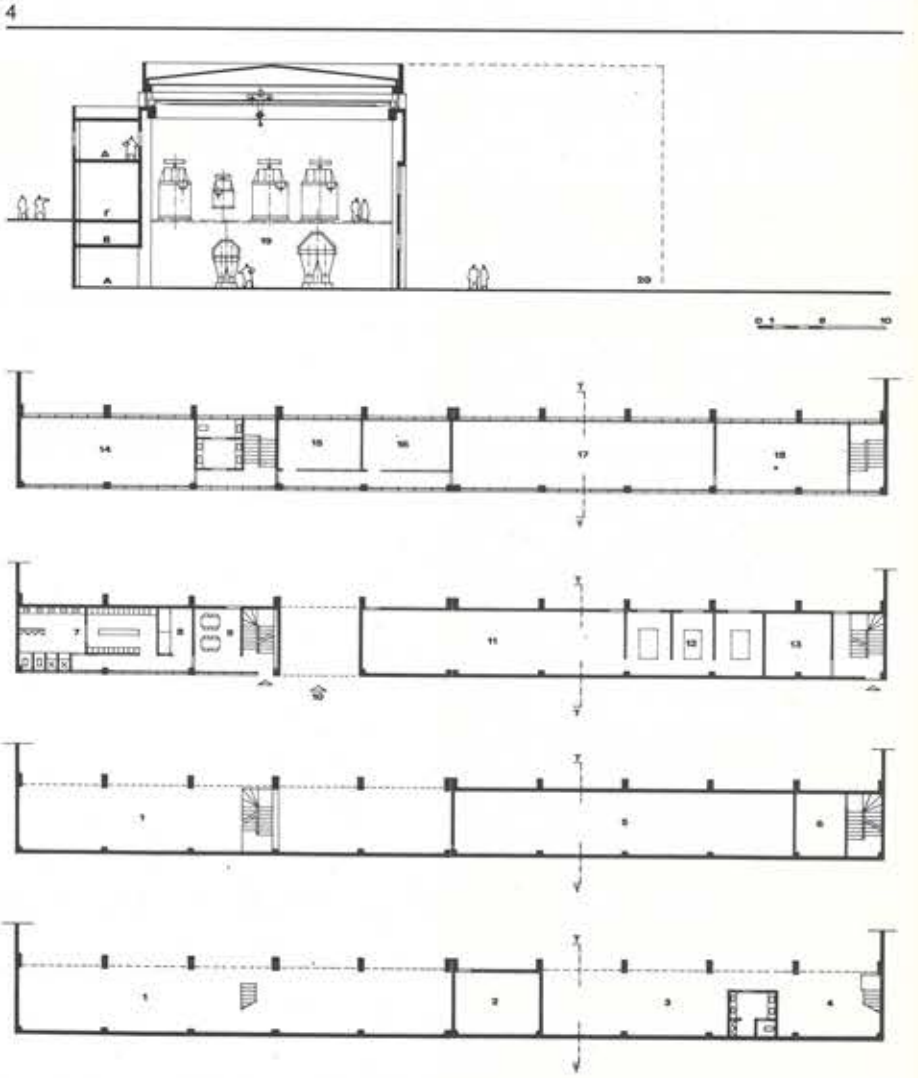

Τεχνική Ὑπηρεσία τῆς ἑταιρείας, γεγονὸς ποὺ εἶχε ἐπιπτώσεις στὴν τελικὴ μορφὴ καὶ τὶς κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες τῶν κτιρίων.

Ἡ σχετικὴ θέση τῶν βασικῶν κτιρίων τοῦ συγκροτήματος (τριβεῖο καὶ μονάδα ἐμπλουτισμοῦ) καθορίστηκε αὐστηρὰ ἀπὸ τὶς προδιαγραφὲς λειτουργίας τῶν μηχανολογικῶν ἐγκαταστάσεων. Ἔτσι, ἡ τροφοδοσία τῶν «σιλὸ» καὶ τῆς μονάδας ἐμπλουτισμοῦ μὲ μεταφορικὴ ταινία σὲ εὐθεία γραμμή, ἐπέβαλε τὴν ἀξονικὴ τοποθέτηση τῶν κτιρίων, ἐνῶ ἡ ἀπαραίτητη κλίση γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τῆς ταινίας καθόρισε τὴ διαφορὰ στάθμης τριβείου καὶ μονάδας ἐμπλουτισμοῦ (σχ. 2).

Τὸ κτίριο τῶν ἀποθηκῶν τοποθετήθηκε παράλληλα μὲ τὶς ὑψομετρικὲς καμπύλες τοῦ ἐδάφους γιὰ λόγους εὐκολίας τόσο στὴν κατασκευὴ ὅσο καὶ στὴν καθημερινὴ προσπέλαση.

Σὲ κάθε κτίριο τοῦ συγκροτήματος, οἱ χῶροι ποὺ προβλέπονται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐργαζομένων (ἀποδυτήρια, γραφεῖα κ.ἄ.) ἔχουν ἐνταχθεῖ σὲ ἕναν ὄγκο διαφοροποιημένο ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν κυρίως βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων.

Ὁ σκελετὸς καὶ τὰ ἐξωτερικὰ τοιχώματα τῶν κτιρίων κατασκευάστηκαν ἀπὸ ἀνεπίχριστο σκυρόδεμα καὶ τὰ λίγα ἐσωτερικὰ χωρίσματα ἀπὸ τοῦβλα. Τὰ κουφώματα γενικὰ εἶναι μεταλλικά. Τὰ περιμετρικὰ ἀνοίγματα φωτισμοῦ στὰ κτίρια, στὸ ὕψος ποὺ κινεῖται γερανογέφυρα, ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀπὸ ὑαλότουβλα, ἐνῶ ἡ ἐπικάλυψη ὅλων τῶν κτιρίων ἔγινε μὲ στέγη μεταλλικῆς κατασκευῆς.

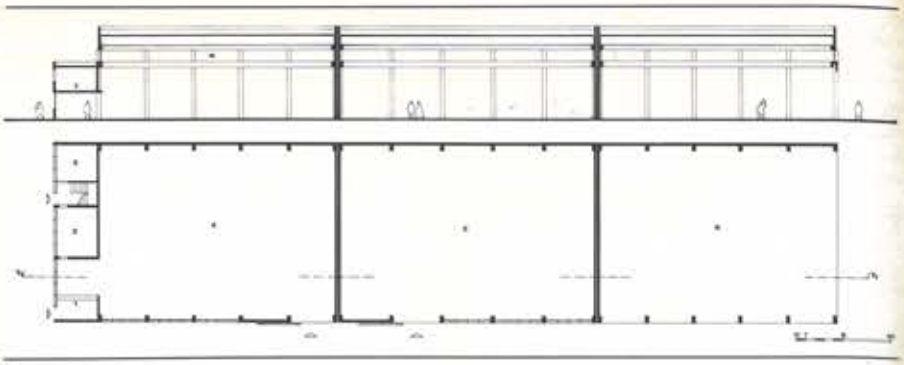

5

5.
Κάτοψη, τομὴ T_1T_1 κτιρίου ἀποθηκῶν. 1. Χῶρος παραλαβῶν, 2. Ἀποθηκάριος ἀνταλλακτικῶν καὶ μηχανημάτων, 3. Ἀποθηκάριος ἀντιδραστηρίων, 4. Ἀποθήκη ἀνταλλακτικῶν καὶ μηχανημάτων, 5. Ἀποθήκη ἀντιδραστηρίων, 6. Ἀποθήκη, ὑπόστεγο βαρέων ὑλικῶν καὶ μηχανημάτων.

6

6.
Τὸ συγκρότημα ἀπὸ τὴ λίμνη τῶν ἀποβλήτων.

7

7.
Τὸ τριβεῖο, τὰ «σιλὸ» καὶ ἡ μονάδα ἐμπλουτισμοῦ.

8

8.
Ἕνα τμῆμα τοῦ συγκροτήματος.

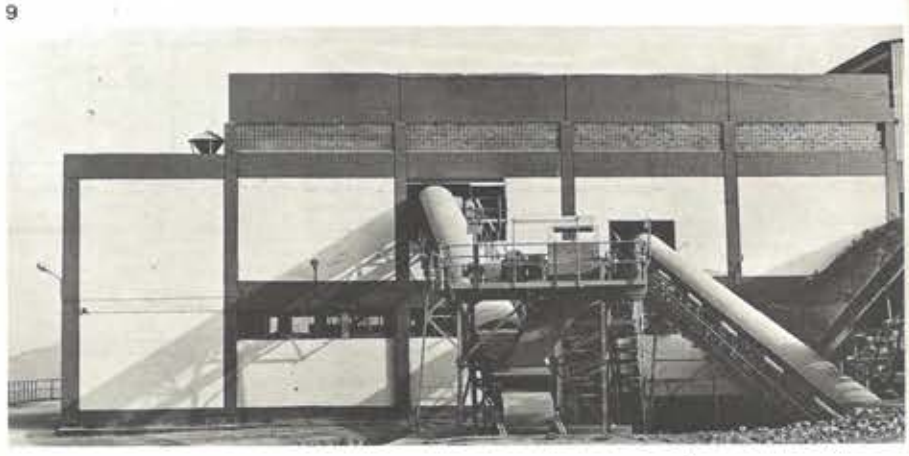

9

9.
Τὸ τριβεῖο.

10

10.
Ὄψη τοῦ κτιρίου ἀποθηκῶν.

5.
Plan and section of storage building. 1. Intake docks, 2. Store-man for spare parts and machinery, 3. Store-man for reagents, 4. Spare parts and machinery store, 5. Reagents store, 6. Storage, shed for heavy machinery.

6.
The plant as seen from disposal area.

7.
Crushing unit, silos and flotation unit.

8.
Part view of the complex.

9.
The crushing unit.

10.
Storage building elevation.

Χωριὸ διακοπῶν στὴν Κρήτη

Πολιτικὸς μηχανικὸς Μ. Καραντινὸς καὶ συνεργάτες

Ὁ Ἄσπρος Ποταμὸς ἦταν παλαιότερα μετόχι τοῦ χωριοῦ Πεῦκοι. Οἱ καινούριες συνθῆκες ζωῆς, καλλιέργειας καὶ συγκομιδῆς τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων ὁδήγησαν στὴν ἐγκατάλειψή του. Βρίσκεται στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τῆς Κρήτης, 25 χλμ. ἀπὸ τὴν Ἱεράπετρα, μὲ ἀπεριόριστη θέα πρὸς τὸ Λιβυκὸ πέλαγος. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ 50 περίπου μικρὰ κτίσματα ποὺ ἄλλοτε ἐξυπηρετοῦσαν ἐποχιακὰ τοὺς κατοίκους τῶν Πεύκων στὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες τους. Τοποθετημένα στὴ μέση μιᾶς πλαγιᾶς, τὰ κτίσματα αὐτὰ ἀπέχουν ἀπὸ τὴ θάλασσα 800 περίπου μ. Ὁ μικρὸς Ἄσπρος Ποταμὸς ποὺ περνάει δίπλα καὶ ἀρδεύει τὴν περιοχή, δίνει τὸ ὄνομά του στὸν οἰκισμό. Τὸ τοπίο εἶναι χαρακτηριστικὰ κρητικό. Στὴν κορυφὴ τῆς πλαγιᾶς βράχοι, στὴ βάση της ὁ Μακρὺς Γυαλός. Ἄμμος, βότσαλα καὶ ἁρμυρίκια. Ψηλότερα οἱ ἐλιές, τὰ ἀμπέλια, οἱ χαρουπιές, καὶ στὴ μικρὴ κοιλάδα ξυνὰ καὶ μποστάνια.
Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ οἰκισμοῦ ἄρχισε πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια. Βασικὸ μέλημα ἀπὸ

1

Holiday village on the island of Crete

Civil engineer E. Karantinos and Associates

A small abandoned village of 50 houses, on the Southeast coast of Crete, was restored to serve as a holiday resort.
Like other seaside Cretan villages it is a cluster of white houses descending a hillside of olive groves and vines; a small river running nearby irrigates the area.
The restoration started two years ago and the intention was to preserve the existing character of the constructions and the landscape while securing comfortable living conditions for the visitors.
Stone walls, roofs of cane mixed with clay resting on cypress beams, floors of compressed mud intermingled with saw, and open fireplaces were the building elements these minimal constructions consisted of.
For the restoration, local materials and local craftsmen were used and every effort was made to remain close to the original simplicity of the construction.
Cobble paths interconnect the dwellings leading to the central square, the settlement's social centre containing the usual amenities of café, grocery store, taverna and general store.
Ceramics and weaving workshops were set up for the village residents where they could serve an apprenticeship and experiment with their own skills.

2

1,2.
Γενικὴ ἄποψη μιᾶς γειτονιᾶς.

1,2.
General view of a "neighbourhood".

τὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ ἀποφυγὴ ὁποιασδήποτε ἀλλοίωσης τοῦ χαρακτήρα, φυσικοῦ καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ, τῆς περιοχῆς, καθὼς καὶ ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἄνετη διαβίωση καὶ τὴν ἐπαφὴ τῶν ἐπισκεπτῶν μὲ τὸν τόπο.

Τὰ μικρὰ σπίτια τοῦ μετοχιοῦ εἶχαν κτιστεῖ μὲ ἁπλὰ ὑλικὰ γιὰ νὰ καλύψουν στοιχειώδεις ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὰ ἔφτιαξαν. Πέτρινοι τοῖχοι, σκεπὲς καλαμωτὲς στηριγμένες σὲ δοκάρια κυπαρισσιοῦ καὶ πατημένες μὲ ἄργιλο, δάπεδα ἀπὸ λάσπη μὲ ἄχυρο, καὶ τζάκια. Μερικὰ ἀπὸ αὐτά, ἀκολουθώντας τὴ γραμμὴ τοῦ ἐδάφους, εἶναι στερεωμένα στὴ βάση τῶν βράχων ἢ πάνω σὲ βράχους. Ἄλλα περιέχουν ἕνα μέρος ἀπὸ τοὺς βράχους.

Ἡ ἀναστήλωσή τους ἔγινε μὲ τὰ ἴδια ντόπια ὑλικά, ἀπὸ ντόπιους μαστόρους, καὶ σεβάστηκε ἀπόλυτα τὴν ἀρχική τους λιτότητα. Ὁ ἐμπλουτισμὸς καὶ ἡ ἐσωτερική τους διακόσμηση ἔγιναν ἐπίσης μὲ προσοχὴ καὶ χωρὶς ἐκζήτηση. Τὰ ἀντικείμενα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι ὅλα παλαιᾶς λαϊκῆς κρητικῆς τέχνης. Μέσα ἢ δίπλα στὰ σπίτια, γιὰ νὰ μὴν ἀλλοιωθεῖ ἡ ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ μορφή, προστέθηκαν λουτρὰ στρωμένα μὲ πλάκες βγαλμένες ἀπὸ τὴ θάλασσα. Καλντερίμια συνδέουν τὰ σπίτια μεταξύ τους καὶ ὁδηγοῦν στὴν κεντρικὴ πλατεία, τὴν «ἀγορά» τοῦ οἰκισμοῦ. Σ' αὐτή, στεγασμένα μαζί, ὑπάρχουν τὸ καφενεῖο, τὸ μπακάλικο καὶ ἡ ταβέρνα, τὸ κλασικὸ οἰνοκαφεπαντοπωλεῖο, βασικὸ σημεῖο ψυχαγωγίας καὶ ἐπαφῆς τῶν κατοίκων κάθε ἑλληνικοῦ χωριοῦ. Εἶναι ἄλλωστε τὸ μόνο κτίριο μὲ παροχὴ ἠλεκτρισμοῦ. Γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ὑπόλοιπων σπιτιῶν (ψύξη, μαγείρεμα, ζεστὸ νερό, φωτισμὸ) μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὸ ὑγραέριο, ἡ φωτιὰ τοῦ ξύλου καὶ τὸ λυχνάρι, τὰ κεριὰ ἢ ἡ λάμπα πετρελαίου. Στὴ λύση αὐτὴ ὁδήγησε ἡ σκέψη ὅτι ὁ νευρικὰ ὑπερφορτισμένος ἄνθρωπος τῆς πόλης, ποὺ θὰ καταλήξει σὲ ἕνα τέτοιο μέρος γιὰ νὰ περάσει τὶς διακοπές του, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἕναν ἄλλο ρυθμὸ ζωῆς. Κυρίως ἔχει ἀνάγκη, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὶς «καθημερινὲς» εὐκολίες του, νὰ ξαναβρεῖ ἕνα μέρος ἀπὸ τὸν χαμένο του πρωτογονισμό. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο στήθηκαν καὶ λειτουργοῦν ἕνα ἐργαστήρι κεραμικῆς καὶ ὑφαντουργίας. Σ' αὐτὰ θὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα ὅσοι θέλουν, ὄχι μόνο νὰ παρακολουθήσουν τὸν τρόπο ποὺ φτιάχνεται μιὰ στάμνα ἢ ἕνα κιλίμι, ἀλλὰ καὶ νὰ μάθουν οἱ ἴδιοι πῶς μποροῦν νὰ μεταμορφώσουν μὲ τὰ χέρια τους ἕνα κομμάτι πηλὸ σὲ κανάτι ἢ νὰ ὑφάνουν μιὰ μπατανία. Νὰ ξαναγίνουν δηλαδή, ἔστω καὶ γιὰ λίγο, ἄνθρωποι κατασκευαστές.

3

4

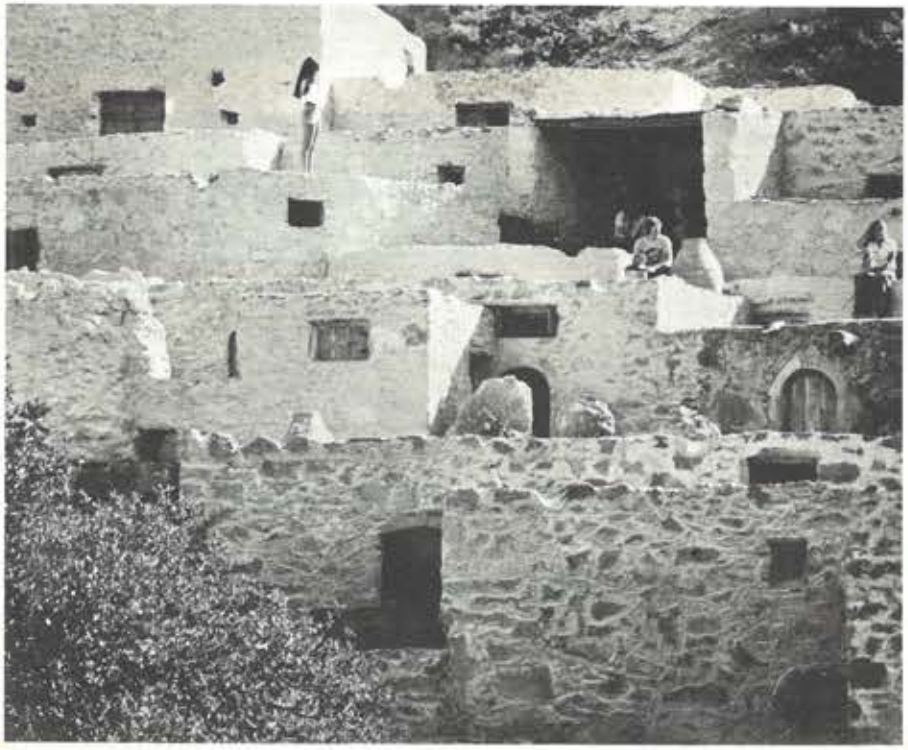

3.
Κάτοψη μιᾶς γειτονιᾶς. Τὸ χωριὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ 10 γειτονιές.

4.
Ἄποψη γειτονιᾶς.

5-8.
Λεπτομέρειες σπιτιῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναστήλωση.

9-10.
Λεπτομέρειες σπιτιῶν μετὰ τὴν ἀναστήλωση.

3.
Plan of one "neighbourhood". The village comprises 10 such "neighbourhoods".

4.
Part view of a "neighbourhood".

5-8.
Details showing the houses before the restoration.

9-10.
Details showing the houses after the restoration.

5

6

7

8

9

10

11.
Λεπτομέρειες σπιτιών μετά την ανασταήλωση.

12-14.
Εσωτερικά σπιτιών μετά την ανασταήλωση.

11.
Details showing the houses after the restoration.

12-14.
House interiors after the restoration.

13

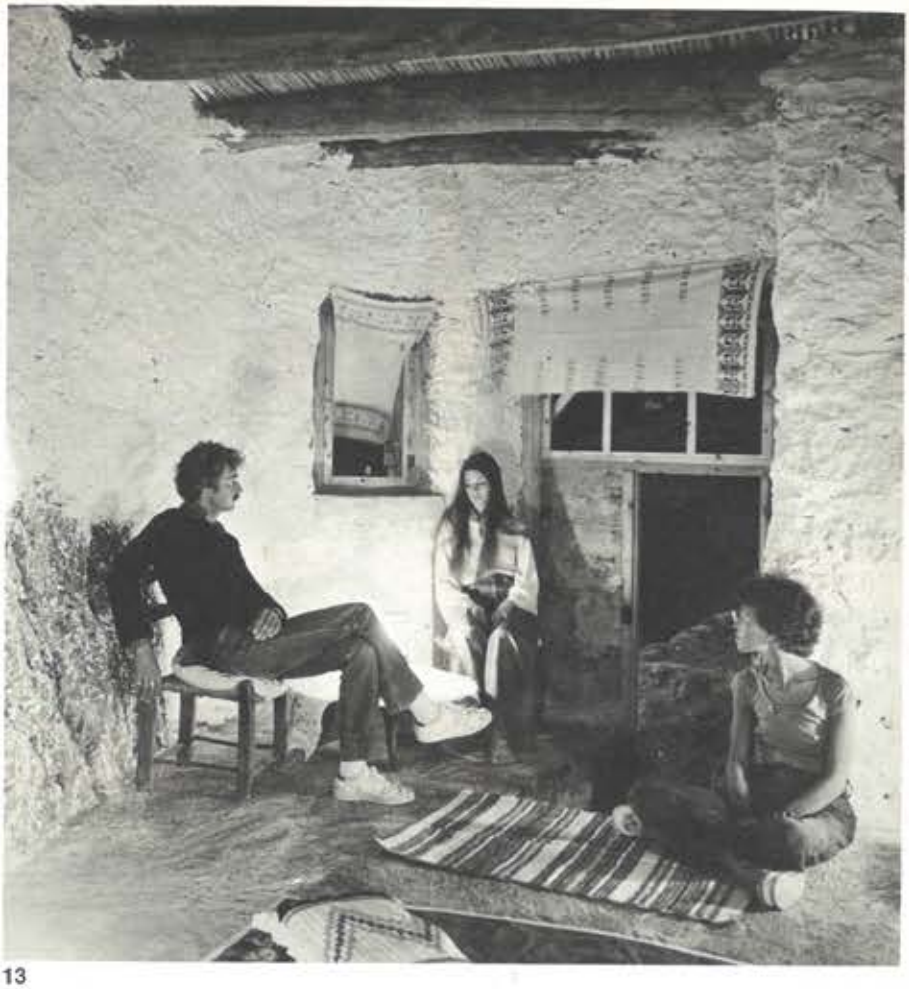

11

12

14

Πάρος. Μελέτη γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ἐλεγχόμενη ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν καὶ πολιτιστικῶν πόρων

τῆς ἀρχιτέκτονος τοῦ ΕΟΤ Ρ. Καλοκάρδου-Μπίνα

Εἰσαγωγή

Ἡ συμβολὴ τοῦ ΕΟΤ στὴ διαφύλαξη τῶν πολιτιστικῶν μας πόρων ὑπῆρξε μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ σχετικὰ περιορισμένη καὶ ἀφοροῦσε μόνο διαμορφώσεις χώρων γύρω ἀπὸ μνημεῖα - τουριστικὰ ἀξιοθέατα, ποὺ εἶχαν σκοπὸ τὴν ἀξιοποίησή τους. Τὰ νέα προγράμματα τοῦ ΕΟΤ ἀντιμετωπίζουν εὐρύτερα τὸ θέμα καὶ δίνουν μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν προστασία, τὴ διατήρηση καὶ τὴν περιορισμένη καὶ ἐλεγχόμενη ἀνάπτυξη. Περισσότερα κονδύλια ἐγκρίνονται τώρα γιὰ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη πολιτιστικῶν πόρων. Τὸ ἐνδιαφέρον δὲν περιορίζεται πιὰ μόνο σὲ μεμονωμένα μνημεῖα, ἀλλὰ καλύπτει ὁλόκληρα οἰκιστικὰ σύνολα, ἀκόμη καὶ εὐρύτερους χώρους ποὺ διαθέτουν εἰδικῆς σημασίας φυσικὸ καὶ πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνοργάνωτη καὶ ἄρρυθμη τουριστικὴ καὶ οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη.

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται μερικὰ ἀπὸ τὰ τελευταῖα προγράμματα τοῦ ΕΟΤ:

α) μελέτες προστασίας καὶ ἀναδείξεως τεσσάρων οἰκισμῶν τῆς Χαλκιδικῆς,

β) μελέτη ρυθμιστικοῦ σχεδίου Πάργας,

γ) μελέτες καὶ ἔργα προστασίας καὶ ἀναδείξεως στοιχείων μεσαιωνικῶν πόλεων Χανίων, Ρεθύμνου καὶ Ἡρακλείου Κρήτης,

δ) μελέτη διατηρήσεως καὶ ἀναδείξεως φυσικῶν καὶ πολιτιστικῶν πόρων Πάρου,

ε) μελέτες διατηρήσεως παραδοσιακῶν σπιτιῶν καὶ οἰκιστικῶν συνόλων (Μάνη, Πήλιο, Κεφαλλονιά, Σαντορίνη, Χίος, Θάσος, Ἤπειρος, Ξάνθη).

Ὅλα αὐτὰ βρίσκονται ἀκόμη στὸ στάδιο τῶν μελετῶν. Ἀντιμετωπίζονται ὅμως πολλὲς δυσκολίες στὴν ἐφαρμογή τους.

1.
Καφενεῖο στὴν παραλία (Νάουσα, Κολυμπῆθρες).

2.
Καφενεῖο στὴν κεντρικὴ πλατεία (Λεῦκες).

1

Paros. Project for preservation and controlled tourist development

by R. Calocardou-Bina, architect N.T.O.G.

Until quite recently, the restoration of archaeological sites - considered the primary poles of tourist attraction - has been the main preservational concern of the National Tourist Organisation of Greece (N.T.O.G.). Now the N.T.O.G.'s conception of what constitutes our architectural heritage has been broadened to include vernacular settlements and traditional houses. Several studies are undertaken for the restoration of houses and controlled development plans are under way for areas of natural beauty and cultural interest.

Lack of experience in planning and preservation schemes, inadequacies of the legal system in this area, poor organisation of state agencies and lack of trust and cooperation between the State and individuals constitute the major obstacles encountered in the preparation and application of the planning programmes.

The project for the development of the island of Paros is one of N.T.O.G.'s most recent preservation efforts. It aims at the preservation of the island's natural and cultural resources through planned and controlled development, encompassing all sectors of economic activity and not only tourism as the case used to be up to now.

This project which has been conceived as an experimental pilot study, must be implemented immediately in order to provide the necessary feedback for the evaluation of similar projects.

The choice of the island of Paros as a pilot scheme was dictated by the island's natural resources and its geographic location in the centre of the Cyclades. Situated as it is between the islands of Mykonos and Ios, Paros could eventually relieve some of the tourist overcrowding of these two islands.

Objectives

1. Evaluation of the natural and cultural resources:

a) Land-use zoning, determination of tourist zones and major tourist areas.

b) Estimation of optimum number of beds per tourist zone and area, whilst ensuring a balanced development of the island as a whole and preserving the environment and the existing cultural values.

2. Identification of principal problems and existing needs:

a) Determination of the special studies and more urgent operations required to improve the living conditions of the population and to create adequate conditions for future tourist development.

b) Cost estimate and hierarchical ordering of the needed operations.

1.
Café on the beach (Naoussa, Kolimbithres).

2.
Café at the central square (Lefkes).

2

ποὺ ὀφείλονται κυρίως σέ:
α) ἔλλειψη σταθεροῦ ἐθνικοῦ καὶ περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ,
β) ἀδυναμίες καὶ κενὰ τῆς νομοθεσίας,
γ) ἀδυναμίες στὸν προγραμματισμὸ καὶ τὴ μεθόδευση τῆς ἐφαρμογῆς,
δ) ἀδυναμίες στὴν ἐξεύρεση κονδυλίων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δαπανῶν.
Μέχρι σήμερα ἡ συνήθεια ἦταν νὰ γίνονται ἔργα περιστασιακὰ χωρὶς γενικὲς μελέτες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχουν πολλὲς μελέτες ποὺ μένουν ἀνεφάρμοστες γιατὶ στὴν οὐσία εἶναι ἀνεδαφικές. Γενικὰ δὲν ὑπάρχει παράδοση στὴν ἐφαρμογὴ μακροχρόνιων προγραμμάτων. Ἐπίσης ὑφίστανται ἀδυναμίες στὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν διαφόρων κρατικῶν φορέων καὶ στὴν ὀργάνωση τῶν ὑπηρεσιῶν, κενὰ καὶ ἐπικαλύψεις ἁρμοδιοτήτων κ.ἄ. Τέλος, δὲν ὑπάρχει ἀκόμη συνείδηση εὐθύνης, ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς, καὶ πνεῦμα συνεργασίας μεταξὺ ἰδιωτῶν καὶ Δημοσίου. Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ ἤδη καταβάλλονται προσπάθειες νὰ ἐπιλυθοῦν μὲ τὴν ἐπεξεργασία εἰδικῶν νόμων-πλαισίων, μὲ ἀναδιαρθρώσεις ὑπηρεσιῶν, μὲ ἐνημέρωση τῶν πολιτῶν καὶ συμμετοχή τους στὴ λήψη ἀποφάσεων κ.ἄ. Πιστεύεται ὅτι σύντομα θὰ ἀρχίσουν νὰ διαφαίνονται τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν.

Πάρος. Γενικὰ στοιχεῖα

Ἡ μελέτη τῆς Πάρου εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πρόσφατες μελέτες τοῦ ΕΟΤ. Ἀφορᾶ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τῶν φυσικῶν καὶ πολιτιστικῶν πόρων τοῦ νησιοῦ καὶ τὴν ἐλεγχόμενη ἀνάπτυξη ὄχι μόνο στὸν τομέα τοῦ τουρισμοῦ, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ἄλλων δραστηριοτήτων, μὲ σκοπὸ μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ ἰσόρροπη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ μελέτη ὑπῆρξε πειραματική. Ἡ ἐκπόνησή της ἔγινε σὲ ἐλάχιστο σχετικὰ χρόνο καὶ οἱ προτάσεις μεθοδεύτηκαν ὥστε νὰ δίνουν τὴ δυνατότητα γιὰ ταχύρρυθμη ἐφαρμογὴ ἀπὸ μιὰ δημόσια ὑπηρεσία ὅπως εἶναι ὁ ΕΟΤ, μὲ τὴν προϋπόθεση βέβαια ὅτι θὰ ἐξασφαλιστοῦν οἱ ἀπαιτούμενες πιστώσεις καὶ ἡ συνεργασία ὅλων τῶν ἁρμόδιων φορέων.
Διαλέχτηκε ἡ Πάρος γιατὶ διαθέτει πλούσιο ὑπόβαθρο τουριστικῶν πόρων καὶ βρίσκεται στὸ κέντρο τῶν Κυκλάδων, κοντὰ στὴ Μύκονο καὶ τὴν Ἴο, τὴν τουριστικὴ συμφόρηση τῶν ὁποίων θὰ μποροῦσε νὰ ἀνακουφίσει. Ἀπέχει ἀπὸ τὸν Πειραιὰ 90 ναυτικὰ μίλια περίπου καὶ ἔχει ἔκταση 186 τ. χλμ. (ἡ Ἀντίπαρος 38 τ. χλμ.). Τὸ ἀνάπτυγμα τῶν ἀκτῶν της εἶναι 120 χλμ. Τὸ κλίμα εἶναι εὔκρατο νησιωτικὸ καὶ ὁ πληθυσμός της ἀνέρχεται σὲ 7.314 κατοίκους (ἀπογραφὴ 1971). Μεταξὺ 1961 καὶ 1971 ὁ πληθυσμὸς μειώθηκε κατὰ 20% περίπου λόγω ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς μεταναστεύσεως. Κύρια ἀπασχόληση τῶν κατοίκων: γεωργία, κτηνοτροφία, ἁλιεία· πρόσθετη ἐποχιακὴ οἰκογενειακὴ ἀπασχόληση: τουρισμός.
Ὑπάρχοντες τουριστικοὶ πόροι: ἀμμώδεις ἀκτές, φυσικὲς καλλονές, ἱστορικὰ μνημεῖα (προϊστορικά, ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἐνετικά, βυζαντινά, μεταβυζαντινά, νεώτερα), νησιώτικη λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ (παραδοσιακοὶ οἰκισμοί), λαϊκὴ τέχνη.
Ὑπάρχον ξενοδοχειακὸ δυναμικό: 2.000 κλίνες (Πάρος-Ἀντίπαρος), ἀπὸ τὶς ὁποῖες 1.200 σὲ ἐνοικιαζόμενα δωμάτια καὶ 800 σὲ ξενοδοχεῖα. Μέση ἐτήσια πληρότητα: 35%, μὲ τουριστικὴ περίοδο μικρότερη ἀπὸ τέσσερεις μῆνες, σύμφωνα μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ΕΟΤ.

Τάσεις-προβλήματα-ἀνάγκες

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς ὑφιστάμενης καταστάσεως σὲ διάφορα ἐπίπεδα (δομὴ φυσικοῦ, πολιτιστικοῦ, κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ, χωροταξικοῦ περιβάλλοντος) οἱ τάσεις-προβλήματα καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς Πάρου γενικὰ συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:
α) Μείωση τοῦ πληθυσμοῦ λόγω μεταναστεύσεως ἀπὸ ἔλλειψη ἀπασχολήσεως ἢ ἱκανοποιητικῶν συνθηκῶν διαβιώσεως.
Ἀνάγκη προσφορᾶς ἀπασχολήσεων καὶ καλύτερων συνθηκῶν διαβιώσεως.
β) Μεταστροφὴ τοῦ πρωτογενοῦς τομέα σὲ τριτογενὴ καὶ μείωση τῆς γεωργίας λόγω τῆς ἀνταγωνιστικότητας τοῦ τουρισμοῦ καὶ λόγω τῆς μεταναστεύσεως τοῦ πληθυσμοῦ.
Ἀνάγκη τονώσεως τῆς γεωργίας καὶ γενικὰ τοῦ πρωτογενοῦς τομέα μὲ κατάλληλα προγράμματα ἀναπτύξεως.
γ) Ἐκρηκτικὴ καὶ ἀπρογραμμάτιστη ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ μὲ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στοὺς ὑπόλοιπους τομεῖς καὶ στό

3.
Ὑπάρχουσα κατάσταση, τουριστικοὶ πόροι-ἑνότητες.

4.
Ὑπάρχουσα κατάσταση, χρήσεις γῆς.

3.
Existing situation, tourist resources-zones.

4.
Existing situation, land use.

3

περιβάλλον.
'Ανάγκη ρυθμίσεως καὶ ἐλέγχου τῶν τάσεων μὲ κατάλληλο προγραμματισμό τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως.
δ) Οἰκισμοὶ ποὺ φθίνουν λόγω μεταναστεύσεως τῶν κατοίκων.
'Ανάγκη δημιουργίας αὐτοτελῶν πόλων ἕλξεως σὲ κλίμακα περιφέρειας, μὲ προσφορὰ ἀντίστοιχων ὑπηρεσιῶν καὶ ἐξυπηρετήσεων, σὲ συνδυασμὸ μὲ προσφορὰ ἀπασχολήσεων καὶ καλύτερων συνθηκῶν διαβιώσεως.

Δυνατότητες-προοπτικὲς ἀναπτύξεως

Οἱ δυνατότητες καὶ προοπτικὲς ἀναπτύξεως διαγράφονται ὡς ἑξῆς:
α) 'Η Πάρος προσφέρεται γιὰ τουριστικὴ ἀνάπτυξη γιατὶ διαθέτει τὸ κατάλληλο ὑπόβαθρο (φυσικό, πολιτιστικό, κοινωνικό).
β) 'Η ἀνάπτυξη αὐτὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶναι μεγάλης κλίμακας, ἀλλὰ νὰ διατηρηθεῖ στὴν κλίμακα τοῦ τοπίου, μὲ μικρὲς ξενοδοχειακὲς ἐγκαταστάσεις, ξενῶνες καὶ ἐνοικιαζόμενα δωμάτια σὲ παραδοσιακὰ σπίτια, σὰν οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση μὲ ὅλα τὰ ἰδιαίτερα τοπικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν παραδοσιακὴ φιλοξενία.
γ) 'Η ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, κτηνοτροφίας, ἁλιείας καὶ βιοτεχνίας εἶναι σκόπιμο νὰ ἀκολουθήσει παράλληλα τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη, ὥστε ὁ πληθυσμὸς νὰ διασφαλίσει τὴν οἰκονομική του αὐτάρκεια.

Προτάσεις

'Από τὴν ἀξιολόγηση ὅλων τῶν παραπάνω στοιχείων καὶ παραγόντων προέκυψαν συγκεκριμένες προτάσεις: α) γενικὲς χωροταξικὲς καὶ β) εἰδικὰ μέτρα γιὰ ἄμεση ἐφαρμογή. Γενικὰ καταβλήθηκε προσπάθεια οἱ προτάσεις τῆς μελέτης νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸ ἐφαρμόσιμες καὶ ὄχι μόνο ἀποτελέσματα θεωρητικῆς σκέψεως.

α) Γενικὲς χωροταξικὲς προτάσεις

'Αφοροῦν τὴν ἀξιολόγηση τῶν φυσικῶν καὶ πολιτιστικῶν πόρων, τὴν κατανομὴ χρήσεων γῆς, τὸν καθορισμὸ τουριστικῶν ζωνῶν καὶ εὐρύτερων τουριστικῶν ἑνοτήτων, τὴν ἐκτίμηση τοῦ βέλτιστου ἀριθμοῦ κλινῶν ἀνὰ τουριστικὴ ζώνη καὶ ἑνότητα.
'Από τὸν συνδυασμὸ τῶν τουριστικῶν πόρων (φυσικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἐνδιαφέροντα) μὲ τὰ οἰκιστικὰ κέντρα, προέκυψαν 24 τουριστικὲς ζῶνες οἱ ὁποῖες, ἀφοῦ συσχετίστηκαν μὲ τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους καὶ τὰ φυσικὰ καὶ διοικητικὰ ὅρια, συνδυάστηκαν τελικὰ σὲ ὀκτὼ τουριστικὲς ἑνότητες. 'Από αὐτὲς οἱ ἕξι εἶναι στὰ παράλια τῆς Πάρου, μία στὸ ἐσωτερικό της καὶ μία στὴν 'Αντίπαρο.
'Η κάθε ἑνότητα διαθέτει ἕνα οἰκιστικὸ κέντρο-πόλο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ ἀρχίσει ἡ ἀνάπτυξη καὶ, ἀντίστροφα, κάθε κέντρο-πόλος διαθέτει τὸ δικό του ὑπόβαθρο φυσικῶν καὶ πολιτιστικῶν πόρων, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ *αὐτόνομα* ἀνάλογα μὲ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ του.
'Η ἀνάπτυξη προτείνεται νὰ κλιμακωθεῖ κατὰ προτεραιότητα στὶς διάφορες τουριστικὲς ζῶνες, ἔτσι ὥστε νὰ προχωρήσει κατὰ τὸ δυνατὸν παράλληλα σὲ ὅλες τὶς ἑνότητες καὶ κατὰ συνέπεια σὲ ὅλο τὸ νησί.
Εἰδικότερα γιὰ τὸν τουρισμὸ ἀναζητήθηκαν νέες δυνατότητες διευρύνσεως τῆς τουριστικῆς περιόδου μὲ τὴν ἀνάπτυξη εἰδικῶν ἐνδιαφερόντων, ἀνεξάρτητων ἀπὸ τοὺς συνήθεις ἐποχιακοὺς παράγοντες. Συγκεκριμένα προτείνεται ἡ δημιουργία ἐλεγχόμενων κυνηγετικῶν περιοχῶν σὲ ὁλόκληρη τὴν Πάρο καὶ 'Αντίπαρο, μὲ ἀρχικὸ πυρήνα ἐμπλουτισμοῦ-προστασίας θηραμάτων τὸ νότιο τμῆμα.
'Η ἐκτίμηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τουριστῶν ἔγινε γιὰ τὸ ἔτος 1981, μὲ βάση τοὺς ὑπάρχοντες πόρους, τὴ χωρητικότητα τῶν ἀκτῶν σὲ λουομένους καὶ τὴ δυνατότητα ἀπασχολήσεως κατὰ περιοχή.
'Εκτίμηση πληθυσμοῦ γιὰ τὸ ἔτος 1981: 10-12.000 κάτοικοι. Προτεινόμενος ἀριθμὸς κλινῶν γιὰ τὸ 1981: 4.000-6.000, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται καὶ οἱ 2.000 κλίνες ποὺ ὑπάρχουν σήμερα.

β) Εἰδικὰ μέτρα ἄμεσης ἐφαρμογῆς

Περιλαμβάνουν τὴν ἐπισήμανση βασικῶν προβλημάτων καὶ ἀναγκῶν, τὸν καθορισμὸ τῶν ἀπαιτούμενων μελετῶν καὶ ἔργων ἄμεσης ἀνάγκης γιὰ τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴ δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων τουριστικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀνάπτυξη τοῦ νησιοῦ, τὴν ἐκτίμηση δαπανῶν τῶν ἔργων ἄμεσης ἀνάγκης καὶ τὴν κατανομή τους κατὰ φορέα ἐφαρμογῆς καὶ κατὰ βαθμὸ προτεραιότητας.
Τὰ βασικὰ προβλήματα καὶ οἱ ἀνάγκες γιὰ ἄμεση ἐπέμβαση ποὺ ἐπισημάνθηκαν εἶναι:
1. Παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ ποὺ καταστρέφονται ἀπὸ ἔλλειψη ρυθμιστικῶν μέτρων ἢ ἀπὸ κακὴ ἐφαρμογὴ ἀνεπαρκῶν καὶ ἀσυμβίβαστων μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ νησιοῦ οἰκοδομικῶν κανονισμῶν.
'Ανάγκη οἰκιστικῶν ρυθμίσεων στοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμούς.
2. Φυσικὸ περιβάλλον ποὺ καταστρέφεται ἀπὸ ἄτακτη δόμηση ἢ ἀλλαγὴ χρήσεων (οἰκοπεδοποίηση) ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν μέτρα προστασίας καὶ μελέτες κατανομῆς

4

χρήσεων γῆς.
'Ανάγκη λήψεως μέτρων προστασίας περιβάλλοντος.
3. 'Αδιαμόρφωτοι κοινόχρηστοι χῶροι ἢ κατεστραμμένα τμήματα κοινόχρηστων χώρων μέσα σὲ οἰκισμούς.
'Ανάγκη διαμορφώσεως κοινόχρηστων χώρων καὶ κατασκευῆς μικρῶν ἐξωραϊστικῶν ἔργων.
4. "Ελλειψη στοιχειωδῶν ἐγκαταστάσεων ὑγιεινῆς καὶ ἀναψυχῆς στὶς παραλίες καὶ εἰδικῶν ἐγκαταστάσεων ἐξυπηρετήσεως τουριστῶν στοὺς οἰκισμούς, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ ρύπανση τῶν ἀκτῶν καὶ τὴν ἀνεπαρκὴ ἐξυπηρέτηση τῶν τουριστῶν.
'Ανάγκη καλύψεως τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν μὲ στοιχειώδη τουριστικὰ ἔργα.
5. Καταστροφὴ μεμονωμένων παραδοσιακῶν στοιχείων (ἐκκλησίες, μοναστήρια, παλαιὰ ἀρχοντικά, ἀνεμόμυλοι) ἀπὸ τὸν χρόνο ἢ τὶς κακὲς ἰδιωτικὲς ἐπεμβάσεις.
'Ανάγκη προστασίας, συντηρήσεως καὶ ἀναδείξεως τῶν στοιχείων αὐτῶν.
6. 'Ανεπαρκὴς γενικὴ ὑποδομὴ μὲ συνέπεια τὶς κακὲς συνθῆκες διαβιώσεως τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἀνεπαρκὴ ἐξυπηρέτηση τῶν τουριστῶν.
'Ανάγκη δημιουργίας μικροῦ ἀεροδρομίου γιὰ τὴ γρήγορη καὶ ἄνετη μεταφορὰ τουριστῶν.
'Ανάγκη συμπληρώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ὁδικοῦ δικτύου μὲ τὴ συμπλήρωση τοῦ βασικοῦ περιμετρικοῦ κυκλώματος καὶ μὲ κύκλωμα διασυνδέσεως ἀγροτικῶν οἰκισμῶν.
'Ανάγκη κατασκευῆς δικτύων ἀποχετεύσεως καὶ βιολογικοῦ καθαρισμοῦ στοὺς παραλιακοὺς οἰκισμοὺς γιὰ τὴν ἀποφυγὴ μολύνσεως καὶ ρυπάνσεως τῆς θάλασσας.
'Ανάγκη καλύψεως τῶν ἀναγκῶν ὑδρεύσεως ὅλων τῶν οἰκισμῶν μὲ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση τῶν ὑπαρχόντων ὑδροφόρων ὁριζόντων καὶ συμπλήρωση τῶν δικτύων ὑδρεύσεως.
'Ανάγκη ἐπεκτάσεως τῶν δικτύων ἠλεκτροδοτήσεως στοὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς καὶ τὶς ἀναπτυσσόμενες τουριστικὲς περιοχές.
'Ανάγκη ἠλεκτροφωτισμοῦ τῶν κεντρικῶν δρόμων καὶ πλατειῶν.
'Ανάγκη βελτιώσεως τῶν τηλεφωνικῶν κέντρων καὶ αὐξήσεως τῶν τηλεφωνικῶν γραμμῶν.
'Ανάγκη συμπληρώσεως καὶ κατασκευῆς νέων λιμενικῶν ἔργων γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν τουριστῶν.

Μὲ βάση τὶς ἀμεσες ἀνάγκες, ὅπως καθορίστηκαν πιὸ πάνω, χωρίστηκαν τὰ ἀπαιτούμενα ἔργα σὲ κατηγορίες ποὺ ἀφοροῦν: χωροταξικὲς μελέτες, οἰκιστικὲς ρυθμίσεις, διαμορφώσεις χώρων, δημιουργία τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων, ἐργασίες διατηρήσεως καὶ ἀναδείξεως μεμονωμένων παραδοσιακῶν στοιχείων, ἔργα γενικῆς ὑποδομῆς.

Γιὰ κάθε τουριστικὴ ζώνη καθορίστηκαν τὰ συγκεκριμένα ἔργα κάθε κατηγορίας ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γίνουν, οἱ φορεῖς μελέτης καὶ κατασκευῆς κάθε ἔργου, ἡ δαπάνη του καὶ ὁ βαθμὸς προτεραιότητάς του.

Συμπεράσματα

Μὲ τὸ προτεινόμενο πρόγραμμα ἐπιτυγχάνεται ἡ ἰσόρροπη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Πάρου σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας (γεωργία, μεταποίηση καὶ τουρισμὸς) καὶ τὸ νησὶ ἀποκτᾶ οἰκονομικὴ αὐτάρκεια. 'Επιτυγχάνεται αὔξηση τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος καὶ βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ θὰ ἔχει σὰν συνέπεια τὴ μείωση τῆς μεταναστεύσεως καὶ τὸν ἐπαναπατρισμὸ μεγάλου ποσοστοῦ τῶν κατοίκων. Παράλληλα ἐπιτυγχάνεται ἡ προστασία καὶ ἀνάδειξη τοῦ φυσικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ διατήρηση τῆς παραδοσιακῆς δομῆς τῆς κοινωνίας της, μὲ ἠθικὸ καὶ κοινωνικὸ ὄφελος ἀσυγκρίτως μεγαλύτερο ἀπὸ ὁποιοδήποτε ὑλικὸ ὄφελος.

5.
Πρόταση χρήσεων γῆς, περιοχὲς ἐλέγχου.

6.
Παραδοσιακὸ τμῆμα οἰκισμοῦ (Παροικιά).

7.
'Η σημερινὴ ἀπρόσωπη ἀνάπτυξη σύμφωνα μὲ τὸν Γ.Ο.Κ. ('Αλυκή).

8.
Φάσεις ἐφαρμογῆς τῶν προτάσεων.

5.
Proposed land use. Control areas.

6.
Traditional part of a village (Paroikia).

7.
The present mode of development in accordance with the existing building regulations (Aliki).

8.
Stages of implementation of the proposals.

5

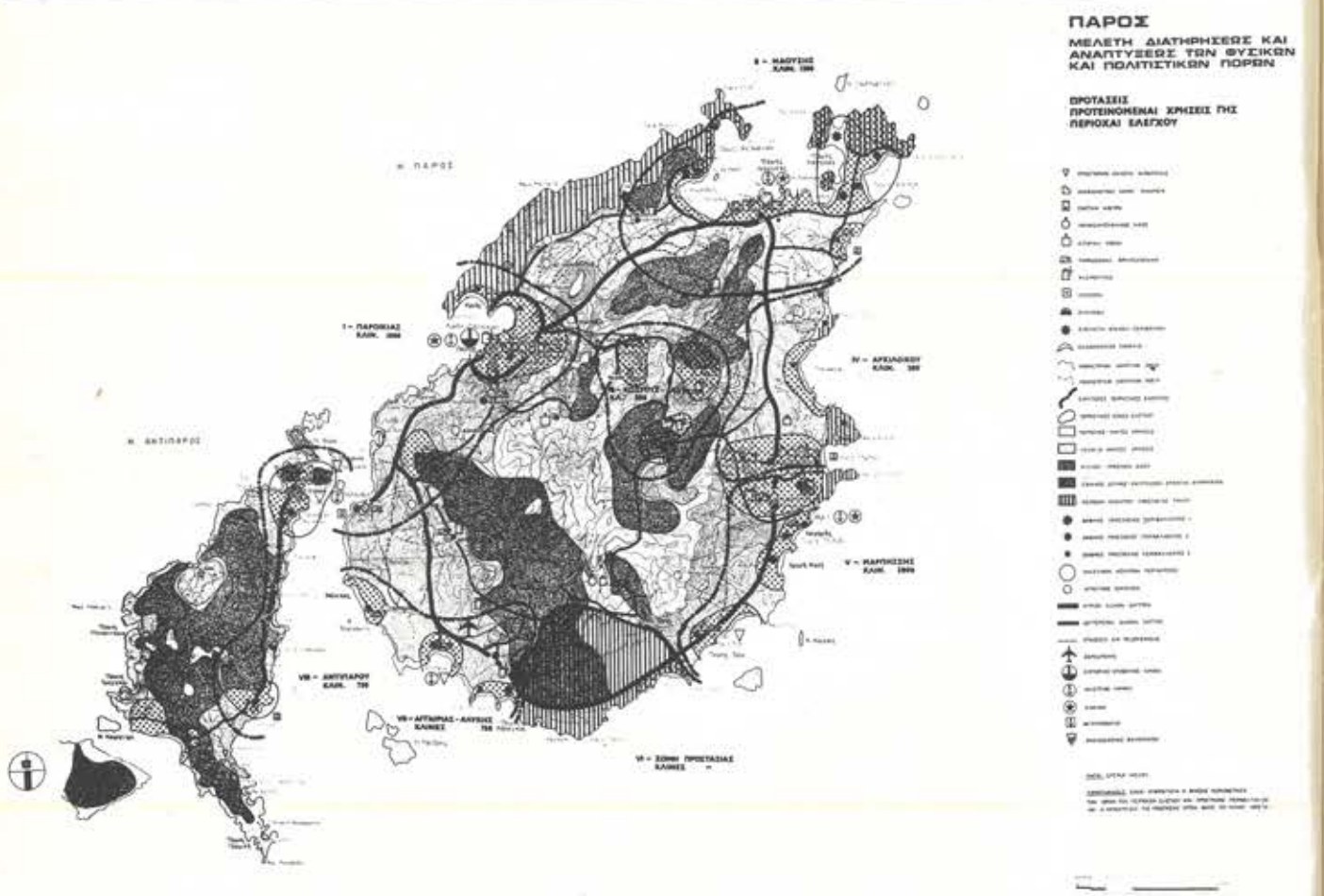

6

7

8

ΠΑΡΟΣ

ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

ΦΑΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

Ὁδηγίες
γιὰ τοὺς συνεργάτες τῶν «Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων»

Ὑπενθυμίζουμε τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῶν περιεχομένων τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων*, καθὼς καὶ τὶς εἰδικότερες λεπτομέρειες ποὺ ἀφοροῦν τὴ μορφή τους καὶ τὶς ἡμερομηνίες συγκέντρωσης τῆς ὕλης:

1. Χρονικό

Τὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ περιλαμβάνει κριτικὴ παρουσίαση τῆς δραστηριότητας καὶ τῶν γεγονότων τῆς χρονιᾶς. Τὸ τμῆμα θὰ περιέχει εἰδικότερα:

α) Σχόλια,

β) Ἐπισκόπηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπικαιρότητας (συνέδρια, ἐκθέσεις, ἐκδηλώσεις, ἀποτελέσματα ἀρχιτεκτονικῶν διαγωνισμῶν, σημαντικὰ γεγονότα καὶ τεχνικὲς εἰδήσεις, δραστηριότητα συλλόγων, ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν, σπουδαστικὲς ἐργασίες, νεκρολογίες κ.ἄ.),

γ) Ἐπισκόπηση τῆς διεθνοῦς ἐπικαιρότητας (συνέδρια, ἐκθέσεις, ἐκδηλώσεις, σημαντικὰ ἔργα ἢ μελέτες, ἀποτελέσματα ἀρχιτεκτονικῶν διαγωνισμῶν, σημαντικὰ γεγονότα καὶ τεχνικὲς εἰδήσεις, διακρίσεις σὲ σημαίνοντες ἀρχιτέκτονες, νεκρολογίες κ.ἄ.),

δ) Βιβλιογραφία (ἐπιλογὴ καὶ συνοπτικὴ παρουσίαση ξένων βιβλίων, βιβλιογραφικὴ ἐπιλογὴ ἄρθρων ξένων περιοδικῶν, κριτικὴ παρουσίαση βιβλίων ποὺ ἐκδίδονται στὴν Ἑλλάδα - καὶ μεταφράσεων - ἢ στὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ Ἕλληνες).

2. Ἱστορία - Θεωρία - Ἔρευνες

Στὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ δημοσιεύονται ἄρθρα πάνω σὲ θέματα ἱστορίας καὶ θεωρίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας, ἐρευνητικὲς ἐργασίες, ἄρθρα ποὺ ἀφοροῦν θεωρήσεις τῶν προβλημάτων τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ γενικὰ κείμενα προβληματισμοῦ. Τὰ ἄρθρα μπορεῖ νὰ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο γενικὸ θέμα ἢ νὰ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοῦ περιεχομένου.

Τελευταία ἡμερομηνία ὑποβολῆς ὕλης πρὸς δημοσίευση ἡ 15η Σεπτεμβρίου. Τὰ πρὸς δημοσίευση ἄρθρα, εἰκονογραφημένα, ἢ ὄχι, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν μέγιστη ἔκταση κειμένου 15 δακτυλογραφημένες σελίδες (4.500 λέξεις) καὶ νὰ συνοδεύονται ἀπὸ βιβλιογραφία, μιὰ περίληψη 300 λέξεων γιὰ μετάφραση στὰ ἀγγλικὰ καθὼς καὶ μιὰ βιβλιογραφικὴ περίληψη 50 λέξεων.

3. Εἰδικὸ θέμα

Τὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ περιέχει ἄρθρα γύρω ἀπὸ ἕνα εἰδικὸ θέμα ποὺ θὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καὶ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἕνας ὑπεύθυνος ἐπιμελητὴς (ἢ μιὰ ὁμάδα ἐπιμελητῶν) θὰ συγκεντρώνει κάθε φορὰ καὶ θὰ παρουσιάζει τὴν ὕλη: κείμενα δικά του (τους), ἄλλων ἀρχιτεκτόνων ἢ ἄλλων εἰδικῶν, ἐπιλογὴ ἀπὸ ξένα ἄρθρα, ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἔργα, μελέτες καὶ προτάσεις, προδιαγραφές, πρότυπα κ.ἄ. Θὰ ἐπιδιώκεται ἡ ὁλόπλευρη, κατὰ τὸ δυνατό, κάλυψη τοῦ θέματος καὶ ἀπὸ θεωρητικὴ καὶ ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ παρουσίαση τοῦ πῶς ἀντιμετωπίζεται τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι τὰ θέματα θὰ ἐξετάζονται συστηματικά: γενικὴ προβληματική, σύγχρονες τάσεις, ξένα παραδείγματα, εἰδικὰ προβλήματα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ πῶς ἀντιμετωπίζονται, ἀναφορὰ σὲ συγκεκριμένα παραδείγματα κ.ἄ.

4. Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονική

Στὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ δημοσιεύονται ἔργα Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων ποὺ ἔχουν κατασκευαστεῖ πρόσφατα καὶ δὲν ἔχουν δημοσιευτεῖ σὲ ἄλλο ἑλληνικὸ περιοδικό. Θὰ δημοσιεύονται ὅλα τὰ ἔργα ποὺ θὰ ὑποβάλλονται πρὸς δημοσίευση μέχρι 15 Ὀκτωβρίου.

Ἡ παρουσίαση τῶν ἔργων θὰ εἶναι ἀρκετὰ διεξοδικὴ καὶ ἀνάλογη πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν. Γι' αὐτό, τὸ ὑλικὸ τῶν πρὸς δημοσίευση ἔργων θὰ πρέπει νὰ εἶναι πλήρες (φωτογραφίες, σχέδια, κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες, περιγραφὴ τοῦ προγράμματος, τεχνικὴ περιγραφή, ὀνόματα ἀρχιτεκτόνων, πολιτικῶν μηχανικῶν, μηχανολόγων-ἠλεκτρολόγων μηχανικῶν, ἄλλων εἰδικῶν μελετητῶν, κατασκευαστῶν, ἐργοδότη, πλήρη διεύθυνση, στοιχεῖα ὄγκου καὶ κόστους, χρονολογίες μελέτης καὶ κατασκευῆς, περιγραφὴ τοῦ εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ κτιρίου).

Μιὰ ἐπιλογὴ ἔργων θὰ δημοσιεύεται μὲ ἐπώνυμη κριτικὴ ἀνάλυση σὲ συνεργασία μὲ τοὺς μελετητές τους.